
3 1761 04801570 5

JANI VINCENTII GRAVINÆ JURISCONSULTI OPERA.

JANI VINCENTII GRAVINÆ JURISCONSULTI OPERA,

SEU

ORIGINUM JURIS CIVILIS LIBRI TRES,

QUIBUS ACCEDUNT

De Romano Imperio Liber singularis.	Dissertatio de Censura Romanorum,
Orationes, et Opuscula Latina.	et
Institutionum J. Recept. Lib. IV.	Institutionum Canonic. Lib. III.

Recensuit, & Adnotationibus auxit

GOTFRIDUS MASCOVIUS

Reg. Magn. Britan. Consil. Aul. & in Academia Goettingensi Juris Professor.

EDITIO NOVISSIMA AD VENETI EXEMPLARIS PITTERIANI FORMAM EXACTA;

At vero mendis quamplurimis, vel sententiam perturbantibus, quibus Exemplar illud scatebat sedula opera expurgata.

TOMUS PRIMUS.

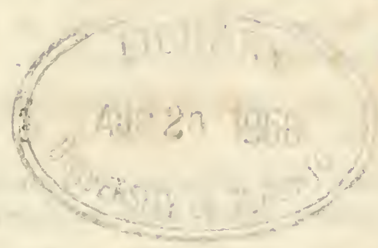


NEAPOLI MDCCLVI.

PUBLICA AUCTORITATE

Excudebat Josephus Raymundus

SUMPTIBUS ANTONII CERVONE.



JOSEPHO-MARIÆ
MAZZACCARA
EX DYNASTIS CASTRI GARAGNONIS, RIPÆ CANDIDÆ, MASSÆ LOMBARDE &c.
JURISCONSULTO SPECTATISSIMO

ANTONIUS CERVONE

εὐχαίρειν



UM primum JANI VINCENTII GRAVINÆ, clarissimi Jurisconsulti, Opera meis Typis excusa lucis usuræ donare in animum induxi, cogitare statim cœpi, quemnam illi Patronum adsciscere de more deberem. Atque universam hanc Urbem late circumspectanti nemo unus occurrebat, cujus nomini ex veteri formula dare, dicare, consecrare satius ducerem, nisi Tu Vir Illustrissime. Et quidem cui potius? Tanta studio-

ſtudiorum cognatio , ac ſimilitudo inter Te , & VINCENTIUM GRAVINAM intercedere deprehenditur , ut ſi is adhuc in Terris ageret , nulli potius quam Tibi , ſe , ſuaque omnia commendare præoptaret . Quemadmodum enim ille olim Jus Civile in ſcholis ſumma cum laude eſt interpretatus , ac τῶν ἐπιγινομένων utilitati , doctiſſimis editis libris conſultum ire ſategit ; Ita & Tu , incredibile dictu eſt , quanta felicitate de difficillimis ac ſalebroſis Juris Quæſtionibus reſpondeas ; quanta gravitate & copia dicendi impeditiſſimas quaſque Cauſſas frequenti plerumque Senatu defenderis ; Quotque Juris ſtudioſi , Te deductore Fori Tyrocinium feliciter egerint . Ut taceam fuſum illud tuum plenumque dicendi genus , ac facundiam ſingularem , non exquiſitam illam quidem , & elaboratam , ſed ex ipſa rerum natura ſponte fluentem , rebuſque ipſis apte attemperatam , quæ in Te uno adeo emicat , ut inter omnes Urbis noſtræ Oratores (alit enim quamplurimos) nulli ſecundus merito cenſearis . Illud tamen me ſine piaculo præterire non poſſe arbitror , miram ſcilicet in dirigendis negotiis Dexteritatem , ac Providentiam proprie Tuam , & δεινότητα ſingularem in Cauſſarum πολιτείᾳ . Nam licet implexæ illæ ſæpe ſint , ac ſexcentis obſitæ difficultatibus , atque ad incitas (ut ita dicam) redactæ ; Tu tamen pro ea , qua polles arte , ac prudentia (quod caput eſt in re forenſi) facili negotio adverſariorum ictus declinans , artemque eludens , omnia ſuo loco reſtituis , omnia ad umbilicum felici exitu perducis . Atque id potiſſimum in cauſſa eſſe videtur , ni fallor , quamobrem vel ipſi principes cauſſarum Patroni , ſi quod forte negotium arduum ac difficile inciderit , Te ſibi ſocium adſciſcere , & quaſi ſuccenturiare ſollemne habeant . Adeo ut mirum videri non debeat , ſi ex variis Italiæ , ne dicam Europæ partibus infinitus prope Clientium numerus ad Te confluat; Teque ſibi Patronum expoſtulent quotquot ſunt Viri Principes Neapoli , Romæ,

Romæ , Januæ , & in ultima etiam Hesperia . Et re quidem vera , nil minus exspectandum erat a præclaris illis præceptis, morumque regulis, quibus suam familiam , auro contra sibi cariorem , a teneris imbutam atque excultam voluit clarissimus Pater Tuus THOMAS MAZZACCARA , cujus laudum amplissimam segetem si intra angustos Epistolæ hujus cancellos complecti vellem , frustra essem , atque in exiguum rivulum immensas maris aquas , irrito sane labore deducere conarer . Ecquis enim per summa saltem capita percensere valeat , quo pacto ille ex longa & gravi Fori commendatione , in quo satis diu summa cum laude desudaverat , ab Augustissimo Cæsare , ac Rege , æquissimo rerum æstimatore primum Ærarii Quæstor creatus , tum Fisci Patronus , porro S. C. Consiliarius , dein Romam de gravissima publica re ABLEGATUS , ac demum inter Supremos Collaterales Patres fuerit conscriptus ? in quo & Annonæ Præfectus , & totius Regni tum a latronibus quieti , tum a morbis saluti summa cum potestate præpositus , vix dici potest quanta diligentia , quantoque Reipublicæ emolumento demandatam sibi Provinciam administraverit . Verum quis digne scripserit , quanta cum laude , quantoque plausu se gessit ille , quot prudentiæ edidit specimina , & quam cumulate omnium ordinum votis satisfecit , semper ac defecisse ex inspirato accepimus (defecit autem plus vice simplici) qui hujus Neapolitani Regni clavo , Vicario nomine adsidebat , vicesque obibat Augustissimi Regis ? Licet enim ad omnes simul Collateralis Consilii Patres Regni cura per id temporis pertineret ; nulli tamen latere arbitror , unius ferme THOMÆ MAZZACCARÆ consilio , sapientissimoque regimine id peractum , sibique uni potissimum referri debere acceptam illorum temporum quietem , & civium incolumitatem : quippe qui in augustissimo illo Senatu Magistratus prærogativa juxta, ac sapientiæ laude ceteros anteibat , eique communi voluntate & libenter,

& fa-

& facile de suo jure concedebant Collegæ, fascesque submittebant universi.
At quamvis ille tanta negotiorum mole gravaretur, ac distineretur curis, ut nihil supra; alter tamen ab M. Aurelio, quem diu, multumque in Commodi Filii sui educatione insudasse accepimus, nihil habuit antiquius, nihil sanctius, quam ut per primi subsellii Magistros in quovis scientiarum genere Filii sui instituerentur; ipse autem, quidquid otii a publicis muniis obeundis supererat, in eorundem progressibus fovendis, ac provehendis insumere libenter solebat, se patrem iratis diis natum compellans, si filios veræ solidæque virtutis exortes reliquisset. Norat siquidem vir sagacissimus, felicius sapientiam ad heredes trasmitti, quam divitias & honores: hæc enim degeneres illos sæpe reddunt, ac superbientes, illa vero probos, ac Reipublicæ necessarios. Tantine est ad familiæ bonum Vir litteratissimus? Quæ cum ita se habeant mirabitur profecto nullus, cur Tu paternas virtutes pressius æmulari, atque in unius Jurisprudentiæ (qua longe lateque patet) studio operam omnem, ac laborem collocaveris, qua quidem in re quantum profeceris, & quam proxime ad Jurisconsultissimi Patris doctrinam accesseris, notius est, quam ut verbis explicari desideret; adeo ut in spem certam omnes venerimus fore, ut & Tu perinde ac ipse Pater ad primos honorum gradus brevi sis subvehendus. Accipe ergo Jurisconsultorum eloquentissime quod offero, Tibique persuade, nihil unquam a me magis ex animi sententia fieri potuisse, quam ut hoc JANI VINCENTII GRAVINÆ τȣ πάνυ absolutissimum opus Tibi nuncuparem: quandoquidem & Tu illud multi semper facere, atque in deliciis habere a teneris consuesti; & spes rata est fore, ut ceteri omnes ad Tuæ Virtutis instar, immo ad unam MAZZACCARÆ nomenclaturam heic adscriptam, ad Legum scientiam, ac veræ eloquentiæ decus ardentius acquirendum conspirent. VALE.

JANI VINCENTII GRAVINÆ
DEDICATIO
AD
CLEMENTEM XI.

BEATISSIME PATER.



UÆ tria bona sunt a divina providentia summis Principibus ad optimum populorum regimen attributa; quæque sæpe in singulos dispertita quidem adspiciuntur, in eundem vero collata raro memorantur; ea omnia nos in Te uno, CLEMENS MAXIME, intuemur; ingentem rerum optime gerendarum potestatem, cognitionem, & voluntatem: quæ sicuti dissociatæ parum promovent, quia neque potestas absque cognitione invenire, neque cognitio absque voluntate capessere meliora valet; ita conjunctæ nunc in SANCTITATE TUA, Orbem terrarum universum ad æternorum operum spem, haud immerito, erexerunt. Vetus enim illa & præclara de Te opinio ex beneficentia & prudentia tua, præclarisque factis ubique diffusa, jam tanto crevit amplius, quanto mirabilis illa tuorum comitiorum eventus rebus humanis omnibus antecellit. Quo virtutis exemplo, vel ipsis veteribus Ecclesiæ seculis inaudito, cum & præteritas tuas laudes obrueris, & paris gloriæ spem ceteris mortalibus abstuleris; nostram interea excelsorum actuum cupiditatem adeo dilatasti, ut ei explendæ, superatis jam ceteris, Tutemet sis in posterum superandus, neque alium præter Te competitorem, atque æmulum laudum tuarum sis habiturus. Mortales enim ita natura comparati sumus, ut cum nobis ipsis facile condonemus; ab aliis tamen semper majora contendamus. Cum igitur Tu notas antea usitatasque virtutes cursu superioris temporis exegeris; & in creatione Tua speciem pietatis adhuc ignotam e cœlestibus animi Tui penetralibus emiseris; quid mirum, si nova semper & insueta, Tuique propria in posterum expectemus? Quod vix, ac ne vix quidem assecuturos a quoquam homine confideremus, nisi mirabile facinus abs Te profectum divinam vim actionibus tuis perpetuo excitandis atque regendis in tuo pectore conditam indicaret. Talis enim Tua fuit Pontificatus recusatio, ut nihil humani penitus in egregia illa moderatione animi deprehendatur. Neque enim cum sensu modestiæ, metus hostium Christiani nominis admiscebatur: non tyrannorum atrocitas, non Ecclesiæ vexatio, non pericula, non cædes, nulla strages, nulla seditio, commotio nulla honorum fugam incitabat. Et tamen ad culmen dignitatum omnium invitus atque reluctans, mœrore ac tristitia squalidus, lacrymans & gemebundus, e cubiculo, ubi te condideras, velut ad crucem aliquam evocabaris: ut pote de illorum

rum

rum numero, qui ἔρχονται ἐπὶ τὸ ἄρχειν οὐχ' ὡς ἐπ' ἀγαθόντι ἰόντες, οὐδ' ὡς εὐπαθήσοντες ἐν αὐτῷ ἀλλ' ὡς ἐπ' ἀναγκαῖον, καὶ οὐκ ἔχοντες ἐν ἑαυτῶν βελτίοσιν ἐπιτρέψαι τὴν ἀρχὴν οὐδὲ ὁμοίοις. Dum enim ampliſſimi Patres ad Te confertim ibant, ut paratum divinitus, delatumque ad Te a collegis omnibus Pontificatum maximum reciperes; Tu illum ad ſeniores conſtantiſſime remittebas, unanimeſque preces, lacrymis abunde manantibus, refutabas. Cum igitur nemo, quin eſſes unice creandus, ambigeret, præter unum Te, a cujus modeſtia, cum illi magis contenderent, minus expugnabant; idemque diffiſus viribus copiam ſuffragiorum undique Te ambientium averteres, ac ſolus petitioni omnium repugnares; certe non tam comitia illa fuere, quam lis & judicium inter Te ac Sacrum Senatum inſtitutum, cœleſtique ſententia diremtum, ac definitum Sacrorum librorum oraculis: quæ voluntatem pervicere tuam, ac Te attinuere dilabentem: ut divinam in Pontificia creatione præſentiam, quam nobis adhuc religionis auctoritas perſuaſit, nunc in mirabili creatione Tua, oculis prope deprehenderimus. Qua enim humana ope negotia illa, quæ, ſuapte natura levi qualicunque aura vertuntur, tamdiu conſtitiſſent, niſi vis divina optimorum patrum voluntates in Te incumbentes ex alto rexiſſet; eorumque ſuffragia, ne aliorſum deflecterent, totum illud glorioſiſſimum Tibi, longum vero atque anxium ceteris mortalibus, triduum, admirabiliter ſuſtinuiſſet? Quæ tum populi totius trepidatio fuit! Quæ ſollicitudo bonorum! Quales anguſtiæ doctorum ac piorum hominum! Quanta fluctuatio Eccleſiæ univerſæ: quæ dum retraheres manus a gubernaculo tibi porrecto, portum hic, illic ſcopulos; hac ſerenitatem, illac tempeſtatem proſpectans; a Te unice petebat, ut in tranquillum conferretur! Neque aliunde, præter quam a divino conſilio proceſſit, ut neglecta opportune de Seniorum etiam ſententia lege annaria, dignitate ſuprema ætatem antevenires. Cum enim ſuperiorum Pontificum piis legibus & exemplis abacta vitia, propter eorum imperii brevitatem ſtatim ab abſceſſu refluerent, florentem ætatem Tuam Deus ad ſummam poteſtatem adduxit, ut imperii diuturnitate, optimæ leges verterentur in mores, ac mala omnia Tuarum continuatione virtutum, veluti longi temporis præſcriptione, in poſterum tollerentur. Tu vero, non ut imperares, imperium accepiſti; ſed ut Eccleſiæ temporibus & legi divinæ ſervires. Etenim ut egregie Plato: τῷ ὄντι ἀληθινὸς ἄρχων· οὐ πέφυκε τὸ αὑτῷ συμφερον σκοπεῖσθαι, ἀλλὰ τὸ τῷ, ἀρχομένῳ. Omnes nimirum homines Deus Opt. Max. propter communis genitoris culpam perpetuo labore damnavit; ſed ſapientes hoc diſcrimine ſecrevit a ceteris, quod alios tantum ſua; ſapientes vero publicæ utilitatis cauſa laborem ſuſcipere voluit. Hoc autem onus ideo Tibi ſubeundum præ ceteris erat, quod unus inter mortales abſque ullis edictis, quæ irrita ſunt, niſi vim habeant adjunctam, & abſque vi, quæ nunquam abeſt a communi triſtitia; ſed ipſo adſpectu jucundiſſimo vitæ Tuæ, ac propriorum luce meritorum, labes eluere valeas Magiſtratuum & Procerum, unde corruptio manare ſolet ad ceteros. Ac ſola imago animi Tui modo locata ſublimius, & majoribus exprimenda in dies operibus, præſentis erit & poſteri cenſura temporis. Quis enim aut ignavus, aut impurus, aut indoctus munus petere auſit ab eo Pontifice, cujus pueritiam in elegantioribus literis; adoleſcentiam in Sacris & civilibus legibus, juventutem in jure integerrime, ſanctiſſimeque dicundo; ac ſequentem ætatem tribus Pontificibus dicatam in Eccleſia univerſa moderanda; totamque vitam in antiqua Sanctorum Patrum diſciplina cognoſcenda, & undequa-

dequaque imitanda sciat esse traductam! Quis vero inani & puerili doctrina imbutus, turgidaque recentiorum temporum facundia inflatus graviores & sublimiores doctrinas vicerit apud eum Pontificem, ad quem instituendum omnium temporum selectiora studia confluxere? Quem ab ineunte ætate latinam eloquentiam addiscentem Tulliani sæculi lux & candor excoluit; cui ad græcas literas cupide progredienti, cum omnium inventorum, atque artium suarum copiis Academia universa, cumque Demostenea vi, atque frugalitate Atticum forum exultanter occurrit. Qui jurisprudentiam ab Antonini ætate, Theologiam a Theodosianis temporibus arripuit, omnesque doctrinas atque artes e purioribus fontibus arcessivit. Eo cultu, atque severitate studiorum Tecum ad supremum Ecclesiæ fastigium reduce, non Principem literulas alentem videbimus & argutiolas; sed Heroicorum temporum eruditionem, & sapientiam suscitantem aspiciemus; Romanique juris Majestatem jamdiu obumbratam foro reddentem, & ad veteris Ecclesiæ pietatem, atque doctrinam nostratium criticorum religione, atque judicio expensam & excoctam, auream illam eloquentiam adjungentem, quam in Italiam, Leonis X. beneficentia, revocatam nova sermonis contagio pene profligavit. Quam sane morum atque bonarum artium felicitatem prope adspirare video, post quam exemplo Tuo ea defertur conditio petitoribus, ut aut spes honorum eis deponenda sit, aut vetusta morum & doctrinarum sanctitas repetenda. Hinc Tu, Princeps humanissime, voti compos fies, & severitatem, quæ animum tuum a dominatu avertebat, effugies: moribus enim recta disciplina, & literarum cultura compositis, delictorum & vitiorum semina tandem extingues, ut severitate Tibi non sit utendum, quoniam bonis dominaberis; poterisque clementissime, atque ex animi tui sententia imperare. Non enim clementia est parcere sontibus, quorum vita tot est insontibus noxia: sed ea demum vera est clementia, numerum augere bonorum rectis institutionibus, iisque aditum sepire criminibus, ut quam rarissime oporteat esse severum. Quoniam vero haud pauci reperiuntur, qui ramos malorum deciderint; radicem vero qui tentaverit, adhuc nemo: & vitia plerumque studio virtutis non deponuntur, sed fuga pœnarum; coguntur Principes atrocitate decretorum eos exulcerare, qui vel voluptatem ex propriis, vel utilitatem ex alienis vitiis capiunt; quique, illis ablatis, quotidianam etiam vitæ occupationem amitterent. Tu vero, qui virtutum omnium scientiam habes & usum, exemplis Tuis, & nova emendandi arte animos ad illas adeo condocefacies, ut sensim delectati melioribus, deteriora sint relicturi; ac nec opinantes a sensibus jucunde decessuri ad honestatem. Itaque virtutibus illatis, vitia sine satellite, ac sine voce præconis exulabunt. Tua vero gravitas lenitudine temperata, orisque majestas benignitate condita, suffusaque suaviter moribus, & sermonibus Tuis decora, & verenda comitas, nonne fastum deprimet, & superbiam depellet procerum illorum, qui tenuiorum contemtu, & pectoris tumore, atque capitis elatione celso, fulgentique de curru sibi videntur præferre fasces, & in privata fortuna publice imperare? Atque cum divinæ omnes animi tui dotes in universarum gentium utilitatem redundent: ii etiam, qui jampridem patrocinio Tuo perfruuntur, quo illo digni videantur, motu feruntur eodem: ut & ipsi pro virili aliquid publice prodesse cupiant. Quos inter, & ego, qui omnia tuæ solus beneficentiæ debeo, per quam etiam ab Innocentii XII. benignitate publicum juris docendi munus accepi; animum induxi meum, ut privata quoque studia in commune adducerem, ab-

solutis nuper tribus de originibus juris civilis libris, qui jam in lucem prodeunt sub auspicio SANCTITATIS TUÆ : cui non modo ex infinita potestate sub qua omnia subjiciuntur ; sed privato etiam & antiquo nexu labores mei sunt omnes obnoxii. Etsi vero nostra, sententiarum & verborum inopia, tanti tamque Sapientissimi Pontificis luce sit indigna ; materiæ tamen gravitatem certe non adspernabere : tradimus enim primordia juris civilis, quæ si non proximum, at communem tamen habent cum sacro jure fontem, nunc in æternam Ecclesiæ tranquillitatem e tuo pectore profluentem. Jus enim Romanorum id habet seorsum a populis aliis, totum ut si arte mira & certa ratione deductum a naturali honestate, quæ divina est illa in omnium cordibus insculpta, inque animis inscripta lex. Hinc jus civile pro jure gentium servatur ab omnibus illis nationibus, quæ cum Imperio Romanorum, non tamen acceptam ab iisdem humanitatem deposuerunt. Quin etiam, si originem illius e remotiori memoria repetamus, Mosen ipsum haud levi ex parte nostri juris auctorem reperiemus. Multa enim Ægyptii ab Hebræis, cum quibus versabantur, in suos vertere mores : cujus rei argumentum est suum abominatio, jejunia, & περιτομὴ, Herodoto teste, Ægyptiis etiam sacerdotibus usurpata : quæ suo populo Moses afferta, & ab alienis repetita retulit in scriptas ab se, atque a DEO dictatas leges. Athenas autem, unde Romani primæva jura petierunt, vel Phœnices Hebræis affines, ut multas Græciæ urbes condidere, vel Ægyptii, Erichtheus certe, ac Cecrops, qui eam urbem primi legibus composuerunt, primique imperarunt, ex Ægypto advenerant, indeque in Græciam attulere mores patrios, quibus multa hæserant ex Hebraicis institutis. Quamobrem Cecrops, propter Græcos mores Ægyptiis insitos, διφυὴς appellabatur. Hinc non mirum, si tot Hebraici juris vestigia in Romano inveniantur, ut utriusque populi leges, incerto auctore, inter se collatas habeamus. Quamobrem, emersis Lotharii temporibus, post diuturnam noctem Romanis legibus, adeo Sacræ cum illis coaluerunt ; ut Decretalium libri, exceptis iis, quæ sunt divini tantum juris, nihil fere aliud videantur, quam progressio, & germinatio juris civilis : quod Summi Pontifices ALEXANDER, atque INNOCENTIUS TERTIUS, GREGORIUS IX. INNOCENTIUS IV. BONIFACIUS VIII. aliique plurimi sua in juventute hauserant e Bononiensi plerique schola, quæ tum celebrabatur, illudque de Summo Ecclesiæ Solio mortalibus præbuerunt ; aut respondentes Episcopis, & Præsulibus Oracula Romana petentibus ; aut controversias causasque definientes ; aut constitutiones Ecclesiasticas pro re nata condentes. Quo magis confido TE hoc literarum genus complexurum benignius : &, qui animum habes non modo Tuæ ditionis opulentia, sed ipsius etiam humanis necessitatibus longe majorem, quique occultis largitionibus literarum inopiam e re familiari Tua sublevabas ; eo majori munificentia cultum vetusti juris excitaturum, quod hæc studia longe auctius Reip. remittunt, quod acceperunt, & pro caducis & mortalibus bonis, æterna & saluberrima retribuunt, conjunctam scilicet cum Romana eruditione justitiam animumque Romanum. Quæ dum scriptis committimus, nunquam interea sensus declinamus ab immortalibus dictis factisque Tuis, unde longe majorem boni & æqui scientiam, & usum colligemus, quam e mortuis monumentis vetustæ virtutis, quæ nunc longe clarior in Tuis operibus reviviscit. Quibus contemplandis admirandisque adeo, PATER BEATISSIME, rapior, ut ad integram absolutamque felicitatem id unam a D. O. M. deprecer, ut per longam TE ann. seriem sospite atque superstite, dimittar e vita.

AD CUPIDAM LEGUM JUVENTUTEM.



Irari aliquando soleo, & mecum ipse reputare, cur extremis hisce temporibus, quibus ceteroqui scientiæ, vel recens exoriuntur, vel veteres exuscitantur, vel adhuc incolumes ad clariorem lucem extolluntur, ita ut communis & nova quædam reddatur vita doctrinis; una tamen Jurisprudentia, veluti damnata barbarie, sensim repudietur ab eruditis, & elegantiorum artium commercio paulatim excludatur? An rude aliquod artificium est jus civile, cui nonnisi pinguiora ingenia se tradiderint? An usu officioque suo juris ars est avara quædam nundinatio verborum, & vocabulorum aucupium, evertendis aliorum fortunis & patrimoniis, ex judicum libidine, transferendis, institutum? An civilis doctrina, claris illa quidem profecta initiis, & a sublimioribus ingeniis educata, traducta tamen per manus imperitorum, diuque sordide contrectata ita squallet; ut ab eo temporis vestigio, ad ætatem usque nostram, cultiora ingenia, suo fœditatis adspectu, rejecerit? An hoc denique studium quæstuosum est magis, quam gloriosum & illustre: atque ideo docti homines, qui suam opulentiam abstinentia & frugalitate collocant, cum hujusce artis præmiis minime ducantur, ipsam etiam artem putant esse contemnendam? Imo vero nihil prorsus horum objici jurisprudentiæ potest. Quid enim ejus munere gravius, quo singulorum status & bona proteguntur ab injuriis? Quid solidius præceptis regulisque suis; quas haustas ex honestate naturæ, non confuse congestas proditasque temere; sed ratione, atque via traditas a majoribus fuisse didicimus? Etenim, si quam habet philosophia dignitatem, (habet autem hominum opinione maximam,) ea omnis translata fuit in jurisprudentiam Romanorum, qui partum armis imperium, juris commercio legumque majestate continuerunt. Quidquid enim a Grecis philosophis de honesto & justo: de finibus bonorum & malorum; de regendis populorum moribus; de legibus & Republica, quæstionibus infinite propositis, & ambitiosis magis, quam utilibus disputationibus effundebatur; totum collectum fuit a Jurisconsultis nostris, atque, nugis excussis, traductum in Urbem: ut quod apud Græcos exercitatio erat ingenii, longiorisque ocii levamen, Romæ, in corpus juris civilis conversum, publicæ ac privatæ semen esset utilitatis. Itaque contemplatio Græcorum ociosa & iners, a nostris operosa reddita est, atque frugifera. Cumque deinceps philosophia in honorum & opum vilem mercimonium converteretur; potestas omnis illius, atque dignitas in Jurisconsultorum scholis, atque in Romano foro consedit: manserat enim Græcis tantum splendor fastusque verborum; pondus tamen rerum & sententiarum utilitas commigraverat omnis in artem Jurisconsultorum, quorum auctoritate forum regebatur, ut hoc opere nostro procedente patebit.

Caligo vero barbarorum interpretum cur huic detrahat doctrinæ dignitatem, cum proximis seculis ad vindicandum jus civile cultiores omnes artes, omne genus eloquentiæ, retrusior omnis eruditio contra barbariem conjurarint: ut, pene dicam, non tantum contulerint conditores, quantum novi ejus vindices reddiderunt? Itaque, sicut ager fit, intermissa cultura, feracior; ita jurisprudentia, quæ barbarie inhorruerat, segetem protulit, ex nova eruditorum industria, lætiorem. Vel unius enim Jacobi Cujacii mirabili acumine atque inaudita doctrina, jus civile nostrum scientias omnes in certa-

certamen gloriæ provocaverit. Quænam est autem ars, quenam facultas, cui tanta eruditio sit implicata, quantam complectitur Jurisprudentia, ex qua nativa rerum singularum vocabula, & arcana latinitatis, & selectiora dicendi genera ducuntur, & recondita notitia vetustatis eruitur, & scientia temporum atque factorum, non communis illa quidem & pervulgata, sed sanctior atque selectior, ita ut unius Jurisprudentiæ studium Græcam atque Romanam eruditionem trahat universam?

Cur igitur eruditi a Jurisprudentia, & Juris professores ab eruditione plerumque, atque ab eruditis professoribus abhorrent? Sane non aliam prodiderim causam, quam numerum & magnitudinem voluminum, & molestas rerum jam desuetarum expositiones, disputationesque longiores, & acumen aliquando immodicum; quibus, ut summum scriptoris ingenium arguatur, ii certe, qui hæc non propense, neque instituto suo, sed cursim atque alio intendentes arripiunt; longioris moræ fastidium ferre non possunt. Cum igitur ejus lectionis difficultate atque studiorum tristitia plurimi deterreantur; facile huic labori parcitur: ne vel eruditus a studiis amœnioribus; vel juris professor ab artis suæ quæstu diutius abstrahatur. Facilem enim gloriam laboriosæ præferimus, & præmaturum lucrum plerumque anteponimus honestiori. Et quamvis multa prodierint, quibus aut grandiora volumina contrahuntur; aut resecantur obscuriora; ibi tamen, vel ea sæpe offendimus, quæ nos morantur inutiliter; vel ea desideramus, quæ pateant latius: pleraque enim jejune traduntur & exiliter, ut vix arrepta diffugiant. Res nimirum e proprio trunco avulsæ, atque in Epitomen redactæ, attingunt simul animum, & elabuntur: carent enim nexu ordineque suo, sine quo nihil mentibus adhærescit. Qui hoc igitur in genere libri sunt breviores, vel doctrinam universam per summa capita percurrunt, quod est nimis exile; vel certam in partem adeo effunduntur, ut alienissimas quoque doctrinas eodem trahant, quod stomachum sæpe facessit. Non igitur alia ratio superest, nisi ut aperiantur fontes uberiores, ex quibus non in singula tantum membra, sed in universum Jurisprudentiæ corpus eruditio necessaria influat, non quidem adeo parce, ut cognitio illius brevi exarescat, neque tam abunde, ut mergat ingenium, & diu mentem ulterius pergentem irretiat. Quod præstare animus fuit hisce tribus Originum libris, ut fontes recludantur, unde universa legum eruditio & vetus Jurisprudentia manat. Curaque fuit rivos inde ita ducere, ut vel coerceantur redundantes, vel tenues justa copia impellantur, quo juri civili nutriendo sufficiant, & sobrie ad usum & commodum legentium, non immoderate ad ostentationem ingenii veteris juris notitia & lectior eruditio suggeratur. Itaque in his conjectum est libris quidquid ab eruditis & a juris professoribus honeste ignorari non potest: quo eruditi scientiam juris ex his colligant suis utilem studiis; & jurisperiti, luce hac eruditionis accepta, in lectionem Digestorum, & Codicis & Novellarum confidentius ingrediantur: ut nonnisi quibusdam in locis obscurioribus, si quando in foro usuvenerit, consulere oporteat longiores eruditorum interpretum commentarios; quorum tamen sensum, sine rerum hic expositarum notitia, nemo, nisi divinando adipiscatur.

Igitui primo libro quasi telam explicamus, quæ universum juris civilis corpus expressis potioribus membris, exponat, & cujusque juris portionis tempora certa & intervalla patefaciant: quo summatim prodatur, unde sit orta primum scientia juris, quemadmodum paulatim vel novis legibus, vel prudentum interpretationibus, vel magistratuum edictis, vel Principum sanctionibus ad integritatem pervene-

venerit: Tum quamdiu steterit, cur inclinaverit, quave ratione ad statum denique redierit suum. Quibus exponendis, oblata facultate auctores proferentur constituti, perturbati, & reparati juris, deque singulorum scriptis doctrina, ingenio, & usu judicia ferentur, quibus studiorum cursus dirigatur: plurimum enim refert, unde quis primum lectionem auspicetur, quibusve deinceps & quo ordine libris utatur: nam quæ lectio ad tempus maxime prodesset, ea immature, aut præpostere suscepta nocebit. Si enim, quocunque fors appulerit, hæreamus, libris sæpe inutilibus florem nostræ conteremus ætatis. Hinc in tanto studiosorum numero, tam pauci sapientes. Hoc igitur libro nascentis & progredientis juris civilis, tum singularum partium ejus celebriorumque scriptorum brevem narrationem pertexemus.

Altero libro primordia Juris naturalis, & gentium, ac vetustiores juris civilis fontes aperientur, sive leges XII. Tabul. quotquot e veterum reliquiis erui potuerunt, adspersa in tempore, ad res illuminandas, Attici juris notitia. Hisque proditis originibus pervetustis, & quasi jurisprudentiæ cunabulis, transibimus ad recentiores, nempe ad leges & Senatus Consulta, quibus jus civile privatorum (nam quæ ad Reipublicæ administrationem pertinebant, cum nullius jam sit usus, vix attigimus) leges, inquam, illas & S. C. persequimur, quibus priscum & privatorum præcipue jus aut deficiente sententia XII. Tabul. augetur, aut, tempore aliter poscente, mutatur; aut, ubi obscurum sit atque perplexum, auctoritate populi totius explicatur. Quæ postremo libro concludentur.

Toto autem hujusce operis cursu eruditionem & notitiam vetustatis ita intermiscebimus, ut quod scitu opus fuerit, lectori ad locum occurrat, quo is postea per se possit obscuros atque perplexos Jurisconsultorum sensus expedire, atque barbarorum interpretum notare lapsus. Multa enim jure tradendo peccarunt illi, quæ notata sunt ab eruditis, multosque in forum errores intulerunt ignoratione morum legumque vetustarum ac temporum, quorum notitia hisce præbetur originibus, quas Tribonianus cum suo tempore paterent omnibus, parum in posterum prospiciens, reliquis subtraxit ætatibus, atque illis abscissis, tanquam ademto capite, totoque juris corpore dissoluto, concisi cadaveris membra posteris reliquit. Omissa enim primæva lege, quod caput erat disputationum, tantum ex legum consequentiis per interpretes, aut Principes, aut magistratus eductis, exorditur titulum, seriemque pertexit, quo fit, ut ad ipsum sæpe vestibulum subsistamus. Quis enim non hæreat, aut labatur in consequentibus, cum antecedentia prorsus ignoret? Cum autem proximis seculis jurisconsultorum eruditissimi, vel harum reliquiarum aliquas integris voluminibus comprehenderint; vel pro re nata, in suis de jure civili commentariis non paucas explicaverint: non inutile consilium visum est, tam varia & laboriosa lectione levare studiosos, easque omnes multis libris dispersas & dissipatas in unum conducere, inque facilem ordinem tributas breviter atque perspicue, quantum facultas nostra tulit, exponere: ut si, quod recepti præstitero, suum Jurisprudentiæ caput reddatur integrum, & quæ dispersa & infinita in aliorum libris esse videntur, ratione & distributione unico adspectu patefiant. Qui enim ante nos ista collegerunt, doctissimi quidem illi & ingeniosi, tamen obscurum potius indicem ex ipsis fragmentis contextum, quam dilucidam eorum sententiam protulerunt: vel quod satis habuerint ea monumenta colligere, ac reliquum laborem aliis consulto reliquerint; vel quod luce carebant ea, qua postea Jacobus Cujacius, & Gothofredus junior jurisprudentiam emendarunt: quorum scripta sane gravissima plurimum huic

operi

operi contulerunt. Qui vero aut unam, aut certas aliquot harum originum explicarunt, ii longis, ut diximus, & alienis aliquando disputationibus ingenia fatigant, eorumque cursum, qui ad forensem exercitationem vocantur, impediunt. Præstat autem rem cognoscere universam, quam longiori cura partem tantum illius expendere.

Orationem vero adhibuimus continuam, scribenti quidem perdifficilem; tota enim ex illius ingenio continenter fluit; legenti vero facillimam: etenim animus cursu illo veluti secundo flumine vehitur. Nam criticorum scribendi consuetudinem, cui alioqui sua debetur laus, de industria effugimus: intercisa enim & comminuta eorum oratio singulis momentis intercipit spiritum, & frequentius abrupta scriptorum locis moratur properantem, & detinet injucunde. Ideo succum quodammodo e veteribus expressimus, inque orationem nostram confundimus; testimonia vero & auctoritates in marginem conjecimus, ac si quid exprimendum occurrit more criticorum (occurrit autem in XII. Tab. explicatione sæpius) id separatim in notas contulimus breviores, & a continenti oratione seduximus. Ubi vero critici personam suscipere cogimur, cura est a novis emendationibus, quantum licet, nos continere, contentique sæpe sumus correctionibus aliorum, quarum si quas non probavimus, nonnisi caute mutamus, atque verecunde: tum quia nobis nihil suspectum est magis, quam judicium nostrum; tum etiam quia critices licentiam jamdiu esse compressam oportuit. Adeo enim emendando critici modum excesserunt, ut non sit amplius id emendandi studium, sed reprehendendi libido, furorque rixandi. Quo magis admiror eruditissimi Grævii sobrietatem, qui suis in notis criticum acumen philosophiæ modestia & veritatis amore temperavit. Quid autem mali de nobis posteri promeruerunt, ut contentionibus nostris abducendi sint a scientiis gravioribus, & præsertim a studio sanioris eloquentiæ, quæ propemodum exhaurit, quia diutius in interpretibus quam in ipsis auctoribus occupamur. Tandem, ut omnes omnium emendationes merito suspectas habeamus, nonne præstiterit in una qualicunque lectione quiescere, quam diutius vaticinando multiplicare deliria, & posteris laborem atque fastidium ex ea disputationum sterilitate procreare? Nec semper, meo judicio, vera lectio erit ea, quæ melior: scriptores enim, varia distracti scriptionis cura, industriam aliquando remittunt. Neque humanum ingenium contendere ubique potest omnibus nervis: ideo ut in acie milites, etsi minus fortes, tamen, quia fessis integri succedunt, pugnant aliquantisper alacrius; ita evenit, ut acutius aliquando comminiscantur interpretes, quam ipsimet auctores invenerunt.

Ceterum, etsi nullæ hic inveniantur forenses disputationes, & rerum quotidianarum controversiæ, quarum utinam, aut minorem habeamus copiam, aut non videamus imminere majorem; tamen ut ii, qui ad palæstram vocantur, quo sint ad luctam expeditiores, oleo prius unguntur; ita forensem pugnam initurus, ingenio fiet ex hac lectione promtior. Etenim non auctoritatibus tantum, quæ arma sunt imperitorum, quæque indicem pervolventibus præsto sunt in utramque partem; sed scientia plurimum & ratione valebit: præsertim si ad forum veniat aliquando cultior, & bonarum artium luminibus excitatus. Quod facillime assequitur, si vulgaris institutionis scopulos declinatus a puero, per breviorem & leniorem incedat viam. Neque enim ab omnibus juris professoribus perfecti Jurisconsulti doctrinam, acumen, & eruditionem contendimus, cujusmodi perraros

admodum singulæ tulerunt ætates: sed plerumque satis fuerint, quæ politum præstent ornatumque causidicum: quo Jurisprudentia puris attrectetur manibus, & forum, quantum per consuetudinem licuerit, expietur. Nihil enim tam fœdum fuerit, nihil tam obscænum, nihil tam denique sacrilegum, quam jus civile abstrusioris eruditionis venam, germen utilioris philosophiæ, atque florem elegantiæ, negligentia tamen humaniorum literarum redundare sordibus, & ingeniis patere lutulentis. Has injurias recta studiorum institutio procul a Jurisprudentia flectet; itaque de his placet pauca disserere.

Tria omnino sunt juris professori necessaria, latinæ linguæ peritia, ratiocinandi ars, & notitia temporum. Latina lingua evolvit arcana jurisprudentiæ, detegitque sententias intimas Jurisconsultorum, quæ germanis vocabulis, & abstrusioribus: ac peculiaribus latine dicendi generibus obsignantur. Quanquam enim jurisconsultorum, quorum fragmenta retinemus, plerique latinitate jam inclinata floruerunt; studio tamen, ac religione verborum, qua maxime scientia legum adservabatur, ita excellebant; ut auream prope latinitatis ætatem elegantia & proprietate reddiderint. Verborum præterea scientia & cognitio formularum, quarum in jure civili maximus est usus, nihilominus quam historia mores ritusque aperit veterum Romanorum, quorum notitia obscuriora loca juris civilis illuminat.

Ratiocinandi ars cunctas profecto doctrinas docet utpote cogitationum humanarum omnium gubernaculum & moderamen, atque initium & dux recte dictorum, recteque factorum: sine qua præpostera & perturbata erunt universa. Nam ut Lucretius ait.

. . . . Si prava est regula prima,
Normaque si fallax rectis regionibus exit:
Et libella aliqua si ex parti claudicat hilum,
Omnia mendose fieri atque obstipa necessum est,
Prava, cubantia, prona, supina, atque absona tecta,
Jam ruere ut quædam videantur velle, ruantque,
Prodita judiciis fallacibus omnia primis.

Professoribus vero juris civilis eo magis est necessaria, quod eorum consilio atque judicio salus aliorum & fortunæ reguntur. Advocatorum enim, & Judicum lapsus patrimonia secum & vitam ruunt aliorum.

Notitia temporum & historiarum lectio cum ad prudentiam est utilis, quæ de cognitione præteritorum, tanquam ex futurorum imagine suscipitur; tum etiam ad intelligentiam locorum obscuriorum juris, quæ luce vetustatis & discrimine temporum patefiunt: multarum enim legum dissidium sola temporum ratione recte animadversa componitur.

Hasce autem facultates cito assequetur adolescens, si e longa & salebrosa via accedat ad faciliorem; ac primo retia vitaverit vulgaris grammaticæ quibus pueritia miserrime implicatur, & pro ea sumserit Sanctianam Scioppi, Vossiique breviorem, aut, ex his contestatam, novam methodum gallice scriptam, vel ejus opitomen: deinde adjunxerit exercitationem quotidianam optimis auctoribus explicandis, Terentio præsertim, Cicerone, Cæsare, Virgilio, Tibullo, paucisque aliis ætatis aureæ scriptoribus, adhibitis facilioribus commentariis: longum enim esset & laboriosum, præ institutione forensi aut optimos scriptores explicare omnes aut criticos consulere graviores. Optimo enim causidico satis fuerit, si paucorum & quidem elegantiorum imitatione, at-

que studio facultatem comparaverit intelligendi optime ac scribendi mediocriter: ut si ornate atque eleganter nequeat, barbarum tamen effugiat & inconditum dicendi genus.

Rationis regendæ atque emendandæ mentis artem, quam Logicen appellant, omnium cum veterum, tum recentiorum optime facillimeque traditam habemus in libello inscripto Ars cogitandi*: Cujus lectione non modo e communibus naturæ tenebris mens exolvetur; sed etiam labyrinthum effugiet vulgarium Dialecticarum, e quibus longa diuturnaqae jactatione, assiduisque jurgiis, non aliud nisi fallere fallique discimus. Ex ea quoque lectione lumina excipiuntur ad omnes fere scientias, quarum semina illic sunt effusa: ut quacunqae flectere quis volverit, rectam per sese inire valeat viam. Hinc etiam tollere poterit adolescens quidquid philosophiæ opus fuerit homini negocioso, & publicis muneribus occupato, quem oportet quidem philosophari, sed paucis, ut ait Ennius. Cetera que hoc in genere vulgo; argute ne dicam, an intemperanter, & absurde disputantur? jam hac ætatis nostræ luce, inque tanta inventorum novitate, non modo ignorantur utiliter, sed etiam laudabiliter contemnuntur.*

Rhetoricam non adjungimus, utpote magis ad morum & publicarum rerum scientiam utilem, quam ad scribendi usum, qui Tullio ipso judice, naturæ beneficio & bonorum scriptorum imitatione maxime comparatur: qua de re sunt hæc ab Augustino scripta divinitus: (a) Cavendum est, *inquit*, ne fugiant ex animo quæ dicenda sunt, dum attenditur, ut arte dicatur. Et tamen in sermonibus atque dictionibus eloquentium impleta reperiuntur præcepta eloquentiæ, de quibus, ut illi eloquerentur, vel cum loquerentur, non cogitarunt, sive illa didicissent, sive ne attigissent quidem. Implent quippe illa, quia eloquentes sunt, non adhibent, ut sint eloquentes. Quapropter, cum ex infantibus loquentes non fiant, nisi locutiones discendo loquentium; cur eloquentes fieri non possunt, nulla eloquendi arte tradita, sed elocutiones eloquentium legendo, & audiendo, & quantum assequi conceditur imitando? Quid quod ita fieri ipsis quoque experimur exemplis? Nam sine præceptis Rhetoricis novimus plurimos eloquentiores plurimis, qui illa didicerunt.

Historiarum lectio partim anteire debet partim comitari jus civile. Ne quis enim initio sit ad juris prudentiam rudior, generatim saltem oportet animo anteacta tempora comprehendere, ut reliqua vita, ubi erit ocium, res gestas cognoscat particulatim: quo de rebus cum privatis, tum publicis ex præteritorum exemplis recte consultat atque prudenter. Occasiones vero legum, tempora, & causæ quæ maxime sententiam aperiunt rarum, omnia eruuntur ex historiis. Ante quam igitur quis auspicetur studium juris, eex universa saltem Justini brevique historia memoriam temporum hauriat antiquiorum, ut postea cum studiis juris Livii lectionem conjungat, indeque per sequentium ætatum scriptores continenti serie ductus ad nostra tempora referatur, in iisque studiis occupabit quicquid ei temporis a divino cultu, qui præire debet rebus omnibus, & a forensi munere, atque honestis animi laxamentis in vita superfuerit, adjunctis uberioribus Chronologiæ atque Geographiæ compendiis: in quibus usui esse poterunt aucta nuper Cluveriana introductio, & Petavii rationarium temporum, ac Bussuetii Episcopi Meldensis de universa Historia dissertatio; quæ non modo brevem atque perspicuam continet memoriam temporum, notatis eventis illustrioribus, verum etiam vivis coloribus exprimit religionis no-

(*a*) De doctr. Christ. lib. 4. in princip.

nostræ veritatem omnium seculorum auctoritate comprobatam, ac simul pandit regnorum omnium ortus & interitus, eorumque causas e moribus deductas populorum, qui nucleus est historiarum.

Juris vero studia inchoanda sunt a cocinnis certe ac lepidis Antonii Peresii institutionibus; cum quibus conferendæ identidem germanæ Justinianeæ, adhibitis Vinnii commentariis, miro judicio contextis miroque delectu rerum: nec non ejusdem notis, quæ sunt commentariorum veluti faculæ quædam. Qui longiores, aut locupletiores desiderant, Cujacium audiant hisce verbis exagitantem commentariorum importunitatem: (*a*) Ex libris, *inquit*, Juris civilis libello institutionum, neque comtior, neque facilior ullus est, quique interpretem desideret minus: ut plane illorum videatur esse ocium ignobile, qui eum libellum longissimis onerant commentariis, quod positum est in una cognitione, in infinita dispertientes. *Et paulo inferius:* Nam quæ scientia hæc est, quæ modum non habet ullum? quæ fines suos egreditur? quæ tota deerrat a præceptis suis, & summo illo præsettim, nec a Justiniano prætermisso, ut incipientibus jura tradantur levi ac simplici via: ne difficultate institutionis tam numerosæ atque perplexæ ab hoc studio deterreantur. *Itaque commentarios, qui Oinotomi nomine feruntur, qui ad forensem sane usum plurimum conferunt, potius rejicerem ad extremum studiorum, quam in ipso, ut fit, initio adolescentibus anteponerem; quos obruit copia rerum aut præmature, aut præpostere ibi disputatarum: & melius Justineaneis adjungerem Theophili sobrias & eruditissimas institutiones, nuper cum clarissimorum auctorum notis editas a Dovjacio. Quin & nos institutiones nostras nondum editas ita contexuimus, ut vitatis intercisionibus illis importunis, quibus utitur Vinnius, & alii commentariorum Auctores, qui contextus verba e continenti suo divellunt: continuta oratione Justinianæorum paragraphorum ordinem servemus, & obscuriora illorum breviter in cursu orationis exponamus, commentariorum utilitatem & paraphraseos sobrietatem cum juventutis utilitate simul atque voluptate præstantes. Post hos locus erit hisce tribus Originum libris, ut altiores juris radices eruantur, & mox ab iis decurratur ad ramos, nempe ad argumenta singulorum juris titulorum: quæ cognosci poterunt e Vvessembecii Paratitlis Digestorum, & e Peresii Paratitlis Codicis. Interea celebriores leges in Manductione juris civilis notatæ deligentur, atque ad eas veterum & novorum uberiores itemque ad forum utiliores, aut, ubi loci obscuritas postulet, eruditiores interpretationes adhibebuntur, ut scientia simul & usus eodem tempore comparetur.*

Hæc præfari voluimus, ut ad studium juris animos præparemus, detrahentes inutilia, & adolescentibus jucundiora simul & expetitiora præbentes. Non plus enim temporis vel a mediocribus ingeniis hæc institutio postulat, quam philosophiæ vulgari addiscendæ, non sine lugenda temporis jactura, tribuitur.

Ceterum quia tres hi originum libri, ubi prælum subiere, tot contraxerunt typographicas maculas, ut raro sensus efferrent integros, & aliquando etiam scribenti contrarios; hac nova editione, quamvis instituta & perducta etiam nobis absentibus, qui viscerum doloribus cogimur sæpius mutare cœlum, ut mutemus stomachum; tamen benevolentia & fide doctissimorum amicorum; in impressionem hanc novam incumbentium,

c 2 *omnem*

(*a*) In observ. lib. 12. cap. 18.

omnem exuere labem , & ad nativam lectionem atque ad integritatem rediere suam , simulque non leve incrementum a nobis acceperunt , qui suis locis reliqua S. C. quæ primas curas effugerant , cum singulorum interpretationibus interseruimus , ut quantum in nobis est , in tot rerum tenebris opus daremus absolutum . Quamobrem hac etiam editione libris hisce tribus contexitur liber de Romano Imperio , *ut cum Originibus juris privati , simul prodeat in lucem Origo juris publici Romanorum , cujus scientia omnis post mutatam Rempublicam Imperatorii juris cognitione hoc libro expositi continetur .*



DE

DE VITA ET SCRIPTIS
JANI VINCENTII GRAVINÆ
PRÆFATIO
GOTFRIDI MASCOVII.



Uamquam Calabri hospitis xenia de his donis dicuntur, a quibus non in totum abstinere Proconsulis officium est, in *L. 6.* §. *3. D. de Off. Præs.* quia inhumanum est, *parva munera* a nemine accipere velle: tamen, quod nos ferimus munus Calabri hospitis, ex eorum numero futurum confidimus, quali locupletari homines vehementer solent. Exhibemus enim opera J. V. Gravinæ, nati in Calabria A. 1664. haud procul ab oppido Consentino. Dederat hæc Consentia renascentium tempore literarum Janum Parrhasium, Pomponium Lætum, & Bernardinum Telesium, viros ingenii fœcunditate & præstantia nemini secundos: quemadmodum, quod primo loco dici debuerat, Ennium quoque, illum, qui tempore Scipionis Africani Epicæ poeseos laude floruit.

Miserunt Calabri, Rudii genuere vetusti.

De gente Vincentii nihil relatum accepimus, nisi quod in libro de Legibus & Senatusconsultis *c.* 37. Gregorium Caropresium, quem Italorum Philosophorum ætate sua maximum fuisse censet, amitinum & præceptorem, imo beneficentia plus quam parentem appellat. Literas autem Neapoli didicisse videtur. Ipse id, nisi fallimur, significat in extremo epistolæ de conversione doctrinarum ad J. Gabrielem Reginerium; ubi hanc simul urbem ob doctrinarum bonarumque artium celebritatem mirifice dilaudat. Jus dein Romæ docuit Gravina in Archi-Gymnasio Sapientiæ, ab Innocentio XII. Pontifice ad hanc obeundam provinciam evocatus. Auditores tamen se propemodum inventurum desperabat in oratione de recta in jure disputandi ratione, scripta 1701. confluentibus adolescentulis ad Doctores Pragmaticos, ut trimestri vel quadrimestri opera delibata jurisprudentia, continuo se caussis agendis darent. Erant enim tum Romæ Ridolfinistæ quidam, qui, dum Petri Ridolfi praxin judiciariam interpretarentur, trimestri studio absolutam jurisprudentiæ cognitionem ore ferreo promitterent, de quibus queritur in oratione de instauratione studiorum ad Clementem XI. Academiæ Arcadum quoque socius fuit, cujus literariæ societatis quod fuerit institutum, luculenter ex oratione Gravinæ intelligitur, quam pro legibus Arcadum habuit, & quæ exstat inter opuscula ejus. Corpore fuit procero, sed macer, oculis utens obliquis & distortis. Augustam arcessitus Taurinorum, dum in eo est, ut sarcinas colligat, ex viscerum dolore diem obiit secundo Non. Januarii 1717. Heredes, in bonis, quæ in agro Consentino habebat, matrem scripserat Annam Lombardam; in reliquis Petrum Metastasium, adolescentem Romanum, alumnum suum, cui tres discipulos substituit, inter quos erat Horatius Blancus.

Inter opera ejus eminent Origines juris civilis, quas etiam Clementi XI. grandi & sublimi oratione dedicavit. Laudatur Jacobus Cujacius, quod ad *L.* 25. *D. Annuis legatis*, Institutionibus Justinianeis præmitti suaserit Mæ-

ciani

ciani librum *de asse & ejus partibus*, quarum numero duodenario non tantum tribuere veteres hereditatem solebant, sed & metiri usuras, quas ex sua sibi sorte unusquisque stipulabatur. At de asse multo plenius Noster agit ad LL. XII. Tabularum c. 47. nec assis tamen solius, sed etiam antiquitatis omnis cognitione interiori censetur, & juris simul universalis sive naturalis rationes commodo & eleganti orationis genere explicat: cujus studio subacta ingenia regendæ civitati felicius sufficiunt.

Ad hos igitur juris fontes descendere adolescentes decet & haurire, quæ dein per omne studiorum ambitum profutura sunt, in primis quum juris scaturigines nostro nemo nitidius descripserit, cujus oratio non tantum in antiquis tersa & elegans est, quod quidem facilius, sed etiam in recentioribus. Quicunque enim legerit, quæ Gravina Originum libro primo de Accursio aut de Bartolo aut de Cujacio literis tradidit, nec, in eximia verborum concinnitate, rerum capiatur selectu, sententiarum acumine & pondere: næ ille plumbeus sit, aut stupidior lapide molari.

Librum singularem de Romano Imperio Senatui Populoque Romano inscripsit, in eoque pristinum Senatus assertum ivit splendorem. Contendit enim, potestatem Romanorum publicam semper in civilem & militarem distributam fuisse, quarum hæc per S. C. in Imperatores transierit, quum illa in Senatu resideret, & imperio militari vehementer præcelleret; nec imperium Roma Constantinopolin translatum, quum potius hæc nihil habuerit quam Imperatorum Prætorium & castra muris vallata, tentoriorum vice fungentibus ædificiis. Qua quidem in re si suorum inserviit auribus, dandum aliquid est homini Romano, de patria & animo Romano toties glorianti: quum Trans-Alpinos homines parum hic fallere fucus queat, posteaquam de Imperio Rom. ex vero disseruerunt Jo. Frid. Gronovius & Gerardus Noodt.

Inter opuscula agmen ducit Specimen prisci juris ad Casparem Carpineum Cardinalem; in quo loci complures ex Originum libro primo ad verbum decerpti sunt. Idem aliis quoque viris eruditis etiam novissime usu venisse novimus, ut, quæ alio loco scripserant, iisdem verbis alibi repeterent. Ita Gerardus Noodt, V.CL. quæ *Proba bilium L. IV. c.* 5, dixerat, ad verbum apposuit in Commentario ad Pandectas titulo *de Condictione causa data causa non secuta*. Hydram Mysticam seu Dialogum de corrupta morali doctrina, quum hic quidem, livorem suum religione prætexentibus multis, nimios cieret motus, suppressit: ejusdem tamen corruptæ morum doctrinæ ulcera sæpe pungit in orationibus de canone interiori, & de repetendis fontibus doctrinarum.

Etrusca quoque lingua libros complures edidit, & inter eos duos de arte Poetica, qui sæpissime laudantur Crescimbenio in Historia Poeseos vulgaris: & Tragœdias quinque, in quarum quarta, quæ Papinianus inscribitur, constantiam viri, mori quam Getæ patricidium excusare malentis, vivis depingit coloribus.

Provocaverat autem odium quorundam & iram in se. Inter cæteros ejus obtrectatores Q. Sectanus, virum gravem & priscæ probitatis petulanter & proterve ludribrio habuit in satyris suis. Hic est idem ille, de quo queritur, imo quem contemnit in vita Cujacii, & sannionem appellat, minime idoneum ad eruditi ullius hominis iram. Hic est idem ille, quem scurræ, nebulonis & poetastri nominibus perstringere videtur in specimine prisci juris ad Casparem Carpineum Cardinalem, & de cujus perdita impudentia apud ipsum Clementem XI. Pont. M. queritur in oratione de instauratione studiorum. Hic est idem ille,

quem

quem nebulonem & ſtudioſiſſimum thraſonem vocat in dialogo de lingua Latina ad Emmanuelem Martinum,qui ſatyris Sectani notas appoſuerat amoris in Gravinam pleniſſimas. In ejuſdem Martini amplexu poſtremum ſpiritum reddidit Gravina, ut ex aureola illius epiſtola intelligitur, quam ſuis inſeruit Gregorius Majanſius, Anteceſſor Valentinus. Neque ipſe Martinus Poeticæ ſuavitatis expers erat. Legitur apud Majanſium epigramma ejus lepidum & venuſtum de libris ſuis bibliopolæ cuidam Londinenſi venditis, ne ſcombris piperique fierent cuculli aut thuris involucra. Laudatur etiam Majanſio Metamorphoſis ejus, qua arcam, vicennalium peregrinationum comitem, itinerum attritu ac vetuſtate fatiſcentem quadam veluti conſecratione inter aſtra collocat.

Crimen autem potiſſimum, quod homini objicitur, illud plagii eſt, quo Manutii, Cujacii, Gothofredi, & aliorum ſcrinia compilaſſe dicitur Gravina. Amplius, damno adjeciſſe fertur contumeliam, & in Manutium in primis juſto fuiſſe durior, poſtquam ei plurima ſubtraxiſſet. Sed, ut otio hodie abuti ſine dubio videretur, qui ſpretis tot capitalium ingeniorum inter recentiores curis, in originibus juris civilis indagandis ſolos veteres adiret: ſic non plagiarius confeſtim dicendus eſt is qui optimos duces ſequitur. Honori nominis certe numquam noſter pepercit, qui Manutium, Cujacium, Gothofredum, reliquos paſſim laudat, & etiam ſi Manutium ſemel & iterum carpit, carpit ſine felle, eundemque principem Romanæ antiquitatis appellat *l.* 1. *c.* 18. Ceterum non eum quidem ingenii vigorem aut eam ingenii felicitatem in noſtro obſervamus, quam in ſuis olim alumnis Gallia, noſtra ætate Belgium ſuſpexit: ſæpiſſime tamen eum deprehendas ex ſuapte penu promentem ſententias, ſpretis opinionibus Cujacii & Gothofredi.

Sed forſitan ſemipaganus erat Vincentius, qui Janum ſe appellari maluit, quam Joannem, & de ortu & progreſſu juris civilis *c.* 25. quod exſecrandæ ſuperſtitionis fuit, qua pulſis regibus Senatus Romæ modo in templa Jovis, Apollinis, Martis, Bellonæ, Caſtoris, Concordiæ modo in curias conſultandi cauſſa convocatus fuit, religioni tribuit veterum atque honeſtati, ut aberrantes animi præſentia numinis ad ſaniorem ducerentur ſententiam. Tenebat hoc ſentiendi cacoethes Pomponium olim Lætum, ipſum quoque ut diximus Conſentinum adeoque civem Gravinæ, qui lectioni ſcriptorum paganorum adeo adſueverat, ut, ultra progreſſus, etiam ſacra pagana ſacris Chriſtianis præferret, & quum Romulo aram condidiſſet, parum aberat, quin Romulo hoſtias immolaret, Chriſtianam certe religionem ſolis barbaris relinquendam opinaretur.

Sed Chriſtianus eſt Vincentius, non paganus vel quaſi paganus. Janus enim quam Joannes dici mavult amore elegantioris Latinitatis; Deorum autem religiones ideo tantum commendat, quia eæ reipublicæ profuerunt, etiam quum a fine vero religionum & extremo bonorum omnium, D. O. M. evagarentur; & rem creatam colerent pro creatore. Ipſe certe *Originum lib. II. c.* 77. quo ſacra Chriſtiana ſacris confert paganorum, ſimulacra cupiditatum & affectionum humanarum pro Numinibus habita, Martemque ex contentione, ex libidine Venerem, ex ſuperbia Junonem, cultos fatetur, donec ex his erroribus genus humanum emerſerit beneficio Chriſti, qui vera nobis pro falſis obtulerit gaudia. Porro in oratione de fontibus repetendis doctrinarum, culpæ ſatis ſibi conſcius, piamenta non in ſua virtute, ſed in Chriſti, quod res eſt, quærit meritis, eademque pœnitendo ſibi adſciſcit, quod caducarum rerum amore mortalia immortalibus prætuliſſet. Illud

Illud constat, minime nostro visum fuisse philosophari more majorum. Præiverat Bernardinus Thelesius, Consentinus, ipse quoque, ut initio monitum fuit, civis Gravinæ, & conditor Academiæ Consentinæ, qui seculo exeunte decimo sexto primus in Italia Aristoteli nuntium mittere cœpit, sed frementibus adversariis animi mortuus est ægritudine. Parum deterritus Gravina viri fato, non tantum Platonem Aristoteli palam præfert in oratione de instauratione studiorum, & alibi sed etiam Cartesium interdum laudat, imo palam subinde in Hobbesii militat castris. Contraxerat, credo, hanc cum Hobbesio consuetudinem in consuetudine cum hominibus Britannis, qui frequenter Romæ versantur, & quorum quidam hunc civem mirifice dilaudare solent. Ex hoc igitur noster magnam partem delibavit eorum, quæ de ortu primarum civitatum ex mutuo metu, admixtis quibusdam Platonis somniis, repetit in *Originum L. I. c.* 31. tum in prioribus capitibus libri tertii. Hobbesium tamen ipsum libentius legeris, quamvis eloquentiæ destituatur luminibus & latinæ linguæ candore. Differit enim copiosius, multoque plus nervis valet in differendo, quam Gravina, cujus laus major in antiquitatibus juris Rom. quam in acumine dialectico. Accedat libertas Britanni, omnia audentis, quia nihil metuit: quum plurima occultare & subticere Consentinus cogeretur, ne offensas in se susciperet.

Si quid in jure emergat difficultatis, non in Triboniano statim fabam cudit, aut acrioribus Justiniani indulget reprehensionibus, sed utriusque admissa leniter plerumque excusat. Auctoritate, præter Manutium, Cujacium, Gothofredum, utitur Hotmanni, Merillii, Brissonii, Rævardi, Scaligerorum, Petiti, interdum etiam Rosini de Antiquitatibus Romanis, Paræi in Lexico Critico, Henelii de vitis JCtorum. Scriptoribus, qui linguis hodiernis usi sua prodiderunt memoriæ, uti non solet: Tillemontium tamen qui vitas Cæsarum Gallice descripsit, aliquoties testem adduxit in Libro de Romano Imperio. Lingua vero germanica quam suavitatibus ei carere visa sit, indicio est, quod barbarum Bartoli descripturus dicendi genus, orationem ejus confragosam adeo dicit, ut quibusdam videatur Teutonice locutus. Ceterum scriptores, quosdam laudat apud nos quidem minus obvios. Talis est Quintanodvenas de jurisdictione, Ramez del Manzano ad Legem Juliam & Papiam, quibus adjicerem Oinotomii commentarium ad Institutiones, nisi is Shneidevvinus noster videretur in gratiam juvenum palati delicatioris Græco nomine donatus.

Suum de jurisdictione tractatum nondum editum laudat *Orig. L. III. c.* 4. & *de Romano Imperio c.* 43. De variatione autem Romani Imperii inde a temporibus Caroli Magni, & Germanici regni mistura deinceps se acturum ait in fine libri de Romano Imperio, parata silva rerum longo ad id usu collectarum. Laudat præterea suas institutiones juris Canonici, in oratione de instauratione studiorum, tum quoque in epistola ad Henricum Huyssenium, Actis Consistorialibus Clementis XI. præmissa; & Institutiones juris Civilis, quæ paraphrasin, eodemque filo commentarium contineant Institutionum Justinianearum.

Quod ad reliquas scientias attinet, commendantem eum videmus in Grammaticis Scioppium & Vossium; in Logica Artem cogitandi; in Historia Cluverium, Petavium, ac Bossuetium; in Jure Perezii erotemata, notulas & commentarios Vinnii: quorum quidem unumquemque in sua arte inter præstantiores numerant æqui idemque periti harum rerum censores.

JOHAN-

JOHAN. BURCHARDI MENCKENII,

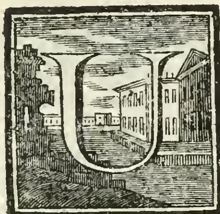
J. U. D. Pot. Reg. Polon. & Elect. Sax. Consiliarii & Historiographi, Hist. in Academia Lipsiensi Prof. Publ. & Societatis Regiæ Britannicæ Socii, ad celeberrimum Auctorem Epistola, Editioni primæ Lipsiensi & nuperæ Neapolitanæ præmissa.

Gravissimo Jurisconsulto,

J. VINCENTIO GRAVINÆ,

S. P. D.

J. BURCHARDUS MENCKENIUS.



T primum limatissimas lucubrationes Tuas vel leviter inspexi, ita te amare; virtutesque & doctrinam Tuam suspicere cœpi, ut omnino peroptarem, ne aut Tu, quæ consignata haberes alia, Eruditis invideres, aut Germani nostri, ad quos libri trans Alpes excusi rarius & immenso precio perferuntur, voluptate ea, quæ ex scriptis Tuis capitur, exciderent & frustarentur. Nam & ex Opusculis Tuis, jamtum anno MDCXCVI. Romæ editis, Te primum, velut ex ungue leonem, cognovi, in quibus quid ingeniosius Specimine prisci Juris? quid elegantius Dialogo de lingua Latina? quid reliquis, quæ de conversione doctrinarum, de contemtu item mortis, & de luctu minuendo, ut & pro legibus Arcadum disseruisti, gravius atque copiosius? Nec sine multa animi oblectatione legi possunt, quæ patrio sermone de Fabulis Veterum eodem anno commentatus es. Sed Te ipsum superasse videbare. Vir Consultissime, cum primum Originum Juris Civilis, quarum spem in Specimine illo feceras, Librum Neapoli quinquennio post in lucem ederes, quem quanto plausu eruditi exceperint, vel Eruditorum Acta, *quæ Lipsiæ publicantur, testari abunde possunt. Cumque nonnulli dilectissimo Socero meo GLEDITSCHIO persuasissent, ut librum lectu dignissimum, in gratiam potissimum Germanorum, nostratibus typis recuderet; certatim fere Jurisconsulti nostri; avideque eum exceperunt, exceptum comendarunt, commendatum privatis publicisque scholis proposuerunt, atque explicarunt. Tantum vero abest, ut Tu, quemadmodum solent fere cives Tui, Germanum editionem nostram nauseaveris, ut reliquos etiam libros petenti Bibiopolæ concedendos utique duxeris, eosque nitide descriptos adhinc fere biennio ad nos transmiseris; quibus in rebus conciliandis non ignoras, quantum debeamus Viro Excellentissimo HENRICO de HUYSSEN, nuper admodum ardua summi Moscorum Imperantis in Aula Cæsarea negocia tractanti, qui & De mihi paravit amicum, & scripta tua ad me quam diligentissime curavit. Memini, quæ tum promissa Tibi dederim; nimirum me assidue curaturum, ut opus integrum tribus Libris distinctum post paucos menses typis nostris quam emendatissime prodiret. Enim vero prohibuere Sueci, qui optimos multorum conatus, facta in Saxoniam irruptione, si non perverterunt, morati sunt certe, quo minus ante hunc diem excudi liber potuerit, nec ipse, etsi maxime optabam, curam impressionis potui in me suscipere, cum regundæ Academiæ munus hoc integro semestri hiberno mihi incumberet, publicisque negotiis meas curas unice deposceret; quare etsi nec typorum nitorem, nec chartæ puritatem desiderari pos-*

se existimaverim, valde tamen vereor, ne sphalmata nonnulla, quamvis præcipuam curam adhibuerit Typographus, irrepsisse deprehendantur. Par autem fuerat, ut liber tam doctus, tam nitidus, tanto denique studio, tot laboribus concinnatus, vestitu atque ornatu exquisitissimo instructus prodiret in lucem, ne solus Typogrpahus minus precium statuisse huic operi videretur, quod ita optimorum in Republica Literaria Virorum commendatione munitum est, ut inter præcipua hujus seculi cimelia jure meritoque censeatur reponendum. Quanta ubique gravitas? quanta venustas? quam luculenta, quam distincta, quam pulchra omnia & plane ad priscam eloquentiam accomodata? Nihil est ex omni antiquitate tam reconditum, nihil in legibus ipsis tam intortum ac perplexum, nihil denique injuria temporum corruptum vel amissum, quod non felicissime evolvas, emendes, restituas. Ingeniose in primis Florentini Codicis auctoritatem ex ipsa antiquitate, quæ alios fugit, vindicas & tueris? Nosti, quantum Juris Interpretibus tribuendum. Quare a Cujacio Tuo non facile discedis, qui in omni jure regnat, & tantum non triumphat. Ubi vero Duareno, Jacobo Gothofredo, aliisque discedis, adeo aperta omnia sunt, & obvia, ut prorsus persuasum habeam, eos ipsos, in quos insurgis, si adhuc vita superessent, in sententiam Tuam manibus pedibusque ituros. Leges vero XII. Tabularum, quæ principium Juris Romani constituunt, ita in illustri ponis & plane absolvis, ut post Pauli Manucii, Francisci Balduini, Conradi Rittershusii, Tuosque, Vir doctissime, Commentarios, vix supersit, quod accedere eis possit ulterius. Quin & vetustas Leges & Senatus Consulta Libro III. nova plane ratione explicas; & quemadmodum ad usum fori pleniorem possint transferri; magna facundia ostendis. Quid enim nitorem in dicendo Tuum & vim, quid nervos & copiam memorem? quæ auget omnia comitas summa, nulla cum ostentatione conjuncta, ut cum omnia teneas, existimari velis ignorare quamplurima. Et in eo mihi major semper visus es plerisque hujus temporis Jurisconsultis, qui Romanas leges absque Romana eloquentia vel intelligi, vel explicari posse opinantur; atque in omni lege tollunt, addunt, mutant prout vel per somnium acceperint. At tu, quæ prælo parato habes, porro prome, Vir optime, Institutiones præsertim Juris receptioris, Pontificii, Opuscula, & Orationes, jam pridem promissas Eruditis, quorum plausu & favore ut diutissime fruaris, etiam atque etiam precor. Vale. Dab. Lipsiæ, pridie Idus Maji, MDCCVIII.



VI-

VIRI ILLUSTRIS
AD
JANI VINCENTII GRAVINÆ
JCti et antecessoris romani,
DE
ORIGINE ROMANI JURIS
LIBROS TRES
CONSIDERATIONES.



Uod beneficium tribuimus, Humaniorum Sectatores, his ſcriptoribus, qui rudem Latii, quin & Græciæ, ex antiquitate in tot ſcriptores diſperſa, per omnia vitæ humanæ capita, plena, eaque ordine luculento diſpoſita, rerum ſerie, inſtruunt: idem majori merito acceptum ferent JCti, quicquid hactenus antiquitatis, ad interpretationem legum Romanarum ab eo allatum eſt, *Vincentio Gravinæ*, Romano JCto: quin & antiquarii ipſi Juriſconſultis, in Gravina, debebunt quod, quæ antiqua legum, ex interpretibus anterioribus, ſparſim ea ſuis doctrinis inferentibus, depromere, ſine temporis & laboris diſpendio, non poſſent, ea nunc quidem, una eaque pulcherrima facie, conſpicere, datum ſit. Nec enim *Gravina* ſolum *lumina*, (ut L. 1. §. 73. tale quid de Labeone profitetur,) *capitibus adfert, cum hiſtoriam alii abunde tradiderint;* ſed & ipſe, quicquid in hiſtoria omni Romani Juris, ad hujuſdem rationes, ex antiquitate, pertinet, diſtinctis capitibus, eruit, ac ordinata ſatis diſpoſuit. Inde vero augmentum pretii legum Romanarum & major reverentia Juris, per veſtigia gentium ſapientiſſimarum deducti, exſurgit. Inde uſus ejus firmior & uberior; non in foro dumtaxat, ſed qua patet rerum præſtantiſſimarum notitia. (*) Neque enim Gravina tantum ſcita aliorum colligit; ſed & diſtincta ſerie ea diſponit & examinat. Equidem Jacobo Cujacio in *L.* 1. §. 144. omnia præclara tribuit, quæ ad interpretandum Jus Romanum facere poſſunt; ut tamen & Gallos alios deinceps, §. 171. *ſeqq.* commendet, quorum nomine Franc. Hottomannus, Franc. Duarenus, Barn. Briſſonius & Franc. Balduinus, ei præcipue veniunt: tum & Ant. Auguſtinum ex Hiſpanis, & ex Italis Andr. Alciatum laudat; qui primus inter exteros humaniora ſubſidia legibus attulit, foro licet immerſus: ad hæc Jacob Ræmvardum, & Jacob Gothofredum, præcipue in fontibus

(*) Imo, etſi hæ lauditiæ in foro verſantibus minime prodeſſent; tamen vel ideo juris ſtudioſis magno in pretio eſſe deberent, quod artem ipſam miris ſuavitatibus condiunt, animumque juriſperiti vehementer ornant. Maluit tamen ipſe Gravina commendare ſua ab utilitate in exercitatione forenſi, dolo, niſi fallimur, bono: quia, qui talia promitterent, eos gratos juvenibus eſſe intelligeret.

bus Juris civilis, quos immenſa diligentia (*) is aperuit, itemque inter Criticos, Joſephum Scaligerum, ad Feſtum, ut & Cl. Salmaſium, & Jo. Frid. Gronovium, ſuſpicit, Germanis fere neglectis: qui tamen JCti æque ac hiſtorici, plurimum ad hiſtoriam juris & prudentum attulere; Herm. Vulterii tantum, & Jul. Pacii, §. 182. ut & Matth. Vveſenbecii, & Ægidii Hortenſii obiter iniecta mentione: quos quidem ſubtiles etiam ac ſolidos JCtos, in antiquitatis tamen ſtudia penetraſſe, iiſve incubiſſe, nullibi apparet, uti cura ea Udalrico Zaſio, Huberto Giphanio, Valentino Forſtero, Conr. Rittershuſio, Georgio Eberlino, aliiſque multis, & Hiſtoricis, Roſino, Demſtero; Ruperto, &c. inter Germanos, fuerat. Ceterum vix tangit ille ſcriptores, qui argumenta veterum legum tota, ex inſtituto, tractanda ſibi ſumſere, niſi perquam cognitos. Neque enim meminit Commentarii Antonii Clarii, *ad LL. tam Regias*, quam *XII. Tabb.* ut & *mores*, ac *Canones*, *antiqui Romani Juris*, *Pariſ.* 1603. 4. neque *Commentarii* Franciſci Ramez, del Manzano, in *L. Juliam & Papiam*: & quæ, ex Libris JCtorum fragmenta ad illas inſcribuntur, *Madriti*, 1678. *fol.* ut nec Jo: Pareiæ (**) Hiſpani ad illam. Interim Gravina in tractatione illius legis *Juliæ & Papiæ Poppææ Lib. III. c.* 36. ad uſque *c.* 60. (ſive ſectione de *maritandis ordinibus*,) & abinde ad *c. 62. de caducis*, Jacobum Gothofr. de *LL. illis*, multa luce auget; quem tamen, quoad collecta capita, quorum compactorum gloriam uni Gothofredo debemus, ſequitur. Sed & non modo Joſephum Scaligerum, circa *Legem Cinciam* ſeu *muneralem*, *Lib. III. c.* 72. notat: ipſumque Duarenum aliquoties reprehendit; verum etiam ab ipſo Jac. Gothofredo, *d. L. III. c.* 56 in nomine *Legis Miſcellæ*, uti & *cap.* 60. in *caducorum* doctrina, diſcedit; eumque *L.* 1. §. 78. in voce *Ædilis*, emendat: nec minus illum refellit; quando in *Comment. ad Cod. Theodoſ.* pœnam culei, (de qua, ex L. antiquiori; in *L. Corn. de ſicariis*] per L. Pompejam ſublatam eſſe, putat: quem pœnam deinde Conſtantinus reduxerit, quod Imperatores ipſo anteriores, ab Auguſto uſque, eam neglexiſſent. In quo merito laudandus eſt Gravina, quodque non minus alias opiniones varie diſcrepantium inter ſe interpretum, examinet, ſuaque ſententia rem definiat, cujus præ cæteris exemplum, de *ceſſitia tutela*, *in L. III. c.* 34. habemus: tum & quod antiquitati, quæ in *Pandectis* ut & in *Codice* itemque *Novellis*, quin & in ipſis *Inſtitutis*, paſſim occurrit, ut ex ea textuum illorum interpretatio modum capere debeat, plurimum ille lucis adferat, & ſæpe *Florentinum ff. Codicem*, ex ipſa antiquitate, quæ quidem alios effugit, vindicet; ac rationes legum veterum ſingularium: magna inſuper facundia, ad uſum fori pleniorem, eruat: quamquam ea, quæ hinc inde diſcernenda erant, exactius evolvere debuerat, nec confuſioni nocivæ, eloquentia ambigua, obductæ, locum relinquere; ut & jura, (quod ut plurimum facit,) magis ex impulſivis cauſis & factorum ſerie, [id quod periculoſum valde eſt,] quam ex cauſis ipſis effectricibus, deducere. Videlicet ille ſubtiles, quas vocat, diſtinctiones philoſophicas, quibus Bartolus polluit, *L.* 1. §. 164. in eo rejicit, ac idcirco ejus ſcripta, pro confragoſis & nubilis, habet; quippe quod in iſtis nimis ille ſubtilis fuerit. Et tamen ipſum, ratiocinando prudentiam Juris valde juviſſe, ait;

(**) In commentariis tamen ad Leges XII. Tabularum plus olei quam ſalis eſt, quod eſſe ajunt a tenero ætatis, qua hos ediderit commentarios. Certe, emendationibus, quibus illic corruptis veterum locis medicinam parat, ſæpe iraſcitur Corneſius van *Bynkershoek*, quem vide inter cætera de *jure occidendi liberos cap.* 10. *p.* 228. Ergo noſtro bona occaſio erat quæ tendebant ad eandem utilitatem, ſupplendi eruditione, certe judicio ſuo. Secutus eſt is præterea, in Tabulis quidem ordinandis, præeuntem Gothofredum; verum non in ipſa expoſitione; in ea enim ordini Hotmani addictus eſt,

divertat, utrumque multa & præclara minantem.

(**) Cujus commentarii, una cum ejuſdem auctoris *Otio quadrimeſtri Salmurii* prodierunt 1591. teſte celeb. Heineccio ad *L. Juliam. & Papiam p.* 15. qui commentarios Ramez del Manzano propter raritatem fruſtra ſe in tabernis librariis & bibliothecis eruditi Belgii quæſiviſſe addit. Fallitur autem cenſor noſter, quando a Gravina mentionem commentariorum Ramez del Manzano fieri negat. Adducuntur enim hi libri ab eo ſimulque reprobantur, de Legib. & SCtis c. 41.

ſic tamen, ut & ad Balduinum ſæpe & Marcilium

ait; (*) modo non Arabes potius, quam Peripateticos philoſophos, legiſſet, quos tamen & ipſum Bartolum tenuiſſe, ubique ſatis, ex traditis ejus, elucet; quodque hac philoſophia, præ cæteris ſuæ ætatis JCtis, Baldo & aliis, eminuerit.

Quanquam vero Gravina, ſingularum legum Romanarum inſtituerit oſtendere hiſtoricam originem; ut naturam cujuslibet juris, & imo imperii ipſius civilis, nedum naturalis juris conſtitutionem, indagare, non habuerit neceſſe: ad ſingula tamen hæc ſponte procedit; ne fortaſſis perirent commenta ejus: quanquam ea tum partim in Hobbeſii, tum & in Spinozæ pericula incidant: partim vero theoriam nudam & inanem præferant; quæ haud unquam inter homines ad praxin deducta fuit, nec deduci poteſt, adverſa etiam iſtorum, Hobbeſii & Spinozæ, quibus propior eſſe cupit, hypotheſibus, (quæ ſc. non ratione, ſed vi mera, conſtant,) inque Ariſtotelis doctrinam, de ſervitute natura, ſ. infirmitatis rationis, illabuntur: cum tamen & ipſa hæc imperii Ariſtotelici ratio, (uti tradita philoſophi hujus arguunt, (non abſoluta, (quippe multis inſtantiis obnoxia,) ſed ex ſuppoſito, ſit: quod nimirum æquiſſima foret imperii conditio, ſi non niſi hi imperarent: qui ratione valent præ cæteris; velut, in hominibus ſingulis obſequium rationi facultates inferiores debent. Utique varius, in hoc argumento, eſt Gravina: ſiquidem, in *Lib.* I. §. 103. Jus naturale, & imo ipſum civile Imperium, in vi mera & potentia fundat: in *Libro III.* deinde *cap.* 3. *ſeq.* operoſe, ad principatum rationis jus omne imperii deducere ſtudet.

Equidem, in *d.* §. 103. naturam imperii, nec dum ſatis inveſtigaſſe JCtos recentes, conqueritur; quippe quod non illi naturæ inſiſtant principiis. Et tamen ſtatim civile, a naturali, tantopere iſti adverſo, diſcernendum eſſe, cupit: ut, cum naturalis facultas, (illa, quæ adeo facti eſt ůnice, & Jure omni vacua:) militaris ſit: exinde in Republica, ad populi voluntarem, quæ imperium fundet ac civile quid conſtituat, reſpicere debeamus. Viciſſim ille, in vi & potentia, quærit civile imperium: ut, quoniam oppoſitiones hominum mutuæ, in ſocietate rudiori illa, ſubſiſtere non potuerint: omnes eos voluntates ſuas & cupidines ſubdere oportuerit, pacto quodam imperio ſuperioris. (**) At vero non veteres tantum, ſed & recentes illi JCti, qui cum novatoribus, ad Hobbeſii & Spinozæ dogmata peſtifera, non reſpexerunt, fraudem eorum ſatis detegunt; quam iſti; dum jus naturæ accuratius ſe inveſtigaſſe prætendunt: nil minus, quam jus, ſeu æquum & rectum, quin potius facultatem, (quam illi ambigue enunciant,) propinent; hoc eſt, factum, ſeu facultatem, quæ facti eſt, (& in potentia conſiſtit,) merum: ex quo quidem nemo non videt, legitimum quid & juridicum confici non poſse: cum tamen quælibet facultas juridica, (ceu effectus) jus quoddam, ſive legem, præſupponat, quæ facultatem illam, (ceu jus ex lege conceſſum) producere valeat. Neque enim potentia, quam illi ſupponunt, ipſa jus ceu lex eſt: quod quidem, ſi legitima, & per juſtitiam ad imperium valida, eſſe debet, neceſſe foret, ut nempe legitima fieret, ex Jure quodam ſive Lege antecedana: quam tamen Hobbeſii & Spinozæ diſciplinæ penitus ignorant. Imo, quando de pactis, quibus ſocietatem civilem conſtitui oportuiſſe, docent, ac de validitate iſtorum, diſpiciunt: ne quidem eam ex jure quodam petunt, quod illi nullum agnoſcunt; ſed in arbitrio imperantis, quouſque pactorum ille rationem habere velit conſtituunt: qui cum omnes civium voluntates ſibi reſignatas habeat, non poſſit eorum voluntatibus, quas cives nullas teneant amplius, obſtrictus eſse, nec iiſdem aliqua conven-

(*) Imo in oratione de inſtauratione ſtudiorum ad Clementem XI. Pontificem Maximum auctoritatem Bartoli dignam obſequio appellat, doletque hanc etiam a ſuis ſuſque deque haberi, qui Ridolphum quam Bartolum malint, quod illum ratiocinio præſtare ajant. Papinianum nimirum Cujacio, Cujacium Accurſio, Accurſium Bartolo, Bartolum Ridolpho præferebat, & in eodem Bartolo modo damnabat tenebras philoſophiæ Scholaſticæ, modo laudabat ſolertiam & animi integritatem in jure ad factum applicando.

(**) Conciliari ſententia Hobbeſii illi Ariſtotelis poteſt. Quod ſi enim fingamus, homines in ſtatu naturali conſtitutos, preſſos vi inter ſe mutua, imperium ſubiiſſe; & vi coacti, id feciſſe poſſunt, & imperium detuliſſe ſapientiſſimis. Sed inde minime ſequitur, omnia imperia ſic conſtituta eſſe: quin docent hiſtoriæ, pleraque regna invitis civibus corrudita eſſe.

ventione, suaque voluntate, teneri. Sicut autem diffitendum non est, incommoda illa, quæ citra societatem civilem averti non poterant, externe homines ad coeundum impulisse: nam interne cupido societatis, sive socialitas, homines ad civitates ineundas commovit: quam quidem male Pufendorfius, eadem castra Hobbesii velit nolit secutus, utut falsam ejus esse hypothesim largiatur, (quam tamen ille suo substruit juri naturali) in sociabilitatem transfudit, ceu quidem ad has causas impellentes susceptum pactum, primigenium appellamus; quo nempe societates civiles, ex pluribus familiis pagisque, primum coaluere; & dehinc ad alterum pactum, prius istud subsequens, quo ordo in societatibus istis, sola hactenus magistratuum directione, dispositus ad majestatem, seu perfectam rempublicam, redigeretur, processerunt. Ita nulla penitus his pactis inesset validitas; nisi ea superno, eoque naturali jure continerentur: velut ea omnia, quæ imperium, sive magistraticum, sive ad majestatem compositum & hujus quoque inviolabilitatem, attinent, una cum tota naturæ & aliorum jurium origine & vigore, in *Commentariis* ab Huberi libros de *Jure Civitatis*, plena manu, deduximus. Gravina autem, pro jure, factum nobis venditat: & voluntatem populi talem, civilem esse efficienter, putat; quæ tamen civitatem unice, ceu objectum, respicit: ipsa vero non aliunde, quam a naturæ jure, vinculum habet; quod jam ante civitatem conditam habuerat. Non etiam ille distinguit pactum istud geminum. Imo, quando naturalem facultatem esse quid militare, ait; & vero natura, vel potius naturali illa facultate, niti vult imperium: non posset illud voluntate populi fundari, cum naturæ illa facultas superior sit & validior eo, quod civile est: aut si voluntate populi fundaretur, necesse foret, validitatem voluntatis illius, non a vi militari, (quam & populus subvertere posset,) verum ex jure superno, petere; & sic ad jus verum, seu naturæ legem, redire. Neque vero vigorem pactum illud, ex jure civitatis, (quæ per id ipsum constituta est,) sed ex Jure extra & ante civitatem, habere, idemque securum reddere magistratum, ut &, peculiari adhuc accedente firmamento, majestatem oportet.

Diversum penitus ab hoc est alterum, quod ille imperio quærit, fundamentum, (in *antecedentibus* §§. istius *Libri*, & in *Libro III. cap. 3. seqq.*) quando id in ratione constituit; nisi dicere velimus, Gravinam voluisse rationi tribuere imperium, si humana conditio id ipsum admittere voluisset: & vero, cum tale imperium locum habere non potuerit, imperii rationem superstrui potentiæ oportuisse. In qua contemplatione, sicut varia & pugnantia multa, miscet: ita pretium operæ fuerit, non ea solum, quæ in illis *Libri III.* capitibus doctrinæ veræ offendiculo esse possunt expendere; verum etiam, quæ *in Libro I.* de hac re dicere occupaverat, distinctis paragraphis lustrare. Et quidem *Lib. I.* §. 5. 6. 7. extremum in hac vita bonum constituit tranquillitatem animi: quod tamen & paganum est & non nisi felicitati humanæ consectarium. Illius boni fontem habet scientiam rerum, quæ, exsors sensibus, ad solam mentem pertineat: quod tamen bonum quis, non nisi contemplativum, habere potest. Jam vero *in* §. 8. rursus ad naturæ jus, multa scilicet rerum disjunctione imo conturbatione, desultat; illudque in honestate constituit, quæ soboles rationis sit atque a scientia proficiscatur: priusquam scilicet ille jus ab amphibologia liberasset. Nec vero dicit, quo pacto id in honestare consistat; & quænam illa honestas sit, quoque illa tendat: quin nec scientia hic sufficere potest, ubi facultates humanas omnes ad agendum concurrere oportet. Non etiam §. 9. evincere potest, quod constans sit rationis consilium, ex eo, quod illa semper boni specie teneatur: subducta fere voluntate; dum non nisi de scientia loquitur: & tamen intellectus utique boni non est; saltim nulla ejus per ipsum electio, sed veri & falsi: boni vero electio ad voluntatem pertinet. Quanquam rursus rationem sensibus opponat: & sic varie volvatur. Nec vero poterat ille ullatenus vel scientiæ vel honestati insistere, quod eas ad essentiam divinam, vel legem æternam Dei (quam lex naturæ, homini connata, refert,) non exegisset.

Porro *cap. III. Libri 3.* existimat Gravina, consistere regimen, in natura servis, & natura dominis: sapientem dominari. Inde mulierem subesse viro, & parentibus libe-

liberos. Inde imperium domeſticum, ex lege ipſa rationis, eſſe ſocietatem inter ſapientes, qui aliis præſint. Videlicet, non eſſe illud a potentia corporis: nam hoc ipſum potius regendum eſſe a ratione; unde & motus ejus: ad compeſcendum vero, (ſeu pœnas immorigeris inferendas,) imperium aliquod mixtum eſſe magiſtratus, & merum alterum; quod ſit principis *c.* 4. Beatiſſimam fore civitatem, ſi quiſque ratione ſua regeretur: eam fore ſimplicem; *c.* 5. ut mixta foret, ſi aliqui parerent; illoſque ſenſuum locum habituros: hanc dici mixtam civitatem, pro natura humana *c.* 6. Et, ſi imperent hi, qui viribus valeant, non rationis, ſed corporis: ita perturbatam fore civitatem, *c.* 7. 10. Hinc jam repetit ille leges civiles, ceu frena, quarum auctores initio Divinum Numen jactarint, & ad ſervandum eas cives jurejurando obſtrinxerint. *c.* 8. 9. Sed & hanc rempublicam perturbatam, ejuſque ſpecies eſſe, Monarchiam, Ariſtocratiam, Democratiam. Quod ſi leges ab uno ſuperarentur, fore ex hinc tyrannidem; ſi a pluribus, orituram inde eſſe Oligarchiam, *c.* 10.

Ad hæc non dicam, quam male jus naturæ a ratione plerique petant; quæ tamen corrupta penitus, & ipſa normanda eſt; ut normam adæquatam tutamque actionibus humanis dare non poſſit: verum hoc ſolum, quod rationis tanta, in tot hominum multitudine, ſit diverſitas; ut, quinam aliis ratione, & quidem ad imperium, magis valeant, vix invenire liceat. Quapropter, in rebus humanis alias quoque, ad ea, quæ plerumque obtinent, reſpiciendum fuit: ſicut ipſa quoque civilia jura non in ſingulos lata ſunt, nec ita ferri potuere; cum ſæpe minor annis unus alterve maturiori conſilio polleat: agnatus proximus, cui hereditas ab inteſtato lege advenit, nullius ſæpe ſit, nec amoris in defunctum, nec meriti. Proinde ſi inſipientes ſervis natura adſcribere velles: quonam redigentur in univerſum infantes, ipſorum quoque principum? & qui morbo vel aliter impediti, ratione uti non poſſunt. Nam licet hi quoque ab aliis regantur; velut tutoribus: hoc tamen ipſum a ratione horum non pendet, ſed a civili imperio; quod defectui illi naturæ proſpicit: ſecus omnes eos, qui plus valent ratione, huic illive infanti, imperare poſſe, oporteret: ex quo omnino ſtatum perturbatum eſſemus habituri. Nec vero ratio ſola maritis & parentibus imperium conciliat; uti nec ſemper ea maritus prævalet mulieri, aut parens liberis. Unde nec præeſt familiæ ſolum ob rationem paterfamilias: & quemlibet ſua quidem ratio, ſed non hæc etiam homines alios eorumque rationes dirigit. Quanquam Gravina alibi cum Spinoza, plus potentiæ, quam rationi, tribuat: imo plane potentiam in ſede non modo juris collocet; verum etiam jus eam facere imperandi velit, cui rationes omnes ac voluntates ſubjici oporteat.

Eſt vero obſcurum maxime, qua ratione ille imperium magiſtratus mixtum, & principis merum appellet: cum tamen nil majeſtatis admixtum habet juriſdictioni ſuæ magiſtratus; nec magiſtratus aliquid majeſtas: & interea princeps atque magiſtratus poteſtatem ſuam quilibet ac imperium, æque in morigeros ac immorigeros exerceant. Sic & obſcurum pariter & novum eſt id imperium, quod non ſola ratione nititur, ideo nunc mixtum appellare; cum mixtum antea imperium magiſtratus eſſe, dixiſſet: eſtque peregrinum, quando quaslibet formas rerum publicarum, etiam rectas, (quæ tamen & ipſæ legibus ac ratione reguntur, (perturbatas habet. Indeque tales ſunt hæ doctrinæ, quæ non modo rem plane non conficiunt; ſed imo diſciplinam civilem totam pervertunt: ut propterea in hactenus compoſitis de juribus & imperio doctrinis unice perſiſtendum ſit.

Sunt etiam perverſa illa, quæ Gravina, in *Lib.* 1. §. 10. ad communem jurium quorumlibet diſciplinam attulit; ut, quando *d.* §. 10. dominium in origine, ab occupatione, arceſſit: indeque communionem primævam aſſerit. Ubi tamen, cur communes adhuc, & quomodo habeantur, aer, aqua profluens, non exponit; quippe quæ & ipſa per occupationem propria fieri poſſunt. Etenim homini protinus a Creatore datum eſt, ut quaqua orbis patet, ille occupandi poſſeſſionem rerum, & inde ſibi dominium earum vindicandi, poteſtatem haberet: nec enim illas occupare poterat, niſi ejus a Creatore facultatem accepiſſet. Unde nec communio quædam primæva fuit, poſitiva illa, quam-plures fingunt; a qua per diviſionem receſſum fuerit: ceu nec occupatio, in re acta communi locum habere potuiſſet. Porro *eod* §. dicit, rationem inducere charitatem inter

plures:

plures: hinc civitatum esse originem; quarum seminaria sint matrimonia. Sed & hæc ut multam habent confusionem: ita varias patiuntur instantias. Utique Hobbesius charitatem nullatenus sed feritatem, ratione induci vult. Nec est eadem in conjugio charitas & imo etiam in brutis ea propensio est; quæ tamen ratione non ducuntur: prout nec eo modo per rationem posset introducta dici civitas & imperium, qua jam ante Gravina volebat imperia consistere.

Deinc idem §. 11. ait, JCtos referre, matrimonia & patriam potestatem ad jus naturale; Familias vero ad jus gentium referendas esse; quando plures earum junguntur. Et tamen conjugia etiam ex gentium jure, quin & civili partim, censentur: prout multa in singulis habentur familiis, quæ ad mores gentium composita sunt. Neque vero jus gentium in conjunctione societatum, maxime populorum, terminatur; sed & plura habet, quæ singulorum sunt, ac ad populos distributive attinent: uti sunt contractus, judicia, ultimæ voluntates; si modos eorum communes gentibus, saltim moratioribus, respicias: licet absolute spectata & ipsa juris naturæ sint. Familiarum etiam plurium coitio ad jus gentium, qua talis est, non pertinet: cum nec civitas tota per se, nisi cum aliis similibus componatur, gentem, nec jus gentium, conficiat, qua collectivum est.

Porro, in eodem §. 11. Imperium esse, tradit, in familiis singulis: & apud Romanos, patrem fuisse quodammodo magistratum cum jure gladii; quod præcipue §.25. inculcat: eoque trahit istud Livii: *paterna majestas*. Interea non debuisse Hobbesium matri tribuere imperium in infantem: tum, quia uxor prius sit in potestate mariti; tum quod fœtus consilio egeat, quod in viro majus sit. At vero nullum est, in societatum simplicium aliqua, ne quidem in dominica, imperium; etiam qua nec dum in civitatem transierunt: cum per naturam jus vitæ & necis in privata potestate, locum habere non possit; sed ad hoc vel publica, in magistratum collata, potestas; vel majestas plane, requiratur. Unde perperam aliud Jo. Frider. Hornius, qui & male, ex imperiis familiarum, majestatem imperii civilis educit. Neque etiam jus gladii patribus familias dedere Romani; sed potestatem, (internecinam quoque, si opus ea foret,) in liberos: ut eadem, pro religione patria & pietate, uterentur; quanquam hanc indulgentiam, qua abuti parentes sævi poterant, nemo facile probaverit: qualis nec diu in republica duravit; ceu nec diu stetit illa, ob quam potestas illa patribus, quin & maritis, & multo facilius dominis in servos concessa fuerat civilis ratio. Nunquam vero pater, ut magistratus, habitus fuit: nec majestas auctoritatis paternæ eo trahi debet. Hobbesio quæ Gravina objicit, infirma satis sunt. Nam si vel maxime uxor in virili potestate mariti est: num non poterit illa in liberos, maxime recens natos, potestate parentis pollere præ patre ipsorum? Cum enim Hobbesius in vi & potentia jus imperii ponat: utique non potuit non fœminæ, quæ pariendo infantem enecare potest, imperium in eum tribuere ceu nec potestatem ipsam, quæ juris est, (cum nullum jus ante civitatem agnoscat,) ille marito in uxorem, sed potentiam, ei tribuit, si eadem is valuerit. Quid deinde, si ratione magis valeat fœmina viro: (*) numquid illa, quod rationis sit imperium, potestate magis, in infantem & maritum valebit? Utique pro infante consilia matris, (cui & præcipue ejus cura, saltim per triennium, committitur,) salubriora infanti sunt, quam ea, quæ a patre proficisci possunt.

Ulterius, Gravina in §. 11. non distinguit gradus incrementi, ab initiis juris naturalis primævi, ad jus civile; unde maximam incertitudinem nasci n cesse est: dum & jus gentium secundarium a successu rerum repetit. Quanquam vero venditionem ante nummos non habuerint gentes: tamen in universum, ex rerum successu, ipsorum jurium successum inconsulto petimus: cum & objectis tardius exortis jura anteriora appli-

[*] Id minime oberit sententiæ Gravinæ, qui rem ab eo, quod ut plurimum fit, æstimare videtur. Sed potius est, ut natura par utriusque parentis in prolem potestas sit, quia pari utriusque parentis opera suscepta est soboles, nec ideo minor unius quam alterius cura in educatione ejus esse debet. Educatio autem sine potestate quadam intelligi nequit. Sit igitur salubrior matris cura lactanti adhuc infanti: uberibus certe depulso magis proderit constantius patris consilium; etsi nihil sit, quod matrem tunc a communione providentiæ arcere queat.

applicari oporteat, quæque objecta fuerant juris naturalis, non minus talia fieri possint jurium sequiorum. Imo ratio æqualitatis, etiam in plane novis conventionibus, ex jure naturali petenda est; & interim judiciorum, priusquam judicia & magistratus stabilita sunt: sicut hæc alibi, (*in Anal. ad Instit. Imper.*) distincte tradita habemus.

Sic & nimium tribuit Gravina permutationi; quasi maxima pars contractuum inde pendeat. Etenim nullus contractus, qui non utrinque dominium commutat, ad eam referri potest: totumque genus unilateralium ab ea alienum est. Et tamen ille ultimas adeo voluntates, ad permutationem cogere, suscipit: cum quidem ultima voluntas, ab aliena sive alterius voluntate, (secus atque in contractibus,) ubi ex diversis animorum motibus in unum convenire oportet,) plane abhorreat: imo ne quidem contractus aliquis, inter testatorem & alium, in testando, locum habere queat.

In §. 13. coitionem plurium familiarum, leges & jura parere, tradit Gravina; secundum quas in pace omnes vivere possint. Itane nullum jus existet ante unionem talem familiarum? quod pacem, & ea, quæ præcepta juris connati homini præferunt, inter dissitos quoque & singulos homines stabiliat. Ita non erit jus aliquod ante civitatem? & quonam jure pactum istud primigenium ipsius civitatis coalitæ, servandum erit? Necdum adeo conventiones illas leges dices; nisi quod effectum legis habeant: vigore scilicet juris naturalis; quod, omnes conventiones illibate servandas esse, præcipit. Quin & justitiam ille nullam, nisi ab hac lege (quam vocat) a coeuntibus familiis condita agnoscit; indeque matrem ejus, utilitatem communem, constituit. Quicquid vero sit, quod hoc, quod omnibus in societate utile est, jus publicum civitatis, & id, quod gentibus communiter expedit, jus gentium esse, videatur & vicissim: tamen justitiæ directo cum utilitate, quamvis hæc ipsa publica fuerit, nulla communio est. Confundit etiam h. §. Auctor jus civile cum jure gentium: nec hoc quoque gens quædam, seu civitas, aliunde discit; nisi quod jus illud, quod ex arbitrio hinc inde a gentibus in ritibus belli legationum & similibus inductum & receptum est, extrinsecus accipiatur.

In §. 14. Gravina deducit bella ad originem, & defensiva quidem. Sicut autem defensiva, prout integræ gentis defensio, belli faciem non potest non referre, ad jus naturale utique pertinent. Ita offensiva, potius est, ut ad jus gentium secundarium magis referantur; ex quo plura etiam, quæ ad bella qua talia, defensiva quoque respiciunt, repetenda sunt. Neque etiam ille servitutem ad jus gentium absolute referre debuit: siquidem Romani ea quoque gentium jura, (nec tamen efficienter) habent, quæ gentes aliquot inter se, ex tacito compacto, servant; neque omnes gentes obligant. Quid quod etiam civiles servitutes, ex instituto civitatis, & ipsius quoque Romanæ, dentur; quæ nil quicquam bellis debent. Deinde jura legatorum ille ex jure pacis ducit: quidni ex jure belli pariter? multoque magis. Utique nec pax ipsa, nec bellum, per se jus aliquod seu leges producunt. Quapropter eadem causa necessitatis & utilitatis universi generis humani, eo permovit gentes: ratione ipsas ad mutua ea vincula deducente; ut colloquia illa, & missiones securius institui possent. Neque enim putem Pufendorffio aliisque concedendum esse, ut rem ipsam, æque ac sanctimoniam legatorum ex jure gentium secundario, (quod quidem illi inaniter ex censu jurium penitus extinctum, vel saltim juri naturali injectum, cuperent;) eliminarent; utut, quoad ritus & sanctimoniam eorum, non una gentium observantia sit.

Denique Gravina pacem gentium cum civili, imo domestica, miscet, ac cum pœnis civilibus: omnino perperam. Sic & §. 15. naturam humanam cum ratione male confundit: nec non ibidem civitati adversus vicinos feros jus belli attribuit; ut; quemadmodum, in civitate, civium delicta: ita & gentis unius crimina, a ceteris gentibus, puniantur; in quod Hugonem Grotium advocat, ab omnibus pridem in hoc rejectum: Nam civitas quidem, in suos cives sibi subjectos, imperium; sed una civitas, & imo ne omnes quidem, in civitatem seu populum liberum, tale non habent: quo tamen imperii jure unice facultas puniendi nititur. Quod vero, ut §. 17. habet oporteat rationem, (scilicet nostram,) inculcare aliis, quippe quæ dominium barbarorum teneat: illud in

in doctrinam Aristotelis, de servitute natura, sed male adhibitam, incidit; & in Romanorum scitum illud, quo omnes gentes, quæ non fœdere aut amicitia ipsorum utebantur, barbarorum nomine fœdebant. Plane ea, quæ §. 16. Gravina tradit, non congruunt, saltim non in universum, his, qui de justitia armorum Romanorum scripserunt. Quid enim ad Romanos, gentium aliarum mores? Utique illi ne Græcis quidem pepercerunt; a quibus tamen potissima rei literariæ & imo leges suas maximam partem petierunt. Estque omnino injurium, si Romanos solos electos, at reliquos populos omnes barbaros, habeamus.

Nunc autem §. 17. & 18. Gravina rursus pacta cum legibus confundit, ac voluntatem communem & publicam cum summa potestate: nec tamen pacti diversi, ad formandum imperium perfectum, seu majestaticum, meminit; cujus alia plane natura & ratio est. Similiter statum ille confundit, cum administratione reipublicæ. Estque lubrica satis doctrina ejus, quod, ob abusum potestatis, civitas in rudem statum devolvatur. Neque etiam, quam §. 19. & 20. instituit, comparatio vicissitudinis & conversionis, naturalium rerum, cum variatione rerum humanarum & civilium, satis apta videtur, ceu nec istæ commutationes causis illis, quas refert, omnino constant, quin & innumeras habent alias, quas Septalius & generis ejus plures, persecuti sunt.

Sed hæc fere omnia sunt aliena, & præter Gravinæ institutum, qui fontes nobis legum Romanarum proprius ostensurus erat. Nam & de auctoribus legum aliarum §. 21. *Lib.* 1. peregrina habet; & trita tamen ac fabulosa. Ad historiam quoque Mosaicam, qua eo ista respicit, ab aliis omnia plenius excussa sunt; maxime quousque ea similis est antiquissimis gentium scriptoribus, hique sunt traditis Mosaicis. Hic vero de legibus in republica Romana latis agendum fuerat. Et tamen varia ille interjicit. Ubi priusquam ad ea, quæ in serie aliqua methodi habet, procedamus; observare liceat, dum ille dicit, (velut in S. C. Maced. *Lib. III. cap.* 69. & *alibi passim*, se operam dicasse juri civili privatorum: quod sane non ille tantum privato, sed & publico Juri (*) pariter, operatus sit; quippe quod jus Justinianeum non tantum sit privatum, nec privatum jus unice contineat; verum quam plurimæ, quas & Gravina exponit, leges Romanæ, totæ jure constent publico: ipsæque de privatis conceptæ leges, quando personis rebusque publicis applicantur, hoc ipso publicæ fiant: s. quod ea publica eximie dicantur, quæ nunquam aliis, quam personarum rerumque publicarum usibus, idonea sunt.

De patria deinde potestate, §. 25. *Lib. II.* quoad jus personarum, minus recte exponit, qua ratione in jure Romano ea tribuatur moribus. Et quod, *in* §. 26. vult, jus patriæ potestatis non cessasse per mortem patris, id male probat per tutelam patris testamentariam, ut & per substitutionem pupillarem. Nunquid enim superstes esse non potest effectus? efficiente causa dudum extincta. Quoad jus rerum, mallem Gravinam, *in* §. 85. testamenti rationem, per mancipationem, peculiari §. a speciebus mancipationis reliquis, distinxisse. Denique ad judicia quod attinet, ille quidem §. 80. actiones legis & actus legitimos recte docet, differre: debebat vero rationes quoque differentiæ adduxisse; quod maximo ad institutum ejus usui esse potuerat.

Jam vero Legislationem ipsam Romanam quod concernit, quo cura Gravinæ præcipua pertinet: Ipse operas Regum Romanorum *Lib. I.* §. 21. minus recte distinxit: cum omnes ad jus naturale gentium & civile intenderint. Eas autem studiose quondam Fulvius Ursinus collegit; nec non curas illis legibus regiis impendit Vinandus Pighius, & Paulus Merula; quos plerosque compilavit in antiquitatibus Rosinus. Statum vero popularem, *in Lib. III. cap.* 16. seu democraticum, unice vitio adscribit; si plebs scilicet optimates insolentes subjuget. Ubi &, qua ratione mala ejus emendari possint, exponit. Quæ quidem, quomodo in rempublicam Romanam

(*) Imo, publicum jus Auctori dicitur, quod ad statum pertinet reipublicæ Romanæ, privatum, in quo agitur de jure singulorum. Illud in libro de Imperio Romano exposuit; hoc in commentariis ad Leges & SCta. Sic se publicum, sic privatum jus nominare, ipse tradit in fine præfationis.

nam congruant, ipse viderit. Deinde nobilissimam partem juris Romani evolvit, *LL.XII. Tabb.* in quas jam amplos & exactos satis habemus, post collectionem earum, ab Antonio Contio, Fr. Hotomanno, Dionys. Gothofredo & P. Merula, (quos iterum Rosinus excerpit,) tum & novissime summa cura, a Jacobo Gothofredo, susceptam, Pauli Manutii, Franc. Balduini, Conradi Rittershusii, & aliorum Commentarios; ut cum his, quæ nunc per Gravinam accessere, tutos nos reddant, vix esse, quod accedere eis possit ulterius. Sed Tribunitias LL. præ aliis Dempsterus excussit. Plebiscita vero Gravina inter leges complectitur: & de jure prætorio, atque universo jure honorario, *in L. I.* §. 35. de perpetuo quoque Edicto; §. 38. nec tamen etiam de singulis prætorum Edictis: quod omnino fieri debebat, uti nec de Interdictis adeo, veluti Salviano, & aliis eorumque fontibus, sive juribus ipsis, De responsis vero prudentum §. 40. aliqua commentatur. Utique de constitutionibus principum, earumque variis expeditionibus, distincte & plene non experitur: quæ doctrina Strauchii necessaria & maxime fructuosa est, aliorumque, qui excuti poterant; si quæ in illis supplenda vel emendanda fuisse, deprehenderentur. Grægoriani tantum codicis & Hermogiani, in complexu, rationem habet; & ubi hodie reperiantur. *Lib. I.* §. 131. Sed Justiniani decisiones quinquaginta, nobilissimam Justinianeæ curæ partem, & compendium subtilissimarum, inter Juris-Consultoruum veterum sectas integras, continui studii, disceptationum, sicco pede §. 134. prætervehit, nec quicquam de earum charactere, & quænam illę sint, commemorat: quin nec, in rem præcipue juridicam, exacta, sed inchoata solum studia laudati Strauchii, ut nec commentationes Linglesii Galli, & præstantiores Bassi, nostratis, sufficiunt.

Ceterum, quoad singula, de uxoris accipiendæ modis antiquis, gemino loco agit, itemque de *L. Julia*; de fundo dotali, quam & alibi, cum Jacobo Gothofr. ad *Juliam Papiam* tractaverat: (videl. *Lib. III. c.* 86.) ubi, in *L. Jul. de adulteriis*; occupatur: nec minus, in *Lib. III. c.* 101. ad *L. Cornel. de falsis*, extra monetam,) iterum dilabitur, in *L. Cornelia nummaria;* & varias ejus species jam *cap. præcedenti*, ad *L. Cornel.* de *falsis*, adductas, repetit: cum potuerit quælibet capita tota uno loco exhaurire; & ubi rursus occurrissent, ad eundem se referre. Quod si succedaneæ hæ operæ, æquali & debita methodo, disponerentur, multum elegantiæ; & imo accurationis, illis accessurum, tum & ubique proditurum foret, si quæ capita deficerent, adhuc supplenda; ut ne quidem amplius quid in ea cura facile desiderari posset.

Utique minus religiosus est in ea legum sacra, quæ a Justiniano habemus, Gravina, quam debebat, & poterat etiam nec adeo Florentinam utique vindicat: quam tamen amplecti se, & pro genuina habere, profitetur. Unde non debebat immutare lectionem exemplaris Florentini, in *Lib.* 20. §. 5. *qui testam. fac. poss.* atque cum Cujacio, quem nimis ille veneratur, transigere. Quam enim Cujacius passim, ubi difficilia textuum superare non potuit, ipsos textus corrigat, vel corrumpat; imo, pluribus locis negationem vel inserat, vel ejiciat: satis jam adhuc superstiti, a Roberto cum primis & juste, exprobratum est. Sane plura hactenus, post tanta studia, reperta sunt: ut quidquam antinomicum, in Corpore Juris, largiri nenquam non oporteat, nec adeo ad textus immutandos procedere. Quo circa non fuit, cur frigidam haberet Gravina expositionem textus *dicti* §. 5. in *Lib. III. cap.* 94. dum admittendum non vult *ibid.* Ulpianus: nec habuit, quare, Cum Cujacio, (cum quo paria faciunt Hotomannus etiam, & critici alii,) ut Paulo scilicet in *L.* 15. *de testibus*, Ulpianus d. l. conciliaretur, Ulpiano negativam, inserta ei particula non, obtruderet: ac non potius rationem profundius investigaret, qua diversa textus uterque niteretur. Quod idem solemne etiam, ut despondeat animum, est Wissenbechio & quibusdam præcipui quoque chori aliis: qui, cum illis nulla textuum, in speciem adversantium, conciliatio, apud Doctores etiam quoslibet reperta, sufficit: de meliori ulterius non cogitant; sed hoc suo judicio decretorio protinus in rem irruunt: quod igitur antinomiam, in textibus illis, esse oporteat. Ego vero, ut alibi, ita hic etiam, Florentinam lectionem servari debere, semper existimavi; idque e re stabilis esse & genuinæ Jurisprudentiæ: cujus multi recessus, JCtis, legum auctoribus, optime cognati, nobis

utique, omni quanto fieri potest studio, aperiendi sunt. Proinde miror, ipsum Jacobum Gothofredum, in hac contentione, cum aliis facere; ut dissensum inter Ulpiamum & Paulum, dictis locis, & ipse concesserit, quasi eo faceret *in d. l.* 20. vox *existimo*; que tamen aliud non innuit, quam quod ambigua illa fuerit quæstio. Tametsi vero, inter reperta alia, quibus mederi voluere huic distractioni, (ut videtur,) aliqui, nec mihi satisfaciat; si dicere velimus, Paulum in *l.* 15. loqui de casu, quo damnato salva fama non est; uti fieri non potest in crimine repetundarum. Nam crimen hoc non tantum, in quibusdam, ad judicia privatorum delictorum accedit; quanquam hæc etiam, cum de dolo fuerint, semper infamant, saltim in eo repetundarum crimen singulare quid habet; verum, quod huc pertinet, ad exemplum judiciorum extraordinariorum componitur ceu nec crimen stellionatus infamat semper, *l.* 2. *de stellionat. l.* 7. *de publ. jud.* Videlicet a testamenti testimonio non arcetur quilibet infamis: & tamen repetundarum damnatum arcet Paulus. Equidem in hoc, inter Ulpianum & Paulum convenit, quod is in judicio testis esse non possit arcetur enim repetundarum damnatus a senatu & judiciis, eo quod circa illa deliquisset; atque hinc ab illis arcetur indistincte. At vero ab eo inferendum non est ad hoc, ut etiam omni casu & simpliciter, a testamento abesse debeat; uti recte argumentatur Ulpianus. Nempe in eo casu repetundarum damnatus, ex censu infamium, inter intestabiles habetur, ex lege, quæ Pauli est, quando ipse non in factum, aut lege repetundarum & vi illius, ut *d. l.* 20. sed quando diserte repetundarum damnatus est' quod *l.* 15. habetur: quippe quod hac ratione juris infamiam damnatus subeat: indeque inter hos merito lege ponatur, qui testamento adhiberi non possunt; adeoque intestabilis sit.

Porro Cujacium in corrigendo textum *l.* 12. §. 2. *D. de accus. & inscript.* sequi non debebat Gravina; quando is (in *L. VI. Observat.* 12.) pro duobus reis, in *d. l.* 12. tribus reis, substituit; eo quod Imp. in *l.* 16. *C. de his, qui accus. possunt*, tradant, tertiam accusationem eis, qui duos reos detulerant, a lege permissam non esse. Quamvis enim plerique in eo Cujacium sequantur, & Anton. Matthæi, *Tr. de criminibus. Lib. XLVIII. Tit.* 13. *cap.* 1. *n.* 10. eum probet ejusque Matthæi, ceu doctoris sui, vestigia tanto facilius premat Vvissenbechius, *II. Disp. ad π.* 33. *nu.* 17. quod ubique in antinomias pronus sit. Mejerus etiam, in *Coll. Jur. Arg.* §. 3. *de accus. & inscr.* post excussas *Græcorum ad Basilica*, & Fornerii *in IV. rerum quotid. cap.* 15. interpretationes, desperatum habeat locum; nisi cum Cujacio textus legis 12. corrigatur. Tamen non est, cur hic ad extrema vimque textui inferendam, dilabamur. Equidem, ut *legis* 12. §. 2. *de accus.* ad enunciata historica vetera, referamus; dum simpliciter illa ait, *lege Julia judicior. publ. cavetur:* quasi deinceps jure constitutionum, duos reos simul deferri posse, placuerit, inque eo constitutionum jure nunc quidem, ceu recentiore, acquiescendum sit: (quæ quidem, inter jus pristinum, in Pandectis prævie relatum, uti antea obtinuerat, & constitutionum Codicis, in quo recens jus, & hinc a Justiniano, præ dissonis antiqui Pandectarum traditis, unice agnitum, habetur, omnino proba est distinctio; ut nempe, cum in complexu seu corpore toto successivi juris id demum, quod recenti loco ponitur, vim legis sistat, nulla in talibus antimonia esse possit.) Istud *lex* 16. *C.* non patitur, quippe quæ nil immutandum, sed legi Juliæ, quam innuit, inhærendum esse vult; in verb. contra legis præscripta: cum & addat legis Juliæ exceptionem, quam quoque Venulejus in *d. l.* 12. adducit: nisi suas suorumque injurias quis persequatur. Proinde dicendum est, posse quidem non duos tantum, sed & plures de eodem crimine, & distinctis etiam accusationibus, ab eodem accusari: nam eorum & una vincendi caussa est & una calumniæ ratio; quo pertinet *lib.* 8. *de accusat.* ibi: non possunt accusare propter turpem quæstum, qui duo judicia, adversus duos reos, (diversorum scilicet criminum nomine delatos, subscripta habent, nummosve, ob accusatum vel non accusatum, acceperint. Indeque per verba, *l.* 16. *C.* qui duos reos delatos, habet binam quidem accusationem; sed tamen super uno & eodem crimine, accipi oportet: quorum propterea duorum eadem ratio est, atque est unius, quem præfert accusatio una, in *l.* 12. apud Venulejum; cum

cum hi textus, sub rubrica eadem, in Dig. & Cod. ad Legem Juliam provocent; cujus adductioni, in consimili titulo, in Pandectis factæ, non poterant dememinisse compilatores Codicis: idemque, quod de tertia accusatione loquitur *lex* 16.*Codicis*, in *l.* 6.§.3.*ad L. Jul. de adulteriis*, proditum est: ut, quamvis duos reos ex alio crimine, (uno scilicet; non ex aliis criminibus,) delatos habeat, posse tamen illum, ex jure viri, tertium accusare: quoniam hæc adulterii causa, qua scilicet quis propriam injuriam persequitur, non cedat in numerum causarum ceterarum, (sive criminum aliorum; de quorum uno hic alio crimine, ut textus habet) duo illi delati fuerant. Qualem tertiam quoque vocant accusationem Imperatores in *l.* 16. *Cod.* quoniam scil. de uno eodemque crimine, duabus accusationibus, duo rei fuerant delati. Et poterant etiam, si quinque rei super eodem crimine delati fuissent, Imperatores accusationem novam, super alio seu diverso crimine, postulatam, sextam appellare: per quod non adversati fuissent Venulejo, qui & ipse accusationem, vel unam vel plures, super uno crimine, cum lege Julia, intelligit: neque enim ad reum; unum vel plures, hic respiciendum est, sed ad crimina; ut, quæ Venulejo altera accusatio dicitur: ea tertia, ob duas accusationes duorum ejusdem criminis reorum, jam institutas, (& pro una, quoad crimen, habendas) ob tertium reum, de diverso crimine postulatum, omnino Imperatoribus, in *d. l.* 16. *C.* dici potuerit. Interea super duobus criminibus, (quotiescunque accusationibus, super uno, prius quæstus quis fuerat;) accusationem ut quis instituat, lex Julia non patitur. Adeoque *l.* 12. §. 2. *ff. de accus.* & *l.* 16 *C. de his, qui accus. non possunt*, optime sibi consonant, ut nullæ aliæ leges magis inter se convenire possint.

Nunc vero etiam de *L. ult. C. ad L. Fabiam de Plagiar.* dispiciamus: quam in litera merito Alciatus asseruit. Gravina autem *Lib. III. cap.* 107. in verbis: *metalli pœna teneantur*, (cum tamen *in seqq.* pœna capitis statuatur,) legi oportere vult, cum Cujacio suo, item Duareno, & egregio illo interprete *Cod. Theodos.* (unde L. ultima desumta est,) Jacobo Gothofredo: *tenebantur*. Sed & hic in salvo res est: non quidem, per Perezii ad *d. tit. Cod. Justin.* tradita *num.* 3. quasi in principio legis, pœna metalli ad quaslibet alias plagii species, respiciat; ut ea adhuc dum plagiarios teneat; in duobus vero casibus plagium capite puniri, sanciatur; utpote in *l.* 7. *C.* ad *L. Fab. de plagiar.* & in casu, quo filii parentibus adhuc viventibus, supprimuntur. Namque textum inspicienti, diserte metalli pœna, ad casum istum suppressorum filiorum, applicatur; ut ea plagiarii tales etiam teneantur: nec ullibi aliud proditur; quin potius metalli pœna, in *l. ult. ff. eod.* retenta est: indeque adhuc illa, per *l. ult. C. Justin.* in plagiario quoque tali, & imo etiam in *Cod. Theodos.* obtinet: ut nil juvet Gothofredum vox *tenebantur:* quin retineat eam pœnam in ista specie, atroci licet, cum pœnis ceteris, Constantinus. Nam ille, in sequenti versu: *si quis tamen* exacerbationem supplicii, in ea specie plagii, casu qui sequitur, constituit. Indeque Tribonianus nil deliquit, quando is, loco *tenebantur*, vocem *teneatur* adhibuit: nec illa lex Justinianea (quam Brunnemannus in Commentario suo plane omisit,) secum pugnat: siquidem pœna gladii, solum in eum casum ibi decernitur, quo plagiarius talis sæpius in eo crimine versatus fuerit; idque de ipso patuerit, ut in *Cod. Theod.* habetur. Tribonianus vero istam vocem in *claruerit* immutavit: nam clarescere, quam dictionem non habet, in *Glossario barbaro*, Fresne; cum omnino Latina sit, nec non in *l.* 2. *C. de fundo rei priv. XI.* ut & *in l.* 5. *vers. sciant. C. quor. appell. non recip.* reperiatur: ubi idem, quod indubie constiterit, denotat. *add. I. F.* 3. ubi: (*rationibus claruerit*,) hic idem est, ac si isto scelere ejus speciei clareat, (ut famosus, notorius, latro, sic) plagiarius: quod & Bitschius, in *Feudali indice*, agnoscit, & in *Concordantiis* nostris *Feudalibus* proditum est. Talem enim plagiarium, qui in ea plagii specie claruerit, (sive patuerit, ut *Codex Theodos.* habet; quo melius rem exprimit Tribonianus, cum *patuerit* etiam in crimine semel admisso, sed *claruerit* non nisi in *iterato*, locum inveniat; nec supplicium augere istud ideo possit, quod de veritate criminis ejus initio statim constet,) omnino acerbius puniri convenit. Atque hoc est, quod vult *lex. ultim. Codice de plagiar.* Teneri quidem tum metalli, tum ceteris ante cognitis suppliciis, eos, qui

qui orbitates, in filiis viventium, parentibus infligant. *Si quis tamen hujuſmodi reus fuerit oblatus*, poſteaquam ſuper crimine (illius ſpeciei,) *claruerit:* (quæ vox non poterat ſimpliciter accipi, pro *conſtiterit*, quod ejus reus ille ſit; ut nec *patuerit*, illa in *Cod. Theod.* Quid enim intereſt, ſive reum quem eſſe pateat, priuſquam offeratur, ſive poſt oblationem confiteatur crimen, aut de eo convincatur.) Ita vero ſervum aut libertinum beſtiis ſubjiciendum; ingenuum vero gladio conſumendum eſſe. Et ſane Julius Clarus, in *Pract. Crim.* §. *fin. quæſt.* 68. *verſ. plagiarius*, memorat, quod hodie, plane ad ſenſum legis, quem præbuimus, gladii pœna in eos exerceatur, qui crimen hoc committere conſueverint; ut adeo expoſitionem illam, & vera interpretandi ratio, & ipſa obſervantia, affatim confirment. (*) Diceres, toties aberrare interpretes: quoties manus violentas textui inferunt; aut de conciliatione antinomiarum, quæ apparent, ſolliciti non ſunt. Et num ergo cauſæ quid habuit Gravina? ut iſta loca, quæ nunc nos luſtravimus, & ipſe, ceu nævos venuſti corporis, unice faſtidio duxit, pro deſperatis agnoſceret, ac plus ſuo Cujacio, viro ceteroquin magno, & de Juriſprudentia Romana immortaliter merito, quam ſuæ, qua defungi poterat induſtriæ, deferret.

Alias diligentiæ operis, quod multa floret eloquentia, decus ingens acceſſurum foret, ſi nunc, ubi abſolutum eſt, meliori methodo diſponi poſſet. Quin & ſingula quædam ſunt, inaniter repetita, aut male collocata. Sic enim vellem, Gravinam, quando in *Lib. III. cap.* 112. de L. Licinia tractat, eandem legem in ſuum locum, ubi de alienatione mutandi judicii cauſa agitur, ſeu de in potentiorem alienatione, tranſpoſuiſſet: cum ejus doctrina, a citato loco, penitus aliena ſit. Non minus ea, quæ in *eod. libro*, *cap. ſeq.* 113. de religione ſepulchrorum habet, in ſuum locum referri debuiſſent: cum in ea re luſui vix quicquam indulgendum ſit, quod, cum omnia ad finem vergant & interitum, etiam hominem eo deduci oporteat. (**) Et neſcio, an recte idem *d. Lib. III. cap.* 111. Legem Rhodiam, inter leges eas, quæ damnum reſarciunt, redegerit; & non rectius ad negotiationem, ſeu conſortium, eam retuliſſet: quod in Pandectis factum eſt. Neque enim damnum hic dici poteſt hoc, reſpectu aliorum, quod caſu accidit. Alias imminutio illa a cauſa repeti ipſoque infortunio deberet: cum quidem damnum ita a ſociis, aut vectoribus, & inter eos, reſarciatur, ut per conſortium id ex æquo, ad omnes perducto, reſtituatur: ſiquidem illi ob jactum ſocii; non item ex damno dato, tenentur. Utique 1.) ſi navis tempeſtate pereat, nulla eſt ob jactum contributio: Et ſi merces quædam recipiantur, a ſorte, vel induſtria dominorum, ſervatæ eſſe cenſentur. 2.) etiam portio jactarum mercium in contributionem venire debet. 3.) Oportet quidem eum contribuere, cum damnum illatum non eſt, indeque ei potius damnum fit, ut alii ſuum reparetur; nec tamen 4.) totum cuiquam reſarcitur damnum. Quin potius 5.) ea contributio, impendii, in res aliorum ſervandas, quædam eſt reparatio; quo pacto non reſarciuntur damna, uti nec tali modo inter ſocios impendia reſtituuntur; qui quidem ſibi conventione obſtricti ſunt. 6.) Naufragio facto, conſervata, cum mercibus non jactis, ſcapha, nulla ſcaphæ ratio habetur, *l.* 4. *ad L. Rhod.* Igitur 7.) non niſi adverſus magiſtrum, ad detinendum merces, actio eſt: cum, ſi negotium directum de damno eſſet, vectores invicem de eo inter ſe agere oporteret.

Quæ quidem omnia; & Gravinæ, Clariſſimi Viri, integritati ac prudentiæ, & quorumvis Judicio, qui idoneam Juribus tuendis operam præſtant, ſubmiſſa ſunto.

INDEX

(*) Expoſitio, quæ hic paratur. *L.* 20. §. 5. *ff. Qui teſtam. fac. poſſ. L.* 12. §. 2. *D. de Accuſ. & in ſcript. & L. ult C. ad L. Fabiam de Plagiar.* prima facie habere aliquid videtur in receſſu: ſed ſi penitius animum advertas, omnia plena eſſe videbis aranearum. Sunt enim diſtinctiones, quibus res conficitur, omnes commentitiæ, quarum in ipſis legibus, utpote ſententiæ generalis, nec vola reperitur nec veſtigium.

(*) Imo, quum auctor in exponendis legibus nominis rationem præcipue ſecutus ſit, & Julias omnes, Cornelias omnes, & reliquas in una ſerie expoſuerit: L. Liciniam ſolam alieno loco poſitam, jure queri non poſſumus, nec indignari, quod de ſepulchris ideo ultimo loco egerit, quia mors omnia finit.

INDEX CAPITUM

TOMI PRIMI.

LIBER PRIMUS.

74 De

170 *De*

72 De

Sequuntur Tabulæ Duodecim.

LIBER III.

TRES libri Originum juris civilis, quorum primum nunc iterum, posteriores nunc primum edit Vir clarissimus J. VINCENTIUS GRAVINA in Romano Archigymnasio antecessor, quosque jussu Patri Magistri Sac. Palatii Apostolici diligenter examinavi, nihil nec bonis moribus, neque fidei orthodoxæ contrarium continent; imo cum in ipsis auctor, a juris naturalis & gentium purissimis fontibus, eas civiles leges deducat, quibus hoc tempore utimur in republica Christiana; cumque varia, nec passim obvia eruditione a Romanis & Græcis, non e vulgo scriptoribus depromta, suum opus conspergat, non neglectis neque solidioris philosophiæ principiis, sine quibus etiam leges ipsæ puerile quiddam & fortuitum redolent; neque eloquentiæ luminibus, & Latinæ linguæ candore, quæ in foro valde utilis, propter rei difficultatem negligebantur; digni profecto sunt, ut in publicum bonum exeant in lucem, quo cupida legum Juventus, cui diriguntur, ceterique causidici discant quantum dignitatis, atque splendoris juris scientiæ accedat ab humanioribus disciplinis, & a placitis illorum philosophorum, quorum sapientia in sophisticam non abierit.

Romæ ex ædibus D. Calixti V. Idus Novembris MDCCIV.

D. Jo. Baptista de Miro Casinensis.

Die 21. Februarii 1756.

REIMPRIMATUR

FRAGGIANNI

Carulli.

JANI VINCENTII GRAVINÆ ORIGINUM JURIS CIVILIS

LIBER PRIMUS

QUI EST

DE ORTU ET PROGRESSU JURIS CIVILIS.



UONIAM nihil est aliud jus civile, nisi naturalis ad Romanæ Reip. institutionem relata, Romanisque moribus & literis explicata ratio: ideo ut juris cursum ostendamus, ponenda est ante oculos Romanæ Reip. facies, imagoque illius brevi oratione adumbranda, ducto initio ab antiquiori Pop. Rom. divisione, in patricios scilicet, & plebejos.

CAPUT I.

De Populo Romano, & ejus Ordinibus.

POpuli Romani summa, & præcipua divisio ea est, quæ a genere proficiscitur, quæque ipsum habet auctorem Romulum. Is enim delectis primoribus Civitatis, viris ingenuis, qui ætate, opibus, consilio, auctoritate ceteris antecellerent; iis magistratus omnes, & divinarum humanarumque rerum, totiusque Reipublicæ curam attribuit: (*a*) eosque a reliquo populo discretos patricios appellavit; quod essent ingenui, ac patrem, ciere, sive demonstrare possent, atque essent, ut Plutarchus ait, ἐυπατρίδαι: ceteros jussit esse plebem, quam publici negotii minime participem abduxit ad agrorum cultum, pastum pecorum, opificia quæstuosa. Ex patriciis publicum Consilium constituit, quem Senatum a gravitate nuncupavit: eique adscriptos ab auctoritate Patres, ab ætate Senatores. Itaque Senatorum natus est ordo, quem excepit equestris: Ex quibus alia deducta est Populi Romani divisio, quæ ab ordine ducitur; atque in Senatores, equestrem ordinem, & plebem populus omnis est descriptus.

CAPUT II.

De Equestri Ordine.

EQuestris autem ordo ab ipsa quoque Romuli ætate repeti potest. Nam, ut Dionisius ac Livius tradunt, Romulus ad custodiam sui corporis, ex honestissimis familiis, trecentos sibi delegit; qui primo quidem Celeres dicti sunt, a Remi interfectore Celere, qui eis initio præfuit: (*b*) deinde Flexumines, (*) postea Trossuli, quod Trossulum

(*a*) Livius *lib.* 1. *cap.* 8. Dionys. *lib.* 2. Plutarch. *in Romul.*

(*b*) Festus *verb. celeres*. Plinius *lib.* 33. *cap.* 2. Sigon. *de antiqu. jur. Civ. Rom. lib.* 2. *cap* 3.

(*) Pro Flexuminibus Flexutes apud Plinium legi jubet Salmasius *ad Lampr. in Comm. c.* 2. Flexutes autem dici censet veteri more pro Flexitibus, qui sint a Flexes flexitis, quod descendat a flexu, eo quod equitum sit, equos in gyrum flectere, seu, ut est apud Virgilium, *flectere ludus equos*.

ſulum Tuſcorum oppidum ſine peditum opera expugnarint: poſtremo Equites, quod equo publico a Cenſoribus, (*a*) aſſignato, collataque ad id ex publico pecunia, mererent Siquidem erant & alii, qui cum proprio equo (*) mererent; huic tamen ordini non adſcribebantur: qui vero equo publico merebant, in Urbe Senatoribus; qui privato, peditibus in bello opponebantur. (*b*) Is autem ordo a paucis initiis mirum quantum, procedentibus temporibus, abundarit! Equitum inſigne fuit aureus annulus, & anguſtus clavus, ſive tunica clavis purpureis, iiſdemque anguſtis (**) intertexta. (*c*) Eidemque ordini legibus theatralibus attributi ſunt quatuordecim gradus, in quibus ſedentes ludos ſpectarent. (*d*) Hujus ordinis homines a Cenſoribus vectigalia, & tributa, certa pecunia quæſtoribus urbanis repræſentata, conducebant, quos publicanos appellarunt. (*e*) Ut autem Senatores; ita & equites a Cenſoribus legebantur; & equites quidem cenſu ſeſtertium quadringentorum millium: unde Horatius: (*f*) *Si quadringentis ſex ſeptem millia deſint*, *Plebs eris*. Senatores autem cenſu duplo majori, nempe octingentorum millium, ſive ſcutatorum aureorum viginti quatuor millium. (*g*) [***]

CAPUT III.

De Senatoribus.

SEnatus conſtabat initio centum patribus, qui ob id C. literam centenarii notam calceis inſcribebant. (*h*) Is vero numerus non fuit diuturnus. Nam bis a Romulo Senatum lectum ſcribit Dionyſius; primo ex Albanis centum; deinde ex Sabinis, quos ex fœdere in civitatem acceperat, alteros centum. Iterum Tarquinium (*i*) Priſcum alios adjeciſſe centum: ac præfinitum ab his numerum Tarquinii ſævitia, & cædibus fuiſſe imminutum, poſt vero expletum a Bruto Conſule. Longe aliter Livius, qui lectos quidem a Romulo centum ſcribit, deinde alios centum a Priſco: Verum Brutum Conſulem, ut ordinis robur augeret, adjeciſſe centum, indeque trecentum numero Senatum conſtitiſſe: his verbis: (*k*) *Deinde quo plus virium in Senatu frequentia etiam ordinis faceret; cædibus regis diminutum patrum numerum*, *primoribus equeſtris gradus electis*, *ad trecentum ſummam explevit*. Atque a Romulo lecti patres majorum gentium; ab aliis adjecti Regibus minorum gentium; adſcriptique a Bruto Coſ. Patres conſcripti dicebantur: quo nomine ſequens ætas totum complexa eſt Senatum. Hunc numerum auctum Syllanis temporibus fuiſſe, Sigonius (*l*) ex veteribus colligit. Duas enim lectiones Senatorum factas; alteram Sylla & Rufo Coſ. alteram Sylla Dictatore, Appianus refert. Ego vero, non tam auctum a Sylla Senatum arbitror, quam cædibus imminutum ex bello civili, poſt ab eo novis lectionibus reſtitutum. Quem autem numerum præfinierit, non plane conſtat: certe Ciceronis tempore CCCC. exuperaſſe colligitur ex epiſtola quadam Ciceronis ad Atticum: ſcribit enim Curioni aſſenſiſſe Senatores XV. ex altera vero parte affuiſſe CCCC. Cæſar vero Dictator, cum omnia ex libidine gereret, ac tur-

(*a*) Varro *de lingua latina*. Sigon. *loc. cit.*

(*) Res manifeſta ex Livio *L. XXVII. c.* 11. Equites, qui cum privato equo merebant, vicaria opera defuncti videntur pro merentibus cum equo publico, plane ut hodie paſſim exhiberi videmus ab equitibus, qui vice eorum equeſtrem militiam ſubeant. Illi ſtipendia, lardum & poſcam conferunt, hi in armis exercentur, hoſti occurrunt, pugnamque capeſſunt. Inoleſcit hic mos in omnibus pedetentim Rebus publicis, primum in rebus ob cladem publicam trepidis, tum & luxuria ſe[illegible] civium, qua homines diteſcentes bellici ſe[illegible] piget laboris.

(*b*) Sigon. *ibid.*

(**) De clavis, lis ingens ſuperiore ſeculo fuit inter Rubenium & Ferrarium, in qua Grævius *in præfat. T. VI. theſ. antiqu.* ſententiam ſecundum Rubenium dedit, ne Pyrrhonem quidem amplius dubitare poſſe cenſens, quin clavi fuerint lineæ, ad inſtar faſciarum, oblongæ, quadratæ. Et bene eſt, quod ipſe jam Ferrarius *Anal. de re veſt. c.* 1. mutata ſententia agnoſcit, clavos fuiſſe ſegmenta purpuræ oblonga, a lato in acutum deſinentia. Ut enim ſententia hæc illi Rubenii quam proxime accedit, ſic nominis ſimul originem rationemque prodit.

(*c*) Roſin. *lib.*5. *cap* 33. Sigon. *lib.*2. *cap.*3. *de antiq. jur. Civ. Rom.*

(*d*) Hotom. *antiq. Rom. l.*2. *c.* 10.

(*e*) Cic. *pro Planc. & pro Dom.*

(*f*) *Epiſt.* 1. *ad Mæcenat.* Sigon. *ibid.*

(*g*) Manut. *de Sen. Roman. de Orig. Senat.*

(***) Unde conſtat, cenſum equitum, ex calculo Manutii, quem ſequitur Gravina, fuiſſe ſcutatorum aureorum millia duodecim. Sed utrorumque felicitati invidens Jo. Fr. Gronovius, dimidiatis eorumdem facultatibus, ſcutatis fere ſubſtituit unciales.

(*h*) Hotom. *Antiq. lib.*2 *c.* 10.

(*i*) Sigon. *lib.*2. *cap.*2. *de antiq. jur. civil. Rom.*

(*k*) Liv. *lib* 2. *cap.*1.

(*l*) *Cap.*2. *lib.*2. *de jur. civ. Rom.*

turpissimis mortalium Senatum aperiret, DCCCC. fere Senatorum (*) legit; auctoque supra modum numero, imminuit ordinis dignitatem. Unde Augustus, ut veterem Senatui splendorem redderet, rejectis indignis, numerum decusque restituit pristinum. (*a*) Porro Senatus initio quidem nonnisi patriciis patuit; postea vel a Servio Tullio gratiam plebi, ob delatum sibi regnum, referenti, vel a Poplicola & Bruto, qui post exactos Reges ex plebejis familiis imminutum Senatorium numerum explevisse dicuntur, Senatus est plebejis patefactus: ut ex equestri potissimum ordine, qui Senatorum seminarium appellabatur, Senatores legerentur, si censum haberent Senatorium: quem censum ampliatum ab Augusto fuisse Svetonius auctor est. Isque census necessarius erat non modo ad adipiscendum, sed ad tuendum, & retinendum ordinem: nam si lapsis facultatibus minueretur census, in equestrem ordinem Senator Censoris jussu transibat, si censum haberet equestrem: si ne huic quidem censui sua bona sufficerent, ad plebejos descendebat: unde plures patriciorum familiæ, absumta re familiari, modo ad equites, modo ad plebejos (**) jussu devenere censorio. Nec omnis ætas aditum ad Senatum habebat; sed cum in Senatum ii maxime legi consuevissent, qui magistratus urbanos gesserant, quorum initium ducebatur a Quæstura, cujus legitima ætas erat annorum XXVII: hanc antiquitatis studiosi ad Senatoriam dignitatem arbitrantur fuisse præfinitam ætatem. Nec tamen qui Magistratus gesserant, continuo Senatores erant: nisi per Censorem lecti essent, dum lustrum consideretur: ac si censoria lectio defuisset; jus quidem habebant sententiæ in Senatu dicendæ; Senatores tamen minime dicebantur: neque cum in Senatum venerant, sententias rogabant; sed in eas, quas principes dixerant, non voce, sed pedibus concedebant locum mutantes, & transeuntes ad eos, quorum sententiam probarent, ideoque Pedarii vocabantur, (*b*) unde veteris edicti formula: *Senatores quibusque in Senatu sententias dicere licet*. Mos erat sane olim, ut prætextati Senatorum liberi, simul cum Patre curiam ingrederentur: sed Senatusconsulto fuit sublatus; unique Papirio Prætextato datus aditus ad Curiam, præmio repræsentatæ in puerili ætate prudentiæ, cum matrem, a qua de rebus in Senatu gestis interrogabatur, mendacio elusit: qua fide & præmatura sane gravitate meruit, ut nondum assumta virili toga, pro Senatore haberetur: ac ab egregio facinore, quod prætextam adhuc gerens ediderat, prætextati cognomen retineret. Tribunis tantum plebis sine lectione censoria post Atinium plebiscitum tributam fuisse senatoriam dignitatem scimus: Siquidem hæc Gellius refert ex Capitone: (*c*) *Tribunis plebis Senatus habendi jus erat*, *quanquam Senatores non essent ante Atinium plebiscitum.* Atinium fuisse, Sigonius suspicatur, Tribunum illum plebis, qui Q. Metellum Macedonicum de Saxo dejici jussit, a quo censore in legendo Senatu fuerat ipse præteritus: rogavitque populum, ut Tribuni plebis deinceps Senatores essent; metuens ne iterum a sequentibus Censoribus præteriretur. Antequam autem census institueretur, Paulus Manutius ex Livianis verbis in Oratione Canuleji, colligit, Senatores fuisse creatos a populo, & aliquo etiam tempore post censuram institutam: siquidem in ea oratione legitur, patrum multos fuisse cooptatos, aut lectione Regum, aut jussu Populi, cui testimonio aliud longe illustrius accedit ex Cicerone in oratione pro Sext. *Majores*, inquit, *nostri cum regiam potestatem non tulissent*, *ita Magistratus annuos creaverunt*, *ut consilium Senatus Reipublicæ proponerent sempiternum*: *deligerentur autem in consilium ab univer-*

(*) Eidem numero alios adjecerat Antonius, tanquam ex tabulis testamenti C. Cæsaris: qui dicti Orcini, exemplo libertorum Orcinorum, seu eorum, quos patronus in testamento verbis directis manumisisset, qui ideo sic dicti sunt, quoniam patronus eorum jam in Orco, sive illic esset, unde negant redire quemquam, Svet. *in Aug. cap.* 35. Cujacius *Obser. III.* 23.

(*a*) Sveton. *in Aug. cap.* 8.

(**) Imo in Ceritum tabulas relati sunt & inter capite censos. Quod iniquitate non carebat, si fortunæ injuria bonis lapsus esset, qui dignitate movebatur. Sed pensabatur id damnum utilitate publica, qua severe occurrendam erat profligatis hominum prodigorum moribus, quibus plerumque avita patrimonia evertuntur. Prodigis nec hodie caremus. Pauci tamen pares illi Romano Mænio, qui cum bona omnia abliguriviſset, tandem domum apud Forum vendidit, unica excepta columna, in qua asseres junxit, ut gladiatorios inde ludos conspiceret, ut ex veteribus Grammaticis observat Alciatus *ad L.* 242. *D. de V. S.*

(*b*) Hotom. *lib.* 2. *cap.* 10. *antiq. Rom.*

(*c*) *Lib.* 14. *cap.* 8.

ſo populo. Hujus ordinis inſigne fuit tunica laticlavis, ſive clavis purpureis veluti floribus (*) diſtincta; qui Senatoria in veſte lati erant, anguſti vero in equeſtris ordinis tunica. (*a*)

CAPUT IV.

De Plebe Ruſtica, & Urbana.

RElìquus Populus nec Senatores, nec equites, verum plebs erat; eaque vel ruſtica, vel urbana. Ruſtica cultui agrorum operam dabat. Romulus enim ſecundum militarem, rei ruſticæ curam voluit eſſe præcipuam: unde priſcis temporibus non infimus tantum ordo, ſed & Senatores atque patricii, cum a belli adminiſtratione vacarent, ac res domi foriſque quieſcerent, rei ruſticæ ſeſe dabant: ut Dictatores etiam, & Conſules ab aratro accerſerentur: id quod de L Cincinnato, & Quintio Claudo, & de Curio, Fabritio, Regulo, Serrano, Conſularibus illis & triumphalibus viris eſt literis traditum. Quique colendis agris operam dabant, ii & magis in militia ſtrenui, & honeſtiores & graviores erant in civili vita. Prædia vero vel propria quiſque colebat; vel de publico aſſignata. (*b*)

CAPUT V.

De Plebe Urbana, & Tribunis Ærariis.

PArs alia, plebs urbana erat; eaque vel argentariæ, ac mercaturæ, fœnorique vacabat, vel opificiis; vel urbano ſervitio, & curiæ forique miniſterio. Unde, præter artifices & argentarios & mercatores, erant & tribuni ærarii, (**) qui Aſconio, (*c*) & Varrone auctoribus, pecuniam in ſtipendium militum de ærario Queſtori Proconſulis adnumerabant; quorum memoriam licet ab antiquiſſima ætate repetere, cum eorum mentio fuerit apud Catonem (*d*) a Gellio adductum. Hujuſque ordinis magnum fuiſſe numerum oſtendit lex Aurelia, qua cum equitibus, & Tribunis ærariis communicata fuere judicia, quæ antea penes ſolos Senatores erant. (*e*)

CAPUT VI.

De Scribis, Apparitoribus, Accenſis, Interpretibus, Præconibus, Viatoribus, Lictoribus.

HUic accedebat ordo Scribarum, qui leges, actus, rationeſque omnes publicas perſcribebant, ac referebant in tabulas. Quod negotium haud parvi ſane momenti dabatur viris honeſtis, quippe futuris cuſtodibus fidei publicæ, publicæque voluntatis conſervatoribus. Quam ob cauſam & apud Græcos hominibus honeſtiori loco natis hujuſcemodi munus deferebatur. Quamvis Cornelius Nepos in Eumene, Scribarum munus in majori apud Græcos honore, quam apud Romanos fuiſſe ſcribat. Apparebant autem magiſtratibus, eiſque leges & jura ſubjiciebant. Cum enim, qui magiſtratum inibant, præſertim juvenes, munus plerumque ſuum ignorarent, cogebantur id a Scriba, quem uſus peritum fecerat, cognoſcere: ita ut Scribæ, qui leges ad manum habebant, eſſent quodammodo doctores magiſtratuum, quorum juriſdictio pro conſilio & arbitrio Scribarum explicabatur. (***) Hinc, cum honorum arrogantia nimis exultaret, reſedit tandem Catonis opera, (*f*) qui deprehenſam illorum ignorantiam caſtigavit. Cumque numerus eorum

---

(*) Imo ſenatorum tunicam uno eodemque lato clavo; eam contra equitum binis quidem ſed anguſtis clavis inſignitam fuiſſe, docet laudatus Grævius *in Pr. T. VI. Theſ. Antiqu.* obſervatque, inde eſſe, quod ſenatoria tunica dicatur latus clavus, cum clavi anguſti, in plurium numero, equitibus tribuantur. Hæc autem ſegmenta non florum inſtar ſparſa fuiſſe, ſed in tunicis laticlaviis a pectore, in anguſticlaviis ab humeris ad imam tunicam deſcendiſſe, & quod formam clavi imitarentur, clavos dicta eſſe hodie conſtat, & partim obſervatum fuit ad *cap.* 2.

(*a*) Roſin. *Antiq. Rom. lib.* 5. *cap.* 33.

(*b*) Sigon. *lib.* 2. *capit.* 6. *antiqu. juris civil. Rom.*

(**) Qui forſitan ex ipſis artificibus, argentariis, & mercatoribus legebantur cogendæ in ſua quiſque tribu pecuniæ, cujus quærendæ cura dein ab ærariis ad procuratores Cæſaris translata, poſtquam judicia quoque Cæſar ærariis ademerat, & ſolos Senatores & Equites judicare voluerat. Svet. *in Jul. cap.* 41.

(*c*) *Lib.* 4. *de ling. latin.*

(*d*) *Lib* 7.

(*e*) Hotom. *de Magiſt.* Sigon. *de antiq. jur. civ. Rom. lib* 1. *cap* 8

(***) Unde bella iis occaſio naſcebatur inſinuandi ſeſe in amicitias juvenum nobilium, viamque ſibi parandi ad affinitates cum ſplendidis Romæ familiis. Hodie quoque regnum fere forenſe penes ſcribas eſt, idem eorum aſtus, eadem ſuperbia, eadem ſæpe juris ignorantia.

(*f*) Plutarch. *in Cat. maj.*

rum minime esset exiguus, dispertiti fuerunt in decurias: in quibus, qui Scriba fieri optabat, locum sibi aliquando emere solebat. (*a*) Et quoniam jus erat magistratibus Scribas legere, (*b*) ideo qui a Quæstore legebantur, Quæstorii scribæ; qui ab Ædili, Ædilitii; qui a Prætore, Prætorii vocabantur. (*c*) Extat & apud M. Varronem (*d*) de Scribis Pontificum mentio: itemque in veteri inscriptione apud Onuphrium: *Agriæ Triphosæ Vestificæ Livius Theona ab Epistolis Græc: Scriba a libris Pontificalibus conjugi Sanctissimæ B.D.S. M.* Erant & Scribæ navales, quos Festus ait omnium fuisse gradu minimos, propter pericula, quæ subibant. Suum quoque locum tenebant apparitores magistratuum, & accensi, sic appellati, quod accirent, (*) sive exciperent mandata Consulis, (*e*) & vocarent ad comitia centuriata, itemque ad tribunal Prætoris eos, quibus erat jus reddendum; vel molestis interpellationibus silentium imponerent. Erant & Interpretes; a quibus exterorum sermo aperiebatur: item & præcones, qui vel ad hastam in auctionibus stabant, ut oblata pretia significarent; vel in comitiis magistratuum, ut populum cogerent ad suffragia, & designatos renunciarent; vel in judiciis & quæstionibus, ut judices, & reos, & accusatores, & testes accirent; vel, subjiciente scriba, ferendas leges populo recitabant; vel in concionibus audientiam faciebant. Lictores etiam erant, qui summovendo populo, sontibus cædendis; ac securi feriendis, faciendisque jussibus præsto erant Consulibus, Prætoribus, Interregibus, & Dictatoribus: ac lictores a ligando dicti, quod sontibus ad supplicium manus ligarent. His affines viatores, qui jussu magistratuum accersebant a via, vel aliquod nunciabant, atque hinc dicti viatores.

CAPUT VII.

De Optimatibus, Popularibus, Nobilibus, Ignobilibus, Hominibus novis.

PORRO cum cives Romani pars bonis & probis sese darent; pars in seditiones & tumultus ruerent; quorum plerique studiosi erant plebis: Hinc illi optimates dicti sunt, hi populares: quoniam illi cum Senatu faciebant, hi cum seditiosis tribunis plebis; cum alioqui non semper vox popularis in odiosam significationem detorqueretur. Atque hæc est tertia populi Romani divisio. Rursus cum ii, qui magistratus curules gesserant, nempe Consulatum, Præturam, Censuram, Ædilitatem, possent imaginem sui pictam relinquere posteris; contigit, ut Civium Romanorum alii majorum imagines haberent; alii tantum suas; alii nullas: hinc, qui majorum imagines haberent, nobiles; qui suas, homines novi; qui nullas, ignobiles dicebantur. Unde patricii, quibus tantum initio Urbis magistratus & honores, rejecta plebe, patuerunt, olim tantum dicti sunt nobiles; postea etiam plebeii: quorum scilicet majores magistratus curules gesserant: atque hæc quarta est a dignitate sumta divisio.

CAPUT VIII.

De Censoribus.

UNiversus autem populus describebatur, atque in ordines tribuebatur a Censoribus: quorum potestas decerpta fuit ex imperio consulari, atque in peculiarem collata magistratum A. V. C. CCC. (*f*) quoniam Consules assiduis bellis, & gravioribus negotiis occupati, censui peragendo minime vacare poterant: unde, annos septendecim census, res civibus maxime salutaris, fuerat intermissus. Cen-

(*a*) Cic. *pro Cluent.* Liv. *lib.* 40.

(*b*) Adrian. Turn. *adversf. lib.* 11. *cap.* 10.

(*c*) Sigon. *antiqu. jur civ. Roman. lib.* 2. *c.* 9.

(*d*) *Lib* 4. *de ling latin*

(*) Quod jam Varroni visum *L. V. c.* 9. Idem tamen Varro *L. VI. c.* 3. Accensos dici putat a censendo, quia censionem seu arbitrium sequantur magistratus, rem, credo, magis intuens, quam originem vocabuli; quemadmodum Jureconsulti testamentum a mentis testatione derivant. Attamen ab acciendo minus recte quoque dici videntur accensi, primum, quod flexio vocis repugnat, qua acciti, non accensi dicuntur, qui arcessuntur, vel evocantur, tum quod utique accensi non accibantur, sed accibant. Quidni igitur simpliciter Accensos ab accensendo dictos putemus, tanquam lictores accensos, seu supernumerarios: sic enim milites accensi dicuntur, quotquot extra numerum militant? Vegetius *de re milit. II.* 19.

(*e*) Varro *de ling. lat. lib.* 4. & 5. Sigon. *lib.* 2. *c.* 15 *de antiq. jur. civ. Rom.*

(*f*) Liv. *lib.* 4. *c.* 8.

(a) Censum autem instituerat Servius Tullius, qui quantum quisque haberet æstimari, civesque Romanos per capita censeri jussit; unde postea Censores dicti, quod ad eorum censionem, (b) sive arbitrium describebatur populus, & per eos facultates & bona singulorum æstimabantur, atque in censorias tabulas referebantur, ut pro substantiis tributa penderentur: hinc census nomine bona, & fortunæ comprehenduntur. (c) Censores creabantur duo quinto quoque anno. Quo tempore quia civitas a Censoribus lustrabatur, ideo lustri vocabulo quinquennium significatur. Olim quinquennium Magistratus durabat; (d) postea per Mamercum Dictatorem annuus & semestris factus fuit. His non opes modo civium æstimandæ, sed & mores regendi committebantur. Ab his vitæ singulorum aut laus impertiebatur, aut inurebatur infamia: totaque Urbs animadversione illorum emendabatur, ut qui censoribus placuisset statum singuli retinerent. Senatorem enim, cujus turpem vitam deprehendissent, Senatu movebant: equitem, ademto equo publico, ad plebejos rejiciebant: plebejos, ademto suffragio, tribu submovebant, ac referebant in Ceritum tabulas, ut fierent ærarii, sive ut civis conditionem non nisi pendendo tributo retinerent privati jure suffragii: quod Cerites primi fuerint e municipibus, quibus Romani jus Civitatis concesserint; ut tamen publicis negotiis, & honoribus abstinerent, quod tradit Gellius. (e) Ad hujusmodi conditionem ignominiosi a Censoribus redigebantur. His animadversionibus singulorum ordinum maculas, rejectis turpibus, eluebant, judiciumque suum promulgabant, cum peractum censum recitarent. Siquidem is Senatu motus, & equo annuloque privatus putabatur, qui a Censoribus fuisset in census recitatione præteritus. Qui autem in ea recitatione fuisset ex Senatoribus primo loco nominatus, is Princeps Senatus dicebatur: (f) Qui honos præterquam consularibus & censoriis habebatur nemini: unde cum alter Censorum virtute ac splendore ceteris Senatoribus anteiret, ab ipso Collega in census recitatione Princeps Senatus constituebatur. Porro a Censoribus loco motus poterat aliquando pristinum gradum, vel per alios Censores, vel per judices recuperare; si Censoris animadversio, non tam veris criminibus, quam turpi fama, sæpe alieno livore conflata, niteretur. Contigit enim non raro, ut qui a Censoribus exuti dignitate fuissent, ad censoriam & ipsi dignitatem, repetitis honoribus, pervenirent. (g) Animadversionis censoriæ causa non solum turpitudo vitæ, sed etiam negligentia fuit: quandoquidem in Equitem; qui equum macilentum, & parum nitidum haberet; aut in eos, qui agrum incultum possiderent, ac sordescere sinerent, animadvertebant. Vectigalia item, & fundi publicanis per Censores in conspectu populi Romani locabantur: item & publica ædificia corrupta vel neglecta reficienda dabantur: veluti templa, viæ, pontes, aquæductus. Censoris etiam curiæ suberant precia sacrificiorum, & anseres, qui ob memoriam servati Capitolii de publico, jussu Censorum, alebantur. Neque legum condendarum, aut abrogandarum potestate Censores carebant certis in causis: nempe nuptialibus: iisque negocium datum erat, ne quem in Urbe cœlibem esse paterentur. Cum quis in censura decessisset, non modo in locum mortui nemo sufficiebatur; sed & Collega magistratu abibat, ominis causa, cum anno, quo Roma capta fuit a Gallis, Censorem mori contigerit. Initio patriciorum tantum erat magistratus; anno tandem Urbis CDII. plebeiis etiam patuit. (*)

CAPUT IX.

De Tribubus Rusticis, & Urbanis.

IGitur civium ordines per censores descripti & emendati tribuebantur in trigin-

(a) Liv *lib* 1. *c.* 43.
(b) Varr. *lib* 4. *ling. latin.* Fest. *lib.* 3.
(c) Liv. *lib.* 4 *c.* 8.
(d) Liv. *lib.* 4. *c.* 24. & *lib.* 9. *c.* 33.
(e) *Lib.* 16 *c.* 13.
(f) Liv. *l.* 27 *c.* 11.
(g) Cic. *pro Cluent.* Valer. Maxim. *l.* 2. *c.* 9.
[*] Creari autem censores e privatis desierunt sub Augusto, qui cum P. Æmilium Lepidum & Munacium Plancum Censores creasset, prima statim die cum tribunal conscendissent, tribunal corruit, omine collabentis dignitatis Svet. *in Aug. c.* 37. Dion. L. *LIV.* Dein principes suo nomine facultates civium describi jusserunt, ipsi quoque judicium de moribus exercentes, idque sæpe acerbe & impotenter. Multo tamen post interjecto tempore Censorem Decius creavit Valerianum, eundem illum, qui dein imperavit, & a Parthorum Rege Sapore captus & ludibrio habitus est. Pollio *in vita Valeriani.*

ginta & quinque partes, quas vel a conferendo tributo, Tribus appellabant; vel quod initio populus trifariam esset divisus a Romulo, cui tribuum institutionem plerique scriptorum, (*a*) Dionysio subscribentes, assignant. Tres autem tribus in tres conjectæ fuerunt regiones. Prima tribus fuit Ramnensium a Romolo dicta, in quam Græcanici homines, qui latinos agros incolebant, & Albani, quos Romulus secum duxerat, confluxerunt, & Palatium, ac Cœlium tenuere montes. Altera Tatiensium a Tito Tatio Sabinorum Rege, quem simul cum suis post confectum bellum Romulus in urbem accepit: eamque tribum in capitolio & quirinali locavit. Postrema Lucerum fuit: cujus nominis certa non fertur origo, cum alii dictam arbitrentur a Lucomone Etrusco; alii a Lucero Ardeate, qui sub Romulo domicilium & fortunas suas Romam transtulerat; alii a Luco, in quem, præter Sabinos & Albanos, reliquus confluxit ex finitimis, & advenis collectus populus; qui loca plana inter palatium & capitolium, atque circum forum insederunt; ex quibus deinceps tribus aliæ sunt derivatæ. Verum aucta multitudine civium, Servius Tullius Urbem ampliavit, pomœrioque inclusit Viminalem, & Exquilinum collem, intulitque novam tribuum rationem, & numerum: tributaque Urbe in regiones quatuor, totidem constituit tribus urbanas, quibus e locis Urbis nomen imposuit: eaque nomina fuere suburana, palatina, exquilina, collina. (*b*) His adjectæ multitudinis rusticæ tribus quindecim: quæ cum a locis, ut urbanæ, nomen traxissent, postea pleræque exuto priori nomine, ab illustrioribus familiis, quæ in singulis locatæ tribubus erant, alia sibi nomina induerunt. Cumque sub Servio Rege decem & novem essent tribus; sequentibus temporibus, increbrescente usque multitudine, lectione censoria novæ sunt adjectæ, ut ad triginta quinque pervenerint: isque numerus constitit, permansitque etiam inter urbanas & rusticas prisca distinctio: ac sordes in urbanas; in rusticas flos urbis & illustriores familiæ conjectæ fuerunt: propterea quod apud Romanos, secundum militarem; præcipua, ex instituto Romuli, erat dignitas rei agrariæ, (*c*) cui nobiliores, & splendidores operam dabant, relictis opificiis & officinis penes servos, aut infimam plebem. Nunc tribuum nomina, eorumque nominum rationem subjiciamus: ac primo loco tribus urbanas quatuor describemus, quibus quatuor urbis regionum nomina hæserunt. Prima igitur Suburana dicta est: nominisque origo subura; quasi sub antiqua Urbe, ut Junius apud Varronem docet. (*d*) Suberat enim ei loco, qui murus terreus vocabatur. Varro tamen deducit nomen a Pago succusano: traditque pro C. litera substitutam fuisse B. & pro S. subjectam R. ut in plerisque nominibus Romanorum post propagatam apud Romanos literam R. (*e*) Secunda Exquilina ab Exquiliis, quas alii ab excubiis Regis dictas putabant; alii quod excultæ fuissent a Tullio Rege. Tertia Collina ab duobus collibus Viminali, sic dicto, quod ibi vimineta fuerunt; vel ab Jove Viminio, cujus ibi erant aræ, & Quirinali, ubi Quirini fanum. Quarta Palatina a Palatio Monte, cui nomen dedit vel balatus pecorum, ut Varrone teste, putabat Nævius; vel Palatini sive Aborigenes, qui ex agro Reatino profecti, (qui ager Palantium appellabatur] eum Urbis locum tenuerunt. [*f*] Nunc progrediamur ad rusticas, nempe primo ad quintam, quæ dicta fuit Romilia, [*g*] quod esset sub Roma: cui tribui Onuphrius assignat eam agri partem, quæ in Tusca prope Urbis mœnia, secundum flumen, ad maris ostia, trans Tiberim, excurrebat, [*h*] Sequitur sexta Lemonia, a pago Lemonio, qui est in via latina. [*i*] Septima Pupinia, ex agro Pupinio in Latio cis Tiberim, ad mare pertinens. [*k*] Octava Galeria, cujus nominis certam originem nemo veterum prodidit; sicut nec Nonæ Polliæ; ac Decimæ Valtiniæ. Ideoque Sigonius & Onuphrius ab ignotis nobis locis nomen traxisse putant. Quæ sequuntur, eæ sunt, quas veteri exuto nomine, novum ab illustribus familiis traxisse diximus. Undecima igitur Claudia, ab

(*a*) *Lib. 2. in Rom.* (*b*) Dyonis. *lib.4.*
(*c*) Plin. *lib. 18. c. 3.* Varr. *lib.2. de re rustic.*
(*d*) *Lib. 4. de ling. lat. pag. 12.* Turneb. *ibid.*
(*e*) *Vid.* Fest. *in Sub. Trib. ibid.*
(*f*) Varr. *ibid.* Turn. *ibid. pag.13.*
(*g*) Varr. *ibid.*
(*h*) *Lib. secund. commentar. Reip. Romanæ.*
(*i*) Cic. *Philip 9.* (*k*) Val.Max. *lib.4. c.4.*

ab Appio Claudio, qui eam in tribum se familiamque suam conjecerat. [a] Sicuti duodecima Æmilia, a celeberrima Æmilia gente: & decima tertia Cornelia, ab antiquissima gente Cornelia, & decima quarta a Fabiis, Fabia. Decima quinta, ab Horatiis. Horatia. Decima sexta, a Meneniis, Menenia. Decima septima, a Papiriis, Papiria. Decima octava, a Sergiis, Sergia. Decima nona, a Veturiis, Veturia. His adjectæ fuerunt anno V.C.CCLVIII. a Clustumina sive Crustumina Tuscorum Urbe, Crustumina tribus vicesima; & vicesima prima, a Veiis agroque Vejentium Vejentina. Et anno V. C. CCCLVI. vicesima secunda Stellatina, a campo Stellate non eo, qui est in Campania, sed eo, qui ad primum lapidem abest a porta Capena, sic a Tuscis appellato. Vicesima tertia Tromentina, a Tuscorum Campo Tromento. Vicesima quarta Sabatina, a lacu Sabate. Vicesima quinta Arniensis, a Tusco flumine Arno, ut Sigonius & Onuphrius putant. Rursus anno CCCXCV. addita est tribus vicesima sexta Pomptina, ab Agro Pomptino: & vicesima septima Popillia; quæ scribitur etiam Poplilia, & Poblilia, & Pulilia: idque nomen Scaliger ad Festum deducit a Popilia fœmina; Onuphrius a loco. [b] Anno autem V. C. CDXXI. adjecta est vicesima octava tribus Mæcia, a Castro Mæcio; & vicesima nona Scaptia, ab Urbe Scaptia. Et anno CDXXXV. tribus tricesima Ufentia, a fluvio Ufente: & tricesima prima Falerina, ab agro Falerno. Accesserunt anno ab V. C. CDLV. tricesima secunda Aniensis, ab amne Aniene: & tricesima-tertia Terentina, a loco quodam in campo Martio, cui nomen Terentinum. Et anno DXII. a Sabinorum lacu Velino, Velina tribus tricesima quarta: & tricesima quinta Quirina a Curensibus Sabinis, ut Festus suspicatur. [c] Quamvis autem præter hæc alia supersint tribuum nomina in inscriptionibus, & veterum libris: tamen non alias tribus forte designant, quam descriptas, quibus plura sæpe indita fuere nomina.

CAPUT X.

De Curiis.

CUm populum omnem Romulus in tres, ut diximus, tribus descripsisset, easdem tribus divisit in Curias triginta; ut tribus una decem complecteretur Curias. (d) Harum autem singulis certum constituit numerum, certaque Sacra præscripsit, ædesque destinavit, in quas singulæ Curiæ ad communia Sacra (*) peragenda, epulasque publicas summa cum hilaritate celebrandas convenirent: ut his epulis, eaque sacrorum communione animorum concordia coalesceret. Ad sacra vero pecuniam attribuit ex ærario: quique tum Sacris, tum ædibus, & singulis Curiis præerant, Curiones appellati. Singulæ vero Curiæ, vel a Sabinis mulieribus, vel a locis traxere nomen vel, ut Varro tradidit, a Ducibus, & veteribus, unde populus decesserat, locis. Auctis tribubus, vetus tamen Curiarum numerus est retentus: ac propter multitudinem tantum attributa sunt ampliora loca, ad quæ populus e veteribus Curiis angustioribus evocaretur; relictis tantum propter religionem in antiquis locis quatuor Curiis; nempe Foriensi, Rapta, Vellensi, Velitia. Cum autem Curiæ simul cum tribubus auctæ minime fuerint; evenit, ut & Curiæ Rusticæ nullæ essent: & qui erant ex municipiis, cum tribus haberent, non tamen Curiarum essent participes. Atque hac ratione populum descripsit Romulus.

CAPUT XI.

De Classibus & Centuriis.

ALia est autem a Servio Tullio censu auctore orta divisio in sex classes, & centum tres, & nonaginta centurias: atque in classibus, & centuriis constituendis non a locis, aut communibus

(a) Liv. *lib.* 2. *c.* 16. Halicar. *lib.* 5.
(b) Liv. *lib* 8. *c.* 17.
(c) *Voce Quirina p.* 199.
(d) Dionys. *lib.* 2.
(*) Qua parte similes hæ ædes nostris Basilicis erant, curiones autem similes nostris Parochis. Unde Galli etiam Parochos suos curiones appellant, originem vocis *Curé* a curione repetentes. Quodsi cui nimia & misera videatur diligentia, qui urbis curiæ & tribus, tam rusticæ quam urbanæ inter juris ortus & progressus recensentur, dandum aliquid animo Romani Antecessoris in Romano Archigymnasio.

bus Sacris, (a) sed a censu rationem (*) inivit. Unde in primam classem conjecit, qui centum millia æris, aut majorem censum haberet: eaque classis obtinebat octoginta peditum centurias; quarum quadraginta juniorum erant, totidem seniorum, & decem, atque octo equitum. Altera continebat centurias decem seniorum; totidem juniorum, & duas fabrorum: eratque intra centum usque ad quinque & septuaginta millium censūs. Tertia continebat, eodem ætatis discrimine, peditum centurias itidem viginti, eratque census millium quinquaginta: quarta continebat etiam centurias viginti, additis tubicinum duobus; eratque census quinque & viginti millium. Quinta continebat triginta peditum centurias ætatis etiam ratione distinctas; quindecim scilicet seniorum, juniorum totidem: eratque undecim millibus censa. In sextam demum classem conjecti fuerunt egeni, & tenues nempe proletarii, qui tantum propaganda, & alenda prole Rempublicam juvabant, ideoque dicti proletarii, & capite censi; quod propter inopiam caput tantum, & nomen, non autem bona profiterentur in censu: ejusque classis nulla est habita ratio, nullus descriptus, aut definitus numerus: eaque pro una centuria numerabatur: ita ut centuriæ omnes numerum referrent CXCIII. Prima enim classis erat XCVIII. Centuriarum, secunda XXII. tertia XX. quarta XXII. quinta XXX. Ceterum initio populi divisio per classes, & centurias minime communicabat cum altera divisione facta per tribus: verum expletis triginta quinque tribubus, utraque partitio convenit, & classes, atque centuriæ collatæ sunt in tribus: ita ut populus universus in tribus; tribus autem singulæ in quinque classes; classis autem in suas quæque centurias tribueretur.

Jani Gravinæ Tom. I.

CAPUT XII.
De Turba Forensi.

POstremo habuit & plebs Romana (b) suam fæcem; sordiumque colluviem collectam ex egenis, quos diximus, & proletariis, sine lare, sine tecto, sine sede vagos, effusos, egestate, vel pravitate, & desperatione rerum omnium ad tumultus, & flagitia paratissimos, quos turbam forensem Livius, quod in foro ad captandos legis Agrariæ rumusculos ociosa staret; Cicero urbanam plebem; Horatius, quod non toga, sed tunica tantum ob egestatem uterentur, tunicatum popellum appellavit. Hos, ut mendicitatem eorum levarent, in agros publicos deducebant, hos prædæ cupidos, & ob summam miseriam nullam deteriorem conditionem pertimescentes seditiosi quique, dum turbare, ac miscere vellent omnia, in meliorum fortunas, & opes impellebant, veluti ad hostilem prædam. Produximus jam integrum Reipublicæ Romanæ corpus, membris etiam potioribus notatis: nunc vim & potestatem ordinum, eorumque partes in rebus gerendis, consiliisque publicis agitandis, condendisque legibus aperiamus. Nec me fallit, minime omnia perpetuo tenuisse, sed mutationibus crebris modo inclinasse multa, modo convaluisse, atque ad plebem modo, modo ad Senatum, & Consules recidisse. Verum nos ea potissimum oratione nostra complectemur, quæ maxime fuere diuturna; tempusque illud potissimum spectabimus, quo firmioribus stetit Romana Respublica viribus.

CAPUT XIII.
De Consulibus.

REgimen igitur ea triplex præferebat; Regium in Consulibus; Aristocraticum

(a) Sig. *lib.* 1 *c.* 4. *de antiq. jur. Civ. Rom.* Dionys. Hotom. Rosin. *Antiq. lib.* 6. *c.* 8.

(*) Notabilis hæc divisio Servii Tullii, qua discrimen civium in disparitate ponitur divitiarum, modicis inter singulas classes interjectis spatiis. Inde vegetior æmulatio mater industriæ, ob præsentem spem emergendi. In primam classem conjecti, qui centum millia æris haberent, vel mille unciales Imperiales aut Philippeos. Eximiæ hæ opes civis etiam ingenui visæ sunt in pristina paupertate. Increbrescentibus dein divitiis, locupletes saltem visi sunt liberti, qui ultra centum millia æris seu mille sestertia coegissent, § 2. *t. de Success. libert.* & sic in libertis retentus & expressus mos antiquissimus in censu ingenuorum. In vulgus autem notum est, ad adumbrandum quinarium classium numerum, quibus bona professi continebantur, testes totidem alienationi per æs & libram etiam in testamentis adhiberi solitos fuisse, unde, additis libripende & antestato, numerus testium in testamentis septenarius, manasse dicitur.

(b) Sigon. *de antiqu. jur. Civ. Rom. lib.* 2. *c.* 13.

cum in Senatu; Populare in Tribunis & plebe. Quandoquidem Consules speciem præbebant Regiæ potestatis, quæ, nomine sublato, maxime in Reipublicæ Romanæ regimen influebat. Ergo in Consulum auctoritate, dum essent in urbe, urbanæ res omnes, & Respublica tota recumbebat. Quippe Consulibus, præter Tribunos plebis, magistratus suberant omnes: illis introducentibus, legationes Curiam adibant, eorum consiliis oblata negotia expediebantur: eisque referentibus gravior deliberatio ad Senatum rejiciebatur: illis jussa Senatus perficienda committebantur. (*a*) Quæ vero cum populo communicanda fuissent, & per populum transigenda, Consulum erat maturiori consilio antea perpendere, atque examinare, concionesque ad tempus advocare; dimissoque Senatu ad populum decreta Patrum, & Senatus consulta referre; quodque major pars scivisset imperare. Quamvis autem a Coss. provocatio esset ad populum, neque liceret iis injussu populi animadvertere in caput civis Romani: tamen poterat coercere sontes, ac jubere in vincula publica duci. Dum vero ad bellum cum exercitu proficiscerentur, rerum omnium summam pro arbitrio administrabant: nam ne bellicis negotiis, unde publica quies pendebat, aliquid injiceretur moræ, visum est, liberam administrandi potestatem deferre Consulibus: ne in re trepida inopia consilii sese implicarent. Licebat igitur iis castrensem omnem disciplinam pro arbitrio regere, tribunos militum creare, delectum habere, de publico ære per Quæstorem, quantum usus ferret, impendere, in castris supplicium sumere, sociis quantum visum fuisset imperare. Consules quoque ante præturam constitutam jus in Urbe dixisse, colligitur ex Livio, Dionysio, Pomponio. (*b*) Senatores pignoribus captis in Senatum venire cogebantur a Consule, ut Plutarchus, & pluribus locis Cicero tradit. Porro consularis ætas erat annorum quadraginta trium ex lege annaria. (*c*) Creabantur autem comitiis centuriatis: (*d*) & cum duodecim fascibus & Lictoribus alternis mensibus incedebant; Sellam habebant curulem, induebanturque toga prætexta, quam capiebant ante Deos Penates primo magistratus die: (*e*) sceptrumque, sive scipionem manu gerebant eburneum: (*f*) & ex Urbe ad bellum paludati, votis publicis nuncupatis, proficiscebantur. Magistratum inibant Kalendis Januariis, & aliquando Ibidus Martiis; eorumque annuum erat imperium. Atque hæc sunt regiæ potestatis reliquiæ, quæ post exactos Reges in Coss. coaluere. (*)

CAPUT XIV.

De Senatu, & ejus potestate.

OPtimatum vero regimen Senatus exprimebat auctoritas. Etenim, ut Dionysius refert, (*g*) vetustissima lege Respublica omnis in Senatus erat potestate; præter magistratuum creationem, legationem, & belli pacisque arbitrium. (*h*) Quo tempore, Livius tradit, populi jussa minime fuisse firma, nisi patrum accessisset auctoritas; quæ post populi successiones sacratis legibus adeo fuit extenuata, ut cum antea populus auctoritate Senatus regeretur, postea populi jussu Senatus confirmaretur auctoritas. Quæ autem Senatus, constituta Republica, populi jussu ad curam suam revocasset, ea ex (*i*) Polybio prompta breviter exponemus. Ærarium & pecunia publica Senatus arbitrio dispensabatur. Quæstores enim, nisi Consul impe-

(*a*) Polyb. *lib.6.* Hotom. *antiq. lib.1. cap. de Coss.*

(*b*) *Lib.1. ff. tit.2. de orig. juris.*

(*c*) Cicer. *pro Muren. & ep 7. lib 1.*

(*d*) Manut. *ad epist. 1.* Cic. *lib.1. verbi Hortensii.*

(*e*) Dionys. *lib.3.*

(*f*) Lipsius *in Not. Varior. ad Sallust. de Bello Catil. pag 83.*

(*) Sic igitur Mixta Respublica fuit non tantum ex Aristocratia & Democratia, sed ex Optimatum populari & Regio regimine simul. Et regnum quidem Consulari imperio adumbratum, nisi quod hoc annuum, illud perpetuum, quod Rex sine collega, Consules bini essent, ne aut mora aut solitudine imperium eorum corrumperetur. Sæpius tamen inter se commisti sunt Senatus & Populus, quam cum Populo & Senatu Consules. Qui formas integras designant, decipiuntur auctoritate modo patrum, modo plebis prævalescente. Ipse hic lapsus est Grotius *de jur. bell. ac pac. lib. 1. cap 3 §. 19.* quem refellit Schelius *de jur. imper. p. 38. & seqq.*

(*g*) *Lib 2.*

(*h*) *Vid.* Zamosc. *hoc est* Sigonium *de Senat. lib.2. cap.2.*

(*i*) *Lib. 6.*

peraffet, minime poterant vel ad minimos ſumtus pecuniam publicam deliberare injuſſu Senatus. Controverſias præterea in Italia ſuſcitatas, ſi publica eſſent objurgatione, aut gravi decreto componendæ, Senatus ad ſe trahebat. Hinc in veteri tabula ænea, in Liguria inventa, legimus, miſſos a Senatu arbitros finium regundorum inter Genuates, & Veturios eſſe; reque cognita, Romam venire juſſos ſententiam ex S. C. dicturos. (*a*) Ad bellum etiam indicendum, aliudve quid grave negotium adminiſtrandum, Legatos Senatus mittebat, & opes atque ſubſidia indigentibus populis decernebat. Quomodo exteræ legationes eſſent excipiendæ, aut dimittendæ; quidve poſtulatis reſpondendum, Senatus providebat; ut abſentibus Conſulibus, tota videretur a Senatu ſuſtentari Reſpublica. Conſulibus etiam frumentum, & veſtes; & pecunia ad militum ſtipendia ſufficiebantur; & numerus militum explebatur, & ſtatuebatur juſſu Senatus: cujus erat, confecto anno, vel prorogare imperium, vel alteri demandare provinciam. Quam Senatus dominationem ut infringerent Tiberius Gracchus tulit, ne quem plus anno provinciam conſularem tenere Senatus pateretur. (*b*) Verum non tam imminutam hac in re, quam ampliatam Senatus poteſtatem a Gracchis apparebit: ſi illud animadvertemus, lege Sempronia (de qua Cicero pro domo ſua) a Cajo Graccho latum fuiſſe, ut provinciæ quotannis quidem, ſed per Senatum decernerentur: utque nemini intercedere liceret, (*c*) Res ab Imperatoribus geſtas Senatus, teſtimonio ſuo, extollere poterat, aut extenuare, vel, ſi viſum eſſet, pecuniam ad triumphum ex ærario promere: unde tum urbanæ res, tum quodam modo militares Senatui ſuberant; niſi tribuniciis interceſſionibus res devolveretur ad populum. (*d*) In eo vero Senatus poteſtas excellebat maxime, quod in trepidis rebus, atque turbatis infinitam poteſtatem Coſſ. Reipublicæ adminiſtrandæ permittebat, graviſſimo illo, ac triſti Senatus conſulto, quod extremum & ultimum Cæſar appellat: (*e*) *Dent operam Conſules, ne quid Reſpublica detrimenti capiat*. Quæ verba ſummum, & latiſſimum in Conſules imperium transferebant: ut ſuo jure poſſent exercitum parare, bellum gerere, coercere quoquo modo patres, atque populum; quarum rerum ſine hoc S. C. jus minime Conſulibus fuiſſe, injuſſu pôpuli, (*f*) Salluſtius docet. Senatus voluntas Senatus conſultis continebatur: quorum conficiendorum rationem breviter explicabimus.

CAPUT XV.

De Senatuſconſulto, & loco habendi Senatus.

IGitur veteres, qua erant religione, atque honeſtate, ut aberrantes animi, præſentia numinis, ad ſaniorem ſententiam ducerentur, Senatum in loco Sacro, auſpiciiſque dicato, cogere conſueverunt. Romulus in templum Vulcani extra Urbem Senatum vocabat: Hoſtilius Rex Hoſtiliam Curiam Senatui habendo deſtinavit. Pulſis Regibus, modo in templa, veluti Jovis, Apollinis, Martis, Bellonæ, Caſtoris, Concordiæ, Virtutis, Fidei; modo in Curias, Hoſtiliam, Pompejam, Juliam, [in quibus ejus rei gratia fuere templa (*g*) per augures conſtituta] conſultandi cauſa Senatores conveniſſe, in veterum libris obſervamus. Audiendis autem legationibus, ne ſtatus Urbis exteris pateret, locus extra muros erat conſtitutus in æde Bellonæ, (*) quo conveniebant etiam, cum quis audiendus erat, qui cum imperio eſset: cui, niſi depoſito Imperio, Urbem intrare minime licebat. Si quod vero portentum nunciaretur, ſub dio conſultabant: quia religio erat Senatum ſub tectis habere. Nicoſtratus, cujus liber, quem de Senatu ſcripſerat injuria temporum intercidit, referente Feſto, (*h*) tria olim fuiſſe Senacula tradidit, unum ubi poſtea ædes Concordiæ fuit; alterum ad portam Capenam; tertium in æde Bellonæ. (*i*) Senacula autem erant in templis, aut

 curiis

(*a*) *Apud* Zamoſc. *de Senat. Rom. l. 2. c. 2.*
(*b*) Zamoſc. *lib. 2. de Senat. p.* 185.
(*c*) Cic. *l. 1. ep. 7. verb. Lege Sempronia, ubi Manut.*
(*d*) Zamoſc. *de poteſt. Senat. l. 2. pag.* 174.
(*e*) *Lib. 1. de Bell. Civ. c.* 7.
(*f*) *De bello Catilin. c.* 29. (*g*) Agell. *lib.* 14 *c.* 7.
(*) Ne in urbem intromiſſi occulta ejus rimentur mala, dein turbam irritent & omnia miſceant.
(*h*) *Verba; Senacula.*
(*i*) Feſtus.

curiis, loca auspiciis dicata, in quibus Senatores considebant.

CAPUT XVI.

De Tempore habendi Senatus.

SEnatui autem habendo stata erant præfinitaque tempora, nempe Kalendis, Nonis, Idibus, exemtis diebus comitialibus, in quibus cum populo agebatur: quo tempore per legem Pupiam non licebat haberi Senatum, (*a*) ne patres a suffragiis ferendis avocarentur. At mense Februario toto, Senatus postulatis Provincialium, & Legationibus audiendis cogebatur lege Gabinia. (*b*) Et cum Senatores statis temporibus conveniebant, legitimus Senatus dicebatur. Indictus autem, cum extra ordinem, ac præter constituta tempora, in re trepida, ad grave aliquod negotium explicandum, a majori magistratu Senatus indicebatur. Unde inter legitimum, & indictum (*) Senatum est orta distinctio, quæ legitur apud Capitolinum in Gordiano. (*c*)

CAPUT XVII.

De vocando Senatu.

VOcabatur autem Senatus a majori magistratu, qui esset in Urbe, nempe a Dictatore, quando in magno Reipublicæ discrimine creabatur; vel ab eo Consule, penes quem fasces essent illo mense. Consulibus autem absentibus, a Prætore, qui secundum Consulem potiorem obtinebat in Urbe locum; ita ut in Consulis locum, eo absente, succederet: eademque ratione, dum rebus præessent Decemviri, vel Tribuni militares, vel Interreges, vel Triumviri Reipublicæ constituendæ causa creati, per hos haberi Senatum oportebat. (*d*) Quæ Agellius ex Varrone retulit. Illud quæsitum quoque scripserat Varro, an majoribus magistratibus absentibus, atque etiam Prætore, jus hoc devolveretur ad Præfectum Urbis, qui proximum a Prætore potestatis gradum obtinebat, Senator tamen non erat. Et a Præfecto Urbis Tuberonem, & Capitonem (*e*) contra Mutium stetisse legimus: cum & Tribunis plebis ante Atinium plebiscitum, quo Senatores facti sunt, Senatum habendi jus fuisset.

CAPUT XVIII.

De jure Referendi, Sententiasque Rogandi.

POrro qui Senatum habebat, is jure suo referebat; ac si detrectaret; eas partes Tribunus plebis suscipiebat, (*f*) cui & jus erat, aut addere quod visum erat relationi Consulis; aut eam persequi, aut novam exordiri. Sententiam autem rogabant ante comitia quidem princeps Senatus, post comitia vero Coss. designati; & eorum is, qui prior fuerat renunciatus: Secundum hos, ii qui Consulibus rogantibus viderentur: modo ne gradus magistratuum negligerent, ac ne Prætorium Consulari, Ædilitium Prætorio, Tribunitium Ædilitio præferrent. Atque is est rogandi ordo constantior; ceterum hac in re in Senatu variatum fuisse, pluribus ex veterum testimoniis comprobat (*g*) Paulus Manutius: etsi Coss. designatorum, Consularium, & Magistratuum, ex ordine ante omnes habitam plerumque rationem fuisse non ambigitur. Moris autem erat, ut quem ordinem (*h*) rogandi Consul initio Magistratus instituisset, eum toto anno teneret: unde novum fuit in C. Cæsare, ut cum consuevisset a Crasso initium rogandi facere; post junctam affinitatem, honorem hunc transtulerit in Pompejum: quod Svetonius tradit; quem locum sic accipio, ut e Consularibus Crassum, & Pompejum primos post Coss. designatos, rogatos censeam a Cæsare. Alioqui falsum esset, quod ex Agellio & Cicerone colligitur; nimirum Coss. designatos primo loco rogatos fuisse sententiam. In quo Svetonii loco expli-

(*a*) Cic. *lib.* 1. *Epist. ad Lentulum*, *& ad Quintum Fratrem*.

(*b*) Cic. *lib.*2. *ad Quintum Fratrem*.

* Legitimo quoque Senatui, cum in Urbe esset, semper interfuisse dicitur Adrianus *apud Spartianum in Vita ejus cap.*8.

(*c*) Hotom. *de Antiqu. lib.* 1. *de Senat. cap* 5.

(*d*) *Lib.* 14. *cap.* 7.

(*e*) Agell *lib.* 14 *cap.* 8.

(*f*) Cic. *orat. pro Sext. & in epist. ad* Planc. *lib.*2. *epist* 1. *ad Quintum Fratrem*, *& epist.*2. *lib.* 1. *ad Lent.*

(*g*) *De Senat. Rom. c. de ord. rog. sent.*

(*h*) Sveton. *in Jul. Cæs. c.* 21.

explicando, mire ſeſe verſat Princeps Romanæ antiquitatis (*a*) Manutius.

CAPUT XIX.
De dicenda Sententia, & S. C. per Diſceſſionem.

POſt rogationem a Conſule, aut alio ex majoribus magiſtratibus factam ſententiam dicebant ſtantes, ea libertate, ut non modo ſermones interponere poſſent alienos, ſed novos inſtituere, atque ad veſperam producere: ita ut cum non liceret, neque ante ortum Solis, neque ſub occaſum Senatuſconſultum condere, (*b*) qui moram negotiis vellent injicere, diem dicendo eximerent: (**) quod ſæpe Marcus Cato contra deteriores, & Pub. Clodius adverſus meliores feciſſe feruntur, dicebantque ſententiam ſuo quiſque loco. Sedendi autem is erat ordo, ut primi ſederent Conſules, Prætores, & proximi Prætoribus Cenſores, quibus Manutius ex auctoritate Meſſalæ in libris, quos ſcripſerat de auſpiciis, ſecundum tribuit a Prætore locum. Poſt hos, qui minores magiſtratus gererent Ædiles curules, Ædiles plebis, Quæſtores, atque infra hos forſan Tribuni plebis, quia vere magiſtratus non erant: quamvis nihil adhuc certi compererim. Deinceps qui defuncti erant magiſtratibus pro dignitatis gradu, nempe Conſulares, Prætorii, Ædilitii, Quæſtorii, cumque his etiam ii, qui magiſtratus minime geſſerant; ſed vel deſignatum, vel magiſtratu functum accuſaſſent, nocentemque probaſſent: qui accuſationis præmio, in deſignati locum & dignitatem ſuccedebant. Si Senator plures res, diverſaque capita una ſententia complecteretur; tum ab eo poſtulabatur, ut divideret ſententiam, ac de ſingulis rebus ſeorſum referret. (*c*) Neque ei, qui diviſionem poſtulabat, oratione longa erat utendum, aut conſurgendum: (*d*) ſatiſque erat, ſi imperaſſet *divide*. Dictam autem ſententiam Conſulis erat pronunciare, ut in quam vellent partem Senatores diſcederent, quo S. C. fieret: eaque in Senatu Conſulis erat auctoritas, ut liceret ei dictas ſententias vel pronunciare, vel ſi contra rem ſuam venirent, ſupprimere, ne in eas S. C. fieret. Hinc Cæſar libro primo de bello civili ſcribit: *Lentulus Conſul ſententiam Calidii pronunciaturum ſe omnino negavit*. Sententiam vero hac exordiri conſueſſe formula. *Quod verba facta ſunt de literis:* hac autem concludere, *de ea ita cenſeo*, ex Ciceronis Philippicis, ubi plura extant exempla, colligitur. Ubi Conſul ſententiam pronunciaſſet, ut probantium, vel rejicientium judicia cognoſceret, Senatum diſpertiebat his verbis: *Qui hoc ſentitis illuc tranſite: qui alia omnia in hanc partem*. Nam ominis cauſa refugiebant pronunciare *contrarium*: unde id per hanc formulam *in alia omnia* exprimebant. Itaque Senatores mutabant locum, & eo concedebant, ubi recitata erat ſententia, quam quiſque comprobarat. Similem in ſuffragiis ferendis diſceſſionem in Lacedæmonum Republica primus inſtituit (*e*) Sthenelaidas Ephorus, cum antea ſententiam ſuam voce ſignificarent. In eam autem ſententiam S. C. condebatur; in quam frequentior numerus Senatorum diſceſſerat. Et ſi de re levioris momenti, aut minime dubia Conſul referret; ne tempus in exquirendis ſententiis duceretur, juſſu Conſulis in eam, quam ille pronunciaſſet ſententiam, tacite diſcedebant: idque vocabatur S. C. per diſceſſionem. Quamvis enim ad omne S. C. diſceſſio fieret; tamen ſi ſingularum ſententiarum recitatio diſceſſionem non præceſſiſſet, diſcriminis gratia, S. C. per diſceſſio-

(*a*) *De Sen. Rom. c. eod. ut ſup.*

(*) Notatur hic Manutius, nec tamen ſine eximiæ laudis mixtura. Idem paulo antea laudabatur. Quare concidit convicium inimicorum Gravinæ, qui inter cetera ei exprobrare ſolebant, multa ſe ex Manutio hauſiſſe, nunquam appellato ejus nomine. Eundem jam in Notis excitaverat ſupra *ad c* 2. *fin.* & *ad c.* 13. Fugit id auctorem Elogii Gravinæ *in Giornale de' Letterati d' Italia*.

(*b*) Cic. *Phil.* 3.

(**) Quod tum demum contigiſſe veriſimile eſt, cum reſpublica ingentibus motibus inteſtinis concuteretur. In ſedata enim Urbe moram negotiis dicendo injici, ſermones interponi a re alienos, imo inſtitui novos, & ſic ortum occaſumque ſolis in eadem conjungi rogatione, alienum videtur a gravitate Ampliſſimi Ordinis. Nec minus mirabilis videbitur, dum diem dicendo eximit Senator, eſuriens Conſul, quam ſuſpiciendus olim videbatur Zeno, quod eſurire doceret, & diſcipulos inveniret.

(*c*) Pædian. *in Miloniana*.

(*d*) Plin. *ep. ad Ariſton. lib.* 8.

(*e*) Thucyd. *lib.* 1.

ſionem appellabatur: quod ſcilicet non ore, ſed pedibus tantum ſententia ferretur, iiſque judicium animi ſignificaretur. Ex quibus conficitur, Tuberonem, qui omnia, S.C. per diſceſſionem fieri dixerat, minime cum Varrone pugnare, qui alia S. C. per relationem, alia per diſceſſionem fieri animadverterat; quod ſcilicet in aliquibus interveniebat diſceſſio, & recitatio; in aliis vero, recitatione omiſſa, ſola diſceſſio.

CAPUT XX.

De Juſto Senatorum Numero.

DE numero Senatorum ad S. C. faciendum neceſſario, niſi augurari velimus, nihil ex veteribus libris compertum nobis eſt, quod certo auſimus confirmare. (*a*) Sane ſcribit Dio, Auguſtum, cum videret minus frequentes eſſe Senatores, ſtatuiſſe, ut S. C. fierent minori Senatorum numero, quam quadringentorum: cum antea rata non eſſent S. C. quibus minimum quadringenti Senatores non adfuiſſent. Verum Prudentius trecentos tantum judicat juſtum fuiſſe numerum.

Hic conſulta Patrum conſiſtere conſcriptorum,
Non aliter licitum priſco ſub tempore, quam ſi
Tercentum ſenſiſſe Senes legerentur in unum.

At hic locus magis ad numerum ſententiarum, quam ad numerum Senatorum pertinere videtur. Certum vero numerum fuiſſe ad S. C. neceſſarium, inde colligitur, quod mos erat, ut quivis Senator, qui S. C. impedire vellet, dicere Conſuli poſſet (*b*) *Numera Senatum.*

CAPUT XXI.

De Conſcribendo Senatuſconſulto.

DIſceſſione facta, S.C. ſcribebatur expreſſo nomine illius, in cujus ſententiam fiebat, expoſitaque ſummatim re, de qua fuerat conſultatum: ut ex his veterum Scriptorum ſuperſtitibus exemplis: (*c*) *Quod M. Marcellus Coſ. verba fecit de Provinciis:* vel: *Marcus Pomponius conſuluit:* vel: *Quod verba facta ſunt de Philoſophis, & Rhetoribus* Scribendo aderant non omnes, qui probaſſent; ſed ii, qui majorem ſententiæ recipiendæ operam navaſſent. Formula enim quædam S. C. quæ extat in epiſtola Cœlii ad Ciceronem, oſtendit, ſcribendo paucos affuiſſe, cum plures conſenſiſſent. (*d*) Addebatur & T. litera, qua ſignificaretur idem & Tribunos plebis cenſuiſſe; ſive non eſſe interceſſum; ideoque S. C. firmum eſſe. Eorum, qui aderant, nomina S. C. adſcribebantur, dicebanturque, auctoritates perſcriptæ: quia clarorum virorum nomina perſcripta magnam S. C. tribuerent auctoritatem.

CAPUT XXII.

De Adſervando S. C.

SCriptum S. C. initio quidem deferebatur in ædem Cereris; poſtea vero in ærarium. ubi leges, & pretioſiſſima quæque Urbis aſſervabantur: neque ante ratum erat, quam in ærario conderetur. (*e*) Qui mos aſſervandi S. C. fuit inſtitutus ab Horatio Valerioque Coſſ. qui S. C. in ædem æreris deferri juſſerunt: ne deinceps, arbitrio Conſulum, ut antea, corrumperentur, aut ſubducerentur. Scribendis S. C. operam [illegible]abant ſcribæ; niſi quid S. C. ineſſet, quod vulgari minime conveniret: id enim tum Senatoris manu ſcribebatur, excluſis etiam pedariis, quod tacitum S. C. fuit appellatum, ut tradit (*f*) Capitolinus.

CAPUT XXIII.

De Impedimento S. C ſive de Interceſſione Tribuni.

SEnatuſconſultis conficiendis impedimento erant interceſſiones eorum, qui vel eadem eſſent poteſtate, qua ii, qui S. C. facere vellent, vel majore: unde Conſul Conſuli, Prætor Prætori; ac denique Tribuni plebis, pro poteſtate ſibi ſacrata lege tributa, quamvis ex minoribus eſſent magiſtratibus, obſiſtere poterant omnibus, edi-

(*a*) *Lib.* 54. *in fin.*
(*b*) Hotom. *antiq. lib. de Senat.* 1. *cap.* 7.
(*c*) Hotom. *de Senat. lib.* 1. *cap.* 8.
(*d*) Hotom. *de Sen. lib.* 1. *cap.* 9. Manut. *de Sen. Rom. cap ult*
(*e*) Sveton. *in Auguſt.*
(*f*) Hotom. *de Sen. lib.* 1. *c.* 9.

edita voce *Veto*: ita ut vel ab uno Tribunorum, quamvis ceteri consentirent, S.C. impediretur, ac tum Senatus voluntas perscripta cum nominibus eorum, qui intervenirent, Senatus auctoritas, ad comprobandam Senatus voluntatem, dicebatur; resque rejiciebatur ad populum, cujus erat, vel Tribunorum intercessionem, vel Senatus auctoritatem comprobare. Quod si Senatus cum populo conveniret; tum leges ex S. C. condebantur; cujusmodi non paucas licet invenire. (*a*) Nec tamen si qui temere intercederent, id eis erat impune: cum enim intercessio in rem non esset publicam, aut remittere cogebantur eam, aut pœnam aliquando subire. (*b*) Scribit enim Cæsar, in Senatu de Tribunis plebis gravissime fuisse decretum. Ceterum cum ante Atinium plebiscitum Tribunis plebis, qui a Censoribus lecti non essent, minime Curiam ingredi liceret: solebant Tribuni ante valvas Curiæ, positis subselliis, decreta patrum examinare, quod Valerius tradit. (*c*) In cujus explicatione loci, mire se torquet Paulus Manutius: cum, si retulisset mentem ad Atiniam legem, ante quam legem Tribunus plebis, sine lectione censoria, Senator non erat, explicare se facile potuisset.

CAPUT XXIV.

De Senatus Decreto.

SI qua vero de re privata S. C. conscriberetur, sæpe Senatus decretum appellabatur: cum id, quo publica negotia comprehendebantur nunquam decretum, sed S. C. diceretur. Sunt, qui putarint, caput aliquod S. C. appellari decretum, quam sententiam (*d*) Ælio Gallo Festus assignat.

CAPUT XXV.

De Dimittendo Senatu.

FActum S. C. recitabatur, ac postea dimittebatur Senatus his formulis: *P. C. nemo vos tenet*: vel *Nihil vos moror P. C.* tandem impetrata concione S. C. populo exhibebatur, ut populi consensu Senatus voluntas comprobaretur. Siquidem vix ulla de re Senatus decernere poterat adversus populi voluntatem. Et cum initio nulla de re liceret ad populum ferri, nisi ex S. C. consequentibus temporibus, per tribunicias seditiones, & diuturnas inter plebem, & Senatum conflictationes, res eo deducta est, ut S. C. non nisi adjuncta lege consisteret.

CAPUT XXVI.

De ratione Ferendæ Legis.

NUnc, ut rerum ordo fert, ad rationem ferendæ legis, agendique cum populo progrediamur. Hactenus enim, quantum suscepti operis ratio fert, cum Consulum, tum Senatus in administranda Republica, condendoque jure, potestatem proposuimus: modo quæ multitudini partes in rebus gerendis relictæ fuerint, aperiamus.

CAPUT XXVII.

De Tribuno Plebis.

CUM Consulis in bello gerendo, regendaque Republ. summum fuerit arbitrium; tamen nisi Senatus voluntas conatum Consulis adjuvaret, consularis auctoritas pene jacebat: quia Senatus voluntate frumentum, vestes, & stipendia, ad alendum exercitum sufficiebantur: &, ut diximus, ejus in arbitrio positum erat, decernere bellum, & anno jam exeunte, aut prorogare imperium, aut alteri provinciam demandare. At cum Senatus aliena Populi voluntate nihil constituere de rebus gravioribus posset, & intercessione tribunicia S. C. vis infringeretur, ac res rejicerentur ad Populum: hinc licet intelligere, summum rerum arbitrium in Populo constitisse, ac omne imperium, quamvis distractum in plures, refluere tamen ad Populum, tanquam ad caput sedemque suam. In publicis enim rebus auctoritas erat Senatus; potestas tamen, & majestas erat penes Populum. Itaque Populi præcipuum erat, non jubere modo & confirmare: sed abrogare leges, aut emendare, decretaque Senatus munire,

(*a*) Manut. *ibid.*
(*b*) Cic. *ad Att. l.* 1. Cæsar *de bello civil. l.* 1.
(*c*) *Lib.* 2.
(*d*) Manut. *de Senat. c. ult.*

nire, vel tollere. Arbiter etiam Populus erat fortunarum, & capitis, pœnæque, ac prœmii dispensator; cum honores, & magistratus, jussu Populi deferrentur, ejusque judicio, aut multa irrogaretur gravior; aut de capite Civis Romani decerneretur. Quam Populi potestatem præferebat Tribunus plebis, qui velut imago erat popularis auctoritatis, communisque voluntatis administer, Dux, & tutela Civium, arx & præsidium libertatis. Hic specie quidem, & nomine vix magistratus erat, imo ne magistratus quidem proprie; cum & Sella curuli, & jurisdictione careret, & non ad jus reddendum, sed ad arcendam injuriam fuerit institutus; re tamen & auctoritate magistratus erat summus, quia intercedendo & vetando, ac Senatus, Consulisque conatibus obsistendo, arbitrio suo, cursum consiliorum interrumpebat; atque interponendo sese rescindebat acta Senatus, plusque quodammodo hic vetando poterat, quam Consul imperando. (*a*) Et quoniam Sacrosanctus erat, legeque Horatia latum fuerat, ut, qui eum violasset, illius caput Jovi esset Sacrum, familiaque liberi liberæque ad ædem Cereris venum irent; ideo tuto manus poterat in magistratus injicere, atque ipsum etiam Censorem, imo & Consulem in vincula ducere. Metellum enim Consulem a L. Flavio, & Censorem Appium a P. Sempronio, Tribunis plebis, in carcerem ductos, ex Dione, (*b*) ac Livio (*c*) didicimus. Unde vocationem quidem non habebat, quod jurisdictione careret; habebat tamen præhensionem, & viatorem. Creati sunt initio quinque, anno ab V.C. CCLX postquam plebs oppressa ære alieno, vexataque injuriis patrum, qui jure creditorum plebejos sibi nexos in servitutem adigebant, secessisset trans Anienem in Sacrum montem: (*d*) unde & leges ibi de constituenda tribunicia potestate conditæ, Sacratæ leges sunt nuncupatæ. Festus vero sacratas fuisse leges dictas scribit, quia sancitum iis esset, ut qui Tribunos plebis violaret, Jovi esset Sacer. Idemque censet; Sacrum montem dictum, quod eum plebs, cum discederet, Jovi consecravisset. (*e*) Tulit autem eo anno L. Junius, Tribunus plebis primus creatus, & Cassius, atque Cominius Consules, ut plebi sui essent magistratus Sacrosanti, quibus auxilii latio adversus Consules esset; neve cui patrum capere eum magistratum liceret. Adjectum est etiam in Aventino fœdere, altera nempe successione ob Appii Claudii libidinem, concitante Virginio, facta in Aventinum, uti Tribuni plebis magistratu, exacto anno, abeuntes, totidem alios in sequentem annum designarent; si neglexissent, confestim vivi flammis injicerentur; si quæ in designando inter eos esset orta dissensio, potestas prorogaretur, dum alios crearent. Lex vero Icilia, quam tulit Sp. Icilius Tribunus plebis, vetuit Tribuno ad populum concionanti contradicere, aut eum interpellare. (*f*) Lata est & Duillia lex, ut qui plebem sine Tribunis reliquisset, quive magistratum sine provocatione creasset, tergo & capite puniretur. Auctus etiam est Tribunorum numerus, ut decem jam essent. Et quoniam non ad agendum, sed ad resistendum hæc potestas fuit instituta; (*g*) ideo plus unius intercessio pollebat, quam consensus ceterorum. (*) Solemnis autem intercessionis formula erat vox illa celebris *veto*. (*h*) Et quo præsens omni tempore omnibus esset tribuniciæ potestatis auxilium, ejus domus ne nocte quidem claudebatur; neque poterat Tribunus integrum diem Urbe abesse, nisi Latinis feriis, ut ad eum adversus

(*a*) Dionys. *lib.6.* Liv. *lib.3. cap.55.*

(*b*) *Lib. 37.*

(*c*) *Lib. 9.*

(*d*) Liv. *lib. 2. cap.* 33. Onuph. *in Urb. Rom. p.* 153.

(*e*) Hotom. *antiq. lib. de Magist. Cap. de Tribun.* Idem *in legibus capit. Sacrata Junia.* Liv. *lib.*3. Dionys. *lib.6*. Gell. *lib* 13. *cap.*13 Diodor. *lib.*12.

(*f*) Dionys. *lib.7.* Liv. *lib* 3.

(*g*) Plutarch. *in Caton. Uticen.*

(*) Sic, ut in sola tutoris datione consensus majoris Tribunorum partis sufficeret, *pr. J. de Atiliano tutore*. Quam valida vero spes præsidii fuerit, quæ contra insultus patrum plebi in tribunis suis reposita esse putabatur, inde potissimum apparet, quod sacer & exsecrabilis esse jussus est, qui Tribunum plebis violasset. Quare Imperatores, cum Sacrosancti esse cuperent, nullum nomen invenerunt arcendæ injuriæ aptius, quam illud Tribuniciæ potestatis, quam partem maximam Regalis imperii appellat Flavius Vopiscus *in vita Taciti c.* 1.

(*h*) Plutarch. *probl.*8 Halicarn. *lib* 8 Gell. *lib.*8. *c* 2. Macrob *lib* 4. Saturn *c*.3. *Vide quæ diligenter* Cujac. *ad l.2.ff. de verb. sign. sive lib.1. Paulli ad edictum.*

sus injurias perfugium semper, & unicuique pateret, tanquam ad portum periclitantium, & aram salutis, atque anchoram publicæ securitatis. Quo pacto principes, quo se publico præsidio, ac totius ferme populi auctoritate munirent, tribuniciam sibi potestatem arripuerunt: itaque non armis solum, sed vi, ac jure populari exorientis imperii radices perpetuo confirmarunt. Dictatore creato, cum omnes magistratus cessarent, hic tamen unus permanebat. Conciderat sane sub Sylla Tribunorum plebis potestas, tantum non intercedendi facultate sublata; sed eam demum restituit Cn. Pompejus. Ita vero magistratus hic popularis erat, ut a plebejis avelli nunquam potuerit, & transferri ad Patricios: nemoque nisi plebejus creari poterat: cum ad alios omnes promiscue plebeji, ac patricii vocarentur.

CAPUT XXVIII.

De Comitiis.

NUnc quomodo plebs, & populus duce, ac vindice Tribuno, majestatem, ac potestatem suam ad leges condendas conferret, explicabimus. Senatores quidem in curiam, ut diximus, ac plebeji evocabantur in campum, comitium, & forum. Cumque pars populi conveniret, consilium; cum autem populus coiret universus, comitia dicebantur; ac centuriata comitia in campo Martio; curiata in Comitio, quod erat foro adjunctum, imo & ipsum pars aliqua fori, cujus initium a Palatii porta; tributa (*a*) vero habebantur vel in campo, vel in comitio, vel aliquando in capitolio, vel in pratis, vicoque Flaminiis Nihil enim referebat extra ne, an intra pomœrium cogerentur: cum alia comitia summa religione certis essent locis alligata. (*b*) Cum vero consilia populi, & judicia conventusque judicum celebrabantur comititiis centuriatis: ratio suffragiorum non ex singulis hominibus inibatur, sed ex singulis centuriis; ut quod plures centuriæ populi scivissent, id ratum justumque esset: sicuti & in curiatis, quod plures curiæ; & in tributis quod plures tribus comprobassent, id erat firmum. Comitiorum omnium curiatæ sunt antiquissima; quippe quibus imperii fundamenta jacta sunt, & a priscis Regibus ante Servium Tullium, qui comitia centuriata, & centurias instituit, jussæ leges, creati magistratus, bellum & pax constituta, summaque Reipublicæ administrata: ita ut sequentibus temporibus, in quibus curiata comitia obsoleverunt, ac tantum religionis causa perstiterunt, quod iis major inesset sacrorum & auspiciorum auctoritas: tamen aliis in rebus, ad speciem saltem, retenta fuerint: ut cum summum magistratibus imperium centuriatis obtigisset comitiis, tum demum pleno, atque optimo jure datum esset, si lex accessisset curiata: quæ non quidem veris, sed per triginta lictores, triginta curias referentes, adumbratis comitiis ferebatur: ita ut binis comitiis de majoribus Reipubl. negotiis cum Populo disceptaretur; quorum priora, nempe centuriata vera erant; posteriora, nempe curiata in speciem usurpabantur. Quam vetusti moris notitiam, optimis sane conjecturis, elicuit Nicolaus Gruchius ex M. Tullii locis, (*c*) quibus in eandem sententiam & Hotomannus fuit adductus. Qua de re acriter inter Gruchium, & Sigonium dimicatur. Atque ut concludamus breviter, magistratibus majoribus, qui centuriatis; minoribus, qui tributis comitiis creabantur, potestas accedebat plenior ex curiatis in speciem usurpatis, tanquam ex solemnitate majori, atque umbra quadam veteris majestatis. Tributis comitiis, non solum Urbani magistratus, minores scilicet, sed & Provinciales creabantur omnes, & Pontifices Maximi, Augures, Feciales, Septemviri epulonum, & quindecim viri Sacris faciundis: atque in horum Sacerdotum creatione tribus ad suffragium vocabantur: cum alii Sacerdotes a suis Collegis cooptarentur, (*d*) iisdem comitiis ferebantur & plebiscita, quæ ad solam plebem pertinebant ante legem Hortensiam, (*e*) qua, sedatis discordiis, juris discrimen inter patricios, & plebejos

(*a*) Marlian. *lib* 3. *cap.* 17. *&* 2. *epit. Topograph. Urbis.*

(*b*) Pollet. *hist. for. Rom.*

(*c*) Cic. *de leg. agr.* 2. Hot. *lib.*3. *cap.*11. *Antiq. Rom. de Comit.* (*d*) Hot. *Ant. lib.*2. *cap.*12.

(*e*) *An Horatiam, vide DD. ad l.*2. *ff. de orig. jur.*

jos fuit omnino ſublatum. Cum enim prius plebiſcitis, ſive rogationibus tribuniciis a plebe tributis comitiis adprobatis, plebs ſola teneretur; Q. Hortenſius Dictator tulit, ut deinceps iis etiam Patricii obligarentur, indeque inter leges & plebiſcita diſcrimen evanuit. (a) Cum autem Tribuni plebis legem tributis comitiis ferrent, jus evocandi ad ſuffragium Patricios non habebant; liberum tamen erat Patribus ſuffragium inire. Summa vero vis comitiorum, & poteſtas, atque majeſtas Populi Romani collata potiſſimum eſt in centuriata comitia, in quibus ferebantur eæ rogationes, quæ proprie dictæ ſunt leges, quæque plerumque vel ex S. C. vel Patribus auctoribus, a majori magiſtratu rogabantur (b) Q. enim Publilius Philo Dictator tulerat, ut legum centuriatis comitiis ferundarum ante ſuffragia Populi, patres auctores fierent. (c) Unde juſſa totius Populi, quæ proprie leges dicebantur, his ſunt edita comitiis. Stante igitur Republica Romana, juris diviſio commode duci poteſt a Senatu, Plebe, & Populo. E Senatu autem prodire S. C. E tributis comitiis, quæ plebs cum ſuo Tribuno celebrabat, plebiſcita: ex univerſis tandem Populi ſuffragiis in comitiis centuriatis, auctoritate plerumque Senatus præeunte, leges extiterunt. Centuriatis autem comitiis majores magiſtratus, (*) nempe quorum majora, ſeu rata magis erant auſpicia, creabantur, (d) ut Coſs. Præt. Cenſ. inque iiſdem exercebantur judicia perduellionis: (e) quod crimen erat hoſtium patriæ. Porro Comitia centuriata legum rogandarum cauſa ſolis (f) Coſs. Dictatoribus, Prætoribus, Interregibus habere jus erat, præmiſſo edicto, ut Populo innoteſceret, ad quam diem in Campum Martium convenire deberent: (g) ad quam ab edicti die trinundinum intercedebat, ſive tres nundinæ. Nundinæ autem erant nono quoque die, quo Cives in re ruſtica occupati ab agris negotiorum cauſa confluebant in Urbem. Hinc ille comitiis dictus erat dies, quo teneri plebs in Urbe poterat, & interim, interjecto tempore, de lege deliberarent inter ſe. Quoniam autem ipſo nundinarum die haberi comitia non licebat, protrahebantur in ſequentem. Nundinas enim Jovis fuiſſe ferias aliqui putarunt: unde Julius Cæſar ſcripſerat, eo die cum populo agi nefas eſſe. (h) Eadem dierum ratio & in plebiſcitis obſervabatur.

CAPUT XXIX.

De Legum ferendarum examine.

INterea laturus legem, ſive Tribunus plebis eſſet, ſive magiſtratus major, eam cum prudentibus, ac neceſſariis ſuis communicabat, ne civium offenſionem incurreret; neve novam legem contra morem majorum proponeret. Cavendum ei namque erat, lege Licinia, & Ebutia, ne quod ſibi, aut cognatis, affinibuſve ſuis commodum nova lege captaret. Item cautum erat lege Cœcilia, & Didia, ne per Saturam (quod cibi genus erat ex variis cibis paratum) ſive pluribus, variiſque de rebus, una rogatione lex ferretur; aut ne quid inſereretur legi, de quo legem ferri non liceret. Unde hac utebantur ad omnes leges translatitia formula: *Si quid jus non fuit rogari, ejus hac lege nihil rogatum;* & illa: (i) *Si quid contra alias leges ejus legis ergo latum eſſet, ut ei qui eam legem rogaſſet impune eſſet.*

CA-

(a) Manut. *de legibus pag.* 864. *poſt* Roſinum.

(b) Paul. Manut. *de leg. pag.* 860.

(c) Liv. *lib.* 8. *cap.* 12.

(*) Majores igitur Magiſtratus, quales erant Dictator, Conſul, Prætor, Cenſor, in Comitiis primum Centuriatis legebantur, dein in Comitiis Curiatis, quæ a XXX. lictoribus, totidem Curias referentibus, repræſentabantur, lege Curiata Imperium nacturi. Magiſtratus contra minores, quales erant Tribuni plebis, Ædiles, Quæſtores, & magiſtratus provinciales in comitiis Tributis creabantur, antequam in Curiatis confirmarentur. Majores porro auſpiciis majoribus, Minores minoribus uſi in comitiis Curiatis, Gellius *Noct. Attic. XIII.* 15. quorum illa ab avibus majoribus, veluti aquila, vulture; hæc a minoribus, veluti columba, bubone dicta videntur.

(d) Gell. *lib.* 13. *cap.* 14.

(e) Val. Max. *libr.* 6. *cap.* 5. Liv. *libr.* 6. Cic. *pro Sext.* Sigon. *libr.* 3. *de Judic Rom. cap.* 5.

(f) Roſin. *eod. l. de com. cap.* 10.

(g) Cic. *pro domo ſua.*

(h) Macrob. Saturn. *lib* 1. *cap.* 16.

(i) *De his, & ſequentibus teſtimonia vide apud* Manut. *de leg.*

CAPUT XXX.

De Publicatione Legis, Concione, & Sortitione, & Suffragiis ferendis.

SCriptam legem laturus, si ab optimatibus staret, eam ad Senatum referebat: ut si a Senatu probaretur, ferendam legem opinio prudentiæ commendaret: si legislator popularis esset, & turbulentus, rogationem, neglecto Senatu, meditabatur. Antequam autem rogationis causa concio advocaretur, lex erat promulganda, sive publice proponenda, ut singulis potestas cognoscendi fieret, aut corrigendi, admonendique magistratus. Post si tributis comitiis ferri oporteret, populus a Tribuno in forum; si vero roganda esset comitiis centuriatis, in Campum Martium Cives a majori magistratu convocabantur: ubi præco, subjiciente Scriba, legem recitabat. Deinde nisi pro potestate Tribunus plebis impediret, orationes ad suadendam, aut dissuadendam legem habebantur a magistratibus, vel ab ipso latore legis, vel a privatis, quibus concionandi potestas facta esset a magistratu aliquo. Nam injussu magistratus privatis nullus erat dicendi locus. Qui vero suadebant, auctores legis dicebantur. Ubi esset peroratum præsentibus Sacerdotibus, & divina procurantibus, postquam de Cœlo servatum esset, (*) auspiciis captis, urna vel sitella deferebatur, qua exciperentur nomina Tribuum, si tributa: centuriarum, si centuriata comitia essent; ea que urna leviter versabatur, ut sortes æquarentur, ne ulla exiliret, aut subsultaret. Æquatis sortibus, sortitio fiebat, & quem sors dederat ordinem Tribus vel centuriæ tenebant. (*a*) Sane sub Tullio Rege, qui ut centurias, ita & centuriata comitia instituit, primæ ad suffragium vocabantur maximi census centuriæ in prima & secunda classe descriptæ; quæ, quia reliquas numero exuperabant, ideo illis consentientibus ceteræ omittebantur. Sin dissentirent, •ciebatur tertia classis; deinceps quarta, donec ad inopum centurias, quod raro vel nunquam contigit, perveniretur. Etenim sæpe primarum centuriarum suffragiis negotium conficiebatur. Mutata vero sequentibus temporibus ratio est. Etenim institutum fuit, ut quæ prima centuria vel tribus ex urna educeretur, ea suffragium ante alias ferret, & prærogativa diceretur. Cujus sententiam centuriæ, ac Tribus reliquæ suis plerumque suffragiis complectebantur; quæque tribus, vel centuriæ post prærogativam ad suffragia evocarentur, eæ jure vocatæ dicebantur: ut binis eodem tempore comitiis quodammodo [id quod Asconius observat] (*b*) cum Populo ageretur: prima erant prærogativarum; altera jure vocatarum sententias prærogativarum ferme comprobantium. Et quoniam procedentibus temporibus, ut diximus, centuriæ tribubus sunt inclusæ; ideo primo tribuum, post ejus tribus, quam fors dedisset, fiebat sortitio centuriarum, ut pateret, quæ, quave de tribu esset prærogativa centuria. Unde quæ prima e tribubus exisset, dicebatur prærogativa tribus; quæ ex eadem tribu centuria exisset prima, prærogativa centuria vocabatur. Porro ejus, qui de prærogativa tribu rogaretur primus a magistratu, major erat existimatio, & splendor; unde ille honoris gratia dicebatur Primus. Neque enim cuilibet honos hic habebatur; sed gravioribus tantum Civibus. Dum autem comitia celebrarentur, initio quidem fuerat constitutum, ut aliquot intra urbem armati vias custodirent: post ut armorum periculum ex urbe removerent, exercitum aliquem,

 cum

(*) Seu, postquam observatum esset, an signum de cœlo infausti aliquid portenderet. Sic Jove fulgurante cum populo agi nefas erat, & mali ominis habebatur occursus avis invisæ, veluti bubonis. Servare autem pro observare aruspicum vocabulo dictum, &, quamdiu de cœlo servabatur, nihil agi poterat; quicquid actum esset, irritum erat, donec appareret, obnuntiationi auspiciorum contrariorum locum non esse. Cic. *Philip. II.* 32. *Quisquam, ne*, inquit, *divinare potest*, *quid vitii in auspiciis futurum sit, nisi qui de cœlo servare constituit*. Quare fallitur Manutius, cum in Quæsitis per epistolam in Gruteri *Lamp. Crit. T. IV. pag.* 213. comitia, in quibus de cœlo servatum esset, plane nulla fuisse censet. Si enim servando de cœlo intelligi debet, utrum auspiciis aliquid vitii insit, utique valida erunt comitia, in quibus de cœlo servantibus nihil vitiosum occurrerit.

(*a*) Dionys. *lib.* 4.

(*b*) *Cap.* 2. *in Verr.*

cum intra urbem non liceret, extra urbem, sublato vexillo, in Janiculo collocarunt: non tam credo ad arcendam, ut scriptores tradunt, hostium vim, si qua immineret, quam ad compescendos armatis paratisque militibus civiles motus, si qui ferendis suffragiis, aut dissensione sententiarum, aut partium studio tumultuarentur. Ad exercitum autem milites per successionem post latum suffragium accedebant. Atque ad usurpationem vetustatis receptum fuit, ut Consul, veluti Dux exercitus: extra Pomœrium tabernaculum haberet. (*a*) Dum comitia maxime ferverent, dirimebantur statim, si tonitru exaudiretur, aut quis morbo herculeo, qui ex ea re comitialis fuit appellatus, corriperetur: ac prodebatur sive protrahebatur dies comitiorum, si adhibitus de more augur obnunciaret, sive adversa renuntiaret auspicia; si Tribunus intercederet, si Consul supplicatione decernenda, indicendisque feriis comitialem diem eximeret. Comitiis autem coactis, sortitione tribuum, & centuriarum facta, confusus populus in suam cujusque tribum, ordinis causa, remittebatur ab eo, qui legem ferebat, his solemnibus verbis: *Discedite Quirites*. Atque ubi suam quisque tribum repetiisset, ferebatur suffragium, olim quidem voce; post tabellariam vero legem duæ singulis civibus tabellæ diribebantur, sive distribuebantur a diribitoribus, sive divisoribus: quarum altera novam legem improbabat antiqua probando, ac propterea inscripta erat hac nota *A.P.* sive *Antiqua probo*; Altera legem probabat novam, inscriptaque erat hac nota *V.R.* sive: *uti rogas*. Ne qua vero fraus in tabellarum distributione lateret, privati aliquot homines, qui de lege laborabant, aut diribebant, ipsi, aut de pontibus diribentibus præsidebant. Extruebantur enim in Campo pontes multi, sive angustæ quædam substructiones e tabulatis solo editæ. In horum pontium capite imponebantur cistæ plenæ tabellis, quæ suffragium laturis ministrabantur: in extremis vero pontibus aliæ cistæ, in quibus ferentes suffragium tabellas quisque suas deponebant. Hinc natum, ut sexagenarii de ponte a junioribus dejicerentur: quia nullo jure illi ad munera publica cogebantur. Hinc depontani senes, hoc est e ponte dejecti. Totidem autem extruebantur pontes, quot essent in tributis comitiis tribus, nempe XXXV. in centuriatis centuriæ, nempe CXCIII. Per eos igitur pontes transeuntes, acceptas in prima pontis parte tabellas in extrema reddebant: itaque suffragium ferebatur. (*b*) Igitur, ubi sors prærogativam indicasset centuriam, vocabat eam præco ad suffragium. Illa vero movens concedebat in locum prope Tribunal in Campo Martio cancellis septum, quod ovile (*) dicebatur: eoque suffragium laturi pergebant per pontes: in quorum capitibus dispositi erant diribitores, qui tabellas singulis traderent. Ad ovilis autem ostium stabant rogatores cum cistis, in quas populus conjiceret tabellas utram quisque vellet: quibus conjectis a singulis centuriis, tum suffragia numerabantur a custodibus, qui ea punctis notaverant: (**) ut ea tribus, aut centuriæ sententia renunciaretur, in quam plura suffragia convenirent; ea reticeretur, quæ paribus esset distracta suffragiis, nisi de perduellionis crimine ageretur. (*c*) Tum enim reorum causa, paria suffragia absolutionis sententiam præferebant. Hæc autem dinumeratio tabularum, & punctorum notatio, dicebatur quoque diremtio suffragiorum, & dirimere suffragia. Si lex ex diremtione suffragiorum a populo scita, vel accepta appareret: tum in æneas incidebatur tabulas: deinde vel publice populo inspicienda proponebatur, vel deferebatur ad ærarium adservanda. Atque hac de potestate leges, & S. C. fluxerunt: istaque sunt ratione condita, & constituta priusquam ad unius potestatem omnia devenissent.

CA-

(*a*) Dionys. *lib.* 37.

(*b*) Rosin. *lib* 8. *cap* 2.

(*) Quo centuriæ, tanquam septis, caulave grex continebantur. Formam ejus cum pontibus & suffragatore, accepta a diribitore tabella suffragium suum in cistam conjicente, exhibet numus P. Licinii Nervæ, apud Fulvium Ursinum *Fam. Rom. edit. Patin. pag.* 149. Adde Vignol. *Differt. de col. Antonini Pii cap.*2. Quodsi alio loco Comitia, quam in campo Martio habebantur, extensis is funibus sepiebatur, quem περισχοίνισμα appellat Appianus *Civil.III. pag.*885. *edit. Tollii*.

[**] Unde puncta ferre Cicero dixit *pro Plancio cap.*22. Notissimum illud Horatii,

Omne tulit punctum, qui miscuit utile dulci

(*c*) Dionys. *lib.*1.

CAPUT XXXI.

De primis Romanorum Legibus, & jure Papyriano.

Romanum igitur jus diversis e fontibus manavit, ac variante Reipublicæ forma, initia mutavit, & nomen. Etenim sub dominatu regio plures ad regendam multitudinem leges conditæ sunt a Regibus, quæ, quia collectæ fuerunt a P., seu quis malit a Sex. (*) Papyrio, Juris Papyriani nomen acceperunt. Sublatis Regibus conditum est a decemviris jus XII. Tab. ex jure Papyriano & Atheniensi coactum, quod decemvirale jus appellamus. Usu vero poscente, Plebs, vel Senatus, vel uterque plura in utilitatem Reipublicæ, atque civium constituerunt, quæ plebiscita, & S. C., & generali nomine, leges nuncupantur. Ex formulis autem, ritibusque solemnibus judiciorum compositum est jus civile Flavianum, a Cn. Flavio scriba dictum, qui subtractum Pontificibus librum populo prodidit. Ex disputationibus, interpretationibus, responsisque Jurisconsultorum nata est jurisprudentia. Ex edictis magistratuum processit jus honorarium. Ex Imperatorum constitutionibus, decretis, & rescriptis, Principum placita extiterunt. Ac sane jus Papyrianum fortuna potius, quam consilio prodiit: quod plerumque accidit in primis hominum coitionibus, initiisque regnorum, ubi non tam virtus, quam cupiditas dominatur; quæ parem aliquando utilitatem, pacemque procreat: ut mirum non sit, si effera multitudo, moribus ingeniisque discors, e fugitivis, exulibusque collecta, qualis prisca gens Romanorum fuit, sub unius Imperio, & legibus coaluerit. Quamvis enim suus singulorum amor sibi aliena trahendo, voluntates dirimat, & quilibet ad alios subigendos natura feratur: tamen studio quisque sui remittit sæpe alteri, quod sine periculo, atque propria pernicie auferre non potest. Hinc a mutuis injuriis abstinent, quia par utrinque metus impendet. Unde malunt sese homines continendo servare, quam rapiendo pessum ire. Propterea omni licet virtute destituti, tamen sæpe numero parcunt aliis, ut sibi parcatur: communique consilio societatem ineunt, (**) atque custodiunt, ut coactis plurium viribus, injurias æmulorum validius propulsent. Unde, quæ concitat animos cupiditas, eadem refrænat. Igitur ne coacta societas dissensionibus turbaretur, Urbis initio regis jussa pro legibus erant. Deinde certas firmasque leges tulit Romulus comitiis curiatis, hoc est, suffragiis populi per triginta curias distributi; aliæque ab regibus aliis leges deinceps latæ fuerunt; quarum reliquias, si quas germanas esse constat, interjecimus legibus XII. Tab. in quas regias leges collatas fuisse a decemviris, testimonio veterum, accepimus; (*a*) non quidem omnes (nam quæ ad regium dominatum pertinebant, simul cum regio nomine ceciderunt, & fortasse abrogatæ fuere lege Terentia) sed eas, quæ aut ad religionem spectabant, aut ad jus privatorum: quæ libro sequenti se offerent inter leges decemvirales: idque doctissimorum virorum est judicium, Scaligeri præsertim. (*b*) Profectæ vero leges regiæ potissimum sunt a Romulo. Numa, & Servio Tullio; quorum

(*) Forsitan id malit nemo. Pro libro *Sexti* enim libro *sexto* legitur apud Pomponium in codicibus manu exaratis, ut Cujacius monuit. Publii tamen nomen Papyrio quoque invidet Dionysius Halicarn. *L. III. capit.* 49. qui eum Cajum appellare videtur. Refert enim, Cajum Papyrium Numæ leges vetustate abolitas in usum publicum revocasse. Quare Cel. Heineccius Pomponium de Publio Papyrio ita tentat: *Fuit autem in primis peritus PUBL. JUR.* idest *publici juris*, *Papyrius*: unius literæ mutatione ad jurisperitiam referens, quæ vulgo pro nomine habentur. Postulant & duo Papyrii fuisse, Cajus & Publius, quorum ille leges solius Numæ, hic Regum omnium collegerit, prouti censet Celeb. Otto *Præf. Tom. IV. Tab. Jur. p.* 4. Pomponii locum novissime etiam tractavit Cl. Wesselingius *Observ. L. 1. cap.* 4.

(**) Non inconcinne ita origo Imperii Romani ab Hobbesii bello omnium adversus omnes repetitur. Fuerit alia aliarum civitatum origo. Incubuerit alicubi tyrannis civibus etiam invitis. Romulo a suis volentibus delatum est imperium, nullo alio fine, quam ut æquo jure uti liceret. Erat & antea Romanorum societas quædam, sed quæ uti τῶν ἐπίλείαν οἰχ μένων, sodalitium præde causa habentium, minus tuta videbatur ab extero hoste, minus firma in intestinis dissidiis. Utrinque pacatæ civitatis amor & studium ex mutuo propullulat metu.

[*a*] Dionys. *lib.* 2. & 10.

(*b*) Scaliger *ad Festum in vers. nuptias*, Cujac. *obs.* 2. *cap.* 40.

rum primus naturæ jus extulit, & matrimonii, educationis liberorum, juraque parentum stabilivit. Alter jus gentium expressit, ac de homicidiis, de bonæ fidei contractibus, de sepultura leges aliquot promulgavit, præter cæremonias, & ritus, & Sacrorum religionem, quæ Numam præcipuum agnoscit auctorem. Postremus juri civili (*) constituendo vacavit, & de contractibus, atque delictis quinquaginta rogavit leges, item de fœnore, de nexibus ære alieno. (*a*)

CAPUT XXXII.

De Jure XII. *Tab.*

Cum vero C. Terentius Arsa Trib. pleb. ut Consulum immoderatam in plebem potestatem deprimeret, legem promulgarit de quinque viris, qui leges consulari imperio perscriberent, creandis, eaque deliberatio variis contentionibus per decennium extracta fuerit: & post impetratam duplicandorum Tribunorum plebis potestatem intermissa; revixit tandem Romilio. Veturioque Coss. in plebem Rom. quæ militiam detrectabat impotentius dominantibus. Hinc anno ab U. C. CCC. Spurio Tarpejo, & A. Terminio Coss. res ad Senatum delata est, ex sententia P. Romilii factum S. C. [quod deinde fuit plebiscito confirmatum] ut tribus triremibus pro majestate Reip. Rom. magnifice instructis, legati per Italiam, & universam Græciam petitum leges mitterentur: creatique Sp. Postumius, Sext. Sulpicius, A. Manlius, qui utiliores Civitatum singularum, & Lacedæmoniorum, atque Atheniensium potissimum leges descripserunt. Quæ Romam allatæ, redactæ fuerunt simul cum legibus aliquot Regiis in duodecim tabulas a decemviris ad id delectis, cum summo imperio, silentibus aliis magistratibus: easque leges partim integras perscripserunt, partim emendarunt, partim ad populi mores, & consuetudinem urbis inflexerunt, novasque aliquot ipsi pro temporum opportunitate, ut suspicari fas est, interseruerunt. Quarum summa capita, quæ e fragmentis eruere licuit viris eruditis, breviter hic innuemus, easque ad suas tabulas ex ordine a Jacobo Gothofredo descripto revocabimus: nam in sequenti libro, ubi eas sigillatim evolvemus, rerum, ac materiarum, docendi causa, sequemur ordinem, non tabularum. Prima tabula rationem instituendi, agitandique judicii tradebat. Secunda continebat causas judicii prorogandi, testium excitandorum, & rationem persequendorum furum. Tertia complectebatur rem usurariam, & depositi actionem, & auctoritatem executionemque rei judicatæ. Quarta definiebat jus parentum in liberos, & jus emancipationis, & legitima tempora, quibus justi liberi nascerentur. Quinta statuebat jura testamentorum, & successiones ab intestato, & hereditatis divisionem, & jura tutelarum. Sexta exhibebat venditiones, & usucapiones, & possessionem, atque tignorum in alieno inductorum, itemque repudiorum jura. Septima de damno agebat, & injuria in agros, pecora, vel proprium corpus, aut famam illata: indeque pergebat ad alia delicta, nempe ad falsos testes, homicidas, veneficos, sagas, parricidas, atque ad tutorum, & patronorum fraudes in pupillos, & clientes. Octava constituebat jura prædiorum urbanorum, & rusticorum, definito ambitu parietis, & spatio inter confines fundos, itemque spatio viæ, tradebatque sodalibus certorum collegiorum ferendæ sibi legis

(*) Nescio, annon ferri possit auctoris distinctio, a Lipsio etiam adhibita, & si aliis displiceat. Videtur enim loqui de iis, quæ potissimum a Regibus Romanis sancita fuerunt, etsi ii & alias leges promulgaverint. Extulit Romulus potissimum jus Naturæ, sed idem quædam de sanctitate murorum cavisse videtur per *L. ult. D. de R. D.* Expressit Numa jus gentium, sed idem religionibus populum devinxit, nec ideo male ei tribuitur lex de mortua gravida, non nisi exciso fœtu, tumulanda, de qua in *L.* 2. *D. de mort. infer.* Servius jus civile constituit, sed idem quoque de sævitia liberorum adversus parentes cavit. Festus *in voce Plorare*. Cui sententiæ nec obstant leges ab aliis Regibus latæ. Sic Tulli lex est de tergeminis ex ærario alendis, Dionysius Halicarn. *III. p.* 215. ob fortitudinem Horatiorum tergeminorum, quorum memoria ventri etiam tres portiones seponuntur in *L.* 3. *D. Si pars hered. pet* & *L.* 28. *§. ult. D. de Judic.* Tulli autem lex mere civilis est. Sic Aneo jus feciale originem debet, Livius I. 32. etsi eo magna pars juris absolvatur gentium.

(*a*) Dionys. *l.* 4. & 5.

gis facultatem. Nona fons erat juris publici, vetabatque privilegia, & cœtus nocturnos prohibebat, puniebatque seditiosos; & redeuntes in fidem populi Romani, cum antea descivissent, tamen recipiendos jubebat. Judices pecunia corruptos capite mulctabant, & judicium de capite Civis Romani, non nisi comitiis centuriatis fieri permittebat. Decima comprehendebat jura Sacrorum, & sepulchrorum, & cæremoniarum, & jusjurandum. Undecima de jure connubiorum agebat, & de sacris detestandis, itemque de vi postremarum legum. Duodecima, quæ simul cum undecima supplementum erat, de pignore aliquid attingebat, & de calumnioso, falsoque judicio, itemque de servo noxæ dando. Quæ omnia sigillatim explicabuntur libro sequenti. Nunc hæc indicasse ad continuandum narrationis ordinem satis fuerit.

CAPUT XXXIII.
De actibus legitimis, & jure Flaviano.

Ex harum autem legum sensu, & potestate deductus est usus, sive ratio judicii exercendi, & negotiorum agitandorum, certis adhibitis formulis, & solemnitatibus veterum Jurisconsultorum artificio conditis, (*a*) eductisque de Sacrario Pontificum: quas legis actiones, (*) & actus legitimos appellarunt: quæ altera fuit post XII. Tab. portio juris civilis, libro secundo a nobis sigillatim explicanda, dictumque fuit Jus civile Flavianum a Flavio scriba, qui librum earum populo vulgavit: Præter legis actiones, qui sunt actus in lege civili solemniores, & quasi commercii forensis instrumenta, editæ sunt a prudentibus, post editum jus civile Flavianum, aliæ formulæ ad nova contractuum genera, novaque negotia in diem emergentia, ex moribus adcommodatæ, per Sex. Ælium compositæ, a quo juris Æliani nomen duxerunt. Atque hæc juris civilis portio, nempe jus civile Flavianum, & Ælianum, itemque interpretationes prudentum proditæ e re nata, quas fori disputationem appellarunt, sub priscæ jurisprudentiæ nomine comprehenduntur. Verum senescente jam XII. Tab. jure, vel propter obscuritatem verborum, & antiquitatis oblivionem, ut mortalia omnia, sensim dilabente: itemque novis in dies negotiis oborientibus, quæ novam legem veterum sententia minime comprehensam postulabant; auctoritate populi, vel Senatus, vel utriusque variis temporibus novis legibus, Senatusconsultis, & plebiscitis, vel reddita fuit lux decemvirali juri, vel adjectum, immutatumve aliquid, quod si solius plebis consensu Tribuno rogante fieret, plebiscitum appellabatur; si Senatus auctoritate, Senatusconsultum; quod deinde populi suffragio confirmatum, legis vim, ac nomen obtinebat. Quarum legum illæ, quæ ad jus privatorum pertinent, explicabuntur libro tertio. Satis enim fuerit nomina earum hic breviter indicare: tum ut hæc narratio suo filo deducatur; tum ut lector antequam cognoscat singulas, procul adspiciat universas.

CAPUT XXXIV.
De Posterioribus Legibus.

Omnes igitur leges partim personas, partim negotia, partim judicia respiciunt. Exordiemur a personis, quæ vel liberi sunt, vel servi. Ad servorum statum

---

(a) Cic. *ad Attic. lib. 6. ep. 1. pag. 536. cum not. varior.*

[*] Distinguendum autem primo duplex legis actionum genus inter se, tum utrumque ab actibus legitimis. Igitur legis actiones primo, ipso definiente Pomponio *in L. 2. §.6. D. de O. I.* erant formulæ, quibus homines inter se disceptabant. Tales adhuc circumferuntur, veluti in actionibus personalibus: Aio, te mihi dare aut facere oportere; in vindicationibus rei immobilis: Fundus, qui est in agro, qui Sabinus vocatur, meus est; in vindicationibus denique rei mobilis: Hanc ego rem jure Quiritium meam esse ajo. Hæ legis actiones ab aliis secundi generis distant, quia hæ apud judicem quidem, sed sine disceptatione interponebantur. Erant enim formulæ, quibus actus voluntariæ jurisdictionis apud judices explicabantur, veluti manumissio, adoptio, cessio in jure. Cum autem ambæ hæ legis actiones coram judice expedirentur, eo quidem præcipue ab actibus distant legitimis, quales erant hereditatis aditio, servi optio, mancipatio, acceptilatio *L. 77. D. de R. J.* quod hi sine judicis auctoritate intra privatos fieri solerent parietes. Recte autem auctor jus civile Flavianum & Ælianum, interpretationesque prudentum priscæ jurisprudentiæ nomine venire ait. Quæ enim inde exstitit jurisprudentia usque ad tempus, quo Principum constitutiones invaluerunt, media vocatur *in §. 3. J. de leg. agn. succ.*

tum pertinet lex Caninia, & lex Ælia Sentia, quibus liberior manumittendi facultas coercebatur. Illa enim certum servorum manumittendorum numerum præscribebat; hæc manumissi, & manumissoris ætatem definiebat, certasque manumissionis causas postulabat. Lex Julia principem manumittentem eximebat obligatione servandarum solemnitatum. Petronia ex discrepantibus judicum sententiis præferebat illam, quæ libertati studeret. Junia Norbana medium gradum inter servitutem, & plenam libertatem constituebat: isque libertatis gradus Latina libertas appellabatur, cui cohærens est S. C. Largianum, quo filii hæredes a Patre instituti præferuntur ceteris in bonis Latini liberti decedentis. Visellia plenam libertatem Latinis libertis ob honorem tribuebat militiæ, præter quos, illos, qui jure aureorum annulorum carerent, ab ingenuorum honoribus arcebat. Dasumianum S. C. is, quibus libertas relicta erat a testatore, absentibus etiam heredibus, libertatem præstabat. S. C. Rubrianum eos, quos heres a prætore evocatus manumittere negligeret, liberos esse jubebat. Articulejanum in causa relictæ libertatis cognoscere jubebat præsidem provinciæ, de qua erat testator, & servus: quamvis heres ex altera esset provincia. Vitrasianum partes explebat infantis, ac liberum pronunciabat eum, cui testator libertatem reliquerat a pluribus heredibus, inter quos esset infans, qui loquendi usu careret. Ninnianum libertatem adimebat ei, qui, colludente domino, per judicis sententiam liber pronunciatus fuisset. Erat & S. C. quo prohibebatur, post quinquennium quæstionem de statu defuncti retractari. Claudianum servitutis pœna mulieres ab aliorum servorum commerciis absterrebat. Lex Vectii Lybici servos publicos, qui publicis scripturis operam dabant, a Republica manumissos, non amplius Latinos, sed Romanos cives fieri permisit. Et hæ leges, atque S. C. fuerunt de conditione servorum: sequentia liberorum statum complectuntur. Ante omnes procedit lex Atilia, qua tutor ex lege a prætore datur iis, quibus nec ullus agnatus adest, nec tutor datus a testatore. Lege vero Julia, & Titia in provinciis tutor eandem ob causam dandus erat a præsidibus, Lex Claudia, cujus est incerta sententia, vel mulieres exemit a perpetua tutela, sub qua jure antiquo erant; vel facultatem ejus tutelæ gerendæ sustulit. Lex Lætoria adolescentes minores viginti quinque annis a dolis alienis tutos præstabat. Succedunt leges ad conjunctionem personarum pertinentes, nempe nuptiales: quarum præcipua erat lex Papia, quæ pluribus capitibus, pœnis, præmiisque propositis, nuptiarum frequentiam excitabat, cœlibatum, & viduitatem inhibebat, cœlibatum, & viduitatem inhibebat, inopiam ærarii privatarum hæreditatum vicesimis portionibus, & caducorum lucro levabat. Cui legi plura S. C. cohæserunt, quæ in expositione a nobis afferentur. Fuit & S. C. quo nuptiæ inter pupillas, & tutores, curatoresque prohibebantur. Nuptias consequitur partus, cujus agnoscendi post divortium ratio S. C. Planciano tradebatur. Post personas occurrunt leges, quæ ad negotia pertinent, quarum primas innuemus eas, quæ in viventium negotiis versantur. Primum locum dabimus legi Atiniæ, quæ rei furtivæ usucapionem non aliter permisit, quam post reditum ipsius ad priorem, & verum dominum; a quo si res denuo recessisset, exue at prioris furti vitium. Simileque constituerunt lex Plautia, & Julia in rebus vi possessis. Lex Scribonia sustulit usucapionem servitutum. Lex Claudia, & S C. Macedonianum adolescentium fœnerationes resciderunt. Lex Julia vulgatum cessionis bonorum beneficium concessit debitoribus, qui solvendo non erant; ut propria corpora molestiæ subtraherent, bona creditoribus cedendo. Vellejanum S. C. fœminis intercedentibus, & pro alio se obligantibus prodita exceptione subvenit. Lex Cincia immoderatas donationes, & munera coercuit. Prodeamus nunc ad negotia, quæ a morte aliorum emergunt, quibus regendis hæ sunt leges constitute. Offert se primo lex Cornelia, quæ testamenta condita ante captivitatem ab iis, qui apud hostes decesserunt, perinde confirmat, atque si diem suum in Urbe obiissent. Lex Furia certam summam definivit, supra quam non liceret legare, aut mortis causa donare, nisi certis personis. Lex Voconia legandi libertatem & effusam erga mulieres testatorum liberalitatem compe-

pe-

te legando absumi. S.C. Trebellianum actiones omnes, quæ heredi, & in heredem competerent, jussit cum restituenda hereditate transire. S.C. Pegasianum concessit heredi hereditatem restituere rogato, quartæ detractione. S.C. Sabinianum prospexit adoptato filio in adoptionem alteri dato a patre trium liberorum: cui filio quartam bonorum partem relinquendam jussit. Lex Velleja instituendorum posthumorum rationem tradidit. Lex præterea Glicia fuit eruta per Cujacium, ex qua inofficiosi testamenti querela manavit. S.C. Julianum consuluit iis, quorum in fraudem hereditaria bona fuerunt alienata. S.C. Claudianum liberti hereditatem ei filio detulit, cui testamento fuit assignatus, relicto ei jure patronatus. S. C. Tertullianum, & Orphitianum filio, matrique mutuam successionem aperuerunt. E negotiorum legibus ad ea, quæ ad crimina, & judicia pertinent, procedamus. Judicialium legum ante alias digna memoratu est lex Cornelia de majestate, quæ complectebatur leges omnes antiquiores, in eos lata, qui aliquid contra Rempublicam molirentur: novaque capita condidit, quibus ejus criminis atrocitas coerceretur. Fuit & lex Julia de coercendis adulteriis, qua & stuprum, & fœdiora libidinum genera comprehenduntur. Reprimendæ vero audaciorum hominum violentiæ latæ fuerunt lex Pompeja, Clodia, Pedia, itemque Julia, quæ inscribitur *de vi*. Fuit etiam & lex Julia, quæ rapaces manus magistratuum a sociorum, & provincialium bonis arcebat, injustaque jurisdictionis lucra prohibebat, quæ dicta est repetundarum: cum qua conjungi potest Lex Glaucia eodem pertinens, ejusdemque tituli Lex Cornelia. Quibus legibus privatæ pecuniæ ab avaris magistratibus repetebantur. At publicæ, Sacræque pecuniæ repetebantur aliis legibus, nempe Lege Julia peculatus, & de sacrilegio; & de residuis, qua tenebantur, qui vel non omnem pecuniam publicam in rationes retulissent, vel relatam non integram reddidissent. Hisque legibus reprimitur avaritia. Sequuntur leges, quæ compescebant ambitionem, quod præstitit Lex Petilia, Bæbia, Mævia, Fabia, Tullia, Aufidia, Calfurnia, Licinia, Pompeja, & postremo Lex Julia de ambitu. Plura quoque de constituendis, regendisque judiciis, Legibus Juliis continebantur. Multa porro crimina plectebantur Legibus Corneliis: quarum prima offertur illa de falso, quæ falsa testamenta subjicientes, atque corrumpentes, & scripturas, sive privatas, sive publicas vitiantes puniebat: itemque omnes, qui veritatem fraude celassent, aut imagine veritatis falsum obtulissent. Cui similis lex Cornelia nummaria, quæ crimen coercuit falsatæ, vel attonsæ monetæ. Fuit & lex Cornelia, quæ puniebet injurias, sive verbis, sive re, sive scriptis illatas: & Lex etiam Cornelia de Sicariis, & Veneficis, quæ suppliciis afficiebat eos, qui ferro, vel veneno mortem alicui obtulissent. Quam legem plura comitabantur S.C. quorum nomina interciderunt. Ex quibus S.C. celebria sunt illa, quæ castrationem puerorum prohibebant. Eademque lege Cornelia de Sicariis horribile parricidii crimen continebatur. Quod crimen complexa est deinde Lex Pompeja, quæ de parricidiis inscribebatur. Denique lege Cornelia; quæ de lusu erat, vetita fuit alea, qua hominum patrimonia sortis arbitrio subjiciuntur. De furtis constituit Lex Hostilia, ut absentis nomine agere liceret. Plagium, sive liberi hominis, aut alieni servi suppressionem, punivit Lex Fabia: in quam factum fuit S. C. ut servorum fugitivorum venditio legis sententia comprehenderetur. Fuit Lex Remmia de puniendis calumniatoribus. Et de tergiversationibus, sive iis, qui accusationem destituunt, pœnam statuit S.C. Turpillianum, alio nomine lex Petronia nuncupatum. Eos vero, qui bene meritos vindicare neglexerint, ut sunt heredes, qui, testatore occiso, supplicium sumere de servis omiserint, plectit S.C. Silanianum. A cujus criminis accusatione quinquennio heredes liberantur per S.C. Statilianum. S. C. autem Silaniani vis porrecta est etiam ad servos, qui testamento manumissi eodem sub tecto mansissent. Eaque fuit sententia S. C. Neroniani, vel Claudiani, quam sententiam S. C. aliud Trajani temporibus conditum protraxit ad eos etiam servos, quos testator vivens manumisisset. Supersunt duæ, quæ sunt de damno sarciendo leges: quarum altera, nempe Aquilia, cavit de damno

damno sarciendo ab homine, vel per hominem dato. Altera, nempe Rhodia, e Rhodiis petita legibus: inter cujus capita illud fuit præcipuum, quo contributio mercium servatarum instituitur ad reparandam jacturam illius, cujus merces, levandæ navis causa, mersæ fuerunt.

CAPUT XXXV.

De jure honorario, & de Prætore Urbano, & Peregrino.

ET hæc quidem brevis legum, & S. C. ad jus Civile pertinentium summa est, quam in hoc expositionis cursu juvat habere perceptam, quo lector ad libros sequentes accedat paratior. Verum inertes essent leges & otiosæ, nisi hominis ministerio verterentur ad usum, atque ex Civium consensu gravem, prudentemque virum nanciscerentur, cujus voce, atque auctoritate vires suas explicarent, quod munus est Magistratus. Is enim legum quodammodo vita est, & manus: quæ vel languentes extollit: vel obscuras evolvit, vel dilatat angustas. Eadem potestas ex totius populi arbitrio, vel optimatium, aut principis jussu, certos ad homines ducta, atque continuata reddit brevi, & celeriter, quod præstari a singulis, vel ab universis, usu poscente, sine summa & inexplicabili difficultate, non posset. Ideo cunctus populus certos cives potestate armat universorum, ut ea utantur ad flectendas, regendasque leges, & ad expedienda ex earum, vel aperto, vel abdito sensu, oblata negotia. Id præstitit apud Romanos magistratus ille, unde omnis jurisdictio causarum, & judiciorum ratio fluebat, nempe Prætura: cujus antea vis, atque potestas ipso Consulatu continebatur. Prætoris generale nomen erat summis omnibus magistratibus conveniens; præcipue vero Consulatui: propterea quod Consul judiciis, & exercitui præesset. (*a*) Hinc legimus apud Livium, (*b*) vetustissimam fuisse legem: *Ut qui Prætor maximus esset, clavum pangeret:* id est Consul, aut Dictator, apud quos erat summum imperium. (*c*) Propterea & Justinianus hujus initium verbi ante ipsum consulatum ponit, docetque, nomen fuisse proprium Imperii, veteribusque Romanis Imperatores suos appellatos fuisse Prætores. Verum postquam plebeii diuturnis contentionibus pervicerunt, ut alter Consul de plebe fieret; Patres, ut jus cum plebe communicatum, deminutumque patriciis, aliqua ratione repararent, prætexentes nimias Consulis occupationes, & causantes negotiorum urbanorum turbam, quæ a Consulibus longa expeditione, assiduaque militia distractis evolvi minime poterant; impetrarunt, ut aliqua consularis potestatis portio, ea nempe, qua res forensis continebatur, conferretur in peculiarem magistratum creandum e numero patrum, quem communi hujus nominis significatione, ad singulare munus contracta, Prætorem appellarunt, anno ab V. C. CCCLXXXVI. (*d*) Hujus consularia erant insignia, pro consulari potestate, quam exprimebant: cum Prætor Consulis collega minor & diceretur, & esset: (*e*) quoniam iisdem, ut Messalla tradidit, cum Consule auspiciis creabatur, & absente Consule ipsius munus in urbe gerebat. Ideo sex lictoribus utebatur, cum securibus: quod intelligendum est de Prætoribus provincialibus: nam qui erant in urbe, duobus tantum utebantur. (*f*) Utebatur etiam prætexta, sella curuli, hasta, ministris, scribis, accensis. (*g*) Hinc Cicero scribit: *Placuit nobis, ut statim ad Cornutum prætorem urbis has literas deferrem: qui, quod consules aberant, consulare munus sustinebat, more majorum.* Sub Imperatoribus Prætor centumviralibus quoque judiciis præsidebat. (*h*) Jus vero reddebat e sella curuli, ex ebore: dictaque fuit curulis, quia veteres, magistratu jam perfuncti, curru consueverat in curiam vehi, honoris gratia, quo in curru sella erat. (*i*) At confluentibus ad Urbem exteris increbrescebant in diem peregrina negotia:

(*a*) Varro *lib. 4. de ling. lat.*
(*b*) *Lib. 7. c. 3.*
(*c*) *Novell. 25. de præt. Lycaon.*
(*d*) Liv. *lib. 7. c. 1.* Hotom. *de Prætur.* Sigon. *de Judic. lib. 1. c. 7.*
(*e*) Hotom. *de Præt. Urb.* Gell. *lib. 12. c. 14.* Plutarch. Polyb.
(*f*) Cic. *de leg. agraria con. Rul.*
(*g*) *In epist. 1. familiar. lib. 12.*
(*h*) Quintil. *lib. 6. c. 3.* Varro *in vit. Pop. Rom. lib. 2. apud Nonium.*
(*i*) Isidor. *lib. 20. Etym. c. 1.* Brissonius *antiq. lib. 3. c. 15.*

tia: quibus expediendis cum Prætor urbanus minime sufficeret, creatus fuit anno U. C. DX. vel DVIII. ut Sigon. in Chronol. Livian. Prætor alter peregrinus appellatus, qui jus redderet inter cives, & peregrinos. Unde duplex erat in urbe jurisdictio prætoria, urbana altera, altera peregrina, quas Prætores creati sortiebantur. Majorem autem & potestate, & dignitate urbanam peregrina fuisse, multis ex antiquitatis vestigiis elucet. (*a*) Nihil vero statuo de triplici discrimine inter has ab Hotomanno notato: nobis enim nondum liquet aliud, nisi quod inter peregrinos & Cives jurisdictionem exerceret. (*b*) Incertum est autem, an solus urbanus edictum in albo proponeret; an apud eum tantum legis actio fuisset: nec facile est ex uno, aut altero vetustatis loco, rem adeo obscuram evolvere. Quin etiam si quid hac super re definire vellemus, cogeremur ab Hotomanno (*) dissentire: siquidem Theophilus in Institutionibus ait: *Datum est jus legis ferendæ præcipue Prætori urbano, & peregrino, & Ædilibus curulibus, idque jus honorarium dictum.* (*c*)

CAPUT XXXVI.

De Prætoribus Provincialibus, & Quæsitoribus.

Adjectis pluribus Imperio provinciis, constat alios, novorum negotiorum causa, creatos fuisse Prætores. Itaque postquam ad Romanum Imperium accessit Sicilia, & Sardinia, duo etiam Prætores, qui eas regerent, accessere; totidemque adjectis duabus Hispaniarum provinciis. Qui Prætores annum provincias tenebant quisque suas. Ac si eis ultra annum prorogaretur Imperium, proprætores appellabantur; quod commune fuit omnium Prætorum provincialium nomen, postquam ab anno U. C. DCIV. jussi sunt per annum in urbe manere, ac certo publicarum quæstionum generi singuli præesse, antequam in suas quisque provincias proficiscerentur. (*d*) Eadem ratione Consules, cum post exactum in urbe consulatum in provincias mitterentur, proconsules appellabantur. Enim vero initio crimina publica penes Regem; postea penes Consules agitabantur: sed quia lege Valeria jus provocationis populo delatum fuit; itemque vetitum in caput Civis Romani animadvertere injussu populi; cœpere singula crimina per populum mandari vel Consulibus, vel Dictatoribus, vel Prætoribus lege, aut Senatusconsulto usque ad annum DCIV. sed exundante in dies numero criminum, cum incommodum esset, vel singulas causas ab universo populo mandari magistratibus, vel ad tempus creari quæsitores, qui de certis criminibus cognoscerent; satius esse duxerunt, quæstiones instituere perpetuas, cum annuo magistratu, qui eis præesset: creatique hi a populo Prætores dicebantur, & quæsitores. Unde anno DCIV. institutæ sunt quæstiones perpetuæ, quæ proprium Prætorem, sive quæsitorem haberent. Quamobrem; præter urbanum Prætorem, & peregrinum, erant in urbe Prætores provinciales, qui anno antequam in provincias proficiscerentur, judiciis capitalibus, quæsitorum nomine, præerant. His accesserunt postea, simul cum novis criminibus, novæ questiones perpetuæ, & simul cum iis alii Prætores, sive quæsitores rerum capitalium. Quæstionum autem nomine significatur merum imperium, sive jus gladii, & capitalis animadver-

 sio.

(*a*) Appian. *de Bell. Civ. lib.* 2. Dion. *lib.* 42.
(*b*) Sigon. *de Judic. lib.* 1. *c.* 7.
(*) Eidem Hotomanno alii veterum loci opponuntur, etiam novissime a Viris Eximiis, Everardo Ottone *ad Institutiones pag.* 42. & Heineccio *ad Pandectas pag.* 14. Sed quorum interpretatio in utramque sententiam flecti possit. Etsi etiam Albo distiterit Edictum Prætoris Peregrini ab Edicto Prætoris Urbani, vix tamen credibile est, sententias utriusque magis diversas fuisse, quam ab Edicto Prætoris Urbani diversum fuerit Edictum Proconsulis Provinciale. Horum autem similitudo summa fuisse deprehenditur!: Sollemnitatibus juris quidem distringi peregrinus nequibat, sed iisdem etiam inter cives præscindendis magna pars Edicti Urbani inserviebat. Festinant plerumque peregrini, sed & properantium desiderio satisfieri facile poterat a Prætore peregrino, in ea Edicti Urbani simplicitate, de plano jus dicente. Denique quod Prætura Urbana & Peregrina in eodem Prætore conjuncta reperitur apud Livium, & in veteribus inscriptionibus, hoc quoque argumentum tale non est, ut in contrariam partem trahi nequeat.
(*c*) Sigon. *de Judic. lib.* 1. *c.* 7.
(*d*) Rosin. *lib.* 7. *c.* 45. *Ant. Rom.*

ſio. Iidemque Prætores appellabantur quæſitores parricidii; propterea quod parricidii vocabulo criminum omnis contineretur atrocitas.

CAPUT XXXVII.
De Publicis Quæſtionibus.

AC prima quæſtio perpetua inſtituta eſt de pecuniis repetundis, L. Piſone Tribuno plebis legem ferente, ut Cicero teſtatur in Bruto. Hanc excepere quæſtiones de peculatu, de majeſtate, de ambitu: quæ illæ quæſtiones erant, quas ſortito exercebant, antequam irent in provincias Prætores provinciales. His L. Sylla quatuor alias publicas quæſtiones adjecit, & Prætores, ſive quæſitores etiam quatuor: nempe de ſicariis, de veneficiis, de falſo, & de parricidio, ſive homicidio. Cum autem eſſent decem juriſdictiones, raro ſingulis juriſdictionibus ſuus attribuebatur Prætor: ſed ſæpe juſſu Senatus juriſdictiones geminabantur, ut ſingulis Prætoribus binæ juriſdictiones mandarentur. Unde habemus exempla Prætorum urbanorum, qui quæſtionem de veneficiis ſuſceperant; qualis, teſte Cicerone, Cajus fuit Verres. Et parricidii quæſtio in Cajum Fannium Prætorem ſimul cum quæſtione de Sicariis collata fuit, ejuſdem Tullii teſtimonio in Roſciana. Ceterum ſi juriſdictiones non geminaſſet Senatus, decem ex earum numero erant Prætores. Itaque tollitur meo judicio diſſenſio inter Pomponium, & vetuſtiores ſcriptores a Lipſio notata. (*a*) ſiquidem Pomponius decem Prætores conſtituit; alii octo. Sub Cæſare vero decem Prætores fuiſſe, Dion (*b*) tradit, quorum unus urbanæ, alius peregrinæ juriſdictioni præerat: ceteri vero octo quæſtionibus publicis. Duos præterea Cæſar Prætores creavit, qui frumento præeſſent, ob id Cereales (*) appellatos. Auctus deinde fuit ſub Auguſto numerus, ut refert Svetonius, (*c*) Prætoribus duobus, ut tradit Pomponius. (*d*) Duos Præterea Claudius adjecit, qui jus de fideicommiſſis dicerent: quod quidem intelligitur uſque ad certam ſummam: nam majoris ſummæ juriſdictio erat Conſulis, (*e*) ut Quintilianus indicat ex Vallæ interpretatione, contra quam fruſtra pugnat Budæus. Etenim Vallæ ſuffragatur Ulpianus, qui ſcribit: (*f*) *Fideicommiſſa non per formulam petuntur, ut legata; ſed cognitio Romæ quidem eſt Conſulum, aut Prætoris, qui fideicommiſſarius vocatur; in provinciis vero Præſidum provinciarum.* Prætorum autem fideicommiſſariorum alterum ſuſtulit Titus, (*g*) ejuſque loco Nerva ſubjecit alium, qui Fiſcum inter & privatos jus diceret, quem Fiſcalem appellavit. Denique Marcus Antonius, (*h*) Capitolino teſte, adjecit tutelarem, ut pupillis adeſſet, & tutores cogeret ſuſcipere tutelam, atque ſatiſdare rem pupilli ſalvam fore; quo tutorum fraudibus occurreretur. Prætorum autem munus in reddenda juriſdictione, jureque civili cuſtodiendo, explicando, leniendo, atque ad uſum flectendo verſabatur. Etenim non ſatis eſt optimas leges condere, niſi viva quædam excitetur auctoritas, quæ legem per ſe mutam reddat quodammodo vocalem, & æquitate duce, ad oblatos caſus prudenter eam deducat: quod Prætores edicto, atque auctoritate ſua præſtabant.

CAPUT XXXVIII.
De Edicto perpetuo.

QUæ Prætor edicta ſtatim a magiſtratu inito proponebat: hoc eſt, in albo ſcribebat, ut populo ſignificaret, quo jure cum civibus eo anno eſſet uſurus. Atque initio ſane licebat Prætori, propoſitum edictum e re nata mutare, diverſumque ab eo jus conſtituere, ubi uſus poſceret; quod multis fraudibus pandebat viam. Siquidem Prætores, aut pro-

(*a*) *Antiq. Rom. cap.* 10.
(*b*) *Lib.* 42. 43.
(*) Imo Ædiles tantum Cereales conſtituit Cæſar, non etiam Prætores. Conſtantius Landus *theſ. jur. Tom. III. pag.* 1456. Ad illos quoque ſolos verba Pomponii pertinent *in L.* 1. §. 32. *D. de O. J.* Everardus Otto *in præf. Tom. III. theſ. jur. pag.* 56.
(*c*) *In Auguſt. cap.* 36.
(*d*) *Lib.* 2. *de orig. jur.* §. *capit.* 32.
(*e*) *Lib.* 3. *c* 16.
(*f*) Ulpianus *tit.* 25.
(*g*) Pompon. *l.*2. §. 32. *de orig. Juris*.
(*h*) *In Marco*.

propriam cupiditatem explebant, aut alienam colligebant ambitiose gratiam; dum ad beneficium, vel injuriam priora mutarent edicta, & conderent nova. (*a*) Ideo C. Cornelius Trib. pleb. legem tulit, ut Prætores ex edictis suis perpetuis, sive fixis jus dicerent: neque eis toto magistratus anno recedere liceret ab eo jure, quo se usuros initio magistratus civibus denunciassent. Quamobrem cogebatur Prætor initio magistratus, expromere quidquid ad universam suam totius anni jurisdictionem pertineret: postea enim neque addere, neque detrahere, & immutare de semel proposito edicto licebat. (*b*) Itaque edicta Prætoris in certam juris reddendi normam transierunt. Id quod ab aliquibus adeo perplexe traditur, ut vix internoveris discrimen inter edictum perpetuum Cornelianorum temporum, & aliud edictum Adriani jussu digestum. Scilicet Adriani ævo ex pluribus superiorum Prætorum edictis, annuis illis quidem, sed propter auctoritatem, & æquitatem eorum translatitiis, atque in assiduam jurisdictionem versis; propterea que veterum Jurisconsultorum interpretatione ornatis, edictum unum compositum est, & in plura capita, mirabili arte, tributum, Adriani jussu, per Salvium Julianum Jurisconsultum, quod perpetuum quoque fuit appellatum, (*c*) alio sensu, omni scilicet postero tempore duraturum: ex quo jus a futuris Prætoribus redderetur; quod in urbanum postea divisum est, & provinciale: cui forte inserebatur, si quid potissimum singularum provinciarum conveniret moribus, aut legibus, quas provinciales ex fœdere sibi retinuisset. Urbanum tamen, pro urbis auctoritate, nomen edicti prætorii præcipuum tulit. Varie igitur accipitur vox *perpetuum*: significat enim fixum, & immutabile; ac præterea futuri temporis progressionem. Quamobrem edictum Cornelianorum temporum perpetuum dicitur, quod toto magistratus anno adeo teneret, ut interea temporis mutari nefas esset, sequenti vero anno non nisi novi Prætoris auctoritate reviviseret, more pontificiarum constitutionum, quas *Cancellariæ* regulas vocant; quæ quamvis maneant semper eædem; tamen a novi Pontificis confirmatione recipiunt auctoritatem, proximi Pontificis morte jam amissam. Edictum autem Adriani perpetuum dicitur, quia ejus potestas sine novi Prætoris adprobatione, suopte robore, in omnem tendebat posteritatem, singulisque Prætoribus proponebatur observandum. (*d*) Porro Prætoris album Accursius fuisse putat parietem dealbatum, edictique verbis inscriptum; ne si appensam tabulam confingamus, Prætoris jus furibus objiciamus, atque raptoribus. Quamvis etiam hanc loquendi formulam inveniamus in libris Juris, nempe *album sublatum*; figuram tamen elocutionis hanc liceret existimare; idemque pollere, quod inductum, vel corruptum. Tollit enim album, sive sententiam edicti, quod album appellatur, quicunque album corrumpit. Sed me aliorsum trahunt verba Jurisconsulti, qui distinguit *album sublatum* ab *albo corrupto*, his verbis: *Hoc edicto tenetur & qui tollit, quamvis non corruperit. L 7. ff. de jurisdict. omn. jud.* Cujacius porro tradit, in albo proponere aliud non significare, quam exponere in luce, clarum facere, in mundo ponere. (*e*) Prætor autem vel ipse cognoscebat, si liberet, aut vacaret, aut appellaretur; vel alteri mandabat judicium: unde ipsius jurisdictio, vel in judicando, vel in judice dando, vel in possessionem immittendo versabatur: ejusque potestas, teste Varrone, his exprimebatur verbis: *Do*, *Dico*, *Addico*. *Dicebant*, cum aliquem V. G. liberum pronunciarent: *Addicebant*, cum rem aliquam domino adjudicarent mancipatione, vel in jure cessione, vel adoptione: de quibus libro secundo. *Dabant* immittendo in possessionem, vel concedendo Judicem, vindicias, & actionem. (*f*) Cognoscebant autem de civilibus tantum causis, cum eis alia quæstio non mandabatur. Ex hujus igitur magistratus jurisdictione prodierunt edicta, quæ, oblata facultate, singulas prope juris civilis partes, vel explendo, vel addendo, vel leniendo attigerunt. Quod jus honorarium fuit appellatum a magistratu,

(*a*) Ascon. *in Cornelian.*
(*b*) Dion. 36.
(*c*) *L. 2 Cod. de vet. jur. enucleand. L. 1. Cod. de condict. indeb.* Eutrop. *lib. 9.*

(*d*) *L. 2. ff. de stat. hom.*
(*e*) *In notis instit. de actionibus §. penult.*
(*f*) Sigon. *de Jud. lib. 1. c. 7.* Gothofred. *in manual. pag.* 170.

tu, ex quo processit, qui vir Honoratus nuncupabatur. Cujus juris natura dissimilis est aliquando a jure civili. Jus enim civile directum est, severum, præcisum, atque totum e subtili ratione, verborumque nativa proprietate conceptum. Honorarium vero, utpote proditum e re nata, & e plurium eventorum cognitione, imo aliquando ex certarum commiseratione personarum, & ex opportunitate temporum excitarum, remissius est, & humanius, plusque trahit ex æquitate, ac ratione utilitatis communis, quam ex religione verborum, & superstitione vetustatis: nec tamen juri civili, & prioribus legibus adversatur: ne suo exemplo populi venerationem solvat, cui se cives jurejurando obstrinxerunt; sed id aliquando, si cogatur varietate temporis, latenter facit, & verecunde: plerumque vero legibus ita obsequitur, ita obtemperat, ut mentem verbis reconditam consequatur. Unde quo legis verba non perveniunt, eo magistratus potestate perducuntur, si fuerint angustiora; si vero severiora sint, per eundem magistratum, æquitatis lenocinio, mulcentur, & ad pleniorem populi utilitatem deflectuntur. Itaque jus honorarium lenimentum fuit, & benigna interpretatio Juris Civilis: quæ ubi verba destituerent, occurrebant pleniori vocabulo, sensuque suaviori. Quod totum jus, quæ lex annua, ut Ciceronis (*a*) verbis utar, ante Adrianum erat, & novi Prætoris auctoritate suscitabatur: postea, ut diximus, Adriani jussu distinctum titulis, digestumque fuit a Salvio Juliano, (*b*) ut in corpus juris civilis referretur, Prætoresque jus dicerent, non amplius ex annuis, sed ex perpetuis, & immutabilibus edictis: qui libri dicti sunt digestorum edictorum. Julianus autem non modo contexuit edicta vetera; sed iis interpretationes adjunxit simul cum edictis novis, quæ in nostris legibus novæ clausulæ vocantur: isque edicti prætoriani ordinator appellatur a Justiniano, (*c*) & edicti perpetui subtilissimus conditor. Ad quod edictum sequentes Jurisconsulti veterum exemplo, plures commentarios attexuerunt, ut præter ipsius Juliani scripta, testantur Pauli, & Ulpiani ad edictum libri. Tanta enim æquitate Prætorum edicta commendabantur, ut cum antea studiosi juris civilis omnem prope operam ponerent in legibus XII. Tab. Ciceronis tempore, studia juris auspicarentur ab edicto Prætoris, super quo Ser. Sulpicius duos conscripsit libros. Ofilius autem ejus discipulus illud accurate composuit. Porro titulorum ordinem, quo edictorum seriem disposuit Julianus, (*d*) revocavit ævo nostro feliciter Jacobus Gothofredus, qui edictorum fragmenta Guillielmi Ranchini diligentia jampridem collecta, in sedes quodammodo restituit suas. Nunc ad ædilitium edictum transeamus: ne quid ad compendiariam antiquitatis cognitionem, & ad initia juris honorari desidereтur. (*).

CAPUT XXXIX.

De Ædilibus.

ÆDiles dictos, Varro tradit, a sacrarum, privatarumque rerum, atque ædium

(*a*) *In Verrem.*

(*b*) *Vide* Cujacium *in Juliano in princ.*

(*c*) *L.* 1. *§. si pater ff. de ventr. in possess. mitt. l. penult. Cod. de condict. indeb. l.* 2. *§. si qui dicitur, C. de vet. jur. enucleand.*

(*d*) *Vide* Gothofred. *Manual. pag.* 10.

(*) Venustissimum est hoc caput, refertumque rebus eximiis. Illa imprimis comparatione Juris Civilis & honorarii nihil artificiosius. Explicabatur autem jurisdictio Prætoria Albo Prætoris, quod non sine mentis perturbatione intueri debitores solebant, propter remediorum Prætoriorum expeditissimam rationem. Accursii sententia motus Rævardus *Protrib. c.* 4. apud Plaut. *Pers. l.* 2. *v.* 21. pro *albo rete* malebat *albo pariete*, Sed Rævardo renititur Taubmannus, qui vulgatam lectionem auctoritate codicum veterum tuetur. Et porro λεύκωμα quidem appellatur hoc Edictum Dioni Cassio *Lib.* 36. & in *Novella* 70. *&* 101. & λεύκωμα Suidas album interpretatur parietem, gypso obductum, ad inscriptionem civilium rerum aptum: Sed etsi paries Suidæ hoc nomine veniat; patitur tamen ratio vocabuli, etiam tabulam dealbatam eodem nomine comprehendi. Quod præterea fieri suadent diserta verba legis, quibus utitur Gravina. Edictum autem perpetuum Adriano debetur, seu, si mavis, Hadriano: adspiratur enim id nomen in numis Latinis, quod Auctori non fuerat observatum. Seriem edicti perpetui a Jac. Gothofredo exhibitam in fontibus juris, thesaurus sistit Ottonianus *T. III. p.* 241. Ad idem edictum commentarios suos ad Pandectas præcipue direxit Gerardus Noodt. Idem in synop. Pandectarum fundamenti loco substravit Vvestenbergius. De singulis autem Prætorum edictis, veluti de Edicto Cn. Octavii de eo quod metus caussa, de Edicto C. Aquilii Galli de dolo malo, de Edicto Prætoris Publicii, quo proposita est actio Publiciana, ut & de Edictis Prætorum repentinis dicere Auctor supersedit, ne scriptoribus Historiæ Juris, qui de his data opera agunt, materiam omnem præriperet.

ædium procuratione . (*a*) Eodem enim tempore, quo plebs in montem sacrum secedens impetravit a Senatu anno A. U. C. CCLX. Tribunos, obtinuit duos Ædiles e plebe creandos, qui Tribunis operam præberent, & ministrarent, (*b*) eorumque jussu causas leviores, litesque privatas aliquot dijudicandas susciperent, & cum ædium sacrarum, tum locorum publicorum, tum annonæ curam gererent, matronarum mores, civium sumtus, dictaque, factaque immodesta observarent, & coercerent. Sed cum contentio exorta inter Plebem, & Senatum de Consule creando quievisset, Plebsque pervicisset, ut alter Consulum e plebejis fieret, ob eamque causam in honorem Deorum Senatus ludos decrevisset; ædiles plebis munus ludorum recusarunt: cui muneri sese obtulerunt Patricii juvenes: (*c*) quibus ab universis gratiæ actæ, prodiitque S. C. ut duo ædiles ex patriciis, rogante Dictatore, a populo crearentur: atque ita in posterum additi sunt ædiles duo, qui ab sella curuli, qua utebantur, curules sunt appellati. Cumque initio ex patriciis crearentur, progredientibus temporibus, etiam his magistratus cum plebe fuit promiscuus: ut non modo ædiles plebis, sed etiam curules ex plebe sæpe crearentur. Primique creati sunt ædiles curules anno A. U. C. CCCLXXXVII. Cneus Quinctius Capitolinus, & Pub. Cornelius Scipio, L. Sextio, & L. Æmilio Mamerco Coss. Hi plura munera cum ædilibus plebis habuere communia, veluti annonæ curationem, pluriumque rerum cognitionem; præcipue vero curam gerebant Sacrarum ædium, publicorum locorum, & tutelam urbis. Hi & curabant ludos, eosdemque proprio sumtu magistratum ineuntes populo dabant: quorum plerumque magnificentia (ut est ambitio in primis honorum gradibus præceps) privatas opes exsuperabat: unde profuso patrimonio, contractoque magno ære alieno, spoliis provincialium deinceps jacturam reparare cogebantur. Horum laborum, & sumtuum præmio, antiquiorem in Senatu dicendæ sententiæ locum impetrabant, & togam prætextam, & sellam curulem, item jus imaginis in posteritatem transmittebant. Matura hujus magistratus ætas erat annorum 37. præcipuam autem jurisdictionem exercebant in rebus venalibus, & rerum corruptarum vitium observabant, & fraudes aut præcavebant, aut redhibitionibus emendabant. Propterea, Prætorum instar, his de rebus edictum proponebant, quo populus admonebatur, ac docebatur, quam rationem ædiles tenere vellent anno sui magistratus in reddendo jure: unde Hegio apud Plautum ita loquitur de parasito festive legem ferente in laniones, & piscatores:

Euge ediciones ædilitias habet.

Quod edictum, non minus quam prætorium Jurisconsultorum commentariis exornari meruit, ut partem juris honorarii constituerit. De quibus enim edicebat Ædilis, edicere poterat & Prætor, & deficientibus ædilibus, judicium transferebatur ad Prætorem. (*d*) Ex edicto igitur ædilitio, actiones manabant contra venditores rerum vitiatarum, & corruptarum: quarum altera actio *redhibitoria* dicitur; altera *quanti minoris*. Priori venditio tota rescindebatur, & rei vitiosæ venditor cogebatur rem suam, reddito precio, ab emtore recipere. Posteriori actione contractus rescindebatur ex parte, repetita precii portione, quæ deerat rei venditæ; sive reddito a venditore eo, quo minoris reperta fuit res, quam fuerat indicata, quæ actio æstimatoria dicebatur. Duos præterea ædiles Cæsar addidit a mandata sibi re frumentaria Cereales nuncupatos. (*e*) Nunc ad J. C. auctoritatem, & artem accedamus. (*)

CAPUT XL.

De Jurisprudentia.

PUblica voluntas legibus concredita, non modo ministrum postulat, cujus voce civibus expromatur, quod munus est magistratuum: sed, præter legem, ipsa

(*a*) *De ling. lat. lib.* 4. *pag.* 20.
(*b*) Dionys. *lib.* 6.
(*c*) Liv. *lib.* 6. *cap.* 42. & *l.* 7. *cap.* 1. & 2.
(*d*) Cujac. *observation. lib.* 8. *c.* 38. *ex Dionys. lib.* 53.
(*e*) Dionys. *lib.* 43. *sub fin.* Pompon. *lib.* 1. *de orig. jur.*
(*) Ad exemplum ædilium Romanorum creati ædiles in Coloniis & Municipiis, de quibus plenissime egit V. Cl. Everardus Otto, libro singulari.

ipſa magiſtratuum auctoritas comitem, atque adjutricem flagitat ſapientiam: quæ, pro re nata, ei ſubveniat, indicetque quorſum, & quouſque ſententia legis ratione ducta procurrat; unde deflectat, quo diffundatur; denique quando extendenda ſit, aut retrahenda: quod moralis philoſophiæ præceptis, & dialecticorum regulis expeditur. Præterea leges ævo ſuo notis, atque perſpicuis verbis expreſſæ, conformatæque ad ſui morem ſeculi, progredientibus temporibus, obſcurantur: quia longinquitas temporis, aut exuit hominibus mores priſcos, adductis novis, aut excutit e memoria, communique loquendi conſuetudine priſca vocabula, ſenſu illorum immutato: atque ita legum lux eripitur oculis civium, & nox offunditur publicæ voluntati, niſi præſto ſit aliquis morum, verborumque vetuſtorum gnarus, atque peritus, qui ſeptam priſcis vocabulis, & moribus legum ſententiam diligenter evolvat. Quamobrem e philoſophia, rectaque ratiocinandi norma, quæ abſtractas a rebus ſingulis leges aptat, adglutinatque negotiis: & ex antiquitate, atque perſpecta proprietate vocabulorum, tanquam e germanis radicibus, juriſprudentia conſurgit: quæ, cum ſit moderatrix & interpres legum, boni & æqui ars a ſuis cultoribus appellatur. Hoc apud Græcos munus, præſertim Athenis, fere præſtabant oratores: qui dum cauſas agebant, leges obſcuras, aut incertas, ex uſu ſuo explicabant, eoque vim ingenii, & rerum peritiam conferebant: quo Judicum voluntatem, & populares adfectiones ad clientis, vel cauſæ ſuæ utilitatem traducerent: quorum interpretationibus privati commodi ſtudium, neceſſitaſque defenſionis, & ſuſpicio mercedis acceptæ fidem adimebat. Verum Romæ legum interpretandarum ars longe gravior fuit, & ſanctior: non enim, ut apud Græcos, conducebantur interpretes; ſed ii tantum accipiebantur, quibus eam auctoritatem ſumma ſcientiæ, atque virtutis opinio tribuiſſet, quique hunc laborem nulla lucri cupiditate, ſed civium juvandorum ſtudio ſuſcepiſſent. Principio enim, ut diximus alibi, legum interpretationes tanquam oracula e collegio Pontificum proferebantur, poſterioribus vero temporibus, qui fide, atq; auctoritate ceteris anteiret, quique ſpectata virtute apud cives eſſet, is ſeſe publice ad reſpondendum dabat. Tantique apud Romanos id æſtimabatur, ut nobiliores, (**) & ſapientiores hunc laborem non refugerent: imo & ad ea quoque deſcendebant, quæ apud Græcos, nonniſi per pragmaticos, & legulejos ſubſervientes oratoribus expediebantur. Itaque tanto in honore præ ceteris gentibus jus civile apud Romanos erat, ut hæc ſcientia eximia, & peculiaris Romanorum fuerit: cujus inventores ipſi & habebantur, & erant. Unde Juriſconſultis æque, atque ſummis exercituum ducibus, maximiſque Oratoribus, potiores gradus in Republica patebant. Clariſſimus enim quiſque atq; ingenioſiſſimus, vel ſimul cum oratoria facultate juriſprudentiam conjungebat; vel, ſi a clamoribus fori ſeſe ſtudio quietis in juventute, aut in ſenectute tædio negotiorum avocaret, ad jus civile profitendum, tanquam in portum ſe recipiebat. Eo etenim ſtudio duo, quæ maxime in civitatibus pollent, ingenii laus, & exiſtimatio prudentiæ continebantur. (*a*) Hinc apud Romanos jus civile a recta ratione ductum præſtantioribus artibus excolebatur: cum jus aliarum gentium rude prorſus eſſet, & inconditum. Quam autem auctoritatem in publicis negotiis magiſtratus; eandem in privatis prope afferebant Juriſconſulti: qui ſingulis civium contractibus, teſtamentis, & litibus, ſuis conſiliis præſto erant, vel cavendo; vel ſtipulationes, & teſtamenta dictando; vel diſſenſiones, atque diſcordias arbitrio ſuo componendo. Quam ob cauſam, aut domi ſedentes excipiebant conſultores, aut ambulantes tranſverſo foro conſilii ſui copiam faciebant: aut amicis in judicio diſceptantibus operam dabant. Pluribus autem ſcripto-

(**) Qui ſplendor juriſprudentiæ dein nimium quantum obſcurari cœpit, cum civilis ſcientia libertorum artificium eſſet. Mamertinus *in Panegyr. c.* 20. & ſervus Scytha a cive Antiochenо emtus, jus profiteretur. Photius *in Biblioth. cod.* 271. & nomen Ulpiani pro piſce vel edulio haberetur. Ammianus Marcellinus *lib. XXX. c.* 4. Præſtantiam juriſprudentiæ Romane præ Græca pluribus extulit Gravina in oratione pro Romanis legibus ad magnum Moſchorum Regem.

(*a*) Cic. *de orat. lib.* 2.

ptorum generibus Jurisconsultorum doctrina proferebatur. Nam initio Jurisprudentia in Pontificum Sacrario latens sancta erat & secreta disciplina, quæ nullis adhuc mandata scriptis arcano tradebatur. Promta sane erant, & pervulgata civibus jura, utpote brevi oratione conclusa, & publicis proscripta tabulis: usus tamen legum, sententia illarum abstrusior, earumque interpretandarum, atque tractandarum ratio, quæ non tam ex auctoritate publica; quam ex certorum hominum ingenio deducitur, quæque jurisprudentia nuncupatur, erat in ipsorum interpretum potestate.

CAPUT XLI.
De disputatione fori.

CUM enim ambiguitas aliqua juris occurreret, prudentes viri convenientes, & inter se disputantes occultam legum vim contentionibus vexatam, & e profundo suæ obscuritatis excussam exprimebant, tradebantque populo sensum a majori parte comprobatum. (*a*) Quæ disputatio fori appellabatur. Eaque ratio tractandi juris civilis absque scripto, eaque prudentum auctoritas ad juris interpretationem instituta, peperit jus illud, quod sine scriptis venire dicitur. Quamvis postea sententiæ a fori disputatione procedentes mandarentur scriptis. Hinc Ulpianus, Venulejus, Triphoninus, aliique Jurisconsulti, libros disputationum inscripserunt: quibus complectebantur jus a prudentibus illatum, atque, ut Gellii verbis utar, tacito & illiterato hominum consensu, moribusque receptum: (*b*) quo continebatur usus, atque tritura fori, & auctoritas Jurisconsultorum: (*c*) quæ aut communi Juris civilis appellatione, aut peculiari jurisprudentiæ nomine appellabantur. Hinc responsa, quæ privatim antea dabantur consulentibus, vel ab ipsis scripta Jurisconsultis, vel ex ore ipsorum excepta, (*d*) Judicique relata. Quibus responsis Judices plurimum tribuebant, non quidem ut postea, jussu publico, legeve ulla: sed tacito populi consensu, & quadam auctoritate, atque commendatione sapientiæ, longo, rectoque respondendi usu civibus comprobatæ. (*)

CAPUT XLII.
De respondendi jure.

INitio enim jus civile professurus propriarum virium confidentia populo præbebat se. (*e*) Primus Augustus publicam Jurisconsultis tribuit auctoritatem; jussitque, ut respondendi facultas non amplius e privato consilio, (*f*) sed ex Principis beneficio prodiret. Quod & nostris temporibus tenet. (**)

(*a*) Pomp. *l.* 2. §. 2. *de orig. jur. ubi* Cujacius *Exemplum habemus* Justiniani *C. de vet. jur. enucl.*

(*b*) Cujac. *ad l* 2. §. 2. *ff de orig. jur.*

(*c*) Cic. *in Top. & 2. de Invent.* Ræward. *de auctor. prud. c.* 14.

(*d*) *Leg* 2. §. 47. *& ut obiter ff. de orig. jur.* Brissonius *de form. lib.* 3. *in fine.*

(*) Unde ad disputationem fori referri debent jus, quod dicitur receptum, receptæ quæ dicuntur sententiæ. Ejusdem generis est jus, quod post multas varietates obtinuisse dicitur in *L.* 32. *D. de O. & A.* & passim. Nota Q. Mucii & Supplicii controversia de societate inæquali in lucro percipiendo, damno pensando, cujus mentio in *L.* 30. *D. pro Socio, & in* §. 2. *J. de Societate.* Nec minus celebris quæstio, an partus ancillæ in usufructu sit, agitata inter M. Manilium & Lælium Brutum, cujus præter Ciceronem meminit Ulpianus in *L.* 68. *pr. D. de usufr.*

(*e*) Cujac. *ad l.* 2. §. 47. *vers. & ut obiter ff.* de *orig. jur.*

(*f*) *Leg.* 2. *ff. de orig. jur.* §.47. *l.*2. *C. de advoc. divers. jud. & l.*7. *de profess. & med. C. lib.* 10. *& l.*1. *C. Theodos. de resp. prud.*

(**) Veterem tamen morem de jure respondendi restituit Adrianus, qui iis omnibus respondendi facultatem dedit, qui studiorum pollerent fiducia. Pomponius *in L.* 2. *D.* §. *ult. de O J.* Hodie contra, ut auctor observat, principis fere beneficio responsa dantur, sive ab integris Collegiis, veluti a Rota Romana redduntur, sive suppeditentur a privatis Doctoribus. Nam his quoque in Academiis publica auctoritate respondendi potestas conceditur, etsi eveniat interdum, ut hi Doctores vitio creati juris omnis tam publici quam privati, tam sacri quam profani, sint imperiti. Quod est ex malo more, quo pro dignitate Jurisconsulti grandis passim pecuniæ summa solvi solet, cujus illecebris animi Promotorum interdum deliniuntur. Exemplo fuit avaritia Doctorum Italorum. Jason enim & Alciatus L. imo C. aureos exegisse dicuntur pro bulla, ut vocant, Doctorali. Cujacio quoque manus, credo, inauratæ erant, cum lauream Doctoralem Marquardo Frehero, etsi egregiæ indolis puero, conferret anno ætatis decimo tertio. Quis enim juris peritiam expectet a puero impubere? si saltem decimum septimum ætatis annum superasset, exemplo uti poterat Nervæ filii, qui tot annorum adolescens, aut certe non multa major de jure publice reponsitasse dicitur in *L.*1. §. 3. *D. de Postul.*

CAPUT XLIII.

De auctoritate prudentum.

TAntum autem inde Jurisconsultorum auctoritas valuit, ut imperaret etiam sententiis Judicum: quibus minime recedere licuit ab opinione illa, quam aut nemo Jurisconsultus palam oppugnasset, si unum tantum haberet auctorem; aut omnes unanimes adprobassent: ita enim accipio, quod scribit Justinianus in Institutionibus: (*a*) nam in contrariis Jurisconsultorum responsis, cur non licuerit Judicibus vertere sese utro vellent? qua de re in *Codice Theodosiano lib.* 1. *tit.* 4. traditur regula, & discrimen sententiarum veterum Jurisconsultorum, quos Principis adprobavit auctoritas. Dabantur etiam responsa per epistolam, quando per epistolam petebantur. Cujusmodi exempla invenimus in Digestis. Ceterum quia tanta erat Jurisconsultorum in Judiciis auctoritas Principum imperio fundata; consueverunt responsa obsignata tradi Judicibus: ne si res patuisset, eventus causæ ante sententiam Judicis palam fieret. (*b*) Cœpit autem juris interpretatio mandari scriptis post illata in Italiam studia Græcorum. (*c*) Id tamen incondite fiebat, ut illis temporibus, & sine arte. Quamobrem singula negotia, singularum personarum nominibus, ut proposita essent, atque agitata, describebantur: neque ad certum genus causarum, & infinitam quæstionem abstrahebantur: nec generibus definitionibusque constitutis, res postea tribuebantur in partes, ut jus civile certa, constantique ratione tradi posset: (*d*) quod suo tempore, & desiderabat Crassus, & se præstiturum sperabat. (*e*) Princeps autem Tiberius Coruncanus, fertur, sese publice ad respondendum dedisse, discipulosque habuisse, qui & doctrinam illius addiscerent, & responsa magistri exciperent. (*f*) A Coruncano autem ad Servium Sulpicium jus civile scriptis quidem, sed sine arte ulla committebatur. Servius Sulpicius primus dialecticis regulis disposuit jurisprudentiam, adhibuitque artem, qua & genera componi cœperunt, & distingui partes, & definitiones concipi, colligique regulæ: ut per hanc artem universa etiam philosophia, quæ ad mores pertinebat, in jus civile manarit, & simul cum ea philosophorum rixandi cupido, in tranquillam antea scientiam penetrarit. Cum aliter sentirent Jurisconsulti, qui a Stoicis essent; aliter qui a Peripateticis, vel Epicureis: quodque sua quisque a familia imbiberat, in Jurisprudentiam refunderet. Ex interpretationibus igitur Jurisconsultorum in morem transeuntibus, & legum asperitatem verecunde, ac furtim lenientibus, ortæ sunt regulæ Juris æquitatis ratione temperatæ: quæ deinde influxerunt in edicta magistratuum, (*) atque decreta Principum; itaque duritiem perdomuerunt vetusti, ac directi juris. (*g*) Hujusmodi sunt usus codicillorum, actio doli, & actiones illæ fere omnes, quas utiles appellamus: quia non ex directo, & scripto jure; sed ex utili, & æqua Jurisperitorum interpretatione processerunt: & exheredatio posthumi, ac differentia exheredationis filiorum, ab exheredatione filiarum, & nepotum; (*h*) & Aquilianæ stipulationes, auctore Aquilio Jurisconsulto; & variæ successionum differentiæ. (*i*) Item regula Catoniana, & substitutio pupillaris; (*k*) & prohibitio donationis inter virum, & uxorem; & ut soli magistratus mandent jurisdictionem, (*l*) utpote sibi jure suo competentem, (*m*) non alieno beneficio; & ne pupilli sine tutore aucto-

(*a*) *Tit. de jur. nat. gent. & civ.*

(*b*) Rævard. *de auctor. prudent. c.* 14.

(*c*) Cic *de orat.*

(*d*) Cic. *de orat. lib.* 1.

(*e*) Pompon. *de orig. jur. l.*2. § *jur. civil. scient.* 35.

(*f*) Cicer. *de orat & in Brut.*

(*) Responsis tamen Jurisconsultorum, post tempora Augusti, qui vim iis juris concesserat, Majestatem Prætoris imminutam, ejusdemque regnum forense tandem penitus eversum fuisse, cum cura demonstrat Heineccius *Antiquit. T. I. p.* 67. Fuit igitur hæc Augusti concessio inter artes Imperii, quibus id agebatur, ut pristina magistratuum potestas pedetentim enervaretur & caderet. Notanda interim juris capita: quæ, tanquam auctoritate prudentum introducta, paulo post a Gravina recensentur.

(*g*) *Instit. de Codicill.* Cic. *de off. lib.* 3.

(*h*) §. 1. *Instit. de exhered. liber. leg. ult. C. de liber præter.*

(*i*) §. *est autem Inst. quib. mod. tollitur oblig.*

(*k*) *l maximum vitium Cod. de lib. præter.*

(*l*) *L.* 2. *ff de vulg & pupill.*

(*m*) *L* 1. *ff. de donat. inter vir. & uxor.*

auctore obligentur. (a) Quibus addendæ sunt omnes regulæ juris & bonæ fidei judicia sub ea formula: *ut inter bonos bene agier oportet*, & actio rei uxoriæ, & ex receptiori sententia, inofficiosi testamenti querela. Denique quidquid a Jurisconsultis morum, & consuetudinis, & recepti juris nomine fertur, omne ipsorum auctoritate prodiit, ac versum est in usum. Multa enim ex certis, ac privatis casibus, in populum traducta sunt universum, exceptaque a Jurisconsultis, civili ratione munita fuerunt; posteaque rerum judicatarum constantia firmius hæserunt. (b) Cumque his aggregandæ sunt formulæ solemnes, & cautiones, & actiones legis, quæ omnia jam ostendimus deberi Jurisconsultis.

CAPUT XLIV.

De Jurisconsultorum Philosophia.

Et quoniam, ut diximus, ad prudentiam Romanorum fuit adtributa philosophia (*) Græcorum; plura dogmata versantur in jure civili, quæ philosophorum

E 2 rum

(a) *L. more ff. de jurisd. omn. Jud.*

(b) Cujac. *ad l. 2. ff. de orig. jur. §. his legibus 5.*

(*) De Stoica Jurisconsultorum Philosophia, idem docendo Gravinæ præiverant Cujacius *obs. Lib. XXVI. c.* 40. & Merillius *obs. L. 1. c. 8. sequent.* De eadem librum se singularem affectum habuisse, M. Aurelius Galvanus scribit, *de usufr. c. 1. §. 1.* Sed his non credulus Paganinus Gaudentius *de Philosophia apud Romanos cap.* 43. negabat, Philosophiam, quæ in jure regnat, Stoicam esse. Argumenta pro Stoica JCtorum Philosophia concinne complexus est Gravina, sed, licet, insectemur Stoicos, ne soli Philosophi sint. Primum igitur quod Zeno suos ad res civiles gerendas admittit, haberet aliquam vim, si omnes reliquæ Sectæ Philosophorum suos ab iis avocassent; quamvis & ea vis exigua esset, quia dudum bene administrata Respublica erat, antequam Philosophi Romæ innotescerent. Definitionem legis, laudata eorum sapientia, a Stoicis petit Marcianus; Philosophorum contra nomine solos Epicureos intelligere videtur Alfenus *in L. 76. D. de judiciis*. Vocabulorum indagare originem, cum Grammaticum; concisis in oratione numeris uti, cum Rhetorem magis, quam Philosophum designet: nihil inde proficitur ad rei summam, quod JCti quoque verborum proprietati student, & brevibus in sententiis numeris utuntur. Atqui regulis & principiis Stoicorum delectantur. Cedo quibus? an opinionibus Stoicorum singularibus, seu, si mavis, opinionum portentis illis, quæ παράδοξα appellant. Imo minime; eum enim, qui partem acervi frumenti abstulerit, totius acervi furem esse, negat Ulpianus in *L. 21. pr. D. de furtis*, contra sententiam Stoicorum, qua ii omnia peccata æqualia putabant. Quodsi ii omnes Stoici sunt, qui allusionibus pro definitionibus utuntur, nemo veterum Stoicus non erit. Delectantur enim iis omnes Theologi, Medici, Jurisconsulti veteres. JCtos vero præterea a definiendo cohibebat invidia, qua plebem juris ignorantia premebant, ne ipsorum facile consilio carere possent. Quare minime φιλοεὶξοντες erant, multoque minus ea definiendi libidine pruriebant, quæ recentiores quosdam invasit, & quam in Feltmanno deridet Ulricus Huberus, Justitiæ cum se sacerdotes appellant, veramque non simulatam Philosophiam colere profitentur, magis est, ut umbraticam Stoicorum sapientiam contemnere videantur, quam quod ea magnopere delectentur. Jurisprudentia iis rerum divinarum & humanarum scientia definitur, non quod & Stoicis Philosophia earundem rerum notitia dicitur, sed quia Jus Pontificium magna pars erat juris civilis, utique quæ ad sacra, ad vota, ad ferias, ad sepulchra & si quid ejusmodi est, pertinet. Nulla autem Philosophorum secta adeo humanitatis oblita erat, quin suis societatis humanæ commendaret commoda. Soli porro Epicurei a Stoicis, credo, dissentiunt, quando hi, omnia hominis causa nata esse, ajunt. Ceteri, qui hunc orbem a Deo, auctore provido, profectum esse profitebantur, orbem aut nulli, quod providentiæ adversabatur; aut usui hominis, animalis omnium nobilissimi destinari, concedere cogebantur. Ergo non magis Stoica, quam Platonica, aut Peripatetica est hæc sententia. Præterea rationibus hæc ratio jure annumerabitur claudicantibus. Quid enim! Si in usufructu non est fœtus mulieris, quia natura omnia hominis causa produxit, nec in dominio, vi ejusdem erit rationis. Usuras Seneca quando humanæ cupiditatis extra naturam quæsita nomina appellat, quid aliud agit, quam ut avaritiam compescat & reprimat fœnebre malum? Jurisconsulti contra, cum usuras natura provenire negant, sed jure percipi, ajunt, usuras non naturalibus quidem fructibus accensent, sed tamen habent pro civilibus, naturæ earum convenienter. Neque enim e re ipsa, ut poma, uvæ, frumenta, olivæ, fœnum & silva cædua naturæ vel solius ope, vel industria humana cooperante concipiuntur; sed legum beneficio obveniunt, vice mutua utilitatis ejus, quam ex pecuniæ usu mutuatarius capit. Septennes ætatis gradus jam Solon epigrammate celebraverat, dudum antequam Stoici essent. Mitto Hippocratem, quia non est, cur Medicorum principi testimonium denuntiem in re quotidianæ experientiæ, eademque vulgo notissima. Maternorum porro viscerum latens onus, infantem nondum editum, hominem, imo animal esse, negant Jurisconsulti: idem Stoici putasse dicuntur Plutarcho, quod mirum, cum ipsas virtutes, justitiam, fortitudinem, prudentiam, animalia appellent, ut patet ex Seneca *epist.* 113. Sed demus id Plutarcho de Stoicis. De Jurisconsultis vero idem inde colligitur, quod spem tantum animantis, adeoque non animal ipsum ex lege regia peremisse dicitur in *L. 2. D. de mortuo inf.* qui mulierem gravidam,

rum ſcholam, ac Stoicam præcipue redolent. Hæc enim maxima doctrina ideo in jure civili dominabatur, quia Zeno a rebus gerendis minime, (*a*) ut aliæ ſectæ philoſophorum, avocabat. Jubebat enim Chryſippus, niſi prohiberetur, *πολιτεύεσθαι τὸν σοφὸν*, & Tacitus. (*b*) *aſſumpta etiam Stoicorum arrogantia, ſectaque, quæ turbidos, & negotiorum appetentes facit*. Unde Marcianus & ipſe Stoicus eorum ſapientiam extollit. Hinc multa juriſconſulti traxerunt e conſuetudine Stoicorum. Item enim atque Stoici vocabulorum originem, atque proprietatem veſtigabant, (*c*) brevibuſque atque conciſis numeris concludebant ſæpæ ſententias. (*d*) Multa etiam ſunt in jure noſtro tum dicendi genera, tum regulæ, atque principia juris e Stoicorum ducta principiis. Ut enim Stoici virtutis; ita & juriſconſulti ſeſe juſtitiæ Sacerdotes appellabant: (*e*) ut illi ſapientiam, ita & hi juriſprudentiam rerum divinarum, & humanarum ſcientiam definierunt. (*f*) Legis definitionem nobis Marcianus tradit a Stoicis. (*g*) Ab eorum doctrina commendatio eſt illa ſumma humanitatis, & mutuæ benevolentiæ ſtudium, ad mutuam opem. Nam Stoici, referente Tullio, (*h*) dicebant, communem eſſe hominum inter homines, & naturalem commendationem: (*i*) noſque Seneca docet, cognatos eſſe natura. Eadem ratione juriſconſulti cognationem quandam inter nos natura conſtitutam eſſe tradebant; ideoque negabant, fas eſſe homini hominem inſidiari, (*k*) Et Papinianus ait, beneficio affici hominem, hominis intereſſe. (*l*) Hominem porro in fructu eſſe juriſconſulti negarunt: (*m*) quanam ratione ducti, niſi quod natura omnes rerum fructus, hominis cauſa, comparaverit? quod eſt a Stoicis, qui cetera hominum cauſa nata eſſe dicebant. (*n*) De uſuris eandem, atque Stoicorum natio juriſconſulti ſententiam tulerunt: illi enim uſuras vocarunt humanæ cupiditatis extra naturam quæſita nomina: (*o*) juriſconſulti autem dixerunt, uſuras natura non provenire, ſed percipi jure. (*p*) Intervalla naturæ ſeptenis annis juriſconſulti ſimiliter, atque Stoici diſtinguebant. Hi enim ſeptimo quoque anno aliquid novi exiſtere in humana natura obſervabant: puer enim ſeptennis dentes mutat; in alterum ſeptennium pube veſtitur; tertio ſeptennio barbam induit; quod elegantiſſimis elegis antea Solon expreſſerat. Unde ſeptimo anno pueritia; (*q*) quarto decimo vero pubertas definitur, exemplo Stoicorum a compluribus juris auctoribus, quorum opinio prævaluit. De fœtu etiam, qui eſt in utero matris, juriſconſulti noſtri proxime atque Stoici exiſtimarunt: non enim animal, ſed portionem ventris materni plerique illum duxerunt: inter quos Ulpia-

dam, non exſecto partu, ſepeliverit. Agnoſco ſimilitudinem, ſed legem regiam ſimul latam animadverto, dudum antequam Zenonis nutrix naſceretur. In computatione Falcidiæ quoque placuit, ut fructus poſtea percepti, qui maturi mortis tempore fuerant, augeant hereditatis æſtimationem, excepto ventre, quia partus nondum editus homo non recte fuiſſe dicitur, in *L. 9. D. ad leg. Falcid.* quod quid aliud, quæſo, vult, quam, minime in hereditatis computatione hominem dici poſſe partum, qui antequam edatur, æſtimari & vendi nequeat? Quid denique verius & ad popularem ſenſum accommodatius dici poteſt, quam, in ventris inſpectione, partum, mulieris portionem, vel viſcerum eſſe? Imo non tantum non Stoica, ſeu *παράδοξα* eſt ſententia, quæ eum pro ſpe magis animantis vel hominis, quam pro animali vel homine ipſo habet, ſed etiam omnium veriſimillima. Neque enim ſua ſponte movetur infans in utero matris nondum perfectus, neque ſentire intelligitur, neque nutritur ſuapte, etſi his præcipue animalia cenſeantur.

(*a*) Laert. *in Zenon.*

(*b*) Tac. *lib.* 14. *c.* 58. *annal.* Plutarch. *περὶ ϛωικῶν ἐναντιωμάτων*.

(*c*) Senec. *ep* 88. Cic. *de fin.* 3.

(*d*) Laert. *in Zenon.* Arrian. *lib.* 1. *c.* 20. Senec. 1. *de benef. c.* 3.

(*e*) Diog. Laert. *in procem. & in Zenon. Ulp. l.* 1. *ff. de juſt. & jur.* (*f*) Senec. *epiſt.* 89.

(*g*) *L* 2. *ff. de legibus.*

(*h*) L. 3. *de finib.*

(*i*) *Epiſt.* 95.

(*k*) L. 3 *ff. de juſt. & jur.*

(*l*) L. 7. *ff de Serv. export.*

(*m*) *L. vetus* 68. *ff de uſufr. & quem quis ut fruat.*

(*n*) Cic. *l.* 3. *de finib.*

(*o*) Senec. *lib* 7. *de benef. c.* 10.

(*p*) Senec. *lib.* 7. *de benef. c.* 1. Cenſorin. *de die natal. c.* 14 Artemid. *lib.* 2 *ὀνειρ c.* 73. Varr. 5. *de ling. lat.* Macrob. *lib.* 1. *in ſomn. Scip. c.* 6. Iſidor. *lib.* 11. *orig. c.* 2.

(*q*) Ulp. *l.* 1 § 2. *ff. de admin. & peric. tutel. l. ſi infanti, cod. de jur. delib.*

Ulpianus ait: (*a*) *Partus enim antequam edatur mulieris portio est, vel viscerum.* Quam sententiam Stoicis tributam scimus.

CAPUT XLV.

De Jurisconsultorum sectis.

QUo autem in Jurisconsultis una cum doctrina etiam Philosophorum ingenium agnoscas: ecce tibi post intextam jurisprudentiæ philosophiam, ex disputationibus; & jurgiis opinionum, & scholarum nata varietas, Scissa est enim jurisprudentia in duas familias, quarum altera Cassianorum erat, altera Proculianorum. Origo dissidii ab Attejo Capitone, & Antistio Labeone; quorum alter fuit ab Ofilio, alter a Trebatio institutus: utrique tamen oriundi a Tuberonis disciplina. Attejus Capito, quæ a majoribus tradita fuerant, constantius tenebat, & verbis, atque institutis hærebat firmius; Labeo vero mentis quodam ardore sublatus, indulgebat ingenio, innixusque propriæ sapientiæ, sibique amplius permittens, provehebatur in altum, & novitate ducebatur. Itaque plura intulit, vel ignota, vel intentata veteribus. Ingenium Præceptorum sui cujusque discipuli expressere: atque Attejo quidem successit Masurius Sabinus, unde ex quorundam sententia Sabiniani; Sabino Cassius, unde Cassiani: Labeoni vero successit Proculus, & Nerva Pater, & Pegasus: unde Proculiani, & Pegasiani. Atque in illos Attejus religionem vetustatis, in hos Labeo libertatem transmisit novitatis. Mansit autem hoc dissidium ortum sub Tiberio ad Antonini tempora; hosque utraque secta præcipuos habuit auctores: quorum seriem hoc ordine sub oculos ponendam duximus a Gothofredo juniore sumtam.

Sabiniani.	Proculiani
Cassiani	Pegasiani.
Sub Augusto.	
Atejus Capito Ofilii discipulus	Antistius Labeo Trebatii discipulus.
Sub Tiberio	
Massurius Sabinus	Nerva Pater.
Sub Cajo Claudio Nerone	
Cajus Cassius Longinus, a quo Cassiani.	Proculus, unde Proculiani.
Sub Vespasianis.	
Cœlius Sabinus, a quo Sabiniani.	Nerva filius, & Pegasus, a quo Pegasiani.
Sub Trajano, Adriano, Antonino Pio	
Priscus Javolenus	Celsus Pater.
Alburnius Valens	Celsus filius.
Tuscianus	Priscus Neratius.
Salv. Julianus.	

Quorum contentiones, & dissidia, inclinante jam jurisprudentia, & remittente ingeniorum ardore, deflagrarunt. Hujus discordiæ plura vestigia supersunt in libris juris; multasque retinemus reliquias conflictantium inter se scriptorum: quas Tribonianus cavere non satis potuit; quamvis Justinianus miram locorum concordiam polliceatur. Quibus promissis misere torquet eorum ingenia, (*) qui fide illius dif-

(*a*) *L.* 1. §. 1. *ff. de vent. inspicien.* Papinian. *l.* 9. *ff. ad leg. falcid.*

(*) Imo diversæ sectarum sententiæ parum remorantur juris studiosos, etsi vulgo tradi soleat, cum Geminationibus & Emblematibus Triboniani inter nævos juris Romani, exundare etiam opiniones Jurisconsultorum, studio sectæ discrepantes. Pleraque enim veterum dissidia dudum ante Justinianum constitutionibus principum anteriorum composita erant. & si quid controversiæ superesset, id fere L. Decisionibus Justiniani abolitum novimus. Proinde contrariarum ex sectis sententiarum rarissima in jure vestigia supersunt, si ea excipias, quæ Historica de iis ratione referuntur. Antinomiæ præterea in jure paucæ & in quibus ipsis conciliandis nihil prosunt regulæ de Sectis traditæ. Earum certissima est, qua Sabinus veterum auctoritatem secutus, Labeo contra novaturiendi studio ductus dicitur. Nititur ea fide Pomponii, potestque comprobari exemplis compluribus, præcipue de Sabinianis. Ecce enim Sabinus & cum Sabino Cassius veterum sententiam probare dicuntur in *L.* 27. §. 21. *D ad legem Aquil. in L.* 3. §. 18. & 19. *D. de A. P. in L.* 31. *D. ad leg. Falcid.* Ille contra novandi pruritus, quo contraria Secta ferebatur, etsi parciora sui in jure vestigia reliquerit: novitatis tamen studio Labeo usuras in societate obtentu ejus quod interest primus præstari jussisse videtur *in L.* 60. *D. pro Socio* ut observavit Gerardus Noodt *de fœnore & usuris l. I. capit.* 5. Secunda regula est, quod Sabiniani simplicius rationes subducunt, quam Proculiani. Sic Sabiniani putabant, emtionem etiam

difficultates ex repugnantia sententiarum injectas propriæ malunt ignorantiæ, quam alienæ negligentiæ assignare. Quod sæpenumero Cujacius monet. Itaque plurimum refert scire, quam quisque sectam jurisconsultus amplectatur. Cumque hoc maxime differant, quod Sabiniani æquitatem: Proculiani summum jus potissimum spectent; variantes hæ opiniones in re universa susceptæ, varias etiam, atque diversas certis in juris articulis peperere sententias. Nec parum auxit hæc dissidia Stoicum philosophandi genus: (*) cui sese Proculiani magis obstrinxerant. Quamobrem

etiam re pro re data contrahi, cum Proculiani pretium exigerent. Sabiniani eum tantum possidere putabant, qui corpore rem tenet, Proculianis contra, animo etiam possideri existimantibus. Sabiniani in specificatione pristinum novæ speciei dominium continuari putabant, Proculiani contra dominium specificando rumpi, & prævalente rei forma mutari censebant. Sabiniani pubertatem generandi potentia explorabant, Proculiani contra annos metiebantur, opinionem magis hominum secuti, quam substantiam. Liquida est regula per adjecta exempla. Sed præstare ausim, nullius eam de cetero in solvendis juris ænigmatibus futuram potestatis. Tertio loco ad æquitatem proni Sabiniani dicuntur, vergentibus Proculianis ad juris stricti rigorem. Illi enim utilitatis & humanitatis rationem habent in *L. 51. §. 2, D. ad L Aquil. L.20. D. de reb. cred. & L.13. D. de lib. & post.* ex his contra Celsus *in L. 91. §. 3. D. de V. O.* quæstionem de bono & equo esse, ait; in quarum genere plerumque sub auctoritate juris scientiæ perniciose erretur. Hæc quoque regula magis a parte Sabinianorum munita est, quam a parte Proculianorum, sed si vel verissima est, usu tamen in decidendis juris controversiis penitus destituitur.

(*) Remittere hoc loco auctor videtur a sententia superiore, qua omnes JCtos Stoicis favisse dixerat. Subsistit enim in solis Proculianis. Sed de his quoque idem parum verisimiliter dicitur. Laborarunt Labeo & Proculus in texendis conjunctionum & disjunctionum regulis: idem Stoici facere non dedignati sunt. Sed inde plus sequitur, quam quidem hoc loco sequi debebat. Si enim Stoici sunt, quotquot de verborum figuris disquirunt, JCti omnes Stoici erunt; omnes enim in titulo de verborum significatione de vocum proprietate disputant. Induerunt igitur Jurisconsulti personam interdum Grammatici, poscente id conjectura voluntatis, aut stricto interpretandi genere, non ideo protinus, quibus in hoc cum Stoicis convenit, conveniet etiam in reliquis. Formam, veluti navis, sine materia, veluti tabulis, intelligi posse rei convenienter Seneca monet; eadem materiam absorberi Proculus ait, quæ sententiæ minime sunt eædem. Annos pubertatis JCtos ab Hippocrate, non a Stoicis didicisse, supra monitum est. Mortem voluntariam non soli Stoici apud Romanos obibant. Pomponium certe Atticum Epicureum fuisse, novimus. Fuerit ea proinde jure Romano non prohibita, nec punita, nisi in his, qui ob metum pœnæ se occidissent, ut censet Cornelius van Bynkershoek *Obs. L. IV. cap. 4.* nec tamen ideo solis id Stoicis acceptum feremus. Imo horum sententiæ id parum consequens erat; cum enim sapientem suum nulli injuriæ, nulli contumeliæ obnoxium, doloris autem expertem adeo fingerent, ut etiam in tauro Phalaridis exclamaturum dicerent, quam dulce est, quam hoc non curo: quomodo probare poterant laqueum torquentem, venenum bibentem, præcipitemve sē ex alto mittentem, ne miser esset. Imo Romæ quoque quam invisi & abjecti animi fuerint habiti, qui sibi manus intulissent, ex Virgilio colligas, qui

Proxima deinde, inquit, *tenent mæsti loca, qui sibi letum*
Insontes peperere manu, lucemque perosi
Projecere animas. Quam vellent æthere in alto
Nunc & pauperiem & duros perferre labores.

Servo tamen naturaliter licere in suum corpus sævire, Ulpianus ait *in L. 9. §. 7. D. de Pecul.* & eum, qui tædio vitæ mortem sibi conscivit, lugeri non vetat Marcianus, utut lugeri vetet eum, qui id fecerit conscientia sceleris. Scilicet in illis negligendam censebant injuriam sibi solis illatam, in his vindicandam necem, quæ & aliis obesset. Ille enim civitati interimendo se subducit civem quemvis, hic civem tollit Reipublicæ antea gravem & cujus supplicium aliis terrori esse debebat formidine pœnæ. Plerique porro, exceptis Philosophis, qui insana sibi sapientia jactationis ergo manus inferebant, non temere eo videbantur decursuri, ut tædio vitæ mori decernerent, prævalente dulcedine vitæ, cujus amorem natura ipsa homini indidit. Alia ratio videbatur eorum, qui in vinculis habitant, inibique certam mortem opperiuntur, in primis deficiente, ut inter paganos, spe certa melioris vitæ. Hi facilius arrepturi ferrum aut venenum hausturi fatale videbantur, dilaniati conscientia scelerum & supplicii metuentes atrocitatem. Horum proinde infamiam intendi e publica visum est utilitate. Arithmeticam quoque proportionem Stoici amabant, ajebantque, peccata omnia æqualia esse. Posset aliquis suspicari, neque enim diserte id traditur *in L. 23. C. de legatis*, eandem proportionem Proculianis arrisisse in agro dividendo, si pater familias alicui fundum in solidum legaverit, deinde alii partem ejus dimidiam tribuerit. Verum inde minime confit, Proculianos Stoicis addictos fuisse. Non enim qui proportionem Arithmeticam in conjectura sequitur voluntatis, eam ideo confestim probat in æstimandis peccatis. Quicquid autem in proportione Arithmetica Stoicum est, id eo pertinet, ut omnia peccata sint paria. Legis 23. *C. de Legatis*. Species hæc est. Legaverat aliquis alicui fundum in solidum: deinde alii partem ejus dimidiam. Quidam duplo majorem primi partem esse

mobrem illi multas juris controversias ejus scholæ severitate definierunt: (*a*) cum Julianus, qui ex altera familia erat, subtilitates illas juris, atque nimiam scrupulositatem intrepide contemserit. Consuetudine igitur Stoicorum Proculiani maxime occupabantur in dialecticis; quarum Labeo peritissimus habebatur; (*b*) plurimumque laborabat in regulis conjunctionum, & distinctionum pertexendis, ordinandisque verborum nexibus. (*c*) Igitur illi doctrina imbuti Stoicorum, ex eorundem sententia sæpe pronunciabant. Quamobrem in ea quæstione artifex ne sit speciei dominus, an qui materiæ dominium habet: Proculiani pro artifice stabant: quia ex doctrina Stoicorum acceperant, res non tam materiæ, quam formæ, atque adeo ipsius conditori esse adjudicandas; cum id, quod sunt res, a forma ducant, sine qua materia prorsus est iners. (*d*) Pubertatem a decimo quarto ætatis anno Proculiani auspicabantur, perinde atque Stoici, qui eam potissimum aptam nuptiis ætatem æstimabant. (*e*) Licebat per Stoicos angorem animi effugere voluntaria morte, quod & Seneca sæpenumero prædicat; & Zeno ipse proprio sanxit exemplo: licuit etiam & per Proculianos: siquidem Neratius, qui ea ex familia erat, lugeri vetat eum, qui sceleris conscientia mortem sibi conscivit; non qui tædio vitæ. (*f*) Idque Adrianus, & Antonius Pius adprobarunt. (*g*) proportionem Stoici arithmeticam sequebantur: cum omnia peccata putarent æqualia, æquales virtutes, neque de sapientibus alterum alteri sapientia præstare arbitrarentur (ut enim nec vero quid verius; neque falso quid falsius: ita nullus error, aut crimen alio erat eorum sententia majus) eandemque proportionem amplexos esse Proculianos ostendit *lex vicesima tertia C. de legatis.* Nec mirum, quia Trebatius Labeonis Doctor, a quo Proculiani, crimina omnia exæquabat. (*h*) nam teste Ulpiano, Trebatius putabat eum, qui aurem tangeret alicujus, totum attigisse corpus; & qui dolium aperiret, indeque parum vini auferret, non tantum ejus, quod abstulit furem esse; verum etiam totius: quod Stoicam doctrinam sapit. Quid de Castratorum a Spadonibus differentia? (*i*) Castratos Proculiani morbosos existimarunt, auctoritate Stoicorum, & Cynicorum, quos Lucianus ait rejecisse Castratos inter imperfectos. (*k*) Ideo, si emtor ignorasset, Castratum hominem ab se emtum, Labeo Proculianorum princeps redhibendum censuit, quasi morbo affectum. (*l*) Sed jam ad singulos, & celebriores Jurisconsultos veniamus: ac prius certa jurisprudentiæ genera percurramus.

CAPUT XLVI.

De variis ætatibus Jurisprudentiæ, & de Jurisconsultis antiquæ Jurisprudentiæ.

QUatuor igitur sunt genera jurisprudentiæ a variis ducta temporibus: quo-

---

se volebant ea secundi, quia illi totus, huic dimidius tantum fundus relictus esset, & illi bessem, huic trientem addicebant. Hi civiliter & subtili strictaque ratione rem æstimabant, alii naturaliter dividi fundum volebant, ut singuli legatarii semisses ferrent. Similis species de usufructu proponitur *in L. 19. D. de Usu & usufr. leg* Si quis enim alii fundum, alii usumfructum reliquisset, usufructus tanquam pars dominii, jam priori legatario concessus & postea pro parte tantum ademptus videbatur. *L. 6. D. de Usufr. ear. rer. L. 76. § 2. D. de Leg.* Neglexit in hac specie Imperator simplicitatem naturalem, ut apparet ex §. 1 *J. de Usufr.* cum eam interpretationi strictæ prætulerit *in L. 23. C. de Leg.* Trebatius quoque eum, qui dolium aperit & inde aliquid vini aufert, vel aliquid ex acervo frumenti tollit, non ideo totius dolii, totius acervi furem appellat, quod omnia peccata æqualia putet, sed quod & totum corpus attigisse videatur, qui aurem hominis attigit. Aberrat in eo homo alias peritissimus, quod corpora fluida aut coacervata comparat solidis, & a quantitate sejuncta concludit ad continuam. Everardus Otto *in jurisprudentia Symbolica L. II. capit. 3.* Castratos denique cum imperfectos dicant Proculiani, commune magis hominum judicium quam Stoicorum auctoritatem sequuntur. Quis enim perfectum dicat hominem, cui desit melior pars corporis?

(*a*) *L. ita* 51. §. 1. *ff. ad l. Aquil. l. si tibi pecuniam ff. de reb. cred. l. si ita* 13. *ff. de liber. & post.*

(*b*) Gell. *lib.* 13. *c.* 10.

(*c*) *L. conjunct* 29. *l. sæpe* 53. §. 1. *ff de V.S. l. hæc verba ille* 124. *ff. eod.* Diog. Laert. *in Zenon.*

(*d*) Senec. *epist* 88.

(*e*) Plutarch. *lib.* 5. *de plac. cap.* 25. Tertull. *de anim. c.* 38.

(*f*) *L liberorum* 11. §. 3. *ff. de his qui notant. infam.*

(*g*) *L.* 3. §. 4 *&* 5. *ff de bonis eorum, qui ante sent. l.* 6. §. 7. *ff. de injusto, rupto, & irr.*

(*h*) *L. vulgar. in princ.* 21 *ff de furt.*

(*i*) Gell. *lib.* 4. *c.* 2. *l.* 6. *ff. de lib. & post.*

(*k*) Lucian. *in Eunuch.* (*l*) Gell. *lib.* 4. *c.* 1.

quorum primum antiqua jurisprudentia nuncupatur, quæ statim post latas leges duodecim Tab. prodiit: aspera quidem illa, tenebricosa, & tristis non tam in æquitate, quam in verborum superstitione fundata; eaque Ciceronis ætatem fere attigit, mansitque annos circiter CCCL. Quæ hanc excepit, viguitque annos fere septuaginta novem, media dicitur; superiori longe humanior: quippe quæ magis utilitate communi, quam potestate verborum negotia moderaretur: ductaque interpretum, ac magistratuum auctoritate, leges veteres flecteret ad lenitatem. Huic successit jurisprudentia nova ab Augusti Imperio, anno scilicet ab U C. DCCXXIX. ad Justinianum usque protracta. Editis deinde a Justiniano Novellis, processit jurisprudentia, quæ dicitur novissima, quæque pervenit ad annum Christi DCCLI. a quo tempore jurisprudentia, barbarorum colluvie mersa, usque ad Lutharium latuit Italiæ.

CAPUT XLVII.

De Tiberio Coruncano.

SEd jam præcipuos jurisprudentiæ auctores producamus. Ut autem prætercam Appium Claudium Decemvirum conditorem legum XII. Tab. & ejus sive pronepotem, sive, ut alii volunt, abnepotem Appium Claudium Cœcum, Publium Sempronium, qui a civili prudentia dictus est Sophus, & Publium Cornelium Nasicam, patrem illius, qui a publico Populi Romani amore appellatus est Corculum; quorum sane memoria maximis rebus regis, & veterum historicorum monumentis satis est pervagata. (*a*) Exordium ducam a Coruncano e Tusculo, qui princeps publicam juris civilis professionem est ingressus: quique auditores habuit, & sententias plures, atque responsa reliquit ab eis excepta. Vixit is tempore primi belli Punici; primusque de plebe Pontifex max. est creatus. Consul fuit cum Pub. Valerio Lævino, anno A. U. C. CCCCLXXII. & censuram gessit cum Cajo Claudio, anno ab U. C. CCCCLXXXV. & circa annum DVII. Dictator fuit comitiis habendis. De Vulsiniensibus triumphavit, tantaque auctoritate erat, ut ad eum, teste Cicerone, (*b*) de humanis, & divinis omnibus referretur.

CAPUT XLVIII.

De Sext. & P. Æliis.

COnsecuti sunt hunc Sex. & Pub. Ælii Fratres ambo Coss. ex pauperrima Æliorum gente: (*c*) de qua sexdecim una domuncula claudebantur. (*d*) Porro Sex. Ælium Ennius a prudentia Catum appellavit. *Egregie cordatus homo Catus Ælius Sextus*. Consul fuit cum T. Q. Flaminio, anno ab U. C. DLII. Publius autem Ælius Consul fuit cum Cn. Cornelio Lentulo, anno U. C. DXLIX.

CAPUT XLIX.

De Lucio Atilio.

LUcii Atilii tanta fuit opinio prudentiæ civilis, ut primus a pop. Rom. latine *Sapiens* appellaretur; cum Sempronio *Sophi* nomen fuerit e græca lingua petitum: ut existimem ab eruditis magis, quam a vulgo id ei contigisse.

CAPUT L.

De Marco Catone.

FLoruit etiam innumeris virtutibus immortalitati commendatis, testimonio historicorum, & juris etiam civilis scientia, Marcus Cato e municipio Tusculano. Hic cum hortatu L Valerii Flacci Romam venisset, ætatisque suæ anno decimo septimo in militiam profectus esset; brevi mira felicitate, atque incredibili favore populi ad summos honores pervenit; (*e*) Censorque creatus, tantam gravitatem, atque severitatem adhibuit, ut inde *Censorius* fuerit appellatus: notandisque summa libertate pluribus ex nobilitate in multorum offensionem venerit: a quibus quoties in judicium capitis vocatus esset, quod crebro evenit, toties non absolutus modo, verum etiam laudatus discessit. Hic ex sua prole insignes

(*a*) Cic. *orat. pro Planc. c.* 8. Liv. *lib.*18. Cic. *pro Dom. & de leg. lib* 2.
(*b*) *Lib.*3. *de orat.*
(*c*) Valer. *l.*4 *c.*4. Plutarch. *in vit Æmil.*
(*d*) Cic. *de orat. lib.*6. *l.*2. *ff. de orig. jur. §. deinde.*
(*e*) Liv. *lib.*39. *c.* 40.

gnes alios dedit Jurisconsultos, quales etiam fuere (*a*) M. Cato Prætor (*) & Marcus Cato Salonianus.

CAPUT LI.

de Bruto.

NOn minoris existimationis in jure civili fuit (*b*) M. Junius Brutus, qui Præturam gessit, & de jure tres (Scævolæ testimonio) edidit libros, (*c*) quamvis alii septem numerent. Hunc Pomponius tradit simul cum P. Mutio Scævola, & Manilio jus civile fundasse ab U. C. DCXX.

CAPUT LII.

De P. Mutio Scævola Pontifice.

PUblius Mutius Scævola Pontifex Max. fuit & Tribunus plebis: in qua potestate Lucium Tubulum, rogatione lata, in exilium abire coegit: quod cum Prætor esset, & quæstionem de Sicariis exerceret, pecuniam accepisset. Prætor etiam, & Consul demum creatus est cum L. Calfurnio Pisone Frugi, Senatum vexante Tiberio Graccho, qui populari gratia Remp. evertebat. Unde Patres armis decertandum putabant. Et quia Scævola negarat ad vim descensurum; Nasica, sublata manu, ducem se obtulit eorum, qui Remp. salvam vellent; coactaque multitudine Tiberium Gracchum interemit. Cujus facti Scævola, qui socius esse recusarat, in judicio tamen laudatorem sese, ac vindicem præstitit. Nasicam enim accusatum, non defendit modo, sed etiam ornavit, adprobavitque ab eo gesta; ut laudem fortitudinis, quam amiserat re gerenda, ea postea tuenda recuperarit. Moriens vero P. Mutius (**) in Asia, Pub. Licinium Crassum Mutianum fratrem adoptivum in Pontificatu Max. successorem I. C. & Q. Mutium Scæv. filium, Jurisconsultorum omnium principem, reliquit: totque familia hæc deinceps J. C. peperit, ut in ea jurisprudentia domicilium contulisse, ac Scævolarum vetustum esse, atque avitum patrimonium videretur.

CAPUT LIII.

De Manlio Torquato.

MAnlius, sive Manilius, cui tres de jure civili libros Pomponius adscribit, Consul fuit cum L. Marcio (***) anno A. U. C. DCI. tantæ innocentiæ, ac severitatis; ut cum Decius Syllanus filius a se in adoptionem datus per legatos Provinciæ Macedoniæ peculatus postularetur; ipse hereditaria severitate, publicam animadversionem domestico supplicio antevertere voluerit. Nam suscepta privatim cognitione antequam publice ea de re consuleretur, Senatu jubente, auditis bi-

[*a*] Gell. *lib.* 13. *cap.* 19.

(*) Huic vulgo tribui videas regulam Catonianam, qua dein convalescere nequit quod ab initio invalidum fuit, & cujus eximius in jure usus est, præcipue in ultimis voluntatibus. Posset tamen etiam Catoni, patri, tribui, cujus supersint libri de re rustica. *Regulam Catonis* singularibus iisdem elegantibus Commentariis illustrarunt Franciscus Balduinus & Jo. Strauchius, novissime etiam junctim editis.

(*b*) Liv. *lib.* 5. *dec.* 4.

[*c*] *L.* 2. §. *post hos ff. d. orig. jur.* Cic. *de orat. l.* 2.

(**) Fertur hic Mucius, sic enim legendum, non Mutius, numi & scriptores Græci docent, fertur inquam, quando animo indulgebat, pila bene & duodecim scrupis optime lusisse, animoque adeo intento, ut, cum aliquando ex certamine scruporum inferior discessisset, rus petens, totius lusus ordinem repetere & sic suum errorem detegere potuerit. Cicero *de orat.* 1. *c.* 50. Quinctilianus *lib. II. cap.* 2. Eum autem phtiriasi extinctum, Bertrandus putat auctoritate Plutarchi *in Sulla p.* 475. sed dissentit Grotius, quia verba Plutarchi etiam de quovis alio Mucio, in quorum familia jura civilia jam pridem versabantur intelligi possint. Ex hujus Mucii libro ὅρων, vel definitionum, quatuor fragmenta Pandectis illata l. 64. *D de A. R. D. L.* 8. *D. de aqua quot. & æstiva L.* 241. *D. de V. S. & L* 73. *D. de R. J.* estque is eorum omnium antiquissimus, quorum scripta in Pandectis digesta sunt. Eidem cautio Muciana vulgo tribuitur; qua is, cui conditio non faciendi imposita est, restituturum cavet se relicta, si fecerit, quod facere prohibitus est, *L.* 7. *pr. D. de cond. & dem.* De jurisprudentia Muciana Franciscus Balduinus egit *in Scævolis, editis Basiliæ* 1558. *octavo*, & deinceps, Mucii Auguris arbitrium de finibus regundis inter Genuates & Veturios interpositum, legitur apud Gruterum *Inscript. P. CCIV.*

[***] Imo cum Cn Octavio eum consulem fuisse, A. U. C. DLXXXVII. ex Cicerone *de Fin.* 1. 7. colligit Heineccius *Hist. jur. l.* 1. *c.* 3. §. 103. Quare recenseri debebat ante P. Mucium, cujus Consulatum in annum demum DCXX. incidit. Est autem præsto in Manlio Torquato exemplum eximium patriæ potestatis, qua patri, tanquam judici domestico in filium animadvertere licebat.

biduum accusatoribus, & testibus, tertio die adversus filium sententiam tulit: qua juvenem, utpote a majoribus suis degenerem, Republica, & domo sua indignum pronunciavit; ablataque omni spe reditus, e conspectu suo jussit abire. Hac injuria filius exanimatus, voluntaria morte se infamiæ subtraxit. Quæ calamitas minime tamen Patris ferociam fregit: nam exequiis filii non solum corpore, sed animo etiam abesse voluit; siquidem cum funus duceretur, ipse domi sedens, mente soluta, & libera consultoribus audiendis, civiumque negotiis componendis, jucunde vacabat. (*a*)

CAPUT LIV.

De Cajo Martio Figulo.

CAjus Martius Figulus, Caji Martii filius illius, qui cum Nasica consulatum gesserat, anno a U. C. DXCI. etiam in Jurisconsultos a pluribus refertur. Is cum petitione consulatus repulsam tulisset, & a civibus de more consuleretur; injuriam indignatus *consulere*, inquit, *scitis; Consulem facere nescitis.*

CAPUT LV.

De Cajo Livio Druso.

CAjus Livius Drusus tanta scientia juris, tantaque caritate fuit, ut confecta jam ætate, luminibus etiam amissis, assidue tamen consultoribus vacaret.

CAPUT LVI.

De Media Jurisprudentia, ejusque Jurisconsultis, & de P. Rutilio Rufo.

ATque hi antiquam jurisprudentiam condiderunt. Mediæ autem jurisprudentiæ a Ciceronis ævo profectæ, hi celebriores feruntur auctores. Primo loco producam Publium Rutilium Rufum, cujus extrema ætas in pueritiam Ciceronis incidit. Is græcis literis cumprimis eruditus P. Mutii Scævolæ, ac Panætii Stoici auditor fuit: ejusque disciplinæ alumnum, non mentis, & orationis tantum; sed operum quoque severitate tota vita se præstitit. Siquidem neque injuria unquam, nec gratia victus, utramque adversam pariter, ac secundam contemsit fortunam: & Civitatem, quam exul, & repetundarum injuste damnatus reliquerat, etiam oblatam a Sylla repudiavit: quasi opus non esset reddi sibi Civitatem, quam, salva innocentia, retentaque animo romana virtute, nunquam amiserat. Hinc in eo judicio, dum pro se diceret, neque summos Oratores L. Crassum, & M. Antonium sibi adesse voluit: neque supplices manus ad cujusquam genua circumtulit: sed majori sibi gloriæ duxit innocentem damnari, quam superborum opem implorantem absolvi. Ac sicuti nullæ hunc inimicitiæ, ita nec amicitia deflexit a virtute. Cum enim cujusdam amici parum justæ rogationi resisteret, & amicus diceret: *Quid mihi amicitia tua, si nihil abs te impetro, opus est?* Rutilius retulit: *Imo quid mihi tua, si propter te sum aliquid inhonesti facturus?* Itaque rectissime hunc togatum, & Consularem Socratem appellaveris. Disciplinæ militari exquisitam etiam artem inseruit, evocatis e ludo Caji Æmilii Scauri magistris gladiatorum: usque ad rationem expenso, militiam virtute jam florentem, etiam scientia munivit. Tribunus plebis fuit, & Consul cum Cajo Manilio anno A. U. C. DCXLVIII. & Asiæ Proconsul, teste Pomponio. Decessit in exilio, reliquitque libros de jure non paucos, & orationes aliquot, judicio Ciceronis, exiles; inter quas unam de modo ædificiorum, quam Senatui Augustus recitavit, edictoque promulgavit, ut proprium ea de re consilium, veterum auctoritate, comprobaret. Scripsit idem Rutilius historias, & de vita sua libros. (*c*)

CAPUT LVII.

De Q. Ælio Tuberone.

QUintus Ælius Tubero Panætii etiam auditor a Stoicorum doctrina morum & orationis tristitiam suscepit cum dialectica subtilitate. Avita decora, & honores, honorum ipse contemtu, longe supe-

[*a*] Val. Max. *l.* 5. *c.* 8. *n.* 3.
[*b*] Val. Max. *l.* 11. *c.* 3. *n.* 2.

[*c*] *De his* Tullius *in Brut. & de orationibus lib.* 1.

ſuperavit. Nam paupertatem generis ab ſuis majoribus faſcibus, & triumphis ornatam, ipſe, prælata honoribus continentia, magis nobilitavit per acceptam repulſam. Epulum enim P. Africani nomine populo Rom. cum daret Fab. Maximus, ipſe rogatus, ut triclinium ſterneret, lectulos ligneos Punicanos pellibus texit hædinis, & fictilia veterum, pro argenteis vaſis expoſuit. Quam obſoletam jam frugalitatem populus mirari malebat, quam experiri, pluſque apud eum valuit tenuis illius apparatus indignatio, quam Lucii Pauli Tuberonis avi, ejuſque avunculi Africani merita: quibus hic in comitiis prætoriis, juſtum ſuffragiorum numerum minime tulit. Doctrina juris præſtitit omnes, quotquot ante ſe floruerant. Scripſit hiſtorias, & librum de officio Judicis ad Cajum Oppium. Hunc vero Conſulem fuiſſe, a nullo veterum, præter Pomponium, accepimus. Lucullum ob opulentiam, & ædificiorum magnificentiam, quibus in Campania non terras tantum, ſed & maria occupaverat, homo priſca ſeveritate Xerxem Togatum appellare ſolebat. (*a*)

CAPUT LVIII.
De Sex. Pompejo, & Cælio Antipatre.

IN Juriſconſultos etiam refertur Sextus Pompejus, Cn. Pompeji patruus: quem Cicero in Bruto ait præſtantiſſimum ingenium contuliſſe ad ſummam juris civilis, & ad perfectam Geometriæ, & rerum Stoicarum ſcientiam. Item Cælius Antipater, quem hiſtoriæ majorem ſonum addidiſſe, Cicero tradit: (*b*) cum ipſe primus fuerit rerum exornator; (*c*) alii vero ante illum narratores tantum.

CAPUT LIX.
De Q. Mutio Scævola Augure, & Scævola Pontifice.

QUintus Mutius Scævola Augur, injuria præteritus a Pomponio, multis a Cicerone laudibus, & crebro attollitur. In hujus enim diſciplinam Cicero adoleſcens fuerat a Patre traditus, ab eoque, pluſquam Oratoribus mos eſſet, jus civile addidicit, reſponſis ejus, atque diſputationibus, aſſidua conſuetudine, audiendis. Oratoris munus pro ſe tantum Scævola exercuit, in eo præſertim judicio, in quo repetundarum ab Albutio poſtulatus, accuſatore fracto, atque repreſſo, non ſine laude, fuit abſolutus. Lucilii mordacitatem, a quo pluribus verſibus laceſſebatur, magnifice contemſit: longeque majori gloria ſprevit Syllæ minas: quibus adduci numquam potuit, ut ſententiam ferret adverſus C. Marium, cum a Senatu hoſtis patriæ, cogente Sylla, judicabatur. A reſpondendi munere, providendiſque publicis, privatiſque negotiis, neque valetudine, neq; ingraveſcente avocabatur ætate. Atque ad ſummam ſenectutem, & morbum adductus, cum viribus deficeretur, voce tamen, atque præſentia in Saturnini tumultu civibus præſto fuit. Uxorem habuit filiam Lælii natu majorem, ab eoque in Collegium Augurum eſt cooptatus. Filiam nuptui dedit L. Craſſo Oratori Max. Tantæ vero modeſtiæ fuit, ut ex aliena ſcientia nil ſibi quidquam adſereret. Ideo cum de jure prædiatorio conſuleretur, ſuos conſultores amandabat ad Furium, & Caſcellium prædiatores: quamquam id ad Juriſconſulti ſcientiam, cujus erat peritiſſimus, etiam pertineret. Prætor in Aſiam eſt profectus. Conſul fuit cum L. Cæcilio Metello Dalmatico, anno A. U. C. DCXXXVI. cum quo & ipſe de Dalmaticis triumphavit. Ab hoc Mutio Augure alio dignitatis vocabulo diſtinguitur. (*d*) Q. Mutius Scævola Pontifex, Publii Mutii Pontificis filius, qui Tribunatum plebis geſſit, & Conſul fuit cum L. Craſſo, (*e*) cum quo & alios obivit honores, præter Cenſuram, qua Scævola, vel ſorte caruit, vel voluntate. In Conſulatu legem tulit, ne non civis pro cive haberetur. Aſiam Proconſul novem rexit menſes, tanta innocentia, & integritate; ut de hinc quaſi virtus omnis unius viri eſſet imitatio, quiſquis recte adminiſtraſſet, Scævola diceretur, illiuſque adminiſtratio ex S. C. pro exem-

F 2

[*a*] *De hoc* Gell. *l.* 1. *cap.* 22. Cic. *in Brut. & in orat. pro Muren.*
[*b*] *Lib.* 2. *de Orat.*
[*c*] Cic. *in Brut. & in l.* 1. *c.* 6. *de leg.*

[*d*] *De confuſione perſonarum apud* Pompon. *in variis Scævolis. Vide* Coccejum §. 40. & 41. *l.* 2. *ff. de orig. jur.*
[*e*] Cic. *in Brut.*

xemplo, atque forma ceteris magiſtratibus in provinciam proficiſcentibus proponeretur. Itaque multa multi rectores provinciarum ex edicto Mutiano in ſuum transferebant: Ob eam integritatem, qua totius provinciæ benevolentiam collegit, in offenſionem venit publicanorum, (*a*) quorum rapacitas ejus exemplo, & auctoritate coercebatur. Quanto ſuperavit omnes doctrina juris, tanto ceteros Juriſconſultos præſtitit eloquentia; ut eloquentium Juriſconſultiſſimus, & Juriſconſultorum eloquentiſſimus a Cicerone appellaretur. (*b*) Apud Centumviros in judicio Marci Curii, & Marci Coponii acute, ac vehementer pro ſubtili ratione juris pugnavit contra L. Craſſum, pro æquitate adverſus juris ſeveritatem, ſummo plauſu, dimicantem. Quæſtio erat illa: an ſubſtitutus poſthumo ſi is ante moreretur, quam in ſuam tutelam veniſſet, eo non nato, ſuccederet. Scævola ſeſe verbis continebat, neque ferebat, ut ſub uno duo caſus involverentur, & nondum natus pro mortuo haberetur: Craſſus indiciis, atque veſtigiis verborum ad reconditam voluntatem eruendam ducebatur, contendebatque ſubſtitutum, mortuo filio, vocatum, eadem voluntate vocari, eo non nato; quæ ſententia obtinuit, ceſſitque ſeveritas æquitati. Ex hujus familiaritate, tanquam ex communi Juriſprudentiæ ſchola inſigne ejus ætatis Juriſconſulti prodiere: nempe Gallus Aquilius, Lucilius Balbus, Sex. Papyrius, Cajus Juventius. Libros reliquit decem & octo, quibus Pomponius jus civile conſtitutum eſſe ſcripſit. Forte quod artem aliquam, & ordinem ad eam doctrinam primus adjunxerit. Cum Syllanis partibus faveret, fraudeque obſeſſi Patres in Senatu trucidarentur: ipſe fugiens, araſque Veſtæ complexus, eas ſanguine ſuo reſperſit: vulneratus Caji Fimbriæ juſſu, a quo, cum non omnem adhuc ſpiritum vir graviſſimus exhalaſſet, ludibrio habebatur: diem enim illi dixit apud Populum, ob id nempe crimen, quod parcius neque totum corpore ſuo telum excepiſſet. Quæ haud inopinanti mors eſt oblata: cum enim ſuas partes extra urbem ſequi poſſet, ille, ut conſilium ſuum in componendis diſcordiis populo præberet; neve ad mœnia patriæ armatus obverſaretur; mortem præoptavit, de quo Lucanus:

Te quoque neglectum violatæ Scævola dextræ
Ante ipſum penetrale Deæ, ſemperque calentes
Mactavere focos: parum ſed ſeſſa ſenectus
Sanguinis effudit jugulo, flammiſque pepercit.

CAPUT LX.
De C. Aquilio Gallo.

CAjus Aquilius Gallus æquiſſimus, una & ſolertiſſimus cautionum artifex, atque malitiarum, ut cum Cicerone loquar, (*c*) everriculum, plures habuit in jure civili auditores, & quidem nobiles, quos inter Servium quoque Sulpicium; qui fragmenta aliqua ſuis libris e ſcriptis Aquilianis inſeruit: quæ Aquilii ſcripta, ne quidem ad Pomponii ætatem integram pervenerunt. Ex aliorum igitur auctoritate, ac fide ſuperſunt in Digeſtis aliquot ſummi viri monumenta, tum celeberrimarum formularum, qualis eſt Aquiliana acceptilatio, & ratio inſtituendorum poſthumorum, itemque formula doli mali; tum utiliſſimæ legis de damno ſarciendo. (*) Hanc prudentiam, & æquitatem ſcriptis docuit, & exemplo: cum Octaciliæ Laterenſis impudicæ mulieris fraudem in judicum conſilio reſecuit. Etenim Octacilia, qua Cajus Viſellius Varro obſcæne utebatur, eo ægrotante, cum, ex illius teſtamento per leges capere non poſſet, quantum ipſa optabat; pellexit hominem ad voluntariam debiti confeſſionem, qua Varro accepta tulit Octaciliæ trecentum millia nummorum, quæ, redintegrata Varronis valetudine, Octacilia, cui ab illius heredibus petenda erant, ab ipſo Varrone in judicium vocato impudentiſſime petiit: Hic vero Aquilius, cui fraus extra judicium oboluerat judicem agens, etſi detegi dolus in judicio non poſſet; quo tamen exitum præcluderet fraudibus

(*a*) Cic. *pro Planc. c* 13. (*b*) Cic. *l.* 1. *de Orat.*
(*c*) *Lib.* 3. *de natur. Deor. cap.* 74. *&* *lib.* 4. *de offi: & in Brut. & pro Cæcin.*
(*) Eidem debetur jus accreſcendi, *l.* 14. *D. de Hered. inſtit.* & jus poſthumorum ad patrui hereditatem admittendorum, *l.* 127. *D. de legat.* 1. Vitam ejus noviſſime Celeb. Heineccius ſingulari oratione illuſtravit.

bus, principibus Civitatis viris adhibitis, conſcientiam veritatis, ſcripturæ, ac teſtibus antepoſuit; abſolutoque Varrone, Octaciliam, cum ſuis turpiſſimis captionibus, e ſuo conſpectu abire juſſit. Hæc ejus equitas cum ſolertia, & ſumma ſcientia juris conſpirans, regnum quodammodo illi tradidit judiciorum; ut quamvis conſulatum non geſſerit, conſularis tamen ei non defuerit auctoritas. Tribunus plebis creatus legem tulit, quam habemus, Aquiliam. (*) Domum habuit in Viminali, magnificentia, & pulchritudine memorabilem. (*a*) Prætor fuit cum Cicerone.

CAPUT LXI.
De L. Lucio Balbo.

L. Lucilius Balbus Stoicæ doctrinæ principatum, ætate ſua, tenuit; ut nemo huic ex Græcis anteponeretur. Quapropter ſuum opus ei Antiochus philoſophus miſit, & a Cicerone in dialogis *de natura Deorum* Stoicarum partium defenſor inducitur. Serv. Sulpicium habuit in jure civili diſcipulum, qui plures Lucilii ſententias libris complexus eſt ſuis: cum Lucilii ſcripta non permanſerint. Eundem Balbum Cic. in Bruto doctum, eruditumque atque conſiderata tarditate hominem vocat. Henelius fratrem hunc facit illius, qui Stoicam doctrinam in Tullianis libris exponit.

CAPUT LXII.
De Cn. Aufidio.

CN. Aufidius omiſſus a Pomponio Ciceronis ætate in juriſperitorum numero fuit. Huic cæcitas neque ſcientiarum lumen neque rerum gerendarum facultatem ademit: nam vir prætorius fuit, & graviſſimas in Senatu ſententias dicebat, & græcam ſcripſit hiſtoriam, & ſuum officium amicis diligentiſſime præſtitit.

CAPUT LXIII.
De C. Juventio.

CAjus Juventius, cui ab aliquibus Titi prænomen imponitur, is eſſe putatur, quem Cicero ſcribit peritum fuiſſe juris, & non tam acri eloquentia, quam verſuta, ac magis ad irretiendum animos, (*b*) quam ad confutandum idonea. Hic inter Mutii diſcipulos, & Serv. Sulpicii præceptores ponitur: cujus Servii libris Juventii ſcripta promebantur.

CAPUT LXIV.
De Sex. Papyrio.

EJuſdem auctoritatis, ac ſortis fuit Sextus Papyrius: nam & Mutii auditor fuit, & Servii præceptor, ejuſdemque libris poſteris traditus.

CAPUT LXV.
De Servio Sulpicio.

SEd jam ad Servium Sulpicium, integrioris doctrinæ fontem, veniamus. Cujus prudentia cum privatim, tum publice populo Romano profuit: privatos enim ſcientiam juris; rem vero publicam animi virtute juvit, atque conſilio. (*c*) Ciceroni fuit communione ſtudiorum, & voluntate in Republica adminiſtranda conjunctiſſimus; quem ſibi Sulpicius eloquentia præſtantem, ſuperare juriſprudentia voluit: ad quam eum adpulit objurgatio Q. Mutii Scævolæ, qui a Sulpicio de cujuſdam amici negotio interrogatus, cum ſemel atque iterum reſpondiſſet, & Servius imperitia juris non adhuc perciperet; (*d*) indignatus parumper, turpe dixit eſſe patricio, & nobili & cauſas oranti, jus, in quo verſaretur, ignorare. (*) Itaque Servius pudore affectus, ad

(*) Quod tamen non ſatis conſtare, ipſe profitetur, *de Leg. & S. C. c. CX.* qua in re aſſentientem habet Virum Summum Gerardum Noodt. *ad L. Aquiliam cap.* 1. Pighium tamen plerique ſequuntur, qui hanc legem latam putat A. U. C. DLXXII. a L. Aquilo Gallo, Tribuno plebis.

(*a*) Plin. *lib.* 17. *cap.* 1. (*b*) Cic. *in Brut.*

(*c*) Cic *in Brut.*

(*d*) Pompon. *l.* 2. *de orig. jur.* §. 43.

(*) Quod falſi arguit Ant. Auguſtinus *de Nominibus Pandectarum col.* 224. primum, quod Scævola ſuperſtite, Servius non floruerit gloria eloquentiæ, tum quod dudum poſt mortem Scævolæ, ex inſula Rhodo ſcilicet, reverſus, juriſprudentiæ demum ſe addixerit. Verum illud prius per anticipationem dicit Pomponius, Rhodum vero recens a Mucii objurgatione Sulpicius petiit, ut juri, cujus uſus ſolus penes Scævolam fuerat, artem adjiceret, quo nomine eum laudat, Scævolæque opponit Cicero *in Bruto c.* 41. Refediſſe aliquid fellis in animo Sulpicii propter ſeveritatem reſponſi Muciani, ex acerbitate notatum colligi poteſt, quibus Mucii ſcripta perſtrinxit, & quæ reprehenſa Mucii capita appellantur Gellio *L. V. cap.* 1. Exemplum *in l.* 3. *§ 6. D. de penu. leg.* Uberrime da eo egit Vir Celeb. Everardus Otto in oratione ſingulari.

ad jus civile se contulit; adeoque brevi profecit, ut omnibus ante se Jurisconsultis antecelleret; ac superavit facilitate Gallum, consilii celeritate Lucilium: id quod erat in utroque præstantius, ad se pertrahens. Hoc etiam omnes Jurisconsultos vicit, quod jurisprudentiæ usu potius, & moribus enutritæ, quam arte, ipse addidit comitem, atque adjutricem dialecticam: qua res dissipatas coegit in propria genera; generibusque suas subtexuit partes: inque suum ordinem scientiam eam descripsit universam: ut mens antea errabunda, recta pergeret via; usuque definiendi, distinguendique fallacias, captiones declinaret. (**) Proprietatis verborum ad eruendam ex Jurisconsultorum instituto primævam eorum significationem erat studiosissimus, ac si quid eum effugeret, Marcum Varronem consulebat. (*a*) In Quæsturæ, atque Præturæ petitione L. Muraenam vicit, ab eodem in Consulatus petitione victus: quem Sulpicius ambitus accusavit, defendente Cicerone, qui ne reus accusatoris dignitate obrueretur, jucundissima cavillatione jurisprudentiam præ militari peritia extenuavit. Antepositus deinde Sulpicius fuit in eodem honore Marco Catoni recusanti sua in petitione prendere, aut compellere quemquam: collegamque habuit in consulatu M. Marcellum: (*b*) cujus a Magio Chilone interemti funus ipse curavit Athenis. Victore Cæsare, nec dum in Italiam reduce, Sulpicius, qui Pompejo studuerat, sibi metuens in Græciam concessit: pluresque ad solatium animi regiones oberravit. Tandem a Cæsare Romam reverso, summa clementia, non modo restitutus, sed & Græciæ præfectus fuit. Mortuo Cæsare, S. C. conditum est in Servii sententiam, ut Octavio, quod egregiam Reipublicæ operam navasset, ac Antonium urbem drepturum strenuo repulisset, ante tempus præfinitum legibus, magistratum petere liceret. Tandem legatus missus ad Antonium Mutinam obsidentem; ut eum jussu Senatus ab ea obsidione dehortaretur, atque ad saniora consilia revocaret: ingravescente valetudine in itinere occubuit, Hircio, & Pansa (*c*) Coss. cui Senatus ex Ciceronis sententia sumtus amplissimos decrevit in funus, & sepulchrum, statuamque in rostris equestrem ex ære. Uxorem habuit Posthumiam, quam rumor fuit a Cajo Cæsare adulterio pollutam. Scripta reliquit sane permulta, & egregia: quæ Cicero pluris faciebat, quam superiorum omnium opera peritorum; numerumque centum prope, & octoginta librorum ejus, Pomponius prodidit.

CAPUT LXVI.
De Cajo Trebatio Testa.

CAjus Trebatius Testa insignem & ipse locum inter sui temporis Jurisconsultos tenuit: Ciceroni fuit familiarissimus, per quem Trebatio aditus patuit ad Cæsaris amicitiam in Gallia; ubi (*d*) Ciceronis gratia tam benigne fuit receptus a Cæsare, ut ei Tribuni militum stipendia, sine muneris labore, detulerit. Cæsar vero hunc adhibuit conciliatorem ad Ciceronem, & Servium Sulpicium, ut eos a Pompeji partibus traduceret ad suas; nullo tamen successu. Rerum potitus Cæsar Trebatium se admonentem, ut Senatui adsurgeret, minaci vultu increpuit. Trebatii rogatu, Cicero Topicorum libros forensibus exemplis refertos, conscripsit, eidemque misit. Apud Augustum eo in honore habebatur, ut de gravissimis quibuscunque negotiis consuleretur. Itaque Trebatio auctore, ac suasore codicillorum usum adprobavit. (*e*) Unde non mirum, si tam honorifice ab Horatio (*) in Satyris appellatur. Libros composuit de jure civili haud paucos & de Religione novem: qui fortasse propter dicendi genus inconditum, rarius

(**) Sic pulcherrimum locum Ciceronis de Philosophia Sulpicii *in Bruto c.* 41. suis noster iterum verbis effert, dubiumque simul relinquit, Tullius ne ipse rem majore vi eloquentiæ prodiderit. Antea eum attigerat *cap.* 43. & infra attinget *c.* 164. & *in oratione de jurisprudentia.*

(*a*) Gel. *lib.* 2. *cap.* 10.

(*b*) Dion. *c.* 40.

(*c*) *Philipp.* 9.

(*d*) *Ex lib.* 7. *epist.* Cic. *ad fam. lib.* 4. *epist.* 1.

(*e*) *Instit. de. codic. in princ.*

(*) Qui scilicet junior erat Trebatio, quocum Cicero, utpote ætate major, sæpe joco liberiori cavillari deprehenditur. Quare Daniel Heinsius *in Diss. de Satyra Horatiana*, Trebatium tanquam hominem dubiæ sanitatis traducit, quem excusat Nic. Hier. Gundlingius *in diss. de C. Trebatio Testa.*

rarius versabantur in manibus: non enim admodum eloquentiæ studuerat. Ingenio vero magis, quam Judicio valuit, utpote in definiendo præceps: ut se ostendit in quæstione illa: possetne de furto, ante aditam hereditatem commisso, heres agere; in qua cum neminem id sensisse responderit, a Cicerone coarguitur: qui Brutum, Manlium, & Sext. Ælium auctores produxit.

CAPUT LXVII.

De Offilio.

TRebatii fuit æqualis Offilius Servii auditor: cui Offilii Augusti familiaritas nullum honorem attulit: nam supra equestrem gradum non ascendit. Complexus est libris suis fundamenta juris civilis: nam princeps prætoris edictum diligenter convinnavit, & de jurisdictione scripsit, ac de vicesimis hæreditatum, (*) Juris partiti & actionum libros edidit, & ad Atticum epistolas aliquot, forsan de quæstionibus juris. (*a*)

CAPUT LXVIII.

De A. Cascellio.

VIxit eodem tempore A. Cascellius: qui ut scientia juris par fuerit Offilio, & Trebatio; (*b*) utrumque tamen eloquentia præstitit. Vitam ad Augusti tempora produxit: neque tamen mores cum Republica mutavit, retinuitque sub novo Romanorum servitio veterem libertatem: cujus duo se habere præsidia contra tyrannorum potentiam existimabat, senectutem scilicet, & orbitatem. Sunt enim filii obsides Principi paternæ voluntatis. Quapropter consulatus honorem oblatum ab Augusto recusavit: ne accipiendis honoribus auctoritatem tribuentis assereret: aut, injustis honoribus gerendis, illi socium ad opprimendam Rempublicam se præberet. Ac ne proscriptionibus bonorum, juris auctoritatem tribueret; noluit formulas componere, quibus Triumvirorum largitiones exprimerentur. Ejus in scribendo studium antiquitatis Quintiliano commendatur. De scriptis tamen suis, ne ad Pomponii quidem ætatem superfuit: præter librum benedictorum: (**) quæ interpretari licet, responsa ex tempore, cum consultorum plausu prolata. (*c*) Fuit enim ingenio celeri, & arguto. Honores nullos gessit supra quæsturam. (*d*) De his autem tribus proximis Jurisconsultis hoc judicium ætas ea tulit: nempe Trebatium peritiorem fuisse Cascellio; Cascellium Trebatio eloquentiorem; utroque vero doctiorem Offilium.

CAPUT LXIX.

De Q. Ælio Tuberone.

Q. Ælius Tubero L. filius patricia gente, cui Ligarium ab se Cæsari accusatum,

(*) Imo de Vicesimis manumissionum, de quibus lata lex A. U. CCCXCVI Livius *L VII. c.* 16. Lex enim *de Vicesima hæreditatum* sub Augusto demum lata, L. circiter annis post mortem Cæsaris, cum familiarissimus fuisse Pomponio, dicitur Offilius. Et erat is sane tempore eo adultæ jam ætatis. Tubero enim; cum Ligarium apud Cæsarem frustra accusasset, & ideo ab oratoria arte ad Jus Civile transiret, Offilio in primis operam dedit. Sed nec auctoris sententiæ argumenta desunt. Consilium enim indicendæ Vicesimæ hæreditatum Augustus in Cæsaris se tabulis invenisse jactabat. cujus instituto commendando nemo aptior Offilio, Cæsaris familiari, nemo gravior sene. Neque Offilium ad leges, sed de legibus Vicesimarum scripsisse, Pomponius ait. Potest proinde Vicesimam quoque hæreditatum commendasse, tanquam utile fisco inventum, Cæsari autem jam probatum, ab Augusto vero, civibus Offilii suasione delinitis, institutum.

(*a*) *Leg.* 55. §. 1. *ff. de legat.* 3. *l.* 3. *ff de penu legat. I. quod nos* 234. *in fine ff. de verb. sign.*

(*b*) *De hoc* Gell. *lib.* 1. *cap.* 16. Ammian. Marcell. *hist lib.* 30. Valer. Max. *lib* 6. *c.* 1.

(**) Consentiunt Gravinæ plerique, venire hoc nomine acute & facere dicta. Et appellavit Macrobius *L. II. Saturn. c.* 6 Cascellium nostrum Jurisconsultum miræ urbanitatis, Cato autem & Domitius Marsus apud Quinctilianum *L VI c.* 4 hominem urbanum describunt, cujus multa bene dicta responsaque sint, & qui in sermonibus, circulis, conviviis, item in concionibus, omni denique loco ridicule commodeque dicat. Corn. van Bynkershoek *Præterm ad L.* 2. *D. de O J* § 45. Sed quid ejusmodi dicta ad originem juris pertinent, de qua agendum susceperat Pomponius? Forsitan Cascellius exemplo Servi Sulpicii eo libro probatas tantum Jurisconsultorum majorum sententias collegerat, quod Jurisconsultis Cascellium insecutis quoque familiare fuit. Christiano sensu Marcus a Lycloma *Benedictorum libros IV.* oppofuit male dictis Antonii Fabri *in libris de erroribus Pragmaticorum*.

(*e*) Macrob *lib.* 2. *Saturn c.* 6. Freher. *l.* 2. *parerg. c.* 6.

(*d*) *De libro benedictorum*. Menag. *in amœnit. jur. civ. cap.* 8.

ſatum, jamque omnium opinione, atque ipſius etiam Cæſaris tacita cogitatione damnatum, eloquentia ſua Cicero eripuit. Ex infelici hujus accuſationis exitu, ſe ad juriſprudentiam adjunxit ſub Offilio præceptore, pluresque libros de jure publico, & privato doctiſſime ſcripſit: ſed antiquis uſus dicendi generibus, minus gratiæ libris ſuis a poſteris conciliavit. Sulpiciam Servii filiam uxorem duxit.

CAPUT LXX.

De Alfeno Varo.

ALfenus Varus Cremonenſis, omnium, vel hoc uno præſtantiſſimus, quod ſuam totam duxit a doctrina dignitatem. (*a*) Cum enim ſutor eſſet, arte abjecta, mira magnitudine animi Romam conceſſit, inque Servii ſeſe diſciplinam tradidit; ex qua per inſignes virtutes, ac juris ſcientiam evaſit ad Conſulatum, ac mortuus honore, ſumtuque publico fuit elatus. Libros reliquit Collectaneorum, & Digeſtorum, quos Julius Paulus in compendium contulit, quorumque fragmenta legimus in Digeſtis noſtris. Conſul fuiſſe creditur ab aliquibus cum P. Vinutio, triennio poſt Chriſtum natum. (*)

CAPUT LXXI.

De Cajo.

INter hos Servii auditores adſcriptum reperimus a Pomponio Cajum, de quo infra. Sed Cujacius id ex eo Pomponii loco cenſet expungendum, (**) tum quia Cajus ille ſub Antonino vixit; tum quod Pomponius ibi decem præfinit: quibus, ſi aggregetur Cajus, non decem, ſed undecim evenient.

CAPUT LXXII.

De Aufido Tucca, & Namuſa.

AUfidii duo, Tucca, & Namuſa magnam in libris noſtris præferunt auctoritatem. (*b*) Namuſa vero plures juriſconſultorum libros digeſſit in centum quadraginta.

CAPUT LXXIII.

De Sectarum Auctoribus, & Primum De Antiſtio Labeone.

AD hos uſque, uno quodam alveo, juriſprudentia fluxit: poſt autem diſceſſit in rivos. Deducta eſt enim ſuper pluribus juris articulis in oppoſitas ſententias a duobus, contrariarum ſcholarum auctoribus, Antiſtio Labeone, & C. Attejo Capitone. Antiſtius Labeo, nobiliſſima familia, Labeonis illius fuit filius, quem Brutus in Cæſaris cæde ſocium habuit, ac mox in morte comitem. (*c*) Labeo enim ille, cum exercitum ab Antonio fuſum, duceſque Brutum, & Caſſium voluntaria morte interemtos accepiſſet, audiſſetque ſuum ipſius nomen inter morientis Bruti ſuſpiria ſonuiſſe; turpe ſibi putavit vindicibus libertatis, & amicorum fato ſupereſſe. Itaque a ſervo, cui gladium obtulit, quemque mortem rogaverat, eſt interfectus: cum civibus juriſprudentia, & fortitudine in tuenda patria libertate, atque amicis in conſervanda fide plurimum profuiſſet. In filium autem non modo tranſfudit ingenium, quo patri cum juriſprudentia, tum in reliquis doctrinis excelluit: ſed amorem etiam ipſum libertatis: cujus amoris laus, mutatis jam cum Republica moribus, in infamiam, apud vulgi volubilitatem, tranſierat. Ob hanc enim cauſam Labeo contumax habebatur, quod Au-

---

(*a*) Horat. *lib. 1. Satyr. 2 ubi Acron.* Gell, *lib. 6. cap. 5*

(*) De vita & fragmenta Alfeni Henricus Brencmannus egit *in Pandectis Juris Civilis auctoribus ſuis & libris reſtitutis, editiſque Amſterodami* 1709. 8. & plenius Celeb. Otto, qui *T. V. theſauri juris* inſeruit *Alfenum ab injuriis vindicatum*. Detrahit is fidem Scholiaſtæ Horatiano, nihil motus ſuffragiis gentis Alfenæ apud Cremonenſes, etſi ea immaginem Alfeni ex ære peregrinis inter viſenda urbis oſtentet, vel auctoritate Franciſci Ariſii, qui *in Cremona literata, ne dubitandum quidem eſſe*, ait, *quin vicus Aifenus in agro Cremonenſi a noſtro dicatur*. Et certe imago Alfeni ex eo genere commenti eſſe videtur, quo Patavini ſtatua Paulli, de qua videndus Schultingius *ad vitam Paulli initio*, aut ſepulchrum Livii exhibebant. de quo adeundus *Sertorius in marmoribus eruditis Epiſt* 8 *p.* 244.

(**) Imo parcendum ſævo ferro, Cajique præ, nomen addendum Aulo Offilio, ut dicatur C. Aulus Offilius, quod noviſſime probavit Cornelius van Bynkershoek *in prætermiſſis p.* 77.

(*b*) *L.* 5. *§.* 7. *ff. commod. l.* 2. *§.* 6. *ff. de aqu. & aq. pluv. arc.* (*c*) App. *lib.* 4. *de Bell. civil.*

Augusto veteri libertate resisteret, neque adduci posset, ut servile illius ætatis ingenium susciperet. Hinc Horatius, ut assentaretur Augusto, temporibusque serviret, Labeonem in Satyris appellat (*a*) insanum. Itaque cum vir virum in Senatum legeret, veritus non est ipse legere M. Lepidum; quamvis Octavii inimicum tum exulantem; nec aliam hujus facti excusationem attulit; (*b*) nisi quod cuique homini suum sit judicium. Et cum contra increparetur, ac tanquam puer illuderetur ab Augusto, nihil se mali promeritum respondit, si legeret in Senatum, quem Augustus Pontificem esse pateretur: nondum enim ausus fuerat Augustus Lepido, ceteris ornamentis exuto, Pontificatum eripere. Quo responso Principem Labeo delinivit. Cujus tamen ut contumaciam Augustus frangeret, Attejum Capitonem studiorum illius æmulum, atque laudis obtrectatorem, in Consulatus petitione prætulit Labeoni. (*c*) Etsi non desint qui scribant, Labeonem Consulem suffectum honorem accipere ab Octavio recusasse. (*d*) Quamobrem intra Præturam se continuit, ac laude virtutis Consulatum anteivit. Cum philosophiam, ceterasque ingenuas artes, ac præcipue dialecticam, & grammaticam impense didicisset, accepit a Trebatio jurisprudentiam: in qua meruit cum Servio Sulpicio conferri a Petronio Arbitro. Mirus erat in originibus latinarum vocum expiscandis: quarum cognitione latentiores legum sensus eruebat. At scientia, miroque acumine sublatus ingenii, longe sibi plus indulsit, quam superiores jurisconsulti. Nam extra veterum traditionum fines evagatus, novis luminibus jus civile suffudit; tentavitque plura nondum ausa prioribus. Ita ut ex ejus novitate doctrinæ peculiaris jurisprudentiæ schola extiterit: quæ ab eo, veluti a capite, longa successione Proculo, Nervæ filio, & Pegaso, & Cælio tradita, Proculianos peperit, & Pegasianos. Studia sua ita dispertiebat, ut sex menses in solitudinem se conscribendis libris conjiceret; sex vero alios publice se consulentibus præberet. Cum præter humanum, divini juris etiam esset peritissimus; duos Deorum ordines distinxit, malorum alterum, qui ærumnis hominum; alterum bonorum, (*) qui ludis, & voluptatibus placarentur: quod a Stoica, & Platonica doctrina retulerat. (*e*) Tantæ fuit auctoritatis in Urbe, ut cum acerrime certaretur de recipiendo codicillorum usu; illius exemplum omnes alios ad se traxerit. Nemo enim de codicillorum auctoritate dubitavit, postquam iis usum Labeonem apparuit. De numero librorum ejus ambigitur: nam apud Pomponium in aliquibus codicibus leguntur quadraginta volumina; in Cujaciano vero quadringenta. Qui autem libri post ejus mortem apparuerunt, appellati sunt posteriores: quibus multa, & abstrusa de vocabulorum originibus, & eorum significatione continebantur.

CAPUT LXXIV.

De Attejo Capitone.

EJus Æmulus, ac discors moribus, & doctrina fuit Attejus Capito; siquidem Labeo ingenii æstu, præter veterum traditiones vehebatur; at Capito religione quadam, ac veneratione præceptorum antiquitati obstringebatur. Verum Labeo cum doctrinam sperneret veterum, priscam tamen libertatem retinebat. Capito vero novam lubens complectebatur servitutem, ita ut literas potius, quam animum arripuerit veterum Romanorum. Unde callidus assentandi artifex ab Augusto consulatum impetravit, tanta omnium invidia; ut popularem gratiam æmulo suo Labeoni haud exiguam pepererit. Augusto mortuo adulationem vertit ad Tiberium: quo in adulando tectior, eo callidissimo Principi gratior. Admiscebat enim suis assentationibus imitationem quandam pristinæ libertatis: qua Tiberium invidia populari levabat. (*f*) Cum enim Tiberius in reos majestatis recipi vetaret Lucium Ennium, qui effigiem Principis in communem argenti usum fuderat: ipse, quasi non Principis blanditor, sed vindex priscæ libertatis: *non esse*, inquit,

[*a*] Lib. 1. *Satyr.* 3. Gell. *lib.* 13. *c.* 12.
[*b*] Suet. *in Aug. c.* 54.
[*c*] Dionys. *lib.* 39. Tacit. *annal. lib.* 3. *cap.* 75.
[*d*] Pomp. *lib.* 2. *ff. de orig. jur.*
[*] Vel ipse ideo accensendus Manichæis ante Manetem, qui, ut notum est, *prospera hominibus & salutaria Bono, adversa contra & noxia Malo numini tribuere solebat.* Sed hujus sententiæ auctorem Theologum & a nostro diversum fuisse, verisimiliter putat laudatus van Bynkershoek *p.* 94.
[*e*] Aug. *lib.* 2. *de Civ. Dei c.* 77. *lib.* 8. *cap.* 13.
[*f*] Tacit. *ann. lib.* 3. *in fin. cap.* 75.

quit: *Patribus auctoritatem eripiendam; neque jus illi esse remittendi eas injurias, quas Respublica, læso principe, accepisset*. Ac non modo in rebus gravibus, verum etiam in levioribus quibusque gratiam Principis aucupabatur. Veluti cum Tiberius vellet verbum ab edicto suo expungere aut ad Grammaticorum judicium referre quod sibi parum latinum videretur; Attejus minime opus esse respondit; novo enim verbo usuros cives, postquam Principi excidisset. (*a*) Qua responsione stomachatus Pomponius Grammaticus, ad Cæsarem conversus: *imo*, inquit, *hominibus quidem Civitatem dare Cæsar potes; verbis non potes*. Quæ libertas homini fuit impune, Curationem aquarum ei Cæsar, mortuo Mæcenate, delegavit: (*b*) eundemque triennio, quam Tiberis inundarat, coercendo flumini præfecit simul cum L. Arruntio. Quo in munere gravissimus fuit municipiis, & Coloniis: quorum querelis auditis, abjecit consilium avertendorum fluminum, & lacuum, quæ in Tiberim influebant: quod prohibendarum inundationum remedium ducebatur. Consulatum gessit cum Germanico. Sunt qui pro Attejo Fontejum scribant in eo consulatu, sed pro Attejo Tacitus pugnat. (*) Obiit sub Tiberio, Cajo Sulpitio, & D. Haterio Coss. Libros plures edidit collectaneorum: quibus haud pauca Senatus, Tribunorumque decreta, edictaque Augusti, Tiberiique inseruit. (*c*) Multa quoque de jure Pontificio scripsit, & de publicis judiciis commentarium, aliaque plura (*d*) Gellio, Festo, Macrobio, Nonio, Frontino memorata.

CAPUT LXXV.

De Nerva Patre, & Filio.

Nerva pater scholam suscepit Labeonis, eamque ingenio, & disputationibus dilatavit. Consul fuisse fertur sub Tiberio: (*e*) cui Nerva erat adeo familiaris, ut ab eo secum Capreas fuerit deductus, ubi flagitiosæ libidinis spectator proximus erat, & invitus, oppressæque libertatis assiduus contemplator, tanta indignatione animi, ut quem orationis auctoritate comprimere non audebat, propriæ mortis exemplo admonere voluerit. (*f*) Cumque angore animi, atque tristi desperatione haud obscure significaret, grave aliquid in se ipsum consulere; Tiberius, quamvis causæ noscendæ cupidus, nec eam eruere ab eo potuit; neque animum illius absterrere a morte, quam obstinaverat. Maluit enim ille honestum exitum, quam turpem vitæ cum Tyranno conjunctionem. Quoniam enim amicitiam illius declinare non poterat sine periculo: vitam sibi ademit, quæ vel ignominiose traducenda erat, si Tyranno carus esse cupiebat; vel illius crudelitate deponenda, si placere studuisset bonis. Itaque abstinentia cibi semetipsum absumsit: eoque facto corruptos mores Tiberio exprobravit, anno A. C. N. XXXIV. Reliquitque Nervam filium ea ingenii alacritate, ut anno ætatis decimo septimo sese publice consulentibus obtulerit. Quo in munere cum liberius aliquando indulgeret ingenio, videbatur aliquanto argutior. (*g*) Libros edidit de usucapionibus, & alios responsorum, quorum Papinianus, & Ulpianus haud raro meminerunt. (*h*) Ex hoc prognatum ferunt Nervam Imperatorem.

CAPUT LXXVI.

De Proculo.

Nervæ patris disciplinam excepit Licinius Proculus: (**) de quo cum nihil certi traditum reperiatur, aliqui, etsi levi conjectura, eum esse putarunt, qui sub

[*a*] Dion. *lib.* 57.

[*b*] Tacit. *lib.* 1. *annal. cap.* 76. *in fin. & cap.* 79.

[*] Imo apud Tacitum in optimis codicibus legitur Fontejus. Litera T. autem in nomine Atejus geminari non debet, ut docent inscriptiones & Fasti. De Labeone & Capitone eorumque sectatoribus. dixi *in diatriba de Sectis Jurisconsultorum*.

[*c*] Gell. *l.* 2. *c.* 24. *lib.* 4. *c.* 14.

[*d*] *Gel. lib.* 10. *cap.* 6. Festus *in verb. mundus.*

[*e*] Tacit. *l.* 4 *annal.* 58.

(*f*) Tacit. *annal. l.* 6. *c.* 26.

[*g*] Paul. *l. penult. ff. in quibus causis pign. vel hypoth.*

[*h*] *L.* 47. *ff. de acquir. poss. l.* 2. *ff. de his qui notant. infam. l.* 3. *ff. de usuf. & alibi.*

[**] Imo hunc Proculum Sempronium dici colligunt ex *L.* 47. *D. de Legatis II.* Sed hic Quæsitor Proculus Sempronius Responsor, Proculus sine prænomine, dicitur. Ecce enim præmittitur: *Sempronius Proculus, Nepoti suo salutem*. Subjicitur, *Proculus respondit*, nec confundi debent personæ avi & nepotis. Forsitan nec Sempronius, nec Licinius dictus est. Licinii enim nomen nulla alia ei ratione tribuitur, quam quod per eadem tempora Licinius Proculus Præfectus Prætorio fuit, quæ ratio non est magni ponderis. Sectatores ejus Proculejanos non Proculianos scribi debere, Cujacius monet ad *Tit. de O. J. in fine & L. XXVII.*

sub Othone prætorio præfuit. (*a*) Quicunque ille fuerit; certe magnam in jure civili auctoritatem est assecutus: ita ut extincto Labeonis nomine, schola illius, quæ per Nervam ad Proculum pervenerit, Proculianorum appellaretur.

CAPUT LXXVII.

De Pegaso.

SUam hic sectam tradidit Pegaso: quem Juvenalis (*) obscuro loco natum innuit, propriaque virtute summos honores adeptum. (*b*) Nam sub Vespasiano præfectus urbi fuit, deinde Consul cum Pusione. Quo in magistratu se auctore conditum est S. C. de retinenda per heredem quarta ex singulis rebus per fideicommissum relictis, exemplo Falcidiæ: quod Pegasianum est appellatum.

CAPUT LXXVIII.

De Celso Patre.

AB hoc Proculiana disciplina transiit in Juventium Celsum patrem, indeque ad filium. Pater initæ conjurationis auctor a Domitiano compertus, cum frustra negaret, astu, & simulatione pœnam effugit. (*c*) Promisit enim, clam inquisiturum se, criminisque conscios delaturum, si sibi vita condonaretur. Annuente Tyranno, ipse aliud ex alio nectens, rem ad Domitiani mortem extraxit, seque ac socios periculo exemit. Apud Trajanum in magna æstimatione fuit. Prætor creatus Licinium nepotem, (*d*) qui ambitus, & repetundarum reis facultatem testium Romam evocandorum fieri volebat, adeo acriter objurgavit; ut accensis utrinque animis ad contumelias excurrerint.

CAPUT LXXIX.

De Celso Filio.

HUnc excepit Celsus filius, qui adolescentis nomine in libris juris a Patre distinguitur. Consul suffectus primo, deinde ordinarius fuit sub Adriano: (*e*) qui ejus consilio est usus inter jurisconsultos ceteros, quos, adprobante Senatu, sibi adjungere consueverat. In Romano marmore invenimus Celsum, qui Promagister Scrinii libellorum sub Antonino fuit. Præter libros triginta novem digestorum, reliquit etiam aliquos de usucapionibus: quibus in libris crebra mentio est Patris. (**)

CAPUT LXXX.

De Neratio Prisco.

NEratius Priscus Labeonis Scholam per Celsum patrem postremus accepit. Eum Trajanus tanta benevolentia, & honore complectebatur, ut multorum judicio eidem traditurus imperium videretur. Cui & provincias commendare fuerat auditus, ubi fatale aliquid sibi contigisset. (*f*) Quam Neratio spem abstulit Adrianus, forsan favore Plotinæ: ut sat noster habuerit ab Adriano in consilium adhiberi. Consul fuit, ut creditur, sub M. Aurelio.

CAPUT LXXXI.

De Masurio Sabino.

POst quam totam jam Scholam Labeonis percurrimus, remeabimus ad Attejum

XX*VII. Obs.* 28. Sed utraque scribendi ratio ferri potest. Pro illa stant Pomponius *in L.* 2. §.47. *D. O. I.* pro hac sunt § 25. *J. de Rer. divis.* & Ulp. *tit. XI.* §.28. una cum Anologia vocis Grammatica.

[*a*] Tacit. *l.* 1. *hist. cap* 46.

[*] Vel potius Scholiastes ejus, qui ad versum. *Pegasus attonita positus modo villicus urbi*, Pegasum Trierarchi filium fuisse, ait, nomenque traxisse a liburnæ paternæ parasemo, quod erat Pegasus; dein addit, eum in juris studio tantam memoriæ gloriam meruisse, ut liber vulgo, non homo diceretur. Ægid. Menagius *Amœnit. jur. civil. cap.* 17.

[*b*] Satyr. 4.

[*c*] Dion. *lib.* 67. [*d*] Plin. *lib.* 6. *epist.* 5.

[*e*] Spart. *in Æl. Adrian.*

[**] De Celsis in singulari dissertatione egit III. Heineccius, ex qua tria hoc loco repetimus. Primo, quæ de Celso, patre, a Gravina dicuntur, pleraque omnia ad filium pertinere; tum Promagistrum scriniorum, qui libello de feretro faciendo subscripsit, esse nepotem: & tandem filio perperam tribui librum de usucapionibus qui a nemine veterum appellatur, tantum abest, ut Celsus in eo patrem sæpius laudet, qui rarenter plane in Pandectis nominatur.

[*f*] Spart. *in Æl. Adrian.*

Capitonem; cui successit Masurius Sabinus obscuro loco, tenuibusque facultatibus, quem diu aluit auditorum pietas, & liberalitas. Ad equestrem ordinem, sua tantum virtute, nullis meritis majorum, quinquagenarius ascendit. Is cum parum lucri colligeret e studiis, novum tamen honorem Jurisprudentiæ peperit. Primus enim ab Augusto, deinde ab Tiberio publicam accepit auctoritatem respondendi de jure: cum antea non e Principum auctoritate arcesseretur munus respondendi; sed e privatorum arbitrio, ac populari opinione susciperetur. Ab eo igitur tempore quo necesse fuit hoc a Principe impetrari, responsa judicibus offerenda scriptis mandari obsignarique consueverunt. Quod institutum ex Principis auctoritate respondendi, gratia deinde, atque ambitione corruptum, neglexit Adrianus: qui non petendum id munus respondit, sed præstandum, hoc est non ex Principis concessione, sed ex propriis doctrinæ meritis expromendum. Auctoritatem enim respondendi princeps, uti usu venit tribuere potest vel indocto; respondere vero recte nemini; nisi docto licuerit. Ex hujus nomine, totam Jurisprudentiam Persius notavit eo versu:

Excepto si quid Masuri rubrica notavit.

Is Coccejum Nervam alterius factionis principem habuit æmulum.

CAPUT LXXXII.

De C. Cassio Longino.

CAssius Longinus materna e stirpe jurisprudentiam; at a vindice libertatis gente constantiam simul, & judicandi severitatem retulit. (*a*) Natus est enim ex Tuberonis filia, Serv. Sulpicii nepte: Majores vero paterni generis habuit inclitum illum Cæsaris interfectorem Cajum Cassium, & L. Cassium prætorem, ad cujus Tribunal in criminum ultionem tanta severitas excubabat, ut reorum scopulus diceretur. Hos Cassius noster adeo expressit integros, ut Jurisprudentiam generis materni, & paterni virtutem, præclaris maximisque rebus gerundis, dicendisque gravissimis sententiis, haud impari laude, reddiderit. Consul fuit cum M. Vinutio Quartino XVII. anno Imperii Tiberii Cæsaris. Sequenti anno de redigendis in fiscum Sejani bonis, toto assentiente Senatu, vehementissime disseruit. Similitudine nominis in capitis discrimen fuit adductus, eum Caligula ad necem deposcente; quod responsum a Fortuna Antiate accepisset, ut caveret a Cassio: id autem pertinebat ad Chæream Cassium, cujus manu occubuit. Syriæ præfecturam a Claudio accepit, ac pontificiam Judæorum stolam summis sumtibus, & magnificentia elaboratam, quæ prius a Romanis adservabatur, & Judæis poscentibus ad Sacrificiorum usum promebatur, quamque Tiberius in Judæorum potestatem retulerat: Cassius, ne quid Romanis ex antiquo jure decederet, in Romanorum redegit custodiam. Quæ causa Judæis fuit legationis mittendæ ad Claudium. Quamvis doctrinæ magis, quam bellis vacaret; priscæ tamen disciplinæ studiosissimus fuit. Meherdatem deducere jussus, metuens ne cunctando languescerent barbarorum animi; neve perfidia mutarentur ii, a quibus Meherdates in Regem postulabatur; prælii committendi urgendæque rei auctor erat. Sed id consilium fraude neglectum ab Rege Arabum Abbaro. Quamobrem Meherdates ea mora nudatus auxiliis, postea infeliciter imparibusque copiis pugnans in hostium potestatem est redactus. (*b*) Supplicationum frequentiam ob debellationem Parthorum, auctoritate sua, compescuit: auctorque fuit dividendorum dierum in sacros, & negotiosos; ne annus totus supplicationibus traduceretur, si pro Romanorum felicitate Diis agerentur gratiæ, quantæ deberentur. Compescendæ Puteolanæ seditioni a Senatu datus invitis, propter nimiam severitatem ipsemet postulavit, ut negotium alteri mandaretur. Pedanio Secundo præfecto urbis servili manu obtruncato, multitudo servorum, quorum tueri dominum intererat, pœnas dare cogebatur: Sed quia hinc plebs pro aliquorum innocentia; illinc Senatus pro dominorum securitate certabat; Cassius in

[*a*] *De hoc* Sveton. *in Calig. c.* 55. Dion. *l.* 59. *in fin.* Tacit. *l.* 26. *ann. cap.* 7. *&* 9. Sveton. *in Neron. cap.* 35. & Tacit. *lib.* 5. 3. *&* 14. *annal. & lib.* 12.

[*b*] Tacit. *lib.* 12. *annal.*

medius progressus demonstravit facinus tale, ac tam difficile sine omnium, aut dolo, aut culpa explicari nequisse: cunctisque persuasit, singulorum servorum conscientiam fuisse criminosam. Neronis crudelitate in exilium est actus: quod majorum imaginibus interposuisset illam Caji Cassii, qui in Cæsarem conjuraverat, cum ea inscriptione: *Duci partium*. Verum obiit tandem in urbe a Vespasiano revocatus. Ingenii certamen exercuit cum Proculo: Cassius enim tanta æstimatione ferebatur inter discipulos Capitonis, sive inter Sabinianos, ut schola illa tota deinceps Cassianorum appellaretur.

CAPUT LXXXIII.

De Cajo Iterum.

FUit & Cajus alius ex equestri ordine sub Antonino: (*a*) cui ab aliquibus adscribitur quidquid Caji nomine in libris juris occurrit. Hunc Menagius (*b*) in dissertatione sua *de utroque Cajo* accipit pro T. Cajo, quem prænomine distinguit a Cajo Cassio Longino: ad quem pertinere ait verba illa Cujacii: (*c*) *Fuit hic auctor grammaticis familiaris, propter bonarum literarum & Homeri potissimum tractandi, quæ in eo fuit, peritiam summam*. Scripsit autem recentior ille, quisque fuerit, institutiones: unde suas magnam partem deprompsit Justinianus, ut merito illum *Cajum nostrum* appellet, (*d*) non quod eum inter ætatis suæ viventis Jurisconsultos ministrum haberet. De hoc doctissime Alexander in suis ad Cajum commentariis. (*e*) (*)

CAPUT LXXXIV.

De Cœlio Sabino.

COElius Sabinus e Cassii Longini disciplina profectus, magnæ fuit apud Vespasianum auctoritatis. (*f*) Honoris caussa in duos menses, nempe Quintilem, ac Sextilem, Consulatum acceperat ab Othone: quam dignitatem sub Vitellio quoque retinuit. Librum scripsisse fertur *ad Edictum Ædilium Curulium*, unde multæ sententiæ illius in rebus venalibus obtinuerunt. (*g*) Ab hoc Sabinianorum appellatio processit: quamvis eam Pancirolus (**) deducat a Masurio Sabino.

CAPUT LXXXV.

De Prisco Javoleno.

COElii schola migravit ad Priscum Javolenum, cui mentis levitas auctoritatem in jurisprudentia non imminuit. Habebatur enim parum sanus, quod Passenio Poetæ recitanti elegos ad verba hæc: *Prisce jubes?* improviso responderit: *Priscus Javolenus non jubeo*: (*h*) unde repente risus obortus. Non tam de jure acute minus, recteque respondit: neque suis consiliis in legibus condendis minus profuit (*i*) Antonino Pio, sub quo vixit, ac Syriæ præfuit, teste Juliano. (*k*) Scripsit

---

[*a*] Pancirol. *de claris interpretib. lib.* 1. *c.* 28.
[*b*] *In Amœnitat. jur. civil.* [*c*] *Lib.* 11. *obs. c.* 38.
[*d*] Cujac *in prœm. institut*
[*e*] *L* 8. 9. *ff. ad S. C Orphic.*
[*] Loco hic minime suo Gravina differit de Cajo, Jurisconsulto, juris studiosis omnibus inde ab artis ingressu commendatissimo. Ad ipsum enim Institutionum prœmiem, in quo eum suum Justinianus appellat, quæri solet. fueritne Cajus Christianus nec ne? Affirmaverat id olim Ezechiel Spanhemius *in orbe Romano II. c.* 5. & *in Add. p.* 578. Sed idem confidentius jam negatur, postquam de vita & ætate Caji accuratius egerunt Antonius Schultingius, *ad vitam Caji a Bertrando descriptam*. & Fr. Caroli Conradi, *in Actis Eruditorum Lipsiensibus* 1727. *mense Februario*, qui & *Aurea Caji exercitatione singulari* illustravit. Incidit autem ætas Caji in eam Antoninorum. Certe M. Aurelium Antoninum Philosophum, sacratissimum suum principem vocat *in L.* 9. *D. ad S. C. Tertullianum*, ut perspicue apparet juncto *pr. J. ad SCtum Orficianum*. Ceterum nec de equestri ejus ordine, nec de prænomine Titi, constat.
[*f*] Tacit. *lib.* 2. *hist.* [*g*] Gell. *lib.* 7. *c.* 4.
[**] Imo vincere videtur Panciroli sententia. Quod enim placitum Sabinianorum dicitur *in* §. 2. *J. de emtione & venditione*, id Sabino & Cassio tribuitur *in L.* 1. *D. de contr. emp.* Sabinum autem, qui toties in Pandectis Cassio præponitur, Masurium Sabinum esse, nemo dubitat. Præterea tanta ejus auctoritas erat, ut Masuri Rubricam Persius pro tota jurisprudentia ponat, & in ejusdem libros Juris Civilis jurisconsulti præcipui, Pomponius, Ulpianus & Paullus commentarios scripserint. Apud Pomponium Proculianis Cassiani quidem opponuntur, sed nuspiam Pegasianis Sabinianos opponi videas, Pegasianorum enim nomen solis interpretibus debetur.
[*h*] Plin. *l.* 6. *epist.* 15.
[*i*] Capitolin. *in Antonino Pio*.
[*k*] *L.* 5. *an apud se ff. de manumiss. vind.*

pſit libros ex Caſſio quindecim, & libros decem ex poſterioribus Labeonis, & epiſtolas ad Plautium, qui magnus & ipſe fuit Juriſconſultus. Auditores habuit Javolenus plures, inter quos Tuſcianum, & Valentem, & omnium præſtantiſſimum Julianum: in quo ſectarum diſſidia quieverunt: quamvis a Donello inter Proculianos (*) adnumeretur. (*a*)

CAPUT LXXVI.

De Salvio Juliano, & Tarrunteno.

IS non minus animi, quam corporis prole fuit inſignis. Avus etenim fuiſſe ab Eutropio: proavus a Spartiano traditur Juliani Imperatoris: qui & ipſe juriſprudentiæ laude floruit. Hinc in errorem inductus Aurelius Victor ipſum Imperatorem Julianum edicti perpetui compoſitorem appellat, ambigitque Salvium ne, an Didium Julianum Imperatorem nuncupet. Quem errorem Victor etiam Grotio *in ſparſis floribus* offudit. (**) (*b*) Cognomen Salvius habuit Severi, patria Mediolanenſis, illuſtri genere. Magnam vero ſapientiæ laudem adquiſivit ſub Adriano: cui familiariſſimus fuit, cujuſque juſſu ex veteribus, noviſque abs ſe commiſſis edictis, condidit, atque in concinnum titulorum ordinem digeſſit Edictum perpetuum; ſcripſitque libros, quos digeſtorum appellavit, nempe: ut Cujacius interpretatur, *edictorum digeſtorum*. (*c*) Prætor fuit, & ſub Antonino Pio Conſul cum Torquato: ac (ſi tacentibus faſtis conſularibus fas eſt credere Spartiano) Conſul factus eſt iterum ſub Marco Philoſopho cum Piſone. Quibus in magiſtratibus, exemplo Javoleni præceptoris ſui, proprios ſervos vindicta liberabat, eandemque ſententiam aliis prætoribus ſuadebat. (*d*) Hujus eſt præclarum illud: *Nulla lex tam late patet, ut ad omnia pertingat*. In pluribus juris civilis locis a Principibus honorificentiſſime appellatur. Sunt qui hujus vitam ad Commodi (**) uſque imperium extendant: eumque arbitrantur eundem eſſe, qui cum Paterno etiam Juriſconſulto particeps conjurationis fuit, quique ſimul cum Paterno, juſſu Principis, vitam amiſit. (*e*) Paternus autem, qui Tarruntenus erat cognomine, libros reliquit militarium quatuor: quorum in digeſtis aliquot monumenta ſuperſunt.

CAPUT LXXXVII.

De Domitio Labeone.

FLoruit ſub Adriano Domitius Labeo, qui dubium eruditis injecit, ſui ne, (*f*) an ſuperioris Labeonis (****) libri ſignificentur in Digeſtis.

CAPUT LXXXVIII.

De T. Ariſtone.

TItus Ariſto non modo fons publici, privatique juris, verum etiam omnium doctrinam, & omnis eruditionis a (*g*) Plinio fuiſſe traditur: conceptamque animo ſapientiam laudabilibus factis explicaſſe; ut nihil aut nos ad Plinii teſtimonium, aut Plinius ipſe ad majorem hominis laudem poſſit adjungere.

CAPUT LXXXIX.

De Ariano.

ARianus initio Senator, deinde ſeceſſit in otium literarium; atque ad hunc miſſæ creduntur epiſtolæ a Plinio ad Arianum ſcriptæ. Librum edidit de interdictis, & de re militari.

CA-

(*) Vide quæ *de Sectis JCtorum* ſcripſimus *p.* 51.

[*a*] *Comm. jur. civil. lib.* 5. *c.* 25. *l.* 1. §. 1. *quo her.* 14 *ad leg. Falcid.*

[*b*] *Ad l.* 1. *de orig. jur.*

[**] Severi cognomen non habuit noſter, ſed pronepos ejus Imperator Didius Salvius Julianus Severus. Celeb. Otto *Pr. T. I. Theſ. juris p.* 17. ubi de Juliano copioſe differit.

[*c*) *Ad Julian. in princ.*

[*d*] *L* 5. *an apud ſe ff. de man vind.*

[***] Confer. Celeb. Heineccii *diſſertationem de Salvio Juliano.*

[*e*] Lamprid *in Commodo.* Dion. *l.* 72. *in Commod.*

[*f*] *L.* 27. *ff. qui teſt. fac. poſs.*

[****] Imo id temporis ratio nullatenus patitur. Et videtur Domitius omnino conſultor potius, quam Juriſconſultus dicendus, ſi quis inſpiciat L. 27 *D. qui teſt. fac. poſs.* Reſpondit ei Celſus, ut habet Gloſſa, *minus curialiter*, quin ut homini dubiæ ſanitatis. Inde eſt, quod quæſtiones ineptæ & ridiculæ, quæſtiones dicuntur Domitianæ.

[*g*) *Lib.* 1. *epiſt.* 22.

CAPUT CX.

De Sexto Cæcilio Africano.

SExtus Cæcilius Africanus, Juliani diſcipulus, tantum præceptori ſuo tribuit, ut Africani ore videatur Julianus, tanquam Apollo ex tripode, oracula fudiſſe. Omnia enim fere de Juliani ſententia ſumma fide pronunciat per verba: *ait*, *exiſtimavit*, (*) *negavit*, *putavit*, *inquit*, *reſpondit*, *placet*, *notat*. Adeo ſapientiæ gloriam doctori ſuo non invidebat vir alioqui divini, humanique juris peritiſſimus. Siquidem Cæcilius ille fuiſſe creditur, quem Gellius (*a*) adverſus Favorinum philoſophum decemvirale jus propugnantem inducit; vixitque ſub Adriano, aut Antonino Pio. Extat de eo peculiaris Menagii diſſertatio. Ego nihil certi ſtatuo: & quoad aliud mihi illuceſcat, Cujacium ſequor. (*b*)

CAPUT XCI.

De Sexto Pomponio.

SExtus Pomponius, ut quidam putant, ex antiquiſſima Pomponii Attici familia, auctor fertur *legis* 2. *ff. de origine juris*: in qua non raro ſcriptoris diligentia ne dicam, an hiſtoriarum cognitio deſideratur? ut non mirum, ſi ab eruditis non paucis ea lex Pomponio adjudicetur. Cum Papinianum principem alioqui juriſprudentiæ inter Juriſconſultos non deſcripſerit, facile crediderim, aut ejus legis auctorem non eſſe Pomponium, aut ante Papinianum vixiſſe, Adriani puta ætate: (**) quamvis a Lampridio ſcriptore non diligentiſſimo ſub Alexandro ponatur, ſi locus eſt integer: nam ſi Salmaſii lectionem, & reſtitutionem amplectamur, Pomponius manebit extra numerum a Lampridio deſcriptum. Expungitur etiam inde a Caſaubono, auctoritate veterum codicum, ex regia Bibliotheca.

CAPUT XCII.

De Junio Mauriciano, & Ælio Marciano.

JUnius Mauricianus ſub Antonino Pio (***) vixit, & Ælius Marcianus, qui Bæticam Proconſul adminiſtravit. (*c*) Præter alios libros, ſcripſit inſtitutiones, unde multa Juſtinianus tranſtulit in ſuas.

CAPUT XCIII.

De Ulpio Marcello, Meciano, Saturnino.

EAdem ætate floruit Ulpius Marcellus, qui a conſiliis fuit Antonino Pio, ut exiſtimat Cujacius in *comment. ad Ulp. Marc.* Et Voluſius Mecianus Auctor (*d*) Voluſiani S. C. qui ſummis laudibus extollitur a M. Antonino: & Claudius Saturninus, qui Prætor fuit, (*e*) quique cum ſeorſum ſæpe ſentiret ab aliis, cauſam præbuit noſtratibus interpretibus, ut homines ſui ingenii Saturninos appellent. [*f*]

CAPUT XCIV.

De Tertulliano.

VIxit autem ſub Septimio Severo Tertullianus, qui an idem fuerit ac Sacer

(*) Imo hæ voces non Africani ſunt, referendæ ad Julianum, ſed Triboniani, pertinentes ad Africanum, ut liquidum ex iis, quæ de Africano diximus in libro *de Sectis Juriſconſultorum*. Menagii rationibus, quibus is Sextum Cæcilium, qui apud Gellium cum Favorino de XII. tabulis diſputat, & noſtrum eoſdem eſſe, negat; ſatisfieri poteſt iis, quæ habet Cujacius *Tract. I. in Afric. princ. Obſ. VII.* 2. & Bern. Henr. Reinold. *ad L.* 23. *de R. J.* Et merito hic Cujacii ſententiam deſerere noſter dubitavit. Quantum enim doctrina & juriſprudentia poſſet Cujacius expertus videtur in elucidandis *Africani quæſtionibus*, quæ adeo ſubtiles & obſcuræ ſunt, ut antea vulgo circumferretur dicterium: *Africani lex eſt, ergo difficilis*.

(*a*) *Lib.* 20. *c.* 10.

(*b*) *In princip comment. ad African.*

(**) Imo Antoninum Pium Divum appellat in *L. penult. D. de pollicitationibus*, adeoque Divorum ſaltem fratrum tempora attigit. Exſtat de eo Reinoldi oratio, in qua Enchiridion ejus a ſuſpicione *νοθεύσεως* vindicat. Eidem libello *ανιςολησίας* labem abſterſit Cornelius van Bynkershoek *in Prætermiſſis ad L.* 2. *D. de O. J.* Ut autem cum Antonio Auguſtino. Pomponios geminos fuiſſe, credamus, quia Ulpianus *in L.* 32. *D. de legatis I.* ait: *Quod ita verum eſſe, tam Sextus quam Pomponius negant*, neceſſitas nulla eſt. Sexti enim voce Sextus Cæcilius Africanus deſignari videtur.

(***) Imo Severo & Antonino Caracalla. Conf. Cl. Noodkerk *de lege Petronia p.* 128.

(*c*) *L. ſi aug.* 57. *ff. de leg* 2.

(*d*) *L. antepenult. ff. ad l. Jul. de vi priv. L. divi* 17. *ff. de jur. patr.*

(*e*) *L* 1. *ff. de Senator.*

(*f*) *DD. in l.* 1. *de Senat.* Bald. *in l.* 1. *rub.* 3. *C. de Sacroſ. Eccleſ.*

cer Scriptor: quamvis Cujacium (*a*) auctorem habeam, qui propter multa jurisprudentiæ semina in Sacri scriptoris libris collucentia, eundem esse censet; nihil ego tamen certi affirmare ausim; dissentiente præsertim, non levibus ex caussis, (*) Hugone Grotio. (*b*) De hoc latius agit Menagius in *amœnitatibus juris civilis*.

CAPUT XCV.

De Papyrio Justo, & aliis.

AD eandem ætatem refertur Papyrius Justus, & Messius Rusticus, & Callistratus, & Tryphoninus, qui e Juliani schola profectus creditur, quique sub Caracalla Syriæ præfuit; & Arius Menander, qui tot Severi Principis erat negotiis implicatus, ut excusationem a tutela meruerit. (*c*)

CAPUT XCVI.

De Fabio Sabino.

FAbius Sabinus, ad quem ex aliquorum opinione ab Ulpiano, Paullo, Pomponio scripti sunt libri, qui ad Sabinum nuncupantur, ab Æliogabalo capite damnatus, vitam servavit per Centurionem: qui cum surdus esset, & aliter mandata excepisset, eum urbe pellendum censuit.

CAPUT XCVII.

De Fabio Sabino F.

HUjus filius Fabius Sabinus J. C. quem Alexander in consilium adhibuit; ea constantia, & vitæ integritate fuit, ut ætatis suæ Cato diceretur: (*d*) eo fortasse admirabilior, quod priscam illius virtutem in corruptissima ætate retinuit. Sed his jam percursis, ad celebriores ejusdem temporis Jurisconsultos, a nobis e turba, honoris gratia, sevocatos veniamus. (**)

CAPUT XCVIII.

De Cerbidio Scævola.

EOs ætate præcessit (*e*) Cerbidius Scævola; cui laudem summam non propria tantum, sed & discipulorum dignitas peperit: quorum in numero fuisse traditur Severus, postea Imperator, & Papinianus, & Paullus, a quo ideo *Scævola noster* appellatur: (*f*) ac propter magnam in jure civili auctoritatem legum. Coryphæus a Modestino dicitur, & ab Arcadio, atque Honorio, prudentissimus. (*g*) Ejus consilio in legibus, decretisque condendis M. Antoninus philosophus plurimum juvabatur. Nihil hujus responsis gravius; nihil priscæ sanctitati similius, (***) nihil denique propius ad caussæ veritatem: cum ex ipsius facti recessibus, quo ingenio penetrabat, responsorum suorum vim & rationem extulerit; unde solemne illud apud Scevolam, *secundum ea, quæ proponerentur*. Peritis enim, illucescente facto, jus confestim occurrit. Huic tribuitur proverbium illud, *jura vigilantibus scripta sunt*. Ejus schola Senatum quodammodo jurisconsultorum aperuit, fuditque clariores jurisprudentiæ proceres. (*h*) Atque inter ceteros Paullum, Triphoninum, & qui antiquitatem universam doctrina

---

(*a*) *Obs* 7. *c.* 2.

(*) Præcipua petitur stili diversitate. Jurisconsultus enim dicendi genere Rhodio utitur, cum tumida & phalerata sit oratio Doctoris Ecclesiæ, Exemplum stili simplicis, quo Tertullianus, Jurisconsultus, usus est. præbeat *L.*33. *D de testam. milit.*

(*b*) *In epist. ad Tit. c* 3.

(*c*) *L. verum* 2. §. *ex facto ff. de minor.*

(*d*) Lamprid. *in Alex.*

(*) Sabinum, qui centurionis errore servatus est, ut eum, ad quem Ulpianus libros scripsit, eosdem esse, ipse Lampridius testatur *in Heliogabalo c.* 16. Sed fallitur Lampridius, uti observat Vvilhelmus Grotius *in vitis JCtorum II. XI.* 9 De Fabii Sabini jurisprudentia non constat, nisi quod in consilio Alexandri Severi fuisse dicitur, Lampridius *in Alex. c.* 68.

(*e*) *De Scævola vide* Fabrot. *in Cujac. parat ff. expilat. hæredit*

(*f*) *Vid.* Cujac. *in recitat. solemn. in respons. Cerbid. Scævol.*

(*g*) *L. scire oportet* §. *aliud ff. de excusat. tutor. L.* 3. *cod. Theod. de testam.*

(***) Partium tamen studio eum abripi *in L.* 14. *de Transact.* censet Ger. Noodt *Probabil.II.* 2. *& de Pactis & de Transact c.* 22. sed jam hujus criminis Scævolam absolvere satëgit Schultingius *in enarratione Pandectarum ad tit. de Transactionibus* §. 17. Variationes ejusdem Scævolæ vide apud Cujacium *Obs. IV.*1. Merilium *Obs.I* 9 & eundem Gerardum Noodt *Obs II.* 18. Servilius quoque JCtus *in L.*10 *D. de jure Patr.* Cornelio van Bynkershoek *Obs. L.V. c* 23. mutandus videtur in Cervidium, quo Scævola significetur. (*h*) Cujac. *ad Papinian. in princ.*

ctrina, & gloria superavit; posteritatem vero ejusdem spe gradus exuit, Papinianum; cujus vix unquam nomen a Principibus absque laude profertur, quemque jurisconsulti ejus æquales Ulpianus, & Paullus, quamvis habuerint studiorum socium, tamen verebantur ut Magistrum. Nec enim prorsus erravit Lampridius, qui eos Papiniani discipulos facit: nam si non ætate, voluntate tamen fuerunt, & cultu.

CAPUT XCIX.

De Papiniano.

PApiniani clarior fuit vita, quam felicior: exitum enim habuit qualem sub Tyranno fortissimi quique nanciscuntur. (*a*) Hostilii Papiniani, atque Eugeniæ Gracilis filius fuit. Ætate, ac gloria procedens munus subiit procuratoris Fisci. Præfecto prætorio assedit. Septimio Severo, non solum affinitate per secundam uxorem, sed societate quoque studiorum, ac vitæ gratus adeo fuit, ut ab illo statim post susceptum imperium Prætorio præfectus fuerit: qui summus erat, secundum Principem gradus: ab eodemque moriente curam filiorum illius acceperit. Quam ei fidem Papinianus capite suo persolvit. Etenim, diffidentibus inter se mutuis odiis, Geta, & Caracalla; ille nullam curam prætermisit, quo animos eorum componeret. Qua caritate offensus Caracalla: quia hostis loco habebatur ab eo, quicunque fratri non esset infestus; Papinianum, vel Getæ necem prohibentem; vel parricidium excusare detrectantem; vel nolentem Imperatori orationem componere ad facinus apud populum diluendum, suis militibus occidendum tradidit. Feruntur autem hæ voces summæ constantiæ indices a morituro Papiniano editæ, nam cum ab Imperatore rogaretur; *non tam facile*, inquit, *parricidium excusari posse, quam fieri*. Atque instante Imperatore, ut populo persuaderet, Getam propter sua scelera merito interemptum, respondit: *Aliud est parricidium, accusare innocentem occisum:* Atque supplicio proximus vates etiam fuit posterioris facinoris a Macrino suscepti: qui cum præfectus Prætorio esset, Antoninum Papiniani occisorem imperio spoliavit, & vita. Stultissimum enim fore Papinianus dixerat eum, qui sibi esset successurus, si proculcatam in se præfecturam relinqueret inultam. Cum autem audisset Caracalla, Papinianum bipenni fuisse obtruncatum, carnificem increpuit, quod suum jussum gladio non fuisset executus. Tradit Soccinus (*) urnam argenteam ætate sua Romæ repertam a rustico cum hac inscriptione: *Æmilii Papiniani J.C. & Præfecti Prætorio requiescunt hic ossa, cui infelix Pater, & Mater sacrum fecerunt mortuo anno suæ ætatis tricesimo sexto.* Erat & alia inscriptio: *Æmilio Papiniano Præfecto Præt. J.C. qui vixit annos triginta sex, M. quatuor, D. decem, Papinianus Hostilius, Eugenia Gracilis turbato ordine in senio heu parentes fecerunt filio opt.* Lepidum vero est, quod latro comprehensus respondisse fertur Papiniano eum interroganti, cur latrocinium fecisset? nam ad hæc latro retulit: *& tu cur Præfectus es?* (*b*) Tanta vero illius in jure civili fuit auctoritas, ut nunquam ab Imperatoribus, nisi honorificentissime appelletur: inque variantibus J. C. sententiis, ea præfertur, a qua steterat Papinianus: cum quo semper ipsa veritas habitare censebatur. Et cum alii Papiniani auctoritate nitantur, ipse ad nullius unquam auctoritatem excurrit: ut quot responsa, totidem reddidisse oracula videatur. Hinc illa de summo J. C. crebra, & plena honoris elogia: nimirum, *Asilum juris, & legalis doctrinæ Thesaurus*. (*c*) Hinc tertio anno auditores juris sese libris Papiniani tradebant, & Papinianistæ dicebantur;

(*a*) Spartian. *in Caracall.* Dion. *libr.* 77. & 78.

(*) Imo utramque hanc inscriptionem falsi arguit Everardus Otto *in Papiniani vita*, cujus ubertate & eruditione factum est, ut de Papiniano hodie parum dici possit, quod non ille dixerit prius. Abstinemus a reliquis, id dixisse satis habentes, non usquequaque verum esse, quod dicit Gravina, Papinianum ad nullius unquam auctoritatem excurrisse. Labeonem enim & Pegasum laudat *in L.* 95. § 7. *D. de solutionibus*. Nervam sequitur *in L.* 47 *D. de A P.* Neratio Prisco adstipulatur *in L.* 19. *D de dolo malo* & *L.* 33. *D. de usufr.* Imprimis vero Juliani auctoritate sæpissime utitur. ut *in L.* 62 *D. de Rei vind. L.* 50. *D. de Peculio*, *L.* 76. *D. de hered instit. L.* 43 *D. de bonis libertorum*, *L.* 26. *D. Si quis omissa caussa*, *L.* 47. *D. de Fidejussoribus*.

(*b*) Dion. *lib.* 76.

(*c*) Cujac. *in Papin. in princ.*

tur; eoque anno ineunte Papiniano festum diem agebant. Hinc Hieronymus aliud inquit Paullus noster; aliud Papinianus præcipit: Eundemque locum Papiniano tribuit in humano jure, quem habet Paullus in Divino. Maximum sane jurisprudentiæ incrementum, & vir priscis Reipublicæ temporibus dignus, qui Romanam justitiam scriptis docuit, & sui ipsius capitis pernicie. Quod ingenium suis omnibus in responsis totoque genere orationis elucet. Inest enim in eo præter elegantiam, & candorem latinitatis, omnibus Jurisconsultis familiarem, gravitas talis, ut non tam interpretem, quam latorem legum agere videatur. Catonianam nos constantiam Principis jurisconsultorum, in scenam ad popularem admirationem adduximus, Vernacularum Tragœdiarum (*) quarta, quæ inscribitur *Papinianus*.

CAPUT C.

De Domitio Ulpiano.

HUnc sequitur Domitius Ulpianus Syrus, qui prætoribus primo: deinde ipsi Papiniano præfecto prætorio adsedit. (*a*) Verum per Heliogabalum ob invisam propudiosæ libidini probitatem a publicis muneribus jam ejectus, postea redditus Reipublicæ fuit, & Magister scrinii assumtus ab Alexandro Severo: cujus imperium regebatur, Ulpiani consilio, quem repugnante primum, deinde laudante Mammæa matre pro tutore adhibuit, (*b*) eumque dilexit præ ceteris Jurisconsultis, quos advocare in consilium consueverat, quosque veluti Pythiam consulebat, antequam grave aliquid aggrederetur. (*c*) Horum sapientiæ tribuenda est moderatio illa Severi super fisci negotiis, conditarumque ab eo constitutionum lenitas, atque æquitas. Cum neminem ad se solum Alexander admitteret; tum ne cui nimiam apud populum potentiam pareret favore suo; tum ne invidiam sereret inter amicos; unum tamen excepit Ulpianum, quem, semotis arbitris, ad se introduci permisit. Nam præter prudentiam, erudito ejus colloquio maxime capiebatur. Præfectus prætorio creatus ab eodem Principe Ulpianus adeo adversas habuit militum voluntates, ut ab iis etiam ad necem peteretur: a qua illum sæpe Imperator, & aliquando, objecta etiam summa purpura, eripuit. Quamvis vero tanta fuerit hominis doctrina, nescias tamen, plus ne profuerit humano juri, quam obstiterit Divino. Siquidem auctoritatem omnem, & gratiam suam apud Principem direxit adversus Christianos: a quibus benevolum Imperatoris animum, seminibus etiam nostræ religionis, imitatione Mammææ matris, imbutum, detorsit: mitissimumque Principem, collectis omnibus Imperatorum constitutionibus in Christianos conditis, in eos, exemplo superiorum Principum, incitabat. Scribendi genere usus est leni, temperato, & facili, ut nunquam tamen gravitas in eo desideretur. Mira est ejus proprietas verborum: quorum adeo erat religiosus, curiosusque investigator; ut Theodorus Cynulcus apud Athenæum superstitionem hominis, & inutilem subtilitatem fastidierit. Unde spinarum collector appellabatur. Molestiam enim familiaribus objiciebat crebris quæstiunculis de singulis vocabulis rogitando, atque contendendo, nullique cedendo. Et cum inter epulas de cujusque cibi appellatione percunctaretur, extaret ne alicubi verbum, an non extaret, κειτύκειτος fuit appellatus: quamvis Casauboni sententia hic alius sit ab Ulpiano Jurisconsulto. (*d*) Vicit tandem auctoritatem hominis, & gratiam Principis militare odium, quo demum Ulpianus interiit. (*)

CA-

(*) Hæ numero quinque junctim *Neapoli excusæ fuerunt* 1712. & 1717. *in* 8. Inscribuntur vero prima Palamedes, secunda Andromeda, tertia Appius Claudius, quarta Papinianus, & quinta Servius Tullius. Quæ deinceps ab auctore in Latinum conversæ sermonem custodiuntur apud heredem ejus, Petrum Metastasium.

(*a*) *L.* 1. *ff. de censib.* Lamprid. *in Sever. cap.* 26.

(*b*) Lamprid. *in Alex.*

(*c*) Lamprid. *in Alex. Sever.*

(*d*) *Animadv. in Ath. cap.* 7.

(*) Quæ de Ulpiano circumferuntur, accurato judicio castigavit Ant. Schultingius *in jurisprudentia Ante-Justinianea*. Rescripta principum contra Christianos colligentem excusat van Bynkershoek *de religione peregrina par.* 240. Illum vero κειτύκειτον Athenæi, a Iurisconsulto diversum esse, etiam Celeb. Fabricius annotavit *Biblioth. Græcæ IV.* 20. 6. Jacobi Lectii orationem *de vita & scriptis Ulpiani*, exhibet *Tomus I. Thesauri* Ottoniani. Eminent inter scripta Ulpiani libri ejus ad Edictum laude candoris & perspicuæ gravitatis.

CAPUT CI.

De Julio Paullo.

CUm Ulpiano conjungimus Julium Paullum Patavinum. (*a*) Is cum sese causis defendendis exercuisset, & cum eodem Ulpiano Papiniani fuisset assessor, scrinii memoriæ magister creatus fuit, & postremo præfectus prætorio: (*b*) ita ut Ulpianum disciplina, ætate, honoribus, & Principis gratia æquaverit; styli tamen gravitate superarit, & numero librorum, quo vicit ceteros: cum nullam non juris particulam attigerit. Hoc etiam Ulpiano dissimilis, quod Ulpianus in juris definitionibus remissior est, & pronior ad æquitatem; Paullus vero severior & religiosior juris. (*)

CAPUT CII.

De Herennio Modestino.

HErennius Modestinus Ulpianum habuit magistrum, a quo studiosus suus appellatus. Eundemque Ulpianum sæpe consuluit, etiam absens, cum Dalmatiam pro Consule (**) administraret. (*c*) Græcarum fuit ac latinarum literarum cum primis doctus, pollensque in utraque scribendi facultate, librumque de excusationibus græce conscripsit. Vixit ad Gordiani tempora, a quo non contemnendæ auctoritatis J. C. appellatur. Maximinus vero junior eum sibi juris peritum, & magistrum adhibuit, ut refert Capitolinus. (*d*)

CAPUT CIII.

De aliis generatim.

ATque hunc postremam jurisprudentiæ vocem appellare licebit: quo sublato hujus doctrinæ oracula conticuere, ac superstitibus rivis, juris exaruere fontes. Hermogenianus enim, qui sub Constantino claruisset fertur, de quo Menagius quærit *in amœnitatibus juris civilis*, (*e*) aliique obscurioris nominis, nihil prodidere novi: sed vetera tantum retractarunt, aut explicarunt, remissoque prisco illo, & gravissimo instituto respondendi, tantum docendo juri civili scholas aperuerunt. Fuerunt sane plurimi, aut Modestini, aut Ulpiani æquales, iidemque Papiniani discipuli; sed minus celebres: quorum cognitio repeti potest ex eorum libris, qui peculiares tractationes de Jurisconsultorum historia conscripserunt. Non etenim, omissis iis, quæ tantum curiositatem explere possint, ea suggerenda duximus, quæ initia juris illustrare, atque utilitatem, opemque præbere possint laborantibus. Sane interruptam nunc narrationem opportune repetemus, & Jurisconsultorum historiam persequemur postquam expedierimus Justinianeam juris civilis collectionem: ad quam ut accedamus, aperienda sunt fundamenta ejus potestatis, qua usi Principes, jussa sua partem fecerunt juris civilis. Quæ ut a suis naturalibus initiis deducamus, plura evolvenda sunt de Principum Imperio, ejusque vires expendendæ, progressioque vestiganda: ut nosse possimus, quibus ex

 initiis

(*a*) *L. quæst. §. cum vir. ff. de legat.* 3. *L. lecta ff. de reb. cred.*

(*b*) Æl. Spart. *in Nigro*.

(*) Ex libris Pauli bina circiter millia fragmentorum, seu si mavis, bina circiter millia legum in Pandectis inveniuntur. Placet is sibi in studio brevitatis, unde sæpe nimis subtilis est & obscurus. Notum dictum Raph. Fulgosii, *Iste maledictus Paullus semper ita obscure loquitur, ut vix possit intelligi, & si haberem eum in manibus, eum per capillos interrogarem*. Idem Duareno *ad L.* 131. *D. de V.O.* propter scribendi genus obscurum, implicatum ac tortuosum Heraclitus quidam esse videbatur, qui a veteribus *σκοτεινὸς* appellatus est. Bynkershoek *ad L. Lecta c.* 1. De patria ejus disputant Patavium, Tyrus, Græcia & Roma. Conf. Bertrandus *in vita Paulli* & Pignorius *Symbol. Epistolic. L. I. epist.* 41. Juliam Corneliam Paullam, quam *γυναῖκα εὐγενεστάτην*, feminam illustrissimam vocat Herodianus *Hist. V.* 6. & cujus numos exposuit Vaillant *de numism. Imp. p.* 137. & 269. nostri filiam putat Celeb. Heineccius *in Historia juris p.* 280. Fuit autem Paulla uxor Elagabali Imperatoris. Vitam ceterum Paulli quoque compluribus erroribus liberavit Ant. Schultingius *in Jurisprudentia Ante Justinianea*.

(**) Quod ex vulgata colligunt Pandectarum editione, in qua *in L.*52. §. 20. *D. de furtis*, sic legitur: *Quod & Herennio Modestino, Proconsuli, me de Dalmatia consulenti, rescripsi*, cum Florentinus Codex vice Proconsuli exhibeat studioso meo. De Dalmatia autem consulere dicitur, pro e Dalmatia.

(*c*) *L.* 51. §. *si quis*, *ff. de furt.*

(*d*) *In Maximin. junior.*

(*e*) *Cap.* 11.

initiis in libera Civitate orta fuerit ea poteſtas & quouſque pervenerit. Quoniam vero nihil certi explorative comprehendere poſſumus, niſi quod hauriamus de fonte naturæ, ideo tantiſper a matre veritatis philoſophia facem illam arripiam; qua per tenebricoſum iter & opinionibus obſeſſum libere percurram ad ea primordia, unde veritas protrahatur in lucem. Qui enim adhuc ſcriptis ſuis imperii fundamenta jecerunt e Juriſconſultis recentioribus, non tam abſtruſas naturæ notiones, quam auctoritates, & opiniones pro certis firmiſque principiis tradiderunt: & quæ conſequentia eſſe debuiſſent, pro antecedentibus acceperunt: ut non aliam firmitatem ea, quæ proponunt, habeant, niſi ſtudioſorum fidem atque conſenſum; ne dicam inquirendi negligentiam.

CAPUT CIV.

De Romano Imperatore.

HUmanæ naturæ vitium, dum innaſcitur anima corpori, e parentum culpa ſuſceptum, ad omnem effunditur poſteritatem. Eodem vitio elata cupiditas noſtra omnes corripit facultates, e quarum regimine pellit excluditque rationem: qua depreſſa cupiditas impotenter dominatur, ſuumque jus viribus metitur: ut eo uſque imperium extendat, quo ad vires cujuſque perveniunt. Cum enim cupiditate, non ratione decernimus, tantum exultant jura corporis, quæ illi dominium rerum addicunt, qui vim ad capiundum, & retinendum idoneam habet a natura tributam. Unde, ſecluſa ratione, quæ rerum inæqualitatem inter homines pro imparibus meritis ad communem utilitatem inducit, exurgit appetitio naturæ, quæ conſtituit juris æqualitatem, eamque dirimit, atque diſtinguit potentia ſingulorum: ut cum omnia pateant omnibus, ea tamen cujuſque ſint propria, quæ ſuæ cuique vires attraxerunt. At quoniam æqualitas, dum omnes omnia ſibi arripiunt, bellum excitat, & mutuas cædes: hinc metus inteſtinæ diſcordiæ, atque pericula externæ potentiæ, revocarunt velut ab exilio rationem; quæ veram aperuit utilitatem, docuitque homines magis ad ſecuritatem, quam ad magnitudinem virium expendere jura ſua. Quamobrem proprias cupiditates, & vires communi voluntati, & publicæ potentiæ ad univerſorum tranquillitatem intentæ ſummiſerunt, fœderaque percuſſerunt, injeruntque pacta, quorum in fidem, atque tutelam, inſtituta ſocietate vitæ, ſe ſuaque omnia tradiderunt, eique ſocietati regendæ præfecerunt Imperium, ſive vim ſummam undique contractam, animis omnium atque corporibus dominantem. Itaque ſervitute ſecuritatem emerunt, & parere legibus duriter, quam propriis cupiditatibus obſequi cum periculo, maluerunt. Duabus igitur facultatibus hominum conditio regitur, naturali ſcilicet, & civili. Prior ſtatum corruptum (*) hominum, liberum, & ſolitarium comitatur. Poſterior vero eorundem ſocietatem, vitæque communionem conſequitur, quam Civitatem appellamus. Etenim facultatibus naturalibus facultati civili ſubjectis, Civitas coaleſcit. Cum vero iſtæ diſſiliunt, ſeque homo refert ad naturalis potentiæ ſtatum, diſcordia erumpit, civitaſque diſſolvitur. Quia ſublato ſtatu inæqualitatis rerum, atque pacis: homines redeunt ad juris æqualitatem, cujus obtinendæ cauſa bellum inter eos exoritur. Civilis autem facultas, quæ naſcitur a multitudine, minime tamen poteſt ſeorſum a perſona publica reſidere, neque in ſingulos diſſipari: hac enim ratione jus quiſque repeteret ſuum: ſed in perſonam aliquam transfundenda eſt, quæ multitudinem ipſam referat, qualis eſt cœtus plurium, vel paucorum, vel communis ab uno adminiſtrata voluntas, ex qua exiſtit Princeps, in quem pro cujuſque civitatis legibus, vel poteſtas

(*) Ferri poteſt ſuperior Philoſophia Auctoris noſtri, etſi eam a perditæ famæ Philoſopho, Thoma Hobbeſio, mutuatus videatur, eademque valde diſpliceat Auctori *conſiderationum ad tres libros de origine juris*. Conſiderat enim mutuam vim tanquam rem facti, id magis intuens quod fit, quam quod fieri debeat. Nec tamen ſola ſecuritas omnium civitatum finis eſt. Quaſdam etiam αὐτάρκεια ſeu ſtudium ſufficientiæ inſtituit, quod docet naturalis indigentia noſtra. Statum autem naturalem minus apte dein corruptum vocat. Affluit is deliciis ſuis perinde ut civilis, quanquam ut nihil eſt ex omni parte beatum, ſuis quoque premitur incommodis. Et gentes quidem etiam in ſtatu naturali felices eſſe, experientia docet.

ſtas universa multitudinis, vel portio transfertur illius. An autem poteſtas omnis popularis, an tantum portio tranſierit in Romanum Imperatorem, e veteribus monumentis explorabimus. Nam quæ poteſtas aliunde acceſſit, quam ex populi voluntate, non e civili facultate, ſocietatiſque jure manavit; ſed a facultate naturali, & militari vi a Principe explicata: per quam vim exolvebat ſeſe jure illo; cui tuendo fuerat aſſumtus, quoque alios in civili ſtatu continebat. Quamvis autem Princeps injuſte fines civilis facultatis exceſſerit, fidemque poſtpoſuerit publici fœderis, privataque uteretur naturæ facultate, quam in commune depoſuiſſe oportebat; juſtum tamen erat (*) cives obtemperare Principi: cum alia ratio tranquillitatis publicæ nulla pateret. Nam ſi Principis vim majori vi coercere voluiſſent, hortarique ſingulos ad repetendam e Principis manu ſuam cujuſque facultatem; res rediiſſet ad corruptum naturæ ſtatum, omnium peſſimum: nempe ad internecionem, atque diſcordiam, quo revolvimur, quoties obſiſtimus facultati publice traditæ: cui diſſolvendæ, ſine rerum perturbatione, minime ſufficimus. Sed jam ipſius Imperii Romani ortum, atque ſtatum contemplemur, & explicemus. Libertatem inditam ferociæ animorum, quam, pulſis Regibus, repetierant Romani, non negligentia, neque voluntate; ſed nimio potius ejus retinendæ, ac dilatandæ ſtudio amiſerunt. Etenim plebeji metuentes potentiam patriciorum, quos inſidiari publicæ libertati ſuſpicabantur, variis contentionibus, majorum omnium magiſtratuum communionem impetrarunt. Unde muneribus, & honoribus communicatis, Patres, quamvis conſilio, & auctoritate anteirent: numero tamen, & viribus vincebantur: attritaque potentia Senatus, victoque conſilio meliorum, publica res populari temeritate agitabatur. Multitudo vero cœca, & præceps majora ſemper impetrando, adeo inſoleſcebat, ut cum plus in dies libidini ſuæ permitteret, ad infinitam tenderet libertatem. Quamobrem, diſſoluta priſca illa temperie civitatis, majorum inſtituta ſenſim dilabebantur, & plebs inconſulta in poteſtatem decidit callidiorum, & potentiorum, qui ejus cupiditati aſtu, audaciaque ſua velificabantur. Et quoniam ſtudia plebis pro varia utilitate, atque ingeniorum diverſitate dividebantur; multitudo diſceſſit in factiones: quarum ſingulæ ſuos ſibi Duces, & Principes conſtituentes, in certamen venerunt; & victrix factio ſemetipſam, cum partibus reliquis profligatis, atque devictis, in poteſtatem deduxit illius, cujus conſilio, atque Imperio vicerat: qui deinceps plebem in fraudem jam inductam poſtea militari metu continuit. Itaque plebs contrariæ factionis opprimendæ ſtudio ab eo fuit oppreſſa, per quem alios opprimere conabatur. Quia vero militiam Romanam Romani Spiritus permeabant, ac ſimul cum Romano nomine adhuc opinio veteris Reipublicæ vivebat in animis: neque militia, neque populus parere poterat uni, niſi falſa libertatis opinione duceretur. Unde manſit ſub Principe mendax imago libertatis in exteriori Senatus majeſtate, ac priſcis ſplendidiſque magiſtratuum nominibus impreſſa. Trifariam autem res Romana ſub Imperatore diſpertiebatur: in Senatum, militiam, & plebem. His præerat Princeps, qui tum ſecurus erat, & firmior, cum auctoritatem Senatus, militum vim, & plebis poteſtatem æquabiliter dirimeret, atque libraret. Porro quia Romani abominabantur extraordinaria imperia, juſtaque rerum poteſtas magiſtratibus continebatur; Princeps, ut offenſionem ferocis populi

(*) Imo pactorum fides, cui & in quam ſe ſuaque omnia tradere homines ſolere dixerat, parum profuit Romanis, ſi Principi etiam fines imperii excedenti obtemperare, cives oportebat. Repugnat id nativæ indoli pactorum, qua alteri reſilire a fide data licet, ſi eandem ab altero non ſervari intelligat. Armis vero naturalique vi renunciare princeps intelligitur, quam primum cum populo paciſcitur. Utrum autem ratio tranquillitatis patiatur principi reſiſti, non juris ſed utilitatis quæſtio eſt, etſi ſæpe contigerit, ut publicæ quietis intuitu cives a jure ſuo receſſerint. Itaque dicendum, populo quidem Romano integrum fuiſſe, principem leges conventionis migrantem in ordinem cogere, ſed remiſiſſe eum de jure ſuo videri, poſtquam ex ſilentio ejus derelictio colligi potuit, tacitoque populi conſenſu vis probata convaleſcere, & juris præſidiis muniri cœpit. Idem conveniens eſt iis, quæ paulo poſt ab auctore dicuntur. Agnoſcit enim plebem Romanam aſtu ab imperatoribus deluſam, in poteſtatem eorum conceſſiſſe. Ut enim expreſſo conſenſu purgari vitium per legem regiam potuit, ſic idem contingere potuiſſe videtur conſenſu tacito.

populi declinaret, & legitima imperia videretur exercere, præcipiebat sibi magistratus majores: quo auspicato agere, & more majorum, jussaque sua populo, auctoritate legitima, comprobaret: Unde imperia Principum, non certæ personæ jussa; sed plurium magistratuum auctoritates reputabantur.

CAPTU CV.
De Variis Muneribus Imperatoris.

ERat itaque Romanus Imperator plurium, atque summorum complexio magistratuum, cumulusque variarum potestatum in militiæ Principem, in cujus unius persona veteris Reipublicæ vis, atque majestas per cumulatas magistratuum potestates exprimebatur. Etenim, per speciem constituendæ Reipublicæ bellis quassatæ, ac dissolutæ civilibus, Triumviri, Octavius, Antonius, Lepidus, potiti sunt rerum: atque initio Triumviratum ad quinquennium susceperunt, nullo invidioso nomine novæ dignitatis assumto. Deinde in aliud quinquennium imperium sibi prorogarunt. Tandem, oppresso Lepido, Antonioque devicto, summa Reipublicæ ad Octavium devenit. Is autem, ut invidiæ pericula vitaret, sibi ad decennium suscipiebat imperium, denis annis tota vita prorogatum: ne aut abstulisse libertatem populo videretur, aut eidem spem unquam adimeret recipiendæ pristinæ potestatis; quam non abjecisse, sed ad tempus deposuisse in unius manu sibi videbatur. Et quamvis Dictatorem egisset Octavius; nunquam tamen formidabile jam Dictatoris nomen admisit: ut appellatione sublata, odium removeret, contentus Imperatoris nomine longe mitiori; quo re bene gesta Duces a militibus non solum in libera Republica; sed etiam sub Principibus, ob honorificentiam appellabantur: unde ad victoriarum numerum legimus semel, bis, ter, quater, quinquies Imperatores appellatos. Quo effecit, ut militaris potius honoris, ac felicitatis nomen, quam potestatis præferre videretur. Præterea, ut Octavius, jam nationum omnium, subacta patria, victor secerneretur a ceteris mortalibus; quia Romuli nomen respuerat, ne regiæ memoriæ subiret invidiam, Augustus appellari maluit, consecrato jam religione vocabulo, rebusque sacris, ac divinis usitato: ut se Deorum quodammodo nomine muniret. Cæsaris autem nomine suscepto, hereditatem, ac successionem prætulit illius: quod postea nomen ad alios una cum Imperio transivit. Tribus igitur istis appellationibus Imperatoris nempe, Augusti, & Cæsaris, rei militaris arbitrium, splendor dignitatis, & successio significabatur.

CAPUT CVI.
De Pontificatu Maximo Imperatoris.

SEquuntur aliæ appellationes ea jura continentes, quibus retenta specie veteris Reipublicæ, populi ac Senatus potestatem, & Sacrorum arbitrium Princeps ad se trahebat. Igitur cum superstitionis vim, atque potentiam in subigendis animis intelligeret; suscepto Pontificatu Maximo, potestatem arripuit Sacrorum: ut omnis a Principe religio proficisceretur, ejusdemque Imperium a Diis arcesseretur. Ideo & in collegio Augurum esse voluit: quippe norat, quantopere aruspicum responsa multitudinis animos permoverent. Extat Vespasiani nummus hac inscriptione:

IMP. CÆS. VESP. AUG. P.M. AUGUR TRIB. POT.

CAPUT CVII.
De Tribunitia Potestate.

PRæter potestatem Divinam, sepsit etiam se Princeps auctoritate plebis, adscita sibi Potestate Tribunitia; non vero Tribuni munere, quo fungi non poterat, nisi plebejus: Princeps autem semper inter patricios censebatur: ideo relicta persona Tribunorum, quæ cohærere patricio non poterat, retinuit potestatem: per quam non modo intercedendi cum ceteris Tribunis jus obtinuit, sed & se præstitit Sacrosanctum. Ut, quisquis eum attigisset, publicam violaret majestatem: ideoque indicta causa posset occidi: quo facto ignaræ plebis captavit gratiam: quasi suscepto munere plebejo, suam Princeps plebi dignitatem impertiisset. Eam potestatem Augustus perpetuam accepit, adscito ad quinquennium semel, atque iterum sibi col-

collega. (*a*) Cum Imperatores alii temporariam deinceps habuerint, poſt exitum renovandam.

CAPUT CVIII.

De Cenſura Imperatoris.

INter magiſtratus Romanos maxime præcellebat cenſura: quippe quæ moribus immineret, atque in facta civium, & vitam animadverteret. (*b*) Hanc Julius Cæſar ſibi delatam, præfecturam morum appellare maluit, ſive ut vetuſtum nominis odium effugeret, ſive quia Cenſoris nomen Pompejus detrectaverat. Eandem morum præfecturam ſibi adjunxit Auguſtus: ut ſicuti Tribunatum plebis gerebat, nec Tribunus plebis dicebatur; ita ſublata formidine cenſorii nominis, cenſuram exerceret. Quamobrem ſexto Conſulatu præfecturam morum accepit, (*c*) egitque cenſum ter, ſine honore cenſuræ. (*d*) Antiquum Cenſoris munus non eſt veritus palam aſſumere (*e*) Claudius, & Domitianus, qui Cenſor appellatur in Faſtis Capitolinis. (*f*)

CAPUT CIX.

De Conſulatibus Imperatoris. (*)

EXtollebant vero maxime potentiam ſuam Imperatores frequentia Conſulatuum, quos vel cum aliquo ex familia Cæſarum, vel cum præclaræ nobilitatis, aut ſummæ auctoritatis viro gerebant. Conſulatus enim etiam, devicta Republica, quamvis fractis ejus magiſtratus viribus, vertex dignitatum fuit, & honorum faſtigium. Unde Principes, qui gloriæ avidiores erant, honoremque tantum ſubjectis ſuis invidebant, conſulatum gerebant ſoli, aliquando etiam perpetuum: uti de Vitellio vetus inſcriptio teſtatur: (*g*)

A. VITELLIUS L. F. IMPERATOR
COS. PERP.

CAPUT CX.

De Proconſulari Imperio.

PRoconſulare vero Imperium, quod frenum erat provinciarum, ſemel arreptum, nunquam dimiſerunt Imperatores. Quanquam enim in provincias Proconſules mittebantur, & Proprætores, & Præſides; Princeps tamen Proconſulare imperium obtinebat in provincias univerſas, quod illi adminiſtrabant in ſingulis earum. Eaque imago erat poteſtatis illius militaris, quæ Conſulibus ad bellum proficiſcentibus lege curiata tribuebatur; (*h*) quam longe pleniorem impetravit Cn. Pompejus, cujus imperio circum oras maritimas Romanæ omnes provinciæ olim ſuberant. Imperatores igitur ſtatim extra pomœrium exeuntes proconſulare imperium explicabant: quo velut in perpetuo Conſulatu provinciarum omnium adminiſtratio, & rei militaris arbitrium, & vitæ neciſque poteſtas comprehendebatur.

CAPUT CXI.

De Referendi Jure.

QUoniam vero libera Republica Senatum habere, ad eumque referre, ſive illum conſulere non licebat, niſi magiſtratibus majoribus, jus hoc, tanquam uni ex illis magiſtratibus, conceſſum etiam fuit Imperatoribus. Atque initio quidem admodum parce: Auguſto enim tantum licuit una de re interrogare Senatum: quod relationem facere dicebatur. Extenſum deinde fuit hoc jus, ut de pluribus rebus relationem facere liceret: nem-

pe

(*a*) Sveton. *in Aug. c.* 27. *Faſti conſulares.*

(*b*) Cic. *lib.* 9. *epiſt.* 15. Dion. *lib.* 43. Sveton. *in Jul. c.* 76.

(*c*) *Faſti conſulares.*

(*d*) Sveton. *in Aug. c.* 27.

(*e*) Sveton. *in Claud c.* 16.

(*f*) Sveton. *in Domit. c.* 14.

(*) De variis muneribus Imperatoris plenius auctor egit in libro ſingulari *de Romano Imperio*, cujus caput ſeptimum ad Pontificatum maximum, caput octavum ad Tribuniciam poteſtatem, caput nonum ad Cenſuram, caput decimum ad Proconſulatum, caput undecimum ad jus referendi, caput decimum tertium ad Senatoriam Imperatoris dignitatem, caput duodecimum ad Patris patriæ appellationem pertinet, omiſſa mentione conſulatus imperatorum, de quo hoc loco agitur. Eaſdem imperatorias dignitates plenius illuſtrarunt Ezechiel Spanhemius, *de uſu & præſtantia numiſmatum*, & Auguſtinus Campianus Anteceſſor Taurinenſis, *de officio & poteſtate magiſtratuum Romanorum.*

[g] *Apud* Gruterum. (*h*) Cic. *in Rullum.*

pe uti binæ, ternæ, vel quaternæ, atque etiam quinæ, relationes fieri possent: quod jus dicebatur secundæ, tertiæ, quartæ, quintæ relationis. (*a*)

CAPUT CXII.
De Senatoria Imperatoris Dignitate.

CUm hisce muneribus dignitatem Senatoriam iis adjunctam Princeps induebat: (*b*) & quamvis esset e plebe, inter patricios recipiebatur.

CAPUT CXIII.
De Patris Patriæ Appellatione.

SUmmorum numerum istorum invidiam Principes gratioso apud plebem Patris patriæ nomine levabant. Qui honos M. Tullio primum ob oppressam Catilinæ conjurationem delatus, deinde transiit ad Augustum, & posteriores Imperatores: qui ejus appellationis honore, aliquorum opinione (*c*) jus etiam nanciscebantur in populum, quale parentes habent in liberos. Hæc autem non omnia simul Principi, sed intervallis aliquot proferebantur. Etenim de Pertinace, atque Severo id memorabile ducitur, quod uno die hasce dignitates acceperint: cum Adrianus Patris Patriæ nomen semel atque iterum oblatum distulerit, & Tiberius prorsus recusarit: quod nominis dignitas ab eo majora posceret, quam se confideret præstiturum.

CAPUT CXIV.
De Lege Regia.

HÆc autem ex pluribus magistratibus collecta potestas, Principi tradita, Senatus Populique decreto, ut mea fert opinio, confirmabatur. Cujus decreti fragmentum esse arbitror illud Capitolinum, quod legis Regiæ nomine producitur. Ea enim, ni fallor, erat recensio, & enumeratio singularum facultatum, ex susceptis magistratibus in Principem immigrantium: quæ publico populi monumento consecrabantur. Quod Augusto primum tributum, translatitium deinde fuisse arbitror: atque ad sequentes Principes descendisse. Ideo legimus in hac tabula, Vespasiano eadem tributa fuisse, quæ D. Augusto, Tiberio, & Claudio. Quamobrem nec falsi damnaverim fragmentum hoc, quod non satis prudenter aliqui fecerunt: cum dictione, scriptura, & notarum lineamentis convincantur erroris sui: ut duo nostrorum temporum clarissima Romanæ antiquitatis lumina observarunt, Blanchius, & Fabrettus, quorum testimonium ad hujus libri extremum adjiciemus: Neque hoc decreto exutum perpetuo fuisse potestate sua populum, atque Senatum existimaverim; ut assentandi studio Ulpianus, aut Tribonianus. uter eorum fuerit, (*) interpretatur, contra omnium temporum, atque rerum gestarum testimonia: quibus populo, atque Senatui jus magistratuom, & comitiorum asseritur. Ipse namque ordo dignitatum, atque munerum, quibus Princeps muniebatur, docet, nulla fixa, certaque, ac perpetua lege; sed suscipiendorum auctoritate magistratuum Principi summam potestatem esse patefactam, eamque futuri testimonii gratia in monumentum hoc, quod legis Regiæ nomen ab adulatoribus tulit, cum suis gradibus fuisse descriptam. Cur enim nominatim, ac seorsim singula munera Imperatori deferebantur, si vis earum ipsa Imperatoris per-

(*a*) Dion. *l.*53. Vopisc. *in Probo*, & *in Aurelian.* Capitolin. *in Pertinac.* & *in Marc. Ant.*

(*b*) L.8. *Cod. de dignit.* Capit. *in Macrin.*

(*c*) Dion. *lib.*53.

(*) De lege regia quoque plenius noster egit in libro *de Romano Imperio c. 23. seqq.* Sed non ideo minus notabilis hæc de ea tractatio est, in primis propter *litteras* Fabretti, in fine operis subjectas, quibus is suum & Francisci Blanchini judicium de veteri ejus fragmento exhibet, idque a *νοσθενας* suspicione liberat. Potest vero & huic fragmento suus haberi honos, & Ulpianus mendacii vel adulationis absolvi, si dicamus, potestatem Principum, pedetentim dein auctam, Antonini jam Caracallæ ævo eo excrevisse, ut jus omne populi complecteretur, qui dudum oblitus veteris Regum odii, neque legis regiæ nomen amplius fastidierit. Quæ sententia Jo. Fr. Gronovii fuit, quam hodie quoque plerique sequuntur. Alia ratione Ger. Noodtius *Obs.* 1. 3. hunc nodum solvebat, & verba Ulpiani: *populus ei & in eum omne suum imperium & potestatem conferat*, interpretabatur de facultate condendi juris in rescriptis, decretis & edictis. Verum hæc facile in sententiam Gronovii resolvuntur. Idem Noodtius quoque *ad Pand. L.*1. *tit.*3. *p.*13. id tantum ab Ulpiano dici *in L.*31. *D de legibus* contendit, principem lege Julia & Papia solutum esse, idque plenius illustrat *diss. de jure summi imperii*, & *Lib.*2. *obs. c.* 3. & 4. quæ sententia & Gravinæ verior videtur in seqq.

persona ex legis potestate continebatur? Quorsum in populo, vel in Senatu comitia diu permansissent, si, extincta prorsus imagine veteris Reipublicæ, Principis voce omnia populi suffragia, & Patrum consulta comprehendebantur? Si, inquam, e Principis tantum voluntate leges exibant, quid opus erat, vocare Senatum ad legem ei suadendam, & ad Senatus consultum a Senatoribus, post orationem a Principe habitam, exprimendum? At, inquiunt, Princeps fertur esse solutus legibus. Quasi vero, qui solutus est ipse legibus, jure suo retexere possit veteres, & imperare novas: aut per universarum legum veniam, continuo populus infinitam potestatem concesserit. Quid si angustius accipiendum est, quod dicitur *Principem esse solutum legibus*, ex integerrimorum interpretum sententia? Quod enim Ulpianus (*a*) ait, abscissum est ex ejus libris ad legem Juliam & Papiam, quæ ob earum præstantiam *leges* absque adjectione alia dicebantur. Ex quo colligitur, ex legibus tantum conjugalibus, non autem ex aliis legibus, Ulpiani sententia, Principem esse solutum. Sed fac id significare latius; fines certe legum civilium non egredietur; neque Principem naturalis justitiæ vinculis exolvet, nec parum ei tribuetur, si solemnitatibus legum, & juris civilis ritibus eximatur: quod a gravioribus traditur interpretibus: quorum nemo fert, ut Princeps, quia solutus est legibus, eas possit voluntati suæ subjicere, ac publicam exagitare pacem, cui tuendæ fuit assumtus. Atque ita ex Dionysio Halicarnassæo explicatur a Cujacio (*b*) *lex imperii*, quæ in libris Codicis memoratur. Etenim Imperatores imperium accipientes minime jurabant in leges; (*c*) ideo cum novam personam induerent, eamque legibus non obligarent, soluti legibus dicebantur. Ita igitur Principes legibus exolvebantur; ut ne tamen legibus antecellerent. Ideo vox illa maxime celebratur: (*d*) *Majus Imperio est submittere legibus Principatum*. Hinc ea, quæ inter Principem, & privatum gererentur, nisi legibus congruerent, irrita ducebantur. Unde nihil in Principem ex imperfecto testamento transibat: (*e*) legum enim venia Principum personam haud egrediebatur: neque porrigebatur ad privatum, ex cujus testamento Princeps instituerctur, nihilque a privato transferri poterat in Principem, neglectis solemnitatibus juris, quia libertas Principis alteri prodesse non poterat: non enim extenditur, quod contra juris regulam recipitur. Tandem quantumcunque illo veteri fragmento in Principem transierit supra susceptorum magistratuum potestatem; jura tamen populi extincta fuisse, nusquam apparet, ut ambitiose magis Jurisconsultus, (*f*) quisquis ille fuerit, interpretatur, quam vere. Quis vero credat, regium nomen adeo exosum populo Romano, a populo potius, quam ab Aulicorum recentioris ætatis Jurisconsultorum assentatione huic legi fuisse tributum? Sed jam rationes explicemus, quibus acceptam rite potestatem Principes ad communem usum adducebant: ut eodem tempore ostendamus, quid constitutiones Principum fuerint, & pragmaticæ sanctiones, quid rescripta, quidve decreta, quæ nomina crebro in libris juris occurrunt.

CAPUT CXV.

De Orationibus Principum.

IGitur Principes potestatem suam præcipue orationibus in Senatu habitis evolvebant: quibus aut hortabantur, aut admonebant, aut increpabant Senatum, aut suam sententiam in suscepta deliberatione proponebant ad S. C. condendum: quod nunquam a sententia Principis discrepabat: hinc promiscue Senatusconsulta (*) & Orationes Principis accipiuntur, ut notat Brissonius. (*g*) Has autem ora-

(*a*) *In l. Princeps, ff. de legibus.*
(*b*) Cujac. *enarr. in L. 3. C. de testam. & quemad.*
(*c*) Plin. *in Paneg.* Cujac. *in l.6. C. enarrat. ad L.3. C. de testam. & quemad.*
(*d*) *L. digna vox. Cod. de leg.*
(*e*) *L. ex imperf. 23 ff. de legat. 3.*
(*f*) *L. 1. ff de constit. princ.*
(*) Quod *σκέμμα πολιτικόν* valde profuit dilatandis Imperii finibus mendaci specie libertatis pristinæ. Exempla talium Senatusconsultorum vel orationum recenset Noster infra *c.* 118. & plenius Christianus Otto a Bœkelen *in dissertatione de orationibus principum in Senatu Romano, quæ est inter opuscula ejus junctim edita Lugduni Batavorum* 1678. *in* 12.
(*g*) *Antiquit. l. 1. cap. 16.*

orationes eruditiores Principes, quales fere usque ad Vitellium fuere, per sese recitabant: (a) rudiores vero per quæstores.

CAPUT CXVI.

De Quæstoribus.

QUæstores dicti a quærenda, vel conquirenda pecunia publica, & in rationes redigenda: quod munus fuit Quæstorum ærarii, ad quos ærarii custodia pertinebat: dictique sunt Quæstores urbani, origine antiquissima: quam vel ab ipso Romulo, & Numa; vel certe a Tullo Hostilio deducere licet. Sub Imperatoribus autem fuerunt Quæstores, quos candidatos appellabant, quod is primus esset aditus ad honores, indeque ad Præturam ascenderetur. Hique loco Principis, cujus in intima consilia vocabantur, in Senatu aderant, (b) si Princeps vel refugeret laborem, (c) vel adesse nequiret. (d) Iidemque libellos, epistolas, & orationes Principis in Senatu legebant, & rescripta dictabant.

CAPUT CXVII.

De Magistro Officiorum.

HUic aderat comes Magister officiorum, cui concredita erat morum disciplina, qua palatium Principis regebatur: unde non mandabatur, nisi Philosopho, vel Jurisconsulto. (e)

CAPUT CXVIII.

De Majori, & Minori Laterculo.

CUram autem Quæstor gerebat minoris Laterculi, sive codicis, (*) in quo minora officia describebantur, nempe tribunatus, & præfecturæ omnes, quas Quæstor, auctoritate Principis, distribuebat. (f) Majus Laterculum codex erat, (g) qui majora officia majoresque dignitates continebat. Nero autem non modo Quæstoribus, verum etiam Consulibus orationes suas recitandas mandabat: (h) cujusmodi orationes libelli quoque dicebantur. Exemplum earum habemus in æs incisum, qualis est illa Claudii oratio de supplendo Senatu ex nationibus exteris, *pag.* 502. *inscriptionum*. Eædem orationes ad S. C. condendum directæ, condito S. C. vim legis habebant: ut inde, tanquam ex mente S. C. ubi esset obscurum, explicaretur: quod faciunt frequenter Jurisperiti. Ex hoc genere illa est Augusti oratio, qua suasit legem Papiam, aliaque Divi Marci de prohibendis nuptiis inter Senatoris filium, & libertinam, in quam Paullus librum scripsit singularem (i) Item alia ejusdem de feriis, & quibus de rebus Prætor adiri possit diebus feriatis, vel non: (k) & illa de transactione alimentorum, ne aliter, quam Prætoris auctoritate (l) rata esset. Itemque illa Severi de prædiis rusticis, & suburbanis minime distrahendis a tutoribus, aut curatoribus, nisi ex præcepto parentum in testamento, (m) vel codicillis: aliaque Antonini de donationibus inter virum, & uxorem. (n) His orationibus Princeps viam potestati suæ adeo patefecit, ut ejus voluntas prope transierit in legem, ejusque jussus ita expositus necessitatem attulerit parendi, tanquam ex S. C. Quæ Principis jussa sunt constitutiones appellata, eaque ad hæc tria summa genera referuntur. (o) Edicta nempe, decreta, rescripta: quæ alii subtilius distinguunt in pragmaticas jussiones, edicta, mandata, decreta, epistolas, rescripta, interpretationes, interlocutiones, beneficia, & quæ generali etiam constitutionum nomine veniunt, orationes.

CA-

(a) Aurel. Victor. *in Vitell.*
(b) *L.* 1. *ff. de offic. Quæst.*
(c) *L. ult. C. de divers rescript.*
(d) Briss. *antiquit. lib.* 1. *c.* 17.
(e) Guther. *de offic. Dom. Aug. cap.* 20. *lib.* 2.
(*) Qui sic dictus a forma, quo laterem, sive lapidem coctum imitabatur, quo exemplo quadratum quodvis ad aliquam exsurgens latitudinem laterculum dicebatur. Eodem exemplo rei militaris scriptoribus agmen quadratum [*Bataillon quarre*) laterculum dicitur. Modestinus *in l.* 32. *D. ex quibus causis majores*, hunc codicem commentarium principis appellat.
(f) *L.* 1. *C. de offic. quæst.*
(g) *L.* 2. *C. eodem* Tac. *l.* 16. *ann.*
(h) Guther. *de offic. dom. Aug. l.* 2. *c.* 18.
(i) *L. oratione ff. de rit. nupt.*
(k) *L.* 1. *ff. de feriis.*
(l) *L. cum ii ff. de transact.*
(m) *L.* 1. *ff. de reb. eorum.*
(n) Brisson. *antiq. l.* 1. *cap.* 6.
(o) *Enarrator. ad* Cuj. *ff. de Const. pr. in par.*

CAPUT CXIX.

De Pragmaticis Jussionibus.

PRagmaticæ jussiones erant imperia Principis, quæ petente aliquo collegio, vel societate, vel urbe, vel provincia, de consilii sententia manabant: (*a*) quæ si quid juberent, jussiones dicebantur, si quid vetarent, sanctiones.

CAPUT CXX.

De Edictis Principum.

EDictum erat Principis voluntas nullo rogante, vel impellente; sed sponte sua publicæ, vel certæ rei gratia promulgata (*b*) Si quid enim consilii sui Principes aperire populo volebant, id Edicto mandabant, more majorum (*c*) Etenim vigente Republica idem a Marco Antonio, & aliis, qui populum vellent admonere, factum novimus. Si quid vero Principes Edicto comprehenderent, quod ad omnes pertineret, vertebatur in legem: quæ lex vocabatur Edictalis, qua omnes populi, & provinciæ tenebantur.

CAPUT CXXI.

De Mandatis Principum.

MAndata Principum sunt monita, & præcepta, quæ Rectoribus provinciarum, aliisque magistratibus Reipublicæ, vel provinciæ recte administrandæ, civilique disciplinæ regendæ palam, vel arcano literis dabantur: (*d*) Quæ si publice darentur, commonitoria, si clam, secreta vocabantur. (*e*) Mandatorum vero nullæ vires erant sine scripto, nisi de mandatis privatorum ageretur: quæ sine scripto etiam valuisse docet Cujacius. (*f*)

CAPUT CXXII.

De Decretis Principum.

DEcreta Principum erant sententiæ, quas Imperator in causarum cognitionibus cum suo consilio, & sibi adsidentibus jurisperitis proferebat. Horum sex libros Paullus reliquit, in quos Antonini, & Severi sententias contulit: quæ pronunciatæ sunt Paullo, Papiniano, Messio, & Triphonino adsidentibus; (*g*) dissentiente plerumque Paullo.

CAPUT CXXIII.

De Epistolis Principum.

EPistolæ Principum si quid continerent, quod in publicam rem, civilemque disciplinam tenderet, in leges etiam referebantur: qualis illa est Antonini, qua mandata de repudiandis provincialium donis explicantur, ne xeniola comprehendant. (*h*)

CAPUT CXXIV.

De rescriptis Principum, & Libellis.

REscripta sunt responsa Principum ad ea, de quibus, vel a præsentibus quibusque supplici libello rogabantur, vel per literas consulebantur ab absentibus magistratibus, quibus responsis Princeps ostendebat, quid sibi ea de re fieri placeret. His pleraque pars contexta est librorum Codicis Justinianei. Ex iisdem exempla, & regulæ ducebantur ad similia definienda. Etenim ad Principem privatis vix patebat aditus, nisi per libellos desideria singulorum, & negotia continentes. Majestas enim Principis, gravissimæque occupationes eum privatis denegabant: quamobrem non modo sub Tiberio, & Augusto; (*i*) sed etiam sub ipso Julio Cæsare consuetum fuit, Principem alloqui per libellos: quibus legendis Julius Cæsar inter spectacula occupabatur. Qui mos eo visus est commodior, quod spatium Principibus daret ad cogitandum: (*k*) ne plus minusque loquerentur ex tempore. Porro ex sententia, & responsis Jurisconsultorum, sæpe Principes ad oblatos libellos de negotiis forensibus respondebant:

 unde

(*a*) L. 2. Basilic. *to.* 5. *cap.* 27.
(*b*) Theophil. *tit. Instit. de jur. nat. gent. & civ.*
(*c*) *Sæpe* Cic. *in Philipp.*
(*d*) *L.* 1. *C. de mand. Princ.*
(*e*) *L.* 1. *l.* 2. *C. de mand. Princ.*
(*f*) *L. observ* 27. *cap.* 39.
(*g*) Cujac. *observ.* 2. *cap.* 26.
(*h*) *L. solent* §. *non vero ff. de offic. proconf.*
(*i*) Tac. *l.* 4. *annal.* Sveton. *in Aug. cap.* 84.
(*k*) Tac. *l.* 1. *annal.*

(*a*) unde illud Alexandri Severi, *secundum responsum Domitii Ulpiani amici mei*. Si qua vero ambiguitas in veteribus legibus, aut constitutionibus inveniretur, eam dissolvebat, dubiamque legem, & constitutionem declarabat, aut Imperator ipse, aut ex illius auctoritate Jurisconsultus. (*b*) Unde pro legibus accipiuntur (*) Principum interpretationes, ac definitiones.

Sed hæc latius patebunt ex libro de Romano imperio, quem his adjungemus, ut sit velut originum quartus: ex quo, velut e capite, fluat jus omne Romanorum publicum, quod post Reip. conversionem, & desuetudinem legum a nobis omissarum in jus imperatorium cessit.

CAPUT CXXV.

De Præfectis Prætorio.

PAucis hisce satis explicatam arbitror Imperatorum Romanorum potestatem in legibus interpretandis, condendisque, nunc Præfecti prætorio vim, imperiumque prodemus. Qui magistratus extra ordinem, veteremque numerum ab Imperatoribus institutus, adeo anteivit ceteros, ut proximus esset a Principe gradus, & apex omnium magistratuum: complectebatur enim omnes Imperii Romani Provincias, jussuque suo Principem referebat, summum imperium exercendo, edictaque generalia proponendo, quæ ἐπαρχικὰ dicuntur a nomine ipsius magistratus, qui græce appellatur ἔπαρχος. Is quamvis dignitate Consuli cederet, potestate tamen longe præcellebat (*c*) Siquidem Consul merum imperium gladio tantum, non relegatione poterat exercere: Præfectus vero prætorio genus omne animadversionis habebat, cunctisque præerat generibus judiciorum. Etenim ad exemplum Tribuni Celerum, qui Prisco Regum ævo custodes erant regii corporis, eumque Tribunum habebant ducem; itemque ad similitudinem magistri equitum, qui vicariam Dictatoris potestatem gerebat; Augustus ex Mæcenatis consilio, ut maximam auctoritatem magistratuum, non ex populi voluntate, sed e propria facultate traheret: hanc extulit Præfecti prætorio potestatem, quam contulit in ducem cohortium prætorianarum ex equestri ordine, quas Principes sui corporis custodiam adhibebant: (*d*) & prætorianæ dicebantur, quod in prætorio, sive aula Principum (**) versarentur. (*e*) Duos igitur creavit, qui summo imperio prætorianis militibus præessent, quos Præfectos prætorio appellavit: ut quorum fidei mandata erat vita Principis, iis etiam potestas ejusdem tutius concrederetur. Quamobrem Præfectus prætorio publicæ disciplinæ fuit emendator. Ideo secundus dicebatur a Principe, & imperium secundum, itemque imperium sine purpura vocabatur, nominibusque aliis haud dissimilibus. (*f*) Cui sane prævalidæ potestati exprimendæ gladius ei solemniter tradebatur: ut omnium vitæ necisque potestas ei tradita intelligeretur. (*g*) Nota est vox illa Trajani, cum Præfectum suum cingulo donaret: *Accipe*, inquit, *hunc ensem: & siquidem recte, & pro Republica imperavero pro me, sin secus in me*

utere

(*a*) *L.4. C. de contrah. & commit. stip.*

(*b*) *L.11. ff. de legib. L. ult. C. eodem.*

[*] Imo plena earum vi carebant, ut observat Franc. Duarenus *Comment. ad tit. de condict. indeb. cap.* 6. Quare iis neglectis quoque, JCti de jure solliciti sunt, quemadmodum Marcianus *in L. 6. §. ult. D. de rer. divis.* cenotaphium locum religiosum esse ait, quamvis Divi Fratres contra rescripsissent; teste Ulpiano *in l. D. & l.6 §. ult. D. de Religios.* Schultingius *pro rescriptis Impp. Rom.* §. 4. Bynkershoek *obs. l.* 5. Hoc, & præcedentia capita novem, in compendio sistit auctor *in libro de Romano Imperio*, unde est, quod quæ mox de latiori tractatione ibi facienda dicit, præcipue ad dignitates Imperatorias referenda sunt.

(*c*) *Vide* Cujac. *in parat. ff. & C. de offic. præf. præt.*

(*d*) Svet. Plin.

(**) Sequitur sententiam veterum, qua Prætorium aula Principis vel saltem pars ejus erat, quare ἔπαρχος αὐλῆς dicitur Plutarcho, Herodiano & Zosimo. Eam sententiam validissime oppugnavit Perizonius *in dissertationibus de Prætorio*, Prætorium non de loco sed de cohortibus accipiens Prætorianis, quæ ad salutem Cæsarum tuendam extra urbem ad portam Viminalem locatæ fuerint, & in urbe per vices stationum, tum præcipue ad palatium excubuerint. Prætorium super Præfectum suum ruens fultum iverat Ulricus Huberus, sed prævaluit sententia Perizonii, ut apparet ex iis quæ habent Gerardus Noodt, & Ant. Schultingius *ad tit. Pandectarum, de offic. Prefecti Prætor.* Erat autem in Prætorio Auditorium *L.40 D. de reb. cred.* in quo causam dixit Paulus Apostolus, ut apparet *ex epistola ejus ad Philemonem* 1. 13.

(*e*) Faber. *semest. c.* 1. *lib.*1. Dion. *lib.*55.

(*f*) Eunap. *l. de vit. phil.* Aurel. Vict. *in Vespas.* Socrat. *secundo hist. c.* 12.

(*g*) Plin. *in panegyr.*

utere. (*a*) Unde ſimul cum iis commune aliquando tribunal Imperatores habebant, eoſque parentes cariſſimos, & amantiſſimos ſalutabant; propriam in illis poteſtatem, ad documentum populorum hortantes. (*b*) Eorum igitur erat poſt Principem ſumma Imperii adminiſtratio, ab iiſque mandata, juſſaque Principis ceteris magiſtratibus, ſive urbanis, ſive provincialibus diſtribuebantur. Eorum erat deligere Judices, & removere; delicta provincialium Judicum punire; (*c*) atque in Senatores Conſtantinopoli ex Conſtantini lege juriſdictionem exercere; (*d*) cauſas a præſidibus, & rectoribus provinciarum ad ſeſe per appellationem adductas ſupremo loco cognoſcere. Nam progredientibus temporibus poteſtas hæc eo adſcendit, ut a Præfecti prætorio ſententia non licuerit appellare. (*e*) Minus decorum enim viſum fuit tantæ poteſtatis judicia, cujus in fide Princeps omnem Imperii ſui majeſtatem depoſuerat, ad alterius examen adducere. Quamobrem, appellatione interdicta, Princeps tantum permiſit, ut cum ille magiſtratu abiret, per libellum poſtulari poſſet a Principe intra biennium ſententiæ retractatio. (*f*) At ex Juſtiniani *Novella* 119. *cap.* 5. libellus pro retractatione offertur ipſi Præfecto prætorio (*) intra decem dies a prolata ſententia: dandis a victore fidejuſſoribus pro reſtitutione, ſi ſententia revocetur. Sin decem dies abſque ſupplicatione præterierint, ſine fidejuſſoribus executio procedet: ſupereritque parti alteri Imperatoris auxilium intra biennium implorandum. (*g*) Cum ad hoc munus olim nemo, niſi ex equeſtri ordine (*h*) vocari poſſet, ita ut hæc poteſtas pugnaret cum dignitate Senatoria, quam Princeps conferebat ei, quem Præfectura ſpoliare cupiebat: primus e Senatoribus eam ſuſcepit Titus Veſpaſiani filius: qui ut eam acciperet, ante ad equeſtrem ordinem tranſiiſſe dicitur: (*i*) deinde Arretinus Clemens Senatorii & ipſe ordinis: poſtremo nonniſi e Senatu aſſumi oportuit, cum in Senatores animadverteret. (*k*) Ante Conſtantinum uni tantum, aut alteri ea poteſtas ferme tribuebatur exercenda in comitatu, ſive in Aula Principis. Conſtantinum eam, utpote ipſi Principibus formidabilem, ut extenuaret, diſtinxit in quatuor Præfectos: (*l*) Unum Orientis; alterum Illyrici; tertium Italiæ; quartum Galliarum; quibus Juſtinianus adjecit quintum, nempe Africæ.

CAPUT CXXVI.

De Aſſeſſoribus.

ADſidebant autem Præfecto prætorio, ſicuti & aliis magiſtratibus, juriſperiti, quorum ex conſilio ille judicabat: quod munus tanto erat in pretio, ut & ipſi Principes magiſtratibus adſederint aliquando. (*m*) Adſeſſoreſque hi conſiliarii erant, negotiorumque participes, comiteſque magiſtratuum: quibus ſalaria conſtituit Alexander Severus. (*n*)

CAPUT CXXVII.

De Magiſtris Scriniorum.

INter alia munera, quæ Juriſconſultis mandari ſolerent, præcipua erant munera Magiſtri ſcriniorum, ſive capſarum, in quibus acta Principis ad jus pertinentia condebantur. (*o*) Quorum quatuor erant genera, nempe ſcrinia memoriæ; ſcrinia epiſtolarum; ſcrinia libellorum; ſcri-

(*a*) Surius *tom.4. in vita S.Laurent.*

(*b*) *Novell.6. & 7.* Theodoſ. & Valent. *inſcr.* 430. Caſſiodor.3. *var.*20

(*c*) Cujac.*paralit. C. de off præfecti præt. orien.*

(*d*) *L.2. §.2. C. de his, qui veniam ætat.*

(*e*) *L.1. §. his cunab. ff. de off. præf. præf. l.19. C. de appell.*

(*f*) *L. unic. C. de ſent. præf. præt. ubi* Cujac.

(*) Quæ de retractatione ſententiæ intra decem dies Præfecto Prætorio offerenda dicuntur, vulgo non ſolent obſervari, etſi inde origo *leuterationis* peti poſſit, quam Doctores Saxones alias moribus ſuis acceptam ferunt.

(*g*) *Auth. quæ ſupplicatio C. de precib. Imp. offer.*

(*h*) Dion. *lib* 55. *hiſtor*

(*i*) Plin. *in præfat. hiſt. ad Tit. ipſum*.

(*k*) Lamprid. *in Alex.*

(*l*) Guth. *de off. Dom. Aug. pag.* 337. Roſin. *l.2.*

(*m*) Svet. *in Tib. & in Claud. cap.* 12.

(*n*) Cujac. *paralit. C. de annonis, & c.adminiſtr.&c.*

(*o*) *L. omnium 19. & L. ult. Cod. de teſt. L. 3. Cod. de agent. in reb.*

scrinia dispositionum. (*a*) Scriniis memoriæ qui præerat, magister memoriæ dicebatur, isque dictabat Principi adnotationes, sive rescripta subnotata Principis manu, quibus delicta condonabantur. (*b*) Scrinia epistolarum, sive rescriptorum, continebant responsa Principum ad epistolas magistratuum ordinum, aut Senatorum quæstionem aliquam juris proponentium. Quas epistolas Principis nomine scribebat magister epistolarum, qui & orationes Principum componebat; isque sub se habebat scribas ab epistolis cum Græcis, tum Latinis. Præterea legationes Civitatum, aliorumque postulata, & preces audiebat, ut referret ad Principem. Scrinia libellorum complectebantur libellos supplices Principi oblatos, quos magister libellorum eidem recitandos accipiebat, ut quod ille jussisset, postea rescriberet, dicebaturque libellos agere. (*c*) Qui suberant magistro libellorum in hoc munere libellantes appellabantur. Scrinia dispositionum comprehendebant dispositiones Principum, sive constitutiones, pragmaticas sanctiones, edicta, promotiones ad honores, mandata, consuetudines, privilegia, beneficia ex liberalitate Principis, & quidquid denique ex illius voluntate, nulla juris necessitate cogente, manaret. Quibus qui præerat magister dispositionum, sive potius comes dispositionum vocabatur. Negat enin Cujacius (*d*) inveniri magistri nomen in dispositionibus, dissentiente Gruthero. (*e*) Qui vero similia negotia pro his quatuor magistris, aut absentibus, aut valetudine impeditis susciperent ac tractarent apud Principem, proximi Sacrorum Scriniorum dicebantur: propterea quod hæc munera prope attingerent, proximumque a magistris scriniorum locum tenerent. (*f*)

CAPUT CXXVIII.

De Fisci Advocatis.

ERant & Fisci Advocati, qui etiam ex Jurisconsultorum ordine sumebantur, vestituque insigniori distinguebantur a ceteris: iisque defensio, & rerum fiscalium cura mandabatur.

CAPUT CXXIX.

De Digestione Juris Civilis sub Justiniano.

EX his patet, qui fuerit civilis doctrinæ status sub Principibus usque ad Justinianum, & quæ munera professoribus patuissent illius. Verum faciem jurisprudentia sub Justiniano mutavit. Nam cum antea veteres leges, & Edicta Prætorum, & Jurisconsultorum libri omnes versarentur in manibus; Justiniani tempore, ne juventus tanta librorum strue, ac lectionis varietate opprimeretur; abscissa, rejectaque sunt obsoleta jura; totumque jus civile compositum, selectis ex Jurisconsultorum libris, quæ tum essent in usu, quo in posterum jus brevius esset, & expeditius. Cujus emendationis opus, ac ratio ex sequentibus palam fiet.

CAPUT CXXX.

De Justiniano.

JUstinianus propter contraria scriptorum studia, & imperium cum Theodora muliere Scenica, quam uxorem duxerat, communicatum, Princeps fuit ancipitis famæ. Utrobique tamen cum in erroribus, tum in virtutibus maximi nominis. In extollenda pariter veritate Religionis, & in promovendis erroribus, ad extremum vitæ susceptis, acerrimus. Ad reparandas item, & simul ad evertendas pretio leges, paratissimus: ut intelligas, præclara illius facinora non e virtutis studio, sed e popularis gloriæ cupiditate processisse, quam sæpe superabat alia cupiditas, nempe avaritia; eaque simulatas virtutes retegebat. Evectus ad imperium fuit a Justino Thrace avunculo, quatuor quam mortem oppeteret mensibus, anno DXXVII cum

(*a*) Guther. *de offic. Dom. Aug. cap.* 3. 4. 5. 6. 7. *l.* 3.

(*b*) *L.* 5. *Cod. ad l. Corn. de Sicariis. l. ult. Cod. de divers. rescript.*

(*c*) *L. rescriptum in princ. ff. de distract. pign. l. præcipimus* §. *nostr. Cod. de appel. l. ult. Cod. ubi Senat.* Guth. *de offic. Dom. Aug. lib.* 1. *c.* 26.

(*d*) *Ad. l* 1. *C. de prox. sacr. scrin.*

(*e*) *De offic. Dom. Aug. lib.* 3. *c.* 7.

(*f*) *Tit. Cod. de prox. sacr. scrin.*

cum triennio ante (*) ab eodem Cæsar fuit appellatus. Imperio suscepto, curas vertit ad bellum adversus Persas, Vandalos, Gothos, oblatis sibi ducibus maxime strenuis, Belisario scilicet, atque Narsete: quorum virtute cuncta sibi prospere cesserunt. Siquidem Persas coercuit, Vandalos ex Africa ejecit; Hunnos Thraciam vastantes extrema clade affecit, subegit Gothos; Italiamque a Totila varia & improba laceratam dominatione, recepit.

CAPUT CXXXI.

De Codice Justinianeo.

PRincipem si non optimum, at certe vigilantissimum tot bellorum curæ a pacis artibus minime avocabant. Siquidem dum imperium ab hostibus liberaret; leges etiam ab obscuritate studuit eripere, ipso initio Imperii sui, scilicet anno secundo, a Christo nato DXXVIII. atque ad eas componendas, inque faciliorem, & breviorem ordinem digerendas, miro ardore, se contulit. Prima cura fuit, superiorum Imperatorum colligere constitutiones, quas antea vagas, atque confusas, privato studio, nullaque auctoritate publica, in peculiarem Codicem conjecerat Gregorius anno Christi CCLXXII. initio ducto ab Adriano usque ad Valerianum, & Gallienum. Unde Gregorianus Codex fuit appellatus. Hunc excepit Hermogenianus Codex, cujus auctor Hermogenianus, qui sequentium Imperatorum, usque ad Constantium constitutiones collegit. Postremus procedit Codex Theodosianus: in quem Theodosii junioris jussu constitutiones Imperatorum, usque ad Imperium ipsius Theodosii congestæ fuerunt. Cui magnam auctoritatem tribuerat Alaricus Gothorum Rex, & postea tribuit Carolus Magnus. (a) Nunc autem qualiscunque temporis injuria superest, non tam ad jubendum, quam ad Justinianeum Codicem explicandum habet auctoritatem. (b) Ex his Codicibus, aliisque constitutionibus postea exortis, Justinianus Codicem confecit suum, ediditque anno Imperii sui tertio, quæ prima Codicis editio præcessit omnes alios juris libros, quos nobis reliquit.

CAPUT CXXXII.

De Digestis.

CUm autem veterum Jurisconsultorum volumina eum ad numerum, & molem adscendissent, ut adolescentium studium, & industriam exuperarent, jamque duo millia librorum juventuti pervolvenda traderentur, & trecenties decem millia versuum, (c) sive sententiarum, (**) ut Gothofredus junior exponit; quorum lectio propter summam dictorum auctoritatem negligenda non erat; Justinianus, ut juventuti hoc onus allevaret; studiaque a rebus aliquando supervacuis & obsoletis, in iis libris occurrentibus, ad sola necessaria traduceret; anno imperii sui quarto, Triboniano, qui doctrina, & gratia

(*) Imo eodem plane tempore, quo ad imperium evectus est, Calendis, puta, Aprilibus A. DXXVI. Qui enim vivo prædecessore Majestatis Augustæ heredes appellantur, Cæsares dicuntur. Id autem Justiniano dictis demum Calendis contigit, ut constat ex Procopii *Arc. Hist. p.* 45. a quibus annos quoque imperii sui computari vult Justinianus *in Nov* 47. *c.* 1. §. 1. In reprehendendo eo modicus est Gravina, utique si comparetur aliis ejus obtrectatoribus, qui immaniter debacchari solent in memoriam Principis Maximi. Indulgendum præterea aliquid studio aulæ Romanæ, cui semper invisus Justinianus fuit propter susceptas partes hæresis Eutychianæ, & male habitum Papam Vigilium. Neque tamen Justiniano Gravina invidet gloriam rerum felicissime gestarum, qua plerosque ante & post se Principes vicit, sed exprobrat avaritiam, reprehendit mutationes legum, contemnit uxorem, mulierem scenicam, in quibus omnibus jure vituperari poterat Justinianus.

(a) *In ejus capitular. Prod. Justinian. p.* 337.

(b) *L.* 1. *Cod. de Just. Cod. confirm.*

(c) *L.* 2. §. *omnia igitur* 1. *l.* 2. §. 1. *C. de vet. jur. enucl.*

(**) Alii lineas malunt. Vide Schultingii *Enarrat. Pand. in Proleg.* §. 4. Cujus generis versum centum pene quinquaginta millia Pandectis contineri Justinianus ait *in Const. de conf. Dig. ad Sen. & omnes pop.* Et satis credimus Antonio Contio, *Lect. Subcis. l. I. c.* 8. subductis calculis sancte affirmanti, posse & hodie totidem lineis Pandectis contineri, si quis eis 695. paginas destinet, singulas paginas in duas columnas dividat & in singulis columnis 40. lineas scribat. Verba Svetonii *in Augusto cap.* 87. *Notavi in chirographo ejus illa præcipue, non dividi verba, nec ab extrema parte versuum abundantes litteras in alterum transfert, sed ibidem statim subjicit circumducitque*; nihil aliud indicant, quam Augustum, aliter ac reliqui solebant, & nunc solent homines, literas vocum prolixiorum, quæ in versum cogi non poterant, non in sequenti linea repetiisse, sed subscripsisse more Poetarum. Dicuntur autem versus non a vertendo stilo, hunc enim non vertebant nisi deleturi, sed quia, in primis si in cera scribatur, sulcum imitatur, quo ad finem perducto, jumentum vertitur.

gratia Imperatori erat eximius, mandavit, ut ſimul cum aliis inſignioribus juriſperitis, quos ipſemet in Codice recenſet, ex veterum Juriſconſultorum libris caperet ea tantum, quæ uſum haberent; & ex variorum ſententiis atque particulis pertexeret ſeriem, ex variis quidem deductam auctoribus; at ordine tamen, atque ſenſu cohœrentem ſibi, maximeque convenientem quaſi una mens eſſent, unaque vox, idemque ſonus. Huic laudem labori Juſtinianus decennium præfinivit: Tribonianus vero ſibi potius ex celeritate gloriam, quam poſteris utilitatem ex operis maturitate pariturus; decennium ad quadriennium (*) contraxit: volumenque extulit, quod ex varietate rerum in eo comprehenſarum pandectas; & propter ordinem perductum ad exemplum Edictorum a Juliano Juriſconſulto digeſtorum, digeſta nuncupavit. In quæ, pleriſque operibus vetuſtiorum Juriſconſultorum excluſis, ea contulit, quæ proximiora erant ætati, moribuſque ſuis: ſatis poſteritati conſultum autumans, ſi veteris, ac mediæ juriſprudentiæ notitiam colligere poſſet e ſeminibus inter opera ſparſis Juriſconſultorum recentium, qui omnes ſub Imperatoribus floruerunt. Unde ſubductis primævæ juriſprudentiæ capitibus, exſtinctaque originum luce, eam juri civili nubem offudit; ut vix veterum Hiſtoricorum, Poetarum, & Oratorum lectione, atque eruditorum interpretum induſtria, & acumine diluatur.

CAPUT CXXXIII.

De Inſtitutionibus.

ANtequam autem Digeſta Juſtinianus emitteret, libros Inſtitutionum quatuor componendos curavit, magnam partem ex veteribus Caji, & Ulpiani, Marcianique inſtitutionibus; ut juventus ab his, veluti a ſimplicioribus elementis juriſprudentiam auſpicaretur. Quibus libris vix aliquid ſuperfuit elegantius aut ſelectius; ſi quis e contextu veterum, mixturam diſcuſſerit recentioris ætatis. Has autem Inſtitutiones Juſtinianus edidit, & confirmavit anno Imperii ſui ſeptimo, uno menſe (**) ante editionem, atque confirmationem Digeſtorum: quibus una cum Inſtitutionibus publicam tribuit auctoritatem, ut quidquid ibi continetur, pro voce Principis habeatur. Igitur Digeſta fuerunt ante Inſtitutiones abſoluta, ſed confirmata, & edita poſterius.

CAPUT CXXXIV.

De L. Deciſionibus.

VErum quia de quinquaginta juris controverſiis variæ veterum Juriſconſultorum, diſcrepanteſque ſententiæ prodierant, ne ſuper his mentes Judicum, incerto jure, jactarentur, eas diſſenſiones compoſuit Juſtinianus quinquaginta conſtitutionibus (***) ſingularum controverſiarum definitiones continentibus, quas Codici ſuo inſertas, per titulos diſtribuit: eodemque tempore priorem Codicis editionem emendavit, novamque protulit auctiorem, & emendatiorem, quam ſolam publica auctoritate munivit, abrogata priori. (*a*) Quam poſteriorem editionem, ut a priori diſtingueret, Codicem repetitæ prælectionis appellavit: quorum librorum, ac temporum ordo ita deſcribitur a Gothofredo juniore in manuali juris:

A. D. DXXVIII. Juſtiniano A. II. Coſſ.
DXXIX. Decio. V. C. Coſ.
DXXX.

(*) Imo trienninm. Pandectas enim Imperator componi juſſit XVIII. Cal. Januarii, ſeu die 14. Decembris DXXX. eædemque promulgatæ ſunt XVII Cal. Januarii, ſeu die 15. Dec. DXXXIII. Quodſi quis cogitet, adfuiſſe Triboniano collegas ſexdecim, quorum ſinguli, ut ipſe, enucleationi Pandectarum per triennium vocaverit, facile intelliget, ſiſti ætatem annorum L., qua nemini juſto brevior videbitur

(**) Editæ enim ſunt Inſtitutiones XI. Cal. Dec. ſeu die 21. Novemb. An DXXXII. cum Pandectæ promulgatæ ſint XVII. Cal. Januarii. ſeu die 15. Decembris. Pandectas tamen & Inſtitutiones ex eodem ſimul die, tertio ſcilicet Cal. Jan., ſeu 29 Dec. valere voluit Imperator, §. *pen. de confirm. Dig. ad Sen. & omnes populos*, §. *pen. C. de confirm. Dig. ad magn. Sen.* Præter Inſtitutiones Caji, Ulpiani & Marciani hauſta ſunt quædam ex Calliſtrati & Florentini *inſtitutionibus*, tum quoque *ex Caji aureis*, *ſeu libris rerum quotidianarum*.

(***) In ea literarum luce, vix opere pretium eſſet, monere, *abſolutiſſimum Commentarium in has L deciſiones* deberi Emundo Merillio *eundemque cum præcipuis reliquis ejus opuſculis editum eſſe Neapoli* 1720. *in* 4.; niſi Auctor *Conſiderationum ad libros tres de orig. jur.*, Gravinæ ſuccenſens, quod nullos commentarios in L. deciſiones, commendaverit, Merillium prætermiſiſſet, habita ſola ratione Strauchii, & Deorum Semonum, Lingleſii & Baſſi.

(*a*) *Cod. de ver. jur. enucl. l.* 1. *&* 2.

DXXX. Lampadio, & Oreste Coss.
Codicem fieri mandavit Justinianus. Idib. Feb.
Codex editus ibid. April.
Decisionum 50. initium ab hoc anno.
Digesta componi mandat Dec. mense.
DXXXI. Post Cos. Lamp. Or. I.
DXXXII. Post Cos. Lamp. Or. II.
DXXXIII. Justiniano III. Cos.
Institutiones eduntur mense Novemb.
Digesta eduntur mense Decembri.
DXXXIV. Justiniano, & Paullo Coss.
Codex repetitæ prælectionis editur mense Novembri, abrogato priori.

Secundas autem editiones, veteres vocabant repetitas prælectiones: quo nomine Ulpianus retractatos suos libros ad Sabinum appellavit: prælectiones vero dicebantur lectiones, quibus præceptores præibant discipulis. (*a*) Tributus est autem Codex in libros duodecim, imitatione XII. Tab.

CAPUT CXXXV.

De Novellis constitutionis, sive Authenticis.

POst editum Codicem reliquo Imperii tempore varias constitutiones edidit novum jus afferentes, quas vel ob id, vel quod post absolutum corpus juris processerant, Novellas appellarunt. Eæque sparsæ prius, utpote oblata occasione conditæ, in unum volumen cojerunt anno Christi DLXVI. & Imperii Justinianei XXXIX. qui vitæ suæ fuit extremus: quarum quæ apud nos juris habent auctoritatem, sunt nonaginta octo (*) expositæ ab Accursio, & aliis interpretibus, eorumque auctoritatæ receptæ: cum Julianus vetus Jurisconsultus, qui eas post Justiniani mortem in compendium contulit, ediderit centum viginti quinque: Haloander vero centum sexaginta quinque: quibus accesserunt tres repertæ a Cujacio. (*b*) Hæ Novellæ primo græce prodierunt, deinde versæ fuerunt latine ab Anonymo, & evulgatæ imperante Justino Secundo. (**) Hujus enim versionis mentio est apud Gregorium Pontificem. (*c*) Prodierunt & aliæ versiones, nempe Haloandri, Agilæi, & Scrimgeri: quibus, ut elegantia major accesserit, legis tamen defuit auctoritas: quæ tributa tantum fuit Anonymo illi, qui, præceptum Justiniani (*d*) secutus, eas vertit κατὰ πόδας, hoc est, verbum verbo, eodem ordine servato, reddidit, (*e*) propterea que vocatum hoc volumen fuit Authenticum: quia id unum cum sua versione legis auctoritatem haberet; vel quod esset integrum: cum versio Juliani, de qua mox, brevior fuerit, & contractior. Quamobrem & nos una cum Græco textu hanc Anonymi versionem retinemus in foro: quamvis, ut liberius loquar, absonam, & confragosam, quæ Græcæ linguæ verbis respondet, non loquendi generibus. Cujus tamen operis eruditionem, & antiquitatem haud parvi fecit Cujacius. (*f*)

(*a*) Cujac. *peratit. C. de vet. jur enucl.*

(*) Sunt qui omnes receptas existiment, eo quod non Accursii somnia recepêrimus, sed Novellas ipsas tanquam partem juris Justinianei. Quod in Germania verius videtur. Historiam ejus litis diligenter exposuit Celeb. Brunnuel. *Hist. Juris p.* 277.

(*b*) *In comm. ad novell.* 1b6. Duck. *de auct. jur civil. lib.* 1. *c.* 4. *n.* 15.

(**) Imo ab ipso Justiniano, ut constat ex Paullo Diacono *Hist.* Longob. *l.* 25. quod se facturum spoponderat Justinianus *in Const. Cordi nobis* §. 4. *D. de Emend. Cod.* Nota *nova versio Novellarum*, quæ Jurisconsulto Eximio, Jo. Friederico Hombergk zu Vach debetur, & *Marpurgi prodiit* 1717. *in quarto* Si qua discrepet versio Novellarum vulgata Latina a lectione Græca, lectionem Græcam prævalere crediderim, quod & auctori videtur, quando versionem cum Græco textu in foro retineri, ait. Sic in *Novell.* 117. ἰδιοικῶν legitur, quod ad solam dispositionem inter vivos pertinet, & quamvis id in vulgata reddatur, *Quo volunt modo distenere*, tamen filio familias nunquam permittimus testari de peculio adventitio. Sic porro *in Novel.* 134. *cap. ult.* Justinianus Imperator bona capitis damnatorum descendentibus quidem sine gradus addicit discrimine, ut, deficientibus iis, ascendentibus eadem concedit ad gradum usque tertium. Quo jure utimur, etsi male interpres vulgatus successionem in utroque ordine succedentium ad tertium gradum restrinxerit. In *Nov.* 99. quoque verba περὶ ἀλληλεγγύων male verti dicuntur de correis, vertique debere de fidejussoribus; sed opportune Cujacius *Obs. I. XXVI. cap.* 26. idemque Celeb. Hombergk *ad laudatam Novellam* 99. monuerunt, ea voce apud Græcos recensiores omnino correos promittendi designari.

(*c*) *Canon. de person.* 11. *qu.* 1. & *c.* 2. *de testibus. Vid.* Anton. Contium *in novell. præf.*

(*d*) *L.* 1. & 2. *Cod. de vet. jur. enucl.*

(*e*) Alciat. *parerg. lib.* 2 *c.* 46.

(*f*) *Lib. Obs. IV. capit.* 38. & *VIII. capit. ultimo.*

CAPUT CXXXVI.

De Novellis Juliani.

HAnc autem versionem, adspersa etiam aliqua elegantia, in epitomen coegit Julianus antecessor, sive publicus legum interpres Constantinopolitanus, qui sub Justino secundo, Tiberio secundo, & Mauricio floruit. Verum, quia versio non esset κατὰ πόδας, publicaque auctoritate careret, grave nomen Autenticorum priori illi, ac locupletiori cessit: ista vero versio nomen retinuit auctoris sui, appellanturque Juliani novellæ. Porro Anonymi versio illa diu in barbariæ tenebris latuit: unde ad nos Lotharii II. temporibus, perturbata pervenit, plurimisque lacunis hians, diminuto etiam numero novellarum. Hinc Irnerius, Jurisconsultorum Lotharii tempore maximus, aut quisquis fuerit alius Græcæ linguæ minime peritissimus, lacunas illas explevit. Burguntio vero, sive interpres alius, neglecto prorsus veteri novellarum numero, ex antiqua serie jam perturbata anno Christi MCXL. novam pertexuit in novem collationes tributam: in quas, suppresso priori ordine, superstites novellas digessit. Dictæ sunt autem collationes, quasi collatæ ad alias, atque oppositæ ad declarandas, vel abrogandas superiores leges Codicis: & propterea extremo Codici adjectæ. Quod volumen in usu positum, spretis aliis editionibus, authenticum fuit appellatum: publicam enim ab Imperatoribus auctoritatem accepit. Aliæ vero Justiniani Novellæ, quæ opera eruditorum postea emerserunt: item novellæ Leonis, aut aliorum Imperatorum, non corpus juris auxerunt; sed tantum eruditionem, & recepti juris intelligentiam.

CAPUT CXXXVII.

De Triboniano, & Sociis.

COmmodum nunc de compositore juris Triboniano differemus: ne in variis judiciis, quæ de hoc apud auctores inveniuntur, studiosus aut hæreat, aut labatur. Hic si talis fuisset, qualis traditur a Suida; minime dignus erat, cui Justinianus tantæ fidei opus concrederet; qualis emendatio fuit, atque digestio juris civilis. Nam præter avaritiam, & mercimonium quodammodo legum, nullum est crimen, cujus a Suida non postuletur. Homini enim in tanta dignitate constituto religionem detrahit, & pietatem omnem, atque honestatem. Eum præterea facit assentatorem improbum, & fallaciarum artificem callidissimum, cujus astu scribit Justinianum sibi persuasisse nunquam interiturum; sed simul cum corpore, atque animo in Cœlum advolaturum. Testimonium sane non tam Triboniano pudendum, quam ipsi Suidæ: qui auctoritate redarguitur Procopii se longe majoris fidei. Etenim Procopius, etsi ab hac fœda Tribonianum assentatione non excusat in arcana historia; in ceteris tamen libris haud levia de illo virtutis argumenta reliquit. Refert enim, Tribonianum ingenio fuisse miti, atque humano, & lucri quidem cupidum, sed honesti, atque ad leges figendas refigendasque, non tam precio, quam inconstantia rerum humanarum adductum fuisse. Ego sane illum, perinde ac vulgo solent homines, neque vitiorum crediderim, neque virtutum summam attigisse: & si non semper, at aliquando certe in mutatione juris veteris, & novi creatione precio, aut potentiæ fidem addixisse. Neque tamen concesserim Hotomanno, qui hominem totis libellis concidit, Tribonianum quidquid antiqui juris attigerit, veluti veneno, aut tabe aliqua corrupisse. Quam multa enim eorum, quæ nova protulit Justinianus, utpote commodiora temporibus; expeditiora sunt veteribus legibus, atque simpliciora? Quis vero tulerit inclementiam eorum, qui quodcunque in libris juris, vel in historia, vel in verbis fuerit erratum, uni Triboniano adscribunt: quasi scriptores omnes, omnesque Jurisconsulti, ab omni errore, præter humanam conditionem fuerint immunes, totam vero humanitatis labem exhauserit Tribonianus? Erravit nimirum ille: quid ni? imo & sæpiuscule: quippe implicitus tantis commentariorum involucris: e quibus nescio quisnam accusatorum melius, tam brevi tempore se felicius explicasset. Erravit ille, fateor: sed neque in omnibus, neque unus. At fuit posteris noxius, propter intercepta vete-

veterum Jurisconsultorum scripta. Quasi tot alia Graecae, ac Latinae sapientiae volumina supersint; aut receptos e tanto naufragio libros, ulli praeterquam sorti debeamus. Imo si jus temporibus illis barbaris petendum fuisset e toto illo commentariorum pelago, socordia hominum potius in tenebris jacuisset. Quis scit igitur, an Jurisprudentiae vestigium ullum retineremus; nisi has nobis Tribonianus particulas excerpsisset? (*) Unius Maximi Cujacii testimonio contra omnes hostes Tribonianus intrepide dimicaverit. *Et omnes* (ait ille) (*a*) *constitutiones Justiniani sunt eruditissimae: utpote conditae a maximo Jurisconsulto Triboniano, qui fuit alter Papinianus, studiosissimus juris: sine quo periissent omnes libri veterum Jurisconsultorum, quorum ille copia solus abundabat aetate Justiniani*. Et in Ep. praefixa Paratitlis Cod. ait: *Qui earum vim tenet* (nempe Constitutionum Imperalium) *hunc ego facile sim habiturus pro doctissimo J.C. ac pene pari Triboniano ipsi. Quo ego tandem cognito pondere earum Constitutionum, quas suo Imperatori eum persuasisse certo certius est, mihi gaudeo, quod cognoverim, eam aetatem non tulisse excellentiorem in jure civili, quod utique & sine illius ope, curaque intercidisset*. Neque tamen illum omnibus in locis absque nota dimittit: nam cum saepe alibi; tum praesertim in observationibus, illius incuriam reprehendit: unde *lib. obs.* 5. *c.* 33. *Tribonianus* (ait) *ut erat in eo opere non tam diligens, & accuratus, quam se imprudenter profitetur, quod uno in loco mutabat, non mutabat in alio*. Unde non inficior, multa in Triboniani collectione vitia irrepsisse; neque prorsus fidem habuerim Justiniano, aut potius Triboniano ipsi audacter praedicanti, nullam jam esse in tanta scribentium varietate dictorum repugnantiam, nullam superfluitatem: cum ejus assertio ipsa Digestorum, & Codicis lectione coarguatur. Eam enim saepe discordiam animadvertimus; ut qui fateri nolit, cogatur sese diu, & frustra torquere: aliaque vitia qui negaverit, nae ille palam ostendet oscitantiam in legendo suam. Ea tamen talia non sunt, ut homini de posteritate optime merito, tam praeclari, magnique operis laudem eripiant. Quamobrem sicuti Cujacii aequitatem admiramur; ita insolentia stomachamur illorum, qui nunquam tantopere sibi plaudunt, quam si quid Triboniano exprobrandum invenerint. Quorum auctoritas, quae certe & magna est, & esse debet; ne juvenes in fraudem inducat, eos hoc loco monere voluimus, ut aequi sint rerum aestimatores, atque in doctis viris virtutem potius, & ingenium, quam reprehendendi vitia aemulentur. Sed jam de Triboniano reliqua persequamur. Is e Pamphylia fuit, Macedoniani filius, ab Justiniano Magister officiorum, Assessor, & Quaestor creatus, atque etiam ad Consulatum evectus. Apud seditiosos, quorum factio Veneti, Prassinique vocabantur, ea invidia flagrabat, ut concitato tumultu, ipse, ac Joannes Praefecti utrique praetorio ad necem deposcerentur. Quorum furorem ut compesceret Justinianus, utrosque magistratu movit: postea vero Tribonianum restituit, defervescente jam ira factionum, invidiaque restincta. Hinc illius apud Justinianum auctoritas quanta fuerit elucescit. Cum autem Quaestura, & Consulatu perfunctus fuisset; ideo *Ex Quaestor* appellatur, & *Ex Consul*. (**) Socios in componendo corpore juris habuit viros doctissimos, (*b*) & illustres ejus aetatis Theophilum, Do-

 cto-

(*) Tribonianum data opera excusat Antonius Schultingius in oratione, qua disquirit, culpandus ne sit Tribonianus, quod Jurisconsultorum, qui stante libera Republica Romana claruere, scripta suppresserit: ac posteriorum, qui sub Imperatoribus floruere, Responsa in Pandectas retulerint. Subjecta est ea *jurisprudentiae* ejus *Ante Justinianea*.

(*a*) *In C. comm. de legat.*

(**) De Novellis Juliani conferendi scriptores Historiae Juris. De Triboniano autem, perinde ut de Justiniano in utramque partem disputatur. Alii in eo suspiciunt summam scientiam Juris, fidem singularem, ingenium haud-mediocre. Aliis contra juris omnis imperitissimus fuisse videtur, fidei porro sublestae, ingenii plane nullius, fungus magis quam homo. Sic modum utrinque migrari videas. Evenit enim tam defensoribus quam reprehensoribus Triboniani, quod Comicis accidere videmus, ut spreta mediocritate vitae humanae res valde ultra verum intendant, ut amorem insolitorum expleant, quo natura ducimur. Mediam viam noster init, qui, quemadmodum non immerito suspicatur, fuisse aliquid virtutis in homine summos dignitatis gradus adepto, resedisseque aliquid scientiae in conditore juris, quod cultissima pars Europae recepit; ita in ipso quoque agnoscit vestigia humanae imbecillitatis.

(*b*) *L. 2. Cod. de vet. jur. enucl.*

rotheum, Constantinos, Anatolium, Cratinum, Stephanum, Mennam, Prosdocium, Eutholmium, Timotheum, Leonidem, Leontium, Platonem, Jacobum, Joannem.

CAPUT CXXXVIII.

De Basilicorum Libris.

HOc ordine, hisce auctoribus constitutum fuit jus civile Justinianeum, sed infelici successu. Nomen enim in Græcia Imperatorum aliorum ambitione; in Italia vero usum, injuria barbarorum, amisit. Erant sane jam ante Justinianum, ex toto terrarum Orbe, tres amplissimæ Civitatis delectæ, ubi jurisprudentiæ scholæ patebant, Berytus (*a*) nempe Phœniciæ Metropolis, Constantinopolis, & Roma: interdictis ubique locorum scholis aliis: quodque miremur in tanta nostrorum temporum copia docentium, & sterilitate doctrinæ: binos tantum quæque Civitas habebat præceptores. (*b*) Cum igitur Justinianeum jus tribus hisce celeberrimis in gymnasiis consederit: recedente paulatim usu linguæ latinæ, (*c*) Pandectæ in Græcam linguam translatæ fuerunt per Thalelæum, qui ob scientiæ præstantiam dictus fuit legum ocellus, *νομικῆς ὀφθαλμὸς*. Conversus fuit & Codex: Institutiones vero translatæ per Theophilum, alium, ut arbitror ab eo, (*) qui condendo juri operam navavit, ex quibus, & ex posterioribus Imperatorum constitutionibus post Justinianum, jus in Oriente reddebatur, usque ad annum Christi DCCCLXVII. nempe usque ad Basilium Macedonem Imperatorem: qui ut Justiniani nomine depresso, suum attolleret, exclusa prorsus latina, & Justinianea juris editione, novum corpus e græcis Digestorum Codicis, & Novellarum versionibus, idemque brevius, atque contractius extulit; perduxitque usque ad quadraginta libros absolutum postea libris sexaginta a Leonis filio: qui eos libros *βασιλικῶν*, nempe imperatoriarum legum appellavit. Eosdemque in aliam formam Constantinus Porphyrogeneta mutavit. Is enim, & historicos universos in unum corpus trium locorum communium collegerat; ideoque noluit diligentiam suam deesse jurisprudentiæ, quæ sociam habet historiam, & adjutricem. Suppressis autem Justiniani libris, Basilicorum auctoritas in Oriente usque ad finem Græci permansit Imperii, nempe ad annum MCCCCLII. interiitque illius usus cum Constantino Palæologo, qui per Turcas fuit Imperio spoliatus. Interea vero dum Basilicorum vigebat auctoritas, omnis in iis Græcorum Jurisconsultorum cura versabatur, nempe Balsamonis, Stephani, Nicæi, Thalelæi, Eustachii, atque aliorum, quorum reliquias conservamus: qui vel paratitlis conficiendis, colligendisque argumentis titulorum, & legum uberiorum, iisque pro sua serie distinguendis; vel concinnanda epitome rerum omnium; vel sententiis dilatandis; vel similibus, ac dissimilibus colligendis; vel interponendis in contextu brevibus interpretatiunculis, aut iisdem ad marginem attexendis vacarunt. Quamobrem plures juris collectiones, & epitomæ partim ipsorum Imperatorum jussu, partim privato labore, consilioque prodierunt: quas paucis indicabimus: ne cum varios titulos præferant, studiosis errorem objiciant. (*d*) Ac primo distinguendus est Codex ipse Basilicus, sive Prochiron magnum aparvis, quod *πρόχειρον νομικὸν*, sive promtuarium juris, & *ἐκλογὴ των νομων*, hoc est legum selectio appellatur; utpote compositus ex usitatioribus Justinianeorum librorum legibus: quem codicem diximus auctorem habuisse Basilium; incrementum accepisse a Leone, formam vero emendatiorem, atque novam a Costantino. Idemque dictus fuit *τὸ πλωτος τῶν νόμων* & *τὸ πλατός*. Post hunc iidem Imperatores Institu-

(*a*) L. 1. *Cod. de metrop. Beryti*.

(*b*) *C. de stud liberal. Urb. Rom. & Constant.*

(*c*) Suar. *in notit. Basilic.* Cujac. *obs. c.* 31. *lib.* 17. *& c.* 10. *lib.* 6. *& c.* 33. *lib.* 13.

(*) Imo eundem. Etenim Justinianum principem sæpe & dominum suum vocat, & Thalelæo laudatur, qui Justiniani tempore floruit. A Constantino autem Porphyrogeneta ea publicata sunt Basilica, quibus hodie utimur, quod minus perspicue retulit Gravina. Distinctio librorum jurisprudentiæ, quam deinceps suppeditat, quo succinctior eo gratior erit Juris studiosis. In horum numero Basilica præcipuæ sunt, ad quæ decurrere solemus, quoties lux deficit lectioni latinæ, & ex quibus complura juris Romani capita restituit Cujacius.

(*d*) Prodrom. Justin. *p.* 3. §. 5. *sect.* 2. *&* 3. *cum auctoribus ibi adductis*.

ſtitutionum inſtar edidere πρόχειρον μικρον, ſive promtuarium parvum ex magno contractum: quod etiam ecloga, & Synopſis conjunctim, ſive ſelectio compendiaria dicitur: item & ἐκλογὴ καὶ ἐπιδιόρθωσις, ſive ſelectio correcta: quæ primo ipſum Baſilium; deinde Conſtantinum, & Alexandrum auctores agnoſcit ſuos. Tertium Procheiron appellatur index ομικῶν κατὰ τὸ ϛοιχεῖον, ſive jus per elementa literarum, aut jus alphabeticum. Eſt enim ſelectio major per alphabeti ſeriem digeſta, quæ continet majorum Baſilicorum leges & titulos ad literarum ordinem relatos. Qui Codex repertus Tarenti fuit a Joanne Sambuco viro Pannonio: ea enim Civitas diutius Græco Imperio paruit, retinuitque græcos mores, & inſtituta. Quartum Procheiron, Tarenti quoque repertum, dicitur μικρὸν κατὰ ϛοιχεῖον, ſive Alphabeticum parvum, quod diſtinguitur a Procheiro alphabetico magno, de quo ſupra diximus. Quintum Procheiron opus eſt Michaelis Attaliatæ judicis, & proconſulis, editum tempore Michaelis Ducæ titulis XCV. anno MLXXV. quod πραγματικὴν, vel πόνημα, ſive opus juris appellavit. Sextum Procheiron condidit Michael Pſellus, qui compendiarium jus verſibus clauſit. Septimum Procheiron eſt Conſtantini Harmenopuli, contractum ex Baſilicorum Codice, nuncupatum Ἑξάβιβλον. Ex quibus atque ex Græcorum Juriſconſultorum ſuperſtitibus notis, & interpretatiunculis, Cujacius multos juris civilis locos reſtituit, & explicavit & illuſtravit: ita ut illius eruditio Græcorum luminibus adſperſa germanam Romanorum juriſprudentiam, caligine temporum intermortuam, ſuſcitarit.

CAPUT CXXXIX.

De Fato Juriſprudentiæ Juſtinianeæ in Italia.

Atque is in Græcia, & in Oriente Juſtinianei juris progreſſus fuit & exitus. In Italia vero, & in Occidente, multis poſt ſeculis, floruit: latebatque interea in Ravennæ editione, atque in Illyricis finibus: ubi quod Græco Imperatori parerent, jus ex Juſtinianeis libris reddebatur. A regionibus vero ceteris, quas ſtatim ab expulſis Gothis, Longobardorum colluvies occupaverat, Romanum jus diu exulavit: tandemque ab ipſa Ravenna exceſſit: poſtquam ab Imperio Romano per Aiſtulphum Longobardorum Regem fuit avulſa, circa annum DCCLII. Itaque Italia majeſtate ſimul, & legibus exuta ſuis, jugum Imperii, legumque ſubiit barbararum, dominaque rerum humanarum ſenſu priſtinæ libertatis, veteriſque magnitudinis per longum, ac vile ſervitium privata, pro Romani ſplendore, atque humanitatis juris, belluinas, atque ferinas, immaneſque Longobardorum leges accepit. Et quas regiones jus Atticum in Romanos mores traductum, & ex priſca omnium ſeculorum ſapientia conflatum diu rexerat; poſtea uſque ad Lotharii tempora occuparunt Viſigothicæ, Longobardicæ, Francicæ, ac Burgundiorum pudendæ leges, ſive potius barbarici ingenii libidines: quæ continentur in Codice inſcripto *Corpus legum antiquarum*, appellatum vero a Rothario Rege, qui primus eas collegerat, *Edictum*: ex quo jus Longobardicæ dominationis tempore reddebatur: Cum ex Romano jure non aliud ſuperfuerit, quam id, quod moribus adhæſerat Italorum, quodque ipſum civile commercium, uſitataque contrahendi ratio retinuerat. Ex libris autem juris ſupererant ad uſum etiam judiciorum tantum fragmenta quædam; non e Juſtinianeis decerpta codicibus, quorum lucem, præter Ravennam, ut diximus, Italia publice nunquam adſpexerat; verum e Codice Theodoſiano, cui Anianus Alarici Gothorum Regis, qui Codicem illum confirmaverat, juſſu ſuas breves interpretationes adjunxit: & e Gregoriano, Hermogeniano, ac regulis Ulpiani, Cajique inſtitutionibus, Paullique ſententiis. Tantaque Italiam, ac tam diuturna barbaries inundavit, ut jus Romanorum, etſi magno ſtudio, deletis Longobardis, a Carolo magno quæſitum: tamen exemplariorum inopia, longaque oblivione populorum, uſque ad ſeculum duodecimum, nempe ad Lotharii tempora in tenebris delituerit. Igitur, ut fatum omne Juſtinianeorum librorum oculis legentium ſubjiciamus, vixere illi quidem in Græcia a Juſtiniano uſque ad Leonem, nempe ab anno Chriſti DXXXVI. ad CMX. per annos ſcilicet CCCLXXIV. In Italia vero (ſi Ravennam excipias) reſiſtente ab initio barbarie Gothorum, nunquam florue-

floruerunt: (*) vixque tandem emerserunt anno MCXXX.

CAPUT CXL.

De Instauratione juris Justinianei sub Lothario.

EO tempore, injustis perturbatisque comitiis, lacerarat Ecclesiam fallus Pontifex Petrus Leonis, Anacletus Secundus nuncupatus ab sua factione: Cujus Dux erat Rogerius Apuliæ ac Siciliæ comes, Regis nomine a falso Pontifice donatus. Adversus Anacletum creatus rite ac solemniter fuerat Innocentius Secundus, cui favebat Imperator Lotharius Saxo, summa virtute, atque prudentia Princeps. (*a*) Quo bellum gerente adversus Rogerium, Amalphi, Urbe Salerno proxima (quam perperam aliqui locant in Apulia, Melphiam cum Amalphi confundentes) inopinato reperti fuerunt Digestorum libri: quos Pisani, qui classe Lotharium contra Rogerium adjuverant, præmio bene navatæ operæ (**) sibi exorarunt. Pisis vero, post longam obsidionem a Caponio militiæ Duce strenuo expugnatis, translati fuere Florentiam: (*b*) ubi pro Augusta Mediceæ domus magnificentia, in Museo magni Ducis conservantur. Hinc promiscua Pisanarum, & Florentinarum apud scriptores Pandectarum appellatio. Iisdem temporibus repertum Ravennæ fuit constitutionum Imperialium volumen, quod Codex appellatur: indeque ceteros libros juris; imo, & Digestorum aliud exemplar in lucem aliqui rediisse putant: nec mirum, cum ea Urbs longo tempore Romanis legibus vixerit, & Orientali Romanorum Imperio diu obtemperarit. Novellæ vero constitutiones etiam antea per Italiam vagabantur: utque mea fert opinio, multi juris civilis libri, postquam incessit homines cupido recipiendi Romani juris, agniti potius fuere, quam reperti; nam & aliquot ante Lotharium annis, jus civile Justiniani commemoravit Ivo Carnotensis, (*c*) & libros Pandectarum: cum antea si occurrerent, forsan socordia, & oblivione prætermitterentur.

CAPUT CXLI.

De Pandectis Florentinis.

LEgum autem Romanarum oraculis post diuturnum silentium suscitatis, Italia jam pridem oblita sui, respexit tandem ipsa sese, inque suis legibus vetustam Imperii majestatem recognovit: recepitque per eas in toto subjecto sibi olim terrarum Orbe, si non Imperium, at saltem nominis auctoritatem, quæque vires dominationis amiserat, ratione in posterum imperavit. Nostris enim legibus omnes populi submisere fasces; quique ab Imperio desciverant Romanorum, eorundem sapientiæ perpetuo paruerunt. Porro Co-

---

(*) Imo verisimile est, post recuperatam a Justiniano, victis Gothis, Italiam, jus Justinianeum quoque in Italia promulgatum fuisse. Longobardi Romanis sua lege vivere permiserunt, Paulus Diaconus *de gestis Longobard. L. II. c.* 5. Et in ipsis eorum legibus legum Romanarum non vilis dicitur auctoritas: *II. F. I.* Eundem morem nec devictæ genti Carolus M. invidit, in cujus constitutionibus, quæ legibus subjiciuntur Longobardicis frequens mentio juris Romani. Multo magis igitur Romæ tum viguit jus Romanum & in Exarchatu, nec deinceps unquam in honore esse desiit. Præcipua tamen Codicis & Novellarum auctoritas, primum quod in iis jus novissimum, tum, quod libri utriusque capita complura clero faverent; quare tam sero Pandectæ detectæ & quidem occasione litis Gramaticæ.

(*a*) Sigon. *de Regn. Ital. l.* 4.

(**) Quod casu magis contigisse existimat V. A. Henricus Brencmannus *in Historia Pandectarum l.* 1. *cap.* 6. & *diss. posteriori de Amalphi a Pisanis direpta*. Imo quicquid de Pandectis Amalphi repertis dicitur, non immerito dubium videtur Celeb. Heineccio *in Historia Juris*, vel ideo inter cætera, quia rem, quam, vulgo contigisse ferunt Anno MCXXXVII., nemo antiquior literis tradiderit, quam Raynerius de Grancis, scriptor Pisanus sæculi XIV. Asservantur autem Pandectæ Florentinæ, non, ut auctor tradit in museo magni Ducis Florentiæ, sed in publico urbis palatio. Mabillon *de re diplom. l. V. tab. 7. pag.* 356. Jure vero miretur quisquam. Florentinas Pandectas tanto semper in honore habitas, & sollicite adeo custoditas fuisse, cum exemplar contra Codicis Ravennatense sic negligeretur, ut hodie vix memoria ejus supersit. Idem de Codicibus reliquarum partium juris civilis dicendum, nisi quod ante paucos annos Herbipoli repertus est Codex Thedosianus manuscriptus, quem Pandectis Florentinis comparare imo præferre non dubitarunt admiratores ejus.

(*b*) Polit. *l.* 10. *ep.* 4.

(*c*) *Epist.* 134. & 99.

Codicem hunc Florentiam translatum (*a*) Politianus censuit ipsius Triboniani ætate prodiisse: ita ut omnium exemplariorum auctoritatem ipsius judicio vincat; a quo dissensit Alciatus, (*b*) propter mendas, quæ hoc etiam in Codice insunt. Antiquissimum tamen fuisse non ambigitur; (*c*) & ad ejus fidem in re ancipiti omnes interpretes nostri recurrerunt; omniaque alia exempla ex hoc uno fluxisse creduntur.

CAPUT CXLII.

De Instauratione Studiorum Juris.

Itaque, recepto Romanorum jure universo, & post longum exilium in patriam restituto; studia Italorum ad interpretationem, atque usum illius continuo exarsere; ob eamque causam publica Imperatoris auctoritas expetebatur, qua sublatis Longobardorum legibus, deletisque vestigiis pristinæ servitutis, Italia per usum Romani juris majestatem pristinam recuperaret. Hoc jurisprudentiæ officium præstitit idem Lotharius, quo imperante rexiverat. Is enim publico Edicto (*) in omnes Imperii regiones emisso jussit, ut Romanorum jus in scholas publicas, inque omnia tribunalia reciperetur: ex eoque in posterum causæ judicarentur, deletis barbaris legibus, profligatisque cruentis moribus, Italico nomine prorsus indignis: Itaque hoc Edicto Romano juri fasces reddidit ab hostibus ereptos; eique publicam auctoritatem, lucemque restituit.

CAPUT CXLIII.

De Bononiensi Schola, & de Irnerio.

Primam autem, atque celebriorem scholam juris civilis Imperator aperuit Bononiæ; ubi sedes bonarum artium, & publicum, cujusque doctrinæ docendæ munus, vel a Theodosio minore, (*d*) ut Bononienses contendunt: vel, ut alii putant, ab ipso Lothario fuerat constitutum. Hujus tam egregii facinoris Imperatori optimo auctor fuit, atque suasor Jurisconsultorum ea tempestate maximus Irnerius, vel, ut alii scribunt, Vernerius; qui Mediolanensis ne, an Germanus fuerit, ambigitur. Is non suis modo, sed & Mathildis precibus eximia tum auctoritate mulieris id impetravit, teste Abbate Uspergensi: (*e*) quem etsi erroris arguat Sigonius, (*f*) quod eo tempore Mathildis jam e vivis excesserat; tamen alia potuit esse Mathildis (**) e tribus, quas ejusdem nominis circiter iis temporibus floruisse Baronius (*g*) e veteribus monumentis comprobavit. Patebant adhuc iis temporibus Constantinopoli cum ceterarum artium scholæ; tum juris præcipue civilis, quod suppressis latinis Justiniani, e græcis Basilicorum codicibus promebatur. (*h*) Inde Irnerius cum græcam linguam addidicisset, juris quoque scientiam secum in Italiam advexisse creditur: (*i*) cum neque ex se edere in tantis doctrinarum tenebris; neque aliunde arripere tantum jurisprudentiæ lumen potuerit, quantum ille in componendo, & redintegrando, illu-

(*a*) *Lib* 10 *epist.* 4.
(*b*) *Dispunct* 3. *c.* 12.
(*c*) Bart.. *l. si credit.* §. *ult. ff. de distract. pign.* Alex. *in l si filii famil.* § *si vir. ff. solut. matrim.*
(*) Quod adhuc frustra inter veteres tabulas suas Bononienses quæsiverunt, & cujus memoriam vulgi iisdemque falsis rumoribus deberi, dudum ostendit Conringius *de orig. jur. Germ.* *c.* 21. *seqq.* Juris autem Romani laus eo major, quod non principis jussu, sed sensim per mores hominum serpens sua sola præstantia invaluit. Origo fabulæ a numero studiosorum repetenda, qui jam Lotharii temporibus Bononiæ ingens erat. Eadem circiter tempora jus Romanum impensius cultum bilem jam moverat S. Bernardo. *Quotidie enim*, inquit *L. II. ad Eugenium*, *perstrepunt in tuo palatio leges; sed Justiniani, non domini; Rectius etiam? istud tu videris. Nam lex domini immaculata, convertens animas, ea autem non tam leges sunt, quam lites & cavillationes.*
(*d*) Pancir. *de clar. leg. interp. l.* 2. *c.* 31. *in fin.*
(*e*) *In Chronico.*
(*f*) *Lib.* 11. *de Regn. Ital. in fin.*
(**) Quam excusationem admittit. Henricus Brencmannus *Hist. Pand. pag.* 40. Germanum autem, non Mediolanensem fuisse Irnerium, Brencmanno consentiunt Petrus Baylius & Cornelius van Binkershoek *de auctoritate & auctoribus Authenticarum*. Idem suadere videtur nomen viri; quod est Wernher, idque purum putum Germanicum. Locus Citonii de Irnerio, jus civile Constantinopoli docto, notabilis. Authenticas vero & Irnerio, & aliis, ante & post eum JCtis, deberi, evincit Bynkershoekius laudato loco. Civium Bononiensium epistolam ad Neuhusium inter rariora opuscula a Gravina relatam, exhibet Coringius *de origine juris Germanici.*
(*g*) *Anno* 1074.
(*h*) Abbas Usperg. *fol.* 291. Decian. *in Apolog. advers. Alciat.*
(*i*) Ciceron. *l.* 5. *obs. jur. canon.*

illustrandoque dissoluto illo & caliginoso legum corpore profudit ; ut merito lucerna juris appellaretur . Qui enim ante ipsum , etiam in Bononiensi schola , interpretationem fuerat aggressus Pepo , probatu dignum extulit nihil . Quamobrem uni Irnerio Justinianeum jus integritatem suam , & jurisprudentia vitam acceptam refert . Is enim e variis codicibus , ut credere est , undique coactis, & simul collatis, atque pluribus ex fragmentis judicio, & acumine suo commissis, sparsa juris membra collegit : quemque nunc habemus voluminum ordinem in regiones , ætatesque omnes , additis obscuriorum locorum interpretationibus , implorataque Imperatoris auctoritate transmisit. Studiosorum autem laborem levavit laudabili sane opera , redactis nempe in epitomen salebrosis , atque garrulis Justiniani Novellis : quarum summas perspicuas simul , atque breves per Codicis titulos dispertivit , attexuitque legibus iis , quæ novellis aut abrogabantur , aut detractione , vel adjectione mutabantur : quas Authenticas vulgus appellat . Unde per Irnerium una serie , eademque lectione , Codicis & Novellarum sensum licet arripere . Cavendum tamen ab erroribus, quos in iis deprehenderunt eruditi : qui non paucas earum authenticarum , aut male Novellis respondentes , aut non ad suos titulos relatas , observarunt . Quorum errorum seriem pertexit Jacobus Vissembachius : eamque adsuit *dissertationi suæ de mutuo* . Sunt qui sero Novellas Irnerio innotuisse tradunt : adduntque , illum , dum causas oraret , Novellarum auctoritate confutatum , negasse germanum eas esse Imperatoris partum , sed nebulonis alicujus commentum , quod vim sibi legis adrogaret . Ipse vero Irnerius, cum Ravennæ artes liberales doceret, Bononiam vocatus , jus civile suscepit explicandum publice : ac privatim domi mercede ab auditoribus accepta, paucis ante annis , quam jus civile Imperatoris Edicto publicaretur: ut suspicantur Bononienses Cives in epistola ad Neuhusium scripta : quam mecum inter alia selectiora , & rariora opuscula , quorum bibliothecam suam habet refertissimam , humanissime communicavit *Marcellus Severollus* . Eo pacto Irnerius lucem , quam interpretationibus suis attulit jurisprudentiæ , per discipulos ad omnem transmisit posteritatem .

CAPUT CXLIV.

De variis Irnerianæ Scholæ Sectis .

Ejus e schola celebriores interpretes profluxerunt usque ad Accursium : a quo plenior juris cœpit explicatio usque ad Bartolum : a quo latiora commentaria inundarunt , non modo in leges , sed etiam in ipsas Accursii , & veterum explicationes longe verecundiores textui circumdatas, quas græco vocabulo Glossas vocamus: quod per eas , veluti per linguas legum sententiæ alioquin obscuræ pandantur . Bartoli profusa commentandi libido posteriores incessit interpretes usque ad Alciatum : qui novis luminibus ex græca, & Romana antiquitate , abstrusaque linguæ latinæ notitia , & ope artis criticæ secum reviviscentis , priscam & germanam jurisprudentiæ faciem disclusit : barbariæ vero squallorem prorsus omnem detraxit Cujacius , qui memorabile in ævum Alciati cœptum absolvit , ea interpretationis felicitate, eaque elegantia , & veritate majori , ut unus Cujacius dignus sit , cui , etsi tempore , atque ausu non primo , tota jurisprudentiæ restitutio , propter præstantiam ejus supra ceteros interpretes , adscribatur . Hinc a nobis sincera omnis , & erudita interpretatio Cujaciana jurisprudentia nuncupatur : exemplo veterum , qui ob nominis celebritatem , Pythagoreos appellarunt eos etiam philosophos , qui ante Pythagoram in Italia floruerunt . Igitur distinctionis , & memoriæ gratia , in quatuor gradus nostratem jurisprudentiam tribuemus . Primam facimus Irnerianam : secundam ponimus Accursianam : tertiam constituimus Bartolinam : postremam , quam , uti germanam vetustatis mentem , omnibus anteponimus , Cujacianam . Ab Irnerio autem usque ad Alciatum , a qua jurisprudentia Cujaciana duxit initium , hyems quodammodo jurisprudentiæ fuit : adhuc enim barbarie premebatur , carebatque pura illa luce veteris eruditionis , sinuosisque subtilitatibus , ex Arabicæ philosophiæ scholis , a Bartolo maxime , ad studium juris traductis implicabatur , opeque destituta cognata sibi latinitatis , & eruditionis , aptoque ministerio privata , evolvere sese nesciebat : unde rigebat illa , tanquam

hyeme cohorruisset. Quare, cum verus Romanæ Reipublicæ, jurisque Romani sensus sub Alciato primum, & sub Cujacio maxime refloruerit: ideo Cujacianam doctrinam ver jurisprudentiæ appellamus. Quamobrem ab hyeme ad ver convolaturi, obibimus prius Irnerianæ, Accursianæ, atque Bartolinæ jurisprudentiæ seriem, celebriores cujusque auctores indicantes: deinde ad Cujacianæ jurisprudentiæ interpretes progrediemur.

CAPUT CXLV.

De Martino.

PRoderat autem ante omnes ex Irnerii schola Martinus Cremonensis, ex Bononiensi Gosiorum, nobilique familia: (*a*) quam temporum factiones patria ejecerunt. Is cum plures in jure quæstiones movisset, atque in opinando liberior; seque nimium audiret; (*) adversarium habuit, ex eadem Irnerii schola, Bulgarum. Ita ut ipsorum contentiones inter utriusque discipulos opinionum, & animorum dissidia parerent. Itaque studiosorum turba, Proculianorum, & Sabinianorum instar, in duas factiones discesserunt. Quarum altera Bulgarum sequebatur, altera Martinum; a quo ex Gosia familia dicti sunt Gosiani: quos contraria factio auctoritate, ac numero superavit: etsi Martinus Frederico Ænobarbo haud liberaliter assentatus suarum sententiarum non paucas publica Imperatoris auctoritate fundarit: (*b*) nec mirum Martino tam secundum fuisse Fredericum; cum, ut Imperatoris gratiam sibi Martinus pareret, (*c*) in maxima contentione illorum temporum inter populos, & Principem de juribus Imperii, Martinus veritus non fuerit sententia sua rerum omnium dominium, & proprietatem Imperatori adjudicare. (**) Quo meruit, ut ipsius agnati a Cæsare (***) inter Principes referrentur. (*d*) Hac autem pudenda sane ambitione, arbitror Martinum apud æquales, & posteros invidia flagrantem, adeo paucis opiniones probasse suas; ut ejus discipuli ab Accursio, per deridiculum Gosiani appellentur: & Jason pronunciare non dubitaverit: nihil veri a Martino afferri solere. (*e*) Anceps fama est, illum ab Azone clavibus auditorii percussum exanimem concidisse, fremente Azone, quod esset a Martino in disputatione superatus. Floruit Martinus seculo duodecimo anno ætatis suæ LXXVIII.

CAPUT CXLVI.

De Bulgaro.

OFfert se huic ex adverso Bulgarus æqualis ejus, & æmulus, quem plerique faciunt Bononiensem. Is apud populos, non solum doctrina, sed & gratia valuit: atque ob pronunciationis leporem,

[*a*] Cynus *lib.* 1. §. *taceat*, *in fin. C. de rei uxo. action.*

(*) Solus enim sæpe in opinionibus erat, licet totus mundus contrarium teneret, ut refert Glossa *regularum Cancellariæ*. Assentationis autem præmium a Friderico I. equum tulit, ut est apud Ottonem & Acerbum Morenam *de rebus Laudensibus in collectione Leibnitii* T. I. *p.* 818. quamvis noster fide Panciroli non a Friderico, sed ab Henrico, neque Martino, sed Azoni, equum eadem de causa tributum, referat.

(*b*) Odof. *L. rem non novam*, *in fin. Cod. de judic.* Isern. *const. si dubit.* Roland. a Val. *cons.* 46. *nu.* 14. *lib.* 3.

[*c*] Gloss. & Odofr. *L. bene a Zenon. C. de quadrien. præscript.*

[**] Aucta dein adulatio a Bartolo & Baldo, quorum ille *ad L.* 24. *D. de capt. & postlim. rev. Et forte*, inquit, *si quis diceret, dominum Imperatorem non esse Dominum & Monarcham totius orbis, esset hæreticus, quia diceret contra determinationem Ecclesiæ*. Baldus vero *in Proœm. Dig. imperatorem dominum appellat universæ ditionis, quæ ascendentem descendentemque & utrumque latius adspicientem Solem respicit*. Fuit tamen is mos jam veteribus quodammodo in usu, ut apparet *ex L.* 9. *de Lege Rhodia de jactu*. Ultra adhuc pergunt Reges in Siam, qui cœli terræque imperium sibi adscribunt & Sultani Babilonienses & Ægyptii, qui Diis se imperare ajunt, ut observat. H. van Bynkershoek ad laudatam legem *cap.* 6. Idem vidisse testatur in Archiviis Curiæ Feudalis Hollandicæ edictum hujusmodi Sultani, in quo inter reliquos titulos bis etiam inferni imperium enumeretur; datum, ut habebat subscriptio, anno mundi 6015. ætatis suæ 91. Nazareni autem, filii Joseph, ex gente David cognati sui 1415.

(***) Qui etiam notissima *Authentica habita C. ne filius pro patre*, professores & studiosos juris eximiis privilegiis ornavit, id agens, ut excitato juris civilis studio exemplo veteris Imperii majestas imperatoria assereretur, primo, contra Status Germaniæ, libertatis studiosos, tum quoque contra Pontificem Romanum, Imperium in Imperio molientem. Quam Authenticam lepido commentario illustravit Vir acris & amœni ingenii Rebuffus.

(*d*) Cyn. *L.* 1. §. *taceat. C. de rei uxor. action.*

(*e*) Alciat. *parerg. l.* 9. *cap. ult.*

os aureum (*) appellabatur. Laudi huic successus respondit. Cum enim is Bononiæ doceret simul, & judicaret in appellationum causis supra libras viginti quinque, jussu Frederici Ænobarbi, qui eum una cum ceteris ad jura Imperii definienda vocaverat; sententiæ ab ipso latæ, sive in explicando, sive in reddendo jure, tanto plausu, atque consensu populorum attollebantur, ut per omnem Italiam pro legibus acciperentur. Hinc in omnium ore Bulgari consuetudines: eo quod interpretationes ipsius in re dubia cederent in communes mores. Hanc auctoritatem suarum sententiarum apud populos, ipse damnoso sibi exemplo mutavit: jacturaque rei familiaris interpretationes proprias, præter morem, sancivit. Docuerat enim ille, contradicente Martino, dotem, veluti peculium Patris profectitium, uxore, superstitibus liberis, mortua, debere ad Patrem, qui dotaverat, redire: Martinus contra mulieris patrimonium ajebat esse dotem, prætereaque in ipsius mulieris posteritate permansuram. Sors tulit, ut Bulgari uxor moreretur. Unde Martinus a Bulgari socero consultus respondit, se quidem, cum in contraria sententia esset, dotem non fuisse redditurum; Bulgarum vero, cum aliter sentiret, sua se doctrina implicuisse, propriaque sententia damnasse, ideoque reddere cogendum. At Bulgarus doctrinæ suæ fidem patrimonio anteponens, oblata sponte dote, sui æmuli judicium antevenit. Sortem hic habuit quanto in prole suscipienda secundam; tanto adversam in retinenda, amissis omnibus liberis, (**) quos sustulerat: unde animo æger pronunciavit vulgatum illud:

Ordine mutato succedis, Bulgare, nato.

CAPUT CXLVII.

De Hugolino.

EAdem ætate scholam Bononiæ juris civilis habuit. Hugolinus a Porta Ravennate, clarus ob adjectos Authenticorum volumini Feudorum libros Bononiam a Frederico missos, ut juri civili insererentur. Quos cum alii per plures Codicis titulos dispertiissent; Hugolinus eos seorsum collectos authenticorum collationibus attexuit: eosdemque ita compositos, decimam collationem appellavit. (a) Decessitque anno MCLXVIII.

CAPUT CXLVIII.

De Rogerio, & Othone, & Placentino.

CLaruit etiam eo tempore Rogerius, qui epitomen, (*** summam appellatam, scribendam suscepit, non ultra viginti chartarum, ut cum scriptoribus illis loquar, spatium excurrentem. Item & Otho: qui judiciorum summarium reliquit. Ex Italia vero in Galliam repullulantem scientiam juris retulit secum Placentinus Gallus a Martino institutus, qui Agathopoli, nunc Montepessulanum, in Gallia Narbonensi, publice jus explicavit, ediditque pinguiorem epitomen, æmulatione Rogerii, quem hac laude superavit.

CAPUT CXLIX.

De Pyleo.

NEc memoratu indignus est Pyleus ex pago Mutinensi, qui exosam a Placentino postremorum Codicis librorum absolvit epitomen. Is Bononiæ jus exposuit, posteaque Mutinam precibus pretioque a Mutinensibus abductus fuit, ac denique civitate donatus, ut apud eos publice doceret. Idem, cum in judicio defenderet machinarios, a quibus projectu lapidum quidam e prætereuntibus ictus fuerat, & antea monitus, ut sibi caveret, cujus moniti testes nulli aderant: machinarios in jus duxit. Quos ubi Prætor interrogasset, ac tacentes

(*) Quo nomine eum Irnerius ipse moribundus donavit. Cum enim ad hunc extrema agentem accessissent discipuli, & dixissent: *Domine, quem vultis post mortem nostrum Doctorem nobis constituere*, respondisse fertur Irnerius:

Bulgarus os aureum, e. q. s.

Sententia autem Bulgari de dote Juri Romano consentanea est per *L 4 & 5. § 11. D. de jur. dot. L. 5. D. de divortiis, L. 59. D & L 4. C. Sol. matrim.* in primis *per L.6. D. de jur. dot.* In foro tamen Martini passim sententia prævalet specie æquitatis.

(**) Instaurando tamen generi studuit, secundasque iniit nuptias, sed ducta muliere pro virgine, cum postridie legem interpretaretur, cujus initium est, *Rem non novam neque insolitam aggredimur*, auditoribus risui fuit. Pancirolus *L. II c.* 15. Est ea lex 14. *L. de judicis*. Duarenus tamen *de sacrosanctis Ecclesiæ ministeriis L. IV c.* 8. verba glossæ ad d. l. non de corrupta, sed de vidua interpretatur.

(a) Odofr. *in auth. cassa.C. de Sacros. Eccles* Alvator. *in procem. tent. colum.* 4. *quæst.* 3.

(***) Quod primum, ut hodie loquimur, juris compendium fuit. Obscura tamen ejus fama Summula Azonis de qua *in capite* 151.

centes vidisset, admiratus, ad Pyleum conversus est, silentiique causam rogavit: tum Pyleus, quia muti sunt, inquit. Ad hæc accusator mendacium exprobrans, exclamavit: imo audivi eos vociferantes, ac transeuntibus dicentes, *cavete*. Tum Pyleus: *Ergo absolvantur*, inquit, *præmonens enim de damno non tenetur*. (*a*) Itaque impetravit, ut eis a Prætore noxa remitteretur. Uxoris testamentum, quo heredem instituit eum, de quo fuerat interrogata, defendit, non sine multis oppositoribus. (*) Librum scripsit de ordine judiciorum, & aliqua in Feudorum libris annotavit. Ab hoc, quod singulis Saturni diebus in utramque partem disputationes haberentur, ortum est sabbatinarum quæstionum nomen ab ipso conscriptarum. Ex qua exercitatione processere Brocardica, sive enunciata illa, quæ usum habent ancipitem, (**) & in utramque partem flectunt, peculiari libro ab eo comprehensa.

CAPUT CL.

De Alberico, & Joanne.

INter Bulgari discipulos ponitur Albericus a Porta Ravennate doctrina potius, quam moribus, magistro similis: quippe temulentus, & helluo, egregieque impudens: cum non veritus sit, propter turpe lucrum, fidem suæ abrogare doctrinæ. Etenim de restitutione dotis post mortem, superstitibus liberis; idem quod Bulgarus magister & senserat, & docuerat: verum cum idem sibi, ac Bulgaro contigisset, dotem rogatus a socero, redditurum negavit, propriisque scriptis redargutus, respondit mutasse sententiam. Longe vero ceteris Bulgari auditoribus celebritate nominis præstitit Joannes Bossianus Cremonensis, qui Novellarum libros in epitomen redegit, arboremque actionum (***) primus invenit, obiitque anno MCXCVII.

CAPUT CLI.

De Azone, Ejusque Schola.

SPlendorem huic addidit ejus discipulus Azo Bononiensis, a Baldo haud præcipitis judicii viro, fons legum appellatus, cujus epitome, quam summam vocant, tanto fuit in pretio; ut merito alias ante se omnes obruerit. Hinc traditur Mediolani; & Cremonæ nulli patuisse aditum ad jurisconsulti munus, qui ea epitome careret. Azonis celebritas ex omnibus Italiæ regionibus auditores excibat. Ita ut Bononiam adtraxerit juvenum fere decem millia. Ex quibus cum Longobardi, & Etrusci secum accerrime dissiderent, ab eo tumultu res ad cædem prope devenit: ut & Urbs universa perturbaretur. Habebant eo tempore Doctores in auditores suos, qui deliquerant, animadversionem & jurisdictionem in causis civilibus: verum, retanta hac postrema, priorem amiserant, propter condonandi facilitatem, quam postea animadversionem recuperatam rursus amiserunt, nec eam in posterum receperunt. Henrico Cæsari, qui medius inter eum, & Lotharium Jurisconsultum Azonis æmulum equo per Urbem incedebat, interroganti, cujus nam esset merum imperium? Lotharius Cæsaris solius esse respondit: Azo vero intrepide, non Cæsaris tantum, sed & Præsidum Provinciarum Gratior tamen Principi fuit improbitas, & assentatio Lotharii, qui equo a Cæsare donatus causam præbuit Azoni, ut cum eodem de argumento differeret, inque sua sententia permaneret, ambiguo illo luderet: quod scilicet ipse æquum dixisset, equum vero abduxisset Lotharius. Cum nondum Azo admodum in jure Pontificio profecisset; contenderetque in foro contra Boarinum Mantuanam, mortuo ante litem contestatam delegante, delegati

 gati

[*a*] Bald. *in prax. de utriusque jur. reg. de cavill.*

[*] Assenserat enim interroganti affirmatione simplici; cum in testamento nuncupativo nomen heredis voce testatoris nuncupari debeat. *L. 29. C. de testamentis.*

[**] Imo Brocardica regulæ sunt omni exceptione majores, non quidem juris civilis, sed proprie juris Canonici. Dicuntur enim quasi Burcardica, quia Burcardo debentur, Vvormatiensi Episopo, *cujus magnum canonum volumen*, *editum Coloniæ A.* 1548. *Parisiis* 1550. tantæ Auctoritatis fuit, ut suo adhuc tempore Sigebertus Gamblacensis *de scriptoribus Ecclesiasticis cap.* 141. *omnium conciliorum decreta ex eo Auctorizari* scribat.

[***] Sive schema, quo actionum delineabatur diversitas, perinde ut consanguinitatis & affinitatis arbore propinquorum & affinium sistuntur gradus, qui scalarum & rotarum imagine a veteribus repræsentabantur.

gati jurisdictionem extinguit ; neque ad id probandum ei certus ex jure locus occurreret : amico suggerente , citavit caput *relatum de officio delegati* : at adversarius confestim opposuit proxime sequens caput *gratum* eodem titulo ; quo traditur , jurisdictionem excitari a sola citatione, indeque perpetuam permanere . Hac redargutione Azo perculsus amicos respexit , & pudibundus dixit :

Gratum , & relatum me habet vituperatum .

Ad gymnasii custodiam famulo est usus Tarentino, Gallopressus nomine, qui coloris nigredine, staturæque brevitate , & oris corporisqne deformitate , juvenili petulantiæ jucundum ludibrium fuit , preciumque scurrilitatis ab adolescentibus duo millia florenorum , ut vocant , servitii sui tempore collegit . Mortuus est (*) Azo anno MCC. tanto mœrore omnium , ut universa lugere Academia videretur : ac , veluti prolatis funeris causa rebus , non nisi post anniversarium Divorum omnium festum interpretatio juris est inchoata . Hinc aperte mendacii redarguitur , quisquis fabulam illam excogitavit ab Alciato (*a*) evulgatam, de ignominiosa morte Azonis , ob Martini necem : cui commento fidem prorsus abrogat honorificum Azoni monumentum extructum : & , cum vetustate collaberetur , publico jussu restitutum anno MCCCCXVI. Ejus autem summa talis est , tantique acuminis , & soliditatis ; ut , quamvis barbaris temporibus nata , ea tamen in hac erudititionis luce , sine damno , ac fraude nostra carere non possimus.

CAPUT CLII.

De Lothario Cremonensi.

IPsius æmulus Lotharius Cremonensis non tam studiis , quam armis claruit . Ope Cæsarea , vir talis , Pisanus Archiepiscopus creatur . Nec erubescebat contra Ecclesiam sententiam ferre : docebat enim Sacros viros , nempe Ecclesiasticos , posse foro suo cedere : cumque factis etiam iniquis Ecclesiam Romanam læderet , juraque judicatus Calaritani usurparet, (*b*) ab Innocentio III. vehementer objurgabatur .

CAPUT CLIII.

De Balduino Bononiensi.

JAcobus Balduini , Bononiensis , auditor & ipse Azonis, & Decurio creatus a Civitate sua , pessime de utroque meruit , indignusque prorsus fuit justitiæ sacerdotio : nam , & magistrum insimulavit falsæ doctrinæ per calumniam , quam in illius caput magister reflexit , & causam suscepit adversus patriam . Cumque sceleris in patriam argueretur, respondit, eo facto germanum Bononiæ civem præstitisse : hominem effrontem , & inclita virtutibus patria prorsus indignum ! A Genuensibus Prætor creatus , cum patricium laqueo damnasset contra ejus Reipublicæ leges , causam præbuit Genuensibus edicendi , ne ullus in posterum legum doctor ad jus dicendum vocaretur .

CAPUT CLIV.

De Rofredo Beneventano.

ROfredus quoque Beneventanus Azonem habuit magistrum , idemque Bononiæ libros Juris explicavit , pluraque scripta reliquit , inter quæ disputatas saturni diebus quæstiones , quas sabbatinas , ut dixi-

(*) Rem autem miram de eo narrat Sigonius *Hist. Bonon. l. IV. exeunte*, Azonem nimirum , ut Sigonio Odofredus retulerat, ægrotare solitum non fuisse, nisi tempore vacationuum . Appellabatur autem a discipulis suis honoris causa, Dominus Azo , iidemque Azonem etiam intelligebant , quando omisso nomine Dominum appellabant , Cardinalis Hostiensis *in capite primo pr. X. de testamentis numer*

2. *As, id est duodecim unciæ . As ergo quandoque ponitur pro obolo, propter quod verbum venit Bononiam studium civile, sicut audivi a domino meo,* [*Azone.*]

[*a*] L. 9. *parerg. cap ult.*

[*b*] *Cap. si diligent. de foro compet. & de præscript.*

diximus, appellarunt; formulasque composuit, quibus rei convenirentur in foro: quarum magnus erat usus, antequam aliæ locupletiores prodirent. Hunc judicem adhibuit in causis Fridericus II. Imperator.

CAPUT CLV.

De Accursio, & ejus schola.

QUæ autem summa laus est Azonis, ab ejus disciplina profectus est Franciscus Accursius Florentinus: cujus labor, & industria superiorum omnium ab Irnerio jurisconsultorum laudem perstrinxit, & obruit, cúnctaque scripta mersit aliorum. Is enim ea animi alacritate ad jurisprudentiam accessit: ut ætate provecta juveniles spiritus gerens, juvenilia studia minime refugerit. Fertur enim, prope quadragenarium ad jurisprudentiam se contulisse; conductisque superiorum interpretum expositionibus, Irnerii, scilicet, Bulgari, Martini, Placentini, Pylei, Joannis, & aliorum in solitudinem sese abduxisse, ubi illorum & suis interpretationibus, particulas omnes juris civilis obiit, ut inde, tanquam ex tripode, forensium causarum definitiones, & judiciorum oracula peterentur. Ideoque Accursius a Cino Advocatorum Idolum appellatur. Nemo enim ante ipsum exortus erat, qui scientiam juris brevius, uberiusque suppeditasset. Sententia enim legum tum in universum, tum particulatim exposita; similia loca ex universo juris corpore colligit, & contraria mire componit, adductis, aliorum ac modo adprobatis, modo rejectis opinionibus, quæstionibusque plurimis, utilissimisque ad locum excitatis, ac definitis. In sensibus autem vestigandis adeo fuit acutus, & solers; perspicuus autem in verbis, & sobrius; felixque in abditis sententiis eruendis; ut, nisi temporum barbaries antiquitatis ei lucem, & sermonis elegantiam ademisset; nullam fortasse laboris partem reliquisset eruditis recentioribus. Quo magis mihi stomachum facessit eorum insolentia ne dicam, an immanitas? qui, cum ejus lectione legum sensus levi labore adipiscantur; ubi tamen aliquid nubeculæ ab eo relinquitur eorum eruditione diluendum, feroces victoria, statim perstrepunt, & cachinnos tollunt: nec verentur viro de illis, ac de posteritate optime merito temporum caliginem vitio vertere; sive vero laudi ducere nascendi sortem. Quæ autem inhumanitas est; ei, qui facem prætulit in tantis tenebris juris civilis, qua sine face vel eruditissimi novorum Jurisconsultorum oberrassent; vitia illa nolle condonare, in quæ decidit, non propter juris civilis inscitiam; sed ob imperitiam historiarum, & latinæ proprietatis, sibi ab ætate illa denegatæ: cum tamen, iis etiam præsidiis spoliatus, ingenii acie non raro collineet: ut non tam ejus errores exagitare, quam paucitatem illorum in tam crebris peccandi periculis, lubricisque locis admirari debeamus. Quo magis Cujacii modestiam, & probitatem commendo: qui cum in Accursii nomen incidit, non modo parcit a consuetis eruditorum injuriis, in quibus Duarenus potissimum est intemperans; verum etiam hominem honorifice appellat, optimum scilicet Accursium. Cujus auctoritatem non modo præ Bartolo tanti fecit, ut somnia duxerit, & deliria, quidquid ei Bartolus contradicit; verum etiam Accursium, teste (*a*) Mornacio, Latinis, & Græcis omnibus interpretibus antepofuit. Nec mirum: quid enim Græcorum exilitas, eorumque lineolæ, ad Accursi abundantiam, acumen, curiositatem, & diligentiam? Ob quam in suo ipse nomine ludens, haud absurde dixit se (*b*) Accursium appellatum, quo in jure civili vacillantibus atque laborantibus opportune accurrat. Religio mihi fuerit omittere Cujacii de eo judicium his ab eo expressum verbis. *Neque δικαιομάσιγας (c) hujusmodi Jurisprudentibus comparaverim: & Accursium longe magis corona donaverim, a quo quidquid aberrat Bartolus, vanæ fictiones, & ægri somnia videntur.* In sententiarum discrepantia Bulgari causam contra Martinum amplectitur: ut Azonis discipulum possis agnoscere. Cum Bononiæ summa celebritate docuisset, filios reliquit Franciscum & Cervotum, non bonorum modo heredes; sed etiam doctrinæ: qui & in docendi munere patri successerunt: & quod mirere magis, fama est,

[*a*] *Ad l. 2. paragraph. hoc autem C. de vet. jur. enucleand.*

[*b*] *In l. facta §. si in danda ff. ad Trebell.*

[*c*] *Observat. l. 12. c. 16.*

est, etiam reliquisse filiam, quæ jus civile publice docuerit. (*a*) Ipse vero Accursius anno MCCXXIX. ætatis vero suæ LXXVII. supremum obiit diem. (*)

CAPUT CLVI.

De Jacobo Ardizono, & Odofredo.

EDidit & Azonis schola Jacobum Ardizonum Veronensem, qui præclarum doctrinæ sue monumentum reliquit feudorum summam: quam diu latentem, e sua tandem bibliotheca extulit Daniel Scarameus Jurisconsultus Astensis anno MDXVIII: Emisit eadem Azonis schola Odofredum Bononiensem, vel ut alii credunt Beneventanum, ad ambiguas quasque causas a Gregorio Montelongo Gregorii Pontificis legato adhibitum, dum Bononiæ doceret: cujus in interpretando facilitatem, atque utilitatem ejus uberrimis in Pandectas, & Codicem commentariis noscere licebit. Vita excessit anno MCCLXV. Ceteros obscurioris nominis commemorare non est ex nostro, aut legentium usu: satisque habebimus adolescentibus ostendere clariores usque ad Bartolum, a quo aliam jurisconsultorum seriem exordiemur.

CAPUT CLVII.

De Dino.

ATque mihi excitanda est in primis Dini ex Florentino pago memoria: cujus tanta in disputando sublimitas fuit; ut Dini disputatio in proverbium abierit: tantaque auctoritate claruit, ut ad sextum decretalium librum componendum a Bonifacio VIII. fuerit adhibitus, una cum Ricardo Petronio Senensi: qui honos Dino magno stetit. Cum enim Ricardum socium operis a Pontifice in Cardinalium numerum lectum vidisset, se vero præteritum, etsi aliis præmiis cumulatus, tamen angore animi vitam amisit. Etsi non desint, qui occulto veneno sublatum tradant. Obiit Bononiæ, ubi docuerat, anno MCCCIII.

CAPUT CLVIII.

De Bartholomæo a Capua.

SUb idem tempus non doctrina modo civili, quam Neapoli in Gymnasio instituto a Friderico II. Cæsare, summa gloria docuit, sed amplissimis etiam honoribus floruit Bartolomæus a Capua Neapolitanus, patriæ, ac posteritatis suæ nobilissimæ perenne decus. Cujus patrocinio Robertus adversus (*b*) Carolum, Regni successionem sibi asserentem, causam obtinuit, tandem anno MCCCX. Bartholomæus felicem vitæ honorumque cursum absolvit.

CAPUT CLIX.

De Petro de Bella Pertica, & Jacobo de Arena, & Oldrado.

NEc mihi reticendi sunt Petrus de Bella Pertica Burgundus, aliis Sequanus, aliis Aurelianensis: qui haud minus octies Infortiatum, quod vocant, Tolosæ, & aliquo etiam tempore Bononiæ explicavit; atque haud imperite scripsit in plures juris locos anno MCCC. Et Jacobus de Arena Bononiæ, vel Tolosæ, vel, ut alii putant Patavii professus, anno MCCC. cujus opiniones ex legum mente petitas (*c*) Bartolus arbitrabatur. Et Oldravus de Ponte ex Laude Pompeja, ob dispu-

[*a*] Alberic. *in l. qui filium in f. ff. ubi pupill educar. deb.* Tiraquell. *l. connub. gloss.* 1. *p.* 2.

[*] Hodie quoque qui ex fontibus bibere, quam ex lacunis malunt, si quid dubii incidat, cui tollendo Basilica non sufficiant, ad glossas Accursii decurrunt. De ætate Accursii, qua se contulerit ad juris civilis studium, dissentiunt interpretes. Quidam id annos natum *XXVIII.* fecisse ajunt: secundum Gravinam vero prope quadragenarius erat, cum Pancirolus a quadragenario plane jus civile apud Azonem auditum referat. Verum ideo minime negat Pancirolus: Accursium id antea ab aliis didicisse. Barbariem ejus non tantam fuisse, quanta vulgo fuisse fertur, contendit Albericus Gentilis, *de juris interpretibus*, qui illud: *Græcum est, non potest legi, Accursii esse*, constanter negat. Refertur tamen Accursius inter Semi jurisconsultos ab ipso Cujacio *Obs. IV.* 3. & multos ejus errores notat Antonius Nebrissensis *in Lexico juris civilis*. Filio ejus Cervoto Accursio contigit, ut hebes & exigui ingenii esset, unde passim sententiæ ejus rejici solent modo ut exsangues & frigidæ, modo ut absurdæ & ineptæ, adeo, ut opiniones insipidas Ceruotianas appellent.

[*b*] Affl. *c* 1. *de success. Feudor. nu.* 88.

[*c*] Bart. *in tract. banditor. nu.* 11.

disputandi acumen, Pater legum nuncupatus, cujus responsa non pauca imperant adhuc in foro: etsi dum viveret, adeo callide versaretur in causis, ut haud raro prævaricator haberetur: quo nomine fuit a Summo Pontifice objurgatus. Enim Oldradus Romæ docuit, ubi & in collegium lectus Advocatorum, ut vocant, Consistorialium, a Joanne XXII. Pontifice ad graviora Reipublicæ negotia explicanda frequenter vocabatur. Præ ceteris vero illustre patrocinium coram Roberto Apuliæ Rege Thomæ defuncti Principis filio natu maximo præstitit: cui Sancti Severini Comitatum impetravit. Demum doctior, quam honestior reputatus, gravi Pontificis reprehensione perculsus, in morbum incidit, obiitque anno MCCCXCV. Avenione.

CAPUT CLX.
De Jacobo de Belviso, & Butrigario.

NEque omiserim Jacobum de Belviso Aquensem, qui Bononiæ docuit eadem ætate, atque etiam Neapoli, ubi Feudorum libros octies explicavit. Quocum conjungere placet Jacobum Butrigarium Bononiensem, qui gloriæ suæ, quam doctissime scribendo comparavit, magnum habuit incrementum Bartolum ejus discipulum. Docuit Jacobus Bononiæ anno MCCCXXV. de quo illud fertur haud illepidum: quod interpretatus legem, quæ communes nummos ad numeri, non materiæ rationem dividendos præcipit: ubi anum cum canistro ficuum prætereuntem vidisset, pactusque ab ea esset dimidium: singulas scindere ficus velle simulavit, ut e singulis dimidium sibi auferret. Cum vero anus clamaret, se numerum ficuum vendidisse, non medietatem singularum: Jacobus ad auditores, qui secum erant, conversus: En, inquit, quam belle anus hæc explicatæ dudum legis usum ostendit!

CAPUT CLXI.
De Cino Pistoriensi.

SEd jam ad Cinum veniamus Pistoriensem, cui pluribus e sapientiæ generibus gloria parta est. De summo enim Jurisconsulto, & elegantissimo simul Poeta, certant inter se Jurisprudentia, & Poesis, utri earum sit adjudicandus. Versibus ejus, quos etrusce scripsit, nihil venustius: interpretationibus vero illius in jure civili nihil sanius, nihil pressius. (*) Floruit etiam gloria discipulorum: quorum habuit in jurisprudentia Bartolum; in humanioribus autem literis socios Petrarcham, & Bocacium, & Cavalcantium, quibuscum conjunctissime vixit. Quorum quoque conjunctionem pictor, dum egregium factum describeret Utini in Divi Nicolai Sacello, expressit in tabula: in qua Cinum, Petrarcham, & Bocacium, & Guidum Cavalcantium effinxit: ubi Cinus Judicis Assessorem refert; Petrarcha scribam; Bocacius rusticum; Guidus vero Cavalcantius Hebræum, quibus imaginibus historia proditur illius temporis haud illepida: cujus non est hic referendæ locus. Morum quoque Cinus honestate; & lenitate commendabatur: magis profecto laudandus, nisi arrogantius in jus Pontificium invectus fuisset. Nollem huc temeritatis, hominem alioqui modestum, esse provectum. Adolescens adhuc assessoris munus apud Ludovicum Allobrogem Romanum Senatorem exercuit, & jus civile Bononiæ primum, deinde Perusii docuit: ubi Bartolus in ejus sese disciplinam tradidit. Demum an. MCCCXXXVI. Cinus excessit e vita.

CA-

(a) Imo aliquando etiam nugatur. Cape exemplum adductum ab Ill. van Bynkershoek *ad l. Lecta c. 12. Hac responsione data per Dominum, surrexerunt ex adverso quidam alii Baccalaurei de Schola domini Papiniani, vel alii Advocati Prætoriani fori; & dixerunt; Nos dicimus contrarium, & audiatis; Dominus Paulius salva sua reverentia, dixit duo falsa.* Quibus dein respondentem inducit Paulium, *Falsum dicitis vos, salva vestra reverentia, non ego.* Aliud ex Julio Claro, *recept. sent. l. V.* refertur a Baylo *in vita Cyni.* Cyni mortem suis carminibus Franciscus Petrarcha deploravit, & accensetur Cynus illustribus Italiæ poetis a Crescimbenio in *Istoria della volgare Poesia p. 87.* Solebant autem ejus temporis JCti barbariem in scriptis juridicis sæpe studio affectare, ne, si elegantiam sectarentur, Grammatici magis quam JCti esse viderentur. Exemplum *ex Consilio LXXXIII.* Francisci Aretini, literarum alias & latinarum & Græcarum laude florentissimi, idem apposuit Baylius *in vita Aretini. Sunt etiam*, inquit Aretinus, *multi testes, qui viderunt; aquam bene ire ad molendinum, & ipsum bene molere, & stechartam lignaminis bene in puncto.*

CAPUT CLXII.

De Alberico de Rosata.

EOdem seculo floruit Albericus de Rosata Bergomensis, quo genere obscurior, eo doctrina illustrior: qua meruit, ut a Joanne Novariensi Episcopo, & Luchino Vicecomite Mediolanensium Principe, ad Benedictum XII. Pontificem legatus mitteretur: cum in Patria, atque etiam Romæ causarum patrocinio diu vacasset. Denique, ubi se abduxisset a negotiis, præter interpretationes vocabulorum, etiam utrisque juris commentarios edidit: quo opere studiosorum laborem plurimum levavit, antequam eruditiores, & sinceriores nostrorum temporum explicationes ab eruditioribus Jurisconsultis prodirent. Fertur idem in Dantis Aligerii Poema fuisse commentatum, ut consuetam Jurisconsultorum sui temporis doctrinam superasse appareat. Demum anno MCCCLIV. migravit e vita.

CAPUT CLXIII.

De aliis turmatim.

PRæterea nunc ejusdem classis Jurisconsultos alios, nempe Rolandrum Placiolum, Andream Ciaffi, & Franciscum Tigrini Pisanos; Ricardum de Malumbris Cremonensem, Bartholomæum Butrigarium Bononiensem, ejusque cives Lambertinum, & Franciscum Ramponi; Nicolaum Mattarellum Mutinensem, Gulielmum a Cuneo, & Beltrandum de Monte Faventino, Joannem Fabrum Burdegalensem, Rainerium Foroliviensem; Taddæum Pepulum Bononiensem; Signorinum Homodeum Mediolanensem, & alios usque ad Bartolum Cini discipulum, novæque classis Jurisconsultorum Principis.

CAPUT CLXIV.

De Bartolo.

HIc, si tam sublimi e loco similitudinem ducere licet, Servium Sulpicium imitatus, præ ceteris ante se interpretibus, dialecticorum regulis, & Philosophorum acumine jurisprudentiam instruxit: haud pari tamen judicio, contrarioque successu. Nam Servius dialectica sobrie, atque frugaliter usus, ex ea tantum ordinem, partitionem, atque perspicuitatem, rationemque definiendi, & ex notis ignota colligendi traduxit ad jurisprudentiam, quam & eloquentia, sive lepore puræ, atque concinnæ dictionis, mirabiliter excoluit, effugitque dialecticorum exilitatem, & syrtes illas orationis: Bartolus vero, cum in ea tempora incidisset, in quibus omnis dicendi cogitandique ratio a scholarum barbarie petebatur; non modo spinas dialecticorum non abjecit; sed eas consulto sparsit in jurisprudentiam, in eamque Arabum doctrinam effudit: quæ jampridem Europæ scholas veterum scientiarum, atque artium elegantia exutas, fœde pervagabatur. His copiis Bartolus est usus immodice, tamque crebris, ac tenuibus gaudet distinctionibus; ut non dividat rem, sed frangat, atque comminuat: cujus deinde frustula, nimia ingenii jactatione, veluti vento dissipantur: ut non mirum, si scripta illius nubila, & confragosa negotium legentibus adeo facessunt, ut aliquibus videatur theutonice locutus. (*a*) Quæ vitia non hominis fuere, sed ætatis: quæ relictis puris Peripateticorum fontibus, pro iis Arabum fæcem exhauriebat. Quid minus enim Peripateticum: quam inconcinna mens, & oratio: cum, teste Cicerone, peripatetica schola, in ingenii, & orationis regimine, cultuque unice versaretur? Ætatis igitur illius scientiis excellens Bartolus, quo plus ingenio pollebat; eo majores sibi aliquando, aliisque tendebat ambages. Unde scholam jurisprudentiæ instituit acutam illam quidem, & forensibus cavillationibus percommodam; flexuosam tamen, & ob inanem sæpe subtilitatem anxiam sane, & importunam, unde Bartolinæ scholæ interpretes plerumque ingenio plurimum indulgentes, exili qualibet ex affinitate discrepantia longe inter se non raro comparant, atque committunt: Contra vero sæpe ob leve quodlibet discrimen simillima quæque distrahunt, & a rebus aliquando alienissimis vaticinando, & ario-

(*a*) Alex. *l. miles, paragraph. decem in fin. Digest. de re judiciaria.*

& ariolando argumenta ducunt, inque sententiis ferendis haud semper solent auctoritatum, atque testimoniorum habere delectum. Hinc non raro stomachum Cujacio movent, ut sæpe in illos excandescat, pluribus quidem in locis, præcipue in librum quintum responsorum Papiniani: (*a*) *Vim*, inquit, *hujus responsi, & potestatem non bene percipiunt interpretes. Inani sermone imprudentia utuntur. Sunt verbosi, & prolixi, more suo, ut solent in re futili esse multi; in difficili muti; in angustia diffusi*. Sed hæc mihi tanti non sunt: ut si errores damnem; Bartoli tamen, & suorum doctrinam, ingeniumque longe magis non admirer, quam cæci quidam illorum laudatores: qui, ut probent simplicioribus Bartoli se trivisse libros, quos nunquam sumsere in manus, pro illorum erroribus fama tantum, & inconsulta credulitate ducti, ratione prorsus nulla, sed ore tantum, ac fronte dimicant, quasi pro aris, & focis. Nec minus tamen eruditioribus interpretibus indignor: qui cum a Bartolo, scholaque illius multa didicerint; ubi tamen aliquod ejus peccatum animadvertunt, desistere nesciunt a conviciis: inter quos præter Budæum, Duarenum, aliosque plures, Goveanus præcipue non erubescit Bartolum pessimum juris interpretem appellare, miraturque illum ab iis laudari, quos ipse Goveanus laudat. (*b*) Quis vero tulerit illos, qui cum prorsus jurisprudentiam ignoraverint, ac tantum eruditioni vacaverint, & humanioribus literis; hoc sese tamen veteris jurisprudentiæ vindices profitentur; quod sciant & ipsi quoque Bartolo, ejusque discipulis maledicere. Quales, præter ceteros, sunt Laurentius Valla, & Ludovicus Vives, qui barbariem quidem Bartoli omnium expositam oculis animadverterunt: doctrinæ vero illius, neque recessus introspicere, neque pondus expendere voluerunt: ignari prorsus, quanta Bartolus cum suis commoda jurisprudentiæ attulerint, tot solutis quæstionibus quotidie in foro emergentibus: quibus dirimendis veterum scripta minime sufficerent, nisi ea Bartolus, & Bartolini Jurisconsulti ratiocinando, similiaque colligendo ad quotidianum usum, & etiam ad non expressa produxissent: ita ut reddiderint quodammodo amissa jam, exclusaque e corpore juris veterum responsa consultorum. Qua opera, & judices difficultatibus liberarunt, & reos a judicum fraudibus eripuerunt. Præstat enim parere mortuo, quam viventi: ac tutius judices obtemperant auctoritati sapientum, quæ affectionibus est expers: quam propriis animi sensibus, qui studio personarum, & causarum, vel odio, aut gratia non raro in fraudem inducuntur. (*c*) Quam hic interpretibus laudem Alciatus, pro sua ingenuitate, quamvis primus ab eorum via deflexerit, minime denegavit. Quamobrem neque Bartolum cum suis omni errore absolverim, ut vulgus pragmaticorum solet: neque maximi ingenii, summique beneficii laudem eis detraxerim; neque imitabor eruditos illos, qui cum ipsi raro meliora præstent; aliorum benefacta ob quodlibet peccatum obliviscuntur. Natus est Bartolus in Umbria ex oppido, quod olim Setinum appellabatur, nunc Saxoferratum anno MCCCXIII. Patrem habuit Franciscum Bonaccursium: falso enim ab aliquibus incerto patre natus traditur. Fefellit eos, quod prima literarum elementa Bartolus addidicerit a Petro Minorita, qui Venetiis pie vacabat expositis infantibus instituendis. Hic error apud aliquos hanc temere Bartolo notam impegit. Annum nondum XIII. egressus ad jus civile se sub Cino præceptore, posteaque sub Jacobo Butrigario, & Reinero contulit, suique magnam expectationem acutis disputationibus in scholis excitavit. Cum Tuderti assedisset, deinde Pisis, ubi capitalibus causis præfuit, fertur in villam secedere coactus, propter invidiam, quam subierat, ob reum præcipiti sententia damnatum: Propertereaque a judicando sese, ad docendum transtulisse Pisas primum; deinde Perusium, ibique & Civitate donatum. Eo in munere propter auditorum frequentiam, & admirationem ingenii, laborisque assiduitatem, primas facile tulit. Mane enim ac vespere docendo, atque in die tredecim circiter capita juris civilis exponendo: singulis annis dimidiam Pandectarum partem emetiebatur. A Perusinis publici negotii causa legatus ad Carolum Romanorum Imperatorem, non minus communem rem, quam pri-

(*a*) *L. filio ff. de in just. rupto.*
(*b*) *pag. 261.*
(*c*) *L. apud Labeonem ff. de verborum significatione.*

privatam optime gessit. Speciem enim tantam doctrinæ Imperatori præbuit, & virtutis; ut inter illius assessores, sive Consiliarios (*) lectus, ab eo, præter insignia gentilitia sibi, suæque familiæ impetrata, Leonis nempe aurei, cum duplici cauda in campo crocei coloris; obtinuerit etiam, ut sibi, suisque liberis liceret veniam ætatis scholæ suæ auditoribus concedere, ac spurios reddere legitimos, & natalibus restituere. Cum Francisco Tigrini, qui eum ætate anteibat, non raro disputavit, atque aliquando tam acerrime inter se conflixerunt: ut controversiæ dirimendæ gratia Pisas miserint inspectum Pandectarum codicem, quo vera lectio inde referretur legis: *Si creditor*, *D. de distractione pignorum*: Cum Bartolus *nullam esse venditionem*: Alter vero *nullam esse conventionem* legendum contenderet. Quam controversiam inter Bartolum, & Baldum exortam esse, aliqui perperam tradiderunt. Non tamen simultates adeo graves ob ingenii gloriam inter Bartolum, & Tigrinum intercesserunt; ut amicitiam prorsus distraxerint. Non enim desunt, qui retulerint, Bartolum accerrimo quamvis ingenio; tamen propter labilem fluxamque memoriam, legibus, & auctoritatibus a Tigrino acceptis cogitata sua comprobasse. Plura etiam ejusdem Tigrini & egregie scripta Bartolus, ordine mutato, suppressoque auctoris nomine, in suos contulisse commentarios, traditur. Laudem scriptis suis eo est majorem assecutus, quod rem in universum explicatam, postea trahit ad usum, lectoresque de schola traducit ad forum: ita ut scientiam cum utilitate mire conjunxerit. Adeo vero discendi cupiditate rapiebatur, ut ederet, ac biberet ad pondus: quo ingenii æquabilitatem, ac mentis ad studia firmitatem conservaret. Unde nihil eorum Bartolum latuit, quæ sua ferebat ætas. Nam præter jurisprudentiam, Hebraicis etiam literis, & Geometriæ operam dedit: de qua lucem ad jus civile illustrandum elicuit, in opusculo de fluminibus, quem Tiberiadem appellavit. Vir frugi fuit, & integer: & quia honestis artibus lucrum quærebat, haud sibi magnas peperit facultates. Filios ex Pellina uxore suscepit duos, filias quatuor. Demum anno MCCCLV. abscessit e vivis, annos natus circiter XLIII. Eo majori apud posteros gloria, quod plurium seculorum labores ævo tam brevi conclusit. Neque viro de jure civili optime merenti fuit ingrata posteritas. Haud scio enim an plus antiquitas tribuerit Papiniano, quam nostrates Bartolo: cujus omnibus fere tribunalibus auctoritas imperat; præcipue apud Hispanos: apud quos ea sententia vincit, a qua Bartolus stetit. Imo ubi deest lex, illius vice Bartolus consulitur. Hinc crebra, & vulgata illa de Bartolo, frementibus eruditis, nempe, *Speculum*, *& Lucerna juris*; *virtus juris*; *Dux universorum*; *robur veritatis*; *Auriga optimus*; *Apollo Pythius*; *Apollinis oraculum*; *ac modo Pater*, *modo Magister*, *modo lumen humani juris appellatur*.

CA-

[*] Unde etiam confectioni Aureæ Bullæ adhibitus dicitur Thulmerario *de octoviratu capit VI* §. 15. Sed hoc dubium, & a multis negatur primum ob imperitiam Status regni Germanici in homine Italo, tum, quod anno ante mortuus est Bartolus, quam aurea Bulla ederetur. Carolo IV. autem a consiliis fuisse Bartolum, testatur glossa *ad constitutionem Henrici VII. Qui sint rebelles*, quæ est inter extra vagantes feudorum. De vera lectione *L. Si creditor*. Bartolus non cum Francisco Tigrini disputavit, sed cum Francisco, Accursii filio, ut ipse testatur *ad l. 3. C. de condict. ob. caus. dat. n. 4.* qui Accursius non ille glossator est, sed virisimiliter Antecessor Regiensis. V. Pancirolum *de claris leg. interp. II. 42.* Legem ipsam illustrant Stekius *in observationibus Anti-Criticis c. 14.* & Jacobus Gothofredus *animad. jur civ. c. 14.* In epitaphio suo apud Franciscanos Perusiæ anno Christi 1355. ætatis 46. diem obiisse dicitur. Adscribuntur hi versus:

Hic est Bartolus ille juris ingens
Lux & commodus explicator: hic est,
Quem mors ante diem abstulit maligna.
Heu mors invida & ævo iniqua nostro!
Quæ leges iterum jacere cogis.

Sed hoc epitaphium seculo cultiori decimo demum sexto positum videtur. Quare inde argumentum nullum duci potest contra Pancirolum, qui de ætate Bartoli dubitatum innuit, & sarcophago Bartoli marmoreo nihil amplius inscriptum memorat, quam OSSA BARTOLI. Disciplinæ forensis princeps librum etiam emisit inscriptum, *Processus Satanæ contra D. virginem coram judice Jesu* Latinitatis, qua usus est Bartolus, circumfertur memorabile exemplum, *Rusticus quidam falconem comitis Guidonis cepit cum sonaleis, & jectis, & ipsum captum posuit sub banco dando ei beccare panem, & rapas.*

CAPUT CLXV.

De Baldo, & Fratribus.

HUjus gloriæ non parum acceſſit ex Baldo diſcipulo: quo abſente, Bartolus videbatur ſibi carere auditoribus, ideoque ſine Baldo Bartoli ſchola conglaciabat. Etenim tantum ille huic uni diſcipulo tribuebat, ut Baldo adhuc puero ſæpe aliquid objiciente; (*a*) Bartolus ad reſpondendum tempus petere non erubeſceret. Hinc diſcipulus tandem evaſit æmulus, & etiam in certamine, ac quinque horarum diſputatione victor. Quæ tamen æmulatio, ut mea fert opinio, ingenii potius Baldo, quam virtutis laudem promeretur. Quid enim inhumanius, quam carpere ubique occaſione data magiſtrum, ut ſolet Baldus? Diſcordia tamen ingenia dum viverent, poſt mortem concors hominum admiratio comitatur: hoc enim eſt commune in omni foro judicium, ut ibi conſediſſe veritas exiſtimeur, quo concors utriuſque ſententia convenerit. (*b*) Hujus tamen petulantiæ graviſſimas pœnas Baldus dedit. Ex frequentibus enim rixis cum præceptore, orta eſt fabula, & commentum illud putidum, quod forenſes nebulones imbiberunt, de Baldo publice flagellis cæſo, propter corruptos omnes Pandectarum, qui Peruſii erant codices (*) in lege *Si Creditor*, *D. de diſtractione pignorum*: ut adulteratæ lectionis teſtimonio Bartolum confutaret: cum eam contentionem, uti diximus, non cum Baldo Bartolus habuerit, ſed cum Franciſco Tigrini; ut optimis relationibus oſtendit Lancellotus, (*c*) ſelectioris notæ Juriſconſultus. Natus eſt Baldus Peruſii ex Franciſco Ubaldo medico, egregiæ prolis parente feliciſſimo: ſiquidem, præter Baldum, genuit etiam Angelum, & Petrum Juriſconſultos ſcriptis non incelebres, & Baldo fratre minime indignos. Annum iniens Baldus decimum ſeptimum admirationi fuit omnibus, ſubtili explicatione legis *centum Capuæ*, *D. de eo quod certo loco*. Docuit primo in Patria, ubi Petrum Belfortem Cardinalem in jure civili erudiendum, atque ad maxima negotia inſtituendum accepit. Deinde Ticinum ad idem munus ampliſſimis ſtipendiis arceſſitus: ubi cum ſe auditoribus nominis ejus celebritate ſuſpenſis oſtendit: quia ſtatura puſillus erat, continuo exclamatum eſt, *minuit præſentia famam:* Ipſe vero minime deterritus, confeſtim excepit: *Augebit cetera virtus*. Cum ibi Philippus Caſſolus, qui ſatis glorioſe *Doctorum Doctor* appellabatur, more veterum Sophiſtarum, prodiiſſet in medium, quæſtionibuſque omnibus de ultimis voluntatibus ex tempore ſe reſponſurum obtuliſſet; Baldus, ut hominis petulantiam reprimeret, rogavit ubi cautum eſſet in jure, ut ſubſtitutio vulgaris in legato facta non comprehendat, niſi caſum, quo noluerit, vel potuerit. Hærenti Philippo Baldus ei oſtendit legem *Pater Severinam*, *D. de conditionibus*, *& demonſtrationibus*. Ad quem locum hanc enarrationem Caſtrenſis attexuit. Ingenio autem Baldus tam promto fuit, ut vel legem, quæ de muſcis, & veſpis loqueretur, petentibus obtulerit. Interrogatus ab Epiſcopo Ticinenſi, cur leges tam facile, ac toties mutarentur: ille retulit, legislatores, medicorum inſtar, pro temporibus remedia parare: id enim eſſe juſtum, quod temporibus conveniret; & propterea, quæ in pace vetantur, in bello licere. Ticinenſium ſtatuta ſolus publico juſſu condidit: om-

(*a*) Caſtrenſ. *in l. ſi inſtit.* 17. §. *de Teſtamento ult. ff. de inoff. teſtam.*

(*b*) Tiraq. *de retract. convent.* §. 4. *gloſs.* 6. *n.* 12.

[*] Damnatum ſed nihilominus dein abſolutum narrat Joannes Neviſanus. *L.* IV. *n.* 25. *ſylvæ ſuæ nuptialis* apud Baylium *in vita Baldi*, ipſo intercedente Bartolo, utenteque argumento *l. ad beſtias* 31. *D de pœnis*, in qua artificio damnatorum aliquid datur. Sed Pancirolus rem totam figmentis annumerat, & ex eodem genere eſt alloquium Bartoli ad Baldum quadragenarium ſcholam ejus intrantem: *Tarde veniſti Balde*, & hujus Reſponſum, *Citius recedam*, vel *ſero venis Balde*, *eris advocatus in alio ſeculo*. Adoleſcens enim quindecim annos natus Bartolo tam argute contradixit, ut ille tempus ad reſpondendum petierit, quod tamen ſemel, non ſæpe factum, Pancirolus teſtatur. Si vera eſſent, quæ Neviſanus narrat, ex duplici capite damnanda Baldi memoria eſſet. Non enim ingratus tantum videretur in Bartolum, quem ubivis in ſcriptis ſuis inſectatur ut præceptorem, ſed etiam immemor patrocinii, quo formidini flagellorum ereptus fuerat. Bartolus autem eo majori animi magnitudine uſus videretur, quod defenſionem ejus ſuſcepiſſet, qui codices in necem ipſius corrupiſſet.

(*c*) *In vita Bartoli*.

omniumque consensu cautum est, ut nemo sine Baldo auspice doctoratus, ut vocant, lauream caperet. Opum fuit haud minus, quam doctrinæ cupidus. Quas adeo magnas tum e schola, tum etiam e foro collegit: ut ex solis substitutionum litibus quindecim millia contraxerit aureorum, sive scutorum, (*a*) ut vocant, præter ea, quæ ex criminum causis, & ex contractibus adjecit. Mentis ejus magis acumen laudatur, quam constantia: sæpe enim ingenii æstu a veritate, atque etiam semetipso abreptus, sibi repugnat: ut Baldo subtilitas; Bartolo vero sententiarum veritas, & judicii firmitas tribuatur. Etenim illius ingenium rapidum; hujus frugale: Ille argutior; hic sanior. Ille ad disputandum; hic ad judicandum utilior. Forensis enim exercitatio Baldum quo magis exacuit; ita longius aliquando avexit a vero. Ita ut in Baldo ambitionem, & avaritiam olfacias; in Bartolo vero solius justitiæ cultum admireris. Unde Baldus opulentissimus, Bartolus inops. Ambitio vero Baldi, cupidoque gloriæ studiis posterorum plurimum contulit: vix enim ullus est divini, aut humani juris locus ingenio illius non exploratus: neque pars ulla juris, aut Civilis, Pontificii, aut Feudalis illi non experta. Vultu fuit hilari, colloquioque grato. In pauperes erat adeo munificus, ut eis turmatim convocatis, jus & carnes bovillas sæpe objiceret. Mortem tamen obiit viro gravissimo indignam. Dum enim rabido catello, quem in deliciis habebat, abblandiretur, imprudens labii morsu venenum hausit: quo in venas manante, lucem tremebundus reliquit Kal. Maiis anno MCCCCIV. Zenobio Tipherni Episcopo, & Francisco filiis, utrisque Jurisconsultis, superstitibus.

CAPUT CLXVI.
De Paullo Castrensi.

PRoximum Baldo locum damus Paullo Castrensi e Faliscis, quem aliqui anteponunt ipsi Baldo, cui Paullus discipulus fuit, & amanuensis: quippe pauperrimus, & genere tam obscuro; ut ne familiæ quidem nomen prætulit, humilique servitio victum, & doctrinam sibi paraverit. Nam simul cum Baldi liberis assidebat in schola, domumque reversus magistri verba, ne sibi exciderent, statim scriptis mandabat. (*b*) Auxit vero illi, ut sæpe aliis, scientiam egestas. Cum enim pecunia careret ad emendos commentarios, coactus est omne tempus in ipsarum lectione legum ponere: cujus assiduitate studii, ad priscæ ac germanæ sapientiæ integritatem assuefecit ingenium. Hinc scripta illius, præ aliis, veterem disciplinæ candorem, ac veritatem arripuerunt: quem nobis fructum ingens voluminum in diem increbrescentium, ac mentis libertatem irretientium strues intercipit. Avenione de prorogatione jurisdictionis Paullus adeo disputavit egregie; ut ea fama excitatus Cardinalis Zabarella Florentinus Archiepiscopus, vicariam Paullo assessori suo potestatem exercendam tradiderit Florentiæ: ubi cum jus doceret, Senatum composuit, & statuta. Inde Senas primo, deinde Bononiam ad idem se munus, ac postremo Patavium contulit, ibidemque annis confectus mortem oppetiit anno MCCCCXX. omnium æstimatione ipsius Bartoli loco dignus.

CAPUT CLXVII.
De Alexandro Tartagno.

IS Alexandro Tartagno Imolensi doctrinam juris tradidit. (*c*) Paullum enim audisse Alexander dicitur, præter Joannem Imolensem, & Joannem ab Anania, Ludovicum Romanum, & Casparem Arengherium in Bononiensi schola doctorem. Doctrinæ illius fama undique percurrens, urbes plurimas ad cupiditatem hominis excivit. Igitur Ferrariæ primum, deinde Patavii docuit, ubi Bartholomæum Cœpollam acerrimum doctrinæ, ac dignitatis competitorem constantissime toleravit. Illinc Ticinum, ac postremo Bononiam ad jus civile docendum concessit: ubi æmulum expertus est Andream Barbatium, minorem quidem doctrina; memoria vero, quæ maxime ad plausum popularem valet, longe præstantiorem. Cui

(*a*) Cuman. *ex Alex. in rubric. ff. de vulgar. & pupill.*
(*b*) *Castrens. l. primo §. aditio in fin. ff. de edendo & in l secunda §. ultimo.*
[*c*] Hieron. Prævidell. *de peste part. ult. capit.* 21.

Cui tamen facultati Alexander succurrebat assidua scriptione, quam adeo necessariam studiosis existimabat; ut interrogatus quomodo adolescens proficere posset, responderit: si vapularet, quotiescumque sine calamo administro libros evolvere deprehenderetur. Scientiæ magis, quam lucri fuit appetens, ideoque in ore semper habebat istud, *legibus vacavi*, *ut scirem*, *non ut eas venderem*. Vir præterea gravis erat, & cavillationum osor, ingenioque recto ac simplici: ut merito veritatis pater appellaretur: & quamvis modestia esset insignis, ea tamen haud potuit abs se deflectere, imminentem semper doctrinæ maledicentiam. Nec enim deerant, qui Sophistam eum vocarent, & ingenio versatili: quod leges pretio figeret atque refigeret. Obiit anno MCCCCLXXXVII. annos natus tres & quinquaginta: quorum triginta docendo transegit.

CAPUT CLXVIII.

De Jasone Mayno.

Heredem is doctrinæ reliquit Jasonem Maynum auditorem suum quo non ullus felicius, & turpissimis moribus, & natalibus ad splendorem, & dignitatem, per studia literarum emersit. Susceptus est enim e concubina, dum pater ejus Andreonus Maynus Mediolanensis Pisauri exularet. Jason autem ad literas addiscendas missus, quod injustis esset natalibus, ideoque negligentius, atque asperius tractaretur, perdite ac dissolute vivendo alea, & luxuria pessum se, suaque omnia dedit: ut passus fuerit etiam venum ire legum libros, in pretiosis membranis descriptos. Cumque ob summam inopiam sorderet omnibus, insperato ad meliorem frugem venit; ut non jurisprudentiæ modo, sed & humanioribus literis vacaverit, delibata etiam poetice: dignusque fuerit, qui a Ludovico Sfortia legatus ad Alexandrum VI. Pontificem, una cum aliis mitteretur: inter quos ipse orandi munus obivit. Quas etiam partes egit in Maximiliani nuptiis: unde Palatina, & equestri dignitate, Cæsarisque patriciatu decoratus in Patriam se recepit. Ubi cum Ludovicus Sfortia Mediolanensium Dux crearetur, aliam orationem summo plausu recitavit: eaque meruit, ut in Senatores, patriciosque referretur. Juris autem professionem ad tantam existimationem dignitatemque perduxit, ut primus ad docendum pretio mille aureorum, sive ducatorum, ut vocant, conduceretur: unusque meruerit, summum Galliarum Regem, Ludovicum nempe XII. una cum quinque Cardinalibus, qui eum affectabantur, auditorem habere. Quibus Ticini gymnasium ingredientibus, Jason præibat jussu ipsius Regis: qui eo in loco præceptorem Regi antecellere dicebat. Ibi Jason amplissima disputatione docuit, equestrem dignitatem ob militarem virtutem a Principe acceptam transire ad liberos. Propter hanc autem ingenii gloriam Castello fuit ab Rege donatus. Quod sibi a Præfecto Regiæ Domus postea ereptum, ne Regiarum quidem literarum auctoritate unquam recipere potuit: nuncius enim ab eo ad res repetendas cum literis missus, calcibus humi prostratus fuit, sparsis ad terram, & conculcatis literis. Cum Francisco Curtio graves inimicitias Jason suscepit: sed cum Philippo Decio longe graviores: cum quo sæpe ventum est ad manus: ut & lapidibus invicem se petierint. Ejus interpretandi ratio perspicuitate, atque ordine, itemque ubertate plurimum pollet. Auxere Jasonis commentarios etiam Bartholomæi Soccini, & Caroli Ruini labores: quos magno studio, & mercede conquisitos sibi veritus non est Jason adscribere. Opibus tandem, & honoribus cumulatus obiit anno MDXIX. ætatis vero suæ octogesimo quarto, cum jam, ut fertur, senio desipuisset. Atque is mihi sit, pro instituto opere, Bartolinæ jurisprudentiæ postremus: tum quod omnes recensere peculiaris esset operis ab aliis egregie præstiti; tum quod Alciati judicio, hisce auctoribus forensis doctrina, & hoc jurisprudentiæ genus absolvitur: quemadmodum ille hoc eleganti epigrammate docuit:

In jure primas comparatus ceteris
Partes habebit Bartolus.
Decisiones ob frequentes, actio
Baldum forensis sustinet.
Non negligenda maxime est tyronibus
Castrensis explanatio.
Opinionum tutius Symplegadas
Superabis Alexandro duce.
Ordinis Jason, atque lucis nomine
Videndus est properantibus.
His si quis alios addidit interpretes,
Onerat quam honorat is magis.

CA-

CAPUT CLXIX.

De Saliceto, Fulgosio, Cumano, Castilioneo, Cœpolla, Ruino, Riminaldis, Curtiis, Deciis, Nicolao Spinello.

AC mihi, si ex tanta ingeniosorum interpretum turba, quam silentio prætérimus, alterius ordinis describendi negotium daretur; fidenter legerim Bartholomæum Salicetum Bononiensem, factionibus, & exilio clarum, Raphaelem Fulgosium Placentinum, cujus ingenium in Constantiensi Concilio eluxit, ejusque socium, & æqualem Raphaelem alterum Cumanum, seu Comensem, atque utriusque istorum præceptorum Christophorum Castilioneum Mediolanensem Baldi auditorem, & antagonistam: per quem subtilior jurisprudentia resilire & sincerior juris ratio imperare auctoritati cœpit. Cujus ingeniosa sane scripta, & judicii selectioris, divisisse inter se Raphaeles duo, ac suppresso magistri nomine sibi adscripsisse feruntur. Adderem his Bartholomæum Cæpollam legum captatorem vaferrimum, & Bartholomæum Soccinum Senensem summi acuminis juriconsultum, & latinis, græcisque florentem literis; quicum & Marianum, ex eadem familia, conjunxerim: & denique Ruinum, Riminaldos, Curtios, Decios, & quem tum ob antiquitatem, tum ob doctrinæ, ac generis nobilitatem, piaculum esset præterire Nicolaum Spinellum Neapolitanum, qui sua in patria, & Patavii, summa celebritate, docuit, anno MCCCL. ubi & Fulgosium habuit auditorem. Ille vero ad summa Neapolitani Regni negotia per Joannam Reginam adhibitus, ab eademque ad Urbanum II. legatus, ingentibus perfunctus honoribus, obiit anno MCCCXXC. superstitibus liberis Luca natu majori, & Belforte Catanensi Episcopo: per quem collegium bonarum artium, quod Spinellorum dicitur, Patavii fuit institutum. Atque hi omnes ab Irnerio usque ad Alciatum explicandi ratione usi sunt utili quidem illa, & peracuta; sed non ubique vera: nam ubi non tam ingenii vires proficiunt, quam lectio veterum, & morum temporumque cognitio, notitiaque sermonis abstrusior; hærent ipsi misere, ac sæpe labuntur; etsi aliquando audaci conjectura freti; divinatione potius, quam arte rem consequantur. Stylo præterea utuntur illorum temporum inquinato & barbaro; a cujus tamen lectione, ob rationum acumen, & rerum ubertatem, viri maturioris judicii minime abhorrent: imo vanitatem rident eorum, qui non tam eruditione propria, quam ineruditorum interpretum contemtu, atque fastidio se profitentur eruditos.

CAPUT CLXX.

De Alciato, & sanctiori Jurisprudentia, sive de Cujaciana schola.

VErum sub idem tempus, quo in Italiam, indeque in Europam universam studia bonarum artium, & prisca elegantia divinitus remeabant; dum præcinente Valla, Politianus, Parrhasius, Bembus, Erasmus, aliique complures vetusta secula tenebris obducta recludunt; dum inde artes omnes pristinum nitorem recipiunt; jurisprudentia quoque Alciati manu ex humo sublata, oculos ad primordia sua reflectens, vetera ornamenta, nativamque dignitatem a priscis repetiit auctoribus. Cumque Alciati discipuli ex Gallia, & Italia universa conspirarent; eorum præsidio jurisprudentia se in primæva eruditione, atque elegantia collocavit. Quæque in Irnerii, Accursii, & Bartoli scholis vires exeruerat, retenta rubigine: cultu eruditorum, & industria literarum elegantiorum exuit barbariem, & nativam explicuit venustatem; tum præsertim, cum ad nos expugnata Constantinopoli, Basilicorum libri, Græcique pervenere legum interpretes: apud quos latina juris eruditio cum Imperii Romani reliquiis manserat incorruptior. Romana enim antiquitas, cujus lumen ab Italia dominatio barbarorum excluserat, in Græcis jurisprudentiæ scholis, usque ad recens Constantinopolis excidium vixit, usu atque assiduitate Juris civilis. Quam deinde antiquitatem Græcorum eruditissimi, a vi hostium ad nos confugientes, in maternum Italiæ sinum retulerunt, simul cum libris Basilicorum illinc abductis, atque deinde in Galliam translatis: ubi postquam eos Cujacius diu trivisset, vimque illorum expressisset, publicam tandem respexere lucem. Sustulerant sane ante Alcia-

ciatum animos Castilioneus, ejusque discipuli Cumanus, atque Fulgosius: qui explicando jure, non raro a vulgarium interpretum via deflectebant. Verum occupatis auctoritate animis, eorum opiniones, etsi antiquitati proximiores, tamen propter suspicionem novitatis, continuo rejiciebantur, antequam essent expensæ: donec Alciatus, studio vetustatis, testimoniisque sincerioribus, & eruditionis fide, vulgaribus interpretibus non raro redargutis; auditores suos ad novum genus interpretandi traduxit. Natus est Alciatus Mediolani, patre opulento, nulloque matris parturientis dolore. Cum puer Ticini Jasonem, Bononiæ vero Carolum Ruinum audisset, græcas, & latinas literas juri civili adjungendo, annum vix attingens XXII. frementibus barbaris; doctoribus vero novum jurisprudentiæ nitorem admirantibus, dispunctionum libros edidit, & paradoxorum. Docuit primo Ticini, deinde ab oblatratoribus, ob quos stomachabatur, in fugam actus, concessit in Galliam: atque initio Avenione, postea Biturigibus jus explicavit, ea auditorum frequentia, eaque felicitate, ut a munificentissimo Regum, Francisco Primo, annuam MCC. scutatorum, quæ vocant, mercedem acceperit, & a Regis filio natu maximo, numisma CCCC. scutatorum potestate: quod urbis Cives ei Principi obtulerant in futuræ dominationis obsequium. Sed eadem gloria, qua in Gallia florebat, Alciatum extra Galliam traxit. Etenim Franciscus Maria Mediolanensium Dux hominis sibi subjecti virtutem optans habere præsentem, interminata publicatione bonorum, nisi pareret, pari quo in Gallia fruebatur stipendio constituto, Alciatum ad Ticinense gymnasium revocavit: unde bellorum fluctibus una cum literarum studiis bis ejectus, primo eadem mercede Bononiæ; postea Ferrariæ, stipendio ampliori, docuit, aureorum scilicet scutatorum ex præsenti æstimatione MCCCL. Per id tempus, cum Paulus III. Pontifex Urbes Ecclesiæ peragraret, captus Alciati doctrina, hominem ad Ecclesiasticos honores capessendos hortabatur. Ille vero docendi munus dignitatibus anteponens, in solo se Protonotariatu continuit. Adeo autem summi Principes erga illum certabant honoribus; ut reversus Ticinum Mediolani a Cæsare Senatoriam, & Palatinam dignitatem: a Philippo vero Rege Ticinum adeunte aurei torquis honorem retulerit. In causarum responsis veterum gravitatem tenuit simul, & modum: longeque parcius auditorum objectionibus respondebat. Pomœridianas horas non raro in Poetarum, & historiarum lectione; sæpe vero in alea, præsertim æstate, collocabat. Gula tandem, & cibo abundantiori mortem sibi arcessivit immaturam, anno MDL. ætatis vero suæ LVIII. Cui defuncto, præter scripta celeberrima, non parum adjecit gloriæ Francisci gentilis sui ab ipso in jure civili, & in elegantioribus artibus instituti, virtus, & virtuti tributa Cardinalatus dignitas: postquam docendi munus ab Andrea sibi traditum, laudabiliter exercuisset, & e sua disciplina emisisset Cardinalem Borromæum, a quo Romam fuit evocatus. (*)

CAPUT CLXXI.

De Emilio Ferretto.

PRæter Alciatum cultioris jurisprudentiæ diluculum, ejusdem doctrinæ splendorem in Galliam attulit Æmilius Ferrettus Etruscus Ravenna oriundus, ex pervetusta familia: cujus nulla fere vitæ pars honoribus præmiisque vacavit. Postquam enim Pisis Philippum Decium, & Camillum Petruccium Senensem audivit, Cardinali Salviato Florentino primum, postea vero Leoni X. fuit a secretis. Quo mune-

(*) Reprehenditur a Baylio inconstantia Alciati, qua Ticino Avenionem, Avenione Bituriges, Biturigibus iterum Ticinum, Ticino Bononiam, Bononia Ferrariam, Ferraria tertio Ticinum commigraverit, totiesque domicilium mutaverit docendi caussa, extinctus intra ætatis annum sexagesimum. Verum Ticini primum Alciatus ab obtrectatoribus solum vertere coactus, eodemque dein a Duce Sfortia Biturigibus sub interminatione publicationis bonorum revocatus est, indeque bis bellorum fluctibus ejectus, primo Bononiæ, tum Ferrariæ consederat. Idem Alciatus plerisque etiam Collegis suis invisus erat. Sed premebat eum invidia hominum innutritorum barbariei Bartoli, qui primum ferre nequibant genus dicendi cultius, simulque Alciato ingentem numerum studiosorum, qui eum sequebantur, & ex mia rei familiaris incrementa invidebant. Philippus Rex torquem Alciato offerens, tum adhuc princeps juventutis erat. Postea enim A. 1556. demum Regno ex abdicatione Caroli patris admotus fuit.

munere ſponte abdicato, ad bellum profectus, dum e Lautreci exercitu infelici clade profligato rediret, ab Hiſpanis capitur, ac ſexcentis aureis redemtus a fratre, Valentiam ad jus civile docendum conceſſit: unde a Franciſco I. accitus, & inter Pariſienſes Senatores lectus, plures, atque honorificas obiit Regis juſſu legationes, ad Venetos nempe, ad Florentinos, & ad Cæſarem (*). Quibus egregie geſtis, in Galliam redux, Avenione jus civile docuit, uſque ad annum MDLII. qui ſuæ fuit ætatis ſexageſimus tertius, & extremus. Tantaque populorum gratia, & amore docuit; ut cum ſucceſſor ejus Cravetta defuncti famam orationis initio carperet, ſtrepitu atque tumultu, non modo ſchola, ſed etiam Urbe fuerit expulſus.

CAPUT CLXXII.
De Goveano.

EX hujus conſultiſſimi ſimul, & eloquentiſſimi hominis diſciplina ortus eſt nobis Antonius Goveanus: qui Ferrettum in fine libri *de jure accreſcendi* parentem ſuum alterum appellat. Natus eſt Goveanus in Luſitania, educatus in Gallia, omnibuſque bonis artibus excultus: ut unus Ariſtotelis patrocinium viriliter ſuſceperit adverſus Petrum Ramum, publice bellum indicentem ſcholæ Peripateticæ, noſtris his temporibus jam delabenti: allato in forum Græco ejus philoſophi exemplari. Ingenium habuit varium & velox, (**) ut rerum ab eo tum in philoſophia, tum in humanioribus literis, tum in Jure civili agitatarum finem ante initium animadverteres. Neque ullum fuit involucrum, unde non ſe celeriter, ac feliciter expediret. Hinc brevi ſpatio, quo juri civili vacavit, acuta, & ſolida protulit multa: dum paucis annis in pluribus Galliæ gymnaſiis, Cadurci nempe, Valentiæ, Toloſæ, Gratianopoli magna celebritate doceret. A quo cum ille ſe munere contuliſſet in aulam apud Allobrogum Ducem, cujus in conſilium lectus fuerat, & magiſter libellorum creatus, Taurinis deceſſiſſe fertur, nondum ſexagenarius. Ad cujus laudem id eſſet ſatis, quod tam exiguis, paucìſque libellis meruerit, ut ab Antonio Fabro cum Cujacio conferretur. Qua in contentione Faber diligentiam, copiam, laborem Cujacio: Goveano vero acumen, atque ingenii præſtantiam attribuit. Verum quod omnium ante ſe interpretum laudem, & ſpem poſterorum exuperat, Cujacius ipſe principem inter Juriſconſultos locum ſibi uni debitum, Goveano concedere non dubitavit, hiſce ſane honorificentiſſimis verbis, utque mea fert opinio, in ipſum Cujacium tantummodo congruentibus: (*a*) *Antonius*, inquit, *Goveanus*, *cui ex omnibus quotquot ſunt*, *aut fuerunt Juſtinianei juris interpretibus ſi quæramus quis unus excellat*, *palma deferenda eſt*. Sed vereor candide ne, an odio aliorum hunc adeo extollat Cujacius; an potius ambitione quadam, ut nimirum intelligamus interpretes omnes ſub jugum abs ſe miſſos, qui Goveanum, omnium, ſuo judicio, victorem communi ceterorum judicio vicit. Quamvis enim ingenio præcelluerit Goveanus, tamen ſcriptorum paucitate nemo latiorem locum Cujacio reliquit, in quo exultaret. Hinc non mirum, ſi eum ſibi Cujacius præferat, qui ſecum rarius

(*) Quem & in Africam eſt ſecutus, cum Carolus expeditionem illic parans inſtructa claſſe, Carthaginem navigaret. Catharinus Pobellus *in vita Ferretti*, *inter vitas Clariſs. JCtorum*, *editas a Budero*. *Opera Ferretti Francofurti* junctim *edidit*. Zacharias Paltenius *Anno* 1598. 4. Qua tamen collectione non continetur liber ejus inſcriptus *Everriculum Bartoli* in quo refellebat, quæ in Bartoli ſcriptis minus ei toleranda videbantur.

(*) Adeo ut etiam Atheiſmi accuſaretur, quam criminationem deſerta oratione diluit. Eundem etiam Calvinus in tractatu *de ſcandalis Agrippæ*, Villanovano, Doleto & Rabbelæſio aggregat, qui quantum ad animæ vitam attinet, nihil a canibus & porcis putaverit ſe differre. Eodem collineat epigramma in *Scaligeranis*:

Antoni Goveane, tua hæc Marana propago.
In Cælo & cellis non putat eſſe Deum.

Oppoſitum diſticho, quo conſiliario cuidam illuſerat:

Dum tonat, in cellas propero pede Vallius imas
Confugit, in cellis non putat eſſe Deum.

Vide Baylium *in vita Andræ Goveani*. Opera Goveani *junctim edita Lugduni* 1564. *f.* & *ibidem* 1599. *in f.* & 8.

(*a*) *Tit. 6. in frag. Ulp. ver. nec. intereſt.*

rarius concurrit. Nobis certe, ut præ ceteris acutus, & explicando perbrevis, & expeditus Goveanus; ita & in reprehensione veterum, quibus vel invitus multum ipse debet, ingratus videtur, & immoderatior.

CAPUT CLXXIII.

De Budæo.

PRoprio vero marte in jure civili Budæus profecit, emendator magis librorum juris, quam interpres: nec tam legum, quam eruditionis earum doctor. Non alium enim se præstat in suis ad Pandectas adnotationibus: ubi nescio cur homo gravissimus adeo sibi indulgeat, & blandiatur in Accursianis interpretibus reprehendendis, a quibus scientia vincitur; quamvis eruditione pro temporum conditione vincantur. Natus est Budæus Lutetiæ illustri loco. Is prima adolescentia in venationibus, otioque traducta, reliquum vitæ adeo studiis literarum occupavit, ut neque labori, neque sumtui pepercerit; sæpeque morbum incurrerit, & vitæ periculum. Ab Lascare, qui tum erat in Gallia, selectiorem græcæ linguæ notitiam accepit, ea progressus celeritate, ut exemplo Apollonii; qui Cicerone græcæ orante græcam eloquentiam ad Romanos translatam lugebat; etiam Lascares eam sibi a Gallis ereptam quereretur. Cujus linguæ sacrarium eruditissimis commentariis Budæus posteritati reseravit. Nec minori utilitate pandit rem nummariam eruditissimis de asse libris: quorum causa diu de inventionis laude certavit cum Leonardo Portio Italo: qui eodem tempore idem argumentum tractarat egregie. Quæ dissensio, utpote hominum humanissimorum, per Lascarem interpretem facile in concordiam, imo & in mutuam benevolentiam est redacta. Gallis regibus in gravissimis legationibus laudabilem operam præstitit: sed post reditum, cum in exoptatam solitudinem, studiorumque suorum portum se recepisset; Francisci I. benevolentia fuit in aulam revocatus, atque ab eodem Regiæ Bibliothecæ præfectus, & magister libellorum creatus, ingenti, ac nova significatione honoris. Misit enim ei demum libellorum fasciculum: quo ejus muneris possessio tradita intelligeretur. Tandem cum esset in comitatu Regio, ad oram maritimam, æstuosi aeris inclementia, non sine omnium lacrymis, vitam reliquit, uxore superstite, atque undecim liberis; virilis quidem sexus septem; & muliebris quatuor, septuagesimo ætatis anno; a Christo vero nato MDXL. Sed aliquantisper in Hispaniam concedamus, paullo post in Galliam redituri.

CAPUT CLXXIV.

De Antonio Augustino.

HIspania vetus Romanæ fortunæ socia, sicuti civium virtute, ac fide militiam Romanorum diu munivit; ita & recentioribus temporibus eorundem fulsit leges per Antonium Augustinum: qui suis emendationum (*) libris a civili, & pontificio jure labes absterfit, commentariisque rerum antiquarum Romæ veteris imaginem posteris aperuit.

Natus est Augustinus illustribus majoribus Cæsareæ Augustæ Celtiberorum, humanasque literas Compluti didicit, & juris civilis primordia Salmanticæ. Uberiorem vero juris doctrinam accepit Bononiæ a summo Jurisconsulto Joanne Paullo Parisio Consentino, & Alciato; Patavii a Mariano Soccino. Unde Florentiam profectus, Pandectas Pisanas lustraturus, Romam se contulit: ubi primo, Hispanorum nomine, lectus in Collegium Duodecim virorum litibus judi-

(*) Omissa mentio *dialogorum* Antonii Augustini *de emendatione Gratiani*, *qui Terraconæ primum editi* 1587. 410. *dein Parisiis cum notis Baluzii*, *& tandem Duisburgi*, *cum notis ejusdem & Mastrichti typis repetiti fuerunt*, dignique sunt, qui in thesauro juris Canonici familiam ducunt, ut in thesauro Juris Civilis Ottoniano reliquis opusculis præmittitur ejusdem Augustini liber *de nominibus Pandectarum*, qui insano olim pretio vendebatur. De ipso quoque Augustino, ut merebatur viri dignitas, & eruditio late differunt Celeb. Otto *in Præf. T. I. Th. Juris p. 6. & T. IV. p.* 24 Ex cujus dictis apparet, satis bene de Augustino rationes subductas habuisse nostrum, cum vitam ejus literis tradendam susciperet.

judicandis, quos Rotæ auditores vocant; postleaque Bononiam legatus, ut Regiis Philippi Regis Hispaniarum, & Mariæ Anglæ nuptiis interesset; indeque Romam reversus, & Allifanus Episcopus creatus; rursus, jussu Pontificis, prospero successu, ad Ferdinandum Cæsarem legationem suscepit. Inde Siciliensi censura, jussu Regio, perfunctus, Allifanam Ecclesiam cum Ilerdensi mutavit. Conferens vero se ad Tridentinam Synodum, nihil hortando, & disputando prætermisit, quo dilapsam Ecclesiæ disciplinam ad veterem severitatem revocaret. Tandem ad Tarraconensem translatus Ecclesiam, ingenti fama, imparique meritis præmio, migravit e vita. Siquidem viro egregio, & de divinis literis ac Sacra Republica optime merito, purpura defuit.

CAPUT CLXXV.

De Bituricensi Schola.

SEd jam regrediamur in Galliam, ac Bituricensium Academiam, veteris Beryti æmulam, revisamus: ubi Alciatus perpetuum antiquæ jurisprudentiæ domicilium locavit. Eo enim viri doctissimi ex universis regionibus ad jus civile docendum confluxerunt, ut Romanum forum in Galliam videretur esse translatum. Nam præter eos, quos recensebimus, docuerunt eo in gymnasio Contius, Boerius, Russardus, Raguellus, Balduinus, Ægidius, Hortensius, Emundus Merillius, Pinsonius, Broeus, & Joannes, atque Jacobus Mercerus: ita ut Cujacius (*a*) nullam adhuc scholam dixerit similem (*) inveniri Bituricensi Academiæ, in eaque omnes jus docere caste, pure, cordate, sine fuco; sine fallaciis.

CAPUT CLXXVI.

De Enguinario Barone.

POst Alciatum præclaram illius institutionem tenuit Enguinarius Baro: cujus major viventis, quam mortui fuit auctoritas, oppositionibus potius aliorum, quam propriis scriptis, alioqui eruditis, memoriæ commendata. Cum eo non modo Goveanus vehementer; sed & Duarenus in controversiis de jurisdictione, & imperio acerbissime dimicavit: quorum postea iræ deferbuerunt: ita ut Barone mortuo (**) anno MDL. Duarenus laudes illius tumulo inscripserit.

CAPUT CLXXVII.

De Duareno.

NAtus vero Duarenus ex illustri familia, Alciato præceptori operam dedit Avarici Biturigum: ubi in docendi munere Baroni successit, ibique auditores habuit Budæi liberos: quibus patris eruditionem, quam ab ore, & scriptis illius imbiberat, grato animo retribuit. (*b*) Memoria, dicitur, fuisse parum firma: ita ut aliquando cogeretur orationes recitare de scripto. (***) Cujacio adhuc juveni vehementer obtrectabat: ita ut inter utriusque discipulos partium studio concitatos tumultus orirentur: qui nonnisi Cujacii discessu quieverunt. Obiit Duarenus anno MDLIX. ætatis vero suæ L. Vir ingenio fuit, & dictione facili; nemoque melius

(*a*) *Ad Margarit. Vales.*

(*) Neque deinceps habuit, aut habitura est temere. Floruerunt vero Accademiæ Bituricensis Doctores præcipue eruditionis laude, quemadmodum scholæ Bononiensis omnia ad usum forensem referebat. Utrisque idem propositus erat finis, nimirum, exemplo & experientia Romanorum, populi potentissimi & sapientissimi juvare commoda societatis civilis, etiam inter gentes hodiernas. Sed præstitisset, scholam Cujacianam floruisse ante Bononiensem. Errores enim, qui semel invaluerunt, rarissime eradicantur, videasque in summa literarum luce homines forenses sæpissime adhuc in densissimis tenebris versari.

(**) Fertur autem mœrore exstinctus, quem ei injecerat collega Franciscus Balduinus vindictæ studio, quod renitente Barone Biturigibus Professor creatus erat. *Opera* Enguinarii Baronis *junctim edita Paris. apud Fr. Morell.* 1598. *tribus tomis in folio.*

(*b*) *Epist. Bud. apud Duaren.*

(*** Imo nunquam studiosis, nisi ex scripto prælegeret, quod damno homini fuit apud imperitos, cum in Germania peregrinaretur, & ad prælegendum invitatus, quod commentariis suis destitueretur, suggestum conscendere nollet. Sammarth. *Elog. L 1. p.38.* Qua in re dubium, utrum prudentiam ejus magis mirere, an imperite judicantium iniquitatem. Cum enim quæ antea emisisset, librorum apparatu instructus edidisset, nunc libris destitutus timebat, ne prælectiones extemporaneæ illis elaboratis minus responderent. Desiit hodie is mos professores peregrinos ad lectiones publicas provocandi, quia contigit, ut cum promtior & doctior videretur professor peregrinus, quam indigenæ, indigenis studiosi subducerentur.

melius orationis lenocinium juri civili adplicuit. (*) Ab Accursianis, & Bartolinis interpretibus; quos in foro triverat, quosque nova instituta docendi ratione ubique mordet; haud pauca tamen sumsit, quæ adspersa sermonis elegantia, in novam vertebat faciem. Solebat enim ex abstrusioribus & prolixioribus eorum commentariis legere optima. Quod ne videatur a me de viro doctissimo confictum, testimonium producam ex præfatione secundæ partis operum ejus, a gentili suo conscripta. Is ait: Duarenum sæpe in ore habuisse illud Lucretii:

Floriferis ut apes in saltibus omnia libant,
Omnia nos itidem depascimus aurea dicta.

CAPUT CLXXVIII.

De Hugone Donello.

MOriens Duarenus haud imparem doctrinæ, atque simultatum suarum heredem reliquit Hugonem Donellum discipulum, quem eleganti oratione in præceptorum collegium cooptavit. Is magistri rationem in docendo jure complexus est, & indictum olim Cujacio bellum redintegravit. Verum cum in Calvinianorum partes, abjecta veteri veraque religione, transiisset; mutato cultu divino, coactus est etiam solum vertere. Variaque fortuna jactatus, & in Germaniam profectus, docuit Heidelbergæ: unde ad idem munus Leodium (**) concessit: indeque quod Britannorum factioni res novas molientium studeret, patefactis insidiis, coactus est in Franconiam confugere: ubi cessit e vita anno MDXCI. ætatis suæ LXIV. Commentarios juris civilis reliquit uberrimos, & acutissimos: quibus jurisprudentiam in commodiorem ordinem redigere studuit. Cui operi utinam extremam manum addere potuisset; neque tamen minus quales nunc sunt juventuti conferunt, propter soliditatem rerum, & rectam seriem. Puer vero adeo literas aversabatur, ut ad eas non ante se flexerit, quam illum pater pudore, ac metu afficeret: qui arcessito ad se, coram puero, pastore suario, pacta mercede, filium ei se traditurum simulavit: quo Donellus intelligeret, qualis vita sibi, nisi studeret literis proponeretur: Fallacia hæc puerilis animum illius vertit, ac tantum ingenium posteritati, & literis dedit.

CAPUT CLXXIX.

De Francisco Hottomanno.

PRotulit & Gallia Franciscum Hottomannum ex illustri, & veteri familia, quæ sub Ludovico VI. (***) e Germania, occasione militiæ, migravit in Galliam: ubi claris affinitatibus & continuatis honoribus floruit. Francisci tamen hujus ingenio fuit longe splendidior. Is enim Jurisconsultus fuit, & orator eximius. Jus civile didicit in Aurelianensi schola, indeque Lutetiam Parisiorum ad Senatoriam Patris dignitatem vocatus, forensium jurgiorum stomacho, ad sua vetusti juris, & bona-

(*) Docendi quoque methodo reliquis palmam præripit. Quo pertinet illud disertissimi Burmanni:
Et superans omnes Duarenus in arte docendi.
Annum tamen integrum consumsit in definitione judicii explicanda cum aliquot divisionibus, ut ipse refert *Tit. de judic.* 153. Orationis tamen lenociniis Duareno, ut reliquis omnibus præstat Hottomannus, cujus stylus vena Ciceronis fluebat. *Opera* Duareni *junctim edita cura Cisner*, *Francof.* 1592. *II. Vol. in fol.*

(**) Imo Leidam, seu Lugdunum Batavorum, in cujus Bibliotheca Academica adhuc custoditur in effigie os illud probum & generosum Donelli recens defuncti. Leida autem triennio ante mortem Altorfium in Franconiam concesserat. Biturigibus vero eo tempore profugit, quo Catholici magna crudelitate & publica clade in Reformatos sæviebant, quæ strages quia Parisiis potissimum data fuit, nuptiæ Parisinæ appellantur. Erat autem tempore fugæ veste indutus Germanica, eaque a Germanis adolescentibus sicariis suis ereptus est. Cum vero Biturigibus Lugdunum & inde Genevam pergeret, captus est in eo itinere, & quamvis, quis esset, ignoraretur, tamen pro Hugonotto agnitus & objurgatus est, quod in sermonibus suis (tanta tum erat licentia seculi) nunquam auditus fuisset dejerare. Scipio Gentilis *in vita Donelli*, *adjecta Donelli opusculis posthumis*, *impressis Hanoviæ* 1603. 8. unde eam Buderus inseruit *collectioni* suæ *vitarum Clarissimorum Jurisconsultorum*, qui Grotii, Reidani, Stradæ. Haberi & Thuani loca adjecit de causis exilii, quo Donellus Leidæ solum vertere coactus est. *Compendium commentariorum* ejus *de jure Civili* Oswaldus Hilliger edidit, quemadmodum Arnoldus Vinnius, excitatus exemplo ejus, *nova methodo partitiones Juris Civilis* edidit, qui ipse quoque crebris Cujacii insectationibus delectatur.

(*) Imo Ludovico *XI.* ut suspicatur Baylius. Satis accurate autem noster de Hottomanno disserit, usus, ut in fine testatur, *vita ejus*, a Petro Nevelato Doschio edita, & quam suæ *vitarum collectioni* etiam inseruit Leikherus.

bonarum artium ſtudia, invito parente, ſeceſſit. Qui tamen parens hanc nato cul am condonaſſet; niſi paullo poſt ab avita, veraque r ligione ad Calvini doctrinam ſeceſſiſſet, ſeque Lugdunum, libertatis cauſa, contuliſſet, relictis patriis laribus, abjectaque proxima ſpe honorum, & opulenti conjugii. Quo facinore pater exulceratus alimentorum etiam ſpem filio præcidit. Qua nunciata re, Franciſcus minime exanimatus, illa Epicuri voce continuo exclamavit: *Habeamus aquam; habeamus polentam: Jovi ipſi de felicitate controverſiam faciemus*. Itaque ſuis e ſtudiis non ſolum laudem, ſed & vitæ ſubſidium ducere decrevit. Unde primo Lauſannam, poſtea vero Argentoratum vocatus a Germaniæ primoribus, qui honores ei certatim offerebant: ea facundia docuit, ut nobiliſſimos quoſque ad ſe audiendum e remotiſſimis regionibus contraheret. A quo docendi munere ſuperſedit tantiſper, quoad in Navarrenna Regia, inque variis legationibus honorifice ſuſceptis, regiis Galliarum adminiſtratoribus paruit. Ab his vero, ut potuit celerius, homo quietis, quam honorum cupidior, expeditus, retulit ſe ad ſtudiorum tranquillitatem. Deinde, rogatu Epiſcopi Valentini, Valentiam concedens, eo dilapſa jam bonarum artium ſtudia, voce atque inſtitutione ſua retraxit. Inde ſemel, atque iterum ad Bituricenſem academiam explicaturus jus civile ſimul cum auditorum turba ſibi maxime benevolam reductus; ac poſtea civilium bellorum naufragiis rejectus, redeundi propoſitum in poſterum omnino dimiſit, illud ſæpe prædicans: *Fruſtra Neptunum accuſat, iterum qui naufragium facit*. Etenim everſus bonis omnibus, & amiſſa illuſtri bibliotheca, ex inſigni illa Calviniſtarum clade vix vitam ſalvatam retulit. Igitur patria profugus, etſi a pluribus Germaniæ Principibus ad ſuas cujuſque accademias repoſceretur; tamen Baſileam Rauracorum, cum omni ſe familia, contulit: ubi eum annum quintum, & ſexageſimum agentem aqua intercus extinxit, an. MDXC. relictis filiis duobus, Joanne, & Daniele, ac filiabus quatuor. Vir fuit univerſæ antiquitatis tum Sacræ, tum profanæ oppido peritiſſimus; & non minus ingenio, quam oratione felix & candidus; cui ad veram virtutem nihil defuiſſet, niſi bonitatem, quam a natura traxerat, mutata religione, perver, tiſſet. Non modo in Accurſianis, & Bartolinis interpretibus reprehendendis; ſed in ipſo Triboniano, quem & Antitriboniano (*) peculiari libello concidit, perpetuo exagitando; collectam tota vita opinionem verecundiæ; atque modeſtiæ prorſus amiſit. Ordinem præterea librorum juris antiquitate munitum in ſermonibus, atque ſcriptis carpebat, præquam decet Juriſconſultum; aliamque ordinis rationem comminiſcebatur. Itaque in illum videntur mihi a Cujacio hæc oblique jacta: (a) *cohærent*, inquit, *digeſtaque ſunt omnia arte mirabili, nec tam ingenio Triboniani, quam Juliani, Hermogeniani, & veterum prudentum, quorum ille veſtigia ſecutus eſt. Et qui aliam deſiderant, vel comminiſcunt autem: næ quam illi ſunt imperitiſſimi! Nam neque quid ars ſit ſciunt; neque artem digeſtorum, aut principia certa juris ulla perceperunt unquam, ſuaves tandem ad ridendi materiam*. Hæc de aliquibus, ac de iſto fortaſſe potiſſimum (**) Cujacius: quem unum Hottomannus, miſſo Balduino, aliiſque antiquioribus æmulis, dignum habuit, cum quo manus confereret, & quem aliquando clam, aliquando palam oppugnaret, ſuppreſſo nomine, ſed illius expreſſa ſententia: ut in locis aliquot obſervationum, obſervationibus (b) Cujacii oppoſitis, & in libris amicabilium reſponſionum. Animadverti etiam, Hottomannum obſervationum 12. capit. 30. & illuſtrium quæſtionum 34. non obſcure adverſari Cujacio, illiuſque obſervationi decimæ ſextæ libri primi. Sed ea non

(*) Qui non inſertus eſt *collectioni operum*, quam Jacobus Lectius edidit *Genevæ* 1593. *III Fol. in fol.* Sed primum *Hamburgi editus eſt* 1647. Ex eo hodie quoque ſapiunt obtrectatores Triboniani.

(a) *In paratit. D. tit. mandati*.

(**) Imo hæc verba Cujacii non magis ad Hottomannum quam ad Donellum pertinere videntur, qui in commentariis ſuis, methodum diverſiſſimam ab ea librorum juris veteris ſequebatur. Præcipuas controverſias, quæ, inter Hottomannum & Cujacium agitatæ fuerunt, libro ſingulari exhibuit Marcus Lyclama. *Franequeræ* 1699. Nec ſoli autem Hottomanno litem cum Cujacio fuiſſe, docent ſcripta hujus eriſtica cum Antonio Roberto & Guilielmo Fornerio.

(b) *L.* 19. *c.* 31. *Vid.* Boſchii *vitam Hottoman.*

non tam contentio fuit, quam ira, quæ brevi deflagravit. Cujacium enim abs se oppugnatum tanti tamen fecit Hottomannus: ut filium admonuerit, ne psalmos Davidis, & Cujacii paratitla sibi unquam excidere pateretur. Quo magis Hottomanni candorem admiror, & judicium: cum ne sui ipsius quidem amore a vero sensu fuerit abreptus. Quam animi æquitatem haud minus candide (*a*) Cujacius ei rependit: Hottomannum enim appellat *virum ingenii probi & recti*; haud parvi momenti laude a tam parco laudatore.

CAPUT CLXXX.

De Jacobo Cujacio.

SEd jam de ipso Cujacio dicendum: qui si antea natus esset, omnium interpretum vice fuisset. Neque enim aliquid ignorare per illum, neque sine illo discere quidquam licet. Docet nimirum unus omnia, & semper sua. (*) Quæ ratio nos movit, ut eruditam Jurisprudentiam, quamvis ad ortum ab Alciato revocatam, tamen Cujacianam appellemus. Adeo enim Cujacius eruendo, & illuminando veteri juri aliorum industriam, & judicium superavit, ut quidquid est optimum, ei sit adscribendum; ipseque appellandus redivivæ Jurisprudentiæ pater. Natus (**) Cujacius Tolosæ, puer adhuc propriis viribus, nullo docente, connixus est ad græcam, & latinam eruditionem, atque Arnoldum Ferrerium in Patria jus civile docentem audivit: a nemine vero melius, quam a sua ipsius Minerva edoctus. Quem tamen mortuum omnis posteritas magistrum agnoscet, proh nefas, viventem sui repudiavere cives, & Cujacio in honorum contentione prætulere Forcatulum, (***) homini simiam! Atque initio quidem ignorantia magistratuum; postea vero communis admiratio, quæ invidiam æqualium illi peperit, procul distulit ab eo doctrinæ præmia, quæ post variam jactationem fuit assecutus. Patria siquidem repulsa stomachatus, & Michaelis Hospitalis jussu collega datus Duareno, & Donello in Balduini, qui in Germaniam abscesserat, locum; ad Biturigas migravit, hoc misso libello (****) repudii ad cives suos post sero resipiscentes, eumque frustra repetentes:

S.P.Q. Tolosano Jacobus Cujacius S.P.D.
Frustra absentem requiritis, quem præsentem neglexistis.

Verum Duareno, & Donello antiquis ejus scholæ possessoribus ob novitatem, & doctrinæ præstantiam invisus, ipso quodammodo in portu navem fregit. Illi enim viribus in unum collatis, factionisque suæ discipulis novum in præceptorem concitatis, insidiarum, & juvenilis petulantiæ metu Cujacium recedere, ac retro flectere cursum coegerunt; non sine magna Michaelis Hospitalis indignatione: qui hac improbitate audita, Donellum ea de re acerbissimis literis objurgavit, compressoque tumultu, Cujacium ad Biturigas honorificentissime remisit: ubi eo majori gloria docuit; quo magis ab adversariorum odio exacuebatur; ut dicere soleret, se quidquid in jure civili profecisset, acceptum ferre obtrectatori suo Duareno. Docuit etiam Tolosæ, credo, antequam repulsam acciperet, Dujonæ Cadurcorum, Valentiæ Canacum ad Rhodanum, & Augustæ Taurinorum, ingentibus acceptis a Margarita, Emanuelis Philiberti uxore præmiis;

(*a*) Cujac. *ad tit. Ulp.* 22. *verbis quibus scieris poterisque.*

(*) Inveniuntur tamen complures Cujacii emendationes in variis veterum Codicum lectionibus: quædam etiam ab aliis occupatæ erant ante Cujacium, ut observat Cornelius van Bynkershoek *in Præf. T. II. Obs. p.* 2. qui tamen id a Cujacio ignoratum fuisse putat, & sola ingenii felicitate, ad optima quævis conspirante, detecta.

(**) Patre Cujacius fullone usus dicitur Teisserio, eoque non admodum pecunioso, unde literas sine magistro didicit.

[***] Quæ de contentione Cujacii cum Forcatulo vulgo circumferuntur, ea fabulis annumerat Auctor *Bibliotheca Gallicæ*, (*de la biblioteque Françoise*,) *Tom I. pag.* 275. Idem etiam de Susanna, filia Cujacii, multa lectu digna retulit.

(****) Imitatus Lacones, gentem asperam & rudem, eandemque brevitatis studiosissimam. Ab his cum Samii apud Herodotum *L. III. pag.* 114. auxilium peterent, responderunt Lacedæmonii, Priorum quidem se jam oblitos esse, Posteriora vero non intelligere. Quare cum deinceps panarium Samii attulissent, & id solum adjecissent, Panario deesse panem, Spartani sic supervacuam fuisse orationem, regesserunt. Aliud exemplum epistolæ Laconicæ apud Plutarchum *in Alcibiade p.* 207. Cujacii tamen epistola suppositia videri poterit, si vera sunt, quæ in nota proxima de contentione Forcatuli cum Cujacio ex auctore Gallo retulimus.

miis; ibique, atque etiam in Galliis inter Senatores lectus, ut dignitate, ubi liceret, uteretur. Bononiam vero vocatus a Gregorio XIII. nescio qua Italiæ infelicitate, recusavit ad antiquum bonarum artium domicilium venire: quo cum veterum saltem Jurisconsultorum celebritas, eorumque memoria religione quadam antiquitatis consecrata, pertrahere debuisset. Porro Cujacii fama in remotissimas regiones tam late, ac rapide vagabatur, ut incredibilem auditorum turbam sedibus patriis motos ad eum conduxerit. Unaque hæc omnium ejus laudum instar erit, quod & Josephum Scaligerum habuerit auditorem: qui gloriatur in jure civili doctorem habuisse Cujacium, nunquam abs se sine peculiari laude commemoratum. Etenim, præter alia loca, invenimus in Scaligerianis Cujacium a Josepho margaritam Jurisconsultorum vocari: quem sibi tantum scripsisse tradit, & doctis: ipsum vero Scaligerum, relicta patria, exceptum a Cujacio Valentiæ, qui eum (ut verba ipsa referam) *in illa navi nauseantem bonorum studiorum gustu refecit.* Quam ob causam ei ab Deo bona omnia precatur *optimo & incomparabili viro*, *a quo fuisset bona spe sustentatus*. Idem Scaliger scribit: *quidquid Alciatus inchoasset*, *absolvisse Cujacium*, *& Jurisprudentiam per suam ipsius vim explicasse*. Eundem refert super tapeto pronum, librisque circumfusum legere consuevisse. Post subjicit, Cujacium *Theoriam Juris Romani veteris calluisse optime*: usus vero forensis non tantum fuisse ignarum, sed cupidum quoque dediscendi, si quid imbibisset: ne a Romano jure distraheretur. Ejusdem autem probitatem hoc argumento comprobat, quod haud exiguam auri summam in alendis discipulis amisit, dum a Patria pecuniam expectarent. Eodem Scaligero teste, Cujacius ad jus omnia referebat, & cum ab imperito aliquo Grammaticus appellaretur, subridens excipiebat: *Dolet huic scilicet se non esse talem*. In legibus tamen XII. Tabularum, Scaliger tradit, abs se multa Cujacium didicisse, his verbis: *Nullus est*, *qui de legibus XII. Tabul. quidquam docere me possit*, *ne* Cujacius *quidem: qui non inficiabatur*, *me illi multa indicasse*, *quæ hactenus eum latuerant*. Sibique multæ laudi ducit, quod a Cujacio laudetur, homo alioqui non modestissimus. Non ante Cujacius ad docendum accedebat, quam septenis, aut octonis horis commentaretur; & ubi difficilem locum inveniret, haud pudebat virum, solius veritatis cupidum, tempus ad meditandum sumere. Veterem eruditionem tanti faciebat, ut ea se diceret in jure civili tanquam hamo piscari. Cum animum laxaret, & intervalla studiorum frequentibus conviviis una cum discipulis occuparet, nullam interea juris mentionem inferri patiebatur. Belli Civilis tempore, cum putaretur Henricianis partibus favere, credereturque de tradenda Henrico per insidias Biturigum urbe occulta consilia inire, seditione populari pene fuit oppressus, vir alioqui Religionis Romanæ tenacissimus, impatiensque adeo rerum novarum, ut de rebus ad religionem pertinentibus rogatus, quæstionem ad Ecclesiæ judicium (*) remitteret his verbis: *Nihil hoc ad Edictum Prætoris*. Præterea erat adeo a factionibus alienus, ingenioque tam placidus, ut militarium tumultuum, & frequentium seditionum tædio, vitæ naturalem abruperit cursum, quem pro corporis firmitate, atque integra valetudine longius produxisset: nisi defecisset angore animi, suscepto e luctuosa eorum temporum in Gallia literarum, & bonarum artium facie: quæ nobis Cujacium abstulit octavo & sexagesimo ætatis suæ anno, a Christo autem nato MDXC. quarto Kalendas octobris, relicta ex secunda uxore filia Susanna: cui mandavit, ut bibliothecam in hereditate repertam sparsim venderet, quo libris in

(*) Quod tamen aliis callide magis religionem Protestantium dissimulantis, quam rem ad Ecclesiæ judicium remittentis videtur. Denatus est Cujacius anno ætatis septuagesimo. Anno enim Christi 1520. natum esse, ex testamento ejus constat, Filia ejus, Susanna, tempore mortis ejus trimula erat, aut certe ætate non multo major, progenita ex secunda Cujacii uxore, Gabriele Harvea. Illa famam Patris impudica vita dehonestavit, quam in rem lusit Merillius,

Viderat, immensos Cujaci nata labores
Æternum patri promeruisse decus.
Ingenio haud poterat tam magnum æquare parentem
Filia, quod potuit, corpore fecit opus.

in plurium dissipatis manus, nullus esset, qui abs se adnotata colligeret, atque vulgaret: ne ex rebus propere scriptis, maleque a collectore intellectis, studiosi in errorem inducerentur. Ante vero uxorem duxerat Magdalenam Roriam, ex qua susceperat Jacobum filium jam puberem, & ad Reipublicæ literariæ spem a genitore summa cura educatum. Cum talis fuerit Cujacius, auditoribus tamen scriptis profuit potius, quam voce: quæ non admodum sonora erat, nec satis explicita. In dictando præterea varius fuit, & anceps, & perturbatus, *) oratione modo citata, modo remissa; nec raro interrupta: ut pronunciantem auditores neque stilo, neque auribus commode consequerentur. Cum enim alte, atque acute excogitaret nimia intentione animus, a pronunciationis legibus abstrahebatur. Quamobrem cogebantur discipuli, eo dictante, sæpe stilum vertere, atque interdum convenire simul, ut scriptis collatis sententias colligerent integras. Romanarum legum sanctimoniam non modo suis interpretationibus pene divinis, verum etiam incorruptis moribus præstitit. Præter Duarenum, Donellum, Hotomannum, obtrectatorem habuit & Joannem Robertum Aurelianensem: quem noster lepide vexavit, eumque tum exulceravit maxime, cum literis transpositis nomen illius vertit in hæc verba:

Sero in Orbe natus.

Denique, ut sors est nostra, qui vix Cujacio præceptore digni sumus, infensos habuit minus doctos omnes: quos tamen haud eadem patientia tulit, qua nos fæcem hanc literatorum decem jam annos totos ope divina toleramus. Neque enim ille silebat, neque abstinebat ab injuriis, quarum nomine ab Hotomanno reprehenditur, qualia sunt *scutica dignus*, *stultus*, *mendax*, *cæcus*, *caliginosus*, *os durum*, *& similia*, quibus suos Cujacius hostes incessebat, non propter constantiam hominis nostra minorem: sed forte quia illi, non calumniis, ut isti, & conviciis de trivio arreptis occentabant: sed ingenio potissimum certabant, & literis, ut non prorsus docto adversario essent indigni; dissimiles certe sannionibus nostris, minime idoneis ad eruditi ullius hominis iram. Sed hos mittamus livore, otio, & alienis opibus in bonorum contumeliam abundantiores, qui scelerum stupore haud intelligunt, *injuriam*, *unde exorta est*, *ad eum plerumque reverti*. Fertur etiam in doctos viros Cujacius iracundus, etsi non provocatus: quale est suum illud de Connano judicium: *Connanus*, inquit, *doctissimus quidem vir*, *sed non juris. Corrumpit judicium*, *& tempus perdit*, *qui illud in illius commentariis ponit*. Nimis profecto aspere, nimis præcise. Mortui Cujacii funus honore nullo caruit. Corpus enim nobilium discipulorum humeris fuit elatum, hominisque virtus funebri oratione a Claudio Marescallo Senatore, ac Regio Consiliario collaudata. Posteritas vero de Cujacio neque tacuit adhuc, neque tacebit, donec Romanæ loquentur leges: de quibus tam bene promeruit, quam qui jurisprudentiam ab se lateritiam acceptam, auream reddidit: ut de eo Jacobus Gothofredus, vir judicio acerrimus, pronunciavit. De illo etiam Antonius Oiselius scripsit hanc merito laudem:

Ὀφθαλμὸς νομικῶν βεβιώκεν καὶ κορυφαῖος.

Non alia vero laus præstantior, aut Cujacio dignor illa Pithoei: a quo nuncupatu *interpres Romani juris a summis conditoribus primus*, *& ultimus*: qua inscriptione nulla veracior.

CAPUT CLXXXI.

De Barnaba Brissonio.

VIxit eodem ævo Barnabas Brissonius, qui causas diu, summaque gloria patrocinatus, famaque doctrinæ ad Henrici III. notitiam adductus, a causis privatis ad fisci patrocinium ab Rege fuit vocatus; deinde Regii consilii adsessor, & Parisiensis Præses denique creatus: susceptique, jussu Regis, multas, & honorificas legationes; dicebat enim Rex: nullum in orbe Christiano Principem esse, cui Brissonius alter adesset. Mirum autem

(*) Imo ferunt, Cujacium penitus dictare solitum non fuisse, sed tam distincte locutum, ut discipuli ejus sermonem ipsius vel sic scribendo assecuti sint. Sed multa in his ingruens hominis ætas, multa commutata auditorum voluntas convertere potest. Quare neutrius dicti auctoribus fides detrahenda.

autem fuit in hoc viro, ut neque eruditæ jurisprudentiæ studio a forensi labore; neque hoc ab illa distraheretur. In forensibus enim vacationibus ad severiora studia juris antiqui, tanquam ad laborum levamen confugiebat; quodque aliis curarum summa fuisset, id erat homini laboriosissimo diverticulum. Quo interea tempore, omnes Jurisprudentiæ recessus penetrans, Romanum forum propriis obrutum ruinis pandebat, simulque mores veteres ad memoriam hominum revocabat, collectis explicatisque, non vocabulis modo prisci juris, sed formulis etiam verborum sollemnibus per varios auctorum locos latentibus: quibus distinguendis, non minus quam exponendis opus fuit acumine solertiaque incredibili. Adeo enim intertextæ sunt scriptis veterum, & confusæ, ut vix lynceus internosceret, atque discerneret. Illis autem expromtis, veteres mores patent, & ratio cum publica, tum privata Romanorum: quæ, velut cortice, formularum continetur involucris: quibus prophana, & Sacra; publica, & privata negotia expediebantur. Utinam vero sola literarum gloria contentus fuisset, nec se ambitione in popularem flammam calamitosis illis Galliæ temporibus conjecisset! Parisinis enim tumultuantibus adversus Regem, cum ipse collegarum exemplo, abscessu suo, vim declinare potuisset; populari tamen auræ confisus: manere decrevit in urbe: sperabat enim seditionem illam præsentia, & auctoritate sua repressum iri. A qua sententia nullis amicorum admonitionibus deduci potuit. Quamobrem lapsus in manus inimicorum, inque teterrimum carcerem conjectus, vitæ miserabilem nactus est exitum: traditusque carnifici, extremas contumelias ab insolentissimis & efferatis hostibus toleravit. Carnifex vero initio ad tantum facinus exhorrescebat, clarissime Præsulis dignitatem adeo reverebatur; ut membris expavesceret, brachiaque illius, dum necem tentarent, insolito torpore corriperentur. Tandem, urgentibus inimicis, victaque metu reverentia, vi subactus carnifex celeberrimo viro de infelici trabe suspenso, gulam laqueo fregit, (*) abstulitque posteris utilitatem eruditissimi operis; cui absolvendo Brissonius haudquaquam potuit exiguum vitæ spatium a belluis illis immanibus exorare.

CAPUT CLXXXII.

De aliis acervatim.

Atque horum sane laboribus, & ingenio excultum jus civile fuit, eorumque opera Respublica Romana convaluit. Præstiterat vero aliquid & Connanus: neque contemnenda est industria Balduini, & Revardi, Petri Fabri, & Vigilii, & Vulteii, & Pacii, & Corasii, aliorumque hisce similium, qui flores potius, quam fructus attulerunt: quod nostrates pragmatici de universo eruditorum jurisconsultorum genere insulse admodum, ne dicam stulte, pronunciarunt. Omnium enim fructuum origo est, qui radices educat.

CAPUT CLXXXIII.

De Marano, Gothofredis, Vesembegio, Perezio, Pancirolo, Mornacio, Vinnio, Grotio, Antonio Fabro, Gregorio Tolosano.

Ex eruditorum vero turba sunt mihi sevocandi, ac nominatim appellandi aliquot, qui proximum a Cujacio, ac majorum gentium Jurisconsultis locum occupant: utpote cum non modo splendida, & jucunda, sed solida maxime, atque utilia tum in forum, tum in scholas adduxerint, ex Cujacianis præcipue libris, tanquam e Jurisprudentiæ latifundio. unde quo magis effoditur, majora summittuntur. Hi vero sunt in primis Maranus Cujacii discipulus, lucidissimus auctor, Gothofredus senior, qui perpetuis notis ex eruditorum pœnu depromtis, jus civile ambiit: cujus doctrinæ varietatem potius laudaverim, quam acumen; Vesembegius, præter forensem professionem eruditus; Antonius Perez in Institutionibus aptus, & commodus, & in Codice uber, ac facilis; Guido Pancirolus Italicæ gloriæ in hac meritoria nostratium Jurisprudentia vindex; Mornacius fru-

(*) Ominose ad symbolum ejus *Nondum effugimus fortunæ laqueos*. Res pluribus refertur a Thuano *L. II. Histor. ad An. DXCI. & in vita Brissonii apud Leikherum.*

frugalissimus interpres; Arnaldus Vinnius vir lectissimus, cujus commentariis Institutionum omnium ante se opera vincitur, cujusque in notis earundem brevitas mire cum perspicuitate conspirat; Grotius etiam occurrit, fax Juris gentium, nec minor naturalis, quam civilis honestatis interpres, atque præceptor; Gothofredus junior abstrusa eruditione selectaque scientia juris, judicii que integritate secundus certe a Cujacio Jurisconsultus; & Gregorius Tolosanus scriptor expeditissimus. Tandem in Antonio Fabro consistam interpretum audacissimo, & pragmaticorum hoste vehementissimo: qui aliis quidem in operibus acumen magis, quam veritatem præstitit: in Codice vero suo usum rerum, & ingenii sui jam maturi reddidit nobis utilitatem: ut meliora sint illius, quæ minus acuta.

CAPUT CLXXXVI.

De Quatuor Scholis post renovatam jurisprudentiam judicium.

NUnc quatuor harum discrimina, & instituta Scholarum ex rebus adhuc expositis ad studiosorum utilitatem breviter notabimus, atque distinguemus. Et sane Irneriana Schola, renatis recenter legibus, tanta religione parebat; ut non modo in administratione rerum civilium; sed etiam in docendi ratione, atque ordine Justiniani præcepto subjiceretur. Et quia Justinianus omnia commentaria, omnesque interpretationes a finibus juris civilis Edicto suo ejecerat, retentis tantummodo paratitlis, quæ alii brevia titulorum argumenta interpretantur, (*a*) alii breves unius tituli ex alio repletiones; permissisque interpretationibus κατὰ πόδας, sive quæ vestigiis insistunt; Ideo Irneriani Jurisconsulti nihil sibi amplius in jure interpretando permiserunt, præter breves titulorum aut legum summas, & verborum expositiones, quibus obscuriorem legum sensum recludebant. Unde Azo, qui aliorum summas & suas uno eodemque opere collegit, visus est excurrisse liberius. Ejus libertatem imitata est Accursiana Schola, duce Accursio, Azonis discipulo, qui veterum Irnerianorum notas, & suas legibus applicando singulis, superiorum interpretationum modum excessit. Verum hi mediam inter Bartolinos, & Irnerianos viam inierunt, ut uberiores quidem Irnerianis essent, modestiores vero Bartolinis. Bartolus enim cum sua familia, quia e Schola sepe discurrunt in forum, & alas utrobique tendunt, adeo nonnunquam in altum evehuntur, & in quæstionum pelagum abducuntur; ut ipsius aliquando litoris conspectum amittant, unde solverunt. Quamobrem Bartolini Jurisconsulti a veterum definitionum explicatione, ad nova ipsi se definienda vertebant, condendoque magis, quam interpretando juri civili vacabant. Ut non tam interpretes, quam (fas mihi sit laude ista hoc loco uti) compares quodammodo veterum juris auctorum evaserint. Itaque tantum in bono, & æquo; justo, & injusto tradendo, ac definiendo valuerunt; quantum in historia, veteribusque vocabulis, & moribus caligarunt. Quod nostrum de Bartolina Schola judicium ne videatur ab Italici nativique soli amore profectum; auctorem proferam peregrinum, & summi ordinis jurisconsultum Hugonem Grotium: quicum hac mihi de re convenire summopere gaudeo. Hæc autem ille in prolegomenis: (*b*) *Secunda classis* (nempe Accursiani, & Bartolini, quos ille confundit (*historiæ veteris incuriosa omnes regum, populorumque controversias definire voluit ex legibus Romanis, assumtis interdum canonibus. Sed his quoque temporum suorum infelicitas, impedimento sæpe fuit, quo minus leges illas intelligerent: solertes alioqui ad indagandam æqui bonique naturam. Quo factum, ut sæpe optimi sint condendi juris etiam tum, cum conditi juris mali sunt interpretes*. Cujaciana tamdem Schola merito existimabitur tranquilla & serena Jurisprudentiæ dies: cujus luce, difflatis barbariæ nubibus, patuit sincerus Romani juris adspectus. Hujus autem Scholæ primores ministri tantum sunt Jurisprudentiæ veteris: nova enim, & forensia negotia vix attingunt. Quamobrem hoc a superioribus differunt, quod illi jus vetus perperam ab eis aliquando tractatum, prudenter tamen, & utiliter ad nova negotia perducunt; Hi vero cum interpretis munus obeant

(*a*) *Vid.* Goth. Jun. *in Cod. Theod. in princ. &* Menag. *amœn. jur. c.* 25.

(*b*) *De jur. bell. & pac.*

obeant optime; aliud, aut contemnant, aut raptim attrectant, ut hanc illis laudem ultro remiserint.

CAPUT CLXXV.

Conclusio de interpretum usu.

QUapropter sua studia recte instituturus primordia, & elementa juris e Cujaciana Schola petat: ut nihil initio imbibat nisi sincerum, & incorruptum, ac vere Romanum: quæ cum in sanguinem verterit, tum poterit certis, & obscurioribus in locis ad intelligendi facilitatem Accursium adhibere. Quo in labore, cum se probe exercuerit, expenderitque vires suas, Bartolinis utatur interpretibus: ut ad patrocinia causarum, scientia munitus accedat & usu. Ex hoc enim studio ei facile ad subortas quæstiones, & quotidiana negotia rationes, & auctoritates, exemplaque abunde offerentur. Quibus ubi destituatur, commodam opem poscet *a tractatibus*, *consiliis*, *decisionibus*, *resolutionibus*, & similibus forensium disquisitionum acervis: quibus legum studiosus maxime juvabitur, si eos non pro magistris, sed pro nomenclatoribus, & indicibus memoriæ adminiculo adhibuerit: recentioribusque utatur tantum, ut famulis veterum interpretum, eorumque præconibus. Is enim e forensibus consarcinatoribus in hac nundinali Jurisprudentia præstat ceteris, qui plus attulerit alieni: Consulendique sunt recentiores, non ad judicium, cujus ipsimet magnopere indigent; sed ad laborum levamen: ut scilicet per flexuosam, & salebrosam hanc viam, novorum ductu, celerius consequamur antiquos. Eo enim nunc excessit in jure civili copia, molesque scriptorum, ut is esse cœperit utilior, qui magis legendi necessitatem imminuerit. Quam ob causam & nos primordia juris antiqui distracta in tot selectiorum jurisconsultorum volumina, quorum jam numerum studiosi reformidant, tribus contraximus libellis, & in faciliorem digessimus ordinem: ut ad temporis compendium, ubertatem etiam, & utilitatem longiorum operum adjungeremus. Superest, ut, quod promisimus, Raphaelis Fabretti, & Francisci Blanchini de lege Regia judicium hic adscribamus.

J. VINCENTIUS GRAVINA

RAPHAELI FABRETTO

S.

CUm juris civilis origines, quas jam pridem nobis explicandas esse susceptas non ignoras, nunc prope absolverimus; nefas visum est de lege regia definire quidquam, antequam te consuleremus Romanæ antiquitatis oraculum: quamobrem in ædes me Carpinianas contuleram, ut te convenirem. Non enim tibi latet, quam variæ sint eruditorum sententiæ de fragmento illo Capitolino: germanum ne sit, an potius confictum, quod ab aliquo, nec prorsus temere, contenditur. Quid tu ea de re censeas cognoscere plurimum interest nostra. Cum te namque uno mihi tuto videbor opinari, homine pari eruditione, atque virtute; qui facile patieris, ut nos periculo scribamus tuo: quippe qui non sis veritus in nova & eleganti tua inscriptionum collectione oblatratores nostros præclaro, & gravissimo de me testimonio ultro lacessere; quasi te pudeat virum prisca probitate, in bonorum censum ab illis maledicentia sua non esse descriptum. Nos vero (vide quem hominem beneficio tuo demerueris!) quamvis illi noxiam tibi remiserint; ubi nodus tamen aliquis erit in hac lege solvendus, molestia nostra eorum vicem te ulciscemur; & rogando, atque consulendo curabimus, ne nos impune defenderis. Amici tui periculum in hujus legis judicio vides, minuere videbor majestatem, si temere fragmentum rejecero; arguar vero lege Cornelia de falsis, si falsam tabulam asseruero. Omnes igitur opes meæ sunt in eruditione atque humanitate tua, quas, si unquam alias, in hoc maxime discrimine mihi velim adfuturas. Nosti enim, quam vigiles, & gratuitos habeam delatores, si quid offendero; cum adhuc tam male meus mihi candor cesserit, & innocentia. Vale. Ex ædibus Carpinianis.

XII. Kal. April. MDCXCIX.

RA-

RAPHAEL FABRETTUS

J. VINCENTIO GRAVINÆ

S. P. D.

Ego quidem receptis a primariis literatorum monumentis bellum indicere non soleo : & propterea legem illam Regiam (quam vocas) apud Gruterum pag. CCXLII. *nunquam in dubium revocavi , quin esset bona fide conscripta , atque ex formula vetustatem simul ac dignitatem Romani Senatus sapienter rogata . Dubium vero quod apud aliquos innatum esse memoras , Franciscus Blanchinus noster (ingenium viri bene nosti) examinandum ex Tabulæ inspectione suscepit , & sinceram esse serio pronunciavit, cui meus calculus libenter accedit . Præterea quatenus unius , alteriusque dissensus ad rem in controversiam adducendam sufficeret , legem hic* Barbarius *de Off. Præt. locum habere putarem , ex qua communis tot majorum gentium literatorum error (ita vocare liceat) jus facere diceretur . Aude igitur meo periculo , postquam meum judicium de hac re sequi placet . Ego enim in te tuendo, atque observando periculum quodcumque subire paratus sum, ubi illud imminere certo scirem; nedum ob hanc , quam puto inanem disceptationem , juvante nobis tum stilo, qui puram putam genuinamque vetustatem redolet , tum magnificentia inscriptionis in materia , quæ omnem fictionis suspicionem excludit .*

Vale Ex nostro Museo .

X. Kal. April. MDCXCIX.



JANI VINCENTII GRAVINÆ ORIGINUM JURIS CIVILIS

LIBER SECUNDUS

QUI EST

DE JURE NATURALI, GENTIUM, ET XII. TABULARUM.



SI veteribus in monumentis, tuo jussu erutis, atque meliori auspicio restituendis, animi tui magnificentiam, CLEMENS OPTIME, summa cum admiratione contemplantur omnes; multo magis frontem contrahent eruditiores, dum intra se volvent utilitatem, quæ in omne genus hominum instauratione studiorum a te laudabiliter suscepta manaverit: Etenim quanto æternitas mortalitati, anima corpori, divina humanis antecellunt; tanto anteire ceteris operibus tuis oportet ea, quæ quotidie conferuntur in incrementum Religionis, & literarum; quæ utpote immortales, neque incendiis, aut direptionibus, aut naturæ, temporisque injuriis perituræ immortalitatem propriam Principis beneficentiæ circumfundentes, & patronum, vindicemque suum gloriæ perennitate remunerantes, memoriam, & exempla illius transmittunt ad imitationem posteritatis; ut virtus, quæ unius interitu occideret, in omne ævum, inque gentes universas literarum ope multiplicetur. Cumque tantopere gaudeas priscis Romanorum signis, atque marmoribus inventis, quæ antiquam animorum, & Imperii magnitudinem produnt; miremur si majori munificentia tibi excipiendas censueris veteres Leges, quæ illorum sapientiam ad nos referunt, atque justitiam, civilesque virtutes exemplo suo profuturas universis, ac perpetuo respublicas, & regna summa cum populorum felicitate conservaturas! Hanc nos vetustissimam Romanorum prudentiam, & æquitatem in XII. tabul. legibus adhuc viventem, hoc secundo libro statuimus ante oculos studiosorum; quo sane opere, velut imaginem animi tui adumbrasse videbimur. Et quia libro primo, quatuor circiter abhinc annis edito, Romani juris originem, & progressum exterioribus ab initiis, nempe a monumentis historiarum; & memoriis temporum deduximus: nunc hujus initio, fontes recludemus uberiores, & non Romani solum, sed universi gentium juris originem intestinis ex causis protrahemus, ex ipsa scilicet honestate naturæ. Quam honestatem, non opinione, sed veritate constare ostendemus, ut qui ab illa desciverint, & illicita imperaverint, quidvis potius populis tulisse putemus quam Leges: quas, ut Cicero ait, neque ingeniis hominum excogitatas, neque scitum aliquod esse populorum, apparebit; sed alterum quoddam, quod universum mundum regeret, imperandi prohibendique sapientiam. Quamobrem principem illam, & ultimam Legem, e sapientissimorum sententia definit mentem omnia ratione cogentis, & imperantis Dei. Quibus comprobatis, palam erroris coarguentur Physici illi, qui legem inter ea quæ neque vera, neque falsa constituuntur, a natura rejecerunt. Quod, te favente, aggredimur, CLEMENS JUSTIS-

STISSIME, cujus e vita merito posteritas exemplum ducet Legum divinarum.

Cum igitur acres, ac diuturnæ de naturali lege contentiones inter Philosophos jam diu excitatæ fuerint, & etiam in dies in hac ætatis nostræ illustri concertatione ingeniorum excitentur & ferveant; aliis ipsam appetitionem pro lege naturæ ponentibus; aliis eam rationi subjugantibus: certe nihil in hoc opinionum, & animorum fluctuatione Christiano homine felicius est, atque tranquillius in orbe terrarum, qui divino numine hos evolat laqueos, ipsaque voce veritatis ex infinita errantium turba detrahitur. Iis vero nihil profecto miserius, nihil perturbatius, qui vel falsa, vel nulla religione imbuti, aut in fallaci Philosophiæ genere versati, partim a corrupta divinitatis notione justi, atque injusti regulam petunt, caducas affectiones Deo adplicantes, ejusque justitiam ex humana lege definientes; partim sua sibi vitia pro naturæ legibus habent, fas nefasque propriis cupiditatibus æstimantes, ac bonum, & æquum humanis libidinibus expendentes. Quos, abjecta duce animorum ratione, quæ singulorum cupiditates, justi, atque injusti notione moderatur, assiduis oportet jactari molestiis, cum, exclusa curatione, morborum radicem uti propriæ naturæ portionem amplexentur. Atque hi cum numinis auctoritate minime impellantur, scientia pertrahendi sunt ad primævi juris cognitionem, & naturalibus rationibus eo perducendi: ut quæ ratio eos verterit ad justitiam, eadem expeditius deferat ad religionem: si semel imbiberint, nihil esse aliud jus naturale, quam adumbrata quædam in hominibus divinæ lineamenta legis, etsi non perfectam, at inchoatam tamen, affectamque ab ipsomet animorum exordio religionem. Quo longius ab eorum opinione recedimus, qui ex institutione Christianorum studium pellunt, excluduntque moralis Philosophiæ, veluti supervacuum, & profanum, ac minime dignum, quod in hac præceptorum divinitate se offerat. Quasi aliquid religioni detrahatur, si Philosophia etiam eandem ad causam advocetur. Ut enim ea sapientiæ decreta, quæ nostros excedunt sensus, ab auctoritate solius religionis arcessamus: morum tamen regulas, quarum cognitio etiam humanæ facultati patet, cur segregemus a consideratione naturæ, quæ, semotis erroribus consuetudinis, ipsa per se tendit ad honestatem? Attollitur enim religione honestas altius; at minime aufertur a conspectu naturæ: quæ philosophorum adjuta studiis, expedit nobis iter: ita ut proprius adspiremus ad christianam virtutem, si naturalibus etiam rationibus enitamur. Ac sicuti homines longe de re communi generosius, quam de alterius dominatione decertant; quia intelligunt inclusam esse in patriæ salute libertatem; ita multo alacrius contra vitia pro virtute pugnaverint, si a Philosophia didicerint, nihil aliud esse virtutes, nisi productionem, usumque propriæ rationis, atque humanæ incrementa naturæ. Præterea sponte suscepta libentius, quam imperata geruntur: cum libertatis ex illis, ex his vero servitutis oriatur opinio. Pro libero autem agit quisquis rationi paret: & pro servo quisquis obtemperat auctoritati. Percellit enim tanquam vox Imperantis, animosque sistit auctoritas; at ratio ingressa mentes, & interius leniter illabens, flectit paullatim sensus: vertitque jucunde voluntates: ut quo plures in comitatu suo rationes adduxerit auctoritas; eo longius ab illius dominatu videatur abesse violentia. Tandem quid importunius, obsecro, quam euntes ultro malle machinis tollere, ac raptim abstrahere tenentes viam? quos alioqui propter christianæ pietatis cum naturali honestate convenientiam satis religio incitaverit, sublato signo, quo fuerit intendendum. Neque me quisquam veterum Patrum vocibus absterruerit: quorum ceteroqui auctoritatem, ac numen maxime pro eo ac debeo, vereor, venerorque. Nam si aliquando videantur illi contra studia philosophorum exardescere; non tamen doctrinam adoriuntur universam, sed illius mores ætatis, in qua philosophi vel falsa cum vera religione commutata, propter veterem tamen consuetudinem adeo primis illis repetebantur, atque revocabantur studiis, ut aliquando auferrentur longius; vel semotis a rerum gubernatione atque cura numinibus, morum regimen, artemque vitæ non ab auctoritate divina; sed ab humana tantum ratione, atque a philosophia ducebant. Ceterum qui divinis præceptis naturales rationes intexuisset, ac moralem philosophorum doctrinam; expan-

expunctis erroribus, in Christianorum scholas advocasset, tantum abest ut reprehenderet; ut etiam exemplo ipsi suo excitarent, atque præirent. Quid enim refertius philosophorum sensibus, quam veterum scripta, & monumenta Patrum? Quid morali Græcorum philosophia præ illis abundantius? Quis eis impensius religionis nostræ cum naturali honestate consensum deducit, atque declarat? Hinc non modo christiana institutio philosophiæ præceptis mirifice augetur: verum etiam insita illa nostræ doctrinæ severitas, quam initio animi reformidant, adjumento rationis veluti quadam naturæ illecebra ita demulcetur; ut qui e nostratibus a studiis fluxere philosophorum, longe sint humaniores; atque ad lenitudinem proniores iis, qui nulla doctrinæ jucunditate, nullaque rationis persuasione, sed sola formidine, atque auctoritate retinentur: Qui plerumque, ut in optimum quodque institutum vitia facile penetrant, simulato divinitatis amore, humanitatem adeo deponunt; ut mutantes, & seligentes potius vitia, quam resecantes, non tam studio suæ, atque alienæ salutis; quam ardore nocendi, atque vexandi austeritatem vitæ profiteantur. Itaque sicuti Jurisprudentiæ maxime conducibile; ita neque a religione alienum fore duco; si juris fundamenta in ipsa hominis mente locavero, & cum divino jure naturalem justitiæ rationem composuero: ut qui christianis institutis adversantur, intelligant etiam cum natura se dimicare. (*)

CAPUT I.

De boni malique natura, sive de justitia & injustitia naturali.

QUoniam vero confusa quædam aliquando, nec satis distincta legis naturalis notio, tum e jurisconsultorum, tum e philosophorum profertur scholis, quæ non homines modo, sed & bruta etiam amplectitur, ac pluribus ex partibus obnititur humanæ rationi, quæ vitanda & expetenda non fuga, & appetitione naturali, sed boni, & mali definitione discernit; Hinc multi legem naturalem a sola humana ratione, tanquam ab radice sua efferunt, rectumque animi judicium, inconsultis naturæ affectionibus, adeo anteponunt, ut sensus honestati contrarios, vitium existiment naturæ universæ, quodammodo ægrotantis, atque ab institutione sua turpiter deflectentis. Contra vero alii absurdum autumant, partem anteferre toti, legemque communem rerum creatarum contrahere ad certæ, ac peculiaris naturæ sensum; & ad rationem humanam res ita expendere universas, ut quod homunculis conveniat, aut repugnet, id infinitatis totius perfectio, aut vitium habeatur. Unde nullam ponunt boni, malive naturam, eique inhærens jus naturale omnino convellunt, ne honestatis lege, per naturam constituta, suis ipsamet legibus, natura damnetur: quod eveniret, si virtus una, & vitium eadem natura consisterent: nam lex virtutis a natura veniens damnaret vitium ab eadem natura profectum. Et sane quis mente sua, non aliena utens, definitionem illam, qua jus naturale dicitur id, quod natura omnia animalia docuit, eo sensu, quo vulgo accipitur, composuerit cum præceptis honestatis, quæ nos abstrahunt ab iis corporis voluptatibus, ad quas natura ipsa etiam invehimur? Aut qua ratione definitio altera; quæ jus naturale docet esse dictata rectæ rationis, quadraverit in ferinas affectiones, quibus humana etiam natura corripitur, ab omni prorsus ratione deerrantes? Quæ affectiones inter se oppo-

(*) Dedicat hoc capite Gravina originum juris civilis librum secundum Clementi XI. Pontifici Maximo. Differit autem de fonte præceptorum juris naturæ, eaque non inconcinne repeti jubet ex honestate naturali, secutus Grotium, cujus sententiam nunc passim prævalere videas: Dicetur autem honestum, quicquid juvat societatis humanæ commoda, cui, quæ obsunt, ea contra turpia appellabimus. Contendit dein magno animi candore, & insolita ingeniis Italis libertate, Philosophiam morum rationalem non obesse studio Theologiæ revelatæ, id tamen quod res est, minime dissimulans, naturalem justitiæ rationem ad impetrandam salutem æternam non sufficere. Occurritur sic petulantibus Physicorum ingeniis, quibus ætas nostra abundat, & quibus leges omnes arbitrariæ videntur. Munitur ipsa religio Christiana, etsi alias sua satis excellentia commendabilis, quando ostenditur, præcepta ejus morum ipsa quoque aptissime convenire naturæ humanæ.

oppositæ ab oppositis certe principiis oriuntur, & leges hæ diffidentes a naturis fluxere diversis: ut non mirum, si homo duplici natura, mentis, & corporis conditus, duplicibus implicetur legibus e sua cujusque natura, tanquam proprio de fonte manantibus: quæ sibi occurrentes, atque inter se pugnantes hominem distrahunt, atque divellunt: eumque modo a sensu corporis ad mentis rationem; ac modo a ratione mentis ad sensum corporis perpetuo sursum, ac deorsum volvunt.

CAPUT II.

De duplici naturæ lege.

NImirum præter legem universam, cujus participat etiam corpus, & mens, quatenus cum corpore conjungitur, inest in rationali natura lex sibi propria, & peculiaris, alteri quæ corpori etiam adhærescit, sæpe repugnans. Quarum alteram promiscuam legem appellamus, alteram vero legem solius mentis. Lex promiscua tam longe lateque discurrit, ut ambitus hujus immensitatem, omnia continentem, resque singulas eodem ambitu comprehensas involvat, atque circumeat, ipsumque etiam hauriat hominem, qui communi hac lege irretitur, præter legem peculiarem naturæ illius, quæ in cogitando versatur: ut merito legem hanc etiam corpus involventem, legem vocemus naturæ communem, aut legem promiscuam; legem vero solius mentis nuncupemus legem naturæ peculiaris, aut legem rationalem, quæ (post illatam humanæ naturæ universæ, primorum parentum inobedientia, labem) ab lege promiscua, utpote communiori, atque potentiori adeo premitur, ut nunquam non superaretur, nisi virtutum auctor Deus animos nostros, numine suo, attolleret ac sustineret. Sed ne more scholasticorum voces, notionibus vacuas, anteponamus; subjiciendum est oculis aliquod natura notum, quod nos legis promiscuæ nomine comprehendimus. Qua voce nihil significamus aliud, nisi motionem illam ubique pervadentem, omniaque cientem, & agitantem, resque varias assiduo producentem simul, & interimentem, ex interituque unius alteram suscitantem: sine qua otiosa, & inertia, constipataque forent universa.

CAPUT III.

De Lege rerum universarum, sive de lege promiscua.

HAnc Deus Optim. Maxim. indidit etiam, infuditque corporibus pro vita, & veluti anima rerum ratione carentium, quæ sicuti a motu ortum suum auspicantur, ita eodem variante vertuntur. Unde ut ordinem Deus, & vitam rebus certam, interitumque tribueret, motum ipsum certis ordinavit legibus: quarum seriem, in rerum universitatem explicatam, & in species singulas distributam, legem dicimus naturæ communem: quia ex harum legum nexu ita res creatæ pendent, ut nihil præter hunc ordinem, neque intereat, neque maneat, neque oriatur: Hoc enim ordine vel in re minima perturbato, corruerent omnia. Igitur eventus omnes rerum cum universarum, tum singularum, ita hoc ab ordine prodeunt, itaque ad eumdem remeant; ut certarum rerum corruptio in integritatem cedat universitatis hujusce rerum. Consecutio est enim illius ordinis, ubique imperantis, ubique vigentis; a quo non maxima modo, sed & minima quælibet eventa devolvuntur. Hinc etsi res vitientur singulæ, natura tamen universa vitium sibi contrahit nullum, etenim ipsæ affectiones noxiæ rerum singularum emittuntur a lege illa summa, per quam e dissolutis rebus aliæ recreantur, eaque ratione communis omnium natura reparatur. Unde si alicubi terra hiscens urbes hauserit, & oppida; vitium quidem illis regionibus adfertur; nihil vero naturæ communi detrahitur, quæ suis progrediens legibus, dum terras eas discludit, e ruentibus illis molibus; vel expleverit inane aliquid; vel montem alicubi, aut insulam excitaverit. Fera si mortifere vulneretur, tale vitium ex vulnere concipit, ut vitam profundat; verum idem vulnus, quod illius abstulit vitam, vitam producit eorum, qui fera vescuntur: ut intelligamus naturam lege sua interitum cuiquam adferre nunquam, quin tri-

tribuat alteri lucem: ut unius vitio in alterius utilitatem converso, cum varietate rerum creatarum universitatem perpetuo tueatur. Unde a communi natura procul absunt vitia, singulisque tantum insident rebus ratione cujusque speciei, quæ dissolvitur; non vero aliarum, quæ dissolutione illa gignuntur.

CAPUT IV.

De Lege peculiari humanæ naturæ, sive de lege rationis.

NUm autem quia singulæ res inanimes vitia suscipiunt, ideo cum vitio simul culpam etiam contrahunt? At quam, obsecro, adscripserimus culpam rebus, ratione carentibus, quæ motibus actibusque suis naturæ universæ perpetuo parent; eique reddunt, quod acceperunt, neque vim in se habent ullam; qua renitantur, & a communi rerum lege proprio nisu deflectant? Longe tamen aliud contingit in homine, qui motus habet voluntarios, & in quem duo confluxere naturæ, a quibus duo item in eum convenere leges. Oportet enim naturam cogitationis alia prorsus lege gaudere, quam natura corporis: cum enim nulla in parte corpus, & cogitatio conveniat, communem ubique nequeunt habere legem Hinc homo qua corpore constat, fertur lege naturæ promiscua; qua vero mente consistit, ducitur lege sola rationis, quæ hominis est natura præstantior. Unde cum lege corporis deflectitur a lege rationis, culpam certe concipit, quia contra propriam peccat & potiorem sui naturam, cujus lex præcellere debet legi corporis; perinde atque naturæ corporeæ præstat natura mentis. Quamobrem in hac universitate rerum solus homo est culpæ capax; quia solus homo peculiarem accepit naturam seorsum a rebus corporeis aliis, ac solus legem subiit præcipuam, naturæ mentis congruentem, sejunctamque ab lege communi rerum aliarum: unde secum solus ipse dimicat, cum duabus discrepantibus inter se legibus, horsum, illorsum pellatur, solus denique culpam incurrit, quando lege corporis abducitur a lege mentis: quæ, utpote hominis propria, debet ei unice imperare, perinde atque lex corporis naturæ corporum dominatur universæ. De qua lege tantum est homini ad se derivandum, quantum cum sui potiore natura, nempe cum cogitatione concordet. Qualia sunt nutritio, liberorum susceptio, educatio, justa, & rationi congruens perfunctio sensuum: tantisper quoad cogitationis natura præstantior in corpore vigeat. Quo respexisse videntur Jurisconsulti, cum hæc naturæ officia communia nobis cum ceteris animalibus, e naturali lege repetierunt. Non enim, arbitror, ea pro naturali lege hominis habuerunt; nisi quatenus cum ratione conjunguntur; nam quatenus a communi rerum ceterarum natura proficiscuntur, leges quidem sunt naturæ universæ, non leges hominum naturæ peculiaris. Atque ita dictorum repugnantia, superius indicata, removebitur: & jus, quod natura omnia animalia docuit, cum lege conveniet rationis: quæ munera corporis nobis communia cum animantibus obeunda præcipit, tantisper dum animi, corporisque conjunctio conservetur. Unde quæ officia corporis humani, ratione soluta, non cum propria lege humanæ naturæ, sed cum legæ naturæ promiscua conveniunt: ea si ad rationis usum convertentur, partes erunt juris illius, quod in hominem concorditer a corporis, mentisque lege confluxit: quodque procedit ex conjunctione mentis, & corporis: quæ si secum ita conspirent, ut mens imperet, corpus obsequatur, ad præscriptum naturalis juris opus exigent commune suum. Hinc vivere secundum naturam, ipsam Stoici dixerunt esse virtutem traditam nobis ab lege rationis, qua peculiaris hominum & rerum universa natura concilientur. Expositis autem iis, quæ in animos nostros veniunt ab lege promiscua; nunc explicanda sunt ea, quæ ab sola rationis lege proficiscuntur: ita enim intellexerimus, unaque distinxerimus, quæ mentem corpori conjunctam, quæve mentem puram seorsum a corpore consequantur. Quod nunquam assequemur, nisi per cognitionem finis bonorum, & malorum, quo vel ad cupiditatem, vel ad fugam commovemur; eas nobis leges attribuentes, quæ ducunt ad finem, quo natura tendimus: ea vero

extra naturam humanam arcentes, quibus ab eo communi fine distrahimur. (*)

CAPUT V.

De Naturali bonorum extremo.

ILlum autem communem appellamus finem, quo appetitiones hominum, cupiditatesque feruntur omnes: utpote ad bonorum extremum, atque summum expetendorum, unde quæcunque disconveniunt, noxia nobis evadunt; cuique assequendo natæ sunt in homine leges rationis, atque ab rationis legibus ortæ virtutes. Quamobrem quæ affectiones ab extremo illo nos bonorum avertunt, vitia ducimus, & nuncupamus, ideoque a nobis aliena censemus, ita ut virtutum, vitiorumque ratio ab eo bonorum extremo sit ineunda. Porro quæ ab animi, corporisque conjunctione procedunt affectiones, & sensuum functiones, unum tamquam commune bonum circumeunt, perreptantque voluptatem, cujus adspectu cientur, inimicamque voluptatis fugiunt, aversanturque molestiam: nec tamen ea, quibus sensuum voluptates procreantur, ponimus inter virtutes: quia jucundum illud e corpore manans in animum, haudquaquam est proprium & summum humanæ naturæ bonum: quale illud est in sola ratione seorsum a corpore locatum, cui subjiciendum est bonum ex corpore animoque participans, quæ voluptas appellatur. Ut enim cuncta hominis debent rationi parere, ita & mistum corporis, animique bonum oportet obtemperare incorrupto, puroque bono rationis a corpore secretæ, qualis est animi tranquillitas. Quam ideo extremum in hac vita bonorum constituimus, quia illius tantum causa, mens vires omnes exercet, atque facultates experitur suas; illudque nacta continuo a curis omnibus conquiescit. Quidquid enim seorsum a religione, cujus finis longe dominantior est aliis, naturaliter agunt homines, propositam habet voluptatem, si corpore simul, & animo sit obeundum; Si vero sola ratione, tranquillitatem: cujus fons uberrimus est cognitio rerum, atque scientia, (**) quæ utpote sensibus exsors, atque ad solam cogitationem pertinens proprium est patrimonium rationis. Sola scientia enim adducimur ad cognitionem illius boni, quod nobis affertur a virtutibus, aufertur a vitiis.

CAPUT VI.

De virtutum origine ex lege naturæ.

HOminem namque summus opifex ita concinnavit, ut sicuti palatus dulcedine, oculus pulchritudine capitur, ita & animus lætetur utendis, obeundisque virtutibus, utpote nostræ cognatis, convenientibusque naturæ, secumque adducentibus perennem, incorruptamque voluptatem. Quam illecebram rebus omnibus ad vitam, atque ad honestatem necessariis providentia divina perfudit. Nec vitia unquam hærerent animis, nisi mens virtutum specie falleretur, aut extenuatis ejus

(*) Elegans est hæc Philosophia Auctoris de duplici lege naturæ, & admodum conveniens definitionibus juris naturæ & gentium, in Jure Civili traditis. Solent eas multi despicere, imo albis deridere dentibus, sed hi vel minus eas intelligunt, vel nimio ducuntur cavillandi studio. Novissime his juris civilis definitionibus suppetias quoque tulit Illustris Præses Cornelius van Bynkershoek *in Obs. L. V. c.* 1.

(**) Jure Gravinam reprehendere videtur Auctor *considerationum*, quod summum hominis bonum in tranquillitate animi, tranquillitatem autem animi in cognitione rerum & scientia collocet. Tranquillitatem quidem animi etiam veteres sectabantur, inprimis Epicurei, etsi Varro apud Augustinum *de civit. Dei. Lib. XIX. c.* 1. referat, ducentas & octoginta octo diversas veterum Philosophorum de summo bono fuisse sententias. Sed si ad hoc extremum bonum, tanquam ad communem finem, appetitiones hominum omnium ducuntur, præstiterit, in nosmetipsos altius descendere, quam opiniones aliorum sollicite exquirere. Appetit igitur natura homo voluptatem, refugit molestiam, sed animi tranquillitas non ideo voluptate affluit, quia caret dolore & molestia. Neque solam animi tranquillitatem, sed æterna gaudia, æternam voluptatem piis in vita post mortem beata Deus spondet. Fallimur autem quotidie umbra voluptatis, amplectentes res vanas, fluxas & caducas, nisi unionem cum Deo summam felicitatem nostram esse opinemur. Hæc voluptatis inexaustus fons, hæc scaturigo gaudii veri & perennis, hoc germen plenum spei stabilis & inconcussæ: quod & ex paganis Pythagorei & Platonici statuebant, quibus summum bonum erat ὁμοίωσις τῷ Θεῷ, Voluptate autem appetitiones nostræ satiantur, quæ manant ex voluntate, non ex intellectu, unde est, quod summum bonum consistere nequit in cognitione solius veri, in qua Pythagoras apud Stobæum *Tom. XI.* τὴν ὁμοίωσιν τῷ Θεῷ quærebat.

ejus viribus, corporis traheretur sensibus, qui hauriunt etiam e vitiis voluptatem: quam refundentes in mentem, in oblivionem boni præstantioris, violenter eam adducunt. Voluptates enim a virtutibus ortæ juvant hominis naturam; lædunt vero venientes a vitiis: quoniam componunt, ac temperant virtutes animum, pariuntque, sedatis affectionibus, omni expertem ægritudine tranquillitatem. At vitia distrahendo, ac violenter exagitando excitant e media corporis voluptate perturbationem. Virtus enim non egreditur naturæ fines; vitia vero exundantia exterius ad animum attrahunt morbos, nempe rerum extra se positarum cupiditates, quæ progrediuntur in immensum. Atqui natura certam nobis præfinivit mensuram voluptatum: cui si quid insuper accesserit, non delectatio, sed pondus animo accedet. Modus autem voluptatis nobis a natura definitus vulgaribus expletur, atque parabilibus, quibus cupiditas naturalis, & motus corporis facile sedatur: iisdemque satiaretur, sibique ipsi placaretur etiam animus, nisi opinione majoris boni, stultaque admiratione rerum superfluarum, procul a naturalis necessitatis finibus, in cœcum rerum inanium pelagus auferretur.

CAPUT VII.

De Morbis naturæ rationalis, sive de vitiis.

HInc incensus homo divitiarum, atque deliciarum amore, assiduo sensu laborat egestatis: quia præsentia nihil reputat, sed absentia, quæ sunt infinita: ut ea qui appetierit; pauperie quoque infinita prematur: ambitione vero flagrans, ut imperet aliis, adimit sibi nativam libertatem, tum quia cogitur parere omnibus, quorum suffragia captat, antequam imperii potiatur; tum quia potitus cogitur eos assidue formidare, quibus est ipse formidini: ut vulgaris animus, prospera mutatione fortunæ, non finem, sed novitatem inveniat miseriarum. Quibus nemo se ultro committeret, si civilem ingrediens vitam, animadverteret modum, & fines, quos ultra citraque nescit consistere voluptas corporis, animique tranquillitas. Eos autem fines pandit sola scientia, quæ, utpote socia rationis, mater est etiam virtutum: quia sola scientia ostendit humanam naturam certis capacem esse finitisque voluptatibus, quas ubi cupiditate transilierimus, in infinitatem delabimur desideriorum: ut quo ulterius appetendo pergimus; eo longius aberremus ab ea meta, ubi natura voluptatem corporis, & animi tranquillitatem hominibus condidit. Qua de conditione oritur temperantia, quæ appetitiones extinguit inanes; & justitia, quæ nos abstinet ab alienis; & fortitudo, quæ persuasione veri boni vanos adimit metus; ac denique prudentia caput virtutum aliarum, qua retrahimur ad naturæ fines, ibique perpetuo continemur. Unde virtutes per scientiam adipiscentes, & perturbationes immoderatarum effugientes cupiditatum, sola emendatione mentis ad verticem felicitatis evadimus, quo vulgus, aut volvendo assidue saxum per ambitionem, & honorem, aut fugitivas aquas captando per opulentiam, & avaritiam; aut pascendis jecore suo vulturibus per amores & libidines tota vita misere, ac frustra contendit.

CAPUT VIII.

De Vita Beata Sapientis.

QUid autem eo beatius homine, qui contra calumnias benefactorum conscientia munitur; qui animi securitate adversa contemnit; qui frugalitate dimicat adversus fortunam; cujus vires nunquam pervenerint, quo naturæ benignitas locavit necessaria vitæ, quibus purgati pectoris tranquillitas continetur? Quid lætius illo, qui cognitione præteritorum futuris occurrit, præsentia moderatur; quique redactis in potestatem suam cupidinibus pervolat ubique liber ab imperiis potentiorum; quorum in servitutem nostra nos cupiditas tradit: quæ ut honoribus, opibus, & deliciis potiatur, nos mancipat arbitris, atque largitoribus illorum? Cum igitur omnibus expensis nihil deprehendamus nostræ magis convenire naturæ, quam virtutes: certe nusquam verius jus naturale hominis, quam in ipsa honestate posuerimus, quæ soboles est rationis: quæque suis præceptis non solum præstantiorem hominis naturam, nempe animum tuetur; sed etiam corpus, cui honesta vivendi norma plurimum confert. Eademque

que honeſtas philoſophorum fuit voluntaria, & ingenua religio: qua veluti anſa non paucos eorum Apoſtoli ad Chriſtianam adduxere legem, ad quam antea mores, & mentes philoſophia compoſuerat. Qui enim propter caducam felicitatem virtutes colunt naturales, longe procliviores profecto fuerint ad divinas, unde perennis fluit & nunquam interitura felicitas.

CAPUT IX.

De Juribus humanæ rationis.

IGitur quiſque noſtrum jure naturæ propriæ rationi ſubjicitur: jure naturæ paremus virtutibus, tanquam creatis a ratione magiſtratibus, ut jus dicerent actionibus noſtris, atque affectionibus, & ſenſibus præeſſent humanis. Enimvero e ſenſuum variis perceptionibus, varias homo ſuſcipit affectiones, varios appetitus, varias voluntates, adeo ſæpe inter ſe diſcordes, ut in populo illo affectionum crebræ ſeditiones oriantur, videanturque uno tempore intra eundem hominem plures animi oberrare, niſi motus inter ſe diſſidentes revocentur ad rationem, cujus conſtans eſt firmumque conſilium, cum eadem ſemper boni ſpecie teneatur. Unde ſola ratio peculiarem ſervat cujuſque naturam; ſola ratio ſemper hominem præſtat eundem. Senſus vero non ſolum hominem diſtrahunt in plures, verum ipſam etiam evertunt humanitatem. An enim eum ducamus hominem, qui ſenſibus perfungedis extra ſe ſemper occupatus omnino ſui vivit ignarus? An manere hominem cenſeamus eundem, qui ſemet ſingulis momentis amittit perenni mutatione mentis, aſſiduaque renovatione voluntatis? Unde qui a virtutibus deſciverit, earumque juriſdictionis ſubtraxerit affectiones, & imperium ſui ab ratione tranſtulerit ad ſenſus, perduellis eſt atque hoſtis humanæ naturæ, cui legitimum rectorem, juſtoſque magiſtratus ademit; cujuſque compoſitum tranquillumque ſtatum in tumultuoſum vertit atque turbulentum. Sicuti autem ratio redigit in concordiam affectiones; ita etiam & plures homines inter ſe diſcrepantes placat, atque componit, inducitque caritatem cœleſte ſimul ac civile vinculum.

CAPUT X.

De Origine Societatis Humanæ.

ATque initio quidem animos per mutuum amorem communicat ipſa natura commiſſione corporum, quæ per conjugium diverſorum evadit conjunctio animorum, atque naturale initium humanæ ſocietatis. Commiſſis enim quodammodo ſimul cum corpore mentibus, membrorum & ſenſuum ſimilitudo, generationis ope, tranſmittitur ad prolem, quæ imbibit educatione mores parentum. Unde quia ratio eadem ex unius viri mente ad mulierem, & ad ſobolem imitatione permanat; ea communicatione familiaris conflatur atque domeſtica ſocietas, in qua, naturalis occupationis jure, patriſfamilias naturale ac familiare fundatur imperium. Vir enim, utpote corpore, ac ratione potentior, occupat fœminam, jure utriuſque naturæ, mentis nimirum, & corporis: multoque juſtius occupat fœtum, qui ſua ipſius portio eſt, & maternorum ab ſe occupatorum viſcerum: ut ipſa natura filios tradat in patris poteſtatem; falſoque docuerit Obeſius, eos in matris naturali jure, non in patris naſci poteſtate: utpote cum concipiendo prima eos occuparit. Illud enim homo acutus minime cogitavit, (*) fœminam ipſam jam fuiſſe jure naturæ ante occupatam præſtantia corporis mentiſque virilis: ut quidquid occupatæ cohæret, eodem jure in poteſtatem deducatur occupantis. Præterea cum vir fœminam conſilio præſtet, ætas autem infirma conſilio egeat alieno; ſequitur, ut proles ſubjicienda ſit conſilio præſtantiori, nempe virili; quod libro tertio diſtinctius explicabimus. Occupatio autem primæva eſt, ac naturalis adquiſitio, qua dominium nobis aſſeruimus prædiorum, aliarumque comprehenſibilium, & finitarum rerum, quæ communia cum eſſent, poſtea pro-

(*) Imo, ſi id cogitaſſet, non minus a ſcopo abberraſſet, quam cum matri ſoli poteſtatem in liberos tribueret. Neque enim ad occupationem matris marito ſufficit ſola præſtantia corporis mentiſque virilis, neque ſola mater dici poteſt fœtum occupaſſe, qui ſine accedente mariti opera non concipitur. Sed ſunt hæc dulcia & Obeſii & Gravinæ ſomnia, gratique utrique errores, quibus neuter, ſi ſupereſſet vel liberari dignaret ur.

propria occupantium evaserunt, quaque utilitatem quotidie capimus incomprehensibilium, & infinitarum; quæ cum neque divisionem recipiant, neque mensuram; perpetuo communia omnibus permanserunt, nec propria fiunt singulorum, nisi quoad corpore adprehenduntur: qualia sunt hæc, aer, aqua profluens, mare, ac propter maris usum ad humana commercia omnibus necessarium, litora, sine quibus mare clauderetur: quia nemo se in altum capesseret, nisi ad litora tutum receptum a ventis, atque tempestatibus haberet.

CAPUT XI.

De Jure Gentium, & Origine Commerciorum.

HActenus autem in jure, imperioque naturæ versamur, quæ mutuo desiderio conjugia conciliavit, & imbecilliorem sexum validiori subjecit, & matrem cum liberis continet sub imperio parentis. Ideoque recte conjugiorum ratio, & liberorum educatio a Jurisconsultis ad primævum jus naturæ relata invenitur, & ad imperium familiare: quod aliud certe non est, nisi recta parentis ratio cum muliere, ac liberis communicata. Nam ratio illa, quæ non uni familiæ, sed pluribus regendis est instituta, cumque pluribus gentibus communicata, peculiari vocabulo jus gentium appellatur; cujus nunc ortum atque progressionem detegemus. Igitur naturali jure quot familiæ, totidem existunt imperia; singulæ autem familiæ initio seorsum in agris ab se occupatis habitabant; regionibus inter se, locisque disjunctæ, ac dissipatæ; quales Theseus invenit Athenienses, quos ille primus ex agris coegit in civitatem. Sed quoniam non omnes rebus omnibus regiones abundant; sæpeque quod regio una dat, altera negat; opus fuit mortalibus permutare bona sua: ut quod uni supererat, alteri vicissim, cui deerat, adderetur; qua communicatione mutua commodorum egestas omnium explebatur, & regionum exæquabatur disparitas.

CAPUT XII.

De Permutatione Contractuum Omnium Elemento.

HInc omnium contractuum antiquissima permutatio, quæ in venditionis nomen apud veteres transibat, si qua gens unica merce, quæ ibi communior esset, alibi rarior, merces alias ab exteris repararet, quod fortasse meditabantur Sabiniani, & Cassiani, cum docuerunt, venditionem etiam esse sine nummis. (*a*) Alioquin falso (*) venditio a Jurisconsultis referretur ad jus gentium, quorum vetustiores, utpote rudes, nondum norant nummorum usum: quapropter necesse habuerunt, mercem aliquam in commune aliarum precium vertere; ut non mirum, si vendere, ac permutare promiscue acceptum apud Homerum, aliosque veterum inveniamus. Hinc illud Odys. (*b*) quo Sabiniani adversus Proculianos contendebant, *τὴν ποτὲ Λαέρτης πρίατο κτεάτεσσιν ἑοῖσιν*. *Quam* (ancillam) *Laertes emerat possessionibus suis*. Qua sane animadversione nostra facile vetus hæc atque vehemens Sabinianorum, & Proculianorum dissensio dirimetur. Neque enim permutationem quamlibet pro venditione habuerim, neque contenderim, nunquam venditionem sine pretio constitisse; sed potius existimarim, aut initio commerciorum communem aliquam alicujus populi mercem, pro pretio rerum aliarum esse constitutam; aut ubi usus posceret, inter certos homines ita sæpe convenisse, ut pro mutua utilitate modo una, modo alia species in aliarum pretium cederet: inter quos cum unus distrahendæ rei suæ; alius ejusdem comparandæ animum haberet: ille venditoris loco erat, iste vero emtoris; itaque sine nummis facile venditio a permutatione distinguebatur, quam, arbitror, mentem fuisse Sabinianorum: contra quos tamen, Imperatorum auctori-

(*a*) *L. 1 ff. de contrah. emt. l. 1. C. de rer. permut. l. precii C. de rescind. vendit.*

(*) Quin, etiamsi non unica sit, modo iis, quorum res emimus, gratior sit, quam id, quod præstant, & pro re fungibili haberi queat. Sic enim pecuniam numeratam proxime imitabitur. Quod *in l. 1. §. 1. D. de contrah. empt.* Sabini familia etiam in toga pro tunica data obtinere existimabat, & ferri potest, si plures togas inter se similes emtor habeat, quæ pecuniæ vice fungi possint; cum contra permutatio dicenda sit, si singulæ vicissim species præbeantur, veluti si qui unam togam habet, eam det alteri pro tunica, quam is solam habebat. Conf. Branch. *Obs. cap. XI.*

(*b*) *Lib. I. circa finem.*

ctoritate, Proculianorum sententia vicit. Hinc Romani, qui re pecuaria erant abundantiores, pretii loco, pecudes tradebant venditoribus; ideoque patrimonium peculii nomine continetur: postea rudi ære appenso uti cœperunt: donec a Græcis nummos percutere, atque in publico signo pretii auctoritatem & notam, communemque rerum æstimationem ponere didicerunt. Pecuniarum enim nota significat pondus earum, ut contrahentes ponderandi onere liberentur per impressam in nummo publicam fidem. Argentum vero & aurum, propterea quod essent ad usum expeditiora, inventa fuerunt pro communi materia permutationis. Est enim nummus commune permutationis elementum, communisque terminus, ad quam omnis permutatio trahitur. Nam ubi res cum rebus aliis permutata devenit ad pecuniam, ibi omnis continuo commutatio consistit. Nec modo antiquissima, sed & mater & semen permutatio est contractuum fere universorum. Nam præter permutationem rei cum re, quæ peculiari permutationis nomine venit, in aliis itidem contractibus fere omnibus sive nominatis, sive innominatis, permutatio continetur. Etenim in reliquis innominatis, vel opera cum opera, vel opera cum re, vel res cum opera permutatur: qualia sunt pacta illa *facio, ut facias: facio, ut des: do, ut facias*. In contractibus autem nominatis vel permutatur pecunia cum re, unde venditio, vel pecunia cum pecunia, unde græco vocabulo collybus, vulgo cambium, vel quantitas cum ejusdem generis quantitate, unde mutuum; (*) vel usus rei cum pecunia, & mercede, unde locatio; vel usus rei cum gratia utentis, unde commodatum; vel ipsa res, aut cum gratia tantum, aut cum præcedentibus meritis accipientis, unde donatio, sive gratuita, sive remuneratoria: ut contractus fere omnes facile ad unam permutationem revocentur: quia commercia inter homines peperit, vel inopia rerum, quarum erat apud alios copia; vel egestas operis alieni: unde rerum, & operum diversorum commutatione communibus necessitatibus fuit occurrendum. Frequentia vero commerciorum atque permutationum, sensim inter homines benevolentiam peperit, qua conciliati cœperunt propriam quisque cum aliena diligentia operaque, commune ad lucrum damnumve, mercium communicatione conjungere, unde societates negotiorum: quibus exercendis, ubi alterius fidei periculum fecissent, res aut socio, aut amico facile credebant in insidiarum rapinarumque periculo, unde depositum: aut eidem, si mors immineret, ita donabant, ut danti, si mortem effugeret, redderentur, unde donationes causa mortis: atque ad eorum exemplum testamenta; quæ si solvantur solemnitatibus juris civilis, & ad simplicitatem juris gentium redigantur, non alio distant a donationibus causa mortis: nisi quod hic insit spes aliqua vitæ; ibi vero tantum consideratio mortis intervenit; cum tamen iidem effectus utrinque procedant: ut & id etiam habeant commune, quod testamenta quoque recidant in permutationem; nam sicuti donando, ita testando rem cum superstitis gratia, ejusdemque manes erga nostros pietate commutamus. Vix enim ullam inter homines beneficientiam undique gratuitam invenerimus.

CAPUT XIII.

De Jure Pacis.

IGitur, progredientibus commerciis, plurimisque familiis in eadem jura coeuntibus, communemque commodorum, & incommodorum sibi ducentibus regulam, quæ sibi pariter mala defenderet, bona contribueret; unam omnes eandemque illa ex institutione conflatam suscepere mentem:

(*) Quod genus nemo permutationem dixerit, Finito enim contractu redditur similis quantitas, adeoque idem, non aliud, quam quod datum erat. Idem dicendum de omnibus contractibus unilateralibus, nisi, quæ sunt voluntatis, iis confundere velimus, quæ necessitatis habentur. Depositum enim jure civili quoque gratuitum est, etsi vice custodiæ mercedem præstari lex gratitudinis jubeat. Mutuo & deposito similia reliqua negotia, in quibus benignitas vertitur, veluti donatio, heredis institutio, legatum, fideicommissum, nisi quod in posterioribus reciproca præstatio defuncto ne quidem reddi potest, adeoque a permutatione longissime recedit, cum sine mutuis præstationibus permutatio non intelligatur. Annumeretur ergo & hoc, per nos licet, lusibus ingenii, quibus Auctor interdum in philosophando delectatur.

tem: quæ ſicuti certas ante familiares regebat ſeparatim; ita plures earum deinceps conjunctim adminiſtravit. Unde recte a Platone lex appellatur diſtributio mentis. Eaque mens\ratio eſt communis commodi, & norma univerſæ utilitatis, publicæque tutela ſalutis, commerciorum altrix, præſes atque cuſtos humanarum ſocietatum, quam juſtitiam appellamus. Cujus cognatam humanæ naturæ notitiam in ſublimioribus ingeniis ex ſe promicantem, in humilioribus exſuſcitarunt quotidiana exempla utilitatum, quas capiebant, qui ad ejus præcepta vitam inſtituerant. Quos mutua inter ſe pace gaudere, atque animorum conjunctione cavere inſidias, injuriaſque feliciter propulſare videbant. Quæ notitia quocunque incideret, oblata ſpe paris utilitatis, atque quietis, ad eandem vivendi rationem animos accendebat. Ita ut ſenſim juſtitia ex animis, vel ſua ſponte, vel aliorum imitatione coorta in univerſum genus manarit humanum. Unde quidquid non certis tantum familiis, certiſve ſocietatibus, ſed gentibus conveniret univerſis, jus gentium fuit appellatum: quo nimirum gentibus omnibus commodum utilitaſque procuditur. Cujus exordia juris ſibi adferebant Athenienſes, quos primos ferunt hanc ex animis notitiam exculpſiſſe, juſque gentium finitimis traditum dimiſiſſe ad mortales ceteros una cum rei agrariæ legibus; ut corporis, animique opes una omnibus regio procrearit. Hinc Lucretius:

Primæ frugiferos fœtus mortalibus ægris
Dididerunt quondam præclaro nomine Athenæ,
Et recreaverunt vitam, legeſque rogarunt.

Verum Ægyptii hanc ſibi contra vindicant laudem, & quovis pignore contendunt, Oſirim ſuum cum uxore Iſide terras peragrantem, agrorum cultum, & commune jus mortalibus aperuiſſe.

CAPUT XIV.

De Jure Belli.

At ſi qua gens communionem juris, & fœdus humanæ ſocietatis laceraret, ac frangeret: quieteque viventibus inſidiaretur; tum ea tanquam hoſtis humanitatis juſto bello a finitimus petebatur. Nam ſicuti domina humanæ naturæ mens affectiones jure ſuo coercet ab ſe diſcordes; ita & gentium ratio, cui noſtrum omnium regimen mens humana mandavit, merito armis coercuerit eos, qui ferinis moribus, aut nondum exutis, aut improbe repetitis communem hominum ſollicitant pacem, naturalemque ſtatum humanæ rationis evertunt. Atque ut horum furor non modo ad belli gerendi tempus; verum etiam impoſterum, ac ſi fieri queat, perpetuo comprimatur; invenit ratio ſervitutem, qua victi a victoribus multentur: ut victores caprorum vitæ propter propr[illegible] utilitatem facilius parcerent; victi vero ſi mortem effugerent, amiſſionem libertatis a bellis pertimeſcerent: itaque a mutuis injuriis temperarent; communiſque pax non mortis tantum, ſed etiam ignominioſæ vitæ formidine muniretur. Unde quamvis rationis lex, quæ mater eſt juris gentium, nihil magis abhorreat, quam violentiam, nihilque majori ſtudio promoveat, quam libertatem; tamen Juriſconſulti bella & ſervitutes ad jus gentium retulerunt; quia ſine hoc ſatellitio, nequit ratio contra feritatem ſtatum aliter tueri ſuum; nec licet ſine brevi temporis violentia pacem retinere diuturnam, aut perpetuam libertatem ſine paucorum ſervitute conſervare. Qua de ratione omnia belli, paciſque jura profluxerunt. Et quoniam omne bellum jure gentium temporarium eſt, perpetuæque pacis cauſa movetur; ab eodem jure deſcendit ſanctitas, immunitaſque Legatorum, quos nefas eſt verbo, aut re violare: cum ſint interpretes humanæ ſocietatis, & inſtrumenta pariundæ pacis, ad quam per eorum perſonam reditus patet: ut qui ſuis injuriis ea inſtrumenta diſſolverit, hoſtem ſe præbeat humanitatis; cum homines a naturali ſtatu rationis, qui pace coaleſcit, ad feritatem, quæ bellis exultat, quantum in ſe eſt, perpetuo traducat. Eadem de cauſa etiam in bello, ipſoque ardore pugnæ, cum ratio muta videtur, & exanimis: ne tamen omnis ad pacem via præcludatur, fœdera inter homines data utrinque, acceptaque fide ſervantur: certæque leges uti ſponſores, ac vades futuræ pacis, militum regunt iras, & micantibus gladiis præſunt: adeo ut nihil videatur

tur inhumanius voce illius; qui leges inter arma silere pronunciavit. Etenim ut ex ante probatis patet; in hominis animo ferinum, & rationabile secum assidue certant; ferinum vero natura oportet rationabili parere: Unde jus est homini ferinum, si rebellaverit, undecunque pellere sive ab animo suo, sive uxoris, sive liberorum, sive totius familiæ, sive universæ societatis; ubi plures familiæ in ejusdem juris communionem convenerunt.

CAPUT XV.

De Civili Potestate.

HInc pœnæ inventæ, & multæ, quæ militia domestica sunt, & arma pacis ad subigendam, ac perdomandam sui populi feritatem comparata. Cumque ille sit status naturalis hominis, qui ex rationis instituitur norma; status autem ferinus, utpote rationi contrarius, naturæ adversetur humanæ; certe nihil tam est hominis, quam producere quoad quisque potest rationabilem vitam, & non a sua tantum, sed ab aliena etiam societate avellere feritatem, (*) a qua mala, & pericula in populos imminent humaniores. Quamobrem recte instituta societas justam semper habet belli causam adversus ferinos alterius mores: ut sicuti feritatem populi sui capitalibus animadversionibus, quæ sunt bella domestica, perdomat; ita justis præliis, quæ armatæ sunt animadversiones, & armata judicia vindicet immanitatem finitimorum: (a) tum ut populo suo pacem pariat firmiorem, quod docet & Isocrates; tum ut strenuam navet operam rationi, cujus recte institutas societates, & ad muniendam eam, & ad propagandam oportet esse ministras: cum ab ipsa ratione, quæ naturæ dominatur humanæ, dominium acceperint barbarorum: qui sapientibus eodem jure subjiciuntur, quo subest feritas rationi, cui veluti medico ægrotum, salubre fuerit parere feritatem.

CAPUT XVI.

De Justitia Romanorum.

HInc Romanorum unice, atque undequaque justissimum fuit imperium, quippe fundatum in vertice rationis humanæ: hoc est in Atticis legibus ex uberiori Græcæ sapientiæ fonte manantibus: & propaganda humanitate in universum terrarum orbem utilissime dilatatum. Humanitatis enim hostes tantum Romani ducebant suos: unde, præter provocantes, non alios bello urgebant, quam fœdifragos, quibus victis, ut ait Sallustius, nihil eripiebant præter injuriæ licentiam; (b) nec servitute premebant, nisi qui rationis legibus repugnarent; & civili vitæ immanem vivendi ritum anteponerent. Græcos vero, cultosque alios populos propriis vivere sinebant legibus, nec servitium, sed armorum ab iis & consiliorum societatem sibi poscebant: ut imperio proferendo, viribus, & opibus eorum ad universalem juris gentium communionem, extensionemque rationabilis vitæ, atque ad humani generis emendationem uterentur. Ut qui pudori ducunt imperio paruisse Romanorum, asserant sibi ultro barbariem, (**) atque opinionem ab se deprecentur humanitatis.

CA-

(*) Sic nostro efferre visum est bellum Grotii punitivum, quod plerisque displicet, quia pœna inferiori a superiore infligitur; gentes autem inter se pares sunt. Videntur autem hi sola nominis ratione moveri, rem enim, credimus, non dedignabuntur si bellum hoc vocetur vindicativum. Ast sic quoque difficilis semper indagationis erit, sitne populus aggressor ferinus, nec ne?

(a) Grot. *de jure belli lib.* 3. *cap.* 15. *n.* 1. & *n.* 11. & 12.

(b) Grot. *lib.* 3. *cap.* 15. *n.* 11. & 12.

(**) De barbarie gentium reliquarum præter Romanam aliter Romani inde a vetustissimis temporibus, aliter ipsæ gentes sentiunt. Romanis & inter eos Gravinæ, aliquid dari potest, si ceteros contemnant, primum quia is mos est omnium gentium, despicere reliquas, tum, quia Romani moribus utique politissimis, virtutibusque, quibus humanitas dignoscitur, præstare se reliquis credebant. Sed hæc barbaries gentium vicinarum Romanis jus nullum tribuere poterat eas subiiciendi, qui ipsi indignissime tulissent, si ab Ægyptiis, Hebræis, & Græcis, morum nomine lacessiti fuissent, & Græcos, ante se morum nitore florentes subegerant. Nam

Græcia capta ferum victorem cepit, & artes
Intulit agresti Latio.

CAPUT XVII.

De Jure Sapientis in ceteros.

QUamobrem ſapientes, qui ſuam, & aliorum norunt pacare feritatem, a qua rationem præ ceteris illi habent expeditam, ſuo ſibi conſilio regendos ſuſceperunt eos, qui animum quodammodo in poteſtate non tenent, quique magis alienarum opum, quam propriæ tranquillitatis deſiderio capiuntur, & a cupiditatibus & voluptatibus, quibus indulgent, ſuo, & aliorum detrimento in maxima pericula conjiciuntur. Quoniam igitur uſu compertum fuit, & ratione prævisum, homines, ſi quiſque ſibi quod cupiebat, auferrent, mutuis cædibus interituros: propterea ſapientia, ſive adulta ratio ſua cuique rerum portione tributa, eos contraxit in civitatem, adegitque ad mutuam commodorum, & incommodorum participationem, exemplo privatarum ſocietatum: nihil eſt enim aliud civitas, quam publica multorum ad communem utilitatem, ac vitæ bonorumque tutamen inſtituta ſocietas, quæ perpetuis publicarum pactionum vinculis, nempe legibus continetur. Quibus firmandis, atque conſtituendis ſuam quiſque voluntatem contribuunt, propriaſque in medium conferunt pro communi ſecuritate vires. Atque his e voluntatibus & viribus in unum confluentibus, publica voluntas conflatur, ſummaque poteſtas: quarum altera dicta lex eſt, ſive communis ratio, vel civilis ſapientia, & publica philoſophia: altera imperium, ſive vis, & poteſtas univerſorum: eaque non ſapientibus, ſua quibus ratio lex eſt, & imperium, ſed iis ſunt poſita coercendis, ad quorum animos componendos ratio non valet: ut quæ perturbatio propria ratione non reprimitur, poteſtate, & ratione publica, & alia majori perturbatione, mortis nimirum, pœnarumque metu, compeſcatur. Etenim ad importunos morbos medicinam adhibemus ſæpe triſtiorem, & ubi vulnus fomentis non levatur, ferrum tandem, & ignem admovemus. (*)

CAPUT XVIII.

De Origine Imperii, & Juriſdictionis.

HInc ex placida, & inermi, armata prodiit & imperioſa ſapientia: cujus vi libertas noſtra minime præciditur; quoniam eo poteſtas extitit e confuſis omnium viribus: & lex univerſorum complexa voluntates, rationem ſingulorum & poteſtatem in ſe conditas perpetuo conſervat. Unde qui lege involvitur non aliena vi, ſed ſua voluntate, ſuaque imperii portione gubernatur. Quocirca omnium intereſt vigere leges, utpote radices publicæ ſalutis, qua unuſquiſque intelligit contineri ſuam. Ubi enim homines convenerunt in civitatem, portio fit ſuæ quiſque reipublicæ, cujus commodum privatorum criminibus reſciſſum, eorundem eſt pœna ſarciendum: ut exemplo alieni ſupplicii a publica ſalute, quæ ſingulos tuetur, novorum criminum pericula propulſentur. Ideo conditis legibus, & imperio conſtituto, rei adminiſtrandæ ratio quærenda fuit: unde publica poteſtas, vel in multitudine conſtitit, vel ad optimates aſcendit, vel conſedit in principe, vel tributis communi conſenſu partibus per ſingulos ordines permeavit. Quæ poteſtas ad communem utilitatem publica voluntate inſtituta, ſi publicæ ſalutis detrimento, & ſingulorum injuria, vel ad unius, vel ad paucorum utilitatem detorqueatur, ipſo jure ad primævum revolvitur ſtatum. Abeſt enim a tyrannide conſenſus univerſorum, ſine quo nullum ratum eſt, & juſtum imperium. Unde quod commodo civium fieri poſſit, licebit ſane rempublicam a prædone

---

(*) Militabat Auctor *ſupra c.* 8. in caſtris Zenonis, de ſapientis vita differens beata, ſapientemque omnia recte facere contendebat, etiam cum lenticulam condit, Hic ſub ſignis merere maluit Ariſtotelis, qui ſtultos ſervos, ſapientes Dominos appellare ſolebat. Ex hac enim ſervitute ducit jus ſapientis in ceteros. Sed, ut fieri poteſt, & fieri convenit, ut ſapienti deferatur imperium, ſic ſæpe id uſu deſtituitur, vel, quia non conſtat, quis ſit omnium ſapientiſſimus, vel, quod magis credo, quia pactis civium imperia tribuuntur, non corporis aut animi præſtantia, & in Regnis ſucceſſivis is omnium ſapientiſſimus eſſe creditur, qui omnium optime inſtitutus ſit, quales ſunt Principes juventutis, in Regnis contra electivis is omnium cenſeatur ſapientiſſimus, quem plurium probaverint ſuffragia.

done repetere: ne cunctorum opes, & salus, paucorum aut unius cupiditatibus, vel libidinibus devoveatur. Etenim res est sacro sancta libertas, & divini juris: quippe humanæ a Deo implicata naturæ: ut eam tentare scelus sit, impium circumvenire, occupare nefarium. Et contra, publicæ utilitatis causa, jus est principibus, atque potentioribus legum vim armis & auctoritate restituere, si justam libertatem effusiori licentia multitudo corruperit.

CAPUT XIX.

De conversione rerum.

Etenim utcunque ab initio reipublicæ status optime fundetur; propter humani tamen animi volubilitatem, procedentibus temporibus, vertitur; ut aut pereundum ei sit, aut sorte, vel consilio alieno ad integritatem pristinam revertendum. Civilia etenim exemta non sunt a conditione rerum naturalium; quæ secum una res creatas alias perpetua vicissitudine volvunt: ita ut in earum conversione, velut in tabula volvendarum ætatum, motuum etiam civilium rationem intueamur: cum illa vi divina, quæ ubique penetrat, totum & partes versentur in orbem, ac motu obeunte circumferantur: ex quo alia intereunt, alia nascuntur, integra semper manente natura: cui nihil perit suarum dissolutione partium, neque novi quidquam novarum ortu rerum accedit: quia res, vel a primordiis ab initio in natura conditis, vel e ruderibus rerum antea dissolutarum oriuntur. Unde motus circumfluens, & rerum immensitatem, orbesque minores, divina certaque lege versans postquam circuitione sua species extulerit, & excitarit innumeras orbesque suos absolverit: remeans tandem eodem similes reducit vultus, omnemque quodammodo replicat rerum seriem atque convertit. Hinc novæ intercidunt formæ, ac veterum imagines reviviscunt: fluunt enim, & refluunt omnia, quoad finis appetat rebus initio a Deo optimo maximo constitutus. Qui autem civilia cum naturalibus composuerit, sentiet, omnia iisdem ire gradibus: etenim hominum animi rebus implicantur externis: & humanæ affectionibus, quibus civilia negotia involvuntur, nunquam conquiescunt: sed modo adversis contractæ, modo inflatæ secundis, & jactatæ frequenter incertis, res sibi subjectas pari secum agitatione ac motu perpetuo versant.

CAPUT XX.

De motibus civilibus.

Animus nimirum humanus cupiditate, ac fuga tanquam calcaribus, & frenis impellitur, & coercetur. Cupiditatem spes comitatur, fugam antevenit metus; ut unde animus metu non reflectitur, eo spe, atque cupiditate vehatur, si quid ibi sit appetendorum. Porro cupiditas imminet ante partis, quoad certo jure caremus, aut recentem egestatis memoriam conservamus; at cum ea nobis confirmavimus, aut egestatis memoriam deposuimus; confestim nostra negligimus, & appetere incipimus aliena. Hinc jacentes in malis, eorum depulsionem in bonis ponimus; ubi e malis emerserimus, continuo majoris boni desiderio torquemur. Quo motu civilia, & humana omnia circumferuntur. Qui enim legibus, & hominibus parent, dum externarum injuriarum, aut recentium seditionum recordantur: nihil ducunt quiete ac securitate illa beatius: & qui recens est a privato princeps, sat habet opibus & honoribus anteire ceteris. Hinc homines vel pestibns, diluviis, incendiisque superstites, vel dissipati fuga, vel seditione, ac fame jactati, si a fortiori, & prudentiori cogantur in civitatem, tranquillo statu fruuntur & æquabili jure; quoniam cupiditas rerum novarum a recenti memoria malorum excluditur. At proles principis illius, nescia periculorum, erigit animum altius, incipitque spectare potentiam opulentiamque majorem, conversaque ad injurias & rapinas amittit populi voluntatem, violentiaque sua multitudinem adeo exulcerat, ut primores civitatis nacti occasionem publici odii, adnitentibus ceteris, gubernacula civitatis arripiant. Et dum populus favet iis quorum opera libertatem repetiit, imperium a tyrannide devolvitur ad optimates. Quorum filii fastidio quodam rerum secundarum, longaque dominatione tumescentes, omniaque sibi attrahentes, contemnunt populum, & dum inopes a divitibus, imbecilles a validioribus,

ac ſimplices ab aſtutioribus premuntur, fit regimen paucorum, quod fuerat optimatum. Unde multitudo præſentibus injuriis exaſperata, & memoria dominationis illius, qui ante optimates regebat, exterrita, regimen ſibi præ ſe ſumit, communique omnium conſilio res moderatur. Defluente vero memoria malorum, & ſublatis e vita prudentioribus illis & ſenioribus, poſteri periculorum ignari, ſpreta juris æqualitate, inter ſe de potentia, honoribuſque contendunt, ſuffragia multitudinis largitionibus doniſque captantes, atque ab avita modeſtia, & ſobrietate ad compotationes, epulaſque traducentes plebem, quæ gulæ, laſciviæque dedita ſuffragium gratiamque ſuam a meritis transfert ad opes. At cum potentiores illi ſatiandæ plebi ſua patrimonia exhauſerint: poſtremo cum univerſa factione ſua convertuntur ad prædam: unde factionibus, & ſeditionibus reſpublica laceratur: ut alicui ex principibus factionum ſit occumbendum: ex quibus qui ſuperaverit, remotis impedimentis, occupat omnia. Itaque reſpublica, quæ ab uno venerat ad plures, a pluribus denique refertur ad unum, quas viciſſitudines initio libri tertii diſtinctius explicabimus, idque evenit propter ſatietatem præſentium, & abſentium cupiditatem: ac propter oblivionem malorum veterum, atque ignorationem imminentium periculorum. Hinc ſenſim ſtatus quilibet civitatis inclinat; ac ſemper in deterius ruit: unde Horatius:

Ætas parentum pejor avis tulit
Nos nequiores, mox daturos
Progeniem vitioſiorem.

Quamvis enim arceatur vis externa, tamen ut ferrum rubigine, lignum blattis, & tineis exeditur: ita reſpublicæ inteſtinis malorum ſeminibus & cognatis vitiis denique ſubruuntur. Fundatæ ſunt enim in moribus hominum, qui vitium ab origine ſua contraxerunt: ut non mirum, ſi opus quodlibet humanum concipiat morbum auctoris ſui: quod agnoviſſe videntur Perſarum primores apud Herodotum, (*a*) cum de abolenda monarchia conſuirarent, ajunt enim *ἐγγίνεται μὲν γὰρ ἡ (ἀνθρώπῳ ὕβρις ὑπὸ τῶν παρεόντων ἀγαθῶν, φθόνος δὲ ἀρχῆθεν ἐνεμφύεται ἀνθρώπῳ.*

CAPUT XXI.

De variarum regionum legibus, & earum origine.

SUprema vero poteſtas, ſive in optimatibus, ſive in principe, ſive pro ſua cujuſque portione conſiſtat in omnibus, explicatus per magiſtratus, & judices, adhibitis in conſilium Juriſconſultis, qui ſunt legum voces, & juris cuſtodes, atque juſtitiæ ſacerdotes. Hanc autem univerſam rationem publicæ tranquillitatis prudentiſſimi legumlatores, ut populorum natura ferebat, formarunt, atque flexerunt, & ad ſuos cujuſque regionis, & temporis mores derivarunt. Hinc quamvis unam omnibus honeſtatis informationem natura dediſſet; vultu tamen ac ſpecie minime apud omnes exprimitur eadem ac diverſæ populorum, & diſcrepantes (*) ſunt inter ſe leges; quoniam non iiſdem ex fontibus ſuam omnes dicunt utilitatem: cumque unum ſit opus univerſorum, ſingularum tamen urbium regimen pro temporum & morum varietate diſtinguitur. Sane Judæis, quem ſibi populum Deus olim habuit eximium, lex divinis promta fuit oraculis, eorumque regimen ipſius divinitatis voce conſtitutum: unde recte Joſephus Judæorum rempublicam *Θεοκρατίαν*, ſive divinum regimen appellavit. Aliarum gentium, & Romanorum leges, ad quas deſcendemus, ex humano profluxere conſilio. Omnium autem principem leges dediſſe ferunt (*b*) Cererem in majorum Deorum numerum, quos Cabiros vocabant, ab Ægyptiis relatam: quorum ſimulacra Deorum nemini, niſi ſacerdotibus, adeunda, Cambyſes poſt longam ejus ſuperſtitionis deriſio-

(*a*) *Lib.* 3. *cap.* 220.

(*) Plane, ut & pondera & menſuræ in omnibus fere civitatibus diſcrepant, etſi utroque ubivis genere fraudibus occurratur. Complures Judæorum leges per inſtituta Ægyptiorum, a quibus ſua Græci mutuati ſunt, in urbem Romam manarunt, unde nata occaſio collationis legis Romanæ & Hebraicæ. Conf. Celeb. Fabricius *Bibliographia antiquaria* c. 15.

(*b*) Plin. *hiſt. lib.* 7. *c.* 56.

risionem incendit. (*a*) Ea sacra Erichteus Ægyptius, Athenas, ubi magna erat rei frumentariæ penuria, comparato frumento transtulit; (*b*) eoque beneficio meruit, ut regnum ei deferretur, ac in Eleusi sacrum Cereri solemne institueretur. Sunt, qui legum institutionem tribuant Onomacrito, de quo hæc ab Aristotele traduntur: (*c*) Πȣρᾶνται δὲ καί τίνες καί συνάγειν ὡς Ονομακρίτȣ μὲν γενομένȣ πρώτȣ δεινου περὶ νομοδεσίαν. Alii primas leges docunt a Rhadamanto (*d*) Lyciæ rege, hoc nomen adepto, quod apud Rhodum ab Illiensibus fuerit institutus: iisque ob insigne studium justitiæ, quo in vita tenebatur, fingitur apud inferos mortuorum culpas æstimare. Persis Zoroastrum leges tradidisse complures existimarunt, ac eum esse censuerunt antiquissimum. Cum autem de illius ætate summopere contenderetur, ac a Xanto Lydio sexcentum annos (*e*) a Zoroastro ad Xerxem, ab Hermodoro Platonico annorum quinque millia fluxisse a Zoroastro ad excidium Trojæ crederetur; duo ab aliquibus positi fuere Zoroastri, cum testimonia scriptorum frequentiora sint de illo Astronomiæ peritissimo, quem Persæ recentiores Hystaspis Darii regis patris æqualem faciunt: a quo Hystaspe Magorum doctrinam enatam esse, Darius filius in patris monumento inscribendum curavit. Ceterum Apulejus Zoroastrum constituit sub imperio Cambysis, cujus inter captivos Pythagoras, ut idem Apulejus tradit, doctores habuit Persarum Magos, ac præcipue Zoroastrum. Ægyptii ab utroque Mercurio leges acceperunt; ab eo scilicet, de quo (*f*) Cicero tradit, *Ægyptios non leges modo, sed & literas accepisse*, quem Theut appellabant, quemque posteriores rerum Ægyptiarum scriptores antiquissimum faciunt, (*g*) & ab eo quem Mœri regi successisse Marshamus ex Syncello colligit. Atque ille cum prioris Mercurii artes coluit, & confirmavit, librisque quadraginta duobus humana, divinaque omnia comprehendit; tum vel priores restituit leges, vel condidit novas. (*h*) Atque huic vulgo adsignatur commentitius, ac male sartus ille Pimander. Porro ante pastorum colluviem, quæ se in Ægyptum profudit, jus in tribus majoribus regionis illius urbibus reddebatur, Thebis scilicet, Memphi, & Heliopoli, quam a pastorum dominatione liberatam, Amosis, qui regum Ægyptiorum primus Heliopoli præfuit, legibus munivit, & tribunal constituit ex triginta judicibus, quorum denos civitatum singulæ dabant; de quibus unus ceteris, & auctoritate in consiliis & gratia apud regem, & dignitatis insignibus præcellebat: etenim e collo catena suspensam aurea gerebat veritatis imaginem gemmis ornatum, (*i*) cunctisque judicibus in consilio leges omnes octo descriptæ libris proponebantur. Horum leges, & instituta Pythagoras transtulit ad Crotoniatas. Hinc e magna Græcia, ubi divinæ ille locavit ac humanæ fundamenta sapientiæ, facta sunt civilis doctrinæ, jurisque divortia, legesque ab ejus discipulis ad finitimos populos traductæ fuerunt a Pythagorica schola: quorum celeberrimi sunt duo, Charondas, (quem plerique Thuriis leges tulisse volunt,) & Zaleucus, qui Locrorum regimen constituit, & ambo sanxerunt, ut qui leges proponerent novas capite plecterentur, nisi legibus suis universorum civium utilitati consulerent, ac Zaleuco non mortuo tantum, sed & vivo, atque videnti cives mactarunt victimas, & oraculi jussu divinos honores habuerunt; sicuti Scythæ Zamolxi eorum legislatori, Pythagoræ servo, qui dominum in Ægypti peregrinatione sequutus; quos inde abripuit ritus, & instituta transtulit ad suos. Tarentinis Architas leges condidit, Parmenides, & Zeno Eleatis. His consimiles legislatores prodierunt Eudoxus, a quo Gnidii, Andromadus Rheginus, a quo Chalcidenses: qui sunt in Thracia. Verum legumlatorum omnium celeberrimi, & prudentissimi fuere Phoronæus Inachi filius, Græcorum regum antiquissimus, a quo exuti feritate, & in urbem coacti, & legibus fuerunt instituti, atque educati: Minos, Lycurgus, & cum Dracone Solon. Minos,

 (Gnos-

(*a*) Herodot. *lib.* 3.
(*b*) Diod. Sicul. *lib.* 1.
(*c*) *Polit. lib.* 2. (*d*) Plin. *lib.* 7. *cap.* 56.
(*e*) Diog. Laert. *proœm.*

(*f*) *De nat. Deorum lib.* 3.
(*g*) Marsham. *sæcul.* 1.
(*h*) Clemens Alex. *Strom. lib.* 6.
(*i*) Diod. Sicul. *lib.* 1. *pag.* 48.

(Gnossium intelligo, non eum, qui Apolloniæ regnavit, ut ex Platone Strabo, & Valerius Max. colligunt,) nono quoque anno Jovis antrum subire solebat, unde prodiens decreta, & leges in eo secessu conditas Jovis nomine proponebat: unde Homero ἐννέωρος Διὸς μεγάλου ὀαριστής dicitur, & Platoni in Minoi: φοιτῶντι εἰς τὸ ἄντρον τοῦ Διός. Lycurgus in Cretam profectus Minois instituta cognovit, & eorum multa in suas transtulit leges, quas Lacedæmoniis promulgavit, ac ne suum ei numen deesset, eas Apollini adsignavit. Quas leges utpote non tam ad urbanitatem, quam ad militum ferociam institutas, Plato & Aristoteles agrestes censuerunt & asperas. Athenæ vero, qua ex urbe omnis fluxit humanitas, & morum atque sermonis elegantia, post ejectos reges, diuturnis jactatæ seditionibus nec dum firmis radicibus in populari statu constitutæ, ac præter paucas, quas tulerant reges, nondum certis legibus illigatæ acceperunt eas a Dracone; qui auctoritate magis quam legibus, suis civibus imperavit. Siquidem jus ab eo conditum propter nimiam severitatem, ad feritatem deflectebat, ac minime congruebat humanæ imbecillitati naturæ, quam ille voluisse videtur extinguere, cum vel minima crimina maximis exæquaret. Quas leges ipsa severitas relaxavit. Cum etenim vel leviter errantibus pœnam capitis minarentur, levibus autem erroribus vel sapientissimi sint obnoxii; nemo tuebatur id, quod omnibus erat æque formidandum: ideo per se concidit, quod neque populi, neque ullius magistratus auctoritate fulciebatur, Quippe malum Draco non tam ex magnitudine facinoris, quam ex vitiato peccantium animo æstimabat, ac ex omni vitio quodlibet maleficium, oblata facultate, putabat erupturum, quæ fuit ratio Stoicorum. Quærenti autem cuidam, cur omnibus delictis capitale supplicium statuisset, respondit: se delictorum vel minimum morte dignum judicare: ad maxima vero nullam pœnam invenire morte majorem: τὰ μὲν μικρὰ ἀδικήματα θανάτου ἄξια νομίζειν τοῖς δὲ μεγάλοις οὐκ ἔχειν μείζονα ζημίαν. Hinc & otium pœna obstrinxit exemplo forsan Ægyptiorum, a quibus Solonem hanc translulisse leges in suas, Herodotus tradit: nempe ut singuli suum vivendi genus apud magistratus profiterentur; cum legem Pollux *de otiosis* Draconi tribuat, qui ante Solonem leges tulit, ac a Solone otii tertio damnatum infamiæ puniri scribat. Certe Solon Areopago negotium dedit, ut viderent, quod quisque vivendi genus instituisset, & in eos, quos otiosos offendissent, animadverterent. Theophrastus vero τὸν τῆς ἀργίας νόμον *legem de otiosis* Pisistrato adsignat. Ceterum propter earum severitatem, Draconis leges natæ dicebantur a sanguine. Quas tandem, novis conditis legibus, abrogavit Solon, postquam ab Atheniensibus Archon non sorte, sed sponte fuit constitutus. Isque, cum rempublicam (*a*) accepisset intestino morbo laborantem, & adhuc veterum seditionum reliquiis periclitantem, relictis magistratibus penes divites, in quibus antea constiterant, censum civium egit, ordines descripsit, & pro tributa sibi a populo potestate magistratus, conciones, judicia, curias; numero, tempore, munereque distinxit: juraque cum privata, tum publica suis legibus definivit, & Senatum Areopagiticum gravissimum illum, & pervetustum constituit ex iis, qui annuum magistratum gesserant, atque novem Archontibus, qui antea summi judices erant, nihil reliquit, præter examen reorum. (*b*) Senatum præterea decretis ante comitia populi faciendis constituit e quatuor tribuum centenis, ut plebem ob remissum æs alienum ferocientem comprimeret. Utque Aristotelis testimonio concludam, *Solonem*, ait ille, *Senatum & magistratuum electionem pristinam minime sustulisse; sed omnibus judicandi potestate tributa, populi tenuisse voluntatem*. Itaque mistum regimen instituit, quod deinde conversum est ad popularem statum. Solon autem suas a Draconis legibus non re solum, sed vocabulo quoque discrevit: appellatæ namque sunt Draconis leges θεσμοὶ, sive sanctiones (*c*) vel, ut ab aliis exponitur, instituta; Solonis vero νόμοι sive leges. (*) Eandem rem-

(*a*) Plutarch. *in Solon.* (*b*) Suid. *verbo* ἄρχων
(*c*) Ælian. *var. hist, lib.* 8. *cap.* 10.
(*) Cererem & Mercurium, qui Ægyptios legibus imbuerant, in Deorum numerum retulerat superstitio pagana. A Rhadamanto jus derivatur talionis. Zoroaster legislator Persarum, de quo Thomas

rempublicam poſtea Piſiſtratidarum tyrannide diſſolutam, iis expulſis, & novis additis legibus, compoſuit Cliſthenes & ſecundum hunc leges aliæ conditæ ſunt Ariſtophane, Diocle, aliiſque rogantibus; aliæ a Demetrio Phaleræo, cum rerum potiretur Athenis. Primis autem legum Atticarum auctoribus adjicit Suidas Æſchylum & Thaletem. Ex Athenienſium autem legibus in magnam partem manavit jus Romanorum, in quo verſamur: quamvis non translatitio, ſed ſuo proprio, ac peculiari jure Urbs fuerit uſa ſub regibus, a quibus de ſacris, & de publico, privatoque jure latæ ſunt leges: nempe a Romulo, Numa, & Servio Tullio. Quorum primus naturæ jus extulit, ac educationis liberorum, matrimonii & parentum jura ſtabilivit; alter jus gentium expreſſit, ac de homicidiis, de bonæ fidei contractibus, de ſepultura leges aliquot promulgavit, præter ritus, & cæremonias, & ſacrorum religionem, quæ fere omnis ab ejus inſtitutione profluxit; poſtremus majorem (*) operam ad jus civile contulit; & de contractibus, ac delictis quinquaginta rogavit leges: (*a*) item, & de fœnore, de nexis, & de ære alieno. Quæ omnia in unum volumen contulit Sext. Papyr. unde jus Papyrianum, de quo librum conſcripſiſſe Granium Flaccum, auctor eſt Paullus juriſconſultus. (*b*) Quod jus exactis regibus exolevit. Imo lege Terentia fuiſſe abrogatum, Hotomannus (*c*) ex Pomponio ſcribit. Joſephus vero Scaliger (**) putat, leges regias minime fuiſſe ſublatas, ſed conjectas in tres priores XII. Tab. quam conjecturam auctoritate tuetur Livii. (*d*) *Fœdera*, inquit, *&* *leges* (*erant autem ex XII. Tabulæ & quædam regiæ leges*,) *conquiri*, *quæ comparerent*, *juſſerunt*. Hinc Caroli Sigonii judicium probo, qui L. Bruto trib. Celerum ferente, cenſet eas tantum ſublatas, quæ ad regiam dominationem ſtabiliendam pertinebant.

CAPUT XXII.

Fragmenta aliquot legum Regiarum, ſive Juris Papyriani.

SAne regias inter leges ab eruditis multa Romanæ diſciplinæ capita collocantur, quæ potius ad mores (***) pertinent, e regum exemplo ductos, eorumque auctoritate inſtitutos, quam ad leges: veluti rerum agendarum initium ex auſpiciis captum, diſcretio ſenatus a plebe, rejectio inanium fabularum, quæ de Diis vulgo ferebantur, & ſimilia per Balduinum in legum formam redacta, quæ merito prætermittenda cenſemus. Nam ex illis, quæ ad juriſprudentiam ſcitu neceſſaria fuerint, loco ſuo diſpoſuimus; quæ vero ex integro ſunt conficta, relatu indigna reputamus, non minus enim meo judicio profuerit excuſſiſſe falſa, (****) quam extuliſſe vera. Quarum igitur

mas Hyde *de rel. vet. Perſarum*, utique diverſus. Zoroaſtro Chaldæorum, cujus nomine ipſum Moſem deſignari putat Huetius *Demonſtr. Evang. L. II. c.* 4. De Lycurgo, Zaleuco, Charonda, Dracone & Solone uberrime egit Celeb. Otto *Præfat. T. III. Th. jur. p.* 8. *ſeqq.*

(*) Quæ diſtributio aliis diſplicet. Vide Celeb. Ottonis *Præf. T. III. p.* 14. ſed tolerari poteſt per ea, quæ ſupra diximus *ad l. I. c.* 31. Romulum autem & Numam & Servium legislatoribus Græcorum minime cedere, ſed contra in legibus ferendis prudentia eos vehementer ſuperare Dionyſius Halicarnaſſenſis auctor eſt, *l. II c.* 27. *&* 36.

(*a*) Dion. Halicarn. *lib.* 4.

(*b*) *L.* 144. *ff. de verb. ſignif.* (*c*) *Obſ. l.* 1. *c.* 1

(**) Ejus conjecturæ de legibus Regiis in tres priores tabulas rejectis repugnant Dioniſius *l. II. cap.* 28 ubi legem de jure occidendi liberos in quarta tabula locat, quod & Auctor ipſe refert *infra cap.* 25 A Regibus autem hoc jus patri datum eſſe, apparet ex *collatione legum Moſaicarum & Romanarum titul.* 4.

(*d*) *Lib.* 6. *cap.* 1.

(***) Mores tamen & leges Regias ſæpe promiſcue appellari, obſervant Pythreus *ad Collat. legum Moſaic. & Rom. tit. IV.* §. 8. Gerardus Noodt *L. I. Probabilium c.* 12. Otto *in Præf. T. III. Theſ. juris p* 15. & ipſe Noſter *infra cap.* 25.

(****) Recentioris enim commentum ſunt octodecim Romuli leges, quas exhibet Balduinus in *ſingulari opuſculo, edito cum commentario ejus ad Inſt. Lugd.* 1555. *f.* & dein ſeparatim *Baſileæ* 1557. 8. & quas ex columna ſe aurea in Capitolio Romano deſcripſiſſe jactabat. Fraudem vel ſola ſtili nitiditas refellit, quæ minime ſapit ruditatem ſeculi Romulei. Ab eodem autem Romulo ſanctitatem murorum repetunt, per *L. ult D de rerum diviſ.* Plut. *in Romulo p.* 30 Alias ejus leges recenſet Dionyſius Halicarnaſſenſis *L II. p.* 95. inter quas ea eſt de conventione mulieris in manum mariti, quæ ad Tiberii uſque tempus duravit. Tacitus, *Annal. L. IV. cap.* 6. & alia de jure vitæ & necis, patri in filium competente, ejuſdemque filium ter venundandi poteſtate. Legi de nuruum ſævitia in ſoceros ferociam raptarum Sabinarum occaſionem dediſſe, conjicit Merula *de legibus cap II* § 41 Numæ legibus addenda ea, qua cautum, ne quis vino rogum reſpergeret. Plinius *Hiſt. Nat XIV.* 12 cujus ratio, ut acute colligit Celeb. Heinneccius *Hiſt jur. p.* 9. hæc erat, ut cives vitam diligentius putarent.

tur legum regiarum, præter eas, quas in XII. Tab. contulimus, certiora vestigia supersunt, hæc sunt, quæ modo subjiciemus. Primum locum dabimus legi, quæ injurias filiorum erga parentes vindicat, quæque jubet, ut puer, qui parentem, aut nurus, quæ socerum verberasset, sacer sit, sive devoveatur Diis parentum, ut iis tanquam hostia mactari possit: cujus legis hæc sunt verba ex emendatione Scaligeri: (a)

Sei parentem puer verberit, ast oloe plorassit, (*) puer diveis parentum sacer esto.

Sei nurus sacra diveis parentum esto.

Sei) veteres scribebant pro *si* græca diphthongo, ut sit *i* pinguius.

Verberit) pro *verberet*, ut *edim*, *edis*, *edit* pro *edam*, *edas*, *edat* antique.

Olee) una *l*, *olli*, *illi*, de quibus antiquis dicendi generibus passim libro præsenti.

Hæc autem lex adscribitur vel Romulo a pluribus, vel Tatio vel Servio. (**) Sequens adscribitur Numæ, quæ vetat hominem fulmine ictum attolli humo, jubetque, ut defossa terra ibidem, ubi cecidit, sine rogo, sine ullo funere condatur: quo spectat Plinius. (b) Neque ulli ea membra colligere licebat præterquam Aruspicibus: ut indicat Seneca, (c) cum neminem, ne regem quidem tutum a fulminibus dicat, atque ideo scribat: *Ecquis regum erit tutus cujus non membra Aruspices colligant?* Legem autem, quæ apud Festum (d) invenitur, ita restituit Scaliger.

Sei hominem fulmin Jobis occisit, eum supra genua tollito. (***) homo sei fulmine occisus esit, ei justa nulla fieri oporteto.

Fulmin) pro *fulmen*. Sed ego malin cum Lipsio *fulminis*, qui apud veteres rectus erat casus; olim enim in tertia declinatione eadem erat primi, & secundi casus terminatio in is. Em autem olim pro *cum*, ut fusius infra.

Jobis) pro *Jovis* sumta ob affinem sonum B pro *V*. Alia lex adscribitur Numæ de homicidiis, quæ recensetur inter leges XII. Tabul.

Alia lex fuit de mulieribus, quæ miscentur alienis viris, quas antiqui pellices appellabant, quasque conjugalibus aliorum cubilibus arcebat Numa jubens, ut quæ hoc in se probrum admisisset, crinibus demissis, quod luctus erat, atquæ mœstitiæ signum, cæderet Junoni agnum fœminam: etenim *agnus* utrumque olim genus complectebatnr. Usus autem fuit Numa in ea lege tropica locutione, fortasse ut actus inhonestus, honesta verborum figura tegeretur: cumque vetare voluerit; fœminam viri alieni concubitum appetere, scripsit, *ne aram Junonis tangeret*: ut optime meo judicio Rævardus (e) interpretatur, per aram enim Junonis maritalem lectum (****) significari propius vero

---

[a] *Apud* Festum *in verbo plorasset*.

[*] Antiquos Romanos literas geminare solitos non fuisse, adeoque ut in legibus XII. tabularum, sic & in legibus regiis plorasit pro plorarit legendum esse, e Quintiliano & Festo observat Branchu *Obs. cap.* 10. quam consuetudinem Ennius mutaverit, homo scilicet Græcus, Græco scribendi more usus.

(**) Imo lex de nuruum sævitia in soceros Romuli & Tatii est; Servii contra Tullii ea de sævitia liberorum in parentes. Festus voce *plorare*. Nec ratio suppetit, quare assentiamur Scaligero, utramque ad Romulum, Tatium & Servium Tullium referenti.

(b) *Lib.* 2. *cap.* 34. (c) *Lib.* 1. *de clemen.*

(d) *In verbo* occisum.

(***) Quæ lex ipsa quoque ad religiones pertinuit, quibus Numa populum devinxit. Major enim religio fore videbatur, si Jovis fulmine ictus sacer haberetur. Maluit autem Auctor emendationem Scaligeri, quam ipsum Festum sequi, apud quem negative legitur, ne supra genua tollito, quæ lectio præferenda, quia eo loco, quo fulmine quis tactus erat, ibi & sepeliebatur sine ullis justorum funeorium solemnibus.

(e) *De auct. prudent. cap.* 1.

(****) Imo, figura duriori ara Junonis pro lecto diceretur maritali. & aram Junonis nativo & proprio sensu accipi nihil vetat. Certe Juno, ut legitimis matrimoniis, sic nuptiis quoque præerat, unde domiduca, interduca, patulca dicitur in veteribus inscriptionibus apud Reinesium *Inscript. class. I.* 33. 34. in quibus nuptiis solemne ei sacrificium fiebat, in quo fœminæ nubentes, dum in manum mariti venirent. Junoni libabant. Castos autem & legitimos esse volens civium amplexus, pellices ab hoc sacrificio arcet Numa, nisi ad ignominiam pristinæ fœditatis agnum fœminam Junoni mactent, crinibus demissis.

vero apparet. Hæc igitur legis verba traduntur a Festo: (a

Pellex aram Junonis ne tangito: si tanget Junoni crinibus demissis agnum fœminam cædito.

Quem sensum a Rævardo erutum tribuere huic legi videtur ipse Festus, cum ait: *Antiqui eam proprie pellicem nominabant quæ uxorem habenti nubebat;* cui generi mulierum etiam pœna constituta est a Numa hac lege; (*b*) nec aliter videtur hanc legem accepisse Cujacius. (*c*) Habemus & Numæ legem militarem de spoliis, quæ ipsemet belli dux hostium duci a se cæso detraxerit, quæ *opima spolia* (*) veteres appellabant, cujusmodi pauca admodum ex veteri memoria proferuntur. Quam appellationem Varro tribuebat etiam spoliis hominum duci detractis a manipulari milite, ut Festus testatur. Statuit autem lex templum: quo inferri debebant opima spolia, & sacrificia, quæ Diis offerri ob eam causam oportebat; & præmium, quod victor ex ea cæde merebatur. Itaque prima spolia destinat Jovi Feretrio, imperatque hostias majores, nempe bovem qui Jovi Deorum maximo a veteribus immolabatur; & victori ducenta æris attribuit. Secunda spolia Marti destinat cum solitaurilibus, quo verbo simul significantur tauri, arietes, verres, cum integro corpore, hoc est cum tota lana, non tonsi, non castrati: etenim, ut ex Martiale colligit Josep. Scaliger ad Fest. in verbo *solitaurilia*, verres, aries, taurus, cum admovebantur aræ mola mactati, priusquam corio exuerentur, castrabantur. *Solum* vero Osca lingua significabat *solidum totum*. (*d*) Quoniam autem majora erant taurus: minora aries, (**) aut verres; Lex utraque, sive majora, sive minora quis voluerit, immolari permittit. Tertia spolia destinat Jano Quirino, simul cum agno mare, victorique præmium constituit centum æris, quæ sententia comprehenditur hisce antiquæ legis verbis, ab eruditis aliis & postremo a Scaligero restitutis: (*e*)

Quo jus auspicio classe procincta opeima spolia capiuntur. Jovei Feretrio bovem cædito, quei cepit æris ducenta darier oporteto.

Secunda spolia in Martis aram in campo solitaurilia utra voluerit cædito. Tertia spolia Jano Quirino, agnum marem cædito, centum quei ceperit ex ære dato.

Sequitur ejusdem regis lex ad sacrificia pertinens. Et quoniam is voluit, ut crebro, & abunde Diis sacrificaretur, & solemnia convivia celebrarentur in eorum honorem; removet a sacris id, quod gravi sumtu comparabatur, cujusque rara esse poterat oblatio, veluti pisces sine squamis, qui maritimis in regionibus rariores multo sunt squamosis, quibus capiundis mare latissime patet. Ideo vetuit pisces sine squama Diis polluceri, quod Varro explicat *porrigi*, sive pro libaminibus Divis offerri. Verbum enim erat proprium mercatorum, quando mercium primitias Diis offerebant. Unde *pollutum* dicebatur convivium in Deorum honorem paratum: quod quia extruebatur magnifice hinc *polluctum*, *pollucte*, *pollucibiliter*, & *pollucibile* verba erant magnificentiæ, & largitatis. (*f*) Pisces autem squamosos omnes offerri per legem licuit præter scarum, ob raritatem, de qua Horatius (*g*) est testis:

Nec Scarus, aut poterit peregrina juvare
lagois.

& alibi: Epod. od. 2. vers. 50.

Non me lucrina moverint conchilia
Magisve rhombus, aut scari,
Si quos eois intonata fluctibus
Hyems ad hoc vertat mare.

Atque

(*a*) *Verbo* pellices.
(*b*) Gell. *l.* 4 *c.* 3. *L.* 144. *ff de V. S.*
(*c*) *L.* 144. *ff. eod.*
(*) Qualia sunt, quæ M. Claudius Marcellus Consul de Gallis Insubribus & Germanis retulit, duce hostium Virdomaro ad Clastidium interfecto. *Fasti Capitolini ad A. DXXXI.*
(*d*) Festus *in verbo solitaurilia, ubi* Scalig. & Jul. *ejus pater, de causis linguæ Lat. lib.* 4 *c.* 89.
[**] Solitaurilium nomine sacrificium ex solido tauro venire, intelligi potest. Sed eodem nomine etiam sacrificium ex ariete & verre designari, non est captu facile, quamvis id Festus quoque affirmet. Quare præstat suovertaurilia cum aliis apud eundem Fastum a sue, ove, & tauro repetere, quæ animalia certe solemni sacrificio in censu adhibebantur. Gruterus *Inscript. p. CXXI.* 1. *HUJUS OPER. PERFECTI CAUSA LUSTRUM MISSUM SUOVET AURILIB. MAJORIBUS*,
(*e*) *In* Fest. *verb.* opima.
(*f*) Voss. *etymol. verbo* polluceo.
(*g*) *Serm.* 2. *Sat.* 2. *v.* 22.

Atque is legis sensus patet ex Cassio Hemina, cujus verba extant apud Plinium (*a*) simul cum lege ipsa ita per Scaligerum restituta: (*b*)

Pisceis quei squamosei non sunt, nei, polluceto, squamosos omneis præter Scarum polluceto.

Parsimoniæ quoque studio, lege sua Numa vetuit in funeribus vino rogum respergi.

Vino rogum ne respergito: de qua inferius. Idem Numa, qui disciplina sacrorum & Deorum cultu munivit rempublicam, agros etiam religione circumdedit; & metu Deorum Terminalium firmiori nempe sepe cinxit, quorum in custodia fines agrorum esse consebantur; ideo jussit, ut qui terminum exarasset, sive transtulisset, quo fines agrorum conturbarentur, sacer esset Diis Terminalibus, sive ea conditione esset, ut impune simul cum suis bobus posset occidi, tanquam victima Diis cædenda Terminalibus: cujus legis hæc verba retulit Festus: (*c*)

Quei terminom exarassit, ipsus, & boveis sacrei sunto.

Refertur etiam ad leges regias illa, de qua meminit Marcellus: (*d*) ne mulier, quæ prægnans mortua esset, humaretur, antequam ejus excinderetur partus.

CAPUT XXIII.

De Legibus XII. Tabul.

VErum quia instituta vetera, & quæ de regio jure superant, regendis tractandisque negotiis recens in dies emergentibus, minime sufficiebant; adeo ut res civiles potius arbitrii æquitate quam certis ubique juris præceptis definirentur; opus fuit augendi juris novarumque legum consilium inire. Nam crescente in dies numero civium, exundante negotiorum copia, & vi, atque injuria, pro natura multitudinis, æstuante; prudentiores nova morborum semina, novis opprimenda remediis censuerunt. Propterea, ut libro primo retulimus, missi tres legati fuerunt petitum leges, quas partim ex Atheniensibus, & Lacedemoniis, partim ex Magnæ Græciæ urbibus civili Pythagoreorum philosophia institutis atque fundatis retulerunt. Ea tum enim Italiæ pars pro naturali feracitate ingeniorum, & ob illorum temporum culturam ceteris præstabat nationibus. Quo jure adducto, condendis inde Romanis legibus creati fuere cum summa potestate, absque provocatione, decem hi consulares viri, quorum in nominibus discrepant scriptores, quosque nos ex Dionysio, cui magis fidimus, referemus. Fuerunt autem Appius Claudius, T. Genutius, P. Sextius, T Romilius, C. Julius, T. Veturius, & P. Horatius. Quibus cum accessissent iidem illi tres, qui legati fuerant, P. Posthumius, Sex. Sulpitius, A. Manlius, & decem virorum numerum complessent, evenit, ut Pomponius scriberet, Decemviros fuisse in græciam missos: non numerum legatorum denarium, sed ut dignitatem decemviralem tribus hisce postea tributam (*) significaret. Qui cum inter Decemviros fuissent, Decemviri vulgo a posteris appellabantur: quasi diceret legatos fuisse eos, qui postea fuere Decemviri. Quod alii minime animadvertentes, cum Pomponium vereantur, accusationem vertunt in Tribonianum, cui & legem hanc totam Pomponii ætate certe dignissimam adsignant, propter aliquos, in quos offendunt locos: quasi nemo falli queat, aut fallere, nisi Tribonianus; qui morbus est familiaris omnium in jure criticorum, minime alioqui reputantium adeo incunabula rerum plena esse caliginis, ut tertio quoque verbo, cum eo deventum fuerit, inter se pugnent historiæ. Decemviri autem illi, quamvis Romanæ, ac civilis prudentiæ satis compotes; quia tamen e græcis literis & institutis leges erant eruendæ, adhibuerunt in consilium Hermodorum Ephesium, in Italia tum temporis exulantem, qui Romanis

(*a*) *Lib* 32. *cap.* 2.
(*b*) *Ad Festum in verb.* pollucere.
(*c*) *Verbo* termino, *ubi* Scal.
(*d*) *L.* 2. *ff. de mortuo inferendo.*

(*) Alia conjectura, eaque non minus ingeniosa, transpositis Pomponii verbis sectionem quartam *L.* 2. *ff. de O. J.* interpretatur Ill. van Bynkershoek in *Prætermissis ad dictum locum.*

manis ejus legationis auctor fuerat: quemque plurimum ei negotio contribuisse, atque aliquas etiam leges Romanorum condidisse, accepimus a Strabone (*a*) (*) Quo pertinet omen illud Heracliti, qui ad Hermodorum scribens, speciem sibi ait oblatam in somnis orbis terrarum universi venerabundi, & ad illius leges, Persarum more compositis ad osculum labiis procumbentis.

Ο' γαρ ἔδοξεν, τοῖς σοῖς νόμος τα παρὰ πάσης τῆς οἰκουμένης διαδήματα προσιέναι, καὶ κατὰ τὸ ἔθος τῶν Περσῶν ἐκγενοντας τὸ σῶμα προσκυνεῖν αὐτούς.

His autem tabulis publice propositis, facta unicuique objiciendi & corrigendi potestate, posteaque omnium consensu probatis, ut corpus integrum Romani juris absolveretur, duas Decemviri adjecerunt, factoque S. Cto, captis auspiciis, accitis Pontificibus, & Auguribus, Comitiis centuriatis, leges universi sciverunt. Quod jus ad omnium notitiam & utilitatem æneis incisum tabulis fuit, & in foro, jussu populi, collocatum. Mos hic incidendarum legum descendit a Corybantibus, qui columnis insculpere leges docuerunt, ut refert Theopompus. Solon (*b*) in ligneis incidit tabulis, quas ἄξονας, καὶ κύρβεις appellarunt: cum ante tabularum usum ediscerent populi leges, & frequenti cantu eas memoriæ mandarent. Quamvis autem Pomponius XII. tabulas eboreas (quæ lectio est Florentini codicis) sive, ut fortasse legendum est, roboreas fuisse scripserit; tamen id de iis accipiendum est tabulis; quæ populo emendandæ, non de iis, quæ in perpetuum observandæ propositæ fuerunt, quæ erant æreæ; nisi vel Triboniano culpam tribuamus, vel Pomponium ad versus omnium veterum auctoritatem locutum existimemus. Id autem jus cum propter miram verborum proprietatem, atque brevitatem sane concinnam; tum propter summam æquitatem, atque prudentiam, rerumque pondus, & majestatem universam continere sapientiam, atque omnium Philosophorum doctrinam gravita-

te superare putabatur. Hæ leges ordine vario locantur a recentioribus. Alii enim Otthomannum secuti, explicationem earum tribus summis capitibus concluserunt. Ac primo de jure sacro, deinde de jure publico, postremo de jure privato tractarunt. Alii, quos inter egregie Jacobus Gothofredus, antiquitatis vestigia prosequentes conjectura sua pristinum nobis XII. Tabul. ordinem reddere studuerunt. Neutram nos harum divisionem repudiabimus, sed utrasque ad diversum scribendi consilium conferemus. Quo enim jus omne hoc priscum breviter ac perspicue simul expediamus: ex ordine materiarum, arte, ac ratione progredientes, ad eas revocabimus singulas leges, dum illas explicamus, Otthomanni ordinem servabimus: ad extremum vero Gothofredi tabulas ex ordine ab eo ad vetus exemplar ex conjectura restitutum subjiciemus. Germana enim & vera legum harum fragmenta producere in animum induximus: neglectis iis, quæ potius ex interpretum ingenio, quam ex veterum fide monumentorum extiterunt. Ideo earum, quæ mutilæ supersunt, sententias adferemus: nec tamen omittemus exponere verba illa vetera, quæ ad nos pervenerunt; quæque Gothofredus, & eruditi interpretes alii distinxerunt a commentitiis, quæ adjecta fuerant: ut e veris una & suppostitiis integer sensus earum colligeretur. Nam quas e Ciceronis libris de legibus in XII. Tabul. retulerunt; non veras arbitramur, sed a Cicerone confictas, exemplo legum Platonicarum: quamvis multas legum decemviralium sententias propter æquitatem, quam continebant, ex intima philosophia ductam Cicero suis legibus comprehenderit.

CAPUT XXIV.

De Scriptoribus ad has leges priscis, & variis hujus juris appellationibus.

SCripsere autem ad has leges e veteribus Jurisconsultis Sex. Ælius, (*c*) & M. Por-

R

(*a*) *Lib.* 14. Plin. *lib.* 4. *cap.* 5.

(*) Cui repugnare videtur Plinius *Hist. Nat. L XXXIV cap.* 5. qui eum magis verisimiliter legum Græcarum interpretem vocat, nisi Strabo consequens pro antecedenti ponit. De Ephesino autem legislatore, cujus mentio in *capit.* 5. *X. de præscript.* adeundi Otto *in Pr. T. III. Th. jur p.* 4 & Heinneccius in *Historia juris p* 24. Nihil autem obstat, quo minus XII. tabulæ primum in robore, dein in ebore, tandem in ære propositæ fuisse credantur.

(*b*) *Vide* Petit. *ad L. Attic. in princ.*

(*c*) *L.* 2. §. 38. *ff. de orig. juris.*

Portius Cato J. C. & Servius Sulpicius, quem XII. tabul. interpretem prodit Festus, & Antistius Labeo, de cujus commentariis mentio est apud Gellium, (*a*) & denique Cajus, cujus fragmenta e commentariis ad leges XII. tabularum in lectione Digestorum occurrunt. (*b*) Pluribus autem appellationibus harum legum præstantia significatur. Eas enim Cicero (*c*) XII. simpliciter vocat, & Horatius *tabulas peccare vetantes*: (*d*) & auctor ad Herennium *leges*: & alibi Horatius (*e*) *leges sanctas*: & Arnob. *scita decemviralia*: & Prudentius (*f*) *bis sex tabulas*: & Gellius (*g*) *legem decemviralem*: & JCtis nostris, atque Imperatoribus (*h*) dicuntur *jus vetus*, *jus priscum* & Festo *Decemviri*, Ciceroni *majores*. Item JCtis (*i*) *veteres*, & *lex antiqua*, *jus antiquum*, *jus civile*, *jus antiquissimum*. Quas appellationes collegimus, ne notæ ignorentur quibus a veteribus jus XII. tabularum indicatur; quibusque & nos ubi occurret in cursu nostræ tractationis forsan utemur. Leges autem universas ad duo præcipue capita revocabimus: ad privatum scilicet jus, & ad publicum, sub quo & sacrum continetur. Et ab Hottomanni ordine tantisper deflectentes, primo privatum, deinde publicum evolvemus. Ac veterem, & solemnem juris conditorum divisionem amplectentes, primo juris privati, deinde juris publici seriem deducemus.

CAPUT XXV.

De Jure Patrio.

A Jure autem patrio exordiamur: quod summi quodammodo est imperii simulacrum. Parenti sane in liberos potestatem tribuit ipsa natura. Etenim necessitudinis vinculo, & communione sanguinis filius cum patre, tanquam eventus cum suis initiis nectitur. Primordia enim filiorum in parentibus insunt: quorum filii sunt veluti ramus, quia parentum sanguine concipiuntur, ejusdemque aluntur opibus, & cura educantur. Ætas enim prima, ut Æschilus dicebat, alienæ mentis indiget, ut educetur. Quamobrem potestas patria, uti rationabilis naturæ dictatum, in mores omnium cultiorum gentium permanavit, constituitque inter homines veluti quoddam naturale regnum, quod apud Persas, & apud majores nostros transierat in tyrannidem. Refert enim Aristoteles, (*k*) Persas usos fuisse liberis tanquam servis. Talisque liberorum erga patrem amor erat, & obsequium, ut gloriarentur, neminem fuisse repertum, qui patrem sponte occidisset: ac si qui forte tale facinus admisisset, spurium, aut suppositititium fuisse compertum. (*l*) Atheniensibus, etsi non quidlibet permitteretur (*) in filios, tamen licebat eos abdicare, sive abalienare a se ac familia sua, causa cognita, & crimine apud judices probato. (*m*) Moribus quoque receptum apud eos fuit vendere filios: quod temperavit Solon prohibens, filiam, aut sororem, nisi in stupro deprehensam venundari. (*n*) Arbitrium etiam patris erat exponere infantem filium, quod colligimus ab exemplis comicorum eum morem respicientibus. (*o*) Et cum alendæ prolis copiam non haberent, eam vendere fas erat etiam ex veteri Thebanorum lege ad alios populos post fortasse producta. (*p*) Veteres etiam Gallos refert Cæsar in uxores liberosque vitæ necisque potestatem habuisse. (*q*) Non dissimilis potestas fuit in filios Roma-

(*a*) L. 1. c. 12. lib 7. c. 15.
(*b*) *Veluti L. si calvitur cum seq. ff. de V. S.*
(*c*) *Lib. . de legib.*
(*d*) 2. *Epist.* 1.
(*e*) 2. *Satyr.* 2.
(*f*) *Lib.* 2. *advers. Symmach.*
(*g*) *Lib.* 20. *c.* 1.
(*h*) *L.* 1. *ff. de petit. hered. L. unic. C. Theodos. de usu rei judic*
(*i*) *L.* 53 *ff. de V.S. l* 2. *ff. de orig. jur. l.* 29. §. 7. *ff de lib. & posth.* §. 9. *Instit. de hered. quæ ab intest. deferuntur. Novell.* 22. *cap* 9.
(*k*) *Lib. ethic.* 8. *cap.* 10.

(*l*) Herodot. *lib.* 1. *pag.* 65. Stobæus *sermon.* 42. Brisson. *de regn. Persic. lib.* 2. *pag.* 198.
(*) Jure enim vitæ & necis minime utebantur, ut apparet ex Meursio in *Them Att. l.* 2. & 3
(*m*) Demosth *in Bootum.* Lucian. *in abdicato*. Petit. *ad leg. Attic. lib.* 1 *titul.* 4. *p.* 158.
(*n*) Plutarch. *in Solon pag* 91. Petit. *ibid. p.* 159.
(*o*) Terent. *in Heauton act.* 4. *sc.* 1 & Aristoph. *in ranis*. Petit. *ibid. pag.* 144
(*p*) Ælianus *lib.* 2. *hist* Grot. *de jure bell* 2. *c.* 5.
(*q*) *De bello Gallic. lib.* 6. *pag.* 257. *in edit. cum notis varior.*

Romanorum, apud quos, cum antea moribus exorientis Romæ, barbaris illis quidem, & atrocibus coaluisset, deinde migravit in leges Romuli: propterea que minime pugnat Ulpianus, (*) qui eam adscribit moribus, cum Papiniano (*a*) atque aliis, qui eandem a legibus deducunt regiis: qua in dissensione componenda tantopere laboratur. Non est novum enim, ut mores adducantur in leges, quo æternam accipiant firmitatem. Hæc autem regia lex de potestate parentum, translata fuit a Decemviris in quartam tabulam, (*b*) ut Dionysius refert, qui omnem hanc potestatem in ista dispertit, nempe *ut liceat parentibus loris cædere filios*, *carcere coercere*, *in agros ad opera rustica vinctos amandare*, *venundare*, *denique interficere*.

Eos vero abdicare ac negare filios, Romanis minime licebat: (*c*) sed tantum jubere, ut e conspectu patris abirent, ac discedentes a domo paterna, jus in paterna bona minime amittebant; nisi exheredarentur. His armata juribus patria potestas, merito propria Romanorum & civilis modo juris portio habebatur: cum vix apud alios hunc auctoritatis apicem attigisset: apud Romanos enim familiaris quodammodo erat magistratus in patre constitutus, cum jure gladii; propter quam auctoritatem a jure civili acceptam, patria potestas a JCtis propria dicitur civium Romanorum; nec enim eam obtinebat quis, nisi civitatem Romanam impetraret; quam si amitteret, potestatem patriam haud quaquam retinebat: quales erant ii, quibus aqua, & igni interdicebatur. Hinc jus patris a Livio (*d*) *paterna majestas* appellatur. Patri enim licebat in filios idem, quod in servos: qui hoc meliori conditione, quam filii erant, quod servus una tantum, filius vero nonnisi terna manumissione (**) libertatem nancisceretur. Liberatus vero filius hoc præstabat liberatis servis, quod hi libertini manebant, filius vero naturalem præferebat ingenuitatem: quæ tanti erat, ut vendendo filio nunquam perimeretur, sed tegeretur potius: ita ut manumissus filius eam, quam in se conditam habebat, veluti abruptis vinculis explicaret. Hinc ait Constantinus, *non posse parentes eripere filiis libertatem*. (*e*) Quo igitur aliquando filius e potestate patris exiret, lex jussit, uti terna venditione liber esset: nec manumissus tertio ab emtore in potestatem patris denuo recideret; ut reciderat semel & iterum antea manumissus. Ne vero filio spes libertatis tamdiu protraheretur, ternæque venditiones & manumissiones ei essent expectandæ, rationem veteres excogitarunt, qua & legis in speciem conservaretur auctoritas, & moræ illæ libertatis præciderentur. (*f*) Itaque per simulatas venditiones ter filius a patre tradebatur emtori, uti ternas post venditiones liberaretur: hisque tribus venditionibus ad veritatis imaginem adhibitis, filius tertia denique manumissione, assequebatur irrevocabilem libertatem. Hinc autem actus dicebatur emancipatio; emtor vero pater fiduciarius appellabatur: quia filium ea fiducia naturali a patre accipiebat ut manumitteret. Filia vero, & nepotes unica venditione ac manumissione ad libertatem perveniebant. (*g*) Legem vero fertur tulisse Numa, (*h*) ne liceret patri vendere filium, cui uxorem ducere permisisset. Absurdum enim, arbitror, putavit fore, ut mulier nupta, se inopinante atque invita, servitutem subiret, in quam suus conjux per venditionem a patre traderetur, curavitque, ne per hanc viam conjugia distraherentur,

[*] Dionysius Halicarnassensis II. *p.* 96. Romulum patriæ potestatis apud Romanos auctorem introducit, & proinde mores apud Ulpianum *L.* 8. *D. de his, qui sui vel alieni juris sunt*, non incommode, de ipsis Romuli legibus accipiuntur, quæ in mores abierant & mores dicebantur, ne inviso nomine regio uti necesse esset. Vide dicta ad c. 22.

(*a*) *Apud* Auct. *collat. legum Mosaic.*

(*b*) Dionys. *lib.* 2 *pag.* 97.

(*c*) *L.* 9. *Cod. de patria potest.*

(*d*) *Lib. quarto.*

(**) Seneca *de Benef. III. c.* 11. *Parentum conditionem sacravimus, quia expediebat liberos tolli: sollicitandi ad hunc laborem erant incertam adituri fortunam. Non poterat illis dici quod beneficia dantibus dicitur: cui des, elige ipse tecum. Si deceptus es, quære dignum; adjuva. In liberis tollendis nihil judicio tollentium licet, tota res voti est. Itaque ut æquiore animo adirent aleam, danda illis aliqua potestas fuit.*

(*e*) *L.* 10. *C. de patr. pot.*

(*f*) *Instit quib mod. jus patr potest. sol. §. præterea.* Cujac. *lib.* 1. *tit.* 6. *Instit. in §. item per emancip.* Ulp. *in fragm. tit.* 16. *in princ.*

(*g*) Ulpian. *in fragm. tit* 10. *in princ.*

(*h*) Dionys. *lib.* 1. Plutarch. *in Numa.*

rentur, (*a*) sive ut eleganter ait JCtus, *bene concordantia matrimonia jure Patriæ potestatis turbentur*. (*) Verum hanc paterni juris atrocitatem Romani remittere cœperunt, postquam cognitio humaniorum studiorum cultiorumque nationum usus rubiginem pristinam e moribus eorum excussit. Raro enim, ac parce admodum deinceps hac suprema potestate in filios utebantur: ut ad terrorem potius liberorum, quam ad liberam ejus exercitationem superfuisse videatur: cum Brutus ad Atticum scribat: *Dominum ne parentem quidem majores nostri voluerunt esse*. Ac Pauli JCti ætate, ne opinione quidem hominum jus vitæ necisque in filios permanebat, cum scribat, (*b*) *filios exheredare, quos & occidere licebat*. Unde Adrianus in insulam deportavit eum, qui filium novercæ adulterum interfecerat, (*c*) atque adjecit JCtus: *patriam potestatem in pietate debere, non atrocitate consistere*. Unde recentioribus temporibus licebat sane patri filium castigare; sed si majori animadversione indigeret, illum tradere magistratui cogebatur afficiendum ea pœna; qua ipsemet pater censuisset. (*d*) Ceterum Ciceronis etiam ævo ferociebat in filios patria potestas: narrat enim Sallustius & Valerius, Fulvium Senatoris filium retractum ex itinere, jussu patris occisum, quod adversus patriam inter Catilinarios conjurasset; (*e*) nec desunt apud Senecam, & alios alia recentioris ætatis exempla. (*f*) Exercebant enim parentes in filios domestica judicia, consultis plerumque necessariis, vel principibus, vel Senatoribus, aut magistratibus: ut ante Adrianum, vel ut alii existimant Diocletianum, temperatum quidem jus necandi filios fuerit; funditus vero minime sublatum, sed meo judicio jam cessaverat ante Diocletianum; cum ante illum etiam venditio filiorum interdicta fuisset: ut ex suæ constitutionis verbis intelligitur. (*g*) Verum quia parentes ob inopiam filios exponebant, & commovendæ misericordiæ prætereuntibus misere objiciebant; potestatem parentibus egenis filios vendendi fecit Constantinus, ut emtoris dominio subessent, donec reddito precio, aliove mancipio, vel a patre, vel ab alio quovis liberarentur. (*h*) Sed jam leges ipsas XII. tabularum, quibus patria potestas comprehenditur, producamus, quales Jacobus restituit Gothofredus.

Endo liberis justis, jus vitæ, necis venumdandique potestas patri.

Si pater filium ter venumduit, filius a patre liber esto.

Endo) veteres dicebant pro *in*, & Duit pro *dederit*. *Justi* autem filii sunt legitimi, sive suscepti ex justis nuptiis: *justum* enim dicitur quidquid a lege habet auctoritatem. (**)

CAPUT XXVI.
De Jure Tutorum.

POtestas hæc minime per mortem patris extinguitur; sed eo decedente aliquatenus producitur, vel ex testamento patris ipsius, vel imperio legis ad tuendum filium superstitem, qui se per ætatem defendere nequeat. Eaque patriæ potestatis imago, quæ post parentis mortem superest, tutela nuncupatur. Quæ legibus plurium gentium, ac præcipue Athenien-sium

---

(*a*) L. 1. §. *ult. ff. de lib. exhib.*

(*) Simul ut ab illecebris vagæ Veneris ad matrimonia legitima pellicerentur juvenes, dein liberi futuri a tristi illa severitate, in quam eos patribus dira lex Romuli tradiderat, cum alias juvenes qui amant graviter sibi dari uxorem ferant.

(*b*) L. 11. *ff. de lib. & posth.*

(*c*) L. *Divus* 5. *ff. ad L. Pomp. de parricid.*

(*d*) L. 3. *Cod. de patr. potest.*

(*e*) Sallust. *in Catil. cap.* 39. Valer. Max. *lib.* 5. *cap.* 8 *nu.* 5.

(*f*) Senec. *de Clem. lib.* 1. *c.* 14. & 15. Dion. *lib.* 37. Sveton. *in Claud.*

(*g*) L. 1. *C. de patrib. qui fil. distrax.*

(*h*) L 2 *Cod. de patr. qui fil. distrax. & C. de infantib. exposit. ubi* Cujac.

(**) Suppliciorum a patribus in filios exercitorum catalogum sistit Carnelius van Bynkershoek *de jure occidendi liberos capite* 3. quo opusculo jus Trajani, Adriani & Antonini Pii temporibus evanuisse contendit. Occurrebat is sententiæ Gerardi Noodtii, qua is jus exponendi liberos a Valentino demum, Valente & Gratiano in *L.* 2 *Cod. de Infant. expos.* sublatum putabat, quæ lis dein amica Noodtii responsione, eique oppositis Bynkershoekii curis secundis agitata fuit. Locus Tertulliani ad *Nation. I.* 15. qui rem totam conficere dicitur, neutri sententiæ favet. Ut enim leges, quibus infanticidium prohiberi ait, neutiquam de Constitutionibus Valentini, Valentis, & Gratiani, sic nec de Edictis Trajani, Adriani, & Antonini Pii intelligi possunt; sed populi scita antea lata designari videntur.

ſium inſtituta, migravit etiam in Romanas, ante conditas XII. tabulas. Etenim Ancus Martius Lucium Tarquinium filiis tutorem dedit. Hæc deinde poteſtas redacta in eam XII. Tabularum legem fuit, qua teſtandi facultas permittebatur. At ſi nullum patris teſtamentum extitiſſet, vel in eo tutelæ mentio nulla fuiſſet, lex patris vicem ſubibat, & tutelam ad eos agnatos deferebat, qui legitimam ad ſucceſſionem vocarentur. Æquum enim Decemviri cenſuerunt, ut ad quos lucrum ſucceſſionis pervenire poterat, ad eoſdem onus tutelæ dirigeretur; ideoque ſucceſſionem cum tutela conjunxerunt, maxime quia major bonorum cuſtodia ſperaretur ab iis, ad quos poſſent aliquando eadem bona tranſire. Quæ cogitatio tanti apud Solonem non fuit, ut objicere vitam pupilli volerit inſidiis eorum, qui eo mortuo ad illius bona vocabantur: forte quia non eadem, quæ apud Romanos, erat apud Athenienſes morum honeſtas, (*) ideo removit conſanguineos & agnatos a cura pupillorum, ob eam ipſam rationem, quia legitimi eſſent ſucceſſores. Hinc Archontibus negotium dabatur inveniendi, cui pupillum regendum darent. (*a*) Eodemque conſilio & Charondas paternis conſanguineis ſucceſſionem tradidit & bonorum adminiſtrationem; maternis vero pueri educationem, ut omne periculum, ſublata ſpe ſucceſſionis, a vita pupillorum amoveretur, (*b*) & bona cautius adminiſtrarentur ab iis, ad quos poſſent aliquando deferri. Plato vero utroſque conjunxit proximos ſcilicet ex parte patris duos; & ex parte matris totidem; ut invicem ſeſe obſervarent, atque ita alteri ab alteris pupillum tutum præſtarent: quibus adjecit unum ex defuncti amicis, qui tanquam arbiter præeſſet omnibus. Atque ita ſecuritatem pupilli cum tutorum ſucceſſione copulavit; Romanorum, quos ignorabat, & Charondæ ſimul prudentiam amplexus. (*c*) Quamvis autem Alcibiades tutores habuerit propinquos, nempe Periclem, & Ariphontem, (*d*) neſcimus tamen, an ex lege dati fuerint; neque vero arbitror agnatos omnes a tutela remotos, ſed eos tantum, qui proximiores eſſent ad ſucceſſionem: ut neceſſe non ſit aſſentiri Balduino, qui hoc ab exemplo legem hanc Romanorum ad Atticas revocavit. (*e*) Et quoniam familiarum conſervandarum cauſa leges XII. tabul. ſecluſis cognatis, ſive conjunctis ex materno latere ad hereditatem vocabant agnatos, ſive conjunctos ex latere paterno; (*f*) ideo agnatis primo loco tutela defertur, deinde gentilibus, ad quos olim poſt agnatos, ut infra demonſtrabimus, legitima hereditas devolvebatur: (*g*) qui autem gentiles fuerint, res poſcit ut explicemus. Initio condendæ Urbis tantum patriciis gentiles habebant, cum ii tantum potuiſſent oſtendere genus ſuum, utpote certo e patre deſcendentes, plebei vero minime, utpote patre incerto, e fugitivis, exulibus terræque filiis raptim, ac temere collecti; Unde tantum eorum filii gentiles habere cœperunt parentum nomine capientes; hinc apud Ciceronem *gentiles a Scævola definiuntur ii, qui eodem inter ſe nomine ſunt; quorum nemo ſervitutem ſervivit; nec capite diminutus ſit*. Hinc apud Livium Decii hæc adverſus patricios, *ſemper iſta audita ſunt eadem, vos ſolos gentem habere*. (*h*) Gens igitur, ſive genus nomine ſignificabatur; prænomine vero notabatur homo ille, qui ea de gente oriretur; veluti in hac appellatione *Lucius Cornelius Scipio*: *Cornelius* nomen eſt gentis, ex qua plures familiæ fluxerunt, nempe *Scipio*, *Lentulus*, *Dolabella*, qui quia gentiles erant, & ab una gente Cornelia proficiſcentes, Cornelium omnes nomen gentilitium præferebant. *Lucius* autem nomen erat proprium hominis, hinc

(*) Attamen Athenis quoque ut malos peſſimos, ſic bonos optimos eſſe, veteres ajebant. Apud Romanos contra pupillos, quibus amplior res eſſet, animam cuſtodire Juvenalis jubet, ne ab agnatis iiſdemque tutoribus veneno, vel aliis malis artibus e medio tollerentur. Adeo verum eſt, eximia & virtutis & ſceleris exempla ubivis gentium deprehendi.

(*a*) Pollux *lib*.8. *Perit. ad leg. Attic. lib* 6. *tit*.7.

(*b*) Diodor. Sicul. *biblioth. l*. 12. Balduin. *c*. 38. *ad leg. XII. tabul.* (*c*) *lib*.11. *de legib.*

(*d*) Plutarch. *in Alcibiade*.

(*e*) Balduin. *ad leg. XII. Tabular. cap*.38.

f] *Inſtit. tit. de SCto Tertul. in prin. & de leg. agn. ſucceſ.* §. *cæterum L. pronunciatio* 195. *ff de V S.*

(*g*) Ulp. *apud Collat. leg. Moſaic. tit. ult.*

(*h*) *Vide* Sigon. *de ant. jur. civ. Rom. l*. 1. *c*. 7. *Hæc Scævolæ verba ex Topic. Cic. ita legit* Gothofredus *lib. de XII. Tab. p*.205. Gentiles ſunt, qui ab ingenuis oriundi ſunt, quorum majorum nemo ſervitutem ſervit, qui capite non ſunt minuti.

hinc agnatorum jus, & gentilitium. Agnatorum jure potiebantur ii, qui eadem de familia proficiscerentur, veluti Scipiones omnes; jure vero gentilitio gaudebant omnes *Corneliæ* gentis familiæ; nempe *Scipiones*, *Lentuli*, *Dolabellæ*. Unde tutela legitima *Lentulorum* primo ad Lentulos alios veniebat; postea vero, deficientibus Lentulis, ad alios ex genere Cornelia, puta vel ad Dolabellas, vel Scipiones, vel alios ex aliis familiis, qui essent pupillo proximiores. Sunt igitur gentiles cognomines, ejusdem nempe nominis tantum, non familiæ: propterea Marcus Tullius in libris de legibus gentilem se fert Tullii regis: idemque quos Plato vocat ὁμωνύμυς gentiles interpretatur. (*a*) De libertorum vero tutela, quamvis nihil XII. Tabul. verbis caveatur; tamen fida earum interpretatio detulit eam ad patronos, qui & ad liberti vocantur legitimam hereditatem. Tutela igitur potestas est, quæ ad pupilli bona, & præcipue ad personam dirigitur, cui proxima est potestas alia tenuior, quæ ad bona tantum extenditur. Unde non tutela, sed curatio dicitur, & patrimonio præficitur, non moribus, qualis est cura minorum XXV. annis, quæ de Prætoris Edicto procellit. Est etiam cura alia furiosorum, & prodigorum, quæ de XII. Tabul. legibus proficiscitur ad exemplum instituta juris Attici, ex quo licebat filio patrem senio desipientem in judicium vocare, ut non modo ab re familiari amoveretur, verum etiam, desipere convictus, in vincula duceretur. Quod judicium summa cum gloria declinavit Sophocles, cum allato ad judices Oepido Colonæo, quem recens absolverat, ostendit non se, qui confecta ætate adeo cogitando valeret, sed filios, qui eum accusaverant mentis errore jactari. (*b*) Prodigi quoque luxuriose viventes nempe asoti, Atticis legibus judicio subjiciebantur, eoque nomine damnabantur infamia, ut foro & concionibus averterentur. (*c*) At Romæ ante XII. Tabul. utrumque genus hominum furiosi scilicet, & prodigi, traditi agnatorum, & gentilitium custodiæ, bonorum administratione privabantur (*d*) non tam lege, quam moribus, qui deinde in decemvirales leges concesserunt. Hinc in libris juris modo moribus, modo XII. Tabul. legibus hoc adscribitur: (*e*) quia vero tam furiosus, quam prodigus ob inopiam consilii rem suam deterunt atque disfunditant; sub uno eodemque XII. Tabul. capite ob concinnam earum brevitatem utramque interdictionem comprehensam cum Jacobo Gothofredo existimamus. (*f*) De furiosis autem lex XII. Tabul. nominatim cavit; quia furor, ut ait Cicero, est mentis ad omnia cœcitas, ac major quam insania, quæ insania minor est furore, quia tueri potest officiorum mediocritatem, atque communem & usitatum vitæ cultum; major vero quam stultitia; unde Terentius:

Hic homines prorsus ex stultis insanos facit.

Itaque furiosi, cujus mentis usus est interceptus, contractus nullus jure civili probatur, etsi nondum subierit agnatorum & gentilium tutelam; quo enim omne gestum a tempore furoris irritetur, furorem probasse sufficiet. (*g*) furor autem omnium oculis æstimatur. Quamobrem qui eo corripitur, administrationem amittit ipso jure, & potest ipsius filii, si filium habeat sobrium, curationi subjici. (*h*) Prodigus contra recte contrahit, antequam sententia magistratus a suorum bonorum commercio arceatur. Mentis enim prodigus habet usum; sed eo peccat, quod animi rationem appetitioni submittit. Ideo administrationem non ipso jure, sed interdictione magistratus amittit. Hinc Julianus ait (*i*) *eos, quibus per Prætorem bonis interdictum est*, Prætor autem auctoritatem ex legis potestate sumtam, hac formula exercebat: (*k*)

Quando tua bona paterna avitaque nequitia tua disperdis, liberosque tuos ad egestatem perducis, ob eam rem tibi ea re commercioque interdico.

Qua

(*a*) *Vide* Cujac. *l. Sæpe* 43. *ff. V. S. sive ad l.* 59. *Paulli ad edict.*

(*b* Cic. *de senectute*.

(*c*) Athenæus *Dipnosoph. l.* 4. Æschin. *in Timarch.*

(*d*) Cic. *lib* 3. *Tuscul. quæst. & lib.* 2. *de invent. & ad Herenn. Instit. de Curat § furios.*

(*e*) *l.* 1. *ff. de curat. furios.* Cujac. *l.* 3. *sent. Paul. tit.* 4.

(*f* *in notis ad hoc caput XII. tab. §. furios. aut prodigus.*

(*g*) *gloss. & DD. in l. is cui ff. d. V. O.*

(*h*) *l. his qui in ea ff. de tutel.*

(*i*) *l. Julianus ff. de curat. fur.*

(*k*) Paul. *lib.* 3. *sent. tit.* 4. *ubi* Cujac. *qui ita formulam hanc restituit.*

Qua formula interdicti, agnatorum, aut gentilium curæ tradebantur, unde proverbium in homines stultos:

Ad agnatos, & gentiles. (*a*)

Ut autem ad tutelas redeamus: iidem Decemviri, qui pupilli vitam, & bona tutoribus concrediderunt, opem quoque tulerunt pupillis adversus perfidiam illorum, prodita e legibus actione tutelæ, qua etiam duplum repetitur ejus, quod tutores e rebus pupilli subtraxerint. (*b*) Quod judicium turpe a Cicerone vocatur: quia, fraude detecta, minuitur tutorum existimatio. (*c*) Apud Athenienses etiam frequentia erant judicia contra tutorum fraudes, (*d*) quas, elapso quinquennio, vindicare amplius non licebat. Nec tantum distractio bonorum revocabatur; sed & dolus tutoris fraudulenter tutelam gerentis ex legibus decemviralibus coercebatur (*e*) per accusationem suspecti tutoris: qui toto ejus judicii tempore adeo arcebatur a re pupilli, ut administratione illius interdicta, neque utiliter cum eo contraheretur. (*f*) Quod itidem venit ab Atheniensibus, qui suspectum tutorem etiam judicio subjiciebant: & patrimonium illius pupillo tanquam jure quodam tacitæ hypothecæ obligabant: (*g*) ut elicitur ex Demosthene contra Onetorem. (*h*) Hæc autem capita ex verbis apud varios auctores dissipatis inter ceteros egregie concinnavit, & quantum conjectura dedit, candide restituit Jacobus Gothofredus, eaque hic nostro more subjungimus:

Si paterfamilias intestato moritur, cui impubes suus heres escit: agnatus proximior tutelam nancitor. (*)

Si furiosus, aut prodigus existat, ast ei custos nec escit, agnatorum gentiliumque in eo pecuniæve ejus potestas esto.

Si tutor dolo malo gerat vituperato: quandoque finita tutela escit, duplione luito

Escit) (**) veteres dicebant pro *erit.* Lucretius enim ait:

Inter Summam minimamque quid escit?

Et alio loco XII. tabul. vitium escit. Scaliger ad Festum in *Nec*, vult *esit*, etsi non improbet *escit*. Prisci autem pro *sum* dicebant *esum* retenta in ceteris *E*: ut tradit Varro. (*i*) Hinc adhuc litera *E* residet in aliquibus hujus verbi personis, atque temporibus.

Nancitor) *nancitor* vetustum est ex *nancio*, ut ex oratione Gracchi pro se; unde Priscianus hæc verba promisit. *Si nancium populi desiderium comprobabo reipublicæ commoda*, & in fœdere latino apud Festum:

Pecuniam quis nancitor habeto. Et si quid pignoris nancitor sibi habeto. Ex quo verbo linquitur *nactus sum*. *Nancior* enim, & *nacio* sine *N* scribi, tradit Priscianus ex Probo, Capro, Pollione: de quo verbo factum est postea *nancíscor*, ut a *paco pacíscor*.

Nec) His XII. tabularum verbis Festus probat *nec* pro *non* apud veteres poni, quod est frequens apud Plautum. Hinc illa *nec recte loqui*, pro maledicere, & *nefrendes porci*: qui fabas comedere non valent, & *nequeo* pro *non queo*: & *funera*

(*a*) Varro *lib.* 1. *de re rust. capit.* 2. Horat. *sermon. lib.* 2. *sat.* 3.

(*b*) Gothofr. *tab.* 7.

(*c*) *lib.* 1. *de oratore*, & *pro Cæcin.* & *pro Roscio Comœd.*

(*d*) Demosth. *orat. contra Aphob. contra Onetorem contra Nausimach. & Pseudomartyr.*

(*e*) *l.* 1. *in princ. ff. de suspect. tutor. vel curat.* & *Institut. eod.* § 2. Cic. *de offic.* 3.

(*f*) *Instit. ibid.* §. 2.

(*g*) Scholiast. Aristoph. *in Vesp.*

(*h*) Marcil. *ad leg XII. tabul. capit* 31.

[*] Vocem Nancitor in XII. tabulis fuisse, ex Festo apparet in voce *Nancitor*, qui eam interpretatur, nactus erit, pro datus erit. Inde eam legibus XII. tabularum intulit Cujacius *Obs.* X. 11. quem in confingenda lege sequitur Gothofredus. Juvant conjecturam verba Caji in *L.* 9. *D de legit. tut. Si plures*, inquit, *sunt agnati, proximus tutelam nanciscitur.* Simplicius legem Marcilius sic exhibet. *si intestatus moritur, cui impubes suus exstabit heres, agnatorum, gentiliumque tutela esto.* In Pandectis autem non tantum nactus, præteritum verbi nacior, sed & nanctus a nancior sæpe occurrit.

(**) Vocem escit extra Poetas damnat Balthasar. Branchu *Obs.* 10. Sed forsitan fallitur. Refertur enim hæc vox in ipsis XII. tabularum verbis apud Gellium XX. 1. *Si morbus ævitasve vitium escit.*

(*i*) *Lib.* 8. *de ling. lat.*

ra ne funera portarentur apud Catullum Unde Cicero : (*a*) *Senatori, qui nec aderit, aut causa aut culpa esto.*

Agnatorum gentiliumque] Conjuncto hic vim dispergendi habet. Paullo teste: qui ex hoc probat conjunctiones in jure sæpe potestatem habere disjungendi: sicuti & disjuncta pro conjunctis accipiuntur. Non enim gentiles cum agnatis una vocantur, sed post agnatos. Horum autem capitum sensus clarioribus verbis expediamus; *Si paterfamilias intestato decedat, cui suus heres extabit impubes, agnatus proximus tutor hujus sui heredis esto.*

Si quis furiosus aut prodigus esse incipiet, neque is curatorem habeat, agnatorum, iisque deficientibus gentilium curæ tam ipse, quam ejus bona committuntor.

Si tutor tutelam dolo malo gerat suspectum eum facere cuivis liceto: si quid de rebus pupilli furatus fuerit; cum finita fuerit tutela duplum præstato.

CAPUT XXVII.

De Jure Patronatus.

Patriæ potestatis, atque tutelæ, quæ quasi productio est patriæ potestatis, proxima est auctoritas patronorum. Patroni autem dicuntur quasi patres, ut a matre matrona. Non enim de libertorum, verum de civium patronis agimus institutis a Romulo, qui summa reipublicæ patribus, nempe patriciis tradita, concredidit etiam eis plebem, ut eam tuerentur ab injuriis potentiorum, adversus quos patrum auxilio jus plebeji suum obtinerent; (*b*) ipsi vero suos patronos officiis, & muneribus colerent, unde dicti *clientes*, quasi colientes, sive *colentes*, quod patronos colerent, vel a κλέω *celebro*, *honoro*, quod patronos honorarent. Quamobrem patronorum erat clientem in judicio defendere, (*) de jure suo admonere, tueri absentem nihilominus, quam præsentem, eique ubicumque opus foret adesse; clientum vero patronos, quos sibi quisque cooptassent, pecunia juvare, vel ad elocandam filiam, vel ad captivum filium redimendum, vel ad æs alienum luendum, vel ad multam solvendam: eidemque omnia officia exhibere. Quæ mutua obligatio tanta necessitudine ac fide adstringebatur, ut M. Cato locum patrono dederit secundum patrem. (*c*) Unde nefas erat patrono adversus clientem, clienti adversus patronum dicere testimonium: ac si alter ab altero susceptis inimicitiis aut institutis adversus alterum accusationibus distraheretur, proditor habebatur, (*d*) execratusque diris, Diisque inferis devotus cujusvis arbitrio dimittebatur occidendus, quod jus redactum fuit in leges XII. tabularum, quarum caput adfert Servius in illud Virgilii (*e*)

Et fraus innexa clienti.

Eoque continetur, ut qui clientem fraudasset, vel ut veteres loquebantur *fraudem frausus esset*, (*f*) sive prævaricando, ut interpretantur aliqui; sive alio modo decipiendo, is sacer esset, sive Orco victima desponderetur: ut liceret cuilibet eum infero Jovi mactare (*g*) ex his verbis legis:

Patronus si clienti fraudem faxit, sacer esto. (*)

CA-

(*a*) *Lib.* 3. *de legibus.*

(*b*) Gell. *lib.*5. *c.*13. Plutarch. *in Rom.* Dionys. *lib.*2. *antiq.*

(*) Quia vero tum advocari a clientibus solebant patroni, qui lites eorum susceperant, dicti sunt Advocati. Quod si patronus causam susciperet, rem discebat, sin mallet recusare, tum demum clienti non penitus ingratus erat. si blande negaret, non vero præcise, aut contumaciter, quippe

Pars beneficii est, quod petitur si belle neges.

Coloniæ quoque, urbes sociæ, gentes amicæ & devictæ suos habebant patronos, de quibus alii affatim egerunt. (*c*) Gell. *loco citato.*

(*d*) Dionys. *l.* 2. & Rævard. *ad leg. XII. Tab. c.* 4.

(*e*) *Lib.*6. *Æneid vers.* 609.

(*f*) Plaut. *in asin.* Liv. *lib.*23. *cap.*14.

(*g*) Fest. *in verb.* sacer, *ubi* Scalig & Macrob. *lib.*3. *cap.*3. Livius *lib.*3. Dionys. Horat. *ibi* intestabilis, & sacer esto.

(*) Sacrum Festo in voce *Sacer mons* dicitur quicquid Diis dicatum. Quare infelices apud Gellium *III.* 9. aurum Tolosanum attigisse, dicebatur, quia quicquid ibi in templis Deorum custoditum fuerat, sacrum dicebatur. Patronos tamen & clientes Diti, seu Plutoni præcipue sacrari inde colligit Everardus Otto *Præf. T. III. Th. jur.* quia Dionysius Halicarnassensis auctor est, impune occidendos Diis præcipue inferis devoveri solitos fuisse.

CAPUT XXVIII.

De Jure Conjugum, & Connubiorum.

SEd jam ad potestatem virorum in uxores, & ad conjunctiones personarum, quas adhuc separatim consideravimus, sive ad matrimonia progrediamur, de quibus legem Decemviri condiderunt, qua patribus cum plebeis connubia interdicebantur: ne plebei cum patribus per matrimonia unquam convenirent. Quod fuit consilium, ut puto, Appii Claudii, (*a*) cujus in caput vertit acerbitas legis. Appius enim accensus plebeja virgine, cum omni spe connubii careret, fraudibus ante pudicitiam puellæ tentavit; postea vi & injuriis; quibus parens illius Virginius exulceratus puellam ferro transfixit, ut vita illam simul & ignominia eximeret. De privata vero contumelia orta repente indignatio publica intollerabile jam Decemvirorum convellit imperium. (*b*) Alia etiam ratione vetita erant connubia inter patricios, & plebejos, nimirum ne auspicia turbarentur; etenim nuptiæ sine auspiciis minime celebrabantur: auspicia vero nulla patres communia cum plebeis habebant. Quod sane inter eos discrimen in crebras & periculosas discordias erumpebat, donec instante finitimorum bello, & Tribunis plebis dilectum impedientibus, unus ex eis turbulentissimus Canulejus, seditiosis concionibus, pervicit, ut ea lex abrogaretur, & ex Plebiscito promiscuus conjugiorum usus inter patres, plebejosque permitteretur. (*c*) Erat & lex, qua usucapio instituebatur uxorum: [*d*] nam si ea vir annum integrum pro uxore uteretur, in viri manum, ac potestatem veniebat: nisi trinoctium intra id tempus ab eo mulier absuisset: etenim tum interrumpebatur usucapio: quæ interruptio a veteribus usurpatio dicebatur. (*e*) Hæc autem proprie dicebatur uxor, quæ non transibat in mariti familiam, nec jure XII. tabul. ad illius hereditatem vocabatur: unde longe differebat a matrefamilias, sive conjuge illa, quæ non usu, [*] sed solemnitatibus nuptialibus in potestatem & familiam viri transierat, ideoque ad successionem etiam illius, tanquam agnata veniebat, de qua in S. Cto Tertulliano. Has excipiunt aliæ leges, ex regiis fere legibus in XII. tabul. a Decemviris adductæ, ut plerique credunt, repugnante Cujacio, (*f*) quibus atrocior maritorum in mulieres potestas constituitur, qualis est illa, quæ uxoris probrum, sive adulterium permittit marito vindicandum, sive convocatis propinquis, & cognatis ad pœnam ex eorum sententia more majorum imponendam, si vir mulieris flagitium aliquo argumento comperisset, sive sine consilio tantum ex arbitrio mariti; cui ad cædem usque uxoris licebat excurrere, si cum ipso adultero eam deprehendisset, justoque dolori suo atque iræ, in re calida indulsisset; de quo ad legem Juliam de adulteriis latius. Quo autem castitas facilius servaretur vini usus fœminis interdicebatur. Fax enim libidinis vinum, neque ad eam quidquam temulentia pronius: utpote quæ corpus agitet, & lucem rationis, qua petulantia coercetur, obumbret. (*g*) Quamobrem longe ante Romulum fæminis vini usus interdicebatur. Ferunt enim Faunam, Fauni sororem eandem & conjugem, quod vinum præter morem regium bibisset, a viro dum cæderetur, inter virgas vitam liquisse. Criminis autem hujus apud veteres maritus vindex idem constituebatur & judex. Etenim Egnatii Mecennii uxor, quod vinum bibisset, occisa fuit a marito impune: haud ægre id patiente Romulo. [*h*] Et matrona quædam; quod e loculis cellæ vinariæ claves

(*a*) Dionys. *lib.* 10. *in fine*.
(*b*) Livius, Dionys. *lib.* 11.
(*c*) Livius *lib.* 4. *cap.* 6.
(*d*) Gell. *lib.* 3. *cap.* 2.
(*e*) Sigon. *de jur. civ. Roman. lib.* 1. *c.* 9. Petrus Faber. Hottoman. Rævard. *ad leg XII. tabul. cap.* 21.
[*] Imo finito usu hæc etiam materfamilias dicebatur. Marcilius *p* 253. In potestatem autem non transibat quæ singulis annis trinoctio a marito absuisset, & sic usucapionem usurpasset, malens in manu manere patris, vel tutela agnatorum quam in potestatem concedere mariti. Uxor autem dicitur tanquam unxor, ab ungendo, quia cum domum primum duceretur, postes ædium sponsi adipe lupino, vel suillo ungebat, Plinius *Hist. Nat. XXVIII.* 9. averruncandæ fascinationis causa, ne postquam cingulum ex prisco more *taxim* & taciturnus solvisset maritus, confestim spe sua excideret, neque voluptate ex voto perfrui posset.
(*f*) *Observ. lib.* 18. *cap.* 38.
[*g*] Dion. *l.* 2. Cic. 4. *de rep. apud Nonium*.
[*h*] Plin. *lib.* 14. *cap.* 13. *ubi plura id genus exempla*.

ves abstulisset, fame necata fuit a suis. Ac ne quo pacto fœminæ vini potum celarent, Cato severus earum adversarius, censuit mulieres propinquis osculum ferre, ut fraudem odore proderent. Quamobrem vini potus inter justas repudii causas numerabatur.

CAPUT XXIX.

De Divortiis.

PORRO legibus XII. tabul. fuit & de divortiis cautum, non de forma repudii, quam concepere prudentes e sententia legis, contra id quod aliqui tradiderunt. (*a*) Divortendi vero facultas non e Romuli solum legibus; (*b*) verum etiam ex Attico jure nascitur: ut jus divortiorum Decemviri duplici de fonte deduxerint. Apud Athenienses autem uxori pariter atque viro libera erat nuptiarum dissolutio, dummodo Archontem adirent, tum ut ei dissidii rationem probarent; tum, credo, ut si levioribus causis distraherentur animi, auctoritate atque consilio magistratus, in gratiam redirent. Memorabile autem est illud Alcibiadis, qui uxorem apud Archontem de divortio suo agentem, virique injurias & maritalis thori contentum conquerentem, e medio foro raptam transtulit domum, eamque conjugalibus delenimentis placatam, a sententia dimovit. (*c*) Vir autem ἀποπέμπειν dicebatur, quia domum olim deductam, postea exigebat: uxor vero ἀπολείπειν, quia deserebat virum, & unde discesserat, remigrabat: hinc ἀποπομπὴ & ἀπόλειψις. Apud Romanos vero dirimendarum nuptiarum facultatem initio solius viri fuisse, haud prorsus temere quis existimaverit, qui mos etiam erat Hebræorum. (*d*) Mulieres enim apud Romanos uti mancipium habebantur, & longe majorem, quam viri pudicitiam, & fidem præstare cogebantur (*e*). Verum ut virorum initio tota fuerit libertas in divortiis, jus tamen civile deinde mutavit. Nec enim aut vir uxorem dimittere, aut uxor maritum deserere poterat, nisi certis ex causis, quas partim ex XII. tabul. partim ex moribus collectas, partim recenter constitutas enumerat atque definit Theodosius, & Valentinianus. (*f*) Aliquando vero sine causa matrimonia dissolvebantur, si conjuges ambo consentirent; ac tum dicebatur matrimonium dirimi *bona gratia*. (*g*) Quod sustulit Justinianus, (*h*) qui ambobus etiam discedere volentibus causas adjungendas constituit: quas sive ex veteri, sive ex novo Justiniani jure venientes; exponit Cujacius luculenter. (*i*) Quamvis autem antiquiores dimittendæ uxoris potestatem haberent; tamen lege pudoris & nuptialium sacrorum religione atque auspiciorum auctoritate, diu ejus facultatis usu abstinuerunt, initiumque factum a Sp. Carvilio Ruga, (*) qui sterilitatis causa uxorem repudiavit. (*k*) Deinceps tanta morum dissolutio nata est, ut quotannis prope uxores mutarent virum, atque annos frequentius a maritorum, quam a Consulum serie numerarent. (**) Sed jam reliquias legum nuptialium e doctorum virorum conjectura promamus.

Patribus cum plebeis connubi jus nec esto.

Mulieris, quæ annum matrimonii ergo apud virum remansit, ni trinoctium ab eo usurpandi ergo abescit, usus esto.

Si

(*a*) Goth. *ad tab. 6. in fin in not.*
(*b*) Plutarch. *in Romulo*. Dionys. *lib.* 2.
(*c*) Plutarch. *in Alcibiade*.
(*d*) *Deut. cap.* 24.
(*e*) Cato *apud* Gell. *lib.* 10. *c.* 24.
(*f*) L. *consensu C. de repud. l.* 43. *ff. ad l. Jul. de adult.* Cicero *Philippic.* 2.
(*g*) L *si constante*, *C. de repud.*
(*h*) *Novell.* 117. *cap.* 10.
(*i*) *ad Novell.* 22. *&* 117.
(*) Aliud exemplum Sempronii Sophi præsto est apud Valer. Max. L. *VI. c* 3. quo motus Celeb Otto *Præf. T. IV. Th. jur. p.* 10. Valerium Maximum, Gellium, & Tertullianum, primis sexcentis ab urbe condita annis nullum divortium factum narrantes de divortio intelligit ex causa legibus non permissa facto. Abscisse tamen Gellius, *L. IV. c.* 3. quingentis fere annis post Romam conditam, *nullas* rei uxoriæ actiones fuisse ait, quia non desiderabantur, *nullis* plane tunc matrimoniis divertentibus.
(*k*) Plutarch. *in Romul. in fin.* Valer. *lib.* 2. *cap.* 1. Gell *lib.* 4. *cap* 3. Dionys. *lib.* 2.
(**) Quod per profligatos sexus sequioris mores Augusti in primis temporibus invaluisse ajunt. Apud Plautum certe Syra conqueritur, impune marito adulterium esse, uxori non esse. Juvenalis contra

Sic fiunt, inquit, *octo mariti*
Quinque per autumnos titulo res digna sepulchri.

Si mulieri repudium mittere volet causam dicito harumce unam. (*)

Usurpandi) hoc est usucapionis interrumpendæ.

Abescit) hoc est aberit.

Usus esto) hoc est usu capta esto, sive uxor esto.

CAPUT XXX.

De Partu XI. Mensium.

A Nuptiis ad partum, servato naturæ ordine, progrediamur. Refert enim plurimum cognoscere liquido, quonam ex concubitu sit partus conceptus, ne adultera proles, legibus resistentibus, patrimonium occupet alienum. Ideo leges tempus præfinierunt, unde dijudicaretur, an partus marito mortuo natus, ex eo conceptus fuerit; an ex concubitu alieno, cujus turpitudinem mulier soluti jam conjugii auctoritate velaverit? Legitimum igitur pariendi tempus Decemviri non ultra decem lunarium (**) mensium spatium extenderunt: forte quia jus versatur in iis, quæ plerumque contingunt, ἐπὶ πλεῖστον. ut Theophrastus loquitur, (*a*) non in iis, quæ ἐκ παραλόγου, id est inopinato eveniunt. Sed ubi hominum existimatio vertitur, insolitos etiam casus oportebat respexisse Decemviros: quos credo fefellit vulgaris eo quoque tempore medicorum opinio ubique pervagata, cujus multi auctorem faciunt Hippocratem, qui mihi potius in contrariam videtur opinionem abire: nam in libro περὶ ὀκταμήνου conjungit (*b*) partum undecim cum partu decem mensium: atque ostendit, oportere sæpe mulierem undecimum mensem attingere, ut ad ultimum circuitum perveniat: & ejusdem Hippocratis Gellius hæc verba producit, γίνεται δὲ ἐν τούτοις, καὶ πλείω, καὶ ἐλάσσω, καὶ ὅλου κατὰ μέρος, καὶ ἑ ἰπομεν δὲ καὶ πλείω πλειόνων, καὶ ἐγάσσω ελασσόνων. (*c*) Hinc orta est & alia definitio ad pariendi tempus collata: cum enim decem mensium spatio partus maturitas constituatur; lugendi conjugis tempus fuit eodem fere spatio conclusum: ut ante decimum exactum mensem nubere alteri non licuerit. (*d*) Unde Ovidius in fastis:

Quod satis est utero matris dum prodeat infans,
Hoc anno statuit temporis esse satis;
Post totidem menses a funere conjugis uxor
Sustinet in vidua tristia signa domo.

Hinc vulgaris illa de posthumis instituendis apud veteres formula: *Qui post mortem mean in decem mensibus proximis natus erit*. Verum experiendo compertum est, breve admodum leges constituisse tempus ad naturæ licentiam: quæ ab opinione nostra sæpe, ab ordine vero suo nunquam aberrans ultra cognitionis nostræ fines non raro vagatur. Quamobrem Aristoteles, & Diocles philosophus, & M. Varro ad undecimum usque mensem pariendi tempus produxerunt: & Adrianus consultis philosophis fœminam pudicam, quæ XI. mense pepererat, ab ignominia eripuit, ac legitimum talem partum esse decrevit. (*e*) Cui sententiæ comprobandæ nostris temporibus perutilem dissertationem, solidioris philosophiæ luce perfusam, & postea Romani fori auctoritate munitam, conscripsit interpres naturæ solertissimus Joannes Maria Lancisius: Lucius

 autem

(*) Propter mores puta uxoris intolerabiles, quales Romulo visi fuerant, si adulterium uxor commisisset, si vinum bibisset, si veneficio circa prolem usa esset, & si denique partum alienum pro suo subjecisset. Dionysius Halicarnass. *L. II. cap.* 26. Plutarchus *in Romulo cap.* 42. Quam legem Romuli legibus *XII.* tabularum illatam putat Celeb. Otto *Pr. T.IV. thes. jur. p.* 10.

(**) Immo solarium; utique *XXX.* dierum. Auctor enim est Gellius III. 16. Decemviros scripsisse, in decem mensibus hominem gigni; mensis autem spatium pro diebus accipitur *XXX. L.* 40. *D. de reg. cred. L.* 101. *D de R. J.* Provide autem Decemviri nativitati partus legitimi præfigunt menses decem, quia nono mense plerique nascuntur, & supposita prole hereditates per stupra captari possent, si liberalitas decemvirorum ultra *XXX.* dies pergeret. Qui vero decimo demum mense partum legitimum nasci ajunt, utique negant, idem initio undecimi contingere posse, nec jus vetus mutavit Justinianus in *Nov.* 39. partum in fine mensis undecimi editum negans legitimum esse. Minime enim idoneo inde argumento colligitur, legitimum eum esse initio ejusdem mensis.

(*a*) L.3. *ff. de legibus*. (*b*) *n* 5. *&* 6.

(*c*) Gell. *lib*.3. *cap*.16.

(*d*) Hottom. *ad leg. XII. tab. pag*.422. *l.* 2. *C. de secund. nupt.* (*e*) Gell. *lib*.3. *c*.6.

autem Papyrius Prætor tempus hoc longius traxit: bonorum enim possessionem dedit ei, quem decimo tertio mense mater ediderat, Plinio teste. (*a*) Quo loco, quem corruptissimum putat Cujacius, (*b*) in veteribus codicibus refert legi *pro XIII. X. mensibus*: quo sensu nihil Plinius diversum attulisset a vulgari opinione: cum tamen ostendat ibi, velle se aliquid præter communem nascendi formam literis tradere. Frigescet igitur Plinii locus, nisi ex vulgaribus codicibus XIII. menses legamus fuisse a Prætore toleratos; quam ejus indulgentiam erga mulierem, & prolem non prorsus temere suspectam habuit Balduinus. Decretum autem illud Adriani, haud scio an in morem, & in disciplinam cesserit Jurisconsultorum: qui quæstionem hanc e sola XII. tabularum auctoritate definierunt; unde Paullus (*c*) (*) *Septimo mense natus matri prodest. Ratio enim Pythagoræi numeri hoc videtur admittere, ut aut septimo pleno, aut decimo mense partus maturior videatur*, a quibus discessit Justinianus. (*d*) Nisi decretum Adriani de undecimo mense non exacto, sed incœpto accipiamus, atque ita nullam discrepantiam inter Adrianum, & Jurisconsultos, & jus deinde receptum inveniremus: neque novi quidquam Gellius protulisset: Siquidem non negaverint hi, sub initium undecimi mensis partum esse legitimum, ut notat Cujacius eodem Paulli loco.

Si quis ei in X. mensibus proximis postumus natus escit justus esto.

Justus) hoc est legitimus, ut *justæ nuptiæ*, *liberi justi*, & alia complura.

CAPUT XXXI.

De Partu Monstroso.

ALiquando partus non sunt integri, sed monstrosi. Atque hi, vetustissima Romuli lege a Decemviris in XII. tabulas relata, si deformitate sint insignes, necandi statim sunt a parentibus. (*e*) Cujus etiam legis Cicero meminit *lib. 3. de leg.* ubi pro *legatus* legerim *negatus*. (**) Hinc illud Ennii apud Nonium in *auscultare: mihi auscultæ nate, pueros necari jube*, atque illud Tibulli: (*f*)

Prodigia indomitis mersa sub æquoribus.

An autem partus monstrosus esset, id Romulus non parentibus proprios in suos amore corruptis, sed quinque viris e vicinia judicandum tradidit. Non continuo enim partus monstrosus reputatur, quod aliquid ab humana figura discrepet, veluti si officia humanorum membrorum ampliaverit, (*g*) uti sunt sedigiti, qui senos digitos habent in manu. Monstrum vero est, quod contra formam humani generis, converso more, procreatur. Quod monstrum fuit appellatum, quia monstret mala futura, sitque triste omen: ut *ostentum* ab *ostendo*, *portentum* a *portendo*: (*h*) nisi, ut Stilo putat apud Festum, venerit a *monendo*, quasi *monestrum*: unde postea monstrum *E* litera exclusa. Hoc autem discrimen Cornelius Fronto inter monstrum, & ostentum ponit, quod ostentum præter consuetudinem, at monstrum præter naturam oboriatur. (*i*) Talis autem partus matri ad lucrum nihil prodest, cum pro filio non habeatur: velut in S.C. Tertulliano, ubi de lucro contenditur, (*k*) at prodest ae excludendam pœnam legis Papiæ satis odiosæ, ubi de pœna

---

(*a*) *lib 7. c. 5.* (*b*) *Novell. 39.*

(*c*) *Sent. lib.4. tit.9.*

(*) Incipit partus justus nasci initio mensis septimi, id est centesimo octogesimo secundo die; ut auctoritate Hippocratis docet Ulpianus in *L. 3. § 12. D. de suis & legitimis heredibus*, a quo ne amplius dissentire videatur Paullus *Sent. l. IV. c. 9.* Celeb. Noodtius ad *tit. P. de statu hominum p. 26.* verba ejus ingeniose transposuit, legitque, *aut septimo aut pleno decimo mense*.

(*d*) *Novell. 39. cap. 2.* Alciat. *parodox. lib. 3. cap. 3.*

(*e*) Dion. *l. 2.*

(**) Sic leni satis medicina succurritur morbo olim desperato. Eadem emendatio inciderat antea Marcilio, *c. 23.* & aliis, quos laudat Otto *Pr. T. III. p. 31.* probante conjecturam Cornelio van Bynkershoek *de jure occidendi liberos p. 228.* etsi, qua est ingenii ubertate; nec ipse hunc locum intentatum dimittat. Monstrum autem bruto animali simile est, ideoque contra formam humani generis converso more procreatum dicitur, cum in ostento digiti seni aut pedes tres rationis usum impediant nihil.

(*f*) *l. 2. eleg. 2.*

(*g*) *L. non sunt ff. de statu hominum.*

(*h*) Nonius.

(*i*) *Vide* Voss. *etymolog.*

(*k*) Paul. 4. *sent. §. mulier*, *ubi* Cujac. *tit. 9.*

pœnæ declinanda certatur : erat enim hac lege turpe, atque damnosum non habere liberos : ideo humanitatis causa nomen filii latius accipitur pro fœtu quolibet. (*a*) Androgynos (*) etiam Romani veteres abominabantur : ex humanitate tamen Jurisconsultorum conservabantur : recentiores vero eos, quos veteres prodigia reputabant, mutatis moribus, in deliciis habuerunt. Sed legem ipsam, ut restitui conjectura potuit, subjiciamus.

Pater insignem ad deformitatem puerum cito necato.

Insignem] insignis dicitur aliquo signo turpiter notatus : veluti membro mutilo, aut alia figura quam humana. Plautus (*b*)

Tum ne uxor mihi insignitos pueros pariat postea,
Aut varum, aut valgum, aut compernem, aut pætum,

& Lucret. *Insignis varis cruribus.*

CAPUT XXXII.

De Rebus Litigiosis.

QUas hactenus explicavimus leges, ad statum pertinent personarum; deinceps occurrunt eæ, quibus civilia negotia diriguntur, quas ordine suo expediemus, incipientes a rebus litigiosis, hoc est in judicium deductis : quarum nomine venit non tantum res mobilis & immobilis, verum etiam nomen debitoris & ambiguum chirographum. (*c*) Res igitur litigiosi vitio affectas, vetuit lex XII. Tabul. Numinibus tradi, sive in sacrum dicari; ne hac fraude spes ejus recuperandæ domino desineret, callidusve adversarius in invidiam sacrorum auctoritatem adducens, religionem detorqueret in damnum aliorum. Res enim semel consecrata, nunquam a Pontificibus resecrabatur, sive religione solvebatur. Ideo quia semel religione obligatam perpetuo dominus amittebat, jussere Decemviri, ut qui rem litigiosam in sacrum dedicasset, ejus rei nomine duplum adversario redderet : ut hoc veluti solatium amissæ rei dominus haberet. Et quamvis lege non pateret, duplum illud adversario ne, an fisco cederet; benignius tamen visum est, & humanius, adversario deferre pro solatio, quod potentiori adversario traditus fuerit. (*d*) Hanc autem legem ita Gothofredus ex conjectura contexuit.

Si qui rem de qua stlis fiet in sacrum dedicassit duplione decidito.

Stlis) dicebant veteres pro lis : stlocum pro *loco* : deinde linguæ cultus & urbanitas literarum asperitatem elisit : Vide Festum vero *stlata*.

CAPUT XXXIII.

De Servitutibus Prædiorum.

SEd de his satis. Pergamus nunc ad servitutes, quarum aliæ prædiorum rusticorum sunt, aliæ urbanorum : de quibus fuisse primo loco in XII. tab. cautum, significat ordo a Cajo in Institutionibus, & in Digestis a Justiniano institutus : quos ab ordine prisco quam minimum recedere voluisse crediderim. E veteribus autem fragmentis lex eruitur, quæ spatium inter vicinas ædes duorum pedum cum semisse præscribebat ædificantibus : ut non modo transitus circumeuntibus panderetur, sed incendium etiam a proximis ædibus, eo intervallo averteretur; (**) (*e*) unde lex ita restituitur.

Ambitus parietis sextertius pes esto.

Ambitus) quasi circuitus est enim *ambire* proprie *circumire*, *Am* enim veteri-

---

[*a*] Ulp. *leg. quæret. de V. S.*

(*) Androgynus :

Cui forma duplex, nec femina dici
Nec puer ut possit, neutrumque & utrumque videtur
Nec duo sunt.

inter ea multis refertur, quæ crebris hominum sermonibus celebrantur, etsi exstiterint nunquam. Recte credo, si eundem utriusque sexus officiis fungi posse negant in conjunctione maris & fæminæ, minus bene, si de ludibriis formæ dubitant, de quibus & veterum fide & hodierna experientia refelluntur.

(*b*) *Milit. act. 3. scæna prima.*

(*c*) *L. 3. C. de litig.* Cujac. *parat. ibid.*

[*d*] *L. ult. ff. de litig.*

[**] Litibus etiam de stillicidiis sic obviam itum, etsi de iis Decemviros cogitasse, vix veri simile sit. Dicebantur ejusmodi domus cum ambitu insulæ, quarum frequentissime in Pandectis mentio est.

(*e*) Briss. *l. 1. antiq. c. 1. & 3.* Cujac. *obs. l. 1. c. 4.*

teribus significabat *circum* a græco ἀμφι, unde *ambitus bonorum*, propterea quod in eorum petitione supplicando circumirent. (*a*) *Sextertius* valet duos asses cum semisse: unde duo pedes, & semis dicitur pes sextertius in lege XII. tabul. ut Volusius Martianus de asse scribit. (*b*) Rusticorum autem prædiorum servitutes contrahentium arbitrium & voluntas moderatur: quo vero pacta non pervenerunt; eo leges extenduntur. Atque ex legibus XII. tabul. tantum definitam habemus, atque præscriptam viæ latitudinem, quam octo pedum in porrectum, hoc est in directum, sive qua recta tenditur, esse voluerunt, (*c*) sexdecim in amfractum, sive in flexu, propter commodum ducendi vehiculi, quod in angustiori spatio verti non potest, nisi viæ nomen laxius, & præter XII. tabul. sensum accipiamus cum Ælio Gallo; (*) (*d*) ut non modo spatium ducendi vehiculi, sed & semita, & iter eodem viæ vocabulo veniat, ampliori tamen significatione. Qui autem lege servitutis alteri debet viam, curare oportet, ut ea perpetua munita sit ad vehiculi commoditatem, (*e*) quod si neglexerit, tum ex legibus XII. tabularum jus domino tribuitur vehiculi ducendi per fundum servientem quacumque velit. Quæ facultas quamvis ex legibus XII. tabul. sit infinita: tamen interpretatione prudentum ita temperatur, ut si via commode pateat alia ex parte sine detrimento fundi servientis: tum parcendum sit vineis, villis, & satis: eaque via semel electa, imposterum teneatur. Sed etiam latius extenditur sensus legis, quo non tantum de fundo serviente, sed de fundis omnibus viæ continentibus accipiatur: ut si domini viam non muniant, cuivis liceat per agros eorum, qua commodum est, sive cum vehiculo, sive cum jumento transire. En verba legis, ut a novis redduntur interpretibus:

Via in porrectum VIII. pedum, in amfracto XVI. pedum esto.

Si via per amsegetes immunita escit, qua volet jumentum ducito.

Amfracto) Varro: (*f*) *Amfractum est ab origine flexum duplici, dictum ab ambitu, & frangendo. Ab eo leges jubent in directo pedum octo esse, in amfracto sexdecim, id est in flexu.*

Amsegetes] dicuntur agri sibi eadem in via occurrentes, sive quorum affinis seges viam attingit: unde Festus, *Amsegetes dicuntur, quorum affinis seges viam attingit.* Sensus autem legis est: *Si via ab his, qui vicina prædia possident, munita non sit, jumentum agere quisquis velit jus esto.*

CAPUT XXXIV.

De Aqua pluvia arcenda. (**)

Cavit etiam lex XII. tabul. ne quis opere manufacto aquam pluviam excipiens, cursum illius dirigat in alienum prædium, quod inde deterius reddatur: unde orta est aquæ pluviæ arcendæ actio, quam Wesembecius perperam refert ad Prætoris Edictum, cum initium duxerit a XII. tabul. cujus hæc verba profert ex La-

(*a*) Festus *in verbo ambitus*. Varro *lib.4. de ling.lat. L. Imperatores ff. de servit. urban. prædior.*

(*b*) Hottomannus *in leg.XII.tabul.ad hanc leg. Briss. loc. cit. &* Cujac. *ead. observ.*

(*c*) *L. 8. de servit. rust. præst.*

(*) Interpretatio verborum Ælii Galli in *L.157.ff. de V. S.* naturali pulchritudine placet, minime tamen talis est, ut de ejus inventione adeo glorietur Marcilius c. 32 quem Auctori nostro præivisse dicerem, nisi res talis esset, quæ facile cuivis in mentem venire posset.

(*d*) *L. paries, 157. ff. de V. S.*

(*e*) Cic. *orat. pro Cæcin.*

(*f*) *Lib.6. de ling. lat.*

(**) Aqua pluvia ex earum rerum numero esse videri possit, quæ, quod ab omnibus facile discernuntur, definitione non indigent, nisi veteres aliter voce usi essent ac vulgo fit. Ecce enim aqua pluvia iis non quamvis aquam imbri collectam, sed eam, quæ de cœlo venit & loci vitio vel manu nocet, significet. Cicero *Top. c. 9.* Ab aqua pluvia exemplum ducit Lactantius, quando Jurisconsultos in rebus vilibus versari contendit. Sed eo augustior ars videri debebat, qua cum res splendidas minime negligat, etiam ad viliores descendit. De splendidis tamen rarius quæsitum credo, tempore latæ legis, quam de aqua pluvia. Ne vero justo tenuior videretur tractatio de aqua pluvia, interspergit ei Auctor doctrinam de aquæ ductibus & regionum varietate, eoque decus & sublimitatem rei etiam minimæ & agresti adjicit. Affinis legi nostræ lex vetus de aqua non oletanda apud Frontinum. Oletare autem aqua dicebantur, qui eam per injuriam corrumpebant.

Labeone Pomponius, (*a*) *si aqua pluvia nocet*. Non vindicat autem hæc actio damnum ortum ab aqua profluente per ductum naturalem, sed per manufactum: (*b*) unde non sua sponte, vel natura loci, sed opera hominis ducitur. Sive quis igitur aquam ab naturali cursu alieno damno deflexerit, sive comprimendo, citatiorem eam reddiderit, aut nova immittenda uberiorem; (*c*) tamen quia imminet, coercetur hac actione, qua vel opere restituto avertitur aqua; vel tanti dominus, quanti restitui opus interest, condemnatur: cogiturque damnum post contestatam litem allatum sarcire: & de eo, quod post sententiam afferri poterit, damni infecti cavere. (*d*) Similem quoque actionem proditam legibus XII. tabul. Ulpianus refert, (*e*) qua si rivus aquæductus per publicum locum privato nocebit, ei de damno cavetur. Quod accipitur de opere privato, quo aqua per publicum locum ducitur, sive de aquæductu privato: nam nihil de publico XII. tabularum leges constituere cum illius usum Romani non norint ante annum DCXLII. A. U. C. uti Frontinus initio de aquæductibus refert. Regionum autem varietas, variam utilitatis rationem inducens, leges parit sæpe contrarias. Quamobrem in Africæ regionibus æstuosis, ubi aquæ inopia laboratur, actio datur adversus eum, qui aquam pluviam coercet, nec sinit eam ad fundum alterius tendere. (*f*) Hujus autem legis ex XII. tabul. apud Pomponium verba supersunt admodum pauca: sententia vero colligitur integra ex Ciceronis topicis, aliisque locis juris civilis.

Si aqua pluvia manu nocet; Prætor arcendæ aquæ arbitros tres addicito: noxæque domino cavetor.

Nocet) sensum habet, quem grammatici vocat potentialem: id est si nocere poterit. Pomponius. (*g*)

CAPUT XXXV.

De Arboribus cædendis.

NOn solum aquis; verum & arborum ramis, præter modum diffluentibus, ac latiorem umbram projicientibus vicino agro nocemus: intercipitur enim solis æstus, quo terra maxime fovetur, & semen ad ortum excitatur. Ideo XII. tabulæ prodiderunt actionem adversus dominum arboris latius effusæ, quo ramos ejus pedes quindecim altius a terra coerceat, (*h*) eorumque luxuriem vicino agro impendentem compescat, quod sublucare, ut mox explicabimus, dicebatur. At si dominus ramos circumcidere noluerit, lex, domino invito, potestatem circumcidendi permittit ei, cujus fundo nocetur. Quam sententiam legis Prætor suo quoque comprehendit Edicto, quo lex eadem porrecta fuit ad arbores impendentes in ædes, de quibus nihil XII. Tabul. legibus cavebatur; (*i*) jussit enim Prætor, ut nisi dominus arborum ab ædium domino monitus paruerit, vel circumcidendo arborem, vel radicitus, ut ædium incolumitas exigit, evellendo, quod collucare dicebatur; tum ædium domino liceat excisa ab stirpe arbore damnum pellere. Item Pomponius ait, in eodem titulo agi posse leg. XII. tabul. de tollenda arbore, si ex alterius fundo in vicinum agrum vento inclinata fuerit. Sed jam legis reliquias subjiciamus.

Si arbor in vicinum fundum impendet XV. pedes altius sublucator.

hoc est, *si arbor e vicini fundo in vicinum impendeat, arboris illius rami XV. pedes altius circumcidantur.*

Sublucare) est compescere luxuriem ramorum: quasi subtus lucem mittere. Collucare quid sit, dubitari potest. Vel enim significat superiores ramos lumini offi-

(*a*) *L. Labeo* 21. *ff. de statu liber.*
(*b*) Cic. *in topic. L.* 1. *ff. de aqua, & aqu. pluv. arcend.*
(*c*) *L. vicinus* 24. *eod.* §. 2.
(*d*) Cujac. *parat. ff. de aqua, & aqua pluv. arcend.*
(*e*) *L.* 5. *ff. ne quid in loc. publ.*

(*f*) Aggenus *l.* 2.
(*g*) *L. Labeo* 71. *ff. de statu lib.* Paul. *l.* 5. *ff. ne quid in loco pub. fiat.*
(*h*) *L.* 1. §. 8. *ff. de arbor. cædend.* Paul. *l. sent.* 5. *tit.* 6. §. *arbor quæ.*
(*i*) *toto tit. ff. de arbor. cæd.*

officientes succidere, vel ipsam ex stirpe arborem excindere, quod verius puto. (a) (*)

CAPUT XXXVI.

De Glande legenda.

SI glans ex alicujus fundo proximum in agrum deciderit, facultatem fecerunt XII. tabul. domino arboris colligendi glandem suam ex alieno solo. Quæ lex translata fuit in Prætoris Edictum. (b) Non sola vero glans querna, vel iligna his verbis domino colligenda permittitur, sed fructus quilibet: fructus enim omnes glandis appellatione veniunt; [c] ut apud græcos ἀκρόδρυα extremitates arborum [**] appellantur ἀρχαῖοι, sive prisci, ut Scholiastes Aristophanis tradit in equitibus, πᾶν δένδρον δρῦν ἐκάλουν, *omnem arborem quercum appellabant*. Hinc veteri latinorum lingua, quæ proprius accedit ad morem græcorum, fructus omnes glandis appellatione continebantur. Ex quo, aliisque civilis juris exemplis intelligitur, quanti referat callere latinæ linguæ originem & proprietatem: ut non mirum, si ea magis apud jurisconsultos, quam apud oratores omnibus temporibus floruisset: jurisconsultos enim adigebat muneris necessitas; oratores vero artis ornamentum, quod simul cum auribus multitudinis mutabatur: lex autem hæc fuit:

Si glans in emem caduca fiet, domino legere jus esto.

Emem) enim pro *eundem* dicebant veteres. (d)

CAPUT XXXVII.

De Interstitio sepis.

INter confines autem fundos liberum esse transitum oportuit, qua sine agrorum incommodo ire, agere, aratrum circumvertere (e) liceret, quod confinium appellarur, si via publica non interveniat. Confinio autem quinque pedum spatium Decemviri statuerunt: cujus præfinitionem spatii, quam præscriptionem etiam appellatam invenimus, (f) sumserunt e Solonis legibus, qui singula notarat, atque distinxerat intervalla sepium, maceriarum, & arborum. Quem locum quia Cajus retulerat in commentario ad leges XII. tabul. (g) multi crediderunt integram Solonis sententiam omnibus ex partibus fuisse XII. tabul. legibus comprehensam: cum ex monumentis, quæ supersunt, præfinitionem solam quinque pedum colligamus: & a Cajo habeamus exemplum tantum Solonis Decemviros fuisse secutos. Statuerat autem Solon, ne qui sepem foderet, (h) excederet præscriptos fundi terminos: ac voluit, ut parientem si extrueret, pedem ille relinqueret spatii; si domum pedes duos; si sepulchrum, aut scrobem foderet, quantum profunditatis habuerit, tantum spatii relinqueret; si puteum sex pedum latitudinem. Oleam vero, aut ficum, ut ne in alieno radices agerent, novem pedes e vicini fundo distare voluit; ceteras arbores quinque: quod spatium est XII. tab. legibus præfinitum, & ab omni-

---

(a) Cujac. *ad Paul. sent. lib.5. tit.6. §. arbor.*

(*) Et Festus tuetur in voce *sublucare*. Utraque vox dicta a luce submittenda, vel committenda. Ex eodem forte Isidorus *Etymol.XIV.* 8. luci vocabulum derivat, quo veteres sylvam Diis sacram significabant. Nam luci quoque a luce dicuntur, vel per ἀντίφρασιν, quod in his sylvis Numinibus sacris lux rara fuerit, vel, quod tempore festo lumina in iis plurima in Deorum honorem accenderentur, quod & Græcis in more positum fuit, unde ἀγλαὸν ἄλσος apud Homerum *Iliad. β. v.* 506. Festum perperam contradictionis insimulat Salmasius ad *Solinum p.*585. Quod autem dicitur, XV. pedes altius sublucandam arborem esse, de solo intelligo, non de ea altitudine, ad quam arboris rami antea descendebant.

(b) *L.1. ff. de glande legenda.*

(c) L 236. §.1. *ff. de V. S*

(**) Adeoque fructus omnes. Quare non inepte ἀκρόδρυα substitui possent voci ἀκρίδες, quæ vulgo locustas significant apud Matthæum, *cap. III. v.* 4. nisi exemplo grave videretur mutare quicquam in literis sacris. Eccur enim hominem divinum æstimemus ex nostro more, id est, profano. Glandes Virgil. *Æneid.l. VIII. v* 686. etiam missilia quædam militaria dici, vix animadverterem, nisi locus ejus nostris quoque globulis, ut vocant, ignitis applicari posset.

Pars maxima, inquit, *glandes*
Liventis plumbi spargit.

(d) Festus *verbo* emem.

(e) *L.4. §. pen. cum l. seq. ff. fin. regund. l.7. §. ult. ff. de acq. rerum dom.* Varro *de ling. lat. lib.*4.

(f) *L. quinque pedum, C. fin. reg.*

(g) *L. ult. ff. fin. regund.*

(h) Plutarch. *in Solone pag.*91. Cujac. *ad l.ult. ff. fin. regund.*

omni usucapione prorsus exemtum. Scio, displicuisse Salmasio (*a*) veterem versionem verborum Solonis, quæ τὴν αἱμασιὰν reddit *sepem*: cum ille interpretetur macceriem: utraque tamen interpretatio veterum auctoritate defenditur. Illa Suidam habet auctorem, & Orionem, & Theocriti Scholiastem; hæc Herodotum, & Demosthenem, & Hesychium, & alios quos collegit Menagius, (*b*) qui Salmasii opinionem propugnat adversus Heraldum Salmasio infestum. Verum ne alicui veterum, præcipue vero Eustachio Homeri gravissimo interpreti, vocabuli hujus ignorantiam adscribamus, qui vetustiori ævo tradit sepes agrorum spinis & ramis fuisse contextas; αἱμασιὰν acceperim uti genus lignea simul, & lapidea septa complectens. Sed ut ad propositum redeamus, duplex erat agrorum controversia, finalis nempe spatii & locorum: finale spatium quinque pedum præscriptione, sive præfinitione constabat ex lege XII. tabul. omni usucapione liberum, ut in controversiam nunquam veniret. Locorum vero spatium id erat, quod quinque pedes excedebat. Quod enim supra quinque pedes extendebatur, id adducebatur in controversiam apud judicem, sive arbitrum finium regundorum; eaque controversia locorum appellabatur. Quam distinctionem inveneris in celeberrima lege, brevissima simul & obscurissima *quinque pedum* C. Just. & Theod. *fin. regund.* Cujus explicationem ab omnibus interpretibus quidem laboriose, ab eruditioribus tamen, Alciato duce, felicius tentatam, petere utilius licebit a Jacobo Gothofredo. (*) Nolo enim hic ego, vel eandem cantilenam canere, vel ut nova proferam ineptire: cum & Petrus Abailardus, qui sensum undecunque germanum se prolaturum gloriabatur, hac tamen super lege obmutuerit. (*d*) Itaque super confinium, sive super quinque pedes vicinis fundis ad iter, ac transitum interjectos, nulla ex XII. tab. usucapio cadebat, quod hisce fortasse legis verbis comprehendebatur:

Intra quinque pedes usus auctoritas nec esto.

Usus auctoritas) hoc est jus usucapionis, quam loquendi rationem pandemus infra, cum de usucapione tractabimus: nunc de regendis finibus videamus.

CAPUT XXXVIII.

De Finibus regundis.

SI quando contentio inter vicinos fundos oriretur de finibus aut obscuratis, aut turbatis, vel de spatio locorum, & modo agrorum, quod tertium in limitibus controversiarum genus Frontinus appellat, (*e*) ibi leges XII. tabul. jusserunt, ut tres arbitri darentur regendis, hoc est dirigendis finibus, (*f*) apponendisque terminis & agris definiendis, ut colligitur ex his Cic. verbis: *Nec ex Mamilia lege singuli: sed ex XII. tab. tres arbitri fines regemus* (*g*) Ita locum hunc, eruditis omnibus adprobantibus, restituit Cujacius. (*h*) Accessit enim deinde lex Mamilia, quæ aut ex XII. tab. quinque, aut sex pedes inter confines fundos constituens singulis arbitris, contenta fuit in finium controversiis. Quam legem tulit C. Mamilius Trib. plebis; is, qui belli Jugurthini tempore rogationem ad populum tulit (*i*) in eos, quos Jugurtha pecunia corrupisset. Isque propter legem de limitibus latam, *Limitanei* cognomen tulit: quod Manucius in nummo etiam argenteo observavit, in quo erat C. Mamilii Limetan. ut perperam Jacobus Gothofredus *Manilium* legat. Lex autem ita ex veteribus reliquiis concinnatur:

Si jurgant affines, finibus regundis Prætor arbitros tres addicito.

Jurgant) jurgium, & *lis* hoc discrepant: quod *jurgium* contentio est juris inter benevolos, & propinquos exorta, unde *jurgatio*, quasi *juris actio* apud Festum

(*a*) *Observ. ad jus Atticum.*
(*b*) *Amænit. juris civil. c.* 33.
(*c*) *Vide* Frontinum, & Cujac. *obs. l.* 10. *c.* 2.
(*) Reliquos interpretes hujus legis recenset Everardus Otto *Pr. T.III. Thes. jur. p.* 36.
(*d*) *Vide gloss. in L. quinque pedum, C. fin. regun.* & *ibi* Dionys. Goth. & Alciatus.
(*e*) Cujac. *obs. l.* 10. *c.* 2.
(*f*) Boethius *in topic. Cic.*
(*g*) *Lib.* 2. *de legibus.*
(*h*) *Obs.* 5. *c.* 21.
(*i*) Sallust. *in bello Jugur.*

Festum, & *jurgare* ab jure deducit Varro. (*a*) Lis vero est animorum concertatio vehementior ex ira & odio inter inimicos exardescens: ut non immerito Cic. cum alibi sæpæ, tum in libris de republica apud *Nonium* in verbo *jurgium* non rerum tantum; sed & verborum dilectum in legibus XII. tabularum admiretur. Itaque nulla nobis lis esse potest cum eo, quem in potestate habemus.

Affines) sive vicini, qui prædia vicina possideant: affines enim dicuntur tam qui sanguine, quam qui prædiis conjunguntur, ut tradit Festus, & glofs. verbo *ἀγχιτέρμων*.

CAPUT XXXIX.

De Usucapionibus.

NUnc ad usucapionem transeamus, quam suis legibus in rebus mobilibus etiam amplexus est Plato: (*b*) ut a jure Attico fluxisse suspicemur, quo ille fortasse respexit: etsi hujus juris ex Atticis aut aliarum gentium legibus monumentum supersit nullum: ut merito jus hoc proprium civium Romanorum reputemus, a quibus peculiari ratione cultum fuit, atque constitutum: unde nulla hujus juris communio peregrinis, quibus nihil ex civium Romanorum bonis usucapere licebat: ut patet ex lege XII. tab. quam ad nos Cicero transmisit, (*c*) quamque inferius producemus. Igitur jure civili dominium sola capione, sive tantum capiendo nanciscimur: capimus autem rem, vel manu, sive ab alio traditam; vel usu, nempe possessam ab initio bona fide. Unde duplex oritur adquirendi dominii ratio ex jure civili, mancipium, & usucapio. Mancipium dicitur quasi manu capio per traditionem; usucapio vero quasi capio per usum, sive per possessionem. Quæ usucapio introducta fuit, ne dominia in incerto diu manerent, & simul ut rerum domini verentes juris civilis potestatem, quæ dominium ab iis tacite ad diversos possessores transferebat, cautius res custodirent (*) atque tuerentur suas: ac denique ut certo tempore litium facultas perimeretur. Quamobrem Decemviri statuerunt, ut mobiles quidem res anno; fundus vero biennio usucaperetur: hoc est redigeretur in dominium illius, qui rem illam anno, aut fundum biennio bona fide possederit. Fundi autem nomine quælibet res immobilis & etiam ædes comprehenduntur: non quia manifesta vocabuli proprietas eas etiam complectatur; sed quia vis & ratio legis etiam ad ædes extenditur: ut colligitur ex his Ciceronis verbis: (*d*) *At utimur eodem jure usucapionis in ædibus, quæ in lege non appellantur*, & alibi: (*e*) *Ast in lege ædes non appellantur: & sunt ceterarum rerum omnium, quarum annuus est usus. Valet æquitas, quæ paribus in causis paria jura desiderat*. Fundi igitur appellatio ad rem omnem porrigitur, quæ solo tenetur. (*f*) Et quia tempore institutæ usucapionis Romanorum ditio nondum excesserat Italiam: res Italicæ sub usucapionem ceciderunt, eæque res mancipi dicebantur, quia proprietatem privati etiam nanciscebantur illarum; rerum vero provincialium, quia tributa pendebant populo Romano, solus populus proprietatem adquirebat; privati tantum possessionem: unde nec mancipi nuncupabantur, & tantum rerum mancipi, sive Italicarum erat usucapio; non vero rerum nec mancipi, sive provincialium. Sed quoniam Justinianus hanc differentiam sustulit, (*g*) coactus quoque fuit aliis etiam in articulis a veteri jure discedere. Cum enim usucapionem extendisset etiam ad prædia provincialia, quæ sita procul erant: visum fuit inhumanum retinere intervalla temporum eadem in diversitate regionum. Unde propter locorum longinquitatem, tempora quoque produxit usucapionis, & annuum spatium, quod erat usucapiendis mobilibus constitutum, ad triennium protraxit; tempora vero ad usucapionem immobilium jussit esse decem annos inter præsentes; viginti vero inter absentes. Sed quid ad hunc Ulpiani locum respondebimus? ubi scribit: (*h*) *Usucapione dominia adipiscimur*,

[*a*] *Lib.6. de ling. lat.*
[*b*] *Lib.12. de legibus.*
[*c*] *Lib.1. de offic.*
[*] Aut si neque custodivissent, neque intra tempus legitimum vindicassent, dominio earum caderent, perinde ac si dereliquissent.

[*d*] *Orat pro* Cæcin.
[*e*] *In topic.*
[*f*] *L. quæstio ff. de V.S.*
[*g*] *Instit. de usucap. & C. de usucap. transferend.*
(*h*) *Instit. t. 19.*

mur, tam mancipi rerum, quam non mancipi. Ergo & ante Justinianum usucapionis jus ad res etiam provinciales excurrebat. Hanc difficultatem neque Balduinus, neque alii ante Cujacium animadverterunt; qui ut eam solveret, locum hunc accepit de rebus mobilibus tantum ac se moventibus: (*) quæ docet, etiam ante Justinianum usucapioni patuisse. (*a*) Sed neque peregrinis, ut diximus, jus usucapiendi dabatur, neque permittebatur cuiquam rei furtivæ usucapio: quippe quæ initium capere non potest, nisi a bona fide. Quamobrem ex legibus XII. tabul. adversus hostem, sive peregrinum æterna est auctoritas, hoc est salvum semper & integrum est rei dominium, ita ut nunquam peregrinus possit rem usucapere civis Romani, quia cum peregrinis non est communio juris civilis; item rei quoque furtivæ æterna est auctoritas, nempe nemo fur dominium rei furtivæ adquirit, propter malam fidem, ut ex subjectis duarum legum fragmentis apparebit.

Usus auctoritas fundi biennium: ceterarum rerum annuus usus esto.

Furtivæ rei æterna auctoritas esto: adversus hostem æterna auctoritas esto.

Usus) significat possessionem.

Auctoritas) significat dominium, ut sit dominium ex possessione quæsitum. Hinc Harmenopolus κυριότης διὰ χρήσεως; unde genitivum hic esse arbitror *usus* contra ceterorum sententiam: (**) hoc sensu, ut dominium rerum immobilium biennio; mobilium seque moventium anno ex continua possessione adquiratur.

Hostem) scilicet peregrinum, quo vocabulo veteres Romani satis humaniter etiam perduellem appellarunt; postea vero amisit significationem *peregrini* vox hæc, & eam perduellis retinuit, quam ab origine non habuerat; unde Ennius de Scipione Africano:

Hic est ille situs, cui nemo civis neque hostis
Quivit pro factis reddere operæ pretium.

& Plautus: *si status condictus cum hoste intercedit dies*, & Cicero de offic. 1. itaque sensus est nullo tempore peregrinus rem civium Romanorum usucapit.

CAPUT XL.

De Testamentis.

AC superiora quidem inter viventes vertuntur: nunc ad ea veniamus, quæ a morte proficiscuntnr aliena; nempe ad jura testamentorum. Cujus vocabuli originem, qui a testatione mentis trahunt, ii Servii Sulpicii (*b*) auctoritatem, cui alioqui nemo sanus non tribuerit plurimum, manifestæ veritati anteponunt. Is enim hanc primum nominis rationem protulit. Unde non inurbane Valla, Gellio auctore, jocatur: quasi & fragmentum fractionem mentis, & lomentum, lotionem mentis, & calceamentum, calceationem mentis dicere possimus. Revera igitur non est ex pluribus compositum vocabulum; sed potius natum a verbo *testor*, tanquam *testamen*, unde *testamentum*: ut a *munio munimen*, postea *munimentum*, & a *doceo documen documentum*. Quamobrem recte Cujacius (*c*) arbitratur, jurisconsultos morem Stoicorum secutos eam commentos non raro fuisse originem, quæ rei natu-

T 2

(*) In rebus enim solis, in provincia sitis non usucapioni sed præscriptioni tantum locus erat, §. 2. *J. de Usucap.*

(*a*) *Parat. & enarr. ad C. de usucap. transfer.*

(**) Sed sic vox auctoritas alio sensu in prima, alio in secunda lege venit. In prima significat dominium usu quæsitum, in secunda rei persecutionem, vindicationem & evictionem. Hottomannus *in commentario ad orat. Cic. pro Cæcinna c. 19. & Lib. II. Obs. c. 2.* appositive usum & auctoritatem accipit, tanquam de una re duobus expressa vocabulis, & pro *biennium* legit *biennis*, ut sensus sit, auctoritatem biennem esse, sive, rei vindicationem per biennium dari. Quæ conjectura etiam sine emendatione admitti potest, & vocem *auctoritas* in utraque lege eodem sensu accipit, ideoque ceteris virorum doctorum sententiis palmam præripit, probaturque Salmasio *de Usur. c. 8. pag. 210.* Equidem obstat ei Boethii auctoritas, qui in *Topicis*, *Hic igitur*, inquit, *ædium usus auctoritatem biennii fieri sentit*; in quibus verbis manifesta vox usus sine appositione in gignendi casu ponitur. Sed Boethius idoneus arbiter non videtur in re ab ætate ejus complurium seculorum intercapedine remota.

(*b*) Gell. *l. 6. c. 12.* (*c*) *Lib. 11. obs. c. 37.*

naturæ conveniret: ratione scita potius & concinna, quam vera. Sed jam a nomine ad rem ipsam veniamus. Testamentorum jus quamvis apud omnes fere gentes celebretur, quia tamen certis ritibus ac solemnibus formulis e quibus ultimæ voluntatis auctoritas pendebat a Romanis munitum fuit atque fundatum; propterea dicitur esse profectum a jure civili, ac primo ex moribus: qualia fuere testamenta, quæ dicuntur in procinctu, quæ a tempore Coriolani Plutarchus ducit. (a) Eorundem postea facultas ac ratio instituta fuit ex legibus XII. tab. quæ latissimam patrifamilias potestatem super re sua testandi permiserunt, longeque pleniorem, quam tribuerat suis legibus Solon, quem etiam in hac testamentaria re Decemviri condendis legibus imitabantur. (b) (*) Ante Solonem enim non licebat Atheniensibus res proprias morientis auferre successoribus legitimis: At Solon, qui testandi facultatem primus detulit; non tamen omnem, sed eam tantum voluntatem decedentis probavit, quæ a testatore sine liberis decedente incolumi ac prorsus tum a morbo, tum a medicamentis, tum a vinculis, tum a mulíebribus blanditiis libero prodiret. Plena vero potestas testamentis ex legibus XII. tab. accessit: nam exceptis iis, qui pœnæ nomine redduntur intestabiles & qui administratione rei suæ lege privantur; (c) liberum fuit, exclusis etiam liberis, hereditatem, & bona sua testamento relinquere. (d) Huic tam amplæ testandi facultati modum posuerunt aliquem latæ deinceps leges; nempe Voconia, Furia, Ælia, quæ sequenti libro erunt explicandæ. Quamobrem legem ipsam jam adferamus.

Paterfamilias uti legassit super pecuniæ, tutelæve suæ rei ita jus esto.

Legassit) legare apud Decemviros non modo singulas res testamento relictas sed & omne testamentarium negotium, complectebatur, & ipsam heredis institutionem. Etenim *legare* significat *statuere*, *decernere*. Unde Livius libro primo *Regnum vetustæ Sylviæ gentis legat*; (e) *legassit* autem est ab antiqua scribendi ratione pro *legarit* posito *s* pro *r*, ut *esit* pro *erit*.

Super pecuniæ) ita legitur in Pandectis Florentinis, [f] posito secundo pro sexto casu, (**) more Græcorum, ut observavit Cujacius, (g) qui antiquam hanc lectionem primus variis in locis juris restituit; aliaque more Græcorum usurpata notavit Antonius etiam Augustinus & Brissonius. Porro *pecuniæ* significatio hic ad omnia extenditur; non tantum scilicet ad pecuniam numeratam, sed ad mobilia etiam & immobilia, & ad jura omnia. (h)

CAPUT XLI.

De Successionibus ab intestato.

OCcurrunt nunc successiones ab intestato, quibus locum in XII. tab. fuisse, post leges de testamento ex Ulpiano colligitur. (i) Intestatus autem dicitur non is tantum, qui sine testamento moritur, sed & is, cujus testamentum destituitur: imo intestatus non a mortis, sed a destituti testamenti tempore perhibetur: unde proximorum nomine veniunt non ii proximi, qui testatore decedente fuerunt, sed qui tempore destituti testamenti reperiuntur. [k] Igitur ad intestati hereditatem lex XII. tabul. primo voca-

(a) *In Coriolano*.

(b) Plutarch. *in Solon. vide* Petit. *ad leg. Attic.* Demosth. *pro Coron.*

(*) Quæ sententia ferri potest, etsi constet, etiam ante LL. XII. tabul. testamenta in pace facta esse. Exemplum Tarrutii, Laurentiam, Anci Marci temporibus, heredem ut videtur instituentis, adducit Petizon. *ad leg. Vocon. p.* 134.

(c) *L. is cui lege ff. de test. & qui test. fac.*

(d) *Instit. de lege Falcid. in princ.*

(e) *L. verbis* 120. *ff. de V. S.*

(f) *L. sæpe* 53. *ff. de V. S.*

[**] Verba legis utrum in Genitivo, an in Ablativo casu ponantur, parum interest, cum Græco more Genitivum sæpe pro Ablativo poni Vossius notaverit *de arte Gramm. L. VIII c.* 65. Quid autem sibi vult *tutela suæ rei*? Suam rem pro filio dici respondent, quia & filius fuerit res mancipi. Sed durior videtur hæc commutatio generis & speciei. Omnium felicissime locum tentavit Fr. Hotomannus *L. IX. Obs. c.* 10. pro sure rei, legens, sui heredis.

(g) *Super l.* 28. & 29. *ff. de V. S.*

(h) *L. pecuniæ verbum*, & *pecuniæ nomine ff. de V. S.*

(i) *L.* 1. *ff si tab. test. null. extab.*

(k) *L. post consanguineos*, § 6. *ff. de suis*, & *legit*, & §. *proximus Instit. de legit. agnat. success.*

vocabat suos, deinde agnatos, postremo gentiles. Sui dicuntur filii, aut nepotes, qui ab ipsa quodammodo natura instituuntur heredes, atque vivente adhuc patre, rerum paternarum domini nascuntur: eoque mortuo tales non fiunt, sed fuisse deteguntur. (*a*) patefit enim dominium eorum, quod patria potestate obumbrabatur. Unde primum filiis locum in successione omnium gentium jura tribuerunt: eosque Jurisconsulti heredes etiam necessarios appellarunt: quia cum nascantur heredes, nequeunt se tales negare si velint. Ideo beneficio Prætoris opus eis fuit, ut possent hereditate paterna, quam sibi damnosam suspicarentur, abstinere. Non solum autem filii, aut nepotes jam nati suorum nomine comprehenduntur; sed etiam postumi, qui, nisi pater decessisset, in ipsius potestate nati essent. (*b*) Filiorum etiam nomine veniunt filiæ: ac naturalis ratio suasit Decemviris, ut sine sexus discretione par jus in successione suorum & agnatorum masculis ac fœminis ex agnatione tribuerent: (*c*) quamvis id sequentibus temporibus mutaverit, variis editis legibus, libro sequenti explicandis, quæ fœminis facultatem succedendi minuerunt. At agnatorum nomine consanguinei (*) primo veniunt, etsi peculiari quoque nomine notentur, quales sunt frater & soror ex eodem patre, qui cum proprie consanguinei appellentur, lege XII. tabul. generali agnatorum nomine comprehenduntur. Consanguinei autem proxime post suos vocantur, (*d*) deinde ceteri; etsi decimo gradu sint agnati, ex ordine atque gradus prærogativa. Ac tanti fecerunt agnationem Decemviri, ut eos, qui agnati non essent, a legitima hereditate submoverint: unde neque mater, & filius invicem succedebant: quia quamvis a matre ac patre oriatur agnatio, mater tamen agnatione non continetur. Neque vero matri suus heres filius agnoscebatur, quia mulieres filios in potestate non habent: ideoque neque ex eo capite filius matri succedere poterat. (*e*) Quam juris asperitatem postea lenivit S. C. Tertullianum, de quo libro sequenti. Post agnatos, gentiles vocabantur, sive qui eadem de gente essent, non ex eadem familia. Quorum jus postea cessavit: unde nihil hic explicandum superest præter id, quod supra de tutelis exposuimus. Ceterum ex lege XII. tabul. hereditas inter paris gradus agnatos in capita dividebatur. (*f*) Quod ex abdito sensu legum potius, quam ab ipsis verbis deductum existimaverim, cum nihil expresse cautum inveniatur. Verum si cum patruo concurrant filii mortui fratris: ii non suo proprio jure veniunt, sed patris defuncti, cujus locum ingrediuntur: ideo non singuli æqualem cum patruo partem, sed simul omnes eam portionem hereditatis auferent, quam pater eorum, si viveret, habuisset, cujus mortui jus filii repræsentant: quæ successio dicitur in stirpes; quia non per singula capita æqualiter, sed ratione gradus, quem præferunt, hereditas avi inter filium, & nepotes ex mortuo filio dividitur. Illud vero ad antiquitatis cognitionem scitu dignum arbitror, quod Gellius ex Labeone retulit: (*g*) *virginem Vestalem neque heredem esse cuiquam intestato, neque intestatæ quemquam: sed bona ejus in publicum redigi.* (**) Jam vero ipsa legis verba proferamus.

Ast si intestato moritur, cui suus heres nec escit, agnatus proximus familiam habeto. Si agnatus nec escit gentilis familiam nancitor.

Ad

(*a*) §. 2. *Instit. de hered. qualit & diff.*

(*b*) L. 4. *C. de suis & legit. &* §. 2. *Instit. de hered. quæ ab intest. defer.*

(*c*) *Instit. de legit. agnat. succ.* §. 3. *L. penult. & ult. C. de legit. hered.* Paul. *l.* 4. *sent.* 8. §. 3.

(*) Qui ideo sic dicti, quia ex iisdem seminibus prognati essent, sanguine verecunde pro semine dicto. Consanguinei enim appellantur ex eodem patre progeniti, quemadmodum contra uterini dicuntur, qui ex eadem matre editi fuerint. De utroque parente promiscue Horatius: *Non ego pauperum sanguis parentum.*

(*d*) L. 2. *ff. de suis, & legit.* §. 1. *Instit. de legit. agnat. success.*

(*e*) *Instit. de S. C. Tertul.*

(*f*) L. 2. § 2. *ff. de suis, & legit.* Ulp. *Instit tit.* 26 § 4.

(*g*) *lib.* I. *c.* 12.

(**) Quemadmodum hodie Moniales, quæ Vestalibus successerunt, ipsæ quoque dominium rerum suarum ad monasterium transferunt, & neque heredes habent, neque heredes exsistunt, *Novell. V. capit.* 5. *Auth. Ingressi C. de SS. Eccles.*

Ad hujus legis interpretationem satis meminisse fuerit *escit* significare *erit*:

Familiam) accipi pro *hereditate* & *nancitor* exponendum esse nanciscitor.

Sequitur lex de libertis intestato morientibus, (*a*) qui si suum heredem non habeant, heredem ex legibus XII. tabul. habebunt patronum, vel patroni liberos in capita hereditate divisa, & gradibus remotioribus exclusis: (*b*) itaque si filius patroni superstit, nepotes ex filio mortuo removentur. Cum autem lege XII. tabul. libertus testamento posset excludere patronum; Prætor legis asperitatem correxit, Edictoque suo patronum vocavit ad dimidium bonorum, si libertus testamento facto nullum sibi ex naturalibus liberis successorem reliquisset; aut si ab intestato decedens uxorem, quæ in manum convenerat, vel adoptivum filium habuisset: nam æque pro dimidia parte ad bonorum possessionem patronus veniebat. (*c*) Legis autem verba hæc propemodum fuere:

Si libertus intestato moritur, cui suus heres nec extabit, est patronus, patronique liberi escint, ex ea familia in eam familiam proximo pecunia adducitor.

Adducitor) * hoc est addicitor, vel additor.

CAPUT XLII.

De Divisione hereditatis.

MOrtuo testatore, pluribusque relictis heredibus, contrahitur statim inter eos tacita societas & nascitur communio juris: adeo ut in singulos & in universos, defuncti jura omnia transeant, rerumque dominium & actiones atque obligationes ejusdem. Ut autem successio ad exitum perducatur, necessaria fuit jurium & bonorum inter heredes divisio, quæ vel a jure ipso, vel a magistratus arbitrio procedit. (*d*) Dividuntur ipso jure actiones, & obligationes ut singuli heredes per legem XII. tabul. obligationibus hereditariis, & creditoribus defuncti pro hereditaria portione teneantur: & simul actiones pro eadem portione adversus hereditarios debitores nanciscantur ex leg. XII. tabul. ex quibus, quia tantum heredes creditoribus hereditariis subjiciuntur, ideo prudentes ducti verbis & sententia legis legatarios his oneribus exemerunt: uti tamen legata nonnisi ære alieno deducto præstentur. (*e*) Alia divisio ceterarum rerum, & bonorum inducitur per arbitrum familiæ erciscundæ, sive hereditatis dividendæ. (*f*) Nam leges XII. tabul. præcidendis discordiarum radicibus, quæ communione prodeunt, instituerunt; ut si heredes in ea manere nolint, arbitrum peterent a magistratu, qui suas portiones ex testamento singulis attribuat: unde actio prodiit familiæ erciscundæ. Cujus legis capita in duas ab Hottomanno distracta leges: in unam Gothofredus junior coegit, meo judicio, rectissime, propter brevitatis studium, quod ubique Decemviros tenuit. Sed autem hæc:

Nomina inter heredes pro portionibus hereditariis ercta cita sunt. Ceterarum familiæ rerum ercto non cito (*) si volent: erctum citum faciunto. Prætor ad erctum ciendum arbitros tris dato: sive

De-

(*a*) Ulp. *Instit. tit.* 29. & Justin. *Instit. de success. libert. in princ.*

(*b*) *Lib* 23. § 1. *ff. de bon. libert.*

(*c*) Ulpianus *ibid.*

(*) Ratione succedendi ab intestato ex L. XII. tabularum egregie illustrat Cornelius van Bynkershoek *L.* 11. *Obs c.* 1. de successione autem patronorum in bona libertorum conferendus Heineccius *ad legem Papiam p.* 349.

(*d*) *L.*25. §.8. & §. 13. *ff. fam. ercisc. L.* 1. *C. de except. L.* 1. *C. si certum petatur.*

(*e*) *Creditores* 7. & *ult. Cap. de heredit. action.* & *l.* 10. *C. de jur. delib.*

(*f*) *L.* 1. *ff. fam. ercisc.* & *L.*2. *C. eodem.*

(**) His verbis necessaria deest interpretatio. Significant autem Prædio non diviso. Erctum enim, sive herctum, patrimonium, citum divisum significat, ut Donatus docet loco ab Arctore laudato. Herctum autem adspirat Gellius *l.* 9., Cicero quoque hercilcundæ, quam erciscundæ mavult *de Orat. I* 56. & Græci quoque suum ἕρκος adspirant, unde vox deducenda videtur. ἕρκος septum, erctum autem, secundum Festum, a coercendo dictum. Ab eadem radice herum & hereditatem dici, minime dubitandum censemus. Passim tamen negligitur adspiratio non tantum a recentioribus, verum etiam apud veteres, ut in rubrica tituli Pandectarum, familiæ erciscundæ.

Defuncto creditore, vel debitore, ejus heredes pro portionibus hereditariis convenire, & conveniri tantum possunt: ipsoque jure inter eos obligatio dividitur. At ceterarum rerum, si volent, heredes divisionem faciunto: ad eam divisionem Prætor tres arbitros dato.

Ercta cita) magna est de harum vocum origine ac significatione dissensio. Festus enim verbo *erctum*, putat *erctum* a *coercendo* dictum: *citum* a *ciendo*. *Ciere* autem Donatus ad *VIII. Æneid.* explicat *dividere*, unde *citum divisum* ex illo Virgilii:

citæ Metium in diversa quadrigæ
Distulerant.

Inde Jacobus Gothofredus *erctum*, sive *coercitum* accipit pro *indiviso*. Mihi olim placuit ercifcere deducere ab ἑρκίζειν, sive ἕρκιον, quod est quasi septum, ut significet *septum dividere*. Sed cum veteres habuerint *horctum*, quod est *bonum* suspicor *o* in *e*, ut sæpe mutata, natum esse *herctum*; *citum* antea a *cio*, quod est divido, a veteri σχὸ, unde σχίζω divido. Inde composita est vox *ercifcere*, quasi *erctum*, sive *bona dividere*.

CAPUT XLIII.

De Statuliberis.

FUisse creditur & in XII. tabul. legem de statuliberis: cujus cum nullæ ad nos reliquiæ pervenerint, satis fuerit sententiam illius ex Hottomanno depromere, qui eam ex variis juris auctoribus collegit. Continebat autem ea lex, ut quando testator servum aliquem, cum is certam heredi pecuniam dabit, liberum esse jussisset, si eum heres abalienaret; tamen si emtori eam pecuniam servus daret, liber esset. (*a*) Quamobrem legem eam Gothofredus ita concipit:

Statuliber emtori dando liber esto.

CAPUT XLIV.

De Mancipationibus.

NUnc a testamentis ad contractus transeamus, & primo ad eos, qui mancipatione ac nexu inibantur. Quæ verba satis patebunt, si in memoriam redeamus eorum, quæ attulimus de usucapionibus agentes. Uberiorem vero notitiam in actibus solemnibus inferius explicandis adferemus. Ad id autem, quod habemus in manu, satis fuerit nosse mancipationis nomine venire venditionem earum rerum, quarum in dominio nostro proprietatem habemus, quæ res mancipi nuncupantur, ut mobilia sunt & predia Italica: non autem provincialia prædia, quæ tantum possessiones appellantur; quod possessio tantum eorum apud privatos, dominium vero maneat apud Pop. Rom. (*b*) Nexus vero erat legitima dominii ex jure civili transferendi ratio, sine qua nihil in dominium transire poterat alicujus. Emtor enim, qui sine nexu, (*) hoc est non adhibito libripende & quinque testibus, rem acceperat, percipiebat quidem rei venditæ utilitatem ex consensu venditoris; minime tamen rei dominium adquirebat. Ideo venditor ille, quia dominium ex jure Quiritium retineret, Quiritarius dominus; emtor vero bonitarius appellabatur, quod venditorum bonorum utilitatem potius, quam dominium assequeretur. Unde mancipatio, quæ venditio est nexu contracta, inter nexus genera refertur: cum alii quoque contractus & etiam testamenta, ubi eædem solemnitates adhibebantur, nexus quoque nomine veniant; Res vero, quæ mancipi non essent, sub nexum non cadebant, ideo dominium eorum transferebatur per cessionem in jure; de qua in actibus legitimis. Nunc Decemvirorum sensus in venditionibus rerum mancipi, ceterisque contractibus formam juris civilis habentibus, sive in

(*a*) *L. statul.* 28. *ff. de statu lib.* Ulp. *instit. tit.* 2. *de statul.*

(*b*) Boet. *in topic. Cic.* 3.

(*) Unde autem dictus est nexus? Varro *L. VI. cap.* 5. a formula eum *Ni quid suum sit*, dictum censet, quia usi sint ea venditores duplum promittentes, si res emptori evinceretur tanquam aliena. Marcilius nexum de libræ pensis intelligit, &, quod minime obvium est, satis notum dicit. Figurate arctitudinem vinculi nexu designari, nemo dubitet: sed forsitan symbolice adhibita alligatio quædam cum nexu, ut meminisset debitor, fore, ut ex veteri more nexus vinctus esset, si fidem falleret. Ecce enim a ligando quoque obligatio dicitur, & ligati veteribus nexi dicebantur.

in mancipationibus, & nexibus omnibus inquiramus. Igitur Decemviri, ut fraudem omnem a contractibus averterent, quæcunque contractibus verbis comprehenderentur præstanda jusserunt, (*a*) sive ut lex ait, *quæ lingua essent nuncupata*; idque cum in venditionibus, tum in contractibus aliis, qui omnes clauduntur verbis illis: *si nexum faciet mancipiumque*. Quam in contractibus fidem postea JCti non minori studio exegerunt, jubentes, ut non modo quod expressum, sed & quod suppressum esset, præstaretur: (*b*) fallit enim emtorem venditor non modo, si plus de re vendita promittat, quam re vera inest, verum etiam si reticeat vitium in ea latens: utroque modo enim res pluris, quam est digna, æstimatur. Utinam hoc insideret casuistis nostris! Prudentum vero auctoritatem, qua vitiorum reticentia damnabatur; munivit etiam Ædilis Edicto suo, quo contrahentium fallaciis occurrit, ut late in titulo Digestorum *de ædilitio Edicto*. Nec sciens modo, sed etiam ignorans venditor vitium rei, quod reticuit, præstabit actione ex emto, quanto minoris erat venditurus, si vitium indicasset; si reticuerit sciens, damna præstabit omnia, quæ ex venditione illa emtor traxerit. (*c*) Non tamen venditor tenebitur, si rem vitio carentem verbis extulerit; commendationem enim rei suæ suggerit ipsa natura. (*) Si vero patefacto vitio, venditor inficietur, dupli pœnam ex XII. tabul. lege subibit. (*d*) En legis verba:

Quum nexum faciet mancipiumque, uti lingua nuncupassit, ita jus esto; si inficias jerit, duplione damnator.

Nexum) *nexus* nomine veniunt contractus omnes, in quibus, more veteri, de quo inferius, libripens & quinque testes adhibebantur, ut quod ex jure gentium procedebat, juris civilis formam induceret, actionemque pareret inter cives Romanos.

Mancipiumque) mancipium facere, est abalienare rem mancipi, & dominium in alios transferre per nexum, sive solemnia Juris civilis.

Nuncupassit) nuncupare significat nominare: (*e*) hinc scriptæ pecuniæ, ut ille refert, in legibus, nuncupatæ dicebantur. (*f*) Superiori lege consulitur emtori, ne in fraudem inducatur. Sequitur alia, qua Decemviri prospexerunt venditori, ne rei dominium ante acceptum precium amitteret. Ideo rem, etsi traditam, tamen dominium mutare noluerunt, nisi emtor, aut precium reddidisset, aut alio modo satisfecisset, puta fidejussore, aut pignore dato, quibus pro precio caveretur. Quod ex legibus XII. tabul. descendere, præter Justinianum, (*g*) colligitur ex Varrone. (*h*) Si autem obtulerit precium emtor, nec venditor acceperit, aut fidem de precio emtori habuerit, videtur precium quasi persolutum, ideoque dominium transibit in emtorem. Sed jam legis quæ supersunt verba subjiciamus.

Res vendita transque data emtori non adquiritor donicum satisfactum escit.

Transque data) hoc est tradita, *trans* enim, & *dare* fit *transdere*, inde eliso ns fit tradere.

Donicum) antique pro *donec*.

CAPUT XLV.

De Collegiis, & Sodalibus.

Occurit nunc ex eo, quem sequimur, ordine, lex de collegiis, vel sodalibus: quæ vulgo institui minime poterant. Non enim omnibus leges permittebant certum, ac seorsum a ceteris civibus corpus una conveniendo componere, ne de

(*a*) Festus *verbo nuncupata*. Varro 5. *de Ling. Lat. c. 7*. Cic. *de orat. 1. & pro* Cæcin. *& l.3. de offic.*

(*b*) Cic. *de offic. l.3.*

(*c*) *L. Julianus ff. de act. emt.*

(*) Ubi enim judicium emptoris est, ibi venditor fraudis argui nequit. Exemplum Mangonis mancipium dilaudantis apud Horatium *Lib.II. epist. 2.*

Hic &
Candidus, & tales a vertice pulcher ad imos.

(*d*) Cic. *de offic. l.3.* (*e*) Varro 5. *de ling. lat. c.7.*

(*f*) Festus *in verbo nuncupata*.

(*g*) §. *rei venditæ. Instit. de rer. divis.*

(*h*) *Lib.2. de re rustic. L. quod venditi. ff. de contrahend. emt. & L. 5. §. sed & si ff. de trib. act.*

de coeuntibus consiliis privatorum, publicum aliquando malum erumperet. Quamobrem certa erant, ac præfinita collegia & cœtus privatorum, quibus lex coeundi simul veniam dederat. Ac Decemvirorum ætate, sub quibus lex de sodalibus prodiit, non alios Gothofredus fuisse sententia legis comprehensos arbitratur & sodalitii jus habuisse, quam fratres Arvales: quorum collegium Romæ fuit antiquissimum ab ætate nempe Romuli: qui Accæ Larentiæ nutrici pro filio esse voluit, postquam ex duodecim, quos habebat illa, unum amisisset: seque simul cum undedecim fratribus sacerdotem appellavit Arvalem. (*a*) Quod sacerdotium frugum a Diis petendarum ac finium discernendorum litiumque istiusmodi judicandarum causa fuit institutum, (*b*) ut ex veteri glossa Cujacius retulit. (*c*) Plura deinde similia Romæ, sicut & nostris temporibus, instituta fuere collegia vel sacerdotum, vel artificum, prout, legibus adprobantibus, publica poscebat utilitas. Quibus conveniendi, sibique jus certum condendi facultatem tribuit lex XII. tabul. ducta a lege Solonis Cajo relata. (*d*) Quam aliter Cujacius (*e*) ex libris Basilicorum; aliter quoque Salmasius: aliter Heraldus: aliter tandem Petitus legerunt. Verum ne tam fuse, ac varie disputata retractemus, suum cuique judicium relinquimus, illud vero prætermittere minime possum, quod Salmasius non tam fortasse docendi, quam contradicendi studio scripsit: [*] illicita nempe fuisse veteribus Atheniensibus collegia prædonum, propter infamem vitæ illius rationem, communi judicio reprobatam: unde verba illa in lege Solonis *ἐπιγείαν* vertit in *κάωργειαν*, & pro collegio prædonum substituit collegium circumforaneorum & propolarum, qui a prædonibus emunt, ut carius vendant. Qua in re de industria videtur oblitus illius Thucydidis, (*f*) scribentis, vetusta ætate præstantissimum quemque virum, & ipsos heroas in mare prædatum exisse, tantum ut a suis civibus abstinerent. Quod fuit honorificum vitæ genus; tanquam privatæ imago militiæ, ut non mirum, si mos hic non omnino, neque omnibus ex partibus tempore Solonis evanuerat. Adest & Homerus, (*g*) apud quem sine offensione Telemachus a Nestore interrogatur, an prædæ causa eo appulisset? Ob eandem causam & Petiti (*h*) emendationem quoque rejecerim, qui legit *ἐπιγείον* ad *frumentum*: cujus significationis auctorem habet Hesychium. Sed ne de collegiorum generibus laboremus, quæ licita essent, quæve illicita, satis erit nosse illa fuisse licita, quæ fraude, malisve artibus carerent. Quæcunque autem collegia legibus permitterentur, ea certi juris condendi sibi facultatem habebant, dum ne publicis legibus adversarentur. Hinc lex quæ sequitur:

Sodales legem quam volent, dum ne quid ex publica lege corrumpant, sibi ferunto.

CAPUT XLVI.

De Jurejurando.

PORRO cum nullum habebant homines vinculum firmandarum pactionum jurejurando firmius; ideo cautum fuisse de jurejurando legibus XII. tab. oportet: atque inde legem traxisse Ciceronem (*i*) de religione jurisjurandi hanc:

Perjurii pœna divina exitium, humana dedecus esto. (**)

CAPUT XLVII.

De Fœnore.

INter contractus crebra in civili vita est fœneratio, propter dissolutos mores

(*a*) Plin. *lib.* 18. *cap.* 1. & Gell. *lib.* 6. *c.* 7.
(*b*) Varro *l.* 4. *de ling. lat.* (*c*) *Obs. l.* 11. *c.* 5.
(*d*) *L.* 4. *ff. de colleg.* (*e*) *Obs. l.* 7. *c.* 30.
(*) Salmasium pluribus refutat Corn. van Bynkershoek *Obs. l. I. c.* 16. Sententia, qua Auctor utitur, omnium verisimillima, & quam suo calculo muniverunt Bodinus *de repud. l. III. cap.* 7. Grotius *de J. B. & P. l. II. c.* 15. § 5. Exemplum quotidianæ experientiæ hodie præsto in Algeriensibus & reliquis pyratis ad mare mediterraneum. Cum enim his per Alcoranum suum integrum sit sociari ad prædam faciendam, idem Atheniensibus quoque licere potuit per legem Solonis.
(*f*) *Init. hist.*
(*g*) *Odyss.* 3.
(*h*) *Ad leg. Attic. pag.* 418.
(*i*) Cic. *de offic.* Gell. *l.* 7. *c.* 18.
(**) *Hanc* legem ex moribus, non ex legibus duodecim tabularum a Cicerone confingi, probat Otto *Pr. T. IV. p.* 14.

res eorum, qui absumtis propriis, indigent alienis. Rarior vero est in bene constituta republica, unde fœneratio exulat simul cum luxu, & intemperantia egestatis parente ac voragine patrimoniorum. Luxuries enim exoriens, quas invenit, brevi superat ac tandem atterit opes: e quibus qui exciderunt occupati a vitiis, & eorum alendorum facultate spoliati vel rapere coguntur, vel quæstum laboresque suos subjicere rapinis fœneratorum, quorum oportet avarissimas quascunque leges atque intolerandas conditiones tota vita subire. Quamobrem priscis Romanæ reipublicæ temporibus, quando nondum peregrina luxuries ex urbe nativam frugalitatem ejecerat, sublevibus admodum usuris pecunia mutua dabatur: præcipue cum ea ætate, nonnisi terrestris usura esset in usu, rei nauticæ peritia nondum a Romanis comparata, in qua sese non ante primum bellum Punicum exercuerunt. Crescit autem usura ex lucro pecuniæ: quod a maritimis mercimoniis, & frequenti ac celeri trajectione ac venditione mercium venit. Ideo Athenis, unde facilis erat ad exteras oras appulsus & crebri excursus recessusque navium propter navigandi facultatem atque peritiam & mercimoniorum facilitatem; non a lege, sed a voluntate fœneratorum usuris ponebatur modus. Unde quæ apud Romanos maxima erat usura, nempe centesima, erat inter Græcos minima. Quamobrem & inter Romanos, postquam mare pervium habuerunt usuræ, etiam prodiere maritimæ, terrestribus & communibus longe majores, propter pecuniæ periculum, & lucrum navigationis. Modus autem a Decemviris constitutus usuris communibus atque terrestribus maxime conveniebat frugalitati ac parsimoniæ veterum. Non enim quæstum permiserunt supra usuras uncias, vel unciarum fœnus, cujus origo atque cognitio est altius aliquanto repetenda. Sortem sive pecuniam fœnori occupandam Romani dividebant in centena denariorum; de qua summa, quam stipulari licebat usura, erat centesima pars in mensem, quæ duodecies repetita reddebat in singulos annos uncias, hoc est partes duodecim, sive duodecim denarios annuos. Eaque dicebatur usura centesima, sive quod singulis mensibus centesimam partem, nempe unciam redderet, sive quod centesimo mense usuræ illæ sortem æquarent. Quæ usura quia duodecim continebat uncias in singulos annos, *æs*, vel *as usurarius* appellabatur: eratque veluti corpus & fons ceterarum, quæ sub ea, veluti sub majori minores, continebantur: quia Romani rerum integritatem, sive rationem totius constituebant in duodenario numero: idque solidum putabant, & integrum in sua specie, quod partibus duodecim componeretur: ex eoque numero divisionis cujuslibet ratio deducebatur: hinc as hereditarius est hereditas integra in duodecim tribuenda partes. Multa enim, ut Varro ait, (a) antiqui duodenario numero finiebant. Hinc iisdem appellationibus partes assis & partes usuræ centesimæ complectebantur, sive in singulos menses, sive in singulos annos quis eas stipularetur. Annuæ namque usuræ cumulus erant plurium menstruarum, quæ singulæ ad annuam suæ quantitatis usuram eandem rationem habebant, quam unus ad duodecim. Unde qui stipulabatur sex uncias annuas, poterat singulis mensibus reposcere semunciam; qui stipularetur annuas duodecim, poterat singulis mensibus exigere unciam, sive centesimam sortis partem. Eademque ratione per reliquam usurarum quantitatem excurritur: revocantur enim omnes ad assis rationem, iisdemque nominibus notantur. Unde usuræ centesimæ sunt uncia persolvenda singulis mensibus ex denariorum centenis. Semisses usuræ sunt semuncia singulis mensibus, & semissis in annum. Trientes usuræ sunt tertia pars unciæ in mensem, quatuor unciæ in annum. Quadrantes usuræ sunt quarta pars unciæ in mensem, tres unciæ in annum. Sextantes usuræ sunt sexta pars unciæ in mensem, duæ unciæ in annum. Quincunces usuræ sunt tertia & duodecima (*) pars unciæ in mensem, quinque in annum. Septunces usuræ sunt dimidium, & duodecima pars unciæ in mensem, septem unciæ in annum. Besses usuræ sunt duo trientes unciæ, sive duæ tertiæ partes in mensem, octo unciæ

(a) *Lib.* 4. *de ling. lat.*

(*) Primo enim quatuor unciæ partes in quincuncibus singulis mensibus debentur, quas veteres Sicilicum appellabant, dein singulæ.

ciæ in annum. Dodrantes uſuræ ſunt tres quadrantes unciæ, ſive tres quartæ partes in menſem, novem unciæ in annum. Dextantes, vel decunces uſuræ ſunt tres quadrantes, & duodecima, ſive tres quartæ partes, & duodecima unciæ in menſem, decem unciæ in annum. Deunces uſuræ ſunt tres quadrantes, ſive quartæ partes, & duo duodecimæ unciæ in menſem, vel quot menſibus, duodecim unciæ quotannis, hoc eſt uſura centeſima, ad quam initio jam expoſitam, nunc partium enumeratione recurrimus. Cum autem ſtipulabantur uſuras majores centeſimis, tum aſſem multiplicabant & partes ejus: exigentes aliquando ſupra legitimam uſurarum ſummam, nempe binas, ternaſve centeſimas: ut nunquam tamen ab aſſis ratione diſcederent: quæ ſumma eſt ratio apud Romanos diviſionum omnium, ſive perfecta cujuſque integri corporis menſura, & numerus abſolutus. Eſt enim *as* quidquid ad *μονάδα*: & ad unitatis, quam vocant, rationem reducitur. Unde quidquid eſt unum in duodecium tributum partes, *as* nempe totum appellatur, idemque eſt quod Græcorum ἓν. (*a*) Hinc *aſſa vox*, quæ ſola ſine tibiis canit. (*b*) Fluxit autem *aſſis* vox a Doribus, Siculis, & Tarentinis, a quibus Romani & nummum gravis ponderis nempe *χαλκόν*, & ipſius nomen acceperunt. (*c*) Nam ex Dorico *αἲς* Tarentini, & Siculi, eliſa media litera, fecerunt *ἂς*; indeque Romani utrunque vocabulum, nempe *æs*, & *as* habuerunt. Quorum olim nominum eadem erat ſignificatio, quia *æs*, & *as* primus nummus fuit Romanorum ex χᾶλκϐ, ſive ære percuſſus: unde *æs* pro *as* ſæpe veteres dixiſſe refert Varro, (*d*) Cum igitur ſummam uſurarum, nempe centeſimam vocarent *aſſem*; quando centeſimas multiplicabant, earum numerum per multiplicationem aſſium exprimebant, nempe treſſes dicebant, quatruſſes, ſextuſſes, pro ternas, quaternas, ſenas centeſimas: vel dupondiarium, ſive binas centeſimas, tripondiarum ternas. (*e*) Porro cum Siculi *ἂς*, & *λίτραν* quoque Dorice dicerent; Romani *as* etiam appellaverunt libram: quæ vox orta eſt ex Græcorum *λίτρα*, & ita noſtra etiam ætate in magnæ Græciæ regionibus certum pondus appellant. Quia vero pars duodecima *λίτρας*, ſive libræ apud Siculos vocabatur *ὐγκία*, ut Ariſtoteles apud Pollucem docet; (*f*) ideo Romanis uſurpatum fuit unciæ nomen pro duodecima parte libræ, ſive aſſis. (*g*) Ceteræ autem partes utrimque traxere appellationem ſuam, ut inveſtigando patebit. Ab aſſe igitur uſurario, dempta uncia, ſuperſunt undecim, ſive *deunx*, quaſi aſſis, una demta. (*h*) Etenim *de* apud Latinos tollit, ut apud Græcos *ἀπὸ*: unde *demens*, hoc eſt ſine mente, *deſtruere*, hoc eſt ſtructuram tollere: undeviginti, vel duodeviginti, quaſi viginti, una, vel duabus demtis partibus. Eadem ratione dicuntur uſuræ dextantes, ſive decem unciarum: quia demta ſexta aſſis parte, nempe ſextante, ſuperſunt decem. Unde dicitur *dextans*, quaſi *deſextans*, hoc eſt *demta ſexta*. Item dicitur *dodrans*, quaſi de quadrans as: a demto enim quadrante ſuperſunt partes novem, nempe dodrans. Quam nominis originem retineo, donec in mentem venerit melior. Non minus tenebrarum invenio in voce *bes*, ſive octo unciæ: quam vocem Varro deducit ex veteri *des*: etenim ſæpe apud antiquos *d* pro *b*, ſic *duellum* pro *bello*. Unde Varro *bes* pro *des*, quaſi demtis unciis quatuor, nempe triente: quo ablato ſuperſunt partes octo. Feſtus inde dictum putat, qood *bes*, bis triens ſit aſſis: nempe octo partes, quæ dividuntur in duos trientes. Quam ſententiam a Scaligero rejectam fulcit opinione ſua Salmaſius, putans olim dictum fuiſſe *dues* pro *bes*. *Duis* autem pro duo, unde *dues*, quaſi duæ partes aſſis, ac poſtremo *bes*, indeque natum ait, ut non *dueſſes* dicerent pro *duobus aſſibus*, ſed *dupondium*: quia *dueſſis*, vel *beſſis* vocabulum jam ſuſceperat ſignificationem duarum partium aſſis, ſive duorum trientium. Quam ego Scaligeri (*i*) antepono con-

V 2

(*a*) Salmaſ. *de uſuris pag.*576.
(*b*) *Idem de modo uſur. pag.*261.
(*c*) Pollux. *lib.* 9. *vide* Scalig. *conject. in Varr. l.*4. *de ling. lat. pag:*42.
(*d*) *Lib.*8. *de ling. lat. pag.*132.
(*e*) Salmaſ. *pag.*268. *de modo uſurar.*
(*f*) *Lib.*9. *vid.* Scalig. *conject. in Varr. pag* 41.
(*g*) Salmaſ. *de modo uſur. pag.*241.
(*h*) Varro *lib.*4. *de ling. lat pag.*41.
(*i*) *Apud* Feſtum *in verbo* bes.

conjecturæ scribentis, *bes* sive *des* inde dictum, quia deinceps ab esse dematur: nam dodrans demit ab esse quadrantem; dextans duas uncias; deunx unam. Nihilo felicior est Vossius *bes*, sive *des* dictum existimans, quia demitur triens (*) Septunx originem sui nominis ex se profert. Semis quamquam deduci potest ab ἥμισυ, trajectis extremis literis, tamen Varrone auctore, placet hanc vocem asserere linguæ latinæ, *se* enim significat dimidium, ut *selibra & semodius*, quasi libræ dimidium & modii: atque ita *semis*, veluti *semias dimidium assis*. Sextans etiam Romanorum est vocabulum, quasi sexta pars assis: quod simile videtur Græco ἕξας ejusdem significationis. Magis tamen ad Græcum sonum accedunt *quadrans* & *triens*, significatione tamen a Græcis diversa. Τρίας enim Græcorum, unde Romanorum triens, tres assis partes sunt, sive tres unciæ: apud Romanos vero triens uncias continet quatuor: est etenim tertia pars assis. Τετράς ad cujus exemplum natum est Romanorum quadrans, apud Græcos quatuor complectitur uncias: cum quadrans apud Romanos uncias complectatur tres; est etenim pars assis quarta. (*a*) His vocabulis apud idoneos cultosque scriptores usurarius assis cum suis exprimitur partibus: pro quo barbari substituerunt duodecim, pro centenario, ut undecim, vel decem, vel novem, vel octo, vel septem, vel sex, vel quinque, vel quatuor, vel tres, vel duo, vel unum: cum dicere oportuisset usuras centesimas, deunces, dextantes, dodrantes, besses, septunces, semisses, quincunces trientes, quadrantes sextantes, uncias: unde qui scribunt pecuniam fœnerat ad rationem quatuor pro centenario, latine dicerent expeditius, pecuniam fœnerat sub usuris trientibus, & ita in reliquis. Centesimæ usuræ, quam frequenter invenimus apud scriptores veteres, insigne monumentum adducit ex veteri inscriptione Salmasius: (*b*) unde ratione bene subducta, manifesto apparebit quantitas unciarum duodecim in annos singulos. Hanc non Romani exemplo Græcorum centesimam, ut Salmasius existimabat; sed Græci exemplo Romanorum ἑκατοστὸν τόκον appellarunt, ut Gronovius ostendit; easdemque vocarunt, ob ea, quæ prædiximus, usuras asses. Quincunces, & deunces memorat Persius: (*c*)

Quid petis? ut nummi, quos hic quincunce modesto
Nutrieras avidos pergant sudore deunces.

Dextantium usurarum vestigium ostendit Salmasius in alia inscriptione: quam eodem capite adducit.

Dodrantium usurarum nulla mihi adhuc oblata est mentio. (**) Usurarum bessium testis est Cicero ad Atticum (*d*) his verbis: *Fœnus ex triente idibus quintilibus factum est bessibus*. Septunces usuras conservavit marmorea tabula testamenti Venetiis, quam eodem capite Salmasius explicavit. (*e*) Semissium vero usurarum plura testimonia occurrunt, cum essent crebriores, utpote mediæ inter maximas, & minimas usuras: & finis graviorum, ac leviorum initium. Unde Ulpianus. (*f*) *Et nisi posuerint heredes usuras leviores intra sex menses, sin minus usuras semisses Reipublicæ pendant*. Easdem semisses usuras Modestinus appellat. (*g*) Quincunces usuras præter Persium Scævola, (*h*) memorat etiam & Ulpianus: (*i*) apud quem etiam est mentio de trientibus usuris, (*k*) quas passim reperies apud veteres, præcipue Lampridium, [*l*] Capitolinum, (*m*) Ciceronem, (*n*) Quadrantes usuræ leguntur apud Scævolam. (*o*) Sed nulla mentio in jure sextantium. Tandem descendimus ad usuras uncias, nempe ad un-

(*) Cujus tamen conjectura eam imitatur, qua paulo ante deunx dicebatur quasi as demta uncia, aut dextans quasi desextans, aut dodrans quasi dequadrans. Et fallitur forsan Salmasius, nec minus veteres duessem pro dupondio dixerunt, quam tressem pro tripondio, etsi vox duessis dein interciderit.

(*a*) Salmas. *de modo usur. cap. 6. pag.* 255.

(*b*) *De modo usur. cap. 7. pag.* 273.

(*c*) *Satyr.* 5.

[**] Quæ tamen aliquoties in jure memorantur, ut apparet ex Brissonio in voce dodrans.

(*d*) *Epist.* 14. *lib.* 4.

(*e*) *Pag.* 278.

(*f*) *L.* 5. *ff. de oper. pub.*

(*g*) Modestinus *l.* 10. *ff. de pollicitat.* Columella *lib.* 3. *cap.* 3.

(*h*) *L. creditor.* §. *Titius ff. de solution.*

(*i*) *L.* 7. *ff. de administr. tut.*

(*k*) *L.* 7 §. 10. *ff. de administr. tut.*

(*l*) *In* Alex. Sever.

(*m*) *In vita Antonini Pii.*

(*n*) *In epist. ad Attic.*

(*o*) *L. liberto* 21. §. *largius* 4. *ff. de ann. legat.*

unciarium fœnus, quod unum habitum fuit justum in legibus XII. tabul. temporibus nempe modestissimis, & mercatura quam rarissima: nondum aperto mari commercioque aliarum nationum. Ad quas Romani aditum sibi armis patefecerunt, unde victores in urbem redeuntes, eam in servitutem dedere peregrinæ luxuriæ, quam secum advexerant. Crescentibus autem in dies rerum hominumque commerciis, crevit etiam opulentia paucorum: cum plurimorum egestate: unde legitimum usuræ modum superarunt: ut non raro novis legibus modestiam pristinam renovare oportuerit & usuras efficienes coercere. Nam & peregrinam luxuriam jam antevenerat avaritia. Etenim ab anno urbis usque CCCLXXI. in Manliano tumultu ingravescentis fœnoris testem habemus vocem Centurionis, qui se post multiplicem sortem persolutam, usuris eam semper mergentibus, obrutum ære alieno querebatur. (*a*) Quamobrem anno A. U. C. CCCLXXVI. Licinia lex a C. Licinio Stolone Tribuno plebis Sp. Furio Medullino, P. Clælio Siculo lata constituit, ut eo deducto de capite, sive de sorte, quod erat usuris pernumeratum, id quod superfuisset triennio, æquis portionibus persolveretur. (*b*) Cumque a fœneratorum immanitate, pauperum vulnera recrudescerent, an. CCCXCVI. M. Duillius, & L. Mœnius Trib. plebis tulerunt, ut fœnus ne majus unciario exerceretur, (*c*) quæ fuit restitutio legis Decemviralis, (*d*) quod fænus anno CDVI. redactum fuit ad semiunciarium. (*e*) Tandem anno CD[illegible]I. L. Genutius Trib. plebis tulit, ne amplius fœnerari liceret. (*f*) Quod non longum permansit. Moribus enim in diem vitiatis, dum luxuria supergrederetur opes, excessit etiam usura legitimum XII. tabul. modum; adeo ut legitima usura jam centesima duceretur. Vicit omnes tandem avaritia leges: ut fœneratores binas etiam, ternas, quaternas, pluresque centesimas stipularentur. Unde Scaptius, teste Cicerone, quaternas postulabat centesimas (*g*) a Salaminiis. Plura exempla prætereo. Hæc quantum tenuis nostra facultas tulit, ex involutissimis hac de re Criticorum commentariis, ac sane perplexis enucleate promere studuimus: & e variis ac discrepantibus opinionibus eam selegimus, quæ magis cum veteribus monumentis congruere videatur. Siquidem homines, alioqui doctissimi, fœnus unciarium cum usura centesima confuderunt: (*) ne Accursium cum suis; magis temporum barbarie, quam propria culpa interdum peccantem, accusemus, qui usuras centesimas exponit eas, quæ anno sortem æquarent; semisses, quæ dimidium sortis; trientes, quæ tertiam, quadrantes, quæ quartam illius partem quotannis redderent. Manucius cum distinctionem annuarum usurarum & menstruarum excogitasset, usuras annuas constituit semisses, besses, trientes: menstruas vero (**) fecit centesimas, quæ scilicet singulis mensibus redderent unciam. Et tam ipse, quam Adrianus Junius, Josephus Scaliger, & Rittershusius ad hanc legem, unciarium fœnus acceperunt pro usura centesima: quibus nescio quam recte Salmasius accenseat Hottomannum, longe alia tradentem in expositione legum XII. tabul. Primam vero, & puram hujus eruditionis lucem extulit Hermolaus Barbarus in castigationibus Plinianis. Qua ducti Bartolomæus Soccinus, Budæus, Alciatus, Antonius Augustinus, Sigonius hæc antiquitatis monumenta feliciter illustrarunt; ut postremo Salmasius & Joannes Fridericus Gronovius, alter in tractationibus de usuris, alter in disputationibus tribus de centesima & asse unciario, singulis erroribus, explosis, & veterum testimoniis explicatis, diluerint quidquid adhuc tenebrarum incumbebat.

(*a*) Livius *lib. 6. cap.* 14.
(*b*) Livius *lib. 6. cap.* 31.
(*c*) Livius *lib. 7. cap.* 16.
(*d*) Tacit. *lib. 6. annal.*
(*e*) Livius *lib.* 7. Tacit. *eod.*
(*f*) Livius *eod.*
(*g*) *Lib.* 5. *ad Attic. epist. ult.*

[*] Quorum illud fœnus lege XII. Tabul. probatum, ut patet ex Tacito *l. VI. Annal. cap.* 16. Erat autem usura levissima singulis mensibus e centenis denariis reddens denarii sive unciæ partem duodecimam, unde anno vertente cogeretur uncia integra denarii unius. Centesima contra usura e centum denariis singulis mensibus conficiebatur uncia integra; unde anno vertente confiebat as. Conf. Vir. Eximius Gerardus Noodt *de fœnore & usuris l. II. c.* 4.

[**]. Cum usuræ semisses, besses, & trientes non minus annuæ sint, quam centesimæ.

bebat. Tandem ne quid ad legem Decemviralem pertinens reticeamus, cum absurdum videretur pecunia re sterili pecuniam oriri, usura supra unciam veteres turpiorem ipso furto duxerunt. Etenim furem in duplum, fœneratorem in quadruplum damnarunt: utpote cujus pecunia tanquam teredo obliguriret alienas opes, & ex Catonis sententia sanguinem etiam & vitam hominum hauriret. Hinc lex:

Si quis unciario fœnore amplius fœnerassit, quadruplione luito.

Est autem, ut diximus, usura uncia, centesima pars, quæ de sorte quotannis pendebatur.

CAPUT XLVIII.

De criminibus, & primo de furtis.

EXpeditis civilibus negotiis, transeamus ad delicta tum privata, tum publica, cum quibus tractationem de judiciis conjungemus, postremoque publicum jus universum & leges ad religionem pertinentes explicabimus. Exordiemur autem a furto, quod Lacedæmones pœna exemerunt, existimantes hoc veluti ludo exerceri pueros ad insidias militares: eademque furtorum licentia erat apud Ægyptios. (*a*) Draco tamen Atheniensium legislator cruentus omnia genere furtorum capite punivit. Quam legem temperavit Solon, qui pœnam capitis tantum ad furta graviora cohibuit. (*b*) Itaque furtum ad quinquaginta drachmas duplione multavit & carcere: supra vero quinquaginta drachmas, furem ad undecim viros puniendum abduci jussit: itemque si noctu quis furaretur aut in balneo aut in gymnasio, capite plectebatur. (*c*) Sicuti & saccularii, cingula cincidentes, ut marsupium auferant, quos Plautus appellat sectores zonarios. (*d*) Non dissimile sanxit Plato, (*e*) ut qui noctu furandi causa ingredientem occidisset, ei esset impune. Lex vero divina (*f*) nocturnum furem occidi permisit, non vero interdiarium ἡμεροκλέπτην cui contrarius est ἡμερόκοιτος, (*g*) dormitator, fur nocturnus, ut appellatur a Plauto in *Trinummo*:

mira sunt
Ni illic homo sit, aut dormitator, aut sector zonarius.

Majoris autem periculi tempore, nempe nocturno cautiores esse oportebat homines ab insidiis & rapinis: a quibus ut malefici abstinerent leges nocturni furis cædem impunitam dimiserunt. Quæ fuit etiam sententia legis XII. tabul. in quas Atticarum legum convenere sensus. Igitur Decemviri nocturnum furem quoquo modo interfici permiserunt: ne, dum quis modum in re sua defendenda teneret & quæreret; lucis ope destitutus, aut spoliaretur a fure, aut obtruncaretur. (*h*) Quamobrem Jacobus Gothofredus haud temere meo judicio, suspicatur verba illa apud Cajum, (*i*) uti legis hujus sententiam refert: *ut tamen id cum clamore testificetur*, adjecta fuisse a Triboniano; (*) cum Cicero, (k) Seneca, eosque secutus Augustinus licere scribant furem occidere quoquo modo: nisi putemus interpretatione Jurisconsultorum XII. tabul. verba flexa fuisse ad lenitatem. Interdiarii vero furis occidendi potestatem ita Decemviri fecerunt, si adversus dominum rem suam reprehendentem fur se telo defenderet, ac dominus quiritaret, sive publice Quiritium, nempe Civium Romanorum fidem imploraret, solemnibus illis; ut mos erat, verbis:

Porro Quirites vestram fidem imploro.

Telorum autem appellatione veniunt fustis, lapis, ferrum, & quidquid denique nocendi causa comparatur. (*l*) Quid si deprehendatur a non domino; an idem ei licebit in furem? Hotthomannus ait; quia lex

---

(*a*) Gellius *l.* 11. *c.* 18. Diod. Sicul. *l.* 1.

(*b*) Petit. *ad leg. Attic. lib.* 7. tit. 5. Gell. *lib.* 11. *cap.* 18.

(*c*) Demosth. *contra Timocrat.* Pollux. *lib.* 4. *c.* 6.

(*d*) *In Trinum.*

(*e*) *Lib.* 9 *de legibus.* (*f*) *Exod.* 22.

(*g*) Cujac. *obs. lib.* 11. *cap* 27.

(*h*) Gell. *lib.* 11. *cap.* 18. Theophil. *Instit. de perpet. & tempor. act. Servius in* 8. *Æneid.*

(*i*) *L.* 4. *ff ad L. Aquil.*

(*) Nisi quis cum Gerardo Noodt *L.* 1. *Obs. cap.* 15. verba Caji ad legem Aquiliam referre malit, quæ observatio pulchra & ingeniosa est. Potest tamen mens legis, ut Gravina paulo post animadvertit, sola Jurisconsultorum interpretatione ad æquitatem inflexa esse, quam sententiam etiam probat Celeb. Otto *Præfat. T. III. Thes. jur. pag.* 30. Acclamationis formulam exhibet Cujacius *Obs. lib. XI. c.* 38. *Quo, te propis? Tene Pene! Tenete furem! Prehende furem.*

(*k*) Cic. *pro Milone*, Seneca 10. *controv. ult. in fin.* Aug. *quæst. sup.* Exod. Cujac. *obs.* 11. *cap.* 27.

(*l*) L. 54. *ff. de furtis.*

lex XII. tab. indefinite loquitur, neque dominum nominatim ſignificat. Alii negant, quibus durum videtur a non domino alienum damnum morte vindicari, niſi non tam ut furem, quam ut ſicarium, qui arma expediſſet, hunc etiam a non domino puniri dicamus: ut recte interpretatur D. Auguſtinus, (*a*) inquiens: *Hoc etiam in antiquis legibus ſæcularibus invenitur, impune ſcilicet occidi nocturnum furem quoquo modo; diurnum autem ſi ſe telo defenderit: jam enim plus eſt, quam fur.* Si vero fur neque noctu, neque cum telo deprehenderetur, verberibus cæſus domino rei ad ſervile miniſterium tradebatur. Verum humanioribus poſtea temporibus lex Portia pro dignitate civium Romanorum lata ſuſtulit verberum pœnam, & Prætor loco alterius pœnæ, qua fur tanquam ſervus domino addicebatur, ſubſtituit multam quadrupli ejus rei, quæ ſurrepta eſſet. (*b*) Erga impuberes propter ætatem Decemviri fuere mitiores: non enim eos addixerunt; ſed magiſtratus arbitratu verberandos dederunt, ut & noxam quoque ſarcirent. (*c*) In ſervis vero ſupplicium exaſperarunt maxime: ut enim in graviſſimis criminibus conſueverat, verberibus affectos e ſaxo Tarpejo dejiciebant: quam pœnam leniorum temporum diſciplina mitigavit. Si vero furtum ſciente domino, factum eſſet, is ſervum noxæ tradere (*) jubebatur. (*d*) Furtum vero non manifeſtum, quia inde abeſt audacia, quæ merito in furto punitur, non quadruplo, ſed dupli pœna vindicatur etiam ex XII. tabul. (*e*) Jus tamen domino erat cum fure tranſigere, atque pœnam ei condonare: quam facultatem etiam a XII. tabul. legibus trahebat. Eaque pactione ipſo jure furti actio tollitur, cum aliæ pactiones neque ad perimendam, neque ad ſuſcitandam actionem ſufficiant. (*f*) Ideo autem hic pactiones actionem perimunt, quia paciſcendi facultas ab ipſa lege conceditur. Nec tantum pœna furti nec manifeſti: ſed etiam quadruplum furti, ſive pœna Prætoria, Cujacii ſententia, pacto remittitur; (*g*) ſicuti & pacto remittitur actio injuriarum ex lege Cornelia. (*h*) At quoniam ad ulciſcendum furtum actionem pœnalem & condictionem in ipſam rem furto ablatam habemus: ſi ſuper actione pœnali decidatur, condictio ſupererit: & neque per actionem condictio, neque per condictionem pœnalis actio conſumitur. (*i*)

CAPUT XLIX.

De furto per lancem, & licium.

AD furti manifeſti pœnam leges XII. tabul. furtum redegerunt, quod per lancem, & licium conceptum dicebatur, a Gellio ſine ulla illius explicatione memoratum. Unde locum dedit poſteriorum ætatum vaticiniis & proximiorum præcipue temporum: quibus quaſi non liceat quidquam ex antiquitate neſcire, malunt eruditi augurando ſe alioſque decipere, quam tantiſper in re ulla dubitare. Nos, quamvis & augurari etiam poſſemus (non enim ut rerum, ita ſumus & nugarum inopes,) abſtinere tamen malumus hanc a lectore moleſtiam; ſatis enim fatigabitur aliorum opinionibus cognoſcendis: e quibus & nos afferemus aliquot, ac primo illam Alciati, (*k*) quam paucis immutatis adrogat ſibi Pithœus, (*l*) tradens, lictores, jubente magiſtratu, licio ſuccinctos, ad oſtendendam auctoritatem publicam, cujus licium erat inſigne, cum alio comite judicium in lance fidemque præferente, furtum quæſitum in domos intrare conſueviſſe; indeque dictum eſſe *conceptum*, ſive *inventum per lancem, & licium*. Cum ſcilicet hac arte res furto ablata reperiretur apud ipſum furem: nam ſi a fure alteri res traderetur, & inde abduceretur, tum

(*a*) *cap.* 3. *extra de homicid. vol. vel caſual.* Hottom. *in hanc leg.*
(*b*) *L. in furti* 50. *ff. de furt.* Contius, Cujac. Ant. Ang.
(*c*) Gell. *lib.* 11. *cap.* 28.
(*) Quaſi lex voluerit; ſervos domini hac in re non obtemperare.
(*d*) *L.* 2 §. 2. *ff. de noxal act.*
(*e*) Gell. *lib.* 11. *cap.* 18. Cat. *de re ruſtic. in proœm.* Cujac. *ad Theophil. Inſtit. lib.* 4. *tit.* 8. §. 4.
(*f*) Paul. *leg.* 13. §. 1. *ff. de pact.*
(*g*) Cujac. *ad l.* 17 *ſive ad lib.* 3. Paulli *ad edict.* §. 1.
(*h*) *L. non ſolum* §. 1. *ff. de injur. L. ſtichum* §. *natural. ff de ſolut. L.* 1. §. *penult. C. de natural. liber.*
(*i*) Ulp. *l.* 3. *ff. de condit. furt.*
(*k*) *L.* 1. *parerg. cap.* 8
(*l*) *Subſeciv. lib.* 1. *cap.* 2. Petit. *ad leg. Attic. lib.* 7. *lib.* 5. *de furtis*. Cujac. *ad l. in rem ff. de rei vindic. ſive ad l.* 21. *Paulli ad edict.*

tum non conceptum, sed oblatum furtum dicebatur. Suas etiam addidere interpretationes Balduinus, & Hottomannus. Caput vero interpretationum aliarum (*) eſt ea, quam legimus apud Feſtum, & cum qua convenit Ariſtophanes *in Nebulis*, & Plato *de legibus lib.*12. ad eundem reſpicientes morem, de quo hæc Feſtus: *Lance, & licio dicebatur apud antiquos; quia qui furtum ibat quærere in domo aliena licio cinctus intrabat, lancemque ante oculos tenebat propter matrumfamilias, aut virginum præſentiam.* Quem Joſephus Scaliger morem, ex ſupra demonſtratis auctoribus, ab Athenienſibus repetit, ac licium explicat cinctiulum, quo qui furtum quærebant nudi amiciebantur, dum ædes ſuſpectas ingrederentur, ubi ne a matribusfamilias, aut virginibus conſpicerentur, lancem ſibi ponebant ob oculos, & ingrediebantur nudi, ne aliquid inferre poſſent in eam domum fraudulenter, quo poſtea dominum illius calumnioſe accuſarent uti furem, ob rem in ejus domo deprehenſam, ut colligitur ex Ariſtophanis Scholiaſte in *Nubibus*. Sed jam fragmenta legum ad furta pertinentium ſubjiciamus:

Si nox (**) furtum faxit, ſi im aliquis occiſit, jure cæſus eſto.

Si luci furtum faxit, ſi im aliquis endo ipſo capſit, verberator, illique, cui furtum factum eſcit addicitor.

Servus virgis cæſus ſaxo dejicitor.

Si ſervus, ſciente domino, furtum faxit, noxiamve noxit, noxæ dedito.

Si ſe telo defenſit quiritato, endoque plorato: poſt deinde ſi cæſi eſcint ſe fraude eſto.

Si adorat furto, quod nec manifeſtum eſcit, duplione decidito.

Si pro fure damnum deciſum eſcit, furti ne adorato.

Si furtum lance, licioque conceptum eſcit atque uti manifeſtum vindicator.

Nox) pro noctu ſæpe veteres. (*a*)

Im) pro eum dixerunt veteres, ut notat Feſtus & Macrobius eodem loco. Ennius

Omnes corde patrem præbent, animoque parentem
Circumfuſi im.

Endo) veteribus pro *in*, ut alibi. (***)

Capſit) pro *ceperit*.

Eſcit) pro *erit*: ab *eſum* [****] pro *ſom*, ut notavimus alio loco.

Quiritare) *clamare*, ab iis natum, qui Quiritum, hoc eſt Pop. Rom. opem in periculis implorabant. (*b*) Lucil.

Hæc in quam rudet e roſtris, atque ejulavit
Concurſas velut arenarius clareque quiritans.

Endoplorato) ab *endo* pro *in*, & *ploro* veteres fecerunt *endoploro*: unde *endoplorato*, *implorato*, ſive opem civium invocato. Feſtus:

Se fraude eſto) ſine fraude eſto, hoc eſt impune eſto.

Adorat) *adorare* priſce ſignificabat *agere*. Feſtus in verbo *adorare*: atque hinc ait legatos dictos oratores, quod mandata populi agerent. [*****]

De-

(*) Primam ſententiam Otto *ad I. §. 4. de oblig. quæ ex del. naſc.* poſteriorem Heineccius *in Antiquit. tit. eodem*, §. 13. tuentur. Neutra ſuis deſtituitur argumentis. Data vero opera de furto per lancem & licium concepto egit Abrahamus Vvielingius in opuſculo ſingulari.

(**) Ennii verſum ex Priſciani *l. IV.* exhibet Marcilius:

Si luci, ſi nox, ſi mox, ſi jam data ſit frux.

[*a*] Macrob. *l. 1. ſaturnal.* 4. Auſonius Popma *de uſu antiquæ locutionis c.* 10.

(***) Tanquam ſi Græce diceres ἐν τῷ.

(****) Imo a veteri eſco. (*b*) Lucil. *Satyr.* 6.

(*****) Furto adorare ex Feſto non ſatis probatur, quia de ſolo *adorare* agit. Quare malebat Marcilius adolat, Duumviros intelligens de fure manticulatore, ac cedente, & alludente, ſeu adolante, vel blanditiis adſcititiis fallente & circumſcribente, ut apud Ennium:

Huic eſt animus propitiabilis ira & adolabilis.

Sed eam conjecturam merito damnat Vir Eximius Jo. Gott. Heineccius *Antiq. P. II. p.* 165.

Decisum escit] transactum fuerit : *decidere* namque dicebant pro *transigere*, *pacisci*: quod loquendi genus ex usu librorum veterum JCtis inhæsit, ut notavit Cujac. *obser.* 10. *cap.* 11.

Lance licioque) quid sit lance & licio, docuimus in contextu.

Conceptum) furtum conceptum scribit Justinianus dici, cum apud aliquem testibus præsentibus res quæsita erat & inventa.

CAPUT L.

De arboribus furtim cæsis, & fruge secta.

NOn minori studio, quam urbem, Romani agros custodiebant: cum secundum militiam, agrorum cultus apud eos esset illustris. Quo igitur a frugibus fures absterrerent, graviter animadverterunt in eos, qui noctu fruges aratro quæsitas, excultas, aut pavissent, hoc est excussissent immaturas, aut maturas secuissent. Paveri enim frumenta veteres dicebant ea, quæ de vagina, de qua nondum exissent, excudebantur, ut Festus docet: An idem quod *pavire* unde *pavimentum*: quia *pavire* est *tundere* & pulsare terram, ut æquetur & condensetur, unde & frumenta, quod excuterentur, *paviri* dicebantur? ductum est enim *pavire* a παίειν ferire, est igitur *pavire* quasi *quatere*. Quoniam autem qui fruges alienas obtrivisset, rapuissetve, Cererem, quæ frugibus præerat, læsisse credebatur; ideo illum hominem Cereri devovebant, veluti gratam Deæ victimam, & Cereri sacrum appellabant suspendioque necabant: Qua in re non procul abiere Romani ab austeritate Draconis Atheniensis legislatoris, quem Plutarchus refert, fures agrorum pari cum sacrilegis & homicidis pœna damnasse. (*a*) Lenius vero propter ætatem agebatur cum impuberibus: qui verberibus affecti damnum dupli one sarciebant. Quæ pœna postea, sublatis verberibus, ex Edicto Prætoris, & mitigata severitate legum XII. tabul. complexa est ætates hominum alias & omnes casus: (*b*) unde porrigitur etiam ad arbores furtim cæsas: pro quibus ex legibus XII. tabul. constituta fuerat multa XXV. æris in singulas arbores: siquidem non furtum, sed damnum puniebatur: Neque enim qui alienas arbores cædit, continuo furandi animum habet. Furtim enim cædere est cædere clam, potius alieni damni, quam sui lucri causa; ignorante arborum domino: nam si eo sciente, atque invito cædantur, non clam, sed vi cædi videntur: ideoque adversus reum oritur actio de vi, longe gravior. (*c*) Igitur quia furtum ex furandi cupiditate constituitur; (*d*) ideo si furandi animus probetur, concurret cum hac actione actio etiam furti & rei persequendæ gratia condictio furtiva, vel actio ad exhibendum. (*e*) Imo & tanquam latrones puniuntur, qui arbores cædunt, & maxime vites, quarum est utilitas major: (*f*) unde colligitur ex hac causa, posse actorem civili & criminali judicio experiri. Quamobrem Servius ad illud Virgilii *eclog.* 3.

Atque mala vites incidere falce novellas

addit: *Fuerat autem capitale supplicium arbores alienas incidere*. Quid autem arborum nomine veniat, Ulpianus quærit, docens & vites, & hederas, & arundines, & salicta ea sub appellatione contineri. (*g*) In duplo autem, quod ex Prætoris Edicto venit, continetur, quidquid domino damni acciderit. Atque ut Cujacius notat (*h*) duplum in actione non est extra rem: duplo inest res, quæ abest actori; & pœna est simpli tantum, quod rei accedit. Sed jam legem exhibeamus:

Qui frugem aratro quæsitam furtim nox pavit, secuitve suspensus Cereri necator. (*)

(*a*) *Vide* Balduin. *ad hanc leg.*

(*b*) Paul. *lib.* 2. *sent. ubi* Cujac. *tit. penult.* & *tit.* 20. *lib.* 5. *ubi idem* Cujac.

(*c*) Cujac. *ad l.* 8. *ff. de. arb. furt. cæs. sive ad lib.* 39. Paulli *ad Edictum*.

(*d*) *L. furtim* 7. §. 12. *ff. de arbor. furt. cæs.*

(*e*) Cujac. *loco cit.*

(*f*) L. 2. *ff. de arbor. furtim cæsis.*

[*g*] L. 3. *ff. de arbor. furt. cæs.*

(*h*) L. 8. *ff. de arbor. furt. cæs. sive lib.* 38. Paulli *ad Edict.*

(*) Qua de re ex Plinii *Histor. Natur. l. XVIII. c.* 3. constat, unde apparet, Romanis propter delicti frequentiam & quod veterum bona in fruge sola essent, pœnam suspendii non minus placuisse in furibus frumentariis, quam Germanis

Impubes Prætoris arbitrio verberator, noxiamve duplione decernito.

Si injuria alienas arbores cæsit in singulas XXV. æris luito.

Nox] pro *noctu* prisce dici consuevisse, supra jam ostendimus.

Pavire) ferire a παίω, uti diximus, interposito *v* consona factum est *pavio*, & inde *pavo*.

Duplione decernito) hoc est duplum pro noxa, sive damno præstare jubeto.

CAPUT LI.

De dolo in re deposita.

FUrto proximus est dolus in deposito admissus: quod crimen Decemviri duplione punierunt: hoc est, non ut aliqui explicant duplicibus fructibus; sed dupli ejus rei præstatione, quam quis custodiendam tradiderat; Siquidem reus inficiaretur, ut Cujacius putat. (*a*) Quam sententiam his Jacobus Gothofredus verbis ad imitationem vetustatis expressit.

Si quid endo deposito dolo malo factum escit, duplione luito.

CAPUT LII.

Si quadrupes pauperiem fecisse dicatur.

PRæter superiora damna, quæ clam & consulto inferuntur agris, occurrunt ea, quæ non hominis dolo, neque data opera, sed casu potius oriuntur; veluti quæ veniunt a quadrupedibus, a quibus, utpote rationis expertibus, injuria nullus afficitur. Hinc Socrates, quod ira correptos homines mentis usu carere arbitraretur, percussus ab homine irato, non plus commovebatur, quam si, ut ipse dicebat, calcibus a bove peteretur. Igitur Decemviri, ut subvenirent dominis detrimento affectis ab aliena quadrupede, quæ lascivia, furore, aut feritate acta damnum dedisset, statuerunt, ut dominus quadrupedis si noxiæ, sive damni dati æstimationem subire nollet, quadrupedem noxæ dederet, hoc est traderet ei, qui damnum accepisset. (*b*) Ideo hanc reo conditionem Decemviri deferunt, ut aut damnum suo sumtu sarciat, aut quadrupedem tradat. Cujus juris exordia odorari licet in lege illa Solonis de cane, qui momorderat, quem quatuor cubitorum catena vinctum noxæ dandum constituerat, (*c* ceteraque ad pauperiem pertinentia ex Attico jure in Romanum fluxisse credendum, ex eo præcipue, quod jus nostrum hac in re maxime cum Platonis lege conveniat, qui forsan eam ex Attico jure decerpsit. (*d*) Ex lege autem Solonia *de cane* Cujacius putat corrupte dici *Pesolaniam* (*) *de cane*: eamque non aliam arbitratur legem, quam hanc Solonis, perperam appellatam ex corrupta scriptura *Pesoloniam*, (*e*) Democritus vero quadrupedem alteri noxiam necandam omnino jubebat. (*f*)

CAPUT LIII.

De pastu pecoris.

ADjungitur huic alia noxalis actio de pastu pecoris, nempe de damno dato a pe-

in furibus quibusvis. Apparet simul, Decemviros perinde ac Germanos cædem mitius, quam interdum furtum punivisse, quod quibusdam in Germanis barbarum ac belluinum videtur. Nec tamen Germani fures suos suspendio plectere soliti fuerunt. *Acta Lugderi* apud Leibnitium *T. I. p.* 97. *Ferebant autem veracissimi viri de discipulis ejus, quod quodam tempore ad comitatum pergens, qui Hassi dicuntur, iter ageret, per orationes ejus homo mortuus revixerit. Qui scilicet propter furatum caballum Witekindi Ducis Saxonum huic morti adjudicatus fuit, ut in campo ad stipitem ligatus jactatis in eum sudibus acutis & lapidibus necaretur. Quod dum factum fuisset, corpus exanime in campo relictum est.*

(*a*) *L. parat. C. deposit. & in sent.* Paulli *lib. I. tit.* 19. *L.* 55. §. 1. *ff. de administ. tut.* Paul. *apud. Auct. collat. leg. Mosaic. tit.* 10. *de deposito*.

[*b*] L. 1. *ff. si quadrupes paup. fecisse dicatur*.

(*c*) Plutarch. *in Solon. pag.* 91.

(*d*) *lib.* 2 *de legibus*.

(*) Apud Paullum tamen vulgo Pesulania legitur, nec Soloniam ex Cujacii conjectura admittit Schultingius ad laudatum Paulli locum. Mirum tamen fuerit, nihil Romæ quoque temporibus Paulli de cane, animali sæpe homini infesto & noxio, cautum fuisse. Quare accedendum putamus Illustri Heineccio, qui *Antiq. P. II. p.* 270. 271. legem Pesulaniam cuidam Tribuno plebis, Pesulano, acceptam fert.

(*e*) *ad tit.* 15. Paulli *sent.* 1.

(*f*) Stobœus *serm.* 145.

a pecore in alienum agrum immisso, (*) ut pariter aut pecus dedatur, aut damnum sarciatur: quam particulam superioris legis fuisse putat Hottomannus, hac tamen ratione distinctam, quod pauperies damnum est cum detrimento rei, sive corruptæ sive obtritæ: pascendis autem pecoribus dominus quidem damno afficitur in re sua, sed res ipsa non corrumpitur, non labefactatur, quia non vertitur in usum alienum a sua natura: ideo discreverunt Decemviri has actiones, quas Paullus permiscet, quia distinctis ex initiis oriantur. Lege vero Salaminia si porcus alienam frugem depasceretur, ei dentes excutiebantur. (*a*) (**) Recte vero Cujacius notat, in has actiones pecudes venire, non bestias, (*b*) non canes, qui non sunt inter pecudes. Non deerat fortasse certum caput in XII. tabul. ubi de damno ab homine dato cavebatur. Quod adeo excidit, ut vix verba supersint ad indicium. Orta enim lex Aquilia, quæ argumentum hoc luculentius credo tractabat, omne prorsus ad se studium JCtorum avertit: unde non mirum, si caput illud XII. tabul. jacuerit ac denique perierit, sicuti, & ceteræ leges de damno, quibus una cum lege XII. tab. derogatum fuisse per legem Aquiliam Ulpianus refert. (*c*) Superesse credunt ex ea lege vocem *rupitias* apud Festum, nisi malimus cum Scaligero legere *rupsit*, sive *damnum dederit*, ut relatum invenimus apud Ulpianum ex legis Aquiliæ contextu eodem tit. l. 27. §. 5. *Quod usserit*, *fregerit*, *ruperit injuria*. En autem Decemviralium legum vestigia:

Si quadrupes pauperiem faxit, dominus noxiæ æstimiam offerto: si nolit quod noxit dato.

Si injuria rupitias (***) - - - - - - - - - - - - - ast si in casu sarcito.

Qui pecu endo alieno impescit.

Impescit] verbum hoc in lege ita restituit Gothofredus Festi auctoritate scribentis: *Impescere in latam segetem pascendi gratia immittere*. Cetera satis declarantur ex iis, quæ supra notavimus.

CAPUT LIV.

De tigno injuncto.

Antequam a damnis discedamus, exponenda lex est de tigno injuncto, quod etiam est damni genus: ejusque præstandi causa leges XII. tabular. prodiderunt actionem. Tigni nomine materies omnis venit ad domos ædificandas & vineas construendas idonea: ut etiam lapides, testæ, tegulæ, perticæ, & pedamenta eo vocabulo contineantur. (*d*) Si quis igitur domino ignorante tignum alienum suo ædificio junxerit sciens, quasi furti tenetur. Et adversus eum dominus agere potest ad exhibendum, non quidem ut tignum solvatur, cum hoc publica utilitas vetet, ne per eam causam ædificia diruantur, & vinearum cultus turbetur; sed ut

(*) Imo qui pecus in alienum agrum immittit, damni injuriæ reus est, potest enim argui dolus vel culpa ejus, idemque nominatim cautum in *L. ultim. C. ad leg. Aquil.* Contra depavisse pecus dicitur, quod sua sponte agrum alienum ingreditur, ibique pascitur. Pastus autem a pauperie differt ut genus a specie, etsi opponi pauperies etiam pastui possit, si illam in urbe, hunc in agris præcipue fieri dicamus.

(*a*) Ælian. *l.* 5. Eust. *in Odyss. lib.* 18.

(**) Huic mori affinem consuetudinem mutilandi animalia in pauperie deprehensa ex *legibus Colonariis p.* 261. observat Cl. Cannegieter ad *Aviani fabulam XXX p.* 171. *Si quis*, sic latine exhibet verba Græca, *deprehenderit porcum in pauperie seu ovem*, *seu canem*, *& tradiderit primum domino*, *deinde iterum hoc fecerit*, *ac renunciaverit*, *tertio caudam reciderit*, *aut jaculis confixerit*, *indemnis esto*.

(*b*) *ad* Paul. *sent. lib.* 1. *tit. si quadrup. damn. insul.*

(*c*) *L.* 1. *ff. ad l. Aquil.*

[***] Nimis osca vox est, quam ut ferri posse videatur Scaligero & Dacerio ad Festum in voce *Rupitias*, quamvis Dacerius dein subsistat. Uterque *rupsit* vel *rupit*, malebat. Idem Festus in voce *sarcito* vocem *Rupitias damnum solvito* interpretatur, motus auctoritate Servii Sulpicii. Sed non subjicit Festus, sarciendum tantum damnum casu datum fuisse, ut volunt Gothofredus & Gravina: quin, quod verisimile non est, damnum casu datum omnino sarcitum fuisse. Neque ideo repugno, quo minus utrumque caput contrahatur, legaturque, *qui ruperit sarcito*. Est enim hæc præstatio naturalis, cum pœna legis Aquiliæ, quanti scilicet res fuerit intra annum, vel intra xxx. dies proximos, mere civilis sit.

(*d*) L. 1. §. 1. *ff. de tigno juncto*, *l. tigni* 62. *ff. de V. S.*

ut æſtimatio damni præſtetur. (a) Actio autem ex XII. tabul. datur in duplum contra illum, qui tignum furtivum, vel ab alio ſurreptum ignorans (*) ædificio ſuo junxerit. (b) Idque ob eam rationem, quia tignum furtivum apud eum fuerit conceptum, ſive inventum, quod vindicari non poteſt. Is vero ab eo, qui rem furtivam obtulit, repetet quidquid per hanc actionem domino rei præſtiterit. (c) Si vero quis ignorans tignum quidem junxerit, ſed non furtivum; precii tantum nomine (**) condemnabitur. (d) At ſi tignum aut nunquam ædibus junctum fuerit & vineis; aut ædibus everſis diſturbatiſque vineis poſtea diſſolutum: domino tignum ipſum vindicare licebit; ſi tamen duplum, aut æſtimationem non accepiſſet. (e) Quæ ab Ulpiano dicuntur extrinſecus vindicari: quod vel nunquam hæſerunt, vel non inhæreant amplius. (f) *Extrinſecus enim* (inquit Cicero) *aſſumuntur, cum quæ ſunt foris, neque inhærent, in rei natura colliguntur.*

En autem verba legis:

Tignum junctum ædibus vineæve concapes ne ſolvito: aſt qui junxit, duplione damnator: tigna quandoque ſarpta, (***) donec demta erunt, vindicato.

Concapes) verba legis hujus apud Feſtum ſuperſunt, quæ ita Scaligera, quo vel Cujacium (g) diſſentire puduit, emendavit: *Tignom junctom ædibus vineæve concapes nec ſolvito*, *ubi concapes* repoſuit pro veteri ſcriptura *concapet*. *Concapes* autem ait fuiſſe in vineis, quod in ædibus tigna: quod haberent caput ſuum cum capite veniunt *biceps*, *triceps*, ita & *concapes* quaſi junctum caput. Quam emendationem rejicit Jacobus Gothofredus, atque inauditum verbum cominiſcitur, ſubjicitque pro *concapes*, *concapet*, quod priſce poſitum putat pro *vindicet*, nullo auctore. Ego vero Scaligeri lectionem lubens retineo. (****) Nec me movet, quod objicit Gothofredus, nempe inutile fuiſſe aliud ſubjicere vocabulum peculiare in vineis; cum etiam iis tigni nomen conveniat. *Concapes* enim hic nomen eſt adjectivum, congruitque cum voce *tignum*, quod ædibus quidem *junctum*, vineis vero *concapes* dicitur, tanquam capite innixum, ſubauditur enim *tignum*, quaſi tignum *Concapes* hoc eſt capite innixum vineæ: proinde ac ſi lex diceret: *tignum quod eſt injunctum ædibus, & tignum, quod eſt capite innixum vineæ ne ſolvito*: ſicut enim *biceps*, *triceps*, *quadriceps* adjectiva ſunt, ita & *concapes*.

CA-

(a) *L. in rem 23. §. 6. ff. de rei vindicat.*

(*) Sed is durius ita puniretur quam ſciens, quod non admittendum. Potius actio de tigno juncto tam adverſus ſcientem, quam ignorantem datur *L. 23. §. 6. D. de Rei vindic.* contra ſcientem vero præterea actioni ad exhibendum locus eſt, quia dolo malo fecit, quo minus exhibere poſſit, & dolus malus habetur pro poſſeſſione.

(b) *L. in rem §. penult. ff de rei vindicat.*

(c) *§ conceptum. Inſtit. de obligat. quæ ex delicto naſcuntur.*

(**) Paullus cum in *l. 98. § ult. D. de Solut.* pretium tigni ex lege duodecim tabularum dari vult, non ideo negat, pœnam etiam præſtari debere, neque generaliter loquens reſtringendus eſt ad tignum non furtivum. Contra adverſus eum quoque, qui bona fide junxit, actio de tigno juncto in duplum datur, *§ 29. J. de Rerum diviſ. & L. 7. §. 10. D. de Re judic.* Utrobique enim rei vindicatio domino adverſus bonæ fidei poſſeſſorem tum demum dari dicitur, ſi duplum nondum fuerit conſecutus, cum id duplum in malæ fidei poſſeſſore mere pœnale ſit, & diruto ædificio extrinſecus adhuc detur rei vindicatio, *L. 2. D. de tigno juncto.*

(d) *L. qui rei §. ult. ff. de ſol.*

(e) *L. in rem § ult. ff. de rei vindic. Inſtit. de rer. diviſ. §. cum in ſuo*, Cujac. *obſ. 23. cap. 19.*

[f] *L. 2. ff. de tigno juncto l. gemma ff. ad exhiben. l. de eo ff. de donat. inter vir. & uxor. l. 7. §. 7. ff. de acquir. rer. domin.*

(***) Id eſt putata. Feſtus in voce Sarpuntur. Proinde vox Sarpta in fragmento legis XII. tabularum apud eundem non ad tigna, ſed ad vineam referenda, & lex negative fingenda, *Tigna, vinea ſarpta, donec demta erunt, ne vindicato.*

(g) *In Parat. ff. de tigno juncto.*

(****) Eandem, tacito Cujacii & Scaligeri nomine, ſequitur Marcilius, utiturque exemplo *procapis* apud Feſtum; concapim autem interpretatur perticam junctam capiti, ſeu radici vineæ. Præferenda vero Gothofredi ſententia videtur, qui, *ne concapET ne ſolvito*, ſive, ne concape & ne ſolvito legendum putabat, & illud ne concape interpretatur, ne vindicato. Eadem lectio Celeb. Ottoni quoque probatur *Præf. T. III. p. 34.* Neque alienum videri debet a ſtudio brevitatis, quo Decemviri ferebantur, adhibere voces binas in eandem rem, quia nimirum vindicari tignum nequeat, niſi ſolutum, Nam his occurrit Ulpianus in *L. 1. D. de tigno juncto*, ubi lex, inquit XII. tabularum neque ſolvere permittet tignum, neque vindicare. De rebus enim noſtris, rebus alienis junctis, primum ut ſolvatur, ad exhibendum experiri ſolemus, dein ſolutas vindicare.

CAPUT LV.

De famosis libellis.

DAmno in rebus accepto proximum est damnum in personam, & famam qualis est injuria: quæ gravis habetur, etiam si solis verbis inferatur, tum quia honestissimus quisque pluris reputat existimationem & famam, quam opes, & lucrum, & vitam; tum quia facilior hæc lædendi ratio est & occultior, ideoque diligentius præcavenda. Quamobrem Romani, quo Græcis honestiores, ita severiores alienæ famæ vindices. Apud Græcos enim non humiles modo; sed & proceres patebant licentiæ & petulantiæ poetarum, præcipue Comicorum, qui personam alienam protrahebant in scænam publice ludibrio habendam & conviciis exagitandam. Nec magistratum ipsum verebantur. Nam Aristophanes cum Cleonem principem tum civitatis in scænam induxisset, & præ reverentia & metu nemo Histrionum eum reddere vellet: ipsemet poeta Cleonem egit: quamvis vetusta lex prohiberet τὸν ἄρχοντα φανερῶς κωμῳδεῖν (*a*) *Magistratum in comœdia palam carpere*, de qua lege interpres Aristophanes in *Nubibus*. Gliscente autem in dies furore poetarum, vetitum fuit nominatim aliquem in comœdia perstringere. Cumque ne sic quidem effrena maledicentia conticesceret, oportuit ab radice petulantiam excindere, sublata comœdia illa, quam deinceps veterem appellarunt, ut eam distinguerent a nova, & pudentiori in illius locum substituta, in qua Menander maxime floruit. Conviciis autem Solon pœnam levem admodum posuerat & certorum causa locorum. Plutarchus enim tradit, eum, qui maledictis aliquem petierit inter sacra, vel inter subsellia judicum, & magistratuum, aut inter spectacula, Solonis lege multatum fuisse quinque drachmis: quarum tres ærario publico cederent, duæ autem injuriam passo: cum ubique punire ingenitam humanæ pravitati maledicentiam difficile reputaverit, nusquam vero periculosum; propterea crimen ex loco distinxit. Sed mirum, cur Solon fuerit adeo levi pœna contentus. Salmasius, ut rem expediat, comminiscitur discrimen iter κακολογίαν, & κατηγορίαν; κακολογίαν docet, fuisse maledicentiam adversus absentem sine convicio; κατηγορίαν convicium & injuriam inter præsentes, ad quam refert multam quingentum drachmarum, quæ alia in lege continebatur. (*b*) multam vero leviorem refert ad κακολογίαν *maledicentiam sine convicio*. Quam vocum distinctionem nulli Grammaticorum ante Salmasium agnitam deridet Heraldus. Ego vero potius crediderim, pœnam hanc initio levem propter criminis raritatem, veterumque modestiam, postea fuisse auctam, crescente hominum audacia, cum qua crevit etiam illius coercendæ necessitas. Nam simile habemus exemplum in legibus XII. tab. de percussione oris, cujus ab initio levis multa fuit XXV. assium, de qua inferius. Romani vero moribus graviores & diligentiores famæ custodes, convicia & famosos libellos non indicia vitiorum, sed potius innocentiæ alienæ testimonium esse putarunt, omnis criminis suspicionem auferentes ab eo, cui defuit accusator, cum non defuerit inimicus, ut egregie Constantinus Imperator existimat. (*c*) Quamobrem fustibus ad necem feriendum jusserunt hominem, qui conviciis, aut malis carminibus alienam famam lacerasset. (*d*) Quam legem summis laudibus Cicero extulit his verbis: *Judiciis enim & magistratuum disputationibus legitimis propositam vitam, non poetarum ingeniis habere debemus, nec probrum audire nisi ea lege, ut respondere liceat, & judicio defendere*, atque iterum: *Probris & injuriis poetarum subjectam vitam famamque habere noluerunt: capite etiam puniri sancientes tale carmen condere si quis auderet*. (*e*) En vero legem:

Si qui carnem occentassit, quod alteri flagitium faxit, capital esto. (*)

Occen-

(*a*) Petit. *ad l. Attic. l.* 1. *p.* 80.
(*b*) Isocrat. *in orat. contra Lochitem in princ.*
(*c*) Balduini *in XII. tab. in hanc leg. in fin.*
(*d*) Horat. *serm* 2. *Sat.* 2. Cic. 4. *Tuscul.* Arnob. 4. *advers. gentes*. Cornut. *in Pers. Sat.* 1 Horat. 2. *epist.* 1.
(*e*) Cic. *lib.* 4. *de repub. apud* D. Aug. *de civit. Dei lib.* 2. *cap.* 11.

(*) Præiverant Gravinæ Scaliger & Marcilius, quorum sententia vincit eam Gothofredi, quia & Augustinus *l. II. de Civit. Dei cap.* 9. ex Ciceronis *lib.* 4. *de Republica* refert, libellis famosis in legibus XII. Tabularum pœnam capitalem præfinitam fuisse, & supplicii fustuarii desti-

Occentassit) *occentare* est convicium facere, obstrepere adversus aliquem. Plaut. in *Curcul.*

Quid si adeam, atque ad fores occentem?

Flagitium faxit) *flagitium* veteribus est *convicium*. Plautus:

Majore cum flagitio reddes postea, hoc est infamia, quia quo acrius petimus nostra, eo est mora turpior. Et Cato *Intercutibus stupris flagitatus*, hoc est intestinis injuriis adfectus. Livius lib XXV. *Simul & ingens flagitium imperii demturus*. Gracchus apud Isidor. *lib. 2. orig. cap. 21. Pueritia tua adolescentiæ tuæ inhonestamentum fuit, adolescentia senectutis dedecoramentum, senectus reipublicæ flagitium*. Vide Festum verbo *occentassit*, & ibi Scaligerum. (*) Jacobus Gothofredus hanc legem ita refert:

Si qui pipulo occentassit, carmenve condidissit, quod infamiam faxit flagitiumve alteri, fuste ferito.

Pipulum est convicium a *pipatu* pullorum. *Pipare* enim Osci dicebant pro ejulabunde *conqueri*. Unde *pipulo differre*, est afficere infamia. *Fuste* autem *ferire* est ad necem cædere. (*a*).

CAPUT LVI.
De reliquis injuriis.

NUnc ad injurias re illatas veniamus: quarum nomine inter Athenienses dabatur accusatio, sive actio in caput, & multatio, sive actio in pecuniam: hæc privata erat, illa publica: privata dicebatur αἰκίας δίκη; publica ὕβρεως γραφή, de his acrius, quam res ferret, inter Salmasium & (*b*) Heraldum (*c*) dimicatur. Hic enim utramque actionem trahit ab uno eodemque genere injuriarum, sub diversis agendi modis. At ille a diversis generibus injuriarum, diversas ducit actiones, Patronum adoptat sibi uterque Demosthenem, (*d*) apud quem dicitur prælatam fuisse actionem αἰκίας, cum potuisset agi γραφή ὕβρεως. En, inquit Heraldus: ex eodem injuriarum crimine variam agendi facultatem. At Salmasius plura genera injuriarum putat convenisse in illud crimen, atrocius videlicet & levius; nec verberibus tantum petitum fuisse accusatorem, sed vulneribus & luto inquinatum: docetque de injuria graviori ὕβρεως γραφήν, αἰκίας vero δίκην de leviori descendere. Qua in re Salmasius veteres Grammaticos habet auctores; Heraldus vero rationibus & subtilitate contendit. Confligunt acriter, nec pugnæ finis, aut spes ulla pacis: nec nostrum, aut hujus loci dirimere tale prælium. Verberationis autem ex Atheniensium legibus pœna erat pecuniaria: (*e*) quæ, si læsus accusaret, læso cædebat; sin alius Fisco: nam ex lege Solonis cuilibet ex populo vindicare licebat illatam privato vim, cum in ea publicæ auctoritatis & custodiæ contemtus verteretur. (*f*) Meditati vero, consilioque illati vulneris, pœna erat exilium & publicatio bonorum & tandem supplicium capitale, si reus, contemta exilii pœna rediret in patriam. (*g*) Qui monoculo vero excussisset oculum, ei amittendus erat uterque per talionis pœnam, quam e Solonis tabulis in suas Decemviri leges traduxerunt: eo scilicet capite, ubi de membro rupto cavebatur: pro quo par membro-

---

stinati auctoribus carminis famosi meminit Porphyrion ad illa Horatii *Epist. II. 1.*

Quin etiam lex
Pœnaque lata, malo quæ nollet carmine quemquam
Describi: vertere modum, formidine fustis
Ad bene dicendum delectandumque redocti.

Accedet Cornutus, qui ad Persii *Satyr. 1. Lege*, inquit, *XII. Tabularum cautum est, ut fustibus feriretur, qui publice inveheretur*. Ulpianus tamen *in L. 8. §. 1. D. de pœnis* fustem inter ea instrumenta numerat, quibus cum animadverti in neminem debeat. Valentinianus, quoque & Valens Imperatores, quando *in L. un. C. de famosis libellis* pœnam iis capitalem statuunt, nullam mentionem injiciunt legis duodecim tabularum.

(*) Cui hæc nota debetur, & cujus sententiam Taubmannus quoque sequitur ad Plautum. Marcilius recte quidem *occentare carmen*, *occentare Hymenæum* dici, putat, sed non occentare simpliciter. Sed vocem carmen sæpe intelligi, vel adductus Plauti locus ostendit.

Quid si adeam atque ad fores occentem?

(*a*) *L. 1. §. occisor. ff. de S. C. Syllan. L. 8. §. 1. ff. de pœnis.*

(*b*) *In observat. ad jus Attic. & Rom.*

(*c*) *In animadvers. advers. Salmas.*

(*d*) *In orat. advers. Conon.*

[*e*] Lysias ἐν τῷ περὶ αἰκίας πρὸς Ἰσοκράτη.

(*f*) Ulp. *in Midian.* Petit. *ad leg. Attic. pag. 526.*

[*g*] Lysias ἐν τῷ ὑπὲρ Καλλίου ἱεροσυλίας ἀπολογίᾳ.

brorum amputandum erat ei, qui ruperat, (a) nisi pactione quis pœnam redemisset, quod lege permittebatur. (b) Os autem fractum pecunia vindicarunt in libero quidem CCC. æris, in servo CL. Distinxerunt autem ab osse membrum, quia proprie membrum caro est & pellis, qua artus teguntur, ut Popma notat; [*] [c] hinc aliud membrum rumpere, aliud os frangere. Os autem & membro includitur, uti pars illius. Non absimilem legem ex Catonis originibus profert Priscianus lib. 6. quam ad aliarum gentium mores respicere censet Hottomannus. (d) Ob oris percussionem aliamve injuriam non amplius vigintiquinque gravis æris pœnam Decemviri constituerunt: quæ quamvis a Favorino (e) propter levitatem etiam, Labeone auctore, irrideatur; tamen pro temporum illorum inopia, non erat fortasse tam levis. Prolatis vero finibus auctaque urbe spoliis & opibus exterorum, viluit ea pœna. Quem enim jactura XXV. assium ab injuria in tanta opulentia revocasset? Unde quid mirum, si L. Neratius, homo egregie improbus, homines & leges adeo ludibrio haberet, ut obviorum os palma percuteret, oblatis continuo XXV. assibus per servum, quem pecunia onustum secum (**) circumferebat? Cum igitur ea pœna contemneretur, cœperunt a Prætore judices injuriis æstimandis dari, quos propterea Recuperatores appellarunt, quia in privatis commerciis jus quisque suum per eos recuperaret. Placet locum hunc auctoritate Collatoris legum Mosaicarum concludere, apud quem hæc leguntur, prout Salmasius restituit. *Injuriarum actio aut legitima est, aut honoraria, legitima ex lege XII qui injuriam faxit quinque & XX. æris pœnæ sunto. Qui membrum rupsit, talio esto. Qui ossa fraxit, libero tercenti æris, servo centum & triginta pœnæ sunto.* Nunc leges producamus:

Si membrum rupsit, ni cum eo pacit, talio esto.

Si qui injuriam alteri faxit, XXV. æris poenæ sunto.

Qui os ex genitali fudit libero CCC. servo CL. æris pœnæ sunto.

Si membrum rupsit] ita legem hanc omnibus probantibus restituit (f) Cujacius.

Pacit) a verbo antiquo *paco* pro *paciscor*. Cujacius ibid. nisi pro *paco* legamus cum Laurembergio *pago*, & *pagit*. Dicitur *talio* a *tale*, quia tale ac simile rependitur.

Qui os) ita restituitur a Petro Pithoeo; ceterum genitale dictum arbitror ubi gignitur, (***) non ut P. Pithoeus, dentem excussum a gingiva, ne nimis coangustemus legis sensum: quasi non quælibet ossis fractio, sed solum dentis e gingiva excussio puniatur.

CAPUT LVII.

De pecuniis repetundis.

ABsolutis judiciis privatis, ad publica veniamus, exordientes a lege condita contra judices arbitrosve pecunia corruptos. Quod flagitium, quia integritate judiciorum salus publica unice munitur, Decemviri capite punierunt: gravius longe

(a) *Instit. lib.* 4 *de injur.* §. 7. Festus *verbo talio. L.* 3. *C. Theodos de exhibendis reis.*

(b) Gell. *lib.* 20. *cap* 1. Paul. 5. *sent. cap* 4.

(*) Etsi improprie membra etiam pro artubus ponantur, qui significatus vulgo notior. Scita sic distinctio inter os & membrum, qua Tribonianus in §. 7. *J. de injuriis, propter membrum quidem ruptum*, inquit, *talio erat, propter os vero fractum numariæ pœnæ constitutæ erant, quasi in magna veterum paupertate*. Eadem membra ab ossibus distinguit Plautus *in Menæchmis Act. V. Sc. II. v.* 102.

Ita mihi imperas ut ego hujus membra atque ossa atque artus
Comminuam illo scipione, quem ipse habet.

(c) *De diff. verb verb. artus.*

(d) *Ad leg. XII. tabul. in hanc leg. pag.* 470.

(e) *Apud* Gell. *lib.* 20. *c.* 1.

(**) Nam librariis assibus ea tempestate populus utebatur. Imo robustum Neratii servum & XXV. libras æris toties simul portantem, & immanem crumenam, totidem asses toties simul continentem! Nisi hæ alapæ nummis sestertiis addictæ sunt, qui utique portatu faciliores erant, & asses æris in argento referebant (f) Cujac. *Instit. de injur.* §. 7.

(***) Ut sit os loco suo motum vel fusum, Pithoeus malebat, dentem ex gingiva, quia in ea dens tanquam in genitali suo nascitur. Quæ tamen conjectura Pithoei occasionem præbuit illi Gothofr. & Gravinæ, qua facile carere possumus. Fuerat ea *Collationi* quoque *legum Mosaicarum & Romanorum* illata, in qua eam damnat Schultingius ad *Tit II.* §. 5. *n.* 33. Et quidni precante Triboniano & Cajo apud Pariatorem LL. legem simpliciter effingimus.

Si os fregit libero CCC. servo CL. æris pœnæ sunto.

ge agentes, quam Athenienses, (*a*) & ipse Plato, (*b*) nam illi pecunia crimen æstimarunt: hic duplo ejus rei, quæ in judicium deducebatur, quod judex reddere cogitur ei, quem sua sententia læsit. Ab hac autem XII. tab. severitate recessit posterior ætas in deteriores prolapsa mores. Cumque veterum legum oblivio & impunitas judicum pudendam judiciorum corruptelam peperisset; supervenit lex Julia repetundarum, qua deinceps tale crimen coerceretur: de qua lege disputandi locus erit libro sequenti. Præterea ex Prætoris Edicto, qui litem suam fecisset, sive per dolum injuste judicasset, parti læsæ veram judicii æstimationem præstare jubetur, (*c*) aliæque pœnæ a constitutionibus principum accesserunt. [*d*] Dolo autem judicare videtur, qui per gratiam, aut per inimicitias, aut per sordes in fraudem legis sententiam tulerit. Lex autem talis fortasse fuit:

Si judex arbiterve jure datus, ob rem dicendam pecuniam acceperit, capital esto, (*)

CAPUT LVIII.

De falsis testibus.

PORRO judiciorum integritas non solum avaritia judicis coercenda, sed etiam perfidia testium avertenda conservatur. Judices enim e dictis ac fide testium sententiam expromunt suam. Quamobrem ne falsitas testium sententias pariat injustas: oportuit metu pœnarum falsos testes ab aditu judiciorum absterrere. Ideo apud Græcos, (quam nationem Cicero ajebat sacramentorum fidem nunquam coluisse,) gravibus pœnis mendacia testium prohibebantur: ut Atticis legibus, qui falsum in judicio protulissent, præter multam etiam infamiam sustinerent: quæ & in producentem quoque falsos testes redundabat. Quod judicium κακοτεχνιῶν vocabatur. (*e*) Romani vero quamvis integrioris fidei, tamen propter majorem judiciorum religionem supplicium exacerbarunt. (*f*) Igitur exemplo Platonis, qui ter falsis convictum testem neci dedendum decrevit *lib.* 11. *de leg.* jusserunt Decemviri, ut falsus testis e saxo Tarpejo dejiceretur: cujus loci profunditatem, nondum, ut postea eversa Roma veteri, ruinæ ædificiorum impleverant, ut altior antea, nunc in planitiem vergat. Verum relaxata simul cum virtutibus civium lege, capitalis pœna conversa fuit in exilium, aut relegationem in insulam, (*g*) quam perpetua infamia comitabatur, aliæque pœnæ a judicis arbitrio pendentes: [*h*] quæ tamen ab eruditis Triboniani adjectio reputatur. Noluit enim Tribonianus, ut Cujacius suspicatur, has pœnas, forte quia sibi graviores viderentur, exprimere: unde adjecit ad legem qui falso ff. de testibus: *a judicibus competenter puniantur*, vel ut legit Harmenopulus, *a judicibus competentibus puniantur*, ὑπὸ τῶν προσφόρων (*) ἀρχόντων τιμωροῦνται. Unde consulto suppressit Paulli verba, quæ in sententiarum libris, unde lex illa sumta, fuit inveniuntur.

CAPUT LIX.

De Teste Desertore.

A Falso teste transeamus ad eum, qui cum sese testem obtulerit, vel libripendem, quem loco testis adhibebant, postea testimonium ferre in judicio, dictaque sua comprobare detrectet: qui testimonii desertor, meo judicio, recte appellabitur, isque etiam testimonium defugere dicitur, ut & qui rei alicujus auctor haberi nolit, is defugere dicitur auctoritatem. Quod apud Græcos crimen dicitur

(*a*) Jul. Pollux. *l.* 8. *cap.* 1. *Interp.* Thucyd. *ad* 6.

(*b*) *Lib.* 8. *de legibus.*

(*c*) *L.* 15. § *filiusfam. ff. de judic.*

(*d*) *C. de pœn. jud. qui male jud. & nov.* 124. *c.* 2.

[*] Summam legis Gellius exhibet *L. XX. c.* 1. verba ejus ab interpretibus penitus conficta sunt.

[*e*] Demost. ἐν τῷ κατ' Εὔεργον ἐν τῷ πρὸς Τιμόθεον Pollux. *l.* 8. Petit. *ad leg. Attic. lib.* 4. *tit.* 7.

[*f*] Gellius *lib.* 29. *cap.* 1.

(*g*) Paul. *sent. lib.* 5. *cap.* 15. & *lib.* 1. *ff. ad leg. Cornel. de fals.*

(*h*) *L. qui falso ff. de testib.*

(**) Harmenopuli lectio etiam refellitur *l.* 14. *C. de testibus*, ex qua apparet, ad pœnam falsariis infligendam, opus non esse, ut judex sit competens, modo falsarium puniat competenter. Basilicorum quoque scholia illud competenter probant; habent enim προσφόρως, etsi aliter in ipsis Basilicis legatur, ut observat Schultingius ad *Paulli sent. L. V. tit.* 15. § 5.

tur Δειπομαρτύριον, quasi testimonii destitutio. (*a*) De qua Decemviralem legem adfert Gellius, (*b*) verbis adeo depravatis, ut nescio an iis restituendis doctissimorum virorum conamina suffecerint, de quibus inferius. Pœna hujus criminis ex XII. tabul. legibus erat, ut qui testimonium ferre refugisset, esset intestabilis nempe ut neque alios in re sua testes adhibere posset; neque adhiberi ipse in re aliena, (*c*) & insuper improbus haberetur. Cujus vocabuli significatio veteribus erat atrocior: continebat enim infamiam & publicam ignominiam. Unde Livius *lib. X. cap. 9.* refert: *Valeriam legem, quæ vetaret necari, aut virgis cædi eum, qui ad populum provocasset adversus eum, qui in legèm incidisset, non aliam pœnam statuisse, quam ut haberetur improbe factum:* tantusque hominum erat pudor, ut validissimum esset honestatis vinculum infamiæ metus Nunc legem proferamus:

Si falsum testimonium dicassit, (*) saxo dejicitor.

Qui se sirit testarier, libripensve fuerit, ni testimonium fariatur, improbus intestabilisque esto.

Sirit) pro *siverit*.

Testarier) hoc fuit apud veteres ex iis verbis unum, quæ ad actionem simul & passionem significandam adhibebantur, ut notat Gellius ex hac lege *lib.* 15 *cap.* 13. ubi verbum hoc μαθητικῶς accipitur, ut *qui se sirit testarier* significet, qui se passus sit in testem adscribi.

Fariatur) ita repono cum Rævardo, [**) donec melius aliquid emergat. Prisco enim sermone *moriri* dicitur pro *mori*; *aggrediri*, pro *aggredi*, unde & dici potuit *fariri* pro *fari*: nisi legere malimus cum Hottomanno *fateatur*, vel cum Cujacio *feriatur* pro *cogatur*, satis dure; vel cum Salmasio (*d*) *fariatur*, hoc est eatur ad fatendum.

CAPUT LX.
De Cœtibus nocturnis.

NUnc ad crimina veniamus ea, quibus reipublicæ status graviter perturbatur; quibusque prohibendis Decemviri, lege lata, nocturnos cœtus, & clandestinas coitiones prohibuerunt. Noctem enim τῶν πολλῶν κακῶν ἀρχηγὸν, ducem plurimorum malorum appellat Menander. Ut igitur causam omnem nocturni cœtus removerent Romani, ne S. Ctum quidem condi licere voluerunt post Solis occasum. Unde, abeunte die, horam, quæ sequebatur, *intempestam*, appellarunt, quasi tempus minime rebus gerendis idoneum. Quo nomine Porcius Latro Catilinam insimulat in ea declamatione, (*e*) ubi legis hujus Decemviralis monumentum reliquit. Hæc etiam inter alias damnandorum Bacchanalium (***) causas adfertur, quod scilicet nocte agitarentur. (*f*) Ideo & Diagondas Thebanorum Imperator sacra nocturna omnino delevit. Legis autem Decemviralis hæc videtur fuisse sententia.

Si qui in Urbe cætus nocturnos agitassit, capital esto.

CAPUT LXI.
De Crimine Perduellionis.

NIhil vero crimine perduellionis atrocius, quo status civitatis evertitur, & publica Populi Romani majestas vio-

[*a*] Petit. *ad leg. Attic. l. 4. c. 7. p.* 357.
(*b*) *Lib.* 15. *c.* 13.
(*c*) *L. cum leg.* 26. & *L. is cui* 18. §. *ult. ff. qui test. fac.*
(*) Hujus legis sententiam exhibet Gellius XX. 1. Verba a Doctoribus conficta, qui huc conferunt vocem *dicavit*, qua veteres pro dixerit usos Festus auctor est. Secundæ etiam legis verba exhibet Gellius *l. XV. c.* 13.
(*) Rævardi. conjectura non idonea esset, modo; ut a moriri superest morior, ab aggrediri aggredior; sic a fariri superesset farior. Hottomanni lectio expeditissima esset, nisi in antiquissimo codice Gellii *fariatur* legi, Ursinus testaretur. Si probari posset, eos, qui ad fatendum pergebant fariantes dictos esse, accederem sententiæ Salmasii.
[*d*] *Obs. ad leg. Attic. c. ult. p* 817.
(*e*) *Declamat. in Catil.*
(***) Quæ proscripta Senatus consulto, lato A. U. C. DLXVII. Qu. Marcio Philippo & Sp. Postumio Albino Consulibus. Senatus consultum ipsum exhibet & dissertatione singulari illustrat Cornelius van Bynkershoek in opusculo *de religione peregrina*.
(*f*) Cic. *l.* 2. *de legib.* Livius *l.* 39.

violatur, de qua plenius libro sequenti. (a) Lege autem XII. tabul. hæc præcipue perduellionis capita comprehenduntur: alterum nempe illius, qui hostem concitasset, (b) sive ut ego interpretor, qui aliquem ex amico Populi Romani hostem dolo (*) consilioque suo reddidisset; & clam commovisset, sollicitasset, subegisset, ut adversus Rempublic. se compararet. Et quanquam is etiam, qui contra prohibitionem Imperatoris cum hoste pugnasset, idem crimen incurreret; tamen atrociorem sensum, quem supra exposuimus, lex nominatim complexa videtur. Alterum vero criminis caput est illius, qui civem in hostium potestatem tradidisset. Quæ scelera capite plectebantur. Perduellis autem dicitur hostis, (c) quia veteres pro *bello duellum* enunciabant. Unde perduellis ab Ulpiano definitur, (d) *qui hostilem animum adversus Rempublicam aut principem gerit*. Lex autem Decemviralis hæc fortasse fuit:

Si quis perduellem concitassit, civemque perduelli transduit, capital esto.

Transduit) pro *tradiderit*: veteres enim *duit* dicebant pro *det*.

CAPUT LXII.

De Parricidio, sive Hominis Cæde, & Veneficiis.

PErgamus nunc jam ad eos, qui hominem cæde sustulerunt: quorum pœna si susceptum consilio facinus esset apud Athenienses, ** ad ultimum extendebatur supplicium, quod voluntario exilio, antequam judex pronunciaret, effugere licebat, (e) ut interpretatur Samuel Petitus, quia rei post primam orationem apud Areopagitas poterant exilio se subducere, quod exilium publicatio bonorum consequebatur. [f] Verum si qui hac ex causa solum vertisset, in Atticæ finibus deprehenderetur, impune poterat occidi, aut Magistratibus tradi multandus. Quod in suas quoque leges Plato transtulit, (g) & pluribus Demosthenis locis comprobatur: quos locos frustra suis conjecturis tuendis vexat Salmasius optimis rationibus ab Heraldo [h] redargutus. At si casu hominem quis interemisset, annum extra patriam exulare, legibus jubebatur. (i) Non minori vero pœna homicidium dolo admissum ulciscuntur leges Decemvirales, vel lex Regia, nempe Numæ, ut aliqui arbitrantur a Decemviris in XII. tabul. traducta: quæ prisca locutione homicidam notat *parricidæ* vocabulo, quod apud veteres quodlibet homicidium complectebatur: (k) neque apud eos discrimen ullum invenitur inter *capital esto*, & *parricida esto*, quæ clausula pœnis omnibus capitalibus attexebatur, ut Cicero (l) fecit: *Sacrum*: inquit, *sacrove commendatum qui clepserit, rapsitve, parricida esto*. De illo vero, qui hominem imprudens occidisset, hæc a Scaligero e Schedis Servianis adferuntur ad hanc legem ut scilicet cædem expiet in concione ariete cæso. Quod cum ad hanc legem pertinere non constet, longioris moræ mihi causam non præbebit. (m) Paribus etiam subjicitur pœnis, qui hominem veneno sustulit: quinimmo eo gravius hic delinquit, quod latendi facilitate possit delinquere liberius; majusque periculum ab insidiis, quam a vi hominibus creatur. Et quia venenorum propinator sæpe miscet huic maleficio magicas artes, quas profitentur præstigiatores, & mulieres eæ, quas sagas appellabant: (n) quorum incantationes & carmina vi Dæmonum armata, mentes corporaque hominum labefacere, frugesque ab agro traducere veteres existimabant; (o) adeo ut Cajus Furius, qui agrum

[a] Cic. *pro Rabir. & in Verr. 3. & tot. tit. ff. ad l. Jul. majest.*

(b) L. 1. *ff. ad l. Jul. majest.*

[*] Puta, ut ex amico hostis, vel ex hoste infenso infensior fieret.

[c] *L quos nos hostes 234. ff. de V. S.*

(d L *ult. ff. ad l. Jul. majest.*

[**] Sententiam legis exhibet Marcianus in *L 3. D. ad L Jul. Maj.*

(e) Demost. *in Midiana, & ἐν τῷ κατὰ Ἀριστοκράτους.*

[f] Samuel Petit. *ad leg. Attic. l.7. tit.5. p.508.*

(g) *Lib. 9. de leg. ubi de homicid. volunt. loquitur.*

(h) *In animadvers. advers.* Salmas. *ad jus Attic. & Rom. lib.4 tit 4.*

[i] Petit. *ad leg. Attic. l 7. tit.1. p 512.* Scholiast. Euripid. *in Hipp.* Tzezes *ad Lycophron.* Hesychius. Demosth. ἐν τῷ κατ' Ἀριστοκράτους.

[k] Festus *verbo* Parricid.

[l] *Lib. 2. de leg.* Scalig. *ad* Fest. *verbo parric.*

(m) *Vide* Rosin. *ad leg. Reg. in lege Numæ.*

[n] Plin. *l. 28. c 2.*

(o) Tibull. *l. 1. eleg. 8.*

agrum suum proprio labore inopinato pinguefecerat, in hujus maleficii suspicionem facile venerit; (*a*) propterea pœnam edixere Decemviri adversus eos, qui malis carminibus homines, aut animalia commaculassent, aut segetes frugesque alienas pellexissent. Pœnam hujus criminis habemus, si Scaligeri conjecturam in restituendo supplendoque mutilato Festi loco amplectamur: discemusque illam ex sequentibus: siquidem ita Scaliger explet Festi lacunam, scribens: (*b*) *Nam in fine manifesto hæc scripta fuere. Tribus XXXV. aut privilegia irrogare, aut de capite civis statuere, nisi maximo comitiatu vetant XII. tabul. leges, præter quam veneficos, quique malum carmen incantant, quia ipsi indemnati jure occiduntur.* Fuit autem fortasse lex homicidia, incantationes, & veneficia coercens hæc:

Si quis liberum hominem (*) dolo sciens morti duit; quive malum carmen (**) incantassit, aut malum venenum faxit duitve, parricida esto.

Duit) pro *dederit* satis notum.

CAPUT LXIII.

De Cæde Parentum.

ATque cædes hæ, ut monuimus, prisca significatione parricidii vocabulo continebantur. Parentum vero cædem, cui uni proprietate sua hoc nomen convenit, utpote criminum atrocissimum, adeo Solonis leges abominabantur, ut quod satis non posset vocibus, silentio detestarentur: utpote indignum, quod in cogitationem hominum verbis adduceretur: ne, cujus criminis notitiam natura non suggerit, a lege offerretur. (*c*) Veteres vero Romanorum longe deterius de humanæ naturæ pravitate judicantes, non silentio, sed metu & atrocitate pœnarum illud avertere studuerunt, lege lata, quam Scaliger (*d*) aliique doctiorum adscribunt Regibus, nempe Romulo, aut Tatio, aut Servio; ut qui pueri, aut nurus parentes verberassent, divis parentum sacri essent. hoc est divis illis devoverentur. Diis enim devoti sacri fiebant, & a quolibet impune occidi poterant: tanquam Diis criminis ejus ultoribus victima illa mactaretur. Cum hac de re a Regibus nominatim cautum reperiamus; fas erit suspicari, minime siluisse illos de cæde parentum, eosque auctores fuisse (***) legis ejus: quam postea Decemviros credo in XII. tabul. conjecisse. Hujus autem sceleris reus cæsus cruen-

Y 2

(*a*) Plin. *l.* 18. *c.* 6. (*b*) *Lit. P. in fine.*

(*) Pars prima legis, de libero homine occiso, lex Regis Numæ Pompilii erat, ut apparet ex Festo in voce *Parric.* Numæ ævo parricida Diis parentum, ut videtur, sacer erat, si capitis damnabatur, quod ad eos quoque porrexit Servius Tullius, qui patrem pulsassent, ut apparet ex Festo in voce *plorare*. Tunc igitur parricidæ comparari poterat occisor liberi hominis quivis, quia ipsius quoque delictum capital erat. Dein legibus XII. tabularum culleus, nova pœna parricidis proposita, ut apparet ex Valerio Maximo *l. I. c.* 1. Occisorem autem quemvis culleo insutum fuisse, nec credibile est, nec uspiam legitur. Mallem igitur hoc loco capital esto, quia utique ex Plinio in *Hist. Nat. l. XVIII. c.* 3. constat, aliquid de cæde in legibus XII. tabularum cautum fuisse.

(**) Pars legis de malo carmine & veneno perperam hic infercitur a viris eruditis, cum de neutrius delicti pœna in legibus Decemviralibus sancita, constet. Mali carminis decantati reus est etiam is, qui fruges *excantassit*, de quo tamen fragmentum singulare, sed sine mentione pœnæ exhibet Auctor in tabula VII. secutus Gothofredum.

(*c*) Cic. *pro Rosc.*

(*d*) *In verbo plorare, & verbo nuptias apud* Festum.

(***) Imo post regum tempora hoc supplicium demum parricidis irrogari cœpisse, modo ex Valerio didicimus. Primus anno circiter DCL. Publicius Malleolus, matre interempta, culleo insutus & in mare præcipitatus est, ut ex epitome Liviana *l. LXVIII.* intelligitur. Cui damnato statim folliculo lupino os obvolutum, soleas ligneas pedibus inductas, ait Auctor ad Herennium *l.* 1. *c.* 13. ut ne terram, communem matrem, pedibus amplius attingeret, vel, communem aerem aliter hauriret, quam per follem sævæ & perfidæ bestiæ. De animalibus culleo dein inseri solitis, repetitaque ab Imperatoribus pœna, usu jam fere intermissa conferendus Colerus *Parerg. cap.* 3. & Nevius *lib.* 1. *analect. cap.* 39. & Ant. Matthæi *de criminibus l. XLVIII. Dig. tit.* 5. *cap. secundo.* Inserta culleo vipera, quod nascendo matrem, coeundo marem enecare dicitur. Inserta simia quod fœtum arctiore complexu strangulat. Inserti canes & galli, quia nec ipsi proprio sanguini & generi parcunt.

uentis virgis, culleoque insutus cum ca- :, gallo gallinaceo, vipera, & simia, ibus rabie incensis laniaretur, mari mergeretur, ab omnium elementorum commerciis quasi segregatus, cum nec terram attingeret, neque aquam: etenim ab ea culeo discernebatur. Cujus exemplum supplicii, Tarquinius jam ediderat in M. Tullio Duumviro, propter proditam arcanorum fidem. (*a*) Lex autem hæc est:

Qui parentem necassit, caput obnubito: culleoque insutus in profluentem mergitor.

Obnubito) notum est, *nubere* quid significet prisca origine, scilicet *velare*. Et quia sponsa ob pudorem velabatur, cum ad mariti domum deduceretur: inde *nupta*, & *nuptiæ*: verbumque *nubere* in conjugalem significationem vulgo transivit.

CAPUT LXIV.

De Incendio.

NUlli criminum atrocitate cedit incendium dolo excitatum: cujus rei leges XII. tabul. exemplum posuerunt in eo, qui acervum frumenti ad alienas ædes positum combussisset, non quia hoc tantum incendium punierint, sed quia rei rusticæ tota vita deditis hæc exempla crebrius occurrebant: unde sub ea reliqua incendiorum genera comprehenderunt, & eos, qui quovis modo incendium conflassent, igne cremandos jusserunt: ut unde damnum aliis attulissent, inde & ipsi mortem haberent: postquam vincti verberatique fuissent, quæ capitalium omnium suppliciorum erant exordia; servi tamen & viliora capita pergentes ad supplicium, nudi crucem, & furcam sibi ferentes per vias cædebantur, unde *furciferi*, crebrum apud Plautum & Terentium convicium. At si ex aliena negligentia incendium aliquo serperet, civili actione dupli persecutio dabatur, (*b*) eaque actio incensarum ædium dicitur in pluribus juris locis. (*c*) At si solvendo reus non esset, leviter verberabatur; propter eam de pœnis regulam, uti qui ære nequit, corpore damnum luat. (*d*) Legis porro sententiam his verbis reddidit Gothofredus:

Qui ædes acervumve frumenti ad ædes positum dolo sciens incensit, vinctus verberatus igni necator: ac si causa (*) noxiam sarcito; si nec idoneus escit, levius castigator.

Incensit) pro *incenderit*, sicut *incœpsit*, ut notat Festus verbo *incensit*. (*e*)

CAPUT LXV.

De Ordine Judiciorum, & de in jus vocando.

EXpositis legibus, quibus crimina coercentur, leges judiciarias, judiciorum ordinem dirigentes, explicemus. Judiciorum autem exordium erat vocatio in jus: Jus enim dicebatur etiam locus, ubi causæ agitantur. Igitur actor reum conveniens vocabat in jus ad eum, qui jurisdictioni præest, ad Prætorem, cupiens cum eo disceptare, ac jus experiri suum. Cujus vocationis hæ solemnes erant formulæ: *In jus eamus*: vel *in jus veni*: vel *sequere ad tribunal*: vel *in jus ambula*. (*f*) Vocationi reus ex Legibus XII. tabul. confestim parere jubebatur, ac si declinare vellet judicium & sese actori subducere satageret, licebat repugnantem obtorto collo (**) ad Prætorem rapere

(*a*) Valer. Max. *l.* 1. *c.* 1. *n.* 13. Nonius *c.* 1. *verb* Perbiter.

[*b*] *L. capitalium* 28. §. 12. *de pœnis*. Paull. *l.* 5 *sent tit* 3. *ubi Cujac.*

[*c*] *L. juris gentium* §. 13. *ff. de pactis*, *L.* 1. *C. ad l. Aquil.*

(*d*) Balduin. & Ritt. *ad hanc l. vide capit. de incendiariis apud eundem* Rittersh.

(*) Quem hoc loco negligentiam interpretatur Cajus in *L.* 9. *D. de incendio*. Quod si enim fulguris vi incendium ex ignibus cœlestibus contigerit, id nemini fraudi esse debet.

[*e*] *Vide l.* 9. § 1. *qui ædes ff. incend. ruin. nauf.*

(*f*) Brisson. *l.* 5. *de formul. in princ.*

(**) Quod non est extra controversiam, & jam olim negatum fuit a Joanne Bachovio. Nuper etiam Gundlingius *in dissertatione de commento violentæ in jus vocationis*, inserta *Gundlingianis T. V. P. XXV. K.* 2. contendit, violentæ in jus vocationi neque apud Athenienses, neque apud Romanos loco fuisse in caussis civilibus. Juvat tamen sententiam Gravinæ, primo quod apud Horatium, in notissimis verbis, *Rapit in jus, clamor utrinque* nec fur nec leno in jus trahitur, sed desertor vadimonij in causa civili. Lex dein XII. tabularum cum ire detrectan-

pere sine injuria: dummodo actor, antequam reo manus injiceret, adstantes fecisset eius negocii testes: quo pateret reum ab actore nolentem in judicium trahi, non contumeliæ, sed sui juris experiendi causa. Testes autem cum faceret, eos ita interrogabat, *licet amtestari?* ac si per eos liceret, admotis digitis, imam eis vellicabat auriculam, quam & *oricillam* dicimus; adiecto verbo *memento*, vel *memor esto*: quo ejus rei recordarentur. (*a*) Aures enim veteres physici memoriæ dicarunt, ut alias partes corporis aliis facultatibus, veluti dexteram fidei, genua misericordiæ, frontem genio: Ritum autem hunc didicerunt Lipsius & Rævardus ex veteri lapillo sibi ostenso a Guido Latino, quo in lapillo insculpta erat manus atterens auriculam hoc Græco verbo *μνημονεύε memento*. Hinc Virg. in *Bucolic*.

Cynthius aurem
Vellit, & admonuit. (*b*)

Idque *amtestari* dicebatur, hoc est, adstantes & proximos facere testes, ut optime Salmasius exponit: (*c*) *am* enim particula proximitatem significat, ut *amtermini* terminorum accolæ, & *amsegetes*, quorum ager viam tangebat, & *amsanctæ* valles, quæ in circuitu sunt & vicinæ. Male aliqui explicant *ante testari*. Post antestationem autem sequebatur manus-injectio, tactis enim testibus jus erat in adversarium fugam molientem injicere manus & ducere ad Prætorem. Qui mos omnis ab Atheniensibus descendit. (*d*) Apud eos enim reus ex auctoritate magistratus, vel per apparitores, quos *κλητῆρας* dicebant; (*e*) vel per ipsum actorem vocabatur in jus, advocatis testibus, quos etiam *κλητῆρας* appellabant, teste Scholiaste Aristophan. in Vesp. At si reus actori vocanti non obtemperasset, tunc in eum manus injiciebatur; cujus apud Græcos moris testis est Lucianus; & veteres comœdiæ Plauti & Terentii græcos mores, utpote græcis ex auctoribus conversæ referentes. Omitto festivum illum & vulgatum simul Horatii locum lib. pr. satyr. ad Romanos mores pertinentem: Verum tum demum manum iniecturi antestabantur, cum honesta persona in jus vocabatur, quo actor ab eo injuriam abstinere videretur, (*f*) nam turpis vitæ hominem, veluti lenonem licebat invitum sine antestatione obtorto collo rapere, ut patet ex Plauto in Persa, ubi parasitus a enone interrogatus, anne antestaretur, ita respondit:

tuane ego causa, carnifex,
Cuiquam mortali libero aures atteram?
Qui hic commercaris cives homines liberos.

& luculentius in Rudente, ubi hanc ob causam Labrax cum Pleuxippo rixatur. Si qui vero in jus honoris causa non raperetur, ei, diem actor dicebat, ut datis pignoribus, vel vadibus sese judicio stiturum promitteret, & ni judicio ad diem adesset, certam pœnam, sive multam persolveret. Hæc autem vadatio dicebatur, quia scilicet adversarius vadabatur ab actore, cui sese eximere non licebat, (*g*) nisi datis pignoribus, aut vadibus certaque pœna promissa: atque ita satis aut cautum dabant. Vades autem dicti sunt ii, qui suo periculo reum in judicio stituros offerebant: quos ita dictos Acron arbitratur, quod his sponsoribus actori oblatis, reo vadere, sive abire liceret. Cum enim rei fides suspecta esset, cogebatur pro se sponsorem dare, idque promittere, vadimonium dicebatur: unde deserere vadimonium, cum ad certam diem quis se judicio non præstitisset; ut differre vadimonium, cum judicii dies a judice gravibus ex causis producebatur. Porro matronarum pudori ac reverentiæ tribuebatur, ut in jus vocatas nefas esset at-

---

stantem capi, & fugam molienti manus injici finit, nec abigeum nec zonisectorem designat, sed ad obligationes non minus ex contractu, quam ex delicto pertinet. Imo nimis liberalis & parum provida est lex, si furem capi non finit, nisi post antestationem, si crumenisecæ manus injici vetat nisi frustranti, pedemque fugæ struenti. Cur denique in L. 18. *D. de in jus voc.* domus unicuique tutissimum præsidium & receptaculum diceretur, si in jus vocatio fiebat sine vi. Civibus honestis lex consulit verbis, *Si it*, honestiores enim in jus vocantem sequebantur, eoque vitabant quicquid turpe erat in manuum injectione.

[*a*] Porphyr. & Acron *in* Horat. *l.* 1. *sat.* 9. Cicero *l.* 2. *de leg.* Auct. ad Heren. *l.* 2. Nonius *verbo* calvitur. Cajus *l* 233. *ff. de V.S.*

(*b*) Serv. *ad eclog.* 3. Senec. *c.* 36. *l.* 4. *de benef* & *l.* 5. *c.* 3. (*c*) *Ad jus Attic. & Rom. pag.* 110.

(*d*) Petit. *ad leg. Attic. l.* 4. *tit.* 2. *p.* 315.

(*e*) Aristoph. *in Avibus*, *ubi Scholiast.* Ulp. *in Orat. Demost. pro Coron*

[*f*] Rævard. *in l. XII. tab. c.* 5.

[*g*] L. 5. *si vero ff. qui satisd. cogant.*

attingere: (a) neque licebat in jus vocare impuberes puellas alieno juri subjectas. (b) Lenimentum quoque aliquod hujus legis Jurisconsulti sua interpretatione invenerunt, ne quis scilicet e domo sua in jus protraheretur: (c) satis enim pœnarum perferre latitando: nisi aditum ad se præstaret, aut ex publico conspiceretur. (d) Præterea oratione Divi Marci cautum fuit, ne vindemiarum tempore cives ab opere rustico ad judicium abducerentur. (e) Quæ quidem exceptiones post latas XII. tabulas prodierunt: illa vero particula ex ipsis XII. tabulis proficiscitur, quæ jubet in jus vocatum morbo correptum non tamen adeo gravi, ut sensus confundat, juncto, non vero molliter instrato vehiculo, in judicium venire: cujus legis rationem Phavorinus Philosophus non satis percipiens XII. tabul. adsperitatis accusabat: quasi juberent etiam eum, qui gravitate morbi cohærere non possit, in jus duci, uti funus super jumento sine plaustro. A qua eum opinione, sensu legis benignius exposito, depulit Cœcilius, qui jumenti nomine docet significari pecora juncta curriculis vehendis: putatque jumentum a jungendo dictum: eaque verba legis *arceram ne sternito*, ita explicat, ne scilicet vestibus plaustrum sternatur, aut mollius instruatur. Ceterum negat a legibus prohiberi plaustrorum usum ad vehendum reum. (f) Nec civis tantum compellere poterat reum ad judicium subeundum; sed etiam peregrinus, quem veteres vocabant *hostem*, cuius vocis antea mitior, post vero significatio fuit adsperior; notavit enim solos inimicos populi Romani, quæ antea significaverat & peregrinos. Eratque lex, ut conjectura erui potuit ex Cic. 1. *de offic.* e Plauto in *Curcul.* scripta his verbis:

Si status condictus (*) dies intercedat, cum hoste ito.

Status dies, & condictus) levi discrimine distinguuntur. *Status*, enim *dies* est, quem Prætor statuit litigantibus, ut ad se iretur: *condictus*, quem sibi ipsi ex compacto litigantes præfiniunt, ut ad Prætorem eant. Sed jam legum reliquias, utcunque ab eruditis coactas proferamus, Gothofredum sequentes, qui unam constituit ex tribus, quas alii faciunt, legibus, eamque in tria distinguit capita, quod & veterum auctoritate, atque ipso sententiarum nexu comprobatur.

Si in jus vocat atque eat. (**)

Ni it antestamino: igitur em capito.

Si calvitur, pedemve struit, manum endo jacito.

Si morbus ævitasve vitium escit, qui in jus vocabit, jumentum dato: si volet, arceram ne sternito.

Atque) sensus est: *si quis in jus vocat, vocatus statim eat*. Quæ lex cum esset initium ceterarum, pueris omnibus, qui jus addiscebant, velut solemne carmen erat in ore, ut Cicero testatur *lib.* 2. *de legibus*.

Atque] significat veteribus *illico*, *statim*, *e vestigio*, cujus innumera sunt apud Plautum exempla, quæ collegit Pareus (***) in *lexico critico* in hac particula, & Virg. *lib.* 3. *Georg.*

- - - - Si brachia forte remisit,
Atque illum præceps prono rapit alveus amni.

quibus in locis *atque* significat rem inopinatam. (****)

Em]

(a) Valer. *l.* 2. Hottoman. *in leg. XII. tabul. V. v.* si calvitur.

(b) *L.* 22. *in princ. ff. de in jus voc.*

(c) *L.* 18. *cum seq. ff. de in jus voc.*

(d) *L.* 19. *eodem*.

(e) *L.* 1. *ff. de fer.*

(f) Gell. *lib.* 20. *cap.* 1.

(*) Ita hanc legem ex Cic. *de off. l.* 12. & Plauto *in Curculione Act I. Sc. I. v.* 5. tum quoque L. Cincio apud Gellium *l. XVI. cap.* 4. exhibet Marcilius *col.* 233. Gothofredo omittente vocem condictus.

(**) Hæc verba non comparent in quibusdam libris manuscriptis, & in optimis editionibus Cic. *de legib. l. II. c.* 4. omittuntur etiam a Gellio *l. XX. c.* 1. etsi Cic. & Gellio præcipue testibus utuntur collectores legum XII. tabul uti observat Antonius Schultingius *in enarrat Pand. ad tit. de in jus voc.* § 1.

(***) Pareo adde Everardum Ottonem *Prefat. T. III. Thes. jur. p.* 26.

(****) Vocem *antestamino* exponere neglexit Gravina. Erat autem antestari testes circumadvocare, quorum aures tangebantur, ad quem morem alludit Trebatius in *L.* 21. *pr. D. de Furtis*, quod fieri solebat, antequam manus reo injicerentur. De antestatione ubertim Cel. Otto *in jurisprudentia symbolica l. II. c.* 3.

Em) prisce pro *eum*, quemadmodum & alibi, ut sit sensus: *Si sequi nolit reus vocantem, facito testes, deinde ipsum reum ducito.*

Igitur) pro *deinde* veteribus est usitatissimum. Piget exempla referre in re tam nota.

Si calvitur) hoc est, *si moretur, subsistat, obnitatur, effugium quærat*, in eum *manus injicito, ac per vim rapito*: *calvitur* enim significat *decipere*, *frustrare*, ut docet JCtus in leg. *si calvitur* 203. *in princip. ff. de V.S.* Glossæ Philoxeni. *Calvitur*, ἐξαπατᾷ Pacuvius: *postquam calamitas plures annos arva calvitur*, apud Nonium in *arva*. Plaut. *Casin. sc.* 2. *vers.* 4. *sopor manus calvitur*: id est sopore manus torpent. Nonius in verbo *calvitur*.

Pedemve struit) omnes docti auctoritate Festi & Servii Sulpicii *pedem struit*, explicant, *fugit*: quod mihi videtur satis durum & remotum a nativa hujus verbi significatione, quo verbo firmitas notatur. Factum est enim, ut recte Vossius putat, ex στερύω per contractionem *struo*, quamobrem suspicor, in Festi loco inesse mendum, ac pro *fugit* legendum *figit*, (*) sive *resistat*, *repugnet*: idque magis cohæret cum tota sententia legis, & antecedenti verbo *calvitur*.

Endo jacito] *injicito* prisce *endo* pro *in* satis notum omnibus.

Si morbus ævitasve) sensus est: *si affecta valetudo, seniumve inpediat volentem sequi in jus, juncto plaustro quidem ducatur: si repugnet plaustro quidem ducatur invitus; sed minime superne, in arcus formam* (**) *pellibus tecto*. Quod plaustri tegmen *arcera* vocabatur. Unde Nonius *arceram* interpretatur *plaustrum tectum*. (*a*)

Escit) pro *erit*, ut supra diximus.

CAPUT LXVI.

De Vindicibus.

DIximus reum datis vadibus eximi posse actori, ea conditione, ut ad certam diem a vadibus, sive sponsoribus sisteretur. Hos autem vindices quoque fuisse appellatos in legibus XII. tabul. apparet ex lege inferius subjicienda: nec re alia differre vades a vindicibus (***) arbitror; nisi quod vades dicerentur ii tantum vindices, qui reum præstabant; vindicis vero nomen latius fundebatur: nam & assertorem significabat libertatis alienæ, & quemvis alium, qui periculum alterius re, aut persona subiisset, aut quid quovis modo liberasset; unde vindex honorum, dignitatis & bonorum dicebatur. Fallitur vero Boetius, (*b*) qui hac in lege vindicem ait esse procuratorem, a quo aliena causa vindicanda suscipitur: non enim procuratoris, sed sponsoris vice fungebatur, qui reum ad certum tempus judicio eximebat, ne obtorto collo raperetur: nisi malimus legere *prædiatorem* ex emendatione Cujacii, quam probat Hottomannus, (*c*) negat eius tamen vocabuli significationem ad hanc pertinere legem; *prædiatores* autem dicuntur ii, qui bona, & fortunas eorum emunt, qui pro vectigalibus populi obligabantur. (*d*) Festus longe melius, qui *vindicem* inde dictum docet, quod vindicet, quo minus, qui prehensus est ab alio, teneatur. Porro vindices non omnes omnibus, sed pro reorum conditione dandos Decemviri censuerunt: nempe ut locupleti reo locuples daretur vindex; inopi vero quilibet, sive locuples, sive inops. Difficile namque esset inopi sponsorem invenire locupletem; ideo ne miserrima conditione uteretur, quemlibet sponsorem ab eo Decemviri ob inopiam acceperunt. Quibus de rebus has ex

(*) Glossæ tamen *pedem struit* voce φεύγεις interpretantur, neque usitatius resistere dicatur, qui pedem figit, quam fugere dicitur, qui pedem struit.

(**) A quo arcu arcera dici videatur. Sed est potius dicta ab arcendo, quia tempestatum injuriæ ea arcentur, unde Nonius vocem interpretatur plaustrum tectum. Sternere autem, ut vulgo notum, est stratis adornare, veluti cum dicimus, equum sternere. Locum Nonii illustrat Gothofred. 156.

(*a*) Varro *de ling. lat. lib.* 4.

(***) Imo vades in judicium vocatum certo die adfuturum cavebant, vindices contra eundem a necessitate in jus eundi liberabant, veluti quando filiæ in servitutem petitæ caussam in se suscipiebat vindex Virginius. Festus in voce *vindex*. Vide tamen nostrum infra *cap.* 69. Vas autem proprie in rebus capitalibus datur, in mulcta præsertim. Gronovius ad *Livium III.* 13.

(*b*) *In topic. Cic.* 2.

(*c*) *Ad leg. XII. tab.* assiduo vindex. Cujac. *l.* 5. *observ.* 29.

(*d*) Turneb. *advers.* 20. *cap.* 30. *ex veter. gloss.*

ex Cicerone *in topicis*, & Gellio (*a*) veterum legum reliquias ab eruditis emendatas habemus.

Si en ſiet qui in jus vocatum vindicet, mittito.

Aſſiduo vindex aſſiduus eſto: proletario cuique volet vindex eſto.

Si en ſiet] ſenſus eſt: *ſi autem ſit, qui reum in jus vocatum vindicet, ſive ſe pro illo offerat, reus dimittatur*.

Si en ſiet) pro ſi *autem ſiet* priſca lingua: ita enim explicat Philoxenus in gloſſis, *ubi en ſiet* reddit ἂν δὲ. Hujus priſcæ locutionis ignoratione corruptus eſt ab imperitis locus Ciceronis *in topicis*, ubi hæc lex confunditur cum lege Ælia Sentia nimis abſurde, nam & ratio temporum hanc lectionem rejicit, & teſtimonium Gellii, qui hanc legem adſcribit XII. tab. ex initio autem legis, cujus meminerat Cicero, *ſi en ſiet*, imperitia librariorum factum eſt *Ælia Sentia* (*) & quomodo is error irrepſerit, ſubtilius & latius invenies explicatum a Jacobo Gothofredo in hac XII. tabul. lege.

Aſſiduo) hoc eſt *locupleti*, ut ſit ſenſus: *locupleti reo, locuples ſponſor, aut vindex eſto*. Veteres enim pro locuplete *aſſiduum* dicebant ab *aſſibus*: cum qui multos haberet aſſes, is eſſet locuples. Unde Cicero *in topicis*: *locuples enim eſt aſſiduus ab aſſe dando*: (*b*) (**) atque ita explicant aliqui Plauti verſum 13. *act*. I. *ſcæn*. I. *Amphytr*.

Proletario) hoc eſt *homini inopi quiſquis volet ſit vindex*. Veteres enim *proletarium* appellabant eum, qui propter inopiam non re, ac cenſu ſed tantum prole poſſet augere rempublicam (*c*).

CAPUT LXVII.

De Pactis.

Erat & alia declinandi judicii ratio per pactiones, quæ inter actorem, & reum inirentur, dum irent ad Prætorem. (*d*) Etenim de quibus inter eos convenerat, illa magiſtratum rata oportebat habere. Cujus legis æquitas ex pluribus Demoſthenis locis a Petito (*e*) collectis apparet. Quamvis autem pacta nuda, quæ in contractum non tranſierunt, nullius efficaciæ ſint; ſi tamen lege, aut S. Cto confirmentur, legitima dicuntur: ideoque interdum ex pacto naſcitur, aut tollitur actio (*f*) Porro lex ita reſtitui poterit ex aliquot eruditorum ſententia:

Endo via rem uti pacunt orato.

Endo via) in via *endo* pro *in*, ut ſæpe alias: eſt autem ſenſus, quemadmodum inter vias paciſcuntur, ita & cauſa inter eos agatur. (***) Gothofredi enim conjecturam non probo; tum quia nunquam inveni, aut *ratato* pro *ratum habeat*, aut pro *ratato rato*, nec analogiæ ratio ſuffragatur; tum quia ſine mutatione ulla ſatis conſtat ſententia retentis verbis ſuperioribus: nam *orato* ſignificat, *cauſam quiſque agito, perorato ſecundum pactiones*.

Pacunt) veteres pro *paſciſcor* dicebant *pago*, unde oſus deinde induxit *paciſcor*. Terentius Scaurus in *orthographia* notat, Decemviros ſcripſiſſe *pacunt* per K grecam literam: a *pago* autem veniſſe *pepigi*, ut a *cado occidi*, tradit Quintilianus. (*g*) Hæc autem verba directa ſunt litigantibus: quæ vero ſequuntur, Prætorem reſpiciunt, eaque ſubjicientur inferius. CA-

(*a*) *Lib.* 16. *cap.* 10. Quintil. I. *cap.* 5. 10.

(*) Quæ verba apud Ciceronem in libris antiquis penitus deſunt, adeoque neminis ingenium amplius fatigare debent.

(*b*) Gell. *lib.* 6. *cap.* 10.

(**) De origine vocis aſſiduus ipſi veteres dubitabant, ut apparet ex Gellio *l.* XX. I. eamque vel ab aſſibus duendis, ſeu dandis, quæ alluſio Stoicas imitatur, vel ab aſſidendo derivabant.

(*c*) Gellius *ibidem*.

(*d*) *Auctor ad* Heren. *lib.* 2. Priſcian. *l.* 10.

(*e*) *Ad leg. Attic. lib* 4. *tit.* 2. *pag.* 338.

(*f*) *L.* 5. 6 7. *ff. de pactis*.

(***) Verba legis, ut ab Auctore exhibentur, *Rem uti pacunt orato*, proxime accedunt primævæ ſcripturæ Ciceronis *ad Herennium lib.* II. *cap* 13. ubi legitur, *Rem ubi pagunt oratione pagunt*, & unde ſic repetuntur a Priſciano *l.* 10. editionis Putſchianæ *p.* 894. Voculam vero *ne*, ab ea, *oratio*, ſeparari debere, ex Terentio Scauro in *Orthographia* patet. Interpretationem autem Gravinæ, qua, niſi inferatur vox *quiſque*, intelligi lex nequeat, nemo tulerit. Non inconcinne Gerardus Noodt *de Pactis l.* I *c.* I. ſuſpicabatur, voces, ratum eſto, ab ea oratione abſorptas fuiſſe, ut integra verba legis hæc fuerint: *Rem uti pacunt oratione, ratum eſto*. Gothofredi conjectura, quo ad ſententiam eodem redit, ſed minus expedita eſt ratione verborum.

(*g*) *Lib.* I. *cap.* 6.

CAPUT LXVIII.
De Causa peroranda.

At si de causa non fuisset inter litigantes transactum, agenda erat apud stantem judicem (*) in foro, aut in comitio, qui locus privatarum erat causarum, ubi tota die litigantes obversabantur, & advocati: eratque ibi Puteal Libonis, (**) de quo meminit Cicero & Horatius, quod Puteal erat ara, quo sæpe advocati, & rei condicere solebant. (*a*) Plautus in *Pœnul.*

Nam istorum (scilicet advocatorum) *nullus nefastus est, comitiales sunt meri;*
Ibi habitant: ibi eos conspicias, quam Prætorem sæpius.

Causam autem iis orare usque ad meridiem licebat per leg. XII. tabul. (*b*) qua ætate Romani crassius diem distribuebant: quippe qui non ante bellum Punicum primum Catina in Sicilia capta, ex horologii usu didicerint horas notare: anteaque diem distinguebant more rusticorum. (*c*) Post meridiem autem judices sententiam ferebant, & rem ei, ad quem ex jure pertineret, (***) addicebant, si essent ambo præsentes; si alter abesset propter desertum vadimonium, stipulatio committebatur & desertor eo nomine damnabatur, ut promissam pœnam ex sponsione, atque ex stipulatu penderet. (*d*) Neque enim adsentior docentibus, absentem, si ad promissam diem sese judicio non stitisset, causa casurum (****) ex leg. XII. tabul. Quid enim opus fuisset cautionibus? aut cur absens re & pœna dupliciter damnandus adeo inhumane? Non me fugit plura superesse veterum auctorum loca, quæ ostendant, absentem causa cecidisse: (*e*) non tamen liquet, an hanc ob rationem, nempe ob desertum vadimonium. Quin arbitror potius, quia non defenderetur, sæpe absentem, ut solet, fuisse damnatum: cum deesset, qui jura ipsius judici exponeret: contra vero adversarius urgens oratione, tabulis, & advocatis suum jus judici comprobaret: ut non mirum, si absentes causa cecidissent. Quamobrem verba illa XII. tab. *Præsenti stlitem addicito*, interpretor cum Jacobo Gothofredo *judicium reddito;* non ut aliqui *rem addicito præsenti*. Extremam autem rerum agendarum horam Decemviri statuerunt solem occasum. (*f*) Idemque rerum agendarum terminus erat veteri Atheniensium lege, cujus fragmentum apud Stobœum habemus: (*g*) sed jam leges producamus:

Ni ita pacunt in comitio, aut in foro ante meridiem causam conscito, cum perorant ambo præsentes.

Post meridiem præsenti stlitem addicito.

Sol occasus suprema tempestas esto.

Conscito) nota est ex veteribus hujus verbi significatio pro *judico*, *censeo*. Livius libro primo, apud quem Senator rogatus sententiam ita respondet. *Cum illo puro, pioque duello quærendas res censeo, itaque consentio consciscoque*, & mox: *Senatus P. R. Quiritium censuit, consensit, conscivit, ut bellum cum priscis Latinis fieret*. Huic proximam significationem habet hoc verbum in hac lege, ubi significat *cognoscere*: Unde parcere poterat labori Rævardus, cum pro *conscito* reposuit *gnoscito*. Nec felicior fuit eorum industria,

(*) Quidni etiam sedentem pro tribunali?

(**) Superstructa a Libone quodam puteo illi, in quo auguris Nævii cos & novacula, Cic. *de divin. l.* 17.

(*a*) Sigon. *de judic. lib.* 1. *cap.* 28.

(*b*) Gell. *lib.* 17. *cap.* 2. Plin. *lib* 7. *cap.* 60. Auctor *ad Heren. lib.* 2.

(*c*) Censorin. *cap.* 23. *de die natal.*

[***] Imo potius vades ejus.

(*d*) Rittersh. *ad hanc leg.*

(****) Hic tamen sensus proprius est verborum, *Stlitem addicito*, in quibus utique rem significat, de qua litigabatur. Res præterea manifesta ex his Svetonii *in vita Caji: Adeo ut & panis sæpe Romæ deficeret, & litigatorum plerique, quod occurrere absentes ad vadimonium non possent, causa caderent*. Vades autem dabat reus in jus vocatus, &, quod imparatus esset, dilationem petere coactus. Mitigatur vero legis duritas, si meminerimus, & actorem causam amisisse, qui formulæ excidisset. Controversia quoque a lite non videtur diversa, neque liti, sed liti contestatæ opponitur in *L.* 25. § 7. *D. de heredit. petit.* Rationes, quibus Auctor utitur, valerent etiam in non defenso, in quo tamen naturali verborum sensui locum relinquit.

(*e*) Cic. *orat. pro Quint. & in Verr.* 4. Sveton. *in vita Calig. cap.* 39.

(*f*) Varro *lib.* 5. *de ling. latin. num.* 2. *item lib.* 6. *nu.* 3. Petit. *ad leg. Attic. lib.* 4. *tit.* 4. *pag.* 336.

(*g*) *Sermon.* 1.

ſtria, qui pro *conſcito* legunt *conjicito*. (*) *Conjicere* autem *cauſam* eſt, cum per indicem apud judicem, aut arbitrum exponitur. Paullus: (*a*) *Per regulam*, inquit, *igitur brevis rerum narratio traditur, & ut ait Sabinus, quaſi cauſæ conjectio fit*.

Stlitem) veteres pro *litem*; ut *ſtlocum* pro *locum*. Unde *Decemviri ſtlitibus judicandis* in decreto Aſculanorum Romæ in domo Cæſia, & in elogio L. Cæſonii Luilli Veronæ. *Stlitem* autem *præſenti addicito*, ſignificat judicium reddito, ut ſupra expoſuimus, eo ſenſu, quo Trebatius (*b*) dixit *religionum judicia addicere pro conſtituere*.

Sol occaſus) hoc eſt *ſole occidente*, nam ut varias hujus loci lectiones prætermittam, *ſole occaſo*, & *ſol occaſus* pro *ſole occidenti*, cum latine dicitur, tum eleganter. Singula enim participia ſunt omnium temporum, ut recte Sanctius obſervavit. Legunt aliqui *ſole occaſo dies ſuprema tempeſtas eſto*; ubi *dies* pro *diei*. Ego ſi inſerenda fuerit vox hæc lege in iſta, mallem ſcribere *die*: nam veteres *die* pro *diei*, & *facie* pro *faciei*, (*c*) ut Cæſar cenſebat eſſe ea nomina declinanda. *Suprema* vero *tempeſtas* dicitur pro *ultima hora*, quæ tempore XII. tabul. erat ſolis occaſus. Sed poſtea lege Prætoria ſupremum tempus fuit, quo Prætor in comitio ſupremam populo pronunciaſſet. (*d*)

CAPUT LXIX.

De Vadimonio deſerto.

CUm ſupra leges attulerimus, quibus jubebatur, ut reus eximeretur, ubi vocatus in judicium dederat vades promittentes eum adſuturum ad certam diem; nunc eas proponemus, quibus excuſabatur reus, qui datis vadibus, ad certam diem non ſeſe præſtitiſſet, juſtaſque deſerendi vadimonii cauſas adferemus. Harum vero cauſarum expreſſum tantum in legum fragmentis invenimus morbum ſonticum, ſive rei, ſive actoris, ſive arbitri, ſive judicis. Sonticum autem appellabant morbum vehementiorem, utpote corpori valde noxium, cum *ſontes* ſint *nocentes*, ut refert Feſtus ex Ælio Solone: (*e*) unde *ſonticus morbus* dicitur, quidquid impedit corporis actiones, (*f*) quamobrem Tibullus in re obſcœna:

> *Parce, precor, tenero non illi ſontica*
> *cauſa eſt*.

Cum iis, quem corripuiſſet morbus ex lege XII. tab. quam e legibus Numæ in Decemvirales translatam non obſcure innuit Feſtus, (*g*) cauſam præberet, propter quam judicii dies protrahebatur, ſive ut eſt in priſca lingua diffindebatur. Hinc Jacobus Gothofredus alias exceptiones jungit ex conjectura, & ſubobſcuris veterum teſtimoniis, putatque in eadem lege fuiſſe incluſa vota publica pro ſalute Populi Romani, quæ poſtea in vota pro ſalute principis converterunt. (*h*) Juſtis etiam cauſis inſeritur abſentia ob publicum negotium, quam omni tempore juſtam excuſationem fuiſſe non dubito. (*i*) Quæ conjecturæ maxime adjuvantur verbis a Gellio relatis ex Cincii libro *de re militari*, (k) quæ hujus veluti tabulæ præbent exemplum. Quod autem Gothofredus *vindicem* hoc diſtinguit a *vadibus*, quod vindex fuerit, qui vocatum in jus liberaverit; vades, qui reum ad certam diem judicio ſtiturum promiſerit, id utcumque veram habeat originem, tempore tamen evanuit, promiſcuuſque fuit horum vocabulorum uſus: & qui vindex erat, reum ob id judicio liberabat ſæpe, quod vadis munere fungeretur, ac reum judicio ſtiturum promitteret. Non magis probo (**) adjectionem clauſulæ illius ad hanc legem, *ſi ſtatus condictus cum hoſte*, quæ clauſula hic eſt plane ocioſa: unde malo cum ceteris eruditis eam ſeparatim locare. Verba tamen legis hujus prout ſunt ab eo commiſſa proferemus: ut quiſque ſive rejiciendo, ſive probando judicio utatur ſuo. Is igitur

---

(*) Sic legitur in libris antiquis Gellii *XVII. cap.* 2. & apud Auctorem *ad Herennium cap.*3. ex quibus hoc fragmentum depromi ſolet; & bene Gravina hanc vocem auctoritatibus firmat. Conſcire vel conſciſcere, erat una & ſimul decernere, a veteri ſciſco, unde eſt & plebis citum. Quod autem vulgo dicitur: Utramque partem audiendam eſſe, eruditiſſime illuſtrat Rader Fornerius *l.V. Rer quotid. cap.*7.

[*a*] *L* 1 *ff. de diverſ reg jur. antiq.*

(*b*) *Lib.*1. *Relig. apud* Macrob. *lib.*1. *Saturn. c.* 18.

(*c*) Gell. *lib* 9. *cap.*14.

(*d*) Varro *lib* 5.*de ling.lat.* Feſtus *in verbo ſupremam*.

(*e*) Feſtus *in verbo ſonticum morbum*.

(*f*) *L.ult. ff. de ædilit. edict.* (*g*) *In verbo* reus.

(*h*) *Ex* Cajo *l. ſi calvitur*, §.1. *ff. de V.S.*

(*i*) Cajus *l.*6. *ff ſi quis caut. in judic. ſiſt.*

(*k*) Gell. *lib.*16. *cap.*4.

(**) Qua in re facile aſſentimur Autori probamuſque legem cap.65. ſic ſeparatim propoſitam

Si ſtatus condictus dies intercedat, cum hoſte ito.

igitur etsi antea mutila verba protulerit, ita tamen sarcit scissuram in notis:

Judice arbitrove addicto vades, subvades danunto: vadimonii deferendi uti pacunt pœna esto, extra quam si morbus sonticus -- votum -- absentia Reipublicæ ergo, aut status dies cum hoste intercedat; si quid horum fuat unum judici, arbitriove, reove, eo die diffensus esto.

Judice) sensus totius legis est: *Judicio constituto, arbitrove adito vades, aut subvades judicio sistendi utrinque dantor, iique sistere teneantur: nisi morbus vehemens vin graviter nocendi habens, votum aliquod absentia Reipublicæ ergo intercedat, aut constitutus sit dies, cum peregrino: nam si quid horum fuerit, & obvenerit judici, arbitrove, aut reo judicii, dies differtor.* (*)

Subvades) [**] cum utrinque ab actore scilicet, & reo dandi essent sponsores judicio sisti; censet Gothofredus *vades* dictos eos esse, qui spoponderunt pro reo; subvades qui pro actore, quorum verborum significationem suo tempore periisse refert, Gellius. (*a*)

Danunto) pro *danto* priscum, ut sæpe Plautus *danuant* pro *dant*.

Reove) priscis reus fuit tam petitor, quam is unde petitur, dicitur enim reus, cujus de re agitur. (*b*)

Diffensus) id est prolatus, Gellius (*c*) dixit: & Livius *diffindere diem* pro differe libro nono. *Atque legem curiatam de imperio ferenti triste omen diem diffidit.*

CAPUT LXX.

De Obvagulando.

SEd cum eveniret aliquando, ut qui rem suam ab aliquo in judicio repetebat, careret testibus, quibus intentionem suam judici probaret; Decemviri ne quis nulla sua culpa omnibus argumentis ad rem recuperandam destitueretur; facultatem dederunt actori, ut ante domum rei (***) clamoribus, imo & conviciis rem suam flagitaret, palamque faceret omnibus eam improbitatem ternis diebus, ac ternis nundinis, sive nono quoque die. Solebant enim Romani ex agris nono quoque die, negotiorum causa, in urbem convenire, ubi eo die nundinæ habebantur; inde natum, quod usu adhuc retinemus, ut tribus edictis reus citetur. At si reus fraudem suam obstinaret, remque tradere detrectaret; jus tamen erat actori, accitis secum sui clamoris testibus, rei domum intrare, rem suam, sicubi eam inveniret, ablaturus. Isque effectus erat illius publici clamoris quæ obvagulatio dicebatur: ad *portum*, hoc est ante domum. Non me fallit, (*d*) Salmasium, (*e*) aliosque plures, hanc legem non referre ad actorem testimoniis destitutum, sed ad testimonium defugientem: adeo ut pro *defuerit* legant *defugerit*.

 Ve-

Movemur, quod dies cum peregrino constitutus captionibus ansam præberet, quibus dies in judicio dictus justo sæpius diffinderetur. Ingeniosa tamen est conjectura Jac. Gothofredi, quia publice interest, jus ante omnia peregrinis dici. In ipsis tabulis quoque lex de die cum hoste constituto a Gravina separatim proponi dedebat, cum in tabula secunda, ad exemplum editionis Gothofredi, non nisi legi de justa vadimonii deferendi causa, inserta appareat.

(*) In ipsa lege pro *arbitriove*, ut legebatur in editione Lipsiensi 1718., bis posuimus *arbitrove*; in expositione ejusdem pro *judicio censtituto*, *judiceque adito*, legimus: *Judicio constituto*, *arbitrove adito*, pro *sistenti sistendi*, pro *Arbitriove arbitrove*, Danunto pro danto legit Gothofredus.

(**) Subvades, quandoquidem in re obscura conjecturæ locus est, dicimus auctores secundos, qui pro vadibus minus idoneis spondere soliti fuerint. Pro diffensus diffisus malebat Cujacius *Obs XII.* 18. cujus lectionis fundus est *L* 2. §.3 *D. si quis caut. in jud.*

(*a*) *Lib.* 16. *cap* 10.

(***) Obvagulatio hoc sensu affinis furto concepto, nisi quod pronior eodem est ad calumniam. Sic enim pessimus quisque ad domum optimi cujusvis civis obvagulare poterat. Imo potius, obvagulatio fiebat ad domum testium, qui cum rei gestæ adfuissent, testimonium præstare detrectabant. Cujacius *Obs.* 7. *c.* 15. Pipulus Plauti non ad obvagulationem pertinet, sed furi eo minæ ingeruntur, ni rem reddiderit ex furto concepto. Obvagulo a vagulo, seu vagio, quod est conquerentis cum ploratu, unde paterfamilias in cunis vagiens infans sui juris dicitur.

(*d*) *Lib.* 3. *advers. cap.* 26.

(*e*) *Observ. ad jus Attic. & Rom. cap.* 30.

Verum ab horum sententia me abducit Plauti locus: quo Rævardus priorem explicationem optime comprobat, (*a*) ubi poeta coquum inducit res in domum Euclionis illatas repetentem, eique, nisi redderet, clamorem ante ædes & maledicta minitantem. Cui explicationi etiam Gothofredus, & Rittershusius suffragantur, en Plauti locum.

Ita me bene amet Laverna, te
Jam nisi reddi mihi vasa jubes,
Pipulo hic differam ante ædes.

ubi *pipulum* significat *convicium* prisca lingua. Nunc legem producamus.

Cui testimonium defuerit, is tertiis diebus ob portum obvagulatum ito.

Cui) sensus est: *ei, qui testimoniis destituitur, liceat tertiis nundinis ante reum ædes conviciis obruere.*

Ob portum) hoc est *ante ædes*. Festus enim refert, apud omnes convenire, ut portus in legibus XII. tabul. domum significet in verbo *portus*.

Obvagulatum) Festus: *vagulatio in legibus XII. tab. significat quæstionem cum convicio* in verbo *vagulatio*.

CAPUT LXXI.

De Vindiciis.

ET hæc quidem inter actorem & reum agebantur: quid autem his super deberent judices consulere, aliis legibus Decemviri constituerunt. Itaque possessionis & proprietatis quæstionem discrevere: cum possit quis jure possidere, quamvis non sit dominus. Ideo dum proprietatis causa penderet, minime possessionem ademerunt ei, qui neque vi, neque dolo, neque clam eam haberet: ad cujus legis exemplum verbis longe uberioribus Prætor composuit Edictum *uti possidetis*. Quod jus convenit cum Aristotile in *problematibus*, ubi ait possidentem permansurum quoad fuerit judicatum. (*b*) Hanc autem possessionis controversiam veteres *vindiciarum causam* appellabant, *a vindicando* sive *asserendo*, quod rem interea sibi possessor assereret. Cujus deinde vocabuli significatio propter similitudinem & affinitatem rerum inter se conjunctarum excurrit latius: nam & ipsam possessionem, & possessionis controversiam, & rem, de qua controversia esset, ipsumque agrum, vel glebam imaginem agri, de qua inferius, vindiciarum vocabulo comprehenderunt: ut mirer, aliquos adeo certare inter se dum quærunt, cuinam potissimum rei hoc vocabulum conveniat: cum ex veterum testimoniis hasce significationes omnes includat, ut optime Turnebus observavit. (*c*) Ineuntes porro judicium apud Prætorem pugnæ specimen quoddam præbebant veteres, qui nihil sine aliquo solemni signo aggrediebantur: quod judiciarium bellum exprimebant, commissis inter se gladiorum loco festucis, instar militum inter se manus conferentium: quam *vim civilem*, *quotidianam*, *&* *festucariam* dicebant. [*d*] Quæ simulata concertatio umbra fortasse fuit veræ dimicationis, qua, cum Hotthomanno suspicor, veteres Romanos utpote rudiores ac prope immanes, more veterum Longobardorum [*] diremisse lites: ut cum alter alterum ad singulare certamen provocasset, is haberetur in jure potior, cui sors victoriam obtulisset. (*e*) Quem cum illi morem exuissent, atque induissent humaniorem, verum prælium versum fuit

(*a*) *Ad leg. XII. tab. sub cap.* 11.

(*b*) Balduini *cap* 34.

(*c*) *Lib.* 13. *advers. c.* 23. *vide* Festum *in verbo* vindiciæ, Gell. *l.* 20. Alex. ab Alex. *l.* 6. *c* 10.

(*d*) Cic. *pro Cæcin.*

(*) Sic jam ipsi Romani cum Longobardis gente belluina & ferina immanitate certant. Duelli tamen judicium non solis Longobardis sed etiam reliquis gentibus Germanicis in usu fuit. Apud Saxones certe nepotes cum patruis suis ad successionem avi jure repræsentationis vocati sunt in judicio gladiatorum. Quod sub Ottone M. A. Christi DCCCCXLII. contigit. Wittichindus *Ann. l. II. p.* 644. *Rex autem meliori consilio usus, noluit viros nobiles ac senes populi inhoneste tractari, sed magis rem inter gladiatores discerni jussit. Vicit igitur pars, qui filios filiorum computabant inter filios: & firmatum est, ut æqualiter cum patruis hereditatem dividerent pacto sempiterno.* Vindiciis per glebam similis scotatio, de qua Gundlingius scripsit. Festucam vero & Germanicæ gentes originis, & nominatim Gelri adhibuerunt in Festucatione, de qua Jo: a Sande, & Lambertus Goris egerunt.

(*e*) Hotthom. 3. *obs. cap.* 15.

fuit in ſimulatum; ac in pugnam tantum retinuerunt imaginariam feſtucis expreſſam. (*a*) Etenim initio litigantes de poſſeſſione fundi Prætorem adibant, ut eum deducerent in fundum, de quo controverſia eſſet, quo judicaret, utrius poſſeſſio foret, idque dicebatur venire *in rem præſentem*: inde que cum Prætore redibant, ejuſque judicium expectabant. Verum quia Prætor multitudine negotiorum impediebatur una cum litigantibus ire; Juriſconſulti rationem excogitarunt, qua profectionis moleſtia ſublata, veterum judiciorum figura & religio maneret. Itaque priſcam illam profectionem imaginibus verbiſque ſimularunt, inſtituentes, ut in fundi gleba, veluti ſuper toto fundo, cujus gleba illa ſimulacrum erat, judicium exerceretur. Quamobrem ſatis erat Prætorem adire, ut apud eum judicium intenderent: Prætor autem in urbe manebat, cum litigantes ipſi ex jure, ſive ex loco, ubi jus reddebatur, proficiſcerentur in fundum, unde glebam tollebant, eamque in judicium adducebant, ut per eam, quam & vindiciam vocabant, totus fundus, & profectio Prætoris in rem præſentem adumbraretur: ac rei loco imago illa ſubjiceretur. (*b*) Si de poſſeſſione igitur quæreretur; Prætor, quoad in judicio proprietatis alteri rem addicendam conſtaret, poſſeſſorem tuebatur. At ſecus erat in cauſa libertatis, in qua non poſſeſſionis titulus potior erat, ſed libertatis: quia magis reipublicæ conducit, liberis urbem impleri, quam ſervis. Ideo in liberalibus cauſis, ubi alter in libertatem, alter in ſervitutem aſſereret reum, vindicia, ſive poſſeſſio durante cauſa ſtatus dabatur ſecundum libertatem, ut maneret liber, donec plane ſervum eſſe conſtaret. Id cum lege ſua Decemviri conſtituiſſent, qui tamen inter eos auctoritate præſtabat Appius Claudius, calumnioſa interpretatione telam retexere conabatur: quippe qui ſenſerat, ſua ſibi lege præcluſum libidinoſi conſilii exitum. Notum eſt enim, eum forma Virginiæ virginis captum clientem ſuum M. Claudium, abſente Virginio patre, ſubjeciſſe, qui eam peteret in ſervitutem, ſive ſuam ſervam eſſe contenderet. Cum autem Decemvirali lege durante judicio libera permanere deberet, Appius ejus potiundæ ſpe puellam M. Claudio traſere in ſervitutem cogitabat: verum quia ſua ipſius lege prohibebatur, negabat beneficio legis gaudere, qui ab alio, quam a patre in libertatem aſſereretur. Itaque pronunciavit, abſente patre, vindicias dandas ſecundum ſervitutem, ſive tradendam virginem interea in ſervitutem ei, qui ſibi dominium aſſereret illius: cum non a patre, utpote abſente, ſed ab avunculo vindicaretur in libertatem. Quæ ferox libido & atrox calumnia, quam ſeditionem excitaverit, quantaque de auctoritate, atque imperio dejecerit Decemviros, ſatis liquet ex hiſtoriis Romanorum. (*c*) Antequam tamen is, qui ſtatus controverſiam patiebatur, ad quaſi poſſeſſionem libertatis rediret, ſponſores dare oportebat, qui eum judicio ſtituros promitterent. Atque hæc ſane libertatis gratia ſunt conſtituta. Ceterum reliquarum poſſeſſio rerum, ſi nec vi, nec dolo, neque clam capta fuiſſet, judicii tempore apud ipſum permanebat poſſeſſorem. Si vero aliquis falſo vindiciam tuliſſet, ſive falſo rei alienæ poſſeſſionem ſibi aſſeruiſſet, hoc eſt ſi prædo eſſet & malæ fidei; tum tribus arbitris rei cognoſcendæ captis, duplum fructuum ex ea re perceptorum reddere damnabatur. Quod jus conſervatum in Codice Theodoſiano fuit, (*d*) quamvis in Juſtiniani libros minime traductum. Is enim ſatis habuit, prædonem fructus omnes (*) reddere, bonæ fidei vero poſſeſſorem reſtituere fructus (**) a die rei in judicium deductæ. (*e*) Cujacius autem

---

[*a*] Cic. *pro Muren.*

(*b*) Briſſon. *de formul. lib.* 5. *cap.* 6. Rævard. *ad leg. XII. tab. cap.* 6. Roſin. *de judic. lib.* 9. *cap.* 13

(*c*) Livius *lib* 3. *cap.* 44. Dionyſ. *lib.* 11. Pompon. L. 2. §. 24 *ff. de orig. jur.*

[*d*] L 1 *C. Theodoſ. de fruct. & lit. expenſ.* L. 1. § *ex die ff unde vi.*

(*) Non tantum exſtantes, ſed etiam conſumptos, non tantum perceptos, ſed & percipiendos, modo petitor vel poſſeſſor eos honeſte percipere potuiſſet.

(*) Non omnes, ſed ſolos exſtantes, ex quo ſcivit, rem eſſe alienam, plerumque a tempore litis conteſtatæ.

(*e*) L. 1. §. *ex die ff. de vi & vi armata*. L. 2. §. *ult. ff de interdict. L. videamus* 38. §. *Fabian. ff. de uſuris Inſtit. de offic. jud.* §. 2.

tem docet, duplicium fructuum præstationem ante Justinianum obsolevisse. En autem leges:

Si qui in jure manu conserunt, utrisque superstitibus præsentibus secundam eum qui possidet. Ast si qui quem liberali causa manu adserat, secundum libertatem vindicias dato.

Si vindiciam falsam tulit, Prætor rei, sive stlitis arbitros tris dato: eorum arbitrio fructi duplione decidito.

Manu conserunt) hoc est, *si apud judicem disceptetur*.

Utrisque superstitibus) *superstites* dicebantur a veteribus *testes* quod rei superessent. (*a*)

Si qui quem liberali) hoc est, *si quis quem adserat in libertatem*.

Secundum) dare vindicias secundum libertatem, est in libertatis possessione ponere.

Si vindiciam) hoc est, *si injustam possessionem sibi abstulit, sive si rei alienæ possessionem occupavit*, Totius autem legis hic est sensus: *Malæ fidei possessionem si quis nactus sit, Prætor ei rei definiendæ tres arbitros dato: eorumque arbitrio malæ fidei possessor fructus in duplum præstato*.

Rei sive stlitis) jam diximus, veteres *stlitem* dixisse pro *litem*: *stlocum* pro *locum*; differt autem *res* a *lite*, (*) quod *res* est id ipsum de quo disceptatur; *Lis* est ipsa rei disceptatio: unde *res* est extra judicium, *lis* semper in judicio. Quam Jurisconsultorum distinctionem false deridet Cicero in *orat. pro Muren.* nempe ut callidus dicendi artifex Jurisconsultorum auctoritatem, qua maxime in ea causa premebatur, extenuaret. Frequens est autem apud veteres Jurisconsultos horum verborum conjunctio. Varro 4. *de ling. lat. quam rem, sive litem dicere oportet*.

Arbitros) hic numerus erat solemnis dandorum arbitrorum.

Fructi duplione] hoc est *fructus duplione*: *fructi* enim genitivus est veterum, qui nomina quarti ordinis ad normam etiam secundi ordinis flectebant; unde *fructus fructus* dicebant, & *fructus fructi*.

CAPUT LXXII.

De Sententia, & re judicata.

Controversiæ judiciorum atque litium discordiæ sententiis judicum præciduntur; quæ sententiæ in rebus singularibus. Rursus sicuti publicæ res atque status civitatis legum auctoritate componitur; ita privatorum negocia & jurgia sententiarum auctoritate sedantur: ut e privatis rebus in tranquillum adductis, etiam quies publica exoriatur. Unde summa vis tribuitur rebus judicatis: ne si judicium sententiæ rescindantur, turbato statu singulorum, publica etiam tranquillitas obumbretur. Itaque Decemviri auctoritatem rerum judicatarum suis legibus maxime munientes, eodemque loco habentes eum, qui debitum confessus esset in judicio, cum eo, qui ejus debiti nomine convictus a testibus esset & a judice damnatus: triginta dierum spacium judicato faciendo, aut confessæ pecuniæ contrahendæ solutionis causa præstiterunt. Quos dies *justos* appellarunt, nomen & præfinitionem temporis ducentes a militia: unde non paucæ similitudines ad rem forensem commigrarunt: cum non aliud sint judicia, quam prælia verborum, quæ loco verorum præliorum, quibus jure naturæ homines contendebant, successerunt, Ut igitur *dies justi* vocabantur in bello triginta illi dies, quibus non licebat hostem lacessere, vel res repetere, dum vexillum rufi coloris in arce defixum erat, & exercitus imperatus: hisque oppositi erant *præliares dies*; (*b*) ita & in re judiciaria dies illi

(*a*) Festus *in verb.* superstites.

(*) Imo interdum lis pro re dicitur, veluti quando dicimus, præstare litis æstimationem §. 2. *J. de off. jud.*

(*b*) Gell. *lib.* 20. *cap.* 1. Festus *in verbo justi*, Macrob. 1. *Saturnal.*

illi triginta post sententiam, quibus judicium quiescebat, justi appellantur. Hoc autem tempus initio menstruum, sequenti tempore protractum fuit ad bimestre, (a) atque demum a Justiniano ad quatuor menses: præterquam in possessoribus rerum alienarum, quarum auferendarum etiam manu militari jus habent domini statim post sententiam. (b) Lapsis autem triginta diebus, nisi judicatum faceret reus, aut vindicem inveniret, qui fidem ejus præstaret, adprobanteque creditore debitum in se susciperet; jus erat creditori, manus in debitorem injicere, ut eum ad Prætorem raperet, ac pro servo sibi addicendum curaret: isque creditori debiti gratia sic addictus, appellabatur nexus & obæratus, propter servitutem, (*) quam ex ære alieno subibat. Quem etiam Romani morem sumserunt ab Athenienfibus, etsi jam post Solonis legem extinctum. Licebat enim Athenis ante Solonem creditoribus injicere manus in debitores, qui abductis eorumque corporibus oppigneratis pro servis uterentur, iique homines creditoribus obnoxii ἀγώγιμοι vocabantur. (c) Ne vero sic addicti aufugerent, dominis licuit eos nervo & compedibus vincire propria in domo creditoris, tanquam in carcere privato, catena injecta non majore quindecim pondo. (d) Porro ita vinctum, aut ex ejus substantiis, si quidem vellet & posset, vivere oportebat; aut ex ipsius creditoris bonis capere cibum & vestitum, qui victus nomine veniunt. (e) Victum vero Decemviri definierunt *libras farris in dies*, sive, ut interpretantur eruditi, libram farris in singulos dies. Hæc autem verba XII. tabul. ex Gellio desumta, fuerunt suspecta eruditorum compluribus, tum propter obscuritatem; tum quia nimis large pro veteri parcitate, ac duritie cibus videtur definiri libra farris: cum selibra victus fuerit hominem frugi quotidianus, quibus obærati & servi non debuissent tractari benignius. Bicaculus (f) de Valerio Catone.

Quem tres cauliculi, selibra farris
Racemi duo, tegula sub una
Ad Summam prope nutriunt senectam.

Et Titinius:

- - - - - *libram ajebat satis*
Esse ambobus farris intriti, plus comest sola
Uxor.

Me tamen eædem auctoritates in veteri lectione retinent. Siquidem his victus tenuitas per selibram farris significatur. Quis autem credat, tenuem fuisse victum obæratorum, quibus ad serviles operas durumque laborem corpore opus erat firmo & viribus integris? ut non mirum, si eis integra libra præberetur. His autem sic addictis datum est LX. dierum spatium ad paciscendum cum creditore, impetrandumque ab eo majores inducias, aut oneris levamen aliquod. Ac si creditor esset inexorabilis, post triginta dies ducere debitorem poterat ad Prætorem; ac deinde per trinundinum, sive ternis diebus nundinalibus, quibus majori populus frequentia negociorum causa ex agris in urbem concedebat, eum producebat in publicum, aut palam in foro proclamandum curabat, quanti esset damnatus, ut emtorem inveniret. Ita vero initium harum nundinarum sumere oportet, ut extremus nundinarum dies incidat in sexagesimum, ut in hac lege sententiarum repugnantiam vitemus, quam primus & notavit & hac interpretatione sustulit Hottomanus. Si vero nemo civium emeret, tum licebat, debitorem vendere peregrino, eumque ob id trans Tyberim ducere. At si pluribus creditoribus teneretur, tum crudele in speciem exemplum in eum erat constitutum. In speciem, inquam: nam revera nihil mitius ea pœna, quæ terrore suo delinquendi consilium aufert; ut hujus legis exitus demonstravit: nunquam enim ea vigente quisquam in hanc pœnam incurrit, quia metu pœnæ nemo plus æris alieni contrahebat, quam suæ substantiæ tolerarent. Igitur lege XII. tabul. permittebatur creditoribus, debitoris corpore conciso;

(a) L. 2 *in princ. C. de usur. rer. judic. L. penult. & ult. §. ult. C eod* L 2. C. Theod. *eod.*
(b) Cujac. *in C. de exceptione rei judic.*
(*) Ita tamen, ut deinceps dimissus pristinæ restitueretur ingenuitati. Fibius *VII.* 3.
(c) Plutarch. *in Solon. & libel. de vit. usurar.*
(d) Plaut. Bacchid. *scen. ultim. &* Menech. *scen. prima.* Ter. *Phorm. act.* 2. *scen.* 2. Cicer. 2. *de orat.*
(e) *L. si victum* 34. *ff. de re judic. L. quos nos hostes* 233. *ff. de V. S.* (f) *Apud* Nonium.

ciſo, membrum (*) ſibi viritim tollere. quam immanitatem vehementer deteſtatur in legibus Decemviralibus Favorinus apud Gellium. (*a*) Cui contra Cæcilius JCtus regerit, lenitudinis cauſa id fuiſſe ſancitum, ob rationem a nobis allatam, ut ſupplicii nempe metu periculum criminis averteretur, & caverent homines ſuſcipere ſupra facultates. Quæ tamen lex abrogata deinde fuit; ac pro ſectione corporis ſubjecta ſectio bonorum, miſſis in poſſeſſionem bonorum rei creditoribus ex Edicto Prætoris, (*b*) ut iis venditis, pecuniam quiſque ſuam ſervaret: remanſitque ſectionis nomen a corpore translatum ad bona, propter venerationem vetuſtæ legis, ut ſententia illius in vocabulo conſervari videretur. At ſi creditor careret ſufficientibus bonis, invaluit beneficium ceſſionis. (*c*) Sed jam legem proferamus.

Æris confeſſi, rebuſque jure judicatis XXX. dies juſti ſunto, poſt deinde manus injectio eſto, in jus ducito. Ni judicatum facit, aut quips endo eo in jure vindicit, ſecum educito, vincito, aut nervo, aut compedibus XV. pondo ne majore: aut ſi volet minore vincito.

Si volet ſuo vivito: ni ſuo vivit, qui em vinctum habebit, libras farris endo dies dato: ſi volet, plus dato.

Ni cum eo pacit LX. dies endo vinculis retineto. Interibi trinis nundinis continuis in comitium procitato, æriſque æſtimiam judicati prædicato.

At ſi plures erunt rei tertiis nundinis partes ſecanto: ſi plus, minusve ſecuerint, ſe fraude eſto: ſi volent uls Tyberim peregre venumdanto.

Confeſſi) confeſſus hic παθετικῶς, accipitur, pro quo barbari confeſſatus; unde ajunt *dos confeſſata*. Eſt hic autem ellipſis, ac ſubauditur *nomine*, ut ſit *æris confeſſi nomine*.

Juſti) hoc eſt *legitimi*.

Poſt deinde) geminatio elegans & uſitata veteribus. Vide Pareum in *lexico-critico*.

Quips endo) ita legit Cujacius ex veteri Codice (*d*) priſce, *pro quis endo eo in jure vindicit*. Ita Cujacius recte ex

(*) Imo in hac quoque parte legis ſecare debitores nihil aliud eſſe, quam eos in auctione publica vendere, contendit Illuſtr. Præſes, Cornel. ven Bynkerhoek *Obſ. I.* 1. Cauſſatur, crudelem eſſe legem, quæ in partes ſecari jubeat debitorem, ne requiſita quidem creditorum petitione. Ineptam eandem vocat, quia nece debitoris etiam lucrum pereat, quod ex operis ejus capere creditores potuerant. Porro ſi ſecare apud Decemviros ſit occidere, cur pluribus duntaxat creditoribus id permiſſum fuerit, quærit, non æque uni. Exceperit pro ſua ſententia Gravina. Crudelem quoque videri legem Romuli, quæ liberos occidere patri permittat, & Remmiam, quæ fronti calumniatorum duplex Kappa inuri jubebat, quas tamen latas nemo neget. Neque minus inſolitam eſſe ſententiam novam, qua creditoribus integrum ſit inconſulto judice debitorem trans Tiberim venum ducere, & pretium pro rata æris crediti partiri. Damnum privatum ex interceptis operis penſari utilitate publica, qua cohibiti ſint cives ſupplicii metu, ne fidem temere decoquerent. Multorum, quæ a majoribus conſtituta ſint, rationem reddi non poſſe, quamvis & gravius videri potuerit, fidem pluribus fallere, quam uni. De capitali porro ſupplicio Decemviros acceptos fuiſſe Favonio, Cæcilio, Fabio & Gellio, cujus verba, *tertiis autem nundinis capite pœnas dabant*, ne figurate quidem poſita videri queant pro uſurarum præſtatione, cum fruſtra a debitore, qui ſortem præſtare nequeat, uſuræ exigantur, neque adeo pro iis hic poni poſſit pœna, & aliud ſit *capitis* pœnas præſtare, aliud *capite*. Non ſatis ſic eliſum videbitur argumentum, quod ab inepta legis ratione petitur, qua ſtulta feritate occidatur debitor, ex cujus venditione lucrum cogi poſſit. Sed ſi meminerimus, legis XII. tabularum auctoritatem jam Gellii ævo adeo contemni cœpiſſe, ut Faunorum & Aboriginum carminibus compararetur, demetur aliquid ei opinioni ſapientiæ & æquitatis, qua Tacitus, Livius, Cicero eam tantopere extollunt.

(*a*) Gell. *cap.* 1. *lib.* 20. Tertull. *Apologet. c.* 4.

(*b*) Livius *decad.* 1. *libr.* 8. Quintanadvegn. *de juriſdict. libr.* 1. *titul.* 5. *part.* 2. *num.* 35. Cujac. *lib.* 3. *obſerv. cap.* 39. *& parat. C. qui bon. ced. poſ.*

(*c*) *C. qui bon. ced. poſ.* (*d*) *Obſerv.* 3. *cap.* 39.

veteri Codice reposuit, usitatum est enim veteribus *vindicare in aliqua re*, ut *in agro vindicare*.

Endo) autem pro in, satis notum.

Vindicit) vero dixerunt veteres, ut etiam nunc dicimus lavit: olim & sonit dicebant. Accius Phœnis.

Unda subundis subunda sonit.

vindicere autem pro vindicare. Lucret. *lib*.3.

Ipse sui miseret, neque enim se vindicet hilum.

Nervo) *nervus* est proprie vinculum, quo vincitur collum; *compedes* in quos pedes conjiciuntur.

Ne majore) ita prudentissime reposuit Cujacius pro *ne minore*. Cur enim immitiores Decemviri, quam ipsimet creditores, qui rem amiserant;

Farris) *far* hic significat farinam, ex qua pultem farream conficiebant. (*a*) Cibus enim veteribus Romanis consuetus erat farina (*) cum aqua & sale cocta, & interdum etiam lacte. Unde Plautus Romanos vocat *pultiphagos*. Hinc Juvenalis:

Grandes fumabant pultibus ollæ.

Æstimiam) *æstimia* dicebant veteres pro *æstimatio*.

Se fraude] hoc est *sine fraude*, *se* pro *sine* veteres.

Uls) pro *ultra* veteres. Varro de *ling. lat. Quod ea sacra, & eis, & uls Tyberim non mediocri ritu fiant*. Vide Popmam *de usu antiquæ locutionis*.

Rei] hoc est *actores*, *creditores*: diximus enim, per *reum* significari tum petitorem, tum eum unde petitur. Brevis autem harum legum hæc est explicatio:

Si debitum confessus quis fuerit, vel condemnatus jure, hoc est in judicio fuerit, (ut explicat Cujacius ad *l*. 29. *ff. de donat.*) *induciæ ei menstruæ triginta dierum ad debitum exsolvendum dantor. Sin intra dies illos triginta debitor non satisfaciat, tum creditori capere eum, sive prehendere, atque in jus ducere jus esto. Debitor ita nexus, si poterit, suo vivat, si non habeat, tum creditor, qui eum vinctum habebit, singulas farris libras in singulos dies ei dato: si volet plus, ei pro arbitrio dare liceto.*

Si & tum judicatum non solvat, neque interea quisquam eum in jure defendat, proque eo interveniat, in privatum carcerem in vincula adducere creditori jus esto, cumque vel nervo, vel compedibus vincire; sic tamen ut vincula non sint graviora, quam XV. pondo: leviora enim adhibere pro arbitrio jus esto.

Pacisecendi interea addicto cum creditore jus esto: si non pactus fuerit, LX. diebus creditori addictum in vincula habere jus esto: intra eos dies trinis nundinis ad Prætorem in campum producitor, quantæque pecuniæ judicatus fuerit, prædicator. At si plures erunt creditores, tertiis nundinis vigesimo septimo die rei corpus in partes secanto, si plus, minusve secuerint sine fraude esto: si malint, trans Tyberim venundanto.

CAPUT LXXIII.

De Jure publico, & de Legislatione.

NAturæ ordinem tenentes simplicia percurrimus, ut ad composita deferremur. Itaque legibus absolutis, quæ singulas privatasque personas, ac certas res, & negocia privatorum complectuntur, enitamur jam ad culmen ac rerum tandem summam, e singulis privatisque pluribus coactam atque compositam capessamus; exponentes publici regiminis leges, quibus evolutis, contendemus altius, ac veluti a terra in cœlum advolantes rerum sacrarum atque divinarum leges, quas publici quoque juris portionem fecimus, interpretabimur, lumina eruditionis more nostro adferentes necessaria, & quæ unice ad declarandum jus vetus, non ad memoriæ laudem augendam adducatur. Jam enim tanto numero collectiones rerum vetustarum prodierunt, ut doctus ab indocto non tam copia, quam delectu rerum discernatur: & gravitas judiciumque scribentis non minus ex his, quæ rejecerit, quam ex his, quæ retinuerit, æstimetur. Exordium autem hujus expositionis merito ducimus a legumlatione, sive a facultate publica ferendarum & jubendarum legum, inde vim,

(*a*) Varro *lib. ult. c*. 5.

(*) Fuit itaque far ex Auctoris sententia puls ex farre conspissata. Alii panem farre designari putant, cum, quia libræ pondo pani magis quam pulti convenit, tum quia Ulpianus *tit*.9. ipse far interpretari videtur panem farreum.

vim & potestatem accipientium. Notum est autem, ab instituta republica legum ferendarum jus penes magistratus majores, posteaque penes Tribunum etiam fuisse plebis: Populum vero jussisse ac scivisse legem eo suffragiorum ordine, atque eo ritu, quem superiore libro demonstravimus. At quoniam populi sæpe voluntas a veteri lege ad novam, vel concionibus magistratuum, vel propositis majoribus utilitatibus, vel mutatione temporum traducebatur; ideo ne duæ, pluresve inter se simul pugnantes leges civitatem distraherent, concordiamque civium turbarent, neve jure incerto respublica jactaretur; Decemviri constituerunt, ut populi voluntas posterior, sive legum eadem de re ultima, leges aboleret antiquiores; ac sublato jure veteri maneret id, quod populus postremo iussisset, sive abrogando, id est legem prorsus contrariam ferendo; sive derogando, id est partem prioris legis detrahendo; sive subrogando, id est aliquid ad priorem legem adjiciendo; sive obrogando, id est immutando ex priori lege aliquid. Cujus legis vis in universum jus civile penetravit. Nam & in pactis, & in transactionibus, & in testamentis, in sententiis, in constitutionibus principum, in rescriptis, in consuetudine, in mora, in fama: denique in possessionibus, in interpretationibus id semper servatur, ut a posterioribus priora submoveantur. Legis autem hæc verba feruntur:

Quod postremum populus jussit, id jus ratum esto.

CAPUT LXXIV.

De Privilegiis non Irrogandis.

AT preter ius legibus comprehensum, & in cives universos explicatum, aliquando certum ius & peculiare in privati alicuius personam constituitur, quod legis nomen minime meretur, quia lex complectitur omnes, & privilegium est tantum unius, veluti privata lex: unde Ulpianus ait, *jura non in singulas personas, sed generaliter constituuntur.* (*a*) Etenim in privatas personas non leges, sed judicia feruntur, per quæ leges ad negocia privatorum accommodantur. Ideo vetitum fuit, in privatum ferre legem, hoc est privilegia irrogare: quod ex Atheniensium disciplina, & Solonis legibus defluxit in leges Romanorum. Nam ut ex Andocide, (*b*) Demosthene, & Ænea Gazeo in Theophrastum habemus, non licebat Athenis condere legem in privatum, nisi occultis sex mille civium suffragiis juberetur: occultis nempe, ut gratia & odium simul abesset. Et ne quis miretur suffragiorum exiguum ex tanta urbe numerum, admonitum velim, Athenis, etsi supra quadringentum millia hominum habitarent, numerum tamen civium ad viginti millia fuisse a Cecropis usque tempore: qui numerum cogniturus civium, jussit, ut in medium quisque conjiceret lapidem: quibus numeratis eam collegit summam, quæ Demetrii Phaleræi tempore haud mutavit. (*c*) Eadem ratione Decemviri vetuerunt privilegia in quemquam irrogari, nisi comitiis centuriatis, ubi describebantur cives non confuse in tribus, sed per ordines, & ætates in singulas centurias; propatereaque major inde diligentia majusque consilium oriebatur. Hic nos propter summam Jacobi Cujacii auctoritatem aliquanto subsistemus. (*d*) Is enim ne quidem comitiis centuriatis privilegia irrogari potuisse contendit; ideoque adjectionem illam *nisi maximo comitiatu*, pertinere tantum putat ad legem de capite civis Romani, quam mox subjungemus, quamque a Cicerone cum ista conjunctam invenimus. Sed Cujacium videtur idem confutare Tullius, (*e*) qui statim post duarum legum mentionem, repetens eam de privilegiis, hanc adjecit clausulam, quæ, nisi contemto perturbatoque ordine verborum & sententiarum, nequit ad solam legem de capite contrahi. Ut patet vel ex lectione vulgata, quæ ut alibi corrupta sit, hic tamen locus suspicionem habet nullam. Nam ut hanc legis clausulam inferamus, monet auctoritas legum Atticarum, & ratio publica, quæ aliquando postulat, ut privilegia

(*a*) *L. 8. ff de legibus.*

(*b*) *In myst.* Demost. κατ' Ἀριστοκρατ. Cujac. *obs.* 15. *cap.* 8.

(*c*) Petit. *ad leg. Attic. l.* 2. *tit.* 1. *p.* 114.

(*d*) *Observ.* 15. *c.* 8.

(*e*) *Lib.* 3. *de leg. in fine.*

gia irrogentur, dummodo majoris partis de necessitate publica judicantis consensus accedat. Sed sufficiet verba hæc Ciceronis expendere: *Præclarissimæ de XII. tabular. translatæ duæ, quarum altera privilegia tollit: altera de capite civis rogari, nisi maximo comitiatu, vetat.*

Postea subjicit:

Cum legis hæc vis sit, scitum est jussum in omnes; ferri de singulis nisi centuriatis comitiis noluerunt.

Cum hæc igitur Cicero opponat *jussum in omnes*, qualis est lex, & *ferri de singulis*, quod est privilegium; patet, id, quod sequitur, *nisi centuriatis comitiis* pertinere ad privilegia; nec ferri de singulis accipiendum esse solum de capite civis Romani, sed de omnibus privilegiis aliis, sive scitis unius privati causa, tum in pœnam, tum in præmium illius; adeo ut exceptio *nisi maximo comitiatu* ad utrumque referatur. Quamvis autem privilegia irroganda non sint, propterea tamen minime sublata facultas est ferendi juris singularis, quod aliud prorsus est a privilegiis, utcunque hæc posterior ætas confuderit, ac privilegium etiam appellarit ea, quæ sunt juris singularis, nempe dotium, creditorum, militiæ, ecclesiarum; quæ non in privatam personam, sed in certum hominum, aut negotiorum genus concipiuntur. (*a*) Dicuntur vero Decemviris privilegia, quæ in singulas personas feruntur, quia veteres pro *singulis* dicebant *privi*, unde *privatus*, & *privilegium*, quasi *lex de privatis*, *lex de singulis*. Porro etsi verbum *irrogare* plerumque contineat pœnam; ex hoc tamen XII. tabul. loco apparet, etiam pertinere ad utilitatem; nam hic utramque complectitur, (*) retinetque significationem originis. Etenim *irrogare* compositum est ex *in* & *rogare*, hoc est *rogare in aliquem*; sive ob damnum, sive ob utilitatem. Ob damnum privilegium irrogatum fuit ab Ephesiis adversus Heraclitum: (*b*) quem etsi non directo, tamen oblique notarunt, cum ante occasum solis excedere jusserunt hominem, qui oderet omnes, & nunquam rideret. Quæ in unum Heraclitum conveniebant. Noxium quoque privilegium irrogavit Clodius contra Ciceronem ferens, *ut qui civem Romanum indemnatum necasset, ei aqua & igni interdiceretur*. Quibus verbis non obscure Ciceronis caput appetebatur. Item & illud in Eumenem: *ne cui regi Romam venire liceret*. Utilia vero privilegiorum exempla sunt illa, nempe rogatio de reditu M. Tulii, lex Manilia de imperio Cn. Pompeji Magni, & similia. En vero legem Decemviralem:

Privilegia ne irroganto nisi maximo comitiatu.

CAPUT LXXV.

De Capite Civis Romani.

Consequitur hanc legem illa de capite civis Romani, de quo decernere per leges XII. tabul. non licebat, nisi comitiis centuriatis. Unde apparet, quanti civis Romanus putaretur: cum de eo nonnisi populus judicarit universus eadem solemnitate atque ordine convocatus, ac si de summa reipublicæ & de creatione majorum magistratuum ageretur. Hinc merito Cicero nihil de se actum jure dicebat, nihil more majorum a P. Clodio: quia cum nemo tolli de civitate potuerit sine judicio; de capite civis Romani ne judicari quidem licuerit, nisi comitiis centuriatis. Quod cum alibi sæpe inculcet, tum *lib.3. de legibus* L. Cottæ sententia comprobat. Capitis autem appellatione vita, libertas, civitas, familia, & æstimatio continetur, ut patet ex pluribus Ciceronis locis. (*c*) Præterea indemnatum neminem interfici voluerunt. (*d*) Quod ex Lycurgi legibus translatum suspicatur Cujacius ex Valerio. (*e*) Eam ob causam a populo Quæstores parricidii

(*a*) Cujac. *obs.15. cap.3.*

(*) Contrarium verius visum Marcilio, qui privilegia tantum in pœnam irroganda prohiberi putabat, pro singulis autem rogare licuisse censebat. Quam sententiam pluribus adstruxit Everardus Otto Præf. *T. IV.* 13. effecitque, ut in eam & ipsi concedamus lubentes volentes.

(*b*) *In epist. ad Hermod. vid.* Petit. *in leg. Attic. pag.* 126.

(*c*) *In Verr. pro Quint.* Gell. *lib.5. capit* 19.

(*d*) Salvian. *de gubernio Dei l.8. in fine*, Aug. *de civit. Dei lib.1.*

(*e*) *Obs.4. c.12.*

creabantur, qui exercerent in singulis causis criminale judicium. Sed jam legem adferamus:

De capite civis Romani, nisi per maximum comitiatum ne ferunto.

CAPUT LXXVI.

De Indulgentia in hostes.

DEnique ad eam publici juris legem veniamus, quæ ob utilitatem reipubl. atque humanitatis laudem omnibus antecellit. Est autem illa, quæ paria jura, & æquam vitæ civitatisque conditionem statuebat inter bonos cives amicosque Pop. Romani, qui semper in fide mansissent, & eos, qui aliquando deficientes, postea resipuissent rediissentque in Populi Romani gratiam. (*a*) Ea lex, quæ spem pristini status minime adimebat, maximum Reipubl. fuit incrementum, quia qui spem amicitiæ retineret, nunquam ad extremum inimicitiæ ferebatur. Ideo qui a Populo Romano desciverant, facile redibant in fidem, (*) cum intelligerent paratam semper fore gratiam: iisque accededentibus urbs & Popul. Roman. & Respubl. oppido augebatur. Quod jus non discrepabat ab Atheniensium lege, Theseo adscripta, ut scilicet omnibus civibus ejusdem esset æqua communio juris. (*b*) Hæc eadem Decemvirali lege continebatur, ut nexi, sive addicti creditoribus; si soluti essent, sive e potestate creditorum exiissent, eodem jure cum reliquis civibus uterentur. Hanc vero legem abrogatam putat Hottomannus lege Aebutia ob id lata, ut obsoletæ XII. tabul. leges neque jam Reipubl. congruentes abrogarentur. Erat autem hæc XII. tabul. lex his fere concepta verbis:

Nexo soluto forti sanati siremps jus esto.

Nexo soluto) hoc est dimisso debitore e potestate creditoris.

Forti) hoc est bono. Nam ut Festus tradit, & nos supra innuimus, veteres *horctum* pro *bono* dicebant, ex *horctum* natum *forctum*, verso *h* in *f.* digamma æolicum: quod asperioris adspirationis nota erat. Unde in pluribus vocibus pro *h* substitutum est *f.* ut *Felena* pro *Helena*. Priscianus *lib.* 1. & ex antiquo *haba* factum *faba*, ut scribit Velius Longus, & Scaurus *lib.* 1. *de ortograph*, tandem *forctum* peperit *forctis*, & post *fortis*: quod apud veteres non solum validum, sed hominem integræ fidei significabat.

Sanati) Sanates, inquit Paullus ex Festo, dicebantur, qui supra, infraque Romam habitarent: quod nomen his fuit, qui cum defecissent a Populo Romano postea quasi pacata mente, in amicitiam redierunt. Hic juvat adscribere ejusdem Festi sententiam ex restitutione Josephi Scaligeri, qui e corruptissimo loco hunc eruit sensum: *Sulpitius autem Sanates, & Opilios ajunt dici inferioris loci gentes, ut Tiburtes, & alios, qui cum populo Tiburt. habitarent in agro Tiburti, id est omnes peregrinos inferiorisque loci. Et infra sunt, qui intelligunt colonias, quæ deductæ sunt in priscos Latinos a Tarquinio Prisco, quas inegerit secundum mare infra Romam in civitates Latinorum: eosque Sanates propterea, quod præter opinionem eos pacavisset sanavissetque, ut auctores sunt* Cincius *lib.* 2. *de officio jurisconsult.* & quæ sequuntur.

Siremps) priscum & solemne verbum in ferendis legibus, quod explicatur *similis re ipsa*: ex quibus vocibus componitur. Festus:

Sirempse legem jussit esse Juppiter.

Plautus ait. Unde Cujacius locum illum Senecæ *XCII. epist.*

Am-

(*a*) Festus *in verbo* sanates. Gell. *l.* 16.

(*) Eadem tamen spes & facilitas futuræ reconciliationis potens ad res novas moliendas incitamentum. Quare accedimus Hottomanno, hoc caput lege Aebutia antiquatum esse censenti. Ceterum nullum fragmentum legis hoc obscurius Fortes. Sanates Valerio Messalæ apud Festum gentes binæ Romanis finitimæ videntur. Alii fortem, bonum & constantem, qui nunquam defecerit, sanatem, rebellem interpretantur, qui sanata veluti mente ad obsequium reverterit. Pro siremps Ursinus exhibet, *Idem jus esto*, ne nimis cum Evandri matre loqui Decemviri videantur, sed nihil mutandum in carmine decemvirali.

(*b*) Plutar. *in Thes.* Perit. *ad leg. Att. l.* 1. *c.* 3.

Ambitio omnium, quæ terram premunt feremiles esto, restituit: *Ambitio omnium, quæ terram premunt, siremps lex esto*.

CAPUT LXXVII.
De Jure sacro, & Religioso, & sacris Privatis.

SEd ad sacra jam accedamus, de quibus plurimas fuisse XII. tabul. leges, easque de Numæ potissimum institutis translatas opinamur. Verum ne inepte augu remur, eas tantum hic adducemus, quarum in veteribus monumentis certa vestigia supersunt. Nam quas multi de Ciceronis libris, tanquam de legum XII. tabul. corpore sumserunt; non referemus in hunc ordinem, nisi certis testimoniis de XII. tabulis venire comprobentur, cum pleræque illarum fuerint ab ipsomet Cicerone confictæ, ut perfecta civilis juris forma illinc exhiberetur. Antequam igitur singulas explicemus, prodere constituimus aliqua priscæ superstitionis exordia: tum ut legum capita magis illustremus; tum ut hinc etiam ostenda mus, quantis ex erroribus Dei & Filii sui Jesu Christi beneficio erepserimus. Hominis natura communis parentis defectione perduellis, hostisque divini Numinis a D. O. M. qui finis est extremumque bonorum omnium, ad rerum creatatum amorem & falsa gaudia vertebatur: propriæque cupiditatis nexibus implicata, cum ad sapientiam contenderet maxime, tum ab ea longius abstrahebatur. Rerum enim divinarum notitiam non a fonte ipso, sed a corruptionis nostræ radice petebamus: Deum ipsum affectionibus nostris involventes, eique desideria curasque nostras adplicantes. Unde sibi homines singuli constituebant suarum simulacra cupiditatum & affectionum humanarum, quæ pro numinibus colerent. Igitur ex insita imperandi cupiditate fuit excitatus Juppiter, & ex contentione Mars, ex libidine Venus, ex industria Pallas, ex superbia Juno, ex mortalitate Pluto, ex navigatione Neptunus, ex tristitia Saturnus, ex ebrietate Bacchus: aliaque ex áliis affectionibus, & actibus hominum Numina extiterunt, nempe Spes, Labor, Morbus, Febris, Pestis, pluraque alia monstra furore hominum procreata locum inter Deos invenerunt: ut non aliter homines a Diis discreparent, nisi quod homines vitia participarent, Dii vero ipsa essent natura vitiorum; & quod inchoatur in hominibus, in Diis absolveretur: immo in eorum singulis vitium ipsum exculperetur. Itaque cultum his pro humano ingenio tribuerunt, ea tradentes, quæ singulorum naturæ convenirent; muneraque Diis offerenda non ex divinitate naturæ, sed ex hominum æstimatione pendentes. Hinc certa erant instituta sacrificia, præscriptique actus corporis & motus, quos præfinito exprimebant: quas cæremonias dicimus. Hinc & ludi edebantur in honorem Deorum, & festi dies tripudiis & molliculis cantibus celebrabantur, quasi natura divina iisdem, quibus humana caperetur, & quasi se quisque in unius ex proceribus fidem & patrocinium traderet; singulæ nationes, & urbes suos præcipuos habebant Deos, in quorum honorem certa sacrificia publice instituebantur: item & singulæ familiæ suos Deos sibi familiares adsciscebant, quos Lares vocabant & Penates. Quamobrem privatis etiam, & anniversariis sacrificiis, eos venerabantur. (*a*) Quæ sacra genti erant jure Pontificio perpetuo addicta. Hinc plebs a patribus non honore tantum, sed & sacris discernebatur: cum alia sacra plebejorum essent; alia patriciorum. Unde Virginia, exclusa sacris Pudicitiæ Patriciæ, aram dicavit Pudicitiæ Plebejæ. (*b*) Hæc eadem causa distulit communionem juris conjugalis inter patricios, & plebejos, quia enim in mariti sacra & familiam uxor transibat, ideo perturbatum iri sacrorum jus prædicabat Consul contra plebejos, disserens, si conjugia mutua inter patricios, & plebejos permitterentur. (*c*) Hinc intelligitur Modestini locus, ubi habetur, *nuptiis divinum jus communicari:* quia scilicet mulier sacrorum mariti fieret particeps (*d*) Publica igitur sacra pro populo publico sumtu fiebant; privata vero sumptu privato pro singulis hominibus, familiis, gentibus, (*e*) ac præter sacra,

(*a*) Cic. *de Arusp. resp.* (*b*) Livius *lib.* 10. *cap.* 23.
(*c*) Livius *lib.* 4. *cap.* 1.

(*d*) L. 1. *ff. ritu nupt.*
(*e*) Festus.

ſacra, ferias quoque familiæ proprias habebant, quales habuit Claudia, Cornelia, Julia, Æmilia. (*a*) Hæc autem ſacra, quo nunquam interirent & ex legibus XII. tabul. in familiis perpetuo manerent, Pontifices conſtituerunt, ut eo migrarent, quo vel familiæ nomen, vel hereditas tranſiret, (*b*) vel pars major bonorum, quantum ſcilicet caperent heredes. Unde quæ pars legatariorum æri alieno ſuberat, ſacrorum onere carebat, quia, ut Cujacius (*c*) docet, bona ſacris obligabantur, deducto ære alieno. Itaque præter uxorem filius cum naturalis, tum adoptivus, qui novæ familiæ nomen adſumebat, & quivis heres, itemque legatarius partiarius, & quicunque majorem bonorum partem uſucepiſſent, ejus familiæ, unde bona veniebant, ſacris obligabatur, Addit Cicero: (*d*) *Quarto ſi nemo ſit*, *qui ullam rem cœperit*, *de creditoribus ejus* (ſcilicet obligatur) *qui plurimum ſervet*. *Extrema illa perſona eſt*, *ut is*, *qui mortuus ſit*, *pecuniam debuerit*, *neminique eam ſolverit*, *perinde habeatur*, *quaſi eam pecuniam ceperit*. Hiſque perſonis publice *calatis*, hoc eſt *vocatis comitiis* deteſtabantur ſacra, ſive adhibitis teſtibus denunciabatur, ut ſacra ſuſciperent; (*) ac ſi ea recuſarint, bonis plectebantur. Deteſtari enim eſt abſenti teſtato denunciare: unde deteſtatio ſacrorum, quæ hoc ritu peragebatur. (*e*) Hinc frequens illud veteribus proverbium: *ſine ſacris hereditas:* quo ſignificabatur lucrum ſine incommodo, veluti hereditas deducto onere ſacrorum: quorum ſumtus non exiguam bonorum partem abſumebat. (*f*) Sed nequidquam Pontifices tanta religione ſacra munierunt. Etenim ne qui plures hereditates obtinuiſſet, tot ſacrorum incommodis obrueretur, juriſconſulti jus Pontificium in ſpeciem, ſive verba illius tantum honoris cauſa retinuerunt, re vero abrogarunt; excogitantes, atque introducentes translationem quandam hereditarii nominis per ſimulatas venditiones in ſenem aliquem decrepitum, (**) ac pene mortuum, cui heres futurus eſſet nullus: in quem ſenem caderet nomen tantum hereditarium, & dominii titulus abſque re, abſque bonis ullis, una cum onere ſacrorum: in quorum ſumtus pecuniam ab herede capiebat, ut ea curaret quoad viveret. Quo ſine bonis moriente, ac hereditario familiæque nomine cum eo una pereunte; jus quoque ſacrorum extinguebatur, bonaque tum libera remanebant apud poſſeſſorem illorum, a quibus ea de cauſa ille familiæ nomen & dominii titulum divellerat; ut translata in ſenem eum emtum, quem propterea *coemtionalem* vocabant, morte illius occiderent, & cum dominii titulo familiæque nomine, ſacra etiam interirent. Scio alios aliter exponere, quid ſint ſenes coemtionales apud Plautum in *Bacchide*. (*g*) Sed ut nulli nos in re tam perplexa & obſcura divinationem invidemus; ita & iidem ferendi ſumus, ſi facultate utamur eadem; præſertim cum hujus interpretationis adſcriptorem habeamus Joſephum Scaligerum: qui ad Feſtum in verbis *puri probi* ſcribit, plures inventas a JCtis artes ſacrorum interimendorum, ſive ut idem vocat, præſtigias; præcipue vero imaginariam quandam venditionem, qua *coemtio* vocabatur adhibitis ſenibus coemtionalibus, qui aſſe Cajano, hoc eſt ſextertio *ditis cauſa* ter accepto, & rurſus reddito, heredem abſolvebant...

Legem vero ita retulit Cicero:

Sacra privata perpetuo manento.

CA-

(*a*) Macrob. *l*. 1. *c*. 16.

(*b*) Cic. *leg*. 2. *de* Feſtus *verbo* ſine ſacris.

(*c*) *ad l*. 39. *ff*. *de V. S.*

(*d*) *de legibus*.

(*) Si qua forſitan ii tergiverſarentur, quemadmodum teſtibus, teſtimonium dicere detrectantibus, obvagulandum erat. Qua ratione occurritur iis, qui, quod heredem etiam ſine deteſtatione ad ſacra obeunda obſtrictum noviſſent, ipſam potius conſecrationem, ab herede rite ſolemniterque teſte populo faciendam, pro ſacrorum deteſtatione habent.

(*e*) Cujac. *tit. l*. 39. *&* *ad leg. pleb*. 238. *ff*. *de V. S.*

(*f*) Plaut. *in Trinum*. Feſtus *verbo* ſine ſacris.

(**) Ut unius cujuſque patrisfamilias domus metu Deorum arctius conſtringeretur, non ea tantum ſacra æterna erant, quæ pro populo fiebant, ſed privata quoque quæ pro ſalute ſingularum familiarum adminiſtrabantur. Quibus vinculis Romanos ſic Juriſconſulti ſolverunt, ſalvis legis verbis, vim ejus excludentes, & ſatis eſſe credentes, ſi publica rite ſacra obirentur, nec inviti onerarentur ſacris privatis.

(*g*) *Act*. 4. *ſc*. 9. *verſ*. 5. Gronov. *l*. 3. *obſ*. 20. *&* *de pecun. vet. l*. 4. *c*. 8. *p*. 693.

CAPUT LXXVIII.

De Religiosis, & Sumtibus Funerum.

A Sacris ad religiosa, nempe ad cadaverum humationem transeamus. Cujusmodi ritus Romani ab exteris, & antiquioribus acceperunt: præsertim cadaverum combustionem, quæ diu antea fuerat usitata. Auctoritatem enim ustionis cadaverum apud Græcos arguit Homerus, apud quem omnia Græcorum ac Trojanorum cadavera comburuntur, ut colligitur ex pluribus *Iliados* locis, (*a*) præcipue vero ex Patrocli funere: unde discimus congeri consuevisse in extructum rogum, quæ defuncto essent cariora. Etenim Achilles in Patrocli rogum conjecit arma, & quatuor equos, & canes duos, mactatis ibidem XII. lectissimis Trojanis adolescentibus. Nam militiæ necessitas & putrescentium fœtor cremandorum cadaverum morem facile induxit. Censebant autem ex superstitione sua veteres illi excoqui sordes animorum igne, atque elementi levitate facile animos in cœlum attolli: & inde flammis immortalitatem tribui existimabant. (*) Unde Gymnosophistæ sese vivos in ignem conjiciebant, quod exuta citius mortalitate corporis, immortalitatem animi reciperent. Qua opinione Hercules, cui cremandi cadaveris initium tribuitur, cum bellum inferret Laomedonti, fertur amici sui Licimnii filium sibi socium adjunxisse, patrique incolumem redditurum jurasse: adolescente vero in acie cæso cremasse cadaver illius, & patri cineres tradidisse, ac se jurisjurandi religione solutum putasse, quasi patri filium longe meliorem reddidisset, utpote immortalem inde factum. Romani autem initio ignem non adhibebant, sed humo cadavera obruebant, unde *humatio*, & *humare*: a quibus differt *sepulchrum*, & *sepelire*, quod hæc pateant latius; & ad quodlibet funeris genus extendantur. Usum vero ustionis postea Romani acceperunt, (*b*) quia longinquis bellis terra obrutos erui cognoverunt, manesque turbari; plures vero familiæ vetustam humationem retinuerunt, de quibus Cornelia, de qua primus Sylla suum corpus cremari voluit: quia cum per contumeliam Caji Marii apud Anienem sitas reliquias dissipari jussisset: eandem ipse suo in corpore formidabat. (*c*) Neque tamen corpus continuo post mortem cremabatur, sed octavo demum die in extructum rogum imponebatur, subjectis facibus, nono die sepeliendum; (*d*) unde Horatius: *Novendiales dissipare cineres*. Primo enim die cadaver calida aqua abluebant, & postquam unguento perfuderant, conclamabant, ut si qui spiritus vitales residerent, calore, atque clamoribus excitarentur. Contigit enim aliquando, ut qui mortuus putaretur, e rogo surrexerit, ac superante corpus flamma perierit. Altero die nocturnis horis flentes subtili velo corpus involvebant ad diem octavum usque lugendum, adhibitis ad hoc officium mulieribus, quas præficas vocabant. Efferebatur vero funus præeuntibus facibus. Curandorum autem funerum diebus familia funesta manebat, & dicebatur *humilior* usque ad humationem, nisi mendum sit apud Varronem, (*e*) ut Scaliger suspicatur. Cadavere autem exusto, & sepultis cineribus, supererat humatio; sine qua familia nondum purgata putabatur: unde membro defuncti, nempe digito deciso, in eo tanquam toto super cadavere justa persolvebantur, injectaque gleba, corpus dicebatur humatum, ob membrum humo tectum: itaque locus fiebat religiosus. (*f*) Novem vero hisce diebus, quibus heres atra indutus veste funeribus faciendis justisque curandis occuparetur, neque in jus vocari poterat; neque alius quisquam, a quo defunctus luge-

(*a*) *Iliad*. 7. & 8. 23. 24. & *Odyss*. 24.

(*) Imo, etsi ejus generis deliramentis nullis mentes veterum imbutæ fuissent, tamen iis commendabilis videri poterat cadaverum combustio, præcipue, quia sic sine diuturno putrescentis cadaveris squalore & fœtore, purissimo elemento, in eas particulas minimas resolvuntur corpora, ex quibus consistunt. Tot millibus autem cadaverum annuatim comburendis ingenti opus lignorum vi, unde credibile est, servorum saltim & civium viliorum cadavera non combusta, sed terræ mandata fuisse.

(*b*) Plin. *l*. 7. *c*. 54.

(*c*) Cic. 2. *de legibus*.

(*d*) Virg. 5. *Æneid. vers*. 94. *ubi* Servius, Turneb. *ad vers* 24 *c*. 23.

(*e*) Varro *de ling. lat. ubi* Scalig.

(*f*) Cic. 2. *de leg*. Fest. *verb. præcidan*. Varr. 4. *de ling. latin. pag*. 6. *ubi* Turneb. & Scaliger.

lugeretur, aliqua petitione vexari. (a) Vetustioribus autem Romæ temporibus sepulchra cadaverum in urbe, imo etiam domi pro Diis Penatibus colebantur: quem morem significat Virgilius (b) in illis verbis:

Urbique remittunt.

Sedibus hunc refer ante suis, & conde sepulchro.

Ubi vetus interpres hoc de more disputat, qui postea sublatus fuit: nam Senatus vetuit, quemquam in urbe uri, aut sepeliri, quod in XII. invenitur tabulis. Unde qui legibus solvebantur, veluti ob virtutem clariores viri, & Imperatores; & Vestales, sepeliebantur in urbe; ceteri vero extra urbem; exemplo Atheniensium, quos eadem religione usos ex epist. Servi Sulpicii scimus: qui refert, Marcello mortuo locum in civitate ab Atheniensibus cadaveri sepeliendo impetrare nequisse. Hoc autem constitutum videtur, ne flebilibus officiis & lethali aura cives contristarentur. Cum autem Romani honoris causa sepulchrum in urbe alicui concederent, ad id patebat Exquilinus campus, quem Augustus Mœcenati concessit: ut occupato jam alia in re (*) loco, potestas cuiquam in urbe sepeliendi amplius non fieret. (c) Eandem religionem fortasse neglectam rescripto suo suscitavit Adrianus, (d) qui pœnam statuit quadraginta aureorum in eos, qui in civitate sepelirent, quam fisco inferri jussit; & in Magistratus, eadem qui passi sunt; & locum publicari jussit & corpus transferri; ad quæ accesserunt aliorum scripta Imperatorum. (e) Legem autem XII. tabul. his verbis exhibet Cicero *lib. 2. de leg.*

Hominem mortuum in urbe ne sepelito, neve urito.

Nunc de sumtibus sepulchrorum.

Nullius rei cura homines tangere minus deberet, quam magnificentia sepulchrorum, & humanæ gloriæ consideratio post mortem: quæ rebus nos omnino solvit humanis. Verum adeo miseri hæremus corpori mortalisque hujus vitæ cupiditate tantopere tenemur; ut unde abscedit animus, ibi literis tamen, & rebus gestis, & insanis sumtibus ædificiorum, ac si non re, verbo tamen ac nomine habitare contendamus, misere viventes, ut sumtuose moriamur; totaque vita pro ea laude laborantes, quæ vel contemnenda erit cum Deo habitantibus; vel a beatitudinis æternæ spe decidentibus æterno tempore pœnitenda. Ergo quid commemorem veterum Ægyptiorum fatuitatem; quid regum eorum insaniam, qui exiguum cinerem eductis ad Cœlum montibus condiderunt? Quid ætate quoque nostra populorum orientalium, ac Sinarum præcipue stultitiam, quorum maxima pars opum funeris ambitione consumitur? Profusionem hanc inanem ab Ægiptiorum exemplo ad Græcos cum aliis moribus translatam a Solone compressam legimus: Atticoque jure constitutum refert Cicero, (f) ne quis sepulchrum operosius faceret, quam quod decem homines effecerint triduo: ac ne id opere tectorio exornaretur, neque ibi Hermæ imponerentur; quod ideo fiebat, quia Mercurium animabus ad inferos deducendis præesse putabant. Et quoniam sepulchra columnis exornabant, earum quoque insolentiam compescuit Phaleræus, qui super terræ tumulum noluit quid statui, nisi columellam tribus cubitis non altiorem, aut mensam, aut labellum. Plato vero vetuit in parte agri fœcunda locum ad sepulchrum capere, vetuit item aggerem altiorem eo tumulo, quem quinque viri diebus quinque extruxerint; nec lapides superextrui passus est majores, quam ut quatuor heroicos versus complecterentur in mortui laudem. Hanc legum Atticarum sobrietatem atque modestiam imitati Decemviri a Romanis funeribus sumtuum insaniam amoverunt, præfati ab initio pauca hæc, *hoc plus ne facito*, ne scilicet plus facerent, quam subjectis continuo legum capitibus permissum invenirent. Quæ verba male Rævardus eo loco movet: ut aliis capitibus nulla ratio-

(a) *L. 1. & 3. ff. de in jus voc. L. 36. ff. de judic.* Cujac. *ad l. ult. ff. de his qui not. infam. in quæst. Pap. lib. 12.*

(b) Æneid. 12. *& lib. 3.*

(*) Ædificiis scilicet cincto, tributoque ordinariis vitæ functionibus.

(c) *vide* Balduin. *ad hanc l 3. XII. tabul.*

(d) *l. 3. § 5. ff. de sepul viol.*

(e) *ff. de relig. & sumt. fun.*

(f) *lib. 2. de legibus.*

ratione interponeret. Ac primo Decemviri artificii sumtum in extruendo rogo prohibuerunt, jubentes, ut e rudibus, & impolitis lignis componeretur, ac vetantes asciam, sive dolabrum ad elegantiam adhiberi. Quorsum enim ars & industria in opere paucarum horarum? Et quoniam veteres, uti diximus, in ornandis funeribus adeo furebant, ut pretiosa quæque atque cariora defuncto cum ipso corpore conderent; vetuit Solon (*a*) plus quam tribus vestibus mortui corpus onerari: cujus frugalitatem etiam Decemviri æmulantes legem tulerunt, ne ad cadaver componendum adjicerentur plura, quam tria ricinia, (*b*) quæ vestes erant quadratæ purpureæ. Unde Varro ait, fuisse duarum togarum instar, quarum dimidium retrorsum jaciebatur, indeque dictum ricinium: atque antiquissimum ricinium fuisse mulierum, postea vero duplex fuisse virorum. Unde Servius ait, ex ricinii usu patere, mulieres olim habuisse togas, & Cicero ait; riciniis mulieres usas in luctu: (*c*) Minus præterea quoddam erat ricinium, quod rica dicebatur, eratque velamentum capitis muliebre, modestiæ causa genas tegens, quo in sacrificiis utebantur. Riciniis igitur involvebant cadaver, quorum singula involucra, ut suspicor, distinguebant fasciis purpureis: propterea lex, ut Cicero tradit, non tulit plus quam tria vincula purpuræ, (*d*) quæ interpretor fascias purpureas, quarum singulis ricinia corpori colligabantur. Ad eam solemnitatem funeris veteres conducebant tibicines adhibita muliere, quæ præfica nuncupabatur: eæque cantiones lugubres appellabantur *næniæ*, quæque apud sitos, hoc mortuos, & humi conditos, vel condendos canerent, *siticines*. (*e*) in majoribus autem exequiis adhibebantur tubæ. Cujusmodi sumtus quia modum excederent, Decemviri vetuerunt, plus quam decem tibicines ad funus vocari. Unde Ovidius *fastor. 6.*

Adde quod Ædilis, pompa, qui funeris irent
Artifices solos jusserat esse decem.

Ædilium enim munus erat curare solemnitates, tum ludorum, tum festorum dierum, tum etiam funerum, quo rite omnia peragerentur. Unde miror, cur Jacobus Gothofredus pro *Ædilis* substituerit *edictis*. Corruptis autem Populi Romani moribus hæc in sumtibus modestia in oblivionem venerat. Ac Jurisconsulti, quia regendæ humanæ vitæ studia colebant, pro viribus huic amentiæ occurrerunt. Unde Ulpianus: (*f*) *Non oportere*, ait, *ornamenta cum corporibus condi: nec quid aliud hujusmodi, quod homines simpliciores faciunt*. Et Papinianus ait: *inceptas voluntates defunctorum circa sepulturam; veluti vestes, aut si qua alia supervacua, ut in funus impendantur*. Nec tantum sumtus immodicos, verum & effusos, ac muliebres questus, & ejulationes molliores, aliaque infirmorum animorum argumenta Decemviri a Romanis institutis averterunt: ne his imbecillitatis exemplis assueta bello pectora & diuturnis præliis roborata dissolverentur. Longiores enim fletus & insueti mœroris adspectus augent mortis opinionem, ad cujus contemtum assuefaciendus fuit populus omnibus gentibus imperaturus. Vetuerunt igitur XII. tabul. leges mulieres radere & dilaniare genas, ut mos erat earum, vel quo se acerbius cruciarent, vel quo sanguinem suum funderent, si deesset sanguis gladiatorum. Ludi enim gladiatorum in funeribus edebantur, de quo more testis est Servius ad locum illum *Æneid.* 12.

Et roseas laniata genas, - - - -

ubi hujus verba legis profert Servius, ætate, aut scriptorum imperitia fortasse corrupta. Simul cum laniatu genarum vetitus fuit etiam ejulatus, & questus effractior, atque abjectio animi, ploratusque importunus, quos *lessum* veteres vocabant, ut suspicabatur Sex. Ælius, quem simul cum L. Atilio Cicero refert, (*g*) nullam hujus verbi certam significationem elicere potuisse: quippe ætas eam subduxerat. Unde nec nobis quidquam superest præter conjecturam. (*) Sane hanc sen-

ten-

(*a*) Plutarchus *in Solone*.
(*b*) Festus *in verbo* rica. Varro *lib.* 4. *de ling. lat.*
(*c*) *De legibus lib.* 2 Turneb. *in Varron* 4. *de ling. lat.*
(*d*) Cic. *de leg.* 2. Cujac. *ad l. ult. ff. de his, qui not. infam. sive ad lib* 2 *quæst. Papin.*
(*e*) Gell. *lib.* 20. *cap.* 2.
(*f*) *L. & si quis impediat* 14. *ff. de relig. & sumt. fun* §. *non autem*.

(*g*) *Lib.* 2. *de legibus*.
(*) Ingeniosior est ea B. Branchu, qua is addendis ad *Obs. P.* 1. *p.* 237. lessum seu lesum, veteres enim literis geminatis nondum usos fuisse, ex Fabio observat, deficiente adhuc litera r pro λῆρο positum fuisse, conjicit. Quæ vox Græcis nugas significat, & Latio donata est a Plauto *Pæn. l.* 1. 9. unde & vocem delirare cum derivativis suis quidam Grammatici derivant.

tentiam hujus fuisse legis arguit lex Solonis, qui nimios fletus, teste Plutarcho, & Cicerone, inhibuerat: quam legem in suas Decemviri tabulas transtulerunt. Quam tamen gravitatem Solon legibus suis exegit, moriens ipse minime præstitit: siquidem hæc ille de suo funere, quæ Cicero transtulit: (a)

Mors mea ne careat lachrymis, linquamus amicis

Mœrorem, ut celebrent funera cum gemitu.

Quamobrem jure a Cicerone præfertur Ennii oratio hæc:

Nemo me lachrymis decoret, nec funera fletu

Faxit: cur? volito viva per ora virum.

Plato vero in suis legibus minime sollicitus est de prohibendis, aut concedendis lachrymis: dum ne planctu & clamore mortuum extra domum comitentur. Credo ne publico adspectu lachrymarum civium animi debilitarentur. Præterea Decemviri moderandorum sumtuum curam susceperunt providentes, caventesque, ne præter justa jam persoluta, & humationes ossis decisi, quæ supra memoravimus, benevoli, & cognati ossa legerent referenda domum, ut super iis justa repeterentur, itaque sumtus, & lachrymæ augerentur. Neque enim celebrari poterat funus nisi super ossibus. Hinc mari mersus, aut flumine, cujus cadaver ad litus, aut ripam non emersisset, nullis funeribus decorabatur. Quamobrem cum nullum super terras os defuncti extaret; heres nulla funeris obligatione premebatur, neque jure Pontificio tenebatur porcam immolare Cereri ac Telluri quotannis; quam præcidaneam porcam vocabant, quia cædenda erat, antequam novæ fruges caperentur. Et hæc annua immolatio pœna erat heredis, qui cum posset, justa non fecisset, (b) At ejus, qui cecidisset in acie, quamvis ossa nulla invenirentur, tamen virtutis ergo funus ducebatur, & memoria exornabatur exequiis. Immo etsi forte fuisset a commilitonibus crematus; tamen permittebatur heredi, & cognatis legere ossa, quæ invenissent, ut super iis justa facerent. (c) Ad alios nunc sumtus a Decemviris refectos accedamus, nempe ad uncturam servilem, respersionem, murratam potionem, & longas coronas. Unctura cadaverum pluribus quidem populis consueta, (d) veluti Ægyptiis, Græcis, & Persis; Romanis vero fuit maxime necessaria, qui novem dies funus protrahentes unctione olei, atque odorati liquoris, putredinem prohibere cogebantur: præsertim quia oportebat corporis poros, aqua calida laxatos, unguentis opplere, ne aer viscera liberius permeando corporis compagem celerius solveret. Quamobrem non omnem uncturam Decemviri sustulerunt, quippe cum sumtum hunc ingenuorum cadaveribus necessarium cognoscerent, ideoque unctionem eam inter impensas funeris positam invenimus; (e) uncturam vero tantum servilem prohibuerunt, tum ne par honos tribueretur cadaveribus servorum; tum etiam quia neque ea solemnia, neque idem dierum spatium (*) ad servorum funus adhibebatur. Sequitur circumpotatio, (f) sive epulæ ferales, aut sepulchralis cœna & convivium, quod inibatur post cadaver conditum: quæ & *parentalia* dicebantur, & *silicernia*, quasi *cœna ad silices*; veteres enim *cesna* (**) pro *cœna* dixisse testis est Varro in Meleagris; (g) qui mos & Romanorum fuit, & Atheniensium, & aliarum gentium vetustissimus, cujus testis est Homerus. (h) Atque ad

(a) *Lib.* 1. Tuscul.

(b) Cujac. *l. ult. ff. de his qui not. infam. in Papin. lib.* 2. *quæst.*

(c) Cujac. *loc. cit. ex* Cic. *lib.* 2. *de leg.*

(d) Herodot. *l.* 2. *c.* 1. Diod. Sicul. *l.* 1. *Scholiast.* Aristoph. *in Plut.*

(e) *L.* 37 *ff. de relig. & sumt. funer.*

(*) De solemnibus non dubitandum censeo, sed quod de dierum spatio dicitur, probatum ab Auctore vellem. Utique enim eadem ratio, quæ contra repentinam exustionem & sepulturam hominum liberorum pugnabat, scilicet ne vivi flammis aut fumo traderentur; locum etiam invenire possit in funere servi.

(f) Cic. 2. *de leg.*

(**) Unde dein manaverit cerna, s. in r. mutato. Sed quid est cœna ad silices? Respondent Grammatici, epulum ad silicem datum, quod vix probandum. Potius arridet conjectura Scaligeri ad Festum voce *Silicernium*, qui silicernium, tanquam *selucernium* id est ἀλυχνιον dici putabat, quia lucernæ eo die ascendi non fuerint solitæ. Quicquid sit, silicernium pro exequiis, & cœna funebri poni, Festus testatur. Unde senex silicernium dicitur, tanquam cujus causa brevi futurum sit silicernium; & silicernius, qui dignus erat, ut pro eo silicernium paretur, quemadmodum ergustulus dictus, qui manet in ergastulo.

(g) Nonius. *Vide* Lauremberg. *verbo silicernium.*

(h) *Iliad.* ω.

ad has epulas accedebant post cœnam ipsis mortuis datam, mortuos enim convivio excipere se credebant cœnam flammis injicientes: quasi flammarum faucibus eam defuncti vorarent. Hæc vero, quæ diximus, convivia tanta magnificentia instruebantur, ut Decemviri profusionem hanc inutilem moderandam existimarint, sed frustra. (*a*) Nam subactæ moribus leges furori hominum reprimendo minime suffecerunt. Quippe superstitionis amentia verebantur fame necare mortuos, atque ipsos Deos: ni viventes, & mortales, pro mortuis, & immortalibus se vino, & epulis explerent: quasi hominum dentibus Dii superi, atque inferi manderent: adeo luxurie, atque crapula numen venerabantur inane. Hanc autem Decemviri legem etiam de Solone sumserunt, cui tamen jacturæ hujus inanisque luxus coercendi consilium nihilo processit felicius. Quis enim vulgarem affectionem coercuerit, quando cupiditas religione munitur? Omnem autem circumpotationem Decemviri sustulerunt, cum varia esset crapula, & circumpotatio, & etiam ad fores mulsum daretur. (*b*) Respersiones quoque rogi & cinerum, quæ Numæ tempore vino, Decemvirorum vero ætate murrata potione fiebant, XII. tabul. prohibuerunt: cum amovendis supervacuis sumtibus etiam vini respersionem Numa prohibuisset, quam tamen Decemviri tolerarunt, nisi sumtuosior esset: qualis erat murrata potio, quæ rogo, sive flagranti, sive combusto, aut cineribus adspergebatur. Hanc enim respersionem lege XII. tabul. prohiberi, recte meo judicio J. Gothofredus existimat. Eadem autem prohibitione comprehenduntur liquores omnes preciosi, quos posterior ætas invenit: quosque Decemviri, etsi non sibi notos, tamen legis virtute vetuerunt: consilium enim legum conditorum fuit inutiles resecare sumtus. Quid autem fuerit murrata potio, non satis est exploratum. Alii enim scribunt *murinum* a *μύρον* ab unguenti odore, quod & *nectar* Latinis appellabatur, eratque potio dulcis ebrietati opposita quæ propterea & fœminis concedebatur: alii vero *murrhinum*, quasi myrrha conditum, (*) unde myrrhatum vinum. (*c*) Hujus odore scribit Plinius proditum L. Plotium proscriptum a Triumviris, cum in Salernitana latebra se conderet. Rursus, ut quam minimo sumtu mors hominum honoraretur, prohibuere Decemviri longas coronas, diversas scilicet a rotundis contextis, ut capita redimirent. Erant autem longæ coronæ, (**) quibus implicabantur cadavera, & busta, & sepulchra, & sellæ curules, & theatra, & currus triumphales, & fores, (*d*) unde Tibullus:

Flava Ceres tibi sit nostro de rure corona
Spicea, quæ templi pendeat ante fores.

Rejecerunt postremo Decemviri, moderandorum sumtuum causa, etiam odorem, a funeribus amoto acerræ usu: quæ sive ara fuit ante cadaver adolendis odoribus posita, sive arcula incendendo thuri constructa, ut aliqui putant: certe ad odorum edendorum usum in funeribus adhibebant. Concludamus vero locum hunc de moderandis funerum sumtibus ea lege, quæ vetuit uni plura fieri funera, vel plures lectos sterni, quod forsan erat ante consuetum. (*e*) Sed antequam transeamus ad alias, proferamus eas, quas adhuc explicabimus:

Sumtus, & luctus a Deorum Manium jure removeto.

Hoc plus ne facito. Rogum ascia ne polito.

Tribus riciniis (***) ac x tibicinibus foris efferre jus esto.

 Ho-

[*a*] Tertull. *Apol. cap.* 14.
[*b*] Theodor. Marc. *c.* 94. *p.* 258. *ad leg. XII. tabul.*
(*) Quæ nominis ratio naturalis & priori præferenda videtur. Delectabantur autem veteres amaritudine myrrhæ in vini potu.
(*c*) Festus *verb. murrata*. Plin. 14. *c.* 13. Plaut. *in Pers.* Mercur. *l.* 5. *var. lect. c.* 1. Turneb. *adverf l.* 28. *c.* 6.
(**) Coronæ longæ, sive altæ opponi videntur brevibus, sive depressis. Spiceæ utriusque generis esse poterant; adeoque huc non pertinet locus Tibulli. Aptior locus Ovidii *Fast. IV.* 728.
Et tegat ornatas longa corona fores.
Videntur vero coronæ longæ prohiberi in funeribus, quia solis Diis sacratæ erant.

(*d*) Ovid. *l.* 4. *Fast.* Plin. *l.* 21. *c.* 3. Tertull. *de coron. milit.*
(*e*) Cicero *l* 2. *de leg.* Servius *in l.* 5. *& 6. Æneid.*
(***) Si ricinia, quod quibusdam visum est, mulieres in funere planctus caussa adhiberi solitas, & ricinio, tanquam veste lugubri indutas, significarent, non incommode in hac lege jungerentur tibicinibus. Nunc, cum vestimentum Auctori denotent, sive ea cum Varrone pro involucro corporis, sive cum Cicerone & Festo pro flammeo, vitta, seu palliolo ad usum capitis facto accipiamus, ricinia a tibicinibus sic separari mallem:
Tribus, si volet riciniis mortuum induito, (aut, caput cingito.) Tibicinibus foris efferre jus esto.
Hoc plus ne facito.

Mulieres genas ne radunto, neve leſſum funeris ergo hebento.

Homini mortuo oſſa ne legito, quo poſt funus facias.

Servilis unctura, omniſque circumpotatio auferitor: Murrata potione inditor. Ne longæ coronæ, neve acerræ proferuntor. Uni plura funera ne facitor.

Notis abſtinemus, cum ſatis pateat ſenſus e ſuperioribus diſputationibus. Tantum addimus ad primam legem, *Deos Manes* eſſe Deos inferos, juſque *Deorum Manium*, eſſe jus ſepulchrorum, & funerum. Dicuntur autem Manes, ut Varro tradit, (*a*) quia veteres *bonum* dicebant *manum*. (*) Dii autem inferi, quamvis mali haberentur, tamen ut pax cum eis eſſet, priſci illi bono illos nomine demulcebant: quod mali bonis nominibus placarentur. Occurrit lex alia, (*b*) quæ exceptio eſt prohibitionis hujuſce funerum: permittitur enim, ut aurum, quo forte defuncti dentes in vita decidui revincti fuiſſent, flammis & humo, ſi liberet, traderetur. Videbatur enim nimis avidum, ob tantillum auri dentium defuncti ordinem diſſolvere. Unde lex fuit.

Neve aurum addito: Aſt ſi cui auro dentes vincti eſcint, (**) im cum illo ſepelire urereve ſe fraude eſto.

Eſcint) pro erunt, ut expoſuimus non ſemel.

Im) pro *eum*, ut ſupra expoſuimus.

Se fraude) pro *ſine fraude*, hoc eſt *impune eſto*, *liceto*, *ne ſit ei damno*. Sequitur exceptio alia ſuperiorum legum, illiuſque præcipue, quæ coronarum luxum profligavit. Etenim ut præmiis virtus excitaretur, Decemviri coronæ poteſtatem fecerunt ei, qui ludis & certaminibus publicis victor eam meruiſſet, ſive per ſemet, ſive per ſervos, equoſve ſuos, quos pecuniæ nomine lex complectitur: nec victoris tantum cadaveri coronam eam imponere licuit, ſed etiam parenti ejus. Siquidem, ut mos fuit Græciæ, ubi ſumma cum celeritate certamina ſunt inſtituta; qui publicis in ludis viciſſet, non ſibi tantum, ſed & patri, & patriæ ſuæ gloriam pariebat, & voce præconis cum ipſe victor, tum patria ejus & pater appellabantur. (*c*) Unde non mirum, ſi coronæ honorem Romanarum legum conditores etiam parenti tribuerint: poſt elatum enim filium, coronam eandem domum referebant, ut argumentum virtutis uſque ad funus parentum in familia maneret. Sed novorum temporum luxuries, præcipue ſub Imperatoribus, hanc omnem diſciplinam evertit, coronaſque communes reddidit omnibus, (*d*) exceptis Chriſtianis, qui ſuperſtitioſum ritum abhorrebant. Legem autem, quam & plures ſarcire tentarunt, en qualem reſtituit Jac. Gothofredus:

Qui coronam parit ipſe pecuniave ejus virtutis ergo arguitor: & ipſi mortuo parentibuſque ejus dum intus poſitus eſcit, foriſque effertur ſe fraude eſto.

Parit) male Rævardus figmentis aſſuetus mutavit in *pacit*. *Parit* præteritum eſt antiquum pro *peperit*. Nam ut obſervavit Popma, (*e*) veteres aliquando præteritum etiam per præſens exprimebant, unde ſunt illa *diſcedi* pro *diſceſſi*, & *decedi* pro *deceſſi*, (*f*) *ſi ſine liberis decederit* apud Paullum & apud Catonem *in orat. de bello Carthagin. aures nobis calleſcerunt*; & in *clepo*, *clepi*. Cicero *de leg. ſacrum ſacrove commendatum qui cleperit*. Hinc & in lege noſtra *pari* pro *peperi* a *pario*.

Pecunia) pecuniæ nomine venit, quidquid eſt in dominio noſtro, ut ſervi, & equi, (*g*) quibus cum uterentur in circenſibus, ob eorum laborem, præmium vertebatur in dominum.

Ar-

(*a*) *Lib.* 5. *de ling. lat.*

(*) Quod ex Varrone probat, cui conſentit Servius ad *Virgil. Æn. III.* 63. manis, unde manes ac manus, idem quod bonus, ſignificare., ajens. Propter eandem rationem Græci manes *χρηστὸς* appellabant.

(*b*) Cicero *l.* 2. *de legibus*.

(**) *ὀδόντας χρυσῷ ἐνδεδεμένους* Lucianus quoque dixit. Erant ii exemptiles, de iiſque ſalſe luſit Martialis *lib.* 1. *epig.* 73. *lib.* 5. *epig.* 45. *lib.* 9. *epig.* 38. *lib.* 12. *epig.* 23. *lib* 4. *epig.* 56. Marcilius.

(*c*) Pindar. *ode* 5. *ubi* Scholiaſt.

(*d*) Juven. *Sat.* 12. Minut. Felix. Tertull. *de coron. milit.*

(*e*) *De uſu antiq. locution. c.* 12.

(*f*) Varro *de re ruſtica*. (*g*) *L. pecuniæ ff. de V.S.*

Arguitor) nihil temere mutandum ut illi faciunt, qui *dicitor*, *addicitor*, reponunt. Sensus enim optime constat, cum *arguitor* significet *arguatur virtus*, *declaretur*. Tota vero hæc lex ita verbis communibus commode, atque usitatis exponetur:

Qui coronam meruerit in ludicris, sive ipse, sive servi ejus, equive in funere ob virtutem laudator: ipsique mortuo, & ejus parentibus, & quamdiu domi per novem dies collocatum est cadaver, & cum effertur, coronam illam imponi jus esto.

Sed jam disputationem nostram de XII. tabul. leg. concludamus, pervenimus enim ad postremam in ordine a nobis instituto: estque lex illa, quæ spatium præfinit, quod inter ædes alienas, & bustum rogumque debeat intercedere, (*a*) quod LX. pedum statuitur: ne rogo propius admoto, ædes vicinæ volitante flamma conflagrent: neve ex vicinitate fœtor cadaveris proximiores insiliat. Ex qua spatii amplitudine arguitur, legem hanc pertinere ad ædes rusticas extra pomærium: nam urbis angustia, & proximitas urbanorum ædificiorum hunc sensum satis excludont. Et quoniam lex privatis cavet, ut incendium ab eorum domibus arceat, atque fœtorem; sequitur, domino permittente, ædium fas esse propius rogum extruere: adeo ut nequeat postea prohibere dominus, ne alius mortuus eodem inferatur. Quo pertinent Pomponii verba in *l. si propius ff. de mortuo inferendo*, ubi *legitimum modum* intelligit Jurisconsultus spatium hoc LX. pedum a XII. tabul. legib. præscriptum; ut optime Antonius Augustinus interpretatur. Tandem progrediuntur Decemviri ad muniendam auctoritate legis religionem sepulchrorum, quæ satis ipso religiosi nomine ab usucapione eximebantur; cum non liceat res sacras, sanctas, & religiosas usucapere, tamen nominatim de vestibulo sepulchri cavere voluerunt: ne forum sive vestibulum tanquam a re religiosa separatum usucaperetur: jubentes, ut accessio illa sepulchri ejusdem sepulchri jure frueretur; atque adjicientes, ne bustum usucapere liceret. Quod bustum cum Hottomanno interpretor locum, ubi cadaver fuerat exustum, siquidem alibi conditum fuisset: quamvis locus ustionis proprie diceretur ustrina. (*b*) Si enim bustum pro ipso sepulchro hic accipiemus, inutilem hanc reddemus legem. Siquidem sepulchra per se satis ipso religiosi jure usucapionem excludebant: nec quidquam nominatim nova lege caveri oportebat. Cavet autem lex, quia bustum, sive locus, ubi cadaver tantum fuisset crematum neque conseptum erat, neque religiosum, & interdum monumento conjungebatur, interdum vero conjungi prohibebatur, ut hæ antiquæ inscriptiones testantur:

Huic monumento ustrinam (*) *adplicare non licet*. (*c*) En autem leges ipsas ex Cicerone quantum potuit restitutas.

Rogum bustumve novum alienas ædes propius LX. pedes, si dominus nolet, ne adjicito.

Fori bustive æterna auctoritas esto.

Rogum) de his verbis hæc habet Servius in fragmentis. *Apparatus mortuorum funus dici solet: extructio lignorum rogus; subjectio ignis pyra; crematio cadaveris bustum; locus ustrina; operis constructio sepulchrum; inscriptum nomen; memoriaque monumentum*. Sed non semper in usu loquendi discrimen hoc religiose observatur.

Bustive) hac voce diximus hic significari locum, ubi corpus crematum est, at non conditum: (**) cujus interpretationis non modo Hottomannum auctorem, sed & adscriptorem Popmam habemus *de different. verbor. verb.* bustum, ubi ait:

Interdum bustum appellatur locus, in quo mortuus crematus, non etiam sepultus est, ut notat Servius *in illud Æneid. XI. semiustaque servant busta*; & Strabo *lib* 5. scribit τὰς καυστρὰς *id est bustum Augusti fuisse in campo Martio, & ab eo diversum Mausoleum, in quo*

(*a*) Cic. *lib.* 2 *de legibus*. (*b*) Festus *in verbo bust.*

(*) In quibus verbis ustrina locum potius, in quo cadavera exurebantur, quam locum significare videtur.

(*c*) *Vid.* Popm. *de diff. verbor. verb. bustum*.

(**) Imo bustum proprie dicitur locus, in quo mortuus est combustus & sepultus diciturque bustum quasi bene ustum. Festus in voce *bustum*. Sed hic quoque multa sibi usus Prætor proprietatem Latini sermonis vindicavit. A busto aves ambustioneæ dictæ, quod circa busta versarentur, notante Scaligero.

quo cineres conditæ. His addo Donatum, qui, *busta*, inquit, *sunt loca, in quibus jam corpora arserunt*. Quam sententiam etiam probat Vossius *etymolog.* qui ait: *Quemadmodum bustum esse potest aliquid, ubi sepulchrum non esset: ita esse posse sepulchrum ubi non est bustum*. Atque hactenus leges XII. tabul. explicasse sufficiat. (*)

CAPUT LXXIX.

De Jure Flaviano.

PRopositis autem XII. tabulis, jus quidem patebat omnibus, at usus illius, & ratio, qua quisque suum persequeretur, a populo ignorabatur. Quamobrem inventi sunt, qui leges redderent actuosas, instrumentaque tractandi juris ex arcana disciplina deprompta civibus ministrarent. Unde constituti sunt a prudentibus certi exercendi juris ritus, quorum solemniores legis actiones vocabantur: certisque verborum conceptionibus, sive formulis cujusque contractus vis, actusque omnes excipiebantur. Romani enim a primo rudes quidquid agerent certis verbis, atque signis mentem exprimebant, quasi nihil foret legitimum, nisi ea verborum, & signorum religione fuisset obsignatum; nihilque ratum habebant, nisi quod suis esset ritibus expeditum. Hinc in sponsalibus ferreum annulum dabant, (*a*) nec annulis usæ sunt fœminæ, nisi quos virgines a sponsis acceperant, (*b*) in contrahendis nuptiis aqua & ignis, quasi nota communis vitæ adhibebatur, (*c*) quorum ignis marem significabat, aqua fœminam; quia vi, & humore fœtus coalescit. (*d*) Igne autem & aqua vitam constare, vetus sapientia prædicabat. Unde aqua & ignis certum erat contracti matrimonii signum, sine quibus nullæ erant nuptiæ, ut colligitur ex Scævola, quia per ea vitæ communio inducebatur. (*d*) Uxori domum deductæ, traditione clavium, dominium tradebatur; dimissæ vero per divortium earundem ademtione eripiebatur. Clavibus enim custodia rerum significatur; quod institutum Numæ Plutarchus adscripsit. Prohibitio novi operis fiebat solemni jactu lapilli. (*f*) Filio vero emancipato colaphum infligebant. (*g*) Item & servo manumisso, quem etiam circumagebant, ut post dimissus liber esset, quos respexit Persius:

Verterit hunc dominus, momento turbinis exit
Marcus Dama - - - - - - - -

Festuca etiam eos attingebant, & tonsos pileo donabant, quæ libertatis nota erat: unde rex ille nomine regio prorsus indignus, cum sese profiteretur Populi Romani libertum, raso capite, atque pileatus obviam legatis procedebat. Usurpabant autem, sive usucapionem interrumpebant defringendo surculum arboris. (*h*) Vindiciæ, sive lites de fundo, instituebantur conserta manu per ludicram pugnæ speciem, & simulata concertatione festucas committebant, prælium imitantes, eaque dicebatur vis moribus facta, de quo & supra. (*i*) Cum testem aliquem facerent, imam aurem illius digitis primoribus atterebant, quasi memoriæ sedem, ut jam exposuimus. (*k*) In qualibet traslatione dominii rerum earum, quæ mancipi vocabantur, quarum proprietatem in nostro dominio habemus, adhibebant æs & libram, cujus lanx altera ære percutiebatur, quod etiam fiebat in testamentis, quia per ea dominium transfertur: (*l*) eademque solemnitas adhibebatur in adoptionibus, quia per id adolescens ex una in aliam familiam discedit; quæ supra latius exposuimus. In auctionibus, qui pluris liceret, sive qui plus offerret, digi-

(*) Omissa est lex IV. tabulæ nonæ, *Quæstore PaRicidI, qui de rebus capitalibus quærunt, a populo creantor*. In tabula octava quoque voces hortus hæredium, tugurium. perinde ut ea pignus in tabula XII. neglectæ fuerunt.

(*a*) Hotthom. *lib* 10. *observ. cap* 7.

[*b*] Plin. *lib.* 3 *cap.* 1.

(*c*) Isid. *lib.* 20. *etymolog. item lib. de divin off. L. si donatæ* 36. § 1. *ff. de donat. inter vir & uxor.*

[*d*] Varro *l.* 4. *de ling. lat.*

(*e*) *L. penult. ff. de donationib. inter vir. & uxor.* Cujac. *l.* 11. *observ. cap.* 2. Plutarch. *in problemat.*

[*f*] Festus Pomp. Cicero *Phil.* 2. Ambros. *epist.* 65.

(*g*) *L. de pupillo §. meminisse, ff. de novi oper. nuntiat. L. ult. C. de emancip. & Novell* 8. Cornutus *in Pers. L. directis* 10. *ff. de testam. manum.* Plaut. *in milit.*

[*h*] Cic. 3. *de Oratore*.

[*i*] Gellius *lib.* 20. *c.* 9. Cic. *pro Cæcin.*

(*k*) Plinius *lib.* 11. *cap.* 45. Plaut. *in Pers.* Horat. *serm. lib.* 1. *sat.* 1

[*l*] Plinius *lib.* 33. *cap.* 3.

digitum tollebat. (a) (*) Instituto heredi testator annulum tradebat. (b) Pignoris nota erat manus compressio, (**) unde Jurisconsultus ait, pignus dictum a pugno. (c) Hinc apparet, pignus proprie ad res mobiles pertinere. Mandatum dabatur tradita manu. Inde quasi manus datio mandatum. Item a mandato mando, quasi manum do. (d) Stipulabantur autem frangendo stipulas; easque committendo, atque in speciem redintegrando sponsionem quisque suam agnoscebat. Hereditas adibatur adprehensione corporis hereditarii, & percussione digitorum (***) ut sæpe Cujacius notavit. (e) Hanc autem Populi Romani superstitionem prudentes ex usu suo esse duxerunt, atque ut omnia negocia privatorum ad se traherent, singulos actus atque cogitationes contrahentium, & in foro disputantium conceptis verbis & præscriptis formulis devinxere, ita ut omnem populum ad suam ipsorum auctoritatem traduxerint. Nihil enim agere petereve licebat, nisi consultis Jurisprudentibus, apud quos manebat scientia fastorum & nefastorum, sive dierum, quibus licebat fari, aut non in judicio, quod erat lege agere. Manebat etetiam apud eos ratio exercendi judicii, ut ab iis forma judiciorum, sive actio efflagitaretur, & dies. Quæ autem certis verbis ad exercitium legum, & juris ministerium composita fuerunt, actiones legis appellabantur, & actus legitimi, quibus jus civile XII. tabular. consignatum, atque commissum evocabatur in forum, & ex umbra in campum, atque in aciem educebatur: eaque tertia juris civilis portio fuit. Erat videlicet in XII. tabulis mentio manus consertionis & mancipationis; harum autem ritus, & formulæ quemadmodum explicarentur, excogitatæ fuerunt a prudentibus, & in Pontificum conditæ penetralibus. Pontifices enim non modo consequentibus temporibus de media Jurisprudentia suscipiebantur; sed initio Reipublicæ auctores fuerunt illius atque custodes. Etenim interpretatio legum, unde Jurisprudentia manavit, e Pontificum collegio (****) procedebat: utpote cum eorum unus operam daret juri privato civibus suis interpretando; (f) reliqui vero religioni præessent & cæremoniis sacrorum. Itaque ex eo collegio, ubi arcana legum disciplina condebatur, civibus responsa dabantur veluti ex Phœbi cortina. In iis igitur penetralibus adservabantur legis actiones & formulæ, quas in librum digesserat Appius Claudius Cæcus, quo libro arcana juris civilis scientia continebatur. Hunc autem Appio subreptum, ejus scriba Cn. Flavius libertino patre populo prodidit, & sacra Jurisprudentiæ reseravit. (g) Quo munere homo alioqui obscurus adeptus est Tribunatum plebis, & senatoriam dignitatem, (h) ad quam libertinorum filiis aditus nunquam patuit. Appium Claudium Censorem (i) Livius Ædilem Curulem factum tradit: (k) cum antea scriba fuisset, & tabularius, & apparitor Censoris.

CAPUT LXXX.

De actibus legitimis, sive actionibus legis.

EX hoc igitur Jurisprudentiæ sacrario profectæ sunt actiones legis, vel actus legi-

(a) Cic. *in Verr.* 3. & 5.

[*] De digito confer Celeb. Ottonis *Jurisprudentiam symbolicam*, *l. II. c.* 12. cujus operis nucleum hoc tibi caput Gravinæ sistit.

(b) Val. Max. *lib.* 3. *cap.* 9. Corn. Nepos *in Eumene*. Diod. *lib.* 18.

(**) *Quod forsitan falsum*. Ipsum quoque pignus a pigo magis vel pago quam a pugno dici, contendunt viri eruditi.

[c] *L.* 238. §. 2. *ff. de V. S.*

(d) Isid. *etymol. lib.* 5. *cap.* 24.

(***) Cujus sententiæ fundus Ambrosius est *l. III. de offic. c.* 11. qui digitorum percussionem & nudi heredis saltationem etiam vulgo notabilibus in cretione, accenset. Sed Ambrosium deceptum male intellectis verbis Ciceronis *l. III. de officiis c.* 19. hæc tradere, non imperite alii suspicantur. Conferantur Viri Clarissimi, Anton. Schultingius *ad Ulp. tit. XXII.* §. 28. & Everardus Otto in *jurisprudentia symbolica lib. II. cap.* 13.

[e] Cujac. *obs.* 7. *c.* 18. & *paratit. C. de jure. deliber.*

(****) Quod Pomponio credimus affirmanti in *L.* 2. §. 6. *D. de origine juris*, quem ἀνισοφαρία postulant Heineccius *Antiq. l.* 2 31. *nota s* & Brunquell. *Hist jur. l.* 5. 8. nixi, præcipue loco Ciceronis *de legibus l. II. c.* 19. Poterit ferri Pomponius, si de prioribus temporibus intelligatur: addit enim, *Et fere populus annis prope centum hac consuetudine usus est*, Quibus consequenter locus Ciceronis de tempore insecuto intelligi potest.

(f) *L.* 2. *ff. de orig. juris* § *his leg.* Livius *lib.* 9. *c.* 46. Dionys. *lib.* 10.

(g) Cic *pro Munera*.

[h] Pomp. *l.* 1. *de orig. jur.* §. *postea*.

(i) *Lib.* 9. *in fine*.

(k) Vide Cujac. *ad l.* 2. § *postea ff. de orig. juris*.

legitimi, quos cum breviter inter ſolemnes ritus enumeraverimus, nunc aliquando fuſius expediemus. Eorum enim cognitio maxime aperit ea, quæ in operis progreſſu ſeſe offerent. Ac ne difficultatibus iis involvamur, quæ latent in pluribus juris locis, in quibus vel doctiſſimi labuntur, quorum exemplum eſſe poteſt Hottomannus; (*a*) cavendum eſt, ne legis actiones, & actus legitimos una eademque ſignificatione ubique accipiamus. Sane lege agere tum ad magiſtratus pertinet, tum ad actores, & reos, & lictores, & apparitores, & eos omnes, quorum opera in judiciis verſabatur; (*b*) ſicut verbum diſceptare litigantium eſt & magiſtratus. Quamobrem legis actio latiſſime patet: etenim legis actiones dicuntur actiones omnes, quibus jus noſtrum perſequimur, actuſque alii, qui in judiciorum ordine interveniunt: quo ſenſu Pomponius (*c*) legis actiones appellavit legitimas actiones, quod Hottomannus injuria reprehendit. Item & actus legitimi nomen latius patet (*d*) in aliquibus juris locis, porrigiturque ad actus omnes lege permiſſos, lege imperatos, lege probatos, quibus ſcilicet jus civile tribuit auctoritatem, quo ſenſu accipitur in *l. penult. C. de hæretic.* qui locus fraudi fuit Hottomanno. Sed eædem iſtæ appellationes, nempe legis actiones, & actus legitimi aliquando coanguſtantur, & tantum complectuntur ritus illos ſolemniores, qui non modo proprias habent formulas, ſine quibus nihil fere peragebatur; ſed ex certæ legis præſcripto proceſſerunt, & ex ejus legis ſententia, atque auctoritate ſolemniter in jure (*) celebrabantur; quibus proprium erat, primo ut in jure fierent, ſive apud Magiſtratum; deinde ut adjecta expreſſe conditione, aut die vitiarentur; tertio ut ſemel fierent & iterari nequirent; quarto ut ne per procuratorem expedirentur, quod jure antiquo commune erat omnium actionum, quibus in jure diſceptabatur. (**) Etenim neque intendere actionem per alium licebat, neque excipere; quæ ſeveritas iuris ſublata ex actionibus ceteris, manſit tantum in actibus legitimis, ſive hiſce ſolemnioribus, in quibus hac in re nullum diſcrimen eſt inter privatos & Magiſtratus. Nam ſicuti privato non licet legitimos actus exercere per alium, veluti adoptionem, aut emancipationem & ſimilia: Ita nec Magiſtratui licet lege agere per alium, ſive harum actionum exercitium committere ei, cui mandavit juriſdictionem; (*e*) ſuperiora vero omnia congruunt iis actibus, qui partim recenſentur a Papiniano, partim innuuntur in aliis Juriſconſultis, ex quibus colligimus actuum legitimorum numerum, quem referemus. Perperam autem Hottomannus in *l. actus legit. ff. de regul jur.* interpoſuit negationem, (***) ut commentum ſuum confirmaret de duplici actuum legitimorum genere, quorum alios dixit recipere diem & conditionem, alios non. Ex quo errore dilapſus eſt ad innumeros, ut anteſtationem, & teſtimonii dictionem, & ſtipulationem, & quidquid denique ſolemnius peragaretur, ad actus legitimos retulerit. Quod abſurdum ut vitaret Cujacius,

(*a*) *Obſ.* 12. *c.* 30. *& quæſt. illuſt.* 34. P. Faber. *l.* 2. *ſemeſtr. c.*22. *& ſeqq.* (*b*) Briſſon. *ſelect. lib.*4. *c* 20

(*c*) *L.* 2. *ff. de orig. juris.*

(*d*) Cujac. *l. actus legitim. ff. de reg jur. in* Papin

(*) Imo eo diſtabant actiones legis ab actibus legitimis, quod illæ in jure & apud magiſtratum fieri debebant, cum hi extra judicium expedirentur. Rem pluribus expedivimus ad *lib. I. c.* 33. Illa differentia certa etſi de actibus legitimis plus dici quam ſciri ait Cornelius van Bynkershoek *Obſ VII.* 13.

[**] Addi vulgo ſolet quinto, ne a pupillo expediri poſſent, ſine tutoris auctoritate. *L.* 19. *D. de auct. tut.* quæ regula ſatis certa, vi laudatæ legis.

(*e*) *L.* 2. *de offic. proconſ L. nec mandan. ff. de tut. & curat.* Cujac. *in actus legit ff. de regul. juris.*

(***) Imo hoc loco Cujacium vincit Hottomannus. præeunte editione vulgata Florentinæ inſerens negativam. Verbo enim recipere hic non factum, ſed jus, ſed facultatem deſignari ex inſequentibus manifeſtum ubi non nunquam tamen tacite recipiunt, eodem ſenſu dicitur. Cont Jauchius de *Negationibus Pandectis Florentinis adjectis p.* 296. Nec quicquam eſt, quare hæc ſententia abſurda videri debeat. Sed tertiæ & quartæ quartæ regulæ non æque certa habemus argumenta ac regulæ primæ. Adoptionem iterari non poſſe in *L.* 37. §. 1. *D. de adopt* dicitur, a cujus ſolius exemplo interpretes colligunt, idem in omnibus actionibus legis, cum contentioſæ tum voluntariæ juriſdictionis contigiſſe. Ulpianus vero quando in *L.* 123. *D. de R. J.* neminem alieno nomine lege agere poſſe, ait, ad ſolas formulas & conceptiones verborum, quibus inter ſe homines diſceptabant, reſtringi poſſit, §. *un l. de iis per quos agere poſſum.* Idemque in ſolemnitatibus voluntariæ juriſdictionis & actibus legitimis uſu veniſſe, ſola conjectura nititur. Actiones legis quoque perinde ut actus legitimos temporis & conditionis adjectione vitiari, ſola conjectura a rationis ſimilitudine ducta elicitur ex *L.* 77. *D. de R. J.*

cius, & Florentinam lectionem retinuit, & actus legitimos ab aliis immodice auctos, intra orbem a Papiniano, & aliis Jurisconsultis definitum retraxit. Igitur Papinianus ex Florentina lectione ita scripsit: *Actus legitimi, qui recipiunt diem, vel conditionem, veluti mancipatio, acceptilatio, hereditatis aditio, servi optio, datio tutoris, in totum vitiantur per temporis, vel conditionis adjectionem*. Cur vitiantur adjecto tempore, vel conditione, si initio tradiderat, actus legitimos suapte natura recipere temporis, & conditionis adjectionem? Hottomannus, ut hanc orationis repugnantiam tolleret, ex Haloandro legit; *actus legitimi, qui non recipiunt*, præter quos alios actus legitimos constituit, qui diem, conditionemque recipiunt; quique, ut ipse putat, in hac Jurisconsulti enumeratione desiderantur. Hinc mirum, quantum ex illius sententia actuum legitimorum numerus increbruerit: utpote cum positum a Jurisconsulto modum sustulerit. Cujacius vero longe peritius nihil de Florentina lectione mutavit; sed priora tantum verba interpretatus congruam & convenientem sibi sententiam extulit. Itaque sic explicat: *actus legitimi, qui recipiunt diem, & conditionem*, id est, *actus legitimi, quibus conditio, & dies adjicitur*; ut scilicet non suscipiatur ab actuum legitimorum natura conditio, & dies, sed adjiciantur ab homine: *actus*, inquit, *legitimi, quorum e numero sunt emancipatio, acceptilatio, hereditatis aditio, servi optio, datio tutoris, vitiantur in totum, si eis conditio*, & *dies fuerit adjecta: non vitiantur tamen, si eis tacite dies, & conditio subsit*. Atque hic est germanus hujus legis sensus longe simplicior, & expeditior. Hæc oportuit perstringere breviter, ut actus legitimos ab aliis actibus solemnibus discerneremus, utque vim & naturam eorum clarius aperiremus. Hæc sunt igitur summa capita, ad quæ legis actiones sive actus legitimi a Jurisconsultis nostris sparsim in variis Pandectarum locis expressi revocantur:

I. Mancipatio. V. Hereditatis aditio, & repudiatio.
II. Manumissio. VI. Servi optio.
III. Emancipatio. VII. Datio tutoris.
IV. Cessio in jure. VII. Acceptilatio. (*)

CAPUT LXXXI.

De mancipatione.

Exordiamur e mancipatione, qui fons est omnium civilium obligationum, deinde ad adoptionem, & ad testamenti factionem, quæ sub mancipatione comprehenduntur, itemque ad emancipationem, & manumissionem, quæ eodem revocantur, accedamus. Igitur, ut alibi diximus, cives Romani quædam bona in suo dominio habebant, quædam non: sed earum proprietas penes populum erat, usus tantum & possessio penes privatos: unde Jurisconsultus possessiones appellat agros, de quibus vectigal pendebatur populo, cujus erat & proprietas. Quæ in pleno civium Roman. dominio erant, (*b*) res appellabantur mancipi, quasi quod manu caperetur, sive in nostram potestatem deduceretur; cujusmodi erant res mobiles, & animalia, præter ea, quæ sunt feræ naturæ, quorum dominium, ubi nostram custodiam effugerint, a nobis abscedit, unde nunquam perpetuo nostra esse censentur, ideoque inter res mancipi non ponuntur. Ex immobilibus vero Italica prædia res mancipi dicebantur, quia jure optimo possidebantur a civibus Romanis, hoc est, ad eos transibat simul cum possessione, atque usu proprietas: ejusdemque generis erant jura prædiorum rusticorum, ut iter, actus, via. Prædiorum vero provincialium proprietas, & dominium penes populum remanebat, nec in privatorum commercium perveniebat, nisi possessio, & usus. Propterea res nec mancipi dicebantur, quia eorum dominium nemini privato erat in manu, sed totum penes populum, cui vectigal pendebatur. Ex hoc juris discrimine rerum mancipi, & nec mancipi est orta distinctio nominum. Rerum autem mancipi abalienatio versari tantum poterat inter cives Romanos, quibus erat communio juris civilis, quibusque tantum competebant jura nexus, quæ fuit

(*a*) L. *actus legitimi ff. de regul. jur.*

(*) Ex his octo capitibus primum, quintum, sextum, septimum & octavum sunt, actus legitimi, cætera actiones legis in secundo sensu solemnitates jurisdictionis voluntariæ.

(*b*) Ulp. *tit.* 19. Boet. *in topic. Cic.*

fuit ratio transferendi dominium jure Quiritium. Siquidem ante Justinianum, nuda traditione, dominium non transferebatur; unde res tradita sine nexu, dicebatur esse in bonis accipientis, in dominio vero ejus, qui tradiderat. (*a*) Est autem nexus, (*) Ælio Gallo teste, nomen generis, (*b*) quo exprimitur quidquid geritur per æs, & libram, & per simulatam venditionem, quæ ad omnem dominii translationem, atque ad obligationes omnes & etiam ad donationes adhibebatur. (*c*) Accito enim libripende, & quinque testibus, venditor sive mancipio tradens fingebatur accipere ab emtore pecuniam, quam exprimebant parvo ære, quod rauduscululm appellabatur a raudo, sive ære, unde in veteribus mancupiis adscribi solebat *rauduſculo libram ferito*, (*d*) Eoque ære emtor, sive, qui mancipio acciperet, libram tangebat, quod ubi venditor, sive qui rem mancipio traderet, accepisset quasi precium, dominium transferebatur in emtorem, per eamque simulationem, sive imaginariam venditionem, inter veteres jure civili contractus inibantur: unde Horatius:

Si proprium est quod quis libra mercatur, & ære.

Simili ratione, nexi quoque dicebantur ii, qui ob æs alienum sese creditoribus dabant in servitutem: nexus igitur est mancipatio, sive venditio rerum mancipi, & translatio dominii per æs, & libram. Porro tribus tantum modis dominium rerum mancipi de uno migrare in alterum poterat: mancipatione, in jure cessione, usucapione. Res vero non mancipi tantum transferebantur cessione in jure, de qua infra, quia proprietas earum nunquam abscedebat a populo Romano, sed usus tantum illius in privatos, & possessio transibat: Hinc apud Ciceronem (*e*) locus ille perelegans: *cujus quando proprium te esse scribis mancipio, & nexu, meum autem usu, & fructu, contentus sum*, Lucretius peritissime:

Vitaque mancupio nulli datur, omnibus usu.

Verbaque certa, & solemnia mancipationis hæc erant:

Hunc ego hominem ex jure Quiritium meum esse ajo, isque mihi emtus esto, hoc ære æneaque libra.

Quæ verba pronunciabantur ab emtore, qui mancipio accipiebat. (*f*)

CAPUT LXXXII.

De cessione in jure.

Alia ratio mutandi dominii fuit cessio in jure, quæ communis erat rebus mancipi, & nec mancipi. (*g*) Res igitur nec mancipi tantum per cessionem in jure transferebantur, veluti feræ bestiæ, leones, ursi, & similia; quorum sicuti non retinemus, ita nec transferimus dominium, sed tantum possessionem: etenim fuga sese recipere possunt in libertatem, si essent mobiles; immobiles vero per nudam traditionem. Porro in cessione tres interveniebant: dominus qui cedebat, is cui cedebatur, & Prætor qui addicebat, vel Præses provinciæ: apud quos is, cui cedebatur, rem tenens ita vindicabat:

Hanc ego rem ex jure Quiritium meam esse ajo.

Postea Prætor, conversus ad cedentem, interrogabat, an contra vindicaret, & sese opponeret: qui si taceret, aut sese oppositurum negaret, Prætor vindicati rem addicebat; quem actum inter legis actiones, & actus legitimos Boethius locavit. (*h*) Nunc redeamus ad mancipationem. Aliquando quis non mancipabat, sive non alienabat rem, ut in perpetuum vellet ejus ab sese abdicare dominium, sed eo animo, ut rem ad tempus ad se revocaret; forte quia juvaret, nomen, ac dominium alienum prætendere rei suæ, ut eam vel a vi eriperet, vel ab insidiis, vel a frequentibus eorum temporum proscriptionibus. Ideo amico alicui probatæ fidei, simulata venditione, aut donatione per æs & libram, ex compacto tradebat, ut post certum tempus eandem rem emtor venditori remanciparet, sive iterum venderet: eaque mancipatio dicebatur *fiducia*, quia ea con-

(*a*) Ulp. *Instit. tit.* 1. §. *in bonis*.
(*) Vide notata supra ad cap. 44.
(*b*) Festus *verbo nexus*. Varro 4. *de ling. lat.*
(*c*) Tertull. *l.* 2. *adverſ. Marc.* Cic. *in topic.* Cuj. *eod.* (*d*) Varro *l.* 4. *de ling. lat.*

(*e*) L 7. *epist. fam.*
(*f*) Boeth. *in topic.* Cic.
(*g*) Ulp. *tit.* 19. §. *in jure cessio*.
(*h*) *In topic.* Cic Briss. *lib.* 5. *de formulis.* P. Faber *lib.* 2. *Semestr. cap.* 23.

conditione mancipabatur, ut aliquo post tempore per venditorem ab emtore reciperetur; cujus contractus hæc erat formula:

Uti ne propter te fidemque tuam captus fraudatusque sim.

Ac si quis suo tempore fidem suam non liberaret, dabatur in eum judicium, in quo de fracta fide quærebatur per hanc formulam:

Ut inter bonos bene agier oportet, & sine fraudatione. (*)

Quo respexit Cicero *in epist. ad Trebatium*, *& in orat. pro Rosc. Comœdo*.

CAPUT LXXXIII.

De emancipatione.

AD hoc autem fiduciariæ mancipationis genus refertur emancipatio filiifamilias per æs, & libram. Siquidem ea fiducia pater naturalis filium vendebat, adhibito libripende, & quinque testibus, ut post tres imaginarias venditiones eodem, vel sequentibus diebus factas, filius manumissus libertatem nancisceretur: (*a*) de quo supra. Etenim, ut retulimus, nonnisi post tres mancipationes, & tres manumissiones patria potestate filius eximebatur, ut pro extraneo haberetur. Nam post secundam manumissionem filius præteritus rumpebat patris testamentum, quia in ejus potestatem reversus suus heres agnoscebatur. (*b*) Emancipatus vero post tertiam manumissionem, servorum more, circumducebatur, quasi ei libera daretur facultas abeundi, quo vellet, & colapho percutiebatur. (*c*) Fiebat autem emancipatio ante Magistratum, ut ceteri actus legitimi, (**) (*d*) nec diem, aut conditionem recipiebat, hoc est, nemo poterat ad diem; & sub conditione manumitti, (*e*) neque eam repetere fas erat.

CAPUT LXXXIV.

De adoptione.

SPecies mancipationis etiam erat adoptio, utpote alienatio proprii filii, ejusque in alienam potestatem, atque familiam translatio; unde & ipsa actus legitimus, (***) ut perspicue docetur in pluribus juris locis, (*f*) Quamobrem inter præsentes fiebat, (*g*) & apud Magistratum, (*h*) neque iterari licebat, (*i*) neque tempus, aut conditionem recipiebat, (*k*) & nexu, sive per æs, & libram expediebatur: nam adoptio, quæ testamento fiebat, in actuum legitimorum numero non ponitur. Igitur vel filiusfamilias adoptabatur, vel homo sui juris, quod genus adoptionis dicitur adrogatio: Quia futurus filius interrogabatur *auctorne esset* sive consentiret ut *in eo Titius*, v.g. *vitæ*, *necisque potestatem haberet uti in filio*: vel, ut alii cum Gellio putant, quod populus rogaretur; idque commune erat aliis negotiis, quæ cum populo gerebantur. Cum autem filiumfamilias pater in adoptionem daret, eum adoptanti mancipabat, (*l*) sive imaginaria venditione tradebat: isque filius statim ab adoptivo manumittebatur, ac manumissus recidebat in patris naturalis potestatem; a quo denuo patri adoptivo: simulata venditione, mancipabatur: adoptivus illum rursus manumittebat, isque manumissus relabebatur iterum in potestatem patris naturalis, a quo tertio mancipatus, & adoptivo traditus filius, in adoptantis potestatem, fa-

---

(*) Scilicet, ne emtor imaginarius ipse filium, dicis causa emtum manumitteret, eoque jura in eum patronatus, & per jus patronatus, interverso jure patris, jus filio succedendi nancisceretur, Emancipatio autem mancipationi a Gravina subjici debebat, non cessioni in jure.

(*a*) Paul. *sent. lib* 2. *c.*25. §.2. Cajus *Instit. tit.*6.

(*b*) Ulp. *tit.*23 § *agnoscitur*.

(*c*) *Novell.*81. Cujac. *parat.*8. *C. tit.*48.

(**) Imo emancipatio jure veteri coram magistratu non fiebat, sed per triplicem venditionem imaginariam, Cajus *Just. l.*8. 3. &, si coram magistratu facta fuisset, nomen magis actionis legis, quam actus legitimi meruisset per ea, quæ diximus ad L. l. c.33. Eandem autem non potuisse fieri in diem, vel sub conditione, inde manifestum est, quia neutri in mancipatione locus, *l.*77. *D. de R. J.*

(*d*) L.4. *ff. de adop.* Paul. *sent.*2. *tit.* 26. Justin. *Novell.*81.

(*e*) Cajus *Instit. c.*6. *l. actus legit. ff. de reg. jur.*

(***) Imo actio legis. Fit enim apud magistratum, De ea certum, quod procuratorem non admittit *L* 24. *l* 25. §.1. *D. de Adopt.* quod iterari nequit *L.*37. §. 1. *D. eod.* quod fieri nequit in diem *L.*34. *D. eod* Conditionem quoque in adoptione non admitti, exemplo diei verisimiliter conjicitur.

(*f*) L.3. *ff. de offic. Proconsul. L.*1. *ff. de offic. juridic. L.*4 *de adopt*

(*g*) *L. neque absent* 24. *L. seq.* §.1 *ff. de adopt.*

(*h*) L.3. *&* 4. *ff de adopt.* Gell. *lib.*5. *cap.*19.

(*i*) *L. adoptare* 37. *ff eod.*

(*k*) *L. quæsitum* 34. *ff. eod.*

(*l*) Cajus *Instit. tit.*5. Ulp. *cap.*8. *L. ult. C. de adopt.* Gell. *lib.*5. *cap.*19.

miliam, & sacra transibat. Sacra enim erant, ut diximus, perpetuo infixa familiis, eaque pecuniam, & hereditatem sequebantur: [a] Itaque trinis mancipationibus naturalis patris, & binis manumissionibus adoptivi, potestas, & familia permutabatur. Qui vero in locum nepotis adoptaretur, unica venditione, [b] sive mancipatione adoptivi familiam jure antiquo nanciscebatur. Item adoptio fœminarum absolvebatur unica mancipatione, [c]

CAPUT LXXXV.

De Adrogatione.

Adrogatio vero erat longe majoris operis; tractabatur enim tanquam publica populi causa, utpote cum liberum civis Romani caput, & exordium futuræ familiæ in alienam potestatem, alienamque familiam traduceretur. Cui consilio fraus aliquando suberat, vel lucri cupiditate, vel honorum assequendorum gratia, quando scilicet per adrogationem plebejæ, atque patriciæ familiæ permutabantur, quo patricius Tribunatum plebis, qui solis plebeis patebat, consequeretur. [d] Ideo res ad populi judicium deducebatur comitiis curiatis, accersitis Pontificibus, qui cognoscerent de iis, quæ ad eorum collegium pertinebant; ut ex his Ciceronis verbis: *Quid est*, inquit, *Pontifices*, *jus adoptionis* [quo sub nomine etiam adrogatio venit, & de adrogatione loquitur:] *nempe ut is adoptet, qui neque procreare jam liberos possit; & cum potuerit, sit expertus; quæ deinde causa cuique sit adoptionis, quæ ratio generum, ac dignitatis, quæ sacrorum quæri a Pontificum collegio solet. Quid est horum in ista adoptione* [Clodii] *quæsitum; adoptat annos viginti natus etiam minor Senatorem? liberorumne causa? at procreare potest, habet uxorem, suscepit etiam liberos: exheredabit igitur pater filium. Quid sacra Clodiæ gentis, cur intereunt, quod in te est? quæ omnis notio Pontificum cum adoptaret esse debuit*. Præterea adhibebantur Pontifices propter religionem juris jurandi, quo adoptio, sive adrogatio ab omni calumnia, & fraude pura præstabatur. Deinde interrogabatur adrogator: an eum filium habere vellet? Item & filius an auctor fieret, sive an vellet in alienam familiam e propria migrare, quibus adsentientibus, tum rogabatur populus his verbis: *Velitis, jubeatis Quirites, uti L. Valerius L. Titio tam jure, legeque filius sibi siet, quam si ex eo patre, matreque familias ejus natus esset: utique ei vitæ necisque in eum potestas siet, ut patri endo filio est. Hoc ita ut dixi, ita vos Quirites rogo.*

Consuetudinem hanc adrogandi jussu populi, ad Antonini tempora tenuisse, colligitur ex Ulpiano, (e) auctore tamen principe, qui cum sibi Pontificis Maximi jus, & nomen adjunxisset, ejusdem quoque Pontificis munus in hac solemnitate præstabat; quod jus ereptum populo jam esse, temporibus Diocletiani, ex illius verbis apparet. (f) Hodie hujusmodi solemnitates prorsus e foro cesserunt; nam adoptio ante Magistratum fit per acta publica, & adrogatio per principis rescriptum. (g) Unde etiam fœminæ, nempe matresfam. possunt adrogari, quod antea non licebat: quia ob sexus verecundiam non dabatur fœminis facultas comitiorum. Ad mancipationem etiam redigitur testamenti factio (*) (h) illa quæ per æs & libram celebratur; nam testamenta, quæ fiebant a militibus in castris, (i) nulla solemnitate, sed sola nuncupatione coram commilitonibus pugnaturis, (**) quæ propterea in procinctu facta dicebantur, (k) quia procincta vocabatur classis ad bellum parata; (l) & alia quæ fiebant calatis, sive vocatis comitiis, quæ ob eam causam bis in anno cogebantur, (***) ut coram omni populo pro collegio Pontificum suum quisque testamentum conderet. [m] Hæc inquam genera vetustissima testamentorum jamdiu obsoleverant.

(a) Gutherius *de jure Pontif. lib. 2. cap. 5.*
(b) *L. ult. C. de adopt.*
(c) Cujac. *in enarr. C. de adopt.*
(d) Cic. *in orat pro domo sua.* (e) *Fragm. tit. 8.*
(f) *L. 2 C. de adopt.* (g) *L. ult. eodem.*
(*) Quæ proinde melius sub titulo mancipationis, quam sub eo adoptionis exhibita fuisset. Verum tota hæc tractatio de actionibus legis, & actibus legitimis, ultimam manum non videtur experta.
(h) *Vide* Vinn. *Instit. lib. 2. cap.* 10. §. 1.
(i) Ulp. *in fragm. tit.* 20. *Inst. de test.*
(**) In prælium ituris.
(k) Gell. *l.* 5. *c.* 27. (l) Festus *in verbo procinctu.*
(***) Quod dubium. V. Heinnecii Antiq. *L. II. tit.* 9. §. 2.
(m) Theophil. *de test.* Cic. *I. de oratore.*

rant: Igitur eorum loco fuit a Jurisconsultis inventa mancipatio familiæ, sive heredis institutio per æs & libram, ita ut etiam ultimæ hominum voluntates ad verum nenexum redigerentur. A Prætore vero inducta fuit ea testamenti factio, quam adhuc retinemus a Justiniano cautius, atque solemnius constitutam & excultam. Cuius cognitio satis est ex communibus juris libris evulgata. Quamobrem in mancipatione familiæ consistemus. Itaque ad hoc testamentum solemni more mancipationum adhibebantur quinque testes cives Romani puberes, cum quibus testamenti factio esset, & libripens, exclusis a testium, & libripendis munere iis, qui essent in potestate testatoris, & familiæ emtoris. Coram testibus vero, & libripende testator simulabat sese vendere familiam, sive hereditatem alteri, qui aderat, emtorque familiæ dicebatur, quique *dicis causa*, hoc est; pro precii symbolo exiguum æs numerabat venditori, atque illius ad sese familiam, pecuniam, & sacra traducebat. Duo autem simul (*a*) in hac solemnitate iungebantur; mancipatio scilicet, & nuncupatio testamenti, quæ fiebat his verbis; *Hæc uti his tabulis, cerisve scripta sunt, ita do, ita lego, ita testor, itaque vos Quirites testimonium perhibetote*. Quiritium enim appellatio respicit quinque testes. (*b*) Cum igitur hæc nuncupatio necessaria fuisset, ideo qui voce careret, ut mutus, huiusmodi testamenti factione interdicebatur, & surdus item: quia verba, quibus familiæ emtor venditoris orationem excipiebat, exaudire non poterat. (*c*) Emtor porro nomen tantum ferebat heredis: (*d*) nam bona perveniebant ad alium, de quo inter emtorem familiæ, ac testatorem convenerat. Qui mos Romanorum Plutarcho videtur absurdus. (*) (*e*) Exemplo sit Domitius, qui in testamento Augusti familiæ se præstitit emtorem, nihilque de hereditate cepit; cum ne sextula quidem fuerit adspersus. (*f*)

CAPUT LXXXVI.

De Manumissione.

NUnc veniemus ad manumissionem, inter actus legitimos a Jurisconsultis relatam, iisdemque conditionibus obnoxiam, quibus aliæ legis actiones. (**) (*) Huius autem duo sunt genera [***] pro duobus generibus libertatis; altera enim latina dicebatur, altera iusta libertas. A latina libertus beneficio elatus, atque animo tumefactus a domino ad pristinam servitutem revocari poterat: vel si melius usque de domino mereretur, maiori præmio afficiebatur, accepta pleniori libertate, quæ adimi amplius nequibat. Latina enim non erat integra libertas, nec soluta prorsus nexu servitutis; sed instituta fuit, ut eius animus quodammodo probaretur, an dignus esset, qui ad integram libertatem perveniret, de quo & *lib.* 4. fusius. Cum autem latina libertas daretur, vel inter amicos, vel per epistolam, vel servo adhibito ad convivia solemnia, quæ de more inter cognatos, & affines componendis jurgiis [****] agitabantur; iusta vero libertas ex M. Tullii distributione, [*h*] vel testamento concederetur, vel censu, sive professione servilium facultatum, (*****) & impositione nominis Romani per dominum apud Censores, vel denique vindicta; postre-

(*a*) Ulpian. *frag. tit.* 20.
(*b*) Rævard. *de auct. prud. cap.* 11.
[*c*] Ulp. *tit.* 20.
[*d*] Cujac. *in tit. Ulp.* 20. §. *inter testator*.
[*] Contra quem disputat Otto *in jurispr. symbolica Exerc. I. c.* 7.
(*e*) *De sera numinis vind.*
[*f*] Sveton. *in Aug.*
(**) Manifeste rursus confunduntur Actus legitimi & legis Actiones. Manumissio ex harum numero est, quia apud magistratum fit, & est actus voluntariæ jurisdictionis. Proinde actus legitimus dici nequit, nisi vox capiatur in latissimo sensu, quo & actiones legis & actus legitimos in specie sic dictos complectitur. Quo sensu a tractatione Auctoris aliena est.
[*g*] Paul. *sent. lib.* 2. *tit.* 25. *L.* 2. & 3. *ff. de offic. Proconsul L. ult C. de manum. vindict.*
[***] Cur autem tertium genus libertatis omittitur, quo servi quidam dediticii fiebant, seu iis populis similes, qui se suaque omnia, sacra & profana P.R. dedidissent, & juris non minus gentium quam civilis expertes, libertate tantum fruebantur personali, quicquid acquirebant, domino acquirentes. Merebantur iis hic locum præ Junianis, quia & per vindictam, adeoque legis actione manumissi, vincti, usti, torti dediticii esse, censebantur,
(****) Imo si quis in convivio manumitteretur, parum, credo, intererat, jurgiisne componendis id agitaretur, an, ut frequenter fit, genio soli convivæ indulgerent. (*h*) *In topicis*.
(*****) Servus, cum nihil habeat, miror serviles facultates in censu, ut vult noster, descriptas, credoque solum nomen tabulis censualibus illatum fuisse.

postremam hanc dandæ libertatis rationem inter actus legitimos in libris juris descriptam invenimus: (*a*) cum hæc tantum ante magistratum ederetur. Fiebat enim in jure apud Prætorem, (*b*) vel Consulem Romæ; in provinciis vero apud Præsidem, vel Proconsulem; coram quibus dominus prehenso servi capite, vel alia corporis parte, verba hæc solemnia pronunciabat: (*c*)

Hunc hominem liberum esse volo.

eumque postea impacto colapho circumagebat, (*d*) ut libertatem abeundi quo vellet ei datam, indicaret. Prætor autem, audita justa manumissionis causa, sive titulo (quo adducto in hoc manumissionis genere opus erat,) (*e*) impositaque illius capiti virgula, quam vindictam appellabant, domini verba solemni hac excipiebat formula: *Ajo te liberum esse jure Quiritium*. Servus vero libertatem adeptus, (*f*) abraso capite, statim capiebat pileum. Nulla tamen manumissio, ni fallor, tribum, sive suffragii jus tribuebat: id enim olim a populo, postea tantum a principe concedebatur: poterat enim sine suffragio adipisci civitatem. (*g*) Ex quo intelligitur Scævolæ locus de patrono, qui per heredem tribum liberto emendam jusserat. (*h*) Quæ vero manumissio censu fiebat, exolevit, ejusque locum occupavit manumissio in Ecclesia. Quamobrem *Ecclesiæ* vocem loco nominis *census* a Triboniano subjectam fuisse, in scriptis Caji arbitrantur eruditi.

CAPUT LXXXVII.

De Aditione Hereditatis.

Offert se nunc aditio hereditatis, quæ aliquando cum cretione fiebat, aliquando sine cretione, prout fuisset heres in testamento scriptus: quandoquidem, vel cum cretione scribebatur heres, vel sine cretione. Est autem cretio judicium heredis, & deliberatio, adire vellet nec ne, ductumque verbum est a cernendo, sive inspiciendo, quia hereditatem aditurus in rem præsentem solemni ritu veniebat inspecturus hereditatem, atque deliberaturus, (*) an e re sua esset illam adire: *cerno* enim, non ut Varro a *creo* natum puto, sed ut Scaliger (*i*) suspicatur a κρίνω; unde cum dies ab ipso testatore ad decernendum heredi dabatur, tum dicebatur cum cretione institutus heres hac verborum formula: (*k*)

Titius heres esto, cernitoque in diebus centum proximis, quibus scieris, poterisque: nisi ita creveris exheres esto.

Multum autem intererat, cum cretione quis fuisset heres institutus, an non: etenim cum cretione institutus, fiebat heres cernendo, sive hereditatem adeundo solemniter; institutus vero sine cretione fiebat heres, gerendo se pro herede: veluti res hereditarias distrahendo, aliaque agendo, quæ sine heredis nomine fieri nequeunt. Item institutus sine cretione, statim, ut constituisset hereditate se abstinere, jure adeundi excidebat: at institutus cum cretione, quocunque modo animum suum prodidisset, ac recusare se ostendisset, non tamen arcebatur hereditate, nisi post dies a testatore præstitutos, ac per eos totos dies locus erat pœnitentiæ, licebatque dicta revocare. Porro cretio duplex erat, vulgaris scilicet, & continua: vulgaris erat, cum jubebatur quis adire certis diebus, quibus posset, & sciret; unde adjiciebantur ea verba: *quibus scieris, poterisque*, ne scilicet tempus ignoranti curreret, aut impedito, atque ut esset tempus utile, non continuum: cretio vero continua erat illa, cui adjecta non erant memorata verba: nam si hæc deessent, currebat tempus etiam ignoranti, & impedito, ut post certorum dierum lapsum adeundi facultas omnino præcluderetur. Itaque in aditione vulgari dicebatur:

Titius heres esto, cernitoque in diebus C. proximis, quibus scieris, poterisque.

In

(*a*) L. *actus legit. ff. de reg jur.*

(*b*) L. 5. & *seq. ff. de manumiss. vindic.*

(*c*) Festus.

(*d*) Pers. *satyr.* 5.

(*e*) Donat. *in Teren.* Ascon. *orat. pro Mil. L.* 9. *ff. de manumiss. vindicta.*

(*f*) Plaut. *in Amphitr.* Livius *l.* 45. *c.* 14.

(*g*) Livius *l.* 38. *cap.* 39.

(*h*) *L. patronus ff. de legat.* 3. Cic. *pro Cornel.* Cujac. *observ* 7. *cap.* 14.

(*) Qui deliberandi significatus proprius est cretioni hereditatis, ut contra Lud. Kusterum evicit Jac. Perizonius in singulari exercitatione novissime inserta *animadversionibus ejus ad Sanctii Minervam p.* 772.

(*i*) Conjectan. *in* Varr. *de ling. lat. lib.* 5. *pag.* 65.

(*k*) Ulp. *tit* 22. Isid. *lit.* 5. *orig.* Varr. 5. *de ling. lat.* Cic. *Attic. epist.* 4. *l.* 13.

In continua vero simpliciter sine adjectione ulla:

Titius heres esto, cernitoque in diebus C. proximis.

Fiebatque cretio solemniter testibus præsentibus, (*a*) & digitorum percussione, (*b*) verbis ita conceptis:

Cum me Mævius heredem instituerit, eam hereditatem adeo, cernoque.

Ideo Arcadius, & Honorius, & Theodosius *l.* 17. *C. de jur. delib.* ajunt, *sibi visum esse scrupulosam solemnitatem cretionum amputare*. Cum igitur antea heredes plerumque cum cretione instituerentur, quique hereditatem cerneret, simul adiret; inde natum est, ut cretio, & aditio, a probatis auctoribus promiscue acciperentur, ac per cretionem quælibet hereditatis aditio exprimeretur, cum cernere dicerent pro adire: quamvis hereditas non solum cernendo adiretur; sed & pro herede gerendo: (*) cum quis sine cretione instituebatur. Adire enim hereditatem est proprie suscipere, & quasi aditum in eam ferre; (*c*) Cernere vero est decernere, se h redem esse velle. (*d*) Ceterum sicut aditionem, ita & repudiationem hereditatis ex contrariorum natura in actis legitimis ponimus, eademque hæc solemnibus verbis solemniter explicabatur, (*e*) & iisdem conditionibus suberat, quibus aditio, quam nullum diem, & conditionem recepisse, (*f*) patet ex pluribus juris locis, ut nec iterari potuisset: (*g*) neque alteri mandari licuisset. (*h*) Itaque per procuratorem hereditas adibatur inutiliter, ut docet Paullus; (*i*) sive legamus *per curatorem*, ut in Pandectis Florentinis, sive *per procuratorem*, ut in aliis codicibus rectius. Etenim neque per procuratorem, neque per tutorem, aut curatorem recte aditur, quamvis adeatur a pupillo, tutore auctore: siquidem non tutor, sed ipse pupillus adeundo adquirit. Fallitur enim Duarenus, (*k*) qui aliter docet, putatque per procuratorem ad eam causam datum adiri hereditatem jure antiquo posse. Quod esse manifesto falsum, evincitur ex eo, quod præcipuum id conceditur procuratori Cæsaris, ut scilicet pro Cæsare adire possit hereditatem: (*l*) immo si vulgo licuisset hereditatem per alium adire, cur Senatores legationes liberas in longinquas regiones hereditatum adeundarum causa impetrassent? ut optime observat Hottomannus. (*m*) Neque hac in re differret jus Prætorium a civili, si hereditas per procuratorem jure civili recte adquireretur, sicuti adquiritur bonorum possessio, quæ descendit a jure Prætorio, ideoque soluta est religionibus juris civilis. Jus enim civile directum est, & asperum, ut eleganter Cujacius; (*n*) Prætorium vero moderatum, & mite.

CAPUT LXXXVIII.
De Optione.

Ab aditione hereditatis transire convenit ad optionem legati, quæ certæ rei exemplo per servi optionem significatur. Fiebat autem optio post aditam hereditatem die a Prætore dato; productis palam rebus omnibus ejus generis, de quo erat optandum, nempe familia universa, si legata fuisset optio servorum, atque adhibebantur concepta verba, ut Labeo (*o*) indicat, cum ait: *omne jus legati consumi prima testatione*, hoc est solemnitate verborum in jure, ut interpretatur Cujacius. (*p*) Ex quo Jurisconsulti loco ostenditur

(*a*) Varro *lib.*5. *de ling. lat.*

(*b*) Cujac. *obs.*7. *cap.*34

(*) Cretio hereditatis ab hereditatis aditione, gestioneque pro herede proprie differt, ut antecedens a consequenti. Vide caput 87. & quæ ibi notavimus, addeque Jos. Avenarii *interpr. jur civ.II* 12. 6. unde falluntur, quibus utraque unum idemque videtur, etsi in lucrosis hereditatibus sæpe factum concedamus, ut hereditas simul cerneretur & adiretur, susciperetur ve per gestionem pro herede, Repudiationem hereditatis, de qua mox, actum legitimum fuisse verisimili conjectura elicitur, etsi deficiunt leges, in quibus id disertis verbis dicatur.

(*c*) *L. filius* §. *penult. ff. de lib. & posthum.*

(*d*) *L. is qui heres* §. *penult ff. de lib. & posthum.* Cujac. *obs.*7. *cap.*34.

(*e*) *L.* 4. *C. de rep. vel abstinen. hered. L. suus ibid.* Cujac. *ad L. actus legit. ff. de reg. jur.* P. Fab. *semest. lib.*2. *cap* 23.

(*f*) *L. eum qui & L. heres* 54. *ff. de acquir. her. L. actus legit ff. de reg. jur.*

(*g*) *L. si solus* 80. *in fine ff de adquir. hered.*

(*h*) *L.* 1. §. *est hoc præcipuum ff. de offic. Procur. Cæsar.*

(*i*) *L.*9. *ff. de adquir. hered.*

(k) *Lib.*1. *disp. annivers. c.*27.

(*l*) *L.* 1. § *est hoc præcip. ff. de offic. Procur. Cæs.* Cujac. *lib.*1. *obs.*34.

(*m*) *Quæst. illustr. cap.*34.

(*n*) *Lib* 1. *obs* 34.

(*o*) *L.* 10. *ff. de opt.*

(*p*) *L. actus legit. ff. de regul. jur. in fine.*

ditur fieri oportuisset semel tantum ex natura actuum legitimorum, & pure, & testibus præsentibus. [a] Dabatur autem legatario a testatore optio his verbis: [b] *ipse sibi quæ volet eligat*, vel *hominem optato eligito:* [c] vel *lances*, *quas elegerit quatuor*. [d]

CAPUT LXXXIX.

De Tutoris Datione.

SEquitur tutoris datio, non quidem illa ex testamento, quæ privata ex auctoritate procedit, nec actuum legitimorum nomine continetur; sed illa, quæ auctorem habet Magistratum, nempe Prætorem, vel Consulem, vel Præsidem provinciæ; qua in datione tutoris interveniebat solemnitas actuum, & verborum, facta inquisitione a magistratu, qui ex pupilli amicis, optimisque viris optabat eum, quem pupillo magis profuturum cognoscebat: non enim [e] ante poterat Prætor decretum interponere, quam inquirendo comperisset, quis esset magis idoneus, eumque pro tribunali causa cognita dabat hac verborum formula: [f] *Tutorem do.*

CAPUT XC.

De Acceptilatione.

ACtus legitimos acceptilatione claudamus, quæ sane cum primo loco positis conjungi potuisset; nisi natura solutionis postremum in ordine locum postulasset. Igitur meminisse oportet, veteres non modo dominium transtulisse per nexum, sive per æs & libram, sed omnem fere obligationem eo modo contraxisse; solus enim nexus auctoritatem juris contractibus dabat. At quoniam eo modo quid solvi debet, quo fuit adstrictum; ideo obligatio nexu devincta, contrario nexu solvebatur, ad debitum acceptum ferebatur imaginaria solutione per æs, & libram, quæ vetus erat acceptilatio, ejusque hæc erat verborum formula: *Accepta facit X? Facio.* [g] quam Festus [h] nexus liberationem vocat; & ad æs & libram refert. Cum autem esset actus legitimus, fieri non poterat per procuratorem, qui ut acceptum pro alio ferre posset, necesse erat, ut dominus ei debitorem delegaret, ac deinde procurator proprio nomine novaret obligationem, ut eam posset postremo per se dissolvere. (i) At quoniam alia obligationum genera sunt, quibus ea acceptilationis ratio minime conveniebat; cum sola verborum obligatio hac acceptilatione tolleretur, inventus est C. Aquilius, qui celeberrima illa formula, de qua late in Institutionibus, (k) obligationes omnes in stipulatum deduxit, easque per acceptilationem, facta novatione, retexuit.

TABU-

(a) P. Faber. *lib.* 2. *semest. cap.* 23. §. *optio.*
[b] *L. L. filium ff. de aur. & arg. legato.*
(c) Ulp. *tit.* 24.
[d] *L. ult. ff. de opt. legal.*
(e) *L. tutor. ff. ad administ. tutor.*
(f) *L. in dando L. Sejæ ff. de tut. & curat. dat. L. naturali § si quæratur, & §. ult. ff. de confirm. tut. L. ne quidquam §. ubi decretum ff. de offic. Procons* Briss. *de form. lib.* 3. *p.* 408.
(g) Briss. *de form. lib.* 6. *pag.* 580.
(g) *Verbo nexus.* Varro 6. *de ling. lat.* P. Faber. *Semest. c.* 22. *p.* 561. Cujac. *l. actus legit. ff. de reg. jur.*
(i) Cujac. *l. actus leg. ff. eod.*
(k) *Lib.* 3. *tit.* 39.

TABULA I.

De in Jus Vocando.

— — — — — —
— — — — — —
— — — — — —

SIN * JUS VOCAT QUEAT;

NIT, * ANTESTAMINO: IGITUR, EM CAPITO.

SI CALVITUR, PEDEMVE STRUIT, MANUM ENDO IACITO.

SI MORBUS ÆVITASVE VITIUM ESCIT, QUIN * JUS VOCABIT JUMENTUM DATO: SI NOLET, ARCERAM NE STERNITO.

II. SI ENSIET, qui in jus vocatum vindicit mi Tito.

ASIDUO VINDEX ASIDUS ESTO: PROLETARIO, CUIQUI VOLET VINDEX ESTO.

Endo via REM * UTI PAICUNT, * ERATO.

III. Cognitio Prætoris. NITA * PAICUNT, IN COMITIO, AUT IN FORO ab ORTU ANTE MERIDIEM CAUSAM CONSCITO, * CUM PERORANT AMBO PRÆSENTES. *

POST MERIDIEM PRÆSENTI STLITEM ADICITO.

SOL OCASUS SUPREMA TEMPESTAS ESTO.

Caj. *lib.* 1. *ad leg XII. tabul. cujus pars prior hic* 1. *tabulæ respondet.*

Cajus *l.* 18. 20. 22. *in pr. ff. de in jus vocan.*

* *Id est, si in jus vocat, atq; eat.* Porphirion. *ad l.* 1 *Satyrar.*

Hor. *Sat.* 9.

* *id est, ni it.*

Cajus *l.* 233. *in pr. ff. de V. S.*

Gell. *l* 20 *c.* 1.

* *id est, qui in*

Cajus *l.* 22. § 2. *ff. de in jus voc.*

* *ubi.*

* RATO.

* *id est, ni ita: puta, vindice dato, vel pacto inito.*

PARAPHRASIS.

Si quis aliquem in jus vocet, vocatus statim sequitor.

Si in jus vocatus non sequatur, qui vocabit testes ante adhibeto & tum in jus vocatum sistere ei jus esto.

Si & tum in jus vocatus moretur, frustretur, fugamve adornet, manum ei injicere jus esto.

Si imbecillitas, aut invalentia quædam, ætasve senilis impedimento sit, quominus vocatus in jus sequatur, qui in jus vocabit vocato vectabulum, seu vehiculum, quod adjunctis pecoribus trahetur, dato: si nolet is, qui in jus vocabit, vocato petenti plaustrum undique tectum, munitumque sternere ne cogitor.

Si tamen sit aliquis, qui in jus vocatum, vel prensum defendat, dimittitor.

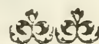
Ceterum locupleti vindex locuples esto: pauperi prolem tantum Reipublicæ sufficienti quilibet vindex esto.

Item si de re transactum fuerit inter vocantem, & vocatum dum in jus venitur, ita jus, ratumque esto.

Si neque vindex aliquis sit, neque de re in via transactum fuerit, tum in comitio, aut in foro Prætor causam cognoscito, ante meridiem, cum ambo litigatores præsentes perorant.

Post meridiem, etiamsi unus tantum præsens sit, præsenti actionem dato, judiciumque constituito.

Sole occidente supremus terminus judiciorum esto, seu judicia solvuntor. Ad Solem proinde occasum Prætor jus reddito.



PARAPHRASIS.

JUdicio constituto, judiceque adito vades, & subvades judicio sistendi utrimque dantor, iique sistere tenentor, nisi si morbus vehemens vim graviter nocendi habens votum aliquod, absentia Reipublicæ ergo intercedat, aut constitutus sit dies cum peregrino: nam si quid horum fuerit, & obvenerit judici arbitrove, vel reo, judicii dies differatur.

Qui testimonium denunciare volet, is trinundino, id est ter intra XXVII. dies ad domum ejus, cui testimonium denuntiat, denunciatum ito:

Si noctu furtum fiat, furem autem aliquis occiderit, impune esto.

Si interdiu furtum aliquis fecerit, eumque aliquis in ipso furto deprehenderit, verberetur, illique cui furtum factum fuerit addicatur. Servus prius virgis cæsus saxo Tarpejo dejiciatur. Impubes Prætoris arbitrio verberetur, noxaque ab eo facta sarciatur.

Quod si se telo defendant, dominus cum clamore prius id testificetur: tum si occisi fuerint, jure cæsi sunto.

Si furtum per lancem, & licium conceptum erit, perinde ac si manifestum foret vindicator.

Si agatur de furto non manifesto, fur dupli damnator.

Qui injuria, seu furtim alienas arbores cæciderit, pro singulis arboribus cæsis XXV. assibus multator.

De furto pacisci jus esto: & si pactum intercesserit, furti amplius agere jus non esto.

Furtivam rem usucapere jus ne esto.

❦

De judiciis. I. Numa R. II.

De Furtis. 1. de nocturno fure. 2. de diurno. 1. manifesto. vel quasi. 2. nec manifesto. 3. de arboribus furtim cæsis. 4. Communia de furtis.

TABULA II.

De Judiciis & Furtis.

— — — — — —
— — — — — —
— — — — — —
—— - VADES SUBVADES - ——
extra quam si MORBUS SONTICUS - - - VOTUM * absentia * Reipublicæ Ergo, AUT STATUS DIES CUM HOSTE intercedat: nam si QUID HORUM FUAT UNUM * JUDICI ARBITROVE, REOVE, EO DIE DIFENSUS ESTO.

— — — — — —
— — — — — —

CUI TESTIMONIUM DEFUERIT, IS TERTIS DIEBUS OB PORTUM OBVAGULATUM ITO.

SI NOX FURTUM FAXIT, SIM ALIQUIS OCISIT JURE CÆSUS ESTO. *

Si luci furtum faxit, sIm aliquis endo ipso capsit verberator iLique, cui furtum factum escit, aDicitor.

Servus, virgis cæsus, saxo deIcitor:

Inpubes, Prætoris arbitratu verberator, noxiamque decernito.

SI SE TELO * defensit quiritato ENDOQUE PLORATO: post deinde si cæsi escint, se fraude esto.

Si furtum lance licioque conceptum escit, atque uti manifestum vindicator.

SI ADORAT FURTO, QUOD NEC MANIFESTUM ESCIT, duplione decidito. *

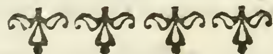
SIn juri alienas arbores cæsit, in singulas xxv. æris luito.

Si pro fure damnum decisum escit, furti ne adorato,

Furtivæ rei æternAuctoritas esto.

Caji *lib. 1. ad leg. XII. tabul. cujus pars posterior huic II. tabul. respondet.* * *Numæ R. lex II. tab. II. Capite apud* Festum *verb. Reus* * Cajus *l. 233. §. 1. ff. de V. S.* * Cajus *l. 6. ff. si quis caut.* * *al. vitium, ut supra tab. I. l. 1. Si morbus ævitasve vitium escit.* Labeo *libr de XII. tabul. II. De furtis egit* Gellius 15. * *Forte in ipsa leg. fuit:* se fraude esto. Cajus *l. 233. §. 2. ff de V. S.* * *Luitque* Cajus *l. 2. & 4. ff. de arboribus furtim cæsis.*

TABULA III. *De Rebus Creditis.*		PARAPHRASIS.
— — — — — — — — — — — —	Caji *lib.2. ad leg XII. tab. cujus pars prior huic tertiæ tab. respondebat.*	*Si quid circa rem depositam apud se depositarius dolo malo admiserit, dupli pœna adficitor.*
1. De deposito. Si qui endo deposito dolo malo factum escit, duplione luito.		*Si quis majus quam unciarium fœnus (quod unciam menstruam dependit in centum) exercuerit, quadrupli pœna adficitor.*
2. de fœnore. Si qui unciario fœnore amplius fœnera Sit, quadruplione luito.		*Peregrinus quidquam usucapere non valeto: cujus adversus eum in perpetuum actio esto.*
3. de jure crediti persequendi adversus. 1. hostem id est peregrinum. — — — — — — — — — — — — ADVERSUS HOSTEM * ÆTERNAUCTORITAS ESTO.	* Caj. *l.* 234. *in princ. ff. de V. S.*	*Si debitum quis confessus fuerit, vel condemnatus jure fuerit induciæ ei menstruæ 30. dierum ad debitum exolvendum dantor.*
2. Confessum judicatum. ÆRIS CONFESI, * REBUSQUE JURE JUDICATIS XXX. DIES JUSTI SUNTO:	* *confessis.*	*Si intra dies 30. illos debitor non satisfaciat, tum creditori capere eum, sive prehendere, atque in jus ducere jus esto.*
POST DEINDE MANUS INJECTIO ESTO, IN JUS DUCITO:		*Debitor ita nexus si poterit suo vivat: si non habeat, tum creditor, qui eum vinctum habebit, singulas farris libras in singulos dies ei dato: si volet plus ei pro arbitrio dare liceto.*
NI JUDICATUM FACIT, AUT QUIPS* ENDO IN JURE VINDICIT, SECUM DUCITO, VINCITO, AUT NERVO AUT COMPEDIBUS XV PONDO NE MAJORE: AT SI VOLET MINORE, VINCITO:	* *locuplex.* Cajus *l.* 134. §. 1. *ff. de V. S.*	*Si & tum judicatum non solvat, neque interea quisquam eum in jure defendat, proque eo interveniat, in privatum carcerem, seu vincula adducere creditori jus esto, eumque vel nervo, vel compedibus vincire, sic tamen ut vincula non sint graviora quam XV. pondo: leviora enim adhibere pro arbitrio jus esto.*
SI VOLET, SUO VITO: * NI SUO VIT, QUI EM VINCTUM HABEBIT LIBRAS FARIS ENDO DIES DATO: SI VOLET, PLUS DATO.	Caj. *lib.* 234. §. 1. *ff. de V. S.*	*Paciscendi interea addicto cum creditore jus esto: si non pactus fuerit, 60. diebus creditori addictum in vinculis habere jus esto: Intra eos dies trinis nundinis continuis ad Prætorem in comitium producitor, quantæque pecuniæ judicatus esset prædicator.*
Ni cum eo pacit, LX. dies endo vinculis retineto: Interibi trinis nundinis continuis in Comitium procitato, ærisque æstimiam judicati prædicato.		
Ast si plures erunt rei, TERTIS NUNDINIS PARTIS SECANTO: Si PLUS MINUSVE SECUERUNT, SE FRAUDESTO: si volent uls Tiberim peregre venumdanto.		*Ast si plures erunt creditores, tertiis nundinis, id est 27. die corpus rei in partes secanto: si plus minusve secuerint, sine fraude esto: si malent, trans Tiberim eum peregre venumdanto.*
— — — — — — — — — — — —		

PARAPHRASIS.		TABULA IV. *De Jure Patrio, & Jure Connubii.*	
Pater filium sibi natum monstrosum, vel prodigiosum statim necato.	De jure patrio.	PATER insignem ad deformitatem puerum cito necato.	*Caji lib 2. ad leg. XII. tab. cujus pars posterior huic IV. tab. respondet.*
In liberos justis ex nuptiis quæsitos patri jus vitæ necis, vendendique eos jus esto.		Endo * liberis justis vitæ necis venumdandique potestas ei esto.	* Dionys. Halicarnas. *lib. 2.*
Si pater filium ter vendiderit, filius post tertiam venditionem plene a patre liber fiat.		SI * PATER * FILIUM TER VENUNDUIT, FILIUS A PATRE LIBER ESTO.	* *patri scilicet.* * *ἀπὸ τοῦ κοινοῦ, ut existimo vox hæc ab Ulpiano repetita.*
Si filius patri post mortem ejus intra decem menses proximos a morte natus ex uxore erit, justus ei filius esto.		Si qui ei in X. MENSIBUS PROXIMIS postumus natus escit, justus esto.	
  	De jure connubii.	— — — — — — — — — — — — — — — — — — — — — — — — — — — — — — — — — — — — — — — — — — — — — — — — — — — — — — — — — — — — — — — — — — — — — — — —	*Supplementum harum legum de jure connubii repete ex tab. XI. De mulieris usu agetur infra tabul. 6. De repudio etiam extat lex quædam d. tab.6.*

TABULA V.
De Heredit. & Tutelis.

1. De testamento. PATERFAMILIAS UTI LEGASIT, SUPER PECUNIÆ TUTELÆVE SUÆ REI, ITA JUS ESTO.

2. De successione ab intestato. AST SI *NTESTATO MORITUR, CUI SUS HERES NEC ESCIT, AGNATUS PROXIMUS FAMILIAM HABETO.

1. De gentilitiis hereditatibus. SI AGNATUS NEC ESCIT, GENTILIS FAMILIAM HERES NANCITOR.

2. De liberto rum bonis. Si libertus inteſtato moritur, cui sUs heres nec eſcit, aſt patronus patronive liberi eſcint, EX EA FAMILIA IN EAM FAMILIAM Proximo pecuniA Duitor.

3. Communia hereditatum. Nomina inter HEREDES pro portionibus hereditarIs ERCTA, CITA ſunto.

Ceterarum FAMILIÆ rerum ERCTO NON CITO ſi volent Heredes ERCTUM CITUM faciunto : Prætor ad ERCTUM CIENDUM arbitros tris dato.

4. De legitimis agnatorum, & gentilium tutelis. Si paterfamilias inteſtato moritur, cuInpubes ſuus heres eſcit AGNATUS PROXIMUS TUTELAM NANCITOR.

SI FURIOSUS AUT PRODIGUS EXISTAT, AST EI CUSTOS NEC ESCIT, AGNATORUM GENTILIUMQUE IN EO PECUNIA VEIUS POTESTAS ESTO.

— — — — — —
— — — — — —

— — — — — —
— — — — — —

— — — — — —
— — — — — —

— — — — — —
— — — — — —

Caji lib. tert. ad leg. XII. tabul. cujus pars prior huic V. tabulæ respondebat.

* ἀπό- τοῦ κοινοῦ. *verbum paterfamil. hic repetiit auctor libri ad Herenn.* & Cicero 2. *de inventione, quod tamen alii omittunt.*

PARAPHRASIS.

Paterfamilias uti legem dixerit, ſeu prout diſpoſuerit de bonis ſuis, & liberorum ſuorum tutela, ita poſt mortem ejus obſervator.

At ſi inteſtato moritur paterfamilias neque ei ſuus heres erit, tum agnatus proximus heres eſto: ſi agnatus non erit, tum gentilis heres eſto.

Si libertus inteſtato decedat, neque ſuum heredem reliquerit, ſed patronum tantum, vel etiam patroni liberos, tum liberti bona ex ejus familia in patroni familiam translata proximo in patroni familia addicuntor.

Defuncto creditore, vel debitore ejus heredes pro portionibus hereditariis convenire & conveniri tantum poſſunt: ipſoque jure inter eos obligatio dividitur. At ceterarum rerum ſi volent heredes diviſionem faciunto: ad eam diviſionem Prætor tres arbitros dato.

Si paterfamilias inteſtatus decedat, cui ſuus heres extabit impubes, Agnatus proximus tutor hujus ſui heredis eſto.

Si qui furioſus, aut prodigus eſſe incipit, neque is curatorem habeat, agnatorum, iiſque deficientibus, gentilium curæ tam ipſe, quam ejus bona committuntor.





PARAPHRASIS.

Cum dominus rei suæ nexum faciet, vel mancipium uti nominarit, locutus pactusve erit, ita jus esto.

Statuliber sub hac conditione liber esse jussus, si hoc, vel illud dederit, *si venditus postea fuerit, emtori dando liber esto.*

Res vendita traditaque non ante emtori acquiratur, quam ab emtore venditori aliqua ratione satisfactum fuerit.

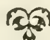
Fundi biennio: ceteræ res anno usucapiuntor.

Mulier, quamvis sine legibus viro juncta, si viro anno sine usurpatione, id est interruptione trinoctii apud unum virum fuerit, usucapta esto.

Si de qua re in jure apud Prætorem disceptatur, secundum eum qui possidet Prætor vindicias dato: excepta liberali causa qua secundum libertatem Prætor vindicias semper dato.

Omnis materia juncta ædibus, aut vineæ ne vindicator, neque solvitor; qui alienam junxit, duplo damnator; certe ubi soluta, demptaque fuerit, tum eam vendicare jus esto.

Si vir ab uxore divertere voluerit causam divortii dicito.



TABULA VI.

De Domino, & de Possessione.

1. De nexu mancipio.

QUM * NEXUM FACIES MANCIPIUMQUE, UTI LINGUA NUNCUPASIT ITA JUS ESTO.

Caji *lib. 3. ad leg. XII. tabul. cujus pars posterior huic 6. tabulæ respondet.*

SInficias ierit, duplione damnator.

Statuliber, EMPTORI dando liber esto.

Res venvita TRANSQUEDATA emptori non adquiritor donicum satisfactum escit.

* Cajus *l in traditionibus 48. ff de pactis.*

2. De usu auctoritat. id est de usucapione.

USUS AUCTORITAS FUNDI, BIENNIUM:

ANUS USUS ESTO.

* Cajus *l. ferri 235. in princ. ff. de V. S.*

Mulieris, quæ aNum matrimonI ergo apud virum remansit, ni trinoctium ab eo usurpandi ergo abescit, usus esto.

3. De vindiciis, de jure possessionis.

Si QUIN JURE MANUM CONSERUNT, secundum eum qui poSidet.

Ast si qui quem liberali causa manu adserat, secundum libertatem Vindicias dato.

TIGNUM JUNCTUM ÆDIBUS VINEÆVE NE CONCAPET NE SOLVITO.

Cajus *d. l. 235. §. fabros lignarios 1. ff. de V. S.*

Ast qui junxit, duplione damnator.

Tigna QUANDOQUE SARPTA, DONEC DEMTA ERUNT, vindicare jus esto.

4. de repudiis.

Si vir mulieri Repudium miTere volet, causam dicito harumce unam: —— —— —— —— —— —— ——

Cajus *l. si ex leg. repudium 43. ff. ad l. Juliam de adult.*

TABULA VII.

De Delictis.

De Pauperie.

Si QUADRUPES PAUPERIEM faxit, dominus noxi æstimiam oFerto : si nolet, * quod noxit dato.

De damno dato. 1. in genere. 2. frugibus dato.

sInjuria RUPITIAS. — — — — — — — — — —

Ast si casu, SARCITO.

QUI FRUGES EXCANTASIT.

Qui frugem aratro quæsitam furtim nox pavit secuitve suspensus Cereri necator: Inpubes Prætoris arbitratu verberator, noxiamque duplione decernito.

Qui pecu ENDO ALIENO IMPESCIT.. — — — — — —

3. incendio facto.

QUI ÆDES acervumve frumenti ad ÆDES positum dolo sciens INCENSIT, victus * verberatus igni necator;

Ast si casu, NOXIAM SARCITO.

Si nec indoneus escit, levius castigator.

De injuriis. 1. levioribus. 2. atrocibus. 1. loco: seu publicis. 2. re.

SI QUI INIURIAM ALTERI FAXIT, XXV. ÆRIS POENÆ SUNTO.

SI QUI PIPULOCENTASIT CARMEN. VE CONDISIT, QUOD INFAMIAM FAXIT FLAGITIUMVE ALTERI fuste ferito.

SI MEMBRUM RUPSIT, NI CUM EO PAICIT, TALIO ESTO.

QUI OS EX GENITALI FUDIT LIBERO, CCC. SERVO CL. ÆRIS. POENÆ SUNTO.

QUI SE SIRI TESTARIER LIBRIPENSVE FUERIT, NI TESTIMONIUM FARIATUR, IMPROBUS INTESTABILISQUE ESTO.

De falso. 1. λειπομαρτυρίας. 2. ψευδομαρτυρίας.

Si falsum testimonium DICASIT saxo delcitor.

De Parricidio. 1. hominis cujus libet. 2. Parentis.

Si qui hominem liberum dolo sciens morti duit

QUI MALUM CARMEN INCANTASIT, MALUM VENENUM faxit duitve PARICIDA ESTO.

QUI PARENTEM NECASIT, CAPUT OBNUBITO, CULEOQUE insutus in profluentem mergitor.

De Fraude. 1. Tutoris. 2. Patroni.

Si tutor DOLO MALO gerat, vituperato * quandoque finita tutela escit, furtum duplione luito.

PATRONUSI * CLIENTI FRAUDEM FAXIT, SACER ESTO.

Caji *lib. 4 ad leg. XII. tabul. cujus pars prior huic VII. tabul. respondet*].

* *ut tab.* 1. si nolet arceram ne sternito.

Cajus *l qui ædes 9. ff. de incendio.*

* *vinctus.*

Cajus *l. qui venenum 236. in pr. ff de V. S.*

* *vel si patronus.*

PARAPHRASIS.

SI quadrupes damnum dederit, dominus quadrupedis damni æstimationem offerto: vel si malis, quadrupedem ipsam noxæ dato.

Si per injuriam damnum dederit: ..

Ast si casu, damnum solvito, præstato

Qui fructus alienos, alienamve segetem incantamentis in alias terras transtulerit, pellexerit: vel ne crescerent obligaverit.....

Qui frugem industrialem, aratro videlicet partam, furtim noctu paverit immaturam, vel maturam secuerit, Cereri sacer, & devotus suspendio necator. Impubes tamen si id fecerit, arbitrio Prætoris verberator, damnumq; datum in duplum sarcito.

Qui pecus in alienam segetem, vel frugem immiserit pascendi gratia....

Qui ædes aut acervum frumenti juxta domum positum sciens prudens dolo incenderit, vinctus verberatus igni necator: si vero casu, idest negligentia, damnum datum sarcito: aut si minus idoneus sit, levius castigator.

Si quis injuriam leviorem sive re, sive verbis alteri fecerit 25. assibus multator.

Si quis publice aliquem diffamaverit, eique convicium fecerit, vel carmen famosum condiderit ad alterius injuriam], seu infamiam, fustibus feriatur.

Si quis alteri membrum aliquod ruperit, ni cum eo pacisci velit, membrum ei pariter rumpere injuria affecto jus esto.

Qui dentem ex gingiva excusserit libero homini, trecentis assibus multator: qui servo C L.

Qui alicui actui testis adfuerit rogatus vel libripens, si postea testimoniū ferre detrectet, infamis habetor, neq; ejus testimonium deinceps admittitor, neve ipsi testimonium dicatur.

Si quis falsum testimonium dixerit, Saxo Tarpejo dejicitor.

Si quis hominem liberum dolo sciens occiderit, capitalis criminis reus esto.

Item qui magico carmine, seu incantamentis alium defixerit. Item qui malum venenum fecerit dederitve.

Qui parentem necaverit capite obvoluto, culeo insutus in aquam objicitor.

Si tutor dolo malo tutelam gerat suspectum eum facere cuivis liceto: Si quid de rebus pupilli furatus fuerit, cum finita fuerit tutela, duplum præstato. Si qu s quo tutor esset a vi, & injuria alterius sese patrocinio commiserit, patronus autem eum fefellerit, execrabilis esto.

PARAPHRASIS.

INter vicinorum ædificia ad circum eundi facultatem spatium vacuum duorum pedum, & semis relinquitor.

Sodales, id est collegiati (quorum certa fuerant corpora) leges inter se ferre liceto quas volent, dum modo publicis legibus contrariæ non sint.

Spatium quinque pedum (quod vacuum inter duos agros erat ad accessum, & circumductum aratri) usucapere jus non esto.

Si vicini de finibus disceptent, decertent, Prætor dirimendæ controversiæ tres arbitros dato.

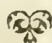
Si arbor ex vicini fundo in vicinum impendeat, arboris illius rami XV. pedibus altius circumcidantor.

Si fructus e vicini arbore in vicini fundum cadat, domino arboris legere fructum jus esto.

Si aqua pluvia opere manufacto nocere poterit, Prætor ad arcendam aquam ne noceat, tres arbitros dato: damni infecti nomine caveto.

Latitudo viæ qua se recte porrigit via VIII. pedum esto: at ubi flexum est sexdecim.

Si via ab iis qui vicinia prædia possident munita non sit, jumentum agere quo quis velit jus esto.



TABULA VIII.

De Juribus Prædiorum.

1. De jure parietis.

AMBITUS PARIETIS, SEXTERTIUS PES ESTO.

2. De juribus rusticorum prædiorum.

SODALES, legem * quam volent, dum ne quid ex publica coRumpant, sibi ferunto.

—— —— —— —— —— ——

1. De jure finium.

de FINIUM ratione lex * incerta, ad exemplum legis - - —— —— ——
—— —— Atticæ Solonis —— ——

Intra V. P. æternAuctoritas esto.

2. De jure possessionum.

SI JURGANT adfines, finibus regundis Prætor arbitros tris aDicito.
—— —— HORTUS —— ——
—— —— HÆREDIUM —— ——
—— —— TUGURIUM —— ——

Si arbor in vicini fundum impendet, XV. P. altius sublucator.

Si GLANS in EM caduca siet, domino legere jus esto.

3 De jure aquarum.

SI AQUA PLUVIA MANU NOCET. Prætor arcendæ aquæ arbitros tris aDicito, NOXÆQUE DOMINO CAVETOR.

Via in poRecto VIII. P. IN AMFRACTO XVI. P. lata esto.

4. De jure itinerum.

SI via AMSEGETES iMunita escit, qua volet, jumentum agito.

—— —— —— —— ——
—— —— —— —— ——
—— —— —— —— ——
—— —— —— —— ——
—— —— —— —— ——
—— —— —— —— ——
—— —— —— —— ——

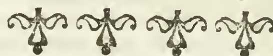
Caji lib. 4. ad leg. XII. tab. cujus pars posterior huic VIII. tabul respondebat.

* Cajus l. ult. ff. de co. legiis. Hæc porro lex referri posset ad tabulam sup. 7. de a delictis de quo in notis,

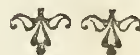
* vel pactionem.

Cajus l. ult. ff. finium regund. Hæc tria vocabula forte pertinent ad jactam illam legem de finium ratione.

	TABULA IX. *De Jure Publico.*		PARAPHRASIS.
1. De æqualitate, & juris æquitate.	PRIVILEGIA NE INROGANTO.	Caji *lib. 5. ad leg. XII. tab. cujus pars prior huic IX. tabulæ respondebat.*	*IN singulos homines lege juraque ne feruntor.*
	NEXO SOLUTO, FORTI SANATI sìremps jus esto.		*Nexo soluto, item ei, qui in fide constanter mansit, & ei qui santa veluti mente ad obsequium rediit, jus idem esto.*
	Si judex arbiterve jure datus, ob rem dicendam pecuniam aCepsit, capital esto.		*Si judex aut arbiter jure datus ob rem judicandam pecuniam acceperit, capite luito.*
2. De capite civis.	DE CAPITE CIVIS NISI PER MAXIMUM COMITIATUM NE FERUNTO.		*De vita, libertate, civitate, familia adimenda civi Romano populi judicium esto centuriatis comitiis.*
	QUÆSTORES PARICIDI, qui de rebus capitalibus quærant, a populo creantor.		*Judices rerum capitalium a populo constituantor.*
3. De pace publica.	Si quIn urbe cœtus nocturnos agitaSit, capital esto.		*Si quis in urbe coitiones agitaverit, capite luito.*
	Si qui perdueLem concitaSit, civemve perdueLi transduit, capital esto.		*Si quis hostem in populum Romanum, seu patriam concitaverit, vel civem hosti tradiderit, prodiderit, capite punitor.*







PARAPHRASIS.

HOminem mortuum in Urbe humare, vel urere jus ne esto.
Sumtuosa, & magnifica funera, & lamentabilia prohibentor.
Funerum modus, qui nunc definitur, deinceps esto, neque eum excedere liceto.
Ligna ex quibus rogus comburendo cadaveri construitur, dedolando ne levigentur, sed rudia, & impolita rogo adhibentor: tribus vinculis purpuræ, neque pluribus, componi, vel uri mortuum jus esto: X tibicines neque plures funeri adhibere jus esto.
Mulieres ne genas unguibus [dilanianto], seu faciem carpunto.
Neque lugubrem ejulationem, seu fletum in funeribus adhibento.
Homini mortuo e cadavere membrum aliquod ne adimito, cujus causa postea funus, funerisque impensæ de novo iterentur, nisi si quis in bello mortuus esset, vel peregre.
Servorum cadavera ne unguntor. In funeribus epulæ omnes prohibentor.
Sumtuosa adspersio omnis in mortuum, & rogum amovetor.
Ne longæ coronæ, vel longæ coronarum series, neve aræ thuri adolendo, aliisve odoribus funeri præferuntor.
Qui coronam meruerit in ludicris, sive ipse, sive servi ejus equive in funere ob virtutem laudator, ipsique mortuo & ejus parentibus, & quamdiu domi per novem dies collocatum est cadaver, & cum effertur, coronam illam imponi jus esto.
Unius hominis cadaveri funus unum fiat, & unus lectus sternitor.
Aurum a funere omnino removetor: excipitur aurum, quo dentes vincti, id enim cum cadavere sepelire, aut urere jus esto.
Rogum vel sepulchrum deinceps ædibus alienis domino invito propius 60 pedes admovere jus ne esto.
Vestibulum sepulchri, sepulchrumve usucapere jus ne esto.

2. De jurejurando.

2. De jure sepulchrorum.

TABULA X.

De Jure Sacro.

- de JURE JURANDO -

HOMINEM MORTUM IN URBE NE SEPELITO, NEVE URITO.
SUMPTUS ET LUCTUM A DEORUMANIUM JURE REMOVETO.*
HOC PLUS NE FACITO.
ROGUM ASCIA NE FOLITO.
Tribus riciniis, & X. tibicinibus foris eFeRe jus esto.

Caji *lib. V. ad leg. XII. tab. cujus pars posterior huic X. tab. respondet.* Cicero *lib.* 1. *de legib.* * pro jure removeto.

MULIERES GENAS NE RADUNTO: NEVE LESUM FUNERIS ERGO HABENTO.
HOMINI MORTUO OSA NE LEGITO, QUO POST FUNUS FACIAS, extra quam si beLi endove hostico mortUs escit.
SERVILIS UNCTURA, OMNISQUE CIRCUMPOTATIO auferitor.
MURRATA POTIO MORTUO NE INDITOR.
NE LONGÆ CORONÆ, NEVE ACERÆ PRÆFERUNTOR.
QUI CORONAN PARIT IPSE PECUNIAVE, EJUS VIRTUTIS ERGO, ARGUITOR: * ET IPSI MORTUO PARENTIBUSQUE EJUS DUM INTUS POSITUS ESCIT FORISVE EFERTUR, SE FRAUDE IMPOSITA SIET.

Uni plura funera ne facito, neve plures lectos sternito.
NEVE AURUM ADITO: * AST SI CUI AURO DENTES VINCTI ESCINT, IM CUM ILO SEPELIRE UREVE SE FRAUDESTO.

Rogum bustumve noVum propius LX. P. ædibus alienis, si dominus nolet, * ne adIcito.
Fori bustive æternAuctoritas esto.

* *idest* honorator. * *Cajus l.* 237. *ff. de V.S.*

TABULA XI. *Supplement. IV. & V. Prior Tabul.*		PARAPHRASIS.
Quartæ tab. supplementum. QUOD POSTREMUM POPULUS JUSIT, ID JUS RATUM ESTO.	Caji *lib. 6 ad leg. XII tabul. cujus pars prior huic XI. tabul. respondet.*	POsteriores populi leges prioribus potiores sunto.
Patribus cum PLEBE * coNubI jus esto.	Cajus *l. 238. in pr. ff. de V. S.* Dionys. Halicar. *in fin. l. 10.* Zonaras *tom. 2.*	*Inter patricios, & plebejos matrimonia ne contrahuntur.*
Quintæ tab. supplementum. — DETESTATUM — seu de SACRIS DETESTANDIS.	Cajus *l. 238. §. 1. ff. de V. S.*	









PARAPHRASIS.

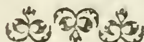
Rem de qua controversia est, in sacrum dedicare ne jus esto: qui dedicaverit, dupli pœna multator.

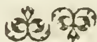
Mala fide possessionem si quis nactus sit, Prætor ei rei definiendæ tres arbitros dato, eorumque arbitrio malæ fidei possessor fructus in duplum præstato.

Si servus domino sciente furtum fecerit, damnumve aliter dederit, dominus eum pro delicto, injuria vel damno affecto dedito.









TABULA XII.

Supplement. VI. & VII. Poster. Tabul.

Sextæ tab. supplem.

——— ——— ——— ——— ——— ———

——— ——— ——— ——— ——— ———

——— ——— de PIGNORE ——— ———

Caji *lib. 6 ad leg. XII tab. cujus pars posterior huic ultimæ tabul. respondet*. Cajus *L. 238. §. 2 ff. de V.S.*

Si qui rem, de qua stlis fiet, in sacrum dedicaSit, duplione decidito.

Caji *l. ult. ff. de litigiosis*.

Septimæ tab. supplement.

SI VINDICIAM FALSAM TULIT, PRÆTOR REI SIVE STLITIS ARBITROS TRIS DATO: EORUM ARBITRIO FRUCTI DUPLIONE DECIDITO.

Cajus *l. 19. ff. de usuris, & fruct.*

SI SERVUS SCIENTE DOMINO FURTUM FAXIT, NOXIAMVE NOXIT, NOXÆ DEDITO.

Cajus *l. 238. §. 3 ff. de V.S.*

——— ——— ——— ——— ——— ———

——— ——— ——— ——— ——— ———

——— ——— ——— ——— ——— ———

——— ——— ——— ——— ——— ———

——— ——— ——— ——— ——— ———

Octavæ tab. supplem.

——— ——— ——— ——— ——— ———

——— ——— ——— ——— ——— ———

Nonæ tab. supplem.

——— ——— ——— ——— ——— ———

——— ——— ——— ——— ——— ———

Decimæ tab. supplement.

——— ——— ——— ——— ——— ———

——— ——— ——— ——— ——— ———

——— ——— ——— ——— ——— ———

JANI VINCENTII GRAVINÆ ORIGINUM JURIS CIVILIS

LIBER TERTIUS

QUI EST

DE LEGIBUS ET SENATUS-CONSULTIS.



NITIO superioris libri, CLEMENS MAX. ab ipsomet hominis ingenio exordia juris naturalis & gentium excitavimus: nunc iisdem ab hominibus, non quidem sparsis & segregatis, verum convenientibus una inter se, inque communem vivendi societatem coeuntibus civilis regiminis causas, & fundamenta, varietatesque rerum publicarum eruemus. Cum enim civitas sit corpus ex hominibus coactum atque compositum, si quid in corpus diffundatur universum, ex ejus oportet emanere partibus, statumque, aut mutationem, & vicem civitatis totius ex natura, & motu, moribusque singulorum hominum evenire: nam si neque in civitatem extrinsecus migraverint, neque introrsus ex ipsismet hominibus oriantur: eas ex nihilo contra naturalem rationem arcessere compellemur.

CAPUT I.

De justitia civili.

CAusas igitur sive tranquillitatis, sive perturbationis, item interitus, mutationisque civilis, atque imaginem civitatis utcunque constitutæ, tanquam in speculo in ipsamet natura humana spectabimus. Motibus enim partium eodem simul incumbentium atque flectentium, totum etiam corpus una circumagitur: iisdemque putrescentibus partibus una dissolvitur. Quamobrem affectio, quæ hominis naturam sedat, aut exagitat, eadem si singulis in civibus multiplicetur, universam componit, evertitve civitatem. Quæ eatenus coalescit, quatenus partes in communem aliquem sensum conveniunt, & ad optimum tum adducitur statum, quando cives ita cohærent inter se, quemadmodum hominis membra toto cum corpore congruunt. Quam partium in civitate convenientiam atque consensum inducit sola justitia: cum justorum sit unus concorsque sensus: injustorum vero discors & varius: unde non mirum, si ut justorum animus affectionum concordia componitur atque sedatur, injustorum vero vita perturbationum discordia miserrime circumvolvitur; ita & civitas justa sibique conveniens perpetuo conservetur; injusta vero sibique repugnans cum suarum partium variatione turbinis more versetur. Beata igitur civitas est, in qua unaquæque portio munus perfecte obeat suum, concordique ministerio partium, hominis bene valentis optimaque horum temperie gaudentis reddit imaginem. Quamobrem ei naturæ, quæ imperio suo regit hominem atque tuetur, imperium est

atque tutela committenda civitatis ; menti videlicet, quæ non corpori tantum humano, sed & naturæ rerum præsidet universæ.

CAPUT II.

De mente humana, & ejus jure in corpus.

ETenim a mente divina & infinita, quæ corporea omnia & incorporea volvit, procreata est mens humana & finita, quæ membris nostris corporique præesset : cui motus a mente ac vita singulis momentis ingeneratur. Motus namque unde oriuntur, intereunt, & mutantur omnia, non in corporis, verum in animæ natura continetur : corpus enim nullum edere potest, atque ab se ciere motum, nisi aliunde acceperit: cum corporis notio quantitatem quidem, soliditatem, & figuram, non vero motum involvat : corpus enim si motu spolietur, tamen manebit idem : at quantitate, soliditate, figuraque detracta, periisse intelligeretur. Mens vero in percipiendo cogitandoque adeo ex sua natura versatur, ut sublata cogitatione, mens tibi diffugeret : at cogitatio unde animi natura profertur, actus est a mente continenter exoriens, qui, ut permaneat, opus habet assidua productione sui ipsius: productionem vero sine motu nullam intelligimus. Unde sive cogitatio versetur eodem, sive de re una in aliam perlabatur, assiduo motu cietur ; quia mentis est actio perpetuo fluens. Vivit enim, atque alitur ex novis perpetuisque animi nixibus, qui singulis momentis multiplicati pereunt continuo, atque identidem regignuntur. Quos novos perpetuo percipiendi actus mens quomodo protulerit sine ingenito inditoque propriæ naturæ motu? Quamobrem exuere motu mentis naturam nequimus ; quia eo sublato, cogitatio extingueretur. Quia igitur motu, qui est ab incorporea natura, animantur omnia, colligere hinc licebit, incorpoream naturam eam esse, quæ sive potestate sua procreans, volensque omnia, qualis voluntas est divina, sive ab Deo creata, Deique jussu subiens ipsa certum ac peculiare corpus, lumen rebus ferat & vitam: corpus vero per se, si ea luce ac vita caruerit, pondus esse tantum & umbram intelligimus. Unde imperium animæ in corpus humanum ab ipsa natura fuit institutum, quia corpus a mente ducitur ac sustinetur : & ei sunt rerum gubernacula tradenda, unde res ipsæ vitam accipiunt : ne si ab illius imperio eximantur, non ad libertatem, sed ad interitum potius tendant. Sicut autem ratio infinita motum ubique diffundens, rebus imperat universis; ita debet & ratio finita, in qua imago infinitæ rationis insculpitur, nempe mens humana, motu a Deo accepto imperare corpori humano & rebus omnibus ex humana facultate pendentibus. Hinc homini utpote ratione prædito, & naturæ præstantiori subjiciuntur muta, inanima omnia, itemque ratione carentia, quibus hominis dominatio prodest, quia custodia curaque nostra ferociam effugiunt animantium aliorum ; ut hoc etiam nomine longe sint feliciores mansuetæ animantes & cicures, quam feræ atque indomabiles.

CAPUT III.

De natura servis, & natura Dominis.

HInc rudibus, agrestibusque hominibus plurimum conducit parere sapientibus. Hinc & lege naturæ, quæ mentem imbecilliorem præstantiori subjicit, fœmineus virili sexui subjicitur, cum virilis superet ea parte, qua divinitatem attingimus & res corporeas antecellimus. Cum igitur viri & mulieris conjunctionem natura ipsa inveniat & machinetur, & mulier a viro ratione vincatur ; minori autem ratio major lege naturæ dominetur ; palam est, mulierem traditam esse in potestatem viri ab ipsa natura, tanquam in custodiam, & conservationem sui. Ob eandemque rationem filii naturaliter veniunt in potestatem patris, quia liberis utilius est, ut a patre regantur, quam a semetipsis : atque hinc imperium oritur domesticum. Denique universe, quia propter mutuum usum rerum & operarum ad vitæ diuturnitatem, atque securitatem inter homines lex ipsa rationis & natura societatem instituit ; neque ulla constare societas inter eos potest, qui prudentia inter se ac ratione discrepant ; nisi prudentia & ratio minor prudentiæ subdatur, ac rationi majori, quæ prospiciat imbecillioribus :

bus: nemo non viderit eos, qui mente sunt hebetiores, & ingenio pinguiores, fuisse creatos ad parendum, tanquam natura servos; præstantiores vero, & sapientiores tanquam natura dominos ad imperandum; non quidem propter propriam, sed propter imbecilliorum potissimum utilitatem. Quia natura non aliam ob causam subesse homines hominibus patitur, nisi ut qui securitatem & utilitatem nequeunt parare sibi, eam præstantioris mentis imperio consequantur: unde sapientum in ceteros dominatio, utpote nexus humanæ societatis, & radix publicæ salutis in commune commodum ab ipsa natura, & a rationis lege procedit. Nam si jus imperii ducamus a potentia corporis; continuo in discordiam, & mutuam infinitamque cædem delabemur. Cum enim absit a corpore consilium; nisi motus illius ratione ac regula gubernentur; homines feris miserabiliores affectionibus propriis assiduo inter se pugnantibus invicem dilaniaremur. Quid præterea tam præposterum, atque aberrans a natura, quam potestas corporis in mentem, a qua corpus, accepto motu, suam vim & potestatem perpetuo trahit? Quid igitur possunt ad humanam societatem, & civilem vitam corporis vires? Num ad fabrilia tantum, artesque rudiores; ad prudentiam vero, & custodiam publicam erunt prorsus inutiles? Et sane nisi metus nobis impenderet ab hostibus externis, aut a motibus intestinis, ad regimen civile corporis robur nullius forsan esset usus: utique si suæ omnibus, aut alienæ rationi sponte parerent, intelligentes aberrantem a ratione, dum ab ea deflectit, & a virtute ad vitium dilabitur, erroris pœnas dare sine carnifice, cum omne vitium sit ultor sui.

CAPUT IV.

Do mero mistoque Imperio.

VErum quia homines non tam cognitione, quam sensu ducuntur, ac raro causas miseriarum adscribunt sibi ipsis, & propriis cupiditatibus; ex quibus tantum voluptates percipere sibi videntur, ignari, eas fontem esse malorum, cum nunquam voluptates a vitiis veniant sine longa & sæva cohorte miseriarum; propterea qui latentibus in animo pœnis minime reprimuntur, pœnis compescendi sunt exterius accitis visuique patentibus; ut cum viribus rationis minime regantur, viribus cohibeantur corporis. Unde corporis, cujus perniciosissimum est imperium, servitium tamen est utilissimum, dum eo veluti ministro atque satellite rationis utamur. Hæc autem vis legitima, sive civilis, si atrocioris pœnæ facultate polleat, imperium merum: si vero levioris coercitionis potestate finiatur, mistum appellatur: quorum hoc jurisdictioni semper, & Magistratui; illud Principi tantum & supremæ potestati cohæret,) de quibus fusius, & subtilius in nostro *de jurisdictione* tractatu.

CAPUT V.

De tribus civitatum generibus, & primo de simplici, sive de optimo statu civitatis.

QUa justa distributione munerum, & collocatione, ac temperamento partium secundum suam cujusque naturam ad imperandum, vel ad parendum, & ad incidendas, vel subeundas pœnas, civitas recte componitur. Ac sane si homines in mutuam custodiam incumbentes communibus uterentur opibus ad externas repellendas injurias; intestinas vero discordias nullis neque singulorum, neque universorum reprimerent viribus; sed solo consilio, ac publico privatoque usu perfectæ virtutis ita favillas quascunque discordiarum extinguerent; ut pacem ubique partam pro se quisque aleret, eamque abstinentia injuriarum, ac mutua benevolentia, studioque publicæ ac privatæ utilitatis uteretur; hæc esset beatissima civitas atque omnium præstantissima, quippe quæ ad sui præsidium solam rationem, sine ullo corporis ministerio adhiberet; & virtutibus privatorum, tanquam publicis legibus instituerctur. Unde opus hæc non haberet corporeis viribus, ut alios ad rectam vivendi normam traheret; quia suam sibi quisque rationem haberet ducem. Ratio vero, si omnibus affectionum nubeculis explicetur, una eademque in singulis emicabit, unicamque in mentibus hominum boni notionem excitabit: in quam omnes uno eodemque animi sensu conveniunt. Ratio enim parit scientiam; scientia vero simplex est, & unica, quia

quia non descendit a rebus fluentibus & variantibus, nempe a rebus creatis & corporeis, a quibus producitur varia & inconstans opinio; sed a notionibus æternis & incorruptis divinæ immortalisque naturæ illabitur in animos nostros, participesque sui ad mentium simplicitatem adducit atque concordiam. Qui homines civilem societatem ineuntes a sola mente regerentur, sine ullo ministerio corporis; quia unus idemque sensus, atque consilium in omnes effunderetur; ideoque civitatem hanc, si talis unquam civitas inter mortales existeret, merito civitatem simplicem appellaremus.

CAPUT VI.

De civitate mista.

QUando vero civium potior pars a ratione gubernatur; aliæ vero partes a ratione dissentientes trahuntur a sensibus, quorum varia perceptio est, atque tempore, regionibus, morbisque mutabilis: tum oportet partem rationabilem, quæ natura imperat ceteris, adhibere collectas vires multorum, & ministerium publici corporis ad coercendas aberrantes a ratione partes. Unde quia in hanc civitatem scientia & opinio confluit; quarum illa in imperantibus insidet, hæc in multitudine, quæ prudentioribus obtemperare compellitur, ita ut status ejus in imperio mentis, & obedientia minime voluntaria sensuum constituatur; non absurde mista civitas nuncupabitur.

CAPUT VII.

De civitate perturbata.

VErum quando in societatibus civilibus prudentiorem partem stultior, & virtutem vitium, ac rationem opinio superaverit; ibi vis & error agitabit, verterque omnia, regimenque deferet ei, qui suorum, & alienorum vitiorum satellitio sese, melioribus deprimendis, ad sublimiorem potestatis gradum extulerit. Unde quia hic natura domini subjiciuntur natura servis, & opinioni scientia in extrinsecis actibus famulatur, ac naturalis ordo miscetur atque pervertitur: propterea recte, meo judicio, vocabitur civitas perturbata. Civitatem igitur simplicem ad unam boni rectique rationem sese convertentem, descriptam & informatam inveniemus in animis eorum, qui una eademque boni notione ducuntur: qui simul convenientes continebunt suam intra se quisque legem, suos magistratus, suos milites, ut imperio exteriori non indigeant: cum propria ipsi ratione provideant, reliquasque animi partes, quarum quæque munere suo fungitur, ad usum & ministerium rationis adhibeant. Nam sicuti occurrentia visa oculi confestim excipiunt, ita & ratio statim complectitur cognitionem: quæ, si lucidior fuerit, ad rationis legem desciscentes ab ea revocabit cupiditates: quibus in officio continendis suscitabit iram disciplina rationis imbutam, & propria nativaque feritate spoliatam: ut quæ animæ partes liberæ atque solutæ bellum ciebant intestinum, eæ rationis imperio parentes, pacem civitatis pariant interioris. Verum nescio, an civitati illi simplici ullus pateat in humana vita locus, (*) quia nulla neque plurium, neque unius hominis ratio perpetuo vigilat. Cui aliquando torpescenti, si frena defluxerint, iis tantisper laxatis, affectiones & cupiditates exilient, & exultabunt: atque instar Phaethontis equi rectorem trahent ipsæ suum, ut postremo atterant, atque conculcent. Unde quia non omnes, sed soli sapientes esse sibi queunt rectores ac duces, iique non gregatim, non sparsim inveniuntur; non mirum, si nulla ex hoc genere civitas, quam simplicem diximus, componatur. Cum itaque rari ex hominum turbis propria ratione reguntur, opus est, ut universi ratio-

(*) Poterat addere, quod Tullius olim ad Attium scribebat *l. XV. ep. 4. Rubeo (mihi crede) sed jam scripseram, debere nolui*. Est enim hæc civitas simplex, in qua stulti sapientibus parent, civitas Platonica. In libro superiori exordia juris naturalis & gentium ab honestate naturali repetierat, seu ab ipsomet hominis ingenio; hcc autem loco ex unione voluntatum, ejusque diversis rationibus diversis gradibus jus publicum exponit. Quod in *c. 3.* dicitur, mulieres a viris ratione vinci, forsitan negent mulieres, & discrimen omne disparitati educationis tribuant. Imperium merum & mistum quoque, utrumque proprium Juri Romano, minus bene miscetur tractationi Juris universalis.

tione gubernentur aliena, & mente paucorum, cum pauci sint admodum in qualibet natione sapientes. Itaque oportet iisdem luminibus atque consiliis regere civitates, quibus quisque sapientum cupiditates suas iramque gubernat, ut quemadmodum ira, & cupiditas in singulorum animis recte compositis obtemperat rationi privatæ; sic potentia, numerusque major, nempe proceres, & multitudo pareant sapientum sententiis, quæ sunt mens civilis corporis, a qua in universam rempublicam ratio propagatur: eaque civilis vitæ constitutio erit mista civitas: quo etsi paucorum virtutes conveniant, & vitia plurimorum; tamen quia plurium affectiones paucorum rationi subjiciuntur; evenit, ut a virtutibus vitia superentur, & civitatis constituatur status, quatenus mortalis vita patitur, omnium optimus.

CAPUT VIII.

De legibus civilibus, & earum causis.

VErum insolentia, & livor opulentiorum adversus eos, a quibus prudentia vincuntur, itemque multitudinis amentia, quæ magis divitias, quam prudentiam admiratur, sapientum consiliis nunquam cederent; neque populus sese regendum iis traderet adhuc viventibus, nisi propriam sibi personam subtraherent, atque divinum numen, quæ suprema certe ratio est, ac summa lex creatarum, & æternarum rerum, inducerent, rationemque suam viventem, & loquacem converterent in rationem inanimem, & scriptam, omnique affectione spoliatam, quæ leges appellantur. Quamobrem primævæ leges, vel revera ipsum Deum habuerunt auctorem, quales fuerunt Hebræorum; vel ad Deum revocatæ fuerunt a suis cujusque legislatoribus, ut adjecta legibus auctoritas divina, legislatores ab invidia, & leges a contemtu & contumelia vindicaret. Easque in animis etiam defixere jurejurando, quod vinculum erat in veterum institutione tenacissimum, ita ut eo delato Rhadamanthus judicia omnia sanctissime ac celeriter expediret. Non enim in prisca innocentia, & integritate morum opiniones illæ deterrimæ ad religionem, & fidem commerciorum evertendam eruperant: quarum aliquæ non minus impie, quam insane Dei naturam funditus tollunt; aliquæ a gubernatione rerum eam stolide abjiciunt, aliquæ nihilominus perfidæ, mortalibusque noxiæ, summoque Numini contumeliosæ permittunt quidem Deo rerum universarum regimen, & pœnarum, atque præmiorum arbitria; sed eum velut in societatem criminum nefarie vocantes, muneribus a rapina, & fraude, atque alienarum opum usurpatione venientibus, & motibus corporis, verbisque nullo animi sensu pronunciatis, ac mentitis obsequiis placabilem ponunt.

CAPUT IX.

De auctoritate jurisjurandi, & juris divini.

NIhil autem religiosum & civilem hominum statum facilius dissolvit, quam remissio, & laxamentum quantulumcunque jurisjurandi, quo publica fides, & legum obsignatur auctoritas. Quamobrem Lycurgus, ut perpetuo jurejurando suas muniret leges, redire ad cives noluit, quos ad legum suarum cultum sacramento usque ad reditum suum obligarat. Atque is Apollini leges adscripsit ab se conditas, Minos vero Cretensium legislator Jovi, Numa Ægeriæ Deæ, quicum in silvarum recessibus colloquium habere simulabat: & ne percurram singulos legum auctores, nefas fuit apud Romanos ferre leges, antequam captis auspiciis Deos consuluissent, ut ab eis adprobatæ viderentur. Nunquam enim recta ratio publice imperaverit, nisi vel a Deo mittatur, vel ab hominibus nomine atque auctoritate divina consecretur. Quomodo enim sententiæ unius hominis voluntates parerent universorum, atque ad illius obsequium converterent publicas vires, nempe imperium, & jurisdictionem: nisi cultum illum exhibere se crederent præstantiori naturæ? Hinc Ægyptii non modo publicas civilis regiminis institutiones, verum & privatas artes, atque doctrinas, & eorum exemplo Pythagoræi philosophiam omnem suam in religionem convertebant, ut quos ratio non posset, divina emendaret auctoritas. Nos igitur, & ante nos Hebræi unice inter mortales beati: ad quos Dei Filius rationem simul attulit auctoritatemque divinam: quibus corruptelam humanæ rationis emendavimus, & fal-

& falſum divinitatis colorem ab humanis inſtitutis abſterſimus: legislatorem accipientes eum, qui non certis populis, aut regionibus, ſed naturæ hominum univerſæ leges tulit æternas inſinuatas, atque enutritas conſilio ſapientiæ illius, quæ omnium creatori adfuit, dum extenderet cœlum, ſuſpenderetque fundamenta terræ, quæ illi ſemper, etiam ante rerum certarum exordia, præſto fuerat.

CAPUT X.

De variis civitatis miſtæ formis.

SEd jam ad formas civitatis miſtæ, cujus exordia poſuimus, tranſeamus: ac deinde ad alias, in quas civitas miſta convertitur, quando paucorum quidem opulentia, & ſatellitium unius, atque potentia, vel licentia multitudinis redegerit leges in ſuam poteſtatem, ut vis rationem ſibi ſubjecerit, atque utilitas publica ceſſerit unius, aut paucorum commodis, aut multitudinis effrenæ libidinibus; tum enim, quia naturalis atque civilis perturbatur ordo, & ratio ab affectionibus, leges a violentia ſuperantur, merito civitas nobis perturbata nuncupabitur, in qua perinde atque in civitate miſta tres itidem erunt ſtatus, invicem ſibi oppoſita ratione reſpondentes: nempe unius, paucorum, & multitudinis; quorum quiſque optimus delabitur in peſſimum ſibi oppoſitum, habentque ſinguli diſtinctum ſimul cum natura nomen. Etenim in civitate miſta poteſtas unius regnum appellatur; poteſtas paucorum dicitur ſtatus optimatum; poteſtas multitudinis reſpublica nuncupatur; quorum nomina ſimul cum natura eorum civitatis perturbatione mutantur. Namque ſi leges ab uno ſuperentur, cadit regnum in tyrannidem; ſi a paucis, optimatum ſtatus tranſit in dominationem paucorum, quam græce dicimus ὀλιγαρχίαν; ſi a multitudine, reſpublica defluet in ſtatum popularem, ſive δημοκρατίαν, quæ duæ poſtremæ poſſunt etiam appellari tyrannides, hæc plebis, illa paucorum.

CAPUT XI.

De Regno.

EXordiamur autem ab imperio unius, quæ optima eſt certe reipublicæ ſpecies, ubi legibus famuletur. Siquidem ſemper ineſt in humana natura ferinum illud a nobis antea ſignificatum, quod pacandum, & compeſcendum eſt verecundia legum, in quibus humanitas feritatis expers includitur. Etenim ut probo quiſquam ſit ingenio præditus, tamen ſi procul a legum conſpectu receſſerit, proprioque indulſerit arbitrio, liberam, ac ſupremam rerum poteſtatem adeptus, in poteſtatem deveniet propriarum cupiditatum: a quibus exutus dominio ſui ipſius, in aliorum vitam, & opes veluti lupus impelletur. Neque enim difficile fuerit hominem in lupum immigrare, ſi ſanguinem lambere cœperit alienum, atque vitæ unius inſidiatus, cogatur deinceps modo unum tollere, modo alium, a quo vel vivente, ultionem injuriarum timeat, vel moriente, prædam ſperet pinguiorem. Unde is ibi majus peccatum inveniens, ubi magis opes abundant, criminandis aſſiduo divitioribus alieniſque ſubſtantiis devorandis, ſuam in dies augebit famem: quales fabula fingit eos, qui comedendis humanis viſceribus ad aram Lycæi Jovis in lupos mutabantur. Hinc eum optimum dicemus regem, qui norit regere ſemetipſum, rectoremque propriarum cupiditatum rectorem aliorum quoque fore beatiſſimum exiſtimamus. Unde merito Plato philoſophicam exigit in rege naturam: qui propriæ ſecuritatis arcem non in præruptis rupibus ædificet, ſed in faſtigio virtutum ſuarum; neque ſatellitio, ſed juſtitia ſibi ſubjiciat animos civium; & admiratione, ac laude probitatis latentes inimicos exarmet, atque proſternat. Quales feliciſſimis hiſce temporibus Chriſtianos Europæ reges omnes habemus, qualeſque horum exemplo evaſuros confidimus, quotquot intellexerint, eam inter homines vitam eſſe beatiſſimam, quæ dolorum pariter, & voluptatum participet minus, quæque levioribus motibus impellatur, ſive moleſtis illis, ſive jucundis: cum nulla ſit vehemens ſine vehementiori perturbatione voluptas: ac neminem tuto, & tranquille poſſidere ſuum, qui perpetuo cupiat aliena. Quarum ſententiarum homo ad imperium non ambitione, ac ſponte ſua; ſed partim rogatu aliorum perget, partim vero metu, ne ſi poteſtatem ipſe publicam detrectet, ſe ſimul, civeſque ſuos relinquat in poteſtate deteriorum. Atque huic non aliunde profecto ſatellites ad cor-

corporis custodiam capiendi erunt, quam a suorum numero civium: cum enim pro civibus, non vero contra cives muniatur; opus minime habebit satellitio exterorum. Quo autem tale quis ingenium adferat ad regnum, & regnando retineat, oportet, ut quod optimum natura tulit, educatione diligenter enutriat. Excelsum enim omne, ac generosum ad vitiorum, æque ac virtutum fertur extrema, prout bonam, aut malam educationem nanciscatur; aut rectæ, vel pravæ consuetudini dedatur. Mentis enim solertia & acumen optimas pariter, ac pessimas artes præ ceteris facilius, ac celerius arripit. Unde nihil deterius homine injusto, qui simul artes & scientias calleat; eas enim torquens ad pravitatem, quo majori facultate pollet, quoque acutius cernit, eo scelera cautius, atque in graviorem aliorum perniciem exorditur. Quales Alcibiades fuere, ac Julius Cæsar, qui cum summam dicendi, atque agendi felicitatem accepissent a natura; propter depravatos tamen suorum temporum mores ab se prava educatione, pravaque consuetudine contractos, se simul, ac patriam perdiderunt. Animus vero tenuis, & imbecillis nihil adeo magnum publice, aut privatim, sive boni, sive mali promoverit. Quo magis is, quem propter præstantes animi dotes natura eduxit, atque adornavit, ad regnum vinciendus est legibus, & laudis amore, infamiæque metu aliorum judicio subjiciendus. Nescio enim, an quis justitiam magnifaciet, nisi hominum de se opinionem, aut potentiorum injuriam vereatur. Hinc videmus, humiliores de justitia esse sollicitos, & potentiores vero minime: quia illi damnum, hi lucrum ab injustitia sperant, neque ob animi cœcitatem intelligunt, justitiam componere partes interiores hominis & civitatis universæ: injustitiam vero tum has, tum illas distrahere, atque lacerare: ita ut ne malitia quidem ulla consisteret sine aliqua parte justitiæ. Siquidem latrones neque contrahere, neque conservare societatem scelerum possent, nisi fidem inter se datam colerent, & ex legibus pactionibusque mutuis rapinas distribuerent: alioquin si secum etiam injuste agerent, alter in alterum irrueret, & societas illico solveretur. Is igitur princeps, una secum, suisque cum subjectis mire conveniet, eritque felicissimus, qui se justitia munierit, & sibi pro muris circumdederit leges patrias: quarum cultu sibi securitatem & concordiam regno parabit. Sub incerto enim jure nemo bonorum, aut animæ securus vivit. Ideoque cogitur infidus esse principi, quisquis principem suspicatur infidum fore legibus, sub quibus ei se cives concrediderunt. Ut autem impellat alios ad perpetuam reverentiam legum, quibus & ipse una cum ceteris custoditur: cultum & studium earum oportet a semetipso exordiatur. Legibus enim, quibus ipse obtemperat, ceteri libentius obtemperabunt: nulla namque vi facilius animi populorum, quam principis exemplo circumaguntur. Tum vero altius in animos regia jussa descendunt, cum e legum voluntate depromuntur: ita ut rex caput videatur esse magistratuum; imperiumque illius fons appareat legitimæ jurisdictionis, quæ in principum placita, velut in rivulos traducatur. Hinc prudentissime Romani cum gravem capitis animadversionem in reum decernebant, utebantur formula illa: *Lictor lege age*; ut non hominis, sed legis imperio adimi vita videretur. Ideo qui principum velit esse potentissimus, quam fieri rarius potest, legum veniam concedat; cavebitque ne populus mutabiles censeat leges: ut pote in quibus & salus communis, & securitas principis nititur. Quid autem stultius, quam crebra legum venia relaxare imperii vincula, & variabilem ostendere auctoritatem earum, quarum potestate ipse princeps aliis dominatur? Quo plura enim a legibus ad suum trahit arbitrium, eo redditur imbecillior, quamvis potentior evadere sibi videatur. Postquam enim homines crebra remissione legum abjicere cœperint metum earum, atque reverentiam, facile sibi exuunt reverentiam hominis, cujus omnis e legibus fluit auctoritas. Legibus enim homines obligat imago ipsa justitiæ, per naturam impressa mentibus, & per leges explicata: ita ut dum lex dominatur, divina ratio putetur imperare: cum nihil aliud sint leges, quam distributio mentis affectionibus prorsus expertis. At homini homines tantum vi subjiciuntur, quæ nisi lateat sub specie saltem adumbrata justitiæ, aut publicæ utilitatis, diu

minime tenebit: quia sublata lege non homo, sed fera, quæ in homine admiscetur, imperabit: unde sicuti homo sine ulla ratione duce per se corruit; ita & civitas absque lege, sive ratione publica dissolvetur: & qui publicum omne ad privatam deflectit utilitatem; in discrimen adducet utrumque; ut summæ prudentiæ plerumque sit velle infra quam possis: nec satis unquam laudetur Hesiodus docens, dimidium plus esse, quam totum: jureque commendetur Spartanus ille Theopompus, qui regiam, quam obtinebat, potestatem extenuavit, objecto ei Ephororum imperio: quo consilio quantum posterioribus regibus potestatis ademit, tantum dominationi eorum securitatis adjecit & vitæ. Unde ab uxore correptus, quod regnum filio imminutum traderet: minime, inquit, reddidi enim diuturnius. Regum enim is minus invidiæ, periculique subierit, qui se supra ceteros minus extulerit: quique multos ad exercitium publicæ potestatis admiserit, plures adjunget sibi pedes, & oculos, & manus: cujusmodi sunt a rege creati magistratus, qui si liberum sibi suæ jurisdictionis exercitium permittatur, cum salute regis propriam auctoritatem putabunt esse conjunctam. Unde non regis tantum, sed & propriæ utilitatis causa curabunt populos in fide continere. Quo studio minime tenebuntur, si viderint minus eorum regis arbitrio sæpius interceptum atque turbatum. Quo magis cavendum principibus, ne attingant Magistratuum auctoritatem, neve cognitiones illorum ad se trahant: nisi quando per gradus res ab eorum judicio ad supremum principis ex provocationis lege devolvatur. Hinc plurimum profuerit futuro regi plures antea gessisse minores & majores magistratus, & majorum jussibus parere didicisse: ut ex proprio experimento sensum colligere valeat subjectorum. Propterea illi sunt imperio aptiores, qui diu parere assueverint: quia tolerabilium & intolerabilium onerum argumentum a semetipsis capiunt, & a recordatione præteriti temporis: ac probe sciunt, quantum subjectis suis tuto sit imponendum, ne alias de eo prædicetur, quod de domino suo Plautinus ille Sosia:

Æquum esse putat, non reputat laboris quid sit,
Neque æquum, anne iniquum imperet cogitabit.

CAPUT XII.

De tyrannide. (*)

Quod sui tædium, atque offensionem populorum nullo pacto suspicabuntur ii, quibus adhuc pueris dum adolescerent, multaque stulte, atque immodeste appeterent, omnia permittebantur a nutricibus, præceptoribusque suis: qui plerumque regum filios curæ suæ concreditos adulando, & blandiendo e stultis reddunt stultiores; ut non immerito regni Persici ruinam Plato mulieribus adscribat, & eunuchis, qui Cambysen a puero, dum Cyrus procul bellis distineretur, assiduis delinimentis, atque assentationibus non ad prudentiam, se ad insignem amentiam instituerunt. Hinc non mirum, si qui ab ineunte ætate appetere omnia, & omnia pariter obtinere consueverint, reliqua vita nihil sibi negandum unquam, nulli sumtui sua causa parcendum, ac ne pauxillum aliis relinquendum opinentur eorum, quibus ipsi delectantur. Atque his ex moribus eveniet, quod prædicit Xenophon, (*a*) ut non raro qui optimam beatarum rerum portionem possiderent, cum reliqua invadere conarentur, suarum quoque rerum possessione deciderint. Adeo autem in animis hominum pollet æqualitas, ut sicuti justa imperia inæqualitate subvertuntur, ita e contrario injustæ dominationes æqualitatis, atque

(*) Describuntur hoc capite, quod reliquis ejusdem pensi facile palmam præripit, vividissimis coloribus artes tyrannorum, captis experimentis ex usu veteris & hodierni ævi. Distat autem Gravinæ, ut ex antecedenti & sequentibus capitibus constat, tyrannus a rege in eo, quod ille legibus, puta humanis, solutus agit, hic contra iisdem adstrictus est. Sed cum & princeps legibus humanis solutus juste & probe suis imperare possit, si iis imperet ad legem naturalem, manifestum est, formas imperii limitatas primum distinguendas esse ab absolutis, deinde, in illis quidem tyrannum dici, qui leges migret civitatis, in his eum hoc nomine venire, qui leges migret naturales. Sic quoque collineare ad scopum suum poterat Auctor, qui in libro de Imperio Romano principes, qui legem regiam observarunt, pro bonis principibus, eos contra, qui eam insuper habuerunt, pro tyrannis habet,

(*a*) *In Cyropæd. l. 1. in fine.*

atque justitiæ simulatione conserventur. Quamobrem nulla tyrannis diuturnior ea, quæ regiam probitatem imitatur. Quo de genere apud Græcos plures fuere tyrannorum, qui præter potentiam illam vi & fraude quæsitam, qua volentibus pariter, & invitis dominabantur, in ceteris regias virtutes, & artes partim re ipsa exercebant, partim in speciem usurpabant; ut injustitiam dominationis justitiæ usu ac simulatione tuerentur: fingebantque omnia non sua, sed reipublicæ causa suscipere, pecuniamque alienam non in proprias voluptates, sed in communes utilitates multitudine vectigalium exhaurire: atque ita invidiam elabebantur eorum, quorum labores ac tenues opes depascerentur. Immo & publicarum quoque rationum inspiciendarum copiam omnibus faciebant: ut non dominos, sed patresfamilias agere viderentur; quam opinionem alebant humane ac familiariter cum civibus agentes, atque ab eorum præcipue uxoribus, & cognatis abstinentes, parcentesque pudori fœminarum; ac publicis monumentis augentes ornantesque civitatem; ut procuratores, & custodes existimarentur illius. Immo auctoritatem rerum divinarum per summam perfidiam ad ambitionem propriam detorquentes, templa sedulo instaurabant, sacrificia solemnia instituebant, satagebantque sacrorum: ut iis obeundis pietatis opinione, avaritiæ atque sævitiæ suspicionem declinarent, arcerentque ab se insidias, & odium subjectorum eum maxime verentium, qui pietatis exercitatione numinibus carus, Deum ipsum videretur adjutorem, ac vindicem adversus aggressores tam sancti capitis habiturus. Quos autem inter cives præstare viderent, eos evehebant ad honores, ne majus quid in libero populo, quam sub domino sese assequi posse sperarent. Honores autem in plurimos homines particulatim tribuebant; ut se ipsos æmulando cum principis majore securitare alter alterius facta vicissim specularentur: cavebant vero maxime, ne unum præ omnibus extollerent; præcipue quem confidentiorem noscerent, & ingeniosum: ne sibi periculum augenda nimis illius auctoritate crearent; ac si quem altius, quam propria utilitas, aut salus postulabant, extulissent, eum non repente, sed paulatim, ac sensim e summo inferius detrahebant. Porro voluptatibus nimiis aut se nunquam explebant, ne per eas enervarentur; aut si modum aliquando transirent, vel inhonestas appeterent, omnium atque etiam domesticorum oculos effugiebant. Præterea vel supplicia raro constituebant, vel invitos, & paterno in filios animo eo se adductos esse simulabant: ac delictorum veniam quidem per se, pœnas vero per magistratus decernebant: ut amorem in se transferrent, & odia refunderent in magistratus. Injurias vero ab iis potissimum abstinebant, quos iracundiores experirentur simul, & honestiores: hi enim & quia facilius mortem, quam contumeliam tolerant, & quia præ ira periculum omne contemnunt, minime dubitabunt, suamet anima emere quod cupiunt: propriamque vitam in precium offerre mortis alienæ. Divitibus præterea, & egenis contraria ratione placere studebant: illis quidem propter conservationem divitiarum, quibus rerum commutatio nunquam est sine periculo: istis vero propter defensionem ab injuriis potentiorum, quos a pauperiorum corporibus prohibebant. Una tandem erat eademque ars juste, atque injuste regnantium: quam reges quidem publicæ, tyranni vero propriæ utilitatis causa exercebant: diverso consilio virtutes præferentes easdem, contrarioque animo paria studia suscipientes. Qui vero simulatione virtutis injustam dominationem retinere nequirent, vel propter impotentiam animi nullum patientis frænum; vel quia scelere parta sæpe sunt sceleribus munienda gravioribus; ii ut sibi caverent, præstantiores viros deprimebant, e medio tollentes eos, qui sublimiora cogitarent, publicosque cœtus, & frequentiam hominum prohibentes, ne dum convenirent, fidem inter se vicissim darent, atque acciperent, animosque jungerent, atque consilia communicarent; præcipue vero excludentes facultates illas omnes, atque scientias, unde aluntur in mentibus honestiora & libero homine digniora. Enutritus enim inter studia literarum gravibusque doctrinis institutus, neque ad vile obsequium, neque ad servitium est opportunus. Quamobrem ingenia extollebant humiliora, tenuesque animos, atque jejunos; præsertim vero indoctos, & qui doctrinæ inopia laudem vili obsequio captarent præ ceteris ad magistratus evehebant.

Pro-

Proceres vero frequentes in suo comitatu adesse jubebant; ut sub principum oculis nutus eorum, & motus taciti, qui sunt indices animorum, subjicerentur; ac dum occuparentur circa principes, nil temporis eis ad servitutem recogitandam, & res novas moliendas omnino superesset. Ut autem latentes, atque abstrusos omnium sensus eruerent, crebros, & frequentes exploratores clanculum dimittebant, atque ad publicos cœtus & ad privatos pariter hominum conventus ablegabant: ut etsi ab aliis internoscerentur, tamen metum incuterent, præsentiaque sua sermones principi noxios cohiberent. Ob eandem causam fœminis fræna laxabant, eisque per speciem urbanitatis imperium in viros permittebant, ut domi suæ mulieres ad loquendum, & familiariter secum agendum quoscunque vellent admitterent; ex quorum sermonibus plurium cogitationes retegerentur principibus per fœminas; quæ tanquam hamo in virilibus animis piscantur: nulli enim facilius, quam mulieribus nobis blandientibus, roburque nostrum dissolventibus præcordia reseramus; nihilque servis tyranno fidelius, & mulieribus, quæ abjecto sunt ingenio, & ob servitium, cui perpetuo eas mancipavimus, nullo sensu servitutem a libertate distinguunt, eædemque nusqnam vitam ducunt, quam sub tyranno jucundiorem: Luxu enim potissimum delectantur, quem tyranni illi impendio alebant, quia luxus depopularetur opes civium: qui cum inter se de magnificentia ædificiorum, atque mensarum apparatu, & vestium & supellectilium splendore stulte contenderent, sumtuum æmulatione proprias opes extenuabant, ac principis potentiam extollebant, non solum propter discordias, quæ inter eos nascebantur, & offensiones animorum, dum secum fastu, & magnificentia certarent; verum etiam quia dum opes absumerent, minus idonei sensim reddebantur ad resistendum injustis imperiis: ac demum quia portoria, & vectigalia, quæ sunt principum opes, augerent arcessendis exterius peregrinis mercibus: quibus in urbem convehendis vectigalium, atque portoriorum solutione, bona privatorum ab ærario principum absorbebantur: ita ut Dionysius ille Syracusius quinto quoque anno rem familiarem singulorum tributis, & vectigalibus exhauriret. Multi vero initio tyrannidis majorem partem privatorum bonorum proscriptionibus, & multis rapiebant: eademque civibus reddebant præmiorum nomine, dum modo unum, modo alium honorarent: atque ita restituendis bonis avitis civium, ac largiendis alienis liberales, & benefici vocabantur. Hinc Polycrates, Herodoto teste, dicere solebat, gratius amicis fore, si sua eis redderentur, quam si nihil omnino illis fuisset ablatum. Servis præterea in publicis privatisque negociis utebantur, eorumque maxima familiaritate gaudebant: effusiores enim servi sunt ad adulationem, qua mire tyranni capiuntur, ac rerum administrationem a liberis hominibus prorsus auferebant; aut illis tantum ex liberorum numero tradebant, quos propter animi subjectionem, ac turpitudinem sors ad libertatem, ad servitutem vero natura tulisset. Ad res enim injustas, atque turpes, justi homines, & honesti præcipue ingenui, atque veraces nullius omnino sunt usus: quippe qui disciplinam eam ultro ignorant, ac vehementer abhorrent. Ideo sub tyrannis illis jacebant elevatiores animi, atque omnium contumeliis patebant, cum animi magnitudo pro furore haberetur. Unde Horatius assentandi studio Labeonem adversus Augustum contumaciorem & immoderatam dominationem liberius accusantem insanum appellavit. Nec mirum, si dominatores injusti hostium numero habeant justitiæ cultores, quibus propter injustitiam sunt odiosi. Honorem autem exteris, quam civibus habebant majorem, & cum illis potius, quam cum his amicitiam jungebant: propterea quod minus fidos putabant sibi fore, quos opprimerent, quam illos, quos honore, ac donis afficerent. Ingenti præterea magnificentia ludos apparabant: festosque dies crebro celebrabant: ut spectaculis illis populus a cogitatione rerum novarum abstraheretur, & amore præsentis status, ac mutationis odio caperetur deliciis irretitus, & cantibus, quibus eorum animi laxabantur. Adulteria vero, aleam, ceteraque peccata graviora libenter dissimulabant, immo & consulto nutriebant; ut si aliquando aliquem oderent, illius perdendi causam in promptu haberent, summissis accusatoribus, qui crimen in oblivione jacens opportune suscitarent. Quamobrem ty-

tyrannis leges non sunt utiles nisi cum violantur, & negliguntur: ut non mirum, si eas non educatione in pectoribus hominum, sed tantum in voluminibus atramento curent imprimendas quo seminarium fiant pœnarum dominorum lucro cedentium. Unde iis tanquam retibus utuntur, non ad emendandos mores, sed ad involvendos eos, quorum vitam in sua potestate habere concupiscunt. Ideoque legum cultores tyrannis omnino sunt inutiles, immo & exosi: quia innocentia vitæ causam eis adimunt rapinarum. Præterea veteres illi, quorum studia referimus, tyranni, solo metu populum in fide continentes, cogebantur, paratam semper secum habere militiam: ac ne ocio milites tumultuarentur, eos omnino ducere compellebantur adversus hostes: ideoque levem quamcunque belli causam arripiebant. Crebris autem bellis, ut quisque principi esset invisus, proposita dulcedine laudis gravioribus periculis objiciebatur: & milites propter spem prædæ mercedes desinebant expectare promissas; populus vero tributa, & vectigalia, quæ duriter, ac miserrime pendebat, non in privatam principis rem, sed in communem rationis gloriam, & publicam securitatem, prorogatis imperii finibus, ac debellatis hostibus versum iri opinabatur. Ac milites quidem bello, cives vero in opere publico magnificis monumentis ædificandis, atque insanis molibus extruendis occupabant, opes illorum simul, & corporis vires atterentes. Hinc Ægyptiorum regum pyramides, & Pisistrati ædes Jovis Olympii, & Tarquinii ædificia supra sumtus aliorum ante se regum, quibus cum artibus tyranni uterentur, amovere procul a se cogebantur omnes, qui pravitatem eorum intelligentes aversabantur: quales profecto sunt ingeniosi homines, ac honestiores & generosi, ut contra quam medicus, qui e corporibus conatur ejicere deteriora: illi e corpore civili, sive de regno ejicerent partem hominum præstantiorem. Quamobrem tyrannis illis, vel omnis vita repudianda erat, si versarentur inter bonos, unde impendebant insidiæ; vel miserrima vivendi ratio eligenda, ætasque transigenda inter stolidos, viles, & abjectos, atque propudiosos, & infames: maximoque felicitatis humanæ alimento carebant, amicitia: & qui tam insane venereas voluptates concupiscebant, ut earum plerumque causa pericula principatus adirent; potiore tamen libidinis condimento privabantur, amore videlicet, cujus nunquam compotes fuerint, quicunque percipiunt a mulieribus id, quod cum capitis discrimine negaretur: nesciunt enim illi, formidine, an amore mulier eo inducatur. Unde tyranni, qui vitiosarum voluptatum causa virtutes dereliquerunt, vix tamen aliquam inveniunt in vitiis voluptatem, eamque turbatam capiunt, & antipipitem, atque sollicitam, & angore, pœnitentia, metuque circumdatam. Quibus molestiis omnino liberior status est privatorum quietus, atque tranquillus: quem opinione, ac spe longe majoris felicitatis in periculosam, & quietam dominationem tanto studio, atque labore commutarunt, in occupanda libertate aliena propriam amittentes: cum is tantummodo potiatur libertatis, qui neque serviat ulli, neque dominetur. Non magis enim servus ab imperio pendet herili, quam dominus a fide, ac voluntate servorum. Et hæc quidem de regno, quod in oppositam sibi tyrannidem degenerat.

CAPUT XIII.

De regimine optimatum, & de nobilitate.

Alter a regno gubernationis gradus, regimen est optimatum; eorum nempe, qui ad honores, & magistratus non opibus, & potentia, sed potissimum nobilitate generis attolluntur, & opinione virtutis concepta in animis a generis antiquitate, atque illustri serie majorum, quorum præclaræ animi dotes creduntur in posteros exemplis, & educatione descendere. Ideoque a civibus nobiles præferuntur aliis, quorum nondum ullis egregiis facinoribus virtutes in lucem exierint. Etenim ubi quis rebus præclare gestis, aut ingenii sublimitate, atque doctrinarum eximiis laudibus innotuerit, quamvis nullis majorum factis commendetur, tamen in ordinem nobilium inseritur ab ipsa natura. Siquidem duplicem esse nobilitatem intelligimus, naturæ alteram, alteram locorum. Nobilitas naturæ ab extrema virtute procedit, qua præditus ubique terrarum, & omnium opinione, ac gentium jure clarescit; nobilitas locorum angustior est,

est, ac certarum regionum finibus clauditur, patriisque definitur legibus, quibus in nobiles referuntur, quotquot e certis creantur, notisque familiis. Cujus nobilitatis barbaræ quoque gentes potiuntur, apud quos, uti & apud nos plures nobiles, quos natura propter animi tenuitatem, atque ignaviam ad perpetuam oblivionem, atque contemptum, ex illustribus familiis in suæ gentis dedecus procreavit. Quæ locorum nobilitas bonorum, atque opum continuatione sustentatur; iis vero defluentibus, nobilitas etiam dilabitur; quia non in præsenti virtute, sicut alia, sed in hominum opinione, atque admiratione fundatur: quæ opinio, & admiratio una cum memoria veterum facinorum sensim extinguitur, ubi ea, quibus fulciebantur exteriora ornamenta, & antiquæ virtutis indicia disperierint. Quapropter status optimatum recte constitutus erit, quando ibi honores invenerit, non modo id, quod opinione ducitur optimum, nempe propago nobilium, sed illud maxime, quod natura optimum fuerit, homines nempe ingenio, doctrina, & moribus illustres: qui si nobilitatem transferunt in filios, multo majorem certe præferunt in semetipsis. Verum si eo in regimine magistratum capiunt non solum, qui sunt nobiles a majoribus, verum etiam qui a suis virtutibus, quamvis plebei generis: quonam argumento regimen optimatum a populari statu discernemus? Ita nimirum, si magistratuum creationem non populo, sed nobilium suffragiis committemus; ut quem ad magistratum perducere velint, etiam si e plebe sit suscipiendus, in numerum cooptent suorum. Nam & inter Romanos, qui Curules magistratus gesserant, etsi patricii non essent, senatorium tamen ordinem & jus imaginis, nempe nobilitatem assequebantur. Est & alia optimatum respublica huic ex adverso respondens, ubi, etsi magistratus, & honores certis familiis, nempe solis nobilibus deferantur: tamen plebs una cum ceteris ad suffragium admittitur; ut Romæ primis Consulum temporibus usitabatur. Dat enim populo magistratuum creandorum potestatem, prohibetur nobilibus, ne per factiones ad se omnia convertant. In optimatum igitur statu minime alterutri (*) ex partibus committitur utrumque: ita ut vel nobiles jus habentes suffragiorum suffragio exclusis plebeis, tamen ex eis assumant ad magistratus, quos virtutibus noverint illustros, vel si solis nobilibus magistratus pateat, jus eorum creandorum populo tribuatur.

CAPUT XIV.

De ordine medio civium.

VErum quia plebeii plerumque animo sunt abjecto, & ad civile servitium proni, vel ad insolentiam præcipites; nobiles vero in superbiam elati facile ad injurias impelluntur; ideo si nihil inter plebejos, & nobiles interponatur, ipsique invicem committantur; aut alterum genus ab altero deprimetur, aut assiduis seditionibus misere fluctuabunt. Hinc numerus augendus eorum, qui medii status cives appellantur: quorum propter mediocritatem divitiarum, & educationem inter literas & liberales artes animus ita componitur, ut neque vilescat egestate, neque opulentia tumeat, neque communi plebejorum, & nobilium morbo ignorantia obstupescat. Hujusque status cives libramentum sunt plebis, & nobilitatis: nam contra exultantem nobilitatem ordo hic plebi adjunctus utiliter opponetur: & contra insolentiam plebis nobilibus opportune adjungetur: ita ut, utroversum ordo iste flexerit, lances exæquentur; quam Romana respublica utilitatem ab Equitibus capiebat. Atque is ordo medius hanc etiam egregiam reipublicæ navabit operam: nam in qua civitate honores tantum nobilibus mandantur; plebejorum suffragiis admistus eos impellet in partem nobilium saniorem, habebitque plebs, quorum consilio judicia sua regantur: ea vero in urbe, ubi nobiles tantum suffragium habeant, honores vero etiam plebejis aperiuntur, erit ordo iste, unde viri suscipiantur idonei, honoribusque digni quasi e seminario bonorum, & vena virtutis.

CA-

(*) Hoc quidem loco Gravina ad exemplum solius Reipublicæ Romanæ totius juris publici universalis ambitum metitur. Nihil autem obest, cur in Aristocratia magistratus & a nobilibus & e nobilibus solis legi nequeant.

CAPUT XV.

De dominatione paucorum.

QUæ temperies paullatim diſſolvitur, & ſtatus optimatum, ſive Ariſtocratica tranſit in ſtatum paucorum, ſive Oligarchiam; ſi ordo iſte medius langueſcat & contemnatur, honoreſque tantum tribuantur divitioribus: ita ut cogendarum pecuniarum ſtudium quotidie augeatur. Quod facile contingit, quando præſtantium virorum filii parentum opes, vel ſuſtinendis falſis criminationibus, vel gerendis honoribus exhauſtas, ac ſe ob tenuitatem patrimonii, ſpe illorum adipiſcendorum, depulſos animadverterint. Etenim tum ſeſe totos mercimonio tradunt, & quæſtui atque ſtudio rei familiaris. Qua via redeuntes ad avitam potentiam, ubi ad magiſtratus pervenerint, eandem aviditatem adferunt ad judicia, quam tota via mercimoniis exercendis aluerunt; ut quemadmodum antea in contractibus lucrabantur, ita quæſtum facere ſtudeant ex juriſdictione, potentiam, quam emerunt vendentes aliis, qui pecuniam eis, vel judicantibus offerunt, vel ſuffragia ineuntibus: atque ita ſenſim in pecuniæ poteſtatem univerſa devolvuntur: quia per eam omnes, aut judiciis, & pœnis eximuntur, aut licitatione ſuffragiorum attolluntur ad magiſtratus. Quamobrem ubi mercatores illi judiciorum, & poteſtatum gubernacula civitatis arripuerint, invidentes aliis præmium virtutis, & ſumtus in adipiſcendis honoribus factos a novis petitoribus repetentes; tandem lege lata conſtituunt, ut publica miniſteria deferantur ex cenſu; & quoque prout major erit, aut minor augeatur, aut decreſcat gradus dignitatis: Qua lege fundatur ſtatus paucorum, ſive Oligarchia, quæ tyrannis eſt plurium; perinde atque ſtatus optimatum regnum apparet eſſe multorum. Quantum autem in paucorum ſtatu pecuniæ accedit honoris, tantum decedit virtutibus; quæ ibi magis contemnuntur ubi divitiæ plurimum honorantur, veluti ſi appendantur in libra, cujus dum altera pars attollitur, altera declinat. Cujuſmodi civitas, quam non prudentior, ſed opulentior moderatur, eandem fortunam ſubierit, quam navis, cujus clavus non nautæ, ſed inſtitori utpote opulentiori tradatur. Cum igitur hujus civitatis proceres, duplici affectione, & contraria diſtrahantur, ſuperbia nempe, quam ex potentatu concipiunt, & avaritia, quam ab ineunte ætate induerunt: neque ſuæ rei parcunt, ut alios magnificentia ſuperent, neque alienæ, quam illico ubi rapuere, profundunt. Æmulantur enim alius alium, & alter ab altero ſumtibus provocatur; ita ut opulentior mediocrem ſecum certantem, & pecuniam ſub uſuris a ſe mutuantem ſenſim abſumat, & creſcente quotidie fœnore, patrimonium devoret illius. Unde paucis diteſcentibus, plurimi ad inopiam in dies rediguntur: qui ſubſtantias avitas ad alienos translatas intuentes, & in memoriam revocantes majorum fortunas, ac dignitates; indignanteſque ſe ceſſuros novis hominibus ab ſe ditatis, una cum reliquo inopum innumerabili cœtu potentioribus inſidiantur; ita ut unius civitatis muris cives cum hoſtibus concludantur, nec una, ſed duæ videantur eſſe civitates animis inter ſe pugnantes; altera divitum, altera pauperum: quos proceres illi, utpote ſibi ſuſpectos, atque infenſos metuunt adſcribere in militiam, ſi exercitum ducere oporteat adverſus hoſtes: ac peregrinis, & mercenariis copiis uti coguntur, partim publicis, partim privatis ſumtibus eos alentes, neque tamen imperii fines unquam proferentes; pectoribus enim civium propriam vitam pro communi ſalute, atque gloria opponentium, non emtis militibus imperium in alios populos extenditur; ideo qui principes publicam omnem ad ſeſe attrahunt potentiam, eam oppido extenuant: ceteri enim iique innumeri publicæ utilitatis minime participes, nihil de ſuo conferre in commune laborant: quia ſibi non videntur haberi pro civibus, cum incommodorum tantum, non autem commodorum, honorumque participent; ſed pro ſervis, quorum proprium eſt odio habere dominos. Ideo qui præeſſe diu, ac ſecure cupiunt, curabunt, ne cives ademtam ſibi libertatem, & magiſtratuum capiendorum facultatem ſuſpicentur. Alioquin uti ſervi adverſus dominos, ita & plebeii adverſus proceres, furtim inſidias molientur. Quo plus enim hominibus timoris injicitur, eo magis ingenium eorum ad fallendum exacuitur. Hinc nihil

astutius, & fallacius pueris, fœminis, & servis; quia parentum, & maritorum, & dominorum imperium expavescentes, latendi, aut fraudandi artem assiduo meditantur. Juvabit igitur, esse in hos, præcipue in uxores, & liberos aliquanto indulgentiores, ut animus eorum sit nobis apertior; indeque aut facilius caveamus illos, aut fallendi necessitate liberemus: ac ad ingenue & liberaliter cogitandum inducamus.

CAPUT XVI.

De Republica, & statu populari.

IGitur in statu paucorum, leges divitibus obtemperant, potentiores voluptuose, ac muliebriter educantur, & luxu, crapula, ludis, cantibus, meretricibus, pueris symphoniacis dissolvuntur; pauperes vero victus duritie, atque immensis laboribus exercentur; ita ut illi propter vitam desidiosam, & muliebrem ignaviam obstupeant; hi vero propter egestatem, & invidentiam assiduo vigilent, & occasione data, si aliqua seditio interius excitetur, aut exterius auxilium eis adjungatur, fame, ac rabie veluti feræ in prædam agantur, divitum bona diripientes, eoque majori confidentia irruentes, quo se numero, & robore, ac desperatione valentiores, illos vero paucitate, fœmineoque cultu fractos, & enerves, atque divitiarum causa exterritos intuentur. In qua fluctuatione civitatis, vel divites, ut multitudo placetur, cum plebejis partiuntur honores, magistratus, & agrorum divisione, aut æris alieni remissione divitias: & hac potentiæ, pecuniæque partitione nascitur inter eos æqualitas, mater status illius, qui peculiari, & angustiori significatione respublica nuncupatur; (*) vel iidem divites pertinacius contendunt, pugnantque acrius cum plebejis; & tum quia partem nullam sibi avelli patiuntur, coguntur, juxta illud Hesiodi, totum tandem amittere. Superati enim a numero, & robore, ac desperatione plebejorum, veluti dedititii, a plebe conditiones, ac leges accipiunt ex utique potentia partim ex urbe, partim ex propriis patrimoniis, partim etiam e vita cedere compelluntur: atque ita publica omnis administratio, & imperium, & summus honos devolvuntur ad plebem, indeque constituitur status, atque gubernatio popularis. Ac prior quidem ille status, qui angustiori significatione generalis vocabuli respublica dicitur, maxime convenit naturæ tum universæ, tum humanæ peculiari: quæ mistæ profecto sunt, ac variæ, plurimisque temperatæ corporum generibus: quorum si quid præ aliis dominetur, humores corrumpit ceteros & corpus postremo putrefacit. Igitur in republica, quæ perfectam hominis temperiem imitatur, exprimitque rerum naturam & humanam, quælibet populi portio tum in magistratibus, tum in judiciis partem juris, atque potestatis habebit sibi congruentem: sicuti quælibet hominis portio suum accepit munus a natura præcipuum. Quemadmodum igitur consilium Deus in mente locavit, vires in corpore; vires autem consilio subjecit, & menti potentiam tribuit in corpus; ita & in republica Senatus non tantum e nobilibus, sed e plebejis sapientioribus, & ob longam honorum gestionem rerum humanarum peritioribus coactus, veluti mens & ratio civitatis, consultandi deliberandique munus obibit, certosque sibi magistratus vindicabit, quorum auctoritate jus consultandi, providendique tueatur. Et quoniam lex sola respublicas, sive sub uno, sive sub optimatibus, sive sub universo populo constitutas distinguit a tyrannide, quæ non modo in dominatione unius, sed in imperio paucorum, & universæ plebis deprehenditur, quando pro legibus imperant hominum voluntates; ideo certis legibus, jussuque publico a prima civitatis institutione munienda sunt consulta Senatus: ut si certis de rebus in publicam, non in privatam utilitatem ad judicium ejus adductis Senatus decreverit, universam obliget civitatem, si de negotiis, & judiciis iis agatur, quæ longe rectius quieta paucorum, atque tranquilla deliberatione, quam

(*) Etiam hoc loco Auctor regulam ex exemplo solius Reipublicæ Romanæ ducit, ejusdemque formam mixtam ex Aristocratia & Democratia, seu potius patrum & plebis collisiones pro Republica, vel statu venditat populari, cum Reipublicæ nomen imperiis omnibus tribui possit; Respublica popularis vero, sive Democratia sit in qua populus universus de summa Reipublicæ consulitur.

quam tumultuosa contentione multitudinis transigantur. Atque ut Senatores attributos sibi magistratus, & certorum judiciorum potestatem sibi retineant, arceantque inconsultam inde plebem, oportet eos magistratus, eaque judiciorum exercitia magnis onerare sumtibus, ut plebejis plerumque tenuibus desiderium sui minime commoveant. Ita enim solis opulentis una & melioribus in eo munere patebunt, abstinebuntque iis ultro tam qui e Senatoribus, quam qui sunt e plebe deteriores, nempe tam pecuniosi, & avari; quam tenues, & viles; neque in campum descendent; nisi honestiores, qui divitiis gloriam anteponunt, ut in Ædilium Curulium creatione contigit; quem honorum ultro patriciis plebejis remiserunt, ne ludorum sumtibus premerentur. Certos quoque plebejis oportet paratos esse magistratus, qui nunquam ad Senatores transferantur: ut habeat plebs, quos publica potestate semper armatos adversus insolentiam nobilium opponat, quales Tribuni fuere Romanorum. Creabuntur tamen tum ii, tum senatorii etiam magistratus universorum suffragiis, judiciaque illa majoris prudentiæ indiga, Senatoribus quidem, sed a populo mandabuntur: ne quid in republica geratur, cujus universi aliqua ratione non participent. Et ne multitudine comitia pertubentur, neve civitas seditiosis redundet hominibus, occupanda plebs est opere rustico, majorque pars promota re agraria in agros deducenda, ut minus habeat in urbe negociorum, ac minus in ea permaneat inopum & ociosorum: quorum hi propter desidiosam vitam: illi propter desperationem, & egestatem studio tenentur assiduo rerum novarum. Hinc etiam eveniet, ut minus in urbe nascatur opificum, qui artes tractant luxuriæ ministras; novisque sensuum oblectamentis inveniendis, & civilibus ad insanas rerum inutilium emtiones provocandis aliena patrimonia, vel in mundum muliebrem commutant, ut

bene parta patrum fiant anademata mitræ,

ut Lucretius ait; vel in scænicos apparatus, aut in pudenda præmia musicorum. Optimus vero populus est agricolarum, atque pastorum, atque ibi civilis, & militaris virtus hærebit firmius, ubi plurimum est rei agrariæ, atque pecuariæ studium. Pastores etenim, & agricolæ, quia urbe absunt propter laborem rusticum, quo exercentur, & quia spem victus ducunt a proventu agrorum, & pecorum, neque fame ad desperationem aguntur, neque ocio conciones frequentant, neque ducuntur studio rerum novarum: & si ducendi erunt in bellum, erunt milites validiores: utpote parce, ac duriter vivere assueti, frigus & æstum tolerantes, ac sub dio nocte atque interdiu manentes. At si de rebus iis agatur, quæ non tam consilio, quam viribus expediuntur, eæ ita deducentur ad multitudinem, ut ipsi per se statuisse videantur, quod viribus tolerandum, atque opibus est sustinendum universorum: ne quid sibi supra vires ab aliis impositum conquerantur, qualia sunt vectigalia, tributa, opera publica, & onera tum civilia, tum & militaria, quibus suscipiendis auctores fieri oportet plebejos magistratus, ad quos, uti diximus, aditus nobilibus obstruetur; quamvis magistratibus plebejis Senatus consulendi, & sententiæ dicendæ causa minime claudatur. Atque ita sicuti Senatores seorsum a plebe, ita & plebeji seorsum a Senatoribus certos sibi magistratus attributos retinebunt: præter magistratus alios & honores, ac sacerdotia, quæ promiscua esse oportet plebejis, & Senatoribus. Ac ne dum quis magistratu fungitur, movere quid audeat e publicis institutis, vimque sibi parare ad extraordinarium imperium, publicæ administrationis rationem reddere cogentur omnes magistratu exeuntes. Nam & mitissima optimaque ingenia pervertuntur, nisi ab arbitrio pendere compellantur alieno; alioquin homines nacti summam potestatem, abstinere nequibunt ab injuriis, atque in odium devenient plurimorum, a quibus ut caveant, velint nolint, necessitate saltem sui muniendi ad appetendam tyrannidem adducentur. Optimus autem hic reipublicæ status, quem descripsimus, cujus cives, neque propriæ, neque alienæ cupiditati, sed tantum legibus, nempe rationi divinæ parent, partim ex optimatum regimine trahit, partim ex dominatione plebis; in cujus effrenam potestatem omnino dilabetur, quando temperie ista perturbata, leges sub imperium furiosæ multitudinis redigentur: quæ nimio desiderio libertatis deci-

det in miserrima servitutem, in quam convertitur perniciosa licentia; qua plebeii exultantes, atque omnia ex libidine gerentes, ac semetipsos invicem oppugnantes, publicasque vires & opes in diversum amentissime trahentes dirimuntur in factiones; ac plerumque in binas majores; meliorum alteram vero multorum: quorum priores illi vincuntur a posterioribus istis: quia in summa illa perturbatione rerum, facile consilium a violentia, & ratio ab impetu & numero superatur; præcipue quia quando deteriores in meliores irruunt, semper fere ab astutiori aliquo incitantur, qui sese ducem illorum obtulerit, quique viribus multitudinis usus ad optimates deprimendos, ubi calumniando apud populum, insidiasque tendendo, modo unum, modo alium, aut bonis omnibus multaverit, aut in exilium egerit, aut pœnis capitalibus ejecerit e vita; hisque fraudibus adversarios omnes suæ cupiditatis callide crudeliterque sustulerit; metuens insidias ab iisdem, aut ab eorum filiis, quos tot injuriis exagitavit, poscit a populo custodes corporis, ut sensim atque paullatim exercitum sibi comparet familiarem ex exteris, quem alit bonis proscriptorum: donec ad eam potentiam perveniat, qua ipsum auctorem potentiæ suæ populum novis militibus perterrefactum, omni potentia spoliet, imponendis vectigalibus, convertendisque in prædam suam opibus illorum, cum quibus una olim substantias prædabatur aliorum, ut in hanc plebis amentiam recte illud Hieremiæ conferatur:

Væ qui prædaris, nonne & ipse prædaberis?

Atque ita populus legibus parere antea recusans, carnifici suo, quem proprio sanguine alit, obtemperare compellitur; & multitudo inconsulta, quæ libertatem supra modum concupivit; a cupiditate illa sua in servitium deducitur illius, quem pro vindice communis libertatis extulerat. Is enim jam e populi ductore tyrannus, humano sanguine cruentatus, dentes tabo manantes, in plebem retorquet nutricem suam; viscera, quæ illum peperere voraturus, iisque artibus crudeliter usurus, quas in describenda tyrannide superius exposuimus.

CAPUT XVII.

De civili conversione rerum romanarum.

HIs de civitate traditis, ratio, atque conversio Romanæ reipublicæ facile patebit: cujus in vicissitudine causas licet omnes & eventus rerum humanarum introspicere. Percurrit enim, obiitque res Romana status civiles omnes, utpote creberrimis agitata motibus; ideoque non mirum, si diversis temporibus in varias, ac denique universas reipublicæ formas assidua circumvolutione migraverit. Orta enim respublica sub regimine unius, atque a Romulo in summa juris æquabilitate concordiaque ordinum constituta, perque manus regum aliorum ad Tarquinium superbum usque traducta, sub hoc postremo decidit in tyrannidem. Quo de statu per Brutum erepta & Valerium Consules, tradita eorum consilio fuit optimatibus, sub imperio consulari tantum a patriciorum ordine suscipiendo. Irrumpentibus autem in patriciorum potentiam Tribunis, quos a Senatu per seditiones plebs impetraverat, plebeii partem reipublicæ a patriciis ad se traduxerunt, impetrata non modo Consulatus, sed & honorum fere omnium, & connubiorum, atque sacrorum communione. Unde cum plebs patribus par muneribus esset, numero superior; facile tandem & Senatum in potestatem adduxit suam: excitatis ex se frequenter seditiosis Tribunis plebis, præcipue Gracchis, qui commota in libertatis perniciem sub ipsa libertatis recuperandæ imagine, agraria lege, plebem inopem in optimatum, & opulentiorum agros, velut in prædam agebant hostilem. Cumque contentiones hæ rempublicam lacerarent, consiliumque prudentum violentiæ subjicerent plurimorum, plebisque odium, iramque perpetuo in patricios accenderent; plebeii palam suos vindices ac tutores contra patriciorum injurias extollebant: patricii contra suscitabant suos, quos utrimque cum propriis factionibus inter se committebant. Atque cum plebejus modo, modo patricius assertor superaret; reipublicæ vires atterebantur. Nam si Marius vicisset patricios, si vero Sylla plebejam factionem trucidabat, donec, quiescente Syllana proscriptio-

ptione, odia civium non placata, ſed malorum diuturnitate laſſata tantiſper deferbuerunt, quoad redeuntibus viribus, noviſque ſibi ducibus injuriarum oblatis, iterum in certamen civile ſub Cæſare ac Pompejo devenerunt. Victor autem Cæſar a plebe inauſpicato nutritus, atque in Reipublicæ peſtem, extraordinariis imperiis, ad ſummam potentiam eductus, evertit omnino rempublicam, & plebem, cujus vindicem ſe præferebat, ipſam oppreſſit ſimul & Senatum, eoſque traduxit in ſatellitum & ſuarum copiarum poteſtatem. Qui ſatellites cum Cæſarem amiſiſſent, conſpiratione ſua paternarum opum, & odiorum heredem Auguſtum ad eandem, ac majorem potentiam, extinctis Bruto & Caſſio liberatoribus orbis terrarum, extulerunt. En brevi fatalem Romanæ viciſſitudinis orbem e cauſis a nobis ſuperius expreſſis impulſum, atque circumactum. Quo vertente, Romanæ nobis natæ ſunt leges poſt conditas leges XII. tabularum latæ, quas hoc tertio libro complectemur; utile arbitrantes ingenia ſtudioſorum ad generales imperiorum, & legumlationum adduxiſſe cauſas, antequam converterentur ad leges: quarum vis omnis atque poteſtas ex imperiorum ac civilis regiminis, unde naſcuntur, vi, ac poteſtate cognoſcitur. Ea porro eſt Romanæ Juriſprudentiæ dignitas, atque majeſtas, ut nemo Romani Juriſconſulti nomen mereatur, niſi ubi e re fuerit publica, norit etiam agere legislatorem. Ad quod munus, & nos ſtudioſos noſtros, quantum tenuis facultas noſtra tulit, inſtituere curavimus. Quod haud difficulter philoſophorum hæc a nobis expoſita ratio, & primævæ Romanorum leges cum ea contextæ præſtiterint: ſi ad contemplandarum ſimul, & gerendarum, atque ad divinarum & civilium rerum artem, ingenium nanciſcentur idoneum.

Igitur more noſtro Caji, & Juſtiniani diviſionem amplectentes a legibus ad perſonas pertinentibus exordiemur. Perſonarum autem aut liberi ſunt, aut ſervi, quorum conditio quemadmodum vetuſtis legibus conſtituta, immutatave fuerit, patebit ex legibus, & S. C. quæ proferemus.

CAPUT XVIII.

De lege Fuſia Caninia.

AC celeberrima eſt lex Fuſia Caninia, quæ & Furia non paucis dicitur, ſubſtituta, poſt inventam ab Appio literam R, in veteribus nominibus R pro S; unde utrumque. & *labos* dicitur, & *labor*, *vapos*, & *vapor*. (*a*) Hanc autem legem Auguſti temporibus latam eſſe colligitur ex Svetonio, (*b*) qui etſi legislatoris nomen reticeat, Auguſti tamen ſollicitudinem de tuenda Romani nominis dignitate, ac legis ejus ſententiam prodit. (*c*) Latores legis plerique ponunt (*) Furium Camillum, & C. Caninium Coſſ. anno A. U. C. DCCLII. quo anno inter omnes non conſtat an hi Conſules fuerint; reperio enim Cornelium Lentulum, & Lucium Calfurnium Piſonem. Furius autem Camillus anno DCCLIX aliquorum ſententia Conſul fuit cum Nonio Quintiliano. Ræverdus (*d*) in antiquo exemplari *Fuſſiam Caniniam* legi teſtatur; ex qua lectione adducitur, ut credat, latam Q. Fufio Caleno & P. Vatinio Coſſ. anno DCCVI. ac retractatam & expenſam, atque amplificatam ſub Auguſto a Cajo Caninio Gallo, conjunctaque fuiſſe Fufii, & Caninii nomina, ut in aliis legibus obſervamus, quibus cum veteris auctoris, tum inſtauratoris nomina præfixa legimus. Quoquomodo ſe res habeat (quis enim ſi bona fide agere velit in tot vetuſtatis tenebris caligare ſe non fatebitur?) hanc diſputationem de ſervorum libertate Auguſti tempore aut inſtitutam eſſe conſtat, aut certe ſuſcitatam. Ea vero lex effuſam morientium in manumittendo facilitatem ad certum modum, & præſcriptum numerum coercebat; viventibus liberam facultatem permittebat. Hominum enim liberalitatem dum vivunt rei familiaris ratio, & egeſtatis periculum ſatis per ſe moderatur; morientes vero facile diſſipant ea, quorum uſum brevi ſunt amiſſuri. Illa vero parte lex occurrit, qua vergit homi-

[a] Quintil. *lib.* 1. *cap.* 4.
(*b*) *In Aug. cap.* 40.
(*c*) Cujac. *paratit. C. de L. Fuſia Canin. toll.*
(*) Noviſſime Ephraimus Gerhardus in diſſertatione ſingulari *de lege Fuſia Caninia* hanc legem A. V. 756. latam conjecit. Heinnecius *Hiſt. jur. p.* 138.
(*d*) *Conject. cap.* 1. *lib.* 2.

hominum inconsulta facilitas. Unde intercedenti mulieri Vellejanum succurrit, non donanti: liberius enim mulieres promittunt, quam donant. Praeterea Romani facile patrimonium suum in funeris sumtus effundebant; ut posteris (*) opulentiam ostentarent, & servos liberabant, ut pileati liberti funebrem pompam comitarentur. Unde, ne libertorum numero supra modum aucto, servili sanguine urbs pollueretur; inhibendam esse censuit Augustus manumittendi licentiam. Quominus assentior iis, qui negarunt lege Fusia Caninia comprehendi fideicommissarias libertates; propterea quod heredibus in servis dominii pars aliqua supersit, nempe jura patronatus, quae danda fideicommissaria libertate, adhuc in herede permanent. Huic enim conjecturae Papiniani (*a*) auctoritatem opponimus, apud quem *lib.* 22. *quaest.* testator ab heredibus petit, ut ex tribus, quos habebat, servis, unum & alterum manumittat; itaque in jubendo servat legis modum. Cur praeterea Paullus *lib. singul. ad l. Fusiam Caniniam*, (*b*) negat servum, quem per legem (scilicet Caniniam) manumittere testator non poterat, quemque alteri, ut manumitteret, legaverat, posse a legatario manumitti, quia in fraudem legis parendum voluntati non esset, ideoque censet servi commodum ad legatarium pertinere? Unde ingenue pro sua doctrina, & gravitate Cujacius errorem suum recognoscit & corrigit, (*c*) receditque a veteri sententia. Negarat enim alibi, fideicommissarias libertates lege Fusia Caninia comprehendi: igitur non directas libertates tantum, sed & fideicommissarias hunc ad modum lex Fusia Caninia redigit, ut qui duos servos habet, manumittere possit ambos; ex tribus vero servis, non plures, quam unus, & alter manumittantur: (*d*) subductis autem duobus usque ad decem, pars dimidia, a X. usque ad XXX. pars tertia; a XXX. usque ad C. pars quarta; a C. usque ad D. pars quinta, nempe C. ut non liceat hunc numerum excedere, etsi plures, quam D. servi possideantur. (*e*) Unde Vopiscus in Tacito, (**) *servos*, inquit, *manumisit intra centum*, *ne Caniniam transiisse videretur*. (*f*) Constat autem, Romanorum non paucos patrimonium omne suum in servis habuisse constitutum. Pedanio enim quadringentos servos tribuit Tacitus. (*g*) Plinius vero Caecilio Isidoro quatuor mille. Laurentius denique apud Athenaeum refert (*h*) viginti millia servorum fuisse, qui Romae possederint. At si ultra modum danda libertate testator excurrisset, tum scripturae ordo servabatur, ut qui primi scripti essent, si numerati legitimum modum conficerent, liberarentur; qui vero a justo numero superessent, in servitute manerent. (*i*) Altero ejusdem legis capite continebatur, ut ne confuse, & permiste, veluti, *servos meos*, *ancillas meas liberos esse volo*, sed nominatim, & distincte manumitterentur servi, veluti, *Stichus*, *Dama*, *liberi sunto*. Quamobrem si legitimum quis numerum manumittendo excessisset, (***) eorumque nomina in orbem confusoque ordine scripturae locasset, ac in ejus orbis area, sive spatio scripsisset, *liberi sunto*: neminem eorum placuit esse liberum, cum in circulo non pateret unde duceretur legitimus numerus, aut ubi tandem aliqua ex parte ductus insisteret, ut enim Ocellus Lucanus ait, *Circulus undique similis*, & *aequalis*, *ideo sine principio*, & *fine*. At si communibus notis testator usus

(*) Quod minus commode dictum videtur, etiamsi posterorum vocabulum cum Caligula apud Svetonium in *vita ejus*, *c.* 38. de iis solis accipere velimus, qui filii sint, neque posteros ultra hunc gradum appellare sustineamus.

(*a*) *L.* 22. *si legataria ff. de fideicom. libert.*

[*b*] *L. si quis eum* 37. *ff. de condit & demon.*

(*c*) *Tit. C. de fideicom. libertat.*

(*d*) Paullus *sent. lib.* 4. *tit.* 14. Ulpianus *fragm. tit.* 1.

(*e*) *Distincte* Cujac. *ad lib.* 4. Paull. *sent. tit.* 14.

(**) Quod is ex superabundanti fecisse videtur: cum enim lex ad solam manumissionem per ultimam voluntatem pertineret, inter vivos autem etiam integrae familiae manumitti possent, mentem legis etiam in manumissione inter vivos servavit.

(*f*) *Vide* Cajum *in lib.* 2. *tit.* 2. *Instit.*

(*g*) *Annal.* 14. *cap.* 43. Plin. *lib.* 37. *cap.* 10.

(*h*) *L.* 6. *n.* 137. Seneca *de tranquill. cap.* 8.

(*i*) Cajus *Instit. lib.* 1. *cap.* 2.

(***) Quod si intra numerum manumissi essent, omnes liberi fuisse videntur, quia certi omnes & nominari. Dicebantur autem in circulo manumissi etiam manumissi in orbe tereti. Graece διεζευγμένως καὶ ἐγκύκλια, de quibus videndus Merillius *Obs. VII. c.* 40. qui tamen in circulo, & confuse manumissos confundit, recte ideo notatus ab Antonio Schultingio *ad Cajum* I. 2. 13.

usus fuisset, veluti *coquus meus liber esto*, cum unum haberet coquum; perinde est ac si nominatim manumisisset. Officiorum enim, ut inquit Paullus (*a*) & artium appellatio, nihil nominum de significatione mutat; nisi cum plures sunt ejusdem artificii. In numero autem servorum ineundo computabantur & fugitivi, quorum possessio animo retinetur. Justinianus vero hac lege veluti libertatis impedimento sublata, pristinam manumittendi facultatem restituit, (*b*) eo tantum ejus legis capite probato, quo servos nominatim (*) manumittere jubemur.

CAPUT XIX.

De lege Ælia Sentia.

SEd alia manumissionibus impedimenta obtulit lex Ælia Sentia pluribus sane capitibus; lataque fuit Augusti ævo, (*c*) nempe Sex. Ælio, & C. Sentio Coss. A. U. C. DCCLVI. vel potius DCCLV. in quem annum horum consulatum emendatior temporum ratio confert. Alia enim lex est ab ea, cujus Cicero meminit, (**) in qua turpiter labitur Mynsingerus. Ex hac autem lege quo ab honestissima civitate averterentur maculæ hominum flagitiosorum, pudendæque famæ, qui vel ob turpem fugam inusti essent in fronte notis, a quibus stigmatiæ, ac & subverbusti dicebantur, (*d*) vel aliquo in crimine deprehensi essent, deinde torti, aut ad ferrum dati, aut objecti bestiis, aut in publicam custodiam ducti; constitutum fuit, ne hi manumissi commercium, aut connubium, aut testamenti factionem, aut ulla civitatis jura consequerentur; jussumque, ut ad eam conditionem redigerentur, qua peregrini, qui abjectis armis se suaque omnia vinctos dedidissent in ditionem populi Romani. Unde servi illi manumissi, ut conditionem, ita & nomen dedititiorum consequebantur, sine ulla spe Romanæ civitatis adipiscendæ. (*e*) Verum obscurato sensim decore urbis, lex etiam Ælia Sentia languebat, ut, reddito cunctis pari manumissionis jure, Justinianus eam sustulerit. (*f*) Alterum libertatis impedimentum excitavit lex Ælia Sentia ex ætate cum servorum, tum dominorum: nam nec servus triginta annis minor vindicta manumitti, nec minor viginti annis dominus manumittere poterat; nisi adducta, probataque causa in urbe apud consilium quinque Senatorum, & quinque Equitum Romanorum: in provincia vero apud consilium XX. Recuperatorum, sive judicum, per quos debitum & jus quisque reciperet suum; eosque judices cives Romanos esse oportebat. (*g*) Quod optima ratione fuit constitutum. Qui etenim manumittit, civem dat Reipublicæ. Quod jus sane maximum privatis est libertatis gratia tributum. Unde illud lenonis apud Plautum: (*h*)

Sumne ego probus, sum lepidus civis,
Qui Atticam hodie civitatem
Maxumam majorem feci, atque auxi civi fœmina?

liberaverat enim mulierem.

Hinc ne lubrici plerumque consilii adolescentibus liceret civem aliquando turpissimum dare Reipubl. lex restitit eorum consilio parum firmo; (*i*) nam & nostris temporibus in urbe usu venit, ut nobilissimus quisque adolescens a vaferrimis & deterrimis famulorum dolis circumducatur, quibus ætas ea maxime patet; etenim rei parandæ difficultatem nondum experta, præceps ad liberalitatis officia fertur. Et quoniam libertatem non vitiorum; sed virtutis præmium esse majores nostri voluerunt; ideo ne libidinosis illecebris candor & liberalitas aliena captare-

(*a*) *Lib.* 4. *sent. tit.* 14.

(*b*) *C. de leg. Fus. Can. toll.* Cujac. *ibid. in parat.*

(*) Imo etiam non nominato servo libertas jure novo dari posse videtur, cum sufficiat, personam ejus aliunde innotescere arg. §. 27. *J. de legatis*.

(*c*) Dion. *lib.* 55. *pag.* 557.

(**) Imo verba, *Ælia Sentia*, in optimis codicibus Ciceronis deesse, jam supra monitum fuit. Uteremur aliis consilio Auctoris & legem hanc a nostra diversam diceremus. Utique enim eadem esse nequit, quia Cicero libros Topicos, quorum auctoritate Mynsingerus utitur, multo ante latam legem nostram, A. U. 710. scripsit, ut supputat Norisius ad *Cenotaph. Pis. diss. III. c.* 9.

[*d*] Tertull. *de Pall. c.* 4.

(*e*) Ulp. *instit. c.* 1. *ubi* Goth. Cujac. *parat. C. de dedit. libert. tollenda*.

(*f*) *C. de dedit. lib. tol.*

(*g*) Ulp. *tit.* 1. *Instit.* §. 12.

(*h*) *In Pers. act* 4. *sc.* 3.

(*i*) *L.* 4. *ff. de servis expos.*

ptaretur; juſtas, & honeſtas cauſas probari oportebat; (*a*) quoque omnis fraus amoveretur, irritæ erant hac lege manumiſſiones eæ, quas minor XX. (*b*) annis faceret per interpoſitam perſonam alterius, qui major eſſet annorum XX. Quod ex ſententia legis S. C. fuit evocatum, ut patet ex Alexandri reſcripto. (*c*) Plura enim S. C. legem hanc comitabantur, nempe; *Ut ſi quis apud unum Conſulem ediderit nomina manumittendorum, ut apud eundem expediat manumiſſionem, peragatque ſolemnia, niſi Conſul ille, juſta cauſa, impediatur*; tum enim licebit alterum adire. (*d*) Eſt & illud, ne in fraudem civitatum manumiſſi ad libertatem venirent. (*e*) Atque ad hanc legem etiam ſpectabat S. C. aliud, ne capitalium criminum reis ſervos ſuos manumittere liceret. [*f*] Et illud, quod inter juſtas cauſas manumiſſionis habetur, ſi minor XX. annis ancillam ſuam matrimonii cauſa manumittere cupiat, & juret ducturum intra ſex menſes. (*g*) Juſtas autem cauſas Juſtinianus recenſuit haſce: ſi quis patrem, aut matrem, filium, filiamve, aut fratres, ſororeſque naturales, aut pædagogum, aut nutricem, aut collectaneum, (*) manumittat, aut ancillam; ſi eam, ut diximus, intra ſex menſes ducere ſit paratus; aut ſervum non minorem decem & ſeptem annis, quem procuratorem ſibi conſtituat. Quas cauſas exigit Juſtinianus a minori XX. annis, ſi vindicta manumittat, non ſi teſtamento. Nam adoleſcenti annorum XVIII. liberam tribuit facultatem in teſtamento manumittendi. (*h*) Quod poſtea laxavit ad annum XIV. (*i*) Aliud legis Æliæ Sentiæ caput vetabat manumiſſiones, quæ obligatos ſervos creditoribus eximerent; partemque detraherent pignorum, aut portionem patronis debitam imminuerent. Hinc revocavit, ac ipſo jure irritas fecit [k] manumiſſiones ab eo conſilio, fraudeque profectas, etiam ſi manumiſſiones a militari teſtamento deſcendant; (*l*) ſimiliter atque alienationes in fraudem creditorum factæ per Paullianam reſcinduntur; (*m*) famæ autem in fraudem patronorum a teſtato liberto, per Fabianam; (*n*) ab inteſtato vero, per Calviſianam actionem revocantur; (*o*) quamvis hæ ab initio valeant; manumiſſiones vero lex Ælia Sentia in ipſis initiis irritas reddat. Non eadem enim eſt in Prætore, quæ in lege poteſtas. Porro per hanc legem iis etiam proſpicitur creditoribus, quibus ſub conditione debetur, (*p*) cum & is etiam creditor obligationem transferat in heredes, (*q*) & poſſit in poſſeſſionem mitti bonorum debitoris: ideo recte Cujacius e veteri lectione (*r*) negationem expunxit, (**) ac pro *locum non habet*, reſtituit *locum habet*: cui emendationi favet Hermogenianus. (*ſ*) Verum ne dominus, qui ſolvendo non eſt, diſtractionis bonorum ignominiam poſt mortem ſubeat, permiſſum eſt ei hac lege, uni ſervorum libertatem, & hereditatem teſtamento relinquere, ut is in ſeſe infamiam domini ſuſcipiat, ac non domini, ſed ſervi nomine bona diſtrahantur: ſimiliter atque ne Senatorium nomen infamia polluatur, ex S. C. curator conſtituitur diſtrahendis bonis Senatorum, quibus actiones creditorum immineant. (*t*) Verum etſi ſimpliciter heres ſervus ſit inſtitutus abſ-

(*a*) Ulp. *ad l. illud ff. de manumiſſ. vindict.*

(*b*) *L. 4. C. qui manumitti non poſſ.* & Cujac. *ad eundem tit.*

(*c*) *D. L. 4. C. qui manumitti non poſſunt.*

(*d*) *L. 1. ff. de offic. proconſ.*

(*e*) *L. in fraudem 11. ff. qui & a quibus manum. per l. Æl. ſent.*

(*f*) *L. qui pœnæ 8. ff. de manumiſſ.*

(*g*) Cujac *obſ. 4. cap. 31. lib. 3. tit. 11. C. l. ſi collectaneus in fin. de manum. vindict. Inſtit. lib. 1. tit. 6.*

(*) Sive *σύντροφον*, cujus mentio fit in Actis Apoſtolorum *cap.* 13. *v.* 1. Additur in *L.* 13. *D. de manum. vindicta* capſarius. Capſarius vero eſt, qui libros adoleſcentis ingenui, in ludum euntis, portat, quo ſenſu Auguſtinus *Comment. in Pſ. XLI.* Judeos Chriſtianorum capſarios vocat, item contra Fauſt. *XII.* 23. ſcriniarios bajulantes legem & Prophetas.

(*h*) *Inſtit. lib. 1. tit. 6.*

(*i*) *Novell.* 119. *c.* 2.

(*k*) *L. ſi libertus ff. de jure patron.* Tacit. *annal. lib.* 15. *cap.* 55.

(*l*) *L. 8. §. 5. ff. qui & a quibus. L. in fraudem in princ. ff. de milit. teſtam.*

(*m*) *§. item ſi quis in fraud. credit.* *Inſtit. de action.*

(*n*) *tit. ff. & C. qui manumit. non poſſ.*

(*o*) *Vide* Cujac *C. qui manumitt. non poſſ.*

(*p*) *L. 8. ff qui & a quibus manumit.*

(*q*) Cujac. *lib. 3 ad Afric. lib. 3.*

(*r*) *L. 8. ff. qui & a quibus.*

(**) Quæ negatio fugit diligentiam Siegm. Reich. Jauchii de *Negationibus Pandectarum*.

(*ſ*) *L. 27. eod. tit. & lib Baſilic.*

(*t*) *L. 5. & 9. ff. de curat. furioſ.*

absque libertate, nihilominus tamen esse liberum Justinianus voluit; (*a*) cum heredis nomen nequeat nisi in liberum hominem cadere. Item Adriani temporibus proditum est S.C. (*b*) ad hanc legem ut pluribus liberatis ab eo, qui solvendo non erat, & per fideicommissum institutis servis, qui priori loco scriptus esset, libertatem & hereditatem assequeretur, nisi prior nominatus majoris sit precii, ex quo possit creditoribus satisfieri; alter autem sit minoris, nec ex eo possint creditores debitam sibi pecuniam redigere: tum enim sequenti loco scriptus perveniet ad libertatem, (*c*) Si tamen servus sit institutus, substitutus vero liber homo, reiecta institutione servi, in libero substituto consistet hereditas. Servi enim institutio tum demum valet, cum deest homo liber, a quo heredis nomen sustineatur: (*d*) Directas autem libertates tantum coercet lex Ælia Sentia: nam fideicommissarias moderatur jus ante receptum, quo vetatur fideicommissum præstari, nisi deducto ære alieno. (*e*) Cautum præterea est hac lege, ut si patronus libertum inopem alere neglexerit, ipse liberique ejus excidant non solum iuribus, quæ manumittendo sibi retinuit; verum etiam hereditate liberti ac bonorum possessione; nisi vel heres sit ipse dominus institutus, vel bonorum possessionem secundum tabulas petat. (*f*) Et contra ex eadem lege actio prodita est adversus ingratos libertos. Optimo sane consilio, ne qui contemneret libertatis auctorem, turpi vita, fœdisque, quorum indicium præbuit, morbis civitatem labefactaret. Hac apud Athenienses formula ingratus libertus in servitutem retrahebatur: *Supersedeo te habere civem, tanti muneris impium æstimatorem; nec adduci possum, ut credam urbi utilem, quem domi scelestum cerno: abi igitur, & esto servus, quoniam liber esse nescivisti:* (*g*) apud Romanos vero damnabatur in latomias, sive *lapicidinas*. (*) Quanquam enim *in l. 30. ff. qui, & a quibus*, legitur, ut in *servitutem revocentur*, & apud Donatum invenitur, libertos in servitutem revocari; tamen in ea lege glossema est, quod irrepsit ex constitutionibus. Siquidem posterioribus temporibus, ad quæ forsan & Donatus respexit, non ex l. Ælia Sentia, sed ex rescripto Principum, patroni extra ordinem libertos in servitutem revocabant. (*h*) Hæc autem actio ex lege AElia Sentia descendens, competit dominis, vel eius filiis, heredibus etiam, si se abstinuerint hereditate; non autem heredibus heredum, (*i*) vel filiis exheredatis, deinde per alium heredem, vel per servum ad hereditatem paternam admissis. Et recte Cuiacius in l. *cum patronus*, coniungit actionem ingrati cum iure operum (**) exigendorum. (*k*) Ne vero in libero homine nota hereret servitutis, eadem l. Ælia Sentia, dominus, qui a liberto mercedem operarum stipulabatur; ab omni iure; quod sibi ex manumissione supererat, excidebat. (*l*) Secus vero erat, si a sponte præstantibus libertis dominus acciperet, aut operarum mercedem exigeret: potius enim a conductore operarum liberti capere videretur, quam ab ipso liberto: nisi ea conditione sit patronus, ut pecunia non indigeat, & satis operibus ipsius liberti iuvetur: ne quod accepti beneficii præmio libertus ex legibus præstare tenetur, ad explendam domini avaritiam deflectatur. (*m*) Cum autem nihil tam reip.

(*a*) *Instit. lib. 2. tit. 6 § 2.*
(*b*) L. 83. *ff. de hered. instit.*
(*c*) L. *si quis habens* 24. *ff. qui & a quibus manumitt.*
(*d*) L. 57. *ff. de hered. instit.*
(*e*) Cujac. *ad tit.* 11. *C lib.* 7.
(*f*) L. 33. *ff. de bon. lib. l.* 6. *ff. de liber. agnosc.*
(*g*) Val. Max. *apud* Cujac. *ad l. commun.* 24. *ff. de bon libert. sive ad lib.* 65. *ff. Salvii Julian.*
(*) Malim lapidicinas, est enim vox composita a lapide cædendo. In mox sequente *l.* 30. *ff Qui & a quibus* verba, *in servitutem revocentur*, contra Cujacium tuetur Suerinius, *repetitarum lectionum juris civilis cap.* 3. Mediam inter utrumque viam init Celeb. Otto *Pr. Tom. IV p.* 3. qui dicta verba ad Principum Constitutiones refert, quibus liberti ingrati extra ordinem in servitutem revocati fuerint.

(*h*) Cujac. *ad L. comm.* 24. *ff. de operib libertor. & observat.* 21. *cap.* 6. L 7. *ff. ad S. C. Syllanian.* L. 1. *C. de libert. & eorum liberis.*
(*i*) L. *sciendum* 70. *ff. de V. S.* L. *si operarum ff de oper. libert & L. cum patron.* §. *cum libert. eod.*
(**) Scilicet, ut qui operas exigere potest, etiam actionem ingrati instituere queat.
(*k*) *d. l. cum patronus* Cujac. *in ff. ad leg. sciendum* 30. *ff. de V. S. quæ conjuncta est cum l.* 65. 63. 69 *& l. penult. C. de libert. & eorum liber.* Cujac. *obs.* 27. *c.* 14.
(*l*) L. *ult. ff. qui, & a quib.* L. 5. *si quis a libertis ff. de agnosc. liber.* L 25. *ff. de oper. libert.*
(*m*) L 25. *ff. de oper. liber. ubi* Cujac. *ad Julian. lib.* 65. *ff.* L. *penult. & ult. ff. qui, & a quib.* Cujac. *l. communi* 24. *ff. de oper. liber. & ad l.* 6. *de jur. patron. ad l.* 24. *ff. de oper. libert.*

reip. conducat, quam liberorum procreatio; ideo hac lege jus patronatus adimebatur ei, qui ſtipulatione, vel jurejurando libertum, libertamve obſtrinxiſſet, ne nuberet, neve liberos tolleret, (*a*) niſi non perpetuam viduitatem patronus, ſed magis curam ſuſceptorum jam liberorum injunxiſſe videatur. (*b*) Verum ſi jurejurando patronus adegerit, ne uxorem ducat, libertum, qui ſuſcipiendorum liberorum ſpe deſtituatur, veluti caſtratum, certe in legem non incidet: neque ſi libertam patronus adegerit, ut ſibi patrono nubat, dummodo ex animo matrimonium expetat. *c*) Erat & aliud hujus legis caput a Juſtiniano commemoratum in Novellis, quo donatione facta inter virum, & uxorem; & viro mortuo antequam rem donatam traderet, vetabatur mulier eam vindicare; ſed ſi mariti heredes eam rem a muliere peterent, mulieri, ſi non poſſideret, (*) tantum exceptionem contra petitores opponere permittebatur. (*d*)

CAPUT XX.

De Lege Julia manumiſſionis.

MAnumiſſionis quoque legem Auguſtus condidit amplificandis juribus majeſtatis. Noluit enim, principem libertatem dantem teneri legibus manumiſſionis; ſed ſine ulla ſolemnitate, ſive vindicta, ſoloque nutu perducere poſſe ſervos ad libertatem voluit; quæ lex Julia dicta eſt de manumiſſionibus, eamque Auguſto tribuit Paullus. (*e*) (**)

CAPUT XXI.

De Lege Petronia de Servis.

FAvit quoque manumiſſionibus lex Junia Petronia, qua conſtitutum eſt, ut diſcrepantes pares Judicum ſententiæ ſervo libertatem pariant: [*f*] ſententia enim ſemper eſt præferenda clementior. Alia quoque lege, ſive, ut ego ſuſpicor, alio ejuſdem legis Petroniæ capite ſubventum eſt ſervis, ne arbitrio domini ad beſtias depugnandas tradantur, ſed a judice, cauſa apud eum probata. (*g*) Auctorem Petroniæ legis Hottomannus facit Cajum Junium Cæſonium Pætum, & Petronium Turpillianum Coſſ. an. 813. A. U. C. [***]

CAPUT XXII.

De Lege Junia Norbana, & S.C. Largiano.

AUguſti ſtudium emendandæ civitatis, ac ſervilium ſordium eluendarum, viguit etiam in Tiberio, cujus quinto imperii anno A. U. C. DCCLXXI. lata eſt lex Junia Norbana a M. Junio Sylano, L. Norbano Ba bo Coſſ. [****] Eaque medium quen-

(*a*) *L. 6. ff. de jure patron. L. penult. & ult. ff. qui, & a quib. L communi, 24 ff. de bon. libert.*

(*b*) *L. penult. ff. qui, & a quib.*

(*c*) *L. 6. ff. de jur. patron.*

(*) Imo ſi poſſideret, quod tamen caput magis legis Cinciæ, quam Sentiæ fuiſſe videtur. Quare & Cinciæ nomen illius loco Novellis inſertum in noviſſimis editionibus corporis juris.

(*d*) Hottom. *hac leg. in ſerie leg. Rom.*

(*e*) *L. apud eum ff. de manumiſſ* § 1.

(**) Principem ſine vindicta manumittere poſſe, lege Auguſti cautum dicit Paullus loco laudato, ſed hanc legem Juliam de manumiſſionibus dictam eſſe, non dicit.

(*f*) *L. 24. ff. de manumiſſ.* Paul. *lib.4. ſent.* 12. §.5.

(*g*) *L. circumcidere* 11. *ff. ad l. Corn. de Sic.*

(***) Aliud viſum Cl. Noordkerk in *diſquiſitione de lege Petronia c.* 2. qui legem de paribus judicum ſententiis Julio Cæſari acceptam eſſe maluit, & legem Juliam patronorum dictam fuiſſe, cenſet. Idem legem Petroniam de ſervis non amplius arbitrio domini ad beſtias depugnandas dandis, erudite & ingenioſe ætati Auguſti, latori P. Petronio Turpilliano vindicavit: legem autem Petroniam de abolitionibus, quæ dein in Senatuſconſultum Turpillianum transfuſa, eodem anno latam putat, quo hæc de ſervis non temere ad beſtias dandis vulgo lata fertur.

(****) Maluit hanc legem noviſſime C. Junio Norbano Balbo acceptam ferre C. Noordkerk, qui cum L. Cornelio Scipione conſul fuerit, A. V. 671. Cauſſatur, hanc legem, qua melior facta ſit conditio libertorum modis minus ſolemnibus manumiſſorum, ut apparet ex fragmenris veteris Juriſconſulti, apud Schultingium *p.* 808. *ſeq.* non convenire genio Auguſti, ſervis infenſi, multoque minus moribus Tiberii, hoſtis generis humani, nec tempore Auguſti Latinis Junianos æquiparari potuiſſe, quia hi juris jam Romani fuerint participes. Verum, utut hæc ſpecioſa ſint, tamen non eſt, cur temere vadimonium receptæ ſententiæ deferamus. Quamquam enim hoc intuitu ſervis benigna eſt lex, quod etiam minus ſolemni modo manumiſſi in ſervitutem temere revocari nequeant, alia tamen ex parte has libertates cohibet, perinde ac leges Ælia Sentia & Fuſia Caninia indubitanter iiſdem circiter temporibus latæ. Liberti enim Juniani moriebantur ut ſervi, bonis eorum jure peculii apud dominum remanentibus §. 4. *J. de ſucc. lib. pr. & §. ult. L. un. C. de Lat. lib. toll.* Quod

quendam gradum inter libertatem, & servitutem interjecit, iisque paravit, qui neque vindicta, neque censu, neque testamento, sed per epistolam, aut inter amicos, aut adhibitione ad convivium manumitterentur. Siquidem, qui aliquem sua mensa participasset, is propria quodammodo illum dignitate impertire videbatur, ut significat Agamemnon, dum Idomenæum ad pugnam apud Homerum adhortatur. (*a*) Verum ita demum adhibitione convivii, servus libertatem assequebatur, si eo consilio ad mensam a domino vocatus appareret. (*b*) Et quoniam in conviviis, aut congratulationibus, atque hilari consuetudine amicorum homines animo soluto sunt & remisso, consilioque languentiori; propterea lex minus hujusmodi manumissionibus tribuit. Et cum procul sumus nec servi utilitatem præsentem habemus, facilius manumittimus: ideo libertas data per epistolam, minor est libertate data solemniter: Igitur his rationibus manumissos lex æquavit, qui nomina dabant latinis coloniis deducendis, (*c*) in quibus esse impune licebat etiam interdictis aqua, & igni; tum autem hi, cum illi, qui sponte nomina dabant, in easque colonias confluebant latini facti Romanam civitatem amittebant, ut neque connubii, neque testamenti, neque nexus mancipiique, neque patriæ potestatis jus retinerent, ac dicebantur Latini colonarii. Cum autem lege, ut Cicero testatur, (*d*) Julia, fortasse lata a L. Julio Cæsare, qui primo anno Italici belli, Consul cum L. Martio Philippo fuit, latinis omnibus civitas data fuerit; conditio veterum latinorum transiit ad hosce libertos, (*e*) qui cum viverent liberi, tamen mortui servilem in statum relabebantur; nisi ad plenam libertatem testamento, aut censu, aut vindicta pervenissent. Si vero in hac media libertate mansissent, eorum bona dominus occupabat jure peculii: cum ipse, tum liberi ejus, qui exheredati non fuissent. Nam heredes instituti vel soli, vel cum extraneis in horum libertorum bonis præferebantur ceteris ex S. C. Largiano. (*f*) (*) Erant & aliæ rationes latinæ libertatis adipiscendæ: quæ nunc Justiniani constitutione ad veram plenamque libertatem perducunt. Itaque servus infirma valetudine, quem dominus exposuit, habuitque pro derelicto, ubi convalesceret, ex edicto Claudii latinam libertatem assequebatur. (*g*) Item & qui defuncti, heredisve voluntate, ut pompam augerent, funus pileati præcederent, aut lectum circumsisterent, aut ventum cadaveri facerent, quod officium Achilles Patroclo præstabat; vel quibus ex testamento latina libertas obveniebat, quippe pendente conditione libertatis testamento datæ ab herede vindicta manumittebantur; vel quos dominus, accepto ea causa pretio manumittere abnueret; vel ancilla, quæ fuisset in matrimonium libero homini a domino collocata; vel is, quem dominus inter acta judicii filium appellasset, cuive dominus instrumentum emtionis & servitutis reddidisset. Qui omnes ad latinam tantum libertatem vocabantur; nunc sublata ex Justiniani constitutione non modo latina libertate, sed discrimine omni libertos inter & ingenuos, omnes æque ad plenam & integram libertatem perveniunt. (*h*) Cum ante Justinianum latini liberti, tum demum Romanam civitatem asse-

 que-

si porro Trajanus hominem invito, vel ignorante patrono, beneficio principis ad libertatem festinantem, etsi vivum esse sinat civem Romanum, tamen *Latinum facit morientem*, & Latina libertorum conditio Justiniani tempore nondum abolita erat, minus mirabilis videbitur libertus Latino tempore Tiberii assimilatus. Illud notabile, libertos Junianos tempore mortis pro servis habitos fuisse, quod utique non contigit Latinis Colonariis, unde apparet, neque his eos similes fuisse omnimodo.

(*a*) *Iliad.* Δ. (*b*) *Vide* Loon. *Eleut. c.* 4. *lib.* 2.

(*c*) *De quibus* Cicero *pro Cæcin. & in orat. pro domo.*

(*d*) *In orat. pro Balbo.*

(*e*) *Hac de re fragmentum extat veteris S. C. apud* Petrum Pithœum.

(*f*) *L. unica C. de lat. libert. toll.*

(*) Vocem ceteris de heredibus intelligo liberti. Vinnius in *Comm.* ad §. 4. *J. de success. lib.* heredes manumissoris vocari censebat. Sed sic Tribonianus extraneis heredibus *ejus* non *eorum* dicere debuisset. Nunc ita scripsit: *Postea vero Senatus consulto Largiano cautum fuerat, ut Liberi manumissoris non nominatim exheredati facti, extraneis heredibus eorum in bonis Latinorum præponerentur.* Vocantur autem liberi non nominatim exheredati facti, unde manifestum, heredes liberti extraneos, non ab institutis tantum, verum etiam ab exheredatis inter ceteros exclusos fuisse, adeoque S. C. tum in favorem familiæ patroni latum esse.

(*g*) L 2 *ff. qui sine manumiss. ad libertat. perven.*

(*h*) *C. de lat. lib. toll. Novell.* 78. *cap.* 1.

querentur, cum rescripto principis jus Quiritium impetrassent, [a] vel causa liberorum. Etenim refert Ulpianus, [b] lege Junia Norbana [*] cautum fuisse, ut si latinus libertus civem Romanam, vel latinam duxisset uxorem, interposita solemni formula, [c] quod liberorum quærendorum causa uxorem duceret, ex eoque conjugio prolem suscepisset, filio anniculo facto, & causa, vel apud prætorem, vel apud præsidem provinciæ probata, parentes simul ac liberi cives Romani fierent: siquidem uxor latina fuisset; [d] nam si esset civis Romana, filius nasceretur civis Romanus ex rescripto Adriani. At quomodo potuit uxor esse civis Romana, si nullum latinis cum civibus Romanis erat jus connubii? Nimirum id impetratum fuerat a principe: nam tit. seq. scribit Ulpianus [e] connubium habere peregrinos & latinos cum civibus Romanis, si fuisset concessum, ut intelligas consuevisse concedi. Ceterum si civis Romanus latinam duxisset sine venia, partus latinus ederetur. Etenim connubio interveniente liberi patrem sequuntur; nullo autem interveniente connubio, liberi conditioni matris accedunt.

CAPUT XXIII.

De Lege Mensia.

QUod aliqua ex parte [**] immutatum fuit lege Mensia, (*f*) quæ natum ex alterutro conjuge peregrino, jussit sequi deterioris parentis conditionem. Plenam quoque libertatem assequebatur libertus latinus, qui annis XXX. major iterum manumitteretur. Ejusdem autem liberis a prima manumissione, dum libertus pater eorum esset minor, jus Quiritium quærebatur ex l. Junia; post eam autem ætatem, qui latinitatem adipiscitur, liberis jus Quiritium consequitur ex S. C. quod Cujacius observavit. (*g*) Præterea Claudius rei navali studens, ejus amplificandæ gratia, civitatem Romanam præmio ei liberto latino concessit, qui decem mille modiorum navem construxisset, & sex annos frumentum transportasset. Hinc Svetonius ingentia præmia scribit a Claudio proposita fuisse iis, qui navem fabricarent, ut Latinis jus Quiritium, & mulieribus, qui navem adornassent, concesserit jus quatuor liberorum. (*h*)

CAPUT XXIV.

De Lege Visellia.

LAtinus pariter consequebatur jus Quiritium militia, ex lege Visellia, (*i*) de qua commodum hic agendum occurrit. Aliquibus in codicibus legitur Miscellia, vel Misella, vel Viscellia, vel Visillia, non recte: cum Viselliorum familiam jam notam habeamus ex Cicerone in Bruto, ex qua fuit C. Visellius Varro Ciceronis consobrinus. (k) Lata igitur fuit (***) lex hæc anno A. U. C. DCCLXXVI. L. Visellio Varrone, Sext. Cornelio Coss. sub Tiberio. Inter capita hujus legis, quæ perierunt, illud extabat, quo latinis libertis civitas Romana dabatur, si sex annos militassent inter vigiles, quorum septem cohortes Augustus præfecit regionibus urbis, binasque regiones singulis cohortibus custodiendas mandavit. (*l*) Senatusconsulto deinde ad hanc legem facto, contractum fuit legis spatium, jussumque, ut triennium ad libertatem

(*a*) Ulp. *instit. tit. de lat.*

[*b*] *Ibidem*.

(*) Imo Ulpianus omisso nomine Norbanæ Juniam solam laudat. Unde Cl. Noordkerk nata occasio suspicandi, Ulpianum de alia lege Junia loqui. Laudatur quoque lex Junia sine adjectione Norbanæ in §. 4 *J. de success. lib* & alibi ut observat *Otto ad d.* §.

(*c*) Gothofr. *ad l.* 220. *ff. de V. S.* Tacit. *lib.*2. *Aug.* 3. *contra Julian.*

(*d* Ulpian. *tit de lat.* §. 3.

(*e Tit.* 5 §. 4 & 9.

(**) Imo legem Mensiam ad Latinos non pertinuisse, alii censent Peregrinos quoque sejungi interdum videas a Latinis, ut apud Ulpianum *tit. V.* §. 4. *tit. XIX* §. 4 & Marcianus in *L.* 17 § 1. *D de Pœnis*. Neque tamen ideo sententiam Nostri deferendam esse putamus. Si enim homines dividuntur in cives & peregrinos; & peregrinus est, quisquis non est particeps juris Quiritium, Latinus etiam peregrinus erit. Conf. Schultingium *ad Ulp. tit. V.* §. 8. & Heinnecium *ad L Papiam p.* 226.

(*f*) *de qua* Ulpian *tit.* 5. §. 8. Briss *de jure connubii p.* 104 [*g*] *Ad tit.* 3. *Ulpian.*

[*h*] Sveton *in Claud. cap.* 18. Gottofr. *ad Ulpian. tit* 3. *num.* 12.

[*i*] *C. ad l. Visell. l.* 1. *C. quando civil. act. crim. præjud.*

k) Hottomann. *de l. Visellia*.

(***) Imo lata creditur; contra Augusti eam ævo, a C Visellio Varrone Consule suffecto latam fuisse, suspicatur Cl. Noordkerk *de leg. Petronia p.* 92.

[*l*] *L.* 3. *ff. de offic. præf. vig.* Cujac. *ad Ulp. tit.* 5.

tem integram adipiscendam satis esset. [a] Aliud erat legis Viselliæ caput, quo libertina conditio a civium & ingenuorum honoribus arcebatur, nisi liberti jus aureorum annulorum, quod divitioribus plerumque concedebatur, vel restitutionem natalium a principe impetrassent. Itaque libertus ad eam conditionem evehebatur, qua erant, qui nascerentur ingenui. Etenim servi annulos gestare prohibebantur; & libertus aureo annulo ex indulgentia principis utebatur; quod jus adeptus habebatur ingenuus; nec quidquam patrono debebat, præter reverentiam, quam etiam liberi parentibus exhibere tenentur; [b] moriens autem ad libertinam conditionem redibat, ac integra patronatus jura reviviscebant. Hinc Ulpianus hunc hominem vivere ait ut ingenuum, mori ut libertum: etenim patronus bonorum possessionem contra tabulas recte petebat. [c] At si non modo jus aureorum annulorum, quod etiam fœminis concedebatur, [d] libertus impetrasset, sed aureo etiam annulo rite ac solemniter a principe donatus fuisset, locus etiam in equestri ordine donatus eidem putabatur: (e) unde ne umbra quidem juris patronatus supererat, ac jura omnia manumissionis extinguebantur: ut hinc appareat, quid intersit jus habere aureorum annulorum, quæ erat imago libertatis, (f) & aureo annulo donari, quæ nota erat equestris ordinis. [g] Idque miror, Cujacium antiquitatis post extinctam Rempub. peritissimum promiscue accepisse. [h] Peribant etiam patronatus jura restitutione natalium, ut ne actione quidem ingrati deinceps libertus teneretur: [i] ideo nisi consentiente patrono, nemo natalibus reddebatur. Verum Justinianus Novell. 78. sublata l. Junia Norbana, & l. Visellia, libertos per omnia ingenuis exæquavit, remisitque onus impetrandæ restitutionis natalium, & juris aureorum annulorum; ac in solam manumissionem hæc omnia jura congessit. Atque hæ leges pertinent ad directas libertates; nunc ad S. C. progrediemur, quæ fideicommissarias complectuntur. Testamento enim, præter directas, fideicommissariæ quoque libertates relinquebantur verbis precariis: *Peto*, *Rogo*, *Volo*, *Mando*, *Fideicommitto*; [k] minime vero per verbum *commendo*, quod animi desiderium potius præfert, quam præceptum, nisi adjectum fuerit, *ne cui alii serviat*: quod & sine commendatione manumissionis onus imponit heredi. [l] Et quoniam directæ libertates ipso jure competunt; fideicommissariæ vero præstandæ sunt ab herede, vel a fideicommissario, vel a legatario, ut qui ab is libertatem petere negligat, maneat in servitute cum liberis; [m] ideo ne fraude, culpa, vel absentia heredum, vel legatariorum injiceretur mora libertatibus, varia prodita sunt S. C. quorum vi, quod accipiendum erat ab homine, præstabatur a jure.

CAPUT XXV.

De Fideicommissariis libertatibus, & S. C. Dasumiano.

IGitur S. C. Dasumiano cautum est, (n) ut ex quacunque causa [*] abessent ii, qui fideicommissam libertatem debent, servi expectare non cogerentur, sed perinde haberentur, ac si, ut oportet, ex causa fideicommissi manumissi fuissent. Quod S. C. ad fictam absentiam utilitatis causa correctum fuit. Nam si testator tutores liberis suis dedisset servos, quos manumitti jusserat, quoniam nec servi tutores esse possunt, antequam manumittantur; nec filii, a quibus libertas relicta est, per ætatem manumittere queant, si sint impuberes; ideo Paullus absentium vice haberi tradit filios; ut S. C. Dasumiano includantur, ac a S. C. accipiant libertatem, quam ab impuberibus consequi nequeant; ut liberi jam facti, tutelam puerorum

(a) Ulpian. *tit.* 3. *in fine*.
(b) L. 10. §. 3. *ff. de in jus voc.*
(c) L. 3. *ff. de bon. libert.* L. 4. *ff. de jur. aur. ann.* Hottom.
(d) L 4. *ff. de jur. aur. annul.*
(e) Plutarch. *in Galba* Dion. *lib.* 48.
(f) *L. unic. C. ad l. Visell.*
(g) Briss & Hottom. *in Lexic.*
(h) *Ad tit C. de jur. aurecr. annul.*
(i) Cujac. *ad C. de jur. aur. annul. L. penult. ff. de bon. libert.* L 10. § *sed & jus ff. de in jus voc.*
(k) §. *ult. Instit. de sing. reb. per fideicomm. relict.* Cujac. *l.* 18. *obs.* 5. & 29.
[l] *L.* 12. *ff de fideicommiss. libert.*
(m) *L.* 4. *C. de fideicomm. libert.*
(n) Paull. *sent.* 4. *tit.* 13. *L. neq.* 36. *L. non tantum* §. 4 *ff. de fideicomm. libert. tit. C. eod.*
(*) Imo ex SCto Dasumiano tum demum libertas servo competit, si dominus ex justa causa absit, *L.*36. *pr. D. de fideic. libert.* ut paullo post plenius dicemus.

rorum capessant. (a) (*) Quamvis autem, absente domino, sine illius facto, servus manumitteretur, integra tamen ei patronatus jura relinquebantur. (b) (**)

CAPUT XXVI.

De S. C. Rubriano.

VErum Trajani temporibus A. U. C. DCCCLIV. Rubrio Gallo, & Cœlio Hispone Coss. suffectis coercendis fraudibus heredum, aut aliorum, qui rogati sunt manumittere, ne ad manumittendum evocati a Prætore laterent, aut dolo abessent, (***) callidoque consilio protraherent, aliave arte, qua spem libertatis eluderent, factum est S. Cons. a Rubrio Cons. Rubrianum appellatum, (c) ex quo si qui erant rogati a testatore manumittere, evocati a Prætore adesse noluissent; servi, pro quibus Prætor pronunciasset, perinde libertatem adipiscebantur, ac si directo manumissi fuissent; adeo ut partus ex serva illa, cui fideicommissaria libertas relicta esset, liber nasceretur. Et heredi eripiebatur libertus, & fiebat orcinus; quia heres, quantum in se fuit, omnem spem libertatis præcidit: unde nec ei jus patronatus relinquitur, neque ejusdem impuberis liberti tutela; sed ad familiam testatoris ea defertur, (d) nisi vel pupillus heres fuisset rogatus, tutor autem adesse noluisset; iniquum est enim obesse pupillo tutoris fraudem, (e) vel heres major quidem sit, sed absit causa rei familiaris, aut religionis aut servitutis apud hostes, aut aliqua calamitate, aliaque justa causa detineatur; (f) quæ causæ comprehenduntur Dasumiano S. C. quo nec libertas impeditur, nec libertus eripitur fraude carentibus. (g) Item retinebat jus patronatus heres, qui evocatus adesse neglexerat, si non testatoris servum, sed proprium rogatus esset manumittere: quamvis enim pronunciatione Prætoris, servus libertatem obtineret; tamen veluti a fideicommissario libertatem accepisset, ejusdem permanebat libertus, cujus fuerat & servus. (h)

CAPUT XVVII.

De S. C. Junciano.

QUod cautum (****) fuit S. C. Junciano, vel Æmiliano, ab Æmilio Juncio, & Julio Severo Coss. (i) de quo & infra. Alioque S. C. cujus nullum nomen superest, Adriani temporibus cautum est, ut si antequam Prætor pronunciasset, fideicommissarius sine successore decessisset, non impediatur libertas, sed illius sit libertus orcinus, cujus servus antea fuit. (k) (*****) Et generaliter S. C. vetitum est, libertates intercidere, si quis sine herede, vel alio successore decesserit, qui fideicommissam libertatem præstare debebat; vel si suus heres se abstinuerit. (l)

CA-

(a) Paull. *sent.* 4. *tit.* 13.

(*) Quod SCto Dasumiano deberi, ex verbis Paulli non intelligitur, sed eo inductum Rittershusius conjiciebat, quamvis satis verisimiliter.

(b) Cujac. *ad tit. C. de fideicomm. libert.*

(**) Dasumianum SCtum post SCtum Rubrianum & Articulejanum latum esse, suspicatur Antonius Augustinus de *Nom. propr. Pand. c. IV. col.* 325.

(***) Latet in his verbis differentia SCti Rubriani & Dasumiani. Ex hoc, qui rogatus est manumittere, abest ex *justa causa*, veluti propter absentiam Reipublicæ causa, quo casu servus manumissus etiam absentis fit libertus; ex Senatusconsulto contra Rubriano is, qui manumittere rogatus est, abest *dolo malo*, ideoque jure patronatus excidit. Verba enim L. 51. §. 6. *Ex quacunque causa* ad justam absentiæ causam restringenda esse apparet ex *L. 36. pr. D. de Fideic. libert.*

(c) *L. cura vero* 26. §. *subventum* 7. *ff. de fideicomm. libert.*

(d) *L.* 3. §. *plane ff. de legit. tut.*

(e) *L. neque* 36. *ff. de fideicomm. libert.*

(f) *L. neque ff. de fideicomm. libert.*

(g) *Ibid. ubi supra* Cujac. *ad tit. C. de fideicom. lib.*

(h) *L. non tantum* 51. §. *sed si*, & *L.* 28. §. 4. *ff. de fideicomm. lib.*

(****) Quomodo igitur distat Senatusconsultum Juncianum a Rubriano & Dasumiano? Ita quidem quod ex Junciano liberatur servus, qui mortis tempore ejus, qui rogavit, non fuerit, *L.* 28. §. 4. *D. de fideicomm. libert.* veluti proprius ejus, qui manumittere rogatus est, *L.* 51. §. 8. *D. eod.* salvo eidem jure patronatus, *d. l.* 28. § 4 *D de fideicomm. libert.* cum ex Dasumiano liberetur servus hereditarius, ex Rubriano vero destinatus manumissor jure patronatus penitus excidat, quia in fraudem libertatis abest.

(i) *L. si cum servum* 28. §. 4. *ff. de fideicomm. libert.* Cujac. *C. eod.* & *ad lib.* 58. Paull. *ad edict. sive l.* 3. *ff. de fideicomm. liber.*

(k) *L.* 5. *ff eodem.*

(*****) Defuncti puta, si defuncto, heredis, si heredi serviebat. Quid si tertio serviisset? tunc orcinus heredis erat, quia &, si ab herede redemtus & manumissus esset, libertus ejus fuisset. Verba, *Antequam Prætor pronunciasset, fideicommissarius sine successore decessisset*, hoc SCtum a superioribus separant.

(l) *L. cum quasi* §. *sed & si quis* 9. *ff. de fideicomm. lib.*

CAPUT XXVIII.

De S. C. Articulejano.

IN provinciis vero ea cognitio erat Præsidum eorum, quorum jurisdictioni suberat testator, & servus: qua de re sub Trajano prodiit S.C. Arriculejanum, ipso Trajano, & Articulejo Pæto Coss., quo continebatur, ut in provinciis præsides provinciæ cognoscerent, licet heres alterius sit provinciæ. (*a*) Item senatusconsulto Junciano (*) non modo de servo heredis proprio, sed de quovis alio, qui nec heredis esset servus, nec testatoris, cautum erat, ut si Prætor pronunciasset, *in ea causa esse servum, ut si adesset heres, cogendus esset illum manumittere; perinde esset, ac si servus fuisset ex fideicommisso manumissus*, ex quo intelligitur, quod supra innuimus, servum hunc ex S. C. liberatum, heredis libertum permansurum: quia enim lex præstitit factum heredis, videtur tanquam ex fideicommisso ipse heres liberasse. (*b*) Ceterum non video, cur hoc caput aliqui subjecerint Æmiliano S. C. & Æmilianum a Junciano discreverint, atque hæc nomina, quæ unius hominis sunt, ad duos distraxerint; cum omnia ab uno Æmilio Juncio profluxerint.

CAPUT XXIX.

De S. C. Vitrasiano.

AT cum aliquando contingeret, ut testator libertatem ex fideicommisso relinqueret pluribus heredibus institutis, inter quos aliquis erat infans, qui manumittere non juberetur; absurdum videbatur, ut quod is fari non posset, atque aliis heredibus vendere partem suam impediretur, [*c*] libertas, quæ ab aliis præstari poterat, tantum ab infante non poterat. (*d*) Idcirco Sulpitio Galba, Vitrasio Pollione Coss. (**) Senatus jussit, ut perinde essent, ac si infans partem dominii suam vendidisset. Ideo coheredes, liberato jam servo, precii nomine infanti tenebantur, ac si ex causa judicati cum iis ageretur. Itaque quod natura negaret, lex præstabat: lex enim pro infante loquebatur, ac partem dominii coheredibus vendebat.

CAPUT XXX.

De S. C. Noniano.

ET hæc quidem S. C. pertinent ad eos servos, qui aliena beneficentia redeunt ad naturalem libertatem. Sed non raro servus ad libertatem, libertus ad ingenuitatem in judicio proclamabat, ut ex sententia judicis in meliorem statum se revocaret: dominus autem, cujus intererat, servum, aut libertum, in servili, aut libertina conditione permanere, propter benevolentiam erga servum, erat indulgentior, & contendebat quidem in judicio, sed leniter, ac remisse, ut scilicet a servo, qui cum de compacto agebat, ac lusorie confligebat, in judicio superaretur. Qua arte pessimi quique servorum ignavia, & imbecillitate dominorum civitatem Romanam assequebantur; nominis autem Romani dignitas pessimorum civium turpitudine polluebatur. Ideo Domitiani temporibus has fraudes Senatus resecuit; obscurum, quo anno, quibusque Coss. Siquidem hoc S. C. alicubi Juniani nomen præfert, & adscribitur Domitiano Cæsari, & Appio Junio Sabino Coss. an. A. U. C. DCCCXXXVI. alicubi vero Numianum appellatur, ut in titulo Codicis de *collusione detegenda*, Quam lectionem Cujacius in *parat.* (*e*) emendavit ex Basilicis, ubi legitur: *τὰ τῶν νιννίων δόγματι ἐγγράφως ὁρισθέντα*: & reposuit *Ninnianum* a Ninnia gente, de qua fuit Trib. plebis ille, qui intercessione sua restitit Clo-

(*a*) *L. non tantum* 51. *ff. de fideicomm. lib.*

(*) De auctore SCti Articulejani conferendus vetus lapis apud Gruterum *p.* 35. *n.* 2. & Spartianus ad *Adrianum c.* 3. Quæ de SCto Junciano deinceps dicuntur, commodius subjecta fuissent superiori rubricæ. Servum ex SC. Junciano manumissum heredis libertum fuisse, Gravinæ libenter credimus, propter laudata verba *l.* 28. § 4. *D. de fideicomm. libert.* etsi jus patronatus in servum hunc pristino domino tribuat Merillius *Obs. IV.* 24. Si is ab herede diversus sit, qualis est emptor servi.

(*b*) L. 82. §. *si quis ff. de fideicomm. libert.*

(*c*) *L. cum quasi* 30. §. *si plures ff. de fideic. lib.*

(*d*) Hottoman. *de S. C.*

(**) Adi viros Eximios, Ottonem in *Præf. T. I. Th. jur. p.* 34. & Heinnecium *in Historia juris p.* 194.

(*e*) *Tit. C. de collus. deteg.*

Clodio, iniquas rogationes in M. Tullium ferenti. (*a*) Possumus ex Haloandro levi mutatione legere Nonianum, (*b*) (*) illudque referre ad T. Nonium Asprenatem, & M. Arricinum Clementum Coss. sub Domitiano an. U. C. DCCCXLVI. Hoc autem S.C. is, qui liber, vel ingenuus in judicio pronunciatus fuit colludente domino in judicio cum servo; delationis præmio servus vel libertus fiebat delatoris, qui abditam fraudem prodiderat: exemplo grassatoris; qui principis liberalitate servus illius fit, a quo captus fuit & vinctus. [*c*] Eam vero fraudem deferre ac detegere licebat omnibus quamvis extraneis (*d*) ex oratione Marci. Et quoniam qui captat injusta, merito sibi reditum includit ad justa; ideo libertus, qui ingenuitatem petiisset, deinde rescissa sententia ingenuitatis ad libertinam conditionem rediisset, non recuperabat amissum jus aureorum annulorum, quod post manumissionem impetrarat. [*e*] Porro si servum plures dominorum sibi vindicent, dicentes esse communem, S. C. decretum est, ut ad eundem judicem eatur, ne causa sententiarum varietate laceretur. (*f*) Hæc autem actio post quinquennium continuum perimebatur. Nec enim licet, nisi intra quinquennium, sententiam status retractari, [*g*] ac vivente tantum eo, cujus de statu agitur: nam mortuo eo, qui fuerat ingenuus pronunciatus, deinde in status controversiam vocatus, institutum judicium statim dissolvitur; idque constitutum fuit S. C. quod Marci orationem excepit. (*h*) Nefas enim visum est, retractatione sententiæ atque quæstione προηγουμενῶς mota lædere manes, & turbare cineres defunctorum. Quamobrem tum potest de statu defunctorum (*i*) quæri post mortem, si quæstio ad augendum defuncti conditionem instituatur; velut si qui libertinus fuerat pronunciatus, petatur, ut ingenuus, priori sententia retractata, declaretur; vel si quæstio ea præcipua non sit, sed ad aliud judicium dirigatur, veluti si in judicio successionis de statu defuncti quærendum occurrat: ut quæstio ad illius statum evertendum minime tendat, dum ne tamen quinquennium excesserit; nam post quinquennium ne incidens quidem quæstio de statu defuncti tractari potest, quod omnium primum edixisse Nervam, Callistratus tradit. (*k*) Idque Marci Antonini temporibus S. C. comprehensum fuisse, colligitur ex Capitolino, ac ex libris juris. (*l*) Quod etiam Tito Vespasiano, Svetonio teste, tribuitur. Poterat autem libertus ad ingenuitatem proclamare etiam post manumissionem, quæ minime officiebat ingenuitati, si ea repeteretur per quinquennium, atque in judicio probaretur; vel si post quinquennium emerserint instrumenta & probationes ingenuitatis: eoque judicio liber homo generi, atque origini suæ reddebatur: dum ne cum ingenuitate quidquam e domo manumissoris efferret, quod ei tanquam liberto, aut ex bonis manumissoris fuerat adquisitum; nam si ex possessione servitutis quis se in libertatem vindicasset, ea tantum exportare poterat, quæ in domum cuiusquam intulisset. (*m*) Quod cautum fuit S. C. cuius vetustate nomen intercidit. Qui vero liber, aut libera se venumdari precii capiendi causa pa-

(*a*) Dion. *l.* 38. Cicero *epist.* 23. *l.* 3. *ad Atticum*.
(*b*) Gothof. *ad l.* 1 *C. de collus. detegen.*
(*) Imo, nihil obstat, quo minus receptam lectionem tueamur in tot SCtis, dictis a Consule suffecto. Domitiani temporibus SCtum contra collusiones latum constat ex *L.* 1. *D. de collus. deteg.* Factum id a Numio quodam, Consule suffecto, non minori similitudine quisquam conjiciat, quam qua alii Nonianum malunt vel Junianum, quia in Fastis præsto sunt nomina Noniorum & Juniorum. Neque enim Juniani nomen quod prodere Auctor videtur, uspiam diserte SCto nostro tribuitur. In nominibus propriis auctoritati Basilicorum præferendi videntur codices Latini, quare Cujacium non immerito Gravina hoc loco deseruit.
(*c*) *L.* 2. *C. quibus ad libert. proclam. liceb. ubi* Cujac. *in enarrat. C. L.* 1 *ff. de collus. deteg.*
(*d*) *L.* 2. *§. de collus deteg.*
(*e*) *L.* 2 *ff. de jur. aur. annul. ubi* Cujac.
(*f*) *L. cognitio* 8 *§ si plures* 1. *ff. de liber. caus.*
(*g*) *L.* 2. *ff. de collus. deteg.*
(*h*) *L* 1. *§. sed interdum ff. ne de stat. defunct.* Cujac. *ad l.* 1. *ff. de jur. aur. annul. sive* 15. *resp. Papin.*
[*i*] *L. principaliter.* 13. *C. de liber. caus.* Cujac. *d. l.* 2. *ff de jur. aur. annul.*
[*k*] *L* 4. *ff. ne de stat. defunct.*
[*l*] *L* 1. *ff. eod. l.* 4. *ubi* Gothofr. & Cujac. *C. eod.*
[*m*] *L.* 1. *C. de ingen. manumiss L. de bonis ff. de lib caus. L* 3. *ff si ingen. esse dic.* Cujac. *ad tit C. de ingen. & manumiss. L.* 23. *ff. de libert. caus.* Claudiano *ut docet* Cujac *ad l. penult. ff. quibus ad libert. proclam. non lic. Ordinem liberalis causæ, vide apud* Cujac. *obs. lib.* 18. *c.* 23.

patiuntur, iis odio turpitudinis ex S. C. prohibetur ad libertatem proclamare. (*a*)

CAPUT XXXI.

De S. C. Claudiano.

At quoniam Claudianis temporibus gliscebat supra modum amor ingenuarum mulierum erga servos alienos, atque hi fœmineis illecebris ab operibus & servitio abducebantur; ingenuarum autem mulierum fama, & proles servilis libidinis labe suffundebatur; Pallantis liberti monitu inventa ratio est, qua ingenuarum turpia cum servis commercia dirimerentur. Itaque Sylla, & Othone Coss. an. A. U. C. DCCCIV. Claudius Cæsar in Senatu ea de re orationem habuit, & in illius sententiam S. C. factum est, quod Claudianum ab auctore & suasore Claudio fuit appellatum. Id mirum, cur Vespasiano Svetonius tribuat, cum ei manifeste resistant libri Jurisconsultorum, & Tacitus. (*b*) In quo Taciti loco Lipsius, adprobante Cujacio, pro *invito domino*, reposuit *ignaro:* Petrus Faber *ingrato* sive *invito* prisca locutione, quæ frequens est apud Plautum; ut autem Svetonio simus æquiores, libenter accipimus conjecturam Lipsii, qui exoletum jam hoc S. C. Vespasiani temporibus restitutum arbitratur; atque ob id Vespasiano adscriptum a Svetonio. (*c*) Claudiano igitur S. C. comprehensum est, ut quæ mulier ingenua concubuisset cum alieno servo, invito domino, si dominus ter denunciasset, sive prohibuisset septem testibus civibus Romanis præsentibus; tum ea mulier post sententiam Prætoris, Præsidisve, apud quem suas denunciationes dominus professus esset, capite minuta, in servitutem redigeretur illius, ad quem pertinebat servus: ita ut simul cum capite, bona etiam sua secum sub ejusdem dominio transferret, dummodo invito domino alienum servum pellexisset. Ceterum si dominus sciens prudens neglexisset, probassetve, Cujacius, ut & Lipsius, non servam, sed libertam fieri existimavit. (*d*) Lipsius enim, expuncta vulgata, retinuit hanc Farnesiani Codicis lectionem: *ut ignaro domino ad id prolapsæ in servitute: si consensisset pro liberta habetur*. Quæ lectio sententiam tribuit S. C. satis incivilem. Nec enim sola honestatis ratio peperit hoc S. C. sed etiam utilitas dominorum, a quorum servitio servi mulieribus illecebris abstrahebantur, ut Theophilus tradit. Quam jacturam ab ipsa muliere præstatione servilium operarum reparandam Senatus censuit. Quæ pœna mulieri a domino remissa videtur, dum ei conjugio consentit; ideoque causa non superest, qua mulier ingenuitatem amittat. Libertam vero manere qui convenit uxorem servi, cum quo vel nullæ sunt nuptiæ, vel si fuerint, ejusdem cum marito conditionis esse uxorem oportet? Quamobrem consentiente domino liberam mansisse putandum est, ac nullas prorsus fuisse nuptias. Cum hæc ita se habent: scrupulum tamen nobis injicit Paullus, qui *lib.* 4. *sentent. tit.* 10. scribit: *Ad filiam ancillam, vel libertam ex S. C. Claudiano effectam legitimam matris intestatæ hereditatem pertinere non posse: quia neque servi, neque liberti matrem civilem habere intelliguntur*. Quorsum illa: *vel libertam ex S. C. Claudiano effectam*: nisi aliquando contingeret, ut ex S. C. Claudiano mulier libertinam conditionem subeat, nempe domino adprobante conjugium? (*e*) Ob hæc tamen ab humaniori sententia minime decedimus: potuit enim filia ex S. C. fieri ancilla, domino improbante conjugium, deinde liberta per manumissionem. In quem sensum hunc locum a Cujacio acceptum invenimus in suis ad Paulli sententias notis. Aliisque in locis idem Cujacius tradit, (*f*) consentiente domino, integram esse mulieri libertatem: ideoque patrem, qui per causam depositi dotem dederat filiæ servo nupturæ, non actione dotis repetiturum quod dederat, (nullam enim est inter servum & liberam matrimonium) sed actione de peculio ex causa depositi: quod Paullus respondit. (*g*) Nigil igitur in

(*a*) *L.* 3. *ff. quib. ad libert. proclam. non licet.*
(*b*) *L.* 12. *c.* 53. *annal.* Ulp. *tit.* 11. §. *maxima.*
(*c*) *In* Vespasiano *c.* 11.
(*d*) Cujac. *ad tit. C. de S. C. Claud. & libr.* 21. *observ.* 16.

(*e*) Cujac. *obs.* 21. *c.* 16. *& ad tit. C de S.C.Claud.tol.*
(*f*) *Ad l. Lucius* 27. *ff. de deposit. sive ad libr.* 7. *resp. Paull.*
(*g*) *Vide* Gothofr. *C. Theod. ad S. C. Claudianum &* Paull. 2. *sent.* 21. §. 1.

in vulgata Taciti lectione tentari fas arbitror, præter ea verba: *pro libertis habeantur;* ubi levi mutatione legere malim *pro liberis habeantur*. (*) Quid hoc enim monstri est, ut ex ea muliere, quæ ingenua concepit; vel servi nascantur, ut Cuiacius scripserat, [a] vel liberti, quæ opinio ex vulgaribus Taciti editionibus in vulgus interpretum manavit? quasi posſit quis eſse libertus, qui servus nunquam fuit? Non igitur ex sententia S. C. sed ex constitutione Valentiniani, cui usus & effrænatior in dies libido mulierum remedium ſuggeſserat acerbius, arbitror eam filiorum inductam eſse servitutem; (*b*) nec enim id tanquam novum ius, novamque pœnam Valentinianus constitueret, si S. C. Claudiano comprehenderetur. Quā de re Lipsio aſsentior, & Petro Fabro de vulgata lectione ambigentibus. (*c*) Quid si liber homo ancillam alienam sibi iunxiſset? minime in S. C. incidebat, cum eo verba non porrigantur, (*d*) tantum productum fuit hoc S. C. ad servos adscriptitios, ut eorum conditionem subiret mulier, quæ se illis permiſiſset. Idemque ius apud Longobardos, & Francos permansiſse Cuiacius in eorum legibus observavit: (*e*) Justinianus tandem S. C. hoc funditus sustulit: quo aggere deiecto mulierum effrænata libido nimium quantum exundavit!

CAPUT XXXII.

De lege Vectii Lybici.

ET hæc ad privatos servos pertinent. Eruamus nunc, si quid ad servos pertinet publicos, quibus Respublica utebatur, ut tabulariis præeſsent, atque scripturis publicis conficiendis vacarent, singulorumque civium nomine stipularentur ea, quæ eſsent ex neceſſitate, aut usu privatorum, si forsan per ætatem ipsi non poſsent, quandoquidem liberi homines pro aliis inutiliter stipulabantur; ideo servi adhibebantur publici, antequam Arcadius & Honorius hoc munus ab iis ad liberos homines transtuliſsent. (*f*) Similis mos erat apud Athenienses, qui servos publicos Quæstoribus adiungebant ad conficiendas accepti & expensi rationes, quos, si fides Quæstorum in suspicionem vocaretur, torquere poſſent: ut ex iis veritatem elicerent; cum minime liceret civem torquere Atheniensem, ut nec Romanum. Hos igitur servos Romana Respublica cum manumitteret, non faciebat cives Romanos, sed Latinos. Verum lege Vectii Lybici imperatum est, ut manumiſſi a Repub. cives Romani fierent; cumque lex hæc tantum urbem & municipia Italica teneret, prolata deinde etiam est ad municipia provincialia (*g*) ex S. C. facto, Juventio Celso, & Neratio Prisco Coſſ. Itaque hanc nobis legem Cujacius explicatam dedit. Aliqui, atque in his Antonius Augustinus legunt Vectibulicia, quod corruptum est ex nomine Vectii Lybici. (**) Fuit enim Romæ Vectiorum familia, de qua L. Vectius, quem Dion tradit detexiſſe conjurationem Catilinæ, & Vectius Rufus, qui fuit Præfectus urbi. (*h*) Atque his quidem S. C. & legibus servilis conditio gubernabatur: huic proxima est conditio liberorum hominum, quos civilis ratio propter ætatis, mentis, aut sexus imbecillitatem alienæ poteſtati subjecit: quam minimam capitis diminutionem auctores juris appellarunt.

CA-

(*) Imo Taciti verba hæc Gravinæ emendatione carere poſſunt. Ignaro domino ad flagitium prolapsa, si, innotescente rei turpitudine, post factam a domino denunciationem, non desistit, ancilla fit domini. Quod si servo se conjunxerit volente domino, liberta hujus fit; etsi enim de sua quodammodo libertate transigere domino integrum sit, tamen vindicari debebat violatio honestatis publicæ, Schultingius ad *Paulli l. II. tit.* 21. §. 1. Hæc autem mulier liberta neque in matrimonio servi erat; neque in contubernio, sed earum conditioni accedebat, quæ vulgo consuescunt, quare liber quidem erat infans ex ea natus, non autem legitimus.

(*a*) *Lib.* 21. *obs.* 16. *ex l.* 6 *&* 11. *C. Theod. ad S.C. Claud.* (*b*) L. 6. *C. Theodos. ad S. C. Claud.*

(*c*) *Lib.* 1. *semest. cap.* 25. Lipsius *ad Tacit. annot.* 12. *c.* 53.

(*d*) L 9. *C. comm. de successf. l.* 3. *C. de liber. caus.*

(*e*) *Ad tit. C. S. C. Claudian.*

(*f*) *L. generali in fin. C. de tab. lib.* 10.

(*g*) L 3. *C. de serv. Reipubl. manumit.*

(**) Imo forsitan ex nomine Vecti publicia. Vectii enim & publicii nomen, quorum mentio apud Plin. *IX.* 13. tam apte huic legi convenit, ut suspicari liceat, Publicium, Vectio Proculo, cui in præfectura urbis succeſſor datus fuerat, dein, etsi Consulatus ordinarii spe excidiſſet, tamen extra ordinem collegam Consulemque suffectum fuiſſe.

(*h*) L. 1. *C. de bon. matern.* Cujac. *ad tit. C. de serv. Reip. manumit.*

CAPUT XXXIII.

De legibus Tutelaribus, & Lege Attilia, Julia, Titia.

AD tutelas igitur primum ingrediamur. Quod jus proprium civium Romanorum factum est, ut ex eo excidat, quisquis civitatem amittat. Etenim patria potestas propria civium Romanorum est: tutela autem est eadem ac patria potestas (*) vel testamento patris, vel a lege in defuncti patris liberos continuata & producta: unde ad quos patria potestas extenditur, eosdem impuberes patreque orbatos tutela complectitur. Quæ testamento venit, testamentaria; quæ a lege, legitima nuncupatur. Illam pater confert in quemlibet civem Romanum, quem dignum habeat, cui concredat liberos; hanc tribuunt leges agnatis, quibus pro gradibus successionis cura & defensio rerum pupilli, atque personæ traditur. At si nullus testamento sit datus tutor, nec agnatus supersit aliquis, qui pupillum sibi tuendum suscipiat, aut fœminam; vel si tutoris testamentarii exercitium ab incerta conditione pendeat; vel si ex die tutor sit datus; vel si idem sit apud hostes; vel si herede deliberante (**) delata sit hereditatis aditio ex testamento, tutor ex lege Attilia dabitur: ita tamen, ut si nullus datus sit testamentarius, detur ex lege usque ad pubertatem, sed si datus quidem fuerit testamento, verum ex causis supra demonstratis impediretur; tutor ex eadem lege dandus esset, quoad impedimentum duraret, (*a*) & a Prætore in urbe, atque a majore parte Tribunorum plebis: qui sicuti una cum Prætore conscribunt edicta, (*b*) ita & una tutorem dabunt. (*c*) In provinciis vero tutor dandus esset provincialibus, aut iis, qui ibi domicilium habent, ex lege Julia & Titia, a Præsidibus, vel Magistratibus cujusque municipii, jussu Præsidum: siquidem datio tutoris non transit cum jure Magistratus, sed præcipua lege conceditur: qua lege opus non fuisset, si Magistratus jure transiret. (*d*) Hodie vero jus hoc dandi tutoris iurisdictioni cohærere Baldus existimat: vulgo enim tutores a quolibet magistratu dantur. (*e*) Meminit etiam Ulpianus tit. XI. legis Juniæ, quæ tutorem fieri iubet Latino, aut Latinis impuberibus eum, qui etiam ante manumissionem ex iure Quiritium erat: nempe cuius falsa servitus (***) patuerat, eodemque titulo refert, Latinum libertum vetitum fuisse ex lege Julia tutorem dari. Attiliæ autem legis certa tempora indicare non ausim. Tentari* posset latam ante Philippum & Albinum Coss. anno A. U. C. DLXVII. cum in historia eius anni apud Livium (*f*) mentio fit tutoris a Tribunis & Prætore petiti, quod Sigonius observavit. (*g*) Quamobrem referri posset ad annum urbis CDXLIII. ut a L. Attilio Trib. plebis rogatam arbitremur. Ab hac lege recessum videtur Claudii temporibus, qui per Consules ex inquisitione tutores pupillis utriusque sexus dari iussit, (*h*) idque abrogatum fuit ab Antonino Philosopho, a quo Prætorem tutelarem institutum fuisse refert Capitolinus in Antonino. [*i*] Adiectæ vero sunt ex constitutionibus cautiones, a tuto-

(*) Quod improprie dictum apparet. Neque enim tutori suus heres est pupillus, neque tutori unquam in pupillum licuit, quod patrifamilias in filium, scilicet ut eum occideret, venderet, oppignoraret, Cui porro tutori acquiritur ex operis pupillorum? Ne eos quidem omnes tutela complectitur, ad quos extenditur patria potestas. Utique enim in manu patris est filius, etiam pubes, etiam major, quorum neuter tutelæ vinculis constringitur.

(**) In unum contrahit casum duplicem. Datur pupillo, cui tutor testamento datus est, tutor a magistratu, primo, si alius heres scriptus sit, isque deliberet §. 1. *J. de Attiliano tutore L.* 10. *pr. D. de testam. tut.* quia, si scriptus heres hereditatem repudiet, cum heredis institutione tutoris quoque datio concidit. Datur secundo tutor pupillo a magistratu, si ipse heres scriptus sit, quia hereditatem suo arbitrio adire nequit, ne damnum inde habeat, *L.* 9. *D. de tutoribus datis*.

(*a*) Ulp. *tit.* 11. *lib.* 1.

(*b*) Cic. *de offic.* 3.

(*c*) Cujac. *in not. marg. ad instit. tit. de Attil. tit.*

(*d*) Govean. *ad tit. de jurisdict.*

(*e*) Goth. *ad tit. instit. de Attil. tut.*

[***] Imo Ulpianus Latino, vel Latinis impuberibus eum tutorem fieri vult, qui etiam ante manumissionem liberti civis Romanus fuisset, qualis quidem & is est, cujus falsa servitus patuerit, sed rarior is casus, quam ut eo præcipue lex respexisse videatur. De lege Junia vide notata ad § *XVI.*

(*f*) *Lib.* 39.

(*g*) *Lib.* 1. *de antiq. jure Civium Rom. cap.* 13. *de jure tutelar.*

(*h*) Theoph. *Instit. lib.* 1. *tit.* 20.

(*i*) *L. cum plures ff. de tutel. L.* 4. *ff. de excus. L. si quis ff. de testam. tut.*

tutoribus exigendæ *rem pupilli ſalvam fore*, & ex iiſdem data facultas compellendorum tutorum ad adminiſtrationem tutelæ : quæ antea Magiſtratus potius officio expediebantur, cum nihil ſuperioribus legibus caveretur, & memoratur (*a*) S. C. Trajano auctore, quo datur actio utilis, vel in factum in Duumviros, qui Magiſtratus erat municipiorum, ſi tutores, vel curatores dando ; neglexerint ab iis exigere cautionem *rem pupilli ſalvam fore*, aut minus idoneam exegerint. Demum Juſtinianus ſi pupilli, vel adulti facultates, quingentos ſolidos non excedant, a defenſoribus civitatum, una cum antiſtite ſacrorum, vel aliis Magiſtratibus tutores dari conſtituit : (*b*) Plura autem S. C. prodierunt, ut in locum furioſi, ſurdi, muti, alii tutores dentur. (*c*) His accedit S. C. quo liberti Senatorum in patronorum bonis adminiſtrandis occupati, a gerendæ tutelæ onere liberantur. (*d*)

CAPUT XXXIV.

De Muliebri Tutela, & lege Claudia.

ET hac quidem lege conſultum eſt præcipue impuberibus. Fœminæ vero etiam puberes, propter infirmitatem conſilii, perpetuæ tutelæ ac auctoritati alienæ ſuberant, jure ſane antiquiſſimo, nempe Attico, quod in mores & jus Romanorum permanavit. Nam ut Budæus in linguæ Græcæ commentariis (*e*) obſervavit, Κύριος dicebatur mulierum tutor, quem omnibus mulierum actibus apud Græcos intervenire oportuiſſe, colligitur ex Cicerone pro *Flacco*. *Nam emtiones*, inquit, *falſas prædiorum proſcriptiones cum mulieribus aperta circumſcriptione feciſti : tutor his rebus Græcorum legibus adhibendus fuit*. Igitur & moribus Romanorum, ut idem pro *Muræna* ſcribit, mulieres perpetua tutela continebantur, earumque non ante tutela ſolvebatur, quam conveniſſent in manum. Matresfamilias enim, ut alibi diximus, certis ſolemnitatibus nubentes, re divina peracta, farreque, ut mos erat veterum ſacrificiorum, adhibito, convenire dicebantur in manum viri, ſive in poteſtatem ; quia in ejuſdem viri domum ſe ſuaque omnia transferebant; ita ut in dominium viri tranſirent jure mancipii : ac propterea in alienam familiam commigrantes, capite minuebantur, ideoque ſolvebatur etiam tutela, quæ in libero capite tantum inſiſtit, & quavis capitis diminutione perimitur. (*f*) Inſtitutum enim fuerat a Romulo, ut Dionyſius tradit, id quod nunc etiam retinemus, ut inter conjuges eſſet divinarum atque humanarum rerum ſocietas, & ſacrorum omnium communio: Fœminas igitur innuptas agnatorum proximior jure tutelæ regebat, eadem prorſus auctoritate, (*) qua continentur impuberes : quorum negocia omnia gerebant tutores, & auctoritatem interponebant ; puberum vero mulierum negociis gerendis tutores tantum auctoritatem præſtabant. Ab hac autem poteſtate Livia & Octavia liberatæ fuerunt per Auguſtum, teſte Dione. (*g*) Mulieri enim nullo tutore auctore bene ſolvebatur ; pupillo minime, ut docet Cicero. (*h*) Ut igitur omnibus negociis mulierum, ita & nuptiis contrahendis præerat tutoris auctoritas, ſine qua in viri manum convenire non licebat. Ne vero agnatus, qui ſemel tutelam ſuſceperat, eo onere quoad mulier nuberet premeretur, inſtitutum fuit, ut alteri a ſe proximiori eam in jure cedere poſſet : (**) quæ *ceſſitia tutela* dicebatur, indeque *ceſſicus tutor* ; ut tamen qui ſemel tutelam ſuſceperat,

(*a*) L. 5. *C. de Magiſt. conven.*
(*b*) L. 30. *C. de epiſcop. audient.*
(*c*) *L. penult. ff. de tutel.*
(*d*) L. *Libertus* 15. §. 12. *ff. ad municip. & incol.*
(*e*) *Pag.* 44. & 45.
[*f*] Cic. *in topic. ubi* Boet. Briſſon. *de ritu nupt. pag.* 26.

(*) Imo minori, ut patet ex ſtatim ſequentibus. Impuberum enim negotia tutor quoque adminiſtrabat ; mulierum non adminiſtrabat, illis ſolvi poterat, his ſolvi non poterat. Exemplum quoque Liviæ & Octaviæ ſententiæ Ciceronis per σύγχυσιν præmittitur. (*g*) *Lib.* 49. *p.* 414.

[*h*] *In topic. ubi* Boet Briſſ. *de ritu nupt. pag.* 24. & 27. Ulpian. *tit.* 11. §. *pupillorum*.

[**] Sed niſi dies conſtitutus eſſet, ad quem tutela a proximo agnato gerenda eſſet, futurum erat, ut remotiores ſucceſſorio edicto in re oneroſa locum eſſe nollent. Quare hanc tutelam Ceſſitiam raram fuiſſe exiſtimo. Forſitan tutela ceſſitia extraneis cedebatur tanquam mandatariis periculo agnati proximi.

rat, exercitium illius per cessionem conferre posset in alium; non autem ipsum tutelæ jus, quod ab se abdicare non poterat. Hinc mortuo eo, cui cessa fuerat, exercitium tutelæ remeabat eodem, unde discesserat. (*a*) Hanc mulierum puberum tutelam plerique, quorum dux Cujacius, sublatam prorsus arbitrantur lege Claudia, cujus anceps est, & crebris eruditorum disputationibus jactata sententia. (*b*) Peperit omnes controversias Ulpianus cujus hic verba describam: (*c*)

Quantum, inquit, *ad agnatos pertinet*, *hodie cessitia tutela non procedit*, *quoniam permissum erat in jure*, *cedere tutelam fœminarum tantum*, *non masculorum*. *Fœminarum autem legitimas tutelas lex Claudia sustinet*. Cujacius pro *sustinet* reposuit *sustulit*.

Id Rævardus non probavit, (*d*) & auctoritatem Cujacii veritus; suppresso nomine, hanc emendationem explosit; propriam vero sententiam tam obscure proposuit, tam perplexe, ut palam ostenderit, non tam in animo habuisse confirmare suam, quam reprobare alienam. Id tantum perspicue tradit, *sustinere* hic accipiendum esse pro *differre*, ut accipitur in *l.* 42. *ff. de noxa action.* & apud Cic. *ad Attic. libro* 12. qui *sustinere solutionem* dixit pro *differre*: Secutus hunc est vir omni eruditione insignis Jacobus Gothofredus, qui sibi hanc verbi explicationem arrogavit, (*e*) eaque confisus aperte Cujacio restitit, ac sublatam tantum censuit a Claudio cessionem in jure, nempe cessitiam tutelam, ne quod onus semel agnatus subjerat, deponere unquam posset, ideoque scripsisse Ulpianum lege Claudia muliebres tutelas *sustineri*, sive *differri*, cessitia omnino sublata. Sunt qui sensum Cujacii retineant, emendationem repudient, inter quos Theodorus Marcilius, (*f*) qui non dubitat *sustinere* verbum accipere pro *inhibere*: ut retenta lectione vetere, sententiam colligat eandem, quæ in verbo *sustulit* a Cujacio reposito continetur: adducitque Cic. *Epist.* 21. *libro* 13. *ad Attic.* ex qua contendit, *sustinere* accipiendum esse pro *inhibere*. Quod est falsum; scribit enim Cicero: *arbitrabar sustineri remos*, *cum inhibere essent remiges jussi*: non quod idem sit sustinere, & inhibere; sed quia credebat Cicero, suspendendum esse remigium, quando nautæ jussi essent inhibere: verum postea compererat non suspendi remigium, cum jubentur inhiberi, sed alio modo moveri remos, & navem converti ad puppim, (*) ac retro impelli, quod Thucydides dicit πρύμναν κρούεσθαι. At me Gothofredo adjungit Ulpiani locus *tit. de tutelis paragraph. moribus*. Ait enim Ulpianus: *moribus tutorem dari mulieri pupillove*, *qui cum tutore suo lege vult agere*, *ne tutor sit in re sua auctor*: ideoque tutorem alterum jurisdictione Prætoris excitari, quo auctore mulier, pupillusve cum tutore contendat. Cum enim Ulpianus pupillum a muliere secreverit, palam facit, suo tempore non pupillarem solum, sed & muliebrem permansisse tutelam: siquidem si muliebris tutela suis temporibus peremta esset, mentionem tantum pupillaris tutelæ faceret. Non negaverim, jussisse Constantinum, (*g*) ne patruus mulieris tutelam recusaret. Unde quæri posset, cur opus fuerit Constantini lege, si jus antiquum vigebat, ex quo ad patruum ex agnationis ordine muliebris tutela perventura erat? Nimirum hinc suspicari licet, plura fuisse legis Claudiæ capita quorum vix nunc vestigia retinemus: ac præter id, quo cessitia tutela tollebatur: extitisse forsan & aliud, (**) quo mulieres eximebantur tutela patruorum; quorum intolerabilis erat asperitas. Quod sane

(*a*) Ulpian. *tit* 11.

(*b*) *Vide* Gifan. *qui defendit*. Cujac. *ad l. unic. C. ubi tut. vel curat. petan.*

(*c* Ulp. *tit.* 11. *verb. cessitia*.

(*d* *Variar. lib.* 1. *c* 10.

(*e*) *L* 2 *C. Theod. de tut. & curat. creand.*

(*f*) *Ad leg* 12 *Tab.*

(*) Ita ipse Cicero, verbis rei forsitan nauticæ propriis, pro navem retro verti.

(*g*) *In C. Theod. de tutor. & curat. creand. & L.* 3. *C. de legit. tut.*

(**) Imo id merum commentum est. Rectius Schultingius vocem sustinet interpretatur, tuetur; cujus conjecturam amplectitur Heinnecius *ad Legem Papiam p.* 237 firmatque conjecturam jam olim ab acutissimo viro Jano a Costa ad § 4. *l. quib mod. tut. fin.* probatam, qua tria priora verba § 9. *apud Ulpianum* §. 8. connectenda sunt, ut mens Ulpiani hæc sit: Feminarum autem legitimas tutelas lex Claudia cedi amplius non vult, excepta tutela patronorum, nisi quod patrono integrum est cedere tutelam libertæ. Constantinus autem, quando in *L* 2. *C. Th de Tut & Cur.* in *Feminis*, inquit, *tutelam legitimam consanguineus. vel patronus non recuset*, jus tantum vetus usu intermissum repetere videtur.

sane ferox patruorum ingenium veteri erat proverbio tritum, inde illud apud Poetam:

Ne sis mihi patruus oro.

Facile igitur crediderim, sub mulieroso ac imbelli principi, quo imperante, fæminarum impotentiæ atque libidini divina omnia & humana cesserunt, mulieres, quia sibi norant omnia procedere, opportune patrui jugum, flexa principis ad id auctoritate, dejecisse: Constantinum vero imperium patruorum, suscitato jure antiquo, restituisse. (*a*) Scio, aliud excogitasse Jacobum Gothofredum: suum tamen cuique in re tam obscura judicium liberum esto: mihi certe hæc ratio videtur cum temporibus & legislatoris ingenio convenire. Ceterum Justinianus muliebres etiam tutelas pubertate solvi jussit, quod est receptum, si peculiaris regionis mos non adversetur. Illud minime prætermittendum, mulieres olim exemtas fuisse tutorum potestate, si vestales fuissent, vel tres filios peperissent, quod arbitror ex lege Papia profluxisse. (*b*) Hinc illud apud Pithœum iuris veteris fragmentum: *Mulier sine auctoritate tutoris manumittere potest, si jus habet liberorum*, (*c*) Pertinebat etiam ad muliebres tutelas caput aliud legis Juliæ de *maritandis ordinibus*: quo capite, ut ibi latius exponemus, tutor dandus erat mulieri, virginive legitimo tutore destitutæ (*) ad dicendam, promittendamve dotem; quod ex S. C. ad eam legem condito productum est ad eas mulieres, quæ tutorem quidem habent legitimum, sed vel furiosum, vel mutum, vel absentem; opus autem fuit hoc S. C quia etsi res poscat, ut alius tutor detur; regula tamen juris obstabat, quæ vetat, tutorem dari tutorem habenti: item & alia, ut nullus sit certæ rei tutor. (*d*)

Porro Senatusconsultum eruere licuerit, (*e*) quo referamus regulam iuris, ut si tutela pervenerit ad testamentarium, deinde is aut excusatus fuerit, aut remotus, in locum eius tutor sit dandus, neque ad legitimum deveniatur, nisi testamentario mortuo. Hinc enim Jurisconf. *mortuo testamentario C. S. cessare*. Ex quo sequitur, ut superiora S. C. comprehendantur. Pertinet etiam ad tutelas *l. si impuberi* 13. *ff. de tutor. vel curator. dat.* quam portionem fuisse S. C. Pegasiani censet in eadem lege Cujacius, cum non omnia illius capita supersint. Ne autem cum iis erremus, qui contra regulam juris censuerunt per testatorem servo tutorem dari, cum tutela sit jus in capite libero; ita speciem, Cujacio auctore, ponemus. Instituerat quis heredem, eumque rogaverat, ut manumitteret servum impuberem, eique hereditatem restitueret. Heres recusat adire; atque ita concidet fideicommissum, & libertas servo relicta; utpote destituto testamento. Senatus censuit, cogendum heredem adire, non quidem ab impubere; sed ab alio ejus nomine; cum ætas hoc ei non tribuat, ut possit in judicio consistere. Non tamen obstat conditio servilis, ne instet pro sua libertate. Igitur libertate se ipso instante impetrata, dabitur tutor, qui ejus nomine petat fideicommissariam hereditatem. Nec refert, quod legitimus servi tutor sit patronus, nempe heres rogatus: quia, ne is heres sit auctor in sua causa, Senatus censuit dandum specialem tutorem ad negocium restituendæ hereditatis, ut ea restituta, & cauto ab herede *rem pupilli salvam fore*, ac negocio transacto, tutela legitima servi manumissi transeat ad heredem rogatum, qui manumisit, quasi ad patronum; isque adeo satisdare omnino cogitur; (quod exigi regulariter non debet a patrono) (*f*) qui quantum in se fuit, peremit tutelam: nec parum ei tribuitur, quos jus manumissionis retineat in liberto, quem liberavit invitus. Quam S. C. sententiam Adrianus extendit ad eum, cui libertas directo relicta testamento fuisset, & hereditas per fideicommissum: cum S. C. tantum de libertate & hereditate per fideicommissum relictis decreverit. Hoc autem erit discrimen in casu constitutionis

(*a*) *V. de* Rittersh. *ad L. XII. tab. pag.* 11. *cap.* 14. *p.* 3.

(*b*) Plutarch. *quem adducit Lips. ad Tacit. annal. lib.* 3. *cap.* 25.

(*c*) Lipsius *ibidem*.

(*) Etiam si pupillus sit tutor legitimus Ulp. *tit.* XI. §. 20.

(*d*) Ulp. *Instit. cap.* 11. Cujac. *in notis ibi verb. ad dotem dicendum*.

(*e*) *Ex l. quis* 11. §. 3. *ff de testam. tut.*

(*f*) *L.* 5. *ff. de excusat. ubi* Cujac.

nis, quod tutor datus erit tutor perpetuus, neque unquam pupilli tutela perveniet ad heredem; quamvis restituta hereditate: quia heres non potest suscipere legitimam servi tutelam, quasi patronus, cum servus per libertatem directam sit libertus orcinus, non vero heredis, a quo nullam libertatem accepit, sed est ex testamento ab ipso testatore: ideoque deficiente legitimo, tutelam geret tutor a magistratu datus. S. C. etiam ex oratione Marci conditum, vetat, ingenuos libertis tutores dari (*a*) nisi in libertorum penuria. Decrevit & Senatus, Neronis temporibus, teste Tacito, *annalium* 15. adoptivos liberos ad excusationem non prodesse. (*b*) Item S. C. decretum est, ut libertus Senatoris, qui patroni negocia egerit, excusetur a tutela. (*c*) Quod J. C. retulerunt ad unum tantum libertum, qui negocia tractet, non vero ad plures, neque ad libertum clarissimæ fœminæ, nempe mulieris Senatori nuptæ. (*d*) Præterea oratione Severi S. C. comprobata cavetur, ne prædia rustica, & suburbana eorum, qui sub tutela sunt, vel cura, injussu testatoris, aut sine decreto, causæque cognitione distrahantur. (*e*)

CAPUT XXXV.

De Lege Lætoria.

PRoxima muliebris sexus imbecillitati est ætas minor viginti quinque annis, qua ætate, fluctuantibus adhuc humoribus corporis, animus incertis jactatur quoque consiliis. Quod Hippocrates significavit, qui comitiales morbos posse sanari scribit ante annum vigesimumquintum, propterea quod humores, qui adhuc non consederunt, aliorsum deflecti facile possunt, Hinc annum vigesimum quintum statuit Galenus pubertatis terminum. (*f*) Eadem ratione jus civile hoc anno definivit hominis statum, qui Græcis dicitur *ἀκμή*. (*g*) Idque inductum fuit lege Lætoria sane antiquissima: (*) siquidem ejus non obscura mentio est apud Plautum in *Pseudolo*: ubi legem hanc appellat *quinam vicenariam*. Hinc ætas XXV. annorum Constantino dicitur legitima: (*h*) *ubi annos Lætoriæ legis egressus legitimam compleverit ætatem*: quia scilicet eo numero annorum minori ætati finis imponitur. Hujus legis hæc capita erui ex antiquorum testimoniis possunt. Primo capite cavebatur adolescentibus dissolutis, & lascivis, ac luxu perditis; quibus, causa cognita, curatores dabantur. (*i*) Altero capite circumscriptis adolescentibus succurrebatur, ac recidebantur fraudes versutorum hominum, qui lucrum aliena ex imbecillitate captabant. (*k*) Plenius deinde remedium accessit a Prætore, cujus Edictum non circumscriptis modo, sed & lapsis adolescentibus opem ferebat; ut non solum alienam fraudem, sed etiam imperitiæ suæ damnum effugerent, quod non per actionem fit, sed per Prætoris cognitionem. (*l*) Vetuit autem lex Lætoria; ut apud Priscianum Svetonius *lib.* 4. Prætorum tradit, adolescentum stipulationes: idemque colligitur ex Plauto in *Pseudolo*, (*m*) ex quo etiam deducitur per legem Lætoriam perimi actionem creditorum adversus adolescentem, qua de causa ei credere metuebant. (*n*)

Perii, an non tum lex me perdit quina
vicenaria
Metuunt credere omnes.

Postremo legis Lætoriæ capite in eos, qui fraudem adolescenti struxissent, publicum judicium constituebatur. (*o*) Quod tamen est hodie sublatum. (*p*)

CA-

(*a*) L. 1. *ff de excusat. ubi* Cujac.
(*b*) L 2. §. *adoptiv. ff. de vacat. mun.* Cujac. *ad l.* 2. *ff. de excus.*
(*c*) L. *libertus* 17. *ff. de municip.*
(*d*) Cujac *ad Papin. lib. resp. d. l. libertus.*
(*e*) L. 1 §. 1. *ff. de rebus eor. qui sub tutel. sunt sine decret. non alien.*
(*f*) *Lib.* 5. *ἀφορισμῶν*. Cujac. *com. ad tit. ff. de min.* 25.
(*g*) *L. cum pater §. curat. ff. de leg. & fideicom.* 2.
(*) Quæ vulgo M. Lætorio Planciano, tribuno plebis tribuitur, lataque dicitur circiter A. U. C. 490. Capitibus legis ab Auctore recensitis addi illud potest, quo minores quivis curatores petere jussi sunt. Capitol. in *Marco c.* 20. Inter eos, qui legem illustrarunt, nobilis est Jacobus Gothofredus.
(*h*) L 2. *Theodos. de donat.* Briss. 3. *antiq.* 2. Cujac. *ad tit. ff. de min.* 25. *an. & de dol. mal.*
(*i*) Capitolin. *in Antonin.* Cujac *com. ad tit. ff. de min.* Jacob Gothofred. *C. Theodos. de donat. l.* 1.
(*k*) Cicero *lib.* 3 *de offic.*
(*l*) Cujac. *ad titul. ff de min. & dolo mal.*
(*m*) *Act* 5. *scen.* 3. *v.* 29.
(*n*) Lips. *ad Tacit. annal. lib.* 11. *nu.* 29.
(*o*) Cic. *lib.* 3. *de offic. & l.* 3. *de nat. Deor.*
(*p*) Cujac. *ad tit. domin. & dolo malo in princ.*

CAPUT XXXVI.

De lege Julia, & Papia Poppæa.

Quæ adhuc ex antiquis monumentis erutæ sunt leges, atque S. C. ad singularum personarum statum respiciunt. Nunc ea jura expendamus, quæ ad conjunctionem pertinent earum, inter quæ sunt jura nuptialia, e quibus & auctoritate rerum decernendarum & multitudine capitum, & eruditionis varietate, celeberrima & amplissima est lex Julia, & Papia Poppæa, ad quam plura condita sunt S. C. quæ loco suo persequemur. Legem hanc non tam ratio, quam necessitas expressit ab Octaviano Augusto. Cum enim diuturnum civile bellum urbem cæde civium, & ærarium ingentibus sumtibus exhausisset; Cæsar publicis necessitatibus, singulorum incommodo censuit occurrendum; etenim multa millia armatorum interierant, (*a*) & urbs valde decreverat fuga, & abstinentia nuptiarum. Adeo ut cum ipsi latores legis Papius, & Poppæus Coss. cœlibes essent, & quærerentur alii, qui liberos haberent, quod illis Coss. præferrentur (liberos enim habens in Consulatus petitione præferebatur) reperti non fuerint cum liberis cives consulatu digni, qui eos in petitione superarent. (*b*) Itaque Augustus augendæ proli cœlibatum pœnis, conjugia & multitudinem liberorum præmiis affecit; explendo autem ærario libertatem capiendi ex alieno testamento, magna ex parte præcidit, ac transtulit in populum jura & lucra privatorum, ut, quod solemne est, publicum commodum ex privatorum opibus coactum deflueret ad principem. Cum autex lex hæc Papia coerceret civium cum in testando, tum in nubendo libertatem: Jurisconsulti æquitati magis, quam principum consiliis, legisque severitati studentes; ita ea interpretabantur; ut quantum in se fuit, vires illius fregerint, atque inciderint. Huic autem legi tam multa Jurisconsultorum responsa, & fragmenta veterum sunt implicata; ut qui hac luce careat, in cursu juris civilis passim offendat, & prolabatur; tantique usus, & auctoritatis diu fuerunt leges hæ Julia, & Papia. ut propter celebritatem earum *leges κατ' ἐξοχὴν* appellarentur. Harum legum inscriptio, non modo Papium, & Poppæum Coss. sed & ipsum Julium nomen præfert: tum quia primus Julius Cæsar Dictator censuram agens, ut nova sobole absumtam bellis civilibus urbem expleret, multitudini liberorum præmia constituit: (*c*) tum etiam quia & Augustus, quem sæpe Julium appellatum legimus, anno A. U. C. DCCXXXVI. cœlibatum pœnis damnaverat, nuptias extulerat præmiis. Quæ tamen lex rejecta (*) multitudinis dissensu fuit: nnde Propertius:

Gavisa est certe sublatam Cynthia legem,
Qua quondam edicta flemus uterque diu,
Ne nos dividerit.

Horatius autem in carmine sæculari faustum exitum præstatur his legibus:

Diva producas sobolem, patrumque
Prosperes decreta super jugandis
Fœminis; prolisque novæ feraci
Lege marita.

Etenim sub extremum imperium, lenita severitate pœnarum, lata denuo lex est a Papio Mutilo, & Q. Poppæo Coss. anno A. U. C. DCCLXII. (*d*) quæ demum tenuit, in eamque Consulum rogationem prioris legis capita relata fuere, indeque appellata lex Julia, & Papia Poppæa, ut tamen Julia potissimum ad contrahenda matrimonia; Papia vero ad suscipiendos liberos referretur. (*e*) Sane ante has leges, quamvis nulla pœna esset a jure constituta, cœlibes tamen aliqua ignominia per Censores notabantur exemplo Lacedæmoniorum. [*f*] Unde extat apud Gellium oratio Metelli Numidici, (*g*) qui censor matrimoniorum frequentiam suasit. Et

(*a*) Scholiast. Horat. *in carm. sæcul.*

[*b*] Dionys. 53. *vide* Cujac. *ad tit. C. de caduc. toll.* Tacit. *lib. 3 annal.*

(*c*) Dion. *lib.* 43.

(*) Dein autem perlata est anno circiter U. C. DCCLVII. Sexto Aelio Cato & C. Sentio Saturnino Coss. quinquennio ante legem Papiam Poppæam, & quidem nomine legis Juliæ de maritandis ordinibus, ut ex Svetonio & Dione accurate ostendit Vir Illustris, Jo Gottl. Heinneccius, *in eruditissimo commentario ad utramque legem p.* 48.

(*d*) Dion. *lib.* 56. Isid. *lib.* 5. *orig.* 5.

(*e*) Cujac. *ad tit. Ulpian.* 16. §. *qui intra verb. neutri legi.*

(*f*) Dion *l.* 44.

[*g*] *Vide epitom.* Livian. *l.* 50.

Et quoniam notat, neque cum uxore satis commode; neque sine uxoribus vivi omnino posse, propagationem prolis, & utilitatem publicam, tranquillitati privatæ censuit anteferendam. Eiusdem orationis auctoritate ac verbis, Augustus & legem suasit suam. Hinc lex Ciceroni conficta in libris *de legibus*: *Cœlibes esse prohibento*. Cœlibem autem Cuiacius dictum putat, (*a*) quasi κοῖλιψ, (*) κοιλίαν λείπων, ventrem linquens. Harum capita legum, quæ mutilata supersunt ex veteribus monumentis, diligentius eruit, & quantum humanæ licuit industriæ, ad pristinum suum ordinem revocavit Jacobus Gothofredus, ad cuius fere indicia ordinem nos disputationum nostrarum pertexemus. Ad hæc autem capita universæ, quas habemus, harum legum sententiæ (**) referuntur. Primum caput erit de maritandis inter se civium ordinibus. Alterum de irritandis nuptiis eorum, qui fuerint procreandis liberis inhabiles. Tertium de præcidenda libertate differendarum nuptiarum: Quartum de pœna eorum, qui contra hasce leges nupserint. Quintum de privilegiis legitimi connubii. Sextum de præmiis susceptorum liberorum. Septimum de removendis nuptiarum & prolis impedimentis. Octavum de modo divortiis imponendo. Nonum de pœnis cœlibatus & orbitatis. Decimum de augendo iure patronatus pro numero liberorum in libertorum bonis. Primum vero caput, quod erat de maritandis ordinibus, legi nomen dedit universæ. Eo capite nuptiarum frequentia ita invehebatur, ut ne tamen Senatorius sanguis ignominia servili pollueretur. Eo autem tempore longe maior erat ingenuorum quam ingenuarum numerus. (***) (*b*) Itaque venia data est legitimarum nuptiarum inter ingenuos & libertinas; Senatoribus tamen eorumque filiis tam naturalibus, quam adoptivis, (*c*) & emancipatis, & a Senatore in adoptionem datis, etiam ei, qui sit inferioris ordinis, natisque post mortem patris (non autem conceptis, & natis post patrem Senatu motum, hi enim Senatoris filii non habentur:) item nepotibus ex filio licet Senatu moto: sufficit enim avita dignitas,) (*d*) pronepotibusque ex filio interdictum fuit, sponsam, uxoremve habere libertinam, vel eam, quæ aut palam corpore (****) quæstum faceret, fecissetve, aut artem ludicram exerceret, eiusdemve exercitii patrem, aut matrem haberet, habuissetve. (*e*) Quamvis autem dignitas Senatoria domino obvenisset post libertatem matrimonii causa datam; abstinendum ei tamen erat a libertinæ nuptiis; siquidem eas nondum contraxisset: nam si contraxisset ante adeptam Senatoriam dignitatem, quanquam ante dubitabatur, an nuptiæ manerent, Justiniano tamen inhumanum visum est ob eventum solvi nuptias, a quibus initio vitium abfuisset: (*f*) At si post nuptias vir exciderit Senatoria dignitate, consistere matrimonium, Ulpianus censuit,

(*a*) *Ad lit.* C. *de cad. toll.*

(*) Unde pater, cœlebs quoque recte scribi, & convenienter origini vocis, etsi marmora præferant cælebs.

(*) Legum enim capita multo plura fuerunt, etiam earum, quæ ad augendam prolem pertinebant. De altera enim parte legis Papiæ ad explendum ærarium lata separatim Auctor egit *capit. LX. & seqq.* Marcianus in *L. 19. D. de ritu nupt.* de nuptiis legis Juliæ laudat caput trigesimum quintum, & quadraginta tria omnino capita partis prioris legis Papiæ, adductis auctorum, quibus nituntur, testimoniis, exhibet Heineccius *pag. 71. seq.* Idem differentiam, qua lex Julia Gravinæ supra ad contrahenda matrimonia, Papia vero ad suscipiendos liberos referenda videbatur, rejicit *p.* 52.

(***) Quod mirum videri queat, post tot Romanorum, millia in acie occisa. Quare suspicamur, ingenuos jam tum præ mollitie ab armis abstinuisse, adeoque robur militiæ jam tum in libertis positam fuisse.

(*b*) Dion. *lib.* 54. *in gest. ann.* 736.

(*c* *L.6. & 7. ff. de Senat.*

(*d*) *L.7. §.ult. ff. seqq.*

(****) Quod magis per consequentiam, quam κατὰ τὸ ῥητὸν de senatoribus cautum erat. Namque & ingenuis hujusmodi nuptiæ interdictæ erant, ut in sequenti capite dicetur, adeoque multo magis senatoribus.

(*e*) *L 44. in pr. ff. de ritu nupt.* Theophil. *Inst. quibus ex caus. manumit.*

(*f*) *L. penult. C. de nuptiis.*

cum dignitas, quæ obstiterat, fuerit imminuta. (*a*) Caput autem hoc ad nuptias pertinens, passim immutatum est *Novella* 117. Justiniani, a quo etiam constitutum est, (*b*) ut mulieri scænicæ, quæ se ad honestum vitæ institutum contulisset, cum quolibet etiam dignitate prædito nuptiarum potestas esset. Ob eandem honestatis causam libertinus etiam ab ingenuo adrogatus, aut alius, qui artem ludicram exerceat; vel a parentibus eam artem exercentibus descendat, ducere prohibetur filiam Senatoris, etiam Senatu mori, quæ se ad turpem quæstum non convertit; (*) uti & prohibetur ducere neptem, proneptemque ex filio (*c*) cujus Pater dignitatem amisisset; nisi se turpi quæstu commaculaverit.

CAPU XXXVII.

De Illicitis Nuptiis Irritandis sub Marco. (**)

EÆ tamen nuptiæ quamvis injustæ, non irritabantur per hanc legem; sed per S. C. quod Marci orationem est consequutum: (*d*) qua oratione Imperator suasit, ut quæ prius erant illicitæ, deinceps nec nuptiæ forent. Hoc enim inter injustas interest & irritas nuptias, (*e*) quod in justis dos consistit, quæ post viri mortem caduca fiebat, (*f*) & ex iis oritur accusatio adulterii: ab irritis vero, nec adulterii accusatio, nec dotis actio proficiscitur. (*g*) Verum Cujacius docet, (***) ex hac lege quidem libertinam non esse justam Senatoris uxorem, aut filii, aut nepotis: contra vero non ex hac lege, sed ex oratione Marci filiam, aut neptem Senatoris, non esse justam uxorem libertini hominis. (*h*) Neque cum lena, aut ea, quam leno, lenave manumiserit; neque cum muliere publico judicio damnata, & in adulterio deprehensa, lex Julia dat ingenuis nuptiarum licentiam. (*i*) Ingenui autem nomine lex comprehendit etiam eum, qui jus aureorum annulorum impetravit, (*k*) vel qui fuerit ingenuus judicatus. (*l*) Damnatam vero publico judicio mulierem, ne ante quidem ductam retinere deinceps Senator potest ex S. C. ad hanc legem adjuncto, cujus meminit Ulpianus. (*m*) Et quoniam lex non tam sententiam notavit, quam factum; ideo ingenuis abstinendum erat a nuptiis mulieris in adulterio deprehensæ, quamvis non damnata, sed absoluta fuisset. (***) Semel enim deprehensa, nunquam exuit turpitudinem. (*n*) Damnatam vero adulterii, quam vir accusaverit post impetratam objecti criminis abolitionem, uxorem denuo ducere non prohibetur. (*o*) Severissimo quoque consilio constitutum fuit his legibus, ne sexagenario major majorem quinquagenaria duceret: (****) propter extinctam spem suscipiendæ sobolis. Conjugium autem veteres liberorum seminarium esse voluerunt: (*p*) unde cujus mulieris alveus exaruit, minime dignam nuptiis judicarunt. Quocirca mos erat nubentibus profiteri, liberorum procreandorum causa sese nuptias appetere. Quod colligitur ex his Taciti verbis: *Cum uxore principis prædicta die adhibitis, qui*

(*a*) *L. 27. ff. de ritu nupt.*
(*b*) *L. ult. C. de nuptiis.*
(*) Vel artem ludicram fecerit *L 47. D. de R. N.*
(*c*) *L 9. ff. de Senat. L. 32. & 44. ff. de ritu nupt.*
(*) Hæc rubrica non nisi pro parte respondet nigro suo, quo præcipue agitur de nuptiis ingenuorum cum mulieribus scenicis & meretriciis, uti capite proximo agebatur de nuptiis senatorum cum ejusdem generis feminis.
(*d*) *L. oratione 16. ff. eod.*
(*e*) Ulp. *tit. 16. §. ult. l. 12. §. 1. D. de adult.*
(*f*) Rævard. *var. lib. 4 cap. 16*
(*g*) Gothofr. *in not. ad l. Jul. & Pap. c. 1.*
(***) Cujacium sequitur Merillius *Lib. V. Obs. c. 11.* Doctrinæ contra Nostri accedit Heineccius *pag. 137.*
(*h*) *ad lib. 4. respon.* Papin. *L. 9. ff. de Senat. & L. 23 & 44. ff. de ritu nupt.*
(*i*) Ulp. *l. 43. § 6. 7. 8. & 9. ff. de ritu nupt.* Gothofr. *ad hoc caput in notis.*
(*k*) *L. ult. ff. de jure aur. ann.*
(*l*) *L. 25. ff de statu homin.*
(*m*) *L. 43. §. 10. ff. de ritu nupt.*
(***) Quod mirum; neque enim absolvi possit mulier in adulterio deprehensa, nec in adulterio dici deprehensa, quæ adulterii absolvatur.
(*n*) *L. 43. ff. de ritu nupt.*
(*o*) *L. 34. § ream ff eod.*
(****) Imo hoc lege Julia non est cautum, sed potius, ut sexagenarii masculi, quinquagenariæ feminæ a pœnis legis liberi essent, ut colligitur ex Ulpiani *Fragm. XVI.* § 4. Postea autem, Senatusconsultis Persiciano & Calvisiano id legi Papiæ additum, ut nuptiæ hæ non quidem rescinderentur, sed tamen pœnis Papiæ legis obnoxiæ essent. Perizonius *de lege Vocon. pag.* 153. & Noster *cap.* 39. 40.
(*p*) Lactant. *l. 1 de fals. relig. cap. 16.* Sveton. *in Claud. c. 23.* Ulp. *cap. 16. L. 12. de legit. hered.* Briss. *de ritu nupt. pag.* 118.

qui obsignarent, sese velut suscipiendorum liberorum causa convenire. Usus autem docuit, in homine majori LX. annis generandi vim esse peremtam; in muliere vero quinquaginta annis majore concipiendi vim periisse: etsi Aristoteles (*a*) generandi vim in homine ad LXX. usque annum virescere scribat, plurimaque supersint exempla virorum, qui etate longe majori, liberos insperato susceperunt. Ut enim obscuriora, quæ sunt sane innumera, prætermittamus; certe Masinissam regem anno jam sexto & octogesimo; & Catonem Censorinum octogesimo exacto anno liberos procreasse, accepimus: & recentioribus temporibus Udislaum regem. (*b*) Afflictus etiam nobilis pragmaticus (*c*) tradit, se annum ultra sexagesimum natum tres suscepisse liberos. Mulierum autem illustre habemus exemplum a Constantia Henrici Imperatoris uxore, quæ quinquagenaria peperit. Ne inanem eruditionis gloriam legentium tædio affectemus, alia innumera prætermittimus exempla, ex quibus, & ex bene perspecta ratione, observatores naturalium causarum, inter quos Amitinus, & præceptor olim noster, ac beneficentia plus quam parens Gregorius Caropresius, Italorum philosophorum, ætate nostra, maximus, censent generandi vim in homine, ac in muliere fœcunditatem, non solum ex annis, sed etiam ex habitu & robore corporis esse arguendam. At quoniam lex non ad rariora, sed ad frequentiora naturæ convertitur; recte hisce annis generationis tempora finivit. Siquidem hominis vigor sexagesimo fere anno languet, & in mulieribus menstrui sanguinis rivus, sine quo neque concipi, neque nutriri partus posse, vulgo autumant, anno plerumque quadragesimo exarescit. Ideo lex Papia viris sexagenariis fibulam imposuit, & mulieres quinquagenarias sterilibus comparavit. (*d*) At si conjuges ad eas ætates evecti prolem ediderint, noluit Justinianus, eam sobolem a ceterorum liberorum conditione discrepare. [*e*] Obsequi enim lex debet, non imperare naturæ; ideo agnoscere oportet eos, quibus natura præter modum a lege definitum lucis beneficium dedit. (*)

CAPUT XXXVIII.

De S. C. Claudiano Ad L. Papiam.

Cum igitur his legibus justa ætas in homine LX., in muliere L. annorum spatio concludatur: dubitatum fuit, an sexagenario majori liceret minorem L. ducere? & Tiberius Cæsar, cui tribuitur S.C. hoc, quod Claudianum appellatur, propterea quod Neronis, & Tiberii plura S. C. Claudiano nomine comprehensa fuerunt ex Claudii nomine, quod utrique retinebant, ut Petrus Faber observavit; (*f*) Tiberius, (**) inquam, prohibitionem nuptiarum extendit etiam ad matrimonia sexagenarii, cum minori quinquaginta. Etenim quamvis fœcundum sit solum, semen tamen deest; unde hujuscemodi conjugia plerumque nulla prolis spe defenduntur: Hinc Svetonius in *Claudio* scribit, Tiberium aliquid addidisse capiti legis Papiæ (sive *addito* legamus vulgatis, sive *addacto* ex eruditorum interpretum emendatione,) atque huic capiti Claudium contraria lege lata obrogasse: quod ex concubitu viri sexagenario majoris cum minori quinquagenaria spem prolis superesse censuerit: ideoque aliud S. C. Claudianum, idque ab ipsomet Claudio emanavit, (*g*) quo si major sexagenario minorem quinquagenaria duxisset; perinde habebatur, ac

 si LX.

(*a*) *Lib.* 5. *περὶ ζώων*.
[*b*] Ænæas Silvius.
[*c*] *In constitut. Reg. post mortem § ultimo*.
[*d*] *L. si sterilis ff. de act. empt.*
(*e*) *L.* 12. *C. de legit. hered.*
[*] Concubinatum Noster cum Gothofredo prætermisit, forte quod utrique sederet, eum ex legis conniventia nomen adsumsisse, quam quod lex prolis legitimæ studiosa concubinas habendi jus dederit.
[*f*] *P. Semestr.* 25. & Cujac. I. *observ.* 18.

(**) Sub quo latum SCtum non Claudianum, sed Persicianum, eodemque cautum, ut Sexagenariorum & Quinquagenariorum, nec non spadonum nuptiæ pœnis cœlibatus perpetuo tenerentur; cui pœnæ sexagenarios eos exemit Claudius, qui minores L. annis duxissent. Qui casus lege Papia prohibitus censebatur ideo, quod ea sexagenario masculo quinquagenariæ feminæ nuptias contrahere, jus penitus non esset. Figmentis annumerandum est S. C. Claudianum primum.
[*g*] Ulp. *tit.* 16. Briss. 157. *de jure connub.*

ii LX. annis minor nuptias contraxiſſet. Hinc jure a Jacobo Gothofredo (*a*) reprehenduntur ii, qui abrogatum fuiſſe a Claudio caput legis Papiæ arbitrantur: cum Tiberii potius explicatio exploſa fuerit, ejuſque adjecto ſublata.

CAPUT XXXIX.

De S. C. Calviſiano:

SI vero major quinquagenaria minori ſexagenario nupſiſſet, tanquam ex impari matrimonio & omni prolis ſpe deſtitututo, dos caduca erat, & fiſco cedebat, minimeque proficiebant hæ nuptiæ ad capiendas hereditates, & legatas dotes. Quod cautum fuit S. C. Calvitiano, vel Calviſiano, cujus apud Ulpianum eſt mentio: (*b*) ubi videtur Cujacius malle Claudianum.

CAPUT XL.

De S. C. Perniciano.

POrro qui ætates haſce ita præfinitas ſine nuptiis tranſiiſſent, ſolvebantur legibus, (*c*) & ad priſcæ libertatis commodum revertebantur. Verum ne ullo unquam tempore cœlibatus proficeret, obſtitit S. C. Pernicianum, quod perpetuis cœlibatus pœnis obſtrinxit eos, qui ætates legibus præfinitas ſine nuptiis & liberis exceſſiſſent. (*d*) At Juſtinianus priſtina nuptiarum libertate reſtituta, invidiam harum legum prorſus amovit. (*e*)

CAPUT XLI.

De Spadonibus.

HUic capiti Jacobus Gothofredus ſubtexuit illud de ſpadonibus: quos vero ſimile eſt lege Papia fuiſſe nuptiis prohibitos, (*) utpote cum generationi non ſint habiles. Hinc ex inſcriptionibus Ulpiani ad legem Juliam & Papiam videmus, conjunctas fuiſſe cum harum legum tractatione diſputationes de ſpadonibus. (*f*) Et ſane qui convenit, ut lex Papia, quæ ſexagenarios repulit, tulerit ſpadonum nuptias, quæ æque abſunt ab omni ſpe liberorum; quod unum ac ſummum fuit legis Papiæ ſtudium? Neſcio igitur, cur Hiſpano illi, (*g*) qui immanes commentarios ad has leges edidit, in mentem venerit rejicere caput hoc de ſpadonibus a ceteris legis Papiæ capitibus, quibus attexuit & alia minime germana. Ceterum ſpadonis vocabulum late ſe fundit, complectiturque tum eos, qui natura vitiati ſunt, tum illos, qui ſibi virilia præciderunt, aut contorſerunt, & oppreſſerunt. Atque his ſane poſtremis præcluſam eſſe crediderim a lege Papia facultatem nuptiarum, non autem ſuperioribus, nempe illis, quorum virilia natura, vel fato ſunt vitiata, dummodo generandi vis eo vitio peremta non fuerit. Sunt enim qui alterum, vel ambos teſtes habent introrſum conditos, & hi ſpadonum quoque nomine veniunt: generationi tamen ſunt idonei, unde lege nulla arcentur a nuptiis: ac in his dotem, & matrimonium, & dotis actionem eſſe, Ulpianus (*h*) tradit, non autem in caſtratis. Nec minum, ſi nullis eminentibus teſtibus, integra tamen ſit generandi facultas: nam ſi teſtes reſecti ſint imperite, ut relicta ſit epididymis cum ſegmento coleorum, nec ſeminalia vaſa prorſus effuſa fuerint: iis periti rerum naturalium ſpem prolis minime adimunt; etenim ex gallis aliiſque animalibus male caſtratis enatam eſſe prolem, Thomas Cornelius Conſentinus, philoſophus ætate noſtra inſignis obſervavit: ejuſdem enim texturæ faciunt epididyma, & teſtes, ac glandulis oppletam iiſdem, quas permeando ſemen ad generationem exacuitur. Omnis tamen hæc nuptiarum prohibitio remitti per populum poterat, ejuſque jamdiu erat arbi-

---

[*a*] *Tit.* 16. Briſſ. *de jure connub.* 159. Jacob. Gothofr. *hic.* [*b*] Ulpian. *tit.* 16. §. 3.

(*c*) Ulp. *eod. tit.* & §.

[*d*] Ulp. *ut ſup.* §. 3. Gothofr. *ad hoc cap.* Briſſ. *de jure connub. pag.* 158. Tertull. *in apolog. Aug.* 3. *contra Julian.*

(*e*) *L. ſancimus C. de nupt.* L. 12. *C. de legit. hered.*

(*) Imo ſpadones ſoluti quidem per legem Papiam erant neceſſitate ineundi matrimonii, ab eodem autem nullatenus arcebantur. Contingit id demum, ut ſupra monitum fuit, Senatuſconſulto Perſiciano. Imo ne hoc quidem ſpadonum nuptiæ reſciſſæ fuerunt.

[*f*] L. 128. *ff. de V. S.*

[*g*] Ramez del Manzano *ad l. Jul. & Pap.*

[*h*] *L.* 19. §. 1. *ff. de jur. dot.*

arbitrium, illicitarum nuptiarum gratiam facere. Cujus potestatis exemplum habemus apud Livium, (*a*) a quo traditur, Hyspalæ Feceniæ libertinæ, cujus indicio nefaria Bacchanalium sacra detecta fuerunt, inter alia præmia adjectum: *uti ei* (mulieri) *ingenio nubere liceret*. Quod jus olim populi, sibi de more, postea principes (*b*) arripuerunt: olim enim secretum erat jus populi a jure fisci; postea omnia populi commoda traducta fuerunt ad fiscum principis. Hinc titulus Paulli de jure fisci & populi, & Lampridius ista distinguens, ait, leges de jure fisci, & populi moderatas tulisse Severum. (*c*]

CAPUT XLII.

De Sponsalibus.

A Personis ad ætatem contrahendis nuptiis idoneam leges transierunt; earum enim vis calliditate hominum eludebatur: nam quia leges præmia maritis constituerunt; iis non pauci fruebantur, nullo suscepto nuptiarum incommodo. Tales erant, qui sponsalia cum impubere contrahebant, & qui contractis cum pubere sponsalibus nuptias protelabant. Nullum enim ætatis tempus erat sponsalibus præfinitum, cum statim ac in homine ratio emicat, liceat inire sponsalia, nempe anno ætatis septimo. [*d*] Quoniam autem contractis sponsalibus nuptiæ arbitrio conjugum trahi poterant, plurimi sponsalia maturabant, nuptias vero differebant, ut interea maritorum jure fruerentur. Ne igitur quis ex fraudatis legibus lucrum perciperet; ademit Augustus (*e*) præmia maritorum sponsis, qui ultra biennium nuptias extraxissent. Quamobrem sponsalium temporibus biennio contractis, tantum qui decennem puellam sibi uxorem petiisset, mariti juribus potiebatur: quia tempora sponsalium, & ætas nuptiarum legitima, quæ in mulieribus erat XII. annorum, æquatis intervallis concurrebat; & vir eam ducere tenebatur expleto biennio. At qui puellam decennio minorem sibi despondisset, quoniam ob immaturam puellæ ætatem dilatio nuptiarum ultra biennium excurrebat; sponsus interea cœlibum pœnis erat obnoxius. Quæ quidem sponsalia rata habebantur, ut Cujacius tradit; [*f*] sed immatura; ideo nec pœnis legum eximebant maritum, nec lucris afficiebant. Quamvis autem his legibus sponsalia biennio circumscriberentur: tolerabatur tamen earum dilatio propter sponsæ, sponsive valetudinem, vel parentum interitum, vel ob capitalia crimina, vel ob longiores peregrinationes necessitate susceptas. Propter quas sane causas non modo annum, aut biennium, sed & triennium & quadriennium nuptiæ impune trahebantur, [*g*] ut Cajus tradit: apud quem nolim cum Cujacio, & Gothofredo vulgatam lectionem immutare, ac expungere *annum*; quamvis enim tempus legibus præfinitum non annus sit, sed biennium; tamen in biennio annus includitur, nec insolens est, ut oratione ducta a minori tempore, eo enumerando perveniatur, ubi terminus legis hæret: etsi omissa mentione anni, satis fuisset biennium scribere. Sed expeditius erit dicere, Cajum enumerasse tantum annos moræ, nulla mentione annorum legis; quibus elapsis, scripsit non annum modo, sed & biennium & triennium moræ ob justam causam tolerari. Ceterum si vir sine causa sponsalibus diem ultra biennium produceret; maritorum præmiis excidebat: & virgo quærere sibi aliam conditionem poterat, retentis arrhis: quas tamen reddere cogebatur in duplum; si per eam factum esset, quo minus nuptiæ legitimo tempore contraherentur; quadruplum alii arrharum restituendum putant: Gothofredus tamen quadruplum intelligit, præter arrhas. (*h*) (*) Ex hoc legum capite. Cujacio repugnante, aliqui ortam putant præfini-

[*a*] *Lib.* 39. *c.* 19. (*b* *L* 31. *ff. de ritu nuptiar.*
[*c*] Dion. *lib.* 55. Ulp. *frag.* 16. §. 1.
[*d*] *L.* 14. *de sponf.* Leo *Novell.* 109.
(*e*) Dion *lib.* 54. *in gest. anni* 736. Sveton. *in Octavio cap.* 34. Zon. *t. t.* 2. Dion. *lib.* 56.
[*f*] *Ad liber.* 4. *diff. Modest. leg.* 14. *ff. de sponsal.*
[*g*] *L.* 17. *ff. de sponsal.*

[*h*] *L.* 6. *C. Theod. de sponf. & l.* 4. *item l.* 2. *C. Justin. de sponf.* Cujac. *ad tit C. de sponsalibus*.
(*) Cujus Sententiæ suffragatur tit. XXVII. Responsorum Papiniani apud Schultingium in *Jurispr. Ante-Justinianea pag.* 843 ubi quadruplum pœnæ nomine venit. Quod quadruplum in duplum mutatum *L. pen. C. de Sponsalibus & arrhis*.

finitionem ætatis maturæ nuptiis, [*] in fœminis XII. annorum, in masculis XIV. [*a*] Sane vetustiorem legem non habemus, ad quam hæc definitio recte revocetur: tantum scimus, esse pervetustum, ut nuptiæ incipere nequeant ante utriusque sexus pubertatem. Quam Cassiani non ab ætate, sed ex habitu corporis æstimabant in maribus, quorum non paucos ante XIV. annum generationi habiles fuisse constat; (*b*) Proculiani ab extremo XIV. anni eam auspicabantur. Priscus Javolenus & annos XIV. & corporis firmitatem requirebat. Proculianorum sententia recepta fuit, quia id, quod plerumque accidit, respiciebat; idque Proculiani a Stoicis duxerunt: etenim Stoici vim generandi & animi consilium ea ætate inolescere censebant. (*c*) Quod autem lege Papia Poppæa circa ætatem puellarum præfinitum videtur, moribus antea Romanorum invaluerat. Plutarchus enim in Numa scribit, Romanos consuevisse teneras admodum puellas ducere: quod magna sit ejus ætatis simplicitas, ut sub institutione mariti suscepta uxor, illius mores facilius imbiberet, itaque privatæ res & publicæ essent tranquilliores. Contra Lacedæmonum respublica, ubi puellæ nonnisi adultæ viro tradebantur, muliebri sæpe licentia perturbabatur. Amorum enim vicissitudine, qua exercentur ante matrimonium virgines, ita exacuuntur ad fraudem, ut quidquid longo amatoriarum artium usu didicerunt, conferant ad subigendum, ac perdomandum virum; unde converso sensim ordine officiorum, qui dominus a lege constituitur, ultro sese in servitutem tradit uxori. Hinc mulier in virum, vir in mulierem turpiter commutatur. Quod malum privatis in domibus conceptum, non raro in rem expetit publicam, ut impotentia, & effrena cupiditate muliebri, civilium quoque status negociorum agitetur; magnarum enim incrementa calamitatum ex initiis surgunt sæpe levissimis; ingentesque sæpe clades exstiterunt ex gratia, vel ira muliebri; quarum aliquando blanditiæ apud magnates præsertim, & summos duces, moribus & legibus patriis longe præpollent.

CAPUT XLIII.

De Vacatione Nuptiarum.

SEqnitur hujus capitis alia particula, quæ est de vacatione nuptiarum, concessa fœminis post mortem viri, aut post repudium; qua in particula comprehensum fuit, ut mulieribus a morte viri biennium, a repudio vero annum, & sex menses nuptiis vacare liceret, cum lege Julia, quæ lenita deinde fuit, & in legem Papiam Poppæam conjecta, non major vacatio daretur, quam unius anni a morte viri; a divortio vero sex mensium, (*d*) ut tradit Ulpianus, quem locum emendatione indigere censuit Cujacius [*e*] admonitus a Svetonio: [*f*] unde pro *biennii* substituit *triennii*: nescio an recte. Aliam enim puto vacationem a Svetonio significari, nempe vacationem ab Augusto datam a die latæ legis ad paritionem, nempe intervallum, quo adhuc cives lege Papia erant soluti: ut qui a nuptiis abhorrerent, spatium haberent comparandi sese, flectendique ad matrimonium reluctantem animum: quod consilium nisi intra triennium illud vacationis capessèrent, legum pœnas incurrebant. Alia igitur vacatio est ab ea, quæ post viri mortem, aut repudium datur.

CAPUT XLIV.

De Virginibus Vestalibus.

HIs adjungendum censuit Gothofredus caput de virginibus Vestalibus a Gellio [*g*] ex lege Papia [**] relatum: ex quo

(*) Quæ sententia facile vincit eam Cujacii. Antea enim nuptiæ a puellis contrahebantur viripotentibus; viripotentia autem non ex annis, sed ex hãbitu corporis æstimabatur. Et verisimile est, in prisca Romanorum frugalitate, seram fuisse puellarum Venerem. Ratione tutelæ autem de pubertate puellarum quæri non poterat, quia in tutela erant perpetua. Sed postquam tutela perpetua in desuetudinem abire cœpit, ad feminas quoque pertinuit jurgium veterum, annisne an corporis habitu æstimanda esset pubertas?

(*a*) Cujac. *ad l.* 14. *ff. de spons. sive ad Modest. diff. lib.* 3. *& in enarrat. C. tit. de sponsal.* Macrob. 7. *saturnal.* 7. *& somn. Scip.* 1. Sveton. *in Octav.* *c.* 34.

(*b*) Hottom. *de ritu nupt. Instit. quib. mod. tut. in princ. L. ult. C. quando tut. vel curat.*

(*c*) Plutarch. *lib.* 5. *cap.* 24. *de placit. philosophorum*. Merill. *obs. lib.* 1. *cap.* 2.

[*d*] *Tit.* 14. *Instit.* (*e*) *Ad tit.* 14. *Ulpian.*

(*f*) *In Octavio* 34. Dion. *lib.* 56.

[g] *Lib.* 1. *cap.* 12.

(**) Que lex Paoia Papia Poppæa antiquor, ut probat Heinnecius *pag.* 6. 7,

quo capite Pontifex Maximus facultatem habebat legendi XX. virgines non minores annis X ut sortitione in concione facta, cujus virgo ducta fuerit, eam Pontif. Max. caperet, quo Vestæ fieret. Capi autem virgo dicebatur, quia manu a Pontifice prehensa, quasi bello capta suo a parente, cujus in potestate erat, abducebatur.

CAPUT XLV.

De Pœnis Imparium, & Præmiis Parium Nuptiarum.

UBi lex nuptiarum rite contrahendarum & augendæ prolis rationem instituit: pœnis præmiisque propositis, voluntates hominum censuit obligandas. Itaque in sanctione cavit, ut qui contra legem hanc nuptias contraxerit impares, (*) quales appellat Ulpianus (*a*) nuptias inter majorem quinquagenaria, & minorem sexagenario, vel inter majorem sexagenario, & quinquagenaria. minorem; is quos suscepit filios, liberorum, aut suorum heredum loco habere non possit: nec eisdem adjuvaretur ad præmia legis assequenda, proinde ac si mortui nascantur, quia nec nati videntur. (*b*) Item vetitum est, conjuges illos hereditatem capere lege obvenientem, quia & testamentaria hereditas comprehenditur, cum ea ex legibus XII. tabul. obveniat. (*c*) Quin etiam nec legatum iis, aut aliud quid mortis causa capere licuit. (*d*) Sed illud est sane tristius, quod solutis hujuscemodi nuptiis, morte mulieris, dos est caduca, & devolvitur in fiscum, qui in mulieris locum pro dotis repetitione succedit. (*e*) A pœnis imparium lex progreditur ad parium præmia nuptiarum: ut qui legi non obtemperarent, pœnam aliam ex privatione præmiorum sustineret. Agitur autem primo de ordine nuptiarum contrahendarum, quæ ut rectius curarentur, lex jussit, ut si mulier, aut virgo ex hac lege nuptias contractura legitimo tutore careret; Prætor urbanus ei tutorem constitueret ad dandam, dicendam, promittendamve dotem. Quodque ex hac lege Prætor in urbe, in provinciis præstare debebat Præses ex S. C. ad hanc legem adjecto: (*f*) ut intelligamus, tutorem non tam ad regendum puellæ arbitrium, confirmandamve voluntatem dari, quam ad moderandam, curandamve dotem; idque Antoninus, & Severus clarius expresserunt. (*g*) Quod munus est præcipuum tutoris ad rem certam a lege Papia præter juris regulas instituti. [*h*] Discrevit autem lex hæc *dictionem dotis*, *promissionem*, *dationem;* quia dicere dotem est absque stipulatione promittere, solemnibus verbis sine interrogatione; [*i*] quod non ad omnes pertinebat, sed vel ad ipsam tantum mulierem, aut mulieris jussu ad ejus debitorem, vel ad patrem, avumque paternum; nec dotis dictione plures, quam hi tres obligabantur. (*k*) At promissioni stipulatio adjungebatur, & promittendo poterant omnes obligari. [*l*] Dare autem dotem quid esset, explicatione non indiget. Porro non tantum ad dicendam, promittendam, dandamve dotem; sed ad augendam, minuendam, mutandamve curator dabatur; Siquidem quod supra mulieris facultates dictum erat, promissumve, id continuo, ut superfluum, detrahebatur, exemplo immodicarum donationum, quæ non prorsus revocantur, sed quatenus legis modum excedunt. [*m*] Hæc autem ad eos pertinent, qui per hanc legem ad matrimonia compelluntur, nempe patres matresque familias, nam filiæ, filiive fami-

(*) Imo non ad impares tantum nuptias, sed ad omnes pertinebat, quæ dolo malo adversus hanc legem initæ essent, veluti Senatoris ducentis libertam, ingenui ducentis mulierem quæstuariam. Sic dotis caducitatem, quæ in nuptiis quinguagenaria majorem obtinebat, auctore Ulpiano *Fragm. Tit. XVI.* §. 4., ad alia quoque matrimonia injusta porrectam fuisse, patet ex *L.* 38. §. 1. *L.* 61. *D. de ritu nupt.* & inanis horum intuitu penitus fuisset lex, jam sic imperfecta, quod nuptias non rescinderet, nisi pœnam quoque ad eos produxisset.

(*a*) *Tit.*16. § 3. *Instit. l.* 12. *in fin. C. de legit. heredit.*

(*b*) *L. qui mortui* 129. *ff. de V. S.*

(*c*) *L. lege obvenire* 130 *ff. de V. S.*

(*d*) *L.* 37. 38. *ff. de mortis causa donation.*

(*e*) Ulp. *frag tit.*16. *in fin.* L *dote ff. de ritu nupt.*

(*f*) Ulp. *tit.* 11. §. *ex lege XX.*

(*g*) *L. sciendum* 20 *ff. de ritu nupt.*

(*h*) Cujac. *ad tit.* Ulp. 11. §. 20.

(*i*) Ulp. *tit.* 6. *in princ.* Cujac. *ibidem.*

(*k*) Cujac. *inst. l.* 2. *cap.* 6. Briss. *de jur. conn. pag.* 160.

(*l*) Cujac. *ad titul.* 6. *Ulp.* Cajus *loco citat.*

(*m*) *L.* 61. *de jure dotium* Briss. *ibid.*

familias minime cogebantur, (*a*) (*) quod forsan erat certo legis Juliæ capite comprehensum; ut eo referri possint verba illa in lege *nec filium Cod. de nuptiis legum disciplina*, nempe *legum Juliæ & Papiæ* quæ sæpe per excellentiam, ut Ulpiani verbis utar, leges appellantur, quod produnt plures loci juris civilis.

CAPUT XLVI.

De divortiis libertarum, & aucto jure patronorum ex conjugio

Hinc descendit lex ad præmia & privilegia nuptiarum jam contractarum; augetque cum primis jura patronorum in libertas, quas sibi uxores adjunxerant. Igitur vetitum est, libertam discedere (*b*) a nuptiis invito patrono, ut contrahat novas; quo appareat, non sublatum fuisse hac lege divortium jure civili permissum, sed libertatem alienarum nuptiarum, ad quas divortia ferebant, lege Papia fuisse interceptam. (*c*) Itaque manente divortio, effectus illius, nempe novarum nuptiarum facultas adimitur. (*d*) Nec enim abhorret a regulis juris, ut matrimonium adhuc jure duret, secuto divortio: ejusque rei hoc adducit Ulpianus exemplum, nempe libertæ, quæ divortium fecit. (*e*) Cum enim invito patrono alteri nubere non possit, manet sane illa matrimonii vinculis adhuc implicata; uxoris tamen beneficio minime gaudet, nec admittitur ex edicto *unde vir & uxor* ad hereditatem mariti; quia quantum in se fuit dissolvit illa contractas olim nuptias. (*f*) Unde tota ejus matrimonii utilitas devolvitur ad patronum, qui matrimonium adhuc voluntate, atque animo retinet, ita ut commodis quidem nuptiarum solus fruatur patronus, liberta vero divortii damna sustineat. Etenim eadem ratione concubinatu etiam alterius ei est interdictum, quia scilicet uxoris legibus obstringitur, & impeditur pudore conjugali, (*g*) quæ de nupta tantum liberta sunt accipienda, non de sponsa, ad quam hoc caput non pertinere, Ulpianus scribit: (*h*) & ideo si invito patrono sponsa nuntium miserit, cum alio poterit habere connubium. Præterea si liberta non in matrimonio patroni sit, sed in concubinatu, licebit ei a patrono discedere: (*i*) dummodo alteri sese non in matrimonium, sed in concubinatum dederit: cum patrono præstet libertam concubinam esse, quam matremfamilias; ne sine consensu, & ope patroni re ipsa libertæ conditio augeatur: ideo Ulpianus (*k*) ait, honestius esse patrono libertam habere concubinam, quam matremfamilias. (**) Quæ Ulpiani verba perperam in alium sensum detorquet Brissonius. (*l*) Libertas autem etiam communes ad hoc jus admitti placuit, quia negari non potest, esse libertam ejus, qui duxit, quamvis liberta sit, etiam alterius. (*m*) At ea, quæ ius aureorum annulorum impetravit, hic pro liberta non habetur. (*n*) Præterea libertæ, quæ sunt ex fideicommisso manumissæ, possunt invitis patronis, qui eas duxerunt, contrahere matrimonia: quia patroni non sua sponte beneficium contulerunt, sed coacti fuerunt fidem suam liberare; ideo minor eis est honor habendus. (*o*) Alia prorsus ratio est in eo, qui ea lege emit, ut manumitteret; nam legi se subiiciendo sponte sua beneficium ab eo usque tempore contulit. (*p*) Invitum autem quem dice-

(*a*) *L. 21. ff. de ritu nupt.*

(*) Sed si lex Papia Poppea ad solos patresfamilias pertinuit, næ illa a fine suo aberravit nimium. Utique enim Romæ plures filii quam patres, plures filiæ quam matres familias extra matrimonium agebant, nisi saltem parentibus non elocantibus filias, non adigentibus filios ad ducendam uxorem pœnæ præpositæ essent.

(*b*) *L. ult. ff. de divort.*

(*c*) *L. libertæ* C. *de oper. libert.*

(*d*) *L. ult. ff. de divort. l. 1. ff. unde vir & uxor.*

(*e*) Ulp. *lib. 1. ff. unde vir & uxor.*

(*f*) Cujacius *ad titul. ff. unde vir & uxor.*

(*g*) *L. 11. ff. de divort.*

(*h*) *L. 45. ff. de ritu nupt. §. 4.*

(*i*) *L. 1 ff. de concub.*

(*k*) *L. 1. ff. de concub.*

(**) Cui sententiæ tam obstant verba legis antecedentia; *Quæ in concubinatu est, ab invito patrono poterit discedere & alteri se in matrimonium, aut in concubinatum dare*, quare ea quidam penitus expungere maluerunt. Sed ingeniose Celeb. Heineccius *p.* 251. pro *ab* legit *an*, idque a JCto quæri, non definiri observat, de ceteris Gravinæ sententiæ accedens contra Brissonium.

(*l*) *De jure connub. pag. 166.*

(*m*) *L. illud 46. ff. de ritu nupt.*

(*n*) *L. 4. ff. de jur. aur. annul.*

(*o*) *L. 50. ff. de ritu nupt.*

(*p*) *L. 45. in princ. ff. de ritu nupt.*

dicemus? An eum modo, qui manifeste dissentit? minime, sed quemvis alium, cuius consensus furore, vel ignorantia impeditur: (*a*) qui enim facti notitia caret, consentire non probatur, nisi lex tacite voluntatem alterius præferat. Porro, propter spem postliminii, & patroni reverentiam captivitas patroni libertatem nuptiarum libertæ minime tribuit. (*b*) At si non palam se prodiderit, quibus argumentis animum patroni a nuptiis libertæ retinendis alienum eruemus? Et Ulpianus tradit, sufficere actum quemlibet nuptiis, & matrimonio minime congruentem; veluti si patronus experiatur actione rerum amotarum, quæ sine divortio non oritur; vel si nuptias alterius mulieris appetierit, aut sibi concubinam adhibuerit, aut quoquo modo animus eius descifcat a matrimonio. (*c*)

CAPUT XLVII.

De aucto jure libertorum & libertarum ex conjugio.

NEque patroni solum augere lex, sed libertæ quoque voluit sublevare conditionem præmio nuptiarum: unde præstatione operarum eam exemit, si vel patrono nupserit; (*d*) vel alteri consentiente, aut ratum habente patrono: non enim decet a coniugali officio distrahi, ut alienis obsequatur: ideo post nuptias dissolutas, pristinam operarum obligationem continuo subit. (*e*) Et hæc quidem de liberta: libertus enim; quamvis maritus, operarum obligatione non solvitur: nec enim libertus maritus dat se in officium uxoris; ut liberta uxor in officium viri: nisi modo libertus, qui nec artem ludicram exercuerit, nec ut ad bestias pugnaret, operas locaverit, duos; pluresve [*] filios habeat in potestate: (*f*) præmio enim susceptæ prolis, si absit infamia, lex Julia obligatione promissarum operarum eum exsolvit. Huic attexuit capiti Gothofredus particulam *gener, socerve inviti testimonium in reos ne dicunto*; quæ, meo iudicio, revocanda potius est ad leges Julias judiciorum, quibus cautum erat, ne quis contra affines, vel agnatos testimonium dicere cogeretur, (*g*) de quibus plenius apud Cuiacium, (*h*) & Brissonium (*i*) in libris selectarum antiquitatum.

CAPUT XLVIII.

De præmiis liberorum causa constitutis, & S. C. Claudiano: & de jure trium liberorum.

PRæmiis nuptarum adiecit lex præmia liberorum, amplissima illa quidem, & quæ spe sua nuptias mirifice propagarent. Eaque capite septimo legis Juliæ locata fuisse, tradit Gellius, [k] cum antea ætas potius & senectus honores, ac præmia ferret: quæ deinde necessitas sobolis transtulit ad maritos & parentes. Datum est igitur numero liberorum, ut in petitione Magistratuum urbanorum, aut provincialium, is candidatus præferretur, qui plures liberos haberet, quamvis ætate esset inferior. (*l*) Dictaque sunt hæc veteribus præmia parentum: (*m*) quorum præmiorum fuere & ante legem Papiam aliquot. (*n*) Ex horum commodorum cupiditate fraus orta est eorum, qui, simulatis adoptionibus, sibi quærebant liberos, ut iis ad præmia legum adipiscenda juvarentur. Propterea S. C. conditum sub Nerone

(*a*) *L.* 45. §. 5. *ff. de ritu nupt. l. filiusfam.* 8., §. *invitus ff. de procurat.*
(*b*) *L.* 45. *in fine ff. de ritu nupt.*
(*c*) *L.* 11. *ff. de divort. & repud.*
(*d*) *L. libertæ C. de obsequiis patron. præst. L.* 48. *ff. de oper. libert.*
(*e*) *L.* 14. *ff. de oper. lib.* Cujac. *ad tit. C. eod.*
(*) Vel saltem unum quinquennem, quæ ætas multis jam exempta periculis, quibus premuntur co mi nores. Olim etiam libertinis proderat filius quin quenni major, ut in tribus rust cas describerentur, cum iis alias non nisi tribus paterent urbanæ, eæ demque minus honorificæ.
(*f*) *L.* 37. *de oper. libert.*
(*g*) *L. Jurisconsult. in princ. ff. de gradibus affin. & L.* 4. *ff. de testibus.*
(*h*) *L.* 2. *ff. de accusat. sive ad lib.* 1. *Papin. de adult.*
(*i*) *Lib.* 4. *cap.* 7.
(*k*) *Lib.* 2. *cap.* 15.
(*l*) Gell. *lib.* 2. *cap.* 15. Tacit. *lib.* 2. *annal. ubi Lips. n.* 111. Dion *l.* 56.
(*m*) Sveton. *in Octav. c.* 54. Tacit. *lib.* 3. *ann.* Juven. *Sat.* 9.
(*n*) Dion. *lib.* 43. Gellius *apud quem P. Scipionis oratio lib.* 5. *cap.* 19.

ne fuit, ne ſimulata adoptio (*) ulla in parte muneris publici prodeſſet: (a) eo ſpectant Ulpiani verba (b) hæc: *adoptivi filii in numerum non proficiunt liberorum, qui excuſare parentes ſolent*. His autem fraudibus, quibus, ut mos eſt hominum, leges publico bono conditæ ad privatam trahuntur utilitatem obviam itum eſt profeſſionibus liberorum, apud acta publica inſtitutis; quarum aliqua mentio apud Juvenalem, [c] & Terentium Clementem. Hoc etiam liberis lex Papia tribuit, ut ſinguli jus unius anni parenti pariant ad honores; etenim annaria lege certa ætas erat ſingulis honoribus definita; intra quam certum honorem attingere nemo poterat. Hoc autem liberi præſtabant, ut annum adderent ſinguli ad ætatem parentis: ſive pro ſingulis liberis gratia legis fiebat unius anni. [d] Præterea eorum, qui Conſulatum inirent, is prior ſumebat faſces, qui plures, quam collega liberos haberet, etſi & ipſe eſſet in poteſtate alterius; [e] inque liberorum numero computabantur etiam ii, qui bello occubuerunt, quoniam adhuc virtute & gloria viverent; ſiquidem in acie cecidiſſent: cum hi pro Republica vitam profudiſſe dicantur: non autem qui in obſidione [**] perierunt. [f] In pari vero numero liberorum is Conſul alteri præferebatur, ſive faſces primus ſumebat, qui eſſet maritus, vel in maritorum numero, aut qui jus impetraſſet mariti, [g] aut ſponſus eſſet; non tamen ſimulatus. [h] Si vero mariti eſſent ambo Conſules, cum pari liberorum numero, major natu præferebatur. In ceteris, qui aut cœlibes eſſent; aut ſine prole mariti; jus vetus permanſiſſe putaverim. Etiam in theatro major honos habebatur maritis. Etenim qui eſſent e plebe mariti, proprios habebant ordines in theatro. [i] Atque hoc appellatur in genere jus liberorum, diſtinctum ſane a jure trium liberorum, quod & ex his profluxit legibus: cujus & a Lacedæmoniis [***] repeti poſſet origo. Horum enim moribus parentes trium liberorum ab urbis cuſtodia & excubiis erant immunes; quatuor vero ſuſceptis liberis, omni prorſus onere levabantur. [k] Et Romæ poſt tergeminorum certamen atque Horatiorum victoriam fuit inſtitutum, ut tergeminis natis alimenta ex publico præberentur uſque ad pubertatem. [l] Hoc igitur legis Juliæ capite auctus eſt favor liberorum, profectus jam diu a vetuſtioribus legibus; & parentibus [m] conceſſa fuit immunitas onerum perſonalium tantum, [n] ſi Romæ, [o] aut in continentibus ædificiis, quæ Romæ appellatione comprehenduntur, liberos tres ſuſceperint. [p] Extra Romam autem in Italia quatuor, in provinciis quinque liberi, ſive incolumes, ſive in acie interemti eorundem onerum immunitatem afferebant. Proſunt etiam nepotes ex filio: ita tamen, ut in ſui patris locum ſuccedant, [q] item & mancipati, & quaſi emancipati, [r] ut Monachi, Epiſcopi, & Patricii; [****] non tamen nepotes ex filia, quia non avi, ſed alienam referunt familiam; Item ſi monſtroſum ediderit mulier partum, is mulieri ad veniam legis Papiæ pro-

(*) Mirum, huic fraudi ipſam legem non iviſſe obviam. Facile enim ipſis ejus lateribus apparere poterat, vim ejus ita enervatum iri, dum adoptione affectarentur præmia *πολυπαίδων*, orborum vitarentur pœnæ. Cœlibum autem pœnas effugiebant maritorumque præmia captabant homines fictis matrimoniis, quibus nec ipſis inhibendis ſatis provida lex fuerat, relicta divortiorum licentia. Sub Tiberio utique Quæſtor uxorem pridie ſortitione ductam poſtridie repudiaſſe legitur apud Svetonium in *Tiber. c.* 35.

(a) Tacit. *lib.* 15. *annal. cap.* 19.

(b) *L.* 2. §. 2. *ff. de vacat. & excuſat. munerum.*

(c) *Sat.* 9. *L.* 16. *ff. de probat.*

(d) *L.* 2. *ff. de minor & l.* 2. *ff. de Munerib.*

(e) *L.* 2. *ff. de mun. & hon.* Gell. *lib.* 2. *c.* 15.

(**) Quod falſum videre poſſet, niſi diſerte affirmaretur ab Ulpiano in *L.* 18. *D. de Excuſ. Tut.* quia ſtricte acceptum eſt bellum, pro duello, ſeu duplici exercitu acie congrediente, etſi alias obſidio utique belli pars ſit, nec eos pro Republica cecidiſſe negemus, qui in obſidione ceciderunt.

(f) *L. bello* 18. *ff. de excuſ. tut.*

(g) Dion. *lib.* 56. (h) *L.* 30. *ff. de ritu nupt.*

(i) Sveton. *in Aug. c.* 44.

[***] Niſi res Spartanorum temporibus Auguſti eo loco minime fuiſſent, ut ab his ei leges petendæ viderentur.

(k) Ariſt. *lib.* 2. *politic.* 9. Ælian. 9. *var.* 6. Duaren. *lib.* 2. *cap.* 40. *diſputat. anniverſar.*

(l) Dionyſ. Halicarnaſ. *lib.* 3.

(m) *L.* 2. *C. qui num. liber. excuſ.*

(n) *L.* 2. § 4. *l.* 11. *ff. de vacat. & excuſat. muner.*

(o) *L.* 147. *ff. de V. S. l.* 2. *ff. eod.*

(p) *L. unic. C. Theod. de his, qui num. lib.*

(q) *Inſtit. de excuſ. tut. in princ.*

(r) *L* 2. §. 5. *ff. de vacat. & excuſat. muner.*

(****) Sed quid monachi, epiſcopi, patricii, (& patricii quidem tales, quorum dignitas a poteſtate patria ſolvit) ad legem Papiam, cujus tempore nondum exiſtebant.

proderit: quia est odiosa, & juris communis utilitatem extenuat: non autem ad S. S. Tertullianum, ex quo mulieri lucrum quæritur. [a] Verum ne legi fraus fieret, probandus erat liberorum numerus ex publicis actis, apud quæ mos erat profiteri, uti diximus, liberos, ex iisdemque non solum liberorum numerus, sed ætas etiam & quidquid ad controversias status pertineret, petebatur. Quod professionis genus indicatum fuit a Servio Tullio, qui censum instituens, jussit patres in singulorum liberorum capita inferre aliquid Junonis Lucinæ templo, (b) habendoque censu voluit, ut & substantia, & uxorum liberorumque nomina, ætatesque proderentur, qui mos post legem Papiam obtinendorum honorum atque pœnarum vitandarum causa, longe maioris fuit usus: [c] etsi aliquanto immutatus. Nam Antoninus (d) iussit professionem hanc fieri apud Præfectum ærarii, (*) atque alterum exemplum tabularum in domo privata voluit asservari; alterum in publico ærario, [e] ut & antea fiebat. Juvenalis *sat. 9.*

Tollis enim, & libris actorum spargere gaudes
Argumenta viri: foribus suspende coronas,
Jam pater es.

Qui mos Roma prodiens, postea Marci Imperatoris jussu pervenit ad provincias. (f) Ceterum quo utilitas ex liberorum numero capiatur, oportet eum numerum impleri ante susceptum munus: nam si liberi suscepto iam munere nascantur; frustra beneficium legis expetitur. (g) Gellius autem quæsitum refert apud veteres, an octavo mense natus prosit. (h) Ceterum non raro quibus legitimum liberorum numerum natura negaverat, præmia illorum principis beneficentia largiebatur. Siquidem qui bene de principe, aut de republica meruissent; quique apud eum gratia & auctoritate pollerent, sæpe sibi, aut aliis jus trium liberorum impetrabant, ut ex variis Plinii epistolis colligitur. Quo in jure plurimum lusit Martialis. (i) Idem jus virginibus Vestalibus tributum honoris causa memini legisse. Alciatus (k) autem putat, præmia omnia ex lege Papia liberos habentibus constituta, Theodosii constitutione sublata fuisse, (l) quod maxime pugnat cum pluribus juris locis & cum titulo C. *de his, qui num. lib. excusat. mer.* Distinguere oportebat hæc hominem doctissimum: jus scilicet liberorum, quo præmia præstabantur ex lege Papia constituta; & jus liberorum, quo mutua inter conjuges testamenti factio, & successionis utilitas lege Papia liberos non habentibus imminuta restituebatur. H jus juris a principe impetrandi necessitate conjuges solvit Theodosius, nec quidquam attigit de eo jure liberorum, quo nova legis præmia continentur. (m) Igitur pristinam inter conjuges testamentorum libertatem omnibus reddidit Theodosius, tam habentibus, quam non habentibus liberos: ut sine ulla impetratione, & sine venia legis Papiæ, juris antiqui beneficio perfruantur. Nec modo cives Romani, sed & latini, quorum conditionem supra explicavimus, præmia ex liberorum numero tulerunt: nempe jus Quiritium, cujus potiebatur latinus, qui filium, filiamve, natum, natamque, anniculum, anniculamve servasset; ita ut filius, filiave non decessisset ante extremum anni diem, quod spatium requirebatur, ut infans anniculus reputaretur. (n) Latina vero eodem jure fruebatur, si ter fuisset enixa, (**) sive ordine naturæ consueto, sive eodem die, sive intra biduum per intervalla: nam si

(a) Cujac. *ad l. 4. tit. 9. sent. Paulli.*
(b) Dionys. *lib. 4.* Briss. *antiq. lib. 1. cap. 1.*
(c) Juvenal. *sat. 9.*
(d) Capitolin. *in Antonin. & Gordian.*
(*) Ut enim liberalium caussarum gratia tabulariorum publicorum usum instituerat Antoninus, ut ex tabulis testationes fieri possent, si quis in provincia natus causam liberalem diceret, ita cives Romæ apud Præfectos ærarii natos liberos profiteri jussit, intra trigesimum diem nomine imposito. Capitolinus in *Marco c. 9.*
(e) *L. 6. C. de fid. instrum.* Apul. *apol. 2.* Tertull. *lib. 5. advers. Marcian.*
(f) Capitolin. *ibidem.* Jac. Gothofred. *ad hoc caput in notis.*
(g) *L. 2. §. qui ad munera, ff. de vacat. & excus.*
(h) *Lib. 3. c. 16. in fine.*
(i) *Lib. 2. ad Cæsarem, item lib. 3. lib. 9. & lib. 10.* Duaren. *disp. annivers. lib. 1. cap. 40.*
(k) *L. ter enixa ff. de V. S.*
[l] *L. 1. C. de jur. liber.*
(m) Cujac. *ad Ulpian. tit. 16.* Duaren. *disp. ann. l. 1. cap. 40. in fine: quem tamen notat.* Jac. Gothofred. *C. Theodos. de jure liber. l. 3.*
(n) *L. 132. & 134. ff. de V. S. Paull. & ibi.* Cujac. *4. sent. tit. 9.*
(**) Quod non ex lege Papia est, sed ex SCto quodam legem Papiam insecuto. Ulpian. *Fragm. tit. III. §. 1. & 3.*

uno impetu tres effudisset, magis censetur tres habuisse liberos, quam ter peperisse; quod ad impetranda legis præmia requiritur. (*a*) Neque, si quis ex tribus liberis execto ventre sit exceptus, parenti prodest. (*b*)

CAPUT XLIX.

De Præmiis libertorum ex susceptis liberis.

Atque hæc ingenuis præmia legis liberorum causa quærebantur; addita sunt etiam & præmia libertis: quibus sæpe manumissores, aut in continenti, aut ex intervallo indicebant, vel officiales operas, quæ in officii præstatione consistebant, vel fabriles, quæ quasi in pecunia positæ erant, (*c*) tanquam fructus eius artificii, cuius utilitas omnis ante manumissionem cedebat domino; data autem libertate retinebatur a domino pars aliqua jurejurando adacto. [*d*] (*) Etenim ut Cuiacius [*e*] putat, non debebantur operæ, nisi juratæ vel promissæ: juratæ autem erant officiales; [**] & quidem post datam libertatem. Nam si quid in servitute libertus promiserat, liber factus præstare non tenebatur: eo enim in statu promiserat, quo particeps juris civilis non erat. (*f*) Nec debebantur operæ nisi præteritæ: [***] quæ si non ederentur, æstimabantur in judicio, & ad precium earum libertus patrono damnabatur, eæque si fabriles essent, non modo in heredes extraneos (*g*) transibant, sed in ipsos patroni creditores, bona debitoris distrahentes, (*h*) futurarum autem petitionem habebat filius: qui eas etsi non indictas indicere ac petere poterat, si non fuisset exheredatus; quamvis beneficio Prætoris usus hereditate abstinuisset. (*i*) Ceterum operæ non exhibebantur ei, qui coactus manumiserat, sed qui sponte. Nam qui ex causa fideicommissi manumittit, nullum beneficium præstat, quia non liberalitate impellitur, sed necessitate. (****) Hæc autem operarum obligatio pluribus quidem solvebatur modis, veluti si patronus in concubinatu libertam habuerit, (k) vel si eadem alteri consentiente patrono nupsisset, ut supra indicavimus: (*l*) nam hæc in officio mariti esse debet. Lex vero Papia libertam 50. annis majorem ab ea prædatione liberabat, quod indicat inscriptio Paulli in *L. liberta ff. de oper. libert.* Et tandem, ne singula exempla obeamus, liberabatur ex hoc capite, quo capite operarum obligatio extinguebatur, si libertus, qui tamen nec artem ludicram fecisset, neque, ut cum bestiis depugnaret, operas locasset, duos, pluresve, quamvis non eodem tempore, liberos, vel unum quinquennem in potestate haberet: etiam si quod donum, munus, aliudve quid libertatis causa jurasset dare, aut promisisset. (*m*) [*****] Præmium autem filiis quinquennis ex antiquo jure ductum arbitratur Cuiacius: etenim maior honor tribuebatur libertis filium quinquennio majorem habentibus. (*n*)

CAPUT L.

De Muliebri tutela liberorum gratia soluta.

Alio capite mulieres legitima tutela, sub qua esse perpetuo diximus, trium liberorum gratia solvebantur: libertam vero quatuor liberi patroni tutela liberabant, ut eius juris potitæ mulieres sine tutorum auctoritate testari, ac res posset administrare suas; & tuto capere, quidquid eis esset aliorum testamento legatum. (*o*)

CA-

(*a*) L. 137. *ubi* Cujac. *ff. de V. S.*
(*b*) L. 132. §. 1. *de V. S.*
(*c*) L. 6. *ff. de oper. libert.*
[*d*] L. 7. *ff. de oper. libert.*
(*) Excidisse credo vocem, liberto.
(*e*) *Tit. C. eodem.*
(**) Imo eas natura debet libertus, sive promiserit, sive non promiserit, sive juraverit, sive non juraverit, *L. 26. §. 12. D. de condict. indebit.*
(*f*) Cujac. *ibid.*
(***) Quod ad solas fabriles pertinere videtur, *L. 13. §. 12. L. 24. D. de operis lib.* rectiusque diceretur, eas ante peti non posse, utique enim dies earum cedit post indictionem, etsi nondum venerit.
[*g*] *L. 4. in fin. ff. de oper. libert. L. 6. ff. eodem.*
(*h*) L. 4. *ff. de oper. libert.*
(*i*) *L. cum patron ff. de oper. libert. L. pro herede §. si quid ff. de adquiren. hered.*
(****) Quæ maximam jam partem dicta fuerant supra *cap. 47.*
(*k*) L. 46 *ff de oper. libert.*
(*l*) L. 13. §. *penult. l. sicut ff. de oper. liber. L. 2. ff. de obseq. patron. præstan.*
(*m*) L. 37. *ff. de oper. libert.*
(*****) Obscurum est hoc caput, etiamsi vocula si, quæ perperam ante libertus ponitur, ponatur post locasset. Liberi duo pluresve prosunt, quamvis non eodem tempore in potestate sint, quia etsi uno amisso alter nascatur, amissus tamen pro superstite habetur.
(*n*) Livius *lib. 45. c. 15.*
(*o*) Ulp. *Instit. 29. §. 3.*

CAPUT LI.

De Pœnis cælibatus, & prohibitione capiendi ex Teſtamento.

ATque his ſane præmiis cives alliciebantur, atque impellebantur ad nuptias: ſi cujus vero animus præmiis non flecteretur, pœnis adigebatur, quæ in publici ærarii commodum cedebant, ut qui urbem civibus exauſtam augere negligeret, is opibus publicam rem locupletaret. Quapropter per legem Juliam & Papiam ab utilitate teſtamentaria cœlibes exciderunt: iis enim ex teſtamentis extraneorum nihil accipere licebat; ſed tantum ex teſtamentis cognatorum ad ſextum uſque gradum, ut Cujacius (*a*) tradit. Nos vero hinc longius ratiocinando progredimur, putamuſque, agnatos ſine fraude legis Papiæ ad decimum uſque gradum capere potuiſſe. Nam ſi beneficium cognatorum ad ſextum gradum, qui eſt terminus cognationis, extenditur, decet & agnationis beneficium ad gradum produci decimum, qui eſt agnationis extremus. (*b*) (*) Porro cœlibes quia non fato, ſed ſponte ſua prole carebant, omni prorſus teſtateſtamenti utilitate privabantur, niſi intra C. dies a morte teſtatoris matrimonium contraxiſſent. (*c*) Nec quidem immutatum eſt de jure antiquo, ſi agatur inter cœlibes, orboſque conjunctos (**) uſque ad ſtatum gradum. At orbi, quibus natura denegavit prolem, non odium conjugii, mitius a lege tractabantur, nec toto eo, quod fuerat relictum, ſed ſemiſſe privabantur ob leviorem culpam, quod ſcilicet agnita ſterilitate uxoris ad feliciores nuptias miſſo repudio non migraverit. (*d*) Huc pertinet illud Juvenalis:

Jam pater es, dedimus quod famæ opponere poſſis.
Jura parentis habes, propter me ſcriberis heres,
Legatum omne capis, nec non & dulce caducum:
Commoda præterea junguntur multa caducis:
Si numerum, ſi tres implevero.

Nec tamen omnis ætas pœnis premebantur, ſed eas tum quis incurrebat, cum nuptias ultra tempus a lege conſtitutum protraxiſſet. Moram autem nuptiis fieri leges definierunt in viris quidem ab anno viceſimoquinto, in fœminis a viceſimo. (*e*) Sed quoniam lex Julia eodem tempore (***) conjugium exigebat, (*f*) quo Papia liberos; liberi vero nonniſi poſt decimum a conjugio menſem ſuſcipi poſſunt; verbis quidem præfinita videbatur viris conjugii ætas anno XXV., & fœminis XX., re vero in utriſque anno minus: quamobrem ne quod verbis legis concedebatur, civibus re adimeretur; & quia ſatis videbatur abſurdum eodem tempore conjugium & liberos requirere, crediderim ex Tertulliano, (*g*) in huc ſenſum a Cujacio (*h*) explicato, Seve·

(*a*) *Parat. C. de inſtrum. pœnis cælib.* Ul. *Inſtit. tit.* 16. 17. 22.

(*b*) *Vide Inſtit. de ſucceſſ. cogn. §. ul.*

(*) Quod genus interpretandi extenſivum hoc loco non admittit Schultingius ad *Ulpian. tit XVI. num* 10.

(*c*) Sozomen. *lib.* 1. *cap.* 6. Cujac. *in parat C de infirm. pœn. cœlib. & apud.* Jacob. Gothofr, *hoc cap.* 23. *quod huc congeſſimus.*

(**) Seu, qui genere proximi erunt uſque ad ſextum gradum. Hi ſolidum capiebant in teſtamento relictum, quod non conjuncto cœlibi totum, orbo pro parte dimidia auferebatur. Ratio, qua orbis Noſter ſemiſſem auferri, ait, elegans & notabilis eſt. Apud Juvenalem autem, loco adducto, mœchus maritum ſolatur, quod propter ſe legis Papiæ pœnam effugiat:

Nullum ergo meritum eſt, ingrate & perfide, nullum?
Quod tibi filiolus, vel filia naſcitur ex me?
Tollis enim, & libris actorum ſpargere gaudes
Argumenta viri.

(*d*) *Sat.* 9. *verſ.* 88.

(*e*) Cujac. *parat. C. de infirm. pœn. cœlib.*

(***) Imo ante, apparet ex Tertulliani *Apolog. cap.* 4. *Nonne vaniſſimas Papias leges, quæ ante liberos ſuſcipi cogunt, quam Juliæ matrimonium contrahi, poſt tantæ auctoritatis ſenectutem heri Severus conſtantiſſimus principum, excluſit?* Qua autem ætate lex Julia matrimonium contrahi, Papia liberos ſuſcipi juſſerint, non conſtat, etſi Ulpiani *Fragm. tit. XVI.* § 1. ſua ætate liberos exigi innuat a viro, ſi annorum viginti quinque ſit, ab uxore, ſi annorum viginti. Poteſt enim id jam a Severo, cum hæc ſcriberet Ulpianus, ſancitum fuiſſe, Verborum Tertulliani hanc finge ſpeciem: Lex Julia a mare anno ætatis viceſimo quinto nuptias exigebat, leges contra Papia, & Papia Poppæa jam liberos deſiderabant ab octodecenni; qua ætate adoptans adoptando major eſſe debet *L.* 40. § 1. *D. de adopt.* Ætati tamen octodenariæ ſubſtitui poteſt alia quævis minor xxv. annis, modo hanc ætatem quinam vicenariam lege Julia nuptiis præfinitam fingamus.

(*g*) Ulp. *tit.* 16. (*f*) *In Apologet.*

(*h*) *Ad tit. C. de infirm. pœn. cœlib.*

Severum protraxisse spatium ad suscipiendos liberos constitutum, & pœnam orbitatis ultra præfinitum a legibus tempus distulisse. Ea vero pœna sequebatur homines usque ad senectam, qua in ætate solvebantur conjuges, ut deinceps non tenerentur, si lege præscriptos annos in matrimonio excessissent, ac vir sexagenarius esset, mulier vero quinquagenaria. (*a*) Porro suspicor, solitario patri, sive cui filius esset unicus provecta ætate genitus, dictus Homero τηλύγετος, aliquid etiam pœnæ sed tamen levioris fuisse irrogatum: Nam Ulpianus in inscriptione cum cœlibe hunc & orbo conjunxit, (*b*) (*) cujus verba, quæ ut ordo indicat ad solitarium patrem pertinebant, interciderunt. Sed Constantinus debitum honorem cœlibatui ex vera religione sanaque pietate (**) restituens, pœnas omnes orbitatis & cœlibatus funditus sustulit, relictis legibus decimariis, mox a nobis percurrendis. (*c*) Ceterum eædem leges, quæ aut intercidebant, aut modum ponebant testamentariis lucris, complectebantur etiam donationes causa mortis ac donationes inter vivos, quæ morte cofirmabantur; nedum hereditates, & legata, quod S. C. ad hanc legem prodito definitum fuit. (*d*)

CAPUT LII.

De Testamentis conjugum, & decimis eorum.

EAdem lege repressa est opum profusio a mutuo amore inter conjuges. Ideo ne liberalitas hæc absumat quidquid ex caritate liberis, & agnatis, atque bene merentibus ex honestate naturæ debetur, vetuit lex Papia, (*e*) conjuges ex mutuis testamentis capere solidum: sed tantum concessit ob honorem matrimonii partem decimam, aut aliam, si liberos haberent pro numero eorum in singulos præmio fecunditatis. Et quoniam lex erat invidiosa, quippe quæ libertatem testamentorum coerceret; levandæ invidiæ, ac remittendæ severitati legis, in liberorum numerum admissi sunt etiam portentosi, (*f*) & monstrosi, ut & ii decimæ capiendæ facultatem afferrent: cum id minime receptum sit in omnibus juris articulis, præsertim ubi non damnum avertitur sed lucrum captatur. (*g*) Filius præterea susceptus apud hostes & postliminio reversus, (*h*) legem Papiam laxabat, & decimæ capiendæ facultatem ex mutuis testamentis parentibus pariebat: idemque beneficium præstabant liberi post nonum (***) natalis diem amissi: (*i*) quo die nomen infantibus imponebatur, nam nomine nondum indito perinde habebantur, ac si suscepti minime fuissent, ut observat Cujacius. Græcis vero nominalis dies erat septimus & octavus, quod Casaubonus, (k) & Scaliger, a Cujacio dissentientes, tradiderunt. Duo autem liberi amissi duas decimas adjiciebant. Præter decimam jus erat conjugibus uti frui tertia parte bonorum, & quotcunque liberos haberent, ejusdem partis proprietatem capere. Decima vero hæc erat extra causam dotis

(*a*) Ulp. *tit.* 16.

(*b*) Ulp. *tit. de cœlib. & orbo & solit. patre. Vide* Goth. *in not. ad l. Pap. c.* 23.

(*) Quæ conjunctio & a ratione contrariorum manasse potest, quæ nimirum juxta se posita melius inclarescunt. Neutiquam enim orbus est, cui filius est vel filia. Et patrem solitarium ex aliorum testamentis capere solitarium ex aliorum testamentis capere solitum fuisse, ex Juvenalis verbis pater: *Jam pater es, & propter me, legatum omne capis necnon & dulce caducum.* Sigla P. S. in veteri inscriptione, aliter ac Scaligero visum, de patre solitario interpretatur Celeb. Heineccius ad *L. Pap. pag.* 292. Quæ conjectura elegans & ingeniosa est.

[**] Cui nec nuptiæ repugnant, nec pœnæ cœlibatus, in primis si id suadeant rationes Reipublicæ viris exhaustæ. Sacerdotibus autem utrum recte matrimonio interdictum, alii disquirant.

(*c*) *L.* 1. *C. de inf. pæn. cælib.*

(*d*) *L. Senatus ff. de mort. caus. donat. L.* 1. *Theodos. de bon. proscript.*

(*e*) Ulp. *in fragm. tit.* 15. *l.* 2. *C. Theodos. de jure liber.* Basil. *tit.* 5. *ad l.* 1. *unde vir. & uxor. pag.* 47.

(*f*) *L.* 135 *ff. de V. S.*

(*g*) *L. ult. §. si vero creditores C. de jure delib.* Cujac. *ad l.* 135. *ff. de V.* S. Paull. *lib.* 4. *sent. tit.* 9.

(*h*) *L.* 9. *ff. de cap. min. & postlim. revers.*

(**) Post nominum, malebat Merillius *Obs. II.* 33. quia sic in MSto legebantur Tiliano, & interpretabatur de nominalibus, seu die lustrico, & nativitate octavo in feminis, in maribus nono. Quicquid sit, post diem septimum nomina liberis indita, Plutarchus auctor est *Quæst. Rom. p.* 288. qui id ideo fieri solitum refert, quod plerisque infantibus septimo die umbilicus decidat, qui donec deciderit; plantæ magis quam animali similior sit infans. Christiani quoque octavo die baptizabant, quem morem damnat Cyprianus *epist.* 59. Augustinus *ep.* 38.

(*i*) *Ulp. tit.* 25

(*k*) *Ad capitolin. in Marc. Antonio* Joseph. Scaliger. Auson. *lect. lib.* 2. *cap.* 22. Salmas. *ad Capit.* Festus *in verbo Lustrici, ubi Scal* Cujac. *Enarr. ad parat. C. de infirm. pœnis cœlibus.* Merillius 2. *obs.* 33.

tis legatæ: ita ut præter legatum dotis, uxor honore matrimonii etiam decimæ capiendæ jus haberet. (*a*) Eadem decima bonorum erat, non hereditatis portio, ad hereditatem enim, quæ solvendo non est, lex Papia non porrigitur: (*b*) & decimæ quantitas præstanda est, detracta prius Falcidia, (*c*) detractisque rebus per fideicommissum relictis. (*d*) Et quod legitimum modum (*) excesserit, præstandum est, si ex alia causa, veluti crediti, aut mercedis debetur, dum a legatario doceatur, omnem legis fraudem abesse. (*e*) Ob eandem rationem quidquid a legatario ad conditionem implendam confertur, peti præter decimam potest, cogiturque heres adjicere decimæ quidquid ex ea conditionis implendæ causa detractum (**) a legatario fuit. (*f*) Verum prohibitio solidi capiendi ex mutuis testamentis facta conjugibus ad aliorum testamenta non extenditur, in quibus utuntur jure communi: propterea uxor, quæ a marito substituta pupillo fuerat, quamvis ex testamento mariti, nihil ultra legitimum modum capere possit, & pupillaris substitutio sit pars testamenti paterni; tamen si præter bona patris bona propria pupilli reperientur in hereditate, minime ab iis mater arcebatur, quia etsi viri testamento substituta, bona tamen pupilli non ab eadem persona, nempe a marito, sed a pupillo capere videbatur. (*g*) Quod etiam benigna interpretatione minuendarum pœnarum causa receptum fuit. Unde si is, qui substitutus pupillo fuit, uxorem habueris moriente pupillo; sed moriente patre testatore fuisset cœlebs: quamvis ob cœlibatus pœnam testatoris hereditate privetur, minime tamen capere prohibetur ex substitutione pupillari, quia moriente pupillo, pœnæ legis non erat obnoxius. (*h*) At si uxori decima legata sit, & fundus Titio, adjecta conditione, si uxori testatoris centum dederit, ea centum ponenda sunt in ratione decimæ; quia quamvis a Titio data fuerint, ex legato tamen testatoris pervenerunt, cujus conditionis implendæ causa Titius centum erogavit. (*i*) Prohibitio vero hæc solidi capiendi inter conjuges perpetua non erat, nam non complectebatur eos, (*k*) quorum ætas legi Papiæ non obstringebatur, veluti si conjuges, aut alter eorum ejus ætatis nondum essent, quæ liberos exigebat, nempe vir annorum XXV. uxor XX; vel annos lege præfinitos in matrimonio excessissent, nempe mulier egressa esset anno L. vir LX. Cognati præterea, ut diximus, qui in matrimonium coissent, usque ad sextum gradum; quoniam inter eos esset successio de jure communi ab intestato, prohibitione legis Papiæ minime tenebantur: adimit enim ea lex beneficia voluntatis alienæ, non commoda cognationis; & legitimas successiones minime aufert. Libera erat etiam inter coniuges testamenti factio, si reipubl. causa vir abfuisset; (*l*) aut si coniuges a populo, (***) vel a principe jus liberorum impetrassent: ut intelligamus, magis longe aliud (****) esse hoc ius liberorum, quo impedimenta legis Papiæ solvuntur, ab illo, quo munerum præstatur immunitas; ad præsens autem liberorum ius pertinet illa Isidori definitio (*m*) libro V. *Conjugium sine liberis invicem pro loco pignorum hereditatis alterna conscriptio*. Quale jus, nempe veniam legis Papiæ liberamque inter coniuges testamenti factionem, Constantinus Imperator concesserat Naviculariis Orientis. (*n*) Honorius autem, & Theodosius generaliter omnibus, sublato discrimine inter coniuges, quibus solidi capiendi jus jampridem amis-

(*a*) *L.* 53. *ff. de legat.* 2.
(*b*) *L.* 72. *ff. de hered. instituend.*
(*c*) *L.* 67. *ff. ad l. Falcid.*
(*d*) *L.* 42. *de legat.* 2.
(*) Puta decimam bonorum.
(*e*) *L.* 27. *ff. de probat. l. cum quis* 37. *ff. de leg.* 3.
(**) Veluti quinquaginta, si marito C. legata sint, si Titio L. præstiterit.
(*f*) *L. sed si hoc* 62. *ff. de condit. & demonstrat.*
(*g*) *L.* 6. *ff. de vulg. & pupil. ubi* Cujac. & Govean.
(*h*) *L* 11. *ff. de vulgar. & pupil. ubi* Govean.
(*i*) *L. quod condit. ff. de mort. causa donat.*
(*k*) Ulp. *tit.* 16.
(*l*) Cujac. *ad* Ulp. *tit.* 16. *& l.* 36. *&* 38. *ff. ex quibus caus. major. & l.* 35. *&* 37. *eodem* Jacob. Gothofr. *cap.* 18. *ad hanc legem*, *&* Martialis *lib.* 8. *epigram* 31.
(***) Imo jus liberorum tempore latæ legis Papiæ non a populo, sed a Senatu præstari solitum fuisse, ostendit Heinnecius p. 289.
(****) In hoc enim jus liberorum in genere datum prodest ad solidicapionem, illic trium vel quatuor liberorum jus dabatur.
(*m*) Cujac. *in notis ad Ulp. tit.* 16.
(*n*) *L.* 7. *C. Theodos. de navicul.*

amissum reddiderunt, quod jus liberorum est appellatum in pluribus juris locis; [*a*] non quia jus trium liberorum eo contineatur, sed quia tanquam præmio liberorum ex indulgentia principis solidi capiendi facultas conjugibus præbeatur. Idem solidi capiendi jus consequebantur (*b*) conjuges, qui filium, filiamve communem haberent, aut XIV. annorum filium, vel filiam XII. amisissent, aut duos trimos; fortasse propter lactationis incommodum (*) triennium a matre toleratum. Moribus enim veterum infantes non ante triennium mamma depellebantur. (*c*) Hoc etiam jus assequebantur conjuges, qui tres post nonum diem liberos intra annum & tres menses amisissent. Impubes etiam (**) cujuscunque ætatis amissus, solidi capiendi jus præstabat, item & proles intra X. menses a viri morte suscepta. (*d*) Præterea pater solitarius & fœmina, ingenua quidem trium; liberta vero quatuor liberorum mater ex testato solidum capit. (*e*) Porro Constantinus, qui ne homines abducerentur a sancta professione cœlibatus, pœnas illius sustulit, (*f*) integram tamen reliquit inter conjuges solidi capiendi prohibitionem, quam, ut diximus, penitus aboleverunt Honorius & Theodosius. (*g*) Jacobus tamen Gothofredus putat, tantum per orientem hoc a Theodosio beneficium fuisse diffusum: (*h*) minime tamen per occidentem ab Honorio, cum semper a Principe fuerit impetrandum. (*i*)

CAPUT. LIII.

De dote Constituenda.

ALio Legis Papiæ capite, quod integro legis ordine caput erat XXXV. ut ex Marcello colligitur, (*k*) tolluntur impedimenta moræque injustæ nuptiis objectæ ab iis, qui dotare tenentur, vel jure patrio, vel officio pietatis. Quamobrem per Prætorem urbanum coercendos statuit lex parentes, aliosve, qui eas, quas habent in potestate, in matrimonium collocare neglexerint, aut nuptias contrahere prohibuerint, aut dotem negaverint, aut conditionem quærere omiserint; ut his artificiis nuptiarum dies protraheretur. Dotare autem debet pater filiam naturalem & legitimam, aut adoptivam, non vero naturalem tantum, [*l*] pro modo facultatum, [*m*] cui oneri minime subest mater. (*n*) Porro Cujacius docet, eadem lege Papia inductum fuisse, ne plusquam decem millia nummorum dotis nomine darentur. (*o*) Fertur etiam hoc onus a fratribus germanis, & consanguineis, (***) non ab ute-

(*a*) *L. 2. C. de infirm. pœn. cælib.*

(*b*) Goth. *ad l. 1. C. Theodos. de jure liber.*

(*) Augusti tamen ævo nutricibus jam alendi infantes tradebantur; certe Tiberius Svetonio a nutricis ubere abreptus inducitur, Moribus Romanorum infantes non ante triennium a mamma depulsos; minus bene probatur verbis matris filium ad mortem constanter obeundam exhortantis Macab. *II.* 7. 28. Et forsitan id natura plerisque mulieribus neget. Citius certe mulieribus uterum crescere ajunt, quæ, non lactant, quam quæ lactant, unde is mos lactandi per triennium etiam inimicus fuisset rationibus legis Papiæ.

(*c*) Cujac. *obs.* 19. *c. ult.*

(**) Sed si unus impubes cujuscunque ætatis solidum tribuit, cur tres non aliter prosunt, quam si intra annum amissi sint. Accedimus Antonio Schultingio Ulpianum *XVI.* §. 1. sic interpungenti: *Vel si tres post nonum diem amiserint, ut intra annum tamen in sex menses etiam unus cujuscunque ætatis impubes amissus, solidi capiendi jus præstet*. Sic tres ad solidi capionem prosunt quandocunque amissi post nonum diem; unus amissus intra annum & sex menses, scilicet ut impubes per eadem matri tempora prodesset, quæ post divortium novis nuptiis lex præstituerat.

(*d*) Ulp. *Institut. tit.* 16. Cujac. *legit hic*: ut intra annum, & sex menses etiam unus cujuscunque ætatis, &c.

(*e*) Dion. *lib.* 55. *pag* 229. *&* 662. *&* 667. *& leg.* 8. *&* 9. *Theodos. de bonis proscript.* Goth. *in notis ad hoc caput.*

(*f*) *Tit. C. de infirm. pœn. cœlib.*

(*g*) *Tit. C. de infirm. pœnis cœlib. & C de jure liber.*

(*h*) *L. 2. & 3. C. Theodos de jure liberor.*

(*i*) *L. ult C. Theodos. de jur. liber. l. ult. C. Theodos. de divers rescr. & l 6. C de infirm. his, qui sub tyrann. l. 6. C. Theodos. de inoff. test. ubi* Gothofred.

(*k*) *L. 19 ff. de ritu nupt.*

(*l*) *L. uxorem 41 §. 11. ff de leg. 3.*

(*m*) *L. ult. ff. de ritu nupt. l. 60. ff. de jure dotium.*

(*n*) *L. 14. C. de jur. dot.*

(*o*) *Libr. 29. quæst. Papin. ad l. 6. de usur. & parat. ad leg. Falcid.*

(***) Imo & hos perinde ac uterinos necessitati præstandæ dotis eximi, verisimilius est. Solus enim parens, qui filiam in potestate habet, dotare eam cogitur, ideoque a dotandi necessitate soluta est mater, & si mater, multo magis frater, etiam germanus & consanguineus. Auctoris tamen sententiam argumento a contrario elicit Cujacius ex *L. 12. §. 3. D. de admin. & peric. tut.* verbis, *Non debet dotem sorori alio patre natæ*, cui argumento occurrit Gerardus Noodt ad *Pandectas p.* 500. 501.

uterinis, quia non ſunt ex agnatione. (*a*) Sicut autem in urbe Prætor urbanus, ita in provinciis cogere parentes ad dotandum jubebantur Proconſules, & Præſides: (*b*) quorum munus erat compellere parentes non modo, ut filiam, in matrimonium darent, ſed etiam ut filio uxorem quærerent; nam filiusfamil. quamvis ad ætatem perveniſſet nuptiis a legibus deſtinatam; non tamen cogebatur uxorem ducere; quia patriæ poteſtati ſubeſſet; propterea lex non filium coercet, ſed parentem, cujus voluntati filius obſtringebatur. (*c*)

CAPUT LIV.

De remiſſione Jurisjurandi.

PRæter impedimenta parentum, amovit etiam lex impedimenta patronorum, qui jurejurando impoſito, libertis, aut libertabus nuptias interdicebant. Quanquam enim, uti diximus, per legem Æliam Sentiam, qui hanc nuptiis injuriam fecerat, excidebat jure patronatus; tamen libertus, aut liberta jurisjurandi religione minime ſolvebatur, unde & patronus jure patronatus & hi conjugio tota vita carere cogebantur. Lex igitur Papia (*d*) jurandi vinculum abrupit, eoſque in naturalem nuptiarum libertatem reſtituit; ſive, ut juriſconſulti verbis utar, jusjurandum eis permiſit, (*e*) (*) hoc eſt gratiam jurisjurandi lex ipſa fecit; cum alias ſoleret princeps, & apud nos rectius Summi Pontifices, apud quos ex divino inſtituto ſunt jura ſacrorum: quæ cum eſſent in veteri ſuperſtitione apud Imperatorem, qui Pontificatum maximum aſſumſerat, propterea hæc remiſſio a principe concedebatur.

CAPUT LV.

De conditione prohibente Nuptias.

VErum ſic nec pater prohibendo, nec patronus jusjurandum adigendo, nec uterque pro poteſtate ſua jubendo; ſed vel iidem, vel extranei præmium promittendo a nuptiis homines abduxerint; veluti ſi quis ſive pater, ſive patronus, ſive extraneus hereditatem reliquerit, aut legatum viro, fœminæve ſub ea conditione, *ſi cœlebs, viduave permanſerit*, aut per negationem *ſi nuptias non contraxerint*; lex Papia, rejecta conditione, tanquam bonis moribus & propagationi ſobolis adverſa, legatum, atque hereditatem contulit in eum, cui relicta fuerunt. (*f*) Unde non aliud erat expectandum, niſi ut hereditas diferretur: ſiquidem conditio nullam moram interjiciebat. Delatam autem hereditatem accipimus, cum nihil obſtat, quin a nobis aut adeatur, aut repudietur. (*g*) Deferebatur hereditas antea ex morte teſtatoris; ſed poſt legem Papiam ex apertis tabulis: (**) qua lege per Juſtinianum ſublata, jus revixit antiquum. (*h*)

CAPUT LVI.

De Lege Julia Miſcella.

ATque hæc fuit prima legis Papiæ ſententia de rejicienda conditione cœlibatus, ſimplex illa quidem, & recta, nulliſque exceptionibus permiſta, ut liquet ex pluribus juris locis, (*i*) ubi diſtincte proponitur: ſed poſtea modus huic definitioni fuit adhibitus per legem Juliam Miſcellam, (*k*) de qua fuſe diſputatur, ac varie judicatur ab eruditis: ut

[*a*] *L. cum plures ubi gloſſ. ff. de admin. tut.* Cujac. *ibi ſive ad librum* 38. *Paulli ad edict.*

[*b*] *L.* 19. *ff. de ritu nupt.*

(*c*) *L. non cogitur ff. de ritu nupt.* Cujac. *ad tit. C. de caduc. toll.*

[*d*] *L.* 6. *ff. de jure patron. §. ult. ubi* Cujac. *& ad l.* 1. *eodem.*

(*e*) *L.* 37. *ff. de pact. l.* 3. *ff. de pub. judic. & l.* 6. *ff. de jure patron.*

(*) Pro Remiſit, exemplo veterum, quorum loca complura exhibent Cujac. *Obſ. lib. XXI. c.* 29. & Lipſius ad *Taciti Ann. l. I. c.* 8. Jurisjurandi autem religione cives princeps ſæpe ſolvebat, tanquam arbiter etiam verborum civis & contentionum ejuſdem, de quo more in diſſertatione ſingulari erudite diſſerit Zacharias Huberus.

[*f*] *L.* 64. *ff. de condit. & demon. l.* 63. *&* 64. *§. ult. & l.* 92. *& §.* 2. *l.* 74. *ff. eod. Paulli* 3. *ſent.* 4. *§. conditiones.*

[*g*] *L.* 151. *ubi* Cujac. *ff. de V. S.*

(**) Quod in emolumentum ærarii, vel fiſci introductum. Huic enim inferebantur portiones coheredum, quæ ſi plures inſtituti fuiſſent, ante apertas tabulas defeciſſent, demto ceteris accreſcendi jure.

[*h*] *L. unic. C. de caduc. toll.* Cujac. *ad l.* 151. *ff. de V. S.*

(*i*) *L.* 63. *& l.* 64. 74. *ff. de cond. & demonſtr.*

(*k*) Briſſ. *ſelect. lib.* 3. *cap.* 2.

omnes omnium ſententias, & conjecturas referre, aut expendere non tam ſit utile, quam legentibus, atque ſcribentibus operoſum. Cujacius putat, caput fuiſſe aliquod ipſius legis Papiæ ſic appellatum, quod miſtum ſexum complecteretur; nempe quod injungendo maſculis cœlibatu, & imperanda fœminis viduitate ſexum contineret utrumque. Verum cum innumeræ ſint leges ejuſdem naturæ ad utrumque ſexum ſpectantes, ignoratur, lex ne potiſſimum hæc fuerit, an legis alterius caput. Alii dictam ita cenſent, quia miſtam continet materiem; Jacobus vero Gothofredus ſic dictam arbitratur, quia compoſita eſt ex variis juribus, ſcilicet ex veteri lege Papia, & cautione Mutiana ſimul contextis; eodem modo, quo apud Siculum Flaccum dicitur *æs Miſcellum*, & *Miſcelliones* apud Feſtum dicuntur, qui non ſunt unius certæ, ſed variarum ſententiarum; itemque apud Gellium appellantur *miſcella*, quæ multiplici ſunt, variaque doctrina: unde frequens apud Criticos *miſcellaneorum* titulus. Ego vero vel ita dictam arbitror, quod veteri juri legis Papiæ, quo ſimpliciter cœlibatus, conditio, & viduitatis rejiciebatur, inſita fuerit ex aliquo S. C. moderatio illa, quam ſubjiciemus, quæque non patitur, eam rejectionem eſse perpetuam; vel de more appellatam ſic arbitror a Julio Miſcello, cujus nomen relatum eſt a Juſtiniano inter Novellas, quo tempore cum vetuſtarum rerum fuerit memoria recentior, neceſſe non eſt, ut nos ab ea ætate remoti fruſtra vaticinemur. Atqui nuſquam alibi hujus familiæ veſtigia invenire licuerit. Quaſi non major pars adhuc veterum familiarum lateat: (*) niſi velimus in anguſtos admodum fines conjicere veterem eruditionem. Verum ducant hoc nomen unde libet; certe totum iſtud legis Juliæ caput, quod per legem Juliam Miſcellam exprimitur, conflatum eſt ex veteri & novo jure, quod Senatuſconſultis acceſſit. Hoc igitur capite modus adhibebatur rejectioni conditionis, adſcita cautione Mutiana, quæ accomodabatur conditionibus omnibus, ſub negatione conceptis, quæ nonniſi morte poterant impleri; veluti *ſi mare non tranſieris*, *ſi non duxeris uxorem*: quarum conditionum eventus tota heredis aut legatarii vita pendebat. Quis enim dum vivit præſtiterit ſe, vel alium aliquid non facturum, quod ex hominis pendet arbitrio? Igitur heres, aut legatarius, dum viverent, arcebantur ab utilitate, vel hereditatis, vel legati. Nam conditio nonniſi poſt mortem implebatur, quo tempore ſibi beneficium teſtatoris erat inutile. Quamobrem, ut hoc abſurdum amoveretur, ac ſimul teſtatoris impleretur voluntas; Quintus Mutius cautionem invenit, qua legatarius rem legatam acciperet, ſimulque jurejurando promitteret, ſeſe rem legatam redditurum, ſi conditioni parere neglexerit; aut contra teſtatoris præceptum venerit. Hujus cautionis remedio temperata lex Papia eſt, & conſtitutum, ut ſi quid relictum fuiſſet ſub conditione *ne nuberet*, *ne uxorem duceret*; ſiquidem legatarius poſt mortem conjugis intra annum nuptias contraheret, rejecta conditione, ſtatim legatum acciperet: dummodo juraſset, ſe liberorum quærendorum cauſa nuptias appetere. Quod jusjurandum ſolemne erat in matrimoniis (*a*) ex lege Julia Miſcella, & SCtis in eam conditis; ſi vero annus exiſset a morte conjugis, tum quia ſerius nuberet, non aliter legatarius legatum caperet, quam ſi juraverit, rem ab ſe reſtitutum iri cum fructibus medii temporis ſi ad novas nuptias convolaſſet. Quæ ad heredes ſimul, & legatarios, atque ad mores itidem pertinebant, & fœminas. At ſi legatum uxori ſimul & extraneo relictum fuerit ſub conditione: *ſi uxor non nupſerit*, eoſque re ac verbis teſtator conjunxerit, veluti *Titio & mulieri uſusfructus*, (**) *ſi non nupſerit*: non erit idem ac ſi uni Titio legatum fuiſset ſub conditione, *ſi mulier non nupſerit*: quo caſu, nubente muliere, conditio deficeret, & lega-

(*) Simplicior ſententia Gothofredi, qua lex Julia Miſcella exemplo Decimariæ vel Caducariæ a re dicitur, quia hoc caput miſcellaneum fuerit ex lege Julia & Papia, ex Senatuſconſulto porro quodam & cautione Muciana! Gravinæ tamen ſententia nititur verbis Novell. XXII. οὐκ αὐτὸς Ἰουλιος Μισκέλλως ἐξεῦρεν ἀλλὰ Κοΐντος Μούκιος Σκαιβόλας, in quibus non lex Miſcella cautioni Mucianæ, ſed lator ejus inventori cautionis opponitur. Aliter Illuſtris Heinnecius ad legem Papiam *l. II. c.* 16. ubi de turpitudine ſecundarum nuptiarum præſto ſſos ſacræ & profanæ antiquitatis.

(*a*) *L.* 3. *C. de indict. vid. toll.* Cujac. *ad eum tit.*

(*) Uſum fructum do, lego.

legatum evanesceret: (*a*) sed quia legatum relictum fuit utrique sub conditione viduitatis, si ea conditio mulieri remittitur, puta, quod intra annum nubat, aut Mutianam cautionem præstet, debet ea remissio in Titii etiam utilitatem expetere; ne quæ conditio causa unius extinguitur, alterius causa duret. Quamobrem prorsus habebitur pro impleta, & tanquam vidua tota vita permanserit mulier, usumfructum cum Titio participabit. Quid si Titius decedat, an mulieri intra annum nempe nubenti, utpote re verbisque coniunctæ, Titii pars accrescet? Papinianus negat; ne mulier, quæ a defuncti voluntate defecit, plusquam sibi fuerat relictum consequatur; neve cui singulari jure contra juris communis rationem fuit subventum; per juris communis regulam iterum succurratur. Unde ne per jus commune a singulari jure relaxatum singulare jus pandatur latius, exclusit hoc casu Papinianus regulam juris accrescendi, quæ re coniuncto portionem deficientis adjicit. (*b*) Aliquando ut effugeretur lex Julia Miscella, conditio non conferebatur nominatim in legatarium, sed in personam patris vel filii, ut *lego Titio centum, si uxorem pater non duxerit:* vel *lego Sempronio centum*, si uxorem *filius non duxerit:* quibus verborum flexibus, & orationis versutiis, clam ad nuptiarum prohibitionem tendebatur; quia is est inter parentem & filium nexus, ut unius utilitas, aut damnum vertat in alterum: ideo jus conditiones ita conceptas reprobavit, reiiciendasque censuit, perinde atque si in legatarii personam cecidissent. Ceterum legis Juliæ Miscellæ sententia virgines minime comprehendit, utpote nondum functas munere conjugali. Quamobrem si Puellæ, virove nondum matrimonium expertis cœlibatus conditio injungeretur, ea confestim remittebatur ex priori legis Papiæ capite. Quæ sententia fuit Joannis vetustissimi interpretis, quem sequitur Cuiacius. (*c*) Sustulerat autem Justinianus ambages legis Miscellæ nova sua constitutione, (*d*) remiseratque prorsus viduitatis conditionem piis sane rationibus: post tamen trocho versatilior, utpote qui fœminæ mentis suæ gubernaculum tradiderat, in *Novella* 22. *capite* 43. *& seq.* & cautionem Mutianam, & legem Juliam quodammodo restituit: nolut enim eas, quibus a testatore conditio viduitatis fuerat injuncta, capere legetum intra annum, nisi extincta prorsus spe nuptiarum, ut si mulier se Deo devovisset: post annum vero legatum non aliter capi voluit, nisi præmissa cautione Mutiana, rationibus ab eo deductis in eadem Novella.

CAPUT LVII.

De Fundo Dotali ex L. Papia, & de Jure Latii, & de Jure Italico.

Erat & fortasse caput legis Papiæ de fundo dotali Italico, cujus alienatio dissentiente uxore; (*e*) obligatio vero, etiamsi uxor consentiret, marito interdicebatur. Fundus autem Italicus appellabatur is, qui juris erat Italici. Etenim præter jus provinciarum, triplici jure populi, atqui agri devinciebantur. Erat enim jus Quiritium, de quo alibi, quod jus optimum dicebatur, cujusque cives tantum Romani potiebantus in usucapionibus, & nexibus, aliisque retibus jam expositis, cujus juris nemo latinorum participabat, nisi aliquis eorum populus, fundus, sive auctor factus esset, ut jure civili Romano deinceps tenerentur, atque concedente Populo Romano legibus in urbe latis (*f*) imbuerentur. (*) Aliud jus erat Latii, quod in suffragiorum facultate verlabatur, ac petitione honorum, & magistratuum. Ad suffragia enim ineunda latini populi arbitrio Romani Magistratus vocabantur, (*g*) tribuque destituti

 mi-

(*a*) *L. 1. C. de indict. vid. toll.*

(*b*) Cujac. *ad Papin. lib.* 32. *quæst. l. mulier. ff. de condit. & demonstrat.*

(*c*) *In Parat. C. de indict. vid. toll.*

(*d*) *L.* 2. *&* 3. *C. de indict. vid. toll.*

(*e*) Mart. Capell. *lib.*2.

(*f*) Cic. *pro Balbo*.

(*) Non, ut juris Quiritium fierent participes, sed ut legibus Romanis uterentur ex receptione voluntaria. De populis Fundis post Sigonium *de jur. Ital. l. I. c.* 4. Nicolaus Rigaltius, Ismael Bullialdus, & Henricus Valesus egerunt, quorum dissertationes insertæ sunt *Tomo II. Thesauri Græviani*. Gravinæ sententia Valesio probatur, eandemque etiam Grævius sequitur ad Orat. Cic. *pro Balbo c.* 8.

(*g*) Sigon. *de antiq. jur. Ial. lib.* 1. *cap.* 4. Ascon. *in orat. in Pisen.*

migrabant in eam, quam idem juſſiſſet Magiſtratus. (*) Quamobrem jus Latii conſtitutum erat maxime in honorum petitione. Qui enim in latinis civitatibus magiſtratus geſſiſſent, Ædilitatem puta, vel Quæſturam, ii cives Romani petendi magiſtratus gratia fiebant. Poſtremum jus fuit Italicum jure latino inferius, provinciali majus, non quia daret omnem immunitatem tributorum Auguſto auctore, ut cenſet Sigonius; ſed quia populos Italiæ, atque eos qui jure Italico potiebantur, capitis tributo, nempe cenſione levaret: tributum vero ſoli relinqueret. Ideo enim in tit. *ff. de cenſibus*, pluribus locis ſeparantur civitates immunes ab iis, quæ ſunt juris Italici, quia non omne tributum jure Italico remittebatur; ſed ut diximus, tantum cenſio capitis ab Auguſto inſtituta. (*a*) Is enim inſtituit novam tributorum formam cum antea vectigalia penderentur. Quamobrem Cujacius jus Italicum interpretatur *levationem cenſionis*, (**) ſi colonia non ſit immunis: etenim ſi immunis ſit, plenius aliquid ex jure Italico voluit accedere, nempe participationem juris civilis in traditionibus per nexum, in uſucapionibus, in annali exceptione jure prorſus eodem, quo & Italici, qui eodem jure militiæ, quo & latini potiebantur. (*b*) Omnia tamen hæc diſcrimina fere ſuſtulit Antonius, ut recentiores ex eruditis putant, Caracalla, teſte Dione: nam & is Imperator Antonini nomine, quo indigniſsimus erat, clareſcere voluit, auctore ipſius patre Severo. Qui ad civis Romani conditionem Romanorum imperium extulit univerſum. Verum ut caput hoc expediamus, Auguſtus, qui non modo excitare frequentiam nuptiarum, ſed contractas confirmare, atque futuræ prolis neceſſitatibus providere ſtudebat, inſeruit, ut Gothofredus ſuſpicatur, (*c*) legi Papiæ præſens caput de alienatione fundi dotalis Italici; quo cavebatur, ne fundus dotalis Italicus a marito, invita uxore, alienaretur; neve ab eodem etiam conſentiente obligaretur; a qua legis particula manavit latior hæc appellatio; nempe *lex Julia de fundo dotali*; ſicuti dicitur etiam *lex Julia decimaria*, *lex Julia de caducis*: cum ſint omnia hæc capita legis Juliæ, & Papiæ Popææ. Unde mos recitandi ſponſis dotales tabulas, & leges forte Julias, & Papiam Poppæam: ut intelligeret maritus, quid juris in dote dotalibus ex tabulis, atque ex legibus haberet, quod ſignificat Martianus Capella (*d*) his verbis: *Tunc Tabulas*, dotales nempe, *ac Papiam*, *Poppœamque legem ſinerent recitari*.

CAPUT LVIII.

De Divortiis.

ET quoniam liberorum procreatio concordia fovebatur; impediebatur vero diſſidiis crebriſque divortiis; Auguſtus eorum frequentiam coercendam cenſuit, ſpemque diſcedendi minuendam, quo ea dimiſſa, conjugum animi ab ſeſe componerentur. ac ſaltem conſuetudine diſſimulandi, ſenſim irarum æſtus deferveſcerent. Igitur damni metu maritos a divortiis abſterruit; (*e*) etenim lege Papia cautum fuerat, ut matrimonio ſine uxoris culpa ſoluto, maritus, hereſve illius uxori tantumdem pecuniæ penderet, (***) quantum ad illum ex uxoris ejuſque

[*] Sortiri quoque ſolebant, ubi ſuffragia ferrent. Livius *XXV.* 3.

(*a*) D. Lucas *in Evang.*

(**) Paulli ſaltem ævo jus Italicum in immunitate & cenſu capitis conſtitiſſe, inde ſuſpicamur, quod is in *L.* 8. §. 5. *D. de Cenſ.* Antiochenos a D. Antonino colonos factos narrat, ſalvis tributis, in primis cum ſubjiciat, D. Veſpaſianum Cæſarienſes colonos feciſſe, non adjecto, ut & juris Italici eſſent, ſed remiſſo tamen capitis tributo. Itaque multo pinguior erat conditio Italiæ & coloniarum juris Italici, præ conditione provincialium, cum his ſolis tributa indicerentur, quorum præſtatione illi ſoluti erant.

(*b*) Sigon. *de ant. jur. Ital. libr.* 1. *capit.* 21. Cujac. *lib.* 10. *obſ.* 35.

(*c*) *In not. ad hoc caput.*

(*d*) *Sub fin. libr.*2. *de Philolog. & Mercurii nuptiis.*

(*e*) Paull. *l.* 8. *ff. de capt. & poſt lim. l.* 33. *ff de nupt.*

(***) Et quidem dotem in quantitate conſiſtentem ob mores graviores, id eſt adulterium, ſtuprumve alteri illatum, præſentem; ob mores leviores, quales ſunt omnes, qui conjugi in conjuge intolerabiles videantur, ſenum menſium die. Ratione dotis autem, quæ in quantitate non conſiſteret, tantum ex fructibus reddere jubebatur, quanti, per quadriennium capi poſſent. Ulpianus *Tit. VI.* §. 12. & 13. Quodſi mulieris culpa divortium fieret, marito graviorum quidem morum nomine ſexta, leviorum octava pars dotis addicebatur. Idem §. 12. Utrius autem culpa divortium factum eſſet, judicis arbitrio definiebatur; eoque tendebat actio malæ tractationis, quam ex Fabio eruerunt Charondas & Schultingius ad *Ulpianum*.

que libertorum bonis pervenisset; aut quidquid minus ad maritum ex dolo ipsius malo pervenerit. (*a*) Quod legis caput interpretes eorum temporum coercuerunt potius, quam ampliarunt. Quæsitum enim fuit, si servum dotalem vir manumisisset, (*b*) eamque manumissionem uxor donandi animo probasset, (quæ donatio favore libertatis valebat;) (*c*) an quidquam soluto matrimonio esset a marito uxori de impositis libertatis causa reddendum? Jurisconsulti responderunt, tum demum præstandum uxori a marito servi precium & quidquid ex causa ejus manumissionis acceperit, cum invita uxore (*) manumisisset; secus vero si ea consentiente ac probante. (*d*) Quamobrem si servus, dissentiente uxore, manumissus maritum, sive manumissorem instituisset heredem: maritus non modo cogebatur partem reddere, quæ ad eum spectabat jure patroni; sed integram hereditatem, (*e*) tanquam eo nomine sibi relictam, quod patronus esset ipsius & dominæ maritus. (*f*) At si negocium gerens uxoris ea non invita manumisisset, tantumdem reddebat, quantum patronatus jure a liberto accepisset: nam quod præter patronatus jus accepit, id potius ex liberti beneficentia, quam ex causa matrimonii videtur assecutus. (*g*) Neque placuit Jurisconsultis ultra proprium verborum sensum hanc legem extendere: ideo, neque socerum, aut soceri successorem sententia legis comprehenderunt; neque, si ad mariti filium exheredatum bona liberti pervenerint, ad restitutionem compulerunt mariti heredem. [*h*] Quæritur etiam, si maritus in testamento liberti dotalis a se manumissi adscripserit sibi legatum, an illud recidat ad uxorem? Paullus negat, cum nihil ad maritum ex eo legato perveniat: (*i*) etenim adscribendo sibi legatum incidit in Edictum Claudii, & in S. C. Libonianum: quibus legata, quæ quis sibi, aut ei, quem in potestate habet adscripserit, dictante testatore, pro non scriptis habentur. Nec quia lege Julia legatum ex testamento liberti pertinet ad uxorem; ideo illud sibi minus videtur adscripsisse: quia nec si quis adscripserit sibi legatum alteri restituendum, propterea Edictum Claudii, & Senatusconsultum effugerit. [k] Sed legatum transibit cum onere ad heredem.

CAPUT LIX.

De Testamentis Libertorum, Eorumque successione.

Erat & caput de testamento libertorum. Ii sane legibus XII. tabul. liberam testandi facultatem habebant, sicut ingenuus, sive cum liberis, sive absque liberis decessissent: neque patronus ad bona liberti vocabatur, nisi cum libertus mortuus esset intestatus, nullumque reliquisset heredem suum. Hanc juris licentiam Prætor aliquando patronis æquior coercuit, eosque si libertus cum testamento decessisset, ad dimidiam partem bonorum illius per bonorum possessionem contra tabulas vocavit: eamdemque dimidiam patronis concessit, si libertus intestatus decessisset herede suo relicto filio adoptivo. Naturales enim liberi etiam emancipati & in adoptionem dati, dummodo non exheredati, sed vel pro parte scripti heredes, vel præteriti, atque ideo ab bonorum possessionem contra tabulas admissi, patronum excludebant. (*l*) Sed lex Papia jus hoc extenuavit: distinxit enim libertum centenarium, sive qui centum aureos (**) in bonis

(*a*) *L. si vero §. dabit. ff. solut. matrim.*

(*b*) *L. servum dotalem. ff. de manumiss. l. & si dotis C. de jur. dot l. 1. de serv. pign. dat. manum.*

(*c*) *L. si constante §. si vir. ff. solut. matrim.*

(*) Immo etiam si volente uxore servum manumiserat, uxori præstabat, quicquid sibi a servo libertatis causa stipulatus erat, Ulpianus in *L. 64. pr. D. sol. matrim.*

(*d*) *L si dotale 61. usque ad l. 64 ff. solut. matrim.*

(*e*) *§. sed nostra Instit. de success. libert.*

(*f*) Duaren. *ad l. si vero 64. ff. solut. matrim.*

(*g*) *L. si vero ff. solut mat.*

(*h*) *L. si vero §. dubit. & §. de viro ff. solut. matrim. & §. si filium ibid.*

(*i*) *L. filius emancipatus 14. §. maritus 8. ff. ad l. Cornel. de falf.*

(*k*) Cujac. *l. 1. si filius emancip. 14. & l. cum quidam 17. ff. ad l. Cornel. de falf.*

(*l*) *Instit. de success. liber.*

(**) Imo res centum in lege Papia patrimonium centum sestertium millium, id est, aureos mille significabat, §. 2. *J. de success. liber.* de quibus aureis adeundus Jo Frid. Gronovius de *pec. veteri p.* 365. Justinianus demum centum aureos aureis mille substituit in §. 3. l. t.

bonis haberet, (*a*) a liberto centenario minori, sive qui haberet hac summa minus: hic enim vel uno relicto filio; (*b*) ille tribus liberis superstitibus hereditate sua, sive ex testamento, sive ab intestato patronum per legem Papiam excludebat: relictis vero minus quam tribus filiis, patronus tantumdem consequebatur, quantum singuli ex liberis, nempe virilem; at dimidiam, si unum filium filiamve reliquisset libertus. Si tamen filius liberti unicus paternam hereditatem omitteret; heredis quidem nomen ipse ferebat, utilitas tamen hereditatis in patronum conferebatur. (*c*) Porro si libertus dum viveret, quo se centenario minorem efficeret, in fraudem legis (*) partem bonorum alienasset, alienatio erat ipso jure irrita; (*d*) sin alienasset in fraudem patroni, quo illius virilem imminueret, non quo se centenario minorem redderet; tum valebat quidem ipso jure alienatio, cum contra patronum tantum esset, non contra legem; sed per Fabianam, & Calvisianam actionem revocabatur. Justinianus vero jus aliud invexit, per græcam constitutionem, cujus cum verba desiderentur, sententiam in Institutionibus habemus expositam. (*e*) Patroni filia jure trium liberorum suffulta, eadem jura in paterni liberti bonis habebat ex lege Papia, quæ & ipse patronus patronique filii ex Edicto Prætoris haberent. Patronæ vero nullum aliud jus in libertorum bonis habebant, quam quod ex leg. XII. tabul. proficiscebatur. Verum ex lege Papia patronæ ingenuæ quidem duobus, libertinæ vero tribus honoratæ liberis, idem sunt jus assecutæ, quod patronus ex Edicto Prætoris impetraverat: (*f*) quod jus eadem lege productum fuit ad liberos patronæ ingenuæ trium liberorum numero auctæ. (*g*) Superest caput de libertarum liberis, (*h*) quod nos ad postremum locum rejicimus, secuti naturæ ordinem, quæ liberis constituit sequelam parentis. Hoc autem caput ita Gothofredus concinnavit, nempe ut bonis libertæ etiam quatuor liberorum jure subnixæ, pro numero liberorum libertæ mortis ejus tempore superstitum, virilis pars patrono, patronique liberis masculis debeantur.

CAPUT LX.

Ad L. Papiam Poppæam de caducis: sive ad L. Caducariam; & de vicesimis.

SUperioribus legis capitibus Augustus urbi reddere studuit absumtam bellis multitudinem. Eodem vero tempore de explenda ærarii lacuna cogitavit. Privatorum igitur incomodo publica levavit inopiam, jusque populo tribuit in alienas hereditates: & legata quæ antea privatis integra planeque libera dimittebantur. Unde post communicatam omni Romanorum imperio civitatem, in immensum hæc lucra ærarii ad commodum, ut Dion refert, exundarunt. Et primo vectigal gravissimum extraneis heredibus (non liberis & parentibus, (*i*) non denique pauperibus) imposuit, vicesimamque legatorum & hereditatum partem inferri jussit (***) in ærarium militare, populique offensionem Jul. Cæsaris auctoritate, gratiaque vita-

---

[*a*] *Inst. eod.* §.2. & 3.

(*b*) L. 148. *ff. de V.S.*

[*c*] *L.6.* §.2. *ff. de bonis liber. & l.38.* §.*ult. eod.*

(*) Qualis erat, qui alienando se minorem centenario fecerat ad hoc, ut legis præceptum eluderet; cum contra in fraudem patroni alienare diceretur, qui sine fraude legis facultates suas vehementer imminueret, sic tamen, ut centenarius maneret. Fabiana autem actio patrono dabatur, si testatus mortuus esset libertus, Calvisiana, si intestatus. *L.* 1. §.4. *D. Si quid. in fraud. patr.*

[*d*] *L. si libertus* 16. *ff. de jur. patr.*

(*e*) §.*ult. Instit. de success. liber.*

[*f*] Ulp. *fragm. tit. de bon. l.29.* §. *patronæ.* Terent. Clem. *lib.39. ff. de bon. lib.*

[*g*] Ulp. *fragm. tit.ult.*

[*h*] Ulp. *tit.* 79. §. *licet.*2.

(**) Inter cætera capita, quibus Celeberrimus Heineccius a Gothofredo & Gravina tradita de lege Julia & Papia auxit & emendavit, eminet libri secundi caput decimum septimum & octavum, quorum illud ad jura adfinitatis inter vitricum & novercam & privignos, soceros item & generum vel nurum; hoc ad privilegia absentium Reipublicæ caussa & indulgentiam Senatus pertinet.

(*i*) Plin. *in paneg. & l. unic. ubi* Cujac. *in parat. C. de cad. toll.* Dion. *lib.* 55. *an.* 759.

[***] Nec tamen id lege Papia Poppæa factum, ut innuere videtur Auctor, sed lege Julia Vicesimaria, lata paullo ante legem Papiam Poppæam, ut narrat Dion *lib. LV. p.*565. *ad* A. U C. 759. Eam libris duobus illustravit Amelius Marcer, e quibus adhuc fragmenta quædam in Pandectis leguntur. Vicesimam dein Caracalla duplicavit, ut inopiæ ærarii militaris consuleret, pro vicesima parte hereditatis decimam pendi jussit. Dion *in Excerptis Peirescianis lib.LXXVII.pag.* 745. Herodianus *lib. IV. cap.* 7. donec Macrinus vicesimam reduceret. Dion *Exc. LXXVIII. p.*893.

vitavit. Legem enim eam repertam simulavit in illius commentariis; quo odiosa, & nova omnia tum referebantur. Quam Tullius fraudem sæpe Marco Antonio in *Philipp.* exprobrat. Ne qua vero mora solutioni vicesimarum fieret, lex cavit, & Adrianus edixit, uti statim tabulæ testamenti post mortem aperirentur: (*a*) unde tabulæ a præsentibus intra tres dies erant aperiendæ, vel quinque: atque intra idem tempus ab absentibus, cum supervenissent. (*b*) Huic autem de vicesima legi Nerva, Trajanus, Adrianus, Marcus modo ademerunt, modo reddiderunt ademtam vim; donec ab aliis ante Justinianum Imperatoribus funditus tolleretur. Cujus abrogationis Gratianum auctorem fert Alciatus, (*c*) qui a Cujacio (*d*) falsi accusatur, propterea quod Ausonii testimonium, quo ille nititur, nullum invenitur. Auxit præterea lex fisci commodum rebus iis, quæ legatario, vel heredi non tam voluntate testatoris, quam lege quærebantur: (*) nempe illis, quæ aliqua ex caussa capere non poterat is, qui testamento vocabatur; quæque propterea, vel ad heredem alium, vel ad alium legatarium accedebant. Hæc autem in tria genera (**) tribuuntur; alia enim pro non scriptis habentur, alia dicuntur esse in causa caduci; alia proprie caduca sunt & nuncupantur. Pro non scriptis sunt relicta iis; quorum in personis ab initio non consistunt, veluti relicta incapacibus, (***) & mortuis vivente testatore; item obscura, & perplexa, quæ non intelliguntur; præterea, quæ dictante testatore ab ipso testamentario sibi adscribuntur, (****) quibus tollendis prodiit Senatusconsultum Libonianum infra nobis exponendum: & captatoria, sive quæ quis eo consilio legat, ut sibi, vel alteri commodum aucupetur (*****) ex testamento illius, cui legavit, veluti: *Si Titius me heredem instituerit, vel qua ex parte Titius me heredem instituerit, mihi heres esto.* Idem *si Titius Cajum sibi heredem instituerit, mihi heres esto.* Quod relictorum genus Senatusconsulto damnatur. (*e*) Illa etiam pro non scriptis habentur, quæ relinquuntur iis, qui sunt apud hostes spe reditus omnino peremta, nempe quod ibi postea decesserint; (*f*) & legata pura, quæ peregrino relinquuntur, (*g*) & deportato, (*h*) aut damnato in metallum; qui cum sit servus pœnæ, non habet dominum, ex cujus persona legatum consistat, ut consistit in servo, qui dominum habet legati capacem. (*i*) Quidquid autem ejusmodi est, & pro non scripto habetur, veteri jure manente ut olim semper, sic & nunc etiam non ad fiscum sed ad heredem, vel legatarium, vel substitutum sine onere devolvitur, (k) exceptis duobus casibus, quos innuit Justinianus (*l*) & profert Cujacius; (*m*) nempe cum servus legatus est alicui, qui capere non potest, atque ab eodem relicta est servo libertas, quamvis enim legatum sit irritum, tamen humanitatis ratio libertatem intercidere non sinit; ideo contra subtilem juris rationem, præstanda est ab eo, apud quem servus permanserit. (*n*) Alter casus est, cum id, quod sibi dictante testatore quis

---

(*a*) *L. ult. C. de edict. D. Adrian. toll.*
(*b*) Paull. *lib. sent.* 4. *cap.* 6. Cujac. *ibid.*
(*c*) *Dispunct* 34. 6
(*d*) *In* Paull. *lib. sent.* 4. *tit.* 6.
(*) Lege puta XII. tabularum, ex qua manebat jus accrescendi.
[**] Imo in quinque. Præterea enim, qua pro non scriptis habebantur, aut caduca, aut quasi caduca erant, celebrantur ereptitia in *L.* 9. *D. de his, quæ ut ind.* quæ tanquam indignis auferebantur & vacantia in *L.* 16. *D. de opt. leg.* L. 14. *D. de suis & legit. hæred.* in quibus heres aut legatarius penitus deficiebat.
(***) Qualis est Senator, qui libertinam, ingenuus, qui lenam duxit, vel quæ artem ludicram fecerit.
(****) *Nisi* subnotaverit testator, suo id jussu factum. *L.* 14. *pr. L.* 15. §. 1. *D. ad leg. Cornel. de falsis.*
(*****) Satis bene ab Auctore nostro designantur captatoriæ institutiones, captatoria legata, quibus nimirum non mutuis affectionibus judicia aliorum provocabant, sed quorum conditio extorsionis caussa ad secretum alienæ voluntatis ferebatur. Notum & commendatissimum est opusculum Illustris Viri, Cornelii van Bynkershoek *de captatoriis institutionibus.* Senatusconsultum vero, quo prohibitæ sunt captatoriæ institutiones, quibus consulibus factum fuerit, non constat, & præstat ἀθεχειν cum Nostro, quam incerta fide Accursium sequi, qui id Liboniano Senatusconsulto factum putabat.
(*e*) Cujac. *obs.* 16. *cap.* 11. *l. illac.* §. *ult. ff. de hered. instituendis.*
(*f*) *L. si servo meo ff. de legat.* 1. *l.* 4. *in fine ff. de his, quæ pro non script.* §. 24. *Instit. de legat.*
(*g*) Cujac. *C. de cad. toll. p.* 790.
[*h*] *L.* 1 *C. de hered. instit.*
(*i*) *L* 3 *ff. de his, quæ pro non script. habentur,*
(*k*) *L. unica* § *in primo C. de caduc. toll.*
(*l*) *L. unica* §. 2 *C. de caduc. tollen. verbo perraro.*
(*m*) *Ad eandem legem pag.* 798
(*n*) *L. cum vero* §. *si pro non scripto ff. de fideicomm. libert.*

quis adſcripſerit, rogatus eſt reſtituere; quamvis enim legatum intercidat, onus tamen ſuſtinetur, & fideicommiſſum ab herede præſtabitur, (a) cum ita ſit cautum Senatuſconſulto Liboniano: Nec tantum ea, quæ ab initio ſunt irrita, ſed quæ a primo valuerunt, deinde in eam cauſam reciderunt, a qua incipere nequeunt, pro non ſcriptis habentur. Cujuſmodi duos caſus ponit Juriſconſultus: (b) iique ſunt, ſi heres inſtitutus, vel legatarius facto teſtamento damnetur in metallum; vel ſi ſervus alienus, cui fuerat aliquid legatum, a teſtatore redimatur. (*) In cauſa caduci ea ſunt, quæ vivo teſtatore deficiunt, veluti ſi legatarius, aut heres teſtatorem morte præverterit, aut vivente teſtatore ſervus pœnæ factus libertatem amiſerit, aliove modo conditio legati defecerit. Hæc enim, quæ jure antiquo vel in ſubſtitutum recidebant, vel in conjunctum, aliumve, a quo relicta erant; lata lege Papia eodem jure cœperunt eſſe, quo & caduca, fiſco ſcilicet obnoxia. (c) Caduca vero proprie ſunt, quæ poſt mortem teſtatoris in eam cauſam decidunt, a qua incipere nequibant: quæ ut amplius fiſco creſcerent, vetitum fuit lege Papia heredem ex parte adire ante apertas tabulas hereditatem, quo aditione dilata caducum redderetur, quidquid ante apertas tabulas a teſtatoris morte deficeret. Unde ſi vel deceſſiſſet heres, vel civitatem Romanam amiſiſſet, illius portio caduca erat, & ad fiſcum perveniebat; (d) in herede vero ex aſſe conſervatum fuit jus antiquum. (e) Caducum erat enim, ſi quid relictum fuiſſet cœlibi, nec is intra diem centeſimum, qui dies erat creationis, uxorem duxiſſet; vel ſi relictum fuit Latino, nec is ante dies centum jus Quiritium impetraſſet. (f) Item ſi poſt mortem teſtatoris conditio, cui legatum ſuberat, defeciſſet. Tum autem ad ea, quæ eſſent in cauſa caduci, tum ad caduca ipſa, populus, veluti omnium parens, ut ait Tacitus (g) lege Papia initio vocabatur, eaque ſuo cum onere capiebat, perinde ac jure antiquo heres, aut ſubſtitutus, (h) aut conjunctus. At quod populo fuerat jus in caducis, Antonini lege translatum fuit ad fiſcum principis, ut docet Ulpianus, (i) cujus lectionem neſcio quam recte immutavit Cujacius, ne illum repugnantem faceret Juliano; (k) apud quem non populus vocari ſcribitur ad caduca, ſed fiſcus: cum tamen Adriani temporibus, quibus Julianus vixit, non fiſcus, ſed populus (**) ad caduca vocaretur: unde potius Juliani locum, Gothofredo auctore, ſuſpicor fuiſſe a Triboniano vitiatum, expunctaque populi mentione, fiſcum ſubſtitutum, ut, quod ſæpe ſolet, veterum ſententias ad Juſtinianei ſæculi rationem accommodaret. Nunc quemadmodum ad caduca populus, vel fiſcus admitteretur, inſpiciamus. Et conſtat, eos tum demum abſtuliſſe caduca, cum teſtator ſine liberis parentibuſque deceſſiſſet: nam ſi liberi, parenteſve uſque ad tertium gradum ſupereſſent heredes inſtituti: quod capere non poterat is, cui relictum erat, ipſi, ſervato vetere jure, capiebant. (l) Pronepotes (***) igitur etiam & proavi excludebant fiſcum a caducis: tertius enim gradus hujus legis ſententia comprehenditur, cum *uſque* particula non raro includat extremum, quo ſermo excurrit: quam etiam vim habet in plu-

(a) *L. ult. ff de his, quæ pro non ſcript. habentur.* Cujac. *ad l. unicam C. de cad. toll. pag.* 798.

[b] *L.* 3. *§. ult. ff. de his, quæ pro non ſcript. habent. & §. pen.*

(*) Diſplicuit enim, rem ipſi heredi per hunc ſervum acquiri. Qui in metallum damnantur, ſervi pœnæ fiunt, ſervi autem pœnæ, ut ipſe Gravina ſtatim ſubjicit, in cauſa caduci erant.

[c] *L. unic. C. de cad. toll. §. pro ſecundo, ubi* Cujac. *pag.* 799.

[d] Ulpian. *Inſtit. tit.* 17.

(e) *L. multum ff. de condit. & demonſtr leg.* 1. *§ ult. ff. de jur. & fact. ignor.* Cujac. *ad l. un. C. de caduc. toll. pag.* 802.

[f] Ulpian. *tit.* 22. *§. cum quo & tit.* 17.

[g] Tacit. *lib.* 3. *annal.*

(h) *L.* 96. *§.* 1. *de leg.* 1.

(i) *Tit.* 17. *§.* 2.

(k) *L.* 96. *§.* 1. *ff. de leg.* 1.

(**) Imo nomine magis, quam re differebant fiſcus & ærarium. Ipſe enim Auguſtus ærario ita uſus eſt pro lubitu, ut ignorare ſe fateatur Dion. *lib. LIII. p.* 511. quid inter fiſcum & ærarium interſit. Unde promiſcue accepta Vetus gloſſa ταμεῖον, fiſcus, ærarium. Sic emendatione carere poſſunt & Ulpianus & Julianus.

(l) *L. unic. §. & cum lex C. de cad. toll.* Ulpian. *Inſtit. c.* 17. *&* 18. *L. pater meus §. ult. ff. de legat.* 2.

(***) Imo gradum tertium ad ſolos adſcendentes pertinere, liberis autem, ſine graduum diſcrimine, caduca deferri, erudite oſtendit Antonius Schultingius ad Ulpiani *tit. XVIII. n.* 4.

pluribus juris locis, ut recte Cujacius observat. (*a*) Verum eadem hæc exceptio, quam ad testamenta inter liberos, parentesque facta pertinere didicimus a Justiniano, (*b*) extenditur a Gothofredo ad extraneos heredes, qui liberos habent, moveturque illo Juvenalis loco *sat.* 9.

Jura parentis habes : propter me scriberis heres :
Legatum omne capis, nec non & dulce caducum.

Quod tamen accipi potest de aliis legis capitibus, quibus quis relicto privabatur ob orbitatem. Movetur præterea Ulpiani auctoritate *tit.* 25. *in fine*, cujus hæc verba sunt : *Si quis in fraudem tacitam fidem accommodaverit, ut non capienti fideicommissum restituat, nec quadrantem eum deducere Senatus censuit, nec caducum vindicare ex eo testamento, si liberos habeat*. Quæ quasi de extranei testamento dicantur, putat Gothofredus sententiæ suæ favere. Hunc autem verborum sensum Cujacius ut declinaret, pro *si liberos habeat*, subjecit *si ex liberis existant*. Verum locus, meo judicio, nulla emendatione indiget : siquidem Ulpiani verba sine ulla extranei mentione recte congruunt (*) testamento patris, cui filius tacitam fidem in fraudem legis accommodavit, ut non capienti aliquid restituat suæ fidei commissum : quæ fraus ne filio esset impune, Senatus eum jure capiendi privavit : & quoniam illi conciliare gratiam poterant liberi, quorum causa multa parentibus remittuntur, adjecit ne quidem si filius, qui fraudem legi fecerat, liberos haberet, pœnam evasurum. Siquidem qui dolo malo (*c*) in fraudem legis clam jussu testatoris aliquid restituendum recepisset, hoc est fidem suam accommodasset, ut alter restitueret ; is ex lege Papia excidebat hereditate, aut legato sibi relicto, eaque bona tanquam vacantia vindicabantur a populo : ut ne fructus quidem licuerit heredi, aut legatario ante litem motam perceptos retinere : quia bonæ fidei possessores non habebantur, (*d*) nec eis adcrescebat quidquam deficiente conjuncto, cum nemo rem habere dicatur, qua fuerat ab initio privandus ; (*e*) atque hoc unum erat genus bonorum ereptitiorum ex lege Papia descendentium. Alterum genus erat eorum, quæ indigno relicta erant, ad quæ populus etiam & fiscus vocabantur, & aliquando etiam privati : veluti si legatarius testamentum suppressisset, quo heredem fraudaret, aut tutelam testamento relictam recusasset ; (*f*) utroque enim casu indignus est legatarius legato ; sed pars ei ablata traditur heredi, cui fraudem tetenderat, aut pupillo, cujus tutelam recusaverat : (*g*) ideo Justinianus (*h*) ait, quæ indignis auferuntur, cedere aliquando privatis ; & Ulpianus (*i*) scripsit, non raro eriptitia nobis adquiri. At quosnam præterea indignos judicabimus beneficio testatoris? eos nempe, qui vel defunctum occiderint, (k) quos & a descendentium defuncti bonis lex excludit ; vel eos, qui testatoris morti causam aliquam per culpam, aut negligentiam præbuerint, (*l*) eamve mortem vindicare omiserint, vel testamentum probroso aliquo nomine, (**) vel falsi accusaverint, aut inofficiosum dixerint : (*m*) siquidem pertenderint ; non autem si destiterint ante sententiam. (*n*) Item qui vel defuncto grave aliquod in judicio crimen objecerint : (*o*) vel

(*a*) *L. ult. in fin. ff. de Senat.* Cujac. *tit.C. de caduc. toll. pag.* 787. *& seq.*
(*b*) *L. unic.in princ. C. de cad. toll. versic.& dum lex.*
(*) Imo latius concepta sunt, & extraneos quoque heredes complectuntur, quare recte sententiam Gothofredi, rejecta Cujacii emendatione, probant Schultingius *ad jurisprudentiam Ante Justinianeam p.* 664. & Heineccius *ad legem Papiam pag.* 386. Dulce caducum quoque ita proprie accipitur apud Juvenalem, neque est, cur id intelligamus de aliis legis capitibus, quibus quis relicto privabatur ob orbitatem.
(*c*) *L. in fraudem* 10. *l. heres* 11. *l. eum qui* 18. *ff. de his, quæ ut indign. L.* 3. *ff. de jure fisci.*
[*d*] *L. cum qui* 18 *ff. de his, quæ ut indign.*
(*e*) *L. si totum* 83. *ff. de acquir. vel omitt. hered.*
(*f*) *L.* 5. §. *amittere ff de his, quæ ut indign.*
[*g*] *L. penult. C. de legat.*
(*h*) *L. unic.* § 13 *C. de caduc. toll.*
(*i*) *Instit. cap* 19. §. 16.
(*k*) *L. Lucius Titius ff. de jur fisci. L. cum ratio* §. *fin. ff. de bon. damn.* DD *in l eam* 14. *C. de fideicomm.*
(*l*) *L. heredum* 15. *l. ei qui mortem* 20. *ff de his, quæ ut indign. L.* 1. *&* 3. *C. eod.*
(**) Puta, si illud nullum, aut injustum falso dixisset. Quædam autem ex his capitibus, post legem nostram, Senatusconsultis vel Principum constitutionibus introducta esse, distincte observat Heineccius *p* 416.
(*m*) *L.* 5. *in princ. &* § *si pater, &* § *ult. L.heredi* 15. *l cum tab.* 16. *ff de his, quæ ut indign.*
(*n*) *L.* 8. §. *meminisse ff. de inoff testament.*
(*o*) *L si inimicit.* 9. *ff. de his, quæ ut indign.*

ſtatus controverſiam moveant: vel contra tabulas bonorum poſſeſſionem petant: (*a*) vel uxores contra leges duxerint: ab ejus enim mulieris hereditate ob turpitudinem arceantur; (*b*) vel capitales inimicitias cum teſtatore ſuſceperint, eique maledixerint; (*c*) vel ejus uxorem vitiaverint; vel hereditatem compilaverint; pars enim compilata fiſco accedit, nulla per heredem detracta Falcidia, (*d*) vel feſtinata improbe ſpe, bona ſibi ex legitima ſucceſſione perventura donaverint: turpe eſt enim cognato nondum mortuo, per æs & libram illius bona mancipare; qui ritus, ut diximus libro ſuperiori, adhibebatur ante Juſtinianum in quavis translatione dominii. Nec tantum ad partem alteri donatam fiſcus vocatur, ſed ad reliqua bona donatori legitima ſucceſſione obventura; denegatis huic actionibus hereditariis. (*e*) Aufertur autem duntaxat id, quod apud heredem permaneret, non quod ad ſubſtitutum, vel alterum per fideicommiſſum perveniret. (*f*) Huc pertinet S. C. de eo, qui prius teſtamentum utiliter fecerat; deinde aliud, quo inſtituerat eos, quos non licebat; adeo ut in priore inſtituerit eum, quem ipſe teſtator poſtea judicavit indignum; in poſteriore eum, quem inſtituere non poterat, utpote ex legibus incapacem, qui differt ab indigno; quem non ſolum excludit lex; ſed aliquando etiam odium teſtatoris, (*) cuique bona ob id ab fiſco eripiuntur. Itaque in hac ſpecie (*g*) S. C. decretum eſt, auferendam per fiſcum hereditatem heredi ſcripto in priore teſtamento, quem teſtator mutaturus poſteriore teſtamento voluntatem judicavit indignum; prius tamen teſtamentum ruptum non fuiſſe, quia poſterius nullum fuit, utpote in quo incapax inſtituitur, & S. C. ad Pertinacis orationem adjecto, cautum eſt, ne priores tabulæ rumpantur, niſi a poſterioribus validis. (*h*) Alia via populo, vel fiſco patuit ad aliena bona per caput illud legis Papiæ, quo conſtituitur, ut ſi heres decedat ante aditam hereditatem, hereditas in ærarium, vel in fiſcum cadat [*i*] Nam jure antiquo hereditas, deficiente herede teſtamentario, deferebatur ad legitimos, ſine oneribus: cum jure ſuo, ſive beneficio legis tranſeat, non voluntate teſtatoris. (k) Hereditas enim non adita in heredes heredis minime tranſmittitur, niſi aliquibus caſibus, puta ſi a parentibus, ſive maribus, ſive fœminis liberi ſint inſtituti, ſive ſui, ſive emancipati, atque ita inſtituti ſuſceperint liberos: ad hos enim hereditas parentibus relicta tranſmittitur. (*l*) Præterea ſi heres extraneus deceſſerit intra annum legibus ad liberandum datum, (*m*) & ſciat hereditatem ſibi delatam; hereditas, etſi nondum adita, traſmittitur in heredem deliberantis, una cum jure deliberandi (*n*) per temporis reſiduum. Item infans ab extraneo inſtitutus, ſi in infantia decedat, tranſmittit in patrem, qui ejus nomine adire cum poſset, non adivit. (*o*) (**) Tandem ſi S. C. Silaniano, quo aditio, & apertura tabularum protrahebatur, donec de familia quæſtio haberetur, heres adire impeditus deceſſiſſet: ne huic S. C. eſset fraudi, Scævolæ placuit tranſmitti hereditatem. (*p*) Dies vero legatorum non niſi ab apertura tabularum cedebat, & ſi legatarius ante agnitum legatum decederet, legatum in fiſcum redigebatur, (*q*) exceptis legatis per vindicationem, [***] quæ

(*a*) *L. 2 ff. de his, quæ ut indign.*

(*b*) *L. 2. ff. eod.*

(*c*) *L. ſi inimicitiæ ff. de his, quæ ut indign.*

(*d*) *L. reſcriptum. 6. ff. de his quæ ut indign. ubi* Cujac. *ad l quidam 30. ff. de donat. ſive ad lib 10. reſponſ. Papin.*

(*e*) *L. donatio vel l. quidem 30. ubi* Cujac. *ff. de donat ſive ad Papin. lib. 10. reſp.*

(*f*) *L. 8. § meminiſſe ff. de inoff teſtam.*

(*) Veluti, ſi heres in priori teſtamento ſcriptus, teſtatoris ſtatus controverſiam moviſſet, aut capitales cum eo ſuſcepiſſet inimicitias, aut poſterius eum teſtamentum facere prohibuiſſet

(*g*) *L. cum quidam 12. ff de his, quæ ut indign. ubi* Cujac. *in Papin. lib. 16. quæſt.*

(*k*) Jul. Capit. *in Pertin. ſub tit. quibus mod. teſt.*

(*i*) *L. unica §. in noviſſimo 5. C. de caduc. tollend.*

(*h*) Cujac. *ad tit. C. de caduc. tollend. pag.* 803. *lit. a.*

(*l*) *L. unica C. de his, qui ante apert. tab. hered. tranſ. ubi* Cujac. *ad l. unic. C. de caduc. tollend.*

(*m*) *L. cum in antiquioribus C. de jure delib.*

(*n*) *D. L. cum in antiquior.*

[*o*] *L. ſi infant. eod.*

(**) Omiſſus eſt caſus ſui heredis, qui hereditatem etiam non aditam ad heredes quoſvis tranſmittit, *L. 7. §. 1 D. de acquir. hered.*

(*t*) *L. ſi quis 3. § eleg. ff. de S. C. Silanian.*

(*q*) *L. unic. §. in noviſſimo C. de caduc. toll. & §. cum igitur.*

(***) Hoc enim legatario etiam ſine agnitione acquirebatur, Paullus *Sent. lib. III. tit 6. § 7.* quia teſtator, dum ita legabat, DO, LEGO, dominium confeſtim in legatarium tranſmittere videbatur.

quæ Paullus (*a*) ad heredem legatarii transire scribit. Præterea omissa, vel repudiata hereditas, & legatum fisco vacabant: partemque non capientis caducam esse, bonaque illius, qui jus omisit suum, populo ex lege caducaria deferri, Ulpianus tradidit. (*b*) Quamvis enim hereditas & legata, quæ aut repudiantur, aut supersunt post mortem illius, qui decessit ante aditam hereditatem, agnitumve legatum, proprie sint bona vacantia, distinctumque nomen ferant a caducis: promiscue tamen hæc aliquando accipiuntur. (*c*) Ulpianus enim simpliciter partem non capientis, aut non adeuntis ait esse caducam. (*d*) Ea sunt etiam caduca, quæ legis Papiæ modum excedunt, puta si conjugi relictum sit plus quam lege decimaria licet, vel si quid legatum sit cœlibi, aliive relictum sit, quibus lege Papia capiendi facultatem ademtam esse ostendimus; (*e*) nec legata modo, sed & mortis causa donationes eidem juri subesse, discimus ex S. C. ad caput hoc legis condito. (*f*)

CAPUT LXI.

De jure adcrescendi.

ET quoniam duplici ratione fiscus arcebatur a caducis, jure scilicet adcrescendi, & jure substitutionis (nam jure adcrescendi portio deficiens veniebat ad conjunctum re & verbis, vel re tantum, vel aliquando ad conjunctum solis verbis, si appareret, testatorem (*g*) conjunctionem affectasse, (*) ne inane sit studium illius: jure autem substitutionis portio deficiens a substituto occupabatur); lex Papia jus quidem substitutionis reliquit integrum; jus vero adcrescendi ex parte præcidit: (*h*) nec prorsus ejus juris commodo spoliavit heredes. Ait enim Ulpianus, (*i*) ei, qui totam hereditatem, aut partem sibi relictam sit restituere rogatus, nihil adcrescere debere; non quia pars deficiens fisco inferatur, sed quia heres totum restituere coactus careat re, cui portio deficiens possit adcrescere. Est & alius Ulpiani locus, ubi heredi scripto portio hereditatis, perinde atque bonorum possessio adcrescit. (*k*) Et Celsus ait, filium heredem, cui pars ejus, a quo fuerit legatum, adcrescat; non præstare legatum, quod jure antiquo capit. Quandonam igitur in partem coheredis deficientem fiscus ex lege Papia vocabatur? Neque enim Jurisconsulti ad legem Papiam scribentes de heredum conjunctione tractassent, neque Justinianus caduca funditus tollens attigisset etiam coheredum portiones, (*l*) easque ad priscam juris observationem revocasset; nisi ad fiscum illæ aliquando pertinuissent. Quamobrem Jacobus Gothofredus ad hoc caput, & post eum Jurisconsultus recentior existimarunt, (*m*) lege Papia sublatum jus adcrescendi inter heredes scriptos, quando partes deficiebant vivo testatore, aut ante apertas tabulas: (*n*) at apertis tabulis, atque hereditate adita inter heredes jus adcrescendi mansisse: adeo ut conjuncti fisco præferrentur. Cum autem heredis portio repudiata adcresceret alteri, dubitabatur, an simul cum onere suo transferretur? Quod Julianus negaverat. Ulpianus vero transferri scripsit post rescriptum Severi, ex quo ab instituto relicta onera censentur a substituto repetita. Unde Ulpianus collegit pari ratione ab altero collega, cui portio adcrevit, onus videri repetitum. (*o*) Inter legatarios autem prorsus sublatum fuisse jus adcrescendi per legem Papiam, præter Justinianum, [*p*] docuerunt & JCti præsertim Ulpianus. [*q*] Substitutionibus tantum lex Papia pepercit, unumque hoc effugium patuisse testatoribus, quo legem declinarent, Justinianus tradit. [*r*] Itaque JCti, qui privatorum testamentis adhibe-

(*a*) *Lib.* 3. *sent. tit.* 6. §. *per vindic. ubi* Cujac.
(*b*) *Tit.* 28. §. *intestati*.
(*c*) *L.* 96. §. 1. *ff. de leg.* 1. Tacit. *lib.* 3. *annal.*
(*d*) Ulpian. *tit.* 24. §. 11. *tit.* 1. §. *inter medias* 19. & *tit.* 28. §. 7.
(*e*) *L.* 55. *ff. de leg.* 2. & Ulp. *tit.* 17.
(*f*) *L.* 35. *ff. de mortis causa donat.*
(*g*) Cujac. *ad l. triplici ff. de V. S.*
(*) Eidem sententiæ prope accedit Ant. Schultingius *ad Ulpianum tit.* 24. §. 13. *num.* 34. Contra, juri adcrescendi inter verbis conjunctos semper locum esse, contendunt van Bynkershœk *lib. II. Obs. c.* 3. & Heineccius *ad legem Juliam & Papiam p.* 432.
(*h*) Goth. *in not. pag.* 349. *ad hanc legem*.
(*i*) *L. si totum* 13. *ff. de acquir. hered.*
(*k*) L. 2. §. *si duo ff. de bon. possess. secund. tabul.*
(*l*) *C. de caduc. toll.* §. *his ita*.
(*m*) Merillius *lib.* 5. *obs.* 4. & *cap.* 12. *in fine*.
(*n*) *L. unica* §. 3. & 4. *C. de caduc. toll.*
(*o*) *L.* 61. *ff. de legat.* 2.
(*p*) *L. unic. C. de caduc. toll.*
(*q*) *Instit. tit.* 34. §. *optimum autem*.
(*r*) *L. unica in princ. C. eod.*

bebantur, quique pro viribus odiosam studebant coercere legem, commenti sunt reciprocam substitutionem, tanquam perpetuum bonorum nexum; ut uno peremto nodo, statim hereditas, aut legatum revinciretur altero, itaque fiscus diutius averteretur. Adeo enim JCti hujus legis avaritiam abominabantur, ut vires illius ubicunque usuveniret, cautionibus responsisque suis extenuarent. Cujus bonitatis, prudentiæ, atque charitatis plura in legibus nostris exempla supersunt. Quale est illud Ulpiani, qui legatum negat intercidere, *si* fuerit deportatus is, cui relictum fuerat sub conditione, *si Consul esset*, quanquam enim is mortuo comparetur; tamen ne fisco locus aperiretur, legatum consistere ait propter spem restitutionis. (*a*) Item & aliud ejusdem JCti, qui monstrosum partum docet proinde atque integrum prodesse mulieri ad effugiendas legis Papiæ pœnas, ne materni fati calamitas cedat in fisci lucrum, (*b*) cum alias monstrosus partus in liberis non numeretur, illumque occidens pœna legis Corneliæ non teneatur: nam legibus XII. tabul. parens eum, aut ferro necare, aut undis mergere jubebatur: non enim videtur hominem interficere. (*c*) Porro princeps minime solutus erat omnibus legibus, quippe qui, teste Dione, [*d*] a Senatu veniam legis Voconiæ peteret, & in legatis sibi relictis Falcidiam [*e*] pateretur: tamen ex S. C. solutus erat legibus caducariis ob earum odium, quod beneficium principes Augustæ impertierunt, ut tradit Ulpianus. (*f*) Quam legem Tribonianus perperam locavit sub titulo *de legibus*, quasi ad leges respiciat universas, ac data operâ celavit posteros, leges aliquando a Jurisconsultis κατ᾽ ἐξοχὴν appellari solas leges *Juliam & Papiam*, ad quas pertinet inscriptio tituli, quem præfert lex illa *princeps ff. de legib.* Odio quoque legis Papiæ, legatorum nomen in articulo fideicommissorum discretum fuit a fideicommissis, quæ alias confunduntur: ne si sub legatorum nomine venirent, fideicommissorum dies cederet ab apertura tabularum quemadmodum legata: cum contra fideicommissa, servato veteri jure, cedant a die mortis testatoris. (*g*) Plura vero fuerunt S. C. ad hanc legem condita, quorum primo illud occurrit, quo mortis causa donationes iis factæ, qui lege capere prohibentur, in eadem jubentur esse causa, quasi eisdem in testamento relinquerentur. (*h*) Sequitur & aliud S.C. quo, ut fiscus excludatur, substitutio reciproca, quamvis obscurior, tamen ex mente testatoris, benigna interpretatione, inducitur, (*i* velut in hac specie, *Titius & Sejus*, *uter eorum vivet*, *heres mihi esto*. Hos Celsus existimat, si uterque vivat, ambos heredes fore, alterutro vero mortuo, heredem fore superstitem ex asse; quia, ut scribit Ulpianus, (k) substitutio reciproca huic orationi subesse videtur; quod & in legato eodem modo relicto Senatum censuisse, Celsus tradit. (*l*) Præterea huic tractationi aliud S. C. accessit, quo potior causa ducitur illius, cujus fides electa sit, quam heredis: unde quod Sejo fideicommissum fuerat sub conditione, ut Titio daretur; Si Titius, pendente conditione, decessisset, legatum apud Sejum manebit, [*m*] excluso herede simul & fisco. Satis non erat hisce legum capitibus fisco, vel ærario prospexisse, nisi legislatores fraudibus viam interclusissent: quibus detegendis (quod in legibus pœnalibus erat translatitium) certum decretum fuit præmium iis, qui privatorum fraudes ad magistratus, & Principes detulissent; quod fuit quarta pars rei delatæ, idque vulgare præmium Paullus appellat; [*n*] eamque quantitatem præfinitam a Nerone fuisse, docet Svetonius; [*o*] cum antea, quamvis propositis præmiis, eorum tamen quantitas incerta fuisset. [*p*] Ne autem dela-

[*a*] *L. intercidit ff. de condit & demonstr.*
[*b*] *L. quæret.* 135. *ff. de V. S.*
(*c*) *l.* 14. *de stat. hom.* Goth. *in l. quæret. ff. de V. S.*
(*d*) Cujac. *obs.* 36. *lib.* 15.
(*e* *L.* 4. *C. l. Falcid.*
(*f*) *Ad l. princeps ff. de legib.*
(*g*) Cujac. *ad tit. C. de cad. toll. pag.* 394. *lit C.*
(*h*) *L. Senatus ff. de mort. caus. donat. quo pertinet L. & fideicom. ff. de legat.* 3. Cujac. *C. de cad. toll. pag.* 794. *litt. B.*
(*i*) *L. Titius & Sejus cum seq. ff. hered. de instit.*
(*k*) *L. sequenti.*
(*l*) *L. idque ff. de hered. instit.*
(*m*) *L. Julianus ff. de leg.* 2. *l. in fraud. ff. de his, quæ ut indign.*
(*n*) *L.* 13. *ff. de jure fisci.* § 3.
(*o*) *in Nerone cap.* 10.
(*p*) Tacit. *lib.* 3. *& lib.* 14.

delatorum improbum agmen in urbe nutriretur, propositum fuit præmium iis, qui seipsos detulissent, propriamque fraudem patefecissent, fuitque dimidium rei, quam detulerant: ut Paullus & Mauritianus prodiderunt. (*a*) Quam ad rem S. C. prodiisse, docent ii, quos indicavimus. Tandem qui in fraudem legis fidem accommodaverit, & receperit se redditurum, quod per legem non licebat; hereditate ac legato sibi relicto a a fisco privabatur. (*b*) Justinianus vero legem caducariam evellit prope radicitus, restituitque jus antiquum, & fisco reliquit bona vacantia, & ea, quæ ut indignis eripiuntur: quam legis Papiæ abrogationem explicat ipse luculenter. (*c*) Jam enim longe antea emendato bellorum civilium damno, populum oneribus hisce levatum oportuerat. Nam ut apud Livium (*d*) legitur: *quas tempora aliqua desiderarunt leges, mortales, & temporibus ipsis mutabiles video*.

Quoniam autem in fisci mentione versamur & lucris ipsius, commodum hic attexemus S. C. reliqua eo pertinentia, quorum illud, quo publicari vetantur, & heredi remittuntur bona illius; qui Romam transmissurus a magistratu, ante sententiam Romæ proferendam decesserit; cum ante judicium Romæ redditum, damnatus non videatur. (*e*) Idem illud, ut privato herede & fisco, de hereditate contendentibus, & creditoribus præterea petentibus; tam privata hereditatis petitio, quam creditorum actio sustineatur, sive differatur (*f*) donec jus fisci examinetur: cum creditorum actiones non differantur, si duos inter privatos de alicujus hereditate disceptetur. (*g*) Item illud de tacito fideicommisso, cujus partem dimidiam, constitutione sua, Trajanus remisit fideicommissario, qui antequam causa ejus ad ærarium deferretur, ultro se detulisset, ac professus esset, eam rem sibi relictam capere non posse. Cui constitutioni Senatus adjecit, ut si quis adversus Trajani beneficium ingratus, postquam professus esset se capere non posse, transegisset cum possessoribus relictæ sibi rei, atque lucrum inde cepisset, si tribus edictis evocatus non responderet; tantum ærario penderet, quantum ibi ex delata causa remansisset, si professionem implesset: & si possessoris quoque fraus argueretur, tantum possessor persolveret, quantum convictus inferre debuisset, (*h*) unde ab utroque simplum exigitur. Porro Senatus quoque censuit, ut contra fiscum liceat opponere compensationem; puta si quis debitor fisci sit, & creditor non debeat fisco persolvere, nisi deducto eo, quod fiscus debet; dummodo tamen quod ei debet, una statio, sive procuratio fiscalis non compenset cum eo, quod debet alteri stationi, sive procurationi. Erat enim exactio fiscalis divisa in plura officia; ne autem officia confunderentur, & involverentur fiscales rationes, recte constitutum fuit, ut compensatio locum habeat, quando una eademque statio creditrix esset & debitrix. (*i*)

CAPUT LXII.

Senatusconsultum & oratio Antonini de Tutorum nuptiis cum Pupillis.

Legibus connubialibus recte attexentur S. Cta, quibus nuptiæ inter pupillas & earum tutores, curatoresve prohibentur. (*k*) Orationem habuit in Senatu M. Antoninus Imperator, qua sententiam suam de infirmandis ejusmodi nuptiis protulit, optimis ad id sane rationibus adductus: ne scilicet velamento nuptiarum tutores, qui conturbaverant pupillarum rationes, aut interverterant, fraudem tegerent suam; eoque artificio doli judicium declinarent. Ideo ne conjugalis reverentia ad tutoris auctoritatem accedens, puellares spiritus deprimeret, viresque omnes ad resistendum adimeret; Senatus ex M. Antonini sententia, nullas esse nuptias censuit inter pupillam & tutorem, aut tutoris filium, atque ita imbecillam ætatem inopemque consilii sexum ab astutiorum fraudibus liberavit. Quam ob causam S. C. sententia producta fuit

(*a*) L. 15. *ff. de jure fisci.* §. 3. & L. 13. §. *ult. ff. eodem.*
(*b*) L. 10. *ff. de his, quæ ut indign. ff. de jure fisci.* L 13 § 1. & L 3. *eod.*
(*c*) L. *unica C de caduc. toll.*
(*d*) *lib.* 34. *cap.* 6.
(*e*) L 2. *ff de bon. eor. qui ante sent. vel mort. sibi*, &
[*f*] *Apud Julian.* 35. *ff. de jure fisci.*
(*g*) L. *ult. C. de pet. hered.*
[*h*] L. *Arianus* 42. *ff. de jure fisci.*
(*i*) L. 1. *C. de compensat.*
(*k*) *C. de interdict. matrim. inter. pupill. & tut.*

fuit a JCTIS ad eos, ad quos tutoris, aut curatoris lucrum pertinet, & in quos fraudis suspicio cadit: veluti eos, qui tutores non sunt, tutelæ tamen periculum suo nomine subeunt, (*) & ad honorarios tutores, qui & de male gesta tutela tenentur. (*a*) Unde non modo tutoris nepotes, qui filiorum nomine veniunt, (*b*) sed & filios etiam emancipatos S. Ctum complectitur: immo & exheredatos, atque præteritos, eosque etiam, qui se paterna hereditate abstinuissent: ne forte subductis rationibus, bona patris per fraudem in eos collocata oporteat revocari tutelæ judicio. (*c*). Quamobrem etiam extranei heredes tutoris ex JCti sententia a pupillæ nuptiis arcentur. Quid si avus, qui tutelam neptis ex filio emancipato gessit, eam pupillam nepoti ex alio filio nuptum dare velit? Et quia par affectionis ratio suspicionem fraudis removet; responsum est, S.C. mentem eo non esse producendam. (*d*) Aliud erit, si filiusfamilias patri suo, aut fratri, qui est in eadem potestate, pupillam suam collocare velit: (*e*) tunc enim erit locus S. C. quia communia sunt patris & filiorum commoda, sicuti & communia sunt onera; nam quemadmodum tria onera eadem in domo esse censentur, si pater alicujus, vel filius, vel frater unus tria sustineat onera; ideoque locum habet excusatio tutelæ, (*f*) ita & pari suspicione fraudis involvuntur: ut enim prodest periculi communio ad excusationem, ita nuptiis obest participatio utilitatis. Præterea, si ventri, aut bonis curator detur, is etiam removetur a nuptiis, (*g*) quamvis ad breve temporis spatium detur. Incivile præterea visum est, puellam, aut tutoris liberto, aut liberti filio in contubernio suscepto nuptum dari. (*h*) Quid si testator in uxoris arbitrio posuisset filiæ nuptias? An matris consensus prohibitas nuptias confirmabit, tanquam patris auctoritate contractus? Minime; non tam enim nuptiarum arbitrium permisisse censetur testator, quam puellæ custodiam tradidisse, (*i*) ne tutori nuptum daretur: eadem ratione tutori adrogatio pupillæ, vel pupilli minime permittitur; (*k*) nec adoptio mariti puellæ, ne hanc sibi viam ad aliena bona patefaciat. (*l*) um autem S. C. nuptias inter pupillas, & tutorem, atque curatorem, eorumque filios ob eam causam prohibuisset, ne imbecillis sexus infirma ætas, auctoritate tutoris opprimeretur, idque periculum in sexum virilem, utpote firmiorem minime immineret: haudquaquam oportuit (*m*) S.C. extendi ad eum, qui filiam suam pupillo suo in matrimonium collocat. Nec porrigitur S. C. ad eos, qui pro tutore, vel curatore, negocia gerunt; quoniam non eadem est auctoritas. (*n*) Matrem quoque pupillæ ducere tutori licet. (*o*) Præterea si pupilla sit nurus tutoris; utpote quæ ante testatoris mortem, tutoris filio nupta fuerit: recte contractæ nuptiæ suspicioso eventu post matrimonium incidente minime dissolventur; sed alius curator datur, qui reddendis rationibus præsideat: (*p*) generalis enim est in jure definitio, atque perpetua, nuptias rite contractas, consequenti facto minime vitiari. Nec nuptiæ solum, sed & sponsalia hoc S.C. rejiciuntur. (*q*) Quo etiam prohibetur sponsus sponsæ curator dari. (*r*) At si tutor, aut curator rationes reddiderint, licebit sibi, vel filio pupillæ nuptias appetere, dummodo simul puella XXV. annum impleverit, annusque utilis exierit, qui petendæ restitutioni conceditur. (*s*) At ex constitutione Justiniani ad XXIX. usque annum prohibitio tenet: loco enim anni utilis ad restitutionem in jure antiquo petendam dari, substitutum est a Justiniano quadriennium continuum. (*t*) Ad hoc S. C. exce-

(*) Veluti qui falsis se excusationibus a tutela excusaverint.

(*a*) *L. quod si* 14. §. 1. *ff. de solut. L. si quis* 60. *ff. de ritu nupt.*

(*b*) *L. S. C. ff. de ritu nupt.*

(*c*) *L. non solum* 63. *ff. de ritu nupt.*

[*d*] *D. tit. de ritu nupt. l. non solum* §. 1.

(*e*) *D. l. non solum* §. 2.

[*f*] *L.* 5. *ff. de excus. tut.*

(*g*) *L. non solum* §. 4 *ff. de ritu nupt.*

(*h*) *L.* 4. *C. de interdict. matrim. l. non est* 66. §. *de ritu nupt.*

(*i*) *L. quanquam ff. de ritu nupt.*

(*k*) *L. nec ei ff. de adopt.* §. 1.

(*l*) *L non solum* §. *videamus ff. de ritu nuptiar.*

(*m*) *L libertum* §. *ult ff. de ritu nupt. L.* 5. *C. de interdict. matr.*

(*n*) *L.* 8. *C. de interdict. matr.*

(*o*) *L.* 2. *C. de interdict. matr.*

(*p*) *L.* 3. *C. de interdict. matrim.*

(*q*) Cujac. *parat. & enarr. C. de interdict. matr.*

(*r*) *L.* 1. §. *ult ff. de excusat. ubi* Cujac.

(*s*) *L. si patris* 6. *C. eod.* Cujac. *ibi in enarr. C.*

(*t*) Cujac. *d. iis C. de interd. matrim.*

exceptiones duæ produntur a prudentibus, nempe: nisi prius a patre desponsata tutori puella fuisset, & tutor maritus ab eodem patre puellæ designatus; vel si quis nurui suæ sit curator datus, non enim dissolventur contractæ nuptiæ, ut mox diximus: (*a*) quibus casibus vis S.C. perimitur. Ceterum præter dissolutionem nuptiarum fraude contractarum, hujusmodi tutor infamiæ subjicitur, neque ex puellæ testamento capere quidquam potest, teneturque lege Iulia de adulteriis. (*b*) Puellæ vero licet ex hujuscemodi mariti testamento capere; fraus enim non puellæ, sed tutori adscribitur. Ejusdem exemplo S. C. principes inter mandata, quæ dabantur in provinciam cum jurisdictione proficiscentibus, illud inserebant caput, quo vetabatur, provinciæ rectorem sibi vel filio uxorem ex provincialibus quærere: idque ratione potentatus, ut Papinianus ait: ne scilicet puellæ resistendo impares, imperii metu, invitæ pertraherentur ad nuptias. (*c*)

CAPUT LXIII.
S. C. Plancianum.

NUptias consequitur procreatio liberorum, quos genitor agnoscere tenetur, atque alere; ideo si divortio facto, mulier prægnans apparuerit, partus reddendus est ei, a quo concepit. Hinc leges verum patrem decernunt, cujus curæ ac potestati filius tradatur. Quamobrem S. C. Planciano, (*) sive, ut alii scribunt, Plauciano (cujus quamvis ante Adrianum conditum sciam, certum tamen tempus ostendere non ausim:) hoc inquam S. C. ratio præbetur, qua legitimo parenti filius usque ab initio assignetur: tum ut a patre, qui suus est, agnoscatur; tum ut partes juri civili definitæ filiorum gratia ex dimissæ uxoris dote detrahantur. Siquidem aut morte mulieris matrimonium dirimebatur, aut divortio. Si morte dirimeretur, dos a patre profecta, eo mortuo, penes maritum remanebat: vivente vero patre, ad eum redibat, detractis partibus quinis in singulos liberos in infinitum, hoc est, pro numero liberorum: [*d*] quarum partium retentionem quidem ante reddendam dotem habebat maritus, non petitionem. Unde jure antiquo, nullus erat disputandi locus ad patremne, an ad maritum dos superstitibus liberis pertineret? Nam quia quintæ partes in singulos liberos a jure statuebantur; certe quod supererat ex detractionibus liberorum ad patrem redibat. Hæc vero quæstio excitata fuit jure novo inter Martinum & Bulgarum, cum detractio partium, & retentiones omnes a Justiniano sublatæ fuerint. [*e*] Diu vero quæstione hac agitata, prævaluit (**) opinio Martini, utpote liberis benignior, ne matris morte fieret eorum causa deterior. Si vero per divortium culpa mulieris, aut viri matrimonium solveretur, dabatur liberorum nomine retentio, non quintarum, sed sextarum partium in singulos liberos usque ad tres: nec in majori liberorum numero plusquam tres sextæ, sive dimidium dotis retinere licebat. (*f*) Igitur S. C. Planciano permittitur mulieri, parentive, cujus potestati subest, vel ei, cui mandatum ab eis fuerit, si prægnans extiterit mulier, id denunciare intra triginta dies continuos a die divortii vel ipsi marito, [*g*] vel parenti, cujus est in potestate: aut si horum copiam non habeat, denunciare domum, vel in hospitium, si maneat in civitate maritus; si in villa, vel in municipio, illuc ubi larem matrimonio collocaverit. Ita enim JCtus accipit illa verba S. C. XXX. *dies*, *&* *domum mariti*. Atque ubi mulier se prægnantem ex

(*a*) Cujac *ibidem*.

(*b*) *L. ult. ff. de leg.* 1. *l. qui pupillam* 7. *ff. ad l. Jul. de adult.*

(*c*) *L. Præfectus* 63. *ff. de ritu nupt.*

(*) Latum id forsitan a M Plancio Varo, quem Prætura functum laudat Tacitus *Histor. L. II. c* 33 & forsan idem est, qui Proconsul dicitur in numo Græco apud Sponium in *Itinerario*.

(*d*) Ulp. *tit. 6. de dotibus § mortua.*

[*e*] *L. unic. §. taceat v. sileat C. de rei uxor act*

(**) Quamvis in Bulgari sententia juris prævaleret auctoritas. Utique enim ex *L. 5. D. de divort. L. 4 & 59. D sol matrim.* inprimis vero ex *L. 6. D. de jure dot* intelligitur, dotem defunctæ filia, patri reddendam esse, ne & filiæ amissæ & pecuniæ doti datæ damnum sentiret Quare Jason dicere solebat, nihil veri a Martino proferri solere. Quam diversimode Bulgarus & Albericus a Porta Ravennate de dote reddenda senserint, cum ab ipsis in domo vidua dos repeteretur, vide supra in libro primo c. 146 & 150.

(*f*) Ulp. *tit. 6. de dot. § propter liberos.*

(*g*) Ulp. *L. 1. ff. de agnoscen. vel. alien. liber. in pr. & seq. §. 9.*

ex eo esse viro denunciaverit, ille ne partum agnoscere cogatur, neve agnoscere recusans extra ordinem coerceatur, debet aut custodes præmittere, aut contra denunciare, gravidam ex sese non esse: quo jus habeat in judicio negare filium. (*a*) Sin autem mulier denunciare neglexerit, aut oblatos ultro a marito custodes remiserit, liberum est marito, ejusve parenti recusare partum, ejusque agnoscendi alendique curam rejicere in mulierem; (*b*) nisi mulier post lapsos triginta dies denunciaverit, & negligentiam suam apud judices corrigens audita fuerit, (*c*) quod sane licebat. Hoc autem S. C. non eo pertinet, ut si ex sese conceptum non esse constiterit; tamen quia se agniturum obtulit, cogatur heredem suum habere filium alienum, quamvis alere debeat; & contra, quamvis mulier intra præstitutum tempus denunciare neglexerit, & ob id pater alendi onere levetur, liceatque filium non agnoscere; non ideo tamen prohibebitur filius ex patre se natum asserere, idque legitimo judicio comprobare; sive enim præceps fuerit patris voluntas in agnoscendo filio, sive matris cura in denunciando remissior; Jurisconsulti neutrum voluerunt præjudicium esse contra veritatem. (*d*) Est autem præjudicium omnis controversia status, in qua quæritur, liberne sit quis, an servus; filius an non? Diciturque præjudicium quasi judicium antecedens aliud, cum eam actionem alia, veluti pedissequa consequatur, nam si quis filius pronuncietur, continuo poterit judicium de patris successione movere. (*e*) Itaque Senatusconsultum hoc si accipietur, ut quoad in judicio constiterit, ex quo revera parente partus descendat, ex superiori regula alimentorum ratio statuatur: aut si nulla de veritate partus controversia moveatur, alimentorum subeat onus, qui contra Senatusconsultum venerit. Nec quia de alimentis quærere quis antevertit, minus integrum erit, status controversiam agitare. (*f*) Quamobrem, quod Paullus ait, maritum, si post uxoris denunciationem custodes miserit ad inspiciendum observandumque ventrem, eo i omnino mulieris partum agnoscere; a Cujacio tantum ad alimenta trahitur: ne quis putaret ex hoc Paulli loco ademtam esse marito facultatem negandi partum, si id in judicio alienum esse comprobare potuerit. Itaque componit repugnantiam, (*) quæ videtur esse inter Paullum & Ulpianum. (*g*) Secundum hoc quæritur, quot, quive sint mittendi? Et sane si maritus divortio facto vivat, ex rescripto Divorum fratrum, satis fuerint tres obstetrices, quæ si renunciaverint prægnantem, ventri custodes apponentur. Marito vero mortuo, ii, quorum, interest, quibusque Prætor denunciatum vult, jubentur quinque mittere obstetrices, quodque tres earum renunciaverint, verum constituitur (*h*) Verum Plancianum S. C. partum tantum soluto matrimonio editum complectitur. Quamobrem Adriani temporibus aliud prodiit Senatusconsultum, quo pater filium constante matrimonio susceptum agnoscere compellitur. (*i*) Quia vero hæc Senatusconsulta pertinent ad eos, qui sui heredes agnoscuntur, Jurisconsulti censuerunt ea cessare, si nati post mortem parentis in nullius sint potestate recusari. (k) Sed & aliud extitit hujus S. C. caput, quo pœna legis Corneliæ de falsis puniebantur ii, qui falsum partum subjecerint: cujus S.C. caput intercidit: tantum de falso partu pluribus locis in titulo Digestorum ad legem Corneliam disputatur. (*l*)

CAPUT LXIV.

De lege Atinia.

SAtis adhuc pro instituta brevitate leges pervagati sumus & Senatusconsulta,

---

(*a*) *D. l. §. 3. & 4. ff. de agnosc. vel al lib.*
[*b*] Paull. *lib. 2. sent. tit.* 24.
[*c*] *d. l. 1. §. 6. & 7 ff de agnosc. vel alen. lib.*
(*d*) *L. pr. ff. de agnosc. liber. §* 3. *&* 14.
(*e*) Paull. *lib. 2. sent §. si prægnantem tit.* 24.
(*f*) Paull. *sent* 2. *§. si mulier* 4 *tit.* 24
(*) Imo distinctionem non admittit vocabulum omnimodo, quod est apud Paullum. Quare non incommode malebat Schultingius legere *non missis* per *L.* 1. *§.* 12. *&* 15. *D. de liberis agnosc.* in primis, quia missis custodibus maritus minime cogitur partum agnoscere per *d. l.* 1. *§.* 6. *&* 11.
(*g*) *l.* 1 *§ quemadmodum* 11. *ff. de agnosc. liber.*
(*h*) *L.* 1. *§ de inspiciendo ff. de inspic. ventr.* Paull. *sent. l.* 2. *c.* 24. *ubi* Cujac. *§. si mulier se & §. venter.*
(*i*) *L.* 3. *§.* 1. *ff. de agnosc. liber. ubi* Gothofr.
(*k*) *L.* 1 *&* 3. *in fin. ff. de agnosc. liber.*
(*l*) *L. qui falsam* 19. *§.* 1. *l. Cornel. de falsis. l. cum suppositi* 10. *C. eod. tit. de falsis.*

ta, quæ personarum statum attingunt: nunc ad ea, quibus negocia reguntur; ex ordine progrediamur. Atque ex negociis primo ea, quæ inter vivos geruntur, examinabimus; deinde quæ ex testamentis & ex aliena morte proficiscuntur tractanda suscipiemus. Exordium vero sumemus a legibus usucapionis: quarum antiquissima sane fuit Atinia, quam ante Nigidium Figulum & Ciceronem latam, Gellius, (*a*) & Cicero ipse demonstrat. Eaque lex additamentum fuit vetustissimæ legis XII. tabular. quæ rerum furtivarum æternam esse jubebat auctoritatem, earumque usucapionem prohibebat. Quod translatum fuit (*) in legem Atiniam, (*b*) ex eaque additum, ut non prius rei furtivæ vitium emendetur, usucapiove concedatur, quam res ab injusta possessione redierit ad verum dominum. Itaque per hanc legem, tum demum res furtiva vitium exuit, cum reprehensa fuerit a vero domino. Quod Nigidius Figulus non solum ad posteriora furta, sed ad ea etiam ante legem facta trahebat. Quamquam enim verbum *erit* futurum respicit; tamen quia præpositum est ei præteritum *factum*, utraque tempora, futurum scilicet & præteritum ea oratione conjunguntur. (*c*)

CAPUT LXV.

De lege Plautia.

QUod autem lex Atinia statuit de rebus furtivis, lex Plautia & Julia transtulerunt ad res vi possessas, quæ longa possessione usucapere non licebat (*d*) nisi post reditum ad verum dominum, cujus in manu vitium exuissent. Legis vero hujus Plautiæ auctorem faciunt eundem, cui ceteræ ejusdem nominis leges tribuuntur, Marc. scilicet Plautium (**) Silvanum Tribunum plebis, cujus tribunatus incidit in consulatum Cneii Pompei Strabonis, & L. Porcii Catonis A. U. C. DCLXIV. Pertinet autem lex ad res vi possessas, non autem ad ea, unde quis vi dejectus est, & alio bona fide possidentur.

CAPUT LXVI.

De lege Scribonia.

HUic attexenda est lex Scribonia, quam aliqui Cœlio Curioni Trib. plebis, aliqui vero præcipue Rævardus, (*e*) tribuunt L. Scribonio Cos. F. (*f*) qui Tiberii tempore vixit, quod verius puto. (***) Ea sustulit omnino usucapionem servitutum, quæ non corpore possidentur, sed tantum animo (****) cernuntur, atque contrectantur. Usucapio autem antea hærere tantum poterat servitutibus prædiorum urbanorum, (*g*) quia continuam causam habebant, veluti si quis ædes altius sublatas diu habuisset. Nam rusticorum prædiorum servitutes, (quod tamen Rævardus negat) ea ratione usucapionem excludebant, quod ne quidem quasi possessione retineri poterant, quia deerat causa continua: nemo enim ambulare, agere, aquam ducere poterat continenter; unde nunquam in his consistit usucapio. (*h*) Porro lex Scribonia servitutum usucapiones tollendo, non impedit, quin servitutum liber-

(*a*) *lib.7. cap.7. noct. Attic.* Cic. *in Verr.3.*

(*) Imo ultra porrectum. Lex enim XII. tabularum ad res tantum furtivas, Atinia ad surreptas pertinebat, quo nomine etiam amotæ veniunt. Gothofredus *ad XII. tabulas tab.2.*

(*b*) *L. sequitur §. quod autem 6. ff. de usurp. & usur. ubi* Cujac. *ad lib.* 54. Paull. *ad edict. I. non solum in princ. ff. eodem, Instit. de usucap. § furtive l. potestatis ff. de V.S. vide* Pulv[illegible]um *libr. sing. ad l. Atin.*

(*c*) *l. verbum erit ff. de V. S.*

(*d*) *L. non solum §. si dominus ff. de usurpat. & usucap.*

(**) Quod pluribus docet Stephanus Vin. Pighius *Ann. T.III. p.*228. Illata ea dein legi Juliæ de vi publica & privata, latæ ab Augusto, ut putat Hottomanus de *legibus p.*77. quare etiam Plautia & Julia dicitur in *L.*33. *§.*2 *D. de usurp. & usucap.*

(*e*) *lib. sing. ad l. Scribon.*

(*f*) Dion. Cassius *lib.*57.

(***) Galvanus de *usufructu Diss. XII. §.* 4. legem hanc ad L.Scribonium Libonem refert qui A. U. C. DCCXIX. Consul fuerit cum Antonio, sed ejus argumenta rem dubio non eximunt, ut ostendit Everardus Otto in dissertatione de *Usucapione servitutum.*

(****) Accedebat, quod iniquum videretur, tam brevi temporis spatio fundum liberum servitute onerari, in tanta per bella civilia rerum confusione, & tot tamque diuturnis Quiritium peregrinationibus. Quæ ratio minus subtilis est, quam illæ, quibus usucapiones servitutum ideo inhibitæ dicuntur, quod in servitutibus locus non esset possessioni, & quod lex XII. tabularum tantum pertineret ad res corporeas.

(*g*) Cujac. *ad l. sequitur 4. ff. de usurpat. & usucap. sive ad lib.*54. *Paull. ad edict. §. ultimo.*

(*h*) Cujac. *in repet. ad § ult. l. sequitur ff. eodem, nempe ad lib.* 54. *Paulli ad edict.*

libertas usucapiatur, (*a*) sive quin longa desuetudine, aut contrario usu servitus amittatur. Item quamvis ante legem Scriboniam servitutes biennio usucaperentur; nunc tamen etiam adquiruntur, sed longa possessione, bona fide, absque alio jure, sive titulo auctoritate Prætoris. (*b*)

CAPUT LXVII.

De lege Mamilia.

TUlit & C. Mamilius Trib. plebis inter plura capita de limitibus, (unde & Limitanus dictus,) ut inter fines agrorum quinque, aut sex pedum latitudinis spatium ab usucapione deinceps eximeretur. (*c*)

CAPUT LXVIII.

De usufructu earum rerum, quæ usu consumuntur.

ET hæc de usucapionibus. Habemus autem de usufructu S. C. nempe de usufructu earum rerum, quæ usu consumuntur, hoc est rerum, quarum non usus est, sed abusus. Quo Senatusconsulto loco fundi, in quo ususfructus insideat, constituitur cautio reddendæ pecuniæ, vini, olei, aut similis alius rei corruptibilis post finitum usumfructum. Qui hac specie constitutus mutuo est affinis, de quo late *tit. ff. de usufructu earum rerum, quæ usu consumuntur*. Ejus nullum tempus certum ostenditur. Tantum scimus, Marci Tullii tempore nondum prodiisse, (*d*) ut notat Contius, & Cujacius. (*e*) Neque cautio hæc remitti potest a testatore, ne a suo testamento Senatusconsultum excludat. Intelligitur autem cautio hæc fidejussoribus datis. (*f*)

CAPUT LXIX.

De S. C. Macedoniano.

NUnc pergamus ad leges de fœnore, non eas scilicet, quæ ad publicum regimen pertinebant, sed illas, quæ respiciunt jus civile privatorum, cui operam nostram dicamus. Quamobrem, omissa lege Lætoria, quam supra exposuimus, explicabimus S. C. Macedonianum, quod etiam coercendæ adolescentium intemperantiæ atque fœneratorum fraudibus recidendis conditum fuit. Cui Senatusconsulto auctoritatem tribuit lex Claudia, Claudii Imperatoris tempore lata, qua vetabatur, pecuniam mutuam dari adolescentibus in mortem patris, sive dilata solutione ad patris mortem. (*g*) In cujus sententiam legis conditum fuit Senatusconsulum Macedonianum, sic appellatum, non a Macedone adolescente, qui sua omnia per luxuriem prodigebat, ut falso Theophilus tradidit; sed a Macedone fœneratore (*) quodam improbo, qui suis vitiis, & pecunia, quam fœnerato dabat, inconsultos & præcipites ad libidinem adolescentes corrumpebat, incertis nominibus, (*h*) sive suppressa causa mutui, celatoque titulo crediti, & tacito fœnore, atque ut eleganter Cujacius *sub tunica, & in sinu*, cui apud Horatium opponuntur *certa nomina*. Itaque (*i*) ne filiifamilias gravitate fœnoris obruerentur, neve post mortem patris hereditatem omnem creditoribus tradere cogerentur, Senatus præstitit adversus creditores exceptionem, qua mutuantis actio repellatur. (*k*) Addit Justinianus, ideo ita Senatum cavisse, quia plerumque adolescentes luxuria & ære alieno exagitati parentum vitæ insidias moliebantur. Itaque recte Ulpianus scribit,

---

(*a*) *l. sequitur §. ult. ff. de usurpat. & usucap. ubi* Cujac. *in repet. ad hunc §.* RæVard. *loc. cit.*

(*b*) Cujac. *loc. cit.*

(*c*) Cicero *de leg. 2. vide* Hottoman *de leg.*

[*d*] Contius *ex Cic. topicis ad l 7. ff. eod.*

(*e*) *lib. 17. quæst. Papin. lib. 8. ff. de usuf. ear. rerum, quæ usu consum.*

(*f*) Cujac. *loc cit.*

(*g*) Tacit. *annal. lib. 11. cap. 13.*

(*) Imo bene Theophilus SCtum Macedonianum non a Macedone fœneratore, sed a Macedone filiofamilias dictum fuisse putabat. De filio enim utique intelligi potest Ulpianus *in L. 1. pr. D. de S. C. Macedoniano*, uti manifeste docuit Heineccius ad *titulum Pandectarum de hoc SCto § CLXIX.* in *scholio*, qui Theophilum alibi universim a recentiorum calumniis vindicat. Quæ de Vespasiano in fine capitis dicuntur, pluribus illustrantur a Brummero ad *L. Cinciam c. 3.* ubi docet, sæpe jura iis tanquam auctoribus tribui, a quibus desuetudine inumbrata in usum tantum revocata fuerint.

(*h*) *vide* Paræum *lexic. critic.* VVessemb. *hoc tit.* Cujac. *C. hoc tit. & parat. ff. ad S. C. Macedon.*

(*i*) *l. 1. ff. ad S. C. Maced.*

(*k*) *in instit. tit 7. lib. 5.*

bit, pecuniam perdere, qui eam filiisfamilias mutuam dederit. Sunt qui hoc S. C. cum Claudii lege tempore conjungant, ſicuti & ſententia conjunguntur. Sed quia, in eandem ſententiam Senatum decreviſſe ſub Veſpaſiano, Svetonius (*a*) tradit, malunt plerique S. C. ejus originem a Veſpaſiano repetere, niſi forte obſoletum poſtea ſub Veſpaſiano revixit.

CAPUT LXX.

Lex Julia de Ceſſione Bonorum.

DEbitoribus vero univerſis lex Julia ſubvenit, quæ de ceſſione bonorum appellatur; eaque iis conceſſit, ut ſi ſolvendo non eſſent, liceret bona creditoribus cedere, quo non debitoris, ſed creditorum nomine bona deinde diſtraherentur. Quo beneficio debitores non modo effugiunt pœnam carceris, quæ aſperitas e XII. tabulis ſupererat; ſed etiam declinant infamiam illam, quam incurrebant, cum ære alieno merſi patiebantur ex Edicto miſeram illam ſectionem bonorum a Prætore ſubſtitutam, loco illius longe miſerioris ſectionis, nempe dilacerationis membrorum XII. tabular. permiſſæ legibus. Mitior certe fuit Prætoris pœna, qua non membra corporis, ſed patrimonium debitoris & fama proſcindebatur. Mitiſſima tantem lex Julia fuit, quæ beneficio ceſſionis debitores etiam ea levavit infamia, quam ſubibant, cum eorum nomine bona ſubjiciebantur auctioni. Et quamvis actiones adverſus debitores non peremerit; eas tamen eliſit, ac viribus ſpoliavit exceptione *ſi non ceſſit bonis*; qua debitores poſt ceſſionem muniuntur, quoad nova bona adquiſiverint. Ceſſio enim bonorum non obſtat, quin bona poſt ceſſionem quæſita veteribus actionibus ſubſint, in quantum facere debitor poſſit. (*b*)

CAPUT LXXI.

De S. C. Vellejano.

ATque his juribus in univerſum unicuique ſubvenitur. Mulieribus vero peculiare beneficium tribuerunt Edictis ſuis Auguſtus & Claudius: quibus occurrebatur imbecillitati mulierum, quæ conjugali amore, atque inconſulta facilitate ſeſe temere implicant. Itaque cavebatur, ne virorum obligationes in ſe ſuſciperent, neve actioni, qua viri tenebantur, ſe ſubjicerent. M. tandem Silano & Vellejo Tutore Coſſ. (*c*) (*) ſubventum plenius fuit fœminis omnibus pro aliis quibuscunque bona fide non callide, neque dolo intercedentibus, & alienis obligationibus, ſciente creditore, conſentientibus. (*d*) Etenim hæ omnes interceſſiones infirmantur S.C. Vellejano, quo repellendis creditorum actionibus, exceptio mulieri præbetur, ſive novam, ſive veterem in ſe ſuſceperit actionem; (*e*) de quo S. C. pauca retuliſſe ſatis fuerit, cum perſpicue, atque abunde de eo in Digeſtorum libris diſputatum inveniatur: nec ulla difficultas ex antiquitate ſuperſit.

CAPUT LXXII.

De Lege Cincia, S. C. Æmiliano, & Oratione Marci de Tranſactionibus.

TRanſeamus nunc ad donationes, de quibus anno ab U. C. DXLIX. lex prodiit, quæ vetabat ob cauſas orandas

Oo 2 donum

(*a*) *In Veſpaſ. cap.* 11.

(*b*) *C. qui bon. ced. poſ. ubi* Cujac.

(*c*) *L.* 1. *ff. ad S. C. Vell.* Cujac. *parat. C. eod. & l.* 2. *ff. eod.*

(*) De quibus Conſulibus etſi conſtet ex *L.* 2. §. 1. *D. ad Senatusconſultum Vellejanum*, annus tamen, quo Conſulatu functi ſint, ita adhuc definiri nequit, ut ſcrupuli ſimul omnes tollerentur, Antonius Schultingius in *Juriſprudentia Ante-Juſtinianea p.* 904. Senatusconſultum Vellejanum perinde ut legem Juniam Vellejam acceptum fert temporibus Claudii, & utrumque latum cenſet Valerio Aſiatico & M. Junio Silano Conſulibus, quorum Conſulatus referri ſolet ad annum urbis 798. vel 799. Cum enim prior horum, ut eſt apud Dionem *L. IX. p.* 685. ante finem anni ſponte ſe magiſtratu abdicaverit, ſucceſſorem Eruditiſſimo Viro habuiſſe videtur Vellejum Tutorem, in primis quod & in *L.* 2. §. 1. *D. ad S. C. Vellejanum*. Vellejus Tutor Junio Silano collega datur. Sed hunc Vellejum in Faſtis Rufum dici, obſervat Heineccius *Antiq. T. II. p.* 115. ideoque mavult natales hujus Senatusconſulti ab Auguſti ævo repetere, quo L. Silanus & Vellæus Tutor memorantur in marmore apud Grutherum *Inſcr. p.* 470. 1. & 2. Sed hic Silanus Lucius dicitur, noſter Marcus apud Ulpianum, qui præterea vocula poſtea tam Claudii quam Auguſti tempora complecti videtur. Quare ſupereſt, ut vel Vellæum Tutorem, Rufum cognominatum dicamus, vel cum Gravina noſtro ab anni determinatione abſtineamus.

(*d*) *L.* 5. & 7. *C. hoc tit. & l. quamvis* 8. *ff. eodem.*

(*e*) Cujac. *parat. ff. eod.*

donum quoddam, munusve accipere. Dictaque lex Cincia fuit, utpote lata a M Cincio Alimento Tribuno plebis ejus anni. (a) Cum autem Cincia lex oratorum avaritia & fraude contemneretur, sæpe de ea restituenda inter Patres agebatur, & sub Augusto per S. C. revixerat, donec sub Claudio in Senatu constitutus fuit modus muneribus oratorum ad dena usque sextertia in singulas causas. Quam sententiam Cujacius censet fuisse comprehensam S. C. illo, quod memoratur in *ultima epistola Plinii libro* 5. (b) Dena vero sextertia ratione recte ducta, centum aureos (*) conficiunt. Quod Budæus & Alciatus probant. (c) Id vero S. C. a Nerone confirmatum, tradit Svetonius. Hæc autem lex Plauto dicitur muneralis, quo nomine legem Cinciam designari, tradit Festus Pompejus. (d) Unde colligitur non solum oratorum donationes, sed & alias omnes fuisse imminutas, quamvis Josepho Scaligero excelsi ingenii atque inauditæ eruditionis viro in suis ad Festum notis id minime probetur. A cujus sententia me abducunt Justinianus (e) & Jurisconsulti in pluribus juris locis, ubi *legitimus modus donationum* scribitur. Cur enim *legitimus modus*; (f) nisi lege aliqua, & quidem Cincia de donationibus præscriberetur? Nisi putaverit Scaliger per legem Cinciam oratorum donationes omnino fuisse sublatas; alias vero ad certum modum redactas, nempe CC. aureorum, ut tradit Cujacius ex C. Theodosiano: (g) quod autem hunc legis modum excederet, minime ratum per legem erat, præterquam si conjunctis personis donaretur. (h) Solemnitas quoque traditionis per mancipationem & nexum ex hac lege injungebatur, exceptis donationibus inter parentes & liberos. (i) Male vero aliqui, quos refellit Cujacius in citatis locis, decepti, depravatis codicibus; hanc cum lege Titia (**) conjungunt, quæ pertinet potius ad sponsiones, quas nonnisi virtutis causa fieri licebat. Porro qui primus ob orandam causam pecuniam acceperit, traditur ab Ammiano Marcellino (k) Antipho Rhamnusius. Magistratibus vero xenia, sive parva munuscula, esculenta vel poculenta, quæ intra dies proximos consumuntur, licebat accipere ex Plebiscito, cujus nullum adhuc patuit nomen. (l) Non omittam S. C. de donationibus mortis causa factis in eos, quos lex capere prohibet; quæ eadem in causa sunt habendæ, qua essent legata iis, quibus per legem capere minime licet. (m) [***] De quibus etiam supra. Erat S. C. quod recte a Cujacio Æmilianum appellatur, utpote orationem in Senatu habente Caracalla edictum, Fulvio Æmiliano & Numio Albino Coss. quo laxabatur severitas Romani moris donationes inter virum & uxorem ex Solonis instituto prohibentis (n) eo consilio, ne invicem spolientur conjuges, neve donis potius, quam mutuis officiis, ad mutuum amorem provocentur. Quamobrem hoc S. C. inductum fuit, ut donationes eæ inter conjuges donatoris morte convalescerent, si usque ad mortem in ea voluntate perseverasset, quasi donatum inter vivos testamento confirmetur. (o) Donationibus recte conjungentur transactiones, de quibus oratione Marci Antonini *leg. cum*

(a) Cicero *Cat. majori*, *& lib.* 2. *de orat.* Livius *lib.* 34. Arnobius *lib.* 2. *contra gent.* Tacit. *l.* 11. 13. *&* 15. Lipsius *in Tacit. l.* 11. *annal.* Manut. *libr. de leg. ad hanc l.* Cicero *lib.* 1. *epist. ult. ad Attic.*

(b) Cujac. *obs. lib.* 6. *cap.* 18.

(*) Singula enim sestertia, ita scribendum, non sextertia, dicitur enim sestertium pro asse sequis-tertio, mille sestertios continent, quorum C. valent aureum seu quatuor unciales. Licebat igitur donare quadringentos unciales.

(c) Tacit. *annal. lib.* 13.

(d) *Verbo* muneralis.

(e) *L. sancimus C. de donat. l. cum de modo l. ut mihi l. fidejussori ff. de donat.*

(f) *L. pone §. si donavi ff. de doli mal. & met. except. ubi* Cujac. 71. Pauli. *ad edict. Probatur id etiam ex* Cicer. *de oratore l.* 2. *pag.* 201.

(g) *L.* 4. *&* 5. *de donat. ubi vide* Jacob Gothofr.

(h) Cujac. *ad l. Aquilius* 17. *ff. de donat. sive ad lib.* 29. *de respons. Papin.*

(i) Hottom. *de leg. Ant. August. in hac leg. & leg.* 1. *§. sicuti ff. de var. & extraord. cognit.*

[**] De qua in *L.* 3. *D. de Aleatoribus.*

(k) *Lib* 30. Brumer. *cap.* 1. *ad leg. Cinc.*

(l) *L. plebiscito* 18. *de off. Præsid.* Cujac. *observ. lib.* 6. *cap.* 18.

(m) *L. Senatus ff. de mort. caus. donat.*

(***) Velut Senatori libertinam, ingenuo scenicam ducenti, cœlibi porro & orbo pro parte dimidia.

(n) Cujac. *parat. ad ff. de donationibus inter virum & uxorem.*

(o) *L. cum hic status* 31. *§. orat. ff. de donat. inter vir. & uxor.*

cum hi ff. de transact. S. C. comprehensa constitutum fuit, ne alimentorum transactio rata esset, nisi auctore Pretore fieret: quia plerique, inopia coacti, pauca recipere, quam plura sperare malunt. Antequam autem a negociis vivorum discedamus, adjiciendum est S.C. super corruentium ædificiorum restitutione utilissime conditum, eodem Imperatore suadente. Quo S. C. domus restituta, tacito pignore obligatur creditori, cujus sumtu restituatur, sive creditor pecuniam in sumtus ipsi domino tradiderit, ut S.C. verbis comprehendebatur, sive redemtori, hoc est illi, qui domum a domino restituendam conduxerit, seu acceperit τῶ ἐργολάβῳ, ut habent Basilica, quam ad speciem S. C. sapientum interpretatione profertur. Sed jam ad negocia veniamus, quæ a morte aliorum existunt, legesque ad ea pertinentes accedamus.

CAPUT LXXIII.

De lege Cornelia de Testamentis.

IGitur ex testamentariis primum locum damus legi Corneliæ, (*) quæ testamenta in urbe condita ab iis, qui apud hostes decesserunt, perinde confirmat, ac si nunquam in hostium potestatem devenissent. Cum enim quis hostium potitur, testandi facultatem amittit, neque apud hostes moriens civis Romanus reputatur; & quia testamentum civis Romani morte consistit; ideo jure civili nullum esse testamentum videbatur illius, qui post illud conditum in urbe discesserat apud hostes. Quæ testamenta, ne propter calamitatem intercciderent, L. Cornelius Sylla Dictator legem tulit, (*a*) qua initium captivitatis pro morte habebatur; ut eorum testamenta quasi mortuorum in urbe convalescerent: omniaque in eandem causam reciderent, in qua essent, si nunquam testator in hostium potestatem pervenisset. Itaque si apud hostes quis decedat, testamentum ante captivitatem factum valet lege Cornelia, quæ captivitatem convertit in figmentum mortis: si vero captivus redierit in urbem, testamentum illius valebit jure postliminii, a jure gentium ducto, quo is, qui ab hostibus ad cives rediit, perinde habetur, ac si nunquam civitatem amisisset, quasi nunquam fuisset apud hostes. (*b*)

CAPUT LXXIV.

S C. Neronianum de Legatis.

POrro antequam progrediar ad uberiores leges, defungar explicatione S. C. Neroniani ad legata pertinentis, atque ob levem, quam de eo mentionem Ulpianus facit, a paucis admodum animadversi: cujus sententia est, ut quod minus integris verbis legatum est, perinde sit, ac si optimo jure [**] legatum fuisset. (*c*) Laxavit igitur severitatem juris civilis in legatis, quæ valere voluit, quoquo modo sententia eliciatur: quamvis verbis prolata non fuerint a lege præfinitis. Occurrunt etiam & S.C. alia minus nota, nulliusque fere nominis ad legata pertinentia; quale illud fuerit, quo tacita substitutio subjicitur legato ad exemplum institutionis hujus: *Titius & Sejus, uterve eorum vivat, heres mihi esto*, per quæ verba, si uterque vivat, ambo heredes erunt; altero mortuo, heres erit superstes, propter tacitam substitutionem, quam Senatus censuit inesse simili legato: *Titio & Sejo, utri eorum vivat heres meus centum* dato. Nam si uterque vivat, ambo legatum accipient; altero vero mortuo, integrum legatum accipiet ex tacita substitutione superstes. (*d*) S.C. quoque decernitur, ut columnis vel tignis per fideicommissum relictis, ea tantummodo præstentur, quæ auferri possent, sine domus injuria, neque mentio æstimationis habeatur. (*e*) [***]

CA-

(*) Quam a L. Cornelio Sulla, dictatore, circa annum DCLXXI. latam, putat Sigonius *de judiciis II.* 31.

(*a*) *Julian. leg.* 12. *ff. qui test. fac. poss. ubi* Cujac. *lib.* 42. *ff. Salv. Jul.* Ulp. *Instit. tit.* 23. *ubi* Cujac. *lib.* 28 *ff. de vulg. & pupilli.*

(*b*) Cujac. *tit.* 23. *Ulpian. & ad l.* 28 *ff. de vulg. & Pupill. sive ad Julian. l.* 62. *ff. in Instit. quibus non est permiss. facere test. §. ult.*

[**] Optimum autem jus legati per damnationem est, cum, quia sic relinqui possunt res qualibet, etiam alienæ, Ulpianus *tit. XXIV*, §. 8., tum quia inde heres inficians tenetur in duplum, Paullus *Sent. libr. III. tit.* 9. §. 17. & si plures re conjuncti concurrant, omnibus solidum debeatur, Ulpianus §. 13. ita ut alter rem, alter æstimationem ferret. si iis disjunctim, vel duabus pluribus propositionibus res relicta esset, Schultingius *ad Ulpian. pag.* 655. *num.* 36.

[*c*] Ulpian. *tit. de leg.* §. *per præceptionem tit.* 24.

[*d*] *L. Titius & Sejus cum duabus sequent. ff. de hered. inst.*

(*e*) *L. nutu* 21. *ff. de legat.* 3.

(***) Seu rationes pretii ineantur.

CAPUT LXXV.

De Lege Furia.

INfinitam vero testandi licentiam, XII. tabular. lege permissam, lege aliquæ posterioribus temporibus coangustarunt. Quarum est lex Furia, (*a*) quam tulit C. Furius Tribunus plebis, ne liceret testatori supra mille asses legare, aut mortis causa donare ulli, præter quam cognatis certisque personis: quibus exceptis, si ex alieno testamento plus præfinita quantitate quis acciperet, quadruplum ejus, quod plus quam licebat, acceperit, reddere cogebatur: itaque inter minus perfectas leges hæc ab Ulpiano refertur, (*b*) quia pœna non afficit eum, qui contra legem fecit, sed illum, qui accipiendo, quod contra legem factum est, adprobavit, damnumque ducit ex facto minime ab ea rescisso. Quæ lex cum heredi prospicere voluisset, calliditate tamen testantium eludebatur, (*) quam enim quis quantitatem in unum conferre vetabatur, eandem minoribus portionibus in plures legatarios tributam heredi subtrahebat, multiplicato legatorum numero, haudquaquam a lege præfinito. (*c*)

CAPUT LXXVI.

De Lege Voconia.

NEque has effugit fraudes lex Voconia, quam tulit Q. Voconius Saxa Tribunus plebis, Cæpione & Philippo Coss. A. U. C. DXCIV. cujus inter capita illud fuit præcipuum, (*d*) ne quis census, (**) sive quis centum millia sextertium possideret, [*e*] plus ulli legaret, quam ad heredem perveniret. Quod eodem revolvebatur; eveniebat enim, ut imminutis, multiplicatisque legatis minima portio heredi superesset, veluti si ex aureis C. testator distraxisset singulos in XCIX. legatarios: heres enim sine ulla fraude legis, tamen nonnisi aureum auferebat; ideoque propter minimum lucrum hereditatem adire facile recusabat. Aliud caput ejusdem legis fuit, ne fœminæ ab intestato præter consanguineas [***] succederent. [*f*] Quod eo consilio fuit excogitatum, ne impotentia muliebris animi elata divitiis, nimia superbia & opibus viros opprimeret. [*g*] Quamobrem Cato Major, qui ob gravitatem morum sexus levitatem oderat maxime, magnis lateribus hanc legem suasit annos quinque & sexaginta natus. [*h*] Quo minus autem illecebris suis mulieres hereditates extorquerent, eadem lex vetuit, quem censum heredem facere mulierem supra quadrantem, (****) sive XXV. millia sextertium. Hinc Augustus, [*i*] ut Liviam institueret ex triente, a Senatu legis veniam impetravit. Ceterum figmentum declamatorium duco id, quod apud Quintilianum legitur, *ne semissem relinquere liceat*. [*k*]

CA-

(*a*) Cicero *pro Balbo*, & *Ver.* 3. Theophil. *Instit. de l. Falc.* Ulp. 1. § *minus* Cuiac. *ad lib. resp. Papin l. alienationes.*, *l. si servus ff. famil. ercisc.* & *in Instit.* Just. *de l. Falc* Cujac. *Obs. lib.* 19. *cap.* 31.

(*b*) *Cap.* 1. *Instit.* §. *minus*, & *cap.* 28. § *intestat. L.* 120. *ff. de V. S.*

(*) Est hæc lex incertæ ætatis, quod jam probe se novisse indicat Cujacius *Obs. XX.* 3. Eadem duplici vitio laborabat, primum, quod non rescindebat actus legi contrarios, secundo, quod tam facile eludi posset, ut aut unus aut nemo esset, qui fraudis viam non reperiret. Quo magis mirandum est, idem vitium etiam legi Voconiæ hæsisse.

(*c*) Govean. *init. interpr. ad l. Falcid.*

(*d*) Cic. *in Verr.* 2. Cujac. *obs.* 19. *cap.* 31.

(**) Apud Ciceronem in *Verr. l.* 43. censi simpliciter leguntur: sed veniebant hoc nomine ut est apud Asconium ad *Cic. de Orat. capit.*, 41. qui CM. professione detulisset. Vide Gronovium de *pecun. veter. libr. III. cap.* 16.

(*e*) Cujac. *in tit. init. ad. l. Falcid.* ex *Inst. de success. lib.* §. *postea vero*.

(***) Qua ratione dein etiam, abolita per opulentiam civium Voconia lege, inter agnatos solæ sorores vocabantur consanguineæ §. 3. *J. Instin. de lege Falcid.*

(*g*) Cujac. *ad Paull. sent.* 4. *tit.* 8. §. *fœm.*

(*h*) Cicero *in Cat. maj.* Ant. Aug. *de leg. in l. Voc* Gell. *lib.* 17. *capit.* 6. & *libr.* 7. *cap.* 13. Balduin. *ad l. Vocon.*

(*i*) Dion. *lib.* 56.

(****) Imo lex Voconia non de quadrante centum millium sestertium, sed de quadrante drachmæ loquitur, qui ipse centum millia sestertium efficit. Verba enim Dionis *libr. LVI. p* 662 δύο ἥμιου μυριάδα οὐσίας, xxv. millia numum ad drachmam pertinere, docet Perizonius de *lege Voconia p.* 144. *seq.*

(*k*) Vinn. *Instit. libr.* 2. *tit.* 23. §. *sciendum verbo*, *qui capere*.

CAPUT LXXVII.

De Lege Falcidia.

JAm vero Voconia, ut diximus, non satis heredi cavebatur, quia plerumque multiplicato numero legatorum, omne fere lucrum heredi detraheretur. Propterea consilium legum Furiæ & Voconiæ (ne scilicet parvitate lucri ab heredibus testamenta destituerentur) minime succedebat. Hinc sub Augusto Triumviro Reipublicæ constituendæ, antequam sibi tribunitiam potestatem adjecisset, L. Antonio, P. Servilio Isaurico iterum Coss. A. U. C. DCCXII. lata fuit a Falcidio Tribuno pleb. lex, quæ Falcidia dicitur, qua non plus dodrante permissum testatori fuit legando absumere: facta heredi facultate detrahendi sibi quartam hereditatis partem, si hereditas supra dodrantem legatis occuparetur. (*a*) Gothofredus vero anno superiori, at Balduinus anno posteriori nempe Calvino & Pollione Coss. latam putat. (*b*) (*) Cujus legis vis ex intextis e re nata interpretationibus porrecta fuit etiam ad intestatorum successiones, propter fideicommissa ex constitutione Pii, (*c*) & ad donationes causa mortis ex constitutione Severi; (*d*) itemque ad donationes inter virum & uxorem, quæ morte confirmantur. (*e*) Quia etiam his rationibus heredis portio infra Falcidiæ quantitatem imminui potuit: ideo placuit ad hæc vim legis extendere. Quæ detractio fit salvo jure publico. Nam ex residuo legati, detracta Falcidia, detrahendum erit id, quod forte per legem Papiam legatario denegaretur. (*f*) (**) Transfertur autem ad fiscum sine ulla detractione Falcidiæ, ex S. C. Planciano, (***) quidquid contra legem relinquitur, clam & in fraudem legis, quod tacitum fideicommissum appellatur. Neque illius detractionis omissio cedit lucro aliorum legatorum, sed fisci, ad quem quarta ab herede non retenta pertinet ex consultatione D. Pii. (*g*) Excluditur etiam S. C. Falcidia ex legato servi, quem quis rogatus fuerit manumittere: eamque tantum detrahere licebit ex eo, quod forte ipsi servo legatum fuerit. (*h*) Præterea refert Cajus, ipsa lege Falcidia expressum fuisse, ne quæ mulieris causa emta parata essent, quartæ detractionem paterentur. (*i*) Illud quoque caput ad legem Falcidiam revocat Cujacius, quo ex dote uxori relegata Falcidiam detrahi prohibetur, cum præter testamentum alio etiam ex jure debeatur, (*k*) cumque hoc jungit aliud caput, quo decernitur, ut in ducenda ratione legis Falcidiæ, prius deducatur æs alienum: propterea prius deducenda erant precia servorum, quibus libertas erat relicta adeo (****) ut inde patrimonium testatoris minueretur. (*l*) Hac autem lege lata, Furia & Voconia siluerunt. Per Falcidiam enim plenius testamentorum firmitati simul & heredis utilitati consulitur: propterea sublatum quoque fuit sexus discrimen superioribus inductum legibns. Verum Falcidiæ vires elisit maxime Justinianus, permissa facultate testatoribus utiliter prohibendi Falcidiam: cum antea hujuscemodi voluntati, quantumvis expressæ, heredes minime parere cogerentur. (*m*) His legibus apte contexetur Senatusconsultum Tre-

---

(*a*) *L.* 1. *ff. ad l. Falc.* Govean. *ibid.*

(*b*) Dion. *lib.* 48.

(*) Cujus sententiam præter Dion. juvant Eusebius *Chron. num. MDCCCCLXXXVIII.* & Isidorus *Etymol. V.* 15.

(*d*) *L. filiusfam. ff. ad l. Falcid.*

(*d*) *L.* 2. *C. de donat. mort. caus.*

(*e*) *L. cum hic status §. oratio* 1. *ff. de donat. inter virum & uxorem.*

(*f*) Cujac. *C. ad leg. Falcid.*

(**) Finge, legatum orbo relictum erat duodecim. Detrahentur ei primum quatuor, Falcidiæ nomine, dein totidem, ex lege Papia.

(***) Quod S.C. precipue ad hereditates fideicommissarias pertinebat, ut apparet ex iis, quæ Gravina subjicit. tum ex *L.* 59. § 1. *D. ad legem Falcidiam*, latumque videtur eodem plane tempore, quo latum est Senatusconsultum Plancianum de agnoscendis liberis, de quo supra *cap.* 63.

(*g*) *L. beneficiis §. præterea ff. ad Falcid. l. heres* 11. *ff de his, quæ ut indign.*

(*h*) *L. si servus l. plane ff. ad l. Falcid.*

(*i*) *L. sed usufructus* 81 §. 2. *ff. ad leg. Falcid.*

(*k*) *L. sed usufructus ff. ad l. Falcid.* Cujac. *C. eod. in pr.*

(****) Quæ deminutio patrimonii testatoris non tantum in iis servis locum habebat: qui testatoris proprii fuerant, verum in his quoque, quos heres, cum alieni essent, redimere & manumittere rogatus esset, *L.* 37. §. 1. *D. ad Leg. Falcid.*

(*l*) *L.* 1. §. *hæc verba*, *& seq. ff. si cui plus quam per l. Falcid.* Cujac. *C. ad l Falc.*

(*m*) *Auth. collat.* 1 *cap.* 2. *de hered. & Falcid.* Ant. Aug. *in libr. de leg. ad hanc legem auth. sed cum testator C. ad l. Falcid.*

Trebellianum, de quo breviter, quando ejus est satis origo pervulgata.

CAPUT LXXVIII.

De S. Cto Trebelliano, Pegasiano, Aproniano, & Sabiniano.

VEteri Jurisprudentiæ legum XII. tabul. ignota fuerunt fideicommissa: quia non certa obligatione juris, sed fide atque benevolentia eorum, qui erant rogati, continebantur: nisi fidem etiam aliquo juris vinculo testatori obligassent. (*a*) (*) Itaque res omnis testamentaria incumbebat in heredem, qui defuncti obligationes suo periculo susceptas præstare cogebatur: nec in eum, ad quem hereditatis commoda perveniebant, sed in illum, qui heredis nomen præferebat, actiones dirigebantur. At quoniam Augusti temporibus certa juris necessitate fideicommissa fuerunt adstricta, neque amplius eorum restitutio ex heredis voluntate pendebat; ne heredes, qui totam aliquando restituere jubebantur hereditatem, damnum ex sua fide facerent, onusque obligationum in sese directarum nullo suo compendio sustinerent; oportuit hereditariarum actionum incommodum ab eis removere. Etenim non raro testamenta deserebantur, iisque destitutis fideicommissa intercidebant: quia heredes, ne implicarentur hereditariis actionibus, sæpe adire recusabant. (*b*) Ideo Neronis temporibus VIII. Kalend. Septembris Annæo Seneca & Trebellio Maximo Coss., suffectis (desunt enim in fastis, ut notat Vinnius *Instit.* 2.) ad Senatum referentibus, factum est Senatusconsultum, quo restituta ex testamento universa hereditate, actiones omnes, quæ heredi, & in heredem competerent, simul cum hereditatis commodo, sive cum bonis ipsis hereditariis transirent in eum, cui restitueretur hereditas: ita ut heres sine sua fraude directam sibi hereditatem alterius commodo posset adire. At quoniam heredes rogati aliquando inutilem molestiam refugientes, aliquando commodum hereditatis invidentes iis, quibus hereditatem restituere jubebantur, adire recusabant; ne testamentum desereretur, & ne spes commodorum inde ducta concideret, necesse fuit heredes rogatos non solum damno levare, sed utilitatis etiam blandimentis implere, permissa eisdem certæ portionis detractione de bonis ex testamento restituendis. Quamobrem sub Vespasiano, Pegaso & Pusione Coss. Senatusconsultum est proditum, quod Pegasianum appellatur, quo permittitur heredi restituere rogato detrahere quartam ex bonis suæ fidei commissis. Hinc lex Falcidia, quæ ad legata tantum intendebatur, producta fuit ad fideicommissa etiam universalia: adeo ut quartam scriptus heres, tum ex universa hereditate restituenda, tum ex singulis rebus per fideicommissum relictis retineret. Quoniam vero nihil hoc Senatusconsulto de actionibus hereditariis cavebatur; mos erat inter heredem & eum, cui restituenda erat hereditas ut interponerentur pactiones: non aliter ac solebat inter heredem & legatarium partiarium, cujus loco habebatur is, ad quem bona ex restitutione deferebantur: ita ut pro sua cujusque portione onera hereditaria inter heredem, & eum, cui restituebatur hereditas, communicarentur, quo damnum & lucrum pro sua quisque portione participaret. Quod si heres scriptus hereditatem sibi suspectam nollet adire; jussu Prætoris adire cogebatur, translatis in eum, qui sibi restitui postulaverat, actionibus, tanquam ex S. C. Trebelliano. Qua in re nullis interpositis stipulationibus opus erat: tum enim nihil oneris in herede scripto manebat; sed commoda simul & incommoda cum ipsa hereditate restituta, jubente Prætore, transibant. Verum quia stipulationes, quæ interponebantur post Senatusconsultum Pegasianum, in fraudem aliquando alterutrum contrahentium

(*a*) Cic. *libr. 2. de finib. ubi de Sex. Rufo & Sex. Peduc.*

(*) Imo omnia fideicommissa primis temporibus infirma fuisse, Imperator ait in *in* § 1. *J. de fideic hered.* idemque Cicero præ se ferre videtur de *Finibus. II.* 18. neque ratio nobis suppetit, qua quis fidem nunquam testatori aliquo juris vinculo obligare potuisset.

(*b*) *L. 1. ff. ad S. C. Trebell.* Just. *Instit. l. 2. tit.* 23. Ulpian. *cap.* 35. *de fideicomm. §. is qui* Cujac. *ibid.* Ant. August. *ad leg. & S. C. Rom. hoc titulo.*

tium (*) inducebant, eoque nomine summo viro Papiniano captiosæ videbantur; placuit Justiniano, prudenti sane consilio, hujuscemodi nexus resecare, atque omnibus ex ambagibus evolvere fideicommissa. Ideo vim Pegasiani S. C. & facultatem quartæ detrahendæ, jusque cogendi heredem adire nolentem, convertit in S. C. Trebellianum, atque utraque S. C. confudit, ut ex duobus unum efficeretur de viribus utriusque conflatum. Quo pacto nunc heres quartæ detractionem habet, & exemtionem onerum hereditariorum, quæ onera tantum in eo resident pro ratione quartæ detractæ. Cetera simul cum hereditate transeunt, cum qua & legata, quorum nulla oneris pars apud scriptum heredem remanet; quarta enim retinet onus æris alieni, non legatorum: (*a*) nam si de quarta legata detraherentur, res ad antiquum rediret incommodum, & heredi scripto beneficium legis eriperetur. At si heres non sponte adeat, sed coactus a fideicommissario, qui judicis officium imploravit; tum tanquam extraneus commodis omnibus & incommodis hereditariarum actionum spoliabitur: & si totam hereditatem sponte restituerit, omnes hereditariæ actiones fideicommissario, & adversus eum dabuntur. (*b*) Sive autem ex toto quis institutus, sive ex parte fuerit, ac sive totum, sive partem, restituere cogatur, nihil interest; cum idem juris in quartæ detractione fuerit a Justiniano constitutum. (*c*) Actiones item ex S. C. Trebelliano non in privatas modo certasque personas transmittuntur; sed etiam in universitates & municipia, quibus directa hereditas relinquitur inutiliter: (*d*) obstat enim ratio juris civilis, quæ ad hereditatem adeundam certam personam exigit; adire autem nequeunt universi. Hinc Plinius junior ait, rempublicam neque institui heredem posse, neque percipere. Ne vero subtilitas juris civilis alienorum testamentorum commoda civitatibus eriperet, auctor fuit Marcus Apronianus & Paullus Coss. ut S. C. conderetur, quo civitatibus, quæ sub imperio Pop. Rom. essent, liceret, si non directam, quod jure civili vetabatur, at fideicommissariam relinquere hereditatem. (*e*) Itaque in eas utiles actiones ex S. C. transeunt, quo illas non universi (qui enim possent?) sed universorum nomine, aut conveniendo, aut excipiendo actor ab omnibus constitutus exerceat. Quod S. C. Apronianum appellatum, Antonius Augustinus revocat ad Adriani tempora; Cujacius (*f*) ad Marci ætatem; (**) tradidit enim Paullus, [*g*] Marci temporibus S. C. factum fuisse, quo collegiis legare permittitur. Quæ fortasse sententia ob affinitatem, Aproniani S. C. portio fuit: postea vero alio S. C. muncipiis patefactæ sunt hereditates libertorum suorum. (*h*) Testatur porro Ulpianus. (*i*) a Nerva primum fuisse introductum, ut civitatibus legare liceret: idque diligentius ab Adriano confirmatum. Hæ leges atque S. C. heredibus extraneis prospexerunt; at Sabinianum adoptivis. (*k*) Eo autem jubetur, ut si pater naturalis e tribus maribus filium unum in adoptionem dedisset; ei filio pater adoptivus quartam bonorum partem relinqueret præmii loco parentibus, quod tres reipublicæ mares dedissent: quod & de impube-

(*) Heredem, si fideicommissarius, fideicommissarium, si heres solvendo esse desiisset: quare recte Theophilo ἐπιζήμιοι dicuntur. Heredi enim facile præsto erat damnum, si is, a creditoribus conventus, totum æs alienum præstitisset; idem contra fideicommissarius patiebatur, si heres æs alienum, a debitoribus hereditariis coactum abliguriisset. Adde litium anfractus & mutuas calumnias, si heredes remoto in loco degerent, aut numero plures essent.

[*a*] VVesemb. *in §. sed quia Instit. de fideic. hered. & parat. ff. ad S. C. Trebell. dissentiente* Donello *l.* 2. *C. de fideicomm. hered. vid.* Vinnium *Instituit. §. sed quia verb. pro data titul.* 23.

[*b*] *Instit. lib 2. tit. 23. §. sed quia.*

[*c*] *Instit. eod. §. sed. quia.*

[*d*] *L. 26. & seq. in prin. ff. ad S. C. Trebell. I. uni. ff. de libert. univers.*

(*e*) *L. omnibus 26. ff. ad S. C. Trebell.*

[*f*] *In Julian. lib. 40. ff. sive l. 29. ff. ad S. C. Trebell. in pr.*

(**) Antonii tamen Augustini sententiam præfert Schultingius ad *Ulpiani tit XXII. §. 5. n.* 13. quia hujus Senatusconsulti sententia laudatur a Juliano *L. 27. D h. t.* & Marcus Julianus ætate precessisse videtur. Nec, si verum amamus, quicquam obstat, quo minus hoc jus primum civitatibus, dein autem collegiis datum opinemur, nequicquam renitente Cujacio.

(*g*) *L. cum Senatus ff. de reb. dub.*

[*h*] *L. ita tamen 27. ff. ad S. C. Trebell.*

(*i*) *Tit. de legat. §. civitatib. l. 1. ff. de libert. univers.*

(*k*) Rævard. *cap. 6. in fin. lib. de auct. prud. & §. sed ea omnia, ubi Theophil.* Instit. *de hered. quæ ab intest.*

re adrogato constitutum invenimus; (*a*) Eadem ratione unus ex tribus maribus Senatui dabatur; ut curiæ liberatio impetraretur, sive ut liberaretur quis onere tributorum exigendorum, quæ curiales sub Imperatoribus Romanis in se suscipere cogebantur. Quo pacto miserrima cœpit eorum esse conditio; cùm si esset exactio difficilior, proprio ære [*] præstare cogerentur, quod aliis imperabatur. Liberationem autem horum onerum etiam ex S. C. Sabiniano præstari Cujacius [*b*] censuit, probavitque veterem lectionem, ut nulla mutatio facienda sit in Institutionibus Justinianeis, ubi hoc de S. C. aliquod non obscurum vestigium apparet. (*c*) Quem locum Rævardus & Alciatus perperam vexarunt. Ceterum referuntur plures quæstiones S. C. definitæ, qualis est, cum adire recusat is, qui rogatus fuerit duobus, alteri pure, vel in diem, alteri sub conditione restituere: tunc enim Senatus censuit universam hereditatem restituendam ei, cui pure, vel in diem fuerit heres restituere rogatus; ad alterum autem ipso jure actiones, existente conditione, transire, si partem suam suscipere velit. (*d*) Item si heres institutus rogetur non totum restituere, sed partem hereditatis; vel si rogetur restituere duobus, quorum alter consentiat, alter repugnet restitutioni; utroque casu Senatus censuit omni eximendum onere heredem, qui suspectam sibi hereditatem adire recuset; eamque totam ad alterum transire, qui restitutionem postulet. [*e*] Præterea si quis duos instituerit heredes, invicemque eos substituerit, illosque rogaverit, ut sive uterque, sive alter eorum heres esset, hereditatem suam Titio post quinquennium restitueret; nec velint scripti heredes hereditatem eam, sibi suspectam, adire, Titio fideicommissario illam suo periculo adire postulante; Senatus jussit aut utrumque, aut alterutrum ex heredibus scriptis hereditatem adire, ac Titio fideicommissario restituere: in Titium vero fideicommissarium & adversus eum actiones esse dandas, quasi restituta ex Trebelliano hereditate. (*f*) Porro non licebat heredem rogare, ut certum hominem institueret. Verum ne voluntas hæc periret S. C. hanc interpretationem huic voluntati adhibuit, ut censeatur heres rogatus traditam hereditatem ei restituere, quem instituere rogaretur. (*g*)

CAPUT LXXIX.

De Lege Velleja, & ad L. Gallus ff. de Liber. & Postum.

Atque hæc ad jam natos filios pertinent: sequuntur ea, quæ ad postumos. De quibus ne testamentum rumperent, cautum est lege Velleja; cum antea tantum Jurisconsultorum ingenio, & Galli Aquilii formula, vitio præteritionis occurreretur. De qua tota ratione postumorum instituendorum obscura sane atque perplexa, (**) in qua integra pene volumina consumuntur, pauca quidem a nobis lector accipiet, sed ea ni fallor satis expedita: certa enim dicere non ausim in eo juris articulo, ubi vate opus est magis, quam interprete. Postumus dicitur, vel quasi post humatum patrem natus, ut contendunt ii, qui hoc vocabulum cum adspiratione scribunt: vel quasi postremus, ut Cujacius (*h*) censuit,

(*a*) *L. 2. C. de adoption.*

(*) Quod curiæ periculo suarum servire dicitur facultatum in *L. 50. 60. 64. C. de Decur.*

(*b*) *In C. de decur. & fil. eor. l. ult.* Vinnius *Instit. §. sed eam in fine, de hered. quæ ab intest.*

(*c*) *§. sed ea Instit. de hered. quæ ab intest.*

(*d*) *L. 1. § sed & quoties ff. ad S. C. Trebell.*

(*e*) *L. cogi 16. §. si quis ff. ad S. C. Trebell.*

(*f*) *D. L. cogi §. cum quid 7. ff. ad S. C. Treb.*

(*g*) *L. ex facto ff. ad S. C. Treb. l. cum filiusfam. 14. § ut si quis heredem ff. de legat. 1. L. cum pater §. mando filiæ ff. de legat. 3.*

(**) Latam legem iisdem temporibus, quibus latum est SCtum Vellejanum, consentiunt Schultingius, Noordkerk & Heineccius, etsi de auctore nondum e veteribus monumentis pateat, uti deinceps loquitur Noster. Argumentum autem de posthumis difficillimum quoque vocat Cornelius van Bynkershoek *Obs. LVIII cap. 22.* adeoque vehementer laudandus est Noster, quod rationes ejus tam dilucide exposuerit. Verba l. 10. *D. de lib. & post. her. Quia hic filiolus nec sub conditione quidem scriptus heres intelligitur.* de quorum sensu laborant interpretes, nihil aliud significare videtur, quam quia plane præteritus est. Nam institutio sub conditione facta institutionem pure in diem factam continere videtur, quia si quis sub conditione institutus non videatur, multo minus pure aut in diem institutus videri queat.

[*h*] *lib. 3. obs. 4.*

fuit, (*) qui & adſpirationem ex pandectarum Florentinarum auctoritate rejecit, exiſtimans, *poſtumus* eſſe productionem particulæ *poſt*, ut & *poſtliminium* dictum putant. Quamobrem nomine poſtumi non modo continetur natus poſt mortem teſtatoris; ſed etiam natus eo vivo, poſt teſtamentum factum; immo & is etiam, qui natus teſtamenti tempore, mortuo deinde patre, ſuccedit avo in locum heredis ſui. Unde ratione avi poſtumus, vel agnaſci dicitur, vel ſuccedere. Agnaſcitur avo poſtumus, ſi mortuo patre, ac vivente avo poſt teſtamentum naſcatur; ſuccedit vero poſtumus, ſi tempore quidem teſtamenti natus erat, ſed poſtea, patre amiſſo, vivente adhuc avo, in locum heredis ſui ſuccedit: tum enim fit avo heres ſuus, non agnaſcendo, quia jam natus erat, ſed ſuccedendo: hoc eſt quaſi agnaſcendo, ac patris locum ſubeundo. Poſtumus autem, vel ſuus eſt, vel alienus, poſtumus ſuus eſt; vel qui poſt mortem patris naſcitur ſuus heres; vel qui agnaſcitur avo, aut quaſi agnaſcitur mortuo patre. Poſtumus alienus aliquorum opinione (inter quos Goveanus) eſt, qui nunquam naſcendo futurus eſt heres ſuus, qualis eſt nepos ex filio emancipato, qui propter emancipationem patris naſcitur extra familiam avi; & ideo, mortuo patre, non fit avo ſuus heres. Medii ſunt inter hos nepotes nati ex filio, quem habemus in poteſtate: qui nec alieni ſunt, quoniam ſui eſſe poſſunt avo poſt mortem patris; neque ſunt ſui, quoniam eos pater nondum mortuus antecedit. Hos igitur diſtinctionis cauſa vocaverim *poſtumos non ſuos*, quales appellantur a Theophilo, qui eos nunquam *alienos* appellat, ſed *non ſuos*. (*a*) Theophilus vero poſtumos alienos ita definit: (*b*) *Eſt autem alienus poſtumus*, *qui ſi naſcatur*, *ſuus non eſt futurus*. Qua definitione comprehenditur tum nepos ex filiofamilias, tum nepos ex filio emancipato. Priſcis autem Romæ temporibus jus civile tanta religione tenebatur; ut nefas eſſet leges ultra proximam verborum ſignificationem extendere. Quamobrem quia leges XII. tabul. quæ patrifamilias de re ſua teſtandi liberam poteſtatem permiſerunt, nihil de perſonis nondum natis indicarant; ideo verebantur parentes heredes inſtituere poſtumos, qui nondum erant in rerum natura, & inſtitutionem conferre in perſonam incertam. Quamobrem, qui ſine filiis uxore prægnante decedebat, cogebatur extraneum inſtituere; nato vero poſtumo, reddebatur inteſtatus. Cum enim poſtumus naſceretur heres ſuus, & præteritus a patre reperiretur; teſtamentum rumpebat: quia præterire non licet heredes ſuos; ſed eos aut inſtituere oportet, aut exheredare. Verum Juriſconſulti, qui occultos legum ſenſus aſſidua diſputatione atque interpretatione verborum extricabant, adhibita regula publicæ utilitatis, cui leges omnes obediunt; ſenſim intulere, ut liceret inſtituere, aut exheredare poſtumos ſuos naſcituros; ſive teſtaretur pater, ſive avus, qui nurum prægnantem haberet ex filio mortuo. Quod Juriſconſultis conſilium ſecunda voluntate populi propter communem utilitatem acceptum tandem ceſſit in morem, relatumque fuit inter regulas juris civilis: quo non modo XII. tab. ſignificantur, ſed quidquid uberius atque utilius diſputatio fori, & interpretatio Juriſconſultorum adduxerat: ad quam ſæpe juris civilis appellatio anguſtius accepta referebatur. Igitur jure civili licebat inſtituere poſtumos ſuos, hoc eſt eos, qui ab nativitate naſcerentur in poteſtate teſtatoris, quales filii ſunt, aut nepotes ex filio mortuo in poteſtate patris. At nihil cautum reperiebatur de poſtumo nato poſt mortem patris, & avi, quem poſtumum pater vivens teſtamenti tempore præcedebat. In eo teſtamento avus inſtituebat proprium filium, quem habebat in poteſtate; filio vero mortuo ante teſtatorem, nepos poſt mortem avi natus, teſtamentum rumpebat uti præteritus ab avo, cui per mortem patris nepos fiebat heres ſuus. Ut igitur teſtamenta etiam ex hac parte protege-

(*) Cujus tamen ſententiæ reclamant Grammatici, etiam veteres, qui poſt humum dici putant, tanquam natum poſt humatum patrem, ſed præter analogiam grammaticam, quæ Cujacii opinioni ſuffragatur, & in quam pluribus explicat Perizonius *ad Sanctii Minervam p.* 97. Eandem Cujacii ſententiam & marmora & numi veteres & eruditorum hodie omnium conſenſus tuentur.

(*b*) *Inſtit. lib.* 2. *tit.* 13. §. 2.

(*b*) *Inſtit. de hered. ab inſtit* §. 2.

tegerentur, Gallus Aquilius Jurisconsultus novum jus minime statuendo, ut perperam aliqui docuerunt, (nec enim licebat privata Jurisconsultorum auctoritate novam legem condere,) sed quod jure civili receptum jam erat, ad hanc etiam speciem accomodando, more Jurisconsultorum cautionem, sive formulam excogitavit, qua præteritionis vitium removeretur, atque is etiam casus includeretur in jure civili. Itaque consilium dedit avo, ut prius filium institueret, postea nepotem, qui post ejusdem avi mortem nasceretur, si filius vivente se decederet: his nempe verbis concepta formula: *filium meum heredem instituo: si filius meus vivo me morietur; tunc si quis mihi ex eo nepos post mortem meam in decem mensibus proximis, quibus filius meus moreretur; natus erit, heres esto*. Quod autem de nepotibus Gallus protulit, Jurisconsulti ad omnes liberorum gradus extenderunt, nempe ad pronepotes, abnepotes, & quotquot heredes sui possent, mortis item nomine civilem etiam mortem comprehenderunt; ita ut conditio extitisse censeatur, si filius aut interdictus esset aqua & igni, aut deportatus. Atque hactenus jus civile, Gallique formula complexum est eos, qui mortuo patre, vel avo nascerentur. De natis vero vivente avo, sive testamenti tempore, sive post testamentum, Jurisconsulti nihil attigerunt, quia huic incommodo poterat ipse testator occurrere, alio condito testamento, in quo institueret, aut exheredaret nepotem, qui vel agnascendo, vel succedendo heres suus factus esset avo. Sed quoniam non ubique facultas datur condendi testamenti, quia non ubique tot cives Romani præsto sunt, quot requiruntur ad testamentorum solemnitatem: ideo lex Velleja novi testamenti condendi necessitatem sustulit, data potestate instituendi nepotes, qui vivente testatore nascerentur sui, traditaque ratione instituendi jam natos. Id enim ausi non sunt Jurisconsulti, quia legibus non licebat nepotem heredem facere necessarium, vivente patre, quem avus habebat in potestate. Ideo novo juri constituendo nova lege opus fuit, nempe Velleja, cujus auctor nondum e veteribus monumentis patet, sive Juniam, ut plerique, sive Juliam Vellejam cum Cujacio appellemus. (*a*) Ea lex omne præteritionis periculum imposterum exclusit, complexaque est casus omnes institutionis postumorum, quibus casibus duobus capitibus aptissime occurrit. In priori permittit avo institutionem quorumlibet postumorum, qui post mortem filii se vivente nascentur sui; in posteriori tradit rationem instituendi nepotem jam natum, si esset in locum heredis sui per patris mortem successurus, permittitque eum ante tempus, adjecta conditione, instituere, ut necessarium: *si quis ex suis heredibus suus heres esse desierit*: nam si avus, simul cum filio, nepotem pure instituisset, ea institutio valebat, ut institutio extranei: & si moriente avo, filius erat in potestate, nepos portionem suam adquirebat patri; si vero avus post testamentum filium & nepotem emancipaverat, suam tum sibi quisque portionem hereditatis separatim auferebat. Sicut autem Aquilii cautio ad omne mortis genus, & per omnes liberorum gradus trahitur; ita etiam lex Velleja, unde non solum nepotem; sed & quoslibet liberorum gradus ex legis præscripto licet instituere; ac si filius vel naturaliter moriatur, vel interdictus aqua & igni fuerit, aut deportatus, patet nepoti sui heredis locus. Vestigavit Julianus & alium casum, qui lege Velleja minime includitur, & tamen de utroque capite trahit: nempe hunc: Avus testamentum facit, ubi prius filium, deinde nepotem nondum natum instituit. Nascitur nepos vivente avo, & patre, qui præmoritur avo. (*b*) Ad quod caput legis ea species referetur? non ad prius, quia pertinet ad eos, qui sui nascuntur, vivente avo, mortuo patre: hic autem natus est vivente patre, unde non fuit avo heres suus, cum nasceretur; non ad posterius, quia pertinet ad eos, qui testamenti tempore nati erant: hic autem natus est post testamentum; & tamen refertur ad utrumque simul. Nam idem casus aliorsum inspectus, partim pertinet ad prius caput, quia hic nepos testamenti tempore nondum erat natus, partim ad poste-

(*a*) *In frag. Ulp. qui hered. inst. poss. tit.* 22. §. *eos qui in utero sunt*.

(*b*) *Vide* Anton. Matth. *de exheredation. liberor. lib.* 2. *titul.* 11. *Instit.*

posterius, quia natus est avo vivente. Ideo Julianus, quasi commissis utrisque legis capitibus, censuit per hujus nativitatem testamentum non rumpi, quia quod a singulis capitibus excluditur, iisdem simul concurrentibus, continetur. Et hæc de lege Velleja satis. Si quis uberiorem explicationem desiderat, adeat latiores Duareni, Hottomanni. Alciati, Cujacii, Goveani, aliorumque commentarios. (a) ex quibus tamen nos, utcunque licuit, nucleum studiosis exclusimus, longiori disputatione consulto abstinentes, ne non tam lucem afferamus copia, quam tenebras: res enim est ejusmodi, ut limosæ aquæ instar, quo plus fundus tractatur, eo magis ab imo turbetur.

C A P U T LXXX.

De Lege Glicia, sive de querela inofficiosi testamenti.

ATque his præteritionis vitium removetur. Si vero in testamento exheredatio contineatur, ut aliud remedium excurritur, quo exheredatis subvenitur, nempe ad auxilium legis Gliciæ, cujus vestigium habemus in inscriptione legis IV. *ff. de inofficioso testamento*; quæ inscriptio Florentini codicis auctoritate (*) defenditur adversus Hottomannum (b) & alios; qui, ne Cujacio gloriam tribuant detectæ legis, ad suum usque tempus aliis interpretibus ignotæ, legem prorsus nullam agnoscut Gliciam: querelamque inofficiosi, ex moribus magis, & ex consilio JCtorum, quam ex certa lege fluxisse contendunt. (c) Ceterum Glicium nomen reperitur in vetustis auctoribus, nempe Tacito, Svetonio, Floro, Livio, & agnoscitur a Carolo Sigonio, qui & Gliciæ dictaturam in lapidibus capitolinis notatam se invenisse testatur. [d] Hæc autem querela, quæ inofficiosi testamenti dicitur, testamento dementiam objicit testatoris, quem arguit quasi furiosum: non enim videtur hominem sani capitis potuisse sine causa filium exheredare. Unde per causam dementiæ testamentum rescinditur, ut inofficiosum & conditum contra pietatis rationem: naturale enim jus quodammodo videtur mutuam inter parentes & liberos successionem instituisse. Sed quoniam aut illecebræ muliebres, & novercalia odia patris morientis voluntatem sæpe a privigno abducunt; aut ipse pater levibus aliquando ex causis naturalem filiorum charitatem exuit, ideo filius injuste se exheredatum probans, patrisque furorem prætendens testamentum ita rescindit, ut cum institutione concidant & legata. (e) Sane liberis præteritis opus non est inofficiosi querela; inest enim vitium ab initio; vetustioribus namque legibus [**] interdictum est præterire liberos: sed eos aut instituere oportet, aut exheredare, iis autem opus est querela, quibus vel minus legitima portione relictum est, vel omnis prorsus ademta. (f)

CA-

(a) *Ad l. Gallus ff. de liber. & post.* Vinn. *Instit. lib. 2. tit 13. § postum 2.*

(*) Editiones tamen, Haloandri, ut observat van Bynkershoek *Obs. L. II. c.* 12. Hugonis a Porta, Vintimillii & quæ apud Sennetonios prodiit, constanter omnes habent, Maximus ad L. Falcidiam, ex quo Maximo ad L. Falcidiam etiam est, *L.* 125. *Digest. de legat. I.* In aliis libris ad Legem Linciam, L. Lenticam vel Leuticam, pro ad legem Gliciam legitur. Cujacius quoque nuda conjectura utebatur, quando querelam inofficiosi testamenti ex lege Glicia derivabat. Verisimilius vero est, querelam inofficiosi moribus P. R. fuisse introductam, & prudentum auctoritate probatam, ut laudato loco ostendit Cornelius van Bynkershoek.

(b) *Disp. de quarta legit. cap.* 1.

(c) Cujac. *obs. 2. cap.* 21. *& l. 4. ff. de inoffic. testam. & lib. 17. obs. cap.* 17.

(d) Ant. Aug. *lib. de leg. in leg. Glicia*, & Cujac. *d. obs. 2. cap.* 21.

(e) *L. Papinianus* 8. §. *penult. l. Titio* 18. *l. cum mater* 28. *ff. de inoffic. testam.*

(**) Imo hoc quoque moribus magis quam legibus originem debet. Certe lege *XII.* tabularum paterfamilias liberrimam disponendi facultatem habebat, *L. II. D. de liber. & postumis*, & dein demum per Jurisconsultos & jurisdictionem Prætoriam invaluit, ut testamentum, in quo suus heres præteritus esset, nullum esset, quod quemadmodum pedetentim inoluerit, docet Schultingius ad *Ulpian. tit. XXII. §. 14. num.* 39. Novellam autem *CXV.* neque hodie ad præteritos a patre pertinere, eleganter docet Gerardus Noodt *ad Pandectas, tit. de inofficioso testamento p.* 160.

[f] Paull. 4. *sent. tit.* 5.

CAPUT LXXXI.

Senatusconsultum Julianum de petitione hereditatis.

QUoniam autem querela inofficiosi genus est (*) petitionis hereditatis; ideo ex ordine Edicti perpetui, & Digestorum licebit hinc transire ad universam hereditatis petitionem. Super qua conditum est (*a*) S.C. quod a Græcis appellatur Adrianum, utpote factum Adriani jussu, post ejus orationem de more habitam in Senatu prid. id. Mart. Q. Julio Balbo, & P. Juvento Celso, Tito Aufidio, Oeno Severiano Coss. qui ea de re verba fecerunt. Ex qua nominum descriptione Alciatus infert, cum Consulibus unius anni admissos etiam esse Coss. designatos, neque meminit, raro sub Imperatoribus unius anni Consules integrum annum in Magistratu mansisse, sed suffectis aliis, intra annum abire consuevisse, dignitate consulari tantum in nominibus retenta, ut ex iis annus nuncuparetur. [*b*] Huic autem Senatusconsulto, quod a Julio Balbo Cons. ab aliquibus Julianum appellatur, causam præbuit hereditas fisco delata ex legibus caducariis, nempe Papiæ Poppææ capitibus: cujus hereditatis bona, priusquam hereditas fisco deferretur, distracta fuerant ab iis, qui se heredes putabant. Ideo cogitatum fuit de fisci damno sarciendo, revocandisque rebus alienatis, & de precio ex iis redigendo. Quamvis autem fisci causa S. C. prodierit, commune tamen etiam est privatis heredibus adversus eos, qui sive bona, sive mala fide res hereditarias aut possideant, aut distraxerint. Plura vero sunt hoc S. comprehensa; scilicet ne qui hereditatis petitione agunt, usuras exigant ab iis, qui heredes se putantes res bona fide distraxerint, nullamque precii reddendi moram fecerint. (*c*) Item cautum, ut si res hereditariæ periissent, diminutæve fuissent, precium earum ab iis, qui in judicio succubuissent, actori redderetur: quatenus tamen possessores facti fuerint locupletiores; amplius enim exigi bona fides non sinit. Ex eo autem tempore petita hereditas intelligitur, quo primum possessoribus innotuit, eam (**) ad se non pertinere, sive denunciationibus, sive literis, sive edicto, ut deinceps malæ fidei possessor fiat. Porro malæ fidei possessores, si ante litem contestatam fecerint, quo minus possiderent, ut possessores tamen damnantur.

CAPUT LXXXII.

De Senatusconsulto Claudiano, sive de adsignatione libertorum.

HUic recte attexetur S. C. Claudianum, ex quo certa pars (***) hereditatis defertur ei, eisve ex liberis, cui, quibusve sive institutis, sive exheredatis, libertus, libertave a patre, qui duos, pluresve liberos habet in potestate, fuerit adsignatus. Hujus enim liberti, si pater, qui adsignavit, in civitate esse desinet, hereditas ei cedit, in quem pater jus patronatus judicio suo contulerit, cujusque libertum eum esse voluit præcipuum, sive testamento, sive aliter: (*d*) nisi qui patronus ex filiis fuerat a patre constitutus, sine liberis decessisset, etenim tum ceteri liberi fratresque defuncti omnes pariter ad ejus liberti successionem veniunt, neque enim adsignatione uni facta, ceteri desinunt esse patroni; unde contra tabulas habent bonorum possessionem, ut notat Cujacius *parat. ad hunc tit.* (*e*) Quod S. C. sub

(*) Imo potius ab ea diversa & actio hereditatis petitionis præparatoria, qua impedimentum removetur, quod heredi ab intestato injicere videtur persona heredis scripti. Evenit quoque, ut, si tertius possideat, actor querela inofficiosi vincat, & adhuc hereditatem petere cogatur, *L. 6. §. 1. L. 19. D. de inoff. testamento.*

(*a*) *L. 20. de petit. hered*

(*b*) Dion. *lib.* 43. Anton. August. *in S. C. sine nomine.*

(*c*) *L. 1. C. de petit. hered.*

(**) Quod plerumque contingit tempore litis contestatæ, in primis ex institutis Romanorum, quibus instrumenta ante litis contestationem edebantur, iisdemque plerumque possessor constituebatur in mala fide. Interdum tamen a tempore rei judicatæ possessor in mala fide constitui intelligitur, scilicet, si instrumentorum ea non fuerit vis, quæ possessorem malæ fidei convinceret, veluti in probabili in utramque partem argumento. Pluribus id docent Cornelius Van Bynkershoek *Obs. L. VIII. c.* 12. & Lyserus *Meditat. ad Pandect Specim.* 83. *n.* 5.

(***) Scilicet jus succedendi in bonis liberti.

(*d*) L. 1. § 5 *ff. de adsignand. libert.* & *Instit. de adsignand. libert.*

(*e*) *Per l. 2. §. si capit. ff. de bon. libert.*

sub Claudio, Sabellio, vel ut alii malunt, (*) Vellejo, Rufo, & Osterio Scapula Coss. conditum fuit. (*) Quamvis autem assignatio filiofamilias facta, post emancipationem evanescat, quia filii status, in quo beneficium testatoris residebat, fuit immutatus; tamen si ab initio emancipato filio libertus fuit attributus, eam assignationem valere. Mynsingerus censet. (*b*) Ego vero existimo, tunc utiliter emancipato filio libertum adsignari, cum non pauciores, quam duo sunt in potestate, atque emancipato simul cum altero (**) ex iis, qui sunt in potestate adsignatur. Quod enim infirmum est ex persona emancipati, propter personam ejus, qui est in potestate, consistit; exemplo (*c*) *l. ult. ff. delib. & postum.* At si duos tantum liberos habeat pater, quorum alter sit emancipatus, adsignatio utrisque facta nulla est: quia neque ex emancipati, neque ex filiifamilias persona sustinetur: cum ex S.C. non aliter adsignari libertus queat, quam si adsignans duos minimum liberos habeat in sua potestate; ut optime Cujacius explicavit. (*d*)

CAPUT LXXXIII.

De Senatusconsulto Tertulliano.

Rerum series nos ducit ad S. C. Tertullianum & Orphitianum, quæ ad mutuas matrum & filiorum successiones pertinent. (*e*) Jure namque XII. tabul. successionis jura sequebantur solos agnatos, neque ad successionem vocabantur, præter eos, qui virili sexu conjungerentur. Unde quia nulla inter liberos & matrem agnatio intercedit, spes etiam successionis ab intestato inter eos omnis jure civili perimebatur: nisi mater convenisset in manum, & viro filiifamilias loco fuisset. Etenim, ut alibi diximus, (***) uxorum duo genera erant, (*f*) earum nempe, quas viri annum integrum uxoris loco habebant, eoque spatio usucapiebant, quæ proprie uxores dicebantur; & earum, quæ matresfamilias appellabantur, quæque convenerant in manum, sive potestatem viri dupliciter: nempe confarreatione, sive certis solemnitatibus & sacris, quibus de more adhibebatur far, quo farre utpote communi Romanorum victu, (****) vir & uxor vescebantur, ut perpetuam vitæ communionem significarent; & coemtione, cum vir mulierem interrogaret, an sibi materfamilias esse vellet, & vicissim fœmina virum, an sibi esse vellet paterfamilias, ac si consentirent, mulier conveniebat in manum, sive convertebatur fictione juris in ipsam viri personam, & in ejusdem familiam transferabatur, tanquam filius patri, eaque coemtio dicebatur forsan, quia, ut Varro, teste Nonio, (*g*) tradit, mulier tres asses ferebat, quorum alterum viro, veluti pro emtionis pretio dabat; alterum in foco ponebat ante Larem familiarem; alterum in facciperio, sive in marsupio majori conditum compito vicinali dabat, sive Laribus compitalibus, quibus fiebant sacra: erant enim & Lares, qui viis publicis præsiderent. (*h*) Igitur sive confarreatione, sive coemtione mulier conveniret in manum, ac tanquam filiusfamilias viri potestati subjiceretur; nascebatur inter eam & filios mutua successio ex jure civili, tanquam inter heredes suos & inter consan-

(* Sabellius vocatur in §. 3. J. *de adsignat. lib.* Vellejus contra Rufus dicitur in *L. I. pr. D. eod. tit.* Celeb Otto in *Institutionibus suis* exhibet Suillo Rufo & Osterio Scapula Coss. Præiverat Pighius *Annal.* 18. *T. III. p.* 576. qui tamen priorem Suilium appellat. Pro Osterio quoque Ostorium malebat Bynkershoek *Obs. L. III. c.*7

[*a*] *Instit. de adsign. lib.* §. 3. L. 1. *ff eod.*

(*b*) *Ex l. utrum 9 ff de adsign. libert. in tit. Instit eod.*

(**) Imo hanc sententiam admittere non videntur verba Modestini in *L.* 9. *D. de adsignat. lib.* ex quibus apparet, libertos emancipato etiam adsignari potuisse: quare præferenda videtur Mynsingeri sententia; inprimis cum 2. §. J. *eod. tit.* facile conciliari Modestini sententia queat. Potest enim pater emancipato adsignare, sed si suo adsignarit, eumque postea emanciparit, juribusque eo familiæ spoliaverit, mutasse voluntatem videtur, Merilius *Obs. L VII. c.*13.

(*c*) *L. mulieri ff. de condit. & demonstr.*

[*d*] *Instit de adsign. libert.*

(*e*) Paull. *lib.* 4. *sent. tit.*9. & 10. Justin. *hoc tit. Inst.* VVesemb. *in parat.*

(***) Supra L. II. 28.

(*f*) Cic. *in topic.* Ulp. *Instit. tit.*9. Boet. *topic* Cic. Serv. *Georg.* 1. Scalig. *ad Festum. verb.* diffarreatio. Apul. *lib.*6. *de Asino*.

(****) Quod supra ad *L. II. c.* 72. de pane interpretati sumus cum Ottone *Præf. T. III. Thes jur. p.*30. & 31. aliter ac Nostro videbatur, qui, id de pulte accipiebat.

[*g*] Rosin. *lib.*5. *cap.*37.

(*h*) Sveton. *in Aug.* Arnob. *lib.*3. Manut. *de veter. dier. rat.*

ſanguineos. (*a*) Nam inter hujuſcemodi conjuges intercedebat jus conſanguinitatis, quæ ad cognatos ex veterum ſenſu non porrigitur, nec tranſit in alios liberos, niſi eos, qui communem habeant patrem, quod optimis auctoribus validiſque rationibus adverſus Accurſium & alios contendit Cujacius. (*b*) Quoniam igitur leges XII. tabularum ad ſucceſſionem vocabant conſanguineos, ideo conjugum horum ſucceſſio ad ſenſum XII. tabul. relata fuit a Juriſconſultis, qui legis verba porrexerunt ad confictam hanc a jure civili conſanguinitatem. (*) At quæ mulieres a viro annua poſſeſſione fuerant uſucaptæ, quæ propriæ dicebantur uxores, differebantque a ſuperioribus, quæ matresfamilias vocabantur, nullo jure agnationis viro, aut filiis conjungebantur; ideo nulla mutua ſucceſſio inter eos jure civili fuit inſtituta: quia lege XII. tabul. non niſi agnatis aperiebant inteſtati ſucceſſionem. Verum beneficio Prætoris, qui vinculum naturæ a jure civili neglectum agnoſcebat, admittebantur inter cognatos, & ex Edicto *unde cognati* ad filiorum ſucceſſionem vocabantur. (*c*) Claudius præterea miſeratione materni luctus, in ſolatium amiſſi filii, deferre matribus cœpit filiorum hæreditates. (*d*) Tandem juris civilis aſpera ſubtilitas, quam per ambages Prætor declinabat, ſublata prorſus fuit ævo Adriani, ſive Pii, ut Cujacius (*e*) probat: (**) (duxit enim Pius ex adoptione nomen Adriani.) Itaque Tertyllo & Sacerdote Coſſ. conditum eſt S. C. a Tertyllo Tertyllianum appellatum, quo filiorum etiam ſpuriorum ſucceſſio aperitur (*f*) matri liberorum trium, ſi ſit ingenua, non vero aviæ, & libertinæ, ſi mater ſit liberorum quatuor, etiam ſi ſit in poteſtate parentis, cujus juſſu adire debet; ſiquidem filius neque ſuum heredem habeat, nec filium emancipatum, quem tuetur Prætor, neque patrem, neque fratrem conſanguineum, ad quos lege XII. tabul. ſucceſſio pertinet tantum cum ſorore conſanguinea defuncti, mater ad hereditatem ex S. C. vocabatur. (*g*) Sed ſi frater, & ſoror conſanguinei ſuperfuiſſent; frater matrem trium, aut quatuor liberorum jure ſuffultam excludebat, & hereditas inter fratres & ſorores dividebatur ex æquis partibus. (*h*) Quod S. C. beneficium Juſtinianus ad matres omnes produxit, ſive ingenuas, ſive libertinas cum liberis & ſine liberis; ex cujus Inſtitutionibus & Novellis petere licet ea, quæ addita fuerunt ab eo, & immutata. Supereſt, ut admoneamus, mortuis filiis impuberibus, matrem, quæ iis intra annum petere tutorem neglexerit, ſucceſſione privari: (*i*) ut ex eadem cauſa ſucceſſores ceteri. (*k*) Excidet etiam commodo S. C. mater, quæ cum juraſſet non nupturam, poſtea nupſerit, (*l*) non dato alio tutore idoneo, nec redditis rationibus.

CAPUT LXXIV.

De S. C. Orphitiano.

RUrſus quia filius matri non ſuccedebat jure veteri, ob eandem cauſam, quod ſcilicet nulla inter eos eſſet agnatio; ideo ut par beneficium redderetur liberis, Marci Antonini tempore Orphitio, & Ru-

---

(*a*) Cujac. *obſ.7. c.* 11. *enarrat. ad C. de S C. Orphit. §. poſtremo ad hered. & parat. C. unde vir. & uxor.* Gell. *c.6. lib* 18.

[*b*] *enarrat.ad C. de S. C. Orphit. §. poſtremo notandum.*

(*) Quare conſanguinei etiam conventione in manum fieri dicuntur Ulpiano in *Collat.logum Moſ. & Rom. tit ult* § 4. *n* 6. Claudii autem conſtitutio perſonale magis beneficium, quam jus omnibus commune fuiſſe videtur Cujacio *in not. poſter. ad §. I. J. de SCto Tertulliano* & Jano a Coſta ibid.

[*c*] *Inſtit. de S.C. Tertull.in pr.*

[*d*] *Inſtit. eod. §.*1.

(*e*) *in notis ad Inſtit.*

(**) Cujacii conjectura de Pio in locum Hadriani ſubſtituendo, equidem Hottomanno quoque arriſit in libro *de legibus*, ſed ea rectius hodie ab omnibus eruditis rejicitur, præeunte Viro Celeberrimo Antonio Schultingio *ad Ulp. Tit* 26. § 8. *num.*32.

(*f*) Paull. *lib.* 4. *ſent. tit.* 10. & *Inſtit. tit.de S. S. C. Tertull.*

[*g*] Ulpian. *Inſtitu. cap.* 26. *de legit. hered. §. inteſt. & Inſtit. de S. C. Tertyll.*

[*h*] *Inſtit eod. §.* 3.

(*i*) *L.2. § ſi mater 23. ff. ad S. C. Teryll.*

(*k*) *L. ſciant C. de legit. hered.*

(*l*) Cujac. *in enarr. ad C. hoc tit. & Inſtit.*

& Rufo Coss. [*] prodiit S. C. Orphitianum, quo filiis etiam vulgo quæsitis, si mater non sit illustris, nec legitimam sobolem habeat, [a] matris hereditas, posthabitis agnatis & consanguineis, defunctæ adquiritur, etiamsi alieno jure subjecti sint, post aditionem ac gestionem pro herede. [b][**] Et quoniam hæc S. C. conjunctionem naturalem tuentur: ideo minima capitis diminutio non tollit successionem inter matrem & filium mutuam per ea inductam. [c] Filia vero defunctæ matris ancilla, vel liberta ex S.C. Claudiano facta, [***] de quo alibi dictum; quia matrem civilem non habet, S. C. beneficium non impetrabit, neque ullus, qui hereditatis adeundæ tempore civis Romanus non fuerit. (d) Ex constitutionibus vero principum nepotes etiam & neptes ad successionem aviæ vocantur, ut in *Instit. hoc titul.* Antequam autem ab ultimis voluntatibus discedamus, producendum est S. C. quo si municipio pecunia legata inveniatur, ut ex reditu ejus venatus, aut spectacula præbeantur; vetatur eam in tales erogari causas, ac permittitur, ut id legatum in opus magis municipio necessarium conferatur, ac munificentia ejus, qui legavit, inscriptione notetur. [e]

De Lege Cornelia & Juliæ majestatis.

CAPUT LXXXV.

JAm quoniam leges produximus, quæ personarum status & negotia complectuntur: ad eas, quibus judicia & crimina continentur, transeamus. Exordiemur autem a judicio tristiori atque atrocissimo, nempe a crimine perduellionis, sive majestatis: quæ leges ab ipsis primordiis urbis initium duxerunt. Etenim nunquam satis civitas constituta censetur, nisi latis hujuscemodi legibus; quibus, veluti jactis fundamentis, publicæ tranquillitatis reipublicæ status & quies innititur. Quid enim prodest muris urbem circumdare, si lateant intus insidiæ, ut ubi se occasio dederit, in principes & Magistratus, quibus omnium est concredita salus, erumpant? Sicut igitur muris vim exteram; ita majestatis legibus intestinam arcemus. Quamobrem harum legum præsidio, hisque judiciis potestatem reges munivere suam: earum auctoritatem Junius Brutus vel ipso filiorum sanguine sancivit: ut quæ regium imperium defenderant majori auctoritate rem publicam custodirent. Primum vero Romanorum regem Romulum de proditione legem tulisse, Dionysius refert: quod unum est e præcipuis capitibus legum de majestate, quas Decemviri a regibus acceptas (****) in XII. conjecere tabulas, quibus capite punitur quisquis aut hostem in patriam concitasset, aut civem hostibus tradidisset. (f) Quæ lex sequentibus temporibus varie aucta fuit. Etenim lege Gabinia clandestinarum coitionum participes capite multabantur. Accessit lex Apuleja (g) a Lucio Apulejo Saturnino lata Trib. plebis, anno DCLI. & lex Varia (h) a Q. Vario anno DCLXII., quibus legibus vis & seditio in urbe coorta vindicabatur; magis enim ad animadvertendum in ejus delicti reos, quam ad jus majestatis constituendum prodierunt; jam enim superioribus munitum erat legibus. Lucius vero Cornelius Sylla pluribus capitibus majestatis crimina comprehendit, legemque tulit, veteribus capitibus suscitandis & novis instituendis. Quo plures enim hujuscemodi trucibus judiciis irretiret, pœnam remisit iis, qui per calumniam alios accusant, locumque in hisce causis mulierum testimoniis aperuit. Quod etsi perturbatis illis temporibus convenisset, se præsertim homine solertissimo verarum & falsarum criminationum vindice, sequentibus tamen temporibus in maximam hominum perniciem erupit: data enim licentia in criminibus gravissimis calumniarum, innocentium supplicio fraus exultat atque bacchatur, ut deterior omnibus criminibus sit criminum accusandorum impunitas. Nec solum fautores hostium, publicæque perturba-

(*) Seu, A. U.C. DCCCCXXXI. Christi CLXXVIII. teste Norisio in *Epist. Consulari*.

(a) *L. penult. C. hoc tit.*

(b) Paull. 4. *sent. tit.* 10. Cujac. *enarr. ad C. ad hunc tit.*

(**) Non enim liberis materna successio ipso jure quæritur, quia sui heredes non matri sed patri sunt.

(c) *Instit. hoc tit.* § 3.

(***) Vide, quæ diximus supra ad *cap.* 3.

(d) L. 1. §. *filii ff. ad S. C. Tertull.*

(e) *L. legatum ff. de administ. rer. ad civit. pertin.*

(****) Historiam seditionum sub regibus Romæ motarum contexuit Bœclerus in *Exercit. Pliniana X.*

(f) *L.* 3. *leg.* 12. *ff. ad l. Jul. Majest.*

(g) Cicero *de orat.*

(h) Cicero in Brutum.

tores pacis huic judicio ſubjecit, ſed & eos, qui Magiſtratibus muneris exercitium impediſſent, aut ducibus hoſtium, vel prædonum captis ignoviſſent, & quod Verri Tullius (*a*) objicit, eos accepta pecunia liberaſſent; & cum prætcrea qui poteſtatem ſuam abjeciſſet, eamque defendere neglexiſſet: cum publico munere fungeretur. (*b*) Tandem Julius Cæſar, (*) & poſt eum Auguſtus, unde huic legi nomen, *Julia*, nempe *Majeſtatis*; alia criminum capita ſuperioribus adjecerunt, quæ a Juriſconſultis noſtris referuntur. Etenim priſcis temporibus majeſtatis nomen intra perduellionem continebatur; quod crimen erat hoſtium patriæ, ſive illorum civium, qui opera, dolo, conſilio, aut machinatione aliqua, etiam ſine ullo effectu, ſeditionem commovere, vel externum hoſtem ſuſcitare ſtuduiſſent: aliave ratione rempublicam perturbaſſent, aut partem diſcidiſſent illius. Porrecta deinde majeſtatis lex fuit a L. Sylla, poſteaque a Julio Cæſare, atque Auguſto, aliiſque principibus ad crimina leviora, ita ut ad criminum genera diſtinguenda nomina quoque diſtinguere oportuerit. Unde perduelles dicebantur, qui aut rem publicam univerſam, aut principis dignitatem læſiſſent: (**) qui vero levius aliquid hoc in genere perpetraſſent, rei majeſtatis vocabantur. Eo enim ſuas vires hæc lex extendit, ut illos etiam arriperet, qui Principum imagines in communem argenti uſum verterant, aut urina ſtatuas eorum adſperſerant, aliave ratione dehoneſtarant. Per S. C. tamen ſupplicio eximebatur is, qui conflaſſet ſtatuas Imperatoris reprobatas, hoc eſt, ſine ipſius permiſſu factas. (*c*) Ac ne majeſtate ſtatuarum Principis aliena fraus, vel violentia protegeretur. Senatus vetuit confugere ad ſtatuas Principis in injuriam alterius, aut damnum puta creditoris, vel alius, cui quis nocuiſſet. Unde permittebatur confugium tantum iis, qui vel in cuſtodia, vel in vinculis a potentioribus retinerentur. [*d*] Unde majores opes hinc in fiſcum cadebant, quam ex viceſimis & caducis. Quilibet enim vaferrimus aſſentator; quorum hominum ſemper ſub dominatione unius eſt pluſquam ſatis, dilatandis faucibus hujus teterrimæ legis, gratiam captabat Principis, & evertendis civibus rem ſuam familiarem augebat. Singula vero ſive perduellionis capita, ſive majeſtatis peti abunde poſſunt a Juriſconſultis, qui ea diſerte ac ſtudioſe recenſuerunt in Digeſtis, uti & Imperatores in Codice [*e*] Ex quibus, itemque ex Tacito *lib.*1. *annal.* colligitur, famoſorum quoque libellorum crimen fuiſſe redactum in hanc legem ab Auguſto: cui forſan (***) prævivit Sylla, de quo ita Cicero *ad Atticum: Eſt majeſtas, ut Sylla voluit, ne in quemvis impune declamare liceret*; (*f*) crimen quoque falſæ monetæ fuſæ in hanc legem Principes incluſerunt. [*g*] Et ne quid contra majeſtatem clam a pluribus non probatæ fidei hominibus ſtrueretur, S. C. prodiit adverſus illicita collegia. (*h*) Quamvis autem differentia ſit inter crimina perduellionis, & majeſtatis; pœnarum tamen haud ſcio, an diſcrimen inveniatur ullum. Siquidem ante Imperatores unum erat crimen majeſtatis perduellio, ultimo damnata ſupplicio; quæ lege Cornelia & Julia interdictio erat aquæ & ignis; (*i*) eamque pœnam omnibus delictis majeſtatis impoſitam fuiſſe, docemur a Paullo Juriſconſulto, (k) a quo accepimus, hanc fuiſſe antiquiorem pœnam hiſce criminibus: at ſuis temporibus invaluiſſe, ut humiliores quidem objicerentur beſtiis, aut igni exurerentur; honeſtiores vero capite punirentur.

(*a*) Cicero *in Verr.*

(*b*) Cicer. & Aſcon. *apud* Sigon. *lib.*2. *de jud. cap.* 29.

(*) Julio Cæſari ſigillatim hanc legem vindicat Nicolaus Hieronymus Gundlingius in *ſingularibus ad legem Majeſtatis c.*1. §.16.

(**) Sic mediam viam init inter eos, qui crimen Majeſtatis a crimine perduellionis ſub Imperatoribus demum ſeparatum eſſe contendunt, & Jacobum Menardum, qui id diſcrimen jam libera Republica in uſu fuiſſe putabat, quem plenius refutat Gundlingius §. 23.

[*c*] *L. cujuſque* 4. *ff. ad l. Jul. Maj.*

(*d*) *L. capitalium* 28. § *ad ſtatuas ff. de pœnis.*

[*e*] *ff. & C. ad l. Jul. Majeſt.* Cujac. *ad lib. Paull. ſent.*5. *cap* 29. *& in C. hoc tit.*

(***) Eſt enim ita corruptus locus Ciceronis, ut ejus teſtimonio uti noluerit Baylius in *in libro ſingulari de libellis famoſis*, Gallico ſermone exarato, & pro *ne*, *ut* legit Lambinus.

[*f*] Manut. *de leg. p.*858. *poſt* Roſin. Matth. *de crimin. pag.* 505.

[*g*] *L.*2. *C. de falſ. mon.*

[*h*] *L.* 1. *ff. de colleg. & corp.*

(*i*) Cicer. *Philip.*1. Sigon. *loco cit.*

(*k*) *L.* 5. *ſent.*29.

tur. Verum aliquid certe in perduelles excogitatum fuit atrocius, non modo ab Arcadio & Honorio celeberrimæ legis auctoribus; (*a*) sed a superioribus Principibus, quorum Constitutiones Arcadius & Honorius, (*) credo, attexuere legi suæ. Nam & Ulpianus scribit, [*b*] omnia crimina, reo decedente, finiri, præter crimina majestatis: nec tamen omnia crimina majestatis post rei mortem subesse judicio, sed tantum perduellionem; itaque perduellionis crimen post mortem quoque rei leges ulciscuntur, ejusque memoriam persequuntur, itemque filios, quibus ad propagationem calamitatis, atque ad longiorem miseriæ sensum vita relinquitur. Aufertur enim iis a fisco paterna substantia & hereditas quælibet sive cognatorum, sive extraneorum, spesque dignitatum omnis & honorum eripitur, ut nihil iis ex hac mortali luce supersit, præter lucis tædium, & mortis cupiditatem. Minus erunt enim parentes proclives in hanc sceleris immanitatem, si norint, sese pœnas etiam in sobolem transmissuros. Eas vero minime comitari minora majestatis delicta, ex humaniorum JCtorum auctoritate nobis facile persuasimus. [*c*] Filiabus tantum propter infirmitatem pudoremque sexus, Principes concessere Falcidiæ, quam legitimam exponunt interpretes, [*d*] detractionem ex maternis bonis. (*e*) Id etiam triste manat ab hoc crimine, quod omnes donationes, alienationes, emancipationes post crimen a reo etiam ante sententiam factæ, prorsus irritantur: etsi reum vita defecerit, nihilominus tamen condemnatur, pœnæque adhuc vivere existimatur. Ac propter delicti gravitatem haud pauca sunt in hoc judicio singularia: minimeque cum ceteris communia: quorum haud exigui momenti est illud, quod non modo effectus, verum etiam consilium & voluntas pœnis afficitur: aliter atque aliis in criminibus, de quibus Ulpianus tradit, neminem cogitationis pœnam pendere debere. (*f*) Quamobrem Cato pœnam in senatu Rhodiensibus deprecabatur propter cogitatum, non tamen patratum facinus. (*g*) Verum Jacobus Cujacius, (*h*) lux Romanæ vetustatis, negat, pœnam cogitati facinoris hujus tantum esse delicti, sed alia quoque gravia crimina comprehendisse apud Romanos, probat ex eo Servii loco ad illud *Æneid.*

Ausi omnes immane nefas, auroque potiri,

quo loco Servius tradit, jure Romano non effectum tantum, sed voluntatem pœnæ subesse. A quo non dissentit Seneca, (*i*) nec desunt auctoritates ex jure civili. (k) Pluraque præterea Cujacius ex veteribus monumentis exempla collegit puniti, nec dum perpetrati facinoris in vario genere delictorum, idque generali Maximi Tirii definitione comprobavit; quasi Ulpiani definitio pertinuisset ad illud crimen, de quo tractabat in eo loco, unde particula hæc fuit avulsa, nempe ad Edictum, *quod quisque juris in alterum statuerit, ut ipse eodem jure utatur*; cujus cogitatio delicti, utpote levioris, pœnam non incurrit, nisi sequatur effectus. Sed quid respondebimus hisce M. Catonis verbis adductis a Gellio? *Quis tandem est nostrorum, qui quod ad se attineat, æquum censeat, quemquam pœnas dare ob*

Qq 2 eam

(*a*) *L. quisquis C. ad l. Jul. Majest.*

(*) Seu, ut malunt Jac. Gothofredus in singulari commentario ad hanc legem & Gundlingius laudato loco §. 88. 89. Arcadius solus, etsi lex ex more temporum utriusque nomen præferat. Conscripta vero Arcadii nomine dicitur ab Eutropio, Eunucho, eodemque præcipuo ejus Imperii administro, ne deturbaretur a gradu suo, aut Stiliconis aliorumve insidiis pateret. Quare in hac constitutione illud primarium est, & unicum forte novum, quod perduellionis etiam reus est, qui factionem inierit de nece virorum illustrium, qui consiliis & consistorio Imperatoris intersunt. Pœna autem liberorum propter crimen parentum non est penitus nova. Jam enim Sulla liberos proscriptorum ab honoribus capiendis prohibuerat propter dirum votum parentum.

Exoriare aliquis nostris ex ossibus ultor.
quamobrem & apud Macedones circumferebatur. proverbium,

Νηπιος ὃς πατέρα κτείνας υἱοὺς ἀπολείπει,
Desipit occidens patrem, qui pignora servat.

(*b*) *L. ult. ff. ad l. Jul. majest.*

(*c*) Matth. *de crimin. ad lib. 48. ff. tit. 2. cap. 3. de læsa majest. num. 7.*

(*d*) Matth. *de crim. de læs. majest. cap. 3. nu. 20.*

(*e*) *D. l. quisquis C. hoc. tit. §. ad filias.*

(*f*) *L. cogitationis ff. de pœnis.*

(*g*) Gellius *lib. 7. cap. 3.*

(*h*) *Obs. 8. cap. 22. & lib. 15. cap. 25.*

(*i*) *Declamat. 7.*

(*k*) *L. 1. C. Theod. ad leg. Jul. de amb. & L. 1. ff. de extraord. crimin.*

eam rem, *quod arguatur male facere voluisse? Nemo opinor*. Sane secernerem puram, nudamque cogitationem facinoris, neque confecti, neque dum affecti (quam expertem prorsus pœnæ semper fuisse crediderim, & ita acceperim verba Catonis) ab alia voluntate cum periculoso conatu & aliqua machinatione conjuncta, quam puto pœnam in gravioribus viguisse delictis: ut hac distinctione, quam & Matthæus (*a*) probavit, omnis auctorum dissensio tollatur. Hæc vero præcipua certe ac propria hujus fuere criminis, ut nulla dignitas quem eximeret, a terminis, (*b*) ac si res posceret, etiam torqueretur accusator, (*c*) & servus adversus dominum, utque cujusvis etiam, si alias reprobatum fuisset, testimonium reciperetur: (*d*) inimico tamen excluso, ac si opus fuerit, subjiciantur tormentis etiam testes. (*e*) Item ne hoc damnati crimine lugeantur, neve sepultura dignentur. (*f*) Quorum plura collegit Cujacius, (*g*) qui receptam illam rejecit interpretum opinionem, ut scilicet ad torquendum majestatis reum sufficeret judici fides unius testis, quia semiplena, ut vocant, probatio inde nascatur. Qualem probationis speciem negat Cujacius agnitam fuisse veteribus jurisconsultis: quia nullum sit veritatis falsitatisque dimidium. Quam Cujacii opinionem & Mathæus (*h*) amplectitur. [*]

CAPUT LXXXVI.

Ad L Juliam de Adulteriis.

PRoxime legem majestatis locatur lex de adulteriis, cum e criminibus hoc sit gravissimis; tum quia vix ulla mulier ad hoc scelus adigitur, quin pluribus una flagitiis involvatur; tum quia marito alenda obtruditur aliena proles, eique ab adulteri & perfidæ uxoris insidiis periculum sæpe creatur: quorum quoque metu, cum pudore conjuncto, maritus domum turbat evertitque familiam. Julia vero hæc dicta est lex ab Augusto, qui eam tulit, cuique Julium nomen ob adoptionem ex testamento Julii Cæsaris mansit. Hac ex lege publicum oritur quoque judicium, & accusatio triplex: nempe jure patris, jure mariti, jure extranei. Haud procul ab suspicione sunt erroris, qui hanc secernunt a lege de pudicitia, quam ab Augusto latam prodit Svetonius. Nam quidquid ad munimentum pudicitiæ pertinet, comprehensum fuit hujus legis capitibus, quæ non adulterium tantum, sed & stuprum, & incestum, & lenocinium, & puerorum corruptionem, & alia propudiosæ ac nefariæ libidinis genera complectuntur. Quodque ad stuprum attinet, hoc sane nomen latissime funditur: dedecus enim significat, & turpitudinem, & non corporis modo, sed & famæ ac dignitatis notam. Quod probat Festus ex illis Nævii versibus a Scaligero restitutis:

Seseque ei perire mavolunt ibidem,
Quam cum stupro redire ad suos populares.

Quibus in versibus quis dubitet, positum esse stuprum pro ignominia? item alio loco:

Sin illos deseratis fortissimos virorum,
Magnum stuprum populo fieri pergetis.

Quamobrem consultissime Danthes in divino poemate, dæmonum inferorum superbiam stuprum appellavit: Unde non mirum, si quælibet libido, & corporis commistio, sive cum virgine, sive cum vidua, sive cum puero, sive cum aliena conjuge stupri nomine continetur. (*i*) Adulterium vero dicitur, auctore Festo, quasi ad alterum itio, sive accessus: vel, ut ego interpretor, quod proprio quis conjugio relicto, corpus appetat alienum. Quod non omnino discrepat a Papiniani explicatione, qui adulterii nomen ortum ait a partu ex altero concepto. Verum vestigium hujus vocis *partus* in adulterii vocabulo nullum invenio: utcunque affinitatem habeat cum voce *alterius*, ex qua natum est *adulterium*, velut ad *alterius*, nempe *uxorem*. Ex his omnes

(*a*) *De crimin. ad lib.* 48. *tit.* 2. *cap.* 3. *n.* 4.
[*b*] *L. null. C. hoc tit.* [*c*] *L.* 3. *C. eod.*
(*d*) *L. famosi l. in quæst. ff. ad leg. Juliam majest.*
(*e*) *Decuriones C. de quæst. l.* 3. & 4. *C. ad l. Jul. majest.*
(*f*) *Vide exposit.* Jac. Gothofr. *ad l. quisquis C. Theodos. ad l. Cornel. de sicariis.*
(*g*) *C. ad l. Jul. majest.*
(*h*) *De crimin. lib.* 48. *ff. tit.* 2. *cap.* 4. *n.* 6. *l. jurisjurandi* 9. *C. de test.* Cujac. *enarrat. n.* 6. *C. ad l. Jul. majest.*
(*) Quorum sententiam sequitur Gerardus Noodt ad *P. tit. de jurejur. p.* 287. 288.
(*i*) *L. inter liberos* §. 1. *ff. ad l. Jul. de adult.*

omnes Vallæ (*a*) criminationes diſſipantur; cum enim vocabulum ſtupri modo latius, modo ſtrictius (*) accipiatur, facile ſententiarum diſſenſio tollitur, quam ipſe inter JCtos falſo notavit; etſi revera id eorum culpæ tribuerit, qui has definitiones deſcripſerunt. Age nunc de adulterio primum, poſt vero de variis ſtupri generibus hac lege damnatis diſputemus. Igitur ante legem Juliam, ſive lege ipſius Romuli, ſive moribus priſcis Romanorum, crimen hoc acerrime vindicabatur. Ex injuriis enim privatorum publica res maxime vexatur: præcipue per labem alieni thori, qua ita exaſperantur animi, ut flagrantes odio, civitatem diſtrahant in ſeditiones atque tumultus. Itaque nunquam ſatis conſtitutam putarunt quietem publicam, niſi pudicitia ſacraque jura thori legibus munirentur. Ut igitur metus proxime, ac perpetuo imminens, mulieres a flagitio abſterreret, facultatem uxoris necandæ marito permiſerunt, ſi cum adultero deprehenderetur, quod ex Catonis oratione retulit Gellius: [*b*] verba Catonis hæc ſunt: *In adulterio uxorem tuam ſi deprehendiſſes, ſine judicio impune necares: illa te, ſi adulterares, digito ne auderet contingere, neque jus eſſet*. Quam ſane morum adſperitatem lenivit dies & humanitas una cum literis cultuque bonarum artium in urbem paullatim repens, quæ viri manibus extorſit vindicem gladium: ita ut ſi eum in uxoris necem vertiſſet, lege Cornelia de Sicariis (**) plecteretur. (*c*) Verum Imperatores aliquanto iræ parcentes, exulcerati conjugis mitigavere pœnam, cenſueruntque virum uxoris adulteræ interfectorem in opus perpetuum tradendum, ſi eſſet humilior; honeſtiorem vero in inſulam relegandum. (*d*) Unde recte Cujacius locum illum Julii Paulli *in lib. ſentent.* 2. *capitul.* 26. emendavit [***] ac pro *adultera* legit *adulterum*, nempe ita: *inventa in adulterio uxore maritus, ita demum adulterum occidere poteſt, ſi eum domi ſuæ deprehendat*. Marito enim occidere adulterum uſque & ubique minime licuit; (*e*) ſed deprehenſum domi ſuæ: nec tamen quemlibet, ſed vita turpes, puta lenonem, aut publico judicio damnatum nec dum reſtitutum, aut eum qui artem ludicram exerceret, lucrive cauſa ſcænam conſcenderet, aut libertum ejuſdem mariti, parentumve adulteræ, vel ejus liberorum; dummodo adultero maritus occiſo, ſtatim ab ſe dimittat uxorem, (*f*) ne non tam honeſtatis, quam vindictæ cauſa videatur hominem interemiſſe, quod leges minime ferrent. Patri vero mulieris adulteræ, quam habet in poteſtate, permittitur hac lege, adulterum occidere quemlibet domi ſuæ, vel generi in ipſa turpitudine, actuque obſcœno, ipſoque in opere, ſive, ut græci legislatores Draco & Solon loquuntur, ἐν ἔργῳ deprehenſum; dummodo ſimul cum adultero eodem impetu interimat & filiam; ideo enim lata facultas patri adverſus adulteros tribuitur, quia & filiam uno impetu ſimul occidere compellitur. A cujus nece cum proprii ſanguinis caritate parentes abducantur; ideo a patre minus periculum vitæ adulterorum impendet. Plus igitur licentiæ datum eſt patribus, quia parcius ea eſſent uſuri, ſi ſcirent, plus eſſe ſibi ex filiæ morte lugendum, quam ex morte adulteri exultandum. Quamobrem elegantiſſime Papinianus: (*g*) *pietas*, ait, *paterni nominis plerumque conſilium pro liberis capit*. At cum viro leges fuere minus indulgentes, quia nulla cognati ſanguinis caritas ferventem ejus iram temperat, & conjugalem amorem recentis injuræ dolor facile ſuperat: ita ut nihili penderent viri uxoris animam, dum ne viventem relinquerent ſuam ignominiam. (*h*) Quo

(*a*) *lib. 6 eleg. cap.*45.

(*) Quæ defenſio non diſplicuit Clariſ. Dukero *de Latinitate Juriſconſult. veterum*, *pag.* 128. & Ottoni in *Papiniano pag.* 50 Laxiſſime Plinius *Hiſtor. Natur. lib. X. cap.* 34 adulteria etiam columbis tribuit: *Pudicitia*, inquit, *illis prima, & neutri nota adulteria*. Struprum autem an dicatur a turpi, an a ſtupeo, an ab obſcœno ϛύω ϛύομαι incertum.

(*b*) *lib.* 10 *cap.* 28.

(**) Imo in legem Corneliam non incidit, ſed lenius punitur extra ordinem, *L.* 1. §. *fin. D. ad leg. Cornel. de ſicariis*.

(*c*) *L. pr. §. ult. ff. ad l. Cornel. de ſicar.*

(*d*) *L ſi adult. §. Imperat. ff. ad l. Jul. de adult.*

(***) Quam emendationem in ipſa ſerie contextus admiſit Schultingius poſt *editionem Pariſienſem A.* 1586. *& Rittershuſianam*.

(*e*) *L. marito ff. ad l. Jul de adult.* (*f*) *d. l. marito ff. eod.*

(*g*) *L.* 22. *ff. ad l. Jul. de adult. l.* 20. 21. 23. 24. 32.

(*h*) Cujac. ad *Papin l.* 22. *ff. ad leg. Jul. de adult.*

Quo autem supplicio lex Julia crimen hoc affecisset, interpretes ambigunt. Justinianus in Institutionibus gladio scribit in hosce reos animadvertendum. (*a*) Quod forsan additamentum fuit aliorum principum (*) ad legem Juliam. (*b*) Unde ne variationem pœnarum discentium fastidio describeret, voluit Tribonianus tempora conjungere, ac suppressis aliis pœnis, tantum eam, quæ sua ætate vigebat, ad Juliam legem attexuit, ut supervacuis discriminibus lectores liberaret. Ceterum plura in veteribus munumentis exempla supersunt pœnæ levioris, puta relegationis, aut deportationis. Ipse enim legis hujus lator Augustus filiam ac neptem adulterii reas relegavit, (*c*) utque id paternæ caritati adscribatur; quid de Ovidio dicemus, cujus quoque vitæ pepercit, (**) quamvis eam se amissurum fuisse scribat, nisi aliqua ex pate delictum excusationem meruisset:

Et nisi delicti pars excusabilis esset,
Parva relegati pœna futura fuit.

Unde Cujacius leniorem in crimine hoc Augustum arbitratur, quam poetis perhibetur. (*d*) Qui vero adulterium cum incestu cumulasset, & cognationem suam proprio corpore polluisset, deportandum, scribit Marcianus [*e*] Ex quo colligitur, detracto incestu, qui pœnam auxit ad deportationem, pro adulterio relegationem superesse. Item in militem, qui severiori disciplinæ obligatur, si comperiatur adulter, deportatio statuitur, [*f*] unde in paganum, quicum lenius agitur, relegationem tantum cadere oportet, uti pœnam mitiorem: ut non mirum, si veteres interpretes tradiderint hujus legis pœnam antiquioribus non fuisse capitalem, ut Cujacius *observationum* 18. *libr.* 20. observavit: quod comprobatur, quia capitalis delicti reus absens defendi potest: (*g*) nam potest etiam absens damnari: mulier vero adultera minime, cur? nisi quia delictum capitale non habetur, [*h*] utcunque facti atrocitas aliquando principes exasperasset & capitalem sententiam ab iis expressisset: (*i*) ac recentiori ætate morum dissolutio in perpetuam legem id vertisset: ex qua in Theodosianum Codicem, & in jus Justinianeum capitalis adulterii pœna devenit. Extremum supplicium consequitur multa bonorum: adulterii etenim damnatæ dos eripitur lucro mariti, [***] quod ante legem Juliam inoleverat, ut de Cajo Titinio Minturnæ ac ejus uxore Fannia memorat Valerius, & Horatius, *cruribus hæc*

(*a*) *Instit. de publ. judic.*

(*) Imo gladii pœnam Constantino deberi, qui eam ex lege Mosaica dictaverit adulteris in *L.* 30. *C. ad leg. Juliam de Adult.* hodie inter omnes constat, idque eo verisimilius est, quo ex Paulli *sententiis l.* 2. *tit.* 26. §. 14. & 15. temporibus Brissonii, quo auctore Noster utebatur, nondum integris editis, hodie scimus, pœnam adulterii, Paulli etiam temporibus, in mulieribus fuisse publicationem dimidiæ partis dotis, tertiæ partis bonorum, ac relegationis in insulam; adulteris vero viris in pari relegatione in insulam dimidiam bonorum partem ablatam fuisse.

(*b*) *L.* 30. *C. hoc tit.*

(*c*) Sveton. *in Aug. cap.* 65. Paterc. *histor. libr.* 2. Dion. *lib.* 55. Brisson. *ad hanc l.* §. *qui stuprum* 2.

(**) Imo Ovidius, non ut adulterii reus, relegatus est, sed propter eam præcipue offensam, qua Augusto, vel in incestu cum nepte Julia, ut plerique volunt, vel in alia re turpi & Augusto pudenda importunus adfuerat spectator. Ipse causam dicat. *lib. II. Trist.*

Cur aliquid vidi? cur noxia lumina feci?
Cur imprudenti cognita culpa mihi est?
Inscius Actæon vidit sine veste Dianam.
Præda fuit canibus non minus ille suis.

& dein

Perdiderint cum me duo crimina carmen & error
Alterius facti culpa silenda mihi.
Nam non sum tanti, ut renovem tua vulnera, Cæsar,
Quem nimio plus est indoluisse semel.

(*d*) *In parat. ad hunc tit. ff.* . . .

(*e*) *L. si quis viduam ff. de qua est.*

(*f*) *L. miles ff. ad l. Jul. de adult.*

(*g*) Cujac. *obs.* 20. *lib.* 20. & *lib.* 19. *cap.* 18.

(*h*) *L. miles* §. *ea quæ ad l. Jul. de adult.*

(*i*) *L. castitati l.* 3. *C. eod.*

(***) Confunditur divortium propter mores graviores, seu adulterium, cum ipso judicio adulterii. Libera Republica mulieris propter graves mores repudiatæ dos tota penes maritum manebat, ut patet ex Plinio *Histor. Nat. l. XIV. c.* 13. & Plutarcho in *Mario p.* 274. Lege autem Julia & Papia, si repudiata sit uxor propter mores graves, sextam, si propter leviores octavam partem dotis amittebat. Ulpian. *tit.* 6. §. 22. Aliud in damnatis observabatur, quarum dotem pro dimidia parte publicatam modo vidimus, quæ quidem Publicatio non extremum supplicium sed relegationem in insulam consequebatur. Erat autem in arbitrio viri, non, ut Auctor tradit, quo judicio uti vellet, sed utrum uxorem adulterii accusare, an repudiare mallet.

hæc metuat doti deprehensa : quod originem ducit ex veteri judicio, quod de moribus appellabatur; quoque uxor ob detectam ejus turpitudinem sexta dotis parte multabatur, (*a*) vel octava, si turpitudo esset levior; quæ actio quia per legis Juliæ judicium silebat, ideo pœnam illius in legem Juliam conjecerunt; non enim utroque, sed altero horum judiciorum licebat experiri. (*b*) Recentioribus vero constitutionibus, præcipue Novellis Justiniani, extenuata est adulterii pæna: unde mulier verberata in monasterium detruditur, ut a viro, si velit, intra biennium repetatur; eo vero non repetente intra biennium, aut mortuo, ibi maneat privata dotis commodo, ac lucri dotalis, (*) donationisque propter nuptias; & translatis duabus partibus, sive besse bonorum in liberos; parte vero tertia, sive triente in monasterium; vel si liberi non extent, supersint vero parentes, qui crimini non consenserint, duæ partes cadent in monasterium; in parentes vero tertia. Nullis autem superstitibus parentibus, ad monasterium substantia universa devolvetur, servatis vero semper dotalium instrumentorum pactis. (*c*) At ob adulterium viri, mulier suam recipit dotem & donationes propter nuptias, & reliquis de bonis tantum, quantum patet pars tertia donationis propter nuptias: reliquum fisco vindicatur, nisi adsint descendentes, & ad tertium gradum ascendentes, qui fiscum excludunt. (*d*) Nunc in eos, qui hac lege tenentur, inquiramus. Atque ab ea eximitur, quæ inhonestis artibus vitam transigit: honestatis enim custos est lex ista: unde prorsus negligit eas, quæ turpi professione jam pudorem projecerunt. (*e*) Ideo nec ea, quæ cauponariam exercet, aut ludicras artes, nec quæ in scena operam locat, lege ista tenetur: nisi quæ, ut hanc legem effugeret, & impune pudicitiam alienis viris objiceret, matronalem stolam exuisset, quod ætate Tiberii frequenter usuveniebat. (*f*) Cui doloso teterrimoque consilio puniendo S. C. in eam sententiam ad legem Juliam est adjectum. (*g*) Item nec ea elabitur legem, quæ quamvis impudicam professionem edidisset; postea tamen honesto connubio turpitudinem emendasset, ut sapientes existimarunt. (*h*) Has autem uxores, quæ matrimonio vetus dedecus diluerant, eas esse arbitror, quæ a Jurisconsultis *uxores vulgares* appellantur; (*i*) ait enim Ulpianus, *que vulgaris fuerit*: scilicet ante matrimonium, quo sensu non pugnat cum legibus Codicis, (*k*) quas credo pertinere ad eas, quæ adhuc in connubio priorem impudicitiæ professionem retinebant; ideoque diversæ ab illis, quæ honestam vitam nubentes inierant, quamvis ante fuissent vulgares: unde non mirum, si hæ vulgares, de quibus loquitur Ulpianus, in legem Juliam incident; minime vero illæ, quæ in Codice memorantur. (*l*) Uxores etiam Ulpianus huic legi subjiciendas censuit injustas, nempe ductas contra leges, & cum quibus leges connubium interdixerant; quæ propterea non jure, sed usu habebantur uxores: (*m*) quales erant nuptiæ a filiisfamilias contractæ invito patre, vel nuptiæ contractæ inter civem Romanum & peregrinam; quo refert Cujacius (*n*) Ulpiani verba. In quibus certe omnibus est matrimonium, quia muliere vir ea pro uxore utitur; sed non connubium, quod sine solemnitatibus & formula jure minime consistit. (*o*) Porro quoniam non conjugium tantum, sed spes ipsa illius digna est honesto cultu; propterea cum sponsa quo-

(*a*) Ulp *in fragm. tit.* 6. *de dot.* §. *morum*.
(*b*) *L. miles* §. *socer. ff. ad l. Jul. de adult. ubi* Cujac. *in Papin. lib.* 2. *de adult. leg. &* §. *eodem*.
(*) Lucrum ex dote in L. II. §. 3. *D. ad leg. Jul. de adult.* vocantur sexta & octava pars dotis, quas lex Julia & Papia marito uxorem repudianti retinere permittit; hoc loco autem lucrum dotale donationem propter nuptias designare videtur, cujus mentio mox sequitur, quare lego, donationisve propter nuptias arg *Nov.* 134. *cap.* 10. pro, *Donationisque propter nuptias*, quod sequitur.
(*c*) *Auth. sed hodie C. de adult. Novell.* 134. *capit.* 10. *& Novell.* 117. *cap.* 18. *l. consensu C. de repud.*
(*d*) Gudelin. *de jure noviss. libr.* 5. *cap.* 18.
(*e*) *Ad l.* 19. *C. ad l. Jul. de adult. ubi* Cujac.
(*f*) Tacit. 2. *annal.*
(*g*) *L. mater.* 10. §. *mulier ff. ad leg. Jul. de adult.*
(*h*) *L. si uxor* §. 2. *ff. ad leg. Jul. de adult.*
(*i*) *D. l. si uxor* § 2.
(*k*) *L.* 22. *&* 29. *C. ad leg. Jul. de adult.*
(*l*) Bud. *in l. si uxor ff. hoc tit.* Alciat. *parerg.* 4. Cujac. *C. ad leg. Jul. de adult. in parat.*
(*m*) *L. si uxor ff. ad l. Jul de adult.* Cujac. *obs.* 6. *cap.* 16.
(*n*) *Lib.* 3. *obs.* 5.
(*o*) Rævard. *varior. lib.* 4. *cap.* 16. *pag.* 614.

quoque adulterium, committitur; quod Severum & Antoninum rescripsisse, tradit Ulpianus, (*a*) etsi hodie propter Constantini constitutionem, quæ mariti tantum, ac genialis thori meminit, (*b*) neget Cujacius, accusari posse sponsam sive jure mariti, sive extranei. (*c*) In concubina vero non heret adulterii crimen: (*d*) quia utcunque concubina uxorem imitetur; tamen cum voluptatis nomen sit potius, quam honestatis, minime digna est, quæ a legibus honestatis vindicibus respiciatur: nisi se in concubinatum permittendo matronæ nomen retinuerit: qualis concubina patroni, quæ jure non viri, sed extranei potest accusari. (*e*) Eadem ratione cum ancillis nullum (siquidem de jure civili loquamur) intelligitur adulterium, quia eo jure connubii sunt expertes: unde si vitientur, damnum, vel actione de servo corrupto, vel Aquilia lege, aut injuriarum vindicatur. (*f*) Nec tantum auctores hujus flagitii, sed fautores quoque sive re, sive consilio, sive opera, eodem crimine implicantur. (*g*) Quamobrem & maritus, qui sciens prudens de uxoris adulterio lucrum ceperit, quique deprehensam retinuerit, lenocinii pœnas pendet & pœna adulteri hac lege damnabitur; nisi uxoris libidinem, non tam consilio, quam tædio judiciorum ac negligentia proprii pudoris inultam reliquerit; (*h*) non tamen effugiet pœnam, si damnatam adulterii, vel propter crimen hoc expulsam domum reducat. (*i*) Superest nunc de adulterii accusatione disputandum. Cum igitur hoc publicum esset judicium, accusandi facultas omnibus dabatur. Maritus enim & pater injuriam propriam; extranei vero publicam civitatis labem ulciscebantur; tantum vero mulieres ab accusatione repellebantur, etiamsi propriam injuriam adversus conjugem expostularent. Quod SS. Patrum pluribus videbatur absurdum. (k) Atqui plus mali oritur viro ex adulterio uxoris, quam uxori ex adulterio viri; quia illud proprium thorum commaculat, & obtrudit marito prolem extraneam; hoc vero thorum polluit alienum: ideo non mirum, si plus viro in uxorem, quam uxori in virum permittatur. Itaque non lege Julia, sed actione injuriarum licebit uxori divortium petere ob læsam fidem thori conjugalis: vel marito sibi adulterium objicienti referre lenocinium, non quo lege Julia ita liberetur; sed quo suus dolor justa ultione, meritaque pæna mariti quoquo modo leniatur. (*l*) Igitur vir accusationem instituens, prius cogitur uxorem dimittere, quam eam, aut adulterum accuset. (*m*) Sed si post divortium alii nupserit, prius reum peragere debet adulterum, quam se vertat ad mulierem, nisi ei mulieri ante nuptias crimen intenderit; aut ne nuberet, quoquo modo denunciaverit. (*n*) Neque enim licet adulteram simul & adulterum accusare; (*o*) poterit vero simul cum reo accusari is, a quo vel opera, vel consilio fuerit adjutus, sive ut admitteretur, sive ut crimen pecunia redimeret. (*p*) Præterea si quis non fraude sua, sed reipublicæ causa sine dolo absit, inter reos minime referri potest ex capite VII. legis Juliæ. (*q*) Eadem lex propter ætatis lubricum, & levitatem consilii, minoribus XXV. annis interdixit accusandi facultatem, nisi thori sui ulciscantur injuriam. [*r*] Multum vero interest, adultera ne an adulter sit accusandus: etenim, constante matrimonio, non licet extraneo adulteram accusare, nisi maritus, qui eam dimittere neglexerit, lenocinii

(*a*) L. *si uxor.* 13. §. *Divi ff. ad leg. Jul. de adult.*
(*b*) L. 30. *C. ad leg. Jul. de adult.*
(*c*) *Observat.* 6. *cap.* 16.
(*d*) L. 1. §. 1. *ff. de concubinis.*
(*e*) L. *si uxor. ff. ad leg. Jul. de adult.*
(*f*) L. 6. *in princ. ff. ad leg. Jul. de adult. leg.* 23. & 24. *C. eod. leg. si stuprum* 25. *ff. de injuriis.*
(*g*) L. *qui domum ff. ad leg. Jul. de adult.*
(*h*) L. 1. §. 2. & 3. *ff. ad leg. Jul. de adult. l. mariti* §. 4. *ff. eod.*
(*i*) Cujac. *in enarr. C. ad leg. Jul. de adul. leg.* 11. §. *ult. ff. eod.*
(*k*) Athanas. *qu.* 94. *ad Antioch.* Lactant. *divin. Instit. cap.* 6. Nazianzen. Ambros. & *alii apud* Cujac. *hoc tit.*
(*l*) L. *si uxor* §. *judex ff. ad leg. Jul. de adult. leg.* 1. §. 4. *ff. eod.*
(*m*) L. *crimen. C ad leg. Jul. de adult.* §. *volenti.*
(*n*) L. *qui uxori* 16. & *seq. ff. ad leg. Jul. de adult. leg.* 7. *ff. eod.*
[*o*] L. 15. §. *ult. ff. ad leg. Jul. de adult. l reus C. eod.*
(*p*) L. *nihil interest* 32. *ff. ad leg. Jul. de adult.* §. 1.
(*q*) L. 15. §. *legis ff. eodem.*
(*r*) *D. l.* 15. §. *lex Jul. ff. ad l. Jul. de adult.*

cinii prius accusetur: (*a*) cum adulterum fas sit etiam nondum facto divortio postulare. (*b*) Tempore porro ab aliis criminibus accusatio ista distinguitur. Plurimorum enim criminum accusatio spatio XX. annorum; (*c*) hæc vero quinquennio a die admissi criminis præscribitur in adultero accusando; in adultera vero accusanda sex mensibus utilibus a die divortii ita computandis ne quinquennium continuum a die admissi criminis numerandum exuperent, hoc est, ne sex illi menses utiles ultra spacium quinquenne continuum excurrant: ne, ut ait Jurisconsultus, crimen quinquennio continuo sopitum excitetur (*d*) S. C. autem adjectum est, ut si plures ad accusandum prodierint, & aliis discedentibus unus perseveraverit, initium accusationis ducendum sit a die, quo libellos accusatorios dedit is, qui perseveraverit; non autem a die illorum, qui destiterunt; ut a die perseverantis accusationis quinqueunii lapsus definiatur. (*e*) Ex illis autem sex mensibus utilibus primi duo dantur marito, vel patri ad accusandum jure patris, aut mariti, reliqui autem quatuor menses supersunt ad accusandum non jure patris, aut mariti, sed extranei. (*f*) Id enim præstat accusatio jure patris, aut mariti, ut præferantur aliis accusare volentibus: ita tamen, ut patri maritus anteponatur, utpote majori dolore accusationem executurus. (*g*) Hoc etiam ei permittitur, ut adulterum, quem occidere vetetur, viginti continuas diei, vel noctis horas domi coercere liceat, dum deprehensi criminis testes advocet, quorum fide acceptam injuriam in judicio comprobet: quam facultatem, & ad partem etiam adulteræ sapientes extenderunt. (*h*) Prodiit ad hanc legem S. C. a Scævola relatum, quo adulterii pœna plectitur (*i*) simul cum uxore in scelere deprehensa maritus is, qui clam, & callide adulterum uxori subecerit, ut eam in fraudem & crimen impelleret. Nam quilibet suasor, atque auctor, & machinator hujus flagitii hac lege comprehenditur per ea verba: *Ne quis posthac stuprum, adulterium facito sciens dolo malo*, ubi JCtus subjicit, *& ad eum, qui suasit, & ad eum qui stuprum, & adulterium intulit, pertinent*. (*k*) Excidit autem omnino maritus inposterum ab accusandi jure, si delatum adulterum non peregisset. Quod caput Hottomannus tribuit legi Petroniæ. Verum ne concordes nuptiæ in perpetuo discrimine versarentur, neve conjuges paterent livoribus extraneorum, qui ad accusandum, non studio alienæ pudicitiæ, sed vulnere sæpius acceptæ a muliere repulsæ adducuntur; eripuit Constantinus extraneis alieni thori accusandi facultatem, eamque restrinxit ad eos, quos verus dolor urget commaculatæ familiæ, nempe præter maritum & patrem, ad necessarios & propinquos, uti fratrem, patruum, & avunculum: quibus etiam per Constantinum licet, ab accusatione recedendo, delatum crimen abolere: (*l*) nam neque lege Julia extraneis accusandi facultas sine modo ullo dabatur; sed arctiorem habebant: non enim eis licebat accusare mulierem alienam, nisi prius virum, etiam lenocinii compertum postularent. (*m*) Scilicet visum fuit verecundius agendum cum conjuge de uxore sua bene cogitante, nec per extraneum uxoris fidem ei suspectam reddendam, neque alieno livore conjugalem pudorem publicæ infamiæ subjiciendum. Quoniam vero ea ratione Constantinus ab accusando adulterio arcet extraneos, quia indignum videtur concordes nuptias extraneorum audacia perturbare; colligit Cujacius, facto divortio vetera extraneorum jura resurgere, quia nullæ jam consistunt nuptiæ, quas vexare sit nefas; ac solum permanet crimen, quod utile sit reipublicæ vindicari. (*n*) Mi-

(*a*) *L. constante ff. ad leg. Jul. de adult.*
(*b*) *L. vim. §. 1. ff. eod.*
(*c*) Cujac. *in Papin. leg.* 15. *respons. §. præscript.*
(*d*) *L. mariti, §. sex mensium & seq. ff. hoc tit. leg.* 1. *§. accusationem ff ad Turpill.* Cujac. *obs.* 15. *lib.* 20.
(*e*) *L. mariti* 29. *§. ult. ff. ad leg. Jul. de adult.*
(*f*) *L.* 2. *§. penult. leg.* 3. *leg.* 4. *§.* 1. *leg.* 11. *§.* 60. *l.* 14. *§. penult. l.* 30. *§.* 1. *ff. ad leg. Jul. de adul.*

(*a*) *L.* 2. *§.* 8 *ff eod.*
(*h*) *L. capite* 25. *ff. ad leg. Jul. de adult. in princ. & §.* 1.
(*i*) *L. is cujus* 14. *§.* 1. *eod.*
(*k*) *L. hæc verba* 12. *ff. ad leg. Jul. de adult.*
(*l*) *L. quamvis* 30. *C. eod.*
(*m*) *L. constant.* 16. *ff. ad leg. Jul. de adult.*
(*n*) *vide C. Theodos. & ibi* Gothofr. *hac tit. & hac lege.*

Maritus etiam ea constitutione cum marito agitur, dum accusat jure mariti; tum enim non cogitur inscribere in crimen: ideoque si accusationem non probet, calumniæ judicium non subibit; unde vel ex sola suspicione ad accusandum ei descendere licebit; secus vero si jure accuset extranei; quam legis benignitatem, ortam ex miseratione maritalis doloris, minime ad patrem extenderim, cui minor injuria offensionem parit minorem: ideo cogetur inscribere in crimen, ut si falsum detulisse arguatur, calumniæ damnetur. (*a*) Et quoniam crimina hæc parietibus concluduntur tenebrisque teguntur, ut probari nequeant, nisi per servos & familiares efferantur, utpote sceleris conscios & non raro adjutores; ideo lex quæstioni tormentisque subjecit servos & ancillas tum uxoris, tum patris ejus, tum etiam viri simul viventium. Et ne datis libertatibus judicio subducantur, vetuit lex mulierem, vel ipsius heredes per sexaginta dies a matrimonio dissoluto eos manumittere: (*b*) si vero cognitio criminis diutius trahatur, manumissiones etiam protrahendas censuit Ulpianus, ne criminis probationes judici eripiantur. (*c*) Adimitur autem testimonii dictio tum fœminis, tum maribus crimine adulterii damnatis. [*d*] Ac Senatusconsulto fuit constitutum, ut Prætor quoque in hoc judicio, si fuerit conscius, testimonium edere debeat. (*e*) Figuram quoque divortii faciendi hæc eadem lex descripsit. Etenim ut adspectu testium pudor conjugibus offunderetur, minusque frequenter matrimonia distraherentur, jussit, uti deinceps divortia coram VII. testibus civibus Romanis puberibus fierent, libertis exclusis. (*f*) Hanc ad legem (*) Jurisconsulti revocant caput illud legis Juliæ, quæ *de fundo dotali* appellatur, qua Italici fundi alienatio in dotem dati prohibetur, de quo scripsimus etiam supra ad legem Juliam & Papiam, ad quam a Jacobo Gothofredo refertur, nisi idem in utriusque legibus comprehensum fuerit. Quod ad provinciales etiam fundos postea fuit a Justiniano porrectum: (*g*) nam & discrimen rerum mancipi & non mancipi, quo Italicæ res a provincialibus distinguebantur, idem Imperator etiam sustulit: ideoque recte ad provinciales fundos, qui jam nihil ab Italicis differunt, legis Juliæ caput extenditur; addiditque insuper Justinianus, ut ne consentiente quidem uxore posset eum fundum vir alienare: cum lex Julia obligationem quidem fundi dotalis etiam uxore consentiente vetuisset, non vero eadem consentiente alienationem, cui difficulter mulieres ob sexus avaritiam consentire putantur; unde qua in re cavit eis propria natura, non opus fuerat cautione civili. (*h*)

CAPUT LXXXVII.

De Stupro.

Punito jam adulterio ad stupri coercitionem transeamus; ac primo meminerimus, quod initio proposuimus, omnium libidinum genera in hoc vocabulum convenire: stuprumque generaliter pertinere ad virginem, viduam honestam, & pueros liberos: a quibus multo ante legem Juliam homines tum Athenis, cum Roma severis legibus absterrebantur. Quæ omnia complectitur Comicus in *Curculione* his versibus:

Dumne per fundum septum facias semitam,
Dum te abstineas nupta vidua virgine
Juventute & pueris liberis, ama quod lubet.

Crimina igitur hæc universa comprehenduntur lege Julia de adulteriis & stupro. Verum propter distinctionem criminis, nomen stupri strictius, & hac propria in signifi-

(*a*) *L.30. ff. eod.*

(*b*) *L.3. C. eod. ubi* Cujac.

(*c*) *vide* Cujac. *ad leg. 3. C. eod. & l. prospexit ff. qui & a quibus.*

(*d*) *L. qui testamento §. mulier ff. de testam. ex eo ff. de testibus, leg. 14. scio ff. eod.*

(*e*) *L. 21. ff. de test. §. 1.* Briss. *ad hanc leg. cap. de adult. damnat.*

(*f*) *L. unica in fine ff. unde vir & uxor. leg. nullum ff. de divort.* Briss. *ad h l. c. de divort. 7.*

(*) Cui id diserte quoque acceptum fert Paullus *Sent. l. II. tit. 21. B. §. 2.* quo argumento motus Gothofredus, sententiam priorem ipse deseruerat, suffragante Heinneccio ad *legem Papiam p. 324.* cui id minime verisimile videtur, quod a Gothofredo olim & hic a Gravina dicitur, idem caput utriusque legis ambitu comprehensum fuisse.

(*g*) *toto tit. ff. de fundo dot.* Briss. *c. dotale prædium ult. d. lib. ad l. Jul. de adult.*

(*h*) *L. ult. §. & cum lex C. de rei uxor. act. Instit. quib. alien. licet in privat. ubi* Vinn.

gnificatione accipitur, & peculiare est devirginitate puellæ, Quacumque autem ratione vir in fœminam tentaverit seu vi, seu dolo, seu blanditiis, seu muneribus, in pœnam labitur, fœmina vero tantum, si sponte, vel provocaverit virum, vel cesserit: nam vi compressa nec pœnam incurrit, nec amittit pudorem. (*a*) Nec severitatem legis effugiunt, qui consilium, opem, aut domum ad hujusmodi flagitium præbuerunt, aut lucrum ea causa fecerunt. (*b*) Etenim stupratorum, aut sponte stupratarum honestiores quidem media parte bonorum publicata multantur; humiliores vero relegati corpore coercentur, sive, ut Hottomannus (*c*) interpretatur, & Vinnius, verberibus cæduntur: humiliores enim servos intelligimus, & infames. (*d*) Lex Attica stupratorem, vel ad ducendam puellam, vel ad dotandam cogebat; lex Mosaica simul ad dotandam & ducendam. (*e*) Exacerbatur vero crimen, vindicesque pœnæ sæviunt asperius in suasores adjutoresque flagitii: exemplo legum Atticarum quibus in hoc genere criminum fraus gravius, quam violentia puniebatur: vis enim a libidine, quæ vitium est corruptæ rationis: fraus a calliditate, in qua in ratione incorrupta vitium arguitur voluntatis, eoque perniciosius, quod cautius nocet atque arte majori. Quamobrem capite plectuntur, quicunque honestas mulieres, aut virgines donis, illecebris, aut dolis ab honestate ad turpitudinem abducunt. (*f*) Ac perfecto flagitio capite multantur; imperfecto vero deportantur in insulas: corruptique comites summo supplicio afficiuntur.

CAPUT LXXXVIII.

De Incestu & Lege Peducea.

Quia, uti diximus, lex Julia libidinum omnia genera coercuit, cum iis & incestum comprehendit: ac post Augustum alii Principes singula hujusmodi crimina eandem ad legem attexuerunt; ut quidquid novi de his emergeret, ad legem Juliam referretur. Quamobrem Jurisconsulti cum hujus legis expositione suas de incestu disputationes conjunxerunt. (*g*) Hujus autem interdictio criminis oritur a communibus hominum moribus, sive, ut optime Cujacius exponit, (*h*) a jure naturali, quod in mores hominum manavit universorum: efferatos enim, quorum ratio, in qua hominis natura versatur, elanguescit, vix hominum loco ducimus: qui si consopitam vitiis rationem exuscitarent, cum ceteris mortalibus in eandem honestatis legem procul dubio convenirent. Quamobrem servi, qui cum cives non sint, juris civilis minime participant; tamen prohibentur contrahere nuptias inter patrem & filiam, quia id vetatur jure naturali, quo tenentur omnes. (*i*) Ideo Paullus ait: *in contrahendis matrimoniis naturale jus & pudorem esse inspiciendum: contra pudorem autem esse, filiam uxorem ducere*. Pugnat enim conjugalis amoris familiaritas cum veneratione, (*) cultuque paterno, ita ut oporteat alterum ab altero tolli: nullaque utrimque possit existere, nisi absurda prorsus & monstrosa conjunctio.

(*a*) *L. cum qui* 18. *& l. fœdissimum* 20. *C. ad l. Jul. de adult.*
(*b*) Matth. *de crimin. in l. Jul. de adult. cap.* 5. *num.* 7.
(*c*) *ad tit. Instit. de pub. judic.* §. *item lex Jul.*
(*d*) *L.* 7. *C. de incest. nupt.*
[*e*] *Deut.* 22. *v.* 29. *Exod.* 22. *v.* 16.
[*f*] *L.* 1. §. *ult. ff. de extraord. crimin.*
[*g*] *L. si adulterium* 38. *ff. ad l. Jul. de adult.*
[*h*] *in l. si adopt.* 14. *ff. de ritu nupt. sive ad l.* 35. Paull. *ad edict.*
[*i*] *L. adoptivus* 14. *ff. de ritu nupt.* §. *servilis*.
(*) Sed quæ cum amore conjugali forsitan conjuncta esse potest,
Scilicet ut pietas geminato crescat amore,
ut est in matrimoniis Principum cum plebeis, aut cui renunciare pater queat, tanquam juri pro se introducto. Imo conjuncta hæc reverentia cum amore conjugali esse nequit, quia etiam sola nuptiarum spe remitteretur cura educationis, quam natura parentibus non minus, quam curam sobolis procreandæ commendat, & cui nec renunciare pater potest, ut pote introductæ non in sui, sed in liberorum favorem. Earundem spe nuptiarum a parte liberorum minueretur studium obsequii, sine quo felici plerumque exitu caret parentum sollicitudo. Accedit inæqualitas seminum inter parentes & liberos, qua ipsa quoque natura liberos extraneis, ætate æqualibus, destinare videtur. Neque est, quod sic etiam nuptias senum quasvis cum puellulis nefarias esse dicas: cum enim hæ utique decori naturali repugnent, turpitudo nuptiarum inter parentes & liberos eo adhuc intenditur, quod necessaria est eorum vitæ consuetudo vagis amplexibus quotidianas occasiones præstitura Non uteremur his argumentis, si constaret de horrore naturali. Verum hunc consuetudini multi, solique institutioni tribuere malunt.

Quamobrem jure damnatæ sunt hæ conjunctiones: quamvis Persis essent usitatæ: quia si non moribus Persarum, at universæ naturæ hominum adversantur. (*a*) Præterea quid iniquius, quam conjugales amores, qui nuptiis extraneorum serpere possunt latius & profundere ulterius benevolentiam, atque mutuam charitatem contrahere intra suam cujusque domum, ut duplex amor conjugalis paternusque simul in iisdem personis perpetuo vertatur? (*b*) ut optime Philo & post eum Chrysostomus ratiocinatur. Hinc natura ipsa nobis harum nuptiarum horrorem ingeneravit. Quamobrem hisce conjunctionibus notandis leve Jurisconsultis visum fuit nomen incestus: ideoque atrocius excogitavere vocabulum, easque nefarias appellarunt. ut hoc vocabulorum discrimine prohibitio naturalis distingueretur a prohibitione civili, ad quam incestum retulere. (*c*) Quæ sane distinctio naturalis & civilis prohibitionis erat necessaria notanda, propter diversitatem juris inde progredientem. Jus etenim naturale, sive gentium ignorare minime licet, unde nunquam incestum remittitur per causam hujus ignorantiæ: nam ut Menander scripsit, *οὐκ ἔστι τοὺς τῆς φύσεως λαθεῖν νόμους* *nunquam latuerint naturales leges*. (*d*) Ignorantia vero juris civilis excusat, mulieres præsertim, cum quibus lenius agitur, si contra jus civile incestum concubitum admisissent. Committitur autem jure naturali ac moribus gentium incestus inter ascendentes & descendentes in infinitum, & inter eos, qui horum locum, vel affinitate, vel adoptione subeunt, nempe inter vitricum & privignam, quam Ovidius pene filiam appellat, interque novercam & privignum, vel adoptivum patrem & adoptivam: unde Phocylidis carmina: (*e*)

Ματρυιῆς μὴ ψαύειν δευτέρα λέκτρα γονῆος
Ματέρα δ' ὡ ρίμα τὴν μητέρα ἴχνια βᾶσαν,

Eodemque jure incesta etiam habetur conjunctio inter socerum & nurum, socrum & generum: imitantur enim parentes & liberos; quorum etiam simulacrum naturali honestate munitur. Sororum quoque fratrumque (*) conjunctio proibita quidem Christianis est jure divino, verum an seclusa religione, jure naturali, vel tantum civili prohibeatur, haud parum inter Jurisconsultos ambigitur propter mores aliquot gentium, quibus hujuscemodi nuptiæ permittebantur. Qua in re Cujacius minime ipsi sibi constat. Cum etenim in Papinianum scribens (*f*) reprehendisset Nepotem, quod operis initio falso tradiderit, Athenis licuisse ducere sororem germanam, & in *commentariis ad Novell.* 12. prohibitionem talis conjugii arcessat ab jure gentium; tamen in *paratitlis, & enarrationibus ad tit. C. de incestis nuptiis*, mutata sententia, quod legibus gentium adscripserat, attribuit legibus civilibus; ac ne secum pugnare videatur, adjicit jure civili nostro hæc prohiberi auctoritate juris gentium, nempe quia paucæ admodum nationes inde aberrent, ideoque in hoc quod ex majore gentium numero coaluit, haud immerito ad jus gentium revocari: utcumque moribus Persarum, & Ægyptiorum sororis lectus fratri patuerit; & moribus Atheniensium frater cum sorore consanguinea jungebatur. (*g*) Hoc amplius Nepos, Cimonem Atheniensem cum sorore germana se junxisse. Quod etsi *παρανόμως*, hoc est *non jure* factum arguat Athenæus; (*h*) tamen id non reprehendit, quasi germanam sibi habere uxorem nefas fuerit; sed quod ea sine nuptiis abuteretur. An germanam Nepos accepit pro consanguinea? minime; nam Ciceronis ætate proprietatis verborum tenacis-

(*a*) Xenophon. *memorab.* 4.

(*b*) Phil. *de leg. specialib.* Chrysost. *ad* 1. *Cor.* 13. *v.* 15.

(*c*) Cujac. *parat. C. de incest. nupt.*

(*d*) Cujac. *ad Papin. quæst. liber.* 36. *L. si adulterium ff ad l Jul. de adult. & observ.* 21 *cap.* 18.

(*e*) *L. adoptivus* 14 *ff. de ritu nupt. ubi* Cujac. *ad lib.* 35. *Paull. ad edict. Inst. de nupt. §. affinitat. & §. socer. l. arist. ff. de ritu nupt.*

(*) Fratrum & sororum quoque matrimonia Juri Naturæ repugnant, quia adversantur fini conjugii, procreationi & educationi sobolis, qui obtineri nequit, si promiscuis & intempestivis amplexibus in immaturo adolescentulo, immatura adolescentula exhauriretur flos juventutis. Ejusmodi autem amplexus in spe nuptiarum facile exsuscitaret quotidiana consuetudo, Ovidius:

Dulcia fraterno sub nomine furta tegemus,
Est mihi libertas tecum secreta loquendi,
Et damus amplexus & jungimus oscula coram,
Quantum est quod desit?

(*f*) *Lib.* 36. *quæst. ad l. si adulterium* 38. *ff. ad l. Jul. de adult.*

(*g*) Demost. *adversus Eubulidem.* Cornel Nepos *in procem.*

(*h*) *Lib.* 13. *cap.* 2. Petit. *ad leges Attic. lib.* 6. *ubi emendat. Athenæi locum pag.* 440.

nacissima, Cornelius Nepos puri sermonis, & Marci Tullii studiosissimus nunquam aliter, quam ille fuisset locutus. Cicero enim *pro domo* de Clodio, qui cum sorore coiverat eodem patre matreque nata hæc ait: *Clodius cum sorore germana nefarium stuprum fecit*, & pro Fontejo: *Cum præsertim soror germana fratrem amplexa teneat*. Quamobrem Livii tempore variasse arbitror hujus vocis usum: ideoque apud ipsum Perseus & Demetrius diversa matre fratres, patre vero eodem. germanitatis nomine conjunguntur. (*a*) *Subituram*, inquit, *vobis germanitatis memoriam*. Quin neque Assyrii sororum nuptiis abstinebant: Lucianus enim Jovem ait cum Junone fœdus conjugale percussisse Persarum & Assyriorum legibus. (*b*) Quæ populorum auctoritas haud paucis Jurisconsultorum persuasit, harum nuptiarum prohibitionem e civibus potius institutis, quam e communi gentium jure processisse contra Platonis auctoritatem. (*c*) Meminit & Cicero legis Peducææ (*) de incestu, quam notavit Hottomannus. In ceteras cognatorum conjunctiones incestus maculam non jus gentium, sed civile perfudit. Quam vero pœnam huic delicto veteres constituerint, vix liquido discerni potest: nisi sufficiat controversiæ definiendæ Ciceronis locus de *legibus*: ubi apud eum hoc est capitale delictum: quod simul cum plerisque aliis a publicis legibus forsan ille transtulit in suas. Cujacius (*d*) ex libris juris colligit, jure antiquo dotem fuisse caducam fisco, & fructus dotis, & donationem propter nuptias. Ac Justinianus jussit insuper hujusmodi reos humiliores quidem flagris cæsos: honestiores flagris exemtos in insulam deportandos: (*e*) ita enim Cujacius in ea Novella exilium accipit, quæ pœna & ante vigebat. (*f*) Bona vero servantur liberis ex justo matrimonio susceptis, iisque deficientibus publicantur. (*g*)

CAPUT LXXXIX.

De Aversa Venere.

Atque hactenus lex Julia flagitiosam libidinem a mulierum corpore propulsavit: superest modo caput illud, quo fœda venus ab adolescentium pudore depellitur. Quæ aliis criminibus eo perniciosior est cum publice, tum privatim: quod naturalem simul ac civilem evertit ordinem. Etenim venerea cupiditas, quam ad propagationem natura procudit, si masculos appetierit in humani generis vertet interitum: ut merito a Platone reliquisque sapientibus contra naturam existimetur: perimit enim generationem, quod naturæ maximum est opus unicumque consilium. Civilium præterea rerum compositionem dissolvit: quia mares virilibus artibus ac generosis exercitiis instituendos assuefacit vivere molliter ac muliebriter & impudice: ut cum postea corporis emtores non inveniant, cogantur reliqua parte vitæ, fraudibus & lenociniis, aliove turpi quæstu sibi parare necessaria; ne quid dicam de insolentia & intemperantia & superbia, quam in adolescentibus ingenerat amatorum numerus: qui blanditiis & fœdis obsequiis non corpora modo, sed & animos puerorum ab ingenio virili transferunt in muliebre, ut grandiores facti, cum ab illis deserantur, non tamen relinquantur a vitiis, quæ ab amatorum assentatione diu contraxerunt, Postremo quid indignius, quam amorem virorum mutuum, quem ad animos adglutinandos a natura retulimus, traducere in fœdam conjunctionem corporum: ex qua sanctissima virtutum amicitia in usum teterrimæ libidinis commutetur. Quamobrem apud Græcos, quorum legibus & moribus puerorum amores adeo extollebantur, ut pudori duceretur adolescentibus nullos habere amatores, [*b*] tamen si amor non intra pulchritudinis cultum studiumque maneret, sed in concubitum

---

(*a*) *Lib* 40. *cap.* 8.
(*b*) *De sacrific*
(*c*) *L* 8. *de legib lib.* 3. *de nat. Deor.*
(*) Imo Peducæa rogatio non ad incestum in genere pertinet, sed ad tres Vestales incestus reas, quarum una a Metello Pontifice Maximo condemnata est absolutis reliquis ambabus, quare Metellum S. Pæducæus, tribunus plebis accusavit. V. Bouhierius ad Ciceronem de Natura Deorum pag. 1122. edit. Verburgii.
(*d*) *Ad Novel.* 12.
(*e*) *Novell.* 12. *ubi* Cujac.
(*f*) *L. si quis viduam ff. de quæst.*
[*g*] *Auth. incestus C. de incest. & injustis nupt.*
[*h*] Cic. 4 *de republ.* Alcinous Platonicus *cap.* 26. Plutarch. *in apoph. Lacon.*

bitum transiret; corruptores puerorum meritis pœnis afficiebantur; imo si adolescens dissolute atque impure viveret, culpa in amatorem conferebatur, ut pœnas alieni vitii pendere cogeretur; virtutis enim non libidinis nexum voluerunt esse pulchritudinem. Quæ instituta Plato in suam transtulit rempublicam, indeque in Stoicam disciplinam concessere. Unde non apud philosophos modo turpes habebantur, sed apud Lacedæmones tota vita infames reputabantur, qui ab amore pulchritudinis ad obscæna desideria dilaberentur; utpote amatores corporis, non animæ, quæ & corpori pulchritudinem afflat.

CAPUT XC.

De lege Scantinia.

ROmæ autem haud paucis ante legem Juliam annis lata fuerat Scantinia (*) lex, qua ingenuorum adolescentium corruptores, ipsique sponte corrupti adolescentes decem millibus nummorum (**) damnabantur. Cujus legis auctorem faciunt C. Scantinium Aricium (***) Tribunum plebis, quem accusavit M. Marcellus Ædilis curulis, cujus filium Scantinius de stupro appellaverat, ut Valerius tradit. (*a*) Ac Scantinio quidem Tribunorum aliorum opem imploranti adesse illi noluerunt. Quam levem sane in tanto crimine pœnam Julia lex (****) auxit ad summum usque supplicium, ut Justinianus (*b*) & Paullus testantur. Quod Gothofredus junior aliique accipiunt de libidine cum violentia commissa: nam eum, qui puerum perduxisset non invitum, dimidio bonorum fuisse multandum, Paullus tradit apud Auctorem *collationis legum Mosaicarum*. (*c*) Siquidem hujus pœna criminis sine exceptione usque ad capitale supplicium exacerbata recentioribus temporibus fuit: cum tota urbs hac libidine ita flagraret, ut exemplo scelestissimorum principum, Neronis nempe, aliorumque huic monstro non dissimilium, adolescentes mulierum officia usurparent, quasique sexum omnino mutassent, pigmenta faciei vestimentaque muliebria sibi adhiberent, seque viris in concubitum nuptialibus quoque solennibus turpissime traderent. Quam sceleris fœditatem Alexander Severus & Philippus aliique honestiores Imperatores acerrimis coercuere suppliciis. Vehementius vero exarsere Constantinus & Constans, qui flammas hujus criminis vindices exuscitaverunt; quod significatur per illa verba celeberrimæ legis: *Cum vir;* (*d*) *exquisitis pœnis;* nempe ignis pœna, quod summum erat supplicii culmen. Idque clarius expressit Valentinianus, (*e*) qui scelus hoc *vindicibus flammis* censuit expiandum; ideo gladii voce mortem significari docet Gothofredus. (*f*) Porro ex illa *cum vir* omnem puerorum corruptelam comprehendit, sive cum nuptiis, sive sine nuptiis, nec enim Rævardo assentior, qui eam ad nuptias masculorum contrahit; *nubendi* enim verbum, quo imperator utitur, ad omnem concubitum extenditur, sive legitimum, sive meretricium, sive quoquo modo impudicum. Hæc enim Plautinus senex (*g*) ancillæ concubitum appetens clam uxore:

> *Tantisper dum faciam cum Casina nuptias.*

& Læ-

[*] Scatiniam hanc legem dictam esse, non Scantiniam, auctoritate Ciceronis, Svetonii, & Ausonii, docet CL. Christius de *lege Scatinia* 1. 8. Scantinia tamen dicitur Valerio & Juvenali.

[**] Quam summam argentarii efficere ajunt unciales 408. nummum credo accipientes de sestertio. Qua pœna tamen etiam sponte corruptos adolescentes affectos fuisse, non constat.

[***] Imo Aricio quidem oriunda gens Scatinia, nec tamen ideo Scatinius legislator Aricinus protinus appellandus erat, uti eum appellat Manutius in libro *de legibus*. Lata ceterum lex, seu, si mavis, plebiscitum tempore dicitur belli Punici secundi.

(*a*) Valer. *lib. 6. cap.* 1. *n.* 7. Cic. *Philipp.* 3. & *epist.* *Cœlii* 12. *in lib* 8. *famil. M. Tul. Cic.* Juven. *sat.* 6.

[****] Scatiniam tamen legem in Juliam transfusam, aut ab ea abrogatam esse, negat Christius, primo, quia lege Julia stuprum tantum committatur in virgine & vidua, tum quia & post eam valuerit lex Scatina, ut ex Fabio, Svetonio, Tertulliano & Lactantio palam esse, putat.

(*b*) *Instit. de publ. jud c.* § 4. *L.* 1. *ff. de extraord crim.*

(*c*) *Tit.* 5. *de stuprat.* Jac. Goth. *in C. Thedos. ad l. cum vir.*

(*d*) *C. ad l. Jul. de adult.*

(*e*) *L.* 6. *C. Thtodos. ad l. Jul. de adult.*

(*f*) *Ad l. cum vir. C. eod.*

(*g*) Casin. *act.* 2. *sc.* 8. *vers.* 47.

& Lena in Cistellaria (*a*) meretricem ait quotidie nubere:

Hæc quidem ecastor quotidie nubit, nupsitque hodie;
Nubet mox noctu: nunquam ego hanc viduam cubare sivi.
Nam si hæc non nubat, lugubri fame familia pereat.

Et ad rem, de qua agimus, Martialis; (*b*) de pathico dixit:

Qui loquitur Curios assertoresque Camillos,
Nolito fronti credere, nupsit heri.

Nupsit) hoc est muliebria passus est. Pergit lex *in fœminam*: quam particulam Gothofredus explicat *more*; sive *instar fœminæ*: quemadmodum & Virgilius dixit *in arcus Itiræos*: quod Servius explicat in similitudinem *arcuum Itiræorum*. Item Propertius: (*c*)

Tandem acies geminos Nereus lunarat in arcus.

hoc est in similitudinem arcuum. Quamobrem hoc ita legerim, & explicarim constitutionis initium: *Cum vir nubit in fœminam viris porrecturam quod cupiatur*, hoc est: cum vir fœmineo ritu suum corpus viro appetenti subjicit. Itaque Rævardi commentum excluditur, eam legem ad sola masculorum inter se matrimonia referentis. Atque hac in lege obscuritatem data opera quæsitam fuisse crediderim, ut auribus populi honos haberetur: scelerisque turpitudo nefarii perplexitate verborum involveretur. Tandem contra hoc flagitium vehementer & Justinianus exarsit. (*d*)

CAPUT XCI.

Ad legem Plautiam & legem Juliam de vi publica & vi privata.

Repressa libidine reprimamus & violentiam per leges de vi latas, nempe illas, quæ perpetuam habent potestatem: nam eæ, quæ pro re nata in temporariis reipubl. necessitatibus ad certas seditiones coercendas, motumque aliquem civilem reprimendum suis temporibus prodierunt; quia tantum ad eruditionem & ad publicum Romanæ reipublicæ statum, non vero ad jus civile pertinent; pro nostro instituto relinquemus: quales fuere lex Pompeja, Clodia, Pedia, modoque in lege Plautia & Julia consistemus, quarum cognitio eruditionem simul veterum temporum, & recepti juris complectitur utilitatem. Igitur ætate antiquiori ea potissimum vis dicebatur, quæ a Magistratu contra jus potestatemque publicam adhiberetur: veluti si quis a Consule prohiberetur provocare ad populum. (*e*) Quamobrem vis publica hinc a privata discernebatur, quod illa per personam publicam, sive per Magistratum potestatis suæ metu; hæc a privatis, domesticis opibus ac viribus inferretur. (*f*) Postea vero destiterunt reputare vim a persona, eamque æstimarunt ab armis: ita ut hodie vim armis munitam appellemus vim publicam; armis vero exutam nuncupemus privatam, (*g*) forsan quia tantum publicis personis publicæque solum utilitatis causa usus armorum permittebatur; per leges enim XII. tab. nemini privato concedebatur esse cum telo: etsi non desint exempla vis absque armis illatæ, quæ referuntur ad vim publicam; credo propter criminis atrocitatem, aut periculum: unde lege de vi publica tenetur qui virginem rapuerit, aut ex incendio aliquid abstulerit, aut coactis hominibus etiam sine armis aliquem presserit: quibus actibus libertas atque tutela publica minuitur, ut notat Cujacius: (*h*) ita ut sine armis potentia tamen exerceatur armatorum. Idem Cujacius definit, vim publicam esse, quæ juri publico adversatur; privatam vero, quæ privatis personis. Sed cum quilibet privatus in publici juris custodia maneat, aut falsam putabimus hanc ab eo traditam differentiam; aut ita hæc accipiemus, quasi publica sit vis, quæ jus publicum directo petit, privatum oblique ac per consequentiam: & contra eam vim existimabimus privatam, quæ

[*a*] *Act.* 1. *scen.* 1. *vers.* 45. *vide* Petrum Victor. *var. lect. lib.* 21. *cap.* 3.
[*b*] *lib.* 1. *epigram.* 25.
[*c*] *lib.* 4. *eleg.* 6.
[*d*] *Nov.* 77. & 141. Gudelin. *de jur. noviss. l.* 5. *c.* 18.

(*e*) Paull. *sent. lib.* 5.
(*f*) Cujac. *ad tit. C. ad l. Jul. de vi pub.*
(*g*) *Instit. de publ. jud.* §. 8.
(*h*) *Ad titul. Cod. ad leg. Jul. de vi publ. & privata.*

quæ directo privatum, oblique vero jura publica labefactat: Nunc, explicata vi, pergamus ad leges. Ac primo ad legem Plautiam, sive Plotiam [ab *au* enim ad *o* facile delabimur.] Lata hæc est eo anno, quo Sylla migravit e vita, nempe A.U.C.DCLXXV. Lepido & Catulo Coss. (*a*) Quorum Consulum discordia de Syllanis actis in apertam seditionem erupit, cum Lepidus Marianis studeret partibus. Quo urbe pulso, & in Sardinia interemto, ferox victoria Catulus traxit in suam causam Publium Plautium, Tribunum plebis hujus latorem legis, quam post reditum e Cilicia suasit Cæsar, eaque flagrantes seditiones in urbe restinxit. Latum est enim, ut in ejus caput quæreretur, qui Senatui struxisset insidias, aut Magistratibus vim intulisset, aut tumultus in urbe commovisset, aut numero armatorum, ut alienam possessionem occuparet, possessorem de fundo dejecisset; atque fundi ejus, unde possessor fuisset ejectus, nulla usucapio proderat. In eamque legem haud pauca majestatis capita conjecta fuerunt: adjecta pœna interdictionis aquæ & ignis, cujus in locum deportatio successit: (*b*) humiliores vero capite plectuntur. Quamvis autem & Julium Cæsarem legem de vi aliquam tulisse, appareat ex Cicerone *Philipp.* 1. tamen cum Augustus post eum id fuerit aggressus, crediderim ab hoc, utpote recentiori, non solum priora capita fuisse retractata; sed addita etiam alia longe uberiora, quorum non pauca nobis Jurisconsulti transmiserunt. Igitur hac lege prohibetur omne genus armorum (*) in urbe, agro, aut villa, exceptis iis, quæ cum aliena hereditate capiuntur, vel ad venationis, itineris, navigationis usum comparantur; vel promercii, sive mercimonii ac venditionis causa conservantur. (*c*) Novellis tamen Justiniani (*d*) omnis usus, ac retentio armorum est interdicta; exceptis illis, quæ apta non sunt ad prælium, nempe parvis machæris, aut cultris. Coercet etiam lex Julia de vi omnes, qui seditionis, aut tumultus consilium inierint; servos, aut liberos homines in armis habuerint; in concionem, aut locum judicii cum armis, aut doloso consilio processerint. Item eos, qui simul cum armatis hominibus incendium tulerint, [**] villas expugnarint, & quod a lege Plautia venit, qui possessorem domo, nave, agrove depulerint. Illud præterea caput de veteri jure fluxit in legem Juliam, quod cavit, ne scilicet quis Magistratus Pop. Rom. civem Romanum necasset ad populum provocantem, aut ad Imperatorem, qui recentiori ætate populi vicem usurpavit. (*e*) Præter illa vero exempla criminum, a quibus etsi absint arma, tamen supra in legem Juliam venire diximus; hæc etiam propter atrocitatem haud minorem, ad vim publicam referuntur, quamvis arma non essent allata, veluti si quis incendium subjecto igne conflasset, aut legatum, & oratorem comitatumve illorum percussisset; aut reum vinxisset, & judici, magistratuive subduxisset, aliave qua ratione judicium turbasset. Pœna vero de raptu virginum etiam sine armis, quam diximus ab hac lege descendere, longe gravius exacerbata fuit per Justinianum, qui summo supplicio affecit non eos modo raptores, qui vim honestis puellis attulissent; sed & eos, qui persuasionibus & blanditiis consensum illarum expressissent: illi enim corpus tantum, hi vero corpus & mentem una corruperunt. (*f*) Et ad *L. Jul. de vi pub.* Marcianus refert crimen eorum qui puerum, vel fœminam, vel quemquam per vim stuprassent. (*g*) Vis etiam publicæ reus est, qui ab invito pecuniam abstulerit, aut nova vectigalia exegerit, (*h*) quive funus disturbaverit, ejusque diripiendi auctor fuerit. (*i*) Aliquot vero sunt capita,

(*a*) *Vide* Sigon. *lib.* 2. *de judic. cap.* 33. & Paull. Manut. *de legib.*

(*b*) L. 10. §. *ult. ff. ad l. Jul. de vi publ. Instit. de publ. jud.* §. *item*, *lex Julia de vi*, Paull. 5. *sent.* 26.

(*) Nec proinde Romani, ut nostri homines, gladio ubivis accincti versabantur, & in foro puta, & in templis, & in conviviis. Barbarus potius hic mos est circumgestandi etiam in pace mortiferum telum, qui Germanis debetur, quorum hodie propago sunt pleræque gentes per Europam.

(*c*) *L.* 1. & 2. *ff. ad l. Jul. de vi publ.* (*d*) *Novell.* 85. *cap.* 4. Matth. *de crim. ad l. Plautiam pag.* 443.

(**) Sive ex incendio aliquid rapuerint, sive in incendio cum gladio aut telo rapiendi tantum caussa fuerint, vel, ut dominum prohiberent res suas servare, eos etiam qui cœtu, concursu, turba, seditione incendium fecissent.

(*e*) *passim in tit. ff. & C. ad l. Jul. de vi pub.*

(*f*) *L. unica C. de raptu virg.*

(*g*) *L. in eadem* 3. *ff. ad l. Jul. de vi publ.*

(*h*) *L. ultim. ff. ad l. Jul. de vi publ.*

(*i*) *L.* 8. *ff. de sep. violat.*

capita, quæ forsan ad vim privatam & publicam (*) revocantur, placuit enim gravius de criminibus hujusmodi agi simul & mitius posse: veluti adversus eos, qui aliquid ex incendio, vel naufragio, quorum eadem est pœna & causa, [*a*] rapuissent, ac sine cæde, & sine armis vim intulissent, hominemve agro deturbassent; quæ crimina videntur publicæ vis & privatæ communia: etenim ea duplici nomine apud Jurisconsultos notata reperimus. [*b*] Singulatim vero ad vim privatam pertinet, si quis quæstionem de alterius servo habuerit, hoc est, si quis alienum servum, ut quid ex eo eliceret, tormentis subjecerit. *c*)

CAPUT XCII.

De Senatusconsulto Volusiano.

Item si qui cojerint improbe in alienam litem, ut quod ex ea redactum esset, inter participes fraudulenti consilii divideretur, hac lege tenetur. Quod vetitum fuit S. C. Volusiano ad hanc legem condito. Item qui auctoritate privata debitum sibi a debitore suo per vim abstulerit & ejusmodi reliqua. (*d*) Tenetur lege Julia de vi privata & is, qui receperit, celaverit, tenuerit hominem, cui aqua & igni fuerat interdictum. (*e*) Reperimus etiam apud Callistratum, lege Julia de vi plura circa testium admissionem, aut rejectionem fuisse constituta: ut scilicet aliqui vel propter reverentiam, quam reo utpote forte patrono suo deberent; vel propter ignominiosam vitam, aut turpe artificium a testimonii dictione arceantur. (*f*) Pœna vero, quæ ab hac lege de vi privata descendit, honestiores quidem tertia parte bonorum multat, atque ignominia suffundit, arcetque loco senatorio, & ab omnium spe honorum publicorumque munerum; (*g*) humiliores vero, Paullo teste, damnat in metallum. (*h*)

CAPUT XCIII.

Ad legem Juliam repetundarum.

Atque hæc quidem violentiam compressit: occurrit nunc legum Juliarum alia, quæ compressit avaritiam magistratuum, ne ab iis provinciæ, ac socii populi Romani opibus exhaurirentur: cum ob interponendam, vel non interponendam potestatem, atque ob judicandum precium acciperent, & in mercimonium verterent auctoritatem publicam. Ne igitur opes provincialium paterent avaritiæ magistratuum, leges latæ sunt de pecuniis repetundis, quibus ob ablatas, captas, conciliatas, aversas, pactasque pecunias graviter puniebantur: (**) unde merito sociales leges appellabantur: quod sociorum per eas fortunis commodisque consuleretur. Et cum initio magistratus tantum provinciales eorumque comites, quæstores, legatos persequerentur; postea se converterunt etiam ad urbanos, (***) ut ab eorum rapacitate patrimonia tuerentur civium Romanorum. (*i*) Atque ante quidem nulla certa perpetuaque lege, sed constitutis ad tempus judiciis, datisque recuperatoribus, quorum sententia recuperarentur ablata, sociis prospiciebatur: ac magistratibus præfiniebantur sumtus, cavereque jubebantur, ne supra præscriptum modum socios onerarent. Flagrante vero in dies avaritia magistratuum, oportuit ei coercendæ perpetuas excitare leges, [k] a quibus pœnæ metus impenderet atrocioris. Lege autem Julia de vi, & S. C. ad eam condito, Paullus refert, [*l*] fuisse constitutum, ut si accusator decesserit, aut aliqua ex causa accusare impediatur, judicium conticesceret, & reo postu-

(*) Utraque vulgo sic differt, quod illa armis, hæc sine armis inferri dicitur.

(*a*) *L.* 1 *ff. de incend. ruin. naufrag.*

(*b*) L. 5. *ff ad l. Jul. de vi publ l.* 10. §. 1. *eod. l.*4. *C. eod. l.* 2. *ff. ad l. Jul. de vi privat. l.* 3. §. *item tenetur ff. ad leg. Jul. de vi publ.* Matth. *de crim. ad l. Jul. de vi priv. tit.* 4. *c.* 3. *ad lib.* 48. *ff.*

(*c*) L. 4. *ff. ad l. Jul. de vi priv.* §. 1. *l.* 6. *ff. eodem.*

(*d*) L. 17. *ff. ad leg. Jul. de vi priv. & l.* 2. *&* 3. Paull. *lib. sent.* 5. *cap.* 26.

(*e*) L. 3. §. 5. *ff. de testib.*

(*f*) Duaren. *lib.* 2. *disp. cap.* 23.

(*g*) *L.* 1. *& ult. ff. ad l. Jul. de vi priv.*

(*h*) *Lib.* 5. *sent. tit.* 26.

(**) Qua pœna? Quadrupli cum infamia. Tacitus L. *II. Annal. c.* 7. Plinius *L. IV. ep.* 9. Judices autem pedanei, si pecunia corrupti essent, submotione a senatu vel curia, missione in exilium, relegatione ad tempus plectebantur.

[***] Ad quos ne Calpurnia quidem lex, de qua statim, pertinuit: nam & hac provincialium tantum magistratuum avaritia cohibita est. Quare de urbanis magistratibus etiam postea quæstio extra ordinem habita est, ut apparet ex Cicerone *de Finibus L. II. cap.* 16.

(*i*) *L.* 6. §. 2. *ff. ad l. Jul. repet.*

(*k*) Cic. *lib.* 2. *de offic.*

(*l*) *L. libellorum* §. *si accusator.* 4. *ff. de accusat. & inscrips.*

postulante nomen ejus aboleatur: permissa accusatori alteri facultate instaurandi judicii reique de integro repetendi intra triginta dies utiles.

CAPUT XCIV.

De Lege Calfurnia Junia.

QUales ante legem Juliam fuere Calfurnia, quæ certum Prætorem in urbe dedit sociis, ad quem de rapinis magistratuum provincialium quererentur; ut ejus auctoritate profusam pecuniam ab iis reposcerent, ferente L. Calpurnio Pisone Trib. pleb. anno DCIV. L. Mario Censorino, M. Manlio Coss. (*a*) Hanc excepit lex Junia, cujus Auctorem Sigonius facit M. Junium Pennum Trib. pleb. Lepido, & Oreste Coss. anno A. U. C. DCXXVII. Qua lege præter litis æstimationem, etiam exilium reis fuit adjectum: quod utrumque pertulit C. Cato vir Consularis repetundarum ex Macedonia damnatus. (*b*) Easdem pœnas irrogavit & Servilia lex, (*c*) cujus plura supersunt capita ex veteri fragmento eruto a Sigonio, e Petri Bembi doctissimi undequaque viri museo: quæ in perpetuum jus non transierunt, unde ad solam antiquitatis notitiam supersunt, ut satis nobis sit hæc attigisse. Tulit & de repetundis M. Acilius Glabrio, cavitque, ne reus ejus legis aut ampliaretur, aut comperendinaretur, hoc est, ne differretur judicium. Ampliabant enim judices, cum in obscura causa pronunciarent *amplius*: quod amplius requireretur ad condemnationem; comperendinabant vero, quando, poscente accusatore, vel defensore, judicium protraherent, de quo late Manutius. (*d*) Est etiam de repetundis & lex Cornelia, nempe lata a L. Sylla Dictatore, qui pœnam auxit ad interdictionem aquæ & ignis, ex eaque de hisce criminibus judicatum fuit usque ad legem Juliam, in quam, præter sua, superiorum quoque legum plura capita conjecit Julius Cæsar primo Consulatu: (*e*) quædam vero ex veteribus immutavit; quam nobis legem omissis ceteris Tribonianus transmisit. Hac igitur lege tenentur, qui quæstum faciunt ex ministerio & potestate publica, vertentes eam ad arbitrium largientium, pecuniamque accipientes, quo præbeant, vel denegent officium suum. (*f*) Eadem lege prohibentur & Senatores navim habere. (*g*) (*) Et quoniam hæc lex prohibet lucrum ex ministerio publico, ex quo plurimum quis rem augere posset suam, aut aliorum, si eam in publica legatione curet: propterea commode cum hac lege conjungetur S. C. quo Legati ante perfectam legationem negociis, vel privatis rebus obstringi vetantur. (*h*) Ministerium autem publicum negat Cujacius (*i*) accipiendum de scribis, viatoribus, aut præconibus, aliisve ministris magistratuum; sed iis convenire comprobat, qui cum jure Prætorio, aut Consulari mittuntur in provincias. Hi enim non suos tantum, sed suorum quoque mores, nempe satellitum, apparitorum, comitum & universæ cohortis suæ facta præstabant atque accusabantur publice per actorem ab ipsa provincia constitutum. (k) Huic etiam judicio subjiciuntur judices pedanei & quicunque in urbe aut in provincia judicia sua, vel suum testimonium vendunt, (*l*) & quotquot ob denunciandum, vel non denunciandum (**) testimonium accipiunt. Testimonium autem denunciare testificari non significat, sed diem ferendo testimonio dicere, sive præstituta die ad ferendum testimonium evocare, ut optime Budæus explicavit. (*m*) Hac eadem lege damnatur, qui pretium acceperit, ut militem legeret aut mitteret, sententiamve in Senatu, aut consilio diceret, (*n*) vel accusaret, aut ab accusatione recederet; vel ut arbitrum daret, aut mutaret, aut ad judicandum compelleret. Item qui pretio

(*a*) Sigon. *de judic. lib.* 2. *cap.* 27.
(*b*) Vellejus *lib.* 2. Cic. *in Verr. & pro Balbo.*
(*c*) Cicer. *eod. &* Liv. *epit.* 70.
(*d*) *De legibus.*
(*e*) Cicer. *in Vatin.*
(*f*) *L.* 1. *usq. ad* 7. *& ult. ff. ad l. Jul. repet.*
(*g*) *L. his, qui in fin. ff. de vacat. & excus. muner.*
(*) Ne sub specie mercaturæ prædam in provinciales exercerent. (*h*) *L. legatus* 12. *ff. de legation.*
(*i*) *L.* 7. *obs.* 9. *& l.* 1. *ff. eod.*
(*k*) Cujac. *in enarr. C. hoc tit.*
(*l*) *L.* 3. *C. hoc tit.*
(**) Qui etiam in legem incidunt Corneliam de falsis *L.* 1. § 2. *D. de lege Corn. de falsis.* Vid. van Bynkershoek *Obs. III. cap.* 20. ubi & ipse plenius explicat, quid sit denunciare testimonium.
(*m*) *In Pandect. vol.* 2.
(*n*) *L.* 6. *&* 7. *ff. hoc tit.*

tio inducatur ad conjiciendum hominem in vincula publica, vinciendumve, vincirive jubendum, aut dimittendum; vel ob condemnandum reum, aut absolvendam, æstimandamve litem, faciendumve, aut non faciendum capitis judicium, aut publicum negocium. Et qui acceptum tulerit opus publicum faciendum, (*a*) frumentumve publice præbendum, sarta tecta tuenda plusquam perfecta, probata præstita lege fuerint. (*b*) Si quid vero uxores provincialium magistratuum deliquissent, ab ipsis magistratibus ratio exigebarur & vindicta ex S. C. Cotta & Mess. Coss. condito. (*c*) Ac ne ullam ob causam provincialium opes exhauriantur, nefas est magistratibus in provincias fœnus exercere, filio sponsam parare, atque, ut pro nostro instituto capita omittamus ad extinctæ Reipublicæ regimen (*d*) pertinentia, breviter hac lege puniebatur, qui munus publice mandatum rumperet, ut prisca locutione Papinianus ait, id est *corrumperet*; siquidem gerendi magistratus causa munus accepisset: nam extra causam magistratus licebat accipere manuscula, dum ne plus in anno acciperet, quam centum aureorum æstimationem, (*e*) (*) nisi munera venirent ab uxore, sobrinis, & propinquioribus, quorum liberalitas erga conjunctum a naturali charitate provocatur: (*f*) ut non mirum, si ab iis in infinitum liceret accipere. Datum autem contra legem hanc vitium concipit usucapioni repugnans; unde non ante usucapietur, nisi postquam redierit ad dominum, hoc est, eo unde a magistratu fuerat aversum. (*g*) Atque omnes venditiones, & locationes a magistratibus per sordes pluris, minorisve factas, eadem lex irritas declarat, ne cuiquam lucro sit sua potestas: adeo ut nec magistratu functo liceat remunerationem accipere ab iis, quibus potestas illius profuit; ne obliqua hæc via irrepentibus fraudibus aperiatur: ut contra Bartolum (*h*) rectius meo judicio docuit Alciatus. [*i*] In legem porro incidit, non qui acceperit modo, sed & qui donaverit [k] S. C. porro prohibentur legati ante obitam legationem negotiis & privatis rebus involvi, [*l*] quod huc retulimus, cum aptior locus non occurrat. Pœna hujus criminis fuit æstimatio litis, quæ aliquando simplum erat, aliquando duplum, aliquando quadruplum, quale fuit imposterum. [*m*] Quod prius reddebatur actori, sive illi, cui pecunia fuerat extorta invito: [*n*] nam si judicem sua ipse fraude corrupisset, repetitionem pecuniæ minime habebat. Postea ex Arcadii & Honorii constitutione quadruplum illud dividi oportuit inter fiscum & actorem. (*o*) Litis æstimationem consequebatur & exilium, & aliquando pœna etiam gravior, si crimen hoc aliis criminibus esset implicatum, veluti si magistratus ob tolerandum homicidium aut furem dimittendum pecuniam accepisset: ex quorum criminum varietate judicis erit exacerbare, aut levare pœnas, (*p*) unde si quando alias pœnas irrogatas legibus absque ulla exilii mentione invenimus, non propterea debemus exilii pœnam censere sublatam, uti nescio quam recte docuit Gothofredus junior. (*q*) Etsi enim inveniamus aliquos hac lege damnatos amisisse ordinem, aut e Senatu motos; (*r*) tamen & Jurisconsulti, a quibus exilii pœnam crimini huic convenire discimus, deportationem & verbera minitantur: unde sicuti per has graviores pœnas atrocioribus factis congruentes, minime tamen ab exilio recessum putamus; ita nec per leviores, ubi levius quis deliquisset, exilium, quod regulare erat, sublatum existimabimus: qua-

(*a*) *d.l.7.* §.2.
(*b*) Cic. *in Verr.* 1. & 3.
(*c*) *L.4.* §. *profisci ff. de offic. Proconf.*
(*d*) *de quibus vid.* Manut. *de leg.* & Sigon. *de judic. lib.2. hoc capite.*
(*e*) *L.6. ff. hoc tit.*
(*) Seu unciales 400.
(*f*) *L.1. ff. hoc tit.*
(*g*) *L 8. hoc tit.*
(*h*) *ad l. Aquilius ff. de donat.* Matth. *de crim. ad hanc legem pag.*564.
(*i*) *ad l. Principalibus ff. de rebus credit.* & *parerg.*49. *cap.*2.
(*k*) *L. ult. C. hoc. tit.*
(*l*) *L.12. ff. de legation.* & *l.8. ff. eod.*
(*m*) *L.1.* & *ult. C. hoc tit. l.3. C. de Assessor.*
(*n*) Ascon. *in Verr.*2.
(*o*) *L.3. C. de assessor.* Matth. *de crim. ad h. l. pag.*599.
(*p*) *L.7. ff. hoc tit.* §.3.
(*q*) *ad l.1. C. Theod. ad l. Jul. repetund.*
[*r*] Sveton. *in Jul. cap.*43. & *in Oth. cap.*2. Plin. *lib.*2. *epist.*11. & 12.

quasi multis propositis pœnis, judicis fuerit eligere digniorem. (*) A testimonio quoque tum in judiciis, tum in testamentis dicendo talis reus rejiciebatur, ut Paullus tradit: (*a*) a quo videtur dissentire Ulpianus, propterea quod in Florentino codice (*b*) deest negatio, quam ei scripturæ cum Cujacio reddendam putamus, ac legendum: *Eum, qui lege repetundarum damnatus est, ad testimonium adhiberi non posse, existimo*. Quam emendationem ex vulgata lectione sumtam tuetur ipsamet Ulpiani ratio, quæ statim succedit, nempe illa: *quoniam in judicio testis esse vetatur*, gravius enim est in testamentis, quam in judiciis dicere testimonium: ut qui a judiciis repellitur, eo sit magis a testamentis arcendus. Frigida enim est illa Jacobi Gothofredi interpretatio, [**] & a contradicendi studio profecta, dum exponit, ideo posse in testamentis testimonium dicere, quia tantum in judicio testis esse prohibetur. Quem sensum affingit Ulpiano invito, atque ut objectionem ab se provisam effugiat, cogitur negare hujusmodi reos infamiam subiisse, contra perspicuum illum Juvenalis locum de Mario repetundarum infami judicio damnato, *sat.* 1.

Quid enim salvis infamia nummis?

Absurdius autem videtur nobis, quod idem addit, eam reo turpitudinem nocuisse in Senatu & judiciis; at vero in testamentis minime: quasi locus addat, aut detrahat ignominiam a famosa sententia semel tota vita susceptam. Porro criminis hujus persecutio morte non extinguitur. (*c*) Sed adversus heredes etiam durat ablatæ pecuniæ repetitio, & quadrupli multa: tantum intra annum a morte rei, etiamsi ante sententiam & litem contestatam decessisset, ac de hoc judicio intermisso & postea contra heredem redintegrato meminit (*d*) Plinius. Neque in magistratus tantum, sed & in comites dabatur, (*e*) ac non licebat, nisi post depositum magistratum accusationem instituere, ne provincialium importunitate magistratuum jurisdictio turbaretur. [*f*]

CAPUT XCV.

Ad legem Juliam Peculatus, de Sacrilegis, & de residuis.

AC lege quidem repetundarum privata provincialium pecunia repetitur ab avaris magistratibus: at si quando iidem publicam pecuniam averterint, repetitur per legem Juliam peculatus. Ante Servium Tullium, qui, Plinio teste, primus, æs effigie ovium boumque signavit, (*g*) & ut aliqui volunt etiam argentum, (*h*) Romani precium rerum in pecudibus constituebant, aut bobus: ut iis pro crimine multarentur, & vectigalia penderent. Unde furtum pecuniæ publicæ peculatus dicitur, tum quia pecuniæ nomen a pecude venit; tum quia criminis initium a raptis pecudibus extitit; tum denique, quia multam in pecudibus antea persolvebant. Est igitur

(*) Quæ solutio minus idonea videtur. Non migrat judex legem exilium irrogantem, qui ob aliud delictum atrocius accedens verberibus castigat, quia delictum levius delicto atrociori absorbetur. Contra, omnino legis terminos, excederet judex, qui lege quibusvis repetundis exilium minitante. Quare eo potius decurrendum est, ut dicamus, ipsa lege Senatores a reliquorum ordinum hominibus distinctos, & illos Senatu motos, hos in exilium missos fuisse.

(*a*) *L. 15. ff. de testib.*

(*b*) *L.20. §.5. ff. qui test. fac.*

(**) Distinctionem hic maluit Lynckerus, quam tamen admittendam negat Schultingius in *jurisprud. Ante-Justin. pag.* 344. Et potest ratio Ulpiani ex utraque sententia intelligi. Possunt enim verba ejus, *Qoniam in judicio testis esse vetatur*, & affirmative sic accipi, *Quoniam in judicio tantum testis esse vetatur*, & inserta negativa, *Quoniam in judicio testis esse non vetatur*, a judicio tanquam a majori duci argumentatio ad testamentum, tanquam ad minus. Vidit id Jauchius, qui etiam observat, Negativam in Vulgata legi, & ante Cujacium jam Azoni placuisse, postea Donello & Elberto Leonino. Eadem vero negatio deest in libro Tusco, nec causa suppetit, quare auctoritatem optimi exemplaris deseramus, imprimis cum Ulpianum tanquam Paullo contrarium adducat Scholiastes Βασιλικῶν *ad l. XXI. tit.* 1. *pag.* 554. *lit.* 1. *& pag.* 555. *lit. p.* Ulpianus enim benignius legem accepisse videtur. Infamia in versu Juvenalis infamiam facti, seu quodvis dedecus significare potest.

(*c*) Cujac. *enarrat. C. ad leg. Jul. repet. l. ult. ff. ad leg. Jul. pecul l. 2. ff. ad leg. Jul. repet.* Matth. *de crimin. ad leg. Jul. repet. pag.* 568.

(*d*) *Lib. 3. epist. 9.*

(*e*) *L. 5. ad leg. Jul. repetund.*

(*f*) Matth. *de crimin. ibid.*

(*g*) *Lib. 18. cap. 31. Scalig. adnot. in Festum, verbo peculatus.*

(*h*) Varro *lib. 2. de recuf. & 4. de L. L.* Gell. *lib. 11. cap. 1.*

tur crimen hoc furtum pecuniæ publicæ & rerum ſive Populi Rom. ſive Cæſaris: (*a*) nam res civitatum furti actione repetebantur, cum haberentur pro rebus privatorum; (*b*) conſtitutionibus tamen Principum (*) ſi quid civitatibus ſurripiebatur, ad peculatum redigitur. (*c*) Initio crimen hoc nulla certa & perpetua ſcriptaque lege, ſed ubi uſus veniret, rogationibus ad populum latis, cognitioneque Prætoribus, vel Conſulibus mandata vindicabatur. Ut proditum & de Lucio Scipione Africani fratre, atque aliis, qui ſecum eadem ſuſpicione criminis involvebantur. Judicium enim datum fuit in eum, quod diceretur pecuniam pacis cauſa a Populo Romano impetrandæ ab Antiocho accepiſſe, illamque minime in publicum retuliſſe. Deinde Syllæ fortaſſe temporibus (*d*) criminis hujus perpetua quæſtio in Prætore certo fuit inſtituta. Legem poſtea tulit C. Julius Ceſar, qua plura criminum capita comprehendit, nempe de peculatu, de ſacrilegio, & de reſiduis. Peculatus crimen incurrit, quiſquis aut rapit ipſe, vel intercipit, avertit, aufert, inque rem ſuam vertit pecuniam publicam, ſacram, religioſam, & in aurum, argentum, æs publicum deterioris aliquid materiæ confundit, aut alteri, qui hoc meditetur, præſtat operam ſuam. (*e*) De quorum omnium in republica impunitate, ac licentia ſuis temporibus his verbis conqueritur M. Cato (*f*) ſane vehementiſſimis; *Fures privatorum furtorum in nervo, atque in compedibus ætatem agunt; fures publici in auro, atque in purpura.* Non incidunt in legem, tamen ii, qui pecuniæ publicæ ab ſe captæ periculum in ſe ipſos ſuſcepere: quid opus eſt enim aggredi lege illum, qui propria obligatione arguitur, ac ſua fide ad reſtitutionem urgetur? (*g*) Quamobrem Labeo peculatum definivit pecuniæ publicæ, aut ſacræ furtum non ab eo factum, cujus periculo fuit. (*h*) Variis autem exemplis a Juriſconſultis pecuniæ publicæ furtum declaratur, & peculatus crimen extenditur ad eum, qui operatur in cudenda moneta publica, & publicam notam argento non publico imprimat, aut ſigno publico furetur impreſſam; (*i*) Aut ex commentariis Cæſarianis argentum, aurumve averterit, aut refixerit; vel immutaverit æneam tabulam, ubi vel publicæ leges, vel agri publici forma deſcribatur; (*k*) aut publicarum tabularum inſpiciendarum, vel deſcribendarum poteſtatem injuſſu ejus feccrit, qui ei rei præeſt, quod Senatus cenſuit; (*l*) aut minorem pecuniam, quam locationis aut venditionis pretium fuit, in tabulas retulerit; (*m*) aut qui ex publica præda quid ſubtraxerit, (*n*) aut qui ſe fiſci creditorem ſimulaverit, ut pecuniam a debitore ſolius fiſci auferret, nam qui a debitore fiſci, & ſuo exegerit, reſtituere quidem fiſco tenetur propter illius privilegium: peculatum tamen minime admittit. (*o*) Criminis hujus pœna interdictio erat aquæ & ignis: poſtea vero deportatio, in quam ea interdictio migravit; (*p*) inſuper & quadrupli condemnatione reus urgebatur, aliiſque pœnis ex arbitrio judicis, (*q*) & pro delicti gravitate per Principum conſtitutiones ad extremum uſque ſupplicium punie-

---

(*a*) *L.6. §. ult. ff. ad leg. Jul. pecul. l. ob pecuniam 83. ff. de ſent.*

[*b*] *L. eum qui 16. ff. de V.S.*

[*] Debetur hæc ſententia gloſſæ, probaturque Duareno & Cujacio. Separantur quoque res civitatum, tanquam res univerſitatis, a rebus publicis in *L.15. D. de V.S.* neque tales proprie dici poſſunt. Unde conjectura naſcitur, Papinianum jus vetus reſpexiſſe, non Conſtitutiones Principum. Sed quia mirum Conſtitutiones Trajani & Hadriani, quibus furtum rerum civitatis ad Peculatum redigitur, Papiano ignotas fuiſſe, malebat Cornelius van Bynkershoek *Obſ. l.4.cap.3.* verba trajicere, & ſic legere: *Crimine peculatus, non actione furti tenetur*, voculam non accipiens pro non tantum. Verum ne ſic quidem Papiniani gloriæ quicquid decedet, etſi eum has Conſtitutiones ignoraſſe dicamus, cum omnia ſcire divinitatis magis quam humanitatis ſit.

[*c*] *L. 4. §.7. ff. ad leg. Jul. pecul.* & Duaren. *diſp. anniverſ. lib.2. cap.76.*

(*d*) Sigon. *de judic. cap. 28. lib. 2.*

(*e*) *L.1. ff. ad leg. Jul. pecul.*

[*f*] *Apud* Gell. *lib 11. cap.18.*

(*g*) *L.9. ff. ad leg. Jul. pecul. §. is autem.*

(*h*) *L.9. §.2. ff. eod.* (*i*) *L.6. ff. eod. §.1.*

(*k*) *L.8. ff. eod.* Briſſ. *antiq. cap.6. lib.4.*

[*l*] *L. 9. §. 5. ff. eod.*

(*m*] *L. 10. ff. eod.*

(*n*] *L. 13. ff. eod.*

(*o*] *L. 12. ff. eod.*

(*p*] *L. 3. ff. eod.*

(*q*] *L.6 leg. pen. ff. eod.* Paull. *lib.5. ſent. hoc tit.*

puniebatur, (a) Eædem pœnæ tenent & sacrilegos, eos nempe, qui ex publicis sacris quid abstulerint: Etenim qui rem privatam rapuerit e loco sacro, jure civili per Antonini rescriptum non pœna sacrilegii, sed actione furti tenetur: quamvis aliter jure Pontificio constituatur: quo etiam rei profanæ furtum e loco sacro in sacrilegii crimine ponitur. (b) A qua sententia, ut pote sanctiori, haud longe abiere veteres: quorum opinione sacrum erat quidquid custodiæ Deorum concredebatur, ac fidem numinum videbatur in suspicionem adducere quisquis, furando rem eam, frustraret spem dominorum: unde senex Plautinus in *Aulul.* (c)

Fides novisti me, & ego te: cave sis tibi,
Ne tu in me mutassis nomen, si hoc concreduo
Ibo ad te fretus tua, fides, fiducia.

Pro re vero sua principes nomen crimenque sacrilegii extenderunt aliquatenus ad eos, qui principum judicium & auctoritatem in controversiam vocant, aut ambigunt, an Imperator dignum hominem elegerit ad aliquod munus. (d) Constitutiones quoque principum imprudenter, vel industria violare sacrilegium ducitur: quod multo aptius ad legum divinarum corruptores accomodatur: perperam enim Duarenus *leges divinas* exponit *Constitutiones principum:* etsi hoc sensu enim accipiantur aliquando; tamen lex prima *Codicis de crimine sacrilegii*, in qua versamur, pertinet ad ipsas Dei leges: quia in C. Theodosiano lex eadem collocata reperitur in *tit. de Episc. & Clericis leg.* 25. Unde recte Cajacius de legibus divinis id interpretatur. Qui confugientem ad Ecclesiam per vim abstraxerit, sacrilegii damnatur, (e) & qui ejus, unde originem ducit, administrationem provinciæ petit: quamvis hodie hac in re lenius agatur. (f) De residuis autem tenetur, qui pecuniam publicam non in eos usus contulerit, in quos attributa sibi fuerat, & is apud quem quantitas aliqua ex publica emtione, locatione, aut administratione supersit, quam vel profiteri, vel in publicas rationes referre neglexerit, aut professam, relatamve ultra annum apud se habuerit: isque (uti Duarenus explicat verba legis,) (g) præter pecuniam ex reliquatione inferendam, tertia insuper ejus, quam debet, parte multatur: alii triplo ejus, quod debet, multandum censent, præter debitam pecuniam restirutam. Subtractæ autem pecuniæ repetitio ex hac lege transit etiam adversus [h] heredes. Denique peculatus crimen, ut JCtus tradit, ante quinquennium admissum non est amplius objiciendum. (i)

CAPUT XCVI.

Ad legem Juliam de Annona.

PUblicæ quoque C. Julius Cesar utilitati prospexit lege in eos lata, quorum dolo annona, nempe frumentum, vinum, oleum, panis, caro, sal, & similia victus elementa cariora reddantur, quique ob eam rem societatem coierint, & conspiraverint, quo vel iter vectoribus ab urbe averteretur, vel naves, nautæque detinerentur, quique annonam quoque modo vexant, sive subtrahendo, sive supprimendo, inopiamque rei cibariæ inducendo, ut publica egestate privatim ditentur: (k) iique a Dardano quodam, forte hujus teterrimæ artis principe, Dardanarii nuncupantur. [l] Eadem lege plectuntur & ii, qui fraudulenter in annonæ administratione versantur, sive præfectus ipsius annonæ, sive præfectus urbis. [m] Et quoniam per hoc judicium publicæ necessitati, communique saluti consulitur, delationes mulierum & servorum recipiuntur.

[a] *L. unic. C. de crimin. pecul.* §. *item lex Julia Instit. de publ. judic.* Jac. Gothofr. *C. Theodos. ad leg. Jul. pecul. lib.*1.
[b] *Cap. quisquis* 17. *quæst.*4. Cujac. *obs.* 13. *c.* 19. *l. divi ff. ad leg. Jul. pecul.*
[c] *Act.*3. *scen.*6. *L. aut facta* §. *locus ff. de pœn.*
[d] *L.*3. *D. de crim. sacril.*
(e) *L.*2. *C. eod. sive de crim. sacril.*
(f) *L. ult. C. eod.*
[g] *L.* 4. §. *qua lege ff. ad leg. Jul. pecul. &* §. *leg. Julia.* Duaren. *hoc tit. ff.*3. *cap.*4.
[h] *L. ult. eod. l. ex judic.*20. *ff. de accus.*
(i) *L.*7. *ff. hoc tit.* (k) *L.* 2. *ff. ad leg. Jul. de ann.*
(l) *L.* 6. *ff. de extraord. crimin.* Cujac. 10. *obs.* 29. Turneb. 9. *advers.* 17.
(m) *L.*1. §. *cura ff. de offic. præf. urb.*

tur. (*a*) Convicti autem viginti aureis damnantur; aut si negotiatores sint, negotiatione interdum interdicuntur: aliquando relegantur, & si humiliores fuerint, ad opus publicum dantur: pœnaque pro gravitate delicti variatur. (*b*)

CAPUT XCVII.

Ad legem Juliam Agrariam, sive de termine moto.

ANimadvertendum quoque censuit C. Julius Cesar in eos, qui, submotis agrorum terminis, jura conturbant, miscentes atque confundentes dominia privatorum, finesque obscurantes, quominus internoscantur: quos multavit quinquaginta aureis in singulos terminus motos; permissa cuilibet ex populo accusandi facultate. (*c*) In servis vero Nerva pœnam exacerbavit adjecto ultimo supplicio: nisi dominus velit, multa in se suscepta, servum suum liberare, si terminum exarasset, aut ejecisset.

CAPUT XCVIII.

Ad legem Juliam de ambitu.

NIhil vero fraudum earum, quæ superioribus legibus coercentur, formidaturi sumus a magistratibus, si ab illorum creatione fraudem omnem amovebimus; ac reipubl. gubernacula deferemus ad meliores justis liberis, incorruptisque comitiis. Ideo legum omnium utilissimæ sunt leges adversus ambitionem latæ: per quas cavetur, ne in bonorum petitione virtus a pecunia, probitas a calliditate, ac meliores a deterioribus de more superentur, neve dignitates donis obtemperent, ac per largitiones, promissionesque suffragiorum libertas civibus eripiatur. Meritorum enim testimonia, non remuneratio largitionum oportet esset suffragia. Qui tribus igitur clam divisa pecunia corrupisset, populiquæ voluntatem donis emisset, cum pluribus fraudulenter coeundo & homines conducendo, ut rejecto competitore suo magistratum adipisceretur, lege primum Tribunitia Poetilia, deinde aliis vario tempore usu poscente prodeuntibus, Bæbia nempe, Maria, Fabia, Cornelia, Calfurnia, Tullia, Aufidia, Licinia, Pompeja, (*) & postremo Julia, plectebatur interdictione (*d*) aquæ & ignis; primo quidem per decennium, postea vero perpetuo: & honos ab reo simul cum tribu, veluti suspicatur Manutius, ad accusatorem transferebatur. Ex quibus legibus tantum Julia conjecta est in libros juris, postquam enim Tiberii tempore suffragiorum jus a populo ad Senatum devenit, ut ab Senatu facilius ad solum principem redigeretur; (*e*) Harum legum auctoritas prorsus concidit; quis enim argueret legibus facta principum? Hinc & de lege Julia satis mentio est in Digestis. Auctorem habuit non Julium Cæsarem solum, sed & Augustum, qui Fabianis & Scaptiensibus tribulibus suis singula millia nummum a se dividebat comitiorum die, ne quid a candidatis desiderarent, ut Svetonius tradit: (*f*) atque inter alias pœnas per quinquennium interdixit magistratus petitione reis hujus criminis. (*g*) Ubi vero principes magistratus creationem ad curam suam revocaverunt, lex ambitus in urbe cessavit, mansitque tantum in municipiis & municipalibus honoribus; ab honoribus autem urbanis, ut hoc vitium abesset, satis fuit pellere avaritiam ex aula principis, quod conatur Justinianus in *Novella* 8. Loco autem interdictionis aquæ & ignis subjecta est deportatio, quæ tanquam ex lege Julia de ambitu ex constitutionibus principum (*h*) impendet iis, qui defuncti muneribus ea continuant aut repetunt ante redditam administrationis suæ rationem. Minor vero ambitus pœna minori, nempe pecuniaria multa centum aureorum, cum infamia, ex Senatusconsulto coercetur: (*i*) quam incurrit is, qui contra legem ambitus in municipio

(*a*) *L. 1. & ult. ff. ad leg. Jul. de annon.*
(*b*) *L. 6. ff. de extraord. crimin.*
(*c*) *L. ult. ff. de term. mot.*
(*) Occupata Republica judicum ambitus evanuit, non quod a principe abscisse dignitates compararent homines, sed quod administri eorum, qui sæpe liberti & eunuchi erant, de venditis muneribus extra ordinem punirentur.
(*d*) Dion. *lib.* 40. *pag.* 145.
(*e*) Sigon. *de judic. lib.* 2. *cap.* 29.
(*f*) *In Aug. cap.* 40.
(*g*) Dion. *lib.* 54. *p.* 531.
[*h*] *L. un. C. ad leg. Jul. de amb. ubi* Cujac.
(*i*) *L. un. §. 1. ff. ad leg. Jul. de amb.*

cipio magiſtratum petierit, aut ſacerdotium. Qua lege damnatus amiſſum gradum repetit, ſi alium ejuſdem criminis in judicio convicerit: quod ex lege Calfurnia deſcendit. (*a*) Senatusconſulto quoque ad hanc legem edito punitur, qui novum vectigal inſtituerit. (*b*)

CAPUT XCIX.

Ad Leges Julias Judiciarias.

Legibus autem Juliis; quæ judiciariæ dicuntur, ambitus damnatur accuſator, aut reus, qui domum judicis ingrediatur, conſtituta multa centum aureorum fiſco inferendorum: (*c*) cui adjiciendum ex Dione, iiſdem legibus fuiſſe cautum, ne judices domus alienas introirent. (*d*) His autem judiciariis legibus emendabatur forum & judiciorum diſciplina regebatur, pluribus quidem capitibus; quorum quæ ad nos pervenerunt, poſt Antonium Auguſtinum recenſuit Briſſonius. (*e*) Ex his autem legibus Calliſtratus docet, minorem XX. annis judicare non cogendum, (*) neque compromittendum in eum; neque permittendum, ut qui judex eſt, arbitrium in ſe recipiat ejus rei, ſuper qua judex eſt conſtitutus, curetve, ut in ſe compromittatur. (*f*) Facultas etiam prorogandæ juriſdictionis conſenſu partium ab iiſdem fluxit legibus. (*g*) Quod vero pertinet ad publica judicia, vetabant leges Juliæ, uno tempore de duobus reis quem queri, niſi ſuarum injuriarum cauſa: (*h*) qui enim perſequuntur injuriam ſuam, ii non queſtus, ſed levandi doloris cauſa deſcendunt ad accuſandum; contra vero delatores, quorum improbam ſedulitatem in aliis vexandis coercere lex Julia voluit: unde certum præſcripſit numerum, ſupra quem delatoribus eodem tempore non liceret accuſare. (*i*) Ac Venulejus quidem tradit, præfinitum duorum (**) fuiſſe reorum numerum: cujus in verbis Cujacius mendum irrepſiſſe, merito mea ſententia ſuſpicatur: cum Imperatores [k] tradant, tertiam accuſationem eis, qui duos reos detulerint, non eſſe a lege permiſſam. Unde, ne interpretum vaticiniis involveretur, ita legendum cenſet Venulei locum, (*l*) ut pro *duobus reis* ſubſtituatur tribus reis, nempe ita: *Lege Julia publicorum judiciorum cavetur, ne eodem tempore de tribus reis quis quereretur, niſi ſuarum injuriarum cauſa.* Iiſdem judiciariis legibus conſtituebatur, ne quis adverſus affinem, vel cognatum, alioſve, quibus pietate obſtringimur, veluti parentes, patronos, liberos, libertos, invitus teſtimonium dicere compellatur. (*m*) Item ne reus, qui adverſus novam accuſationem veterem ejus delicti abſolutionem opponit, prius accuſetur, quam per ſententiam de prioris accuſatoris prævaricatione conſtiterit, ex qua deducatur, illum per fraudem effugiſſe judicii ſeveritatem, tum enim

---

(*a*) *L. un. §. 2. ff. ad leg. Jul. de amb.*
(*b*) *Eadem lege.*
(*c*) *L. un. §. 4. ff. ad leg. Jul. de amb.*
(*d*) Dion. *lib.* 54
(*e*) *Select. antiq.* 4. *cap.* 7. Gell. *lib.* 15. *cap.* 2. *ff. de recept. l.* 41.
(*) Unde mira dubitatio conſultoris interrogantis Ulpianum, an valeat ſententia a minore XXV annis judice data, quæ proponitur in *L.* 57. *D. de Re judicata*, qui Ulpianus æquitatis obtentu ſententiam ejus tuetur, modo octodecim annis major ſit. Quod non eſt contrarium definitioni legis Juliæ, quia in hac quærebatur, quando cogi quis poſſit ad judicandum, cum Ulpianus reſpondeat, qua ætate ferri queat ſententia judicis XXV. annis minoris, Conf. Illuſtris van Bynkershoek *Obſ. lib. VI. cap.* 17.
(*f*) *L. ſed in ſervum §. ſi quis ff. de recept.*
(*g*) *L.* 1. *&* 2 *ff de jud. ut obſervat.* Cujac. *ibid.*
(*h*) *L. hos accuſare §. lege ff. accuſat.*
(*i*) *D. l. hos accuſare.*

(**) Imo ſingulorum. Ait enim, eodem tempore de duobus reis queri non poſſe, cum contra Macer in *L.* 8. *D. de Accuſ.* eos ab accuſando removeat, qui duo judicia adverſus duos reos ſubſcripta habent, & Imperatores Diocletianus & Maximianus in *L.* 16. *C. de his, qui accuſare non poſſunt*, accuſationem tertiam ex rationibus juris interdictam memorent. Quare duorum reorum numerum præfinitum fuiſſe cenſebat Cujacius, & lege Julia cautum putabat, ne quis de tribus ſimul reis quereretur. Cujacii ſententia veriſimilis eſt, quamvis, ſi velimus Θεματίσαι, Macrum & Imperatores cum Lyckero intelligere poſſimus de accuſatione duorum ſuper uno eodemque crimine, niſi quod in neutra lege quicquam eſt, quod hanc diſtinctionem ſuggerere poſſit.
[*k*] *L cum ration. C. de his, qui accuſ. non poſſ.* Cujac 6. *obſ cap.* 12.
(*l*) *L. hos accuſare §. lege ff. de accuſat.*
(*m*) *L. juriſconſultus* 9. *ff. de grad. & affinib. l.* 4. *ff. de teſt. l.* 12. *ff. de accuſat.*

enim licebit vetus judicium, prævaricatione sopitum, nova delatione suscitare. (a) Item cavebatur, ut qui reum detulisset, locum delicti, personam, & mensem designaret. (b) Eædem leges jubebant, ut si servus capitali crimine postularetur, dominus, vel eum sisteret, vel satisdato promitteret sive per se, sive per extraneum, se illum stiturum, cum usus exegerit; ac si non defenderetur servus, vel non ita sisteretur, in carcerem conjectus, cogeretur ex vinculis causam dicere. (c) Hoc loco etiam recenseri postulat S. C. quo cavebatur, ne quisquam eorum, a quibus quid ad utilitatem fisci peteretur, alia instrumenta delatori, sive accusatori edere compelleretur, quam ea, quæ pertinerent ad causam, ex qua delator accuset. (d) Iisdem legibus, etsi nullo auctore, adscribit Brissonius, quod legimus in *libris rhetoricorum ad Herennium*, ut scilicet in publicis quæstionibus, reo petente, judicium de accusatore fiat: liceat illi accusare nec ne. Cum autem referat Svetonius; Cæsarem suscepisse constituendorum judiciorum curam, eaque rejectis tribunis ærariis ad Senatores & Equites redegisse; recte meo judicio leges hæ judiciariæ Cæsari Dictatori ab Antonio Augustino tribuuntur. Sed & plura alia S. C. possunt ad has revocari leges, nempe illud, quo permittitur, ut excusationes absentium in criminum judiciis allegentur; & ex justa causa sententia differatur: propterea quod neque ad persequendum, neque ad depellendum crimen procurator admittitur. (e) Item, ut permittatur mulieri falsum testamentum accusare, si suam vel suorum injuriam persequatur, ut exponit Cujacius, quamvis regulariter mulieres a publicis causis arceantur. (f) Et iisdem ex legibus arbitror conceptam fuisse formulam inscriptionis libellorum his verbis: (g) *Apud Prætorem vel Proconsulem Lucius Titius professus est, se Mæviam lege Julia de adulteriis ream deferre, quod dicat, eam cum C. Sejo in civitate illa, domo illius, mense illo, Coss. illis, adulterium commisisse.*

(a) L. 3. *ff. de prævaricat.*
(b) L. 3. *ff. de accusat.*
(c) L. 2. *ff. de custod. reorum.*
(d) L. 3. *ff. de edend.*
(e) L. *accusatore* 13. *ff. de public. judic.*
(f) L. 2. *ff. de accusat. & inscript.*
(g) L. *libellorum* 3. *de accus. & inscript.*
(h) *Instit. de publ. judic. lib.* 4. *tit.* 18. §. 7.
(i) *In enarrat. D. ad l. Corn. de fals.* Matth. *de crimin. hoc tit.* Ulpianus *apud auctorem collat. legum Mosaic. tit. de falso test.* 8. L. *Divus ff. ad l. Cornel. de fals.*

CAPUT C.

De Lege Cornelia de Falsis, & ad S. C. Libonianum, Aliaque ad eam Adjecta.

POst leges Julias progrediamur ad ea crimina, quæ legibus vindicantur Corneliis, exordium ducentes a lege Cornelia de falsis, quam sicuti & reliquas tulit L. Cornelius Sylla Dictator, simul cum lege testamentaria duobus explicata capitibus: quorum altero testamenta confirmabantur civium Romanor. qui apud hostes decederent; altero fraudes præcidebantur illorum, qui testamenta vitiassent, delessent, amovissent, intervertissent, resignassent, recitassent dolo malo, corrupissent, intercepissent, aut a se facta supposuissent imagine veri fraudem adumbrantes. Quod caput ortum occasione testamentorum, comprehendit etiam falsa omnia instrumenta, & quaslibet vitiatas, aut adulterinas scripturas; imo interpretatione sapientum, vel auctoritate Senatus, aut Edictis, & Constitutionibus Principum productum fuit ad facta dictaque omnia, quibus in aliorum incommodum, aut subtrahitur veritas, aut obscuratur. (h) Hisque criminibus cognoscendis Prætorem certum Sylla constituit. Quatuor vero S. C. supersunt, quibus aliqua crimina eam ad legem revocantur. Primum S. C. Libonianum sub Tiberio conditum Statilio Tauro & Libone Coss. ut ex Ulpiano comprobat Cujacius, (i) dissentiente Hottomanno, qui S. C. hoc revocat ad Adriani tempora, Torquato & M. Annio Libone Coss: expressum fuit hoc S. C. ex edicto Claudii Neronis, (*) proposito in

Tt

(*) Imo sic Neronianum diceretur, exemplo Senatusconsulti Neroniani, cujus mentio apud Ulpianum *XXIV.* 11. & Aprilis Neronei & Romæ Neropolis apud Svetonium in *Nerone cap.* 55. Porro Divus dicitur Claudius, cujus est Edictum, Neronem autem inter Divos relatum esse non novimus, hostem puta a Senatu judicatum & quæsitum ad supplicium more majorum, quamvis, ut memoria ejus coleretur, a Senatu contenderit Vologesus, Rex Parthorum. Tribuatur igitur hoc S. C. Tiber. Claudio Druso Cæsari, quem Diis insertum & numi & scriptores vete-

in eandem ſententiam: nempe ut pœna falſi producatur ad eos, qui juſſu teſtatoris aliquid ſibi, liberiſve, aut ſervis ſuis teſtamento adſcripſerint; (*a*) ſive per ſe, ſive per ſervum ſuum: cum ſi ſua ſponte injuſſu teſtatoris adſcripſiſſent, directo in legem Corneliam inciderent, ac falſi tenerentur ex ipſis verbis legis, non ex S. C. quo lex extenditur etiam ad eum, qui non falſo, ſed jubente teſtatore ſibi adſcripſerint, [*b*] unde prohibetur hereditatem aut legatum capere; ideoque ab ejus perſona transferuntur, vel ad heredem cum onere, quod ſpeciale eſt (*c*) ex hoc S. C. vel ad ſubſtitutum, vel ad legitimos ſucceſſores; cum pro non ſcriptis habeantur. Præter hanc autem pœnam ſupereſt etiam communis, quæ oritur ex lege Cornelia de falſis; [*d*] niſi teſtator illud nominatim ſubſcriptione ſua adjectum voluiſſet, ſe dictante, aut jubente fuiſſe a legatario, ejusve ſervo conſcriptum. (*e*) Quod temperandæ legis cauſa principes indulſerunt. Unde tum & relicta convaleſcunt & legis Corneliæ pœna quieſcit. Idemque Senatus cenſuit in filia, quæ, dictante matre, ſibi ex ignorantia juris adſcripſerat: (*f*) Et in ſervo, qui domini juſſu teſtamento, codicilliſve ſibi libertatem adſcripſerat; ita tamen ut libertas ei ex fideicommiſſo præſtetur; ſiquidem teſtator manu ſua poſt eam ſcripturam teſtamento codicilliſque ſubſcripſerit. (*g*) Pœna vero locum habet teſtamento jam abſoluto: (*h*) neque eum tenet, qui degit ſub poteſtate ipſius teſtatoris, veluti filiumfamilias, tanquam inſtrumentum, quod ab ipſomet patrefamilias exercetur. (*i*) Imo neque emancipato filio, qui ſolus ſit, eripitur hereditas, quam nullo coherede dato, patre dictante, ſibi adſcripſerat: nam ſi ex teſtamento non poſſet, caperet eam tamen hereditatem ab inteſtato, (k) unde huic non eripietur, niſi coheres datus fuerit, ad quem pars erepta transferatur. Porro excuſantur quicunque ratione poteſtatis, aut neceſſitatis, (*) parent imperio teſtatoris, ac eo jubente legatum ſibi adſcribunt, quibus aliquando etiam generalis teſtatoris ſubſcriptio ſuffragatur. (*l*) Quando vero Senatus, aut Princeps veniam dabant ejus Senatuſconſulti juſtis ex cauſis: (*m*) indulgentia illa tantum legis Corneliæ pœnis eximebat, legatum vero, aut hereditatem iis, qui ſibi adſcripſerant, minime condonabat. Porro ex Senatuſconſulto vetatur adſcribere ſibi quis etiam in codicillis, quibus ſi adimatur, quod heres, aut legatarius ſibi adſcripſerat in teſtamento, ceſſat Senatuſconſultum. Porro Paulus refert, Senatum cenſuiſſe, ſi quis ſua manu ſervum ſibi legatum ſcripſiſſet, & eum rogatus manumittere fuiſſet, ſervum eum ab omnibus [**] eſſe manumittendum: propterea quod adſcriptio illa ex S. C. Liboniano fuiſſet inutilis. (*n*) Alterum S.C. quod item ex Ulpiano apud Collatorem *legum Moſaicarum* eruitur, prodiit Licinio & Tauro Coſſ. quo ad pœnam falſi trahuntur ii, qui fraudulenter inter ſe compararunt, ut mutuum ſibi teſtimonium dicerent, (*o*) more Græcorum, de quibus vulgatum erat proverbium, quod legimus in Ciceronis *oratione pro Flacco*: *da mihi teſtimonium mutuum*. Tertium S. C. conditum fuit Cotta, & Meſſala Coſſ.

---

teres teſtantur & feſtiviſſimus Senecæ luſus. De ætate quoque Senatuſconſulti Liboniani non ſatis conſtat. Claudii ætate in Faſtis nullus occurrit Libo, unde plerique & inter eos, Petrus Faber, Cujacius, Pithœus & Salmaſius ad tempora Tiberii aſcendunt. Quorum ſententiam ſi probemus, dicendum erit, ſummam Senatuſconſulti dein Claudii Edicto repetitam fuiſſe.

(*a*) *d. l. Divus ff. ad l. Corn. de falſ.*

[*b*] Cujac. *ad Afric. tractat* 3. *L. ſi quis ff. ad l. Cornel. de falſ.*

[*c*] Cujac. *loco citato*.

[*d*] *L. Divus* 15. *ff. ad l. Corn. de falſ.*

(*e*) *d. l. & l.* 2. *C. de his, qui ſibi adſcripſ. in teſt. l.* 15. *§. plane ff. eod.*

(*f*) *L.* 15. *§.* 5. *ff. eodem.*

(*g*) *Loco citato §.* 2. (*h*) *L. ſi quis* 6. *ff. eodem.*

(*i*) *L.* 5 *ff. eodem.*

(*k*) *L. quamquam* 1. *C. de de his, qui ſibi adſcripſ. D. ad hanc leg.*

(*) Qualis neceſſitas poteſtatis in ſervo eſt, qui ſibi juſſu domini adſcripſerit. Diocletianus tamen in *L.* 6. *C. de his, qui ſibi adſcribunt* generalem ſubſcriptionem ſervo prodeſſe non vult, niſi ad impetrandam vitam.

(*l*) Cujac. 3. *ad African. l. ſi quis legatum ff. ad l. Corn. de falſ.*

(*m*) *L Divus* 15. *ad l. Cornel. de falſ.*

(**) Puta heredibus, ſcilicet ut & libertas ſervo ſalva ſit, & jus patronatus adſcribenti manumiſſo ademptum coheredibus omnibus competat, tanquam in communi liberto.

(*n*) *L. cum quidam* 17. *ad Leg. Cornel. de falſ.*

(*o*) *L.* 1. *l.* 9. *ff. eod.*

Coss. adversus eos, qui ob litem, & advocationem instruendam, testimoniaque cogenda pecuniam acceperint, societatemve cojerint, aliove modo sese obstrinxerint. (*a*) Advocationis autem nomine venit quidquid ad opem ferendam, aut fidem faciendam in judicio comparatur. Quartum Senatusconsultum factum est duobus Geminis Coss. quo legi Corneliæ de falso subjiciuntur, qui dolo malo adversus innocentem conspiraverint & in illius periculum societatem inierunt, ut eum in judicio accusarent. Unde judicium ex hac lege datur in eos, qui accusatorem excitant adversus aliquem, & delatorem submittunt in causa etiam pecuniaria, [*b*] ubi non corpore, sed pecunia reus multatur; & in eos, qui ob denunciandum testimonium, hoc est ob evocandum, cogendumque ad testimonii dictionem, & remittendum, aut dicendum, vel non dicendum [*c*] illud pecuniam acceperint, judicemque corruperint, (*d*) produxerintve falsas Constitutiones, [*e*] aut Edicta publice proposita dolo malo induxerint, corruperint. (*f*) Item hac lege animadvertitur & in eos, qui aliquid fraudis commiserint in rationibus, tabulis, literis, publicis, quo verum celarent, interverterent, obumbrarent; (*g*) aut per obreptionem quid a Principe impetraverint, vel a Magistratu ex rescripto Alexandri Severi; (*h*) aut nomine Prætoris literas falsas reddiderint, Edictumve falsum proposuerint. Item qui duobus in solidum eandem rem diversis contractibus vendiderit. (*i*) Judex etiam, qui contra principum constitutiones & jus palam propositum pronunciat: & qui mentita judicis amicitia & familiaritate sententiarum eventus vendunt, aliive negotio nomen illius prætendunt, eadem lege plectuntur. (*k*) Non solum enim scripturarum, sed & cujusque rei falsitas in hujus legis judicium deducitur; veluti si quis fraudandi animo æs inauraverit, aut inargentaverit, aut pro preciosiori metallo minus preciosum subjecerit, (*l*) aut falsum partum supposuerit: quo Principum constitutiones legem Corneliam porrexerunt. Fraudem enim naturæ ac societati humanæ facit, qui familiæ familiam inserit alienam. (*m*) Cujus facinoris non publica est accusatio, neque ad quemlibet e populo pertinet, sicuti pertinent alia ex hac lege crimina, sed tantum ad parentes, qui nulla temporis præscriptione ab accusando repelluntur. (*n*) Nec opus est, ut ea quæstio ad pueri pubertatem differatur: præsto enim semper creditur esse mater, quæ naturali charitate ac proprio pudore satis ad causæ defensionem incitatur: (*o*) maxime cum de suo capite mulier periclitetur. Ad hanc etiam legem spectat crimen eorum, qui signum adulterinum faciunt, sculpunt, exprimunt, vel verum amovent, aut jam impressum resignant, (*p*) aut alienum chirographum imitantur: (*q*) aut qui per fraudem in alienam familiam irrepunt, insigne gentilitium, & cognomen alterius assumentes, aut imponentes, asseverantes sibi falsum nomen [*r*] dolo malo, quo aliquid non suum possideant, intercipiant, nam si fraus absit, liberum est nomen, aut cognomen, aut insigne mutare, suumque genus alia imagine significare, (*s*) quod Reges Galliæ ter fecisse, Cujacius tradit. Primo enim tres coronas habuere, deinde lilia innumera, postremo ex constitutione Caroli VI. lilia tantum tria. (*t*) Porro Trajanus Edicto suo legem Corneliam ejusque pœnam produxit ad eos, qui mensuras publicas cujusque generis probatas

(*a*) L. 1. *l. 20. ff. ad leg. Cornel. de fals.*
(*b*) L. 9. *§. ult. ff. ad leg. Cornel. de fals.*
(*c*) L. 1. *§. 1. ff. hoc tit.*
(*d*) L. 1. *§. 2. eod. l. qui duobus §. 2. eod.*
(*e*) L. 1. *l. ult. ff. eod. l. 4. & 20. C. eod.*
(*f*) L. *pen. ff. ad l. Corn. de fals.*
(*g*) L. 16. *ff. eod.*
(*h*) L. *si quis 29. eod. toto tit. C. si contra jus vel utilit publ.*
(*i*) L. *qui vendiderit ff. eod.*
(*k*) Paull. *libr. 5. sent. tit. de lege Corn. test. §. ult.*
(*l*) Paull. *sent. tit. 25.*
(*m*) L. *qui falsi l. lege 30. ff ad l. Corn. de fals. l. cum suppositi C. eod.*, *ubi* Cujac.
(*n*) L. *lege 30. ff. eod. & juribus proxime cit.*
(*o*) L. *si partus 1. C. ad leg. Corn. de fals.*
(*p*) L. *lege ff hoc tit. & Inst. de publ. judic. §. item lex Cornel. de fals.* Paullus *sent 5. tit. 25.*
(*q*) L. *quid sit 23. ff. eod.*
(*r*) L. *falsi 13. ff. ad leg. Cornel. de fals.* Paull. *sent. libr. 5. cap. 25.*
[*s*] L. *1. C. de mutat. nomin.*
(*t*) Cujac. *ad l. 13. ff. eod. sive ad lib. 15. respons. Papin.*

tas lucri sui causa corrumpunt ac ponderibus utuntur adulterinis, (*a*) lege quoque Cornelia plectitur, qui se pro milite gessit, vel illicitis insignibus est usus, aut iter fecit, sive, ut Jurisconsultus ait, viam commeavit falso diplomate, (*b*) nempe literis tractoriis, quas Princeps dabat missis ab se, aut evocatis, ut in cursu publico vim omnem, aut molestiam evitarent, & stativis, mansionibus, aut diversoriis eodem in diplomate adscriptis & imperatis uterentur. (*c*) Mulier porro neminem hac lege accusare potest, nisi ipsius mulieris intersit. Quod Senatusconsulto ad hanc legem cautum fuit. (*d*) Quamobrem si pupillus falsis instrumentis in judicio victus fuerit; Alexander Imperator censuit nona matre, sed a tutore, vel curatore, quos habeat accusandus.

CAPUT CI.

De Lege Cornelia Nummaria.

VErum nulla ex fraude damnum fert Respublica majus, quam ex adulteratione monetæ: vitiatur enim sanguis, unde nutritur, a quo simul corpus omne putrescit. Cujus criminis ea est gravitas, ut præter communem de falso; peculiarem a Sylla legem expresserit, quæ nummaria dicitur Asconio Pediano: (*e*) eaque tenetur, qui dolo malo pretiosiori metallo deterius infuderit: (*f*) ut si quis argento publico, aut privato æs admiscuerit, aut æri plumbum, quod crimen Tacitus Imperator (*g*) capite puniendum duxit, adjecta bonorum proscriptione: quod & ad legem quoque Juliam peculatus trahitur; nec mirum, si unum idemque crimen pluribus legibus subjiciatur. (*h*) Item qui monetam attonderit, raserit, falsave imitatione imaginis adulteraverit, (*i*) aut solidi orbem circumciderit: ex his enim liberi quidem ad bestias damnantur; servi capite puniuntur. Solidum porro vix demum post Diocletianum fuisse pro nummo aureo acceptum, docet Scaliger: haud admodum repugnante Jacobo Gothofredo. (k) Quibus fraudibus quisquis opem præstiterit, domumve præbuerit falsæ monetæ percutiendæ, aut veræ adulterandæ, abradendæve, in eandem incidet legem. Quapropter non licet percutere aut signare monetam extra locum huic operi jussu publico destinatum: qui locus *moneta* dicebatur communi vocabulo cum percussa & signata materia. (*l*) Verum sicuti nefas est, adulterare pecuniam, itaque minime licuit, probos nummos Principis vultu signatos ob eam causam reprobare, quod imago Principis minore orbe circumscriberetur; nam & ad eos, qui probam monetam recusant, pœna legis Corneliæ, teste Paullo, extenditur. (*m*) Pondere namque oportet æquali monetas consistere, non forma spaciove imaginis, (*n*) Constantinus autem fœneratores, sive nummularios, aut collybistas, apud quos pecuniæ permutabantur, quibusque permutationis pretium, quod collybum dicunt, adjiciebatur, flammis damnavit, si vel veterem monetam veterum Principum vultu signatam reprobassent, vel minoris æstimassent, ut collybum, sive pretium permutationis augerent. Nam ne avaritia fœneratorum, quæ nunc in pecuniæ Neapolitanæ permutatione grassatur, modum transiret, statuerunt suis constitutionibus Principes atque definierunt permutationis pretium & mercedem collybistarum. (*o*) Porro pœna legis Corneliæ de falso, si nummariam excipias, quæ ultimum supplicium statuit, est regulariter deportatio, bonorumque omnium publicatio in liberis hominibus; in servis vero vitæ privatio, ut docet Marcianus: (*p*) ut eximantur tamen ab hac regula graviores aliquot, aut leviores casus, quibus pro delicti ratione,

---

(*a*) *L. penult. ff. eod. l. annonam ff. de extraord. crimin.*

(*b*) *L. eos qui §. ult. ff. eod.*

(*c*) Cujac. *ad l. unic. tit. 52. de tractoriis, C. lib. 12.*

(*d*) *L. 5. C. de his, qui accus. non poss.*

(*e*) *In prætor. Urban.*

(*f*) Cujac. *tit. C. de falsa moneta.*

(*g*) Vopisc. *in Tacit.* Cujac. *C. eodem.*

(*h*) Cujac. *ad tit. C. de fals. monet.*

(*i*) *L. 8. ff ad leg. Cornel. de fals.*

(*k*) *C. Theodos. si quis solidi cir. exter. incid. l. unic. in fin.*

(*l*) Cujac. *tit. C. de fals. mon. l. 2.*

(*m*) *Ad leg. Corn. de fals sent. tit. 5. l. 5. in pr.*

(*n*) *C. Theodos. si quis solidi circ. exter. inc.*

[*o*] Jac. Gothofr. *ad l. 1. C. Theod. si quis solidi exter. circumcid.*

(*p*) *L. 1. ult. §. ad leg. Cornel. de fals.*

tione, vel exacerbantur pœnæ, vel leniuntur. Etenim falsi testes, quorum improbitate innocentes (*a*) capitalem sententiam subjerunt, vel tabularii civitatum, qui suis fraudibus falsas immunitates tribuerunt, (*b*) aut qui alterius concutiendi causa militiæ, vel ordinis insignia sibi usurparunt, vel falsum partum (*c*) subjecerunt, morte damnantur: liberti vero, qui se pro ingenuis gesserint, lenius nempe infra deportationis pœnam puniuntur: ne leviores casus aliquot attingam, qui judicis permittuntur arbitrio. [*d*] Claudius enim reo cuidam hujus criminis manus præcidi jussit. (*e*) Similemque pœnam inflixit Alexander Severus, incisis digitorum nervis.

CAPUT CII.

De Lege Cornelia de Injuriis.

NOn solum vero præcidit Sylla fraudes, sed pleniori actione a civibus avertit injurias. Quamvis enim actio ea descenderet etiam ex legibus XII. tabul. & ex Edi- Prætoris; tamen obscurius, minusque distincte proponebatur. (*f*) Unde lex Cornelia processit, injurias omnes comprehendens manu illatas, atque, ut scribit Cujacius, (*g*) atrociores. Ex qua in eos actio dabatur, qui pulsassent aliquem & verberassent, aut in domum alienam irrupissent, [*b*] vel fraudulenter per tegulas, aliove modo se direxissent, unde directarii appellantur. Quorum auctores facinorum ita extra ordinem puniuntur, ut in exilium, aut in metallum, aut in opus publicum damnentur; [*i*] ac judicis est hodie pro gravitate delicti pœnam definire. [k] Eademque lege repellebatur a judicando actoris gener, socer, vitricus, privignus, sobrinus, affinisve alius proximior, (*l*) & patronus. Distinguit autem lex Cornelia pulsationem & verberationem: verberat enim, qui cum dolore cædit, pulsat vero, qui sine dolore, ut ex Ofilio docet Ulpianus. (*m*) Domus hac in lege accipitur pro domicilio quolibet, ubicunque quis moretur sive in proprio, sive in conducto, sive in villa, sive in hortis: ut si dominus fundum locaverit, non dominus agat contra illum, qui fundum introivit, sed colonus. [*n*] Porro cum quæreretur, an pater possit ex lege Cornelia injuriam a filiofam acceptam vindicare; placuit non posse: verum filium quidem habere actionem ex lege Cornelia, patrem autem prætoriam injuriarum; adeoque liberum esse filio, ex hac lege agere, ut neque cavere cogatur patrem rem ratam habiturum. (*o*) Illud consultissime fuit hac lege introductum, ut liceat actori deferre jusjurandum; ut reus juret injuriam sese non fecisse: quo actoris existimatio redintegretur, & reus judicio eximatur. (*p*) Duplex autem eadem lege nascitur actio, criminalis nempe, quæ pœnam irrogat reo, (*q*) quæque, docente Cujacio, publica erat accusatio ex causis in lege Cornelia contentis; & civilis, quæ a reo æstimationem reposcit injuriæ. (*r*) Quas actiones qui non distinguunt, valde sese involvunt, & in earum tempore definiendo dissentiunt: cum facile discordia componatur, si criminalis a civili separetur. Intelligemus enim illam, ut pote pœnalem, esse annuam; (*s*) hanc vero perpetuam, quippe civilem. Quæ vero a scripto veniunt injuriæ, hac etiam lege vindicantur: qua intestabilis esse jubetur, si quis librum in alterius infamiam conscripserit, composuerit, ediderit, etiamsi alterius nomine, vel absque nomine horumve quid faciendum curaverit: (*t*) & Senatusconsulto ad hanc legem condito subjiciuntur pœnis legis, qui adversus aliquem injuriosum quidquam dixerint, aut epigrammata

(*a*) *L. 1. ff. ad leg. Corn. de fic. §. 1*
(*b*) *L. 1. C. de immun. nem. conced.*
(*c*) *L. 1. C. ad leg. Cornel. de fals.*
(*d*) Duaren. *hoc tit. cap.* 3.
(*e*) Sveton. *in Claud.*
(*f*) Duaren. *tit. de injur.*
(*g*) *Ad tit. C. de injur.*
(*b*) *L. 5. ff. de injur. Instit. de injur. §. sed & lex.* Paull. *sent. 5. tit. de injur. ubi* Cujac.
(*i*) Paull. *loc. cit.* (*k*) Cujac. *C. de injur.*
(*l*) *L. 5. in pr. ff. de injur.*
(*m*) *L. 5. §. 1. ff. de injur.*
(*n*) *Eadem lege.*
[*o*] *L. 5. § 6. 7. ff. de injur.*
(*p*) *L. 2. §. hac. leg. 8. ff. de injur. 34. de jurejur.*
(*q*) *L. hos accusare §. ult. ff. de accusat.* Cujac. *ad tit. C. de injur. & ad* Paull. *lib. 5. sent. tit. de injur. §. injur.*
(*r*) *L. constit. 37. §. 1. ff. de injur.*
(*s*) Cujac. *C. de injur.*
(*t*) *L. 5. §. 9. ff. de injur.*

mata sive inscriptiones, aliudve quid etiam sine scripto & voce, veluti picturam in alterius ignominiam protulerit etiamsi nomen illius, in quem factum fuit non adjecerit. [a] Nam si adjecisset, pateret etiam communis actio injuriarum ex legibus XII. tabul. & ex Edicto prætoris. (b) Nec pœnas effugiunt emtores & venditores harum pestium & descriptores: in quos omnes perinde atque in auctores, & in eos, qui auctores sollicitaverint & impulerint, itemque & in illos, qui vulgaverint, nec statim inventa scripta combussissent pœna capitis a principibus constituitur, tanquam in auctorem illius. [c] Servo autem qui affecerit aliquem injuria, graviorem pœnam lex Cornelia, sed extra ordinem minitatur: cum vetuerit Sylla, servum inter injuriarum recipi reos. [d]

CAPUT CIII.

Ad Legem Corneliam de sicariis.

CUm hac lege Sylla texisset famam civium; alia texit vitam ab insidiis sceleratorum hominum, quæ appellatur lex Cornelia de sicariis & veneficis; & quamvis aliis armorum generibus vitæ hominum appetantur; tamen quia sicæ usus commodior erat & usitatior, ab ea legem placuit appellare. Est enim sica parvus ensis, ac retortus, (e) qui sub vestibus facilius latet, instar Persici acinacis; unde a Cedreno definitur μαχαίριω μικρὰ ἃ ἔφερον τὸ κρυφῆ [f] & ab Athenæo aprorum dentibus comparatur [g) quibus brevibus cultris, ac efflexis tractandis aperto spacio non erat opus, ideoque facilius homines iis peribant; quo magis usus interdicebatur ab antiquissimis usque temporibus. Plautus enim in *Aulularia*: *Ad tres viros ego deferam tuum nomen. C. Quamobrem. E. Quia cultrum habes. C. Coquum decet.* Accusaturum se minatur Euclio coquum, quod cultrum haberet; coquus vero respondit, sibi ob culinariam artem non esse interdictum. Atque hominum sane cædes vetustissima ætate XII. tabul. legibus & lege Sempronia per Gracchum lata vindicabatur. (b) Lucius vero Sylla Dictator anno A. U. C. DCLXI. legem tulit severiorem de sicariis, veneficis, parricidis, una cum lege de falsis: quorum criminum perpetuas quæstiones sub quatuor Prætoribus instituit, ut colligitur ex Cicerone in *Verrem*. (i) Quæ lex cædem quamlibet a quocunque ortam, sive a pubere, sive ab impubere, dummodo doli capace: (k) atque in quoslibet sive liberos, sive servos, sive peregrinos. sive infantes, (l) & quibuscunque armis editam coercebat: nam Homerus etiam infantis cædem ανδροκτασιαν appellat. Scribit autem Jurisconsultus, nullam esse hac lege hominis occisi conditionem exceptam: (m) nec interesse, occiderit ne ipse, an alius ab eo conductus: (n) item integrum ne, an mutilum hominem interemerit, dum ea esset forma hominis, in qua anima coaluisset: exceptis monstris & prodigiis, quæ lex XII. tabul. necanda & statim projicienda jubebat. (o) Neque refert, mortem quis, an mortis causam, & occasionem attulerit. (p) Unde judex, aut Magistratus, qui, accepta pecunia, capitalem in reum sententiam dixerit, aut auctoritate sua dicendam curaverit, & judicii cursum ita direxerit, ut quis necaretur; in insulam, ademtis bonis, ex hac lege deportatur. (q) Ejusque legis pœnam incurrit, qui dolo malo falsum testimonium dixerit, quo quis publico judicio damnetur: (r) item & qui falsa judicia confessus fuerit, confitendave curaverit, quo innocens perderetur; ex Senatusconsulto hujus legis pœnæ subjicitur. (s) Cui subest etiam qui, etsi non occi-

(a) *Eadem l. §. 10.*
(b) *L. 6. ff. eodem.*
[c] *L. 1. C. de famos. libell. ubi* Cujac.
[d] *L. hos accusare in fine ff. de accusat. & inscript.*
(e) Joseph. Lib. 20. *antiq.* Sigon. *de judic. in hanc leg.*
(f) Cujac. *in parat. ff. ad l. Jul. de sicar.*
(g) *Lib. 18. cap. 1.*
(h) Cic. VVesemb *in parat. hoc tit. n. 1.*
(i) Sigon. *de judic. lib. 2. cap. 30.*
(k) *L. 1. §. 2. l. 12. ff. ad l. Cornel. de sic. inde Neratius §. si dolo ff. ad l. Aquil.* Matth. *de crim. hoc tit.*
(l) *L. pen. C. ad l. Cornel. de sicar.* Cujac. *6. observ* 21.
(m) *L. 1. ff. eod. §. & qui hominem.*
(n) *L 15. §. 1. ff. eod.* Matth. *ibid.*
(o) Matth. *ibid.*
[p] *L. 15. ff. ad l. Cornel. de sic.*
(q) *L. 1. ff. eod. Paull. sentent. lib. 5. cap. 23. §. judex.*
(r) *L. 1. §. 1. ff. eod.*
(s) *L. 3. §. item is ff. eodem.*

occiderit, hominis tamen occidendi, furtive faciendi causa cum telo ambulaverit. [a] Lex enim hæc unice dolum ulciscitur: unde neque cædem punit, nullo interveniente dolo, veluti si cujus manu casu telum evolaverit; (b) neque dolum remittit, [*] si non processerit: & quamvis nulla cædes intervenerit, cædis tamen consilium punit. Is enim Græcis est homicida, qui cædem animo intendit, nisi quis tam remisse aliquo in opere versetur, ut curam negligat alienæ vitæ: veluti si potator, cum ramum ex arbore dejiceret, ante non admonuerit, ut prætereuntes caverent: damnatur enim in metallum, si ramus decidens aliquem occiderit, sed non ex lege Cornelia. (c) [**] Neque per hanc legem dolo lata culpa comparatur: sed quod ex lata culpa processerit, extra ordinem mitiori pœnæ subjicitur. Cavit etiam lex Cornelia contra servos fugitivos, si post mortem domini fugam capesserint, quo quæstionem elaberentur: attribuitque accusatori quinque aureos ex bonis occisi in singulos, quos convicerit servos, qui cædem admisissent: ac si aperto testamento domini servi iidem liberi facti inveniantur, ex vinculis causam dicere coguntur, convictique servi puniuntur, & qui convicerint denos aureos præmii a damnati bonis accipiunt. (d) Pœna vero nata cum ipsa lege Cornelia interdictio fuit aquæ & ignis; postea deportatio in sublimioris conditionis homines: in conditionem vero mediam, pœna capitis: in infimam, cruci affixio, aut ad bestias damnatio. (e) Tandem capitis pœna comprehendit omnes. (f) Cumque sequentibus temporibus pœnarum varietas legi Corneliæ accesserit; ideo eas omnes ex lege Cornelia descendere Justinianus tradit: plerumque enim quæ adduntur legibus, tanquam cum ipsis legibus orta traduntur, ut supra monuimus. (g) Legis hujus alterum caput est de veneficis, maleficis, & divinatoribus, quod a Marciano (h) quinto capitum numero ponitur. Eo enim crebrius homines venenis ac malis hujusmodi artibus, quam gladio pereunt; quod ab occultis sceleribus pœnæ sunt remotiores; Romani vero antequam primævam gentis honestatem peregrinis viciis & aliarum nationum commercio polluissent, ignari diu non modo pœnarum, sed & criminum etiam fuere talium. Unde cum crimine carerent, diu etiam abstinuere remedio: neque venenorum quæstionem instituerunt ante annum A. U. C. DCXXII. C. Valerio Flacco, & M. Claudio Marcello Coss. quo tempore patuit perniciosa fraus mulierum, quæ occulte per totam serpebat urbem. Ad quam investigandam ancillæ indicio magistratus excitati, matronas ipsas participes nefarii sceleris invenerunt. Quarum cum aliquot negarent, eaque venena non ad perniciem, sed ad morborum quorundam curationem parata responderent, idque impudentius perseverarent; bibere coactæ, fraudem propria morte prodiderunt. (i) Cujus sceleris centum & septuaginta damnatæ fuerunt mulieres. Qui sexus ad rabiem pronior viribus exutus, & libertate, non mirum si se

(a) Paull. *lib.5. sent. tit.23.*

(b) *L 1. §. divus ff. eod.* Paull. *lib.5. sent. tit.23.ubi Cujac.*

(*) Notabile hoc caput legis Corneliæ de Sicariis, quo voluntatis etiam pœnam patitur, qui cruenta mente pura manu cædem tantum meditatus est. Proinde si quis ex ædibus prosiluerit armatus ad occidendum, quanquam vitæ alienæ tantum insidiatus est, legis Corneliæ reus est, si id perfecisset, nisi prudentia alterius vel casus consilium ejus inhibuisset. Habet id commune cum aliis quibusdam criminibus gravioribus, veluti, Majestatis, veneficii & susurrorum magicorum, seu maleficii. Confer van Bynkershoek *Obs. lib. III. cap.* 10. quod tamen de eo pr cipue accipiemus, a cujus consilio parum abfuerit eventus, sic, ut eum absolvamus, qui occidendi quidem causa cum telo in publicum periexerit, mox autem pœnitentia ductus redierit & telum projecerit. Multo minus in legem Corneliam incidit, qui iræ œstro percitus gladium quidem arripuit, sed mox seposuit.

c) Paull. *l. c. l.1.§. Divus ff. eod. l. in lege 7. ff.eod.* Cujac. *in sent.* Paull. *loco cit. §. si putat* 51.

(**) Quia hæc, ut mox sequitur, non culpam, sed dolum coercet, neque ex lege Aquilia, quia caput ejus de homine occiso tantum ad servos pertinet, non ad homines liberos, qui æstimari nequeunt.

[d] *L. lege Cornel. ff. de S C. Silan.*

(e) *L. 3. §. legis ff ad l. Cornel. de sic.* Paull. *lib. 5. sent. tit. 23.*

(f) *Inst. de publ. judic. §. item l. Cornel. de sicariis.*

[g] Cujac. *ad Paull. lib. 3. sent. tit. 23.*

[h] *L. ejusdem 3. ff. ad l. Cornel. de sicar.*

(i) Livius *lib. 8. cap.* 18.

ſe fraudibus armet, & pro gladiis utatur ſæpe venenis. Poſtea judicia hæc lege Cornelia fuerunt adminiſtrata, eaque lex prælata etiam fuit legi, quam eadem de re poſtea Cæſar Dictator tulerat. Venenum autem perinde atque apud Græcos (*a*) φάρμακον in bonam ac malam ſignificationem, prout res propoſita poſtulat, accipitur. Pœna veneficii eadem erat, ac ſicariorum, nempe interdictio aquæ & ignis, aut deportatio: nunc vero ultimum ſupplicium, cui cum ſicariis etiam venefici ſubjiciuntur, (*b*) ſive præbuerint venenum, ſive malo conſilio retinuerint, vendiderint, emerint, attulerint, opemve præſtiterint, ſive non hominis perimendi, ſed abortionis cauſa obtulerint, aut amatorium poculum propinaverint, unde quis vitam amiſerit: (*c*) nam ſi vitam non abſtulerint, & conſilium necandi non habuerint, quamvis lege Cornelia non teneantur; tamen propter periculum, quod intenderunt, quaſi contra legem fecerint, honeſtiores quidem bonorum parte multati mittuntur in inſulam; humiliores in metallum. (*d*) Plura vero Senatuſconſulta, quorum non omnium auctores, aut tempora certa producuntur, ſententiam legis aliquando latentem, ad ſpecies non expreſſas extenderunt: quorum primum eſt illud, quo relegatur quiſquis non malo animo, ſed ad conceptionem medicamentum dedit, ſi mulier medicamento accepto perierit. (*e*) Alio S. C. plectuntur pharmacopolæ, atque pigmentarii, fucique artifices, qui noxias herbas ad eluendum purgandumve corpus dederint, vendiderint, (*f*) quibus viſcera vitiantur; veluti cantharides, quæ cum urinæ ſuppreſſione veſicam exedunt. Porrigitur etiam per S. C. eadem lex Cornelia ad eos, qui adverſus naturam ingrati, ſummum illius donum utilitatem ſibi, aut aliis præcidunt: ſive ſe, aut alios voluptatis, aut lucri, & ut Juriſconſultus loquitur, promercii, libidiniſve cauſa caſtraverit, ut exectis teſtibus ſine muliebri pudore muliebrem mollitiem, & virilem audaciam ſine virili robore præ ſe ferant: quod eſt in utroque ſexu deterrimum in ſui unius perſonam contrahentes; peſtiferoſque mores in animos potentiorum effractis, atque obſcœnis cantionibus infundentes; ut non mirum, ſi aliquando præmia virtutibus debita, cinædis, lenonibus, ac meretricibus unice pateant. Quibus ut malis Reſpublica eriperetur ex Senatuſconſulto, lex Cornelia ulciſcitur eos, qui caſtrant invitos; (*g*) eos vero, & qui non invitos caſtraverint, conſtitutione ſua damnavit Adrianus; qui & medicos virilia excindentes morte punivit, (*h*) & eos, qui ſponte ſe caſtrandos præbuerunt. Ac Neratio Priſco & Annio Vero Coſſ. S. C. prodiit in eos, qui ſervum ſuum caſtrandum obtulerint, ut in dimidia bonorum parte multarentur. (*i*) Senatuſconſulto etiam trahitur ad pœnas hujus legis is, cujus familia, ſciente eo, adipiſcendæ, aut recuperandæ poſſeſſionis cauſa venerit ad arma; item & qui ſeditionis auctor fuerit: (*k*) quæ quamvis reſpiciant etiam ad legem Juliam de vi, novum tamen non eſt, ut eodem de crimine duplici lege caveatur, ut jam ſignificavimus. Qui omnes pro eorum gradu, atque ordine, aut in crucem tolluntur, aut beſtiis objiciuntur, aut in inſulam deportantur. (*l*) Et præterea, qui naufragos per vim ſuppreſſerit, quo minus opem ſibi ipſis ferrent, vel navim periculo eximerent, ex S. C. hujus legis pœna tenetur. (*m*) Quo pertinet aliud S. C. Claudianorum temporum de illis, qui ex naufragio clavos, vel unum ex his abſtuliſsent, ut omnium rerum nomine teneantur, (*n*) quod etiam convenit cum titulo de furtis. (*o*) Circum-

(*a*) Homer. *in Odiſſ.*
[*b*] Paull. *ſent.* 5. *tit.* 23. *in pr.* Matth. *de crim. tit.* 6. *ff. l.* 48. *de ſic. cap.* 3. *& cap.* 5. *num.* 3.
(*c*) *L.* 3. *ff. ad l. Cornel. de ſic.*
(*d*) *L. ſi quis* 38. §. *qui abortionis ff. de pœnis.*
[*e*] *L.* 3. § 2. *ff. ad l. Cornel de ſic l.* 38. §. 5. *de pœnis.*
(*f*) *L.* 3. *ff. ad l. Cornel. de ſicar.* Cujac. 35. *obſ.* 27. *&* Gothofred. *ad l.* 3. *ff. hoc titul. qui omnia venena recenſet.*
(*g*) Paull. *ſent. lib.* 5. *titul.* 23. *l.* 4. 5. 6. *ff. hoc tit.*
(*h*) *L.* 4. *in fin ff eadem.*
[*i*] *L.* 6. *ff. eod.*
(*k*) *L.* 3. §. *item is ff. ad l. Corn. de ſicar.*
(*l*) Paull. *ſent. lib.* 5. *tit.* 23.
(*m*) *L.* 3. *in fin ff. de incend. ruin. naufrag.*
[*n*] *L.* 3. §. 8. *eod.*
[*o*] *L.* 21. *ff. de furt.*

cumcidere quoque interdictum est omnibus, præterquam Judæis, filios suos: (*a*) ceteri enim castrantium pœna ex hac lege tenentur. Id autem Judæis concessum putatur simul cum exercitio religionis suæ: unde interdicitur aliis, qui non religionis, sed munditiæ causa id usurpabant, ut Ægyptiis, de quibus Herodotus, qui ab illis Colchos profectos argumentatur, quod & hi circumcisione uterentur. Ab Ægyptiis vero putat eundem ritum accepisse Phœnices, & Syros, qui erant in Palæstina, & Æthiopes: minime gnarus, hujus institutionis auctorem fuisse Ceum, & ex divino prceepto Abrahamum: qua de re Origenes Celsum admonuit. (*b*) Ad nefaria etiam sacrificia ex Senatusconsulto legis hujus pœna porrigitur, ut si quis impia sacra nocturna fecerit, faciendave curaverit, quo aliquem incantaret, interficeret, obligaret; quive hominem immolaverit, ejusve sanguine litaverit, fanum, templumve polluerit: humilior quidem cruci affigeretur; honestior vero capite plecteretur: Tiberio & Adriano decernente. (*c*) Feralis autem hæc atque stygia superstitio non minus horrenda est, quam vetusta. Homines enim enormes moribus & errabundi mente, quasi Deus immanitate delectaretur, scelera sceleribus expiabant, & publicam calamitatem oblatione cariorum pignorum, imo & regiæ prolis mactatione propulsare studebant, si ita superstitio poposcisset. Hinc illa fabulosa de Saturno, qui filium unicum Cœlo patri, fami pestilentiæque avertendæ immolavit. (*d*) Ab hac fabula dira superstitio de gente in gentem dilapsa Chananæos incessit; qui liberos Molocho Idolo comburebant; (*e*) & Phœnices eorum finitimi peste, aut fame ingruente, regum filios nefario ritu devotos Diis mactabant. (*f*) Et Ægyptii ad sepulchrum Osiridis homines Typhoni colore similes, nempe rufos, qui ea in regione rariores erant, ideoque peregrinos, ad immolandum auferebant; unde origo fabulæ de sævitia Busiridis in advenas: Osiridis enim tumulus Ægyptia lingua Busiris appellabatur. (*g*) Gallos etiam, refert Cæsar, in suis calamitatibus, aut immolare pro victimis homines, aut immolandos vovere consuevisse. Nec ejusmodi cædibus abstinuere Græci, utcunque omnium cultissimi, quod in fabulis ab exemplo Iphigeniæ discimus; neque Carthaginenses utpote a Phœnicibus oriundi, qui Saturno sanguine humano litabant: immo nec Latini, qui victimas humanas cædebant Ægeriæ Deæ, ut opus fuerit, quod Plinius memorat sexcentesimo quinquagesimo septimo demum anno ab U. C. S. C. prohibere hominem immolari. (*h*) Adeo insederat omnibus non posse Deorum numen aliter placari, nisi pro salute hominis, hominis vita redderetur. Nec tanta calamitate urgebantur a Diis, quantam ipsi sibi producebant, ut longe minorem illam ab se deprecarentur. Scælera hæc igitur omnia sub eo legis Corneliæ capite comprehenduntur, quo venefici maleficique damnantur. Malis enim artibus non minus, quam venenis homines e vita tolluntur. Ideo aliis S. C. hoc legis Corneliæ caput productum fuit ad divinatores, ariolos, magos, aruspices, astrologos, vaticinatores, aliosque Chaldæarum artium professores, qui in aliorum perniciem sortes conjiciunt, aut astra consulunt. (*i*) Et quoniam hi mathematicarum scientiarum auctoritate, fraudes suas protegebant; ideo damnati sub mathematicorum appellatione fuere: cum alioqui nihil honestius mathesi, nihil humanæ naturæ conducibilius, unde in damnatione minime continentur geometricæ artes; non enim fuerat id vocabulum dehonestatum: [k] adeo ut eo nomine secernantur honestiores professores a communi mathematicorum appellatione, qua magi, & incantatores abutebantur. Contra quos ex Tacito

(*a*) L. *circumcidere ff. ad l. Corn. de sic.* Paull. 5. *sent. tit.* 23.
(*b*) Marsham. *sæc.* 5. *vers. circumcisio pag.* 74. & 75.
(*c*) Cujac. *ad Paull. sent.* 5. *cap.* 23. §. *qui hominem immolaverit*, *ubi* Cujac. & §. *qui sacra*.
(*d*) Eufeb. *de præpar. evang. lib.* 1. *cap.* 1.
(*e*) 2. *Reg.* 15. 31.
(*f*) Eufeb. *de præpar. evan. lib.* 4. *cap.* 16.
(*g*) Diod. Sicul. *lib.* 1. Marsham. *sæcul.* 5. *verbo* παιδοθυτια *pag.* 77.
(*h*) Plin. *lib.* 30. *cap.* 1. *vide* Montan. *in not. var. in Cæs. lib.* 6. *de bello Gallic. pag.* 130.
(*i*) Paull. *sent. loc. citato & toto tit. C. de malefic. & mathem.*
(*k*) L. *artem* 2. *C. de malef. & mathem.*

patet quantopere leges exarserint: etsi semper levitas (*) vulgi umbras ipsis rebus anteferentis potestatem legum exuperaverit. Legis autem Corneliæ pœna non modo docentes & exercentes, verum & discentes & conscios malarum artium tenet, non sine aliquo tamen discrimine, (*a*) nam conscii, vel tollebantur in crucem, vel bestiis objiciebantur; ipsi vero magi vivi comburebantur cum suis libris, ut non modo exercitium, sed ipsa quoque scientia plecteretur. Supererant medici, qui non suo, sed fallacissimæ artis, atque ancipitis doctrinæ vicio non raro mortem afferunt inopinantes: ut plures aliquando medicina vitas hauriat, quam gladius & venenum. Sed inhumanum esset, in crimine insontibus ponere naturæ obscuritatem, & ignorantiamc ausarum involuntariam: unde lege Cornelia subjicitur pœnis tantum imperitia & imprudentia medicorum, si forte medicamen ad salutem oblatum artis inscitia, vel medici negligentia ægrotum interemerit: ac tum honestior quidem medicus in insulam deportabitur, humilior vero capite punietur. (*b*) Tandem incendiarios, qui data opera in urbe incendium excitassent, etsi vetustioribus legibus obnoxios, punivit etiam lex Cornelia: per quam humiliores bestiis objiciuntur; honestiores, qui locum & gradum in urbe aliquem teneant, aut capite plectuntur, aut in insulas deportantur. (*c*)

CAPUT CIV.

De Lege Cornelia & Pompeja de Parricidis.

CApite legis Corneliæ de sicariis inclusum erat (**) caput aliud veteris legis adversus parricidas: quam veterem legem alii pro lege XII. tabul. interpretantur, ut Jacobus Gothofredus; (*d*) alii minime. Romulus certe tantum facinus ne opinione quidem aut conjectura præsumens, nulla illud lege coercuit: etsi pœnas de hominum cæde constituerit. (*e*) Neque in veteres Romanorum sanctissimos mores tam detestabile scelus irrupit ante annum A. U. C. sexcentesimum. (*f*) quo tempore L. Hostius parentem occidit, cui accessit cædes alia, quam habemus ex epitome Liviana. (*g*) Fertur enim Publius Malleolus matrem sustulisse de vita: ideoque veteri lege de parricidis insutum culeo, simul cum cane, vipera, simia & gallo gallinaceo mersum in mare fuisse. Quod parricidarum supplicium ex vetusta lege descendens, Sylla confirmavit: ut ex *Rosciana* Ciceronis *oratione* docemur, Pætoremque certum ac perpetuum huic judicio præfecit, cum antea deesset. (*h*) Quia vero culei pœna repetebatur in capita legis Corneliæ, quo sicarii parricidæque continebantur; ideo scribit JCtus, [*i*] parricidas, qui post legem Corneliam, lege Pompeja [***) quoque damnabantur, teneri lege Cornelia de sicariis, hoc est eadem pœna culei, quæ repetebatur in lege Cornelia de sicariis: [k] Qua eo supplicio puniebatur parricidium: Ne nos decipiant Duarenus, & Jacobus Gothofredus, [*l*] qui sublatam censuerunt pœnam culei per legem Pompejam, atque communem de sicariis substitutam in parricidio putaverunt: cum tamen lex Cornelia de sicariis, quo lex Pompeja refertur, peculiarem culei pœ-

(*) Quam vehementer propter ejusmodi impostoris Alexandri vaticinationes trepidaverint, quotquot erant in orbe Romano, vide apud Lucianum in Αλλεξάνδρῳ. Celerum suavis est Azo in *glossa* ad *titulum Codicis de Mathematicis & maleficis*, quando Mathesin, cum Geometriam & Arithmeticam significat, sine adspiratione, contra cum adspiratione scribendam censet, quando designet vaticinationem, sic, ut scire faciat matesis, sed divinare mathesis. Inter leges a Principibus Christianis contra Mathematicos latas notabilis est 10. *C. de Episc. aud.* in qua non tantum ex urbe sed omnibus simul ex civitatibus pellantur sub pœna deportationis.

(*a*) *L.2. seq. C. de malef. & mathem.* Paull. 5. *sent.* 23. §. *magicæ artis*.

(*b*) *L. illicitas §. sicut. ff. de offic. Præsid.* Paull. *sent. hoc tit. in fin.*

(*c*) *L. ult. § ult. de inced. ruin. naufrag. L.10. ff. ad leg. Corn. de sicariis*, & *l.1. ff. eod.*

(**) Aliter JCtus eximius, Gerardus Noodt, qui *Probab. lib. I. cap.* 11. apud Marianum in *L.1. D de lege Pomponia* pro lege Cornelia de sicariis reponebat legem Corneliam de parricidiis. Nostro tamen consentiunt Jac. Menardus & Ferrarius apud Schultingium in *jurispr. Ante-Justinianea pag.* 513. utraque autem lege, Corneeia & Pompeja culeus parricidio pœna præstit utus, ut contra Cujacium & Gothofredum evicit idem Schultingius *pag.* 515.

(*d*) *In C. Theodos. lib.9. tit.15.*

(*e*) Plut. *in Rom.* Ant. Aug. *in hanc leg.* Sigon. *de judic. lib.2. cap* 31.

(*f*) Ant. Aug. *in hanc leg.* [*g*) *lib* 68.

(*h*] Sigon. *lib.2. de judic. cap.* 31. Pomp. *ff. de orig. jur. l.2. §. capta.* (*i*) *L.1. ff. ad l. Pomp. de parr.*

(***) Lata circiter anno *DCC.* quo Pompejus Consulatum sine collega gessit.

(*k*) *Inst. de publ. judic. §. alia adiunde lex.*

(*l*) *C. Theod. lib.3. tit.15.*

pœnam in parricidio repetierit. Quæ ſane pœna obſolevit recentioribus Imperatorum temporibus, (*a*) ejuſque loco ſucceſſit damnatio ad beſtias, ſi mare proximum non eſſet; & ignis, quo vivi comburebantur, quod breviſſimum ſupplicium Lucianus indicat. (*b*) Sane Auguſtus parricidarum pœnas levaverat, eaſque nonniſi confeſſis impoſuit; ac tanquam ſcelus hoc nemo admittere auderet, ejuſmodi reos ita interrogare ſolebat: *certe patrem tuum non occidiſti?* (*c*) Conſtantinus tamen pœnam culei jam intermiſſam reduxit. (*d*) Nulla vero pœna parentes priſco ævo tenebantur, ſi liberos occidiſſent: cum priſca patriæ poteſtatis vi nihil parentibus non liceret in perſonam liberorum. [*e*] Igitur legem Corneliam excepit lex Pompeja de parricidis lata Cn. Pompejo Coſ. ex qua utpote poſteriori & uberiori, deinceps judicia hæc exercebantur. (*f*) Atque ad idem crimen Cn. Pompejus retulit cædem omnium aſcendentium & deſcendentium, (*) collateralium etiam cognatorum & conjugis patronorum, (*g*) pœnamque ad conſcios extendit, etiam ſi fuerint extranei, (*h*) & ad illos quoque, qui venenum emerint patri ſuo propinandum, etſi ſceleratum conſilium ſibi (*i*) non proceſſerit. Neque hujus criminis perſecutio tempore tollitur: atrocitas enim illius exigit, ut ultrix pœna in ſcelerata capita perpetuo impenderet. (k] Itaque lege Pompeja tenetur non modo qui patrem, matrem, avum, aviam, filium, filiam, aliumve quem ex adſcendentibus & deſcendentibus; ſed & qui fratrem interemerit, ſororem, patruelem, quem Cujacius (*l*) interpretatur tantum ex eodem patre, diverſa matre, matruelem nempe, ex eodem Cujacio, eadem ex matre genitum, alio vero patre, ſive uterinum; patruum avunculum, amitam, conſobrinum, conſobrinam, uxorem, virum, generum, ſocrum, vitricum, privignum, privignam, patronum, ſponſum, novercam: quæ perſonæ non omnes verbis legis, ſed ſententia continentur illius: nec excipiuntur ii, quorum dolo malo aliquid tale contigerit. (*m*)

CAPUT CV.

De Lege Titia, Publicia, & Cornelia (**) *De luſu.*

SUpereſt e legibus Corneliis ea, quæ ad luſum pertinet, quam Hottomanus L. Sillæ tribuit. (*n*) Qua vetuſtiores communi judicio fuere lex Publicia & Titia, quæ forſan illæ ſunt, quas Talarias Plautus (*o*) appellavit in *milite glorioſo*, ibi:

Atque adeo ut ne legi fraudem faciam Talariæ,
Accuratote, ut ſine talis domi agitent convivium.

Quos verſus perperam Gronovius refert ad rationem ludendi præſcriptam legibus convivalibus, quas ipſis ſibi convivæ ſtatuebant: non enim Periplectomenes omnino talos domo ſua prohibuiſſet. Non ſolum autem aleæ nomine venit jactus talorum e turricula & fritillo, ſed fortunæ qualiſcunque luſus. Nam ex S.C. vetitum eſt in pecuniam ludere, ſponſionemve facere, ut ſcilicet qui vicerint; propoſitam pecuniam auferat, (*p*) exceptis ludis ad virtutis exercitium inſtitutis: veluti ſi haſta certetur, curſu, ſaltu, lucta, pilive jactu, pugna. (*q*) Ad quod S.C. Juſtinianus (*r*) conſtitutionem ſuam accomodavit: ceteris enim ludis damnatis excepit hos, quorum frequens erat olim certamen in campo Martio, & magna celebritas in Græcia: ubi πεντάθλα nomine

(*a*) Paull. *ſent.* 5. *cap.* 24. *L.* 4. *ff. ad leg. Pomp. de parric.*
(*b*) *De mot. peregr.* Cujac. *C. de iis, qui parent. occid.*
(*c*) Sveton. *in Aug. cap.* 33. Senec. *de clem.* Cujac. *parat. C. de his, qui parent. occid.*
(*d*) *L. unic. C. eod.*
(*e*) *L. in ſuis* 11. *ff. de lib. & poſth.* VVeſemb. *parat. ad l. Pomp. de parric.*
(*f*) Sigon. *de judic. lib.* 2. *cap.* 31.
(*) Puta, ſi mater filium filiamve occiderit, aut avus nepotem *L.* 1. *de lege Pomp. de parric.* Patri id demum interdictum *L.* 1. *C. de his, qui par. vel lib. occid.* antea ei licuit, etiam poſt legem Pompejam *L.* 11. *de lib. & poſt. Collat. legum Moſaic. & Roman. tit.* 4.
(*g*) *L.* 1. *ff. ad leg. Pomp. de parr.*
(*h*) *L. utrum. ff. eod.*
(*i*) *L.* 1. *in fin. ff. eod* [*k*] *L.* 10. *ff. eod.*
[*l*] *Obſervat. lib.* 6. *cap.* 17.
[*m*] *L.* 1 *ff. ad leg. Pomp. de parr.*
(**) Leges hæ omnes incertæ ætatis.
[*n*] *L.* 3. *ff. de aleat.*
(*o*) *Act.* 2 *ſc.* 2. *verſ.* 9.
[*p*] *L.* 2. *ff. de aleator.*
[*q*] *L. qua actione* 7. §. *ſi in colluct. ff. ad l. Aquil.*
(*r*) *L.* 1. *C. de aleator.*

minc comprehendebantur quinque ista certamina, & concursus eorum simul appellabatur τάμμαχων, ut scribit Hyginus. (*a*) Præter hos autem ludi omnes vetantur, etiamsi pecunia non apponatur, sed ejus loco lupini ad precium significandum, (*b*) vel aurum comicum, quod & pro lupinis apud Plautum accipit Muretus & Turnebus. (*c*) Invisa vero maxime legibus est alea, qua homines mutuis fraudibus exhauriuntur simul & inter se irritantur: ut profuso patrimonio, rapinis & cædibus rei familiaris lacunam explere conentur: ideoque aleatorum genus legibus infame habetur. Unde de Lenticula aleatore a M. Antonio restituto, tanquam de homine turpitudine notato, Cicero (*d*) loquitur. Ideo Ædilibus mandabatur, ut illorum cœtus ab urbe ac popinis omnibus arcerent: (*e*) unde illud Martialis *lib.* 14. *Ep.* 1.

Nec timet Ædilem moto spectare fritillo.

Nec modo jure civili actio denegatur, & retentio ei, qui alea vicerit; (*f*) sed qui victus pecuniam solverit condictione indebiti, rem solutam repetet ex constitutione Justiniani: (*g*) quæ condictio non tollitur minori præscriptione, qnam 50. annorum. (*h*) Et qui domum suam præbuit aleatoribus, nullum a legibus adversus furta, iniurias & rapinas habet auxilium, nullam actionem, qua res ablatas vindicet, vel damnum resarciat; imo & ejus domus publicatur, (*i*) quique alium ludere compellat, multatur, aut in vincula publica, vel in lautomias conjicitur. (*k*)

CAPUT CVI.

De Furtis.

AC de hisce criminibus hactenus, nunc furta occurrunt, de quibus latius in legibus XII. tabul. unde actio furtiva proficiscitur. Ex legibus autem aliis eo spectantibus monumentum superest legis Hostiliæ, cujus certum tempus ignoratur. Unde dubitat Antonius Augustinus *de legibus in prætermissis*, a Regibus ne processerit, an a Coss. an a Tribunis? Hottomannus consularem existimat, eamque adscribit A. Hostilio Cos. cum collega Attilio, anno urbis DLXXXIII. Nisi potius eam cum Antonio Aug. arcessamus a C. Hostilio Mancino, qui collegam habuit M. Æmilium Lepidum Percinam an. DXVI. Ut hujus autem sententiam legis assequamur, meminisse oportet prisco XII. tabul. jure nullis in causis permissum fuisse judicio adesse per alium, quam postea necessitas legem solvit & copia negociorum, atque frequens ac longa in varias regiones peregrinatio civium, quæ obtinuit, ut saltem in causis civilibus agere seque defendere per alium liceret; minime vero in criminalibus, (*l*) præterquam in furto ex lege Hostilia, quæ indulsit, ut furti agere liceret nomine illius, qui apud hostes infortunio suo reperiretur, aut abesset Reipublicæ causa; (*m*) item & ejus pupilli nomine, quorum tutores ex causis iisdem impediuntur. Ceterum generaliter definitum est, ut excusationes absentium ex S. C. judicibus allegentur, & si justam rationem habeant, sententia differatur. (*n*)

CAPUT CVII.

De lege Fabia de Plagiariis.

A Furtis transeamus ad plagium, quod etsi a furtis distet, eis tamen videtur affine. Dictum est plagium a greco πλάγιος, quod significat obliquus, in latus versus, transversus: ut hujus natura criminis exprimatur, quæ tota componitur

(*a*) *Vid.* Meurs. *in Græc. ludibun. l. athletas ff. de his, qui not. infam.*
(*b*) *L.* 1. *C. de aleator.*
(*c*) *p. advers. cap.* 19.
(*d*) *Lib.* 1. *de offic. leg.* 26. *ff. de injur. l. fugitivus ff. de V. S.* Cic. *Philipp.* 2.
[*e*] Senec. *de vita beat. cap.* 7.
[*f*] Cujac. *parat. C. de alear. lusu, & alear. in ff. L. in exceptionibus ff. de probat l. ult.* §. 1. *ff. quar. rer. act. non dat. l. pen. ff. de naut. fœn.* Cujac. *lib.* 9. *obs.* 28.
[*g*] *L.* 1. *C. de aleator.* [*h*] *L. ult. C. eod.*
[*i*] *C. de aleator.* Cujac. *parat. ib. & l.* 1. *ff. de aleator.*
(*k*) *L.* 1. *ff. ult. l.* 2. *ff eod.*
(*l*) *L.* 13. §. 1. *ff. de publ. judic.*
[*m*] *Instit. de iis, per quos ager. poss.*
(*n*) *L.* 13. §. 1. *ff. de publ. judic.*

nitur a dolo, fraude, versutia. Plagium enim suppressio est liberi hominis, aut servi alieni. Quod olim crimen vindicabatur lege Cornelia *de plagiis* (*) lata, cujus vestigium reperitur apud Apulejum, (*a*) apud quem ista legimus: *Crimen legis Corneliæ incurram, si civem Romanum pro servo vendidero*, quæ lex obmutuit post latam legem Fabiam fortasse luculentiorem, ex qua deinceps judicia sunt agitata, cum ex ea hoc redactum fuerit inter judicia publica, quale, ut Cujacius (*b*) existimat, lege Cornelia non erat: nisi audiamus Duarenum, qui a Diocletiano factum esse hoc publicum judicium suspicatur. Quo minus assentior iis, qui legem hanc arcessunt a Q. Fabio Leone & Claudio Marcello Coss. qui magistratum gesserunt anno A.U.C.DLXXI.diu ante Syllam. Si enim Syllana lex fuisset lege Fabia posterior, hæc, non illa obsolevisset: usitatius enim est, ut judicia ex novis, quam ex veteribus exerceantur legibus: nisi non a Sylla Dictatore, sed ab alio ejusque familiæ longe hoc antiquiori latam hanc legem Corneliam auguremur. Ceterum Fabia minime punuit eum, qui abstraxerit hominem liberum, aut servum surripuerit alienum: sat enim alterum horum lege Julia de vi, alterum furti accusatione vindicatur; sed damnat eum, qui hominem sive libertinum, sive ingenuum celaverit invitum, aut vinctum habuerit, vendiderit, emeritve sciens dolo malo, aut fuerit hoc in genere alieni criminis conscius; vel servum, aut servam alienam induxerit, ac sollicitaverit ad fugam; vel eum, eamve invito, vel imprudente domino, domi-nave celaverit, vinctum habuerit, emerit, vendiderit sciens dolo malo, aut horum fuerit conscius criminum. Eadem lege continebatur, ut si servus plagium commisisset, dominus ejus pecuniam pro servi crimine penderet, & servus per decennium adipiscendæ libertatis spem amitteret. (*c*) Ad hanc legem S.C. accessit, quod Cujacius (*d*) refert ad Alexandri tempora, Modesto, & Probo Coss. Ex eoque fugitivorum venditio ad legis Fabiæ pœnam redigitur, etiamsi dominus ipse venditor servi sit in fuga constituti; sive ut eleganter JCtus ait, si ipse dominus fugam servi vendat: (*e*) ne venditione servi dominus omittat accusare plagiarium, qui forte fugam suasisset, atque hac ratione reus emto servo judicium, cui propter publicam disciplinam est subjiciendus, elabatur, ut interpretes Græci opinantur: (*f*) alii vero alias rationes pro suo cujusve arbitrio comminiscuntur. Pœna vero cum ipsamet lege orta pecuniaria erat, (*g*) postea cum visa esset levior, plagiarii damnari consueveruut in metallum. (*h*) Diocletianus (*i*) pœnam capitis adjecit, quam pœnam extendit Constantinus in eos, qui filios viventibus parentibus abducunt: qua explicanda lege se implicuit Alciatus; cum levi literarum adjectione nodum solvere potuisset; legitur enim initio legis (*k*) *metalli pœna tenetur*: qui locus palam repugnat sequentibus verbis, ubi statuitur pœna capitis. Lectionis igitur integritas petenda est cum Cujacio & Duareno e C. Theodosiano; unde legem desumsere, ubi pro *teneantur*, legitur *tenebantur*. (*l*) (**) Instituitur autem ex hac

[*) Necesse non est, ut ex verbis Apuleji singularis lex Cornelia de plagiis effingatur, cum ea intelligi possint de lege Cornelia de falsis, eo quod utique etiam falsi reus est, qui hominem liberum pro servo vendit. Qua ratione concidunt, quæ Noster contra annum latæ legis Fabiæ disputat.

(*a*) *l.* 8. *metamorphos.*

(*b*) Cujac. *parat.C. ad l. Fab. de plag.*

[*c*] *L.leg. Fab.a* 12. *ff. de manumiss. ad quam* Cujac. *lib.*50. Paull. *ad edict. L. in bello* §. *si in captivis ff. de captivis*.

(*d*) *Parat. C. ad l. Fab. de plagiar.* & *obs.* 17. *c.* 10.

(*e*) *L.*2. *ff.ad l. Fab. de plagiar.*

(*f*) Matth. *de crim. ad lib.* 48. *ff. titul.* 12.*cap.*2.

(*g*) Cujac. *ad Paull.* 50. *ad edict. sive ad l.* 12. *ff. de manumis.*

(*h*) *L.ult. ff ad l. Fab. de plag.* [*i*] *L.*7. *C. eod.*

[*k*) *L.ult. C. ad l. Fab. de plag.*

(*l*) *C.Theodos. hoc tit.ubi* Gothofred.

[**] Rejiecit & hanc emendationem Lynckerus in *Considerationibus suis ad Gravinæ libros de origine Juris*. Causatur & hoc loco sinceritatem & integritatem lectionis in libris veteris juris, mavultque eos, qui in hoc crimine claruerint, de iis intelligere, qui id aliquoties commiserint. Sed hunc sensum vocis claresco ipse quidem nullo exemplo docet: cum contra, nativa vocis significatione vox clarescere ponatur pro *patere*. Quare probanda est conjectura Duareni & Cujacii pro *tenebantur* legentium *teneantur*, imprimis cum hanc lectionem exhibeat ipse Codex Theodosianus. Videtur autem Constantini lege pæna gladii tantum repeti; antea enim jam proposita erat a Diocletiano & Maximiano in L. 7. C. *ad leg. Fab. de plagiariis*, nisi quis dicere velit, legem Diocletiani ad urbem, Constantini ad Africam pertinere.

hac lege judicium ficuti ex lege Aquilia, etiam mortuo eo, in quem plagium fuit commifsum. (*a*) Qui vero pro *Fabia Flaviam* nuncupant, palam redarguuntur erroris a C. Theodofiano & a M. Tullio, qui hujus legis meminit in *orat. pro Rabirio*. Refert item Ulpianus *lege pr. ff. de fugitivis* S. C. ne fugitivi admittantur a rufticis in faltus, aut protegantur: & ut intra viginti dies dominis reddantur, aut apud magiftratus exhibeantur, quo pœna evitetur. Item ut liceat militi, vel pagano fugitivos inveftigare, etiam in prædiis Senatorum, aut paganorum. Additum & S. C: Modefto Cof. facto, ut fugitivos inquirere volentibus literæ ad Magiftratus dentur. In quos Magiftratus multa ftatuitur, fi literis acceptis auxilium fuum inquirentibus denegarint; pœnaque imponitur & illi, qui apud fe quæri prohibuerit.

CAPUT CVIII.

De Lege Remmia, Petronia, & Senatusconsulto Turpilliano.

QUoniam leges criminum ultrices expofuimus: nunc ad leges tranfeamus rationem & viam eorum ulcifcendorum, præter leges Julias judiciarias, aperientes. Primaque omnium, quarum fuperfunt in jure noftro veftigia, lex occurrit Remmia & S. C. Turpillianum: quibus veritas, pulfa falfitate atque mendacio, in judiciis reftituitur. Ac lex quidem Remmia incertis nominibus producitur. Menia enim aliquibus appellatur, aliis Memmia, tanquam a latore Cajo Memmio Tribuno plebis Scipione Nafica, L. Beftia Calfurnio Coff. anno DCXLIII. quod excogitavit Hottomannus, qui & hoc pro hujus legis capite affert: ne fcilicet eorum, qui abfunt Reipublicæ caufa, inter reos nomina reciperentur. Verum Remmiæ nomen tuentur acriter Antonius Auguftinus, Cujacius, Duarenus aliique plures: quamvis enim in Ciceronis codicibus (*b*) varie legatur, Remmia tamen conftanter fcribitur in Pandectis Florentinis, aliifque codicibus juris civilis. (*c*) Tempus auctoremque certum hujus legis, neque nos, neque alius quifquam, quod fciam, invenit: (*) ac ne quis nomen admittere nolit, Cujacius probat, (*d*) effe Romanum, profertque Q. Remmium Palæmonem libri de ponderibus & artis grammaticæ fcriptorem. Igitur calumniatores præter pœnam talionis, cui fubjiciebantur, quando deferentes nomen rei, (*e*) quem accufabant, fe fubfcribebant in crimen, ut eorum delatio reciperetur a Prætore (cujus arbitrii erat recipere, aut non, in reos delata nomina) [*f*]: ex lege Remmia fubibant infamiam imprimenda in eorum fronte litera K. (*g*) Eaque pœna in eos tantum cadebat, qui publico, non privato in judicio calumniam intendiffent. (*h*) Hinc lege Remmia damnati dicebantur frontis non integræ: unde dubitabatur, an eorum teftimonium effet in judicio recipiendum, quia fi alius hominis pudendæ famæ, integræ tamen frontis, teftimonium rejicitur; majori ratione illius, qui nec famam, nec frontem habet integram, te-

(*a*) *L. 3. § illud ff eodem.*

(*b*) *Pro Sex. Rofcio Amer.*

(*c*) *L. 3. ff. de teft. l. 1. §. 2. ff ad S. C. Turpill.*

(*) Nec quicquam certius de ea protulit Henricus Brencmannus V. A. in libro *de legis Rommiæ exitu*, qui infertus eft *thefauro Ottoniano Tom. III.* propte nimiam puta rei obfcuritatem. Ex pœnæ tamen acerbitate verifimiliter colligit, latam legem fuiffe in afperis & rudibus P. R. moribus, ip ipfis Reipublicæ incunabulis, paullo poft legem XII. tabularum a Remmio quodam, incertum quo, forfitan Tribuno plebis, firentibus legibus, Hortenfia & Horatia, & hoc plebifcitnm legis vi & poteftate cenferi. Idem fufpicatur, pœnæ duritie pœnam iftam interceptam fuiffe, cum non te mere produci exemplum poffit ftigmatis inufti aridæ & exfangui fronti. Ciceronem vero & Plinium, Julianum & Papinianum, cum de duplici K fronti inufto, de frontis punctis & notis, de homine integræ frontis loquuntur, ita interpretatur, ut alludere eos magis dicat ad fanctionem legis ufu abolitæ, quam de lege loqui in ipfo rerum ufum obtinente. Quam fententiam Papinianus magis quam reliqui premere videtur, qui poftquam in *L. I. § 2. D. ad S. C. Turpillianum* dixiffet, *Calumniatoribus pœna lege Remmia irrogatur*, poftquam dein difputaffet, quis calumniari videatur aut non videatur, fubjicit, *judex . . fi in evidenti calumnia eum deprehenderit, legitimam pœnam ei irrogat.*

(*d*) *Ad l. 13. ff. de teftib. five ad lib. 1. Papin. de adulter.*

(*e*) *L. ult. C. de calumniat.* Cujac. *ibid.*

(*f*) Sigon. *de judic. lib. 2. cap.* 10.

(*g*) Cic. *orat. pro Rofc. Amer.* Plin. *in paneg. Julian. ad Antiochen.* Cujac. *tit. C. de calumniat.*

(*h*) Cujac. *ad l. 13. ff. de teftib.*

testimonium rejicietur. Sed quia legis Remmiæ verbis non excludebatur, reliquum est, ut judicis officio fuerit excludendum. [*a*] Ad hanc legem S. C. illud pertinet, quod calumniæ publici judicii damnati, apud pedaneos judices postulare prohibentur. Quod S. C. nullo nomine innotescit, superestque tantum illius mentio apud Ulpianum. [*b*] Eo S. C. significatur ex Rævardi sententia, pedaneos judices non solum fuisse privatos cives a Prætore ad causam cognoscendam datos, verum & ordinariam aliquando auctoritatem ad certum causarum genus habuisse, jus dicentes non e sella curuli, aut pro tribunali, sed in subselliis. Cum enim postulare nihil sit aliud, quam desiderium suum aperire apud eum, qui jurisdictioni præest; & pedaneos judices jurisdictioni præfuisse colligitur, si apud eos aliqui, dum ne calumniatores essent, postulabant. *c*) A calumniatoribus transeamus ad tergiversatores, nempe ad eos, qui accusationem intentatam destituunt: & ad quasi tergiversatores, qui mora sua reis prosunt ad effugiendum judicium, dilabente tempore a legibus præfinito. In hos igitur, qui cunctando reis beneficium legis impertiunt, conditum est S. C. Turpillianum, sive lex Petronia, (*) Nerone imperante, (*d*) a Petronio Turpilliano lata, & a Senatu adprobata. Nescio vero, an hujus legis capita fuerint ea, de quibus legis Petroniæ nomine alibi tractatur, nempe de sententia pro libertate dicenda, de servis pugnam cum bestiis pœnæ causa commissuris; quorum capitum Hottomannus auctorem quoque facit Petronium Turpillianum. Ac forsan unius legis plura fuere capita, quorum illud de tergiversatoribus transit in S. C. quod habemus in manibus. Pœna hoc ex S. C. descendens est quinque librarum auri redigendarum in fiscum, præter infamiam. (*e*) Quam S. C. pœnam ex lege Remmia sumsit, ut ea illos adspergeret, qui post satisdationem exercendæ litis & post inscriptionem in crimen, quæ solemnia sunt accusationis, crimine nondum abolito, sive reo a crimine nondum exemto, ab accusatione recesserint, sine Prætoris venia, vel ad diem contestandæ liti constitutum vocati non accesserint, vel causam ita neglexerint, ut inter moras illorum tempus legitimum ad reum peragendum effluxerit. Nisi tam sero ad accusandum accessissent, ut breve tempus, quod supererat, nulla sua culpa præterierit ante judicium absolutum. Tum enim nullo suo dolo, sed lege tantum ab ulteriori prosecutione judicii exclusi, (*f*) neque tergiversatores profecto sunt, neque desertores, neque moratores, aut frustratores. Hoc S. C. tenentur omnes præter mulieres & eos, qui non publicum, sed privatum judicium instituissent. (*g*) Est & S. C. ad judiciorum exercitium pertinens, cujus nomen & tempora ignorantur: nempe illud, ne quis ob idem crimen pluribus legibus postuletur: [*h*] ortum fortasse temporibus Titi Vespasiani, quem Svetonius refert vetuisse, una de re pluribus legibus agere: hoc est idem delictum varie puniri. (*i*) Hinc docet Papinianus, pœnam generalem adversus omnes legum contemtores minime concurrere cum pœnis certarum legum, quas certis in criminibus censet, seclusa generali pœna: subeundas: quia generi per speciem derogatur, (k) S. C: item ab eodem Papiniano memoratur, [*l*] quo cavetur, ne qui sistitur a fidejussoribus in judicio unius criminis causa, idem eodem die de alio crimine accusetur.

CA-

(*a*) L. 13 *ff. de testib.* Cujac. *obs l. 7. cap. 13.*
(*b*) L. 1. §. *remover. 6. ff. de postulat.*
(*c*) Rævard. *lib. 3. conject cap.* 10.
(*) Quæ sententia non improbabilis videtur Hermanno Noordkerk de *lege Petronia c* 4. *fin.* etsi is legem Petroniam de servis & de sententia pro libertate dicenda longe alio referat *p.* 80. 81.
(*d*) *L abolitionem C. ad l. Jul. de adult.* Cujac. *parat. C. ut intra certum tempus*.
(*e*) *L. spurii ff. de decur.* L.3. *§.ult. ff. de prævar. l.* 1. *ff. de jur. fis.*
(*f*) Cujac. *enarrat. & parat. C.ad S.C.Turpill.*
(*g*) L. 1. §. 10. *in f ff. ad Turpill.* Perez. *in C. ad S.C. Turpill. num.* 2.
(*h*) *L. Senatus* 14 *ff. de accus.*
(*i*) Cujac. *ad l. Sanctio* 41. *ff. de pœnis*.
[*k*] *D. l. Sanctio*.
(*l*) *L.* 2. §. 2. *ff. de custod. reor.*

CAPUT CIX.

De Senatusconsulto Silaniano, & Statilitiano, & aliis ad eandem rem Senatusconsultis.

NUnc a calumniatoribus, & ab iis, qui dolo accusant, ad eos transeamus, qui dolo refugiunt accusare. In quos conditum est S. C. Silanianum, nisi cum aliquibus scribamus Syllanianum, qui meo judicio falluntur; etenim refragantur nummi, & marmora Capitolina, atque crediderim, cognomen id fuisse Juniorum. (*a*) S. C. vero hujus tempus & origo diu vel eruditioribus, imo & ipsi Cujacio latuit, quem in eam cognitionem adduxit P. Faber, qui primus illud retulit ad Augusti ævum, Dolabella & Silano Coss.: etenim in lege *in cognitione ff. ad S.C. Silanianum* affertur sententia S. C. Statiliani, vel Domitiani temporibus Augusti, Tauro & Lepido Coss. A. U. C. DCCLXIII. quo præfinitur quinquennium (*) ad accusandum heredem extraneum, qui contra S. C. Silanianum, hoc est ante quæstionem habitam de servis, testamentum aperuisset ejus, qui a propria familia diceretur occisus. (*b*) Cum autem hæc additio sit ad Silanianum, apparet, Statilianum esse recentius: eoque Silanianum anno saltem esse antiquius: quia anno ante Taurum & Lepidum Statiliani auctores, consulatum gessere Dolabella & Silanus, quibus Silanianum adscribimus. Ex quo colligitur, utraque S. C. originem ab Augusti ævo traxisse, sub quo tam Lepidus & Taurus, quam Dolabella & Silanus fuere Consules. (*c*) Sed quo suspicer, aliquid anterioribus temporibus hac in re fuisse constitutum, præcipue in lege Cornelia de sicariis, urget lex 25. hujus tituli ff. qua traditur, ea lege fuisse cautum de præmio accusatoris servorum, qui ante quæstionem aufugerint, & cædem admiserint, ut quinque aureos acciperet etiam de publico, si ex bonis damnati desint in singulos, quos convicerit servos. Unde quod lex Cornelia fortasse inchoaverat, S. C. hoc absolvit, pœna in heredis negligentiam proposita. Si vero convicerit eos, qui aperto testamento manumissi reperiantur, iis in vincula conjectis, indeque causam dicere coactis, denos aureos in singulos ex damnati bonis auferet pro præmio, (*d*) de quo & alibi. Igitur ne vita dominorum pateret servorum insidiis: coguntur servi per hoc S. C. proprio periculo dominorum vitam præstare, ut sciant, se proprio capite expiaturos quidquid adversi domino contigisset: atque ita minime audeant in eum aliquid mali consulere. Unde mortuo domino, qui a familia occisus diceretur, Senatus vetuit, testamenti tabulas aperiri, aut hereditatem adiri, aut bonorum possessionem peti, aliudve quid ad causam testamenti pertinens agi, antequam haberetur publica quæstio de servis, qui sub eodem tecto, locove fuissent, & supplicium sumeretur tam de noxiis, quam de iis, qui dominum deseruissent, atque opem ferre neglexissent. (*e*) Ideo vero vetuit Senatus aperiri testamenti tabulas, ne crimen caderet in servos testamento manumissos; (*f*) itaque pœna sumenda de liberis hominibus esset veluti de servis, indeque libertatis dignitas turpitudine servilis supplicii macularetur. Verum Neronis tempore ad hoc S. C. accessit aliud, ipso Nerone & Pisone Coss. (*g*) quo non modo prioris S. C. sententia confirmabatur, sed illud etiam adjiciebatur, ut qui testamento manumissi sub eodem tecto mansissent inter servos, pænas darent. (*h*) Quod S. C. & Neronianum dicitur, & Pisonianum, atque etiam Claudianum, quia Nero fuerat a Claudio adoptatus. (*i*) Ex eo autem S. C. omne dubium sublatum fuit, quod oriri poterat, si contra Silanianum apertum fuisset testamentum, & rei apparuissent servi testamento manumissi, servorum ne, an liberorum more puniendi essent? Nam Senatus C. Neronianum jussit, ut simul cum

(*a*) Dausq. *in orthograph. hac voc.*

(*) Nisi parricidium argueretur, quo casu quæstio vicennium durat L. 13. *D. de S. C. Silaniano*.

(*b*) Cujac. *lib.* 4. *cap.* 14. *obs.*

(*c*) Cujac. *observ. lib.* 1. *cap.* 18.

(*d*) *Ead. lege* §. 2.

(*e*) L. 25. *in f. ff. de S. C. Silanian. & toto tit. ff. & C. eod.* Paull. *sent. lib* 3 *tit.* 5.

[*f*] Cujac. *obs. lib.* 18. *cap.* 6.

[*g*] Tacit. *annal.* 13. *cap.* 32. *& ann.* 14.

(*h*) Tacit. *eod. ubi* Lipsius.

(*i*) Cujac. *parat. ff. hoc tit. ubi vide Chass. lit. C.*

cum ſervis ſupplicium penderent: quod ante ambigebatur. Huic acceſſit aliud S.C. ſub Trajano: ut de iis etiam quæſtio haberetur, quos teſtator vivens manumiſerat. (*a*) Heres autem ne ſui compendii cauſa familiæ facinus abſconderet, ſi ultionem omittat, malitque ſuo ſibi lucro retinere ſervos, quam ſupplicio amittere, contraque S. C. hereditatem adeat; ut indignus ab hereditate, atque omni teſtamenti commodo ſubmovetur, bonaque ſibi erepta in fiſcum transferuntur. Et ſi tabulas contra S. C. aperuerit, recitaverit, deſcripſerit, vel heres ipſe, vel alius; ex Edicto Prætoris in eum centum aureorum judicium datur. (*b*) Secus vero ſi ab alio, quam a familia teſtator occiſus dicatur: tum enim hereditatem adire minime prohibetur, & effectum habebit aditio, ſi poſtea mortem ulciſcatur, alioquin effectu carebit, & hereditas a fiſco eripietur ex Azonis ſententia, quam probat Cujacius. (*c*) Occiſorum autem nomine in reliquis veniunt omnes, qui aut ferro, at laqueo, aut veneno, aut carmine magico, & quacunque alia nece perierint. (*d*) Mors tamen hauſta veneno, vel alia ratione ſine cæde furtim illata hoc S.C. non comprehenditur. Ideo autem ad ſupplicium ſervi depoſcuntur, quod vel attulerint vim, vel auxilium ferre neglexerint: & omni culpa ſolvuntur, ſi ab ignoto ſibi periculo dominum non exemerint; tum enim crimen ab herede in alios vindicabitur, dimiſſis ſervis, niſi venenum non clam, ſed violenter fuerit infuſum. (*e*) Nec ſolum ſervi ſub tecto manentes plectuntur ex S.C. ſed etiam foris, puta qui dominum peregre abeuntem ſequerentur, cum ille in itinere fuerit occiſus, (*f*) & qui clamore de proximo exaudito ad vim prohibendam non accurrerint: (*g*) item qui dominum ſibi manus afferentem non impedierint, cum potuiſſent; quamvis non incidant in hoc S. C. cum violenti non fuerint; tamen puniuntur. Illud inſuper S.C. Neroniano cavebatur, ut viro, aut uxore necata, perinde de ſuperſtitis conjugis ſervis quæſtio haberetur, ac ſi ſervi eſſent ipſius occiſi. (*h*) Quod Marcellus produxit etiam ad ſoceri ſervos, ut marito occiſo de iis etiam quæſtio habeatur. (*i*) Non tenentur vero S. C. Silaniano ſervi nedum puberes, aut ætate conconfecti, vel ſurdi, muti, furioſi, vel qui tempore mortis clauſi, aut in vinculis erant. (*k*) Qui vero ſervorum aliquem de occiſi familia receperit, celaverit, protexerit, quo minus de illo ſupplicium ſumeretur, tanquam ſicarius punietur. (*l*) Servus etiam ab herede venditus quæſtioni ſubjicietur, reddito emtori precio. (*m*) At ſervus, qui domini cædem indicaſſet (ita enim Duareno legendum apud Ulpianum, non *vindicaſſet*,) (*) aut arguiſſet, ſiquidem ultro proſiluerit ad accuſandum; non modo quæſtionem elabetur; ſed libertatis etiam præmium aſſequetur. (*n*) Ad eos, qui accuſare refugiunt, etiam pertinet S. C. memoratum ab Ulpiano, (*o*) quo S. C. pro victo damnatur is, qui corruperit delatorem, adeo ut is accuſationem omiſerit; exceptis cauſis ſanguinis, ſive capitis, in quibus reo, propriæ vitæ ſollicitudo condonatur. Et in cauſis fiſcalibus Senatus cenſuit, (*p*) ut ſi neque delator, neque poſſeſſor judicio adſint, poſtquam tribus edictis evocati fuerint; delator amittat jus deferendi publicam cauſam, & fidejuſſores ejus teneantur; poſſeſſoris vero jus integrum maneat, quale fuerat ante delationem. Porro Cotta

(*a*) L.10. *in fin. ff. de S. C. Silan.* Duaren. *ibi §. a.2.*
(*b*) Cujac. *parat. ff. eod.*
(*c*) 18. *obſerv. cap.6.*
(*d*) L.1. §. *occiſorum ff. ad S. C. Silanian. & Paull. ſent. l.3. c.5. ubi.* Cujacius §. *occiſus*.
(*e*) L. 1. §. 19. *ff. de S.C. Silan. l. cum. fratrem C. de his quib. ut ind.*
(*f*) L.1. §. *cum. dominus ff. h.t.*
(*g*) L.3. § 2. & *l.1.* §. 27.28. *ff. eod.*
(*h*) Paull. *ſent.* 3. *tit.* 5. & *l.1.* §. *ſi vir. ff. de S.C. Silanian.*
(*i*) L. *ſi vir. ff. eod.* Ant. Aug. *lib. de l. ad hoc S. C.*
(*k*) L. 1. § 52. *ff. hoc tit. l. 3. §. ſi quis in gravi & ſeq. ff. ad S.C. Silan. & l. ſi excipiuntur ff. eodem.*
(*l*) L. *ſi quis in gravi* §. *ſi quis quem ff. eod.*
(*m*) L. *S.C. ff. eod.*
(*) Sive vindicaſſet, legas, ſive indicaſſet, parum intereſſe videtur. Pro Florentina tamen, in qua eſt indicaſſet, ſtant Auguſtinus in *Emend. L.*11. *c.*19. Cujacius *Obſ. LXVIII c.*22.
(*n*) L. 3. §. *utrum ff. de S. C. Silan.* Duaren. *ibid.* & *l.1. C. in quib. caſ. ſerv. pro præm.*
(*o*) L.7. *ff. de prævaricat.*
(*p*) L.2. §. *Senatus ff. de jure fiſc.*

& Messala Coss. prodiit S. C. quo eadem observanda statuuntur, si servus ac si liber postuletur. (*a*) Item Senatus censuit, [*b*] ut criminis abolitionem petente delatore, quod errasse se dicat; idem judex de abolitionis justa causa cognoscat, errorem condonaturus & dolum, ut in causæ proditorem vindicaturus.

CAPUT CX.

De Lege Aquilia & de ædium demolitione Senatusconsulto prohibita.

CUM leges evolverimus, quibus delictorum damna coercentur, attexere ad has oportet etiam illas, quibus damna non ex delicto, sed vel culpa, vel casu aliquo nata rependuntur. Ac de damnis a bestiis & quadrupede illatis cavebatur satis ex legibus XII. tabul. quarum vim Edicto, & jurisdictione sua Prætor etiam explicavit titulo: *si quadrupes pauperiem fecisse dicatur*. Quo referenda est lex ea, quæ aliquibus scriptoribus appellatur *Pesolania de cane*. Quod putatur corruptum nomen e *Solonia*, sive lege *Solonis*, quæ redacta fuit in leges XII. tabul. (*c*) Sanxerat enim Solon, ut canis, qui momorderat, catena vinctus, a domino noxæ dederetur, quod & libro superiori attigimus. De damnis autem, vel ab hominibus, vel a bestiis culpa & negligentia hominum acceptis, quamvis veteribus XII. tabul. legibus & aliquibus forsan aliis post eas latis caveretur: quia tempore tamen exolescerent, oportuit nova aliqua lege vim earum suscitare. Veteres enim leges desuetudine languescentes, novis revocantur ad usum, & viventium magistratuum auctoritate in pristinas vires restituuntur. Parent enim homines novis legibus facilius, ne spretis iis, contemnere videantur magistratum earum latorem: qui libenter persequitur violatores legum, ut honorem simul suum ulciscatur: unde Macrobius: [*d*] *Quæritur sæpe novæ legis auctoritas exolescente metu legis antiquioris, ut de ipsis legibus XII. tabul. factum est: quarum ubi contemni auctoritas cœpit, in aliorum latorum nomina transiere*, Hinc ait Plato, leges picturarum instar tempore obscuratas novis coloribus a novis potestatibus esse illuminandas. Qua ratione deductum est in legis Aquiliæ nomen, quidquid in veteribus de damno ab homine, vel per hominem dato contineretur. Auctor legis C. Aquilius Gallus Tribunus plebis is ne, qui formulam de dolo malo concepit, (*) an alius, non satis constat. Fuit igitur proprie lex ista Plebiscitum, (*e*) quo post auctam plebis auctoritatem populus tenebatur universus. Hujus legis tria capita commemorantur. Primo capite cavetur de occisis qualiterqualiter servis, aut animalibus, quæ gregatim pascuntur, (*f*) (**) ut actio detur adversus eum, qui damnum dederit injuria; quæ vox hic pro contumelia non accipitur: injurias enim eas lex Cornelia (***) ulciscitur: sed factum injuria dicitur pro non jure ab eo etiam, qui nocendi animum non habuerit, siquidem ratione utatur: nam furiosus & infans, quorum ratio languet, Aquilia non tenentur. (*g*) Hinc si quis occiderit aggressorem, adversus quem se telo defendebat & justæ defensionis modum excesserit, in Aquiliam non incidet: quia non injuria, sed jure illum occidit: nam jure naturæ recte vim in se imminentem quisque propulsat. (*h*) Cum quadrupedibus

(*a*) *L. hos accusare* 11. §. *si servus ff. de accusat. & inscript.*

[*b*] L. 15. *ff. de jure fisc.*

[*c*] Cujac. *ad sent. Paull. l.* 1. *tit.* 15.

[*d*] *Saturn.* 11. & 13.

(*) Imo legis Aquiliæ jam meminerunt Q. Mucius Scævola in *L.* 39. *pr.* & Brutus in *L.* 27. §. 22. *D. ad leg. Aquil.* quorum uterque C. Aquilium Gallum ætate antecessit. Quare alii hanc legem tribuere malunt L. Aquilio Tribuno plebis anno circiter 572.

(*e*) *L.* 1. *ff. ad l. Aquil.*

(*f*) *L.* 2. *ff. ad l. Aquil.*

(**) Unde nata veteribus quæstio, an sues quoque sint in numero pecudum. Nam pasci eas quidam negabant, quia sus sine pastu ali possit faba, hordeo, glande, ut Varro & Columella tradunt. Eam quæstionem denuo proposuit Gerardus Feltmannus in tractatu de *inclusione animalium*.

[***] Quomodo igitur differt damnum ab injuria? Damnum vel consideratur ut delictum verum, & tum differt ab injuria, quod hæc contumeliæ, damnum nocendi caussa infertur, vel consideratur ut quasi delictum, veluti quando quis ex imperitia nocet, & tunc injuria dolo a damno distat; damnum enim culpa infertur, & detrimentum continet, cum in injuria contumelia dolo illata vindicetur.

(*g*) *L.* 5. § *injuriam, & seq. ff. ad l. Aquil.*

(*h*) *L. scientiam* 45. § 4. *ff. eod. & l.* 4. & 5. §. 1. *eodem*

dibus autem & servos congregat lex: quia servi sub dominio nostro pariter cadunt. Occiso autem servo, vel quadrupede damnum æstimatur, quanti eo anno servus, vel quadrupes plurimi fuerint quantique nostra interfuit non periisse, (*a*) isque annus retrorsum computatur ex tempore, quo quis est occisus: ut scilicet mortis tempus anni sit finis. Quamobrem si eo anno servus heres institutus aliena culpa vitam amiserit, etiam hereditatis commodum in æstimationis judicium veniet. (*b*) Et si pictori servo pollex præcisus fuerit, idemque intra annum præcisi pollicis occisus, in æstimationem deducetur, quanti prius esset, antequam pollicem & artem amisisset. (*c*) Actio autem, qua æstimatur quanti pluris, anno circumscribitur: actio vero ipsa, qua æstimatur damnum acceptum, est perpetua, utpote rei persecutoria, (*d*) Porro actio directa, sive civilis, ex ipsa lege descendens ejusdemque apertis verbis comprehensa ipsi domino datur: utilis vero, quæ nascitur ex abdito sensu legis & ab æquitate magistratus, etiam non domino permittitur. Quamobrem liber homo, qui dominum non habet, in propria membra læsus, nullam ex hac lege directam actionem nanciscitur, sed occiso eo, utilis actio ipsius heredi accomodatur: qua consequetur quidquid sumtus factum fuerit in curando vulnere, & quidquid damni ejus cædis causa fuerit acceptum. (*e*) Eadem ratione fructuario corporis peremti & creditori & bonæ fidei possessori utilis actio conceditur.

(*f*) Addit Cujacius, (*) directam competere, si corpus corpori nocuerit: utilem si corpus causam damni, non damnum ipsum obtulerit: quæ plerumque actio in factum appellatur. Etsi vero actio hæc ut pote rei persecutoria ad heredes transeat & successores; adversus heredem tamen minime dabitur, nisi quatenus fuerit ex alieno damno locupletior. (*g*) Multantur autem confitentes in simplum; inficiantes, propter mendacii pœnam, in duplum. (*h*) Secundum caput Aquilæ legis jamdiu interdicit. Eoque Cujacius [*i*] comprehensam fuisse putat quamlibet aliam rationem damni dati, non ob rem nostram læsam, sed ob commodum aliena opera nobis ademtum, veluti si quis nullo jure servitutis impositæ vicini luminibus contra formam veterum ædificiorum offecisset: quo nomine damnatus fuit a Theophilo Imperatore Petronas, ut refert Zonaras; (k) vel si quis imposito ædificio vicini aream inutilem reddidisset. Quod caput in desuetudinem abiit. (**) Tertium caput conceptum erat in eos, qui non occidissent servum, aut gregalem quadrupedem, sed eum, eamve aliquo modo læsissent, corporisve membrum aliquod ussissent, rupissent, fregissent, aut accidissent, vulnerassentve canem & animal aliud, quod pecudum numero non est, sive gregatim non pascatur, aliave ratione rem aliam animatam, aut inanimatam deteriorem reddidissent: ut ejus damni nomine teneantur, quanti res ea plurimi fuisset in triginta diebus proximis. (*l*) Hic enim actio annua, qua

(*a*) *L. ait lex ff. eod* §. 2.
(*b*) *L. inde Neratius ff. eod. in princ.*
[*c*] *D l. inde Neratius* §. 3.
(*d*) *Vide* WVesemb. *in parat. ff. eod. num.* 5.
(*e*) *L.* §3. *&* 14. *ff. eod.* WVessemb. *loco cit. n.* 3.
[*f*) *L. item Mela* §. 10. *ff. ad l. Aquil.*
(*) Imp. Justinianus *in* §. *ult. J. de lege Aquil.* ubi directam vocari actionem monet, si corpore quis damnum dederit, veluti si quis alienum servum de ponte in flumen dejecerit, & is soffocatus fuerit, utilem, si corpori quidem datum sit damnum sed non corpore: veluti si quis hominem alienum, aut pecus ita incluserint, ut fame necaretur, aut jumentum tam vehementer egerit, ut rumperetur; in factum denique, si nec corpore, nec corpori & tamen damnum datum sit, veluti si quis intempestiva ductus misericordia servum alienum compeditum solverit, ut is aufugeret, quarum ista actio verbis legum, illa interpretatori prudentum, hæc Prætoris providentiæ originem debere videtur.
(*g*) *L. inde Neratius* §. *hanc actionem* 8. *ff. ad leg. Aquil.*
(*h*) *L. contra* 4 *C. eod l.* 2 §. 1. *ff. eod.*
(*i*) Cujac. *parat. ff. ad leg. Aquil.*
(*k*) *Vide exempla apud* Cujac. *parat. C. eod.*
(**) De hoc quoque capite frequens ab eruditis post Cujacium habitus est Senatus. Claudius Chifletius egisse id de servo corrupto putabat, deindeque exolevisse, quia postea Prætor de servo corrupto singulare Edictum proposuerit, eoque semper duplum promiserit, cum reus ex lege Aquilia, non nisi inficians in duplum condemnaretur. Contra legis Aquiliæ caput secundum de dejectis & effusius egisse contendit van Bynkersohœk *Observ. libr. I. cap.* 13. Sed & de servo corrupto & de dejectis vel effusis agi poterat ex legis Aquiliæ capite tertio, quo damnum datum in omnibus rebus, quæ anima carent vindicatur, quare præstat cum Ger. Noodt. *de Usufructu capit.* 13. palam profiteri, ignorari vim capitis tertii legis Aquiliæ.
(*i*) *L. si servus* 27. *ff. ad leg. Aquil.* § . *quinto.*

persequimur ex superiori capite id, quo res plurimi fuerit, contrahitur ad triginta dies: quia minus peccatum vulnerantis & lædentis est, quam occidentis, minorque jactura esse solet occisi animalis, quod pecudum numero non sit. Ad damnum quoque pertinet Senatusconsultum Acilio Aviola & Corollio Pansa Coss. Adriani tempore, quo de ædium demolitione cavebatur; & dirui quid negociandi causa, distrahive, aut vendi, aut legari prohibebatur. (*a*) Non modo autem domus sed & villas dirui Senatus vetuit, ac venditionem irritavit, & emtorem ad duplum pretii fisco inferendum damnavit.

CAPUT CXI.

De Lege Rhodia de Jactu.

NUnc progrediamur ad ea damna, quæ non ab homine, sed sorte, vel natura inferuntur: nempe quæ a mari eveniunt, cujus fallax est incertaque fides. De talibus autem damnis judicia Rhodiis legibus in Romanas translatis exercebantur. Rhodiorum enim erat rei maritimæ tanta peritia, ut nauticus populus a Floro appellentur: ac propter usum assiduosque casus, quos frequentia navigationis tulerunt, æquissimas & prudentissimas rei navalis condidere leges. Quarum præstantiam cum alii veterum, tum præcipue Strabo celebravit. Etsi autem Romani leges omnes conquisierint non modo Atticas, sed & Græcorum aliorum, sicut & Pythagoræorum, qui erant in ea Italiæ ora, quæ Magna Græcia dicebatur; tamen Rhodias non acceperunt, nisi post usum rei maritimæ, quo non ante primum bellum Punicum vertere animum. Quamobrem traduxerunt ad se leges Rhodias, quæ mari tum dominabantur: assiduoque usu civitatem iis dederunt, judicia maritima ex auctoritate illarum agitantes. [*b*] Unde in Servii, Ofilii, Labeonis scriptis monumenta erant Rhodiarum legum, quarum adhuc vestigia in recentiorum Jurisconsultorum responsis observantur. Quanquam autem plus erant Romanis receptæ Rhodiæ leges, earum tamen sententias tantum retinemus, quæ merces naufragio jactas respiciebant. Atque ex rescripto Antonini, [*c*] quo de naufragorum bonis agitur, Rhodia lex a Cæsare in imperii societatem adscifscitur, imperio rerum ita tributo, ut orbis quidem terrarum regimen Imperator; maris vero dominium lex Rhodia obtineret. Quamobrem ex collectione Pselli, ut Gothofredus putat, seriem habemus, etsi mutilam Imperatorum, qui Rhodiis legibus arbitrium [*] in re maritima tradiderunt. Quorum initium non a Tiberio, sed a Claudio, sub quo Coss. ii fuere, qui collectione illa perhibentur, nempe Q. Aterius Antoninus & D. Junius Silanus anno a Christo nato LIV. (*d*) Isque Imperator pluribus rem nauticam Senatusconsultis constituit, quorum duo ab Ulpiano referuntur, de quibus egimus supra ad legem Corneliam de sicariis. [*e*] Eos autem, qui ex afflictis & miseris naufragorum fortunis quid inhumane rapuissent; fisco tantum pendere voluit Claudius, quanti e Prætoris Edicto damnarentur. (*f*) Etenim etiam ex Edicto Prætoris oritur actio adversus raptores naufragorum intra annum in quadruplum, post annum vero in simplum. (*g*) Et ut violentia procul arceatur a naufragiis, vetuit Senatus iis colligendis aut militem, aut privatum, aut libertum servumque Principis intervenire. (*h*) Leges itaque Rhodias utilitate diu ante commendatas usuque inter Romanas leges invectas Claudius primum convertit in assiduam & necessariam jurisdictionem: deinde alii Principes easdem auctoritate sua comprehenderunt, quorum nomina in supra demonstrata collectione invenimus: nempe Vespasianus, sub quo S. C. ea de re, Lauro & Agrippino Coss. suffectis, ut Gothofredus autumat, qui ipsas leges Rhodias, quæ vulgo circumferuntur, vel solius stultitiæ nomine νωδεύσεως convincit *cap.* 8.

(*a*) L. 52. *ff. de contrah. emt. concord.* Cujac. *obs.* 5. *cap.* 26.

(*b*) Cicero *pro lege Manilia*.

[*c*] L. ἀξίωσις, *sive l. deprecatio ff. ad l. Rhodiam de jactu*.

(*) Auctoritatem hanc, quæ vulgo legibus Rhodiis præmittitur, dubiæ auctoritatis esse, putat Illustr. van Bynkershoek ad legem ἀξίωσις *p.* 324.

[*d*] P. Faber. *semestr. lib.* 1. *cap.* 25.

(*e*) L. 3. *in f. ff. de incend. ruin. & naufr.*

(*f*) L. 3. *ff. de incend. ruin. & naufrag.*

(*g*) L. 1. *ff. eod.*

(*h*) L. *ne quid in fin. ff. de inc. ruin. & naufr.*

tumat, & Ulpius Trajanus, itemque Adrianus, ſub quo S. C. ne milites, aut privatis, aut ſervus, libertuſve Principis naufragiis colligendis interveniret: ne pro auxilio, damnum potentia & rapacitate ſua naufragis adferrent. Quibus tandem & Severi acceſſit auctoritas. Poſſet quis referre in leges Rhodias caput illud apud Ciceronem, quod tamen cum eruditioribus declamandi cauſa confictum putarim de more a Rhetoribus, nempe, *ut ſi qua roſtrata navis, quæ eſt navis militaris, in portu deprehenſa ſit, publicetur*. [a] Ex omnibus autem Rhodiis legibus, hujus ad nos capitis integra ſententia pervenit, quo continetur, ut ſi ventorum vi, aut imbribus tempeſtas cooriatur, unde navis in periculo verſetur, quo ut eximatur oporteat eam levare, atque jactura mercium exonerare: mercium projectarum domino damnum illud a dominis mercium conſervatarum pro rata omnium, ipſomet etiam nauta contribuente, ſarciatur: ſiquidem per eam jacturam navis periculum tempeſtatis evaſerit: nam ſi perierit, nullus collationi ſupererit locus; cum vel merces omnes demerſæ ſint, vel ſi quæ recipiantur, a ſorte, aut a dominorum induſtria ſervatæ putentur. (b) In rationem autem contributionis venit etiam portio ipſarum mercium jactarum: ut earum dominus tanto minus a ceteris exigat, quanto pro rata jactarum oneratur mercium. (c) Quamobrem ſi duo ſinguli centum haberent in mercibus; Cajus jactarum mercium dominus ducentum; Cajus amiſſis mercibus auferet a ſingulis quinquaginta, & naufragio amittet altera centum: quoniam tantundem ille habebat in mercibus amiſſis, quantum illi duo in ſervatis. Unde ſicuti portio Caji, quæ erat ducentum, ſuperabat portionem ſingulorum, quæ erat centum: eadem proportione poſt naufragium portio Caji, quæ eſt centum, ſuperabit portionem ſingulorum, quæ eſt quinquaginta, ut tam ante, quam poſt naufragium, portio Caji dimidio ſuperet portionem ſingulorum. Contra ſi Cajus merces projecerit, quæ valerent quinquaginta: unus autem, & alter ſervarint proprias cujuſque centum æſtimatas, Cajus damnum accipiet in decem; duo vero illi duplum quiſque contribuet pro ſingulis, nempe viginti, ut qua proportione quinquaginta illa unius reſpondebant ſingulorum centenis: eadem ratione quadraginta ejuſdem reſpondeant ſingulorum octogenis. In qua ratione ſubducenda veniunt etiam animalia & ſervi a periculo liberati & gemmæ ſervatæ, non quia navim onerent, ſed quod aliena jactura ſalvæ fuerint. Homo tamen liber ſervatus in rationem contributionis non veniet: cum nullo pretio vita liberi hominis expendatur. (d) Res autem, quarum nomine conferendum eſt, non quanti emtæ fuerint, ſed quanti venire poſſint, æſtimantur, (e) & ſi adſpergine deteriores evaſerint, quanto minoris ob id æſtimantur, tanto minus in contributione præſtabunt, ut ſi prius viginti putarentur, poſtea ob adſperginem decem valeant, dominus earum pro decem ſit collaturus. [f] Nec ſolum contributio locum habebit, ſi merces e navi jaciantur; ſed etiam ſi una cum ſcapha, in qua depoſitæ fuerant, demergantur. [g) Nave autem perdita, conſervatæ cum mercibus ſcaphæ nulla ratio habebitur; quia naufragium factum eſt, (h) non jactura. Quamvis autem facto naufragio contributio ceſſet, ſi tamen ea navis, quæ jactura mercium ſervata erat, alio loco ſubmerſa fuerit, & merces per urinatores extrahantur: earum domini conferre debent ei, cujus bonorum jactu navis ſuperius periculum evaſerit: quia niſi ea mercium jactura navis levata eſſet, merces, quæ poſtea extrahuntur, e naufragio fortaſſe non ſuperfuiſſent. (i) Si autem arbor, aut aliud inſtrumentum levandæ navis cauſa jactum fuerit a nauta; hujus quoque damnum, perinde ac jactarum mercium contributione omnium reficietur. (k) Ceterum ſi nullo periculo navem

(a) Cicero *de invent.*
(b) *Lib.* 55 *Baſilic. tit* 8. *l.* 1. *ff de l. Rhod. de jactu.* Paull. *lib.* 2 *ſent. tit.* 7 *in fin.*
(c) *L.* 2. *§. portio* 4. *ff. de l. Rhod. de jactu.*
(d) Cujac. *ad l.* 3. *ff de l. Rhod. de jact. ſive ad lib.* 19. *reſp. Papin.*
(e) *L.* 2. *§. portio ff. eod.*
(f) *L. navis* 4. *§. cum autem* 2. *ff. eod.*
(g) *D. l. ff. eod.*
(h) *D. l.* 4. *eod Paull. ſent.* 2. *tit.* 7.
(i) *D. l.* 4. *§. ſed ſi navis*. Cujac. *ad Paull. ſent. loco citato.*
(k) *L. amiſſa §.* 5. *in fin. ff. de leg. Rhod. de jactu. l.* 3. *ff. eod.*

vem exoneraverit, frustra contributionem postulabit: cum id tantum sit reddendum, cujus jacturæ beneficio, periculum navis effugerit. (*a*) Si vero navis a privatis redemta fuerit, omnes domino navis conferre debere, Servius, Ofilius, Labeo tradiderunt. (*b*) Porro caput hoc legis Rhodiæ ad naves pertinet onerarias ad comportandas merces comparatas, quæ plerumque capaces erant decem millium modiorum: non autem ad naves longas, seu triremes. (*c*) Ceterum si navis deterior facta fuerit: frustra contributio postulabitur. (*d*) Tandem judicium hoc ita instituetur, ut rerum amissarum domini ex locato agant cum magistro navis, ne restituat res conservatas, donec ex iis damnum reficiatur dominis rerum projectarum: unde navis magister ex conducto aget cum reliquis, quorum sunt salvæ merces, ut detrimentum proportione communicetur.

CAPUT CXII.

De Lege Licinia.

EFfugerat pene mihi tot inter lex Licinia, cujus leve mihi admodum vestigium reperitur apud Marcianum, (*e*) quam explicat Cujacius. (*f*) Ea lex cavit, ne communi dividundo actione uteretur is socius, qui partem rei communis alienavit, ut evitaret licitationem illius, propterreaque transtulerit partem suam in potentiorem, ut licitando ille vincat incusso potentiæ metu. Nam si eadem pars, nondum sublata communione, ad eum, qui alienaverat, redierit; non poterit ipse amplius duplicem, quam habebat actionem, adversus socium exercere; & si potentior ille post partem in se alienatam communi dividundo agat cum altero socio; repelletur (*) exceptione, quod *alienata res sit judicii mutandi causa*.

CAPUT CXIII.

S. C. De Religione Sepulcrorum.

FInem imponamus operi materia funebri, quo res omnes humanæ commeant, atque referamus S. C. de religione sepulcrorum, quo prohibebatur sepulcra in alium verti usum, quam condendi cadaveris illati, & venundari, aut permutari, ut in profana commercia concedant. (*g*) Tantique religio funerum est, ut etiam post fundos venditos priores domini, qui sepulcrum ibi habebant, jus adeundorum sepulcrorum retinerent, propter legem prædiorum venundandorum, qua cavebatur, ut ad sepulcra, quæ in fundis sunt, iter ejus aditus, ambitus funeris faciendi sit. (*h*).

Hactenus ex antiquissimis monumentis Romana exordia juris privati edita sunto. Quo minus autem, quicunque lector sapis, abductus turba imperitorum, quidquam horum uti obsoletum tua cum fraude præterieris; cogitato, labentibus priscis institutis, perennem tamen recti speciem ibi sculptam, exemplisque novis, ac similibus, communem atque promiscuam, nunquam interituram, neque ullo non tempore mortalibus profuturam ubicumque gentium non libido, sed ratio dominetur.

(*a*) Cujac. *lib. 19. respons. Papin. L. 3. ff. eod.*
(*b*) L. 2. *si navis ff. eod.*
(*c*) Cujac. *ibid.*
[*d*] *L. 2. §. 1. ff. de l. Rhod. de jact.*
(*e*) *L. ult. ff. de alien. jud. mut.*
(*f*) *L. 1. fam. erciscund.*
(*) Ille igitur ipso jure, hic ope exceptionis e judicio communi dividundo arcebitur, & invitus etiam in pœnam fraudis in communione rei manere cogetur *L. 12. D. de alien. jud. mut. caussa facta*, sine transpositione Ranchini intelligi posse Noodtius & Schultingius ostendunt ad Tit. *Pandect. de alienatione judicii mutandi caussa facta*.
[*g*] *L. 12. §. 1. ff. de relig. & sumt. fun.*
[*h*] *L. utimur 5. ff. de sepulchr. violat.*

FINIS TOMI PRIMI.

0